

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ОСВІТА, НАУКА І КУЛЬТУРА НА ПОДІЛЛІ

Збірник наукових праць

Т. 20

**95-річчю заснування Кам'янець-Подільського
державного українського університету
присвячується**

Кам'янець-Подільський
2013

УДК 371+001+008(477.43)(082)

ББК 74.03(4Укр–4ХМЕ)+71

О–72

Голова редакційної колегії:

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
О.П. Реєнт

Відповідальний редактор:

доктор історичних наук, професор
О.М. Завальнюк

Редакційна колегія:

доктор історичних наук, професор Л.В. Баженов; доктор історичних наук, професор В.П. Газін; доктор історичних наук, професор О.П. Григоренко; доктор історичних наук, професор В.С. Прокопчук; доктор історичних наук, професор В.С. Степанков; доктор історичних наук, професор С.А. Копилов; доктор історичних наук, професор В.В. Нечитайло; доктор історичних наук, професор В.С. Лозовий; кандидат історичних наук, професор І.В. Рибак; кандидат історичних наук, професор А.Г. Філінюк; кандидат історичних наук, доцент В.О. Савчук; кандидат історичних наук, професор С.В. Трубчанінов (заступник відповідального редактора); кандидат історичних наук, професор О.М. Федьков; кандидат історичних наук, доцент О.Б. Комарніцький (відповідальний секретар); кандидат історичних наук В.Г. Байдич

*Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка.*

Протокол №9 від 27 червня 2013 р.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор С.С. Падалка (м. Київ)
доктор історичних наук, професор Л.Л. Місінкевич (м. Хмельницький)

Президією ВАК України (Постанова №2-05/1 від 19 січня 2006 р.)
збірник зареєстровано як наукове фахове видання з
історії України, археології, етнології, історіографії та джерелознавства.

ISBN 978-966-2187-50-2

До 95-річчя заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету

УДК 378(477.43)(09):37.014

О.М.Завальнюк

Взаємодія громадського і державного чинників – основна умова заснування Кам'янець-Подільського університету

Досліджується взаємодія громадських, самоврядних організацій адміністративного центру Поділля, професорсько-лекторської корпорації столичного народного українського університету, з одного боку, і державних структур Української Народної Республіки і гетьманщини, з іншого, з метою заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету – світоча національної освіти, науки і культури в 1918–1920 рр.

Ключові слова: Кам'янець-Подільська міська дума, Просвіта, Подільське земство, професорсько-лекторська корпорація Київського народного українського університету, Міністерство освіти УНР, Міністерство освіти і мистецтва Української держави, Комісія у справі вищих шкіл і наукових інституцій, Кам'янець-Подільський державний український університет.

22 жовтня 2013 р. виповнюється 95 років з того часу, як у Кам'янці-Подільському було відкрито державний український університет – першу регіональну вищу школу з українською мовою викладання. Ця подія назавжди увійшла до літопису національного відродження України 1917–1920 рр. і стала виявом успішного просування молоді нації до європейської культурної спільноти. Велелюдне свято відкриття довгоочікуваного закладу засвідчило, що українці, яким впродовж тривалого історичного періоду не вдавалося реалізувати свої університетські проекти, почувалися справжніми триумфаторами на ниві культурних звершень, покладали на цей університет великі сподівання, вірили, що завдяки йому і подібним вишам їхня країна започаткувала своє європейське майбутнє.

Пройдений до цього шлях (у жовтні 1918 р. запрацювали два українських держуніверситети) був тривалим і тернистим, сповнений як натхнення, певних здобуків, так і гірких розчарувань, що через бездержавність нації заставляли переносити реалізацію планів і мрій на невизначене майбутнє. У реальну площину вони перейшли після падіння російського самодержавства, коли

широкою рікою розлилася національно-визвольна боротьба, а один із її векторів спрямовувався на українізацію всіх ланок освіти в Україні і створення вишів з українською мовою викладання. Його обстоювали різні політичні сили, громадські структури, багатомільйонне позапартійне громадянство, яке прагнуло мати свою національну державність і розвивати культуру у всіх її складових. Саме громадська ініціатива помножена на підтримку української держави і відкрила шлях реалізації університетському проекту.

Дослідники зуміли створити об'єктивну і цілісну картину, пов'язану із зусиллями передової частини української громади з метою заснування державного українського університету в географічно далекому від державного центру – Кам'янці-Подільському. Зокрема, з'ясовано роль міської інтелігенції у викристалізовані університетської ідеї та просуванні її до державних структур¹, роль столичної української професури², української держави, її очільників і відповідальних працівників у практичному втіленні широкомасштабного національного університетського проекту³. Утім, аспект співпраці місцевих громадських діячів з українськими державотворцями у столиці з метою заснування університету у Кам'янці-Подільському ще не став предметом окремого дослідження.

Практично у всіх працях, присвячених Кам'янець-Подільському державному українському університету, однозначно наголошується, що ідея відкриття цього вишу належить представникам місцевої інтелігенції. О.М.Пашенко, активна діячка і членкиня ради місцевої “Просвіти”, Української Центральної Ради, гласна і керівницка української фракції міської думи, стверджувала, що завідуючий відділом освіти міської управи, випускник юридичного факультету Сорбони О.П.Шульмінський ще у 1910 р. зініціював заснування у Кам'янці-Подільському народного університету, який би мав обслуговувати багатонаціональну міську громаду (було вироблено проект статуту майбутнього вишу) та через Першу світову війну проект відклали на невизначений час⁴. До університетського ідеї повернулись, за В.К.Приходько (1935 р.)⁵, восени, а за О.М.Пашенко (1936 р.), лише наприкінці 1917 р., коли той же діяч, який очолював у міській думі польську фракцію, дізнавшись, що в у столиці УНР зріють плани відкрити в різних українських містах філії Київського народного українського університету (КНУУ), відкритого 5 жовтня 1917 р., вирішив разом з дружиною О.М.Пашенко спрямувати цей проект до свого міста і “підняти всіх на це діло”⁶. Тобто можна вважати, що в часи молоді української державності ідея відкриття університетського осередку в адміністративному центрі Поділля належала польсько-українському подружжю Шульмінський-Пашенко. Відомий просвітній діяч регіону, член Української Центральної Ради В.К.Приходько ініціаторами українського університету в Кам'янці-Подільському називає трьох осіб – крім уже двох уже зазначених, ще й К.Г.Солуху, керівника подільської “Просвіти”. Утім, з цієї “трійки” він виділяє О.М.Пашенку, якій, на його думку, у найбільшій мірі належить ідея заснування українського університету⁷.

Цікаво, що у жовтні 1918 р., коли було відкрито омріяний заклад, О.М.Пашенко, секретар Університетської комісії, яка глибоко займалася практичними питаннями капітального ремонту виділеного міською думою під університет будинку і підготовки свята відкриття, по свіжих слідах не персоніфікувала народження університетської ідеї. У цьому вона віддавала належне “молодій [кам'янецькій] демократії”, яка “сміливо хапалась за все нове й сильне в життю”. І, не конкретизуючи, наголошувала, що саме “в такій атмосфері з’явилась ... думка про відкриття Університету в Кам’янці...”⁸. Очевидно, називати себе й свого чоловіка ініціаторами на сторінках спеціальної одноденної просвітнянської газети “Свято Поділля”, де докладно йшлося про ректора І.І.Огієнка, низку професорів й приват-доцентів, які склали кістяк професорсько-викладацької корпорації, їй, людині, що не мала вищої освіти і за своїм професійним статусом (закінчила педагогічні курси) не могла відчувати себе рівною з такими постатями, просто було незручно займатися саморекламою. (Приміром, у значному за обсягом біографічному нарисі про керівника закладу зазначалося, зокрема, що “з самого початку виникнення думки про заснування Університету в Кам’янці-Подільському Іван Огієнко приймав якнайближчу участь [у її реалізації. – Авт.]...Вся справа збудування Університету ... належить виключно Іванові Огієнкові”⁹).

В еміграції О.М.Пашенко відстоювала думку, що вони удвох з чоловіком рухали університетську ідею передусім до міської думи, яка мала ухвалити з цього приводу свій вердикт: потрібний чи не потрібний університет громаді. Виступити на черговому засіданні міської думи із пропозицією українській, польській, російській і єврейській фракціям підтримати задум взявся чоловік. І тому було своє пояснення. За В.К.Приходько, “на протязі цілої низки трьохліть Шульмінського завсіди обирали членом Кам’янецької міської управи [крім того, він був і міським головою. – Авт.], і в останні часи кам’янчани навіть не уявляли собі Кам’янця без члена управи Олександра Павловича – тому на цій посаді він залишався при всіх революційних змінах і владах, аж до опанування Кам’янця більшовиками... він був живою громадською людиною і, помімо управи, всюди мав ще громадські обов’язки... Одною з останніх справ, якою дуже захопився Шульмінський і значіння якої виходило за межі Кам’янця, була організація ... Українського Державного Університету”¹⁰.

Архівні документи і матеріали періодики свідчать, що 4 січня 1918 р. Олександр Павлович, у виступі перед міською думою, запропонував домагатися переведення до Кам’янця частини університету св. Володимира (про філію КНУУ мова не йшла) з українським відділом (окремі факультети цього вишу мали намір перебазувати в Крим). Щоб зацікавити Генеральне секретарство народної освіти УНР в цьому проекті, він ініціював виділення з міських коштів позики в розмірі 1 млн. крб. для облаштування закладу на новому місці¹¹. Як аргумент, доповідач наголосив, що розміщення у місті університету сприятиме підвищенню освітнього рівня громади, позитивно вплине на життя міста (“Кілька десятків люда з найвищою інтелектуальністю, кілька сот молоді інте-

лігентної, енергійної – все це відразу переробило б Кам'янець на рухливий цивілізований університетський центр¹²). За О.М.Пашенко, після виступу О.П.Шульмінського українська фракція домоглася оголошення перерви, під час якої провела успішні переговори з усіма іншими фракціями з метою підтримати внесений проект. Тож після відновлення роботи зборів усі гласні однотайно проголосували за це, хоча окремі з них іронічно посміхалися¹³.

Згода думи відкрити в місті університет (не важливо, що мова йшла про частину закладу), завершила перший етап університетотворення, пов'язаний із консолідацією представницької громадської думки навколо університетської ідеї, що мало неабияке значення для наступного етапу – просування її до державних структур, які і повинні були визначитися щодо реалії здійснення і винести остаточний вердикт. Це добре розуміли як ініціатори, так і гласні думи. Першим кроком після прийняття ними багатообіцяючої ухвали стали вибори делегації (К.Г.Солуха, І.Діяченко, О.М.Пашенко, М.Сістер) до столиці, якій доручили прояснити це питання. Візит відбувся після Різдва. У Генеральному секретарстві освітніх справ УНР відбулася дискусія про можливість заснування в Кам'янці-Подільському університетської філії, були отримані відповідні поради, зокрема щодо створення спеціальної громадської і разом з тим повноважної і відповідальної структури, яка б опікувалася цим питанням. Про результати перемовин К.Г.Солуха (найстарший представник у складі делегації) доповів думі 15 січня 1918 р. Прислухавшись до думки представників освітнього відомства, зокрема Ф.П.Сушицького, який відповідав в департаменті за творення мережі вищих шкіл, міська дума прийняла ухвалу про створення спеціальної Університетської комісії (П.М.Бучинський (голова), К.Г.Солуха, Ю.Й.Сціпінський, О.М.Пашенко, О.П.Шульмінський, О.М.Прусевич, М.Сістер, О.Зак). Їй доручили опікуватися всіма питаннями, пов'язаними з відкриттям у місті філії університету¹⁴. Це був перший реальний проміжний результат, отриманий від співпраці міської думи і департаменту вищої і середньої школи Генерального секретарства освітніх справ УНР. Надалі очікувалися наступні кроки від міського самоврядування, зокрема від Університетської комісії, яка повинна була вийти до освітнього відомства з конкретними пропозиціями. Утім розгорнути свою діяльність ця структура не встигла через військово-політичні події, які призвели до зміни влади – замість українських виборних органів усім життям у Кам'янці-Подільському почав заправляти більшовицький ревком. За О.М.Пашенко, в тих жахливих умовах культурна праця української інтелігенції припинилася¹⁵.

Юрисдикція УНР у адміністративному центрі Подільського краю відновилася лише на початку весни. Не гаючи часу, "Просвіта" направила своїх представників (К.Г.Солуху, В.К.Приходька, О.М.Пашенко) до Міністерства народної освіти з тим, щоб конкретизувати заходи із заснування вищої школи. 24 (11) березня 1918 р. їх заслухали в Комісії в справах організації мережі українських народних університетів під головуванням професора О.М.Лук'яненка. після цього була прийнята така ухвала: 1) висловити вдячність за

змістовну доповідь про стан справ із підготовки до заснування українського університету в центрі регіону, 2) делегатам Міністерства народної освіти і Київського народного українського університету (КНУУ) (4 особи) рекомендувати відбутися на Поділля і виробити з місцевими діячами план діяльності щодо відкриття вишу¹⁶. Мемуарне джерело повідомляє: “Делегація вернулася з Києва з повною надією, що Кам'янецький Університет – це не далека мрія, а цілком досяжний проект, до реалізування якого треба негайно прикласти всі сили”¹⁷. Інформацію про результати цієї поїздки заслухала Університетська комісія, яка 28 (15) березня зібралася на своє перше засідання у розширеному складі (на 4 квітня 1918 р. вона складалася з 15 осіб)¹⁸. Присутні були втішені тим, що “уряд Української Народної Республіки [йдеться про Міністерство освіти УНР. – Авт.] поставилися до цього питання із розумінням і пообіцяв з свого боку підтримку”. Члени комісії висловилися за необхідність і своєчасність до початку нового навчального року відкрити Кам'янець-Подільський університет, вирішили оглянути придатні будинки, в яких можна було тимчасово розмістити заклад, – духовні чоловічі і жіночі училища, замські казарми, окружний суд, а також рекомендували міській думі виділити з міського бюджету 1 млн крб. на потреби майбутнього закладу, а міській управі – опікуватися візитом спільної делегації Міністерства народної освіти і Київського народного українського університету (мала прибути для того, щоб з'ясувати на місці наявність умов для відкриття вищої школи)¹⁹.

1 квітня 1918 р. до університетського питання повернулася міська дума. На своєму засіданні вона з'ясувала стан справ, пов'язаних із підготовкою до заснування вишу. Доповідав не голова Університетської комісії професор П.М.Бучинський, а член цієї структури, добре відомий усім кам'янчанам колишній міський голова О.П.Шульмінський. Він наголосив на ролі міської громади у відкритті університету, запропонував надати українській державі для реалізації проекту позику в розмірі 1 млн крб., забезпечити майбутній заклад необхідними приміщеннями. А також асигнувати із того ж джерела на початкові заходи з реалізації університетського проекту 10 тис. крб. Оскільки достатніх надходжень до міського бюджету через тривалу фінансову економічну кризу не було, то гласні вирішили взяти позику під урядову гарантії. Дума ухвалила резолюцію: “Відкрити у Кам'яні-Подільському Університет”, за яку проголосували 48 гласних (проти не було жодного голосу, один утримався)²⁰. Отже, переважно неукраїнський склад думи не був готовий уточнити, який саме виш вони хочуть бачити у своєму місті, хоч після візиту другої делегації на столичний олімп стало зрозуміло, що йдеться про його і державний, і український характер.

Дума одностайно проголосувала за пропозицію про обрання спеціальної комісії із 12 гласних для зустрічі київських делегатів, на яких очікували у найближчі дні. Усі витрати, пов'язані з перебування гостей, вона брала на себе. Крім того, було вирішено асигнувати 10 тис. крб. на підготовчі роботи з відкриття університету. Що ж до приміщень для нього, то вирішили не приступати

до розгляду цього питання до приїзду делегації, а потім спільними зусиллями підібрати ті будинки, які задовольнять обидві сторони. Оскільки університет мав бути україномовним, то представники національних курій висловили побажання, щоб у ньому були відкриті кафедри “з історії і літератури польської, єврейської і російської, де викладання проводитиметься рідною мовою – польською, єврейською і російською”²¹. Усі ухвали дума приймала відкрито, за присутності представників міської громадськості. У зв’язку з цим часопис “Поділля” відзначав: “Зал і хори [міської думи] були переповнені публікою”²², що яскраво свідчило про велику зацікавленість кам’янчан у реалізації найбільшого за весь час існування міста культурного проекту – відкриття університету.

4 квітня місто приймало посланців української інтелігенції зі столиці. Ухвалу про їх поїздку приймала рада лекторів КНУУ. Делегацію уповноважили “поїхати ... з метою улаштування справи заснування в Кам’янці українського університету з допомогою від тих місцевих діячів та громадських інституцій, забезпечення за тим університетом деяких будинків та майна тилових шпиталів та інших тилових інституцій і загальної популяризації самої ідеї українських університетів та інформації громадянства щодо діяльності Міністерства освіти”²³. Такі повноваження були продиктовані ухвалою, прийнятою 20 березня Комісією в справах організації мережі українських університетів, що діяла при КНУУ, про внесення Кам’янця-Подільського до переліку міст, де університети мали бути відкриті у першу чергу²⁴.

Делегація складалася з 4 осіб: професорів І.М.Ганицького (голова) і В.В.Дуб’янського (представляв МНО), приват-доцента І.І.Огієнка та інженера К.Д.Титаренка (товариство “Праця”). На вокзалі їх тепло зустріли представники міської думи, продемонструвавши свою велику зацікавленість в успішному розв’язанні того питання, яке спричинило офіційний приїзд гостей. Потім показали будинки, підбрані для розміщення університету, земельну ділянку, на якій з часом можна було б спорудити університетські корпуси. Під час спільного засідання київської делегації і місцевої Університетської комісії І.М.Ганицький передав кам’ячанам проект Статуту державних університетів, який належало видати значним накладом для поширення в різних регіонах України, наголосив, що він і його колеги схвалюють задум заснувати у старовинному Кам’янці-Подільському університеті і будуть домагатися, щоб український уряд для цього виділив з держскарбниці не менше 1 млн крб. Після обміну думками погодили структуру закладу. Він мав складатися з трьох факультетів (філологічного, природничого з помологічним відділенням і торговельно-технічного) і підготовчих курсів. Навчальний контингент обмежили до 1500 студентів, 300 слухачів. Член УК Ю.Й.Січинський запропонував відкрити в структурі філологічного факультету богословське відділення. Обміркувавши пропозицію, зібрання вирішило звернутися до місцевого православного духовенства з тим, щоб воно дало на те свою згоду і виділило університету посилену матеріальну допомогу²⁵.

Турбуючись про якнайкраще розміщення закладу, на пропозицію І.М.Ганицького, який разом з своїми колегами оглянув кілька намічених будинків, зібрання зупинило свій вибір на трьох спорудах (технічній середній сільськогосподарській школі, де мали намір розмістити природничий і торговельно-технічний факультети, чоловічій духовній школі – для роботи філологічного факультету і жіночій духовній школі – для майбутніх студентів, які навчатимуться на підготовчих курсах²⁶.

Делегати побували у міській думі, повітовій земській управі, а також на засіданні Ради Подільської “Просвіти”, де розмовляли з місцевими діячами і представниками української культури. Увечері в приміщенні міського театру відбулася зустріч делегації з громадськістю міста, на якій виступи виголосувалися українською мовою. І.М.Ганицький розповів про сучасне становище України, В.В.Дуб’янський проаналізував діяльність відділу вищої освіти Міністерства народної освіти, К.Д.Титаренко зупинився на проблемах професійно-технічної освіти, І.І.Огієнко виступив з коротким нарисом про українську культуру²⁷.

Делегація переконалася, що лідери місцевої української громади, яка користувалася підтримкою у міській думі, готові працювати і надалі, не покладаючи рук, аби лишень наблизити реалізацію своєї мрії про університет. Київська газета “Відродження”, очевидно, зі слів когось із тих, хто щойно побував у майбутньому університетському місті, повідомила, що ідея заснувати Кам’янецький університет охопила широкі кола місцевого громадянства після того, як стало відомо про перебазування частини університету св. Володимира до Ялти²⁸.

Про результати візиту до центру Поділля і про можливість відкриття там університету голова делегації І.М.Ганицький доповів раді лекторів КНУУ 7 квітня 1918 р. Одностайно було ухвалено відкрити у Кам’янці-Подільському університет і просити Міністерство народної освіти УНР погодитися на те, оскільки міська дума вирішила дати під цей проект позику в розмірі 1 млн крб., аванс (10 тис. крб.), будинок технічної школи, яку тимчасово зайняли австрійські військові підрозділи, духовні чоловічу і жіночі школи. На пропозицію доповідача, що стосувалася забезпечення Кам’янець-Подільського університету науковими кадрами, рада лекторів ухвалила таке: “прохати п.п. професорів намітити к призначеному терміну [сам термін не вказаний. – Авт.] відповідних кандидатів, хоч би і не маючих поки що повного цензу, а на одному із засідань ради лекторів Українського Народнього Університету обрати перших лекторів – професорів для Кам’янецького Університету”²⁹. 28 квітня 1918 р. І.І.Огієнко і В.В.Дуб’янський доповіли раді КНУУ про стан формування науково-педагогічних кадрів університету у Кам’янці-Подільському. Вони відзначили, зокрема, що працювати на історико-філологічному (назва з’явилася після 7 квітня) і природничому факультетах вже дали згоду відповідно 8 і 7 осіб. Крім того, доповідачі наголосили, що на роботу до вишу запрошені кілька професорів із Чернівців і Львова³⁰. Надалі важливо було всю цю інформацію

передати до Міністерства народної освіти УНР з тим, щоб підготувати проект відповідного державного рішення (у березні 1918 р. відділ вищої школи освітнього відомства планував відкрити у Кам'янці класичний університет як ... філію Київського українського університету³¹). Але це питання виявилось незавершеним через гетьманський переворот 29 квітня 1918 р.

Після від'їзду київської делегації члени Університетської комісії обговорили проект "Статуту державних українських університетів" і вирішили опублікувати його великим як для того часу накладом 1000 примірників та надіслати навчальним закладам, міським і земським самоврядуванням Подільського регіону³².

Для того, щоб зміцнити фінансову основу майбутнього університету, Подільська "Просвіта" залучила до розв'язання цієї складної проблеми губернське земство, використавши той факт, що член ради товариство В.К.Приходько (він же і член Української Центральної Ради) очолював відділ освіти Подільської народної (земської) управи. До Вінниці, де з червня 1917 р. перебував керівний орган губернського земства, направився почесний голова Подільської "Просвіти" К.Г.Солуха, щоб прозондувати можливість підтримки університетського проекту земцями. Впевненості у тому, що вдасться успішно розв'язати це питання у В.К.Приходька не було. Доповідаючи делегатам Першого Подільського народного зібрання, яке відбулося 22-26 квітня 1918 р., він дав зрозуміти, що відкриття Кам'янець-Подільського університету, який матиме велике значення для розвитку краю, підтримує центральна українська влада в особі Міністерства народної освіти УНР. Присутні підтримали запропонований проект і проголосували рішення про асигнування на потреби цього вишу 1 млн крб. впродовж трьох років (у 1918 р. – 200 тис. крб., 1919–1920 рр. – 800 тис. крб.)³³.

Здавалося, справа на цій стадії зроблена, можна було рухатися далі. Утім сам "хресний батько" проведеної через земські збори ухвали на користь університету вважав, що реальне значення її виглядало як "дуже маленьке", оскільки на той час "каси всіх самоврядувань були порожні... Вся надія була на майбутнє, коли революційні хвилі спадуть і життя ввійде в нормальну колію"³⁴. Але в морально-політичному плані ухвала, на його думку, мала вирішальне значення, адже, озброївшись нею, делегація Кам'янця-Подільського подалася до Міносвіти з вагомими формальними аргументами (подібних на той час не змогли представити інші регіональні еліти). Ухвала губернського земства асигнувати 1 млн крб. на потреби К-ПДУУ мала для української влади більше значення, ніж ухвала Кам'янецької міської думи про позику державі на таку ж суму, адже ці кошти мали повністю витратитися на різні університетські потреби і не підлягали поверненню до земського бюджету.

Падіння Української Центральної Ради наприкінці квітня 1918 р. призупинило на певний час роботу із заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Вироблений на цьому шляху механізм мав, поза сумнівом, позитивне значення для просування університетської

справи далі. Проблема полягала в тому, чи захоче гетьманська влада продовжити цю роботу і використати нагромаджений попередній досвід.

М.П.Василенко, міністр освіти в гетьманському уряді, вже у травні 1918 р. пропонував П.П.Скоропадському заснувати 4 українські університети, один з яких мав бути у Кам'янці-Подільському³⁵. Можна вважати, що держава офіційно почала опікуватися цим питанням. На пропозицію Міністерства освіти 22 травня 1918 р. рада лекторів КНУУ обрала І.І.Огієнка “в.о.ректора Кам'янецького Університету”³⁶.

Підготовку необхідних законопроектів було покладено на Комісію в справах вищих шкіл і наукових інституцій, яку очолив академік В.І.Вернадський. 21 червня він подав М.П.Василенку “Законопроект про перетворення Київського [Народного] Університету в державний університет і про заснування Державного Кам'янецького Університету” (статті 1-10). Зокрема, ст.1 документа передбачала “заснувати з 1 липня 1918 року ... Кам'янецький Український Державний Університет в складі факультетів: історико-філологічного з теологічним відділом та природничо-історичного з помологічним відділом”³⁷. 24 червня міністр освіти, опрацювавши отриманий законопроект, висловив свої критичні зауваження щодо окремих статей. Комісія на пропозицію її голови вирішила розглядати питання про створення двох державних українських університетів не цілісно, а окремо. У зв'язку з цим І.І.Огієнку, який був членом комісії з дорадчим голосом, у загальних рисах доповів про ситуацію із заснуванням університету у Кам'янці-Подільському. Оскільки візит делегації на Поділля відбувся ще за часів Української Центральної Ради, то не було зрозуміло, чи за нових державно-політичних умов міське самоврядування готове сприяти матеріальному розв'язанню цього питання. Тому одностайно погодившись з необхідністю заснувати університет в адміністративному центрі Подільського регіону, комісія доручила І.І.Огієнку, як ректору майбутнього університету, і юрисконсульту Міністерства освіти Уляницькому навідатись до Кам'янця-Подільського і “цілком конкретно з'ясувати питання про раніше дані обіцянки університету містом і земством та перетворити ці обіцянки в зобов'язання юридичного характеру, звернувши увагу на закріплення за університетом відповідним актом не менше 50 дес. землі”. Департаменту вищої школи належало внести на найближче засідання комісії окремий законопроект про заснування цього вишу³⁸.

Внесений документ розглянули і схвалили 1 липня 1918 р., що мало велике значення для поїздки І.І.Огієнка (юрисконсульт з невідомих причин з Києва не виїхав). 6 липня він був у Кам'янці-Подільському. Виконуючи покладені на нього обов'язки, передусім зустрівся з Університетською комісією міської думи, якій повідомив, що тимчасова міністерська комісія, очолювана В.І.Вернадським, визнала за необхідне якомога швидше відкрити університет тут, у центрі прикордонного Поділля. Від себе додав, що висока школа для регіону – це надбання величезного національно-культурного значення. Місто матиме основу культурного й економічного розвитку. Тому до організації

університету необхідно залучити всі можливі інституції та діячів, які розуміють значення справи і зможуть їй реально допомогти³⁹.

Виходячи із очікуваних більш складних завдань, Університетську комісію реформували. Її склад збільшили до 21 особи, які представляли міську думу, Подільське історико-археологічне товариство, “Просвіту”, Товариство природодослідників Поділля, губернське і повітове земства. Головою обрали І.І.Огієнка, який розподілив обов’язки між усіма членами, дав відповідні доручення своєму заступникові П.М.Бучинському⁴⁰.

Важливо було залучити до практичного університетського будівництва національні курії, які посідали важливе місце в управлінні, господарстві і культурі міста. Виходячи з цього стратегічного завдання, І.І.Огієнко зустрівся з рабином місцевої єврейської громади Оксманом і пообіцяв йому домогтися відкриття в майбутньому виші кафедри юдаїки, виділити для молодих євреїв до 25% усіх студентських місць. Взамін отримав запевнення, що громада збере на потреби закладу не менше 100 тис. крб.⁴¹. У розмові з головою польських громадських організацій Т.Заленським в.о. ректора пообіцяв домогтися відкриття в університеті кафедри полоністики, а також пообіцяв приймати на навчання польську молодь без будь-яких обмежень і виділяти їм державні стипендії. Польські організації зі свого боку мали намір підтримувати заклад матеріально і зібрати для його зведення 50 тис. крб.⁴².

Того ж таки насиченого робочого дня екстрено зібралася міська дума, яка у відповідь на звернення посланця міністерської комісії мала підтвердити свою попередню ухвалу від 4 квітня 1918 р. або ж відмовитись від неї. За повідомленням преси, у приміщення думи, де вдруге ставилося питання важливої історичної ваги, “зібрався ... увесь інтелігентний Кам’янець, оскільки близько до серця приймає він університетську справу, із одвертою душею йде назустріч великому культурному ділу”. Дума, як від неї і очікували, відповіла ствердно. Проводжали І.І.Огієнка до потяга представники усіх культурно-просвітних та інших громадських організацій міста з надією на його швидкий наступний приїзд з усіма прийнятими у столиці історичними документами⁴³.

До Києва в.о. ректора привіз усі необхідні для розв’язання університетської справи постанови: міської думи – про асигнування на потреби вишу 1 млн крб., виділення під спорудження нових корпусів 100 дес. міської землі у вигідному мікрорайоні та передачу йому у тимчасове користування (до збудування своїх приміщень) триповерхового будинку міської середньої технічної школи, склад Університетської комісії, якій треба було надати державні права; губернської народної управи – про асигнування на потребу закладу сумарно на 3 роки 1 млн крб.⁴⁴.

11 липня 1918 р. комісія заслухала звіт І.І.Огієнка про результати поїздки до Кам’янця-Подільського і висловила йому подяку за оперативне й ефективне вирішення дорученої справи. Крім того, ухвалили рішення звернутися до Міністерства освіти з проханням, по-перше, розв’язати питання про тим-

часове розміщення Кам'янець-Подільського державного українського університету в приміщенні технічного училища, а по-друге, тимчасово затвердити склад Університетської комісії і доручити їй взяти на себе обов'язки з охорони будинку і складання інвентарного списку. Для створення в структурі вишу факультетів організували окрему підкомісію на чолі з Д.І.Багалієм⁴⁵.

Комісія повернулася до законопроекту про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету і ухвалила його в останньому читанні 26 липня 1918 р. Далі документ потрапив до Міністерства освіти, а звідти – до уряду. 5 серпня Рада Міністрів Української держави розглянула цей законопроект. Під час обговорення несподівано виникла дискусія щодо мови викладання на кафедрах польської і єврейської літератури й історії. М.П.Василенко і В.В.Зіньківський вважали, що вивчення цих дисциплін необхідно проводити відповідними національними мовами. З цим не погодилась більшість міністрів, які проголосували за те, “що в інтересах слухачів українців навчання обох наук мусить проводитися на українській мові”⁴⁶. Не було згоди і щодо необхідності кафедри румунської мови (її відкриття обстоював М.П.Василенко). Голосування показало, що позицію міністра освіти підтримали всього три урядовці. Більшість не погодилась із пропонованою нормою. За свідченням Д.І.Дорошенка, який брав участь у тому засіданні, вони виходили з міркувань, що українцям треба збільшувати свій культурний вплив на румунів, а не навпаки, і не допускати розвитку “румунщини, яка, – на їх думку, – не має ніякої загальнолюдської ваги й інтересу”⁴⁷.

Міністри не погодились зі ст.ст. XIII і IX законопроекту, зовсім виключивши їх із тексту, висловилися за іншу редакцію статті про побудову приміщень університету. Після відповідних змін вона набула такого вигляду: “...Доручити Міністрові Народної Освіти ввійти з Кам'янецьким Самоврядуванням у договірні відносини, шляхом котрих забезпечити Міністерству виконання названим самоврядуванням прийнятих на себе постановою Миської Думи від 6.06.1918 р. [насправді – 6.07.1918 р. – Авт.] обов'язань як відносно необхідного для будування будинку університету участку миської землі, так і асигнування 1000000 крб. на його будування, для потреб університету садиби і будинку технічної школи”. Аналогічний договір міністрові освіти належало укласти і з Подільським губернським земством, яке зобов'язувалося асигнувати на потреби університету 1 млн крб.⁴⁸.

Із вказаними змінами проект було прийнято. 17 серпня 1918 р. гетьман України затвердив його⁴⁹, надавши акту необхідної юридичної сили, згідно з “Законами про тимчасовий державний устрій України” від 29 квітня 1918 р.

Університет створювався з 1 липня 1918 р. У його структурі передбачалася чотири факультети, утім з осені 1918 р. розпочинали роботу лише два – історико-філологічний і фізико-математичний з двома відділами – математичним і природничо-історичним. Навчальний процес мав бути україномовний. В окремих випадках з дозволу міністра освіти робилися винятки для тих, хто володів російською мовою. Перший ректор, перші декани факультетів,

а також увесь склад професорської корпорації першого курсу не обирався, а призначався керівником освітнього відомства. На історико-філологічному факультеті на загальних підставах створювалися дві національні кафедри – польської і єврейської літератури й історії.

Закон доручав міністрові освіти, починаючи з 1919 фінансового року, замовляти кредити на будівництво приміщень університету відповідно до реальних потреб. За спорудження нових університетських корпусів відповідала спеціальна “Комісія по збудуванню Кам’янець-Подільського державного українського університету”, очолювана ректором (до її складу входили 13 представників міського самоврядування, 5 – губернського земства, 3 – громадських організацій і наукових установ міста, а також представники правління університету й архітектор)⁵⁰.

Через три місяці, 20 листопада 1918 р. Павло Скоропадський затвердив “Закон про заснування богословського факультету Кам’янець-Подільського державного Українського університету”, яким передбачалося відкриття цього навчального підрозділу з ... 1 липня 1918 р. для підготовки православних священиків⁵¹, що відповідало побажанням кам’янецької громади.

Після прийняття закону про заснування К-ПДУУ громадськість міста, представлена в Університетській комісії (УК), зайнялася підготовкою будинку технічної школи, матеріальний стан якої був незадовільний, до навчального процесу. Для фінансування ремонтних робіт УК залучила кошти як державні, так і місцевого самоврядування. Мала Рада Міністрів не пізніше 23 серпня 1918 р. ухвалила законопроект “Про асигнування 60000 крб. на ремонт будинків Кам’янець-Подільської технічної школи”⁵². Згодом Міністерство освіти й мистецтва перерахувало цю суму в розпорядження університету⁵³. Подільська губернська народна управа з обіцяних університету на 1918 р. 200 тис. крб. виділила лише 50 тис. крб.⁵⁴. Кошторис усіх робіт, які належало виконати із ремонту будинку, за обрахунками техніка Урсула, становив 119 тис. крб. (у першому варіанті кошторисних витрат значилась трохи менша сума – 85 тис. крб.⁵⁵). Весь ремонт планували завершити до 10 жовтня 1918 р.

Подільська губернська народна управа вирішили передати на ремонтні роботи в університеті будівельні матеріали (цегла, вапно та ін.), що були на складах дорожно-транспортного відділу. Сюди ж направили і технічний персонал. Як згадував В.К.Приходько, “інженери й техніки щиро перейнялись поважністю і відповідальністю завдання й дружно поборювали різні технічні труднощі, яких повставало досить у зруйнованому війною Кам’яні, що вже кілька літ нічого не будував і не ремонтував. Тут належить відзначити енергійну працю інженера Земської Управи О.П.Морозовського й земських техніків Урсула, Андрієва та Мануїлова, а також інженера Миської Управи Папенгута”⁵⁶.

Станом на 4 жовтня на I-II поверхах майже завершили побілку стін, фарбування панелей, ремонт обігрівальних приладів. Складніше було із зовнішнім ремонтом. Університетська комісія, попри фінансові труднощі, вирішила: “Як

би дорого не обійшлася побілка фасаду, її треба зробити, позаяк це гарно оздобить будинок для свята відкриття". На ці роботи треба було відшукати 2-3 тис. крб.⁵⁷.

У кошторисі видатків не передбачили коштів на прокладання тротуарів і брукування під'їздів. Вирішили виконати і ці роботи за рахунок економії витрат на інші види ремонту⁵⁸. Досить дефіцитним було скло. Через це його змушені були купляти за завищеними цінами (на 25%)⁵⁹.

Великі складнощі викликало відновлення електричної мережі. Пошуки обладнання розпочали з Галичини. У самому Кам'янці-Подільському можна було лише дещо роздобути із необхідного устаткування. Головноуповноважений з управління й ліквідації інституцій і організацій воєнного часу Р.Молов дав доручення заступнику Подільського уповноваженого із ліквідації майна колишньої російської армії Бакламишеву допомогти університету матеріалами і обладнанням, яке знаходилося на військових складах⁶⁰. До вирішення цього залучили і голову Кам'янець-Подільської повітової демобілізаційної комісії Снісаренка. Саме з його допомоги вдалося отримати частину із 4 тис. м електричних шнурів, які використали для електрифікації навчального корпусу⁶¹. Крім того, треба було придбати ще й ролики, вимикачі, перемикачі, запобіжники, штепелі, нарешті електролампочки⁶². Підряд на виконання електромонтажних робіт доручили майстру Кіреєву, який запропонував Університетській комісії найбільш вигідні умови⁶³.

Оскільки міській владі не вдалося відселити технічну школу з її будинку, який переходив до університету, то довелося погодитися на спільне користування ним. Педрада дійшла висновку, що для технічної школи вистачить третього поверху і лівої частини першого поверху⁶⁴. 5 вересня 1918 р. відбулося засідання "Змішаної комісії по розмежуванню помешкань Кам'янець-Подільської Технічної Школи межі Державним Університетом і Технічною Школою" під головуванням В.К.Приходька, яка вирішила залишити за школою третій поверх з окремим входом. Університет отримав другий поверх. Перший поверх поділили таким чином: дві лабораторії, сірководнева кімната, склад посуду і кімната із золіновим апаратом переходили у спільне користування, а кухня, слюсарна майстерня, прибудовані до будинку, передавались технічній школі; гімнастичний зал, інші кімнати першого поверху закріплювались за університетом. Йому ж передавались окремі господарські приміщення для зберігання дров, що знаходилися на території садиби. Церквою мали користуватися спільно⁶⁵.

Із ухвалою погодилися у Києві. 18 вересня 1918 р. директор департаменту професійної освіти МОМ Української держави повідомив Університетській комісії у Кам'янці-Подільському, що розмежування навчальних площ між обома закладами "має зберігатися не лише на перший, а й на другий і третій [навчальні] роки"⁶⁶.

За підрахунками підкомісії, яка займалася ремонтом і облаштуванням аудиторій та кабінетів, університету потрібно було багато меблів: парт – 100-125

(залежно від їх розмірів), табуреток – 185, робочих столів – 35, письмових столів – 4, шаф – 25, стрільців – 120, диванів – 7, диванчиків – 30, м'яких крісел – 12, кафедр – 6, аудиторних дощок – 5, підставок для таблиць – 5, умивальників – 3, вішалок – 11 (на 50 пар кожна), корзин – 15, портретних рам – 100, плювальниць – 33 тощо. Чимало із перерахованого можна було придбати у місті, складні меблі вирішили купити у Києві або Відні, а прості виготовити у губернській майстерні шкільних приладів і майстерні при університеті, яку треба було ще організувати. Тут належало виготовити 100 лавок, 180 табуреток, бібліотечні і деканські шафи, 35 столів, буфети, дошки, вішалки, рами тощо. Для такої кількості меблів треба було придбати чимало дубових, соснових і ялинових дощок⁶⁷. Члени підкомісії усвідомлювали всю складність завдання, яке полягало не лише у фінансуванні столярних робіт, а й у придбанні дефіцитної деревини. За допомогою довелося звертатися і до військового міністра, і до розпорядника майна колишньої російської армії⁶⁸. Після своєрідного конкурсу підряд на виготовлення меблів оформили із майстром Пейсатим. Йому замовили лавки, вішалки і табуретки на суму 30500 крб. Крім того, згодом вирішили закупити у нього письмові столи, крісла, зокрема й м'які, дзеркала тощо⁶⁹. Тумби і плювальниці виготовляв майстер Ромер⁷⁰.

Голова Університетської комісії І.І.Огієнко, якому у вересні довелося відбути до столиці для участі в роботі комісії із заснування богословського факультету та розв'язання інших університетських питань, на відстані контролював підготовку будинку до роботи. До 22 жовтня його загалом відремонтували і умеблювали. Залишилися деякі недоробки. Товариш міністра освіти й мистецтва П.І.Холодний залишився задоволений станом навчально-матеріальної бази закладу. Усім членам Університетської комісії він оголосив подяку⁷¹. І.І.Огієнко, зі свого боку, подякував найбільш активним діячам міста, які відзначилися в підготовці університетського будинку до експлуатації⁷².

22 жовтня 1918 р. відбулося свято відкриття університету, яке успішно провели місцеві “Просвіта” і дума, київська українська професура, Міністерство освіти й мистецтва Української держави, Комісія в справах вищих шкіл і наукових інституцій при МОМ, визначні діячі як Поділля, так і України загалом). На урочистому засіданні ради професорів була зачитана грамота Павла Скоропадського, у якій стверджувалося, що саме гетьман визнав “за благо для всього люду українського утворити в місті Кам’янці-Подільському Український Державний Університет” з метою відродження “нашої національної культури” і виявлення творчих сил “багатого духом і здібностями Українського Народу”⁷³. Міська дума вітала “свій університет, котрий ... любовно виховала в думках своїх”, а представники губернської народної управи заявили, що поклали “свій камінь у фундамент великого храму науки в ріднім краю”. Члени Подільської “Просвіти” вважали, що в день відкриття цього вишу “збулись найкращі мрії наших великих борців за рідну школу”⁷⁴. У вітальному адресі Університетської комісії наголошувалося, що вона надалі працюватиме над розбудовою вишу, бо усвідомлює його значення для май-

бутніх поколінь⁷⁵. Ректор І.І.Огієнко у своєму виступі відзначив “невтомну працю Університетської комісії на чолі з старим проф[есором] Бучинським, міської “Просвіти” з її головою доктором Солухою, .. співчуття широких верств громадянства і духовенства Поділля...”, без чого не міг постати К-ПДУУ⁷⁶.

Отже, без місцевої ініціативи заснувати у Кам'янці-Подільському університет, підтриманої міською думою, “Просвітою” і губернським земством, наданими гарантіями виділення певної фінансової допомоги, матеріальної бази і земельної ділянки, просування університетського проекту в столиці було б неможливе. Лише зацікавивши професорську комісію в столичному народному українському університеті, а відтак і керівництво відповідного департаменту Міністерства народної освіти УНР, місцеві діячі добилися того, що заснування класичного університету у їхньому місті було включено до плану творення національної університетської мережі на 1918 р. Підтвердивши за гетьманщини свої попередні наміри щодо відкриття вишу і надання йому відповідної допомоги, місцеві структури сприяли успішному просуванню ідеї аж до її юридичного оформлення, на що було отримано згоду гетьмана України та його уряду. Прийняття і затвердження закону про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету стало можливим завдяки взаємодії місцевого (громадського) і державного чинників, спільно зацікавлених у творенні цього закладу, його успішній діяльності на потреби національного відродження українського народу. Ця подія стимулювала зусилля міської Університетської комісії із оперативної підготовки будинку, виділеного вишу. За державної і земської фінансової і матеріальної підтримки вдалося у короткі строки виконати великий обсяг ремонтних робіт, умеблювати навчальний корпус і провести урочисте відкриття молодого українського університету, яке стало всеукраїнською подією.

Примітки:

1. Див.: Сохацька, Є. Подружжя Шульмінських в історії Кам'янець-Подільського. (До питання про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету/ Є. Сохацька // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1999. – Т. 1. – С. 169-171; Копилов, А. О. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї до заснування (1918–1921 рр.) / А. О. Копилов, О. М. Завальнюк // Укр. іст. журн. – 1999. – №4. – С. 41-50; Завальнюк, О. М. Діяльність комісії із збудування Кам'янець-Подільського державного українського університету у 1918 р. / О. М. Завальнюк // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. статей / Редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К.: Рідний край, 2001. – Вип. 12. – С. 51-60; Його ж. Віктор Приходько і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету / О. Завальнюк // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. праць. – К.: Унісерв, 2003. – Вип.15. – С. 31-36; Його ж. Громадський діяч О.П.Шульмінський і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 р.) / О. М. Завальнюк // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / Відп. ред. О. П. Реєнт. – К.: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 2004. – Вип. VII. – С. 166-175; Його ж. Громадськість України і заснування Кам'янець-Подільського держав-

ного українського університету (1918 р.) / О. М. Завальнюк // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Історія / Відп. ред. С. І. Посохов. – Харків: НМЦ “СД”, 2004. – Вип. 26 (633). – С. 97-107; Його ж. Міське самоврядування Кам’янець-Подільського і місцевий державний університет (1918 р.) / О. М. Завальнюк // Кам’янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв’язків: історія і сучасність: зб. наук. праць за підсумками конференції. – Кам’янець-Подільський, 2004. – С. 98-102; Його ж. “Просвіта” і Кам’янець-Подільський державний український університет (1918–1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Подільська “Просвіта”: історія і сьогодення: зб. наук. пр. за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції / Редкол.: О. М. Завальнюк (голова) та ін. – Кам’янець-Подільський, 2011. – С. 60-68 та ін.

2. Див.: Ляхоцький, В. Діяльність І.І.Огієнка по формуванню національних університетів / В. Ляхоцький // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1999. – Т. 5. – С. 157-163; Завальнюк, О. М. І.І.Огієнко і становлення української вищої школи (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / О. М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Серія: історична та філологічна. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський держу н-т, 2003. – Вип. 1. – С. 4-13; Його ж. Професор І.М.Ганицький і заснування Кам’янець-Подільського державного українського університету (1918 р.) / О. М. Завальнюк // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії: наукові записки / Рівненський державний гуманітарний університет. – Рівне: РДГУ, 2005. – С. 30-34; Його ж. Ф.П.Сушицький і Кам’янець-Подільський державний український університет (1918 р.) / О. М. Завальнюк // Питання історії України: зб. наук. статей / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича; кафедра історії України. – Чернівці: Золоті литаври, 2004. – Т. 8. – С. 116-124 та ін.

3. Див.: Пиріг, Р. Я. Гетьманська держава / Р. Я. Пиріг, Т. С. Осташко // Нариси історії Української революції 1917–1921 років: у 2-х кн. / Редкол: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2011. – Кн. 1. – С. 304-319; Завальнюк, О. М. М.П.Василенко і заснування Кам’янець-Подільського державного українського університету / О. М. Завальнюк // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету: зб за підсумками звігн. наук. конф., присвяч. 85-й річниці Української націон.-демокр. револ., 15-16 квітня 2002 р. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський держ пед. Ун-т, 2002. – Т. 1. – С. 91-94; Його ж. Академік В.І.Вернадський і творення національної університетської системи в Україні / О. М. Завальнюк // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб статей / Редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К.: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 2002. – Вип. 20-21. – С. 486-497; Його ж. Гетьман Павло Скоропадський і Кам’янець-Подільський державний український університет / О. М. Завальнюк // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: історія / Відп. ред. В. С. Степанков. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2008. – Вип. 1. – С. 161-181; Його ж. Гетьманат Павла Скоропадського: розбудова національної університетської освіти / О. М. Завальнюк // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контро версії: Всеукр. наук. конф 19-20 травня 2008 р. / Відп. ред. В. Ф. Верстюк. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2008. – С. 204-214; Його ж. Українська держава як вирішальний чинник творення і розвитку національної університетської

освіти (1917–1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Українська революція 1917–1921 рр.: погляд із сьогодення: Міжн. наук. конф 25 квітня 2012 р. / Редкол.: В. М. Литвин (голова) та ін. – К.: Ін-т націон. пам'яті Укр., 2013. – С. 547-554 та ін.

4. Пашенко, О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету / О. Пашенко // Наша культура: науково-літературний місячник. – Львів, 1936. – Кн. 5 (14). – С. 334-335.

5. Приходько, В. Повстання Українського державного університету в Кам'янці на Поділлі: відбитка з “Нашої культури” 1935 р. / В. Приходько. – Варшава: Друкарня синодальна, 1935. – С. 4.

6. Пашенко, О. Зазначена праця / О. Пашенко. – С. 335.

7. Приходько, В. Зазначена праця / В. Приходько. – С. 6-7.

8. Пашенко, О. Як зародився Державний Український Університет у м. Кам'янці на Поділлі / О. Пашенко // Свято Поділля: видання Подільського українського товариства “Просвіта”. – Кам'янець-Подільський, 1918. – 22 жовтня. – С. 6.

9. Іван Огієнко – перший ректор і професор Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Свято Поділля. – С. 3.

10. Приходько, В. Під сонцем Поділля: спогади. Вид. 3-є / В. Приходько. – Мюнхен: Вид-во “Укр. трибуна”, 1948. – С. 6.

11. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф.249, оп.3, спр.174, арк.14 зв.

12. Пашенко, О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету / О. Пашенко. – С. 336.

13. Там само.

14. ДАХО, ф.р-249, оп.3, спр.174, арк.15-16.

15. Пашенко, О. Як зародився Державний Український Університет у м. Кам'янці на Поділлі. – С. 6.

16. Державний архів міста Києва (далі – ДАМК), ф.р-936, оп.1, спр.7, арк.10-10 зв.

17. Пашенко, О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету / О. Пашенко. – С. 339.

18. ДАХО, ф.р-582, оп.3, спр.3, арк.2.

19. Там само, арк.1; Пашенко, О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету / О. Пашенко. – С. 338.

20. ДАХО, ф.р-582, оп.3, спр.174, арк.23-23 зв.

21. Там само, арк.23 зв.

22. Про український університет у Кам'янці // Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1918. – 3 квітня (21 березоля). – Ч. 18. – С. 2.

23. ДАМК, ф.р-936, оп.1, спр.8, арк.4 зв.

24. Там само, арк.6.

25. ДАХО, ф.р-582, оп.3, спр.3, арк.1; Мійська хроніка // Поділля. – 1918. – 5 квітня (23 березоля). – Ч. 20. – С. 3.

26. ДАХО, ф.р-582, оп.3, спр.3, арк.2-3 зв.

27. Українськ[ий] Ун-т в Кам'янці-Подольську // Відродження. – К., 1918. – 11 квітня (29 березоля). – Ч. 13. – С. 5; Мійське життя // Поділля. – 1918. – 9 квітня (29 березоля). – Ч. 23. – С. 3.

28. Укр[аїнський] Університет в Кам'янці на Поділлі // Відродження. – 1918. – 11 квітня (29 березоля). – Ч. 13. – С. 2.
29. ДАМК, ф.р-936, оп.1, спр.8, арк.19.
30. Там само, арк.25.
31. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.15, арк.73 зв.
32. ДАХО, ф.р-582, оп.1, спр.3, арк.4.
33. ДАХО, ф.р-206, оп.1, спр.1, арк.40; Доклади Подільської Губерніальної Народньої Управи Губерніальній Народній Раді Першого чергового народнього зібрання. По народній освіті. Сесія з 22 по 26 квітня 1918 року. – Кам'янець на Поділлі: Друкарня Поділ. губ. правління, 1918. – С. 72.
34. Приходько, В. Зазначена праця / В. Приходько. – С. 17.
35. Див.: Полонська-Василенко, Н. Микола Прокопович Василенко – його життя та наукова діяльність / Н. Полонська-Василенко // Український історик. – Нью-Йорк-Мюнхен, 1966. – № 3-4. – С. 45.
36. ДАМК, ф.р-936, оп.1, спр.28, арк.30 зв.-31.
37. ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр.329, арк.7а.
38. Там само, арк.35 зв.
39. Приходько, В. Зазначена праця / В. Приходько. – С. 27.
40. Там само. – С. 28.
41. Огієнко, І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва / І. Огієнко // Наша культура. – Варшава, 1935. – Кн. 8. – С. 511.
42. Там само.
43. Кам'янецький Укр[аїнський] Держ[авний] Ун-т // Відродження. – 1918. – 31 (18) липня. – Ч. 100. – С. 3.
44. Огієнко, І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва / І. Огієнко. – С. 5.
45. ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр.329, арк.55.
46. Там само, ф.1063, оп.1, спр.6, арк.149.
47. Дорошенко, Д. Мої спомини про недавнє минуле. Вид.2-е / Д. Дорошенко. – Мюнхен: Укр. вид-во, 1969. – С. 413.
48. ЦДАВО України, ф.1063, оп.1, спр.6, арк.149 зв.
49. Див.: Ухвалений Радою Міністрів закон про заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Затверджую. Павло Скоропадський. 17 серпня 1918 року. Київ // Державний вістник. – 1918. – 29 серпня. – № 41. – С. 3.
50. Там само.
51. Див.: Ухвалений Радою Міністрів Закон про заснування Богословського Факультету Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Затверджую. №712. Павло Скоропадський. 20 листопада 1918 року. Київ // Державний вістник. – 1918. – 22 листопада. – № 73. – С. 4; ДАХО, ф.р-582, оп.1, спр.12, арк.155; Заснування богословського факультету // Відродження. – 1918. – 17 (4) листопада. – Ч. 188. – С. 4.
52. Мала Рада Міністрів // Робітнича газета. – К., 1918. – 23 серпня. – № 350. – С. 3.
53. ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр.353, арк.31-31 зв.
54. ДАХО, ф.р-582, оп.3, спр.3, арк.30.

55. Там само, арк.40.
56. Приходько, В. Зазначена праця / В. К. Приходько. – С. 31-32.
57. ДАХО, ф.р-582, оп.3, спр.3, арк.17-17 зв.
58. Там само, арк.12.
59. Там само, оп.1, спр.12, арк.119.
60. Там само, оп.3, спр.3, арк.51.
61. Там само, арк.51-51 зв.
62. Там само, арк.17, 114 зв.
63. Там само, ф.66, оп.1, спр.1472, арк.16.
64. Там само, ф.р-582, оп.3, спр.3, арк.24.
65. Там само, оп.1, спр.12, арк.99.
66. Там само, оп.3, спр.3, арк.32 зв.
67. Там само, арк.93, 135.
68. Там само, арк.114 зв.
69. Там само, арк.115.
70. Там само.
71. Там само, арк.89.
72. Там само, оп.1, спр.5, арк.13, 14.
73. Там само, спр.7, арк.7.
74. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: До слідження. Документи. Матеріали / [Уклад., автор передн. слова і досліджень О. М. Завальнюк]. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – С. 148, 150, 151.
75. Там само. – С. 149.
76. Там само. – С. 131.

Резюме

Исследуется вопрос об объединении усилий общественных, самоуправленческих организаций административного центра Подолии, профессорско-лекторского состава столичного народного украинского университета. С одной стороны, и государственных структур Украинской Народной Республики и гетманщины, с другой, с целью основания Каменец-Подольского государственного украинского университета – светоч национального образования, науки и культуры в 1918–1920 гг.

Ключевые слова: Каменец-Подольская городская дума, Просвита, Подольское земство, профессорско-лекторская корпорация Киевского народного украинского университета, Министерство просвещения УНР, Министерство просвещения и искусства Украинского государства, Комиссия по делам высших школ и научных институций, Каменец-Подольский государственный украинский университет.

Одержано 9 квітня 2013 року

УДК 929-51(477)В.К.ПРИХОДЬКО:378.4(477.43/44)КПДУУ(09)(045)

В.Р.Адамський

Університетське будівництво доби Української революції 1917–1920 рр.: погляд В.К.Приходька

У статті аналізується погляд науково-освітнього та громадсько-політичного діяча В.К.Приходька на процес заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, спомини, Центральна Рада, гетьманат, В.К.Приходько, І.І.Огієнко.

Спомини про Кам'янець-Подільський державний український університет залишило чимало непересічних особистостей, котрі брали безпосередню участь у процесі заснування вищого навчального закладу чи в його науково-освітній та державотворчій діяльності. Окремі з них уже відомі зацікавленій громадськості, оскільки були опубліковані в різні історичні періоди¹, окремі ж праці і до сьогодні ще знаходяться на зберіганні в архівосховищах, чекаючи свого часу². Природно, що торкаючись даної теми кожен із авторів зосереджувався на висвітленні тих питань, в яких був найбільш обізнаний або які вважалися особливо важливими у становленні інституції.

Як правило, перші ґрунтовні матеріали з окресленої проблематики належали перу представникам української еміграції, що з огляду на реалії радянського інтелектуального життя є цілком зрозумілим. Цей факт, окрім іншого, досить серйозно позначився на концептуальному осмисленні та змістовному навантаженні створених праць, позаяк їхні автори були позбавлені жорстких світоглядних та методологічних детермінант. З іншого боку, на повноцінному аналізові різнопланових питань університетського будівництва об'єктивно позначився факт обмеженості доступу до архівних матеріалів.

Однак це ніскільки не применшує наукової значимості цих творів для сучасного дослідника. Відтак у пропонованій статті ставиться за мету проаналізувати доробок з історії питання лише одного із сучасників – Віктора Кіндратовича Приходька, який відігравав досить помітну роль у Подільському краї на переломному етапі історичного розвитку. При цьому ми свідомо не аналізуватимемо усіх деталей, що їх торкається автор, оскільки частина з них уже виступала предметом спеціальних наукових досліджень³, а зосередимось лише на принциповій оцінці самого процесу національного університетського будівництва.

Виступаючи із змістовними, хоча й надто лапідарними, нарисами з нагоди 50-річного ювілею літературно-публіцистичної та громадської діяльності В.К.Приходька, В.Січинський відмітив дві риси, які були сутнісно притаманними ювіляру та виокремлювали його з-поміж інших непересічних особистостей української еміграції. Перша крилася у незвичайній скромності Віктора Кін-

дратовича. “Досить сказати, – зауважував автор, підтверджуючи дану думку, – що ближчим приятелям взяло багато труду переконати В.Приходька, щоб він “погодився” з фактом його ювілею та подав якісь головні дати зі свого життя і діяльності”. Друга – це його неперевершений творчий хист, що знаково проявився в літературній спадщині, яка “принесла йому незвичайну і заслужену популярність між широкими колами українського громадянства”⁴.

Ґрунтовний аналіз життєвого та творчого шляху В.Приходька ще чекає свого прискіпливого дослідника. Ми ж лише побіжно окреслимо головні етапні віхи його багатогранної діяльності на благо рідної Вітчизни.

В.К.Приходько народився 31 січня 1886 р. у с.Княжполі Баговицької волості Кам'янецького повіту Подільської губернії в українській родині фахового садівника. Навчання розпочав у початковій школі в Ярмолинцях, далі – студії у Приворотському духовному училищі (1895–1899 рр.) та в Подільській духовній семінарії (1899–1905 рр.), тобто в тих навчальних інституціях, де найдовше зберігалась “не скаламучена національна стихія” і бурсацький побут старих українських шкіл. Вищу освіту здобув у 1912 р., закінчивши юридичний факультет Київського університету св. Володимира⁵.

Трудову діяльність В.Приходько розпочав писарем у Подільській духовній консисторії. Потому працював на різних посадах у Волинському та Подільському земствах, виконував обов'язки судового слідчого з цивільних справ Кам'янець-Подільського окружного суду, а в період Першої світової війни став військовим слідчим у званні полковника⁶.

З 1906 р. В.Приходько включається до активної громадської роботи в як член Подільської “Просвіти”. У 1909 р. він бере участь в засіданнях просвітньо-економічного конгресу у Львові, де встановлює зв'язки з цілим рядом галицьких культурних діячів⁷. За поширення ідей “українського сепаратизму” у В.Приходька та інших відомих громадських активістів Кам'янця-Подільського в травні 1914 р. жандармерією було проведено обшук та вилучено частину україномовної літератури. Наприкінці року слідство завершилось встановленням над Віктором Кіндратовичем нагляду поліції за місцем проживання терміном на один рік⁸.

Лютнева 1917 р. революція в Росії, докорінно зламавши усталену систему соціальних відносин та об'єктивно започаткувавши новий етап національного відродження, наразі виявилася яскравим спалахом й особистого життя В.Приходька, коли йому довелося опинитися у самісінькому центрі політичних подій краю. Пізніше про цю величну добу він писав так: “У кожної людини напевне є якийсь період в житті, який вона згадує як найкращий час під оглядом особистим і громадським, час, коли їй довелось і пощастило розвинути й виявити в найбільшій мірі свої духові сили і здібності, коли їй пощастило знайти працю “по душі”, коли була повна гармонія між особистими нахилами і заінтересованностями та зовнішніми обставинами життя і праці.

Такий, на жаль, дуже короткий період в моєму житті датується роками 1917–20, коли мені довелось працювати на Поділлі, в Губерніяльній Земській

(а по революції 1917 року – Народній) Управі, спочатку на посаді Завідуючого Відділом Народньої Освіти Подільського Губерніяльного Земства, а з початком 1918 року – на видатному становищі Голови Подільської Губерніяльної Народньої Управи. Тоді, власне, був той час і ті обставини, що дали мені можливість виявити широку ініціативу в різних ділянках українського культурно-національного життя на Поділлі і коли ця ініціатива оберталась у реальне діло⁹.

З поразкою визвольних змагань восени 1920 р. В.Приходько емігрує до Польщі. Попри надто не простий загальний морально-психологічний стан, що був притаманний більшості представникам української інтелігенції, він знаходить у собі сили, аби продовжувати державотворчу працю. У січні 1921 р. стає депутатом Ради Республіки, скликаної в Тарнові, обіймає посаду товариша міністра фінансів УНР на еміграції, керуючого Міністерством фінансів УНР¹⁰.

Згодом, перебравшись до Чехії, Віктор Кіндратович викладає курс з місцевого самоврядування в Українській господарській академії у Подєбрадах. У 1929 р. в спеціальній розвідці “Українська визвольна акція, її організація і програма” він розробляє та обгрунтовує питання Всеукраїнського національного конгресу і національного податку¹¹.

В.Приходько був одним із тих, хто 14 червня 1941 р. звертався з відозвою до українського народу, закликаючи патріотичні сили об’єднатися для відновлення Української держави. В період Другої світової війни увійшов до складу Українського Національного Комітету в Кракові – інституції, що опікувалася питаннями соціального забезпечення¹².

По завершенню Другої світової війни у 1945 р. В.Приходько переїздить разом із сім’єю до Регенсбургу в Німеччині, а 1949 р. емігрує до Нью-Йорку, де впродовж десяти років працює в українському Конгресовому Комітеті¹³.

На межі 1960–70-х рр. В.Приходько не полишає української справи, продовжує гуртувати навколо себе однодумців, виступаючи одним із найактивніших організаторів і учасників Товариства подолян, створеного у Нью-Йорку при Українській Вільній Академії Наук. Головні зусилля товариства концентрувалися на проблемі видання регіонального наукового збірника¹⁴. Так продовжувалось до 5 лютого 1982 р., коли на 97-му році життя перестало битися серце видатного подолянина. За розповідями рідних, практично до останніх своїх днів він не полишав літературної праці – весь час щось записував¹⁵.

В.Приходько почав працювати над споминами за 1895–1907 рр. ще у 1926 р. Вперше вони вийшли у світ через п’ять років під назвою “Під сонцем Поділля”. У передмові до видання автор, розглядаючи власний доробок, головним чином, “як нарис з історії українського руху”, так вмотивовував необхідність її публікації: “Те, що я бачив і в чім брав участь, завсіди я уважав дуже важливим і дуже цікавим для майбутньої історії цього руху. Одначе, серед учасників і діячів того руху я бачив людей значно старших і поважніших від себе і навіть звик до тієї думки, що хтось із них подасть колись докладну

історію українського культурно-національного і громадсько-політичного життя на Поділлі.

Можливо, що, при “нормальних умовах”, так би воно й було.

Тим часом, страшна хуртовина, що зірвалася над Росією та Україною у 1917 році, цілком “переплутала” усі карти.

Як побачить читач далі, майже вся старша генерація українських діячів на Поділлі вже вимерла.

Що ж до молодшої генерації, до якої зачисляю й себе, то, в наслідок світової війни, революції та ворожої окупації України, вона в дуже значній своїй частині упала в боротьбі, а та, що залишилась у живих, – розпоросилась ген по цілому світі, далеко від Рідної Землі, часто перебуваючи в умовах, при яких годі думати про писання спогадів.

Але мало того, кількарічна громадянська війна в Україні мала своїм наслідком також те, що тут загинуло сила матеріялів та документів, які стосуються до українського руху взагалі і на Поділлі, зокрема. Так що майбутній історик цього руху – такого важливого і цікавого – дістане до своїх рук лише якісь випадкові і незначні уривки. А для багатьох моментів і епізодів цього руху – єдиним “матеріялом” залишилась лише пам’ять про них свідків та учасників.

При таких умовах, я вважав не тільки можливим, а навіть морально обов’язковим для себе записати те, що заховалось в пам’яті моїй з минулого¹⁶.

Приметно, перша частина споминів, написана надзвичайно живо і цікаво, з теплим почуттям та великою симпатією до людей праці та обов’язку, витримала чотири прижиттєвих видання. Звертаючись до читача крізь плин тринадцяти років, коли Україна пережила великий голод, масові політичні репресії та вела одну з найжахливіших в її історії воєн, В.Приходько констатував: “Ясно, що під оглядом якогось зв’язку з минулим життям, якоїсь традиції залишилось там дуже мало. Тим більшим обов’язком нашим – тих, що ще живуть, що захоронились, відтворити й зафіксувати образ нашого, українського, Поділля”¹⁷.

Третє видання, що вийшло в світ у Регенсбурзі (Німеччина) в 1947 р., автор супроводжує надто лаконічним вступним словом, яке, втім, доволі промовисто пояснювало причини необхідності чергового видання: “*Habeant suam fatam libella*” – казали ще старі Римляни: книжки мають свою долю. Така доля – але лиха – спіткала друге видання “Під сонцем Поділля”. Цілий готовий наклад його пропав у воєнній завірюсі 1945 року. В моїх руках залишився лише один примірник, з якого й передруковується з деякими доповненнями і незначними поправками це, третє, видання”¹⁸.

Врешті, четверте Нью-Йоркське видання 1967 р. у планах В.Приходька задумувалось як вихід у світ першої частини у зв’язку з тим, що прийшов час випустити частину другу. Цій другій частині споминів, що охоплювали період 1907–1920 рр., автор надавав великого значення і ваги, оскільки вона включала “головно добу національного відродження України та становлення Української Держави”¹⁹.

Над цим періодом В.Приходько працював з 1960 р. Однак видати за життя цю частину матеріалів він так і не зміг. Причиною тому, найвірогідніше, послужили фінансові проблеми²⁰.

Лише у 2011 р. завдяки старанням Вінницьких науковців Ю.Легуна та О.Кравчука друга частина споминів, що зберігається в архіві Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США) дійшла до масового читача. Аналізуючи різні знакові події тогочасного буття, автор, коли мова заходила про проблему заснування та становлення Кам'янець-Подільського державного українського університету, обмежувався короткою фіксацією подій, відсилаючи зацікавленого читача до окремої праці, в якій спеціально розглядався цей сюжет. “Це була окрема і важлива справа (організація Кам'янець-Подільського державного українського університету – В. А.) і я пізніше присвятив їй спеціальний спогад, з різними деталями. Цей спогад був друкований у 1935 році в журналі “Наша культура” у Варшаві, що його редагував і видавав проф. д-р Іван Огієнко, а нині – Митрополит Іларіон. Тоді ж спогад вийшов окремою брошурою. З огляду на те, тут я не буду писати про цю справу, одсилаючи читачів до цієї окремої праці, що може вийде колись як додаток до “Спогадів”²¹.

Останню роботу було написано ще в 1928 р., коли виповнилось десять років з дня урочистого відкриття вищого навчального закладу на Поділлі. В.Приходько досить ретельно готував працю до друку, самостійно відшукуючи фотоматеріали, які б додатково ілюстрували публікацію. Про це свідчить, зокрема, його лист на адресу Л.Т.Білецького: “Можливо, що мої спомини про Ун-т в Кам'янцідесь удасться пристроїти. Ви були першим деканом і я хотів би умістити – коли взагалі це вдасться – також Вашу фотографію, як одного з діячів Ун-ту. Тому ласкаво прошу не одмовити прислати мені Вашу фотографію. Може маєте фот. інших проф. Ун-ту і перших деканів, а також фотогр. самого будинку – прошу ласкаво позичте мені – я Вам по використанню поверну. Вашу фотографію – бажано з тих часів – прошу прислати, по можливості негайно”²².

Навесні 1935 р. І.Огієнко у Варшаві приступив до підготовки першого числа нового часопису “Наша культура”, який ставив за мету висвітлення історії та культури нашої минувшини²³. У контексті цього завдання особливої ваги надавалося добрим споминам “зі світлих і героїчних моментів нашого творчого життя, що бадьорять нам духа й заохочують до будівництва” та “мають велике виховне національне значення”²⁴. Вважаючи державний університет на Поділлі “найкращою культурною установою” українського громадянства, І.Огієнко публічно звернувся із сердечним проханням до професорів, доцентів, асистентів й урядовців навчального закладу прислати різні матеріали про життя інституції (фотографії, газетні статті, біографії і т. ін.)²⁵.

Не покладаючись лише на публічні звернення, Іван Іванович піднімав це питання і в приватному листуванні. Звертаючись до колишнього декана історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського університету Л.Т.Бі-

лецького, він запрошував його до активної роботи в новому журналі²⁶ та просив його, в свою чергу, залучати до співробітництва “кого тільки уважатиме за творчу силу”. Щодо праці Віктора Кіндратовича, то І.Огієнко зробив окрему примітку: “До “Н.К.” дуже треба б споминів про Кам'ян. Унів. В.Приходько має готові, – попросить дати”²⁷.

На прохання Л.Білецького надіслати до редакції підготовлений матеріал Віктор Кіндратович відгукнувся позитивно. Після того, як про це стало відомо І.Огієнкові, він особисто 21 червня 1935 р. звернувся до автора з проханням пришвидшити подання праці: “Пише мені проф. Білецький, що Ви обіцяли прислати мені свої спомини про Кам'янецький Університет. Сердечно Вам дякую й прошу поспішити з присилкою. “НК” стоїть іще більше як зле, тому в засади гонорарів не даю; але Вам якось вишкребу щось і конечно пришлю, хоч і невелику суму, – постараюсь прислати навіть перед видрукуванням споминів, а зараз по одержанні рукопису. Отже чекаю”²⁸.

Праця В.Приходька друкувалася у шести числах “Нашої культури” за 1935–1936 рр.²⁹ та невдовзі вийшла окремою брошурою в Синодальній друкарні³⁰. Віктор Кіндратович щиро зізнавався, що до написання споминів його спонукав не тільки факт особистої участі у цій справі, а й деякі моменти, так би мовити, практично-утилітарного характеру. Річ у тім, що самий спосіб організації університету в Кам'янці-Подільському та ті методи, які були застосовані при реалізації проекту, В.К.Приходько вважав майже зразковими, а отже вартими для систематизації й вивчення. Тому історію постановки навчального закладу від аналізу озвучених перших теоретичних ідей (О.М.Пашенко, О.П.Шульмінський) і до подальших практичних кроків (діяльність університетської комісії з вирішення різнопланових питань становлення університету, урядові рішення та ін.), він свідомо розглядав як позитивний досвід невеличкої частки для будівництва більш широкого і складного державного організму, акцентовано зосереджуючи увагу саме на засобах і методах організаційної праці.

Підготовкою тексту до друку займався особисто І.І.Огієнко. Про застосовані ним підходи, які викликали певні зауваження з боку самого В.Приходька, ми дізнаємося з листа, адресованого на ім'я Віктора Кіндратовича: “Відповідаю найперше в справі Ваших споминів. Прок. не може ображатися, бо делегація (коли вона була; по-моєму, приїжджав тільки К.Г.Солуха на якийсь з'їзд) не була в Міністра, а тільки в Ф.Сушицького, а він на початку був рішуче проти Кам'янця, і тільки пізніше ми його вговорили і Суш. був директором Деп. Вищої Школи.

Про гетьмана полишено все суттєве, а зайве опущено виключно за браком місця. Ви те подасте в своїх інших споминах, бо воно не пасувало до К. Ун. Взагалі ж я ніде нічого Вам не виправляю, крім мови. Одна була виправка про Міністерство – бо вона явно помилкова”³¹.

Отже, за зізнанням самого І.Огієнка, працюючи над текстом, він застосовував три види правок. Перший із них стосувався винятково питань філології. Прав-

лення цього гатунку пронизують увесь текст і відповідних прикладів можна навести безліч. Якщо оцінювати їх з точки зору застосування норм стилістики та правопису, то вони можуть бути визнані цілком доречними і правомірними.

Однак І.Огієнко не обмежився лише літературною коректурою матеріалу. До другого виду правок слід віднести такі, що суттєво впливали на авторську оцінку подій та явищ. Наприклад, говорячи про ініціаторів ідеї заснування університету на західних теренах держави, В.Приходько ствердно констатує факт, що біля її витоків безпосередньо стояла О.М.Пашенко – “це її ідея”³². У варіанті ж “Нашої культури” це твердження виглядає більш розмитим³³.

У цій же площині лежать правки, що стосуються особистості гетьмана П.Скоропадського та започаткованого ним політичного режиму. І.Огієнко прибирає із тексту всі судження автора оціночного характеру, які, очевидно, вважались йому хибними або, принаймні, “зайвими”, якщо слідувати зізнанням самого Івана Івановича. Їх також є чимало. Достатньо характерним прикладом цього порядку можемо навести опис святкування дня урочистого відкриття університету. Перераховуючи гостей, присутніх на святі, які репрезентували місцеву владу, В.Приходько дає кожному із них не зовсім схвальні характеристики. При цьому автор зазначає: “І – думалося – чому Гетьман, раз він справді гетьман, не розжене все це вороже гайвороння, що лише чатує на Україні, не позриває цих блискучих жовто-блакитних уніформ з цих ворогів України та не розжене їх під три вітри”³⁴. А далі І.Огієнко вилучає цілий абзац, який промовисто говорить про їхні справжні наміри, як їх розумів Віктор Кіндратович: “Але високі носії влади Української держави поглядали в наш бік і так само думали собі: “і чому етот генерал Скоропадский еще нянчиться с ними? И при чем тут ета канитель с “Украинским” Университетом и стой “мовой”, раз завтра будет “единая-неделимая””³⁵.

Аналогічно оцінював В.Приходько і представників центрального уряду. Усі вони, на його думку, хіба що за винятком Д.Дорошенка та М.Василенка, “стали люде цілком ворожі Україні, себто, що ніякої самостійної української держави не хотіли”³⁶. Ця частина тексту також відсутня у редакції “Нашої культури”.

Ще яскравіше авторське ставлення до гетьманського перевороту ілюструє інший вилучений І.Огієнком фрагмент: “Було-б не на тему широко розводитись тут з приводу цього перевороту. Зроблю лише кілька зауважень. Загально говориться, що гетьманський переворот стався наслідком нерозумної політики українських соціалістичних партій, непомірністю їх соціальних вимог і потребою запровадити, нарешті, на Україні “лад і порядок”. Я не належав ні формально, ні фактично до соціалістичних партій, але, як земському робітникові, мені довелося працювати як раз поруч з цими “страшними” соціалістами – українськими с.р. і с.д., бути в самій “гуші” їх, спостерігати роботу їх в повітах, у губернії. І я мушу сказати, що коли гетьманський переворот мав на увазі власне цю небезпеку для України, – то це було – як воно

й вийшло – просто трагічним непорозумінням. Дічам гетьманського перевороту треба було лише трошки терпіння, лише більш спокійних нервів і холодного та об'єктивного спостереження, а, головне, розуміння тодішньої української дійсності, – а вони швидко переконались-би, що в особі своєї демократії – Україна має цілком здоровий державно-творчий елемент, дуже далекий од політичного та соціального засліплення і фанатизму. І коли українські монархісти, виправдуючи гетьманський переворот, кидають обвинувачення українському селянству і його провідникам, що вони хотіли й думали не про Україну, а про “десятину”, то я скажу, що діячі гетьманського перевороту як раз, власне, із-за “десятини” поставили на карту Україну.

І коли це захоплення “десятиною” в українського селянства можна дуже легко зрозуміти і пробачити, то зовсім інакше це захоплення треба трактувати у людей з претензіями на сіль української землі. У всякому разі, на підставі власних спостережень я виніс глибоке переконання, що ця українська демократія, разом з українським народом, не вважаючи на свої безсумнівні браки, створила-б з України зовсім не гіршу державу, ніж її ближчі і далші більш щасливі сусіди.

Але шкода про це тепер говорити...”³⁷.

Врешті, третій вид правок носив винятково принциповий характер. Він відносився до самих засад культурно-освітнього будівництва і зокрема до проблеми становлення національної вищої школи. Найбільш випукло її сформулював сам П.Скоропадський в такий спосіб: “Я читав десь – не пригадую вже, де саме – що честь заснування Української Академії Наук та двох українських університетів не може належати Гетьманщині 1918 року, бо ініціатива цього й деякі підготовні в цім напрямі праці належать Центральній Раді. Такі твердження не витримують критики: мало ще того, що така думка була – треба було її реалізувати”³⁸.

Так ось, виходячи саме із цих засад, І.Огієнко вважав бачення В.Приходька справи національного університетського будівництва помилковим, про що власне відверто й вказав для нього у вищезазначеному листі. Через цю саму причину він вилучив з тексту цілі фрагменти, які не вписувалися в схему прибічників гетьманської історіографії питання.

При цьому позиція самого І.Огієнка також не була бездоганною, принаймні в окремих деталях він точно помилявся, що, поза сумнівом, не могло не впливати й на загальне розуміння процесу становлення вітчизняної вищої школи. Яскравим прикладом цього є його роз'яснення у кореспонденції до В.Приходька ролі Ф.Сушицького на початковому етапі реалізації університетського проекту: “Прок[опович] не може ображатися, бо делегація (коли вона була; по-моєму, приїжджав тільки К.Г.Солуха на якийсь з'їзд) не була в Міністра, а тільки в Ф.Сушицького, а він на початку був рішуче проти Кам'янця, і тільки пізніш ми його вговорили і Суш. був директором Деп. Вищої Школи”³⁹.

Думку про Ф.Сушицького Іван Іванович повторить і у своїй автобіографічній хронологічній канві: “Лютий 1918. Кам'янчани в Києві просять засну-

вати їм університет. У Міністерстві освіти прийнято їх сухо й нічого не обіцяно. Справу перебирає до своїх рук комісія при Українським народнім університеті. Проф. Ф.Сушицький, директор департаменту вищої школи Міністерства освіти, поставився спочатку негативно до думки про університет у Кам'яниці, але згодом прихилився до неї⁴⁰.

Вперше делегація Кам'янець-Подільської міської думи побувала на офіційному прийомі в центральному освітянському відомстві, очевидно, 10 січня 1918 р. Принаймні, цим днем датоване прохання на ім'я Генерального секретаря освіти. Але зустріч справді відбувалася не з Генеральним секретарем І.Стешенком, а з директором департаменту вищої школи Ф.Сушицьким⁴¹. На прийомі було четверо візитерів – І.Нацкевич, К.Солуха, Я.Діянченко та М.Сістер. Розмова виявилась досить змістовною і продуктивною. Це видно із поміток, які особисто залишив на зверненні Ф.Сушицький. Вони деталізували та конкретизували багато важливих питань, від вирішення яких значною мірою залежала подальша реалізація цілого проекту – це, зокрема, проблеми бібліотеки, фінансування, приміщення та ін.⁴² Цей факт промовисто вказує на те, що від самого початку Ф.Сушицький поставився надто відповідально до проблеми заснування на західних теренах держави вищого навчального закладу. Більше того, саме він ініціював його український статус. Про це засвідчує протокол засідання Кам'янець-Подільської міської думи за 15 січня 1918 р., на якому делегація звітувала про своє відрядження⁴³. На цьому ж наголосила газета “Свято Поділля”, яку товариство “Просвіта” спеціально підготувало до дня урочистого відкриття університету⁴⁴.

У полі зору В.Приходька перебував аналіз усієї організаційної діяльності Міністерства освіти останнього періоду Центральної Ради, коли відомство очолив В.Прокопович. Справді, після повернення в березні 1918 р. урядових структур до Києва розпочався досить активний період вітчизняного університетського будівництва. Міністерством освіти був розроблений досить детальний план, який включав реалізацію на протязі найближчого часу ряду проектів. Серед них, зокрема, передбачалося “вироблення сітки нових державних вищих шкіл на Україні по типу класичних університетів, з перетворенням в першу чергу Укр. Народнього Університету в національний з державними правами й на державні кошти та відкриття нових вищих шкіл на Україні: спеціально-професійної в Києві і народнього університету в Києві ж; класичного університету в Кам'яниці, а також низки народніх в ріжних губерніяльних містах, в першу чергу в Харькові та Одесі”⁴⁵.

Із метою реалізації цих завдань, по-перше, вже у березні 1918 р. при департаменті вищої та середньої освіти Міністерства народної освіти УНР спеціально утворена комісія в складі Г.Павлуцького (доктор історії мистецтва), Б.Кістяківського (доктор державного права), Д.Граве (доктор математики) та В.Дуб'янського (магістр геології та мінералогії) завершила роботу над виробленням проекту нового університетського статуту. Основна особливість цього документу полягала в значному розширенні університетської автономії. Аби

підкреслити перевагу колегіального принципу управління навчальним закладом, на чолі університету було поставлено Раду, потому факультетські зібрання і лише за тим управу, ректора та деканів. За Міністерством залишався здебільшого лише загальний нагляд за інституціями та затвердження на відповідних посадах⁴⁶.

По-друге, у зв'язку із справою українізації вищої школи на початку квітня 1918 р. при Міністерстві освіти було створено ще одну повноважну комісію під керівництвом П.І.Холодного, основне завдання якої полягало у виробленні прийнятних умов об'єднання університету св. Володимира з Українським народним університетом. До її складу було запрошено представників обох науково-освітніх інституцій, Центральної Ради та Міністерства освіти (Є.Спекторський, О.Садовень, Г.Де-Метц, П.Смирнов, С.Реформаторський, І.Ганицький, Ф.Швець, М.Василенко, С.Веселовський, Д.Граве, В.Зеньківський, Б.Кістяківський, В.Константинович, О.Лук'яненко, В.Луцицький, О.Черняхівський, Ф.Сушицький та В.Дуб'янський)⁴⁷.

На двох засіданнях комісії, що відбулися 13 та 20 квітня було детально обговорено тези, напрацьовані освітнім відомством. Вони зводилися до таких восьми пунктів:

“1. Злучення університету св. Володимира з українським під назвою “Державного університету св. Володимира” з необхідністю прийняти всіх ценозових лекторів університету народного на українські кафедри університету св. Володимира, та при умові необхідності забезпечення переход сучасних студентів українського народного університету до державного (з цензом не менше 6 класів).

2. Необхідні для професорів університету св. Володимира полегшення в справі підданства.

УВАГА. Звернутися до Міністра справ судових з проханням щодо внесення в загальний закон про підданство окремої статті: “На державні посади по науковій та учебній службі можливо приймати також осіб закордонного підданства, з дозволу міністра відповідного відомства”.

3. Прийняття платні пенсіонерам на казенні кошти, навіть побільшенім розмірі (4500-5000 карб.).

4. Відкриття штатних українських кафедр, коли найдуться відповідні наукові сили, при існуванні паралельних штатних російських кафедр, згідно §7 і з поширенням наукових засобів.

5. Діловодство по адміністрації на українській мові, по зносиам з осені 1918 р., а взагалі протягом одного року.

6. Заведення лектури української мови, яка повинна бути обов'язковою на посадах державної служби.

7. Бажаність заведення на протязі 5 літ викладання на українській мові по всіх штатних кафедрах (§4).

8. Для залишених стипендіятами на державні кошти обов'язково володіння українською мовою”⁴⁸.

Хоча членам комісії знайти порозуміння було досить важко, проте деякі зрушення в цьому напрямкові таки простежувалися. Принаймні, як зауважував В.Зеньківський, котрого важко запідозрити в українофільстві, якби в ініціаторів ідеї об'єднання було трохи більше часу, вони б обов'язково її реалізували⁴⁹. Крім того, Рада університету св. Володимира взяла до відому розпорядження Міністерства народної освіти УНР від 13 квітня 1918 р. щодо налагодження відносин винятково з відомством з усіх питань, з якими раніше зверталися до Петрограду⁵⁰.

По-третє, досить інтенсивно просувалася справа і з заснування українського університету в Кам'янці-Подільському⁵¹. Для з'ясування низки важливих питань, пов'язаних з реалізацією проекту, у квітні 1918 р. місто над Смотричем відвідала спеціальна делегація, уповноважена Радою лекторів Київського українського народного університету та Міністерством освіти⁵². У зв'язку з цим було підтверджено ухвалу міської думи щодо взятих на себе фінансових та матеріальних зобов'язань та прийнято принципове рішення Подільського губерніяльного земства про виділення на університет одного мільйона гривень⁵³.

Базуючись на цих реаліях, В.Приходько з твердою переконливістю запевняв, що “навіть при цілком ворожому відношенню певних гетьманських інстанцій до ідеї високих українських шкіл, розпочату справу Кам'янецького й Київського Університетів уже неможливо було поховати: це було-б занадто неpolitично”⁵⁴. Врешті, відповідаючи П.Скоропадському та його однодумцям, він так підсумовує проблему заснування національних вищих шкіл: “І це без всяких тенденцій, а лише за для ради історичної правди треба ствердити: бо в останні часи де-хто із ідеологів гетьманської влади, не знаючи ближче обставин, заснування цих університетів ставить в заслугу як раз цій владі. Тим часом, як бачимо, справа стояла інакше...”⁵⁵.

Отже, на думку В.К.Приходька, основна підготовча робота із заснування у Кам'янці-Подільському державного українського університету була проведена Міністерством освіти та іншими державними і громадськими організаціями за часів Центральної Ради, зокрема коли освітянське відомство очолив В.Прокопович. Цю думку він не змінив до кінця життя, свідченням чому є аналогічні висновки, зроблені у другій частині “Споминів”, що й сьогодні істотно впливають на історіографію університетського будівництва в Україні доби національно-визвольних змагань.

Примітки:

1. Біднов, В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському: уривок із спогадів / В. Біднов // Літературно-науковий вістник. Річник XXVII. – Львів: З друкарні Ставропогійського ін-ту, 1928. – Т. ХСVII. – Кн. XI. – С. 223–240; кн. XII. – С. 325-333; Приходько, В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі / В. Приходько // Наша культура (Варшава). – 1935. – Кн. 5. – С. 305-316; кн. 6. – С. 364-378; кн. 7. – С. 439-444; кн. 9. – С. 572-581; 1936. – Кн. 1. – С. 34-42; кн. 2. – С. 115-126; Приходько, В. Повстання

Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі: відбитка з “Нашої культури” 1935–1936 рр. / В. Приходько. – Варшава: Друкарня синодальна, 1936. – 60 с.; Пашенко, О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету / О. Пашенко // Наша культура. – Варшава, 1936. – Кн. 5. – С. 332-346; кн. 6. – С. 413-420; кн. 10. – С. 671-676; Гудзій, Ю. З життя Кам'янець-Подільського державного українського університету. (Спомини лікарського помічника й скарбника університету) / Ю. Гудзій // Наша культура. – Варшава, 1936. – Кн. 3. – С. 229-233; кн. 4. – С. 290-295; Огієнко, І. Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва / І. Огієнко // Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рятуння України. – К.: Наша культура і наука, 2006. – С. 67-172 та ін.

2. Білецький, Л. Т. Мої спомини (1917–1926 рр.) / Л. Т. Білецький // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф.3830, оп.1, спр.3а, арк.1-101.

3. Завальнюк, О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – 632 с.

4. Січинський, В. Під сонцем Поділля. З нагоди 50-річного ювілею літературно-публіцистичної і громадської діяльності проф. Віктора Приходька / В. Січинський // Свобода (Український щоденник). – Нью-Йорк, 1956. – 5 грудня.

5. Трембіцький, А. Віктор Кіндратович Приходько – державний, громадсько-просвітницький і культурний діяч (до 120-річчя з дня народження) / А. Трембіцький // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оюм, 2006. – Т. 6: Матеріали круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. – С. 206.

6. Легун, Ю. В. Друга частина спогадів В.Приходька “Під сонцем Поділля” як історичне джерело / Ю. В. Легун, О. М. Кравчук // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І.С.Винокура] / [Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 106.

7. Січинський, В. Під сонцем Поділля. З нагоди 50-річного ювілею ...

8. Лозовий, В. С. Становлення та діяльність Подільської “Просвіти” / В. С. Лозовий // Подільська “Просвіта”: історія і сьогодення: Збірник наукових праць за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції, м.Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / [редкол.: О. М. Завальнюк (голова) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 5.

9. Приходько, В. К. Під сонцем Поділля: спогади / В. К. Приходько / [Упорядники і автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук]. – Вінниця: ТОВ “Консоль”, 2011. – Ч. 2. – С. 113-114.

10. Малюта, О. “Просвіти” і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.) / О. Малюта. – К.: Видавничий центр “Просвіта”, 2008. – С. 621.

11. Січинський, В. Під сонцем Поділля. З нагоди 50-річного ювілею ...

12. Легун, Ю. В. Зазначена праця / Ю. В. Легун, О. М. Кравчук. – С. 106.

13. Малюта, О. Зазначена праця / О. Малюта. – С. 621.

14. Легун, Ю. Спогади В.Приходька: повернення на Батьківщину / Ю. В. Легун, О. М. Кравчук // Приходько В. К. Під сонцем Поділля: спогади / [Упорядники і автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук]. – Вінниця: ТОВ “Консоль”, 2011. – Ч. 2. – С. 3.
15. Легун, Ю. Спогади В. Приходька: повернення на Батьківщину / Ю. В. Легун, О. М. Кравчук. – С. 4.
16. Приходько, В. Під сонцем Поділля: спогади / В. Приходько. – Нью-Йорк – Мюнхен: Видавництво “Криниця”. – 1967. – Ч. 1. – С. 7-8.
17. Там само. – С. 9-10.
18. Там само. – С. 10.
19. Там само.
20. Легун, Ю. Спогади В. Приходька: повернення на Батьківщину / Ю. В. Легун, О. М. Кравчук. – С. 4.
21. Приходько, В. К. Під сонцем Поділля: спогади / В. К. Приходько. – С. 225.
22. ЦДАВО України, ф.3876, оп.1, спр.53, арк.40.
23. Там само, спр.52, арк.10.
24. Національна освіта й наші завдання // Наша культура. – 1935. – Кн. 1. – С. 4.
25. О-ко, І. Від редакції й адміністрації. Кам’янець-Подільський Державний Український Університет / І. О-ко // Наша культура. – 1935. – Кн. 5. – С. 336.
26. ЦДАВО України, ф.3876, оп.1, спр.52, арк.10.
27. Там само, арк.11 зв.
28. Там само, ф.3830, оп.1, спр.47, арк.23.
29. Приходько, В. Повстання Українського Державного Університету в Кам’янці на Поділлі / В. Приходько // Наша культура (Варшава). – 1935. – Кн. 5. – С. 305-316; кн. 6. – С. 364–378; кн. 7. – С. 439-444; кн. 9. – С. 572-581; 1936. – Кн. 1. – С. 34-42; кн. 2. – С. 115-126.
30. Приходько, В. Повстання Українського Державного Університету в Кам’янці на Поділлі: відбитка з “Нашої культури” 1935–1936 рр. / В. К. Приходько. – Варшава: Друкарня синодальна, 1936. – 60 с.
31. ЦДАВО України, ф.3830, оп.1, спр.47, арк.24.
32. ЦДАВО України, ф.3830, оп.1, спр.3а, арк.29.
33. Приходько, В. Повстання Українського Державного Університету в Кам’янці на Поділлі / В. Приходько. – С. 309.
34. Там само. – 1936. – Кн. 1. – С. 40.
35. ЦДАВО України, ф.3830, оп.1, спр.3а, арк.77.
36. Там само, арк. 30.
37. Там само, арк. 25-26.
38. Скоропадський, П. Українська культурна праця за Гетьманщини 1918 р. Сторінка Споминів / П. Скоропадський // ALMA MATER: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920. Матеріали, документи, спогади: У 3 кн. / [Упоряд.: В. А. Короткий, В. І. Ульяновський]. – К.: Прайм, 2001. – Кн.: 2: Університет св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. – С. 370.
39. ЦДАВО України, ф.3830, оп.1, спр.47, арк.23.
40. Огієнко, І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва / І. Огієнко // Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рятуння України / [Упоряд., автор передм. і комент.

М. С. Тимошик]. – С. 90.

41. В. С. Університет і Кам'янець-Подільська “Просвіта” / В. С. // Свято Поділля (Видання Подільського Українського товариства “Просвіта”). – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 22 жовтня.

42. ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр.353, арк.1а-1а зв.

43. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф.132, оп.3, спр.1, арк.2 зв.

44. В. С. Університет і Кам'янець-Подільська “Просвіта” / В. С. // Свято Поділля (Видання Подільського Українського товариства “Просвіта”). – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 22 жовтня.

45. Постернак, С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–19 рр. / С. Постернак. – К.: Печатня видавничого товариства “Друкар”, 1920. – С. 75.

46. Проект статута Державних Українських Університетів: Від Кам'янецької університетської комісії. – Кам'янець-Подільський, 1918. – 28 с.

47. ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр.326, арк.92-92 зв.

48. Там само, спр.336, арк.220-220 зв.

49. Зеньковский, В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.). Воспоминания / В. Зеньковский / [Публ. текста и ред. М. А. Колерова]. – М.: Крутицкое Патриаршее Подворье, 1995. – С. 154.

50. Державний архів м.Києва, ф.16, оп.465, спр.433, арк.29.

51. ЦДАВО України, ф.3876, оп.1, спр.3, арк.41 зв.

52. Завальнюк, О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С. 106-107.

53. ДАХМО, ф.Р-260, оп.1, спр.1, арк.20.

54. ЦДАВО України, ф.3830, оп.1, спр.3а, арк.32-33.

55. Там само, арк.33.

Резюме

В статье анализируется взгляд научно-просветительного и общественно-политического деятеля В.К.Приходька на процесс основания Каменец-Подольского государственного украинского университета.

Ключевые слова: Каменец-Подольский государственный украинский университет, воспоминания, Центральная Рада, гетьманат, В.К.Приходько, И.И.Огиенко.

Одержано 16 квітня 2013 року

Розвиток культурно-освітньої сфери Поділля: сторінки історії

УДК 37(477.44)“18-19”

М.А.Смірнов

Освітні заклади містечка Браїлова другої половини XIX – початку XX ст.

Проаналізовано наявність та стан освітніх закладів в містечку Браїлові Жмеринського району, Вінницької області в другій половині XIX – початку XX ст. Розкрита роль громади та власників містечка в створенні, утриманні і розвитку церковно-приходських шкіл та училищ.

Ключові слова: Браїлів, освіта, церковно-приходські школи, народні училища, фон Мекк, Горчаков.

Питання освіти в провінційних містечках завжди стояло досить гостро. Церковно-приходські школи, якщо й існували, то зазвичай не давали достатніх знань. Освітні реформи 1860-х в Південно-західних губерніях Російської імперії дали можливість місцевому населенню самостійно створювати навчальні заклади. Власники поселень досить часто не залишались осторонь і також докладали свою частку.

При дослідженні даної проблеми автором були використані статті із “Подільських єпархіальних відомостей”¹. Особливої ваги роботі надали праці таких дослідників Поділля, як Є.Січинського², І.Лотоцького³, О.Лотоцького⁴, М.Яворовського⁵ та ін. У своїх працях вони частково торкалися проблеми освіти при Браїлівському монастирі, відкриття церковно-приходських шкіл в містечку та освітніх курсів. Функціонування народного училища розкривається в пам’ятних книжках Київського навчального округу⁶.

Також при написанні даної статті використовувалися документи із фонду Управління Київського навчального округу центрального державного історичного архіву України, м.Київ (ф.707), фонд Вінницького повітового предводителя дворянства (ф.Д-200), Мирового посередника 1-ї дільниці Вінницького повіту (ф.Д-205), Вінницької повітової земської управи (ф.Д-255), Вінницького повітового відділення Подільської єпархіальної училищної ради (ф.Д-283) державного архіву Вінницької області та Подільського духовного консисторію державного архіву Хмельницької області (ф.315). Аналіз вико-

ристаних джерел та літератури засвідчив, що розвиток освітніх закладів в Браїлові не стало предметом спеціалізованого вивчення істориків.

Використовуючи наявну літературу та джерела, автор поставив собі за мету дослідити наявність та роботу освітніх закладів в містечку Браїлові в другій половині XIX – початку XX ст.

22 лютого 1870 р. відбулися збори десятидвірних селян передмість Браїлова Козачівки, Москалівки та села Демидівка, загалом 45 чоловік. На цих зборах усі виявили бажання відкрити однокласні училища в перших двох селах і сільську школу в Демидівці. На утримання училищ планувалось в загальному із двох громад витратити по 150 крб. сріблом в рік. Під кінець зборів всі дійшли згоди, що потрібно замість двох училищ побудувати одне в Браїлові. Представники сільських громад взяли на себе зобов'язання звести будинок під навчальний заклад до осені 1870 р.⁷.

Справа із заснуванням навчального закладу затягнулась, і в 1873 р. власник містечка барон Карл фон Мекк вирішив допомогти місцевому населенню. Для створення однокласного училища він пожертвував у Москалівці добротний будинок, в якому до січня 1869 р. проживали попередні власники містечка Юковські. Двоповерховий кам'яний будинок ідеально підходив для розміщення в ньому навчального закладу. На першому поверсі знаходився коридор із сходами на гору, вітальня, кімната для сторожа та велика світла кімната, в якій проходились заняття. Шість кімнат другого поверху залишались в розпорядженні вчителя. Опалення всієї будівлі забезпечували чотири труби, по дві на кожному поверсі. У користування вчителю передавався фруктовий сад та город, які знаходились біля училища на ділянці площею в один гектар.

На прохання К. фон Мекк, попечитель Київського навчального округу прислав до Браїлова вчителя Г. Золотова. В подарунок від власника містечка він отримав 150 крб. на обмундирування. Селяни сіл Козачівка і Москалівка, бажаючи, щоб училище отримало статус народного, зобов'язались виплачувати йому зарплатню 400 крб. в рік. В свою чергу, власник містечка взяв на себе зобов'язання ремонтувати училище та забезпечувати опаленням і освітленням.

На посаду законовчителя спочатку планувалось запросити священика Браїлівського жіночого монастиря Северіана Белінського. Але управління Подільсько-Брацлавської єпархії посилаючись на те, що він займає посади благочинного та законовчителя при монастирській жіночій школі, відмінило його кандидатуру та порекомендувало священика Браїлівської Різдво-Богородицької церкви Михайла Судилковського, який пробув на цій посаді до своєї смерті в 1909 р.

Урочисте відкриття та освячення училища відбулося 6 листопада 1873 р. В літку наступного року в ньому навчалось уже 70 дітей. 4 травня 1874 р. на сільському сході селяни вирішили підняти зарплатню вчителю до 450 крб. в рік. Також планувалось виплачувати 50 крб. викладачу співів. За ці кошти їхні діти мали право безкоштовно навчатись в училищі. Якщо ж хтось з іншої

громади мав бажання віддати своїх дітей на навчання до цього навчального закладу, то був вимушений сплачувати на користь вчителя три крб. на рік⁸.

Наступним учителем при училищі в 1878 р. став М.Філінський. На той час навчальний реманент становив: 20 книг “Рідне слово”; 10 “Читань 4-х євангелістів”; 15 тлумачних молитовників; 10 “Азбук”; 1 арифметичний ящик; 1 мірка для рідких і сипучих тіл; 1 глобус; карти з історії та коментарії до них. Щорічно викладач отримував 15 крб. сріблом для закупівлі паперу, пер, чорнил та іншого шкільного приладдя для учнів⁹.

На 1888 р. в училищі навчалось 57 хлопчиків та 10 дівчаток. Із 1883 р. вчительською працювала Леоніла Адріанова, а співи викладав диякон Георгій Навроцький, який водночас очолював учнівський хор із 20 чоловік¹⁰.

Браїлівське народне училище в 1902 р. реорганізували в двокласне. В зв’язку з цим воно із державної скарбниці щороку отримувало 1 000 крб., а також йому жертвували власники Браїлова 360 крб. і громада 564 крб. на рік. Після реорганізації справи в ньому пішли на краще. На початку ХХ ст. учнівський контингент збільшився до 107 чоловік. Змінився також і викладацький склад. Завідувачем став Василь Бедін, який працював при училищі з 1897 р. На вчительську посаду 1 серпня 1902 р. взяли Захара Ксендзука і Олену Бедіну. Закон Божий продовжував викладати М.Судилковський, а співи – псаломщик Куровецький¹¹.

Навчальний заклад подавав великі надії. Хоча фінансування училища в 1910 р. зменшилось на чверть, і складало 762 крб. в рік, але ця сума була найбільшою по Вінницькому повіті серед двокласних училищ¹².

Ще один навчальний заклад з’явився в 1896 р. В пам’ять коронації російського імператора Миколи II адміністрація Браїлівського цукрового заводу запропонувала його власникові князю Олександрю Горчакову відкрити церковно-приходську школу для навчання дітей заводських службовців та робітників. Так як у Москалівці не було жодного навчального закладу, пропозицію підтримало усе навколишнє населення. Після згоди князя О.Горчакова розпочалися приготування для відкриття школи. Із Києва замовили усі потрібні підручники, а в місцевих майстернях закипіла робота по виготовленню шкільних меблів.

17 листопада 1896 р. відбулося урочисте освячення школи¹³. Навчальний заклад відразу прикріпили до Івано-Богословської церкви у статусі церковно-приходської школи. Приміщення складалося із однієї класної кімнати і квартири вчительки – чотирьох кімнат із кухнею. На початку ХХ ст. в школі числилось 369 книг 65-и назв. Навчалось 22 хлопчика і 21 дівчинка, із них – 30 православних, 11 католиків і 2 єврея¹⁴.

У 1898 р. при Браїлівській Петропавлівській церкві почала діяти однокласна церковно-приходська жіноча школа. А вже у 1900 р. на церковній присадибній ділянці побудували цегляний будинок, де розміщувався навчальний заклад. Приміщення зводилося на кошти єпархіальної училищної ради (400 крб.), Вінницького комітету народної тверезості (200 крб.) та на кошти власника Браїлова князя О.Горчакова (120 крб.)¹⁵. У 1908 р. в школі навчалось 56 дівча-

ток, а фінансування поступало із Земства (164 крб.) та із Синодальної скарбниці (150 крб.)¹⁶.

Крім церковно-приходських шкіл, із 1896 р. у Браїлові та його передмісті Москваівка у недільні та святкові дні проводились народні релігійні читання. Їх ініціатором став єпархіяльний місіонер Володимир Лотоцький, який створив щось подібне до невеликої просвітницької спілки з релігійним нахилом. До неї, крім засновника, входило два священика з монастиря – Олександр Лотоцький, Василь Мартиновський та місцевий священик – Михайло Судилковський. Читання проходили одночасно у трьох пунктах за раніше узгодженою програмою.

Перший пункт знаходився в Браїлівському жіночому монастирі¹⁷. В даній недільній школі навчались дорослі жінки містечка Браїлів, а учениці монастирського училища мали змогу набути практичних навичок у викладацькій діяльності. Заняття проходили у недільні та святкові дні із 13 до 15 години в ідальні монастиря під наглядом законовчителя та вчительок. У школі розповідали про походження важливих свят, християнську історію, як правильно вимовляти поширені молитви та розтлумачувати їх, а також навчали читанню¹⁸.

Другий навчальний пункт знаходився в приміщенні Браїлівського народного училища. Під час занять розглядали головні події з історії Нового Заповіту.

Третім місцем проведення релігійних читань була церковно-приходська школа при цукровому заводі, де обговорювались питання церковно-історичного та морального напрямку¹⁹.

Після перенесення монастиря з Вінниці до Браїлова в 1845 р. Подільсько-Брацлавський архієпископ Арсеній зобов'язав утримувати при обителі училище на 14 місць для бідних та осиротілих дочок дияконів і священиків.

Освітній заклад не виправдовував покладені на нього надії, і навчання не йшло далі освоєння елементарних дисциплін²⁰. Становище дещо поліпшилось після того, як в 1867 р. за сприяння архієпископа Леонтія на території монастиря побудували два одноповерхових дерев'яних будинки, в яких розмістили гуртожиток та училище, а також розширили кількісний набір учениць до трьох класів²¹. Фінансування надходило із єпархіяльного попечительства у розмірі 320 крб. та пожертв на утримання гуртожитку – 400-500 крб. на рік²².

Із 1887 р. структуру училища дещо змінили і з трьохкласного переформували у двокласне із підготовчим класом, який не враховувався при кваліфікації навчального закладу. В загальному, учениці проходили п'яти – шестирічне навчання: по два роки в першому та другому класі, і в більшості випадків ще два роки у підготовчому класі.

Піклувальницею училища була ігуменя монастиря, яка також слідувала за релігійно-моральним вихованням підопічних. Навчальним процесом завідував старший священик, який разом з молодшим священиком викладав Закон Божий. Веденням інших предметів в першому і другому класах займалася

наставниця училища та її помічниця²³. Обов'язки старшої вчительки з 1891 р. і протягом наступних 23 років виконувала Марія Сенгілевіч²⁴. З ученицями підготовчого класу займалася одна із послушниць, крім того, по призначенню ігумені спеціально підготовлена черниця навчала рукоділля та церковному співу. Найбільш талановиті учениці долучались до читання та співів на церковних хорах під час богослужінь. Уроки російської мови проходили у вигляді перечитування статей, їхнього граматичного розбору, написанням диктантів та творів на різноманітні теми. На заняттях арифметики учениці виконували приклади та задачі. Географія та російська громадянська історія викладались досить розширено у порівнянні з програмою двохкласних церковно-приходських шкіл.

Не дивлячись на високий рівень знань які отримували учениці, монастирське училище вважалось приватним навчальним закладом. Тому, по закінченню випускникам видавали лише спеціальні довідки завірені ігуменею, законовчителем та викладачами. Такі своєрідні атестати не мали державної сили, що значно ускладнювало пошуки відповідної роботи. В зв'язку з цим, керівництво училища в 1896 р. відправило пресвященному Димитрію, прохання про надання навчальному закладу відповідного статусу, який би чітко регламентував навчальний та економічний процеси а також уточнив його місце серед інших духовних освітніх закладів єпархії. Така трансформація, крім іншого, передбачала матеріальну підтримку з боку єпархії, що на той час було досить доречно²⁵.

В травні 1897 р. на засіданні єпархіальної училищної ради М.Соколов представив на розгляд проект перекваліфікації Браїлівської монастирської школи, після чого рада постановила надати училищу статус другокласного. Це був третій навчальний заклад такого типу у Вінницькому повіті. Число учениць дещо збільшувалось і, крім іншого, за рекомендацією священника до нього могли вступати дівчатка із світських родин. Навчальна частина доповнювалася додатковими предметами: малюванням, садівництвом, городництвом, рукоділлям, гігієною, дидактикою²⁶. На 1908–1909 навчальний рік в монастирському училищі перебувало 33 учениці. Як зазначають документи, результати навчання були досить високі, особливо із церковного пісенствіу та Закону Божого²⁷.

У 1911 р. в училищі викладалося дев'ять предметів, сім з яких усно: Закон Божий, церковнослов'янська граматика, російська мова, вітчизняна історія, арифметика і креслення, географія і світознавство, церковні пісенспіви, а також два письмових: російська мова та чистописання.

Письмовий іспит з російської мови, який проходив у квітні 1911 р. показав, що із 12 учениць, які здавали випускні екзамени, 8 – були дочками псаломщиків, а інші – світських людей. Нагомість, 9 дівчат, що складала екзамени по закінченню першого класу, усі були доньками селян, переважно з Браїлова. Тож можна припустити, що з часом монастирське жіноче училище ставала більш світським для молоді, яка хотіли отримати гарні знання і манери²⁸.

Черниці Браїлівської обителі завжди піклувалися не тільки про духовне зцілення людей, а й про фізичне. Тому в лютому 1898 р. ігумена Мелантіна з дозволу єпархіального керівництва та за допомогою Вінницького предводителя дворянства графа Дмитра Гейдена виклопотала дозвіл на відкриття при монастирі курсів для підготовки доглядальниць за хворими. Лікарський інспектор виніс навчальну програму на розгляд медичної ради при медичному департаменті, який її і затвердив²⁹.

На лекціях черниці дізнавалися про будову людського організму, хвороби та їх лікування, як потрібно доглядати хворих, надавати першу медичну допомогу та готувати ліки. Лекції безкоштовно читали старший лікар 12-го стрілецького полку, доктор медицини М.Делекторський та лікарі Сутиської і Браїлівської сільських лікарень М.Царюк та М.Заринський. При цьому М.Заринський також відповідав за практичні навички учениць, які вони здобували у лікарнях, де працювали лектори. Теоретичний курс викладався по шість годин на тиждень. Опікункою курсів була дружина Вінницького Повітового Предводителя Дворянства графиня М.Гейден³⁰.

Через рік після відкриття, 16 травня 1899 р., відбулись урочистості на честь першого закінчення санітарних курсів. На свято приїхав єпископ Іренарій, який зайняв головуюче місце. В зборах також брали участь граф Д.Гейден з дружиною, п'ять лікарів, мировий посередник та інші запрошені³¹.

Згодом, у 1900 р., лікаря М.Делекторського замінив лікар Жмеринської залізничної лікарні М.Кіріца, а курси поповнилися лекціями із анатомії, фізіології, патології, терапії і хірургії³². На навчання до Браїлівської обителі своїх черниць присилали й інші монастирі. Так, у 1898–1899 рр. навчалось 8 черниць із Браїлівського, 2-є із Барського та 2-є із Головчинського монастирів. Черниці, які закінчили санітарні курси, згодом показали себе з найкращого боку. Багато хто з них обслуговував пацієнтів при Браїлівській лікарні та вдома у хворих. Але основним завданням їх було надання медичної допомоги іншим черницям³³.

Всі набуті навички з медицини стали у пригоді в період Першої Світової війни, адже з 4 серпня 1914 р., при Браїлівському монастирі з ініціативи ігумені Катерини, відкрився військовий лазарет на 50 ліжок³⁴, який розміщувався у новому дерев'яному будинку, спеціально побудованому в 1913 р.³⁵

Реформи другої половини XIX ст. дали значний поштовх для розвитку народної освіти в містах та селах Подільської губернії. Власники містечка завжди переймалися освітою місцевого населення, про що свідчить подарунок будинку для облаштування в ньому народного училища К. фон Мекк. Його наступник, О.Горчаков також не залишався осторонь і доклав свої кошти для організації церковно-приходських шкіл при церквах містечка та передмість. Значний внесок у розвиток освіти зробило жіноче училище при Браїлівському Свято-Троїцькому монастирі. Дівчатка навчаючись в ньому мали змогу отримати ґрунтовні знання з різних предметів та крім цього, випробувати їх на практиці під час недільних курсів для дорослих жінок містечка. Також, на базі

монастирського училища діяли курси для підготовки із черниць та послушниць медичних доглядалиниць. Така кількість навчальних закладів звичайно не могла повністю задовольнити потреби всього місцевого населення, але в порівнянні із іншими містечками, Браїлів перебував у вигіднішому становищі.

Перспективи подальшого дослідження залишаються досить широкими. Це зумовлюється наявністю великого масиву недосліджених документів із цієї теми в центральному державному історичному архіві України, м.Київ та держаному архіві Хмельницької області.

Примітки:

1. Из епархиальной хроники // Подольские епархиальные ведомости (Далі – ПЕВ). – Каменец-Подольск: Тип. Подольского С.П.Киржацкого. – 1897. – № 50. – С. 1370-1373; Из епархиальной жизни // ПЕВ. – Каменец-Подольск: Тип. Подольского С.П.Киржацкого. – 1899. – № 20-21. – С. 498-500; Открытие церковно-приходской школы при Браиловском свеклосахарном заводе // ПЕВ. – Каменец-Подольск: Тип. Подольского губернского правления. – 1896. – № 52. – С. 1152-1153; Открытия занятий на курсах в Браилове для приготовления сиделок // ПЕВ. – Каменец-Подольск: Тип. Подольского С.П.Киржацкого. – 1900. – № 50. – С. 1173-1174; Отчет о состоянии церковных школ Подольской епархии в учебно-воспитательном отношении за 1907/1908 уч. год // Православная Подолия. – Каменец-Подольск, 1909. – № 18. – С. 502-504; Санитарные курсы при Браиловском монастыре для подготовки сведущих сиделок // ПЕВ. – Каменец-Подольск: Тип. Подольского С.П.Киржацкого. – 1900. – № 16. – С. 392-393.

2. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под редакцией св. Е.Сецинского. – Каменец-Подольск: Тип. С.П.Киржацкого, 1901. – 1064 с.

3. Лотоцкий, И. Виннице-Браиловский женский монастырь и его святыни / И. Лотоцкий. – Немиров: Тип. Р.Б.Шерра, 1900. – 62 с.

4. Лотоцкий, А. К истории Браиловского монастыря / А. Лотоцкий // ПЕВ. – Каменец-Подольск: Тип. Подольского губернского правления. 1895. – № 38. – С. 927-934.

5. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 5 / Под редакцией Н.И.Яворовского. – Каменец-Подольск: Тип. Подольского губернского правления, 1890/1891. – XXII. – 444 с.

6. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1903 г. Часть II. Подольская губерния. – К., 1903. – 589 с.; Памятная книжка Киевского учебного округа. Часть II. Подольская губерния. – К., 1889. – 407 с.

7. Державний архів Вінницької області (Далі – ДАВіО), ф. Д-205, оп. 1, спр. 32, арк. 204-205.

8. Центральний державний історичний архів України, м.Київ, ф. 707, оп. 225, спр. 99, арк. 2, 4, 17-19.

9. ДАВіО, ф. Д-205, оп. 1, спр. 75, арк. 7.

10. Памятная книжка Киевского учебного округа. Часть II. Подольская губерния. – К., 1889. – С. 76.

11. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1903 г. – С. 118.
12. ДАВіО, ф. Д-200, оп. 1, спр. 352, арк. 12.
13. Открытие церковно-приходской школы. – С. 1152.
14. ДАХмО, ф. 315, оп. 1, спр. 9316, арк. 24.
15. Там само, арк. 9.
16. ДАВіО, ф. Д-255, оп. 1, спр. 346, арк. 18.
17. Из епархиальной хроники...1897. – С. 372.
18. Лотоцкий, И. Зазначена праця / И. Лотоцкий. – С. 47.
19. Из епархиальной жизни...1899. – С. 373.
20. Лотоцкий, И. Зазначена праця / И. Лотоцкий. – С. 43.
21. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 5. – С. 255.
22. ДАВіО, ф. Д-283, оп. 1, спр. 6, арк.192-193.
23. Лотоцкий, И. Зазначена праця / И. Лотоцкий. – С. 45.
24. ДАВіО, ф. Д-255, оп. 1, спр. 370, арк. 148.
25. Лотоцкий, И. Зазначена праця / И. Лотоцкий. – С. 46-47.
26. ДАВіО, ф. Д-283, оп. 1, спр. 6, арк. 193.
27. Отчет о состоянии церковных школ... – С. 504.
28. ДАВіО, ф. Д-283, оп. 1, спр. 69, арк. 23, 55.
29. Из епархиальной жизни... 1899. – С. 500.
30. Санитарные курсы... – С. 392.
31. Из епархиальной жизни...1899. – С. 498.
32. Открытия занятий на курсах... – С. 1174.
33. Санитарные курсы... – С. 393.
34. Загрійчук, А. Довічні сорокоусти / А. Загрійчук. – Жмеринка, 2003. – С. 25.
35. Державний архів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 9330, арк. 2.

Резюме

Проанализировано наличие и состояние образовательных заведений в местечке Браилове Жмеринского района, Винницкой области во второй половине XIX – начале XX ст. Раскрыта роль общины и владельцев местечка в создании, содержании и развитии церковно-приходских школ и училищ.

Ключевые слова: Браилов, образование, церковно-приходские школы, народные училища, фон Мекк, Горчаков.

Summary

Analyzed the presence and status of educational institutions in the town Brailiv Zhmerinska district, Vinnitsa region in the second half of the XIX-th – early XX-th century. Revealed the role of the community and the owners of the town in the creation, maintenance and development of parish school and colleges.

Key words: Brailiv, education, parish school, people's colleges, fon Meck, Gorchakov.

Одержано 15 квітня 2013 року

УДК 37(477.84)“1914–1917”

С.В.Олійник

Становище вчительства Тернопілля в умовах освітньої політики російської окупаційної влади в період Першої світової війни

В статті робиться спроба дослідити становище вчительства Тернопілля в умовах освітньої політики окупаційної влади російського царизму в період Першої світової війни.

Ключові слова: вчительство, освіта, російська імперська окупаційна влада, Тернопілля.

Перша світова війна стала серйозним випробуванням людства. Торкнулася вона й вчительства Тернопілля, яке сповна відчуло на собі освітню політику Російської імперії під час окупації нею краю. Проблема становища населення окупованих царизмом територій розпочала розглядатися ще в період Першої світової війни. У публікаціях тих часів можна простежити характерні риси освітньої політики окупаційної влади, констатацію факту закриття освітніх закладів, поширення політики русифікації. Однак проблема становища вчительства в умовах окупації, зокрема Тернопілля, не отримала достатнього відображення¹. Цей недолік стосується і робіт, що вийшли у світ у радянську добу². До певної міри його можна віднести і до видань української діаспори³. З проголошенням незалежності України розпочалося більш ґрунтовне дослідження подій Першої світової війни, у т.ч. і зазначеної у заголовку теми. Предметом уваги вітчизняних дослідників стали як різні освітні аспекти діяльності російської окупаційної влади, так і становища українського населення на окупованих територіях⁴. Відрадно, що український вектор зовнішньої політики Російської імперії зацікавив і сучасних російських дослідників⁵. Однак аналіз видань, що мають відношення до нашого дослідження, в т.ч. і історіографічного характеру⁶, свідчить про необхідність більш глибокого вивчення регіональних аспектів, що в свою чергу допоможе скласти цілісну картину подій Першої світової війни в Україні.

Наприкінці серпня 1914 р. на окупованих російськими військами територіях було утворено Тимчасове військове генерал-губернаторство, очолюване графом Г.Бобринським. Дана адміністративна структура поділялася на губернаторства, серед яких було Тернопільське, керівником якого призначено І.Чарторийського.

Один із напрямків політики російської влади на окупованій території передбачав входження її у загальноросійський освітній простір. Уже восени 1914 р. розпочалося втілення розпоряджень, вказівок щодо освітян, які передбачали низку важливих заходів. Так, першим кроком у цьому плані стала поява 18 вересня 1914 р. циркуляру генерал-губернатора Г.Бобринського про тимчасове закриття в Галичині всіх навчальних закладів. Наступний крок полягав

уз'ясуванні благонадійності вчителів, насамперед нижчих учбових закладів, і по можливості середніх. Поряд із цим відбувалося виявлення тих вчителів, які володіли російською мовою. Відповідність до вимог благонадійності та знання російської мови відкривала перспективи відкриття деяких шкіл⁷.

Окупаційна влада закрила всі школи, бібліотеки і книгарні, заклади культури, громадські товариства, періодичні видання на Тернопіллі. В Бурсі ТНШ і гімназіях росіяни зробили шпиталі для поранених. Вводилися обмеження на вживання української мови. Без засобів для життя опинилися сотні вчителів. Всеволодною була жандармерія, яка арештувала визначних громадян без усякого приводу і займалася реквізиціями. Коли окупанти захопили Тернопіль, директор української гімназії проф. Р.Цеглинський зі своїм сином студентом у відчай отруїлися⁸. Окремі представники освітян Тернопілля пішли на співпрацю із окупантами. Так, в період окупації міську управу певний час очолював директор вчительської семінарії Є.Міхалковський⁹.

Загалом нова адміністрація аж занадто запопадливо вдавалася до виконання розпоряджень та інструкцій у освітній сфері. Особливо у цьому плані відзначилося керівництво Збаразьського повіту. Чи не найболючішим заходом з боку нової адміністрації стало для вчителства виселення з помешкань, які надавалися їм при школах, де у силу вимушених обставин залишалось чимало речей. Доходило до того, що повітові вчителі, в пошуках кращої долі змушені були переїжджати на проживання до Тернополя. Такий стан змусив збаразьких освітян звертатися по допомогу до Тернопільського губернатора. Так, на ім'я Чарторийського надійшло прохання про повернення полишеного майна від вчительської сім'ї Пилиповських з села Скоришів, вимушеної переїхати до Тернополя¹⁰. Як не дивно, але дане клопотання, попри згадану вище освітню позицію російського уряду та Галицького генерал-губернатора, не залишилося поза уваги. Воно навіть було вирішено на користь прохачів¹¹. І таке явище мало не одиничний прояв. Численні скарги-прохання з боку збаразьких вчителів на перевищення повноважень місцевої адміністрації змусили Тернопільського губернатора звернутися до начальника повіту за роз'ясненнями "про причину таких розпоряджень". У відповідях начальника Збаразьського повіту вказувалося на те, що на його розуміння розпорядження про опечатування шкіл передбачали і виселення вчителів разом із сім'ями з пришкільних квартир. Як зазначалося у відписах повітовий начальник зрозумів свою помилку і дав розпорядження місцевим війтам вчителів не виселяти, а ті, що були виселені, як, наприклад, О.Гринкевич із Зарубинець та його колеги із Залучча, Гнилички і Черняхівців, отримали змогу повернутися у свої помешкання¹². Щоправда вся ця процедура повернення у власність вчителів полишеного майна та відновлення права на житло займала тривалий час.

Фактичне закриття усіх навчальних закладів на окупованій території викликало невдоволення не лише у місцевого населення, але й у деяких членів Державної Думи і Державної Ради, від яких Г.Бобринський отримав листа, в якому зазначалося, що якщо раніше місцевим жителям здавалося, що під

Росією їм краще б було жити, то дії цивільної адміністрації, зокрема в сфері народної освіти, змушують від цієї думки відмовитися. Під впливом суспільної думки освітнє питання зазнало корегування¹³.

25 листопада 1914 р. наказом Верховного Головнокомандуючого було затверджено тимчасове положення з нагляду за навчальною частиною на окупованій території, вводився штат дирекції й інспекції народних училищ для контролю за середніми і початковими навчальними закладами. Дирекція розробила проект організації російської школи та висловилася за введення на окупованих територіях загальної народної освіти. З вересня 1914 р. в початкових і середніх школах, які не були закриті, розпочалося вивчення російської мови¹⁴.

Одним із нагальних завдань в освітній сфері для російської влади на окупованих територіях стала підготовка кадрів російськомовних вчителів. Вирішення цієї проблеми покладалося на запровадження з 1915 р. короткотермінових курсів російської мови у Львові, Самборі, Станіславові і Тернополі. Наприкінці грудня 1914 р. начальники повітів Тернопілля отримали розпорядження про відкриття в наступному році педагогічних курсів “загальноросійської літературної мови” для вчителів. Їх слухачами пропонувалося бути як чоловікам, так і жінкам, які займалися педагогічною діяльністю, а також тим, хто бажав би проявити себе на цій ниві. Важливою вимогою прийому було знання, хоча б поверхнево, російської мови. Проблему проживання передбачалося вирішити шляхом надання слухачам гуртожитку. Заявки на участь у курсах приймалися до 27 грудня 1914 р. За цей короткий термін повітове начальство мало обов’язково перевірити благонадійність майбутніх слухачів¹⁵. Місцем проведення курсів у Тернополі стала Колегія оо. єзуїтів¹⁶. Навчання проводили викладачі, запрошені з Київського учбового округу. Д. Чіхачов в листі від 8 березня 1915 р. повідомив міністра народної освіти Росії, про те, що в Галичині вже розпочато підготовку вчителів і перші педагогічні курси підготували близько 150 кандидатів на вчительські посади. Педагогічні курси на окупованих територіях і Петрограді мали підготувати близько 300 кандидатів на посади вчителів. За підрахунками Д. Чіхачова, восени 1915 р. передбачалося відкрити не менше 900 шкіл. Тому в березні були розроблені плани відкриття нових курсів з підготовки додатково ще близько 600 вчителів. Для випускників зимових двомісячних курсів з Галичини планувалися додаткові шеститижневі курси у Києві з методики викладання історії та географії Росії. Крім урядових курсів, аналогічні курси проводили і москвофіли. Так, “Общество им. М. Качковского” з 1 травня 1915 р. відкрило загальнодоступні, безплатні чотиримісячні курси російської мови, історії і географії Росії¹⁷. На жаль, поки що відсутні данні про представництво у згаданому освітньому процесі тернопільського вчительства.

Попри значні зусилля з боку влади протягом 1914–1915 рр. процес відкриття російськомовних початкових шкіл зазнав краху. Усього розпочало своє функціонування лише 10 шкіл, з них три на Тернопіллі – у Великій Бірці, Глубічці і Гривоці. Більше того, відвідування їх бажало кращого. Разом з тим потрібно

зазначити, що на заваді реалізації задуманого стали відступ російської армії в 1915 р. та втеча організаторів та слухачів курсів.

З початком нового 1915 р. окупаційною владою дано було дозвіл на відкриття приватних середніх і початкових шкіл. При цьому беззаперечною умовою мало стати дотримання певних вимог:

“1. Особи, які бажають відкрити навчальні заклади, повинні звернутися до мене (Г.Бобринського – С. О.) з відповідним клопотанням і отримати особливий дозвіл на відкриття училищ (шкіл). До клопотання необхідно додати список викладацького складу.

2. Кожна зміна у викладацькому складі допускається лише з мого відома і дозволу.

3. На мою вимогу, або осіб, мною уповноважених, викладачів повинні звільняти власники шкіл від виконання обов’язків.

4. На мою вимогу, або осіб, мною уповноважених, повинні бути вилучені із використання в навчальному закладі підручники, книги для читання та інші посібники.

5. Викладанню загальноросійської літературної мови в навчальному закладі має бути виділено не менше 5-ти годин на тиждень у кожному класі.

6. Історію, географію, польську мову та історію польської словесності можна викладати лише за підручниками, дозволеними в Російській імперії, допущеними за особливим моїм дозволом, або осіб, мною уповноважених.

7. Закону Божого повинні навчати викладачі того ж віросповідання, до якого належать учні.

8. У навчальних закладах, що утримуються монахами або монахинями римо-католицьких орденів, не повинні навчатися учні та учениці православного та греко-уніатського (католицького) віросповідань.

Порушення одного із цих правил спричинить закриття навчального закладу”¹⁸.

Про викладання українською мовою навіть не згадувалося.

Однак дана ініціатива зазнала повного краху. Не лише на Тернопіллі, а й на інших окупованих територіях, так і не відкрюлося жодної приватної школи.

У той же час восени 1915 р. російська влада, зважаючи на настрої населення, дозволила відкрити у Тернополі початкові школи, польську гімназію й учительську семінарію¹⁹.

У вересні 1916 р., згідно розпорядження нового керманіча окупованих територій Ф.Трепова було дозволено відновити роботу нижчих та середніх освітніх закладів з українською мовою навчання, фінансування яких мали забезпечувати місцеві жителі та меценати. Наприкінці року до роботи у Тернополі приступили “малоросійські” народна школа (директор Я.Миколаєвич), вчительська семінарія (директор професор І.Боднар) та гімназія (директори професор П.Ріпнійський, згодом – професор І.Брикович)²⁰. Даний крок мав за мету посприяти покращенню іміджу росіян. Однак революційні події в Росії в лютому 1917 р. перекреслили усі сподівання царату на успіх.

Вчительство Тернопілля в період російської окупації безумовно відчуло на собі і такі явища як біженство та звинувачення в нелояльності та “мазепенстві” із примусовим виселенням. Попри складність статистичних обрахунків, враховуючи те, що серед складу людей цих категорій, особливо другої, більшу частину становила інтелігенція²¹, можемо припустити й представництво серед них освітян Тернопілля.

Отже, освітні процеси, запроваджені російською окупаційною владою негативно відобразилися на становищі вчительства Тернопілля. Закриття шкіл, виселення із помешкань ставили їх перед важким вибором. Все це робило їх фактично безробітними. Прохання про допомогу та скарги на свавілля чиновників часом знаходили відгук у Тернопільському губернаторі. Однак картина була невтішна. Одним із виходів із цього становища стала можливість сприйняти окупаційну освітню політику, долучитися до русифікаторського процесу. Проте, як свідчать дані, такий варіант знайшов підтримку лише з боку поодиноких педагогів. З іншого боку, втративши можливості забезпечити себе та свої сім'ї, вчителі із повітів змушені були вирушати до міст в пошуках кращої долі. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що вони змушені були пережити й такі явища як біженство та примусове виселення до Росії.

Примітки:

1. Петрович, І. Галичина під час російської окупації: серпень 1914 – червень 1915 / І. Петрович. – Накладом в-цтва “Політична бібліотека”, 1915. – 116 с.

2. История СССР С древнейших времен до наших дней. В 12 т. – М.: Наука, 1968. – Т. 6. – 850 с.; История Украинской РСР: у 8 т., 10 кн. – К. Наукова думка, 1978. – Т. 4: Україна в період імперіалізму (1900–1917). – 531 с.; Макарчук, С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. А. Макарчук. – Львов: Вища школа, 1983. – 256 с.

3. Верига, В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: У 2 т. / В. Верига. – Жовква, Месіонер, 1998. – Т. 1. – 524 с.; Гунчак, Т. Україна: перша половина XX століття: Нарис політичної історії / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.; Полонська-Василенко, Н. Історія України. У 2 т. – Т. 2. Від середини ХУІІ ст. до 1923 року / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1993. – 606 с.

4. Баран, І. В. Національна політика російської влади у Галичині (1914–1915) / І. В. Баран // Наукові дослідження і їх практичні застосування. Сучасний стан і шляхи розвитку 2009: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 5–17 жовтня 2009 р. – Одеса: Чорномор'я, 2009. – Т. 1. – С. 89–94; Кучера, І. В. Освітньо-виховний процес у Східній Галичині в умовах російської окупаційної адміністрації (1914–1917 рр.) / І. В. Кучера // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці / Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 123–127; Місюра, І. В. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914–1915 рр. / І. В. Місюра // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – № 7. – С. 149–153; Брицький, П. Західноукраїнські землі у роки Першої світової війни // Історична панорама: Збірник наукових статей / П. Брицький. – Чернівці: Рута, 2004. – Випуск II. – С. 98–109; Сарбей, В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей // Україна крізь віки. В 15 т. – К.: Альтер-

нативи, 1999. – Т. 9. – 335 с.

5. Бахтуріна, А. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Бахтуріна / [В. В. Шелохаев (предисл.)]; Ассоциация исследователей российского общества XX века. – М.: АИРО – XX, 2000. – 239 с.; Савченко, В. Н. Восточная Галиция в 1914–1915 годах / В. Н. Савченко // Отечественная история. – 2002. – № 5. – С. 76-89; Савченко, В. Н. Восточная Галиция в 1914–1915 годах (этносоциальные особенности и проблема присоединения к России) / В. Н. Савченко // Вопросы истории. – 1996. – № 11-12. – С. 95-106; Савченко, В. Н. Восточная Галиция в 1916–1920 годах (этнополитическая ситуация в крае) / В. Н. Савченко // Отечественная история. – 2004. – № 2. – С. 96-113.

6. Реєнт, О. П. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз / О. П. Реєнт, Б. М. Янишин // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 3-37.

7. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. 322, оп. 1, спр. 1, арк. 71.

8. Дуда, І. М. Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка. Ч. 1. / І. М. Дуда. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. – С. 153-154.

9. Там само. – С. 157.

10. ДАТО, ф. 370, оп. 1, спр. 4, арк. 29.

11. Там само.

12. Там само, арк. 23, 24, 31, 32.

13. Бахтуріна, А. Зазначена праця / А. Батуріна. – С. 93.

14. Там само. – С. 94.

15. ДАТО, ф. 322, оп. 1, спр. 1, арк. 266-267.

16. Дуда, І. Зазначена праця / І. Дуда. – С. 154.

17. Баран, І. В. Нищення російськими властями української мови, школи та освіти в Галичині на початку Першої світової війни / І. В. Баран, О. Я. Мазур // Держава та армія. – №724. – Львів, 2012. – С. 99-107. – (Вісник Національного університету “Львівська політехніка”).

18. ДАТО, ф. 322, оп. 1, спр. 1, арк. 271.

19. Дуда, І. Зазначена праця / І. Дуда. – С. 156.

20. Там само. – С. 157.

21. Мазур, О. Галицька “Руїна”: соціально-економічне становище Східної Галичини (1914 – 1915 рр.) / О. Мазур, І. Патер // Держава та армія. – №584. – Львів, 2007. – С. 44-52. – (Вісник Національного університету “Львівська політехніка”).

Резюме

В статті робиться спроба дослідити стан учительства Тернопільщини в умовах освітньої політики окупаційної влади російського царизму в період Першої світової війни.

Ключові слова: учительство, освіта, російська імперська окупаційна влада, Тернопіль.

Одержано 16 квітня 2013 року

УДК 792.071(477.43/.44)“1918”

О.М.Бачинська

Театральне життя на Поділлі у добу гетьманату П.Скоропадського

У статті досліджується театральне життя Поділля у добу гетьманату П.Скоропадського. Розповідається про заходи держави та місцевого самоврядування у сфері театрального мистецтва, гастролі професійних труп та діяльність аматорських колективів Поділля, аналізується їхній репертуар та фінансові проблеми.

Ключові слова: театр, Поділля, антрепренер, театральний репертуар, вистава.

Чимало праць вітчизняних дослідників присвячено розвитку театру в роки Української революції 1917–1921 рр. Державна політика щодо театрального життя та діяльність окремих театрів висвітлена у працях Д.Антоновича [22], І.Романько [39], Г.Дутчак [28], Д.Розовика [38], О.Машевського [33], Р.Пирога, Т.Осташко [34], П.Гай-Нижника [26], Р.Леоненко [32] та ін. Окремі аспекти розвитку театру на Поділлі в 1917–1921 рр. висвітлено у дослідженнях Г.Кучерова [31; 30], Р.Римар [37], О.Черкашені [44] тощо. У той же час немає робіт, у яких би спеціально досліджувалося театральне життя краю у період Української Держави П.Скоропадського.

Метою даної статті є всебічний показ театрального життя на Поділлі у добу гетьманату П.Скоропадського, який ґрунтується на використанні комплексу неопублікованих джерел та тогочасної періодики.

Розробка державної політики в театральній сфері за гетьманату П.Скоропадського головним чином зосереджувалася в театральному відділі Міністерства народної освіти (далі – МНО) (з червня перебував у складі Головного управління мистецтв і національної культури), який очолювала Марія Старицька. З 5 серпня до 23 листопада 1918 р. обов'язки голови відділу за сумісництвом виконувала її сестра – голова кінематографічної секції Людмила Старицька-Черняхівська [9, арк. 22; 8, арк. 18; 4, арк. 47].

Театральний відділ вів активну роботу з втілення в життя низки новаторських заходів. З осені 1918 р. у Києві планувалося відкрити три державні театри: народний з побутовим репертуаром; оперний; драматичний з новим українським і “перекладним літературним” репертуаром [22, с. 210-211]. Також розроблялися плани підтримки провінційного театру. Зокрема, серед видатків театрального відділу до 1 вересня 1918 р. були заплановані 10000 карб. на театральну комору та 36500 карб. на Мандрівний народний театр. У пояснювальній записці до законопроекту повідомлялося, що народні театри на селі, шкільні театри, гуртки та інші не можуть ставити бажаний репертуар через відсутність театрального реквізиту, тому театральна комора даватиме його на прокат. У той же час Мандрівний народний театр своїми виступами

по селах та містечках мав показувати приклад справжнього художнього театру [6, арк. 4-5].

14 червня 1918 р. Рада міністрів ухвалила закон про оподаткування публічних вистав і розваг, який замінив та доповнив положення відповідних законів від 22 листопада 1915 р. і 30 серпня 1916 р. Встановлений законом податок і пеня за його невивлату надходили до державної скарбниці [1, арк. 2, 2 зв., 3; 27, с. 1-2]. Театральна громадськість не раз висловлювала незадоволення надмірним як на її погляд оподаткуванням – 40% від проданих квитків. У Головному управлінні мистецтв і національної культури навіть відбулася нарада за участю представників всіх київських театрів, скликана з ініціативи Державного драматичного театру. Учасники наради проголосували за пропозицію, щоб усі театри, які мали культурно-просвітній характер, сплачували податок в обсязі не більше 10%. У той же час театри “народні”, а також ті, що знаходилися у віданні “Просвіт”, мали зовсім звільнитися від оподаткування. Висловлювалося сподівання, що уряд візьме до уваги ухвалу зборів та розробить відповідний закон [25, 8 листопада (26 жовтня), с. 7].

У серпні 1918 р. в Києві утворилося товариство “Вільний театр” [39, с. 12], фундаторами якого стали: М.Орел-Степняк, І.Мар’яненко, О.Олесь, М.Грушевська, Л.Старицька-Черняхівська, О.Кошиць, М.Старицька, О.Приходько та ін. [7, арк. 11 зв.]. Товариство мало формувати на всій території Української Держави артистично-драматичні трупи, хори, оркестри, влаштовувати вистави, концерти, вечори тощо [7, арк. 8-8 зв.].

Органи місцевого самоврядування на Поділлі видавали відповідні регуляторні акти в сфері театрального життя, встановлювали умови та слідували за дотриманням договорів театральними антрепренерами і гастролерами у місцевих театрах тощо. Згідно “Положення про міські прибутки і видатки”, затвердженого Тимчасовим урядом 29 вересня 1917 р., до прибутків міст зараховувався збір з усякого виду платних публічних видовищ і розваг у розмірі рівному державному податку (ст.109). Гайсинська міська дума ще 9 січня 1918 р. видала постанову про стягнення у дохід міста збору з театрів і розважальних закладів [18, арк. 25]. Коли ж на початку літа 1918 р. власники театральної трупи Зубкіс і Файнштейн попрохали переглянути дану постанову, наголошуючи на тому, що вказаний збір збирався під час війни, а після її завершення вже не повинен стягуватися, дума 10 липня відхилила їхнє прохання. З аналогічним проханням на початку вересня до міської думи звертався і антрепренер єврейської трупи М.Мишурат. Він мотивував своє звернення тим, що прибуток від вистав невеликий і сусідні повітові міста вже давно звільнили антрепренерів від даного збору. Проте міська дума постановою від 10 жовтня 1918 р. прохання М.Мишурата також відхилила [17, арк. 322-322 зв.]. У той же час Проскурівська міська дума влітку 1918 р зменшила театральний збір, щоб не занадто обтяжувати театри. Він склав 15% від всієї суми за продані квитки [41, 16 липня, с. 2]. 11 липня 1918 р. на засіданні міської думи у Вінниці було заслухано доповідь фінансової комісії стосовно введення

збору з публічних видовищ і розваг. За розрахунками комісії цей збір щороку мав поповнювати бюджет міста не менш як на 133000 карб. [15, арк. 52, 58-58 зв.; 16, арк. 161 зв.].

19 травня Могилів-Подільська міська дума вирішила здати в оренду через торги на сезон 1918 р. міський театр, який розташовувався у міському саду, а також буфет при ньому. 18 липня театр був зданий Гольденбергу, який запропонував найвищу суму – 4530 карб. [12, арк. 463 зв.]. Питання про оренду міського театру піднімалося на засіданнях думи також 12 і 22 серпня 1918 р. [12, арк. 10 зв.-11]. Гольденберг і його компаньйон Тимянський прохали надання дозволу брати плату за вхід у міський сад і продовжити оренду на сезон 1919 р. без торгів. Міська управа запропонувала міській думі затвердити орендну плату на майбутній рік у розмірі 5000 карб., але орендарі мали внести завдаток у розмірі 3000 карб. не пізніше березня 1919 року. 22 серпня питання про оренду міського театру було переглянуто: встановлено платний вхід у сад протягом п'яти днів тижня (окрім суботи і неділі), орендарі мали за власний рахунок підсвітити деякі алеї у саду та насадити клумби, у платні дні в саду, окрім театральних вистав, повинна була грати музика, влаштовуватися феєрверки й інші розваги [12, арк. 464-464 зв.].

Вінницький міський театр восени 1918 р. був зданий в оренду В.Снарському і О.Хотинському на 1 рік (з 19 вересня 1918 р. до 18 вересня 1919 р.) зі всім театральним майном, а також буфетом і вішалкою за 36000 карб. [15, арк. 165]. Міська управа і театральна комісія, вирішуючи питання оренди міського театру, найперше звернули увагу на художню сторону справи [13, арк. 174 зв.]. Тому серед багатьох антрепренерів перевага була надана саме В.Снарському, знаному не лише у театральних колах, а й у кінематографі. Новою дирекцією театру у найближчому майбутньому планувалися: вистава Державного балету за участю прем'єрів московського Великого театру [41, 5 вересня, с. 1], виступи відомої актриси Клари Юнг [41, 12 жовтня, с. 1], вистави повного ансамблю московського фарсу [41, 13 жовтня, с. 1] та ін. Проте в листопаді орендарі міського театру зіткнулися із фінансовими труднощами. Одеська газета “Театральний день” розмістила повідомлення про те, що з 19 листопада міський театр у Вінниці вільний [42, с. 4].

Дослідження місцевої періодики дозволяє скласти уяву про численні гастролі професійних труп у містах Поділля. Так, влітку українська трупа Ніколаєнка і Георгі давала вистави у Могилів-Подільському (театр “Фолянда”) та Вінниці (літній сад) [41, 16 липня, с. 2; 41, 12 липня, с. 1]. У липні-серпні оперетково-драматична українська трупа П.Прохоровича зіграла на сцені міського театру у Вінниці вистави: “Нешасне кохання”, “Ой, не ходи, Грицю, та на вечорниці”, “Каїн і Авель”, “Жидівка-вихристка”, “Катерина”, “Назар Стодоля”, “Дорогою ціною” [14, арк. 81, 93], “Безгаланна” [41, 4 серпня, с. 1], “Тлитай, або ж павук” [41, 6 серпня, с. 1], “Чайка”, “Мазепа” [41, 8 серпня, с. 1-2], “Дай серцю волю, заведе в неволю” [41, 9 серпня, с. 1], “Маруся Богуславка”, “Тарас Бульба” [41, 11 серпня, с. 1], “Циганка Азя” [41, 16 серпня, с. 1].

22 серпня 1918 р. у Кам'янці-Подільському у міському літньому театрі на Новому бульварі Український Ювілейний театр товариства “Народний Дім” (м.Чернівці) під керівництвом Л.Розлуцького мав ставити драму “Украдене щастя” [35, 22 (9) серпня, с. 1].

Восени 1918 р. українська трупа під керівництвом О.Пеньковича і М.Тумаса виступала у Кам'янці-Подільському в театрі “Гігант”. Під час вистав грала “своя власна” музика під диригуванням Л.Френкеля [35, 16 (3) листопада, с. 1; 36, 22 (9) жовтня, с. 1]. За режисурою Т.Калюжного та його помічників були зіграні постановки: “Нещасне кохання”, “Сватання на Гончарівці” [36, 20 (7) жовтня, с. 1], “Запорожець за Дунаєм” [36, 22 (9) жовтня, с. 1], “Вій” [36, 31 (18) жовтня, с. 1], “Есфір Боговідступник” [36, 2 листопада (20 жовтня), с. 1], “Душогуби” [36, 13 листопада (31 жовтня), с. 1] та ін. Варто зазначити, що трупа О.Пеньковича і М.Тумаса неправомірно іменувала себе “Українською державною трупю”, у зв'язку з чим 13 вересня 1918 р. Л.Старицька-Черняхівська звернулася до юрисконсульта МНО з проханням про притягнення до відповідальності за самовільне присвоєння назви “Державна трупа”, адже такі назви були присвоєні тільки двом театрам у Києві [11, арк. 32].

За словами кореспондента однієї з подільських газет, Проскурів довгий час був позбавлений гарного театру. Російсько-українська опереткова трупа Моржакова і Борицова була ангажована театром Шильмана після капітального ремонту приміщення та встановлення нової декорації. Ця трупа грала опереткові вистави у великому акторському складі, з великою кількістю костюмів, гарним гримом, чудово поставленими танцями та хорами. Але публіка не поспішала відвідувати театр, оскільки, на думку кореспондента, ще мало знала про те, що балаганщину змінило справжнє мистецтво [41, 12 жовтня, с. 2].

Влітку 1918 р. у Вінниці гастролювала трупа київського театру “Дім Інтермедії” під керівництвом видатного артиста і кінематографічного режисера М.Бонч-Томашевського [14, арк. 81, 84]. Заплановані на кілька днів гастролі трупи затягнулися через страйк залізничників. Тому 1 серпня у Вінницькому міському театрі відбулася ще одна “прощальна гастроль” за участю К.Огарьової, М.Бонч-Томашевського, Е.Муратова, Н.Шермана [41, 1 серпня, с. 1; 14, арк. 81]. Артисти К.Огарьова, М.Бонч-Томашевський, А.Любанський, В.Шумський, Е.Муратов, М.Козловська та об'єднана трупа “Дім Інтермедії” і Київського театру Кручиніна з 9 серпня виступали у літньому театрі Толстого [41, 7 серпня, с. 1]. Відкриття виступів мало відбуватися фарсом “Нічна жінка” за участю М.Козловської, концертом виконавця циганських романсів В.Шумського і грандіозним концертним відділенням за участю К.Огарьової, М.Бонч-Томашевського, А.Любанського та ін. [41, 9 серпня, с. 1-2]. Дехто із заявлених артистів не зміг взяти участь у виступі через страйк залізничників. Відкриття відбулося без оркестру, під акомпанемент ненастроеного піаніно, без декорацій і світлових ефектів [41, 11 серпня, с. 2].

З 21 жовтня дирекцією Вінницького міського театру були заплановані гастролі повного ансамблю московського фарсу під головним керівництвом

Н.Казьміна. До 26 жовтня афішувалися вистави “Дама з №23”, “Мій солдатик”, “Ніж моєї дружини” та ін. [41, 13 жовтня, с. 1]. Попередній продаж білетів проходив досить жваво [41, 17 жовтня, с. 2]. Перша вистава відбулася при заповненому глядачами залі та мала великий успіх [41, 23 жовтня, с. 2]. За повідомленням вінницької газети “Слово Подолі” за 22 жовтня 1918 р. відомо, що зимовий сезон у Гайсині відкрився виставами драматичної трупи, що запропонувала глядачам замість оперет і фарсів російську драму і комедію. На відкриття сезону поставили “Непоховані” [41, 22 жовтня, с. 2].

Восени 1918 р. у Могилів-Подільському в театрі “Фолянда” давала вистави фарсово-опереткова трупа київських та одеських театрів під керівництвом Л.Розанова [29, 19 (6) вересня, с. 2]. У репертуарі були представлені оперети: “Амурна дипломатія”, “Театральні сирени”, “Дамочка з пружинкою” та ін. Після вистав обов’язково проводився якийсь розважальний захід (бал-маскарад, костюмований бал, конкурси тощо). У театральній трупі Л.Розанова грали: Соловйов, Златова, Лавровська, Воронов, Максимов, Розанов, Григор’єв, Ніколаєвська, Ленська та ін. [23, с. 200-201]. З кінця жовтня у театрі відбувалися денні дитячі вистави. 27 жовтня під час першого виступу була показана комедія “Попелюшка, або кришталевий черевичок”. Після вистави дітей розважали іграми і танцями [29, 22 (9) жовтня, с. 1]. А після четвертої денної дитячої вистави “Білосніжка і сім карликів”, в якій брала участь вся трупа, 17 листопада для дітей виступили діти-акробати Оля і Вова Богданови, які гастролювали у місті [29, 17 (4) листопада, с. 1]. 15 листопада відбувся бенефіс прем’єра трупи Й.Воронова. На закінчення вечора відбулася імітація боротьби, де бенефіціант виступив у ролі борця [29, 15 (2) листопада, с. 4]. Адміністрація театру для збільшення прибутків організувала виступи борців на тій же сцені, де ще кілька хвилин тому йшла театральна вистава [29, 19 (6) жовтня, с. 2]. На 19 листопада був запланований бенефіс прими трупи М.Златової з постановкою оперети “Прекрасна Єлена” та “концертом-монстром” [29, 16 (3) листопада, с. 1].

Навесні та на початку літа у міському театрі Вінниці грала оперетково-драматична єврейська трупа Вольфсона на чолі з артистами В.Заславською і М.Фишзоном [15, арк. 14 зв.-15]. Трупа складалася з 45 осіб та мала великий театральний реквізит. На майбутнє планувалося поповнення трупи відомими гастролерами, такими як Клара Юнг, Епельбаум та ін. [15, арк. 14 зв.; 14, арк. 39-39 зв.]. У вересні 1918 р. вінничани мали змогу дивитися вистави київської єврейської оперетково-драматичної трупи під керівництвом І.Ракитіна у міському театрі. Свої гастролі трупа завершувала 28 вересня оперетами “Малке ле Солдат”, “Хінке-Пінке” і 29 вересня – “Мхірас Іосіф” [41, 24 вересня, с. 1; 41, 27 вересня, с. 1]. Відома артистка Клара Юнг гастролювала містами Поділля у жовтні 1918 р. Її вистави відбулися у Вінниці в міському театрі за участю американської єврейської трупи [41, 16 жовтня, с. 1]. Були показані оперети “М-ше Гопля”, “Ханче в Америці”, “Брехунець”, “Пупсик”, “Єврейський король Лір” [41, 12 жовтня, с. 1]. Щоб купити квиток на останні вистави Клари

Юнг, у місті вінничанам довелося вистояти у черзі до третьої години ночі [41, 17 жовтня, с. 2]. Три гастролі артистка дала в Кам'янці-Подільському за участю групи під головним режисерством Боеза Юнгвица у театрі "Гігант" [36, 29 (16) жовтня, с. 1]. Як для провінційної публіки ціни на вистави були зависокими. Окрім Клари Юнг у виставах добре грали Клейн, Гартелевич, Ашкенази, Оберберг [36, 29 (16) жовтня, с. 2]. 29 жовтня відбулася остання прощальна гастроль з бенефісом артистки [36, 29 (16) жовтня, с. 1].

Влітку у Кам'янець-Подільському у театрі "Гігант" грала київська єврейська оперетково-драматична трупа під керівництвом А.Вольсона і І.Винокура [36, 4 серпня (22 липня), с. 1]. З усіх зіграних вистав найкраще була поставлена п'єса М.Аренштейна "Цірис фин Киндер". Оркестр і хор на чолі з досвідченим Винокуром легко виконував музичні твори. Добре грали актори Бернардов, Лятович, Винокур, Брагіна, Анципович. Проте оглядач рубрики "Театр і мистецтво" кам'янецької газети не без сарказму писав, що решті акторів потрібно було вдосконалювати свою акторську майстерність. До того ж артисти під час виконання танців були схожі на "олімпійців у хмарах" через брудну підлогу на сцені [36, 4 серпня (22 липня), с. 4]. 6 серпня відбувся бенефіс актора С.Бернардова за участю актриси А.Винокур [36, 6 серпня (24 липня), с. 1].

Влітку 1918 р. у Могилів-Подільському єврейське населення відвідувало театр "Гігант", де грала трупа Меєрсона і Епштейна [41, 16 липня, с. 2]. У Гайсині влітку давала вистави трупа Зубкіса і Файнштейна, а з осені планувала зіграти 20 вистав трупа М.Мишурата у складі 20 осіб [17, арк. 322-322 зв.].

Завжди був переповнений публікою театр "Польського Дому" у Могилеві-Подільському, оскільки там чудово грали артисти варшавських театрів: Лінковська, Трушинський, Бертолетті та ін. [41, 16 липня, с. 2].

Як відомо, територія Поділля входила до австро-угорської окупаційної зони. Театр "Міраж" у Могилів-Подільському був зайнятий австрійською військовою владою під власний польовий театр [41, 16 липня, с. 2]. На початку серпня в літньому саду Вінниці у театрі "Уранія" відбулися п'ятиденні гастролі Королівської угорської фронтової трупи. На виставах більшість публіки становили військовослужбовці місцевого австро-угорського гарнізону, оскільки п'єси йшли угорською мовою. Проте вінничани змогли оцінити красу виконання музичних творів угорським оркестром, а також танці [41, 6 серпня, с. 1].

Головним організатором аматорських театральних колективів були місцеві товариства "Просвіти". "Народні доми" у Кам'янці-Подільському і Вінниці, які належали Попечительству про Народну Тверезість, були надані в користування "Просвітам" до вироблення нового закону, який мав визначити – хто і на яких умовах керуватиме даними установами [3, арк. 10, 20]. Вінницьке товариство "Просвіта" не лише організувало аматорські театральні вистави у Народному домі, але й намагалось заснувати у Вінниці постійний український театр [40, 8 листопада, с. 22; 3, арк. 43]. Незважаючи на значну культурно-просвітню діяльність вінницької "Просвіти", були намагання реквізувати в неї приміщення Народного дому [3, арк. 37; 19, арк. 11, 18].

У травні 1918 р. під час пожежі згорів міський театр біля Вітряної брами у Кам'янці-Подільському [43, с. 198; 24, 25 березня, с. 6]. Місцева "Просвіта" також мала відстоювати своє право на користування так званим "Пушкінським Народним домом". Свої права на нього заявив Подільський комітет Попечительства про Народну Тверезість як власник на підставі старого закону [10, арк. 5]. Губернський староста навіть видав розпорядження начальнику міської варти про негайне відібрання приміщення у "Просвіти" і передачу його представникові Попечительства Народної Тверезості [36, 13 листопада (31 жовтня), с. 1]. Рада товариства "Просвіта" надіслала до редакції газети "Подільській край" листа для "правдивого освітлення цієї справи і для того аби громадянство не було під вражінням зовсім неправдивих інформацій", де наголошувалося, що "Просвіта" законно користується Народним домом, про що МНО вже не раз сповіщало губернського старосту [35, 16 (3) листопада, с. 2].

При кам'янець-подільській "Просвіти" діяв аматорський драматичний гурток. У Народному домі аматорами були показані благодійні вистави "Панна Штукарка" і "Кума Марта (чарівниця)". Готувалася до показу п'єси В. Винниченка "Панна Мара" [40, 5 жовтня, с. 21]. 21 жовтня відбувся концерт-вистава для учнів всіх шкіл міста та 22 жовтня урочистий концерт-вистава з нагоди відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету [21, арк. 1 зв.; 40, 8 листопада, с. 22-23]. Драматичний гурток "Просвіти" за режисурою А. Гальвіцького поставив виставу "Гетьман Дорошенко". Головним розпорядником драматичного гуртка був І. Ракочи [20, арк. 29]. Окрім просвітянських театральних вистав у Пушкінському Народному домі відбувалися виступи: скрипалів М. Ерденко [36, 6 серпня (24 липня), с. 2], В. Коханського [36, 20 (7) жовтня, с. 1], артистів Л. Сибірякова, І. Мілявської-Березкіної, піаніста П. Сіроги [36, 29 (16) жовтня, с. 1], концерти Кам'янець-Подільського Українського національного хору [21, арк. 1 зв.; 36, 22 (9) жовтня, с. 2], виступи відомої артистки Златової [35, 22 (9) серпня, с. 1], артистів московської опери Зиміна К. Масальської й К. Червинської [36, 2 листопада (20 жовтня), с. 1, 2] та ін.

Кам'янець-Подільська "Просвіта" прагнула створити постійно діючий український театр. Задля цього, невдовзі після утворення товариства "Вільний театр", вона розпочала переговори про організацію у Києві української трупи для Кам'янця-Подільського [3, арк. 25 зв.]. У газеті "Відродження" відзначалося, що у Кам'янці-Подільському є робота для Державного театру або ж одного з київських театрів, бо губернський центр повинен мати розумну розвагу, яка б виховувала, розвивала і давала моральне задоволення. "Не можна також погодитися, щоб тисячі нашого юнацтва бігали по кінематографах, де показують "сильно научные картины"..." [25, 19 (6) жовтня, с. 7]. "Просвіта" зверталася за допомогою до театрального відділу МНО, але відповіді не отримала [25, 19 (6) жовтня, с. 7; 5, арк. 23].

У Ямполі для "поліпшення діяльності" місцевого товариства "Просвіта" аматорський гурток заснував Т. Борейко. Були поставлені вистави: "Батькова казка", "Мати наймичка", "Хмара", "Кум-мірошник", "Товариш Пролітайло",

“По ревізії”, “Дай серцю волю – заведе в неволю” [40, 22 листопада, с. 17]. У Брацлаві в Народному домі гуртком аматорів під орудою П.Різниченка з успіхом була зіграна вистава “Перевертень” [40, 1 вересня, с. 22]. Заснований у місті товариством “Просвіта” український театр під керівництвом А.Антоновича 28 серпня поставив драму “Бог помсти” і водевіль “Панська хворість”. Йшла підготовка цілого ряду п’єс [40, 19 вересня, с. 29, 22].

Аматорські театральні вистави були не лише засобом культурно-просвітньої роботи “Просвіт”, але і дієвим методом для покращення фінансових справ товариств. Наприклад, 18 серпня у Жванці гуртком української молоді було влаштовано вистави на користь місцевого товариства “Просвіта”. Шкільна зала, де показали вистави на одну дію “На Україні” і “Бувальщину”, була переповнена глядачами [40, 28 вересня, с. 27]. Організацією вистав керував М.Ястремський. Було зібрано 600 карб. [25, 28 (15) серпня, с. 4]. З успіхом також пройшла і вистава “Наталка Полтавка”. На виставі були присутні глядачі з навколишніх сіл [40, 28 вересня, с. 23]. Товариством “Просвіта” у Жванці для українських вистав планувалося відкрити зимовий театр з просторим глядацьким залом, великою сценою, вбиральнями і фойє [36, 29 (16) жовтня, с. 2].

Якщо у містах і містечках відбувалися різноманітні театральні дійства в постановках професійних та аматорських труп, то на селі практично єдиними виставами були театральні постановки “Просвіт”. Саме на них покладалося завдання надати селу “розумну розвагу”, де б селяни змогли не лише відпочити [40, 1 вересня, с. 11]. Найбільш активний і дієвий аматорський театральний гурток мала “Просвіта” с.Женишківці Летичівського повіту, яка в період з 6 травня до 29 серпня 1918 р. влаштувала 14 вистав [40, 28 серпня, с. 22; 40, 19 вересня, с. 21; 40, 15 жовтня, с. 18]. Найперше артистичним гуртком серед населення у селі була проведена робота, щоб відродити “національну свідомість, розвинути любов до рідного краю, зазначити красу рідної мови і пісні, щоб дати темному селянству зрозуміти, що вистава не та “кумедія”, де б’ють на животах каміння і ходять верх ногами, а дзеркало життя, в яким кожний бачить свої гарні і погані креси” [40, 28 серпня, с. 21]. Вистави позитивно впливали не лише на молодь, але й старше покоління, проте “більшість селян впились на вистави вороже, як на зло і розпутство” [40, 28 серпня, с. 22]. Траплялися випадки, коли п’ятий гурт вривався перед виставами до школи, намагаючись вчинити погром. І тільки роз’яснення авторитетних членів товариства рятувало ситуацію. Під час першої вистави бриніли розбиті вікна, чувся кругом школи свист, “цинічні” викрики. Проте вже друга і наступні вистави проходили спокійніше [31, с. 102; 40, 28 серпня, с. 22]. Просвітян підбирали п’єси веселі та всім зрозумілі: “По ревізії”, “На перші гулі”, “Бувальщина”, “Кум-мірошник”, “Пан Штукаревич”, “День правди”, “Мартинова помста”, “Ох, та не любив двох”, “Штукар”, “Київський ярмарок”, “Парасчина хвороба” та ін. Не зважаючи на те, що більшість просвітянських акторів (В.Вуйлов, Л.Вуйлова, С.Кухар, А.Маньковський, Є.Вуйлов, І.Сухий) були аматорами, особливо гарно виконали: “Товариш Пролітайло”, “На перші гулі”, “Мартинова помста” і “Кум-

мірошник” [40, 28 серпня, с. 22]. 28 серпня показана була п’єса “Сватання на Гончарівці” у супроводі власного оркестру [40, 19 вересня, с. 21]. На театральні вистави до місцевої шкільної зали (близько 400 місць), не зважаючи на польові роботи та жнива, окрім місцевих селян з’їжджалося багато глядачів з сусідніх сіл і навіть містечок [40, 28 серпня, с. 21; 40, 19 вересня, с. 22]. 29 вересня у селі показали п’єсу за поемою Т.Шевченка “Невольник”. На майбутнє планувалися п’єси “Борці за мрію”, “Назар Стодоля”, “Повернувся із Сибіру” [40, 15 жовтня, с. 18].

У с.Слободі Явтушківській Могилівського повіту п’єси “Назар Стодоля” та “Борці за мрію” були поставлені гуртком свідомих українців, які заснували місцеву “Просвіту” [40, 1 вересня, с. 23]. На осінь 1918 р. просвітянським драматичним гуртком у с.Ружична були зіграні вистави “Панська хворість”, “Кум-мірошник”, “Бувальщина”, “Наталка Полтавка”, “Борці за мрію”, “На перші гулі”. Радою товариства п’єса “Борці за мрію” була визнана з власного досвіду не зрозумілою для селян [40, 19 вересня, с. 24]. Сподобалась селянам драма “Безталанна”, поставлена 27 вересня місцевою “Просвітою” у с.Лозни Літинського повіту під керівництвом вчителів та за підтримки директора Лознівського заводу [40, 22 листопада, с. 17]. У с.Могилні Гайсинського повіту на жовтень 1918 р. аматорським гуртком “Просвіти” під керівництвом Р.Кравченко були поставлені “Сватання на Гончарівці”, “Ніч під Івана Купала”, “Розбиті надії” та ін. [30, с. 266]. 13 жовтня у с.Рахни-Лісові Ямпільського повіту на завершення театального сезону аматори показали “Сватання на Гончарівці”. Селяни виконали свої ролі як справжні актори. У справі з влаштування вистав були задіяні: режисер Біленький, відповідальний розпорядник Баржинський і розпорядчик Левенсон, актори Біленька, Дюскин, Круковський, Швець, Костин, Скикевич та ін. [40, 22 листопада, с. 17].

У місцевій пресі попри часті повідомлення про театральні постановки та схвальні відгуки про них, зустрічаються й постійні скарги товариств на перешкоджання їхній роботі. Наприклад, товариство “Просвіта” з с.Грузького Балтського повіту обурювалося, що купивши деревини на спорудження сцени і лав у майбутньому Народного дому сільський староста використав його на власний розсуд [40, 19 вересня, с. 24]. У с.Леваді-Карабчієвській Кам’янецького повіту місцеве товариство “Просвіта”, маючи кілька талановитих людей, бажало поставити декілька вистав для покращення свого матеріального стану. Проте нічого не вийшло, бо всі кошти товариства були витрачені на декорацію та підготовчі роботи, а саму виставу так і не виставили через неможливість отримати дозвіл на неї [40, 5 жовтня, с. 25]. У с.Лянкорунь повітовий староста заборонив місцевому товариству проведення вистав “По ревізії”, “Москальчарівник” [31, с. 103].

З місць до МНО надходило чимало звернень про допомогу від товариств “Просвіта”, зокрема і в зв’язку з конфліктами зі старостами [2, арк. 3-3 зв., 5]. 3-5 листопада 1918 р. у Києві відбувся Другий Всеукраїнський з’їзд “Просвіт”, на якому з доповіддю про народний український театр виступила Л.Стариць-

ка-Черняхівська [2, арк. 145]. Щодо театральної справи з'їзд постановив засновувати по можливості короткочасні режисерські курси у губернських містах. До навчання в Українських інструкторсько-режисерських курсах в Києві рекомендувалося приймати осіб за рекомендацією "Просвіти" і місцевого самоврядування [2, арк. 127].

Поряд з аматорами товариств "Просвіта" в багатьох населених пунктах Поділля діяли також аматорські театральні гуртки національних меншин. У Немирові, за словами просвітян, підходяще місце для вистав у місті було одне – приміщення й сцена клубу Немировського громадського зібрання. Ще у січні 1918 р. місцеве товариство "Просвіта", звертаючись за допомогою до Центральної Ради, наголошувало: "... як полічити скільки кружків і націй [там] грає то нам прийдеться ставити іден раз в три місяці" [3, арк. 1-1 зв.].

Особливо активно діяли аматори-євреї. Наприклад, під час проведення "Палестинського тижня" (24-31 серпня) в багатьох містах Поділля були показані вистави єврейських аматорських труп. 26 серпня в Кам'янці-Подільському у театрі "Гігант" поставлена вистава "Іоел" [35, 22 (9) серпня, с. 1]. У Вінниці 26 серпня були зіграні водевілі Шолом-Алейхема "Доктор" і "Мазль Тов" трупю любителів драматичного мистецтва у Народному домі та 30 серпня зіграна п'єса Шолом-Алейхема "Цузейт ун Цушпрейт" у міському театрі за участю акторів Виняра, Гемеринського, Манделя, Таксер та ін. [41, 30 серпня, с. 2]. Єврейські культурно-просвітні товариства активно працювали не лише серед дорослого населення. На сцені Вінницького міського театру місцевим відділенням "Культур-Ліги" було влаштований дитячий ранок, де дітьми початкових міських єврейських шкіл були поставлені п'єски "На городі" і "Янголя" [41, 12 жовтня, с. 2]. Кореспондент газети "Слово Подолі" повідомляв, що у Проскуріві утворилася театральна трупа, яка по суботах дає дитячі вистави єврейською мовою за доступними цінами. Прибуток від виступів йшов на культурно-освітні потреби. Під час вистави "Спляча царівна" театр був переповнений дітьми [41, 30 серпня, с. 2].

У Вінниці діяло польське товариство любителів драматичного мистецтва. 4 серпня силами товариства на сцені міського театру у Вінниці була поставлена п'єса М.Балуцького "Radcy pana radcy". Добре грали актори-аматори: Вільчепольский, Вишневська, Піотровська, Горишкевич та ін. Але, як зазначав кореспондент місцевої газети, публіки було небагато [41, 8 серпня, с. 1-2].

Отже, у добу гетьманату П.Скоропадського подоляни могли відвідувати вистави професійних труп і бачити у місцевих театрах відомих гастролерів. Серед зіграного театральними трупами репертуару переважну більшість складала жанри розважального характеру (оперети, фарси, водевілі), рідше – п'єси (драми, трагедії, комедії, опери). Для приваблення глядачів та підвищення власних прибутків театральні антрепренери поряд з виставами влаштовували різноманітні розважальні заходи. Театральні постановки були одним із важливих напрямків у діяльності товариств "Просвіта" та культурно-просвітницьких організацій національних меншин.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.1064, оп.1, спр.195, 15 арк.
2. ЦДАВО України, ф.2201, оп.2, спр.367, 185 арк.
3. ЦДАВО України, ф.2201, оп.2, спр.375, 70 арк.
4. ЦДАВО України, ф.2201, оп.2, спр.592 а, 80 арк.
5. ЦДАВО України, ф.2201, оп.2, спр.594, 27 арк.
6. ЦДАВО України, ф.2201, оп.3, спр.1, 103 арк.
7. ЦДАВО України, ф.2201, оп.3, спр.3, 11 арк.
8. ЦДАВО України, ф.2457, оп.1, спр.13, 38 арк.
9. ЦДАВО України, ф.2457, оп.1, спр.59, 39 арк.
10. ЦДАВО України, ф.2457, оп.1, спр.64, 155 арк.
11. ЦДАВО України, ф.2457, оп.1, спр.69, 41 арк.
12. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф.Д-37, оп.1, спр.3, 561 арк.
13. ДАВО, ф.Д-230, оп.1, спр.1457, 198 арк.
14. ДАВО, ф.Д-230, оп.1, спр.1804, 134 арк.
15. ДАВО, ф.Д-262, оп.1, спр.28, 234 арк.
16. ДАВО, ф.Д-262, оп.1, спр.29, 363 арк.
17. ДАВО, ф.Д-286, оп.1, спр.94, 955 арк.
18. ДАВО, ф.Д-286, оп.1, спр.544, 25 арк.
19. ДАВО ф.Р-1543, оп.1, спр.3, 774 арк.
20. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф.Р-1515, оп.1, спр.4, 52 арк.
21. ДАХО, ф.Р-1515, оп.1, спр.7, 30 арк.
22. Антонович, Д. Триста років українського театру 1619–1919 / Д. Антонович. – Прага: Український громадський видавничий фонд, 1925. – 272 с.
23. Бачинська, О. Культурно-мистецьке життя Могилева-Подільського в добу гетьманату П.Скоропадського за матеріалами газети “Жизнь Подолии” / О. Бачинська // Четверта Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція (28-29 вересня 2012 року). – Кам’янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2012. – С. 200-205.
24. Будзей, О. Кам’янець театральний / О. Будзей // Подолянин. – 2005. – 25 березня. – С. 6.
25. Відродження (Київ). – 1918.
26. Гай-Нижник, П. Становлення українського театрального мистецтва і питання його оподаткування за Гетьманату 1918 року / П. Гай-Нижник // Український театр. – 2003. – № 5-6. – С. 10-12.
27. Державний Вістник (Київ). – 1918. – 22 червня. – 4 с.
28. Дутчак, Г. О. Державна політика в Україні у галузі театрального мистецтва (1917–2000 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук / Дутчак Галина Онуфріївна. – Черкаси: Черкас. нац. ун-т ім. Б.Хмельницького, 2004. – 21 с.
29. Жизнь Подолии (Могилів-Подільський). – 1918.
30. Кучеров, Г. Діяльність “Просвіти” у с.Могильній Гайсинського повіту (1917–1918 рр.) / Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2012. – Т. 19. – С. 263-270.

31. Кучеров, Г. Сільські “Просвіти” Правобережної України у становленні й розвитку театрального мистецтва (1917–1918 рр.) / Г. Кучеров // Питання історії України: Зб. наук. праць. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – Т. 8. – С. 99-104.

32. Леоненко, Р. П. Перший державний український театр: Український Національний Театр, Київ, 1917–1918: автореф. дис... канд. мистецтвознав. / Леоненко Руслан Петрович. – К.: НАН України. Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського, 2002. – 20 с.

33. Машевський, О. П. Політика уряду гетьмана П.Скоропадського в галузі освіти, науки, мистецтва (квітень-грудень 1918 р.): автореф. дис... канд. іст. наук / Машевський Олег Петрович. – К.: Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1997. – 16 с.

34. Пиріг, Р. Я. Розвиток освіти та культури / Р. Я. Пиріг, Т. С. Осташко // Нариси історії української революції 1917–1921 років / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк та ін. – К.: Наукова думка, 2011. – Кн. 1. – С. 304-320.

35. Подольскій край (Кам'янець-Подільський). – 1918.

36. Подольская мысль (Кам'янець-Подільський). – 1918.

37. Римар, Р. Історія театру в Кам'янці-Подільському до 30-х рр. XX століття / Р. Римар // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць. – Хмельницький: ХГПА, 2010. – Вип. 8. – С. 198-200.

38. Розовик, Д. Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920): монографія / Д. Ф. Розовик. – К.: Вид.-полігр. центр “Київський університет”, 2002. – 312 с.

39. Романько, І. І. Розвиток театрального мистецтва України в 1917–1920 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук / Романько Ірина Іванівна. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 1999. – 19 с.

40. Село (Кам'янець). – 1918.

41. Слово Подолии (Вінниця). – 1918.

42. Театральний день (Одеса). – 1918. – 27 (9) ноября. – 10 с.

43. Україна: Хроніка XX ст.: Рік 1918: Довід. вид. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Упорядн.: А. П. Гриценко, О. Й. Щусь. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – 402 с.

44. Черкашина, О. В. Музично-театральне життя Вінниці (перша третина XX століття) / О. В. Черкашина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/mz/2011_19/21.pdf.

Summary

The article investigates the theatrical life of Podillya in the era of Hetmanat of P.Skoropadsky. It describes the measures of the state and local governments in the sphere of dramatic art, touring of professional troupes and activities of amateur groups of Podillya, analyzes their repertoire and financial problems.

Key words: theatre, Podillya, entrepreneur, theatrical repertoire, performance.

Одержано 6 травня 2013 року

УДК 373.5(477.43)“1918/1920”

Е.М.Мельник

Дунаєвецька приватна (державна) змішана гімназія у 1918–1920 рр.

У статті висвітлюються питання, пов'язані з функціонуванням Дунаєвецької змішаної гімназії у 1918–1920 рр.

Ключові слова: Дунаєвецька змішана гімназія, учні, вчителі, навчальний процес, педагогічна рада, Товариство “групи батьків”.

Становлення української національної середньої школи на Поділлі в період Української національно-демократичної революції привертало увагу значної кількості вітчизняних дослідників, що ж до питання про відкриття та діяльність Дунаєвецької змішаної гімназії, то воно лише частково відображено в сучасній українській історіографії¹.

Мета даної статті з'ясувати, як Міністерство освіти Української держави і УНР, місцеві органи самоврядування, учителі міста докладали необхідних зусиль для відкриття і функціонування нового навчального закладу.

Важливою і невід'ємною частиною державотворчої політики в Українській державі у період правління гетьмана П.Скоропадського було питання культурно-освітнього будівництва в країні. У системі освіти тривав процес формування українськомовних середніх навчальних закладів. Особливість цієї роботи полягала в тому, що російськомовні та інші навчальні заклади практично не підлягали реформуванню, а створювались нові, українські. Зокрема, впродовж літа 1918 р. було утворено додатково 50 нових гімназій, в результаті чого їх загальна кількість в Україні досягла 150 (кілька десятків діяли у сільській місцевості). Для малозабезпечених гімназистів виділялася часткова матеріальна допомога, а також 350 іменних стипендій (ім. Т.Шевченка, Г.Сковороди, І.Франка, І.Стешенка) для відмінників навчання. Міністерство освіти законодавчо закріпило обов'язкове вивчення української мови і літератури, історії, географії, етнографії в системі шкільної та вищої освіти України².

У зв'язку з цим Дунаєвецька змішана гімназія, відкрита в 1918 р., нараховувала 4 основних класи і 1 підготовчий. Вона утримувалася коштами Товариства “групи батьків”, на підставі дозволу департаменту середньої школи Міністерства освіти від 21 червня 1918 р. Гімназія містилася в двоповерховому будинку колишньої німецької двокласної школи. При закладі був задвірок і сад³. Директор гімназії І.Лясович, звертаючись до директора департаменту середньої освіти з проханням про її відкриття, писав, що “м. Дунаївці, маючи до 16 тис. мешканців, оточене великими селами і є одним з густонаселених осередків Поділля. Найближчі центри, де знаходяться середні шкільні заклади, Проскурів – 60 верст, Кам'янець-Подільський – 33 версти і Нова Ушиця – 30 верст, що при теперішній дорожнечі пересування й утримання дає можливість вчити дітей тільки можливим громадянам. Біднота й селянство, в котрих у

теперішній час проснулось забите ворогами народу поривання до світу й знання зростається, й до цієї пори у темряві”⁴.

14 червня 1918 р. була обрана рада Товариства “групи батьків” терміном на три роки. До її складу ввійшли: М.М.Дрель (голова ради), члени ради: Є.П.Кристяк, Г.Ш.Блейхман і Р.В.Дрель⁵.

У 1919 р. в Дунаєвецькій змішаній гімназії, в якій переважна більшість дітей були єврейської національності (до 80%), навчалось 197 учнів (86 хлопців і 111 дівчат). У наступному році, завдяки клопотанню педагогічної ради, було відкрито 5 клас, внаслідок чого кількість учнів збільшилась до 252 осіб. Щодо класів та віросповідання гімназисти розподілялися так (див. таблицю 1):

Таблиця 1. Розподіл учнів Дунаєвецької змішаної гімназії між класами та за віросповіданням на 1920/1921 н.р.

	Православних	Римо-католиків	Іудеїв	Всього
Підготовчий клас	4	1	28	33
I клас	12	5	31	48
II клас	11	4	34	49
III клас	4	6	26	36
IV клас	2	5	35	42
V клас	2	4	38	44
Разом	35	25	192	252

Кошти на утримання гімназії надходили від оплати учнів за навчання й при вступі. Так, плата за навчання в закладі за рік за одного учня була така: підготовчий клас – 250 крб.; I кл. – 300 крб.; II кл. – 350 крб.; III кл. – 375 крб.; IV – 450 крб. За повідомленням правління Товариства “групи батьків”, у 1919 р. вдалося таким чином зібрати 102505 крб. Зазначені кошти були витрачені адміністрацією гімназії на платню членам правління Товариства “групи батьків”, учителям, а також наймання помешкання, придбання шкільних меблів і шкільного приладдя, паливо⁷.

Товариство докладало багато зусиль для того, щоб забезпечити гімназію всім необхідним. Завдяки цьому у закладі появились два шкільних кабінети (фізичний і природознавства), шкільні меблі, у 1919 р. вдалося придбати географічні мапи, глобус, карти з природознавства, всього 161 назву на суму у 2000 крб. При гімназії відкрили бібліотеку. У 1919 р. у ній нараховувалось 82 назви книг та шкільних підручників на суму 1035 крб., наступного року за 2900 крб. придбали ще 11 назв літератури⁸.

Як свідчить архівне джерело, гімназія отримала підручники з предметів закону Божого різних авторів: Д.Соколова – “Наставление православной веры”; П.Смирнова – “История Ветхого Завета”, “История Нового Завета”; Рудакова – “Учение о Богословии”; Філарета – “Катехизис”. Крім того, з української мови: “Читанку для школи” (Видання Подільської губерньської

управи); С.Черкасенка – “Рідну школу” (ч. I, II); Залозного – “Граматику” (ч. I.); “Читанку Крушельницького” (ч. II) (Видання Подільської губернської управи); Залозного – “Граматику” (ч. II); Курила – “Граматику” (ч. II). З російської мови надійшли: “Хрестоматія”; О.Пуциковича – “Грамматика”; Соколова – “Родная речь” (ч. I, II); Абраменка – “Синтаксис”; Абраменка – “Этимология”; Мартновського – “Русские писатели” (ч. II), “Теория словесности”, “Церковно-славянская грамматика”. Для вивчення арифметики використовували “Сборник арифметических задач” П.Гуриновича; “Руководство алгеброй” Кисельова; алгебри – “Сборник алгебраических задач” (ч. I) Шапошникова і Вольдова; “Руководство алгеброй”, “Элементарную геометрию” Кисельова; історії: “Учебник Русской истории” (для першого і другого класів) Острогжского; “Восток и люди”, “Историю Греции и Рима” Іванова; географії – “Начальный курс географии” (ч. I, II, III, IV) Іванова; “Коротку географію України” (ч. I, II) Хомика; природознавства – “Учебник природоведения” (для чоловічих середніх навчальних закладів) М.Левина; латинської мови – “Учебную книгу по латинскому языку” М.Крихацкого; німецької мови – “Учебник немецкого языка” (ч. I, II) П.Глезера; французької мови: “Краткий курс французского языка” (ч. I, II, III, IV) Шаланди⁹.

Отже, Товариство “групи батьків”, педагогічна рада на чолі з директором гімназії І.Лясковичем все робили для того, щоби заклад поповнити необхідними підручниками, а також науковим приладам. Крім того, цьому сприяла також прийнята постанова Ради товариства від 1 грудня 1918 р. про щорічне асигнування 200 крб. на поповнення бібліотеки новими виданнями українських книг і підручників¹⁰. Водночас необхідно зазначити, що через складні політичні умови в краї потреба в книгах і підручниках гімназії повністю ще не була забезпечена.

Проте, попри труднощі, а також різні перешкоди, завдяки значним зусиллям шкільної ради, педагогічного колективу щодо українізації гімназії, навчання в ній велось за програмами урядових хлоп’ячих гімназій. Так, українська мова і українознавство викладалися відповідно до розпоряджень Міністерства освіти. Зокрема, учителі розмовляли між собою, а також провадили навчання українською мовою (крім двох педагогів, які недостатньо володіли державною мовою), діти на уроках відповідали державною мовою. До того ж діловодство гімназії теж велось українською¹¹.

Це дало підстави розпочати роботу із отримання державних прав: і претендувати на отримання коштів з держбюджету. В обґрунтуванні цієї заяви директор гімназії звертав увагу департаменту середньої освіти на те, що “більшість учнів – [це] діти дрібних комерсантів і фабричних робітників, які з різних обставин часто переїжджають в інші міста, одержання прав гімназією поліпшило б становище всіх учнів, а зазначених верств особливо. Крім того, для кращої постановки справи, одержання прав для вчителів дало би можливість далі поповнювати учительський персонал добрими педагогами, що є нелегке завдання при відсутності в теперішній час бажаючих тяжко працювати на

твердій ниві освітянської освіти та ще й без жодного матеріального забезпечення в майбутньому”¹². Виходячи з цього, він просив надати всі права урядових середніх шкіл “Дунаєвській змішаній гімназії Товариства “групи батьків”¹³.

31 грудня 1919 р. Подільський губернський комісар освіти М. Ільїнський звернувся до Головноуповноваженого уряду УНР, міністра ісповідань І. Огієнка підтримати це прохання, наголошуючи, що ще в жовтні 1919 р. ним була проведена ревізія цієї середньої школи, в результаті якої з’ясувалося, що цей “заклад має характер правдиво української школи”¹⁵.

І. Огієнко пішов на зустріч і, приймаючи відповідне рішення, виставив кілька вимог. Так, у листі до Подільської губернської шкільної управи від 26 лютого 1920 р. він наголошував: “Сповідуючи педагогічному колективові про надання прав Дунаєвській змішаній гімназії, прошу шкільну управу зауважити згаданій школі, що одночасно з викладанням наукових предметів українською мовою й все діловодство в гімназії повинно провадитися українською мовою, необхідно московські штемпелі і печатки замінити штемпелями й печатками, виготовленими українською мовою”¹⁶.

У 1920 р. до складу підколективу Дунаєвської державної змішаної української гімназії входили: І. Р. Лякович (директор), вчителі: Стемпковський, Сачковський, В. К. Гушко, Є. М. Маркова, К. А. Келлер, О. А. Стемпковська, А. З. Мурзаков, В. З. Сваричевський (наставник класів), П. П. Корп’єнко. За погодженням директора гімназії троє учителів (Стемпковський, В. К. Гушко, О. А. Стемпковська) за сумісництвом працювали у Дунаєвській вищій початковій школі. За рівнем кваліфікації 6 учителів здобули вищу освіту, 2 – середню, 2 – спеціальну¹⁷.

Після встановлення радянської влади на Поділлі розпочався процес реорганізації середньої освіти. Відповідно до декрету уряду УСРР від 25 січня 1919 р. “Про передачу всіх навчальних закладів у відання Наркомосу”, організацію всієї справи народної освіти належало вести на “основі нової педагогіки соціалізму”. Наркомос УСРР, здійснюючи керівництво шкільною справою, видав ряд постанов та інструкцій. Це, зокрема, – “Про керівництво школою і організацією в ній роботи” (1 лютого 1919 р.), “Про запровадження в життя єдиної трудової школи” (липень 1920 р.), на основі яких було реорганізовано всі попередні типи шкіл в єдині трудові школи¹⁹.

7 серпня 1920 р. відбулося засідання комісії, сформованої колегією Новоушицького відділу народної освіти, де розглядалися питання про перетворення шкіл повіту згідно положення про єдину трудову школу. Присутніми були: Г. В. Піскун (голова колегії), члени колегії: В. О. Скворцов, А. А. Годун, М. М. Сливинський і А. М. Ковалевський, а також запрошені, як досвідчені шкільні працівники і обізнані в типах шкіл: від колишніх гімназій – Л. П. Максимов і Є. В. Шабловський; від колишніх початкових шкіл – Л. Д. Коцяр, від професійної спілки – Б. С. Шевчук і А. Я. Васильцов²⁰. У своєму виступі Г. В. Піскун вказав на те, що існуючі типи шкіл повіту, залишаючись до цього часу дореволюцій-

ними, сильно ускладнюють розв'язання питання про реорганізацію їх у єдину трудову школу. Він запросив членів колегії поставитись до цієї проблеми вдумливо і обережно, дбаючи про тих учнів, які розпочали своє навчання в старій школі і ще не закінчили його, а також про необхідність організації нової школи.

Обговоривши питання про перетворення колишніх нижчих початкових шкіл в єдину трудову школу, комісія прийняла ухвалу: визнати колишні нижчі початкові школи в складі 3-4 класів першим ступенем єдиної трудової школи. Нові групи для доведення їх до повного складу відкривати за наявності підготовлених дітей до відповідної вікової групи і наявності педагогів.

Стосовно реорганізації колишніх вищих початкових шкіл комісія вирішила залишити чотирикласний склад, роблячи над ним надбудову в міру необхідності і відповідно до програми єдиної трудової школи – один клас зверху і два класи знизу, або три класи знизу.

Щодо долі колишніх гімназій, комісія прийняла таке принципове положення: 5-й клас за старою нумерацією залишити, надбудову зробити за рахунок двох нижчих класів, зокрема і підготовчого, якщо він є. Тимчасово до отримання програм і організації професійних шкіл, залишити 6-й і 7-й класи, давши їм потім можливість перейти до професійної школи. Учням 8-го класу надати право поступати до професійної школи. Для бажаних завершити своєю освіту за старою системою відкрити курси для дорослих у м.Нова Ушиця. Гімназію в Отрокові комісія вирішила перетворити у такий спосіб: починаючи з 5-го класу, зробити надбудову в них, зберігши теперішній 6-й і 7-й класи до отримання нової програми і дати можливість потім учням 6-го і 7-го класів перейти до професійної школи. Колишню гімназію в м. Дунаївцях перетворили з надбудовою нижчих класів, починаючи з теперішнього 5-го класу. Учням 6-го класу надали ту ж можливість, як і учням інших гімназій²¹.

Невдовзі Дунаєвецька змішана гімназія перетворилася в Першу єдину трудову школу з 7-річним курсом навчання²². Вона залишилася в своєму приміщенні, яке складалося з семи кімнат і однієї канцелярії. Терміново потрібно було провести ремонтні роботи всього будинку школи, для чого потрібно було 15 пудів вапна, 4 фури глини і 3 фури піску²³.

Отже, витворена в роки Української революції Дунаєвецька змішана гімназія проіснувала недовго. Незважаючи на це, вона відіграла значну роль в українізації середньої школи, підготовки учнів до навчання в українській вищій школі. З приходом більшовиків на Поділля вона була ліквідована і замість неї було створено зовсім інший тип школи.

Примітки:

1. Буравченков, А. О. Становище подільських шкіл за польського окупаційного режиму (1919–1920 рр.) / А. О. Буравченков, Е. М. Мельник // Освіта наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 5: Матеріали круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку ХХІ ст.”. – С. 56.

2. Історія української та зарубіжної культури: Навч. посіб. / Б. І. Білик, Ю. А. Горбань, Я. С. Калакура та ін. [За ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука]. – К., 2001. – С. 199.

3. Центральний державний історичний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО України), ф. 1131, оп. 1, спр. 55, арк. 23, 51.

4. Там само, арк. 51 зв.

5. Там само, арк. 26 зв.

6. Там само, арк. 51.

7. Там само, арк. 54, 23.

8. Там само, арк. 23 зв.

9. Там само, арк. 24-25.

10. Там само, арк. 51 зв.

11. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 127, арк. 28 зв.; ф. 1131, оп. 1, спр. 55, арк. 51.

12. Там само, арк. 51 зв., 52.

13. Там само.

14. Там само, арк. 2.

15. Там само, арк. 45.

16. Там само, арк. 43.

17. Там само, арк. 27, 41, 54.

18. Грищенко, М. С. Нарис з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / М. С. Грищенко. – К., 1966. – С. 30.

19. Там само.

20. Державний архів Хмельницької області, ф. 1098, оп. 1, спр. 5, арк. 27.

21. Там само.

22. Там само, спр. 21, арк. 2.

23. Там само.

Резюме

В статье освещаются вопросы, связанные с функционированием Дунаевецкой смешанной гимназии в 1918–1920 гг.

Ключевые слова: Дунаевецкая смешанная гимназия, ученики, учебный процесс, педагогический совет, Товарищество “группы родителей”.

Одержано 23 квітня 2013 року

УДК 371.83:930.85(477.43-212)“1920/1923”

Г.Г.Кучеров

Русько-Фільварецька “Просвіта” та досвід її роботи

У статті розглядається процес становлення, діяльності і ліквідації Русько-Фільварецької “Просвіти” у 1920–1923 рр.

Ключові слова: Русько-Фільварецька “Просвіта”, діяльність, товариство, осередок.

Вагомий внесок у процес формування самосвідомості українського народу зробила громадська організація “Просвіта”. Із відомих причин тема просвітницького руху в Україні початку ХХ ст. протягом багатьох десятиліть була практично закритою для широкого загалу. Змістовно історію “Просвіт” висвітлили у своїх роботах сучасні дослідники. Варто відзначити праці А.Середяк [1], О.В.Лисенка [2], Л.І.Євселевського [3], С.Я. Фарини [3], О.М.Германа [4], Л.В.Кравчука [5], С.А.Масюк [6], Т.С.Осташко [7], О.В.Малюти [8], В.С.Лозового [9], В.А.Нестеренка [10] та інших. Об’єктом уваги сучасних істориків стали переважно великі просвітницькі осередки. Це і зрозуміло, адже більшість відомих архівних матеріалів, історичних документів містять інформацію саме про такі “Просвіти”. У той же час низові організації, як-то: сільські, волосні, приміські – залишилися поза увагою. Відтак метою нашої публікації є дослідження діяльності Русько-Фільварецької “Просвіти”, яка функціонувала у передмісті м.Кам’янець-Подільського.

Слабкість влади більшовиків в Україні на початку 20-х років, до певних меж непопулярність в масах спричинили її відповідну політику. Радянський режим не лише задекларував своє шанобливе ставлення до української мови й культурних установ, а й спочатку дотримувався цього на практиці, що мусили визнати навіть його опоненти. Зокрема, прем’єр-міністр УНР І.Мазепа писав у листі до С.Петлюри на початку лютого 1920 р.: “Щодо української культури взагалі, то більшовики додержуються фактичного її визнання і про переслідування ними українських культурних установ або української мови цей рік не чути” [11, арк. 10]. Так само радянська влада ставилася до діяльності “Просвіт”. Вона навіть ініціювала їх створення. Крім того, держава поступово переводила зареєстровані осередки на державне фінансування. Більшовики планували використовувати “Просвіти” у своїх цілях, зокрема, поширювати соціалістичні ідеї серед мас.

У контексті радянської політики доречним було прагнення мешканців Руських Фільварків створити новий культурний осередок, який би давав усім бажаним можливість розвиватися духовно. Ідея заснування “Просвіти” виникла у середовищі місцевої молоді, проте через утиски з боку польської адміністрації у 1920 р. вона тривалий час не знаходила реалізації [12, с. 2]. І лише після ліквідації польської адміністрації у Кам’янець-Подільському 16 серпня 1920 р. були скликані загальні збори членів-фундаторів товариства,

де обговорили питання про вибори тимчасової ради “Просвіти”. У ході відкритого голосування одноголосно було обрано тимчасово виконуючого обов’язки голови ради П.Я.Невідничого, скарбником – Л.І.Чернятинського, секретарем – О.С.Шевцова. Витяг з протоколу зібрання та відповідна заява були надіслані до підвідділу позашкільної освіти при Кам’янецькому ревкомі 20 серпня 1920 р. [13, арк. 18].

Після тривалого листування засновників товариства, як стверджував часопис “Село”, відділ народівити погодився зареєструвати її [12, с. 2]. Вже 4 вересня 1920 р. було видано посвідчення цього відділу, яке підтверджувало факт реєстрації товариства. З цього часу можна було проводити роботу на законних підставах. Дивним є той факт, що зазначене товариство було зареєстровано двічі: 4 вересня і 10 грудня 1920 р. [14, арк. 37].

Серед фундаторів товариства були Семен Шевцов, Олександр Семенович Шевцов, Петро Якович Невідничий, Володимир Данилович, Микола Іванович Піонтковський, Микола Микитович Пізюк, Лука Іванович Чернятинський [13, арк. 17]. Як зазначала С.Ф.Русова, 80% населення України було неписьменним [15, арк. 9]. Тому “Просвіти” Подільської губернії розпочинали свою роботу, як правило, зі створення невеликої бібліотеки-читальні або книгозбірні. Так, члену ради товариства П.Невідничому було доручено організувати бібліотеку-читальню на Руських Фільварках. Допомогти йому у цій справі мали вчителі місцевої школи.

На 19 вересня 1920 р. призначили урочисте відкриття “Просвіти”, куди запросили представників адміністрації та освітньо-просвітницьких організацій: місцевого університету, Шевченківського театру, “Просвіти” с.Підзамче тощо. Відразу товариство розпочало досить активну роботу. Так, уже, 26 вересня з лекцією на тему “Михайло Драгоманов і його значіння для українського громадянства” виступила С.Ф.Русова. Наступного дня під керівництвом Олександрович провели дитячий ранок з виставою для малечі Руських Фільварків [12, с. 2].

Актуальним для просвітян був розмір членських внесків. Як правило, “Просвіти” Подільської губернії визначали фіксований розмір внеску, а хто бажав, міг платити і більше. Відповідно до статуту русько-фільварецького товариства, членський внесок просвітянина у розмірі 1000 крб. давав йому право вважатися довічним членом осередку. Той, хто вчасно не сплатив внесок (до 1 числа кожного місяця), виключався зі складу “Просвіти” [13, арк. 11].

Велике значення для плідної роботи товариства мало узгодження прав та обов’язків просвітян, регламентація роботи ради “Просвіти”. Від налагодженої системи керівництва залежала ефективність діяльності товариства. Так, у статуті зазначалося, що членами ради можуть бути особи не молодші 21 року. Вони вибирали з-поміж себе голову осередку, його заступника, скарбника, писаря, а також розподіляли між собою обов’язки. Рада збиралася на засідання один-два рази на тиждень на вимогу голови або його заступника [13, арк. 15].

Наприкінці 1920 р. осередок нараховував вже близько 100 членів. Для найбільшої ефективності і продуктивності просвітницької роботи були засновані літературно-наукова, хорова та театральна секції. З початку утворення “Просвіти” було здійснено постановку двох вистав, організовано один концерт, прочитано 4 лекції: “Надземні та підземні багатства України”, “Як робиться мило”, “Пласт”, “Життя та діяльність Драгоманова”, проведено дві екскурсії до місцевого музею та фортеці, 4 дитячих ранки. Крім того, проводилися лекції з письменства. Читати лекції запрошувалися професори університету. Усі зазначені заходи відбувалися у приміщенні школи або у спеціально орендованому товариством приміщенні. На майбутнє просвітяни планували відкрити технічну і музичну секції, а також дитячий садок [14, арк. 32].

Просвітяни змушені були винаймати приміщення, у якому містилася бібліотека з читальню, а також проводилися репетиції до вистав та концертів, здійснювала роботу літературно-наукова секція [14, арк. 32]. Але цей варіант влаштував керівництво осередку тимчасово. Відповідно до статуту, для будівництва свого приміщення товариство від часу заснування створило особливий фонд, кошти якого не могли бути витрачені на інші цілі [13, арк. 10].

На жаль, більш плідній роботі осередку перешкоджали об’єктивні обставини. По-перше, подорожчало паливо, освітлення потребувало значних додаткових коштів, яких просвітяни не мали, а прибутки від вистав та концертів були невеликі. Відтак осередок випишував лише три примірники місцевого часопису “Вісти”, не міг поновити зіпсовані декорації та придбати нові, закупити музичні інструменти, меблі. До того ж, “Просвіта” вносила орендну плату за приміщення. По-друге, бракувало працівників, відданих своїй справі. Адже за свою працю просвітяни ніяких коштів не отримували і здійснювали її на громадських засадах. Виняток становила Марія Недоборовська, яка отримувала 2000 крб. на місяць за прибирання приміщення товариства [14, арк. 32, 36].

Не всі члени Русько-Фільварецької “Просвіти” дотримувалися дисципліни, високої культури поведінки, що не додавало їм авторитету серед населення. Так, член ради осередку С.Якимович опублікував на шпальтах газети “Вісти” лист, в якому дав свою оцінку 3-х місячної роботи просвітян. Зокрема, він зазначив, що спочатку праця просувалася непогано. До роботи були залучені найкращі лекторські сили. Трохи згодом просвітяни зосередили свою увагу на танцях і флірті та “махнули рукою на своє культурно-освітнє завдання”. Проти такого пасивного ставлення до роботи і виступив автор листа. У відповідь на це рада “Просвіти” написала об’яву такого змісту: “Увага – забороняється. 1. Плювати, кидати окурки на підлогу в помешканні “Просвіти”. 2. Знаходитися в шапках і картузах. 3. Дерти на цигарки газети. 4. Скакати, тупати ногами і взагалі валяти дурня. 5. Перешкоджати провадженню репетицій балачками, сміхом і т. ин. 6. Курити під час репітіцій і зборів. 7. Брати без дозволу книжки”.

Як показали наступні події, атмосфера в осередку була нестабільною. Стало відомо, що один із членів ради товариства, який мав вищу освіту 17 грудня 1920 р. з’явився у нетверезому стані у приміщення “Просвіти”, почав

чіплятися до просвітянок, що призвело до скандалу. Для більшості присутніх це була розвага, на яку “варто” було подивитися. У відповідь на вимогу С.Якимовича та інших просвітян обговорити цей факт, рада 24 грудня не засудила його. Зважаючи на цілковиту байдужість керівництва, С.Якимович заявив про вихід з правління, пояснивши це низьким рівнем вихованості просвітян [16, с. 2]. Редакція “Вістей” вирішила звернутися до відділу народної освіти з пропозицією негайно переорганізувати всі ті просвітницькі товариства, які є “балаганами для флірту й п’яних виступів, і звичайно, що крім шкоди, нічого для трудового народу не приносять” [17, с. 2].

Незважаючи на зазначені негаразди, товариство продовжувало свою роботу. Під час Різдяних свят була організована вечірка зі співами та декламацією, відбулася вистава-комедія “Оксана” за М.Гоголем, на кошти відділу народної освіти та осередку у приміщенні “Просвіти” було проведено новорічне свято для дітей у садку та клубі при товаристві, концерт-вечірку, під час якої виступили представник відділу народної освіти Созанський та інші, заходами відділу народної освіти на базі товариства професор ІНО Пилип Клименко прочитав лекцію на тему “Історія України”. Проведенню зазначених заходів передувала серйозна копітка робота літературно-наукової, бібліотечної, технічної, хорової та театральної секцій [14, арк. 3-4].

Діяльність товариства контролювали місцеві радянські чиновники. На будь-який захід потрібен був дозвіл, зокрема і для скликання загальних зборів [14, арк. 30]. 21 січня 1921 р. рада товариства на своєму засіданні ухвалила рішення: заснувати на базі осередку читальню, відкрити школу для дорослих і розпочати до неї запис осіб, які бажали навчатися грамоті. Планувалося, що читальня буде відкрита щонеділі з 12.00 до 17.00 години і щовівторка та четверга – з 16.00 до 19.00. Для забезпечення читальні газетами, літературою, газом (для освітлення) рада товариства надіслала до відділу народної освіти прохання про допомогу. Бібліотечна та технічна секції зобов’язані були у зазначені дні надавати завідувачу бібліотекою вартових для читальні [14, арк. 4-6].

На жаль, товариство мало серйозні фінансові проблеми. Однак допомоги з боку місцевих органів влади воно не отримувало. Це суттєво заважало здійснювати свою діяльність. Так, щоб створити музичну групу потрібні були відповідні інструменти, меблі. Проте для їх придбання не було коштів. Більшість подільських “Просвіт” у цей час безкоштовно давали селянам читати книжки. Однак окремі товариства, через свій важкий фінансовий стан змушені були брати плату за користування послугами бібліотек. Дане питання розглядалося на загальних зборах і Русько-Фільварецької “Просвіти” 6 лютого 1922 р. Було ухвалено рішення про те, що за користування книжками кожний читач повинен приносити 1 тис. крб. на місяць, а замість грошової застави вносити книжку, яка поступала у користування читачів бібліотеки товариства [18, арк. 21].

У 1922 р. просвітяни не могли сплатити 10-відсоткового податку (1 млн. 658 тис. руб.) на користь голодуючого населення через скорочення членів товариства до 40 осіб. Влітку виникли негаразди в театральній секції: просвітяни

майже не відвідували репетиції. А хорова та літературна секції взагалі не працювали. Керівник осередку О. Шевцов на це не реагував. Тому на загальних зборах його роботу оцінили як незадовільну. Він і ще двоє членів ради склали свої повноваження [18, арк. 202], проте це не поліпшило стану справ.

У 1923 р. “Просвіти” перетворювалися на селянські будинки (сельбуди). Але і за таких умов осередок знаходив можливості працювати. У Державному архіві Хмельницької області зберігається звернення осередку до влади із проханням провести вечір виключно для членів товариства та їх родин за такою програмою: “Інтернаціонал”, “Вічний революціонер”, “Коло млина коло броду”, “Дивлюсь я на небо”, “Заповіт”. Дозвіл був виданий і на проведення вистави [19, арк. 40, 42, 68]. Але це не врятувало Русько-Фільварецьку “Просвіту” від реформування, і того ж року її перетворили на сельбуд. Попри таку доленосну зміну, вже колишні її члени впродовж півроку продовжували пропагувати національні ідеї, ігноруючи соціалістичні. Але підчинитися владі все-таки довелося: був відкритий Ленінський куток, створений осередок ЛКСМУ, організований струнний оркестр, активно почали працювати співочий, літературний та драматичний гуртки [20, с. 4].

Отже, впродовж 1920–1923 рр. спостерігалось становлення і порівняно активна діяльність Русько-Фільварецької “Просвіти”. Попри важкі умови, вона здобувала заслужену популярність серед місцевих мешканців. Одними із головних напрямків у діяльності товариства були театральні заходи і літературні вечори. Ліквідація просвітницького осередку в 1923 р. пов’язана із утвердженням радянського режиму в регіоні, спробою подолати національний світогляд українців.

Примітки:

1. Середяк, А. Товариство “Просвіта” в період першої світової війни, визвольних змагань українського народу і їх поразки (1914–1928) / А. Середяк // Нарис історії “Просвіти”. – Львів. – Краків. – Париж: Просвіта, 1993. – С. 42-52; Середяк, А. Товариство “Просвіта” за межами Галичини / А. Середяк // Нарис історії “Просвіти”. – Львів; Краків; Париж: Просвіта, 1993. – С. 64-74.

2. Лисенко, О. В. “Просвіти” у суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905–1916 рр.): дис. ... канд. іст. наук / Лисенко Олександр Васильович. – К., 1998. – 169 с.

3. Євселевський, Л. І. “Просвіта” в Наддніпрянській Україні: історичний нарис / Л. І. Євселевський, С. Я. Фарина. – К.: Всеукраїнське товариство “Просвіта” ім. Тараса Шевченка, 1993. – 128 с.; Фарина, С. Я. Роль “Просвіт” в українському національно-культурному русі на початку ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук / Фарина Сергій Якович. – Кременчук, 1993. – 233 с.

4. Герман, О. М. Діяльність товариства “Просвіта” на Поділлі наприкінці ХІХ і в першій половині ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук / Герман Олег Михайлович. – Чернівці, 1995. – 228 с.

5. Кравчук, Л. В. Культуротворча діяльність та просвітницький рух в період Української державності 1917–1920 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Л. В. Кравчук // Чернівці, 1996. – 23 с.

6. Масюк, С. О. Діяльність товариств “Просвіта” в Україні (березень 1917–1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук / Масюк Світлана Олександрівна. – К., 1997. – 143 с.

7. Осташко, Т. Товариство “Просвіта” – осередки українського національно-освітнього руху за доби Центральної Ради / Т. Осташко // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наук. конф., 20 березня 1997 р. / В. А. Смолій (ред.), НАН України, Ін-т історії України. – К., 1997. – Ч. 2. – С. 272-280.

8. Малюта, О. В. Шляхи, політик кров’ю. Про діяльність осередків подільського товариства “Просвіта” в першій половині ХХ століття / О. В. Малюта // “Просвіта”: історія та сучасність (1868–1998): зб. матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ “Просвіта” ім. Тараса Шевченка / [упоряд., ред. В. Герман]. – К.: “Просвіта”; “Веселка”, 1998. – С. 329-332.; Малюта, О. В. “Просвіта” у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Малюта О. В. – К., 2005. – 20 с.

9. Лозовий, В. “Просвіта” на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). До 90-річчя Подільської “Просвіти”. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільське міське тов-во “Просвіта”; Історико-культурологічне Подільське брат-во, 1996. – С. 28-40.

10. Нестеренко, В. А. Діяльність товариства “Просвіта” на початку 20-х років на Поділлі / В. А. Нестеренко // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: Науковий збірник, присвячений 400-річчю від дня народження Богдана Хмельницького (Ред. кол.: Баженов Л. В. (відп. ред.), Баженова С. Е., Винокур І. С., Костриця М. Ю. та ін.). – Кам’янець-Подільський: Доля, 1995. – С. 158-160.

11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3809, оп. 2, спр. 9.

12. Місцеве життя // Слово (м.Кам’янець-Подільський). – 1 жовтня. – Ч. 3.

13. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф. р.-1128, оп. 1, спр.53, 41 арк.

14. ДАХМО, ф. р.-6, оп. 1, спр. 151, 65 арк.

15. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 372, 21 арк.

16. Чому я вийшов із складу Русько-Фільварецької “Просвіти” // Вісти (м.Кам’янець-Подільський). – 1920. – № 27. – 28 грудня.

17. Редакція // Вісти (м.Кам’янець-Подільський). – 1920. – № 27. – 28 грудня.

18. ДАХМО, ф. р.-6, оп. 1, спр. 163, 365 арк.

19. ДАХМО, ф. р.6, оп. 1, спр. 169, 120 арк.

20. Сельбуд на Руських Фільварках // Червоний кордон (м.Кам’янець-Подільський). – 1924. – 4 вересня. – Ч. 37.

Резюме

В статтє рассматривается процесс становления, деятельности и ликвидации Русско-Фильварецкой “Просвиты” в 1920–1923 гг.

Ключевые слова: Русско-Фильварецкая “Просвита”, деятельность, общество, ячейка.

УДК 378(477.43)“1918/1934”

О.М.Завальнюк, А.М.Трембіцький

Доля кам'янецьких вишів у 1920–1930-х рр. (за спогадами Павла Покутського)

В статті на підставі маловідомих спогадів колишнього студента Павла Покутського, опублікованих ним у 1966 р. в Мюнхені (Німеччина), висвітлюється питання про діяльність кам'янецьких вишів у 1920–1930-х рр.

Ключові слова: спогади, студент, державний український університет, сільськогосподарський інститут, Павло Покутський, Кам'янець-Подільський, Мюнхен, 1918–1934 рр.

В сучасній українській історіографії історія творення, діяльності та розгрому Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту в 1920–1934 рр. достатньо розкрита таким знаними науковцями, як М.Алешенко, М.Бахмат, О.Каденюк, В.Нестеренко [1-5], О.Завальнюк, О.Комарніцький [6] та інші. Проте з невідомих причин вітчизняні дослідники не згадують цінні, але маловідомі опубліковані спогади, знаного громадського діяча української діаспори, колишнього студента сільськогосподарського інституту Павла Покутського “Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут” (Мюнхен, 1966) [7].

Ці спогади, як пише П.Покутський, є відгуком на статтю колишнього завідувача робітничо-селянського університету ім. Т.Шевченка в Білій Церкві [8], професора і завідувача кафедрами Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, Луганського кооперативного інституту, Житомирського інституту технічних культур, птахопромислового інституту у Воронежі, Новочеркаського сільськогосподарського інституту, Ростовського і Київського університетів, ректора Київського політехнічного інституту, директора Наукового інституту економіки, статистики і географії при Українській академії наук в Києві, професора сільськогосподарських наук і статистики Української вищої економічної школи в Мюнхені, директора Університету Українознавства при НТШ в Нью-Йорку (*змінив на цій посаді Володимира Січинського – Авт.*) [9], професора Українського інституту Америки в Нью-Йорку [10], члена УВАН, Товариства Подолян при УВАН, НТШ і голови Економічної Комісії НТШ у США, президента Всеукраїнської Національної Ради в Києві, редактора науково-популярного журналу “Український Господарник” [9; 11; 12], автора 112 праць з економіки, політики, сільськогосподарської статистики, топографії та ін. [10], Миколи Величківського “Знищення сільськогосподарських науковців у Кам'янці-Подільському” (Чикаго, 1962) [7, с. 89] (*копії сорока його праць зберігаються в родинному архіві А.М.Трембіцького*). Ця стаття М.Величківського [13] була опублікована в 173 томі “Записок НТШ” “На пошану українських учених знищених Москвою” за редакцією професора Марії Овчаренко [14; 15]. У ній автор розкриває історію варварського розгрому московсько-

більшовицьким режимом в 20–30-их рр. ХХ ст. української науки, а саме знищення викладацько-професорського складу Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту [13, с. 347].

Колишній студент П.Покутський в своїх спогадах зазначає, що “перебував у Кам'янці з осені 1918 р. до кінця 1925 р.” [7, с. 89] і краще ознайомлений з життям сільськогосподарського факультету – пізніше Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту в 1921–1934 рр., тому історію творення і діяльності державного українського університету в 1918–1921 рр. та “інституту народної освіти я заторкуватиму тільки побіжно, щоб доповнити картину, і то зупинятимуся в цьому випадку на 1918–1922 рр.” [7, с. 91-92].

П.Покутський згадує, що восени 1918 р. приїхав до Кам'янця-Подільського, щоб “продовжувати освіту в середній школі”. В цей час у місті йшла підготовка до відкриття українського державного університету, про що на сторінках місцевої преси майже щоденно подавалися нові відомості про хід підготовчих робіт. Все це було “виконано передусім завдяки здібностям першого ректора університету проф. І.Огієнка (пізніше митрополит Іларіон) і напруженим зусиллям органів української влади”. При цьому “місто та губерньська влада робили все можливе, щоб організувати потрібну базу для високої школи. Місто подарувало великі земельні площі, де мали будуватися університетські будинки, і віддало для користування університетові свої будинки: середньої технічної школи, гімназії Славутинського, будинки на Лагерній вулиці та інші. Завдяки зусиллям центральної української влади в Києві спрваджувалося потрібне лабораторне устаткування (переважно з Німеччини та Австрії), засновувалися бібліотеки з багатим книжковим фондом, зорганізувалася університетська друкарня” [7, с. 89-90].

Поруч з цим проводилась велика робота щодо комплектування професорських кадрів, адже “притягти видатних науковців до Кам'янця не було легкою справою, бо в місті до того часу не було відповідної бази для успішної наукової праці”. Проте університетові пощастило, “відгукнулися і прийняли запрошення кращі наукові сили, деякі навіть з-поза меж України”. Серед них такі відомі професори, як: Михайло Хведорів – з Катеринославського гірничого інституту, який викладав вищу математику та механіку і був проректором університету; Павло Бучинський – відомий зоолог з Одеського університету, який очолив природничий відділ фізико-математичного факультету; Микола Герашенко – фізіолог із Саратовського університету, перший декан сільськогосподарського факультету; Олексій Полонський – професор хімії; Андрій Малиновський – професор фізики; Микола Вікул – професор хімії та інші. “Особливо задовільно були обсажені кафедри історико-філологічного, богословського й юридичного факультетів”, де читали такі видатні професори, як: історики – Пилип Клименко та Павло Клепатський, літературознавці – Михайло Драй-Хмара, Степан Гаєвський (пізніше архієпископ Сильвестр) та Леонід Білецький (згодом президент УВАН у Канаді), мовознавці – Іван Огієнко та Олена Курило. “Взяті разом вони відразу високо піднесли науковий

рівень” Кам’янець-Подільського державного українського університету, адже навколо цього “наукового “кістяка” гуртувалися наукові кадри – приватдоценти, асистенти та інші наукові співробітники” [7, с. 90].

Учні середніх шкіл, майбутні кандидати на студентів університету, з великим хвилюванням чекали на офіційне відкриття університету тим більше, що “на цю урочистість мав приїхати гетьман Павло Скоропадський. Уже ранком того дня почали формуватися колони середньошкільників та різних організацій, які потім вирушили вітати свою “альма матер”. Море прапорів, безліч транспарантів з написами “Щиро вітаємо гостей” і тисячні маси людей” [7, с. 90]. Проте гетьман не прибув на свято, але приїхав заступник міністра освіти Петро Холодний, який в “оточенні визначних представників науки та урядових кіл прийняв дефіляду маніфестантів”, “виголосив бадьору вітальну промову і з окремими закличками звертався до кожної колони демонстрантів”. Участь в урочистому відкритті взяли представники вищих навчальних закладів з багатьох регіонів України, навіть з Буковини і Галичини, що тоді перебували в складі Австро-Угорщини. Всі вони “палко вітали заснування першого українського державного університету” [7, с. 91].

Зважаючи на те, що не всі бажаючі вступити в університет мали атестат зрілості середньої школи, для них були відкриті підготовчі “матуральні курси, на яких професори приготувляли кандидатів на студентів університету” [7, с. 91].

Але нормальне життя університету тривало не довго, вже в березні 1919 р. Кам’янець-Подільський зайняли більшовики [7, с. 91]. Проте з їх приходом “політичне становище кардинально не змінилося, в університеті все ніби залишилося “постарому”: у школі далі панував український дух, а студентство та професура, пов’язані традицією перших років існування університету, стали, так би мовити, “внутрішніми емігрантами”, хоч відкрито ніхто цього не виявляв; але всі розуміли один одного” [7, с. 93]. В червні місто знову опинилося в українських руках і стало “тимчасовою столицею” УНР та ЗОУНР. Чимало вояків УГА та західноукраїнської молоді вступило в університет, а разом із ними в університет прийшли нові професори: Т.Геринович – професор економічної географії, Н.Г.Аморак – професор ботаніки та інші [7, с. 91]. Але при відступі більшовики вивезли більшість лабораторного устаткування та університетську друкарню [7, с. 95]. Через листопадову катастрофу 1919 р. Кам’янець-Подільський “опинився у “сфері впливів” Польської Республіки” і тому “важко було налагодити нормальне академічне життя” [7, с. 91].

У травні 1920 р. до державного українського університету “завітав Головний отаман армії УНР Симон Петлюра, якому студентство та громадянство зробили щирі овації, чим задемонстрували свою відданість ідеї боротьби за незалежну УНР”. З його появою, незважаючи на важкі наслідки північного “господарювання” поляків на Кам’яничині, “знову віджили надії на відновлення самостійної української держави у формі УНР”. Проте ці надії, на жаль, не здійснилися, бо вже в липні 1920 р. знову повернулися більшовики. Лише

після звільнення армією УНР у вересні частини Поділля, університет зміг “відновити свою працю при своїй національній владі” [7, с. 91], а П.Покутський став студентом університету. Він склав іспит з української мови та вніс “номінальну оплату” за навчання у сумі “50 чи 75 крб. за півріччя”, “яка не відіграла жодної ролі в бюджеті університету”, адже “за ці гроші можна було купити тоді не більше, ніж 2-3 фунти хліба” [7, с. 92]. В листопаді 1920 р. українське військо було змушене відступити і університет знову опинився під більшовицькою владою [7, с. 91].

Розкриваючи деякі аспекти навчального процесу в університеті, П.Покутський зауважує, що “на всіх факультетах не було багато студентів, порівнюючи мало було їх на сільськогосподарському факультеті”. Тому студенти, більшість яких, за незначним винятком, були українці, у т.ч. “декілька студентів з Галичини, більшість яких студіювала гуманістичні дисципліни”, досить швидко познайомилися і “стали жити однією родиною”. Ці “перші місяці в університеті належать до найкращих спогадів мого життя” – згадує П.Покутський [7, с. 92].

Професори, серед яких М.Герашенко (декан сільськогосподарського факультету), М.Хведорів (математика, механіка), П.Бучинський (зоологія), Н.Гаморак (ботаніка, фітопатологія), А.Малиновський (фізика), О.Полонський (хімія), Т.Геринович (економічна географія України), І.Олійник (загальне хліборобство, організація сільськогосподарських підприємств), В.Храневич (ентомологія, кормові рослини, меліорація), М.Баєр (геодезія, землеустрій, пізніше ректор), М.Бернадський (мікробіологія), знали усіх студентів персонально. Всі вони після листопада 1920 р. залишилися в Кам’янці-Подільському і продовжували працювати. Разом з урядом УНР виїхали за кордон: Б.Іваницький (лісоводство), М.Вікул (хімія), Л.Білецький (літературознавство) та інші [7, с. 92].

Лекції на першому і частково на другому курсах слухали українською мовою “разом із студентами природничого відділу фізико-математичного факультету з таких основних дисциплін: фізика, хімія, зоологія та ботаніка”. Зважаючи на те, що лекції відбувалися в різних місцях, розміщених як правило на віддалі більше одного кілометра, для студентів, завжди було великою проблемою, як на ці лекції не спізнитися, адже в місті “не було трамваїв чи інших засобів сполучення”. Часто студентам доводилося “марафонським бігом” добиратися з вулиці Лагерної на Високу, де був розміщений природничий факультет університету [7, с. 92]. Проте, не зважаючи на це, рівень лекцій “був на належній висоті”, хоча на лабораторних заняттях студенти “були на початку тільки спостерігачами, бо всі “препарати” приготувляли асистенти та лаборанти”, лише згодом їх допустили до самостійних занять. Через брак українських підручників, професори видавали свої лекції різними способами, так “Анатомія рослин” і “Морфологія і систематика рослин” Н.Гаморака були видруковані в університетській друкарні. Крім того, студенти користувалися німецькими, польськими і російськими, підручниками [7, с. 93].

Кам'янець-Подільський державний український університет як науковий осередок відродженої української держави зазнав з перших днів свого існування аж до кінця 1920 р. різних змін, що “відповідали несприятливій долі наших визвольних змагань 1917–1921 рр.”. Проте, не зважаючи на всі перипетії, університет завжди був “осередком науки і ніколи не втрачав свого національного обличчя”, чим і “відрізнявся від інших університетів на Україні, де ще досить міцно панувала стара атмосфера” [7, с. 89]. Згідно з рішенням колегії Укрголовпрофосвіти від 26 лютого 1921 р., при реорганізації університету було організовано два самостійних навчальних заклади: інститут народної освіти і сільськогосподарський інститут на базі сільськогосподарського факультету, що був першим вищим закладом аграрної освіти на Поділлі [16]. За період існування факультету, функціонувало 13 кафедр, було зроблено вагомі кроки для створення власної наукової, навчальної, методичної і дослідної бази з метою підготовки спеціалістів сільського господарства Поділля [6, с. 6]. Наукова і освітня діяльність факультету мала величезне значення для створення самостійного сільськогосподарського інституту, адже майже весь викладацький склад факультету перейшов у нововідкритий інститут [16].

Осінній набір студентів у 1921 р. відбувався вже за “новим положенням”, тобто “головне значення мало соціальне походження кандидата, а не його знання”, що призвело до збільшення кількості партійців у сільськогосподарському інституті, яких до того часу майже не було. Більшість нових студентів була розміщена в гуртожитках, а старшокурсники “залишилися в приватних квартирах, дуже пристойних як на тодішні умови”. Водночас радянська влада створила “досить поважну матеріальну базу” для сільськогосподарського інституту, передавши йому будинки колишньої духовної семінарії, архієрейський хугір з ґрунтами на захід від міста, свічкову фабрику з землею, декілька млинів, а на ділянці перед будинком інституту “закладено “дослідні поля” для різних кафедр” [7, с. 94].

У навчальному 1921–1922 рр. для обох вищих навчальних закладів був призначений політичний комісар Сава Чалий (псевдонім), “який почав заводити нові порядки”. При цьому П.Покутський пише, що “на початку місцева радянська влада формально мала обличчя українське і жадних репресій щодо викладачої мови не застосовувала”. Комісар Сава Чалий, що до свого призначення учителював на Ямпільщині і навіть “брав участь в українських повстанських загонах”, перейшовши на сторону “переможців” “аж із шкіри вилазив, щоб довести свою відданість комуністичній партії і радянській владі”. “Його перші кроки, – згадує П.Покутський, – були спрямовані на розклад студентства, щоб прищепити йому нові форми “трудового принципу”. З ініціативи комісара було “організовано колективи із студентів та професорів, і всі включилися у “виробничий процес”: студенти та професори були поділені на групи, яким приділено окремі ділянки землі, де вирощувалися передусім овочеві культури. Вся продукція мала йти на покращення харчування, яке в той час було дуже мізерне. Щоб пообідати в студентській їдальні, треба було

бути на списку працюючих і працювати на полі”. При цьому варто зауважити, що спільна “праця на полі дуже зблизила професорів та студентів у їхній прихованій опозиції до “нових порядків”, а також сприяла тому, що видатні професори М.Хведорів і М.Безбородько, передавали при цьому студентам “найновіші агрономічні знання” [7, с. 93]. Політкомісару С.Чалому “допомогали в його діяльності деякі “безпартійні”, яких студенти і викладачі “зненавдили, бо вони були більш “ортодоксальні”, ніж він сам” [7, с. 94].

У тому ж навчальному році в інституті значно збільшився склад професорів, зокрема прибули такі нові сили: М.Безбородько (мінералогія), О.Красовський (грунтознавство, гідрологія), С.Городецький (спеціальне хліборобство, дослідна справа), Є.Шашевський (політекономія), С.Плюйко (спеціальна зоотехніка), О.Мельник (загальна зоотехніка), О.Городецький (сільськогосподарська технологія), Волощун (садівництво, городництво), Дудолькевич (статистика). Також збільшився склад асистентів і лаборантів [7, с. 94].

На жаль, бракувало сільськогосподарських машин, тому всі роботи виконувалися кіньми. В 1922 р. в інституті не було навіть сівалки для посіву конюшини та інших трав, тому довелося шукати “фахівця”, який умів би руками рівномірно розсіяти трави. Проте ентузіазм та молодеча завзятість студентів та викладачів “допомогали долати всілякі перешкоди”, адже внаслідок часткої зміни фронтів у 1919–1920 рр. майже все устаткування тодішнього сільськогосподарського факультету університету вивезли більшовики чи поляки [7, с. 94-95].

На навчальний процес сильно впливала відсутність власної друкарні, адже існуюча в місті друкарня Свято-Троїцького братства “була націоналізована і тому майже цілковито не працювала”. Щоб вийти із такого скрутного становища, професор Т.Гериневич, який підготував до друку “Курс економічної географії України”, разом із студентами “із скупих харчових приділів склав невеликий “видавничий фонд” для того, щоб “заохотити” механіка та складачів скласти текст книжки”. Але не було “електричного струму, щоб пустити в рух друкарську машину”, тому “приробити корби, щоб руками крутити колесо, яке приводило в рух машину”. Професор і студенти “приносили звідкись грубий папір, механік встановлював машину з матрицею на 16 сторінок друку”, студенти крутили корбу, Т.Гериневич “власними руками змащував матрицю друкарською фарбою, а я [П.Покутський – Авт.] підсовував аркуші чистого паперу у друкарський стан”. Таким способом удалося надрукувати 200-300 аркушів. Згодом за допомогою адміністрації ІНО-СГП було закінчено друкування першої частини підручника [7, с. 95].

П.Покутський в своїх спогадах звертає увагу на те, що в навчальних програмах сільськогосподарського інституту “досить багато часу було відведено на екскурсії” в яких брали участь “ботаніки, зоологи, ентомологи, географи, історики, археологи, геологи та інші адепти науки”. Це були, – стверджує автор, – “надзвичайно цікаві мандрівки, які значно поширювали коло наших знань”, адже “крім наукового значення, екскурсії знайомили нас з чарівними околицями

цями Кам'янка". Екскурсії проводили професори та асистенти інституту – М.Безбородько, Н.Гаморак, Т.Геринович, П.Клепатський, Є.Сіцинський, В.Храневич та інші. Студенти з великим зацікавленням слухали розповіді історика про Кармелюкову схованку в лісі біля Шатави і про самого Кармелюка, геолог розкривав "історію постання пасма "Товтрів", тих коралових утворень, які надають своєрідного кольору цій частині Поділля", цікавими були лекції географа про поверхню та краєвид краю [7, с. 96].

В 1922 р. в інститут було призначено окремого політичного комісара – студента Парфена Коренева, що походить з Таврії. Особливих неприємностей студентам він не робив, але почалися репресії проти професорського складу. Так, в цей час був заарештований професор І.Олійник, у 1923 р. його звільнили і він продовжував працю в інституті, але в 1924 р. знову заарештували, і про його подальшу долю нічого не відомо. В 1923 р. був заарештований ректор інституту професор М.Баєр і тільки завдяки втручання голови окружного виконавчого комітету А.Буценка його звільнили. Цього ж року політичним комісаром інституту став галичанин Кіндрат, "імені якого я вже не пам'ятаю", – пише П.Покутський [7, с. 96]. Серед студентів набору 1918–1920 рр. було "досить багато активних учасників визвольних змагань; але ніхто не робив доносів на них. Лише після того, як ДПУ збільшило кількість своїх "інформаторів" з-поміж партійців та комсомольців", почалися репресії. Було "заарештовано тоді багато осіб, і декого з них розстріляно. Частина студентів робила спроби перейти кордон і продовжити навчання в Українській господарській академії в Подєбрадах, декому з них це вдалося, але "більшість була затримана в Польщі і повернута назад в УРСР" [7, с. 97].

У 1923 р. студенти сільськогосподарського інституту вперше поїхали на практику в радгоспи, зокрема в радгоспи Подільського тресту на Вінниччині [7, с. 98], де ціле літо вивчали природничі та історичні умови центрального Поділля. Зокрема, П.Покутський "встиг зібрати достатній матеріал, який мав лягти в основу при складенні організаційних планів для радгоспів", а також "зібрав комплект шкідників сільськогосподарських культур", "гербарій буряків та пошкоджень, викликаних бактерійними і грибовими хворобами", "зразки ґрунтів, як окремих шарів ґрунту, так і цілих монолітів". Така успішна праця практиканта сприяла тому, що значно зріс його престиж в інститутських колах і прийняли аспірантом науково-дослідної кафедри [7, с. 99].

Восени 1923 р. в інституті було відкрито "робітничий факультет" для підготовки до вступу в інститут "недостатньо освічених членів партії та комсомольців, людей, які мали "zasлуги" перед революцією". З відкриттям робфаку різко змінилася атмосфера в інституті, адже робфаківці "принесли з собою не тільки отруту "класової боротьби", але також спеціальну ворожість до студентів-"основників", тобто до тих, що в перші роки вступили в інститут". При цьому робфаківці були "на привілейованому становищі: вони діставали стипендії, мали свою власну кращу їдально", "створили сильну партійну організацію, яка опанувала всі галузі інститутського життя". У цей же час почалася

підготовка до т.зв. “соціально-академічної чистки” студентства, яка була проведена впродовж літа 1924 р., що призвело до втрати інститутом свого попереднього обличчя і він “ставав типовим “радянським вузом” [7, с. 99-100].

Влітку 1924 р. П.Покутський відбував практику в радгоспах Гніванської цукроварні, але у вересні отримав листа від одного із своїх приятелів про те, що П.Покутського “вичистили” з інституту як “соціально чужий елемент”. Перервавши практику, він повернувся в інститут, де йому видали довідку про складені іспити і, що “звільнений по соціально-академічній перевірці” за те, що “під час перебування в інституті “був пасивним” і пробував дістатися... в Європу”. П.Покутський, як і всі “вичищені” “мали право на оскарження до обласної комісії в справах чистки” яку очолював товариш Шекера, а потім до республіканської. Але звернутися до комісії, – як згадує автор, – “означає боротися без надії виграти і повернутися до інституту, щоб закінчити свою освіту. Програти означало йти в життя з печаттю “соціального ворога”. Комісія розглянувши звернення “вичищених” студентів нікого не відновила в правах студентів, але тільки декому, в т.ч. й автору спогадів, дала “право умовно залишитися студентом”. Більшість “вичищених” поїхали до Харкова, а дехто закінчив життя самогубством. Повернувшись до інституту “на правах умовних студентів”, “ми всі аж із шкіри вилазили, щоб якнайшвидше скласти решту іспитів та виконати приписані вправи і в той спосіб закінчити навчання в інституті”. Зима 1924–1925 рр. була дуже жахливою, адже “крім дуже інтенсивних студій, треба було якось прожити, бо як “соціально-ворожий елемент” ми були позбавлені будь-якої допомоги з боку інституту”. В серпні 1925 р. П.Покутський закінчив інститут і “виїхав на працю” [7, с. 100].

Впродовж 1924–1925 рр. було заарештовано таких професорів, як В.Храчевич, Н.Гаморак, С.Плюйко та інші. Зокрема, про арешт професора Ф.Панасюка П.Покутський довідався від його дружини, яка спершу повідомила його, що професор “хворий”, а через деякий час з іншого місця інші повідомили, що “його забрали” й заслали без права повертатися в Україну [7, с. 101].

В 1927 р. П.Покутський приїхав до Кам’яця-Подільського, щоб відвідати своїх друзів, які залишилися працювати в інституті. “Атмосфера там була ще гіршою, – згадує він, – інститут було поділено на два відділи – фітотехнічний і зоотехнічний”, фактично це “був початок ліквідації інституту”. Невдовзі зоотехнічний перенесли до Херсону, а фітотехнічний – до Житомира [7, с. 100].

Автор спогадів описує окремі аспекти взаємовідносин студентів з Українською Автокефальною Православною Церквою: не приховували своїх симпатій до УАПЦ і “всією громадою підписувалися під проханням до окрвиконкому в справі передачі міського собору УАПЦ. Завдяки їхній організованості та їхньому терпеливому собору передано в руки українців”. Багато студентів і професорів, серед них М.Васильківський і С.Сіцінський, були членами Кирило-Методіївського братства, брали активну участь у житті УАПЦ, поширювали мережу її парафій в околицях Кам’яця-Подільського, масово відвідували богослужіння, брали участь у релігійних дискусіях і у висвяченні 4 червня

1924 р. єпископа Йосипа Оксіюка, професора Кам'янець-Подільського ІНО, на єпископа Лубенського та Миргородського [7, с. 97].

Згадує П.Покутський і “про теплі стосунки студентів з театром під керівництвом Гната Юри, який у той час гастролював” у Кам'янці-Подільському. Цей “молодий колектив ентузіастів українського театрального мистецтва” мав у своєму репертуарі українські і європейські п'єси, зокрема п'єси “Чорна Пантера і Білий Ведмідь” В.Винниченка та “Украдене щастя” І.Франка [7, с. 97]. Зважаючи на те, що студент Олекса Губа був особисто знайомий з Г.Юрою, це сприяло тому, що студенти мали змогу відвідувати театр за зниженими цінами. Студенти “всі були зачаровані грою акторів і “заочно” закохані в молодих акторок – в Ужвій, Блакитну та інших”, а “студентки в більшості закохалися в Бучму”. Добрі взаємовідносини студентів та акторів театру стали підставою для влаштування спільної прогулянки до Панівецького лісу, де студентки, більшість яких походила з міста та його околиць, “наготували при допомозі своїх матерів багато доброї як на той час їжі”, а хлопці-студенти придбати для “пікніка” досить вина та пива. “Пікнік” відбувся на весні, коли все навколо розцвіло та зазеленіло, і як гарно було студентам та акторам на лісових галявинах, все ж треба було вечором повертатися до Кам'янця. “Які ж то були неповоротно щасливі дні!” – згадує П.Покутський. [7, с. 98].

У 1938 р. П.Покутському випала нагода знову побувати в Кам'янці-Подільському, що був тоді “прикордонною зоною”. “Я, – згадує автор, – “з великим боєм відвідав ті місця, де колись були СГІ та ІНО”, де замість “бурхливого юнацького студентського життя”, “залишилися тільки “мертві місця”, де із “спеціальних середніх шкіл залишилася тільки акушерська школа”. Кам'янець-Подільський перетворився “у відстале, провінційне прикордонне містечко”, з безлюдними вулицями без “майже жодного руху...” [7, с. 101].

Наприкінці спогадів, П.Покутський подає “декілька слів про “стару гвардію”, тобто про тих студентів, які вступили в 1919–1921 рр. в університет, а закінчили вже сільськогосподарський інститут, адже вони, на його думку, “були піонерами молодого сільськогосподарської високої школи, які мусли завойовувати в житті авторитет та визнання для себе і для своєї “альма матер”, їхнє становище різнилося від тих студентів, що кінчали старі, традиційні високі школи”. Досить швидко “значна частина їх вибилася на чолові місця в різних галузях праці” [7, с. 101].

Серед них значними науковцями та викладачами стали: В.Ардатов (ур. с.Ісаківці, доцент кафедри городництва та садівництва інституту, опісля науковий співробітник Української академії наук, ботанік), Ф.Панасюк (ур. с.Закутне, біля Гусятини, здібний ботанік та фітопатолог, доцент інституту, репресований), П.Лехнович (науковий співробітник Ленінградського інституту рослинництва і член редакції журналу “Природа”), В.Силенко (науковий співробітник Всесоюзного інституту кормів, Москва), В.Громик (з Бессарабії, відомий селекціонер бобових культур, науковий співробітник Ленінградського інституту рослинництва та Московського інституту консервної промисло-

вості), Ю.Медведів (науковий спіробітник у галузі фізіології рослин, Ленінград), М.Білошицький (ур. Кам'янець-Подільського, професор, завідувач кафедри городництва закритого ґрунту сільськогосподарської академії ім. Тімірязєва, Москва), Л.Лисенко (викладач Кам'янець-Подільського сільськогосподарського технікуму), І.Процак Іван (лектор вищих курсів в Одесі), А.Гутникевич (з Галичини, викладач сільськогосподарського технікумі на Запоріжжі), Корчинський (з Поділля, лектор Херсонського сільськогосподарського інституту), Наливайко (доцент Житомирського сільськогосподарського інституту) [7, с. 101-102].

У виробничій сфері себе проявили: В.Гарбар (з Поділля, головний агроном Кавказького овцетресту), Д.Філонєць (з Полтавщини, головний агроном Господарсоюзу, репресований в 1937 р.), О.Чуприна (з Бессарабії, головний агроном цукрового комбінату Подільського цукротресту, в 1942–1943 рр. директор Шатавського цукрозаводу), О.Дзєндзюк (з Чернігівщини, головний агроном комбінату цукротресту). При цьому варто “відзначити, що ті, хто під час Другої світової війни емігрували на Захід”, як правило “спрямовували свій шлях через Кам'янець, де 15-18 років тому вони були студентами СГІ. І там наприкінці 1943 р. вони зустрілися, щоб згадати своє студентське минуле” [7, с. 102].

П.Покутський, описуючи історію сільськогосподарського інституту, вказує, що й досі він не може забути “ті приємні, хоч дуже важкі часи, коли ми, студенти і професори, ділили, як одна родина, всі труднощі життя. Не знаю, чи багато учасників ще залишилися при житті, але ті, хто ще живе, можуть краще, ніж я, розповісти про наші юнацькі пориви, якими ми долали жорстку дійсність перших років радянської влади” [7, с. 95-96].

Список використаних джерел:

1. Бахмат, М. Подільський державний аграрно-технічний університет / Микола Бахмат, Михайло Алещенко. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 100 с.
2. Подільський державний аграрно-технічний університет: Хронологія подій. Документи / О. С. Каденюк, М. І. Алещенко, В. А. Нестеренко та ін. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2009. – 100 с.
3. Алещенко, М. І. Сільськогосподарський факультет при Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1919–1920 рр.) / М. І. Алещенко, В. А. Нестеренко // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових статей. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 31-40.
4. Алещенко, М. І. Подільська державна аграрно-технічна академія. Монографія / М. І. Алещенко. – Кам'янець-Подільський; Тернопіль: Лілея, 2004. – 172 с.
5. Алещенко, М. І. Репресовані викладачі Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту / М. І. Алещенко, В. А. Нестеренко // Освіта, наука і культура на Поділлі: 36 наук, праць. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 2. – С. 205-210.
6. Завальнюк, О. М. Сільськогосподарський факультет Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919–1921 рр.): дослідження, документи, матеріали / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський: Абетка

Нова, 2004. – 552 с.

7. Покутський, П. Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут. Спогади / Павло Покутський // Сучасність. Література, мистецтво, суспільне життя (Мюнхен). – 1966. – Ч. 6 (66). – червень. – С. 89-102.

8. Величківський Микола // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (09.03.2013). – Назва з екрану.

9. Біда, М. Пам'яті проф. Миколи Величківського / М. Біда // Свобода (Нью-Йорк). – 1976. – Ч. 162. – 2 вересня. – С. 4.

10. Ювілей проф. Микола Величківського відзначено конференцією НТШ в Нью-Йорку // Свобода (Нью-Йорк). – 1965. – Ч. 118. – 24 червня. – С. 1.

11. Коваль, В. С. Величківський Микола / В. С. Коваль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?l=ENU&verbvar=Velychkivskyj_M&abcvar (09.03.2013). – Назва з екрану.

12. Сліпушко, О. Повернення з забуття / Оксана Сліпушко // Свобода (Нью-Йорк). – 2003. – № 42. – 17 жовтня. – С. 19.

13. Величківський, М. Знищення сільськогосподарських науковців у Кам'янці-Подільському / Микола Величківський // Записки НТШ ім. Шевченка. Том CLXXIII (173). Збірник на пошану українських учених знищених большевицькою Москвою. – Париж; Чикаго: Накладом осередку праці НТШ в Чикаго, 1962. – С. 347-354.

14. В Записках НТШ появилася збірник на пошану українських учених знищених большевицькою Москвою // Свобода (Нью-Йорк). – 1963. – Ч. 229. – 5 грудня. – С. 1.

15. Хроніка. З українського життя у діяспорі // Визвольний шлях (Лондон). – 1964. – Кн. 2/193. – лютий. – С. 236.

16. Пашківська, О. А. Розвиток ґрунтознавства в Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті в 20-х роках ХХ століття / Оксана Анатоліївна Пашківська // Історія науки і біографістика. Електронне наукове фахове видання. – 2010. – № 2. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_pashkivska.pdf (24.03.2013). – Назва з екрану.

Summary

On the basis of not well-known remembrances of the former student of Kamyanets-Podilskiy Agricultural Institute Pavlo Pokutskiy who published them in 1966 in Munich (Germany) some aspects of the history of creation and activity of Kamyanets-Podilskiy state Ukrainian University in 1918–1921 are disclosed in the article. The aspects of the history of creation and collapse of Kamyanets-Podilskiy Agricultural Institute in 1920–1934 are also observed.

Key words: remembrances, student, state Ukrainian University, Agricultural Institute, Pavlo Pokutskiy, Kamyanets-Podilskiy, 1920–1934-ies.

Одержано 17 квітня 2013 року

УДК 377:63(477.43)“192”

В.В.Покалюк

Архівні документи про Кам'янець-Подільський технікум цукроваріння (сільськогосподарський технікум імені Карла Лібкнехта)

У статті на основі архівних джерел висвітлено діяльність Кам'янець-Подільського технікуму цукроваріння (сільськогосподарського технікуму імені Карла Лібкнехта), показано початковий етап його формування, реорганізаційні процеси, аналізується навчальна та практична робота, стан матеріально-технічної бази.

Ключові слова: технікум, відділ, викладач, навчання, студент.

Маловідомим сюжетом у підготовці фахівців для аграрного сектору УСРР було функціонування Кам'янець-Подільського технікуму цукроваріння (сільськогосподарського технікуму імені Карла Лібкнехта). Окремі аспекти його діяльності відображені у працях А.Ф.Сурового та В.А.Нестеренка¹.

Кам'янець-Подільський технікум цукроваріння виник на базі міської технічної школи 25 січня 1921 р.². Керівником закладу був доцент О.М.Городецький³. У своїй структурі технікум мав лише один відділ цукроваріння, який готував техніків цукроваріння⁴.

Викладацький колектив складався з кваліфікованих викладачів, які в свій час здобули вищу освіту в Петроградському, Томському, Київському університетах, Київських політехнічному та промисловому інститутах та Харківському технічному інституті⁵. Серед них – доценти О.М.Городецький, Н.К.Бернацький, С.М.Красніков, викладачі І.Н.Романкевич, В.Ф.Білошеїн, О.М.Адамович, К.Ф.Анципо-Чікунська, Ф.О.Лисенко, В.Є.Ус, Г.І.Пендовський, В.М.Роговський, Є.Я.Козинець, О.Д.П'янків, В.П.Васильєв, Є.Лукашевич, Л.Бачинська, С.Білешицький, Г.Чорнописький, І.Бучак, П.Калінський, О.Набовчук, І.Богущ, А.П.Мілославський, Л.В.Мілославська, К.Ковальський, Д.Ган, Є.Я.Козинець, Павловський, М.Г.Шнес, В.Ямпільський та ін.⁶ Такі викладачі як О.М.Городецький, М.Г.Шнес (директор агрономічного технікуму), С.М.Красніков, О.М.Адамович, В.Ф.Білошеїн, В.П.Васильєв, Г.І.Пендовський та О.Д.П'янків викладали дисципліни паралельно в двох технікумах⁷.

Працювати викладачам доводилося у не простій обстановці, що було наслідком політики правлячої більшовицької партії, спрямованої проти національно-свідомої інтелігенції, що перебувала в опозиції до радянської влади. У 1922 р. в технікумі існувала заборгованість по заробітній платі в розмірі 687 млн.крб. Більшість викладачів дійшли до крайньої бідності і харчувалися лише “немашеною” картоплею, а деякі на протязі 2-х місяців не їли навіть чорного хліба. За непридатності одягу та взуття існували випадки не відвідування занять⁸.

Прийом на навчання здійснювався шляхом відбору найбільш здібних абітурієнтів до технічної освіти і практики через перевірку їх знань з технічного

розвитку. До вступних випробувань допускалися випускники профшкіл та вищих початкових шкіл. Враховувалося їхнє соціальне походження⁹.

У закладі навчалися переважно студенти з 3-х повітів Подільської губернії – Кам'янецького, Прокурівського та Ушицького. Були у технікумі і студенти з Харківської та Полтавської губерній¹⁰. У 1920–1921 навчальному році (н.р.) тут навчалось на підготовчому курсі 37 осіб, I-му курсі – 21, II-му – 9, III-му – 6¹¹, а на початку 1921–1922 н.р. – відповідно 45, 29, 22, 9¹², у 1922–1923 н.р. – 39, 32, 25, 20¹³.

За віковим цензом в технікумі навчалися особи від 16 до 25 і більше років. Переважну кількість у 1922 р. становили особи віком 18 р. – 27 осіб, 16 р. – 26, 17 р. – 19, 19 р. – 16, 20 р. – 11, 21 р. – 6, 24 р. – 4, 23 р. – 3, 22, 25 і більше років – по 2 особи¹⁴. У 1922 р. із 116 студентів, селяни становили 34 особи, до осіб які не займалися фізичною працею віднесли 56¹⁵.

У національному розрізі переважали українці. На 1 жовтня 1922 р. вони становили 66 осіб, євреї – 45, поляки – 4, росіяни – 1¹⁶.

Основним видом діяльності студентства була навчальна робота. Вони опановували такі навчальні дисципліни: основи державного устрою УСРР, математика, фізика, соціологія, економічна промислова географія, хімія, технічна механіка, парові казани та двигуни, парові котли, електротехніка, основи будівництва, хімічна технологія головних галузей продукції, загальна технологія, організація цукроваріння, технологія води та палива, професійна гігієна та охорона праці, основи праці, цукроваріння, технічне креслення, проектування, нарисна геометрія та малювання. Практичні заняття проводилися з предметів – електротехніка, фізика, аналітична та хімічна хімія, виконувалися креслярські роботи¹⁷.

Навчальний процес не був ритмічним. Навчання тривало 3 місяці, а 10 місяців студенти практикувалися на заводах¹⁸. Навчання в осінньому 1921–1922 н.р. тривало з 15 по 20 грудня. З 20 по 30 грудня складали заліки. Каникули тривали до 21 січня 1922 р. З 16 по 20 січня проводилася додаткова сесія для невстигаючих студентів. Другий семестр розпочався 21 січня та закінчився 15 травня. У зв'язку з сильними морозами та браком палива, наприкінці січня – впродовж лютого змушені були переривати навчання. 15–30 травня провели підсумкову сесію за другий семестр. З 1 червня студенти направлялися для проходження практики на виробництво: I курс – в майстерні по обробці дерева та металів, II-й – на ремонт цукроварень, III-й – на практичні роботи з виготовлення цукру. Після практики випускники складали іспити та захищали дипломні роботи, після чого отримували кваліфікацію техніка-цукровара¹⁹.

Після закінчення технікуму студенти впродовж року працювали на цукроварнях, після чого здобували професію інженера-цукровара. У 1921 р. завод випустив 9 осіб, а в 1922 р. – 15²⁰.

Студенти перебували у важкому матеріальному становищі. З березня по листопад 1922 р. вони не одержували стипендії²¹. Значну матеріальну підтримку молодь отримувала від заводів, де проходили практики²².

У технікумі функціонували культурно-профосвітні гуртки, на яких читали реферати, ставили вистави аналізували літературні твори. Випускні роботи досить часто експонувалися на сільськогосподарських губернських виставках²³.

У 1922 р. технікум знаходився у важкому матеріальному становищі. Старе приміщення, у якому окрім технікуму цукроваріння знаходився ще й агрономічний технікум, потребувало капітального ремонту даху, підлоги, стелі, вікон, розвалених грубок²⁴. У своєму розпорядженні він мав кабінети фізики, креслення, малювання, лабораторії – аналітичної і хімічної хімії, технічну та цукрового аналізу і контролю²⁵. Дошкаляла розвитку закладу відсутність коштів з центру²⁶.

З відкриттям технікуму розпочала роботу бібліотека, яка нараховувала 6 тис. примірників літератури, серед якої переважали книги сільськогосподарського змісту²⁷. Технікум мав підсобне господарство площею 25 десятин²⁸.

1 листопада 1922 р. згідно з рішенням Губпрофосвіти Поділля шляхом злиття існуючих в Кам'янці трьох технікумів (агрономічного, цукрового та кооперативного) було утворено новий навчальний заклад – Кам'янець-Подільський сільськогосподарський технікум імені Карла Лібкнехта²⁹. Своє існування заклад розпочав 1 грудня 1922 р. Його основним завданням була підготовка фахівців-практиків у галузі сільського господарства³⁰.

Першим керівником новоствореного закладу був директор колишнього агрономічного технікуму М.Г.Шнес³¹. У своїй структурі технікум мав два відділи – агрономічний та сільськогосподарської технології³².

Педагогічний колектив формувався з викладачів розформованих закладів, а також висококваліфікованих фахівців в сільськогосподарській галузі. Серед них – доценти О.М.Городецький та С.М.Красніков, М.Г.Шнес, І.Н.Романкевич, В.П.Василів, Д.О.Плевако, О.М.Адамович, О.А.П'янків, В.Х.Білошеїн, А.П.Пендовський, Л.В.Мілославська, К.В.Ковальський, Є.А.Кочинець, А.П.Мілославський, Т.В.Крамаренко, С.К.Наговчук та інші³³.

При технікумі працювали приймальні комісії в складі представників губернських партійного комітету органів професійної освіти, ради профспілок, комітету незаможних селян (КНС), які враховували рівень освіти і соціальне походження абітурієнтів, відбирали потрібну кількість студентів. Прийом студентів проводився по направленнях КНС і профорганізацій з вступними випробуваннями³⁴.

Вихідці з родин поміщиків, буржуазії, колишніх військовослужбовців царської та української армій взагалі не допускались до вузів. За плановим відбором пролетарського студентства стежив політкомісар С.Чалий³⁵.

Від студентів вимагали достатніх знань з мови, літератури, математики, історії. У той же час майбутні студенти не мали належної навчальної підготовки. В зв'язку з цим при технікумі функціонували підготовчі курси³⁶.

У закладі навчалися переважно студенти з Поділля та Полтавщини³⁷. Їх кількість в різні роки не була сталою. Так, у березні 1923 р. в технікумі навчалось

106 осіб, з яких на підготовчому курсі – 35 осіб, I-му – 29, II-му – 22, III-му – 20³⁸. З цього числа до вступу у навчальний заклад трудову школу закінчили – 65 осіб, середню – 5, неповну середню (5-7 кл.) – 36³⁹.

Що стосується соціальної приналежності, то переважну більшість студентства агрономічного відділу становили малоземельні селяни, а технологічного – селяни та діти членів профспілок, службовців, робітників цукрових заводів та інших підприємств. Серед яких службовців було 47, робітників – 32, селян – 13, інших – 24. За статеву ознакою абсолютно переважали чоловіки⁴⁰. На 1 березня 1923 р. представники титульної нації становили 46 осіб, росіяни – 8, євреї – 49⁴¹.

Основним видом діяльності студентства була навчально-практична діяльність, яка включала відвідування лекцій, семінарських і лабораторних занять та практичних робіт. Вони опановували такі навчальні дисципліни: геодезія, лісівництво, систематика нижчих рослин, органічна хімія, геологія, метеорологія, ентомологія, мінералогія, сільськогосподарські технології, політична економія, мікробіологія, аналітична хімія, контроль цукрового виробництва, спеціальне хліборобство, лісоустрій і таксація, лувівництво, фізіологія рослин⁴². Великою перешкодою в навчальному процесі була відсутність спеціальних приміщень, аудиторій, кабінетів та лабораторій⁴³.

Студенти отримували практичні навички з неорганічної хімії, геодезії, механічного аналізу, соляно-кислотної витяжки, технічної хімії, контролю цукрового виробництва та ін⁴⁴.

Великого значення технікум приділяв практичній роботі серед студентів. Так, на I курсі студенти агровідділу проходили практику на навчальній фермі в селі Колубасівці, на II-му – на плантаціях цукрових заводів Поділля. Третьюкурсники виконували науково-дослідні роботи при фермі технікуму. Студенти I курсу відділу сільськогосподарських технологій набували практичних навичок в майстерні технікуму. Другокурсники під час літнього семестру виконували ремонтні роботи на цукрових заводах. Студенти III курсу в осінньому семестрі трудилися під час сезонних робіт на цукрових заводах регіону. Заняття студенти відвідували охоче (“спостерігалася велика тяга, напружена увага та бажання студентства до досягнення практичних навичок”). Практика була платною⁴⁵. Головною метою заліків було виявлення практичних навичок студентів із спеціальних предметів. Заліки із загальних дисциплін проводилися під час лекцій та семінарів⁴⁶.

Значна увага приділялася самостійній роботі, завдання якої студенти отримували на місці проходження практики. Молодь готувала практичний звіт. Зокрема, студенти відділу сільськогосподарських технологій описували ремонт цукрових заводів, а агрономічного – проводили польові дослідження, вивчали густоту посіву овесу, вирощування капусти та картоплі, методику посіву озимих⁴⁷.

Студенти переважно голодували, їм бракувало нормального верхнього одягу, білизни, взуття. Спільно з викладачами вони заготовляли дрова для

опалювання технікуму. Все ж, незважаючи на матеріальні негаразди, студенти напружено працювали⁴⁸. Далеко не кращим було і становище викладачів. Вони були незабезпечені одягом, їжею, світлом, отримували мізерні заробітні плати (в більшості за роботу платили зерном, мукою, картоплею)⁴⁹.

Перший випуск технікуму 1923-го року склав 15 осіб, які працювали за направленням агрономами та керівниками цукрових плантацій⁵⁰.

Але технікум проіснував не довго. У травні 1924 р. його було перетворено в хімічний⁵¹.

Таким чином архівні джерела дають змогу прослідкувати початковий етап функціонування, реорганізаційні процеси та важке матеріальне становище двох навчальних закладів сільськогосподарської галузі Подільської губернії на початку 20-х рр. ХХ ст.

Примітки:

1. Суrowий, А. Ф. Технікуми Поділля в 1920-х роках / А. Ф. Суrowий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 14. – С. 147– 171; Нестеренко, В. А. Технікуми Кам'янця-Подільського в 1920-ті – в першій половині 1930-х рр. / В. А. Нестеренко // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: зб. наук. пр. за підсумками другої Міжнародної науково-практичної конференції / [редкол.: О. М. Завальнюк (голова), А. Г. Філінюк, В. О. Савчук та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. держ. ун-т, 2005. – С. 45-48.

2. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), Ф. Р.1405, оп. 1, спр. 10, арк. 27 зв.

3. ДАХО, Ф. Р.1405, оп. 1, спр. 10, арк. 29.

4. Там само, арк. 27 зв.

5. Там само, спр. 6, арк. 45.

6. Там само, арк. 28; спр. 9, арк. 2; спр. 10, арк. 29.

7. Там само, спр. 6, арк. 30.

8. Там само, спр. 10, арк. 25 зв., 28 зв.

9. Там само, арк. 28.

10. Там само, арк. 27.

11. Там само, спр. 6, арк. 45.

12. Там само, спр. 10, арк. 28.

13. Там само, спр. 9, арк. 5.

14. Там само, арк. 7.

15. Там само, спр. 9, арк. 5.

16. Там само, арк. 6.

17. Там само, спр. 6, арк. 48; спр. 9, арк. 14.

18. Там само, спр. 10, арк. 25 зв.

19. Там само, арк. 25 зв., 28.

20. Там само, арк. 28 зв.

21. Там само, арк. 25 зв.

22. Там само.

23. Там само, арк. 26.

24. Там само, арк. 25, 28.
25. Там само, спр. 9, арк. 10; спр. 10, арк. 25.
26. Там само, спр. 10, арк. 27.
27. Там само, спр. 9, арк. 10.
28. Там само, спр. 10, арк. 27.
29. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 2, спр. 1066, арк. 1.
30. Там само, арк. 1 зв.
31. Там само, арк. 17.
32. Там само, арк. 1.
33. Там само, арк. 17.
34. Там само, арк. 1.
35. Там само, арк. 2 зв.
36. Там само, арк. 3.
37. Там само, арк. 5.
38. Там само, арк. 35.
39. Там само, арк. 36.
40. Там само, арк. 34
41. Там само.
42. Там само, арк. 4.
43. Там само, арк. 3.
44. Там само, арк. 2.
45. Там само, арк. 2 зв.
46. Там само, арк. 3 зв.
47. Там само, арк. 2 зв.
48. Там само, арк. 5.
49. Там само, арк. 17 зв.
50. Там само, арк. 2 зв.
51. Суровий, А. Ф. Зазначена праця / А. Ф. Суровий. – С. 149.

Резюме

В статтє на основани архивних источников отражена деятельность Каменец-Подольского техникума сахароварения (сельскохозяйственного техникума имени Карла Либкнехта), показано начальный этап его формирования, процессы реорганизации, анализируется учебная и практическая работа, состояние материально-технической базы.

Ключевые слова: техникум, отдел, преподаватель, обучение, студент.

Одержано 16 квітня 2013 року

УДК 378:61(477.44-25)"1921/193"

В.В.Пагор

Вінницький фармацевтичний технікум – перший вищий медичний навчальний заклад Поділля (20-ті рр. XX ст.)

Досліджуються утворення та діяльність Вінницького фармацевтичного технікуму. Зокрема, формування викладацького складу та студентського контингенту, окремі аспекти академічної та громадської роботи, матеріальне становище учасників навчального процесу.

Ключові слова: Вінниця, інститут, медицина, викладачі, студенти, навчання, українізація.

Досі маловивченими залишаються навчальні заклади медичної вертикалі. Серед них особливе місце посідає Вінницький фармацевтичний технікум, котрий займався підготовкою фахівців середньої ланки у 20-ті рр. XX ст., а в 30-х рр. увійшов до складу новоствореного Вінницького медичного інституту. Окремі аспекти історії закладу знайшли відображення у працях О.Г.Проценка, В.С.Іванашка, О.О.Столярчука, Н.М.Древи, А.Ф.Сурового¹, проте комплексно проблема не вивчалася.

Метою цієї статті є з'ясування основних складових діяльності Вінницького фармацевтичного технікуму: викладацького складу, студентського контингенту, навчального процесу, громадського життя і українського статусу.

На початку 20-х рр. XX ст. постала потреба відкриття вищого навчального закладу, який би готував медичні кадри в західному регіоні радянської України. Відомий український вчений, мікробіолог та епідеміолог професор Д.К.Заболотний запропонував відкрити у Вінниці медичний виш (академію або ж інститут) з двома факультетами – медичним та природничим². Він підготував відповідне звернення до Комісаріату народної освіти УСРР з обґрунтуванням заснування цього навчального закладу, якому запропонував надати ім'я Тараса Шевченка. Новостворений виш мав стати українським осередком освіти, "де б нащадки цього поета-борця навчалися на його рідній мові, на якій він сам за своє життя не завжди міг вільно розмовляти"³. На жаль, відповідь була негативною – НКО УСРР роз'яснив вченому, що у першу чергу, слід розв'язати питання з існуючими навчальними закладами медичного профілю, а з новими треба зачекати⁴.

Питання про відкриття у Вінниці медичного інституту/академії вдруге підняли влітку 1921 р. Зокрема, 15 серпня відбулися загальні збори медичних працівників і студентів міста, після виступу Д.К.Заболотного, прийняли рішення про необхідність відкриття у Вінниці медичного вишу, у зв'язку з тим звернувшись до колегії губнаросвіти, засідання якої відбулося 22 вересня 1921 р. Однак з невідомих причин це питання зняли з розгляду⁵.

Попри це активізувалася робота з підготовки фармацевтів вищої кваліфікації (фармацевтичні кадри тоді готували у відповідних школах та курсах).

Одним з ініціаторів відкриття навчального закладу зазначеного профілю та його першим директором став М.А.Єфименко. 1 грудня 1921 р. у Вінниці було засновано фармацевтичні курси, офіційне відкриття яких відбулося 5 грудня⁶. Але проіснували вони трохи більше двох тижнів. 21 грудня 1921 р. їх реорганізували в технікум⁷.

Згідно існуючої системи освіти технікуми спершу відносилися до середньої ланки професійної освіти, вищу ж ланку складали інститути. Лише у 1922 р. вони поступово набули статусу вищих навчальних закладів⁸. Утім, Вінницький фармацевтичний технікум майже до середини 20-х рр. “завис” між вищим та середнім спеціальним навчальним закладом. Система навчання майже повністю відповідала вищій школі, проте юридично технікум не належав до структури вищої школи України⁹. Через це, його дирекція просила відрядити з Києва фахівця в справах вищої освіти для надання необхідних інструкцій і допомоги в переході на вищій освітній ступінь¹⁰.

Юридично статус вищого навчального закладу Вінницький фармацевтичний технікум отримав лише у середині 20-х рр.¹¹. В той час він увійшов до групи, де значилися Харківський, Київський (у складі з одонтологічним та робітничим факультетами) і Одеський медичні інститути (в складі з робітничим факультетом), а також Одеський хіміко-фармацевтичний інститут¹².

Спершу навчальний процес забезпечували 15 викладачів¹³. 3 вересня 1922 р. їх кількість зросла до 19 (вони навчали 60 студентів). Багато зусиль до формування викладацького складу та студентського контингенту доклав перший директор технікуму М.А.Єфименко¹⁴. Він дбав про поширення серед молоді правил прийому, зокрема через відповідну роботу в навчальних закладах, пресе тощо¹⁵.

У 1921 р. на курси з підготовки фармацевтів записалося 97 осіб¹⁶ (робітничо-селянська частина студентів становила всього 0,04%)¹⁷. В результаті реорганізації курсів у технікум значну кількість слухачів відсіяли, через слабку підготовку. Завершили навчання лише 36 осіб¹⁸. У 1922 р. в технікумі на першому курсі навчалось 69 студентів, на другому – 39. Серед них був один член КП(б)У, 4 – робітники і 10 членів профспілок. Викладацький контингент нараховував 18 осіб, технічний персонал – 5¹⁹. У 1922–1923 н.р. чисельність студентів технікуму зросла до 120. Навчальний процес забезпечували 21 викладач при 5 працівниках адміністративного персоналу²⁰. В наступні роки відбувалося зростання студентського контингенту, і станом на 1923–1924 н.р. кількість студентів збільшилася до 182 (на I курсі навчалось 96 студентів, на II і III – відповідно 56 і 30 студентів). Технічний персонал зріс з 4 до 7 осіб²¹.

Уже на кінець 20-х рр. з-поміж діючих 4-х вищих шкіл Вінниці найбільше студентів – 500 зосереджувалося у фармацевтичному технікумі²².

Згідно навчального плану навчання в технікумі мало тривати 3 роки. Навчальний рік поділявся на триместри. Студенти впродовж навчання опанували 25 дисциплін. Особлива увага приділялася вивченню іноземних мов. Окрім латини, рідної мови та курсу українознавства молодь вивчала німецьку

та французьку мови²³. Обов'язковими для вивчення були соціально-економічні і політичні науки, математика, фізика, неорганічна хімія, ботаніка, анатомія з фізіологією, зоологія, органічна хімія, рецептура, фармакогнозія, аптечні знання, гігієна з бактеріологією, фармакологічне законодавство²⁴. Зокрема, щоб засвоїти фізіологічну хімію, треба було опанувати теми про вуглеводи, жири, білки, ферменти, травлення, кров, обмін речовин в організмі, харчування, молоко, вплив продуктів на обмін речовин²⁵.

Поступово у технікумі було сформовано якісний викладацький склад. Значна частина викладачів мала великий досвід педагогічної роботи²⁶. Фармацевтичні дисципліни забезпечували найбільш досвідчені лектори: Михайло Андрійович Ділекторський (фармацевтична пропедевтика), Лев Костянтинович Морейніс (фармацевтична хімія, фармакогнозія, аптечний практикум), Карл Іванович Лане (історія аптечної справи, аптечне рахівництво та законодавство, судова хімія), Микола Андрійович Єфименко (виготовлення препаратів), Августина Вавислівна Павлінова (дослідження фармацевтичних речовин), Олександр Наполеонович Кожухівський (культура лікарських рослин), Юхим Яковлевич Фішензонг (фармакологія), Іван Іванович Кіяніцин (дослідження харчових продуктів)²⁷.

З 1926–1927 н.р. значна увага приділялася науковій роботі студентів, адже технікум вже мав статус вищого навчального закладу. Одним з видів навчальної діяльності студентів, що підтверджувало право випускника на отримання кваліфікації, було виконання кваліфікаційних робіт, які мали на меті виявити рівень підготовки майбутніх фармацевтів, виявити розуміння виробничих процесів і застосування їх на практиці. Випускні роботи базувалися переважно на евристичному досвіді виготовлення лікарських препаратів. Вимоги до написання робіт були досить високими. Під критику комісії підпадали ті твори, що мали синтетичний характер. Високо оцінювалися праці аналітичного характеру та роботи з великим практичним інтересом. Цінувалися теми досліджень, що співпадали з напрямками, над якими працювали лабораторії технікуму²⁸.

У 1925 р. функціонували три хімічні лабораторії: аналітична, судової хімії і фармацевтична. В аналітичній лабораторії з вивчення ліків трудилися понад 150 студентів технікуму і 80 слухачів короткострокових фармацевтичних курсів²⁹.

Технікум налагодив стосунки з аналогічними закладами УСРР. Зокрема, у 1926 р. дирекція запропонувала колегам з Київського хіміко-фармацевтичного технікуму організувати однорічні курси з підвищення кваліфікації працівників аптек³⁰. Для цього замовили за кордоном відповідне устаткування та навчальне приладдя³¹.

Велику увагу приділяли практичній підготовці студентів в міських аптеках. На початку діяльності технікуму виникла проблема з організацією практики, оскільки губернський відділ охорони здоров'я заборонив практикування в аптеках через перешкоджання їх нормальному функціонуванню³². Становище поліпшилося після того, як 22 грудня 1921 р. губвідділ повністю передав у користування закладу міську аптеку №3 "із всім інвентарем та наявній при

ній фармацевтичній лабораторії, на весь час функціонування фармацевтичного технікуму³³. Щоправда, одразу ж після цього аптеці заборонили продаж ліків, але не надовго. Згодом, технікум дістав право здійснювати відпуск рецептів та продавати ліки. Завдяки діяльності аптеки заклад зміг направити додаткові кошти на закупівлю навчальної літератури та обладнання приміщень³⁴. У середині 20-х рр. студенти одержали право проходили практику при аптеках Українського Червоного Хреста³⁵, військового шпиталю та низці міських аптек³⁶.

Випускники технікуму відразу зайнятися практичною діяльністю не могли, адже потрібно було пройти обов'язкове річне стажування³⁷. У 1925 р. при інспектурі охорони здоров'я Подільської губернії утворили спеціальну "стажову комісію", яка займалася питаннями розподілу фахівців медичної спеціальності для набуття стажу. Стажування було платним³⁸. У 1926 р. в УСРР запровадили проходження виробничої практики студентів при районних лікарнях³⁹.

Незважаючи на те, що з 1926 р. технікум перейшов на державне фінансування літній практикум для студентів був платним. За таких умов частина практикантів просили видати їм для цього відповідні кошти. Студенти, які проходили практику в Ніжині, були обурені відсутністю хоча б мінімальної оплати їхньої праці, адже "жити приходиться в нестерпних умовах"⁴⁰. У наступні роки дирекція технікуму спромоглася виділити кошти студентам, що проходили практику⁴¹.

Певна увага приділялася політичному вихованню молоді. Незважаючи на політику українізації, що проводилася в технікумі, велася офіційна ідеологічна робота. Зокрема, до програми культурних заходів і урочистостей входило обов'язкове виконання "Інтернаціоналу"⁴². У 1930 р. всім студентам, які не взяли участі в культурному поході і засівній кампанії в підшефному селі, винесли догани⁴³.

У другій половині 20-х рр. директором технікуму обрали професора Л.К.Морейніса, який докладав значних зусиль у справі українізації закладу. Зокрема, в офіційних документах вишу щодо різних напрямків його роботи зазначалися заходи із українізації. Студенти переважно були українізованими, не зважаючи на різний національний склад. Виключно українською мовою викладалися фізика, ботаніка, зоологія, математика, мінералогія, культура рослин, бактеріологія, фізична хімія. На одному із зібрань трудового колективу зазначалося, що "адміністрація і надалі повинна зосереджувати свою увагу на цьому питанні та твердо додержуватись раніш наміченого плану українізації, вимагаючи від всіх молодих викладачів переходу на українську мову в найкоротший термін"⁴⁴.

Директор технікуму Л.К.Морейніс читав лекції виключно українською мовою, підготував відповідний навчальний посібник. У 1926 р. він звернувся до управління професійної освіти з проханням "дозволити видати на українській мові курс з фармацевтичної хімії без попередньої цензури"⁴⁵. Розуміючи необхідність україномовного видання та можливості його заборони цензурою,

на власний ризик докладав зусиль, щоб обійти контролюючу структуру, оскільки цей посібник був надзвичайно необхідним для навчального процесу, особливо в умовах дефіциту навчальної літератури.

Після закінчення навчального закладу випускники могли працювати завідуючими аптек, займатися виготовленням і розповсюдженням лікарських засобів⁴⁶. Технікум забезпечував кадрами переважно Подільську губернію⁴⁷. 14 січня 1925 р. відбувся перший випуск 33 фахівців, які заявили, що “головним чином віддадуть свої сили й знання на обслуговування села”⁴⁸. Утім, переважна більшість випускників влаштувались на роботу до міських аптек. Це було пов’язано з тим, що впродовж літа 1925 р. у Вінниці спалахнули епідемічні захворювання на малярію, скарлатину, коклюш, трахому, рожу, кір, шлунковий тиф⁴⁹. Боротьба з ними потребувала фахівців медичної галузі, особливо фармацевтів.

Ефективній роботі технікуму сприяли позитивні тенденції в зростанні мережі аптек Вінниці. Станом на 1926 р. тут діяли 6 аптек, 70 аптек створили в округах Поділля. Майже всі вони були укомплектовані випускниками Вінницького фармацевтичного технікуму⁵⁰.

З самого початку відкриття закладу гострою була матеріально-технічна проблема. Власного приміщення він не мав, тому заняття проходили в приміщенні 2-ї трудової школи. Профспілка медично-санітарних працівників, попри обіцянки надала технікуму лише дві кімнати, які відвели під лабораторію⁵¹. У розпорядженні технікуму було всього дві аудиторії, лабораторія та аптека⁵².

Спочатку технікум утримувався місцевим бюджетом. У листопаді 1922 р. рішенням губернського відділу медичної освіти його перевели з державного фінансування на самозабезпечення⁵³. Через це дирекція заявила, що заклад не має змоги закупляти навчальну літературу, облаштовувати одну з лабораторій, сплачувати орендну плату за користування аптекою, тощо⁵⁴.

У зв’язку із цим підняли питання про реорганізацію технікуму у фармацевтичну школу, щоб зекономити на організації навчального процесу. Цю ідею так і не реалізували, оскільки 20 травня 1924 р. Подільський губернський відділ “Всемедиксантруд” “виказу[вав] побажання про те, щоб технікуми українського типу, де навчання проводилося за методами вищої школи, були збережені”⁵⁵. Але серйозно долею технікуму ніхто не переймався. Його майже не фінансували, окрім видатків на зарплату⁵⁶.

Через важке матеріальне становище дирекція неодноразово ставила питання про переведення технікуму на державне фінансування⁵⁷. Неодноразово зверталася до влади з проханням виділити мікроскопи та хімічні компоненти для виготовлення ліків⁵⁸. Звернення подіяли. У зв’язку з тим, що фармтехнікум мав визнані успіхи в підготовці великого контингенту кваліфікованих кадрів, Наркомосвіти ухвалив з 1926 р. перевести навчальний заклад на державне утримання⁵⁹. У 1927 р. Вінницька окружна інспектура народної освіти підтвердила, що Вінницький фармтехнікум імені Леніна дійсно був вищим навчальним закладом та знаходився на державному бюджеті⁶⁰.

Готувалися студенти до занять переважно в гуртожитку, частково в аудиторіях навчального корпусу. Нормальній навчальній роботі перешкождала швейна майстерня, яка у 1928 р. містилася у навчальному корпусі вишу. Окрім цього, під майстерню відвели одне з приміщень лабораторії технікуму⁶¹.

Порівняно невисокою була зарплата викладачів та адміністрації. У 1927–1928 н.р. місячна заробітна плата директора технікуму становила 100 руб., помічника директора – 75, секретаря з студентських справ – 39, бухгалтера – 55, секретаря – 45, техпрацівниць – 18-50, опалювача – 27 руб.⁶².

Особливо гостро стояла проблема зі стипендіальним забезпеченням. У 1925 р. Наркомат освіти УСРР виділив лише 5 стипендій в розмірі 12 руб. для кращих студентів технікуму. У звіті про роботу вишу дирекція зазначала, що державною підтримкою не було задоволено всіх студентів, котрі потребували стипендій⁶³. У 1927 р. стипендію одержували вже 52 особи у розмірі 41 руб.⁶⁴. У тому ж році молодь отримала право пільгового проїзду залізницею⁶⁵.

Досить складною була житлова проблема. Навесні 1928 р. у технікумі навчалось 517 студентів, лише частина з них проживали в гуртожитку⁶⁶. Решта на власні кошти винаймали житло. Гуртожиток був перенаселений (мешкало понад 90 студентів), хоча був розрахований на 65 осіб. Це викликало значні ускладнення в соціально-побутовій сфері молоді⁶⁷. Окрім цього, підвальні приміщення займали лікарі, які, не зважаючи на неодноразові звернення дирекції технікуму до міської влади, надалі проживали поряд із студентами. До того ж, у підвалі гуртожитку розміщувалася лабораторія, де видобували сірководень, який “отруйно впливав на мешканців гуртожитку, що примушував навіть задихатися”⁶⁸.

Недостатнім було обладнання гуртожитку. На 90 студентів було лише 86 ліжок. З м’якого інвентаря використовували 44 матраци, 22 простирадла та 26 ковдри. Ліжка були дерев’яними, тому дирекція технікуму планували їх замінити на металеві⁶⁹.

Погане забезпечення гігієни студентів пояснює те, що “умивальню влаштовано в дівочій половині гуртожитку, а чоловіки умиваються в кімнатах над бочками та надворі”⁷⁰. Молодь користувалися водою із водогону, яка була не стерилізована, і на жаль, була навіть для технічних потреб.

Стільців та столів в гуртожитку бракувало. Не привабливим був його внутрішній вигляд, адже побілка приміщення проводилася рідко.

При гуртожитку працювали кухня та їдальня, які містилися в підвалі, “де дуже мокро, на стінах грибки”⁷¹. Кухня обслуговувала 138 осіб. Студентська їдальня була в руках “приватної особи”. Обід та вечера коштували 16 руб. на місяць, а половина денного харчування сягала 9 руб. Не в кращому становищі була студентська молодь і інших вишів центру Поділля, що змушувало задуматися над покращення її соціально-побутових умов і матеріального забезпечення. Харківський журнал “Студент революції” називав це ухилами, що мали місце серед молоді: “Панування особистих інтересів над громадськими, балачки про майбутню матеріальну та сімейну ідилію на міщанському тлі”⁷².

І все ж, молодь прагнула здобути необхідну освіту, яка стала б їй опорою у мінливому соціально-економічному середовищі кінця 20-х – початку 30-х рр. XX ст.

Отже, Вінницький фармацевтичний технікум у 20-х рр. XX ст. був важливим осередком підготовки фармацевтів. Зважаючи на постійне зростання якості та чисельності студентського контингенту, він отримав державне фінансування та статус вищого навчального закладу. Впродовж свого функціонування залишався чи не єдиним в УСРР осередком національної медичної освіти, постійно докладаючи зусиль для збереження української мови у навчальному процесі. Врешті, він став кузницею кваліфікованих фармацевтів, майже всі з яких були забезпечені робочими місцями, зважаючи на зростання чисельності аптек в містах Поділля.

Примітки:

1. Процек, Е. Г. История создания Винницкого медицинского института / Е. Г. Процек, В. С. Иванашко, Н. Н. Древа // Асклепий: историко-медицинский журнал. – Евпатория, 2005. – № 1. – С. 12-24; Процек, О. Г. Історія заснування Вінницького медичного інституту / О. Г. Процек, В. С. Иванашко, Н. М. Древа // Вісник Вінницького національного медичного університету. – Вінниця. – 2005. – № 9 (1). – С. 187-196; Столярчук, А. А. Развитие аптечной сети Винницкой области за годы Советской власти / А. А. Столярчук, Е. Б. Богачева, А. Т. Торбас, П. А. Мысик, А. Н. Жученко // Основные этапы и направления деятельности Винницкого медицинского института им. Н.И.Пирогова: материалы юбилейной научной конференции ВМИ / [редкол.: М. П. Рудюк (отв. ред.), Б. З. Сухоруков, К. П. Дерепка и др.]. – К.: Здоров'я, 1969. – С. 42-44; Суровий, А. Ф. Технікуми Поділля в 1920-х роках / А. Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіон, 2009. – Т. 14. – С. 147-171.
2. Процек, О. Г. Історія заснування Вінницького медичного інституту... – С. 190.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – ф. 166, оп. 1, спр. 1111, арк. 65-66.
4. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 1111, арк. 78.
5. Становлення медичної науки на Поділлі / В. М. Мороз, В. С. Компанець та ін. – Хмельницький, Вінниця, 1999. – С. 18-19, 21.
6. Там само. – С. 19.
7. Процек, Е. Г. История создания Винницкого медицинского института... – С. 19.
8. Суровий, А. Ф. Технікуми Поділля в 1920-х роках... – С. 147-148.
9. Процек, О. Г. Історія заснування Вінницького медичного інституту... – С. 193.
10. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 1111, арк. 62 зв.
11. Процек, О. Г. Історія заснування Вінницького медичного інституту... – С. 193.
12. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф. П.29, оп. 1, спр. 172, арк. 107.
13. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 1111, арк. 62 зв.
14. Суровий, А. Ф. Технікуми Поділля в 1920-х роках... – С. 147-155.
15. Прийом до вузів і профшкіл на 1925–26 навчальний рік // Червоний край. – Вінниця. – 1925. – 9 липня. – № 152 (379). – С. 4.

16. Мінц. 1-й випуск фармтехнікуму / Мінц // Червоний край. – 1925. – 18 січня. – № 14 (241). – С. 4; Вінниччина в датах: хронологічний довідник / [укл. М. С. Шлеймович]. – Вінниця, 2000. – С. 29.
17. Отелін. 10 років Вінницького фармінституту / Отелін // Ленінський шлях. – Вінниця. – 1931. – 25 грудня. – С. 4.
18. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 1111, арк. 62 зв.
19. Поділля в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.): зб. док. і мат. / [редкол.: І. О. Пшук (відп. ред.), А. Г. Бабенко, С. Я. Вініковецький, В. П. Воловик, М. І. Панасенко]. – Вінниця, 1957 – С. 281.
20. ЦДАВО, ф. 166, оп. 3, спр. 731, арк. 13.
21. Там само, оп. 5, спр. 589, арк. 7.
22. ДАВО, ф. Р.595, оп. 2, спр. 306, арк. 149.
23. Процек, Е. Г. История создания Винницкого медицинского института... – С. 19.
24. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 1111, арк. 2.
25. Там само, оп. 4, спр. 528, арк. 19.
26. Там само, оп. 5, спр. 589, арк. 7.
27. Там само, спр. 588, арк. 6.
28. Там само, оп. 6, спр. 5588, арк. 52.
29. Там само, оп. 5, спр. 589, арк. 21.
30. Там само, оп. 6, спр. 5568, арк. 1-3.
31. Там само, спр. 5583, арк. 5-29.
32. Там само, оп. 1, спр. 1111, арк. 24.
33. Там само, арк. 28.
34. Там само.
35. Там само, оп. 6, спр. 5581, арк. 2-12.
36. Там само, оп. 5, спр. 589, арк. 8.
37. Мінц. 1-й випуск фармтехнікуму / Мінц // Червоний край. – 1925. – 18 січня. – № 14 (241). – С. 4.
38. Мінц. Стажова комісія при інспектурі охорони здоров'я / Мінц // Червоний край. – 1925. – 29 січня. – № 22 (249). – С. 4.
39. Верхратський, С. А. Історія медицини: навч. посіб. – 4-е вид. випр. і доп. / С. А. Верхратський, П. Ю. Забудовський. – К.: Вища школа, 1991. – С. 355.
40. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 5588, арк. 31.
41. Там само, спр. 5584, арк. 18-70.
42. Мінц. 1-й випуск фармтехнікуму / Мінц // Червоний край. – 1925. – 18 січня. – № 14 (241). – С. 4.
43. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 5589, арк. 166.
44. Там само, арк. 252.
45. Там само, спр. 437, арк. 15.
46. Процек, Е. Г. История создания Винницкого медицинского института... – С. 20.
47. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 589, арк. 21.
48. Мінц. 1-й випуск фармтехнікуму / Мінц // Червоний край. – 1925. – 18 січня. – № 14 (241). – С. 4.
49. Пошесні хвороби в Вінниці // Червоний край. – 1925. – 12 червня. – № 129 (356). – С. 4; Пошесні хвороби у Вінниці // Червоний край. – 1925. – 9 липня. – № 152

(379). – С. 4.

50. Столярчук, А. А. Развитие аптечной сети Винницкой области за годы Советской власти... – С. 43.

51. Поділля в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.)... – С. 281.

52. Суровий, А. Ф. Технікуми Поділля в 1920-х роках... – С. 155-156.

53. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 731, арк. 19.

54. Там само, арк. 13.

55. Там само, оп. 4, спр. 528, арк. 24.

56. Там само, оп. 5, спр. 589, арк. 21.

57. Там само, арк. 27.

58. Там само, арк. 21 зв.

59. Вінницький фармтехнікум буде на державному утриманні // Червоний край. – 1925. – 23 квітня. – № 90 (317). – С. 4.

60. Процек, О. Г. Історія заснування Вінницького медичного інституту... – С. 193; ДАВО, ф. П.29, оп. 1, спр. 247, арк. 12.

61. ДАВО, ф. Р.29, оп. 1, спр. 414, арк. 18.

62. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 5585, арк. 65.

63. Там само, оп. 5, спр. 589, арк. 9.

64. Паламарчук, С. Робота ОБПС та студорганізацій вузів Вінниччини / С. Паламарчук // Студент революції. – Харків. – 1927. – № 5. – С. 30.

65. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 5582, арк. 2-6.

66. ДАВО, ф. Р.29, оп. 1, спр. 414, арк. 18.

67. Там само, ф. Р.595, оп. 2, спр. 306, арк. 252.

68. Там само, ф. Р.29, оп. 1, спр. 414, арк. 18.

69. Там само.

70. Там само.

71. Там само.

72. Паламарчук, С. Робота ОБПС та студорганізацій вузів Вінниччини... – С. 30.

Резюме

Исследуются образование и деятельность Винницкого фармацевтического техникума, в частности формирование преподавательского состава и студенческого контингента, отдельные аспекты академической и общественной работы, материальное положение, участников учебного процесса.

Ключевые слова: Винница, институт, медицина, преподаватели, студенты, учебы, украинизация.

Одержано 16 квітня 2013 року

УДК 378(477.43)“192–193”–057.87:930.25(477.44)

О.Б.Комарніцький

Документи Державного архіву Вінницької області про студентство педагогічних навчальних закладів Хмельниччини у 1920-ті – першій половині 1930-х рр.

У статті на основі архівних документів Державного архіву Вінницької області показано окремі аспекти формування студентського контингенту педагогічних навчальних закладів Хмельниччини у 1920-ті – першій половині 1930-х рр., йдеться про навчальну та громадську діяльність молоді, її матеріальне становище.

Ключові слова: інститут, технікум, студенти, успішність, гуртожиток.

Невід’ємним елементом демократичного суспільства є вільний доступ до інформації. Жодна країна не може стати демократичною, не забезпечивши власним громадянам права на правду про своє минуле. Головним інструментом для відтворення цієї правди є архівні документи. Однією із архівних установ України, яка містить важливі матеріали, зокрема, з історичного минулого нашої держави періоду 20–30-х рр. ХХ ст., є Державний архів Вінницької області.

Особливо ґрунтовно висвітлено в архівних документах 1920-ті роки. Документи ДАВО повідомляють про становлення радянської влади, проведення адміністративних і територіальних реформ, розвиток промисловості та сільського господарства, діяльність закладів освіти та культури, релігійних установ, здійснення політики коренізації, діяльність повстанських антибільшовицьких загонів тощо. Архівних справ за 1930-ті рр., на жаль, збереглося обмаль, оскільки більшість їх було втрачено під час відступу Червоної армії в 1941 р.¹

У 1932–1937 рр. Вінницька область займала території нинішніх Вінницької, Хмельницької, частини Житомирської і Черкаської областей, тому, природно, що ДАВО містить інформацію і про діяльність різних установ, закладів та підприємств цих регіонів.

Метою нашої статті є аналіз документів головної архівної установи Вінниччини про діяльність студентства педагогічних навчальних закладів Хмельниччини у 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст.

Абсолютна більшість архівних матеріалів стосуються подій 1930-х рр. Збереглися лише окремі документи, що датуються 1920-ми рр. Нашу увагу привернув протокол засідання Кам’янецького агітаційно-пропагандистського відділу від 10 жовтня 1923 р., на якому заслухали доповідь Промислера про політосвітню роботу в Кам’янець-Подільському інституті народної освіти (ІНО). Доповідач зазначав, що ця робота у виші була “дуже слаба”. При ІНО функціонував студентський клуб, який співпрацював з колегами із сільськогосподарського інституту. Гуртковою роботою охопили 75% студентства. Найкраще працював педагогічний гурток. Регулярно проводилися політ-

години. Мали місце виїзди у села студентів, які проводили там лекції. У літньому триместрі політосвітня робота ослабла, оскільки молодь була зайнята на сільськогосподарських роботах в інститутському господарстві². Через 2,5 місяці, 26-27 грудня колегія відділу розглянула питання про успішність студентів-комуністів. В ухвальній частині констатовалося про значний відсоток неуспішності членів і кандидатів в члени КП(б)У, перевантаженість їх службовими обов'язками, нерівномірний розподіл партнавантаження, слабку участь студентів у роботі професійних осередків³.

Більшість комуністів вступали у виші за командировками окружних організацій. Так, у 1925 р. Народний комісаріат освіти УСРР надав Кам'янецькій окружній організації КП(б)У 2 вакансії для вступу у Кам'янець-Подільський ІНО, ЛКСМУ – 2, профспілковій раді – 8, відділу народної освіти – 1, сільським радам – 1⁴.

У червні 1924 р. НКО УСРР у губерніях республіки створив комісії по студентським справам. У фондах ДАВО зберігся протокол першого засідання Подільської губернської комісії від 21 червня. Присутні ухвалили свої зібрання проводити щоп'ятниці. Того ж дня розглянули заяви студентів Кам'янець-Подільського ІНО. Зокрема, колишня студентка вишу Б.Михальчишина просила поновити її у складі студентів. Її відрахували за те, що під час відзначення одного з “пролетарських свят” вона “навмисно скрипіла партою”. Комісія, розглянувши справу Михальчишиної, ухвалила надати їй висновки інститутської комісії, а також рекомендації партійної і профспілкової організацій. Тоді ж губкомісія підтвердила рішення стипендіальної комісії ІНО про звільнення М.Розенталя від сплати за навчання⁵.

Досить інформативною була доповідна записка голови Подільського губернського Комітету поліпшення побуту студентства (КППС) Слемзина (1923 р.) про те, що умови життя студентства Поділля “дуже й дуже несприятливі”. У головних студентських центрах регіону – Вінниці і Кам'янці-Подільському, молодь не мала відповідно обладнаних “Будинків пролетарського студентства” (БПС). В Кам'янці були помешкання, які можна було б перепрофілювати, але вони потребували значних коштів для ремонту і обладнання меблями, яких КППС не мав⁶.

У першій половині 30-х рр. ХХ ст. на території нинішньої Хмельницької області єдиний педагогічний виш функціонував у Кам'янці-Подільському – інститут соціального виховання (з 1933 р. – педагогічний інститут). Педтехнікуми (ПТ) працювали у Кам'янці-Подільському, Проскуріві (український та польський) і Шепетівці⁷.

Документи ДАВО свідчать, що плани прийому студентів, як правило, виконувалися. Так, у 1932 р. до Кам'янець-Подільського ПТ мали набрати 180 осіб, водночас заяви про вступ подали 205 абітурієнтів, до Проскурівського українського ПТ – відповідно 60 і 84, Шепетівського ПТ – 150 і 259⁸. В іншому документі йдеться про те, що того року на навчання у Проскурівському українському ПТ планували загалом набрати 120 осіб. Що стосується Кам'я-

нець-Подільського і Шепетівського педтехнікумів, то їхні контингенти залишалися незмінними⁹. Якість вступників в окремих навчальних закладах була недостатньою. У квітні 1934 р. з Проскурівського польського ПТ повідомляли завідувачу обласного відділу народної освіти Лукашенку, що освітній рівень першокурсників дуже низький. Одну групу студентів укомплектували з осіб, які закінчили лише 4-х чи 5-ти-річну школу, іншу – з випускників 6-річних і частково 7-річних шкіл¹⁰. З Кам'янець-Подільського ПТ 2 січня 1935 р. доповідали, що відповідно до постанови ЦК КП(б)У від 3 жовтня 1934 р. про мобілізацію комуністів в інституті УСРР, кам'янецький виш мав прийняти 10 членів партії, однак прибули лише 7. Одразу постало питання їх матеріального забезпечення. Кожному з них призначили стипендії у розмірі 400 крб. Деяких партійців таке утримання не влаштувало і вони планували повернутися додому, про що керівництво закладу повідомило НКО¹¹.

Найбільша кількість студентів навчалася у кам'янецькому виші. Так, 1 квітня 1934 р. у Кам'янець-Подільському ІСВ студіювали 540 студентів¹². На початку квітня 1934 р. у педінституті нараховувався 491 студент¹³, 15 вересня 1934 р. – 613, 1 січня 1935 р. – 565¹⁴.

Серед педтехнікумів у 1933 р. найчисельніший студентський контингент мав Проскурівський український ПТ – 417 осіб. Децю менше студентів навчалось в Кам'янець-Подільському (360 осіб) і Шепетівському ПТ (330 осіб). У Проскурівському польському ПТ було лише 146 студентів¹⁵. У квітні 1934 р. в останньому навчалось 143 студенти¹⁶, а 1 серпня 1934 р. тут налічувалося 212 осіб¹⁷. У квітні 1934 р. у Кам'янець-Подільському ПТ здобували освіту 275 студентів¹⁸.

Окремі документи повідомляють про партійну приналежність молоді. У квітні 1932 р. у Кам'янець-Подільському ІСВ було 50 комуністів (9,3% від загальної кількості студентів) і 199 комсомольців (36,8%)¹⁹. У Проскурівському польському ПТ на початку серпня 1934 р. нараховувалося 59 комсомольців²⁰. За соціальним станом у квітні 1932 р. 38,8% студентів Кам'янець-Подільського ІСВ були вихідцями із робітників, 36% – селян, 22,2% – службовців²¹.

При педагогічних навчальних закладах організовували вчительські курси. Наприклад, у 1933–1934 навчальному році (н.р.) при Проскурівському польському ПТ функціонували річні курси молодшого і старшого концентрів, на яких навчалися від 36 до 40 осіб²².

Пріоритетним напрямом діяльності навчальних закладів була їхня навчальна робота. Вони, як правило, працювали за надісланими з НКО навчальними планами та програмами. Щоправда, мали місце і випадки, коли ці документи не надходили у заклади. Наприклад, у першому семестрі 1934–1935 н.р. викладачі Проскурівського польського ПТ через це змушені були самі розробляти робочі плани з історичних дисциплін, взявши за основу програми минулих років²³. Подібне спостерігалось і в 1933–1934 н.р., коли впродовж року технікум так і не отримав програм і підручників з польської мови²⁴. Крім того, у цьому закладі недостатньо використовувалася наочність,

лабораторні роботи, практично відсутньою була навчальна література, не налагодили самостійної роботи студентів²⁵. Як наслідок, у першому семестрі 1934–1935 н.р. навчальний план було виконано лише на 93-95%²⁶. Тоді ж у Кам'янець-Подільському педінституті цей показник склав 97%²⁷.

У кам'янецькому педвиші перед екзаменаційними сесіями розглядалися питання про підготовку та проведення сесійного періоду, а також про “перебудову” методів і форм навчання. Відповідні ухвали виробничих нарад розглядалися на зборах окремих курсів²⁸. У передсесійний період із сесійних дисциплін проводилися по три “зразкові лекції”. Такі ж лекційні заняття проводилися і впродовж семестру. Так, восени 1934 р. відбулися 2 лекції з економічної географії, по одній – з діалектичного матеріалізму, фізики, хімії²⁹.

Негативно позначалася на навчальному процесі нестача викладацьких кадрів. У Кам'янець-Подільському педінституті у 1934–1935 н.р. не вистачало викладачів історичних дисциплін³⁰. 2 січня 1935 р. керівництво вишу сигналізувало: “Стан історичного факультету поганий. Не вистачало кадрів. Це явище надто ненормальне”. Адміністрація неодноразово надсилала відповідні клопотання до НКО, але безрезультатно. До Кам'янця-Подільського відрядили лише одного викладача, але й він був низької кваліфікації (“не задовольняв вимог студентів”). Через це для студентів-істориків не читався курс історії стародавнього світу³¹.

Ще складнішим було становище із кадрами у Проскурівському польському ПТ. На початку 1933–1934 н.р. серед штатних працівників технікуму були лише директор, заступник директора з навчальної роботи і один викладач. Викладання абсолютної більшості дисциплін забезпечували викладачі українського ПТ українською мовою. Часто студенти працювали без викладача, практикувалось читання лекцій об'єднаним курсам³². На кінець навчального року штат викладачів зріс до 4 осіб³³. Щоправда, не всі вони могли закріпитися на новому місці. Наприклад, у першому семестрі прийняли на роботу викладачку польської мови О.А.Сущинську. Але вона, як з'ясувалось пізніше, не мала достатньої підготовки для викладання у технікумі, часто хворіла. Крім того, її лекції були “ідеологічно не витримані”. Тому керівництво закладу поставило питання перед НКО про зняття Сущинської з роботи і направлення нового викладача. Таку заміну в середині навчального року здійснити було досить складно, оскільки ніхто з викладачів технікуму, у т.ч. і директор, польською мовою не володів³⁴. Дестабілізуючим чинником у роботі технікуму була часта зміна керівництва. Так, впродовж жовтня 1933 р. – початку лютого 1934 р. заклад почергово очолювали 4 директора, з яких Струтинський, Немінський, Войцехівський були заарештовані органами ДПУ. Крім того, у жовтні під арешт взяли також заступника директора з навчальної роботи, секретаря технікуму, одного з викладачів і студента. На жаль, їхні прізвища у документі не зазначені³⁵.

Боротьба за “чистоту марксо-ленінського викладання” велася і в Кам'янець-Подільському педінституті, у ході якої, зокрема, у першому семестрі

1934–1935 н.р. було звільнено з роботи викладачів Бучинського і Купчика³⁶. Тоді ж викладач історії Сафонік “протаскував” на своїх лекціях “націоналістично-троцькістську контрреволюційну пропаганду”. Він використовував і рекомендував студентам “шкідливу” літературу ВУАМЛІНУ. Викладач подав “буржуазно-націоналістичне тлумачення” ролі і позиції Центральної Ради, не висвітливши “контрреволюційної суті Центральної Ради, впертої боротьби керованого Комуністичною партією [...] пролетаріату і працюючого селянства України проти цього опору буржуазії і кулацтва”. Сафонік, характеризуючи партію соціалістів-революціонерів (есерів) у період підготовки і після Жовтневої революції, зазначав: “СР на певному етапі зіграли деяку революційну роль, збуджуючи маси на боротьбу проти поміщиків... Комуністична партія використала це збудження мас для зміцнення своїх ідей”. З приводу цього керівник відділу культури та пропаганди і лєнінізму Кам’янецьчини у доповідній записці до Вінницького обкому КП(б)У повідомляв, що парт-організація (секретар – Слобода) і керівництво педінституту (директор – Н.Тостоган, завуч – Павлюченко) проявили “гнилий лібералізм” і винесли Сафоніку лише догану, хоча, на його думку, викладача потрібно було звільнити з роботи³⁷. Ще раніше, у 1932 р. доцент Кам’янець-Подільського ІСВ Будько на лекціях з методики суспільствознавства зазначав, що “соціалізм це лише ідея заради якої ми живемо”. Далі, вдало використавши слова І.Я.Франка, він заявив: “Щастя всіх прийде на наших кістках”³⁸.

Вищезазначене негативно позначилося на успішності студентів. За результатами навчання у першому семестрі 1934–1935 н.р. на “дуже добре” навчалось 9,9%, “добре” – 36,1%, “задовільно” – 52,3%, “незадовільно” – 1,7%³⁹. Вищими були показники успішності у студентів-комуністів та комсомольців. На “дуже добре” навчалось 8,4% членів ВКП(б) і 9,6% членів ЛКСМУ, 4% – безпартійних, на “добре” – відповідно 26,1%, 23,5%, 30%, “задовільно” – 60,5%, 63,4%, 58%, “незадовільно” – 5%, 3,5%, 8%⁴⁰. На екзаменаційній сесії студенти показали кращі результати. На “дуже добре” іспити склали 21,8%, “добре” – 33,4%, “задовільно” – 42%, “незадовільно” – 2,8%⁴¹. Найвищі показники мали студенти ІV курсу біохімічного відділу: на “дуже добре” навчалось 19%, “добре” – 38%, “задовільно” – 33,4%, “незадовільно” – 1,6%. Водночас студентство І курсу математичного факультету показали вкрай низький рівень засвоєння навчального матеріалу: на “задовільно” його засвоїли 3,6%, “незадовільно” – 96,4%⁴².

У Проскурівському польському ІТ у другому семестрі 1933–1934 н.р. абсолютна успішність становила 85%⁴³. У першому семестрі 1934–1935 н.р. на “дуже добре” навчалось 7,5% студентів, “добре” – 27%, “задовільно” – 53,9%, “незадовільно” – 11,6%⁴⁴.

Для ліквідації неграмотності студентів створювалися відповідні гуртки, наприклад, в Кам’янець-Подільському педінституті з української мови⁴⁵.

Частина студентів через неуспішність відраховували. Так, у Кам’янець-Подільському педінституті через це, а також пропуски занять покинули виш 18 студентів, ще 14 осіб перевелися до інших навчальних закладів. Як “класово-

ворожий елемент” відрахували 5 студентів, як “дезорганізаторів” – 1. За анти-семітизм звільнили 1 студента, “літунство” – 3. Через незадовільний стан здоров’я вибули 2 особи⁴⁶.

Поступово зростала навчально-матеріальна база. Зокрема, у Проскурівському польському ПТ у 1933–1934 н.р. було створено фізичний, агробіологічний, педагогічний кабінети, обладнання яких використовувалося у навчальному процесі⁴⁷. У наступному навчальному році обладнали хімічний і природничий кабінети, на оснащення яких витратили 3137 крб.⁴⁸. Поповнювалися фонди бібліотеки, у яких не достатньо була представлена політична і художня література. З 1934–1935 н.р. почали складати каталог видань книгозбірні⁴⁹.

З Кам’янець-Подільського педінституту повідомляли, що на початку 1935 р. студенти аудиторіями і кабінетами були забезпечені. Повністю устаткували фізичний і хімічний кабінети. Навчальною літературою забезпечили всі факультети, окрім історичного⁵⁰. У цьому ж навчальному році для кращої організації педагогічної практики бракувало базової (“опорної”) школи⁵¹.

Однією із форм навчальної роботи було проведення екскурсій. Зокрема, у першому семестрі 1934–1935 н.р. організували екскурсії для студентів Кам’янець-Подільського педінституту⁵² і Проскурівського польського ПТ⁵³.

Функціонували предметні гуртки. Наприклад, у Проскурівському польському ПТ працювали педолого-педагогічний і літературний гуртки. Не розвинув достатньої роботи географічний гурток⁵⁴.

Певна увага приділялася науково-дослідній роботі студентів. У Кам’янець-Подільському педінституті восени 1934 р. функціонували гуртки підвищеного типу з нової історії, фізики і хімії⁵⁵. Крім того, кафедри організували для студентів лекції з певних галузей науки. Так, у першому семестрі 1934–1935 н.р. провели 3 лекції з економічної географії, 1 – з астрономії⁵⁶.

Особливе місце у кам’янецькому виші посідали студенти-випускники. У 1935 р. інститут мав закінчити 21 студент, кожний з яких виконував дипломні роботи⁵⁷. З 26 грудня 1934 р. випускників перевели на “ударницькі обіди”, забезпечили стипендіями. Деяким студентам збільшили стипендіальне забезпечення на 20 крб. Більшість студентів “розвантажили” від громадської роботи, окрім голови і секретаря профбюро⁵⁸. 10 випускників-комуністів із 14 обійняли керівні посади. Зокрема, Ф.Я.Платонову, П.Ф.Хопкера, О.К.Ткача, Ю.П.Бришка призначили завідувачами районних відділів народної освіти, а С.П.Маленка, І.А.Антосевича, А.Ш.Крайдмана, К.І.Корнійчука, Ф.С.Янова – директорами шкіл⁵⁹.

У тоталітарному суспільстві особлива увага приділялася організації політнавчання. У кожній академічній групі Кам’янець-Подільського педінституту⁶⁰ і Проскурівського польського ПТ⁶¹ за розкладом проводилося політгодини. У першому з цих закладів щоп’ятниці організували ще й політхвилини, діяли 2 партшколи, гуртки вивчення історії партії і ленінізму, комсомольські політшколи, якими керували комуністи-викладачі і студенти⁶². У Проскурівському польському ПТ було започатковано гурток марксизму-ленінізму. Його робота

була незадовільною і у першому семестрі 1934–1935 н.р. він практично не працював⁶³.

Активізації роботи навчальних закладів слугувала організація соціалістичних змагань. У Кам'янець-Подільському педінституті восени 1934 р. змагання проводилися між окремими студентами та курсами. Щомісяця проходила перевірка виконання зобов'язань. З 802 студентів, охоплених змаганнями, “ударниками” визнали 173, з яких кращими “ударниками” стали 72 особи⁶⁴. Переможця міжкурсівих змагань (IV курс біохімічного відділу) нагородили перехідним прапором⁶⁵. У закладі було організовано вшанування кращих “ударників”, портрети яких занесли до “галереї ударників”⁶⁶. У тому ж навчальному році кам'янецький виш змагався з Вінницьким педінститутом⁶⁷. Одним із архівних документів містить зобов'язання з 38 пунктів, які взяв на себе Кам'янець-Подільський педінститут⁶⁸. У тому ж семестрі були організовані змагання і в Проскурівському польському ПТ, за результатами яких кращих студентів преміювали на суму 270 крб.⁶⁹.

Значна увага у закладах приділялася громадській діяльності студентів. Зокрема, у Кам'янець-Подільському педінституті у 1934–1935 н.р. функціонували гуртки: 2 музичних (духовий і симфонічний), спортивний і драматичний⁷⁰. Тоді ж все студентство було охоплено передплатою газет і частково журналів. Щомісяця випускалася загальноінститутська стінгазета. Впродовж семестру академічні групи видали по 5-6 групових газет⁷¹. Молодь зобов'язана була читати художню літературу. Регулярно проводилася перевірка прочитаного⁷². Тоді ж для студентів організували 2 літературні вечори, присвячені літературній творчості О.С.Пушкіна і А.П.Чехова. Крім того, було проведено культпоходи у кінотеатр, у яких молодь переглянула 4 кінофільми, а також 2 рази відвідала театр. Разом з тим, як зазначалося в одному із звітів, жодну кінокартину та виставу не обговорили. Для ударників у кінотеатрі закупили 4 постійних місця⁷³.

Функціонували в інституті і осередки добровільних громадських організацій, які працювали за календарним планом⁷⁴. Активну роботу проводив осередок ТСО “Авіахім”. Зокрема, 172 студенти-тсоавіахімівці скали нормативи на значок ГПО (32% від загальної кількості студентів вишу). Крім того, 43 студенти здобули значок “Ворошилівський стрілець”. Для участі в обласних змаганнях створили 2 групи “ворошилівських стрільців”: чоловічу (12 осіб) і жіночу (10 осіб). 62 студенти склали військово-технічний екзамен⁷⁵.

Молодь брала участь у шефській роботі, зокрема, у с.Пудлівці. Тут студенти впродовж 1934–1935 н.р. керували аграрно-технічними гуртками, які діяли при колгоспних бригадах, допомагали у справі колективізації села (на початку січня 1935 р. поза колгоспом залишалося лише 12 індивідуальних господарств). Провели 5 культурно-масових вечорів⁷⁶, виголосили доповіді про Конституцію СРСР, святкування 17-ї річниці з дня створення Червоної армії, Міжнародного жіночого дня 8 Березня. Разом з тим, в селі не вдалося створити сільської школи, а також шкіл з ліквідації неписьменності і малограмотності⁷⁷. Студенти-

агітатори значних зусиль доклали для організації чергових виборів до сільської ради. Наслідком роботи студентів стала 98-відсоткова явка виборців. Безпосередньо в інституті на загальноінститутських та факультетських зборах студентів під час підготовки до виборів рад обговорювалися положення Конституції. Проводилася роз'яснювальна робота серед молодих виборців⁷⁸.

Подібна робота проводилася і в Проскурівському польському ПТ. Тут функціонували хоровий і драматичний гуртки. Останній впродовж першого семестру 1934–1935 н.р. поставив 4 вистави у польському клубі. За цей же період студенти випустили 5 номерів загальнотехнікумівської стінгазети. Першокурсники та третьокурсники 2 рази на місяць випускали “академічні бюлетені”, а другокурсники – 1 раз. Для молоді організували по 2 колективних походи в кіно і театр. Всі студенти були охоплені передплатою преси. Активно у технікумі працював осередок ТСО “Авіахіму”. Нормативи на значок ГПО склали 23 особи, ГСО – 24. Водночас, осередок МОДРу лише значився на папері. Всі студенти були охоплені передплатою добровільної позики.

Студентство педтехнікуму проводило шефську роботу. Зокрема, у підшефне село відрядили 8 бригад, де було виголошено 5 доповідей, проведено антирелігійний вечір. Все ж, як зазначалося в одному із звітів, робота у підшефному селі була недостатньою. Антирелігійний вечір провели також і в польському клубі. До підшефної військової частини відряджали бригади студентів-художників. Студенти-практиканти надавали допомогу міській школі №5, виготовляючи для неї дидактичні матеріали. Водночас, керівники педпрактики провели 5 методичних нарад з вчителями 1–4 класів, прочитали для них доповідь “Як готуватися вчителю до лекції”⁷⁹.

В одному із документів йдеться про стан стрілецького спорту у Проскурівському і Шепетівському українських ПТ. У розпорядженні завідувача Вінницького обласного відділу народної освіти Подільського від 3 квітня 1935 р. про підсумки заочних стрілецьких змагань між педтехнікумами області йшлося про те, що найгірше були підготовлені студенти Проскурова, Шепетівки, Тульчина і Бердичева⁸⁰.

Низка документів Державного архіву Вінницької області повідомляють про матеріальне становище студентів, насамперед Кам'янець-Подільського педінституту. Більша частина студентства отримувала стипендію. Так, у січні 1935 р. НКО фінансував стипендіальне забезпечення 70% студентської молоді при середньому розмірі стипендії 81 крб. Стипендії у виші видавали у розмірі від 40 до 80 крб., завдяки чому вдалося забезпечити ними 90% першокурсників⁸¹. Студенти Проскурівського польського ПТ були забезпечені стипендіями 100-відсотково. Третьокурсники одержували стипендіальне забезпечення у розмірі 90 крб.⁸².

Недостатніми були житлові умови. На початку січня 1935 р. педінститут мав 5 гуртожитків загальною площею 2947 м², де проживали 635 із 802 студентів вишу. На одного мешканця припадало 4,5 м² житлової площі. Гуртожиток №5 інституту передали за місяць до початку навчального року, тому

закінчити його ремонт не встигли. Для проведення якісних ремонтних робіт потрібно було 53 тис. крб. Однак НКО УСРР надав лише 25 тис. крб. Кошти надходили частинами по 2-5 тис. крб. Більшість коштів надійшло наприкінці року, тому будівельники не встигли їх освоїти, після чого вони повернулися у держбюджет. В одному із гуртожитків через бюрократичну тяганину не змогли отримати скла і заскрити подвійні рами, не дивлячись на резолюцію наркома освіти В.П.Затонського. Впродовж семестру точилася боротьба за гуртожиток №4, який хотів відібрати відділ охорони здоров'я.

Більшість гуртожитків не були пристосовані для проживання. Більшість кімнат через несправність пічок погано опалювалися. Тому деякі кімнати були незаселеними⁸³. Не вистачало і палива. Наприкінці жовтня 1934 р. керівництво вишу сигналізувало, що дровами інститут забезпечено лише на 2 місяці (при потребі 49 тис. пудів наявними були лише 12 тис.). За розпорядженням облвиконкому райвиконком мав забезпечити інститут, однак останній категорично відмовився це робити⁸⁴. Особливо дефіцитними були цвяхи.

Незадовільним був санітарний стан гуртожитків. Тут було брудно, підлогу мили 1 раз на 5 днів, відсутні урни для сміття, плювальниці, на підлозі – окурки, сміття; повітря у кімнатах через те, що студенти палили у кімнатах, важке; кімнати не провітрювались, на їхніх стінах була велика кількість тарганів та блохів. Молодь вживала не переварену воду, яку зберігали у бляшаних поржавілих відрах, які нічим не накривалися. Матраци, простирадла, подушки були брудними. Ремонт гуртожитків виконали погано. У доповідній записці обстежувача інституту, представника Вінницького обкому КП(б)У Ткачука від 22 жовтня 1934 р. зазначалося, що “в більшості кімнатах важко розібрати чи стіни політі брудною водою, чи там є якась доза вапна”⁸⁵.

Обладнанням гуртожитки були забезпечені. Кожного мешканця забезпечили 3 простирадлами, 2 наволочками. На 2 студентів припадала 1 тумбочка. У кімнатах на столах були скатертини, графини, закупили гардини і коврики. Зміна постільної білизни проводилася 3 рази на місяць⁸⁶. У трьох гуртожитках організували “червоні кутки”⁸⁷. Проводилися змагання між кімнатами, за результатами яких преміювали 15 краших кімнат. Їх було радіофіковано⁸⁸. У січні 1935 р. радіофікували по 10 кімнат у кожному гуртожитку⁸⁹.

Не достатнім було освітлення гуртожитку. Мали місце випадки, коли подачу електроенергії припиняли о 23-24.00 год. А в деяких гуртожитках освітлення не було впродовж декілька днів. Не достатньо забезпечувалися вони електролампочками⁹⁰.

Через відсутність води у гуртожитках не було душевих кімнат. Тому студенти користувалися послугами міської лазні, де утворювалися великі черги, оскільки не вистачало води⁹¹.

Ще гіршим був стан гуртожитків Кам'янець-Подільського українського ПТ. Студенти спали на матрацах без простирадл, у кімнатах брудно, у великій кількості таргани⁹². Далеко не кращим був побут молоді Проскурівського польського ПТ. У січні 1935 р. комісія, обстеживши гуртожиток по вул. Кам'я-

нецькій, констатувала: “В коридорі немає умивальника, пооббивані стіни, холодно (кімната №22), койка біля койки (кімната №20), холодні кімнати й коридори. Погано обладнано піч, від чого в кімнаті повно диму (кімната №2). По всіх вищезгаданих кімнатах немає зубних порошоків...”⁹³. На 1 серпня 1934 р. житлом були забезпечені 85% студентів. Гуртожитки потребували додатково 150 ліжок, 130 одіял, 330 простирадл, 40 наволочок, 80 столів, 60 матраців, 40 вішалок, 150 тумбочок⁹⁴.

Досить складно було забезпечити студентську молодь харчуванням. Частина продуктів надходила у студентську їдальню з допоміжних господарств, які створювалися при навчальних закладах. Так, Кам’янець-Подільський педінститут у 1934 р. мав 7 коней, 11 свиней, 19,5 га землі, з якої у тому році зібрали 2 тис. пудів картоплі, 150 пуд. кукурудзи, 1508 кг вівса, 1874 кг ячменю. Все ж господарство за розмірами було незначне і потреби інституту не задовольняло⁹⁵. Проскурівський польський ПТ мав 6 га орної землі, з яких 3 га засіяли яровими зерновими, 2,5 га – картоплею, 0,5 га – іншими городніми культурами; 2 коней, декілька одиниць сільськогосподарського реманенту⁹⁶.

Їдальня Кам’янець-Подільського педінституту наприкінці жовтня 1934 р. обслуговувала 500-600 студентів. Її пропускна спроможність була задовільною. Однак через неорганізованість (неритмічність режиму і розпорядку в їдальні, відсутність керівництва з боку студентського профкому) утворювалися великі черги. Були випадки, коли 100-160 студентів залишалися без сніданку⁹⁷. Невдовзі, виконуючи постанову ЦК ВКП(б) про Новочеркаський інститут, їдальню розширили і на початок січня 1935 р., черг вже не було⁹⁸.

Готування їжі було у незадовільному стані, не оголошували меню. У жовтні 1934 р. обстежувач Вінницького обкому КП(б)У Ткачук у своїй доповідній записці повідомляв, що з початку 1934–1935 н.р. студенти “запам’ятали капусту”, її вживали тричі на день: “Перша страва завши виготовляється з капусти, буряка і картоплі – це зветься “борщ”. Готують цей борщ надзвичайно примітивно і неохайно. Грубо порубана капуста, буряк і картопля декілька раз закіпить і подається за заготовлену їжу... Про цибулю, перець, помідори тощо ніхто і не згадує”. Це ж стосується і других страв. Порції були невеликими⁹⁹. У грудні того ж року студенти м’ясо отримали лише 4 рази замість запланованих 15. У їдальні панувала антисанітарія. На кухні брудно, велика кількість мух, з якими ніхто не боровся. Одяг працівників був брудний. Таке становище пояснювали незадовільною роботою організації “Студгромхарч”, яка взяла на себе зобов’язання організувати харчування молоді. Щоденно студентство сплачувало за їжу 1 крб. 20 коп., однак харчі видавали лише на 70% від цієї суми, інші 30% поглинали т.зв. “накладні видатки”. З початком екзаменаційної сесії харчування покращилося (за рахунок того, що інститут видав зі свого господарства додатково на кожного студента по 100 гр. картоплі, а також постачав свиней для забезпечення молоді м’ясом). У вищі були організовані покращені обіди для кращих “ударників”, продукти на які видавалися з інститутського господарства. У першому семестрі 1934–1935 н.р. ними були

охоплені 40 студентів. З початку 1935 р. такі ж обіди видавали і студентам випускного курсу¹⁰⁰.

При інституті функціонували перукарня (“голярня”), пральня. Якість роботи останньої була незадовільною, недостатньо видавалося мила¹⁰¹. Це ж стосується і забезпечення молоді одягом і взуттям¹⁰².

У 1934–1935 н.р. у виші працював студентський кооператив внутрішнього займу, який об’єднав 57 членів¹⁰³.

Отже, матеріали Державного архіву Вінницької області дають можливість проаналізувати окремі аспекти буття студентської молоді педагогічних навчальних закладів Хмельниччини у 20-ті – першій половині 30-х рр. ХХ ст. Документи архівної установи повідомляють про виконання планів прийому та якісні показники першокурсників, партійну та соціальну приналежність молоді, показують труднощі в організації навчального процесу (нестача викладацьких кадрів, недостатні методичне забезпечення та навчально-матеріальна база тощо), проведення політнавчання та соцзмагань, діяльність гуртків, осередків добровільних громадських організацій, шефську роботу молоді, незадовільне матеріальне становище студентства.

Примітки:

1. Архівні установи України: довідник / [редкол.: Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш, Г. В. Папакін; Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та док.-ва]. – 2-е вид., доп. – К., 2005. – С. 201.

2. Державний архів Вінницької області, ф. П.1, оп. 1, спр. 1637, арк. 12.

3. Там само, арк. 16.

4. Там само, ф. П.29, оп. 1, спр. 247, арк. 106 зв.

5. Там само, ф. П.1, оп. 1, спр. 1542, арк. 13-14.

6. Там само, спр. 466, арк. 115.

7. Там само, ф. П.457, оп. 1, спр. 447, арк. 42-43.

8. Там само, спр. 135, арк. 2.

9. Там само, ф. П.136, оп. 6, спр. 21, арк. 3.

10. Там само, спр. 493, арк. 2.

11. Там само, спр. 494, арк. 16.

12. Там само, спр. 20, арк. 18, 75.

13. Там само, спр. 492, арк. 14.

14. Там само, ф. П.457, оп. 1, спр. 444, арк. 163.

15. Там само, спр. 135, арк. 55.

16. Там само, ф. П.136, оп. 6, спр. 493, арк. 4.

17. Там само, арк. 26.

18. Там само, спр. 492, арк. 14.

19. Там само, спр. 20, арк. 18.

20. Там само, спр. 493, арк. 26.

21. Там само, спр. 20, арк. 18, 75.

22. Там само, спр. 493, арк. 3-4.

23. Там само, ф. П.457, оп. 1, спр. 444, арк. 154.

24. Там само, ф. П.136, оп. 6, спр. 493, арк. 3.

25. Там само, ф. П.457, оп. 1, спр. 444, арк. 154.
26. Там само.
27. Там само, арк. 159.
28. Там само, арк. 164.
29. Там само, арк. 159 зв.
30. Там само, арк. 159.
31. Там само, ф. П.136, оп. 6, спр. 494, арк. 17.
32. Там само, спр. 493, арк. 2.
33. Там само, арк. 4.
34. Там само, арк. 5.
35. Там само, арк. 3.
36. Там само, ф. П.457, оп. 1, спр. 444, арк. 161.
37. Там само, ф. П.136, оп. 6, спр. 604, арк. 1-2.
38. Там само, спр. 20, арк. 82.
39. Там само, ф. П.457, оп. 1, спр. 444, арк. 159.
40. Там само, арк. 163.
41. Там само, арк. 159.
42. Там само, арк. 160 зв.
43. Там само, ф. П.136, оп. 6, спр. 493, арк. 4.
44. Там само, ф. П.457, оп. 1, спр. 444, арк. 154.
45. Там само, арк. 160 зв.
46. Там само, арк. 163.
47. Там само, ф. П.136, оп. 6, спр. 493, арк. 4.
48. Там само, ф. П.457, оп. 1, спр. 444, арк. 154.
49. Там само, арк. 154; ф. П.136, оп. 6, спр. 493, арк. 4.
50. Там само, ф. П.457, оп. 1, спр. 444, арк. 159 зв., 164.
51. Там само, арк. 160.
52. Там само.
53. Там само, арк. 154.
54. Там само.
55. Там само, арк. 164.
56. Там само, арк. 160 зв., 164-165.
57. Там само, арк. 160.
58. Там само, ф. П.136, оп. 1, спр. 494, арк. 16.
59. Там само, спр. 604, арк. 14-15.
60. Там само, ф. П.457, оп. 1, спр. 444, арк. 160 зв.
61. Там само, ф. П.136, оп. 6, спр. 493, арк. 4.
62. Там само, ф. П.457, оп. 1, спр. 444, арк. 160 зв., 165.
63. Там само, арк. 154.
64. Там само, арк. 164.
65. Там само, арк. 159 зв.
66. Там само, арк. 160 зв.
67. Там само, арк. 164.
68. Там само, арк. 104-109.
69. Там само, арк. 156.

70. Там само, арк. 165.
71. Там само, арк. 160.
72. Там само, арк. 160 зв.
73. Там само, арк. 160, 165.
74. Там само, арк. 159 зв.
75. Там само, арк. 160 зв., 165.
76. Там само, арк. 166.
77. Там само, арк. 160.
78. Там само, арк. 159, 166.
79. Там само, арк. 155.
80. Там само, ф. Р.1179, оп. 1, спр. 13, арк. 165.
81. Там само, ф. П.136, оп. 1, спр. 494, арк. 16.
82. Там само, ф. П.457, оп. 1, спр. 444, арк. 156.
83. Там само, ф. П.136, оп. 6, спр. 494, арк. 12-13.
84. Там само, спр. 492, арк. 57-58.
85. Там само, арк. 57.
86. Там само, ф. П.457, оп. 1, спр. 444, арк. 166.
87. Там само, арк. 160.
88. Там само, арк. 165.
89. Там само, арк. 160.
90. Там само, ф. П.136, оп. 6, спр. 494, арк. 14.
91. Там само.
92. Там само, спр. 492, арк. 58.
93. Там само, ф. П.457, оп. 1, спр. 444, арк. 155.
94. Там само, ф. П.136, оп. 6, спр. 493, арк. 26.
95. Там само, спр. 492, арк. 58.
96. Там само, спр. 493, арк. 26.
97. Там само, спр. 492, арк. 56.
98. Там само, спр. 494, арк. 15.
99. Там само, спр. 492, арк. 56.
100. Там само, спр. 494, арк. 15.
101. Там само, арк. 14.
102. Там само, ф. П.457, оп. 1, спр. 444, арк. 160.
103. Там само, арк. 165.

Резюме

В статье на основе архивных документов Государственного архива Винницкой области показаны отдельные аспекты формирования студенческого контингента педагогических учебных заведений на территории современной Хмельницкой области в 1920-е – первой половине 1930-х гг., говорится об учебной и общественной деятельности молодежи, ее материальном положении.

Ключевые слова: институт, техникум, студенты, успеваемость, общежитие.

УДК 070(477.43) ПОДОЛЯНИН “1992/2012”

О.В.Будзей

“Подольнин” в інформаційному просторі Хмельниччини (1992–2012 рр.)

У статті розповідається про першу в Кам’янці-Подільському приватну газету “Подольський листок”, про невдачу спроби 1901 р. видавати в місті приватну газету “Подольнин”, про реалізовані проекти видання “Подольнина” в 1910–1917 та 1941–1944 рр. Основну увагу приділено народження та становленню приватної газети “Подольнин” у 1992–2012 рр.

Ключові слова: газета “Подольнин”, Кам’янець-Подільський, приватна справа.

Про важливість приватної ініціативи для успішної реалізації будь-якої справи може свідчити історія приватної газети “Подольнин”, яка 26 грудня 2012 р. відзначила 20-річчя з дня виходу першого номера.

Перша спроба видавати в Кам’янці-Подільському приватну газету припадає ще на ХІХ ст. Піонером цієї справи став журналіст і письменник Борис Миколайович Сторожевський (1850–1898), який у 1881–1882 рр. видавав у Кам’янці-Подільському “Подольський листок”¹. Газета виходила тричі на тиждень, вигідно відрізнялася від багатьох провінційних видань 1880-х рр. ґрунтовністю та різкістю критики деяких сторін суспільно-політичного життя і економічних відносин у Росії². Вихід часопису припинився “через обставини важкі й редакцією не передбачені”³. Після цього преса Кам’янця-Подільського, як і всієї Подільської губернії, знову обмежилася двома офіційними виданнями: “Подольськими губернськими ведомостями”, які виходили двічі на тиждень, та “Подольськими єпархиальними ведомостями”, які виходили двічі на місяць⁴.

Нову спробу видавати в адміністративному центрі Подільської губернії приватну газету було зроблено тільки на початку ХХ ст. Юхим Сіцінський писав: “Нарешті, 1901 року була спроба знову видавати приватну газету, з найменуванням “Подольнин”, і було отримано дозвіл на видання, але справа тим і скінчилася: дозволеної газети не вийшло жодного номера”⁵. Розповімо детальніше про обставини, пов’язані з цим проектом. Ще влітку 1900 р. один з бібліографічних журналів, який видавався в Санкт-Петербурзі, сповістив, що “кам’янець-подільський домовласник Четвериков порушив клопотання про видання в Кам’янці щоденної газети “Подольнин”⁶. Розгляд клопотання розтягнувся десь на півроку, але завершився успіхом. Як повідомив у березні 1901 р. “Книжный вестник”, 17 січня 1901 р. потомственному почесному громадянину Іванові Олексійовичу Четверикову було дозволено видавати в місті Кам’янці-Подільському, з дозволу попередньої цензури, під редакторством титулярного радника Митрофана Антоновича Трублаєвича, щоденну газету під назвою “Подольнин” за програмою: 1) Урядові розпорядження; 2) Теле-

грами; 3) Статті, що стосуються науки, мистецтва, сільського господарства, прикладних знань тощо; 4) Кореспонденції з Подільської губернії та інших місць; 5) Загальна хроніка; 6) Хроніка місцевого життя; 7) Чужоземні звістки; 8) Огляд друкованих видань (бібліографія); 9) Судова хроніка без права обговорення судових рішень; 10) Театральні рецензії; 11) Різні звістки; 12) Довідковий відділ: біржові відомості, списки справ, призначених до слухання в місцевому суді та з'їзді, резолюції щодо судових справ і т. д.; 13) Оголошення. Передплатна ціна на рік із доставкою та пересиланням становила 6 рублів, для духовенства і сільських учителів було передбачено знижку на один рубль⁷. Про нову газету під редагуванням Трублаєвича з'явилася також кореспонденція в №46 "Санкт-Петербурзьких ведомостей" за 1901 р., про що згодом повідомив "Литературный вестник"⁸.

Про запланованого редактора першого можливого "Подолянина" дещо можна довідатися зі спогадів Віктора Приходька "Під сонцем Поділля": "Із старших людей, бувших "українофілів", що увійшли в новозасновану "Просвіту" і брали в ній активну участь, треба згадати ще Митрофана Антоновича Трублаєвича – родом подолянина, із духовної сім'ї, також уже старшого літами, коли почала працювати "Просвіта". В свій час він скінчив правничий факультет Київського університету і, мабуть, як і інші його сучасники-студенти, був під впливом проф. Антоновича та української громади. Але пізніша його діяльність, служба, оточення й т. п. також, очевидно, зробили те, що він не виявляв себе активно, як українець. Трублаєвич у своїм житті перейшов дуже багато всяких служб, посад і становищ. Він був адвокатом, мировим посередником, головою з'їзду мирових посередників, далі, коли на Поділлі заведено так зване "куце земство", він був довгий час членом Подільської Губерніяльної Управи "по делам Земского Хозяйства" і, нарешті, виїхав із Кам'яця у Верхнедніпровськ, як нотар. Трублаєвич не був звичайною сірою людиною. Добрий правник, людина широкоосвічена й прогресивна, гарний землець. Але його "неблагонадійність" постійно ставала на перешкоді його кар'єрі. У Подільській "Просвіті" він був членом управи і, так би мовити, юрисконсультом Товариства: складав статути, умови, а найбільше – всякі пояснення до адміністрації"⁹.

Хоч "Подолянин" і не виходив, але 1904 р. "Большая энциклопедия", що видавалася під редакцією Сергія Южакова, вмістила невеличку (на три рядки) статтю про новий кам'янецький часопис, причому перекурила ім'я редактора: Трубников замість Трублаєвич¹⁰.

Щодо видавця "Подолянина", то, як засвідчує адрес-календар Подільської губернії 1904 р., Іван Олексійович Четвериков проявляв велику активність у багатьох сферах. Він був дійсним членом Подільського губерньського статистичного комітету, членом від платників губерньського з промислового податку присутствія, членом попечительної ради Кам'янець-Подільської "в пам'ять Государя Императора Александра III" громади сестер милосердя, членом Кам'янець-Подільського попечительного про бідних комітету, членом

Кам'янець-Подільського товариства взаємного кредиту¹¹. Не меншу його активність зафіксовано і в Пам'ятній книжці Подільської губернії на 1911 рік¹². Крім того, тоді Іван Олексійович був гласним Кам'янець-Подільської міської думи. Мешкав він у власному будинку на Новому плані – на Семінарській площі (нині на цьому колишньому майдані розташований головний корпус Подільського державного аграрно-технічного університету)¹³. Активно проявляла себе в громадському житті і дружина Четверикова – Анастасія Мефодіївна. Вона була членом ради Кам'янецького Іоанно-Предтеченського православного братства, помічницею попечительниці Кам'янецького дитячого притулку (до речі, попечительницею була сама Софія Миколаївна Ейлер – дружина подільського губернатора)¹⁴.

Після цієї невдачі з приватною газетою знадобилося майже 10 років, щоб у місті став виходити часопис під придуманою ще 1900 р. назвою “Подільнин”. 4 вересня 1910 р. подільський губернатор (ним тоді був Олександр Ейлер) видав раді Подільського союзу російських націоналістів свідоцтво на видання в Кам'янці-Подільському щоденної газети “Подільнин” під редакцією дворянина Бориса Володимировича Плеського. Через 10 днів, 14 вересня, вийшов перший номер¹⁵. До речі, передплатна ціна на 1911 рік для нової газети була такою ж, як і передбачена 10 років тому для запланованого видання Четверикова, – 6 рублів. Щоправда, пільг для жодних категорій передплатників не пропонувалося¹⁶.

Як засвідчують відомості від 30 жовтня 1913 р., надані начальникові Подільського губернського жандармського управління, “Подільнин” отримував субсидію від Подільського губернського земства¹⁷. Того ж 1913 р. його щоденний тираж становив від 3600 до 3700 примірників. Крім того, довідуємося, що газета “піддавалася конфіскації за статтю в номері від 26 жовтня 1913 р., яка містила в собі збудження однієї частини населення проти іншої та осуд Київської поліції у зв'язку зі справою Бейліса”¹⁸. Всього побачило світ 1863 номери газети, останній – 29 червня 1917 р.¹⁹.

7 вересня 1941 р. в Кам'янці-Подільському побачило світ перше число української газети “Подільнин” – органу окружного комісаріату. В умовах німецької окупації часопис (видавався упродовж 1941–1944 рр.) намагався стояти на захисті української нації, сповідував необхідність зберегти найкращі народні традиції, інформував читачів про злочини сталінського режиму, постійно друкував матеріали з історії Поділля²⁰.

Започаткований наприкінці 1992 р. “Подільнин” став третьою (а якщо зважити на нереалізований проект 1901 р., то четвертою) газетою з такою назвою в Кам'янці-Подільському. Історію народження цього часопису вперше детально було висвітлено в статті одного із засновників сучасного “Подільнина” Олега Будзея, опублікованій 3 травня 2002 р. з нагоди Всесвітнього дня свободи преси²¹. Про народження та становлення газети також розповів її засновник і перший головний редактор Віталій Бабляк в інтерв'ю з нагоди 15-річчя часопису. Саме робота в архіві, де зберігалася підшивка дорево-

люційного “Подільнина”, згодом наштовхнула Віталія Петровича на думку саме так назвати і нову газету²². Чимало матеріалів, присвячених розвитку газети, історії її найпопулярніших рубрик і тем розміщено в ювілейному номері “Подільнина” від 21 грудня 2012 р., який вийшов під гаслом “Ми пишемо історію вже 20 років”²³.

Народження нової газети розпочалося в травні 1992 р., коли її майбутні засновники ще працювали в редакції газети міськради “Кам’янець-Подільський вісник”, проте з кожним днем усе зриміше стала зароджуватися та визрівати ідея створення в регіоні першої приватної газети “Подільнин”. “Кам’янець-Подільський вісник” тоді був газетою молодою, яка ще тільки намащувала свій шлях. Новою міською владою, обраною в березні-квітні 1990 р., газета задумувалася як видання демократичне, альтернативне до компартійного “Прапора Жовтня”. 7 вересня 1990 р. тодішній голова міськради Михайло Аносов, висловлюючи своє бачення нового видання, навіть назвав створювану газету народною, тобто “доступною, зрозумілою і близькою всім”²⁴. У вересні, жовтні та грудні 1990 р. побачили світ три пробні випуски нового часопису, а з 1 січня 1991 р. було налагоджено його регулярний – двічі на тиждень — випуск і тим самим покладено край багатолітній монополії “Прапора Жовтня” (нині “Край Кам’янецький”) на висвітлення подій у регіоні. Нову газету очолив досвідчений редактор, депутат обласної ради (а в ній – голова фракції “Демократичне Поділля”) Іван Покотило.

“Вісник” одразу ж став рупором для зголоднілих на публікації демократичних сил міста і, отже, здавалося би, з перших чисел зарекомендував себе як видання антикомуністичне. Проте газета, ведучи свою лінію, спокійно надавала шпальти опонентам (як, скажімо, 20 квітня 1991 р. першому секретареві райкому КПУ Тарасові Муравці для розлогої статті “Зосереджувати зусилля на головних напрямках”, 19 червня 1991 р. для добірки листів читачів, сповнених дошкульної критики на адресу газети). Міськрада як засновник газети за поточними клопотами досить швидко забула про неї. І довелося колективу редакції вже 20 квітня звернутися з відкритим листом до голови міськради і міськвиконкому Михайла Аносова та депутатів. Проте сесія міськради не знайшла часу розглянути листа. Все закінчилося тим, що в жовтні Іван Покотило подав заяву на звільнення, оскільки “в умовах фінансової та інформаційної блокади” не зміг належним чином виконувати свої обов’язки.

4 листопада 1991 р. “Вісник” очолив Віталій Баблик, спочатку як виконувач обов’язків редактора, а з 24 січня 1992 р. як повноцінний редактор, затверджений сесією міськради. Новий редактор газети теж відчув: щоб видання набирало силу, треба щось робити. Тому в травні 1992 р. колектив редакції “Кам’янець-Подільського вісника” вийшов із пакетом конкретних пропозицій на сесію міськради:

- 1) трудовий колектив стає співзасновником видання;
- 2) газета набуває обласного статусу;
- 3) періодичність виходу часопису зростає з 2-х разів на тиждень до 4-х;

4) газета на область виходить під лаконічнішою та промовистішою назвою “Подільнянин”.

15 травня сесія міськради з усіма пунктами, крім четвертого, погодилася. Отже, “Подільнянин” тоді, в травні 1992 р., не народився. Але слово “Подільнянин” як можливу назву газети вже було промовлено.

“Вісник” усе активніше та прицільніше аналізує дії владних структур міста, адже в газеті працюють два депутати міськради (Віктор Єрменчук і Олег Будзей), а редактор Віталій Баблик і його заступник Олександр Доложевський – досвідчені журналісти, що пройшли добрий вишкіл у “Прапорі Жовтня”. Тому гострі і разом з тим аналітичні публікації “Приватизація розпочалась?” Доложевського у свідаторстві з депутатом міськради Анатолієм Кучером (20 червня), “Загадка Михайла Аносова” Будзея (24 червня), “Лобашов повертається?” Баблика (27 червня), “Логіка абсурду” Єрменчука (1 липня), серія “Чи була у мисливця голова?” Будзея (15, 18 липня і 5 серпня) викликають широкий резонанс у читачів і водночас роздратування голови виконкому та його найближчого оточення. З кінця червня починається фінансова блокада “Вісника” – закладена в бюджеті дотація, незважаючи на численні звернення редактора, газеті не надається.

Прочитуємо думку про тогочасний “Вісник” музичного коментатора Українського радіо Оксани Прилиппо, яка в червні 1992 р. проводила відпустку в Кам’яни-Подільському та регулярно купувала “Вісник” у кіоску. Ось що написала Оксана Анатоліївна в листі до редакції:

“Завжди читала Вашу газету із зацікавленням, хоча номери були за якістю нерівнозначними – і це природно. Подобається мені і верстка, і влучні, з інтригою, назви рубрик, статей, дописів. Є якась магія у тому, що, коли береш номер, – відчуваєш, з яким настроєм робилася газета: чи натхненно, чи байдуже. А Ваш “Вісник” – повторююсь – щоразу брала в руки із задоволенням. Одним словом, вітаю колектив і бажаю успіхів, натхнення”²⁵.

Творчий потенціал “Вісника” був тоді надзвичайно високим. Крім названих вище журналістів, у газеті працювали художник Ігор Романенко, літературознавець Віталій Мацько (нині доктор філологічних наук), енергійний Михайло Коцюбанський, майстриня душевних розмов Юлія Яворська, досвідчений фотокор Микола Сідаш (у жовтні його змінив Микола Мостовий). Здавалося, варто тільки демократичній владі та колективу редакції сісти за “круглий стіл” переговорів і затіяти діалог, як усе стане на свої місця. Але влада на діалог не йде.

Ситуація загострюється. 15 серпня на знак протесту проти невиконання владним співзасновником газети своїх обов’язків щодо видання, відстоюючи право журналістів мати свою думку та вільно висловлювати її, “Вісник” виходить з численними білими плямами. 9 вересня побачив світ спеціальний блокадний випуск газети (де, до речі, вперше було вміщено карикатуру на чинного найвищого місцевого діяча). Часопис видається на гроші, взяті в кредит. І депутати нарешті (після літніх канікул) звертають увагу на газету і

14 вересня ухвалюють:

- 1) фінансувати газету до кінця бюджетного року;
- 2) для розгляду конфлікту створити спеціальну депутатську комісію.

І все ж інтереси сторін діаметрально розбіглися: влада мріяла накинути вуздечку на газету, а газета мріяла вирватися на волю. У листопаді 7 працівників редакції реєструють як засновники обласну газету “Подільнин”. Це 41-річний Віталій Бабляк, 39-річний Олег Будзей, 37-річний Олександр Доложевський, 36-річний Михайло Коцюбанський, 31-річна Юлія Яворська, 27-річний Віктор Єрменчук і 26-річний Ігор Романенко.

Журналістську освіту мали тільки двоє – Юлія Яворська, яка 1986 р. заочно закінчила факультет журналістики Київського університету, редагувала багатотиражку педінституту “Радянський студент”, а з грудня 1990 р. (з часу заснування) працювала кореспондентом “Кам’янець-Подільського вісника”, й Ігор Романенко, який у 1984–1988 рр. навчався на факультеті журналістики у Львівському вищому військово-політичному училищі, проходив гарт у військових газетах, а з травня 1992 р. працював коректором газети міськради. Писав він і статті, але робив це в два етапи: спочатку викладав думки російською мовою, потім перекладав їх українською. А ще шпальти “Вісника” прикрашали дотепні Ігореві малюнки.

Трос засновників закінчили три різні факультети Кам’янець-Подільського педінституту: Віталій Бабляк – 1972 р. історичний, Олег Будзей – 1974 р. фізико-математичний, Віктор Єрменчук – 1990 р. філологічний. Олександр Доложевський теж закінчив педінститут, але в Рівному, де 1976 р. здобув фах учителя російської мови та літератури. Не здобув вищої освіти, але здобув великий життєвий досвід в експедиціях, в Афганістані Михайло Коцюбанський.

Сесія, що відбулася 1-3 грудня 1992 р., поставила крапку в затяжному конфлікті, звільнивши Віталія Бабляка з посади редактора “Вісника”. Віталій Мацько та Юлія Яворська залишилися творити газету міськради (саме міськради, бо сесія попутно скасувала свою травневу ухвалу про право трудового колективу бути співзасновником газети).

3 грудня в одному з кафе на Соборній відбулося перше організаційне засідання шести засновників, на якому головним редактором “Подільнина” було обрано Віталія Бабляка. Далі п’ятеро засновників, крім Віталія Бабляка, звільненого ухвалою сесії, написали заяви про звільнення з “Вісника” і тут же заяви на ім’я головного редактора “Подільнина” про прийняття на роботу. У новій газеті заступником головного редактора та водночас літературним редактором став Олег Будзей, відповідальним секретарем і водночас художнім редактором – Ігор Романенко, технічним редактором – Михайло Коцюбанський, редакторами відділів – Олександр Доложевський і Віктор Єрменчук. Відповідні накази про їхнє призначення мають дату “4 грудня 1992 року”. Це і є дата створення редакції “Подільнина”. Оскільки кожен із шістки був редактором, то Віталій Бабляк уперше в історії кам’янецької преси став іменуватися головним редактором.

Уже 26 грудня 1992 р. в кіосках “Укрпреси” з’явилося перше число приватного “Подільянина”.

Звичайно, приватна газета в Кам’янці-Подільському рано чи пізно народилася би (як, скажімо, ідея 1-2 журналістів, що зуміли знайти фінансового донора). І, цілком ймовірно, швидко би загинула (як, для прикладу, “Наша справа” чи “Моя газета”). Але щодо “Подільянина”, то тут, по-перше, за справу взявся сформований творчий колектив, по-друге, із сильним азартом довести свою правоту. І, напевне, тому, втрачаючи на старті співзасновника за співзасновником, ядро трудового колективу “Подільянина” все ж зуміло реалізувати задумане.

Кредо нової газети чітко було висловлено в “Слові до читачів”, опублікованому 26 грудня 1992 р.:

“Сьогодні Ви тримаєте в руках перше число “Подільянина”. Перше число першої в регіоні приватної газети.

У Вас одразу виникли запитання? Приміром, чому приватна? Просто групі добродіїв, які донедавна працювали у “Кам’янець-Подільському віснику”, обридло працювати в “офіційному органі” (саме ним бажало бачити “Вісник” міське начальство). Тож зареєстрували свою газету, ставши її засновниками. Самі – господарі, самі – газетарі.

“Подільянин” – газета незалежна. У ній не буде заборонених тем, на газетних шпальтах може виступити будь-хто і вільно висловити свої думки. Мірилом будуть лише дві речі – здоровий глузд і закон “Про друковані засоби масової інформації в Україні”²⁶.

Звісно, місто обговорювало питання про те, кому служитиме новостворена газета. Тому в наступному номері від 31 грудня 1992 р. головний редактор під рубрикою “Шила в мішку не втаїш” віджартувався від настирливих запитань у такий спосіб:

“Ще не вийшло перше число “Подільянина”, ще не встигли газетарі обжитись на новому місці, а редакцію засипали запитаннями на кшталт: “Інтереси якої партії обстоюватимете?”. Відверто кажучи, в нас не було бажання розголушувати це (до початку нових виборів), але, виходячи з того, що таємницю надовго не збережеш, ми урочисто заявляємо: Є ТАКА ПАРТІЯ! Є і називається вона – Всеукраїнська партія любителів пива (ВУПЛП). Її створено 22 березня 1992 року в Києві”.

А завершувалася ця замітка закликком: “Шановні земляки! Вступайте до лав Всеукраїнської партії любителів пива! Від світлого пива – до світлого майбутнього!”²⁷.

Хоч “Подільянин” було зареєстровано як газету з правом виходити чотири рази на тиждень обсягом до 16 сторінок щономера та ще й на всю Хмельницьку область, але на перших порах завдання було набагато скромніше: обслуговувати місто й район, виходити двічі на тиждень на чотирьох сторінках. Приватних друкарень тоді в місті ще не було, про друкарні інших міст годі було й думати (бо де ж брати гроші ще й на транспортні витрати), тож варіант

для випуску “Подолянина” був єдиний – міська друкарня. Її очолював В’ячеслав Девін, який не побоювався підтримати опозиційний до влади “Подолянин”.

У тій же друкарні знайшлася і кімната для редакції. Свого часу Віталій Бабляк, коли ще випускав “Магістрат”, закріпив цю кімнату для своїх проєктів. Невдовзі до цієї додалася ще одна кімната в друкарні. А через рік Віталій Петрович домовився з Будинком зв’язку на Соборній про оренду ще однієї кімнати, де, не добираючись у Старе місто, кам’ячани могли давати оголошення. Там розмістилося бюро інформації та реклами (скорчено – БІтаР), яке очолив Олександр Кучер.

Оскільки “Кам’янець-Подільський вісник” і “Край Край Кам’янецький” теж видавалися в міській друкарні, то третій міській газеті вклинитися в її графік було важко. Єдиним виходом стало не віддавати друкарні тексти для набору, як це робили дві інші газети, а забезпечити такий набір у редакції. Для цього потрібен був комп’ютер. Коли Бабляк ще очолював “Вісник”, підприємець Юрій Шабага дав йому в безстрокове користування комп’ютер – радянський клон американського комп’ютера ІВМ РС – з чорно-білим монітором. Для набору текстів і зберігання інформації цього було достатньо. Оскільки Олег Будзей до переходу на журналістську роботу 8 років пропрацював програмістом у ПКБ АСУ, то мав досвід роботи з комп’ютерами. На перших порах йому доводилося самому набирати тексти – як свої, так і чужі. У січні 1993 р. до редакції завітала 32-річна Ольга Жмудовська зі своїм тодішнім чоловіком Андрієм Шкляруком. Ольгу зарахували в штат редакції як оператора. А Андрій як грамотний фахівець згодом позаштатно взявся за обслуговування редакційного комп’ютерного парку, адже 1994 р. до одинокого комп’ютера Шабаги додалося ще два. Спочатку від директора ПКБ АСУ Василя Ширка, який навесні 1994 р. балотувався до Верховної Ради. Ще один комп’ютер став подарунком від Адама Яхієва. Це була техніка не першої молодості, але редакцію вона виручила.

Ольга Жмудовська зарекомендувала себе не тільки добрим оператором, але й вправним майстром пера. Так, 6 березня 1993 р. з’явилися її роздуми схарпудженої мами “Вдаримо бубенцями по залишках імперії?”, а ще раніше, 20 лютого, “Плітки від баби Ольки”, які стали постійною рубрикою, згодом перейменованою на “Кам’янецькі придибенці”. У листопаді 1993 р. Ольга Володимирівна змінила на посаді редактора відділу інформації та реклами Віктора Срменчука, який з ініціативи Віталія Бабляка перейшов на роботу в мотобольний клуб “Поділля” начальником команди. Так знову з’явилося вакантне місце оператора, яке невдовзі посіла 23-річна Ольга Міркотан, що нині працює на посаді заступника головного редактора “Подолянина”.

Бухгалтером у редакції працював Володимир Бердник. У “Подолянині” він друкував статті на економічні теми, а також іронічні вірші. Згодом редакційну бухгалтерію взяла в свої руки Белла Нудельман.

Першим коректором “Подолянина” була Алла Аркадіївна Бабляк – тодішня дружина Віталія Петровича. Восени 1993 р. на півставки до коректорської

роботи долучилася 20-річна Тетяна Лук'янова, яка закінчувала філологічний факультет місцевого педінституту та друкувала в "Подільщині" свої вірші. А журналістський колектив поповнила 18-річна Наталія Ковальчук.

Редакція не тільки поповнювалася кадрами, але й з різних об'єктивних причин втрачала їх. Ще в січні редакцію покинув Олександр Доложевський, у лютому – Михайло Коцюбанський. Третім засновником, що перестав працювати в редакції, став Віктор Єрменчук. Тож газету було перереєстровано на трьох засновників, які працювали в редакції, – Віталія Бабляка, Олега Будзея та Ігоря Романенка. Вигравши конкурс на заміщення вакантної посади редактора "Кам'янець-Подільського вісника", Олег Будзей 20 грудня 1994 р. очолює редакційний колектив газети міськради²⁸. Улітку 1996 р. внаслідок робочого конфлікту між Віталієм Бабляком і Ігорем Романенком останній написав заяву про звільнення і переїхав до Вологди²⁹. Тож сталося так, що єдиним засновником газети залишився Віталій Бабляк.

Навколо "Подільщини" сформувалася потужна армія позаштатних дописувачів. Ще 13 січня 1993 р. на шпальтах газети відбувся журналістський дебют Лариси Підгірної – тоді учениці 11-го класу ліцею, а нині головної редактора громадсько-інформаційного видання "Promo Lux". Вона стала переможницею першого конкурсу, проведеного "Подільщиною", на тему "Моє ім'я – купон"³⁰.

Цікавинками з польської преси радував читачів соціолог Ігор Мазурик. На військову тематику дописував ветеран Великої Вітчизняної війни Михайло Дубовицький. Широко були представлені в газеті і поети. Тодішні студенти педінституту Андрій Бондар і Світлана Матвієнко, які дебютували віршами в "Подільщині", нині стали професійними письменниками. Ще один студент – Олексій Кошель, який перші вірші опублікував ще школярем у "Прапорі Жовтня", теж активно співпрацював з "Подільщиною". Сьогодні він є автором двох збірок віршів, захистив кандидатську з історії. А ще шпальти "Подільщини" прикрашали вірші Наталі Секрідової, Оксани Бондарчук, Олександра Степанова, бувальщини В'ячеслава Полятинчука.

Уже в перший рік видання "Подільщини" привабив читачів низкою якісних матеріалів на історичну тематику. Серед них, передусім, варто виділити серію публікацій Віталія Лозового, тодішнього завідувача відділу новітньої історії Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника, а згодом – доктора історичних наук, професора кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Адже Віталій Станіславович чи не першим у місті порушив незнаний на той час потужний пласт кам'янецької історії 1918–1920 рр. Тож публікації про діяльність у Кам'янці на Поділлі таких визначних постатей української історії, як Михайло Грушевський, Іван Огієнко, Симон Петлюра, Євген Петрушевич, Дмитро Дорошенко, Ісак Мазепа, Володимир Чехівський, Никифор Григорієв, відкрили читачам "Подільщини" очі на зовсім не відомі сторінки з життя міста над Смотричем.

Важливим став і цикл публікацій про знищені храми Кам'янця наукового співробітника державного історико-архітектурного заповідника Андрія Зад-

рожнюка, нині – кандидата історичних наук, доцента кафедри історії України нашого національного університету. На сьогодні вже відродилися два знищені храми – Свято-Троїцький та Олександра Невського – з п'яти, описаних у циклі Андрія Борисовича.

Того ж 1993 р. “Подолянин” започаткував цикл “Старе місто: майдани, вулиці, провулки”, в якому з’явилися публікації про Польський і Вірменський ринки, Кузнечну вулицю Ганни Ківільші та Галини Осетрової з наукового-дослідного відділу ДІАЗу (нині – НІАЗ “Кам’янець”). 2003 р. Ганна Болеславівна та Галина Олександрівна стали співавторами туристичного путівника “Кам’янець-Подільський”, в якому знайшли відгомін і ті давні публікації в “Подолянині”. А сам “Подолянин” упродовж 2002–2005 рр. у численних матеріалах рубрики “Ім’я на мапі міста”, яку вів Олег Будзей, посприяв тому, що 2005 р. побачила світ книжка Олега Васильовича “Вулицями Кам’яця-Подільського”.

Серед авторів 1993 р. бачимо також тодішнього директора історичного музею-заповідника Стефанію Баженову та співробітника цього ж музею Валерія Нестеренка. За час, що спливав відтоді, Валерій Анатолійович захистив кандидатську дисертацію з історії, а Стефанія Едуардівна – кандидатську, а потім і докторську, і теж з історії. Активно підтримав “Подолянин” у найважчі роки становлення (зокрема, посприяв випуску історичних додатків “Подолянин плюс”) і кандидат історичних наук Сергій Трубочанінов, який нині відомий також як видавець якісної літератури з історії Подільського краю.

Плідно співпрацював із газетою кандидат історичних наук Микола Петров. У “Подолянині” Микола Борисович опублікував ґрунтовні статті про Польський ринок, а в співавторстві з доктором історичних наук Іоном Винокуром – про першопочатки Кам’яця-Подільського.

Величезний інтерес читачів упродовж перших двох років виходу “Подолянина” викликала публікація в ньому з номера в номер нарисів про села Кам’янець-Подільського району та окраїнні мікрорайони Кам’яця-Подільського з рідкісної тоді книги під редакцією Юхима Сіцинського “Приходи і церкви Подольской епархії”. 2009 р. цю унікальну працю було перевидано в Білій Церкві.

Досить популярною у читачів була ініційована Віталієм Бабляком рубрика ретроновин “Про що писалося...”, яку в 2008–2011 рр. вела Ольга Будзей. У ній подавалися важливі, цікаві та повчальні факти з газет минулих років.

Молодій газеті потрібна була також яскрава сентиментальна публікація. Тоді якраз не так давно закінчився показ телесеріалу “Богатые тоже плачут”. Віталію Бабляку пощастило роздобути кілька номерів однієї газети з продовженням цієї історії в романі мексиканської письменниці Марі Клементос. Тож 27 січня 1993 р. “Подолянин” став друкувати продовження “Богатых” (російською мовою). Після шостої подачі запас привезених газет вичерпався, а свіжих газет із продовженням не було. Тож редакція “Подолянина” взяла тайм-аут під шляхетним приводом порадитися з читачами, чи варто продов-

жувати публікацію цієї сентиментальної історії. А тим часом звернулася до редакції газети, в якій ця історія публікувалася, з проханням надіслати решту номерів. Пауза тривала дев'ять номерів. Невдовзі колеги відгукнулися – і 20 березня публікація “Богатых” відновилася й успішно завершилася 28 квітня.

Сьогодні важко уявити “Подільянин” без трьох сторінок “Комісійки” з безкоштовними приватними оголошеннями, без трьох сторінок комерційних оголошень. А починалося все з чотирьох оголошень “Комісійки” в “Подільянині” від 30 січня 1993 р.

Ідею “Комісійки” до Кам’янця-Подільського привіз Ігор Романенко, який з травня 1992 р. працював коректором газети міськради “Кам’янець-Подільський вісник”. Його брат Роман успішно застосував “Комісійку” для розкрутки у Володді газети “Русский Север – Пятница”. Ідея привабити до газети читачів безкоштовним розміщенням у ній їхніх приватних оголошень припала до душі тодішньому редакторові “Вісника” Віталієві Бабляку. Громадяни, які побачили, що набагато ефективніше зателефонувати до редакції та безкоштовно дати оголошення, ніж розвішувати їх по місту на стовпах, підтримали починання газети. Так, 19 вересня 1992 р. “Вісник” у рубриці “Комісійка” опублікував уже 28 приватних оголошень (у чотирьох розділах – “Міняю”, “Куплю”, “Продаю”, “Різне”).

Але в грудні 1992 р. кістяк журналістського колективу “Вісника” покинув часопис міськради, щоб створити власну газету – “Подільянин”. Віталій Мацько, якому доручили виконувати обов’язки редактора “Вісника”, не зрозумів значення “Комісійки” для розкрутки газети, тож із січня 1993 р. відмовився від неї.

Натомість “Подільянин”, якому така політика нового очільника “Вісника” розв’язала руки для маневру, активно взявся за розкрутку “Комісійки”. 23 січня 1993 р. “Подільянин” закликав читачів безкоштовно розміщувати приватні оголошення в газеті, а 30 січня подав перші чотири, що тоді надійшли. На кінець року рубрика значно посоліднішала. Так, 18 грудня в “Комісійці” було опубліковано 91 оголошення. Вона вже займала півсторінки газетної площі, а з початку наступного року – цілу шпальту в суботньому випуску “Подільянина”³¹.

Урешті “Комісійка” успішно виконала ту місію, яку на неї було покладено: “Подільянин” став лідером кам’янецької преси. Звісно, цьому значною мірою прислужилися якісні журналістські матеріали. Але “Комісійка” допомогла набагато швидше завоювати читачький ринок краю. Вона і сьогодні залишається однією з найпопулярніших рубрик “Подільянина”.

Критичним у долі “Подільянина” виявився 2011 рік. 24 травня помер незмінний головний редактор “Подільянин” Віталій Бабляк³². Редакційний колектив очолила його дружина Алла Вікторівна Бабляк, яка до того була першим заступником головного редактора. 25 листопада 2011 р. вісім журналістів, що працювали в “Подільянині”, зареєстрували нову газету “Кам’янецький часопис Ключ”. 26 грудня 2011 р. всі вони (Сергій Сокальський, Тетяна Девіна,

Світлана Федоришина, Тетяна Шуханова, Наталія Яцемірська, Наталія Марковська, Наталія Галагодза та Олег Будзей), за взаємною згодою сторін, припинили роботу в редакції “Подільчина”³³. Перше число газети “Кам’янецький часопис Ключ” побачило світ 3 лютого 2012 р.³⁴ Щоправда, через чвари серед засновників нового видання, які розділилися на два непримиренні табори, Олег Будзей уже 12 березня 2012 р. повернувся до звичної роботи в “Подільчині” над історичною тематикою. А тим часом основний тягар організаційної роботи в “Подільчині” ліг на плечі головного редактора Алли Бабляк, його заступника Ольги Міркотан і Наталії Ярової. Колектив поповнився молодими журналістами. Серед них Ганна Смирнова, Тетяна Дика (випускниці факультету української філології та журналістики Кам’янець-Подільського національного університету), Галина Михайльська, Віталій Горбуленко, Володимир Образцов.

26 грудня 2012 р. “Подільчині” відсвяткував 20-річчя. До цього дня було випущено книгу “Ми пишемо історію”. Упорядником видання, автором історичних і біографічних статей, а також вступних слів до розділів став Олег Будзей. Перший розділ розповідає про народження та становлення “Подільчина”. Основну частину книги присвячено Віталієві Бабляку – ініціаторові заснування “Подільчина” та його головному редакторові у 1992–2011 рр. Завершальний розділ книги “Ще два “Подільчини” та інші” віддано висвітленню історії кам’янецької преси³⁵.

Того ж 26 грудня 2012 р. заступник головного редактора “Подільчина” Ольга Міркотан стала першим лауреатом журналістської премії ім. Віталія Бабляка³⁶.

У різний час відзнакою міського голови “За заслуги перед міською громадою” було відзначено п’ять працівників редакції: 16 січня 2008 р. – Віталія Бабляка й Ольгу Міркотан, 21 травня 2008 р. – Олега Будзея, 10 листопада 2008 р. – Тетяну Шуханову, 26 грудня 2012 р. – Аллу Бабляк. Ще двоє колишніх засновників і журналістів “Подільчина” були удостоєні цієї відзнаки, працюючи вже на інших посадах. Це директор міської друкарні Віктор Єрменчук – 31 серпня 2007 р., директор багатопрофільного навчально-реабілітаційного центру Олександр Доложевський – 14 червня 2012 р.³⁷ 31 травня 2011 р. відзнакою Кам’янець-Подільської міської ради “Честь і шана” посмертно вшановано Віталія Бабляка³⁸.

Публікації про працівників “Подільчина” подано на сторінках низки книг. Так, у матеріалах до енциклопедичного словника “Українська журналістика в іменах”, що регулярно видаються у Львові, вміщено енциклопедичні статті про двох журналістів “Подільчина” – Віталія Бабляка³⁹ й Олега Будзея⁴⁰. У третьому тому видання “Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка в особах” вміщено нариси про двох журналістів “Подільчина” – Віталія Бабляка⁴¹ й Ольгу Міркотан⁴².

Значний вклад “Подільчина” у розвитку подільського краєзнавства відзначив доктор історичних наук, професор Лев Баженов: “Практично немає такого

числа цієї газети, в якій не було би статей, нарисів, матеріалів, документів, хроніки з минувшини Кам'яниччини, які систематично доповнюють своєрідну популярну енциклопедію з історії краю, прищеплюють любов і шану до неї в своїх численних читачів. Постійно публікують історико-краєзнавчі матеріали співробітники редакції – журналісти Віталій Бабляк (головний редактор), Олег Будзей, Ольга Міркоган, Наталія Семенова (нині Ярова – О. Б.), Тетяна Шуханова та інші... Водночас газета “Подільянин” відкрита для історико-регіональних публікацій всіх поділлязнавців, як місцевих, так і звідусіль”⁴³.

Примітки:

1. Сторожевский (Борис Николаевич) // Энциклопедический словарь / Издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Т. 31а: Статистика – Судостроительство. – СПб., 1901. – С. 710.
2. Подольский листок [Каменец-Подольск, 1881–1882] // Русская периодическая печать (1702–1894): Справочник. – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1959. – С. 629–630.
3. Подольский Листок // Энциклопедический словарь / Издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Т. 24: Повелительное наклонение – Полярные координаты. – СПб., 1898. – С. 102.
4. Подольские Губернские Ведомости; Подольские Епархиальные Ведомости // Там же.
5. Е. С. Подольские типографии и издания (Исторический очерк) / [Евфимий Сецинский] // Подольские епархиальные ведомости. – 1903. – № 46. – 15 ноября. – Часть неофициальная. – С. 1386–1387.
6. Периодическая печать // Книжных магазинов товарищества М.О.Вольф известия по литературе, наукам и бблиографии: Иллюстрированный библиографический журнал. – 1900. – № 10–11. – Июль–август. – Книжная и литературная летопись. – С. 174.
7. Новые повременные издания // Книжный вестник: Журнал книжно-торговой, издательской и литературной деятельности в России. – 1901. – № 3. – Март. – С. 77.
8. Периодическая печать // Литературный вестник: Издание Русского библиологического общества. – Том 1. – Книжка 3. – СПб., 1901. – С. 394.
9. Приходько, В. Під сонцем Поділля: Спогади / Віктор Приходько. – Видання четверте. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1967. – С. 127; Про дільність Митрофана Трублаєвича як кооператора див.: Кузіна, Б. Подвижники подільської споживчої кооперації початку ХХ ст. / Борис Кузіна // Зб. наук. ст. Чернів. нац. ун-ту ім. Юрія Федьковича. – Т. 10. – Чернівці, 2007. – С. 56–57.
10. “Подольянин” // Большая энциклопедия: Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания / Под редакцией С. Н. Южакова. – Т. 15: Пенька – Пуль. – СПб., 1904. – С. 330.
11. Адрес-календарь Подольской губернии. Составлен по сведениям, собранным к 15 сентября 1904 г. / Составил А. Крылов. – Каменец-Подольский, 1904. – С. 9, 12, 78, 83.
12. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год / Составил В. В. Филимонов. – Каменец-Подольск, 1911. – С. 20, 29, 66, 67.
13. Там же. – С. 77.

14. Там же. – С. 53, 65.
15. Шевцов, А. Издательская деятельность русских несоциалистических партий начала XX века / Алексей Шевцов. – Санкт-Петербург, 1997. – С. 145; Детальніше про дореволюційний “Подольнин” див.: Будзей, О. Перший “Подольнин” / Олег Будзей // Ми пишемо історію: До 20-річчя газети “Подольнин”. – Кам’янець-Подільський, 2012. – С. 99-102; Детальну розвідку про першого редактора “Подольнина” Бориса Плеського див.: Будзей, О. Перший редактор першого “Подольнина” / Олег Будзей // Там само. – С. 102-132.
16. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год. — С. 3 в блоке объявлений в начале книги.
17. Центральний державний історичний архів України, ф. 301, оп. 1, спр. 1631, арк. 37 зв.
18. Там само, арк. 38.
19. Периодическая печать в России в 1917 году: Библиографический указатель / Гос. публич. б-ка им. М.Е.Салтыкова-Щедрина; Сост. Т. С. Григорьянц, В. И. Лапко, Е. А. Николаева и др. – Ч. 2: Н-Я. – Л.: Публичная библиотека, 1987. – С. 65.
20. Романюк, М. М. Газета “Подольнин” (1941–1944 рр.) як український часопис / М. М. Романюк // Духовні витоки Поділля: творці історії краю: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 9-11 вересня 1994 р., м. Кам’янець-Подільський. – Хмельницький: Поділля, 1994. – С. 403-405. Див. також: Будзей, О. Другий із тезок / Олег Будзей // Ми пишемо історію. – С. 133-137.
21. Будзей, О. Так народжувався “Подольнин”: 3 травня – Всесвітній день свободи преси / Олег Будзей // Подольнин. – 2002. – № 18. – 3 травня. – С. 4. Розширений варіант цієї статті див.: Ми пишемо історію. – С. 6-9.
22. Про “Подольнин” п’ять років тому // Ми пишемо історію. – С. 10-16.
23. Подольнин. – 2012. – 21 грудня. – С. 1, 3-11, 15.
24. Якою буде нова газета?: Інтерв’ю // Кам’янець-Подільський вісник. – 1990. – 7 вересня. – С. 1.
25. Лист зберігається в приватному архіві автора статті.
26. Слово до читачів // Подольнин. – 1992. – 26 грудня. – С. 4.
27. Є така партія!: Шила в мішку не втаїш // Подольнин. – 1992. – 31 грудня. – С. 1.
28. “Вісника” редагуватиме Олег Будзей? // Наша справа (Кам’янець-Подільський). – 1994. – № 17. – 16 грудня. – С. 1.
29. Ми пишемо історію. – С. 13.
30. Долар вручено // Подольнин. – 1993. – 24 березня. – С. 1.
31. Бабляк, А. “Комісіонка” – моторний горбоконок “Подольнина” / Алла Бабляк // Подольнин. – 2012. – 21 грудня. – С. 15.
32. Пам’яті батька-капітана першої приватної газети на Хмельниччині... [Журналістика в особах] // Журналіст України. – 2011. – № 6. – С. 36-37.
33. ...поклали нову газету – під ялинку // Голос України. – 2011. – 31 грудня. – С. 3.
34. Ключ на старт! // Кам’янецький часопис Ключ. – 2012. – 3 лютого. – С. 1-2.
35. Будзей, О. “Подольнин” про “Подольнин”: Видано в Кам’янці / Олег Будзей // Подольнин. – 2013. – 4 січня. – Блок “Подольнин-ТВ”. – С. 2.

36. Будзей, О. Відгулявши у “Версали”, рухаємося далі: Нам – 20! / Олег Будзей // Подолянин. – 2012. – 28 грудня. – С. 3.

37. Офіційний сайт Кам’янець-Подільської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kam-pod.gov.ua/index.php?do=static&page=nagr_mer. – Нагороджені відзнакою (Назва з екрану).

38. Будзей, О. Поляна для журналістів / Олег Будзей // Подолянин. – 2011. – 10 червня. – С. 3.

39. Чубай, У. Бабляк Віталій Петрович / У. Чубай // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника. – Випуск 14. – Львів, 2007. – С. 11-12.

40. Чубай, У. Будзей Олег Васильович / У. Чубай // Там само. – С. 55-56.

41. Завальнюк, О. М. Віталій Петрович Бабляк / О. М. Завальнюк // Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка в особах. – Т. 3. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2008. – С. 745-750.

42. Гавришук, А. П. Ольга Сергіївна Міркотан (Шадріна) / А. П. Гавришук / Там само. – С. 772-777.

43. Баженов, Л. Alma mater подільського краєзнавства: Місто Кам’янець-Подільський – осередок історичної регіоналістики ХІХ – початку ХХІ століть / Лев Баженов. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2005. – С. 165-166.

Резюме

В статье рассказывается о первой в Каменце-Подольском частной газете “Подольский листок”, о неудачной попытке в 1901 г. издавать в городе частную газету “Подольнин”, о реализованных проектах издания “Подольнина” в 1910–1917 и 1941–1944 гг. Основное внимание уделено рождению и становлению частной газеты “Подольнин” в 1992–2012 гг.

Ключевые слова: газета “Подольнин”, Каменец-Подольский, частное дело.

Одержано 16 квітня 2013 року

УДК 378:51(477.43)“2010/2011”

І.М.Конет

Наукова діяльність фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2010–2011 роках

У статті висвітлено основні досягнення фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у науковій діяльності протягом 2010–2011 років.

Ключові слова: наукова діяльність, наукова школа, науково-дослідна тема, конкурс науково-дослідних робіт, монографія, підручник, посібник, збірник наукових праць.

У 2010–2011 роках науково-дослідна, дослідно-експериментальна та інноваційна діяльність колективу університету була організована на 10 факультетах, 49 кафедрах, в 11 науково-дослідних центрах, 28 науково-дослідних лабораторіях, докторантурі та аспірантурі. Важливу роль у цьому процесі відігравали 18 наукових шкіл, серед яких 4 наукові школи фізико-математичного факультету.

Аналітичні та якісні методи в теорії еволюційних рівнянь (керівник – доктор фізико-математичних наук, професор Ю.В.Теплінський) [1, 5, 8, 15],

Інтегральні методи математичного моделювання (керівник – доктор технічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України А.Ф.Верлань) [9, 11, 15],

Теоретико-технологічні аспекти об'єктивізації контролю навчальної діяльності (керівник – доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВО України П.С.Агаманчук) [2, 3, 14-17],

Теорія наближень (керівники – доктор фізико-математичних наук, професор член-кореспондент НАН України О.І.Степанець та кандидат фізико-математичних наук, професор В.О.Гнатюк) [4, 15].

Науково-дослідна та дослідно-експериментальна діяльність на фізико-математичному факультеті здійснюється на 5 кафедрах (алгебри і математичного аналізу, завідувач – доктор фізико-математичних наук, професор І.М.Конет; диференціальних рівнянь і прикладної математики, завідувач – доктор фізико-математичних наук, професор Ю.В.Теплінський; інформатики, завідувач – доктор технічних наук, професор В.А.Федорчук; методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі, завідувач – доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВО України П.С.Агаманчук; фізики, завідувач – кандидат фізико-математичних наук, професор Ц.А.Криськов).

Серед тих, хто виконував найважливіші наукові проекти, – 7 докторів наук, професорів та 35 кандидатів наук, доцентів. Кількість науково-педагогічних працівників факультету, які працюють над докторськими дисертаціями, становить 3 особи. 11 осіб зайняті підготовкою кандидатських дисертацій. При кафедрах факультету функціонує аспірантура з чотирьох наукових спеціальностей:

01.01.01 – математичний аналіз (кафедра алгебри і математичного аналізу),
01.01.02 – диференціальні рівняння (кафедра диференціальних рівнянь і прикладної математики),

01.05.02 – математичне моделювання та обчислювальні методи (кафедра інформатики),

13.00.02 – теорія та методика навчання фізики (кафедра методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі).

На факультеті значних наукових результатів досягнуто в ході виконання колективної наукової теми **“Конструктивні методи дослідження крайових задач для диференціальних і різницевих рівнянь”**, що здійснювалась у рамках діяльності наукової школи **“Аналітичні та якісні методи в теорії еволюційних рівнянь”** під керівництвом доктора фізико-математичних наук, професора, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки Ю.В.Теплінського та тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри диференціальних рівнянь і прикладної математики у співпраці з Інститутом математики НАН України та провідними університетами України (І.М.Конет, П.І.Авдеюк, В.А.Недокіс, М.А.Михацький та ін.).

Починаючи з 1993 року учасниками школи здійснено понад 700 публікацій, з яких 12 наукових монографій, понад 80 навчальних посібників, 500 статей у наукових журналах і збірниках наукових праць.

До розряду фундаментальних досліджень належить наукова тема **“Теорія та чисельні методи найкращої рівномірної апроксимації багатозначних відображень”** (автори: кандидат фізико-математичних наук, професор В.О.Гнатюк, кандидат фізико-математичних наук, доцент Ю.В.Гнатюк, кандидат фізико-математичних наук, доцент У.В.Гудима), яка виконується упродовж останніх 17 років. Розроблено основи теорії наближень багатозначних відображень та визначено загальні ефективні підходи до розв’язання екстремальних задач цієї теорії. За результатами досліджень здійснено понад 350 публікацій, у тому числі в провідних фахових виданнях України з математики.

Значних успіхів досягнуто представниками наукової школи **“Інтегральні методи математичного моделювання”**, зокрема, захищено декілька кандидатських дисертацій та докторська дисертація (доцент В.А.Федорчук), проведено 4 міжнародних наукових конференції **“Сучасні проблеми математичного моделювання, прогнозування та оптимізації”**, опубліковано 2 монографії.

Вагомих результатів досягли викладачі кафедри фізики при виконанні науково-дослідної теми **“Напівпровідникові сполуки”**. Зокрема, синтезовані зразки телуриду свинцю різного хімічного складу, досліджені їх фізичні параметри. Виготовлені дослідні зразки термоелектричних модулів, апробація яких в Інституті фізики напівпровідників НАН України засвідчила достатні технічні параметри. Результати опубліковані у науковому журналі **“Фізика і хімія твердого тіла”**. Започаткована роботи з синтезу твердих розчинів телуриду свинцю зі стибієм та вісмутом з метою оптимізації термоелектричних параметрів. Виготовлене спеціальне обладнання для формування віток термо-

елементів методом холодного пресування.

Досліджено вплив магнітних домішок на оптичні параметри скловидних напівпровідників сумісно з Інститутом фізики напівпровідників НАН України та Центром оптоелектроніки Інституту прикладної фізики АН Молдови (м. Кишинів). Результати опубліковані у двох наукових статтях, доповідались на трьох Міжнародних наукових конференціях. Дослідні зразки та розробки експонувались на Міжнародній виставці “Сучасні навчальні заклади–2011” 2-4 березня 2011, м.Київ і відзначені золотою медаллю та почесним дипломом, Міжнародному салоні винаходів і технологій “Новий час” 22-25 вересня, м.Севастополь і відзначені золотою медаллю та дипломом оргкомітету, золотою медаллю Нікола Тесла та дипломом Угорської академії наук, 4-й міжнародній спеціалізованій виставці “Високі технології”, 27-30 вересня 2011 р. і відзначені двома дипломами оргкомітету.

Виготовлені тонкі плівки халькогенідів індію та галію на монокристалічних підкладках кремнію різного типу провідності та різної кристалографічної орієнтації. Досліджено механізм формування плівок, структуру їх поверхні та оптичні властивості. Такі пристрої перспективні для розробки елементів оптоелектроніки. Результати доповідались на конференціях та опубліковані у наукових виданнях.

З 1 січня 2010 року на факультеті виконується науково-дослідна тема з бюджетним фінансуванням **“Управління процесами формування фахових компетентностей майбутніх учителів фізико-технологічного профілю в умовах євроінтеграції”** під керівництвом професора П.С.Агаманчука терміном на 3 роки. Виконавцями теми є викладачі та співробітники факультету І.М.Конет, доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри алгебри і математичного аналізу; В.В.Мендерецький, доктор педагогічних наук, професор кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі; А.М.Кух, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі; О.М.Ніколаєв, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі; Л.І.Пташнік, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі; А.О.Губанова, кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри фізики; В.С.Щирба, кандидат фізико-математичних наук, доцент, декан факультету; О.М.Семерня, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі; О.П.Панчук, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі; Л.О.Сморжевський, кандидат педагогічних наук, професор кафедри диференціальних рівнянь і прикладної математики; О.Г.Чорна, асистент кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі; Т.П.Поведа, асистент кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі; О.М.Павлюк, старший лаборант

кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі; С.І.Дмитрук, провідний фахівець кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі.

У процесі виконання теми розроблено дидактичну модель управління дієвою фаховою підготовкою майбутніх учителів на компетентнісному рівні з орієнтиром на особистісно орієнтовані пошуково-креативні схеми навчання, відповідно до вимог двоступеневої освіти (моделей бакалавра і магістра), яка задовольняє потребам переходу людства на рівень гуманітаризації та демократизації суспільного життя, а також опанування техносферою, ергосферою, інфосферою; залучено студентів до результативної науково-дослідницької діяльності, яка сприяє розвитку змістової, методичної основи фахівця та творчого потенціалу особистості. Підготовлено комплекс завдань спрямованих на розвиток професійної компетентності студентів у процесі вивчення предметів фізико-технологічного спрямування. Результати досліджень опубліковано у монографіях, підручниках, навчальних та методичних посібниках, статтях у вітчизняних та зарубіжних наукових журналах і збірниках наукових праць.

У 2010 році на VI Хмельницькому обласному конкурсі науково-дослідних робіт відзначено другою премією роботу І.М.Конета “Нестационарні задачі теплопровідності в кусково-однорідних просторових середовищах” у номінації “Фундаментальні НДР”. Підручник П.С.Атаманчука, О.І.Ляшенка, В.В.Мендерцького, О.М.Ніколаєва “Методика і техніка навчального фізичного експерименту в основній школі” відзначено третьою премією у номінації “Підручники і монографії”.

У 2011 році на VII Хмельницькому обласному конкурсі науково-дослідних робіт відзначено третьою премією роботу П.С.Атаманчука, І.М.Конета, В.В.Мендерцького “Управління процесами формування фахових компетентностей майбутніх учителів фізико-технологічного профілю в умовах євроінтеграції” у номінації “Фундаментальні НДР”. Підручник П.С.Атаманчука, О.І.Ляшенка, В.В.Мендерцького, О.М.Ніколаєва “Методика і техніка навчального фізичного експерименту в старшій школі” відзначено другою премією у номінації “Підручники і монографії”. Монографію П.С.Атаманчука, О.П.Панчука “Дидактичні основи формування фізико-технічних компетенцій учнів” відзначено першою премією.

У 2010 році на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з математичних наук дипломом **I-го ступеня** нагороджений магістрант фізико-математичного факультету В.А.Сидорук (науковий керівник – доктор фізико-математичних наук, професор І.М.Конет); дипломом **III-го ступеня** нагороджений магістрант фізико-математичного факультету С.В.Старик (науковий керівник – кандидат фізико-математичних наук, доцент В.О.Гнатюк).

У 2010 році на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з педагогічних наук дипломом **II-го ступеня** нагороджений магістрант фізико-математичного факультету В.С.Шуліка (науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор В.В.Мендерцький).

У 2011 році на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з математичних наук дипломом **I-го ступеня** нагороджений студент 5 курсу фізико-математичного факультету О.В. Толубець (науковий керівник – доктор фізико-математичних наук, професор І.М.Конет); дипломом **III-го ступеня** нагороджений магістрант фізико-математичного факультету М.О.Павлюк (науковий керівник – кандидат фізико-математичних наук, доцент Ю.В.Гнатюк).

Результати наукових досліджень викладачів і співробітників факультету за останні два роки відображено у 5 монографіях, 2 підручниках, 29 посібниках, 11 збірниках наукових праць.

Монографії

1. Верлань, А. Ф. Комп'ютерне моделювання в задачах динаміки електромеханічних систем / А. Ф. Верлань В. А. Федорчук, В. А. Іванюк. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – 204 с.

2. Атаманчук, П. С. Дидактичні основи формування фізико-технічних компетенцій учнів / П. С. Атаманчук, О. П. Панчук. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – 252 с.

3. Баранник, В. В. Кодирование трехмерных моделей видеокадров в инфотеле-коммуникационных системах / В. В. Баранник, В. П. Поляков, А. В. Слободянюк. – Каменец-Подольский: Калиграф, 2011. – 212 с.

4. Громик, А. П. Температурні поля в кусково-однорідних просторових середовищах / А. П. Громик, І. М. Конет, М. П. Ленюк. – Кам'янець-Подільський: Видавництво Абетка-Світ, 2011. – 200 с.

5. Смалько, О. А. Захист інформаційних ресурсів / О. А. Смалько. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2011. – 704 с.

Підручники

1. Атаманчук, П. С. Методика і техніка навчального фізичного експерименту в основній школі: підручник для студентів вищих навчальних закладів / П. С. Атаманчук, О. І. Ляшенко, В. В. Мендерецький, О. М. Ніколаєв. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – 292 с.

2. Атаманчук, П. С. Методика і техніка навчального фізичного експерименту в старшій школі: підручник для студентів вищих навчальних закладів / П. С. Атаманчук, О. І. Ляшенко, В. В. Мендерецький, О. М. Ніколаєв. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – 420 с.

Посібники

1. Атаманчук, П. С. Безпека життєдіяльності та охорона праці (практичний курс): навчальний посібник / П. С. Атаманчук, В. В. Мендерецький, О. П. Панчук, О. Г. Чорна. – Кам'янець-Подільський: Буйницький О.А., 2010. – 151 с.

2. Атаманчук, П. С. Дидактичне забезпечення семінарських занять з курсу “Методика навчання фізики” (загальні питання): навчально-методичний посібник / П. С. Атаманчук, О. М. Семерня, Т. П. Поведа. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – 392 с. (*Гриф МОН України*).

3. Атаманчук, П. С. Інтегрований курс безпеки життєдіяльності (теоретичні основи): навчальний посібник / П. С. Атаманчук, В. В. Мендерещкий, О. П. Панчук, О. Г. Чорна. – Кам'янець-Подільський: Буйницький О.А., 2010. – 203 с.

4. Гнатюк, Ю. В. Інтегральне числення. Індивідуальні завдання / [Ю. В. Гнатюк, С. О. Кріль, І. Б. Ковальська, Н. М. Сорич, В. А. Сорич]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – 46 с.

5. Конет, І. М. Обласні олімпіади з математики: навчальний посібник / І. М. Конет, В. М. Радченко, Ю. В. Теплінський. За ред. І. М. Конета. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – 388 с.

6. Конет, І. М. Практикум з математичної статистики: навчальний посібник / І. М. Конет, В. А. Недокіс. – Кам'янець-Подільський: Видавництво Абетка-Світ, 2010. – 212 с.

7. Криськов, Ц. А. Модульні лабораторні роботи з курсу основ електроніки і радіотехніки. (Модуль II. напівпровідникові прилади і пристрої, електромагнітні коливання і хвилі, пристрої з розподіленими параметрами). Навчально-методичний посібник / Ц. А. Криськов, А. А. Криськов, О. М. Рачковський. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – 42 с.

8. Криськов, Ц. А. Модульні лабораторні роботи з курсу фізики (розділ “Механіка”). Навчально-методичний посібник для курсантів факультету військової підготовки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, напрям підготовки: 6.050502 “Інженерна механіка” / Ц. А. Криськов, А. А. Криськов, О. М. Рачковський. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – 39 с.

9. Криськов, Ц. А. Модульні лабораторні роботи з курсу фізики (розділ “Оптика”). Навчально-методичний посібник для курсантів факультету військової підготовки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, напрям підготовки: 6.050502 “Інженерна механіка” / Ц. А. Криськов, А. А. Криськов, О. М. Рачковський, Т. С. Люба. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – 39 с.

10. Криськов, Ц. А. Модульні лабораторні роботи з курсу фізики (розділи “Оптика, квантова, атомна та ядерна фізика”. Навчально-методичний посібник для курсантів військово-інженерного інституту, напрям підготовки: 6.160101 “Військове управління” (за видами Збройних Сил України: Сухопутні війська) / Ц. А. Криськов, А. А. Криськов, О. М. Рачковський – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – 50 с.

11. Криськов, Ц. А. Модульні лабораторні роботи з курсу фізики (розділи “Молекулярна фізика і термодинаміка. Електрика та магнетизм.” Навчально-методичний посібник для курсантів військово-інженерного інституту, напрям підготовки: 6.050502 “Інженерна механіка” / Ц. А. Криськов, А. А. Криськов, О. М. Рачковський. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – 41 с.

12. Криськов, Ц. А. Модульні лабораторні роботи з курсу фізики (розділи “Квантова, атомна та ядерна фізика”. Навчально-методичний посібник для

курсантів військово-інженерного інституту, напрям підготовки: 6.050502 “Інженерна механіка” / Ц. А. Криськов, А. А. Криськов, О. М. Рачковський. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – 39 с.

13. Криськов, Ц. А. Модульні лабораторні роботи з курсу фізики (розділи “Механіка. Молекулярна фізика і термодинаміка. Електрика та магнетизм”. Навчально-методичний посібник для курсантів факультету військової підготовки Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, напрям підготовки: 6.160101 “Військове управління” (за видами Збройних Сил України: Сухопутні війська) / Ц. А. Криськов, А. А. Криськов, О. М. Рачковський, Т. С. Люба. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – 50 с.

14. Пташнік, Л. І. Основи матеріалознавства: навч. посіб / Л. І. Пташнік, П. В. Дмитренко. – Кам’янець-Подільський: Думка, 2010. – 84 с.

15. Пташнік, Л. І. Портфоліо педагога: систематичний підхід, критичний аналіз, поширення досвіду: Методичний посібник / Л. І. Пташнік, О. В. Пташнік. – Кам’янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2010. – 64 с.

16. Смержевський, Л. О. Методика використання наочності на уроках алгебри і геометрії в основній школі / Л. О. Смержевський, Ю. Л. Смержевський. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. – 184 с.

17. Авдеюк, П. І. Елементи теорії алгоритмів: навчальний посібник / П. І. Авдеюк. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – 34 с.

18. Атаманчук, П. С. Дидактичне забезпечення семінарських занять з курсу “Методика навчання фізики” (загальні питання): навчальний посібник, 2-е вид., випр. і доп. / П. С. Атаманчук, О. М. Семерня, Т. П. Поведа. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – 384 с. (**Гриф МОН України**).

19. Атаманчук, П. С. Основи охорони праці: навчальний посібник / П. С. Атаманчук, В. В. Мендерецький, О. П. Панчук, О. Г. Чорна. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 224 с. (**Гриф МОН України**).

20. Атаманчук, П. С. Безпека життєдіяльності: навчальний посібник / П. С. Атаманчук, В. В. Мендерецький, О. П. Панчук, О. Г. Чорна. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 276 с. (**Гриф МОН України**).

21. Гнатюк, Ю. В. Подвійний інтеграл та його застосування. Методичні матеріали для самостійної роботи студентів фізико-математичного факультету. Індивідуальні завдання / Ю. В. Гнатюк, Н. М. Сорич, В. А. Сорич. – Кам’янець-Подільський: ПП “Медобори”, 2011. – 40 с.

22. Годич, В. І. Лінійна алгебра. Частина 2. Лінійні простори. Дослідження систем лінійних рівнянь. Лінійні оператори. Білінійні квадратичні форми: навчальний посібник / В. І. Годич, Ю. В. Гнатюк. – Кам’янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2011. – 161 с.

23. Думанська, Т. В. Границя послідовності. Границя функції. Методичні

матеріали для самостійної роботи курсантів факультету військової підготовки. Індивідуальні завдання / Т. В. Думанська, Є. А. Захарець. За ред. І. М. Конета. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – 15 с.

24. Думанська, Т. В. Лабораторні роботи з математичного аналізу. Методичні матеріали для виконання лабораторних робіт на факультеті військової підготовки. Індивідуальні завдання / Т. В. Думанська, Є. А. Захарець. За ред. І. М. Конета. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – 31 с.

25. Конет, І. М. Практикум з теорії ймовірності: навчальний посібник / І. М. Конет, В. А. Недокіс. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Світ, 2011. – 296 с. (**Гриф МОН України**).

26. Конет, І. М. Практикум з математичної статистики: навчальний посібник / І. М. Конет, В. А. Недокіс. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Світ, 2011. – 252 с. (**Гриф МОН України**).

27. Рачковський, О. М. Модульні лабораторні роботи з фізики. Механіка, молекулярна фізика і термодинаміка / О. М. Рачковський, А. А. Криськов, Ц. А. Криськов, Т. С. Люба. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. – 71 с.

28. Рачковський, О. М. Модульні лабораторні роботи з курсу теоретичної механіки / О. М. Рачковський, А. А. Криськов, Ц. А. Криськов, Т. С. Люба. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – 64 с.

29. Циганівський, М. С. Практикум з дискретної математики: навчальний посібник / М. С. Циганівський, В. С. Щирба. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – 220 с. (**Гриф МОН України**).

Збірники наукових праць

1. Сучасні проблеми математичного моделювання, прогнозування та оптимізації: зб. наук. пр. за матеріалами четвертої міжнародної наукової конференції / [редкол.: І. В. Бейко (голова) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – 280 с.

2. Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Фізико-математичні науки: зб. наук. пр. / Інститут кібернетики імені В.М.Глушкова Національної академії наук України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; [редкол.: В. В. Скопечкий (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – Вип. 3. – 232 с. (**фахове видання**).

3. Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Технічні науки: зб. наук. пр. / Інститут кібернетики імені В.М.Глушкова Національної академії наук України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; [редкол.: В. В. Скопечкий (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – Вип. 3. – 232 с. (**фахове видання**).

4. Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Фізико-математичні науки: зб. наук. пр. / Інститут кібернетики імені В.М.Глушкова Національної

академії наук України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; [редкол.: В. В. Скопецький (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – Вип. 4. – 248 с. **(фахове видання).**

5. Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Технічні науки: зб. наук. пр. / Інститут кібернетики імені В.М.Глушкова Національної академії наук України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; [редкол.: В. В. Скопецький (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – Вип. 4. – 280 с. **(фахове видання).**

6. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – Вип. 16. – 328 с. **(фахове видання).**

7. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізико-математичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – Вип. 3. – 160 с.

8. Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Фізико-математичні науки: зб. наук. пр. / Інститут кібернетики імені В.М.Глушкова Національної академії наук України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; [редкол.: Ю. Г. Кривонос (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – Вип. 5. – 288 с. **(фахове видання).**

9. Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Технічні науки: зб. наук. пр. / Інститут кібернетики імені В.М.Глушкова Національної академії наук України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; [редкол.: Ю. Г. Кривонос (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – Вип. 5. – 224 с. **(фахове видання).**

10. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – Вип. 17. – 330 с. **(фахове видання).**

11. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізико-математичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – Вип. 4. – 188 с.

Збірники наукових праць студентів і магістрантів

1. Збірник матеріалів наукових досліджень студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізико-математичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. – Вип. 7. – 120 с.

2. Збірник матеріалів наукових досліджень студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізико-математичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – Вип. 8. – 200 с.

У своїй науковій діяльності викладачі і співробітники факультету тісно співпрацюють з Інститутом математики НАН України, Інститутом кібернетики ім. В.М.Глушкова НАН України, Інститутом проблем моделювання в енергетиці ім. Г.Є.Пухова НАН України, Інститутами НАПН України, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Національним педагогічним університетом ім. М.П.Драгоманова, Одеським національним університетом імені І.І.Мечникова, Чернівецьким національним університетом ім. Ю.Федьковича та іншими провідними науковими центрами України.

Значну допомогу у підготовці наукових кадрів для факультету надають академіки НАН України А.М.Самойленко, М.О.Перестюк, члени-кореспонденти НАН України Б.Й.Пташник, К.І.Чурюмов, академіки НАПН України М.І.Жалдак, О.І.Ляшенко, М.І.Шкіль, М.І.Шут, члени-кореспонденти НАПН України А.Ф.Верлань, М.Т.Мартинюк, доктори наук, професори І.В.Бейко, О.А.Бойчук, В.І.Герасименко, В.В.Городецький, В.М.Євтухов, А.В.Касперський, А.П.Кудін, М.П.Ленюк, А.Ю.Лучка, М.І.Матійчук, О.Г.Наконечний, Р.І.Петришин, В.Г.Самойленко, В.П.Сергієнко, В.Д.Сиротюк, О.М.Станжицький, І.М.Черевко та інші відомі вчені.

Сподіваємось, що така співпраця буде продовжена і матиме значні досягнення у розвитку освіти і науки в Україні.

Список використаних джерел:

1. Аналітичні та якісні методи в теорії еволюційних рівнянь (наукова школа): біобібліограф. покажч. / [уклад.: І. М. Конет, Л. А. Онуфрієва, М. С. Карпович, В. В. Боденчук]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2009. – 71 с.: іл. – (Серія: Наукові школи університету; вип. 3).
2. Завальнюк, О. М. Петро Атаманчук. Портрет науковця-професіонала / Серія "Видатні випускники Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка" / О. М. Завальнюк, І. М. Конет. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 52 с.
3. Теоретико-технологічні аспекти об'єктивізації контролю навчальної діяльності (наукова школа): біобібліограф. покажч. / [уклад.: І. М. Конет, Л. А. Онуфрієва, М. С. Карпович, В. В. Боденчук]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2009. – 124 с.: іл. – (Серія: Наукові школи університету; вип. 1).
4. Теорія наближень (наукова школа): біобібліограф. покажч. / [уклад.: І. М. Конет, Л. А. Онуфрієва, М. С. Карпович, В. В. Боденчук]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2009. – 67 с.: іл. – (Серія: Наукові школи університету; вип. 6).
5. Завальнюк, О. М. Юрій Теплінський. Портрет математика-професіонала / Серія "Видатні випускники Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка" / О. М. Завальнюк, І. М. Конет. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 40 с.
6. Кеба, О. В. Звітна наукова конференція викладачів, докторантів та аспірантів університету за підсумками НДР у 2009–2010 навчальному році / О. В. Кеба, І. М. Конет // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 15. – С. 446–464.

7. Конет, І. М. Звітна наукова конференція студентів та магістрантів університету за підсумками НДР у 2009–2010 навчальному році / І. М. Конет, Л. А. Онуфрієва // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 15. – С. 464-473.

8. Конет, І. М. Всеукраїнський науковий семінар з диференціальних рівнянь / І. М. Конет // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 15. – С. 412-414.

9. Верлань, А. Ф. IV міжнародна наукова конференція “Сучасні проблеми математичного моделювання, прогнозування та оптимізації” / А. Ф. Верлань, І. М. Конет, В. А. Федорчук, В. С. Щирба // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 15. – С. 403-406.

10. Кеба, О. В. Друга конференція молодих вчених університету / О. В. Кеба, І. М. Конет, Л. А. Онуфрієва // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16. – С. 540-554.

11. Конет, І. М. Міжнародна наукова конференція “Сучасні проблеми математичного моделювання, прогнозування та оптимізації” / І. М. Конет // *Электронное моделирование*. – 2010. – Т. 32, № 4. – С. 113-115.

12. Наукова і науково-технічна діяльність Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2010 році / О. В. Кеба, І. М. Конет, Л. А. Онуфрієва та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – 58 с.

13. Конет, І. М. Хроніка наукового життя Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2010 році: конференції, круглі столи, семінари / І. М. Конет, Л. А. Онуфрієва // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16. – С. 465-486.

14. Конет, І. М. Вагоме досягнення наукової школи П.С.Агаманчука / І. М. Конет // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16. – С. 529-534.

15. Агаманчук, П. С. Фізико-математичні школи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / П. С. Агаманчук, І. М. Конет // Вища педагогічна освіта і наука України: історія сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька область. – К.: Знання України, 2010. – С. 191-195.

16. Агаманчук, П. С. Міжнародний форум з інноваційних технологій / П. С. Агаманчук, І. М. Конет // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 17. – С. 435-441.

17. Завальнюк, О. М. Актуальні підручники / О. М. Завальнюк, І. М. Конет // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 17. – С. 571-576.

18. Кеба, О. В. Звітна наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів університету за підсумками НДР у 2010–2011 навчальному році / О. В. Кеба, І. М. Конет, Л. А. Онуфрієва // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 17. – С. 442-465.

19. Конет, І. М. Звітна наукова конференція студентів і магістрантів університету за підсумками НДР у 2010–2011 навчальному році // І. М. Конет, Л. А. Онуфрієва // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм,

2011. – Т. 17. – С. 466-504.

20. Конет, І. М. Про результативність студентської наукової роботи у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (2010–2011 рр.) // І. М. Конет, Л. А. Онуфрієва // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 17. – С. 505-515.

21. Агаманчук, П. С. Міжнародне наукове співробітництво кафедр фізико-математичного факультету (2009–2011 рр.) / П. С. Агаманчук, І. М. Конет, В. С. Щирба // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 18. – С. 404-410.

22. Кеба, О. В. Третя конференція молодих вчених університету / О. В. Кеба, І. М. Конет, Л. А. Онуфрієва // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 18. – С. 460-466.

23. Конет, І. М. Регіональна науково-практична конференція “Наукові досягнення студентів – рідному університету” / І. М. Конет, Л. А. Онуфрієва // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 18. – С. 480-490

24. Конет, І. М. Хроніка наукового життя Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2011 році: конференції, круглі столи, семінари / І. М. Конет, Л. А. Онуфрієва // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 18. – С. 491-505

25. Кеба, О. В. Наукова і науково-технічна діяльність Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2011 році / О. В. Кеба, І. М. Конет, Л. А. Онуфрієва. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – 60 с.

Summary

The basic achievement of physical and mathematical faculty of Kamenetz-Podolsk National University of Ivan King James in research activities over the past two years.

Key words: scientific research, scientific school, research topic, competition research, monographs, textbooks, software, technologies.

Одержано 9 квітня 2013 року

УДК 378.1“20”

В.С.Лозовий

Напрями реформування сучасної вищої освіти в Україні

У даній статті з'ясовано необхідність реформування системи вищої освіти в Україні за європейськими зразками, визначено напрями реформ і показано взаємозв'язки інноваційного розвитку економіки з удосконаленням системи освіти. Розглянуто шляхи підвищення якості вищої освіти в Україні, її наближення до європейських стандартів.

Ключові слова: вища освіта, реформування, автономізація ВНЗ, європейські стандарти.

На суспільні та економічні процеси сучасної України значний вплив мають світові тенденції глобалізації та інтеграції. Потреби розвитку економіки тісно пов'язані з удосконаленням системи освіти. В умовах формування економіки знань необхідно усвідомлювати кардинальну потребу суспільних зрушень в напрямку інноваційного розвитку. Згідно з рейтингом Всесвітнього економічного форуму, Україна серед 144 країн зайняла у 2012 році у сфері вищої освіти та професійної підготовки 47 місце, у сфері формування факторів інноваційного розвитку – 79, за оснащеністю сучасними технологіями – 81, за показником якості освіти – 70, в загальному рейтингу – 73 місце [1].

Таким чином, Україна постала перед викликом: або залишитися країною з сировинно-переробною, низько-технологічною економікою або стати на шлях інноваційного розвитку. Президент В.Янукович визначив як першочергове завдання входження України до “великої двадцятки” [2]. Цього можна досягти лише за рахунок конкурентоспроможної освіти, передової науки, інноваційних технологій. Виникла гостра потреба в переорієнтації національної системи вищої освіти і науки на підготовку такого людського капіталу, який би забезпечив прогресивний розвиток країни.

Питання щодо проблем реформування вищої освіти, підвищення її ефективності та якості порушувалися в працях В.Андрущенка, Я.Боллобаша, І.Зязюна, М.Згуровського, В.Кременя, М.Степка, В.Шинкарука та інших. Зазначені автори висвітлювали та аналізували освітні модернізаційні процеси в умовах входження України в єдиний освітній простір, вказували на необхідність упровадження у вищих навчальних закладах демократичних реформ.

Нині Україна постала перед проблемою вибору шляху, яким піде процес реформ у вищій освіті. Мета статті – розглянути напрями реформування вищої освіти в Україні.

Світовий досвід стверджує, що реформування у сфері вищої освіти передбачає розумне поєднання та співвідношення традиційних та інноваційних підходів. Водночас реформування освіти повинно мати комплексний характер, оскільки процеси в освіті тісно поєднані з наукою, економікою та іншими сферами життєдіяльності суспільства. Визначення напрямів модернізації ос-

віги постає як політичне та загальнонаціональне завдання. Правову основу реформи освітньої сфери повинен забезпечити новий Закон України “Про вищу освіту”, який би відповідав вимогам часу і міжнародним стандартам.

Одним з першочергових завдань є реформування системи управління сферою вищої освіти. Воно передбачає чітке розмежування повноважень між трьома рівнями освітнянських структур: органами державного управління освітою, державними установами, що забезпечують якість вищої освіти і науки (ДАК, Державна інспекція навчальних закладів України, Український центр оцінювання якості освіти) і ВНЗ.

На рівні державного управління освітою має розроблятися і втілюватися державна політика в галузі вищої освіти. Ця політика повинна фіксувати та аналізувати зовнішні та внутрішні виклики, які постають перед країною і як відповісти на ці виклики можливостями вітчизняної освіти та науки. Другому рівню освітнянської ієрархії відводиться напрацювання стандартів вищої освіти, акредитації напрямів, розроблення і втілення критеріїв і методик оцінки якості освітньої і наукової діяльності, атестації наукових кадрів вищої кваліфікації. ВНЗ ж повинні самостійно виконувати весь комплекс навчально-наукової, виховної та інноваційної діяльності, напрацьовувати рішення щодо актуальних питань розвитку суспільства, ґрунтуючись на засадах університетської автономії та академічних свобод у вищій школі [3].

Вирішальним кроком для модернізації вищої освіти повинно стати суттєве розширення автономії ВНЗ у відповідності з європейськими нормами. Університетська автономія має сприяти досягненню стратегічної мети підвищення конкурентоспроможності українських фахівців на світових ринках праці, введення країни в єдиний європейський освітньо-науковий простір задля забезпечення сталого розвитку суспільства. Отже, форми і зміст автономії українських ВНЗ повинні забезпечити подолання системних проблем, що накопичилися у вітчизняній системі вищої освіти [4].

У руслі демократизації вищої освіти обрання ректорів ВНЗ повинно відбуватися на основі вирішального права трудового колективу, а їх перебування на посаді має обмежуватися двома термінами. Доцільним є розширення громадського контролю на всіх рівнях діяльності ВНЗ, зокрема гарантування доступу фізичних та юридичних осіб до інформації у галузі вищої освіти. В університетах має бути запроваджена дійова система протигага і стримувань між керівником, вченою радою, органами громадського самоврядування, громадськими організаціями. За європейською традицією повноваження ректора і вченої ради ВНЗ мають бути розмежованими.

Доцільно відійти від практики видачі випускникам усіх ВНЗ дипломів державного зразка. Потрібно дозволити ліцензуванням ВНЗ видавати дипломи від свого імені, трансформовавши систему акредитації в інститут контролю якості освітніх послуг. Кожний ВНЗ, надаючи освітні послуги, знайде свою “нішу” і матиме свою оцінку на ринку праці. Цілком можливо, що після прийняття нового Закону України “Про вищу освіту” кількість закладів значно

скоротиться, а контингенти студентів будуть поступово зменшуватися відповідно до демографічної ситуації, що склалась у країні.

При введенні європейської тривірвнєвої системи ступеневої освіти (бакалавр, магістр, доктор філософії) водночас потрібно зберегти традиційний для України науковий ступінь доктора наук.

Велике значення для входження в загальноєвропейський простір освіти має запровадження системи обліку навчальної роботи студентів (European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS)). Надзвичайно важливим є забезпечення зв'язку ступеневої освіти України з Національною рамкою кваліфікацій та ECTS. Це дозволить, з одного боку, чітко розуміти місце освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти на ринку праці України, а з другого – забезпечувати їх розпізнавання на європейському просторі освіти.

Поки в країні відсутня концентрація коштів та інтелектуальних ресурсів на стратегічно важливих напрямках розвитку. Треба створити потужні регіональні освітньо-науково-інноваційні центри на базі провідних університетів або об'єднань університетів і наукових установ, навколо яких повинна зосередитися конкурентоспроможна освіта і наука, високотехнологічний бізнес за координуючої ролі регіональної влади.

Надзвичайно гострою проблемою для України, за умов обмеженого державного бюджету, є визначення державного замовлення на підготовку фахівців. Сьогодні ніхто не знає, скільки, за якими напрямками і з якими освітньо-науковими кондиціями мають бути підготовлені фахівці в Україні, щоб вирішувати нагальні проблеми держави. За таких умов видається доцільним визначати обсяг державного замовлення для ВНЗ не меншим за 51% від кількості випускників шкіл. Розміщення 80% держзамовлення могло б здійснюватися відповідно до потреб держави за пропозиціями ВНЗ на основі показників минулого року. Розміщення решти 20% можна було б проводити за формулою “гроші за студентом”, тобто відповідно до середнього конкурсного балу вступників поточного року [5].

Освіту й науку слід якнайтісніше пов'язати з економікою. Позитивний ефект дасть залучення роботодавців до підготовки навчальних програм ВНЗ, розробки і затвердження стандартів вищої освіти за кожною галуззю, формування критеріїв компетентності випускників вищої школи, забезпечення місць практики студентів, розвитку матеріальної бази, співпраці в галузі наук та інновацій.

Виправданим було б введення податкових та митних пільг для бізнесу у його співпраці з вітчизняною університетською наукою. Тому настав час змінити Податковий кодекс, стимулювати бізнес до співпраці з ВНЗ, дозволивши їм включати кошти на науково-технічну діяльність, підготовку кадрів у валові витрати. На сьогодні з передбачених законом на 2013 р. 10% ВВП освітяни отримують близько 6, а науковці замість 1,7 – лише 0,4% [6].

Отже, посилення співпраці між освітою, наукою, бізнесом і владою забезпечить інноваційний розвиток економіки і суспільства. На сучасному етапі держава повинна створити правову базу взаємодії між ними.

Головним завданням, що стоїть перед українською освітянською спільнотою, є забезпечення належного рівня якості вищої освіти, як умови конкуренто-спроможності українських випускників на ринку праці. На жаль, у звіті Європейської комісії “The European Higher Education Area in 2012: Bologna Process Implementation Report” Україна за ознакою незалежності системи оцінювання якості вищої освіти та за рівнем міжнародної участі в зовнішньому забезпеченні якості вищої освіти представлена як країна, що не відповідає європейським стандартам та рекомендаціям [7]. На часі запровадження процедур внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості з урахуванням європейських стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості вищої освіти, поглиблення співпраці з європейськими організаціями, зокрема, створення українського незалежного, колегіального органу із забезпечення якості вищої освіти та його членство в Європейській мережі із забезпечення якості вищої освіти.

Нині особливої ваги та соціального звучання набуває питання рівного та справедливого доступу до якісної освіти. Передумовою рівного доступу є фізична та фінансова доступність навчання та перебування студентів у ВНЗ, а його головною складовою є універсально об’єктивне визначення відповідності абітурієнта рівню та вимогам програми в обраному ним виші.

Вступ до ВНЗ повинен базуватися на результатах зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО). Його основні позитиви: 1) ставить усіх у рівні умови; 2) дає змогу обдарованим дітям вступити до будь-якого ВНЗ; 3) стимулює учнів вчитися; 4) зменшує рівень корупції при вступі до ВНЗ. Звичайно, тестування має певні недоліки, проте зараз ЗНО повинно залишитися єдиним механізмом вступу, котрий користується підтримкою населення та дозволяє найбільш об’єктивно оцінювати знання абітурієнтів. Важливим є те, що до зовнішнього незалежного оцінювання позитивно ставляться прихильники різних політичних сил. Надалі потрібно упорядкувати питання проведення ЗНО та законодавчо його закріпити. ЗНО повинно залишатися ключовим елементом вступної кампанії до ВНЗ [8].

Через наростаючу бідність більшості населення країни понад 50% молоді не може здобути вищу освіту, а значна частина тих, що вступили до ВНЗ, мають матеріальні труднощі. Актуально стоїть питання соціального захисту студентів. У такій ситуації обґрунтованим є визначення розміру мінімальної стипендії студентам на рівні, не нижчому за прожитковий мінімум, і незмінність розміру плати за навчання у ВНЗ протягом усього строку навчання.

Назріли зміни в ставленні суспільства й держави до викладацько-професорського складу, а також в оцінюванні їхньої діяльності. Низький рівень офіційної заробітної платні і нерозвиненість механізмів додаткового легального заробітку приводять до зростання обсягу тінювих фінансових потоків у системі вищої освіти. Тому слід підвищувати зарплату, робити її справедливою на основі диференціації оцінювання діяльності викладачів, стимулювання успішних.

У частині європейської інтеграції Україна має продовжити узгодження національної системи вищої освіти з ECTS та з ENQA. Повинні створюватися

умови для повернення в Україну громадян, які здобули освіту за кордоном, шляхом визнання на університетському рівні іноземних дипломів про вищу освіту, про наукові ступені та вчені звання. Через поліпшення вивчення іноземних мов та країнознавства має істотно розширитися академічна мобільність і участь у міжнародних освітніх і наукових проектах викладачів, науковців, студентів.

Вищими навчальними закладами України повинні реалізовуватися спільні з європейськими університетами освітні проекти, слід і далі налагоджувати тісне співробітництво з Радою Європи та Європейським фондом освіти з питань упровадження Національної рамки кваліфікацій та проведення модернізації законодавства у сфері вищої освіти і професійної підготовки.

Забезпечення якості вищої освіти є необхідною умовою європейської та світової інтеграції вищої освіти України.

Таким чином, основними напрямками реформування системи вищої освіти в Україні повинні стати: демократизація вищої школи, тобто державно-громадське управління; забезпечення якості і доступності освіти, що пов'язано із спрямованістю нашої країни на європейську інтеграцію; поєднання освіти, науки та виробництва; вирішення питання соціальної захищеності викладачів та студентів.

Список використаних джерел:

1. The Global Competitiveness Report 2012–2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// WEF_GSR_Report_2012-13.pdf.
2. Послання Президента України В. Януковича до Українського народу (3 червня 2010 року). – К.: НІСД, 2010. – С. 8.
3. Згуровський, М. Вища освіта на зламі суспільного розвитку / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2013. – 9 лютого. – № 5.
4. Богачевська, І. В. “Автономізація університетів як складова реформи вищої освіти в Україні” Аналітична записка / І. В. Богачевська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http:// www.niss.gov.ua>.
5. Згуровський, М. Вища освіта на зламі суспільного розвитку / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2013. – 9 лютого. – № 5.
6. Николаєнко, С. П'ять кроків назустріч освіті / С. Николаєнко // Дзеркало тижня. – 2013. – 15 лютого. – № 6.
7. The European Higher Education Area in 2012: Bologna Process Implementation Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// eacea.ec.europa.eu/education/ Eurydice/documents/...reports/138EN_HI.pdf.
8. Прес-реліз “Кому і чому заважає ЗНО: роль незалежного оцінювання в українській освіті” 14 Січня, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http:// dif.org.ua/ ua/events/bhfhbhdhfsih.htm>.

Резюме

В данній статтє выяснена необхідність реформування системи вищого образования в Украине по європейским образцам, определены направления реформ и показана взаимосвязь инновационного развития

экономики с усовершенствованием системы образования. Рассмотрены пути повышения качества высшего образования в Украине, его приближение к европейским стандартам.

Ключевые слова: высшее образование, реформирование, автономизация ВУЗА, европейские стандарты.

Одержано 9 квітня 2013 року

УДК 32:37(477.44)+008

О.П.Жалюк

Реалізація державних та обласних молодіжних програм клубними закладами Вінниччини в сучасних умовах

Досліджується діяльність клубних закладів Вінницької області щодо реалізації заходів на виконання державних та регіональних молодіжних програм у ХХІ ст. і вироблено пропозиції щодо підвищення ефективності цієї роботи.

Ключові слова: Вінниччина, молодіжна програма, клубний заклад, дозвілля, діяльність, ювенал.

Молодь є тією соціальною групою, яка вирішальним чином визначає зміст і характер майбутнього, концентрує в собі перспективні тенденції суспільного розвитку. Саме на створення умов для її всебічного розвитку необхідно спрямовувати зусилля влади, громадськості та бізнесу.

На жаль, соціально-економічні і політичні зміни, які мають місце в останні роки не лише в українському суспільстві, а й усьому світі, зіпсували духовне здоров'я сучасної молоді. Наркоманія, паління, вживання алкоголю, токсикоманія – часто це вбачається кращим дозвіллям серед певної частини юнаків та дівчат. Наприклад, у Вінницькій області станом на 2010 рік офіційно зареєстровано 947 споживачів ін'єкційних наркотиків (за неофіційними даними це число у кілька разів більше), виявлено 2348 ВІЛ-інфікованих громадян, із них 673 особам встановлено діагноз СНІД, померло всього 451 ВІЛ-інфікована особа, у т.ч. від СНІДу – 266 осіб. Проблемним залишається формування духовної культури, системи ціннісних орієнтацій, національно-патріотичної свідомості у молоді. Хоча, як свідчать результати досліджень Державного інституту розвитку сім'ї та молоді, рівень національної ідентифікації у молоді досить високий – 93% молодих людей вважають Україну своєю Батьківщиною. Проте її обрали б для проживання лише 67%. Господарями своєї країни не відчують себе 71-78% людей у віці від 14 до 35 років [6]. За даними Мініс-

терства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державного комітету статистики України вільний час українська молодь проводить здебільшого на природі (47%). Популярними є й розважальні види дозвілля, які потребують матеріальних витрат клуби, кафе, кінотеатри (близько 30%). Третина присвячує вільні хвилини своєму хобі. Сільська молодь частіше проводять час на дискотеках, тому, що там це єдина розвага. Найбідніші респонденти частіше блукають вулицями. Малозабезпечена молодь жодного разу не зазначила, що відвідує концерти класичної й органної музики, виставки та вернисажі, дбає про свою зовнішність і здоров'я, фізичне й духовне вдосконалення [10].

Однією із основних причин такої невітної ситуації є неухвалене ставлення владних структур до проблем та інтересів молодих людей, попри прийняття значної кількості молодіжних нормативно-правових актів. Держава намагається духовно оздоровити дітей та молодь, забезпечити їм організацію дозвілля через реалізацію низки державних молодіжних програм. Тут неабияку роль, особливо на селі, відіграють клубні заклади, які є складовою молодіжної інфраструктури.

Слід зазначити, що клубні заклади, одними із основних завдань яких є задоволення культурно-дозвіллевих потреб громадян, вивчення культурних запитів, створення і організація діяльності клубних формувань та розкриття творчих здібностей і обдаровань різновікових груп населення [8], зазнали серйозних змін після утворення незалежної Української держави. Реформації, що відбуваються на державному і місцевому рівнях, негативно вплинули на зміст культурно-творчої діяльності клубних закладів, їх матеріально-технічне становище та кадровий потенціал [3, с. 243].

В сучасних умовах клубні заклади, як культурно-просвітницькі, дозвіллеві та мистецькі центри, користуються найнижчим авторитетом серед молоді. Тому, досить актуальним є питання необхідності відновлення спроможності клубного закладу позитивно виступати в ролі інституту соціалізації і духовно-морального виховання нового покоління як основного інноваційного ресурсу розвитку країни.

У тій чи іншій мірі питання формування та реалізації молодіжних програм як інструменту здійснення державної молодіжної політики знайшли своє відображення у науковій літературі історичного, політологічного, філософського, економічного, державно-управлінського, юридичного психолого-педагогічного та інших спрямувань. Тут необхідно виділити праці таких науковців, як Є.І.Бородіна, М.Ф.Головатого, В.Г.Захарченка, М.П.Перепелиці та інших [2].

Діяльність закладів культури Подільського регіону, в тому числі і клубних, з виконання державних та обласних молодіжних програм з'ясовують П.Слободянюк, І.Журавлівський, М.Семчишина [9].

Метою статті є аналіз діяльності, яку здійснюють заклади культури клубного типу Вінниччини, на виконання сучасних державних та обласних молодіжних програм.

Наразі в Україні реалізовується низка загальнодержавних програм, положень, спрямованих на вирішення соціально-культурних проблем молоді, сприяння її соціальному та духовному розвитку. Це, зокрема, Державна програма “Репродуктивне здоров’я нації” на період до 2015 року, Державна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2007–2011 роки, Загальнодержавна програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 роки та ін. 28 січня 2009 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову “Про затвердження Державної цільової соціальної програми “Молодь України” на 2009–2015 роки”.

Довгострокові програми щодо роботи з дітьми та молоддю діють і у Вінницькій області, а саме: “Обласна цільова програма роботи з обдарованою молоддю на 2008–2012 роки”, “Програма розвитку фізичної культури і спорту у Вінницькій області на 2007–2011 роки”, “Обласна програма розвитку Українського козацтва на 2009–2011 роки”, “Обласна цільова соціальна комплексна програма підтримки сім’ї, демографічного розвитку, попередження торгівлі людьми та забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків на період до 2015 року”, “Обласна програма військово-патріотичного виховання, підготовки молоді до військової служби, рекламування та пропагування військової служби за контрактом в Збройних Силах України на 2011–2015 роки”, “Обласна програма розвитку культури та духовного відродження на 2011–2015 роки”, “Обласна цільова соціальна програма „Молодь Вінниччини” на 2010–2012 роки”. Серед пріоритетних напрямів діяльності – створення умов для інтелектуального самовдосконалення молоді, творчого розвитку особистості, утвердження патріотизму, духовності, моральності та формування загальнолюдських цінностей; пропаганда та формування здорового способу життя [6].

Не зважаючи на складну фінансово-економічну та кадрову проблеми, які існують на Вінниччині, клубні заклади (станом на 1 січня 2011 року тут їх нараховується 1074, з них в сільській місцевості – 1019), намагаються забезпечити реалізацію окремих напрямків молодіжних державних та обласних програм. Над створенням умов щодо безпосередньої участі дітей та молоді у процесі відродження, розвитку і оволодіння духовними і культурними цінностями українського народу, формування у молоді почуття національної гордості, потреби в духовному і фізичному розвитку працюють 1765 культосвітніх працівників, з яких 1039 виконують свою роботу на селі [7, с. 2]. Творчому розвитку особистості, організації змістовного дозвілля молоді сприяють 6300 клубних формувань та 5101 колектив аматорського мистецтва [7, табл. 1].

Значну увагу фахівці клубної галузі приділяють патріотичному вихованню, прагнуть розвинути у молоді почуття гордості за країну, глибокої поваги до культурного та історичного минулого України, до загальнодержавної, регіональної символіки та історичних святинь. З нагоди днів Соборності, Незалежності, Конституції України, української армії, козацької і партизанської Слави та інших пам’ятних дат і подій з історії нашої держави в клубних закладах

вже традиційними стали проведення комплексу мистецьких та освітньо-інформаційних заходів. Так, до 65 річниці Великої Перемоги працівниками Гайсинського РБК було організовано: відкриття Пам'ятної Дошки героям-зв'язківцям, мітинг-реквієм біля пам'ятника розстріляним гайсинчанам в урочищі Белендівка, програма "Славимо День Перемоги" за участю творчих колективів та окремих виконавців, шефський концерт "Перемога в ім'я життя" для воїнів місцевого гарнізону, велика концертна програма "В ім'я живих", перегляд фільмів народної кіностудії "День перемоги в місті Гайсині" [1, с. 9].

Вихованню любові до рідного краю сприяють вечори-зустрічі з ветеранами Великої Вітчизняної війни, тематичні вечори, присвячені воїнам-афганцям, урочисті проводи юнаків до лав Збройних сил України, які проводять клубні заклади спільно з громадськими організаціями. З метою популяризації та відродження козацтва фахівці клубної галузі організують проведення спортивних заходів "Козацькі розваги".

У 2010 р. молодь Вінниччини долучилась до Всеукраїнського культурно-мистецького проекту "Єдина Україна: Схід і Захід разом", спрямованого на духовно-культурну єдність, зміцнення дружніх відносин між регіонами України.

Клубні фахівці при сприянні Вінницького обласного центру народної творчості (ВОЦНТ) у 2010 р. надали організаційно-методичну допомогу 40 творчим колективам-учасникам міжнародних та всеукраїнських фестивалів і конкурсів, які відбулися в Польщі (міжнародний фестиваль-конкурс пісенної творчості), м. Дніпропетровську (відбірковий тур мистецького проекту "Країна має таланти"), м. Ужгороді (фестиваль національних культур), м. Києві (всеукраїнський конкурс читців "Кобзар і Україна"), м. Ворзелі (всеукраїнський фольклорно-етнографічний фестиваль "Золоті ключі"), м. Луганську (всеукраїнський відкритий конкурс кіно, телевізійних робіт "Майстер Гаскойн"), с. Шаповалівці Конотопського району Сумської області (всеукраїнський фестиваль "Козацький родослав"), Полтавській області (всеукраїнський конкурс фольклорних колективів в рамках фестивалю народної творчості на Національному Сорочинському ярмарку), Чехії (міжнародний фестиваль національних культур), м. Чернівцях (всеукраїнський фестиваль сучасної пісні та популярної музики "Червона рута"), м. Вінниці (міжнародний фестиваль народної хореографії "Барвінкове кружало") та ін. [4, с. 16].

З метою створення умов для культурного, творчого розвитку юнацтва та молоді, пошуку та підтримки обдарованої молоді в області проводяться фестивалі, огляди-конкурси, свята, виставки образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва.

На досить високому рівні представляє свою майстерність молодь Вінниччини на всеукраїнських та обласних культурно-мистецьких заходах, а саме: всеукраїнському літературно-мистецькому святі сагири і гумору ім. С. Руданського (м. Калинівка, с. Хомутиці), всеукраїнському фестивалі-конкурсі народної хореографії імені Павла Вірського (м. Хмельницький), всеукраїнському пленері скульпторів-каменотесів "Подільський оберіг" (с. Буша Ямпіль-

ського району), всеукраїнському фестивалі-конкурсі кобзарського мистецтва “Струни вічності” ім.В.Перепелюка (м.Вінниця), обласному фестивалі народної творчості “Скарби Поділля” (м.Вінниця), обласному відбірковому турі Всеукраїнського конкурсу сучасної пісні та популярної музики “Червона руга” у 2010 р. в конкурсі взяло участь більше 155 осіб з 23 районів області в таких номінаціях: народний спів, популярна музика, акустична музика, рок-музика).

У кожному районі Вінниччини окрім традиційних культурно-мистецькі проектів таких, як “Велика рідня” (Літинський район), “Майстри мистецтв – трудівникам села”, конкурс автентичних колективів на приз Г.Танцюри (с.Зятківці Гайсинський район), огляд-конкурс аматорських колективів “Скіфська пектораль”, фестиваль-конкурс “Народні музики Поділля” (в 2010 році взяло участь 30 інструментальних колективів області та міст Вінниці і Ладижина) (Немирівський район), “Від роду до народу” (Вінницький район), свято фольклору “Світанки над Россю” (Погребищенський район) тощо створено інноваційні культурологічні проекти, зокрема, “Мамину сорочку пригорну до серця” (с.Клембівка Ямпільського), “Рушники ви мої, рушники...” (с.Правилівка Оратівського району), “Одвічна Русава” (с.Стіна Томашпільського району), Міжнародний фестиваль-конкурс хорового мистецтва ім. Павла Муравського (с.Дмитрашківці Піщанського району та інші).

Популярністю серед дітей та молоді районів Вінницької області користуються фестивалі-конкурси дитячої та юнацької творчості: “Веселі дзвіночки” та “Зорепад” (Калинівський РБК), “Ранкова зірка” (Мурованокуриловецький РБК), “На хвилях Згару” (Літинський РБК), “Тростянецькі самоцвіти” (Тростянецький РБК), “На кордоні областей” (Оратівський РБК), “Зорепад любові” (Чечельницький РБК), “Творча комора” (Вінницький РБК), районний конкурс патріотичної пісні для дітей та юнацтва “Пісня в солдатській шинелі” (Бершадський РБК), творчі звіти аматорських колективів, присвячені року молоді в Україні “Молодь – майбутнє твоє, Україно” (Тиврівський РБК) та ін.[5, с. 4].

Слід зазначити, що на Вінниччині проводиться робота щодо підтримки творчої обдарованої молоді через присудження їй грантів та премій. Так, за поданням ВОЦНТ присуджено премії за результатами обласного конкурсу “Молода людина року” в номінації “Відкриття року в галузі культури і мистецтв” художниці О.Адамчук (м.Вінниця), обласну літературну мистецьку премію “Кришталева вишня” присуджено художнику Л.Панкоші з смт.Тиврів та керівнику народного аматорського хорового колективу Іллінецького РБК О.Кузьміній [4, с. 17]. Щорічну премію ім.М.Д.Леонтовича кращим майстрам народної творчості, місцевим поетам, музикантам, співакам, композиторам, серед яких відзначається й обдарована молодь вручається в Теплицькому районі на традиційному святі хорового мистецтва “Криниця Леонтовича – пісенне джерело”.

Великий інтерес у молоді викликає проведення майстер-класів з різних видів народного мистецтва, зокрема, соломоплетіння, який відбувся в рамках обласного фестивалю народної творчості “Скарби Поділля”, писанкарства – в рамках всеукраїнського свята народного мистецтва “Великодня писанка” тощо.

Для того, щоб духовно збагатити, відчутти скарб народних надбань, красу української мови і народної пісні, молодь і діти молодшого та шкільного віку залучаються до участі в народних та театралізованих святах Масляна, Купальське дійство, свято Козацької Слави, Новорічні та Різдвяні свята. Зокрема, в рамках проведення всеукраїнського свята народного мистецтва “Великодня писанка” 22 фольклорних та фольклорно-етнографічних колективів районів області представили театралізоване дійство “Великдень душі в піснях та обрядах” [4, с. 2].

При Гайсинському РБК під рубрикою “Вивчаємо народні традиції” для молоді міста протягом багатьох років проводяться вечори-зустрічі з фольклористами, зустрічі-розповіді про народні свята.

Молодь постійно залучається до участі у заходах, щодо розвитку та популяризації культурних традицій національних меншин, які проживають на території Вінницької області. Зокрема, у 2010 р. відбувся XVIII фетиваль національних культур “Всі ми діти твої, Україно!” у смт. Шаргород.

Клубними закладами постійно проводиться робота щодо утвердження в молодіжному середовищі здорового способу життя, попередження та профілактики хвороб, що передаються, вживання алкоголю, наркотичних засобів, зокрема, організуються диспути, години здоров’я, лекції, інформаційні бесіди про шкідливість паління, засідання відеоекторіїв “СНІД та життя – несумісні”, “Паління – ворог здоров’я”, “Туберкульоз – хвороба небезпечна” (Гайсинський район).

У клубних закладах відбуваються заходи з питань утвердження моральності та правових норм в суспільстві, зокрема, диспути (“Мораль і духовність чи деградація” (Гайсинський РБК)), зустрічі з юристами з питань забезпечення реалізації прав молоді з особливими потребами, круглі стіли на тему: “Протидія торгівлі людьми”, “Формування у молоді поваги до закону та запобігання негативним явищам в молодіжному суспільстві”, що сприяє формуванню світогляду молодого покоління, зокрема тих, хто зіткнувся з проблемою фінансів і пошуком роботи за кордоном.

Традиційно щорічно у більшості клубних закладів проводяться свята та конкурси, приурочені до Дня молоді, Дня студента, зокрема, конкурс солістів-вокалістів “Тобі співає молодь, Україно” (Ямпільський РБК), КВК, конкурсні молодіжні програми “Міс чарівність”, “Все для тебе”, “Юнфорум – XXI” тощо.

Одним із важливих напрямків роботи фахівців клубних закладів з молоддю є профорієнтаційна робота. Для колективів організацій та цілих підприємств (медиків, вчителів, працівників комунальної сфери, культури, міліції, сільського господарства та інших) влаштовуються професійні свята. Періодично заклади культури клубного типу Вінниччини організують зустрічі молоді з фахівцями окремих професій під рубрикою “Сто професій є чудових”. А в Гайсинському РБК в рамках проведення щорічного районного свята “Ми – юність твоя, Україно” в номінації “Кращий за професією” відзначаються молоді люди соціальної та виробничої сфери.

Враховуючи економічні проблеми сьогодення, працівники клубних установ сприяють проведенню для молодих сімей лекцій, щодо фінансового планування сімейного бюджету тощо.

Отже, клубні заклади Вінниччини в сучасних умовах забезпечують реалізацію державних та обласних молодіжних програм через залучення молоді до проведення низки культурно-мистецьких та інформаційно-просвітницьких акцій та заходів, спрямованих на створення умов для інтелектуального самовдосконалення молоді, творчого розвитку особистості, утвердження патріотизму, моральності та духовності молодого покоління, пропаганду та формування здорового способу життя, створення сприятливого середовища для забезпечення зайнятості молоді.

Для більш ефективної роботи клубних закладів із виконання державних та обласних ювенальних програм варто:

1) підняти престиж клубного закладу як соціального інституту для повного задоволення духовно-творчих запитів та потреб всіх категорій населення, зокрема молоді, через модернізацію матеріально-технічної бази, розширення бюджетного фінансування, оновлення та перепідготовку кадрів, налагодження творчої співпраці з відділами (управліннями) освіти, у справах сім'ї, молоді та спорту райдержадміністрацій, міськвиконкомів, молодіжними громадськими організаціями, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, навчальними закладами, ЗМІ та запровадження в роботу клубних закладів сучасних наукових і практичних підходів, які б сприяли процесу виховання та соціалізації молодого покоління в нових умовах;

2) активізувати залучення молоді до участі у роботі аматорських колективів, творчих гуртків, клубів, об'єднань за інтересами, що діють при клубних закладах, що підвищить суспільну активність ювеналів;

3) запровадити в клубних закладах, особливо в сільській місцевості, посаду спеціаліста з питань молоді та спорту, який би розробляв і проводив соціологічні дослідження з метою виявлення потреб молоді Вінниччини, сприяв пошуку та залученню спонсорської допомоги щодо фінансування культурно-просвітницьких заходів, екскурсій, творчих зустрічей з майстрами мистецтв, видатними людьми села, громадськими діячами, працівниками медичних установ та дільничними інспекторами з питань правової освіти молоді, розробляв систему заходів інформаційної, фінансової, організаційної підтримки та стимулів для талановитої молоді;

4) на допомогу працівникам клубних закладів запровадити видавництво інформаційного бюлетеня, що містить правові акти, дані соціологічних досліджень, аналітичні матеріали та інші матеріали з питань молодіжної політики, проблем молодих громадян, молодих сімей, молодіжних організацій.

Список використаних джерел:

1. Аналітична довідка про діяльність Гайсинського районного будинку культури за 2010 рік / Вінницький обласний центр народної творчості. – 2011. – 17 с.

2. Бородин, Є. І. Державна молодіжна політика в Україні: процес формування та розвитку (1991–2004 рр.): автореф. дис. д-ра іст. наук / Є. І. Бородин; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2007. – 34 с.; Головатий, М. Ф. Формування державної молодіжної політики в сучасній Україні (політологічний аналіз): дис. д-ра політ. наук / Головатий Микола Федорович / НАН України. – К., 1996. – 389 с.; Захарченко, В. Г. Підсумки і перспективи наукових розробок центру дослідження сім'ї Державного інституту проблем сім'ї та молоді з виявлення особливостей функціонування і розвитку української родини / В. Г. Захарченко // Укр. соціум. – 2006. – № 2. – С. 35-42; Перепелиця, М. П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект): автореф. дис... канд. політ. наук / М. П. Перепелиця; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – К., 2001. – 19 с.; Толстоухова, С. В. Організаційно-педагогічні основи функціонування системи соціальних служб для молоді: автореф. дис... канд. пед. наук / С. В. Толстоухова; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2001. – 18 с.

3. Жалюк, О. П. Культурно-освітня робота на Поділлі: постсоціалістичні тенденції / О. П. Жалюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т.14. – С. 243-253.

4. Звіт про роботу обласного центру народної творчості за 2010 рік. – Вінниця. – 2011. – 21 с.

5. Звіт про роботу районних будинків культури Вінницької області у 2010 році / Вінницький обласний центр народної творчості. – Вінниця. – 2011. – 7 с.

6. Обласна цільова соціальна програма “Молодь Вінниччини” на 2010–2012 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vinrada.gov.ua_perelik_dovgostrokovih_program.htm.

7. Основні показники роботи галузі культури Вінницької області у 2010 році / Вінницька обласна державна адміністрація управління культури. – Вінниця. – 2011. – 67 с.

8. Примірне положення про клубний заклад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-primirnogo-polozhennja-pro-klubnii-zaklad-doc9765.html>.

9. Слободянюк, П. Я. Культура Хмельниччини / П. Я. Слободянюк. – Хмельницький, 1995. – 332 с.; Клуби Вінниччини – осередки творчої діяльності (Всеукраїнський конкурс-огляд сільських ЗККТ-2002) / Упоряд.: Журавлівський І. М., Семчишина М. А. – Вінниця, 2003.

10. Соціальні проблеми молоді в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/april08/27.htm>.

Summary

This paper describes the activities of cultural clubs in Vinnytsia region on realization of measures to implement state and local youth programs. The suggestions are given to improve the effectiveness of this work.

Key words: youth program, cultural club, leisure, activity, juvenile.

Одержано 6 травня 2013 року

Діячі освіти, культури і науки на Поділлі

УДК 929.5:94(477.44/.74)“1794-1881”

В.А.Захар'єв

Кароль Сцібор-Мархоцький: гідний син батька-реформатора

У статті йдеться про життя та діяльність сина відомого подільського реформатора Ігнація Сцібор-Мархоцького Кароля (1794–1881), показано його зв'язки з прогресивними особистостями першої половини XIX ст., роль у визвольній боротьбі польського населення на Поділлі та освоєнні причорноморських степів.

Ключові слова: Кароль Сцібор-Мархоцький, Поділля, Одеса, Тобольськ, син, повстання, патріот, Міцкевич, Конарський.

На початку ХХІ ст. політичні, економічні, наукові та культурні відносини між Україною і Польщею певною мірою можуть бути прикладом добросусідства і партнерства в Європі й у світовій спільноті. У цьому процесі важливу роль відіграє українська і польська історична пам'ять та свідомість, які сприяють усебічному переосмисленню подій та явищ минулого й сьогодення. Сучасна українська історична наука прагне подавати об'єктивну інформацію про польську культуру та історію поляків в Україні, зокрема це стосується дослідження біографій непересічних представників польської меншини на наших теренах. Слід зазначити, що в останні роки в українській історіографії спостерігається особливо активна тенденція саме до репрезентації визначної постаті в просторово-часовому вимірі та в особистісно-індивідуальній сфері. Свідченням цього, наприклад, є вихід в світ у 2007 р. ґрунтового біографічного словника “Відомі поляки в історії Вінниччини” [10].

В контексті вивчення історії українсько-польських взаємин у ХVІІІ – на початку ХХ ст. на Поділлі та на Одещині неможливо оминати представників роду Сцібор-Мархоцьких, адже громадянська позиція його кращих представників та питання їхньої спадщини співзвучні з багатьма проблемами нашого часу, а тому заслуговують на підвищену увагу і переосмислення. Останніми роками особливо активно над дослідженням історії роду Сцібор-Мархоцьких працює польський учений, професор інституту історії Опольського університету Томаш Цесельський [30; 36]. Слід зазначити, що життя і діяльність найвідомішого представника цього роду – відомого подільського рефор-

матора кінця XVIII – першої чверті XIX ст. графа Ігнація Сцібор-Мархоцького (1749–1827) достатньо добре висвітлені в польській та українській історіографії і художній літературі XIX – початку XXI ст. [3]. У той же час, наприклад, його синові Каролою приділялося значно менше уваги. Хоча, свого часу про його особу позитивно відгукувалося чимало сучасників. Побіжно згадували про нього також відомі дослідники XIX – початку XX ст. Й.Ролле [22; 35], Є.Січинський [24], А.Копилов [11], Є.Євтіхіїв [8], польський науковець XX ст. Р.Афтаназі [33].

Останнім часом діяльність Кароля Сцібор-Мархоцького в контексті історії Одещини і Овідіопольського району зокрема, знайшла висвітлення у працях краєзнавця С.С.Аргатюка [1; 2; 12; 18]. Варто зазначити, що матеріали, які стосуються роду Сцібор-Мархоцьких розсіяні по різних архівосховищах. У 20-х рр. XX ст. частина родинного архіву Сцібор-Мархоцьких навіть перебувала на тасному зберіганні у Харкові, потім була передана до Києва і фактично лише нещодавно стала відомою дослідникам [27; 31]. Уціліла частина родинного архіву Сцібор-Мархоцьких зберігається в Державному архіві Одеської області, де складає окремий фонд – №140, окремі матеріали цього архіву – в Львівській бібліотеці імені В.Стефаніка НАН України.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб на основі аналізу архівних джерел, опублікованих документів і спеціальних студій з'ясувати маловідомі факти життя Кароля Сцібор-Мархоцького (1794–1881), показати його зв'язки з прогресивними особистостями першої половини XIX ст., вагому роль у визвольній боротьбі польського населення на Поділлі та в освоєнні причорноморських степів.

Як відомо, Ігнацій Сцібор-Мархоцький у шлюбі з Євою Руффо мав трьох доньок: Пульхерію, Юлію, Емілію та лише одного сина – Кароля. Незважаючи на те, що він отримував освіту вдома, його знання були глибокими, адже батько особисто навчав хлопчину, як і інших своїх дітей, в дусі рекомендацій Ж.-Ж.Руссо. Крім того освіту поглибили кілька спільних з батьком закордонних подорожей. Спадковими були літературний хист та музичні здібності Кароля. Єдиний син Ігнація та Єви Сцібор-Мархоцьких був одним з головних героїв Свята Церери, запровадженого його батьком в родовому маєтку в містечку Миньківці на Поділлі. Саме він прокладав першу борозну на полі. Як зазначав пізніше у своїх спогадах польський поет, письменник і перекладач Францішек Ковальський (1799–1862), “Кароль [Мархоцький. – В.3.], якого я знаю зблизка, є по-справжньому вченою людиною і добрим піаністом” [40, с. 44, 49, 56].

Через деякий час після смерті матері [Єва Руффо померла в 1810 р., або ж на початку 1811 р. – В.3.] гарні стосунки між сином та батьком завершилися бурхливим розривом. Причиною було тасмне вінчання Кароля з сиротою Бонною Тжціньською, яка виховувалася в Притулівському маєтку Мархоцьких [в літературі називаються різні дати – 1812 р., або ж 1814 р. – В.3.]. Не виключено, що І.Сцібор-Мархоцький після смерті дружини мав намір сам одру-

житися з вихованкою, що тоді було звичною практикою у поміщиків, то вчинок сина його дуже розлютив. Відтак з притаманною йому емоційністю, наказав розірвати шлюб і припинити стосунки закоханих, навіть відправити невістку до монастиря. У відповідь на батькове свавілля Кароль намагався скоїти самогубство. Його порятували, але згодом, коли батько наголосив, що залишить без спадщини, змушений був укласти документ, в якому визнав свій вчинок помилковим і зрікся шлюбу. 7 грудня 1812 р. старий граф написав листа віце-губернатору Подільської губернії, де виклав своє бачення розриву стосунків із сином – підступний обман і викрадення його 18-літнього сина [16, арк. 9-10]. Вцілілі пізніші листи Ігнація Сцібор-Мархоцького до сина Кароля, які датуються 1821 роком, висвітлюють непрості взаємини батька та сина [29].

Конфлікт всередині родини Сцібор-Мархоцьких набув надзвичайно великого розголосу. У 1822 р. у зв'язку з питанням про аліменти Боні Тжціньській, як колишній дружині Кароля (йшлося про 500 рублів сріблом) І.Сцібор-Мархоцький підготував детальну інформацію з цього питання на ім'я російського царя Олександра I [16, арк. 63-89].

За твердженням Т.Цесельського примирив обидві сторони конфлікту кам'янецький римо-католицький єпископ Ф.Мацкевич [30, с. 24]. Свідченням остаточного примирення К.Сцібор-Мархоцького з батьком може служити заповіт останнього від 14 грудня 1822 р. [16, арк. 117]. А перед тим він змушений був рідше потрапляти йому на очі, тому перебрався на постійне проживання під Одесу, звідки все ж часто навідувався на Миньковеччину. Варто зазначити, що саме в цей час К.Сцібор-Мархоцький, який перейняв від батька захоплення ідеалами французьких просвітителів, належав до масонської ложі “Озиріс до полум'яної зорі”, що діяла в 1818–1822 рр. в Кам'янці-Подільському. Після закриття таємних організацій більшість їхніх членів потрапили під слідство, дехто – під нагляд поліції, а то й на заслання [23, с. 525]. Не виключаємо, що саме перебування Кароля на Одещині врятувало його від сумних наслідків. В серпні 1823 р. польський поет і письменник Ф.Ковальський застав Кароля вже на Поділлі, під час святкування обжинок в Притулії, Побійній та Отрокові [40, с. 49].

У заповіті І.Сцібор-Мархоцького від 14 грудня 1822 р. детально перераховано рухоме й нерухоме майно, яке мало бути розподілене між його дітьми. З огляду на його важливість [зокрема це пов'язано із датуванням заснування та перейменування населених пунктів на Одещині. – В.З.], прочитуємо повний перелік маєтностей старого графа. “Стан цілого маєтку нерухомого є такий: земля і добра діличні, що знаходяться в Подільській губернії в повіті Ушицькому містечко Миньківці з околицями, з передмістями, урочищами, хуторами, такими як: Вітослав, Загробеля, Людвинів, Мархоціце, Весела, замок Бельмонт з підзамчем. Села Мислібож, Заріччя, Городище, Катаринівка, Антонівка, Кружківці, Побуйна, Остоя, Побуянка, Сівороги, Сцібори, Отроків, Притулія, Хапанувка, Старикі з Барановим, Тимків, Засічя. В Могилівському повіті село діличне Сеферувка. Над Чорним морем чи над Понтом Евксинсь-

ким біля Одеси в Херсонській губернії, в повіті Тереспольському двадцять тисяч десятин землі називаються Графство Руфіполіс. Є посади над Дністровським лиманом: Адріанів, Любомила, Каролін, Роксолана, Скотопаси, Барабо. Над Куяльницьким лиманом – Воланів, Алгеста, Вигода. Також на праві коллокаційному у власності колись Гумецьких, пізніше Людвіка Тжецеського ротміста, в домінії Соколецькій в Ушицькому повіті села Бучая, Загужани, Шелестяни і частини в містечку Сокільцю” [16, арк. 116-117].

Як відомо, придбані І.Сцібор-Мархоцьким на початку ХІХ ст. великі земельні наділи (“дачі”) поміж Дністровським і Куяльницьким лиманами склали маєтковий комплекс, який отримав назву Руфіполіс від родового прізвища дружини графа Єви Руффо. Одеський краєзнавець С.Аргатюк, на підставі документів, знайдених у Держархіві Херсонської області, стверджує, що загальна площа придбаних графом І.Сцібор-Мархоцьким земель над Чорним морем була меншою, ніж стверджувалося в заповіті. А саме, одну з дач (за №27 – 8000 дес.) біля Хаджибейського лиману з селом Воланівка (Алгестове) викуплено 1802 р. у рагузинського грека А.І.Алгесті. Іншу дачу (№22 – 7500 дес.) – на лівому березі Дністровського лиману з поселеннями Андріанівка (Грибівка) і Бузиновата – І.Мархоцький придбав тоді ж в опального колезького радника А.М.Грибовського. За мірками того часу граф Мархоцький заплатив дешево ціну, по 60 коп. за десятину [1, с. 30]. Причиною такої невідповідності в площах земель в околицях Одеси (20000 чи 15500 десятин) є тривала невирішеність питання по розподілу маєтку А.І.Алгесті, який мав загальну площу 17000 десятин. До 1827 р. Сцібор-Мархоцькі управляли цими землями спільно з одеськими міщанами, яким належало 10000 десятин. Декілька разів проводилися межування (1827, 1849, 1850, 1852, 1861 рр.), кожне з яких згодом визнавалося невірним і межові знаки знищувалися. Остаточне розмежування цієї території відбулося лише в 1868 р. [19, с. 42-43].

Отримавши великий шмат степу понад Чорним морем, що спочатку приносив мало користі, І.Сцібор-Мархоцький подарував ці землі своїй дружині і заселяв їх своїми підданими з Миньковеччини, як добровольцями, так і тими, хто вчинив різні провини [1, с. 31].

До речі, на початку 20-х рр. ХІХ ст. влада мала бажання викупити частину земель І.Сцібор-Мархоцького під Овідіюполем, щоб поселити там німецьких колоністів-католиків з Баварії. Однак через певні дивацтва власника відмовилася від свого наміру [20, с. 210].

Після одруження з сином графа Юзефа Малаховського Еліушем 1814 р., на вимогу батька виїхала до “Руфіполісу” Пульхерія. Молоде подружжя осіло на дачі біля Хаджибейського лиману. Згодом під Одесу прибули Емілія (яка вийшла заміж за полковника М.Г.Інгістова) та Юлія. Кароль облюбував місцевість поміж р.Барабой і Дністровським лиманом на березі Чорного моря. Тут засновуються нові хутори: Дальник і Любомила. Обидва хутори містилися на правому березі р.Барабой. Тоді ж, Кароль заклав поселення біля Бугазу і назвав його в честь себе – Кароліно [1, с. 32-33; с. 147]. Кароль сприяв заселен-

ню земельної діляки біля Дністровського лиману, надаючи невеликі наділи землі шляхтичам-переселенцям з Поділля, одеським і овідіопольським міщанам [1, с. 33].

На власному хуторі у 1824 р. молодий граф приймав відомого природознавця, ботаніка, зоолога, професора, письменника [писав під псевдонімом Старий Детюк. – В.З.] Антона Анджейовського (1785–1868). Ботанік спільно з трьома супутниками збирав колекції рослин біля Дністровського лиману. Імпровізований “козацький пікет” затримав науковців і став вимагати паспорти у мандрівників. Як виявилось, це був розигріш, до якого вдався К.Сцібор-Мархоцький, щоб запросити до себе гостей. Кароль запросив учених до свого хутору, прийняв як найдорожчих гостей, а на ранок виділив власний екіпаж і провів їх до Одеси, чим заслужив їх любов і повагу [34, с. 113-114].

Під час перебування в Одесі 1825 р. опального польського поета Адама Міцкевича, К.Сцібор-Мархоцький неодноразово зустрічався з ним в одеському будинку Залеських. Тоді поет був позбавлений права вільно пересуватися, і саме К.Сцібор-Мархоцький посприяв таємному виїзду з міста до Любомили, де А.Міцкевич написав свій перший варіант знаменитого сонету “Аккерманський степ”, і навіть до Аккерману, де мешкав його віленський товариш С.Гациський [13, с. 119-120].

Після смерті старого графа в березні 1827 р. згідно заповіту, головним спадкоємцем, включаючи м.Миньківці, став К.Сцібор-Мархоцький. Він мав право в першочерговому порядку викупляти землі, які належали його сестрам. Землі “Руфіполісу”, як того хотіла покійна Єва Руффо, були порівну поділені між чотирма її дітьми [16, арк. 117-118]. Про цей варіант заповіту стало відомо зовсім недавно. Так, Т.Цесельському відомо лише про два варіанта заповіту від 1 грудня 1804 р. і 25 серпня 1814 р. [30, с. 23].

Під час польського повстання 1830–1831 рр. польські поміщики на Правобережжі готувалися дати бій царським військам. К.Сцібор-Мархоцький гаряче підтримував “Патріотичне товариство” і його керівний орган на Поділлі, видавав повстанські листівки в миньковецькій друкарні, був серед організаторів повстання в Ушицькому повіті та делегатом від подільських повстанців на Волинь до генерала Юзефа Дверницького. Найдетальніше описав виступ поляків в Ушицькому повіті Ф.Вротновський [45].

Як тільки надійшла звістка, що генерал Ю.Дверницький з військом вирушив на Поділля, 30 квітня 1831 року з власного помістя Струга виступив маршалок Леон Стемковський зі своїм братом Вінсентом. Їхній загін із 57 добровольців попрямував до містечка Віньківці. Та замість очікуваних 120 добровольців до загону приєдналося лише 7 сміливців. Крім того, розвідники повідомили, що шляхтичі налякани новиною, нібито повстання скасоване, а тому переймаються своєю долею після прибуття російських військ. Висновком кількохгодинної наради стало рішення йти на Зіньків і далі на захід, сподіваючись збільшити свої сили в с.Шарівка, і з підмогою чи без неї рухатися до генерала Дверницького. Розчарований невдалим початком Л.Стемковський відмовився

від керівництва загоном і передав його як фахівцю-військовику, колишньому капітану польського війська К.Сцібор-Мархоцькому. 64 добровольців, що залишилися, Сцібор-Мархоцький розділив на три частини. Командування першими двома він доручив братам Монюшкам та другу Бандровському. В.Стемпковському і Майєрові доручили амуніцію і кошти, які склали на одному з возів, і мали намір відправити до генерала Дверницького.

Біля Зінькова дізналися від двох мешканців Могилівського повіту, що генерал Дверницький потерпів поразку, а російські війська знаходяться на кордоні і в південній частині Поділля. Але потішила звістка про велике повстання, яке розпочали за Бугом брати Собанські і Словицький. Тому вирішили не йти до Шарівки, а добиратися до Ольгопольського повіту, де з'єднатися з тамтешніми загонами. Неподалік від Бару загін Сцібор-Мархоцького зріс до 87 кіннотників. 5 травня загін отаборив між містечком Шаргородом і с.Романки. Однак дещо раніше в цих населених пунктах вже стали на відпочинок російські улани [45, s. 184-185].

Не виправдалася надія К.Сцібор-Мархоцького на поповнення свого невеликого загону моголівськими і ямпольськими союзниками. Відтак, частина повстанців подалися на конях до Летичівського повіту, інші вирішили повернутися до своїх маєтків, щоб вдома продовжувати місцеве повстання. Врешті з К.Сцібор-Мархоцьким залишилося лише 30 повстанців.

Водночас активізували свою діяльність і суперники. Зокрема, генерал Шереметьєв, який до 7 травня знаходився у с.Міхалполь, розуміючи, що повстанці повертатимуться до своїх сіл, вирушив до с.Заміхов, щоб перепинити по дорозі з-під Шаргорода Л.Стемпковського. Однак той прошигнув повз засідку під Малою Стружкою та дістався до свого маєтку у Струзі. Озброївши з власних запасів стрільців, маршалок Стемпковський о 3 годині після обіду отримав звістку про рух російських уланів з боку Заміхова. Але до цього вже все було готово. Селяни перекрили парканами шлях, що вів по яру, і на випадок облоги укріпили господарські споруди на пагорбах, звідки можна було контролювати околиці і прицільно відстрілюватися.

К.Сцібор-Мархоцький із частиною загону перебрався на лівий берег р.Стружка і став очікувати на росіян. Переважаючи сили генерала Шереметьєва атакували повстанців, що залишилися в маєтку. Тому ті змушені були покинути позиції і приєднатися до капітана Сцібор-Мархоцького на пагорбі. Одне з відділень уланів намагалося відрізати їм шлях до лісу, але втрапивши майора, кілька солдатів та коней, не змогло виконати завдання. Повстанці зуміли знайти притулок у лісі [45, s. 219].

Двадцять ушицьких кавалеристів на чолі з одним із братів Монюшків відступили на північ до Летичівського повіту і поповнили загін поручика Нагорнишевського [25, с. 425]. Проте Л.Стемпковського взяли у полон і доставили до Кам'янця, де засудили до заслання на копальні Нерчинська. По дорозі з Житомира в Київ з допомогою знайомого ксьондза йому вдалося утекти і пробратися до Галичини [45, s. 221].

Згідно рапорту генерала Ф.В.Рідігера, в полон потрапив і капітан К.Сцібор-Мархоцький [28]. Він теж намагався пробратися до Галичини, але росіяни його заарештували і відправили до Житомира [39, s. 93]. Після завершення слідства графа Сцібор-Мархоцького вислали до Курська, а потім до Пермі [14].

Один з учасників листопадового повстання капітан Адам Міхаловський зустрічався з К.Сцібор-Мархоцьким на засланні двічі: 9 жовтня 1831 р. неподалік містечка Кірсанова і 22 березня 1832 року в Пензі, коли Кароль повертався з Пермської губернії на поселення [41, s. 194-195].

Наприкінці 1832 р. К.Сцібор-Мархоцький повернувся в Миньківці, де мешкав під таємним наглядом [13].

Коли 1836 року на Поділлі прибув радикальний політик і засновник організації “Молода Польща” Шимон Конарський К.Сцібор-Мархоцький знову потрапив у вир подій. Гість запрошував місцевих поміщиків-поляків вступати до таємного товариства. Однак, члени “Патріотичного товариства” Поділля висували вимоги, які розходилися з поглядами самого Ш.Конарського. Місцева шляхта, зокрема і К.Сцібор-Мархоцький, дотримувалися шляхетного консерватизму. Суть розбіжностей виклав пізніше в листі один із шляхтичів: “Конарський був демократом і хотів їхню боротьбу перенести на наш ґрунт, розділити нас на аристократів і демократів, а нам цього було абсолютно не потрібно. Ми були поляками, і цього достатньо”.

Гострі суперечки з цього питання розгорілися у маєтку офіцера костюшківських військ Фрідріха Михальського в с.Вербка Мурована, що призвело до розриву стосунків. Але після того як у травні 1838 р. Ш.Конарського заарештували у Вільно і 15 лютого 1839 р. розстріляли, а більшість учасників “Молодої Польщі” після слідства вислали до Сибіру, К.Сцібор-Мархоцького також засудили і відправили до Тобольська [1, с. 41-44].

Відтоді К.Сцібор-Мархоцький остаточно втратив містечко Миньківці й довколишні села, які перейшли в державну власність [14]. У той час як К.Сцібор-Мархоцький перебував у засланні, в його частині Руфіполісу порядкував син Елізуша і Пульхерії – Ігнацій Малаховський [1, с. 46].

Відома польська патріотка, учасниця групи Ш.Конарського, Єва Феліньська дорогою до місця заслання в с.Березове, заїхала до Тобольська і застала там К.Сцібор-Мархоцького. У своїх спогадах вона з теплою відзначила й те, як граф Сцібор-Мархоцький згодився облаштувати землячку та орендував будинок для спільного проживання. З настанням навігації по р.Іртиш, Феліньська відправилась до місця свого заслання. К.Сцібор-Мархоцький проводжав її до самого берега [38, s. 53, 58-61, 63, 70, 90, 91].

У той же час у Тобольську перебували на засланні декабристи М.О.Фонвізін і Н.Д.Фонвізіна, брати П. і С.С.Бобрищеві-Пушкіни, І.О.Анненков, О.М.Мурав'єв, доктор Ф.Б.Вольф, П.М.Свистунов, барон В.І.Штейнгель, Ф.М.Башмаков, С.М.Семенов, князь О.П.Барятинський. Як людина активна і соціальна, К.Сцібор-Мархоцький, безперечно, мав із ними дружні стосунки і залишив по собі приємні спогади. Зокрема, І.І.Пуцин у листі від 8 вересня

1842 р. з Тобольська декабристу Є.П.Оболенському записав: “...Обніми добре Рудинського – я його листи розіслав. Мархоцького бачив у Свистунова...” [21, с. 261-262].

Провівши в засланні 6 років, К.Сцібор-Мархоцький 1845 року [за свідченням Руфіна Пйотровського (1806–1872), який теж на той час перебував в засланні. – В.З.] отримав дозвіл на поселення біля Одеси і того ж року виїхав з Тобольська [42, с. 5].

Т.Цесельський стверджує, що К.Сцібор-Мархоцький повернувся із заслання до Одеси близько 1852 р. і викупив у Медзяховських 110 га землі з маєтку Любомила. Також намагався повернути решту земель судовим шляхом, але мало ефективно [30, с. 25].

Після повернення до Андріанівки (Грибівки) К.Сцібор-Мархоцький хазяйнував на своїй ділянці землі, виділеній сестрою Емілією. Згідно “Алфавітного списку населених місць Херсонської губернії, з показом їх власників” (на 1856 р.) за К.Сцібор-Мархоцьким були записані хутори Бузиновата (Роксолани) і Отарик, де разом нараховувалося 25 дворів. В той же час як хутори Бугаз, Біляівка (Любомила) і Дальницький (41 двір) – за його сестрою, полковницею Емілією Інгістовою [1, с. 47].

Повернувшись до розміреного життя К.Сцібор-Мархоцький і надалі продовжував цікавитися археологією. Так, археолог П.В.Беккер, який досліджував Північно-Західне Причорномор’я, згадував про “радушну допомогу” Мархоцького, а також про те, що той знайшов давнє поховання біля с.Адріанівка на лівому березі р.Барабой, на відстані 1½ верст від моря [4, с. 207].

Напередодні селянської реформи 1861 року К.Сцібор-Мархоцький перевів місцевих селян у розряд державних. На початку 1860-х років граф потрапив під нагляд поліції, бо бував у будинку Шеліотів (Шеміотів) в Одесі, де велися розмови про визволення Польщі [17, с. 19].

Помер К.Сцібор-Мархоцький у глибокій старості. Поховали його 8 листопада 1881 року в Одесі. За словами Маріяна Дубецького він: “чи не до останніх днів працював як селянин на невеликій ділянці землі”. До речі, займаючись сільським господарством, Кароль написав кілька статей про акліматизацію зернової пшениці-арнаutki в степовій зоні. М.Дубецький відмітив: “Серце його билось для добра і чеснот, і життя його було жертвовним...” і охарактеризував померлого як людину, котра “одним барвам був відданий завжди, а справжні людські принципи братерства та любові ближнього, винесені з родинного гнізда, вмів зберегти та втілювати в дії у вузькому обсязі своєї діяльності” [37].

Маєтність померлого батька успадкували п’ять синів. Його дружина Елеонора Рогузька (1819–1897 рр.) народила йому шестеро дітей: Альберта (1850–1911), Людвіга (1852–1936), Карла (1854–1929), Казимира (1856–1915), і Юліана-Клавдія (1858–1928) і доньку Терезу.

Скориставшись участю у російсько-турецькій війні 1876–1877 років, брати доклали усіх зусиль і домоглися повернення конфіскованої в батька землі, що

потрапила у державну власність, а саме: 546 га біля Отрокова на Поділлі, 2731 га під Одесою та будівель, що були на них. Все це вони поділили порівну, врахувавши також вдову Елеонору [30, с. 26].

Могила К.Сцібор-Мархоцького, до сьогодні, на жаль, не збереглася. Проте пам'ять про цього видатного подолянина і одесита жива. А пошуками нових фактів його життя і діяльності займаються науковці, яких об'єднує Центр Мархоцькознавства – структурний підрозділ Центру дослідження історії Поділля Інституту історії НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аргатюк, С. Кароль Сцібор Мархоцький / Аргатюк Сергій // Наукові записки Центру Мархоцькознавства / Упорядник В.А.Захар'єв. – Хмельницький, 2013. – Т. 4. – С. 29-48.
2. Аргатюк, С. Минувшина багряних степів: Нариси з історії Овідіопольського району / С. С. Аргатюк, С. В. Сапожников. – Одеса: Астропринт, 2007. – 567 с.
3. Баженов, Л. Життя і діяльність графа Ігнація Мархоцького в українській і польській художній літературі та історіографії XIX – початку XXI ст. / Л. Баженов // Україна-Європа-Світ: міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М.М.Алексієвця. – Тернопіль, 2011. – Вип. 5: Україна-Європа-Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку: у 2 ч. – Ч. 2. – С. 241-247.
4. Беккер, П. В. Берег Понта Евксинского от Истра до Борисфена, в отношении к древним его колониям / П. В. Беккер // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. – Одесса, 1853. – том III. – С. 151-209.
5. Болдирев О. Шляхетська Полонія над Чорним Морем / О. Болдирев // Юго-Запад. Одессика = Південний Захід. Одесіка: історико-краєведч. науч. альм. – Одеса: Оптимум, 2006. – С. 137–181; №2. – С. 162-230.
6. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 140, оп. 1, спр. 24.
7. ДАОО, ф. 140, оп. 1, спр. 27.
8. Евтихийев, Е. Миньковецкое государство / Е. Евтихийев // Новое слово. – 1913. – № 3. – С. 34-52.
9. Кароєва (Соломонова), Т. Р. Друкарство в Миньківцях Подільської губернії наприкінці XVIII – першої третини XIX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 3. – С. 261-275.
10. Колесник, В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник / В. Колесник. – Вінниця: ВМГО “Розвиток”, 2007. – 1008 с.
11. Копылов, А. Ф. Миньковецкое государство. Исторический очерк / А. Ф. Копылов // Русский вестник. Журнал литературный и политический. – СПб., 1895. – № 1. – С. 175-195; № 5. – С. 85-119.
12. Край Овідія: Археологія та історія Овідіопольського району: Кол. Монографія / автори: І. В. Сапожніков, В. В. Левчук, С. С. Аргатюк, Л. Г. Білоусова Г. В. Сапожнікова, Д. С. Шелест та ін. – Одеса: Астропринт, 2005. – 624 с.
13. Ланда, С. С. Мицкевич накануне восстания декабристов: (Из истории русско-польских общественных и литературных связей) / С. С. Ланда; Ин-т славяноведения

АН СССР // Литература славянских народов. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – Вып. 4. – С. 91-185.

14. Лукин, В. Граф Мархоцкий, государство Миньковецкое и еврейское книгопечатание на Украине / В. Лукин // Лехаим. – Москва, 2007. – № 9 (185), сентябрь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lechaim.ru/ARHIV/185/lukin.htm>.

15. Лукин, В. Евреи – подданные государства Миньковецкого (к истории еврейского книгопечатания на Украине) / Лукин Вениамин. // Параллели: русско-еврейский историко-литературный и библиографический альманах. – М.: Дом еврейской книги, 2009. – № 10-11. – С. 535-560.

16. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 5, спр. 8039/II. – 144 арк.

17. Общественно-политическое движение на Украине: Сб. док.: В 2 т. / АН СССР. Ин-т славяноведения; АН УССР. Ин-т истории и др.; редкол.: В. Королюк и др. – К.: Изд-во АН УССР, 1964. – Т. 2: 1863–1864 гг. / Сост. В. Кузьменко, Л. Обушенкова, В. Павелко, Г. Марахов. – XLIX, 551 с. – (Серия “Восстание 1863 г. Материалы и документы” / гл. ред. сер.: С Кеневич и др.).

18. Овідіопольський район: Енциклопедичний довідник / автори-укладачі С. С. Аргатюк, В. В. Левчук, І. Т. Русев, І. В. Сапожников. – Одеса: ВМВ, 2011. – 716+115 с.

19. Орлов, А. Исторический очерк Одессы с 1794 по 1803 год / А. Орлов. – Одесса: Тип. А. Шульце, 1885. – 144 с.

20. Плесская-Зебольд, Э. Г. Одесские немцы: 1803–1920 / Э. Г. Плесская-Зебольд; Ин-т герм. и восточноевроп. исслед., Глттинген (Германия). – Одесса: ТЭС, 1999. – 520 с.

21. Пушин, И. И. Сочинения и письма. В двух томах / И. И. Пушин. – М.: Наука, 2001. – Том 1: Записки о Пушкине. Письма 1816–1849 гг. – 570 с.

22. Ролле, А. Ю. Граф Редукс / Антоній Юзеф Ролле; переклад з польськ. Василь Ганушак. – Дрогобич, 2008. – 81 с.

23. Серков, А. И. Русское масонство. 1731–2000. Энциклопедический словарь / А. И. Серков. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2001. – 1224 с.

24. Сецинский, Е. Исторические сведения о приходах и церквях Подольской епархии. Ушицкий уезд / Е. Сецинский // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Каменец-Подольск, 1911. – Вып. XI. – С. 1-144.

25. Смит, Ф. История Польского возстания и войны 1830 и 1831 годов / Ф. Смит; пер. с нем. – СПб.: Тип. воен.-учеб. заведений, 1863. – Т. 2. – [4], VIII, 466 с.

26. Степанюк А. “Миньковецька держава” та Ігнатій Мархоцький як її засновник / Анатолій Степанюк // Господарський (арбітражний) суд Хмельницької області: історико-правові нариси, портрети. – Кам’янець-Подільський, 2006. – С. 305-326.

27. Сухих, Л. Документи з архіву Сцібор-Мархоцьких у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ / Лідія Сухих, Наталія Черкаська // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2011. – Т. 3. – С. 9-15.

28. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України), ф. 442, оп. 782, спр. 161.

29. ЦДАК України, ф. 1271, оп. 3, спр. 59.

30. Цесельський, Т. На Поділлі і на Чорному морі – родина Сцібор-Мархоцьких

/Томаш Цесельський // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2011. – Т. 3. – С. 16-36.

31. Черкаська, Н. До історії родинних архівів Сцібор-Мархоцьких і Потоцьких / Наталя Черкаська // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2009. – Т. 1. – С. 13-45.

32. Шостакович, Б. С. О дружественных связях декабристов с политическими ссыльными-поляками в Сибири / Б. С. Шостакович // Ссыльные революционеры в Сибири (XIX в. – февраль 1917 г.): [сб. науч. тр.]. – Иркутск, 1979. – Вып. 4. – С. 31-41.

33. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T.9. Województwo Podolskie / Roman Aftanazy. – 2-e wyd. – Wrocław, Warsz., Kraków: Ossolineum, 1996.– 458 s.

34. Andrzejewski, A. Ramoty starego Detiuka o Wołyniu / Antoni Andrzejewski. – Wilno: Nakładem i drukiem A.H.Kirkora, 1861. – Tom IV. – 193 s.

35. Antoni J. (Rolle). Grabia Redux // Dr Antoni J. (Rolle). Wybor pism. – Kraków, 1966. – Т. II. – S. 389–449.

36. Ciesielski T. Rodziny Szemiotów i Scibor-Marchockich – przyczynek do osadnictwa polskiego nad Morzem Czarnym w XIX w. – początkach XX // Причорноморський регіон в контексті європейської політики / за ред. Т.Цесельського, Е.Чапівського, В.Кушніра. – Одеса; Ополь; Вроцлав, 2008.

37. Dubiecki, M. Karol Scibor Marchocki (Wspomnienie posmiertne.) / M. Dubiecki // Kłosy (Warszawa). – 1882. – 22 lipca (3 sierpnia).

38. Felinska E. Wspomnienia z podróży do Syberii, pobytu w Berezowie i w Saratowie / Ewa Felinska. – Wilno: Nakładem i drukiem Jozefa Zawadzkiego, 1852. – Tom II. – 299 s.

39. Golynski, A. Pamietnik podolskiego powstania 1830–1831 roku / Aleksander Golynski; oprac. E.Kozłowski. – Warszawa: Pax, 1979. – 222 s.

40. [Kowalski, F.] Wspomnienia. Pamietnik Franciszka Kowalskiego. – Kijów: Nakładem Leona Idzikowskiego, 1859. – Tom 2. – 291 s.

41. Michalowski A. Pamietnik moj. Z rekopisy przygotowala do druku, wstepem i przypisami opatrzyła Elzbieta Helena Nieciowa / Adam Michalowski // Rocznik biblioteki Polskiej Akademii nauk w Krakowie. Rok XIII. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Wyd. PAN, 1967. – S. 169-201.

42. Piotrowski, R. Pamietniki z pobytu na Syberii / Rufin Piotrowski. – Poznań: Nakładem księgarni J.K.Zupanskiego, 1861. – Т. III. – 276, IV s.

43. Zliwowska, W. Zeslancy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej polowie XIX wieku / Wiktoria Zliwowska. – Warszawa: Wyd. DiG, 1998. – 835 s.

44. Wawrzykowska-Wierciochowa, D. “Emilia Szczaniecka”. Opowiesc biograficzna / Dioniza Wawrzykowska-Wierciochowa. – Warszawa: Wydaw. Min. Obrony Narodowej, 1970. – 626 s.

45. Wrotnowski, F. Powstanie na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w roku 1831. Opisane podług podan dowodcow i wspoluczestnikow tegoz powstania / Feliks Wrotnowski. – Lipsk: F.A.Brockhaus, 1875. – 355 s.

Одержано 6 травня 2013 року

УДК 94(477.44)“1902/1917”

В.П.Рекрут

Маловідомі сторінки життя та діяльності музеєзнавця І.С.Зборовського в 1902–1917 роках

Висвітлюються маловідомі сторінки життя І.Зборовського та його участь у діяльності “Союзу міст” під час Першої світової війни. Також розглядається його внесок у становлення української газети “Нова Рада” у 1917 році.

Ключові слова: М.Біляшівський, кооперативний рух, Д.Маркович, вишивальні майстерні, А.Ніковський, “Нова Рада”.

Життєвий шлях і творчу працю Іполита Чеславовича Зборовського досліджували відомі краєзнавці та науковці Л.Баженов, О.Нестуля, С.Кот, В.Прокочук, Л.Кароєва, С.Гальчак, В.Колесник, Т.Соломонова, М.Потупчик та ін. [1]. До сторінок його життєпису неодноразово зверталися подільські журналісти А.Степаненко та Ф.Шевчук [2] та автор цієї розвідки [3]. Участь І.Зборовського в поповненні експонатів українських музеїв розглядали відомі дослідники наукової спадщини М.Біляшівського, зокрема, Л.Дідух [4] О.Ковалевська [5], О.Попельницька [6] та інші.

У процесі подальших досліджень вдалося виявити ще декілька маловідомих фактів із його багатогранної праці, які, безперечно, доповнюють палітру історичного портрету І.Зборовського як видатного українського діяча.

У повідомленні розглядаються маловідомі сторінки життя І.Зборовського у 1902–1917 рр. та висвітлюються його участь у діяльності Київського комітету “Союз міст” щодо формування музейних фондів України під час Першої світової війни. Також розглядається його внесок у становлення української газети “Нова Рада” у 1917 році.

Відомо, що І.Зборовський протягом 1902–1909 рр. активно співпрацював з М.Біляшівським, був агентом Київського міського музею та збирав експонати для його численних експозицій [7]. Однак залучення до кооперативного руху в 1905 р. та активна організаційна діяльність у цій сфері поступово повністю поглинула І.Зборовського в кооперативну сферу й він, залишивши працю агента, втративши зв’язок з М.Біляшівським, тимчасово відійшов від мистецтвознавських справ. Принаймні, аналіз листування між ними свідчить, що після 1909 р. переписка припинилася. Водночас, вивчення інших архівних документів й опублікованих матеріалів підтверджує, що протягом 1905–1916 рр. І.Зборовський активно займався розвитком кооперативного руху на Ольгопольщині, став ініціатором утворення кредитного споживчого та сільськогосподарського кооперативів в с.Яланець, брав участь у роботі декількох з’їздів кооператорів Подільської губернії (1908, 1909, 1911, 1913), обирався делегатом Другого Всеросійського зібрання представників кредитних товариств (Санкт-Петербург, 1912), Другого Всеросійського з’їзду всіх видів кооперації у Києві

(1913), довгі роки очолював правління кооперативних установ Яланця, виступив організатором Бершадського товариства гуртових закупівель, працював на посаді члена правління Подільської губернської спілки кредитних та ощадно-позичкових товариств. Наведені вище перелік посад й участь І.Зборовського в кооперативному житті країни та Поділля зокрема, свідчить про причетність його до когорти відомих подвижників українського кооперативного руху [3].

Зазначимо, що відсутність в Яланецькому ощадно-позичковому товаристві власного адміністративного приміщення з нормальними умовами для праці управлінців та значне збільшення членів товариств не дозволяло збирати кооператорів на загальні збори й проводити культурницькі заходи. Тому, за ініціативою І.Зборовського, вирішили побудувати власний будинок і створити там усі необхідні умови. Обов'язковими вимогами ініціатора при проектуванні й будівництві стали використання українського архітектурного стилю та місцевих будівельних матеріалів. Зокрема, при будівництві стін використовувалися власно виготовлені пустотілі бетонні блоки типу “ліліпуг”, а покрівля будівлі виконана зі штучного шиферу (террофазеріта), який також виготовлявся на місці. Справжнім витвором мистецтва були опалювальні печі, які облицьовували теракотовою, майоліковою і кахельною плиткою, спеціально виготовленою для цього [8, арк. 307]. Аргументуючи свій вибір, Іполит Чеславович писав так: “Збудоване за кошти народу приміщення повинно мати такий вигляд, який найближче відповідав почуттям і думкам цього народу” [9]. А використання місцевих матеріалів, на його думку, дало б поштовх до розвитку народних промислів й тому товариство мало на власному прикладі показати всі переваги такого будівництва.

Двоповерхова кам'яна будівля з залом на 300 осіб та з усіма необхідними службовими приміщеннями вступила до ладу восени 1913 року. В просторій залі будинку І.Зборовський започаткував читання лекцій на різноманітні теми з використанням “чарівного ліхтаря” (на кшталт проектора для демонстрації сучасних слайдів). Силами селян ставилися вистави, діяли самодіяльні українські гуртки, планувалося облаштування музею [1].

Новозбудоване приміщення, на фасаді якого було висічено великими літерами гасло “Єднаймося, братаймося в товариство чесне” (із вірша І.Франка), вміщувало всі адміністративні органи, створювало належні умови для проведення широкої організаційно-кооперативної й просвітницької роботи. За висновками інженера губернської управи В.Остольського “зведена в українському стилі... будівля може слугувати гордістю всього Яланецького т-ва як з боку доцільності її, так і з боку будівельної техніки. Простота і просторість приміщень органічно гармонуються із завданнями та метою кредитного кооперативу, а головна зала з сценою, хорами і з добрими акустичними якостями притягує із задоволенням відвідувати загальні збори т-ва” [8, арк. 307 зв.]. Цей будинок й тепер є окрасою Яланця, тут розміщена селищна рада.

Однак вкладені у будівництво фінансові ресурси, фактично, “вимили” обігові кошти, що призвело до фінансових труднощів товариства в частині

надання кредитів для селян. Поглибило фінансову кризу поширення пліток про наступне банкрутство кооперативу, а звідси – масове неповернення взятих позик. За визначенням фахівців Вінницької інспекції дрібного кредиту, селяни с.Пилипонівки, “бажаючи випробувати силу т-ва”, при наявності коштів майже рік прострочили з поверненням позик, не платили до того часу, поки поліція не почала вимагати з них повернення коштів [8, арк. 273 зв.]. Крім того, в 1914 р. поліція отримала вказівку займатися поверненням прострочених кредитних ресурсів тільки для державних установ, тому кооперативні товариства як приватні структури перестали користуватися підтримкою поліцейських чиновників, що зразу вплинуло на стан погашення кредиторської заборгованості з боку позичальників [8, арк. 282 зв.]. Ясна річ, що фінансові проблеми призвели до невдоволення пайовиків, знайшлися такі й серед членів правління. Про це писав Д.Маркович, зазначаючи, що І.Зборовський “як художник, зірвався і збудував чудову для товариства кам’янку в Українському стилі і тим товариських грошей 30 тис. руб. обернув у мертвий капітал. Конче нащадки його спом’януть, а теперішні селяни – лають” [10, арк. 1].

Слід зазначити, що товариство займалося широкою культурно-просвітницькою роботою серед населення і розповсюджувало кооперативні та сільськогосподарські знання шляхом підписки по декілька примірників журналів та газет. Так, лише в 1914 р. до т-ва надходили “Вестник мелкого кредита”, “Сплотчина”, “Муравейник”, “Наша кооперация”, “Экономическая жизнь Подолии” та ін. [8, арк. 290]. Ці та інші просвітницькі заходи зустрічали опір місцевого панства та діячів релігійного культу. Особливо негативно ставилися до діяльності І.Зборовського отець Афанасій Когодовський за підтримки Ольгопільського благочинного протоієрея Євгена Щероцького. Збудована 1906 р. Яланецька православна церква на чолі з о. Афанасієм пропагувала ідеї шовіністичного політичного “Союзу руського народу” і намагалася підкорити кооперативні установи під зверхність цього союзу [11]. Проти таких намірів виступив Іполит Чеславович та різко критикував спроби релігійних діячів щодо втягування кооперативу у політичну боротьбу [12]. Зокрема достойний опір намаганням “союзників”, зведенню будинку кооператорів (будівля постала навпроти церкви) і його просвітницько-культурницька діяльність (приміщення називали “народним домом”) сильно вдарила по авторитету місцевої церкви, що вкрай не сподобалося паотцям і вони розпочали таємну боротьбу проти керівника товариства. Не останню роль відіграло “иноверческое” віросповідання (І. З. був католиком), що не давало спокою отцю Афанасію і його покровителям. До цієї боротьби приєдналися місцеві лихварі, крамарі та куркулі, яким потужний економічний розвиток кооперативних установ заважав отримувати значні прибутки. Сам панотець пробився в члени правління ошадно-позичкового й споживчого товариств, всіляко намагався дискредитувати Іполита Чеславовича, організувавши проти нього потік “скарг” і доносів у державні органи. Зусилля скаржників задовільнив віце-губернатор Чарторійський, який видав таємне розпорядження “прискіпливим чином

обревізувати Яланецьке позичково-ощадне товариство і з'ясувати діяльність в ньому Зборовського” [8, арк. 262]. Протягом 1913–1915 рр. були проведені декілька ревізій діяльності кооперативних установ, але довготермінова прискіплива перевірка нічого не знайшла. Справи в товариствах велися з бездоганим обліком і ніяких порушень знайдено не було [3]. Єдиним аргументом в звинуваченні щодо нечесності керівника кооперативної установи став той факт, що І.Зборовський вибрав свою зарплатню за декілька місяців наперед, не погодивши це з членами правління. Мотивацією для такого вчинку стала смерть батька (1914 р.) й потреби для організації похоронів, кошти на які мала виплатити страхова компанія. Однак, у зв'язку з початком Першої світової війни, вона свої зобов'язання не виконала й тому Іполиту Чеславовичу довелося порушити статут товариства [8, арк. 345]. Крім того, “доброзичливі помічники” закидали йому в провину кабальні умови договору на заготівельні операції цукрового буряка, які начебто з волі голови правління були складені так, що товариство було доведене до банкрутства [8, арк. 351]. До того, загальні збори з ініціативи нового правління ухвалили постанову про порушення кримінальної справи проти І.Зборовського, якщо той не надасть всіх документів щодо витрат на будівництво контори [8, арк. 375 зв.-376]. Ясна річ, що висока порядність і принциповість спонукала його до відмови від посади голови правління і він, погасивши заборгованість перед товариством і надавши потрібні документи, покинув товариство.

Однак, авторитет І.Зборовського в губернії виріс настільки, що на III-му з'їзді представників кредитних товариств у Вінниці (1915 р.) його обрали членом правління новоствореного Подільського союзу кредитних товариств [13]. Він змушений був переїхати до Вінниці й розпочати працю на посаді заступника голови правління, в більшості часу перебуваючи у відрядженнях. Відсутність житла (проживав у будинку Д.Марковича), й, головне, мала зарплата не дозволяла йому утримувати сім'ю в складі 5 осіб, що й спонукало до пошуку нового місця роботи. З цього приводу на початку 1916 р. він звернувся до М.Біляшівського, але той на його лист не відповів. За даними О.Попельницької, Микола Федотович, як військовозобов'язаний, у 1915 р. відбув до Буковини та, як уповноважений Всеросійської спілки міст, здійснював нагляд за роботою шпиталів та інших установ, що надавали допомогу пораненим і цивільному населенню [6, с. 112]. Водночас, у прифронтовій смузі збирав для музейної колекції речі з Бессарабії, Галичини та Карпат [6, с. 114].

З приводу залучення І.Зборовського до такої ж праці не вдалося точно встановити, хто безпосередньо вирішив цю проблему. Відомо, що з клопотанням щодо його працевлаштування звертався Д.Маркович, який у листі від 1 липня 1916 р. до М.Біляшівського, рекомендуючи Іполита Чеславовича як фахівця зі збереження (консервації) експонатів, малювальника орнаментів у фарбах, агента із закупівель предметів старовини, секретаря, бухгалтера, прохав Миколу Федотовича “не залишати таку людину йти по якій-небудь другій дорозі” й забрати його до себе в музей [10, арк. 1]. Можливо, на його

працевлаштування вплинули давні дружні стосунки Д.Марковича з А.Ніковським, який на той час займав відповідальну посаду в Київському комітеті “Союз міст”, і, ймовірно, допоміг вирішити це питання. Разом з тим, вже в вересні 1916 р. І.Зборовський виїхав до прифронтової смуги Буковини і Галичини, де в якості інспектора солдатських крамниць від “Союзу міст”, виконував свою улюблену роботу: збирав експонати, цінні колекції, раритети та зразки українського етносу для поповнення Київського міського музею [13, арк. 2 зв.]. На жаль, досі невідомо (ця робота потребує окремого дослідження) скільки й які експонати зібрав та передав І.Зборовський до Києва, але, безперечно, можна стверджувати, що їх була значна кількість й вони представляли неабияку історичну цінність. Так, за повідомленням О.Ковалевської, ці експонати, введені до експозиції музею, сприяли формуванню образу національної ідентичності й “демонстрували єдність розвитку української культури, спростовували міф про меншовартість західноукраїнського мистецтва” [5, с. 120].

Важливою інформацією стало встановлення факту, що під час перебування на Буковині І.Зборовський брав активну участь у створенні вишивальних майстерень, зокрема, Чернівцях, Сереті, Радівцях, Гуру-Гуморі, Сучаві, Вамі [5, с. 121]. З інших джерел відомо, що в цих майстернях працювало 1515 осіб, які отримували пристойну зарплатню, мали можливість разом із дітьми харчуватися в спеціально влаштованих пунктах тощо. За короткий термін існування цих закладів вишивальниці виготовили майже 122 тис. унікальних речей на загальну суму близько 312 тис. крб. [14, с. 55].

Зібрані співробітниками “Союзу міст” експонати виставлялися на виставках у Києві, Москві та інших містах. Так на Київській виставці у квітні 1917 р. величезним успіхом користувалися колекції старосвітських сорочок, посуду, кахлю, зібраних І.Зборовським, А.Гуцало, Г.Красицьким і Д.Щербаківським. За описом очевидця, при огляді експозицій виставки “дуже цікавим був той контраст між старими та новими виробами: з одного боку – чисто етнографічний матеріал – цілковиті примітиви; з другого боку – той самий матеріал, але розроблений, пристосований до сучасних вимог з ясно зазначеними рисами сталого художньо-промислового стилю” [14, с. 54].

Слід зазначити, що частина зібраних експонатів та виробів у майстернях були втрачені при терміновій евакуації в червні 1917 р. російських інституцій з Галичини і Буковини. Однак, навіть за цих втрат надбання мало унікальну цінність. Так, під час перебування у Вінниці, Чортківський загін, що супроводжував експонати по дорозі до Києва, на прохання місцевої “Просвіти” змушений був затриматися. Влаштована ним короткотермінова виставка мала величезний успіх [14, с. 63]. Згодом, експонати Київського музею виставлялися в серпні 1917 р. на виставці в Москві, яка, незважаючи на революційні події, мала в глядачів неабиякий успіх й отримала схвальні відгуки в пресі [14, с. 55].

Таким чином, під час короткотермінового відрядження до прифронтової смуги Буковини й Галичини І.Зборовський зумів закупити значний об’єм різножанрових колекцій українського етносу, придбав кращі зразки кустарно-

промислових виробів та інші предмети старовини, які поповнили фонди й експозиції та з великим успіхом використовувалися у виставковій діяльності Київського міського музею. Крім того, вирішуючи проблеми зайнятості жінок та дітей через влаштування вишивальних майстерень, він брав активну участь у соціальній допомозі населенню, постраждалому від воєнних дій, сприяв розвитку місцевих промислів та збереженню унікальних орнаментів і техніки вишивання.

Слід зазначити, що Лютнева революція 1917 р. в Росії стала добрим поштовхом для відродження на Україні свободи друкованого слова і розвитку періодичних видань. Так навесні 1917 р. дружина покійного мецената В.Симиренка виконала заповіт і передала Товариству підмоги літературі, науці і штуці об'ємні гроші (300 тис. крб.) в різних облігаціях, на які воно купило велику друкарню Барського на Крещатику [15, с. 360]. Тоді ж було вирішено відродити колишню газету всеукраїнську “Рада” під назвою “Нова Рада”. Організаційно-редакційні клопоти щодо її становлення проводив відомий український діяч А.Ніковський за підтримки С.Чикаленка. В одному з листів до Євгена Харламповича редактор сповіщав, що незважаючи на брак коштів та масу інших проблем, справи видавництва налагоджуються [16, с. 316]. Ймовірно, на запрошення А.Ніковського І.Зборовський разом з родиною прибув до Києва й почав працювати адміністратором цієї газети. У питанні реалізації газети редактору вдалося організувати розноску примірників передплатникам та їх продаж на вулицях. З цього приводу А.Ніковський із задоволенням повідомляв С.Чикаленку, що всі співробітники активно займалися справами часопису, зокрема, в “адміністратора І.Зборовського троє малих дітей і жінка – теж продають газету” [16, с. 317]. В іншому листі А.Ніковський, люб’язно називаючи І.Зборовського “кривим”, вважав, що він та інші співробітники досягли бажаного результату: “газета вийшла – за це все не шкода оддати і здоров'я, і майно” [16, с. 323]. Безперечно, висока оцінка праці Іполита Чеславовича свідчить про його активну громадянську позицію та відданість українській справі.

Зазначимо, що перебуваючи в Києві, І.Зборовський продовжив співпрацю із відомими вченими. На установчих зборах 12 травня 1917 р. його обрали членом-кореспондентом Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні, поставивши поряд із дійсними членами комітету М.Біляшівським, М.Василенком, М.Грушевським, Д.Дорошенком, В.Щербиною, Д.Яворницьким та іншими видатними українськими діячами і вченими зі світовим ім'ям [17, с. 128]. І.Зборовський став одним із перших представників Поділля, які працювали у цьому поважному державному органі.

Однак, певні життєві обставини змусили І.Зборовського влітку 1917 р. покинути Київ та повернутися до рідного Яланця, де земляки обрали його головою Ольгопільської продовольчої управи і він поринув у справи становлення там влади Української Центральної Ради [18, с. 458].

Отже, за період життя в 1902–1917 рр. І.Зборовський проявив себе як видатний організатор кооперативних закладів, які сприяли покращенню життя

подільського селянства. Він плідно співпрацював з Київським міським музеєм та спромігся збагатити його фонди значною кількістю експонатів українського етносу й народних промыслів Поділля, Буковини й Галичини, які з великим успіхом демонструвалися на численних виставках і стали окрасою експозицій названого закладу. Водночас, І.Зборовський стояв у витоків відродження українського часопису “Нова Рада” та згодом активно долучився до боротьби українського народу за незалежність і власну державність.

Бачиться доцільним у подальших дослідженнях виявити джерела та встановити повний перелік колекцій, експонатів та інших предметів старовини, які зібрав І.Зборовський і донині використовуються в музеях України.

Список використаних джерел:

1. Рекрут, В. Будівничий кооперації Поділля – Іполит Зборовський / В. П. Рекрут // Подільська старовина: Наук. зб. Вип. IV / Вінниц. обл. краєзн. Музей. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – С. 277-296.

2. Степаненко, А. Пам’ять про батька / Аркадій Степаненко // Вогні комунізму, 1989. – 5 жовтня; Шевчук, Ф. Справа Іполита Зборовського // Федір Шевчук // День. – 2011. – 28-29 січня.

3. Рекрут, В. П. Іполит Зборовський / Українські кооператори. Історичні нариси. Книга 3. / В. П. Рекрут. – Л.: Вид-во Львівської комерційної академії, 2007. – С. 97-109.

4. Дідух, Л. В. Біляшівський М.Ф. у науковому, культурному та громадському житті України (кінець XIX – перша чверть XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Л. В. Дідух, Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”. – К., 2005. – 17 с.

5. Ковалевська, О. О. Діяльність Миколи Біляшівського в роки Першої Світової війни / О. О. Ковалевська // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 119-128.

6. Попельницька, О. О. М.Ф. Біляшівський – перший директор Національного музею України / О. О. Попельницька // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 100-118.

7. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. XXXI, спр. 1071.

8. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО), ф. Д-62, оп. 1, спр. 188.

9. Зборовский, И. Очерк деятельности Яланецкаго ссудно-сберегательнаго товарищества, Подол. губ. / Ипполит, Зборовский // Вестник мелкаго кредита. – 1913. – № 33.

10. ІР НБУВ, ф. XXXI, спр. 1418.

11. Рекрут, В. Вплив чорносотенних організацій на діяльність кооперативних установ Поділля у 1905–1915 роках / Валерій Рекрут // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип. 486-487. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 33-37.

12. Кметь. Кооперація на селі (Лист з Поділля) / Кметь // Рада. – 1909. – № 102.

13. ДАВіО, ф. Р-483, оп. 1, спр. 1214.

14. Народне мистецтво Галичини й Буковини. – К., 1919. – 67 с.

15. Чикаленко, Є. Щоденник (1907–1917). У 2-х т.: Документально-художнє видання // Євген Чикаленко. – К.: Темпора, 2004. – Т. 1. – 428 с.: іл.

16. Чикаленко Є., Ніковський А. Листування. 1908–1921 роки / Упоряд: Н. Миронець, Ю. Середенко, І. Старовойтенко. Вст. ст.: Ю. Середенко, І. Старовойтенко. – К.: Темпора, 2010. – 448 с.

17. Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (Доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії) / Олексій, Нестуля. – К., Полтава, 1994. – 334 с.

18. Рекрут, В. П. Вплив антиукраїнських сил на діяльність Української Центральної Ради на території Поділля у другій половині 1917 – на початку 1918 рр. / В. П. Рекрут // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 19. На пошану В. А. Смоля. – С. 451-461.

Резюме

Освещаются основные вехи жизни И.Зборовского и его участие в деятельности “Союза городов” во время Первой мировой войны. Также рассматривается его вклад в становление украинской газеты “Новая Рада” в 1917 году.

Ключевые слова: Н.Билишевский, кооперативное движение, Д.Маркович, мастерские, А.Никовский, “Новая Рада”.

Одержано 9 квітня 2013 року

УДК 821.161.2.09:94(477.43)

А.О.Хоптяр, Ю.А.Хоптяр

Творчі зв'язки родини Грінченків з Кам'янець-Подільським державним українським університетом

Розглядаються творчі зв'язки та громадська націєтворча діяльність родини Грінченків на Поділлі у контексті культурного життя України перших десятиліть ХХ ст.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, фінансовий фонд, українські видавничі спілки, українська література, національна мова.

Аналітичний літературно-критичний погляд кінця ХХ – початку ХХІ ст. не оминає творчий доробок подружжя відомих українських письменників Бориса Дмитровича Грінченка та Марії Миколаївни Грінченко (Марії Загір-

ньої) і їх доньки – Насті, які своїми подвижницькими творами і громадською працею сприяли усебічному збагаченню української літератури та становленню національної самосвідомості.

Серед літературознавчих праць, нарисів та спогадів про творчість Б.Грінченка, що позначили кінець XIX – першу половину XX ст., особливо виділяються наукові розвідки І.Франка [13], С.Єфремова [3], М.Плевака [10], М.Самаріна [12], М.Зерова [5]. Після довгої пори радянського “мовчання”, з’являються літературно-критичні дослідження О.Білецького (1963) [1], В.Яременка (1969) [15], Л.Гаєвської (1989) [2]. Справжнім явищем кінця XX ст. щодо аналізу творчості українського письменника виявились ґрунтовні літературно-критичні дослідження А.Погрібного “Борис Грінченко. Нарис життя і творчості” (1988) [11].

Ґрунтовним поглядом на публіцистику Б.Грінченка вирізняється дослідження В.Чорновола [14], що увійшло до видання праць українського політика та літературного критика. Перше десятиліття XXI ст. завершується колективною монографією “Мрії, вистраждані життям...”: до 145-ї річниці з дня народження Б.Д.Грінченка” (2009) [9].

Проте цікаві аспекти творчих зв’язків родини Грінченків з Кам’янець-Подільським державним українським університетом залишилися поза увагою літературознавців та істориків.

Так, в особистому фонді Б.Грінченка зберігаються листи І.Огієнка до українського письменника з інформацією щодо нового українського проєкту та його застосування [8].

Творчі контакти двох яскравих представників національної культури пізніше були продовжені М.Загірною. Дружина Б.Грінченка отримала запрошення на церемонію відкриття Кам’янець-Подільського державного українського університету (1918.І.VII), що відбулася 22 жовтня 1918 р. Зразок запрошення на гербовому папері також знаходиться в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Повний зміст листівки-запрошення демонструє вагомє національно-культурне значення появи українського університету на Поділлі:

“Високоповажний пане добродію! З 1-го липня 1918 року в місті Кам’янець-Подільському zaloжено нове огнище української культури, – Кам’янець-Подільський державний Університет. Zaloжено цей університет надмірною працею свідомого громадянства цілої України, Поділля та міста Кам’янця особливо, при повсякчасній допомозі Міністерства Освіти Української Держави.

Новий університет, що вже з свого географічного положення найближчий до високої західноєвропейської культури, не буде звичайним Університетом східного типу: при Кам’янець-Подільським Державним Українським Університеті закладається вперше на сході слов’янства Богословський факультет, і крім того, на історико-філологічному факультеті вже відкрито дві нових національних катедри: одна польської, друга єврейської літератури й історії. Вірний кращим

традиціям європейських університетів, новий Кам'янець-Подільський Державний Український Університет матиме на цілі невинну наукову працю на користь рідної української культури.

У вівторок 22 жовтня (нов. стилю) 1918 року в місті Кам'янці-Подільському відбудеться урочисте свято відкриття нового огнища вищої української науки – Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. На це велике свято цілої України запрошуються всі вірні сини її, а також і ті, хто співчуває великій українській національній ідеї.

На це величне свято України запрошуємо й Вас, Високоповажний пане Добродію і сподіваємось на святі цім бачити Вас особисто, аби всім вкупі новій нашій Alma Mater щиро побажати: Vivat, Floreat, Crescat! Ректор Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету професор Огієнко” [6, арк. 2].

Марія Загірня відповіла щирим вітанням: “Пошли, Боже, віку довгого та життя доброго новому огнищеві освіти, Кам'янець-Подільському Державному Університетові Українському, а вчителям і учням – духу бадьорого і сили незламної на працю для народу рідного і для людськості.

Тільки праця єдина нам шлях уторує.

Довгий той шлях і важкий, що аж до волі і щастя прямує:

Нум же до праці мерщій.

Час Вам добрий.

Марія Грінченкова. 1918.Х.20” [6, арк. 1].

Потрібно наголосити, що творчі контакти родини Грінченків з Кам'янець-Подільським університетом не обмежуються лише листуванням.

Окрім широкого спектру літературного доробку Б.Грінченка, представленого в бібліотеці університету, серед яких чільне місце займає словник української мови, створений Б.Грінченком та етнографічні матеріали, зібрані українським письменником [4, с. 275], Марія Загірня бере найактивнішу участь в організації спонсорської допомоги новій освітній установі. Видавниче товариство “Час”, до керівного кола якого входить М.Грінченко, проводить дієві заходи щодо надання грошової підтримки у проведенні свята відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. У листі до М.Грінченко дирекція товариства “Час” повідомляє: “Прилучаючи до цього копію протоколу зборів представників українських видавництв від 12 жовтня цього року (1918 р. – прим. авт.), дирекція т-ва “Час” з доручення зборів прохає Вас прибути на нові збори, які призначено на 7 годин вечора 17 жовтня в помешканні Т-ва “Час” (Володимирська, 42), для остаточного обговорення справи з фондом при Кам'янець-Подільському Університеті, підпису привітання, вибору представника видавництва... Разом з цим до Вашої відомості подається, що внески на фонд можна робити в Київському Комерційному Т-ві Заємного Кредиту (Інститутська, 3) через директора М.Синицького” [7, арк. 2]. Цікаво зазначити, що у правому верхньому кутку повідомлення М.Грінченко зробила запис: “Дала 3 тисячі” [7, арк. 1].

У протоколі зборів Товариства “Час”, на які було запрошено представників 21 видавництва та серед яких були такі відомі друкарські й видавничі установи як “Вернігори”, “Наукове Т-во”, “Грунт”, “Вік” та ін., проголошено ухвалу щодо Кам’янець-Подільського державного українського університету. За сприяння М.Грінченко було вирішено: “1. Заснувати при Кам’янець-Подільському Державному Університеті фонд імені українських видавництв для видачі щорічних премій за кращий науковий твір, писаний українською мовою з тим, щоби статут цього фонду було вироблено в цім же році професорською колегією при участі представника від видавництв-фундаторів. 2. Визначити, що основою для фонду може бути сума не менш 50 000 крб. аби можна було видавати премії з відсотків на капітал. 3. Запропонувати всім українським видавництвам прилучитися до утворення цього фонду..” [7, арк. 2]. Така позиція українських видавництв активно сприяла розвитку майстерності українського літературного та наукового слова, а, отже, національної культури.

Список використаних джерел:

1. Білецький, О. Українська література XIX – початку XX століття / О. Білецький // [зібрання праць: у 5 т.]. – К.: Наукова думка, 1965. – Т. 2. – 671 с.
2. Гаєвська, Л. О. Б.Грінченко і художня еволюція української прози (Кінець XIX – початок XX ст. / Л. О. Гаєвська // Радянське літературознавство, 1989. – № 1. – С. 50-61.
3. Ефремов, С. Кропивницький і Грінченко / С. Ефремов // Русское богатство. – 1910. – № 8. – С. 33-50.
4. Завальнюк, О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія / О. М. Завальнюк. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 644 с.
5. Зеров, М. Нове українське письменство / М. Зеров // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.utoronto.ca/elul/history/Zerov/Nove_pysmenstvo/Rozdil%201.htm/.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, ф. 170, спр. 30, 2 арк.
7. Там само, спр. 77-81, 12 арк.
8. Там само, спр. 203-204, 2 арк.
9. “Мрії, вистраждані життям...”: до 145-ї річниці з дня народження Б.Д.Грінченка: колект. моногр.: у 2 ч. / Київ. міський пед. ун-т ім. Б.Д.Грінченка. – К.: КМПУ ім. Б.Д.Грінченка. – Ч. 2 / Караман С. О. [та ін.]. – 2009. – 168 с.
10. Плевако, М. Життя та праця Бориса Грінченка / М. Плевако. – Х.: Друкарня С.А.Шмеркевича, [б.д.]. – 81 с.
11. Погрібний, А. Г. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості / А. Г. Погрібний. – К.: Дніпро, 1988. – 268 с.
12. Самарин, М. П. Б.Д.Грінченко. Под тихими вербами / М. П. Самарин // Грінченко Б. Д. Под тихими вербами: Повесть / [пер. с укр. П. Боковенко, под. ред. И. Айзенштока; вступ. ст. проф. М. П. Самарина]. – Х.: Изд-во ВУСПС “Украинский рабочий”, 1927. – С. 3-21.

13. Франко, І. Б. Д. Гринченко. Литература українського фольклору 1777–1900 / І. Я. Франко // Зібрання творів: у 50 т. – Т. 33. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 444–449.

14. Чорновіл, В. Твори: у 10 т. – Т. 1. Літературознавство. Критика. Журналістика / В. Чорновіл / [упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Яременка, М. Коцюбинської]. – К.: Смолоскип, 2002. – 640 с.

15. Яременко, В. В. Борис Гринченко. Проза: автореферат дис. на стиск. уч. степ. канд. філол. наук / В. В. Яременко. – Київ, 1969. – 28 с.

Summary

The article focuses on the phenomenon of the Hrinchenkos' creative contacts and national social activity in Podilya in the context of the cultural life of Ukraine during the first decades of the XX centuries, which is characterized by activation of national formation and development of Ukrainian language, culture and science.

Key words: Kamianets-Podilsky State Ukrainian University, financial fund, publishing houses, Ukrainian literature, national language.

Одержано 17 квітня 2013 року

УДК 929.5(=161.2)“1919/1920”

А.М.Трембіцький

Члени відомих українських родин Січінських-Чехівських-Січинських-Шандорів і Солухи-Приходьків-Герасименка-Філя в Українській республіканській капелі (березень 1919 – липень 1920)

Висвітлено участь членів відомої української родини Січінських-Чехівських-Січинських-Шандорів – Володимира Січинського, брата і сестри колишнього голови уряду УНР Володимира Чехівського – Андрія, Олекси і Зінаїди та членів знаної подільської родини Солухи-Приходьків-Герасименка-Філя – Олекси, Ольги (Тусі) Приходьків, Ольги Ватич у діяльності Української республіканської капелі під час її зарубіжного турне країнами Європи та коротка їх діяльність після розпаду Капелі.

Ключові слова: Володимир Січинський, Олекса Чехівський, Зінаїда Чехівська-Курчинська, Олекса Приходько, Ольга (Туся) Приходько-Лоська-Башико, Ольга Приходько (дів. Ватич), Українська республіканська капела, Поділля.

В сучасний період особливого сенсу набуває вивчення та осмислення історії епічної культури українців, яке пов'язане не лише із суто пізнавальними інтересами, а й використанням кращих традицій в повсякденній національно-культурній розбудові незалежної демократичної України. Історія свідчить, що українські патріоти навіть у важкі часи розбудови самостійної української держави в добу Визвольних змагань українського народу 1917–1924 рр. значну увагу приділяли й перетворенням в культурній сфері, що давало змогу трудовому люду відчувати на державному рівні турботу про створену їхніми предками культурну спадщину, особливо українську пісню. Вони добре розуміли, що українська пісня, – це історія українського народу, народу-трудівника й народу-воїна, який віками витрачав своє життя на боротьбу за свою свободу. 16 січня 1919 р. музичний відділ Міністерства освіти УНР за дорученням голови Директорії С.Петлюри, намагаючись “піднести на належну ступень українську пісню, народну й штучну та ознайомити з нею як найширші кола громадянства у нас і закордоном” і, незважаючи на складну соціально-політичну та економічну ситуацію, оголосив, що “ним в самому найскорішому часі формується Українська республіканська капела”, а її першим кроком “буде концертна подорож до Західної Європи, яка має початися у першій половині лютого”. Саме тому праця “в Капелі буде прирівнюватися до служби в державних інституціях, даватиме права на пенсію і відповідно оплачуватиметься” [1]. 24 січня 1919 р. Директорія УНР, виявляючи турботу про всі культурні ніші – від народної творчості (створення капели бандуристів) і до елітарного хорового мистецтва, започаткувала Українську республіканську капелу (далі – Капела) [2].

Про історію творення Капели та її нелегке, проте досить успішне, зарубіжне турне країнами Європи (березень 1919 – липень 1920 рр.) написано чимало. До цієї проблеми зверталися в своїх працях В.Січинський (Кам'янець-Подільський, 1920) [3; 4; 5], Моренко (Кам'янець-Подільський, 1920) [6], В.Щербаківський (Лондон, 1955) [7] та інші (Кам'янець-Подільський, 1919) [1; 8], (Нью-Йорк, 1958) [9]. Чимало для розкриття історії діяльності Капели зробили О.Кошиць, П.Щуровська-Росиневич, О.Чехівський, які зібрали значні архівні та музейні матеріали (фільм, золота книга, різні нагороди, частина бібліотеки, діловодство, багато афіш, рецензій і програмок, дещо з одягу, фотографій тощо) про Капелу та передали їх у Музей Визвольної Боротьби України в Празі [10, с. 18].

Першим спеціальним ґрунтовним дослідженням про Капелу стала праця видатного мистецтвознавця, професора Орлового університету в Празі З.Недлі “Ukrájinška republikánska Kapela” (Прага, 1922) [11], в якій він “згадує про перший виступ Капели, як про одно з своїх найбільших мистецьких вражень”. Дослідник докладно подає мистецьку оцінку Капели та її диригента і стверджує, що це був “першорядний хор, який своєю артистичною вартістю рівняється найславнішим хорам цілого світу” [10, с. 18].

В 1929 р. “Товариство ім. Ол. А. Кошиця в Парижі” опублікувало збірку критичних матеріалів з періодичної преси про мистецьку працю Капели –

“Українська пісня за кордоном, світова концертна подорож Українського національного хору під проводом Олександра А. Кошиця (голос закордонної музичної критики)” [10, с. 19].

Через 10 років після З.Несєді на сторінках україномовного видання української діаспори США “Народна Воля” були оприлюднені “деякі витяги” з “п’яти-томового щоденника” колишнього архіваріуса Капели Л.Безручка (Скрентон, 1932) [10, с. 18; 12; 13] про гастролі Капели в Європі з березня 1919 р. аж до кінця липня 1920 р., “коли Капела після першого свого розпаду в Берліні перестала існувати як державна установа УНР в цілм своїм складі”. Автор “подає багато цікавих подробиць”, а також “азначає й деякі неуспіхи та невдачі Капели” [10, с. 19].

Спогади колишнього кур’єра Капели О.Пеленського “Українська пісня в світі. Світова концертна подорож Української республіканської капели” (обкладинку до неї оформив В.Січинський – авт.) (Львів, 1933), – це одна з найбільших праць “про закордонну подорож Капели”. “Моєю ціллю, – писав автор, – є заохотити теперішнє наше молоде покоління (яке не знає може навіть нічого про такі величезні наші успіхи), щоби хоронило цей наш найбільший скарб, пісню, його плекало й розвивало, щоби він не став... “заритим талантом”, тільки аби все блистив, як найкращі самоцвіти...” [14, с. 36]. Але, хоча О.Пеленський й подав цінні “фактичні описи подорожі та рецензії з чужої преси”, вони, на жаль, не завжди відповідають дійсності, а опис подій “відзначається місцями претенсійністю й браком смаку”, тому “своєрідна гіперболічність” “викликає недовір’я до деяких його тверджень” [10, с. 19].

Негативні риси праці О.Пеленського викликали появу праці колишнього члена “Комітету співаків” та Ради Капели О.Чехівського “Мое слово” (Париж, 1935) [15], в якій автор закидає О.Пеленському “необ’єктивність” і азначає, що він “належав до групи “Приходьківських ідеалістів”, або як їх тоді називали – “націоналістів”, які під проводом свого “шефа” [О.Приходька] творили в Капелі свою “капелю”, основою якої були колишні хористи Першого національного хору в Києві, де керівником був Олекса Приходько [10, с. 19].

Вітчизняні дослідники М.Гордійчук (1989) [16], Н.Калуцка (2001) [17], М.Головащенко (2004, 2008) [18; 19], В.Чудний (2008) [20], Л.Семенко (2008) [21] та інші, посилаючись на спогади О.Кошиця (Вінніпег, 1947–1948 [22]; Вінніпег, 1952, 1970, 1974 [23]; Київ, 1989, 1998 [24; 25]), ідеалізують О.Кошиця, як “чародія української музики” [16], “вісника світової слави української пісні” [18], називають його творчість “феноменом” [19], забуваючи при цьому, що славу Капели, завданням якої “було ознайомлення чужинців з українською культурою – пісню і музикою та загалом пропаганда українського імені та нової держави в світі” [26], творив не він один, а всі учасники творчого колективу, без яких не настала б “зоряна година маєстро” [20]. Можливо, це відбулося через те, що їхні праці побудовані лише на спогадах О.Кошиця, які, зважаючи на думку багатьох науковців, – є тенденційним джерелом, “оскільки їх пишуть з розрахунком на публікацію та ознайомлення широких кіл читачів”, в яких

автор завжди “намагається прикрасити описувані у спогадах події і вигідно показати свою участь у них”. На правдивість спогадів досить часто “впливає соціальний стан їх автора, його політичні переконання, час написання їх та його віддалення від того періоду та подій, які описуються, а також справжня роль автора у цих подіях” [27, с. 204–205]. При цьому ж дослідники підходять вибірково до спогадів колишніх членів Капели і залишають поза увагою щоденники С. Колодіївни та спогади Л. Безручка “З піснею по світах і рідних закутках” (Нью-Йорк, 1951) [13], “якими б тенденційними не здавалися” вони, але вони водночас є “унікальними джерелами, що дають власні, “інші” ракурси висвітлення внутрішнього життя Капели” [28; 29]. Адже вони зберегли для сучасних дослідників найціннішу інформацію – “точний маршрут, дати виступів, назви залів, присутність “особливих” персон, настрої колективу та О. Кошиця під час концертів і після них”. У щоденниках С. Колодіївни, що на думку знаної дослідниці Н. Калущої є цінним інформативним джерелом, “відображено щоденні турботи капелян, відірваних від рідного середовища, взаємини в колективі, об’єктивні труднощі, а також суб’єктивна “ворохобня”. Адже “винятковий творчий злет” Капели, “її тріумфальна концертна подорож по Європі супроводжувалися наростанням конфліктних ситуацій усередині колективу”, а “непривабливі епізоди буття хористів, впродовж короткого часу перетворили зовні успішний монолітний хоровий організм на осередок протистояння громадських, мистецьких та особистих інтересів”. Все це стало ще одним із аспектів діяльності Капели, що породило кризу в “європейський” період її гастролей [30, с. 34].

Знаний історик С. Наріжний характеризує діяльність Капели під час її гастролей в Європі досить об’єктивно писав, що її надзвичайний успіх залежав від “диригента, Капели й самої української пісні” [10, с. 30]. В. Січинський також стверджує, що величезний успіх Капели був можливим не тільки завдяки “прекрасному виконанню самого хору та його незвичайного диригента О. Кошиця, але також величезній організаційній праці адміністрації хору, про яку мало хто знав”. При цьому значну “працю вложила у виховування хору і поодиноких партій” помічник головного диригента П. Щуровська-Росиневич; “незвичайні організаційні й дипломатичні здібності” виявив диригент професор О. Приходько, який “був завжди на висоті свого завдання, тактовний, вигадливий і спритний, особливо в пропаганді українського мистецтва, української ідеї”; багато “чорної” і невдячної праці” виконав адміністратор хору О. Пеленський; “важливою ділянкою” була діяльність перекладачки Г. Ватич, яка досконало знаючи англійську, німецьку та французьку мови, “дивувала чужинців перфектним знанням мов”, перекладаючи “всі програми, зміст пісень, вірші та інший пропагандивний матеріал про Україну” [31]. Знаний український державний та громадський діяч В. Приходько писав: “І треба признати і зазначити, що виступи Капели, під умілим диригуванням О. Кошиця, мали надзвичайний успіх у чужинній публіки. Капела стала популярною по усій Європі і її виступи – були тріумфальним походом української пісні”, адже

Капела “відкривала перед усією Європою незнаний досі український народ і мову українську, державу українську” [32, арк. 13].

Сьогодні, на підставі наявних джерел, із впевненістю можна стверджувати, що поряд із О.Кошицем, значний внесок у творення та діяльність весесвітньовідомої Капели внесли подільяни – господар Капели Олександр Курчинський (23.08.1894 – †?) (під час подорожі одружився із Зінаїдою Чехівською); брат і сестра Віктора Приходька – адміністратор Капели Олекса (5.10.1887, с.Лас-тівці, нині Кам’янець-Подільський р-н – 8.02.1979, Прага) і солістка Ольга (Туся) Лоська (за другим шлюбом Башко) (5.06.1900 (1903?), Кам’янець-Подільський – 5.05.1996, Львів); кур’єр Володимир Січинський (24.06.1894, Кам’янець-Подільський – 25.06.1962, Савт Бавнд Брук (США) і його дружина сопрано-солістка Михаїла (Михайліна) Орісик (9.10.1895, Львів – 19.06.1989, Савт Бавнд Брук) [33, с.174]; тенор-соліст Гриць Кіриченко (23.04.1888, с.Лука, нині Ярмо-линецький р-н Хмельницької обл. – †?); сопрано-солістка Віра Туркало (у 1920 р. вийшла заміж за члена Воєнно-санітарної місії УНР в Німеччині Андрія Журавля) (24.07.1896, с.Немиринці, нині Городецький р-н Хмельницької обл. – †?); сопрано-солістка Софія Гаєвська (18.09.1895, Брацлав – †?); тенор-соліст Леонтій Сорочинський (17.06.1895, Гайсин – †?); бас-соліст Гліб Шандрівський (20.06.1896, Тульчин – †?); лектор французької мови державного українського університету, перекладач Капели та всіх її видань впродовж подорожей Ганна Ватич (вийшла заміж за тенора Романа Кирчівана) (28.07.1889, с.Манявці – †?); сопрано-солістка Ольга Ватич (сестра Г.Ватич і дружина Олекси Приходька (11.07.1891, Кам’янець-Подільський – 14.01.1981, Прага); альт-солістка Ніна Гордаш (4.04.1900, с.Слобідка – †?); сопрано-солістка Тетяна Георгієвська (вийшла заміж за О.Кошиця) (2.01.1892, с.Великі Хутори (6 верст від Вінниці [22, с.188-191]) – 26.03.1966, Вінніпег); бібліотекар Олександр Кізима (9.03.1891, с.Біляни – †?); альт-солістка Ніна Машкевич (6.06.1897, с.Северинівка – †?); тенор-соліст Дмитро Миронюк (24.10.1895, с.Грицьківка – †?); бас-соліст Михайло Рошаківський (26.01.1891, с.Концеля – †?); альт-солістка Євдокія Чабаненко (27.11.1896, с.Пещанівка – †?); брат і сестра колишнього голови уряду УНР Володимира Чехівського – уродженці с.Горохуватка (Київщина): альт-солістка Зінаїда Чехівська-Курчинська (05.10.1896 – †?); старшина Армії УНР, бас-соліст, член “Комітету співаків” та Ради Капели Олекса Чуприна-Чехівський (1892 – †1955, Абондан, Франція), які разом з іншими членами Капели, зробили значний внесок у її творення та сприяли її успішним виступам під час гастролей в Європі. На жаль, сьогодні майже призабуті імена славних українських співаків, які через обставини того часу розгубилися по всьому світу й доля багатьох із них у більшості випадків й досі невідома [14; 34, арк. 1; 35; 36; 37].

При цьому важливо зазначити, що частина майбутніх членів Капели успішно закінчила Маріїнську гімназію в Кам’янці-Подільському, серед них: Ганна (1906), Ольга (1908, срібна медаль) і Євгенія (1914, срібна медаль) Ватичі [38]. Крім того, частина майбутніх членів Капели приймала активну участь у

діяльності Подільської “Просвіти” – Ганна та Ольга Ватичі, Олекса Приходько, Володимир Січинський, Михайлина Орисик, Віра Туркало та інші [39, с. 9].

Водночас зауважимо, що участь членів відомої української родини Січинських-Чехівських-Січинських-Шандорів – Володимира Січинського, брата і сестри колишнього голови уряду УНР В.Чехівського – Олекси і Зінаїди, а також членів знаної подільської родини Солухи-Приходьків-Герасименка-Філя – Олекси і Ольги (Тусі) Приходьків, Ольги Ватич, у діяльності Капели до і після розпаду, знайшла своє часткове відображення в працях З.Неєдлі (Прага, 1922) [11], Л.Безручка (Скрентон, 1932, Нью-Йорк, 1951) [12; 13], О.Пеленського (Львів, 1933) [14], О.Чехівського (Париж, 1935) [15], С.Наріжного (Прага, 1941) [10; 40], О.Кошиця (Нью-Йорк, 1942) [41], В.Січинського (Нью-Йорк, 1954) [26; 31; 42], І.Розгона (Торонто, 1966) [43], Ю.Костюка (Словаччина, 1967) [44], П.Стерчо (Нью-Йорк, 1979) [45], Ю.Шерегія (Словаччина, 1993) [46], М.Мушинки (Словаччина, 1995) [47], Н.Калуцкої (Київ, 2001) [17], Й.Баглая (Ужгород, 2003) [48], Т.Росул (Київ, 2003) [49], В.Логвіної (Кам’янець-Подільський, 2004, 2005, 2006) [50; 51; 52], Н.Калуцкої (Київ, 2007) [30; 53], І.Стряпка (2008) [54; 55], в інших публікаціях (Джерзи Ситі, 1925) [37], (Париж, 1929) [56], (Нью-Йорк, 1936) [57], (Париж ; Нью-Йорк, 1980) [58] тощо [59].

З урахуванням усіх наявних та виявлених матеріалів, нами в рамках повноцінного створення просопографічних портретів названих українських родин, висвітлюється діяльність членів цих родин в Капелі в березні 1919 – липні 1920 рр. та частково їх подальша доля. Розкриваючи історію творення Капели О.Кошиць у своїх спогадах “З піснею через світ” [24, с. 21] пише, що 1 січня 1919 р. під час святкування 25-літнього ювілею М.Вороного С.Петлора запросив його і К.Стеценка до себе поговорити про “важні справи” [24, с. 21; 60]. 2 січня С.Петлора запропонував талановитому українському композитору, хоровому диригенту і музично-громадському діячу К.Стеценку (24.05.1882 – 29.04.1922) і визначному українському хоровому диригенту, композитору і вченому-етнографу, талановитому педагогу, голові музичного відділу Міністерства освіти УНР О.Кошицю (12.09(30.08).1875 – 21.09.1944) “створити хорову капелу, підготувати з нею добірну програму і, не гаючи часу, виїхати у велике гастрольне турне по світу” [2; 18, с. 80; 20; 58, с. 3387; 61, с. 365], щоб українською піснею та гімном “Ще не вмерла Україна” донести вість про створення нової держави [61, с. 365]. Так, голова Директорії і Головний Отаман військ УНР С.Петлора “знайшов один з найкращих шляхів презентації своєї молоді країни світові”, адже “прекрасно розумів невідворотний вплив високого, справжнього мистецтва на будь-яку аудиторію” [10, с. 19; 18, с. 81; 32, арк. 12].

Після цього в музичному відділі “почалась спішна й дуже трудна робота укладання законопроекту про Капелу”, “за діло взялись не фавівці цього діла”, а “музики і їх добрі знайомі та приятелі, які туди напхались”. Розробку штатів Капели і кошторис було доручено скласти О.Кошицю та голові Національного хору С.Шишківському, в яких не було досвіду і тому “цифри брались прямо з стелі, нотувались самі дрібні речі і “графи”, забувалось найголовніше”. Вісті

про формування Капели та її подорож за кордон рознеслись дуже швидко, що викликало значне незадоволення в Національному хорі. Так, С.Шишківський, який “мило й ласкаво” працював над кошторисом, досить негативно поставився до ідеї створення Капели та відбору до неї “співаків по конкурсу”. Його підтримав К.Стеценко, який разом із членами Національного хору – С.Шишківським, Павлюком і Педою намагалися “попередити” С.Петлюру, щоб до Капели не попали “національно несвідомі” елементи і, що б він не доручав цю справу О.Кошицю [24, с. 21].

24 січня 1919 р. Директорія УНР видала Закон “Про Українську республіканську капелю” [2], як автономну мистецьку організацію при Міністерстві освіти УНР, на чолі якої мав стояти музичний шеф – диригент і одночасно, голова Ради Капели та голова її Художньої ради. Рада Капели складалася з диригента, його помічника, професора співу, адміністратора та представників хористів і вирішувала всі справи Капели, приймала і звільняла співаків та нижчих урядовців Капели. До складу Художньої ради Капели входили всі члени Рада Капели, крім адміністратора. Фінансами Капели видав окремий скарбник під наглядом Ревізійної комісії [10, с. 20].

Після прийняття закону було названо кандидатури на головного диригента: О.Кошиць, М.Леонтович, О.Приходько і К.Стеценко. На пропозицію Я.Якименка (Якова Степового – Авт.) керівником і головним диригентом новозаснованої Капели було обрано О.Кошиця, його заступником – професором співу Г.Тучапського, який мав вишколити й поставити голос, по можливості кожного члена Капели – хориста, помічником головного диригента П.Щуровська-Росиневич [10, с. 20; 24, с. 21], а головним адміністратором – колишнього професора української гімназії і диригента українських хорів у Варшаві (1909–1915), Чернігові (1915–1917), Києві (1917–1919), співробітника музичного відділу та члена Театральної ради Міністерства освіти УНР Олексу Приходька [10, с. 20; 32, арк. 10-11; 44; 45; 62; 63; 64]. Основним завданням головного адміністратора Капели було політично і дипломатично організувати виступи Капели в головних столицях Європи – Берліні, Відні, Лондоні, Парижі, Празі та інших [32, арк. 12], а також забезпечувати все необхідне для виступів Капели – найбільші зали, готелі, попередню рекламу, зв’язок з музичними діячами у кожній державі тощо [32, арк. 13].

Капела засновувалася як репрезентативна співоча установа, завданням якої було ширити за кордоном мистецьку культуру України. На неї покладалися не тільки мистецькі зобов’язання, але й завдання національно-політичні, адже вона мала показати Західній Європі, що “українці справді є окремим народом, який має власну культуру” [10, с. 20]. Капела мала складатися із 100 співаків, які набиралися по конкурсу оголошеному 24 січня 1919 р. [24, с. 21]. Серед набраних “було не мало видатних сил, відомих уже з своєї театральної діяльності”, – згадує П.Щуровська-Росиневич, яка провела декілька пробних і підготовчих співанок, – “такої голосової сили й музичної дібраності та багатства, а при тому хорової грамотності, які мала та сотня капелян” не дово-

дилося зустрічати більше ніде” [10, с. 20]. Хоча серед кандидатів у хористи були й такі, що не підходили “ні голосом, ні нотною грамотністю”. Співаки Київського національного хору на проби “з’явилися “скопом” і заявили, що пробуватись будуть тільки “оптом” і тільки в присутності своїх товаришів”, але, на жаль, їхні проби “виявились нижче всякої критики” [24, с. 15]. За своїм складом Капела, – згадує Л.Безручко, – уявляла “доволі мішаний матеріал”, це були різні за освітою, інтелігентністю, характером, національною свідомістю – “високоідейні, віддані українські громадяни й патріоти”, більшість “просто українці”. Десяток із них мали вищу освіту, декілька студентів і студенток університету, народних учителів, але “безосвітніх” не було [10, с. 21]. Із значною долею ймовірності сьогодні можна стверджувати, що власна позиція О.Кошиця під час формування Капели певним чином провокувала на негатив, адже він, “відбираючи найталановитіших співаків із Хорового товариства, студентського хору, часто не знав їхніх поглядів” [25, с. 16], тому в “підсумку половина хористів були безголосими” [60], які “наробили потім гармидеру в дорозі, що ледве не розвалили хор з самого початку” [25, с. 17]. Але, як показали подальші події О.Кошиць щодо “безголовості” колишніх членів Національних хорів був явно несправедливим, адже “якби це було так, то не було б успіху в Галичині, не було б тріумфу в Празі”, ймовірно, це давалося “взяки особисте відчуття скривдженості” [30, с. 39].

Пізніше О.Кошиць писав, що він прагнув отримати найкращі голоси, але над усім цим домінував “злий геній” Капели та особисто мій – Олекса Приходько”, на той час завідувач секції організації національних хорів музичного відділу при Міністерстві освіти УНР. О.Приходько, який вже до того часу організував Перший український національний хор в Києві, де диригентами поряд із ним працювали О.Кошиць, К.Стеценко і М.Леонтович, на виборах головного диригента Капели зняв свою кандидатуру, але “наполягав на відборі учасників із Національних хорів”. Далі О.Кошиць згадує, що О.Приходько “хотів поставити Капелу у зв’язок із своєю секцією, тобто – своєю діяльністю, як організатора, хоч не йому, а мені доручив організувати Капелу Петлюра і при тому не в загальному порядку, а в екстреному. Все ж Стеценко підтримував Приходька і канцелярщина запанувала над справжнім ділом” [25, с.16]. У цих словах яскраво й відверто звучить, що О.Кошиць не тільки не прислухався до чужих думок і рішень щодо складу колективу, але й заперечував їх. Все це й стало в подальшому однією із причин конфлікту між О.Кошицем та О.Приходьком, що тривав увесь час існування Капели. О.Чехівський підтверджує справедливність роздратування О.Кошиця і засвідчує, що частково причини конфлікту були закладені і в Законі, згідно якого очільником, головним диригентом і Головою ради Капели був О.Кошиць, який обирався, затверджувався на посаду і звільнявся музичним відділом Міністерства освіти УНР. Водночас, адміністратор капели О.Приходько, що належав до Ради Капели і підпорядковувався О.Кошицю, обирався, затверджувався й звільнявся головним управляючим Справами мистецтва музичного відділу Міністерства

освіти УНР. Все це й призвело до “двовладдя” в Капелі [15, с. 5].

Відомі українські діячі мали різне бачення подорожі Капели закордон, одні вважали подорож доцільною й необхідною, інші були проти. Так, дуже неприхильно до цього задуму поставився М.Грушевський, який перед адміністратором Капели О.Приходьком прямо висловився: “Нащо ви то везете заграницю!”. М.Лозинський прирівнював Капелу до негритосів, запевнюючи, що Париж зовсім не обходить якась там “негритська” музика. Особливо рішуче висловлювався проти М.Шаповал, який уважав що Капела, замість того, щоб виступати перед європейськими буржуями – має співати своїм воякам на фронті, в окопах [10, с. 21]. Неприхильне відношення урядовців до Капели значно утруднювало умови її подорожі. 23 січня Рада народних міністрів УНР асигнувала на її утримання 1°184°500 крб. і ще майже 1,5 млн. – на подорож до Парижа [60], де під час проведення мирного конгресу Капела мала “нагадати про Україну вершителям доль світу” [21, с. 347]. 25 січня 1919 р. О.Кошиць домовився з О.Приходьком, як відповідальним за фінансову ситуацію в Капелі, про отримання ним грошей для Капели [25, с. 13], але грошей Капела не отримала, адже через наступ більшовиків на Київ Держскарбниця евакуювалася до Вінниці [60] і, як висловлювався тодішній міністр фінансів Б.Мартос, кредити для неї були закриті “за ненадобністю” [10, с. 21]. Проте О.Приходько за вказівкою К.Стеценка поїхав до Державної скарбниці у Вінницю та отримав 50,0 тис. крб., з них 15,0 тис. крб. привіз до Києва, а решту забрав із собою до Кам’янка-Подільського, де готував помешкання для Капели [25, с. 22].

25 січня 1919 р., О.Кошиць, не вірячи в можливість успішної організації колективу й виїзду його до Кам’янка-Подільського, залишив Київ [30, с. 37], про що пізніше писав: “Думав, що виїжджаю не надовго... а склалось інакше... Як-то кажуть: “Ідеш на день, бери хліба на тиждень... Мені й на думку не сходило, що кидаю Київ ... назавжди” [24, с. 15]. 1 лютого за розпорядженням С.Петлюри хористи з великим поспіхом, не захопивши навіть необхідних речей [26, с. 16], у надзвичайно складних умовах під керівництвом К.Стеценка евакуювалися із Києва [30, с. 37], але не всі, хто пройшов конкурс, а лише ті, хто зміг, хоча в січні 1919 р. до складу хору встигли зарахувати біля 100 осіб [60; 65, арк. 2]. З Києва виїхало лише кілька десятків, а решта, – згадує учасниця Капели С.Колодівна, – “побоялася зіставити на непевну долю своїх близьких і залишилася, а друга, що виїзд поступив несподівано, і тому неорганізовано”. Перейзд був дуже важкий, чотири дні їхали в теплушках до Жмеринки, де через два дні дали “дуже брудний вагон III класу, який причепили до міністерського потягу” і так доїхали до Гречан. Тут “стояли два дні”, бо вагон “відчеплено від міністерського потягу і полишено судьбі”. По дорозі у Вінницю та Жмеринці до Капели були прийняті нові співачки, у т.ч. солістка Т.Георгієвська (майбутня дружина О.Кошиця), дяк Казанського собору Г.Павловський, актори Вінницького міського театру І.Паславський, М.Приємська, В.Романюк, Л.Троїцький, Г.Шандровський, який став провідним солістом Капели [21, с. 349]. “Промаявшись у холодних вагонах майже два тижні”, 37 членів Капели [10, с. 21]

прибули в Кам'янець-Подільський лише ввечері 14 лютого. В тому ж потязі до міста приїхали М.Грушевський та колишній військовий міністр УНР О.Жуковський [21, с. 348].

В Кам'янці-Подільському розпочалося нове формування державної професійної Капели, призначеної для поширення за кордоном ідеї української державної самостійності при допомозі національної пісні [47, с. 25; 52, с. 42]. 16 лютого [114, с. 40] члени Капели “зібралися в канцелярії готелю “Бель В’ю”, де О.Кошиць повідомив, що “репетиції відбуватимуться щоденно від 10 до 12 год. [66, арк. 3] у помешканнях “Просвіти”, університету чи міської управи [25, с. 25]. Того ж дня до Капели приєднався хорист Олекса Чехівський – “Allegro-udiratto”, як казав про нього О.Кошиць. Одночасно в часописах “Життя Поділля” та інших було оголошено конкурс на прийом нових членів і вже невдовзі Капела нараховувала 72 чоловіки [66, арк.3] з різних частин України – Бессарабії, Буковини, Галичини, Київщини, Поділля, Полтавщини, Степової України, Чернігівщини [10, с. 21]. Адміністратором Капели став приват-доцент з вищої математики Кам'янець-Подільського державного українського університету Микола Чайковський, який в своєму щоденнику [30, с. 39] згадував: “Мета цієї подорожі була досить-таки химерна, однак виступи хору під керівництвом прекрасного диригента залишили в моїй пам’яті незабутні враження. Це був воістину триумфальний рейд української пісні по світу” (1966) [67]. Хористкою стала 15-літня гімназистка Кам'янець-Подільської жіночої гімназії Ольга (Туся) Приходько [32, арк. 21], сестра Олекси Приходька, який виїжджаючи з Капелою за кордон “взяв її з собою, оприділивши її до Капели” [32, арк. 22]. Конферансьє і перекладачем Капели стала Ольга Ватич-Приходько (дружина О.Приходько і сестра Г.Ватич) [68; 69].

За поданням куратора Капели від уряду УНР С.Наріжного, Міністерство закордонних справ УНР призначило кур’єрами творчого колективу В.Січинського і О.Вахнянина [47, с. 25; 52, с. 43], а 25 березня 1919 р. подільський губернський комісар міліції Сергій Січинський вручив своєму брату В.Січинському закордонний паспорт громадянина Української Народної Республіки [26; 70], який він зберігав до останніх днів свого життя як головний документ. Основними завданнями кур’єра було підтримування зв’язку Капели з дипломатичними місіями УНР в країнах перебування, отримання віз і встановлення контактів з впливовими особами за кордоном тощо [26; 40, с. 6; 70]. Про те, яким чином В.Січинський попав у Капелу, – Я.Січинський в листі до А.Трембіцького від 16 липня 2011 р. пише, – що його мати Михайлина Орисик часто приймала участь в різних “гутірках (забавах) – які “Просвіта” регулярно проводила в Українському клубі “спеціально для молоді, щоби себе запізнавалася, та виростала в українському дусі”. І саме на “одній такій гутірці” мама познайомилася з В.Січинським, який закохався в Михайлину. Але ж “хор має виїхати на турне до Західної Європи, що робити”, адже В.Січинський “неспівучий”? Довідавшись, що “хор потребує кур’єра” [71], він, за підтримки Віктора та Олекси Приходьків, звернувся до куратора Капели С.Наріжного

і той, добре знаючи його батька, сприяв йому у працевлаштуванні кур'єром Капели. Розкриваючи коротко життєвий шлях М.Орисик, зауважимо, що після закінчення вчительського ліцею вона записалась до жіночого відділу УСС, де закінчила курси медсестер, працювала в шпиталі УСС на Вінниччині, потім приватною вчителькою у Вінниці, а в другій половині 1918 р. переїхала до Кам'янець-Подільського та влаштувалася секретаркою в губернську канцелярію, а коли оголосили конкурс в Капелу, успішно його витримала і стала хористкою [33, с. 174]. Вони під час гастролей по Європі, 21 липня 1920 р. взяли шлюб у православної церкві в Берліні. Михайлина була вірною супутницею В.Січинського, подарувала йому дітей Ярослава і Оксану, сповна розділила всі нестатки й перекурти, що випали на цю сім'ю в роки еміграції, значно пережила свого чоловіка і до останніх своїх днів берегла і поширювала про нього добру пам'ять [33, с. 174; 72; 73, с. 22; 74, с. 119].

Водночас співаки вчили французьку мову, лекції з якої щоденно від 12 до 14 год. у двох групах давала приват-доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету Г.Ватич. Потім від 14 до 16 год. знову репетиції і так вони працювали аж до 22 березня [66, арк. 3]. О.Кошиць зустрівшись з членами Капели в Кам'янці-Подільському, писав, що вона “зробила на мене пряме страшне враження: і такого хорового дрантя я ще на віку своєму не бачив: партії не розмірні, співати не вміють, виють, як вовки, маса безголосих... Але приходилось братись і за цей хлам, бо інакше залишалось відмовитись від справи” [24, с. 15; 60].

Буденне життя членів Капели було звичним для тих часів, не вистачало найнеобхідніших продуктів, які співаки отримували за картками. Мешкали частково в міських готелях і на приватних квартирах за відсутності елементарних побутових умов, часто в холоді, через що декілька співаків захворіли на тиф [21, с. 348-349]. Міністр освіти І.Огієнко неприхильно поставився до Капели [10, с. 21], через що вона отримала кошти лише в березні – і лише 50 тис. крб. із раніше виділених 1°184°500 крб. [60]. Проте, незважаючи на всі ці негаразди, Капела все ж за півтора місяця провела значну роботу з підготовки свого турне до Франції, при цьому зауважимо, що всіма адміністративними питаннями турне (оформлення закордонних паспортів, отримання віз, придбання квитків тощо) займався О.Приходько. Хоча на цю поїздку уряд асигнував 1°142°500 франків, однак їх видали у неконвертованих гривнях, тому нездійсненою залишилася спроба пошити для членів Капели національні костюми [21, с. 349]. Через те, що Капела перебувала “в стані організації, тому не маючи ні повного комплекту співців, ні готового репертуару”, жодного її виступу в Кам'янці-Подільському не відбулося [25, с. 25], а вже 24 березня 1919 р. 77 (за іншими даними – 83) членів Капели [21, с. 349], пробувши тут майже два місяці в страшеному бруді [24, с. 16], виїхали за маршрутом Станіслав (нині Івано-Франківськ)–Стрий–Львів–Ужгород і далі за кордон.

Працюючи в дорозі, Капела добралась до Галичини, де місцеве громадянство дізнавшись “яку пропагандивну роль може відіграти в Європі Капела,

прямо носило нас на руках”. Загалом галичани, що “кохались у нашому співі, цінили і шанували нас та виказували нам всяку увагу”, але дуже “погано вели себе тутешні наддніпрянські діячі, різні “голови”, добродії та інші типи”. До Стрия Капела приїхала в Страсну середу і “тутешнє громадянство” привітало співаків із приїздом і з Великоднем та влаштувало для них обід на перший день свят [24, с. 15].

У Станіславові концерти Капели відбулися 11 і 20 квітня 1919 р., а 20 квітня Капела співала Великодню службу Божу в Стрию [10, с. 22]. 24 квітня Капела через Самбір і Сянки виїхала на Закарпаття і 25 квітня прибула в Ужгород, в “мадярське місто з українським населенням та чехословацькою владою” [10, с. 22; 40, с. 6]. Проте чехословацькі органи під впливом московфільської агітації поставилися до Капели з недовір’ям і в перший же день усіх її членів заарештували. Лише завдяки немалим зусиллям Я.Нечаса, вдалося полагодити цей конфлікт і через п’ять днів Капела вирушила у Прагу, так і не давши на Закарпатті жодного запланованого концерту [10, с. 22; 14, с. 29; 23; 40, с. 7-10].

Капела, залишивши останні речі в Станіславові, майже “в чому мати породила”, як “якась кочова орда, яку страшно було підпускати до міста на гарматний вистріл” [24, с. 16] 30 квітня 1919 р. виїхала за кордон, придбавши перед виїздом в “якогось отамана-грузина 50 пудів цукру й круп”. До Праги Капела прибула як “банда” [60], чоловіки мали неймовірний вигляд: “неголені, здавалось, від початку світової війни обличчя” інший “патлатий до того, що коси звисали на плечі”. А їхній одяг, це просто жак: один в “обмотках”, пошарпаній солдатській шапці з дашком, “гімнастюрці” і без сліду спідньої білизни”; другий в “обідраному військовому кожусі, селянській шапці, з якої лізе клоччя, та в чоботях, що забули про підошви й закаблуки”; деякі “в шкіряній тужурці”; інші в “артилерійській шинелі з розпоркою до плечей”, “піхотній шинелі і “обмотках”, “гуцульському кожущку (кіптар), а на голові якийсь веселенький капелюшок “на бакир”. “Майже всі жінки в неймовірних пальто з солдатського сукна”: одна в “якомусь страшному кожусі навиворіт, з папахою на голові”; друга в “червоному пальті з церковно-співацького контуша, подарованого їй церковним диригентом”. А їхній багаж, – це “пакунки, старі валізки, скриньки солдатські, ящики, торби, відра, вузлики з хусток”. А ще від них “на верству несло цибулею й сивухою, бо з одчаю, холоду й голоду пили. Обличчя в усіх були сірі, чорні, зелені, брудні”. Тому й не дивно, що “всю цю “босоту” зараз же заарештовували, як тільки вона де появлялась на обрїю”. Тільки після втручання М.Чайковського та представників урядової інстанції для захисту чужинців від усяких насильств – “Чужинецького уряду” членів Капели звільнили, але забрали паспорти [24, с. 16].

З готелю майже не виходили, “доки пристойно не одяглися”, 130 тис. крон на одяг позичив посол УНР у Празі М.Славінський [60]. Концертами в Празі (11, 14, 15, 17 і 18 травня, 1 і 10 червня) Капела розпочала свою триумфальну подорож за кордоном і впродовж 11 травня – 18 липня 1919 р. дала 18 концертів у Празі, Пльзені (19 травня), Брно (21, 22 і 25 травня), Простейові (26 травня),

Оломовці (28 травня), Хрудімі (29 травня), Турнові (11 і 13 липня), М.Болеслави (17 липня) та Ічині (18 липня) [10, с. 23-24; 24, с. 16]. Більш ніж звичайна подорож Капели по Чехії була тріумфальною, про що відомий музиколог, професор З.Неєдлі писав, що її мистецтво “так глибоко народнє, що з нього безпосередньо промовляє до нас своєрідна чиста душа українського народу”. А музичний критик і диригент, професор Я.Кржічка стверджує: “Українці прийшли і перемогли! Дійсно, аж надто довго не знали ми про них і тяжко кривдили їх, коли несвідомо і без інформації з’єднували їх, проти їх волі, в одно ціле з російським народом. Наше бажання великої і неподільної Росії є слабим аргументом проти природи й волі цілого українського народу, для якого самостійність є всім, як була колись і для нас” [14, с. 29; 23; 26; 40, с. 6-10].

Із Чехії Капела виїхала в турне за маршрутом Австрія-Швейцарія-Франція-Англія-Бельгія-Голландія-Німеччина [14; 23; 40, с. 6-10; 70; 75; 76, арк. 30], але спершу завітала в давню західноєвропейську “музичну столицю” – у Відень [10, с. 24; 24, с. 17], у місто, що “голодувало, їло конину й довоснні анчоуси” [60]. Тут Капела дала сім концертів в “Академії фюр мюзік” і консерваторії [10, с. 24; 24, с. 17], співала для “українських інвалідів з італійського полону”, на цвинтарі на похороні українського вояка, потім у Бадені (13 серпня, 15 вересня), загалом було дано 10 концертів [10, с. 24-25]. Внутрішнє життя Капели йшло своїм порядком, проте “загал недоїдав” і чекав віз до Італії, Франції, Швейцарії чи Югославії, “взагалі куди-небудь”. “Настрій був препаршивий”, у Відні був “просто голод”, у “ресторанах годували кониною та шпинатом” [24, с. 17]. Проте не зважаючи на те, що Австрія після Першої світової війни була “дуже обкросена, німцям було не до концертів”, але й тут був успіх Капели, про що директор Музичної академії у Відні писав: “Рідко доводилось мені чути хорове діло таке досконале щодо згуку, інтонації, ритміки та динаміки”, які “прекрасні народні пісні, їх дійсне майстерне оброблення” [26].

У Відні Капела завдяки “дипломатичності” українського посла в Швейцарії М.Василька отримала візи до Швейцарії, і, не довго думаючи, вирушила 7 жовтня 1919 р. з Відня [10, с. 25], хоча грошей було “всього на три місяці”. Щодо візи до Югославії, то її представник погодився “надати її і вже були проштемповані наші пашпорти, але якийсь денікінський генерал підняв гвалт, що ми російські сепаратисти, – і в нас одібрали візу назад”. Візу до Італії “ми самі прострочили”, а вдруге її нам вже не дали”. Так Капела об’їхала майже всі країни Європи, а в Італії та на Балканах не була [24, с. 17]. В Швейцарія Капела дала 10 концертів, спочатку в Інсбруку, потім у Базелі (10 жовтня), Женеві, Берні (3 листопада) [10, с. 25; 24, с. 18], Цюріху і Лозані [10, с. 25], де місцева преса “називала геніяльним не тільки диригента Кошиця, а й самих співаків-виконавців, і зазначала, що українці не знайдуть собі конкурентів” [26].

Останній концерт у Берні – і ввечері 3 листопада Капела виїхала потягом до Франції [24, с. 18; 10, с. 25], яка після чистенької Швейцарії, “вразила нас хаосом і брудом, відчувалась війна”. Туманним ранком Капела була вже в Парижі, “серед неймовірного бруду на вулицях”, де в залі “Gaveau” (“Гаво”)

відбувалися концерти (6, 12 і 15 листопада) [24, с. 18]. Капела дала 25 концертів, у т.ч. по два концерти в Бордо і Марселі, по концерту в Ніцці, Ліоні [10, с. 25] і Тулузі (22 листопада) [10, с. 25; 24, с. 19]. Франція спочатку холодно прийняла досить широку рекламу Капели, але вже під час виконання французького гімну “Марсельєзи” “зривалися спонтанні оплески, публіка кричала, кидала вгору капелюхи, всі шаліли від ентузіазму”. Французький музичний критик Р.Шарпентьє писав, що “українське національне мистецтво залишається завжди здоровим, з іскрами веселості і бадьорості” [26]. А королева Бельгії після концерту сказала: “Моє серце на боці вашого народу, але ми, монархи – раби політики” [60].

Із Франції Капела направилася до Англії, а по дорозі влаштувала шість концертів у Бельгії, малій державі, але з дуже вибагливою публікою. Зокрема, виступала в Льєжі (3 і 5 січня 1920 р.) [24, с. 19], в Королівському оперному театрі “Ла-Монне” Брюсселя (8, 11, 14 січня), де одержала пальмовий вінок від королівських співацьких товариств [10, с. 26; 24, с. 19]. Пізніше В.Січинський писав, що “найбільший успіх української пісні, з цілої подорожі Капели по Європі, був у Фляндрії”, де в найбільшій залі Антверпена “Зоологічний парк”, що вміщала 7.000 слухачів, “публіка робила такі овації хорів, що треба було очікувати довгі хвилини, доки зала заспокоїться і дасть можливість продовжувати програму” [42].

З Бельгії Капела переїхала до Голландії, “в країну води й дощу. Всюди канали, хмує небо, хмурі люди... Місто старовинне, маленьке, чистеньке й тихе, мов наше село” [24, с. 14], де дала п’ять концертів, у т.ч. в Роттердамі (19 січня) [10, с. 26; 24, с. 14], в Королівському театрі, залі “Дірентай” Гааги (22, 25 і 29 січня) [10, с. 26; 24, с. 15], Амстердамі (24 січня) [10, с. 26], які стали загальним тріумфом і скінчилися “цілою маніфестацією” [24, с. 14] флегматичних голландців, що “втрачали рівновагу і вітали хор”, який співав так, що “їхній спів проходить крізь мозок і кості”, яка в українців “непереможна сила”, “які ми бідні народи Заходу” [42].

У Нідерландах Капела не дуже задержалася, поспішаючи до Англії, яка була головною ціллю подорожі, адже ще в Парижі співаки одержали візи. Вже 31 січня Капела виїхала північним морем до Лондона, де співаки дали концерти [10, с. 26; 24, с. 15] в “Queens Hall” (“Квінс-Голл”), в залі “Народної палати”, лондонському університеті (3, 6, 9, 13, 17 і 24 лютого) [24, с. 14]. Всього в Лондоні, де Капела перебула цілий лютий місяць, вона дала 10 концертів. Крім того, Капела влаштувала в Англії й декілька безплатних концертів, у т.ч. концерт духовної музики в “Christ Church” (“Квінс Гол”) при 2.500 присутніх, де англійський пастор Г.Бойде відправив молебень за спасіння України [10, с. 26; 31], виступав, за сприяння дружини колишнього вице-короля Ірландії лорда Абердіна, на з’їзді англійських жінок (10 лютого). Хоча концерти Капели відбувалися, але все відчутнішою ставала справа нехватки коштів, а від О.Приходька, що поїхав до Відня, “ні слуху ні духу. Ні про гроші, за якими він поїхав, ні про нього самого”, а між тим останні гроші “поворотного фонду”, тобто кошти зарезер-

вовані для “повороту хору в Україну, коли не буде на що подорожувати далі” підходили до кінця і це було найстрашніше [24, с. 14]. “Час ішов, гроші упливали”, а від О.Приходька за два місяці О.Кошиць “дістав тільки одного листа, але не про гроші, а з пропозицією, нічим не мотивованою, зменшити штат Капели”, на що відповів “досить гостро, що треба думати не про зменшення, а про гроші, а коли розпускати хор, то увесь”. Останній концерт Капели в Чізвік (околиця Лондона) мав “блискучий успіх” і навіть сам мер дуже дякував [24, с. 15]. В загальному майже всі критики сходилися на думці, що “коли в українців інші ділянки організаційного життя стоять так високо як і спів, то Українська держава буде першою на світі” і коли “спів цих синів і дочок могутніх козаків (з їх національного гімну) має доказати живучість раси, то Україна буде довго жити і процвітати” [31].

Після цього Капела, не маючи коштів, змушена була повернутися “просто на голодову смерть” до Бельгії. Кошти на переїзд надіслав посол УНР у Голландії О.Яковлів, якби не він, то “великий скандал вийшов би з Капелою”, “навіть на поворот додому нема грошей”. Впродовж березня 1920 р. Капела дала в Брюсселі 8 чи 9 концертів [24, с. 15]. На концерті 20 березня, який Капела давала “на користь незаможних учнів”, була присутня бельгійська корона Єлисавета і високі особи з королівського двору та міністри, які всі стояли при співі українського гімну “Ще не вмерла Україна”. Опісля королева звернулася зі словами подяки до співаків і зауважила, що цей вечір приніс їй багато приємного, адже вона “ніколи ще не чула такого чудового хору і співу та таких солодких пісень, як українські”. Королева і прихильник “єдиної неделімої Росії” міністр закордонних справ П.Гіманс залишили відгуки в “Золотій Книзі” Капели [26]. Крім того, Капела дала декілька спеціальних концертів: “для артистів, письменників, композиторів, журналістів” (27 березня); ювілейний сотий концерт Капели в консерваторії (28 березня) [10, с. 26]; на “користь робітничої соціалістичної партії” [24, с. 15]. Але вдруге виступити в залі “Зоологічного міста” Антверпена не дали, адже концерти Капели дають “небажані наслідки” [24, с. 20].

Внутрішні справи Капели “йшли своїм шляхом”, але О.Приходько не появлявся, тому розпочали збирати гроші “між тамтешніми українцями”, щоб “спровадити” Капелу до Америки. Тобто Капела намагалася “відістатись з державної опіки і стати на власні ноги й таким способом уникнути того постійного становища непевності в утриманні хору, яке було зв’язано з існуванням на державні гроші”. 7 березня Капела отримала з Америки лист-запрошення, де повідомлялося, що все готове, тільки чекають її згоди. Цей лист викликав “страшенну бурю”, “одні були за те, щоб рятувати справу як тільки можна і не припиняти роботи, другі – щоб усе залишити, бо поки О.Приходько буде вести справу так, як до цього дня, то хор в Америці може опинитись в такому ж становищі, як тепер”. Про ці події було вислано телеграму С.Пеллюрі, А.Макаренкові (Відень), Г.Сидоренкові (Лондон), Г.Супруну (фінансовий агент) (Берлін) і до О.Приходька. “З усіх боків отримано відмову помочі й порятунку”, а від О.Приходька телеграму: “Чекати моїх розпоряджень! До

Італії та Праги їхати забороняю!” і це тоді, коли у вічі членів Капели “заглядала голодна смерть”, не було навіть грошей, щоб добратись до Праги [24, с. 15].

У квітні О.Приходько прислав телеграму, що б їхали до Берліна і там давали концерти, адже посол УНР М. Порш, обіцяв дати гроші на її утримання [10, с. 27; 24, с. 15]. Водночас одержали телеграму від прем’єр-міністра А.Львівського: “Хай Капела зменшить благодійні концерти і сама про себе думає” [24, с. 15]. Наприкінці квітня 1920 р. Капела виїхала до Німеччини, адже “не було й так куди їхати” [10, с. 27]. Проте в Берліні її очікувало розчарування, адже М.Порш, який обіцяв віднайти кошти для Капели, повідомив: “Я й не думаю вас фінансувати! Це повинен робити Мартос і М.Ковалевський!”. Б.Мартос не прийняв О.Кошиця і Г.Тучапського, а М.Ковалевський прийняв їх “як рідних і ввесь час запевняв”, що дасть гроші на Капелу, але через три дні “виїхав невідомо куди”, а як стало відомо пізніше, він просто утік від О.Кошиця “чорним ходом”, адже не збирався фінансувати Капелу [24, с. 15].

Перший концерт відбувся в “Singakademie” (“Зінгакадемі”) у Берліні (28 квітня) в присутності берлінської музичної еліти, адже це були перші чужинці, що завітали після війни в Німеччину. В Берліні було скликало з’їзд професорів співу і диригентів Німеччини, на якому виступала Капела, щоб “показати йому своє мистецтво”. Всього в Берліні Капела дала 22 концерти (з них 7 безкоштовних) [10, с. 27; 31], у т.ч. щотижневі благодійні концерти у великій цирковій залі на 5000 осіб для робітників, на святі 1 травня, в астрономічній обсерваторії у Трептові та для чеської колонії [10, с. 27-28]. А також на прохання посольства УНР у Німеччині, концерт у таборі інтернованих вояків у Зальцвелелі, про який О.Чехівський писав, що збільшовичені вояки на “концерті нас мали побити, і не побили тільки тому, що “більшевицький резерв” із другого лагера не наспів на концерт” [15, с. 10]. Тобто дипломати використали Капелу “для своїх цілей цілком недипломатичного характеру”, що “було просто глумом” над співаками [24, с. 15]. Недаремно О.Кошиць з властивою йому прямою і різкістю називав їх “пройдисвітами, авантюристами, казнокрадами” і категорично виступив проти їхніх спроб нав’язати Капелі свої політичні цілі [16, с. 20]. Німецька преса свідчила, що виступи Капели були з мистецького боку блискучими, першорядними і ні “один із хорів гостей-чужинців, що співали в нас, не перевищили українського хору щодо звукової суцільності, прецизності і гнучкості ритму, чистоти інтонацій і одушевленості виконання” [31].

Незважаючи на всі успіхи Капели, її матеріальне становище ставало все гіршим і дійшло до справжньої скрути. Хоча її утримання передбачалося з державної скарбниці, але цього фактично не було і, – як згадує О.Чехівський, – адміністраторові доводилося займатися пошуком грошей у “різних українських міністрів” і “фінансових потентатів закордоном”, але без успіху [10, с. 28]. Це змусило встановити “прожиткову норму” для співаків 125 марок, але видавали випадково лише по 25-30 марок. Приходилось співакам “концертувати і співати “крізь сльози”, адже Рада Капели постановила: “Капели до офіційного наказу від вищої влади не розпускати, а тільки припиняти її

діяльність на деякий час за браком коштів. Зменшити її склад, звільнивши безголосих і не співаючих. Виїхати до Чехії і в очікуванні розпоряджень вищої влади, концертувати там, утримуючись на власний заробіток” [24, с. 15]. Капела, що досягла величезних художніх успіхів у містах Європи, в липні 1920 р. через нестачу коштів [23; 44; 70; 76, арк. 30] і конфліктні ситуації в своєму середовищі, припинила свою діяльність і розпалась на дві групи [24, с. 15; 30, с. 34-35]: “Приходьківську, яка називала себе “ідеалістами” [24, с. 15] і складалася з 21 хориста, серед них четверо галичан – О.Вахнянин, О.Пеленський, Р.Кирчів, М.Орисик (Січинська) та сімнадцятеро наддніпрянців – Л.Безручко, Г.Ватич, К.Здорик-Здориченко, Н.Машкевич, М.Приємська, О.Приходько, О.Приходько (сестра), В.Радченко, М.Рошаківський, С.Саєвська, В.Січинський, брати Ю. та Л. Татаріві, М.Терпило, С.Трухлий, Н.Царгородська, К.Якуненко [14, с. 39], які зваловала “всю вину за американську невдачу” на О.Кошиця; більша, “протиприкладська”, яка вирішила, що вертатись на Україну зараз не можна, а треба “утворити невеликий хор, щоб якось існувати”. Водночас, було зменшено склад Капели і звільнено “адміністративний апарат і абсолютно безголосих” [24, с. 15], після чого в липні 1920 р. настав остаточний “розпад” Капели. При цьому В.Січинський зауважує, що “так зване скорочення штатів” “виглядало просто як звільнення окремих осіб по особистим симпатіям адміністрації”, тобто всі звільненні були членами Вінницького, Київського та Кам’янецького національних хорів [3, с. 2]. З цього приводу група хористів на чолі з адміністратором хору О.Приходьком звернулася з листом до С.Петлюри, якого О.Кошиць розцінив як донос, де йшлося про те, що “Рада капели, яка йшла на руку ворожим і шкідливим елементам” у “найкритичнішому моменті” виключила з Капели 17 невігідних собі “націоналістів”, як їх “згрідливо” називав О.Кошиць. Звільнені вимагали від Головного Отамана втрутитися у ситуацію [22, с. 15]. Водночас, звільненні з Капели члени українських національних хорів, “зважаючи на свою національну свідомість, організаційні здібності й громадську дисципліну”, не покинули своєї праці, а “зорганізувалися в гурток і почали вживати заходів аби виїхати” в Україну, щоб “працювати серед свого народу” на Підкарпатській Україні, де значного поширення набув “український культурно просвітній рух” [3, с. 2].

Причини “розпаду” і внутрішньої кризи в Капелі, частково висвітлює “Акт ревізії УРК переведеної на доручення п. посла УНР в Берліні секретарем посольства д-р Володимиром Левицьким і урядовцем посольства Олександром Гуманським в часі від 9 до 24 липня 1920 р.”, де стверджується, що все це є наслідком “цілого ряду зовнішніх умов, які стояли поза Капелою й за які вона не несе ніякої вини”. Зокрема, “Капела, її подорож закордоном, була надто коштовним підприємством” з національної пропаганди без комерційного зиску, тобто утримувати себе вона не могла. Крім того, з боку урядових установ за кордоном вона не знайшла потрібної підтримки, адже більшість чиновників вважали, що вона “виконала своє завдання й може припинити діяльність”, тому під час її перебування в Берліні було остаточно припинено

державні субсидії. Це значно прискорило кризу, яка в середині Капели розвивалася майже з самого початку її заснування [10, с. 28], у зв'язку з різними підходами її членів до проблеми реалізації обов'язку в його співвідношенні із звичайними людськими амбіціями. Проте керівництво Капели не намагалось шляхом узгодження суперечностей створити цілісний мистецько-громадський колектив, навіть, навпаки, ще більше – “подрібнювало” її, що й спричинило згодом вихід із колективу окремих осіб і груп [30, с. 34-35]. Про ці події О.Кошиць пізніше згадував, що він не думав, що “прийдеться виставляти українське мистецтво перед Європою з реквізиторшами, машиністками, кооперативними баришнями, приятелями і другою публікою, що нічого спільного з хоровим співом не мала” [25, с. 41]. Адже, як писав О.Пеленський, він був прийнятний до Капели не із-за голосу, а швидше через те, що знав німецьку, англійську й французьку мови [25, с. 8]. Такими ж “антрепренерами” він вважає О.Приходька та викладачку французької мови Г.Ватич [30, с. 35].

На членів Капели значно впливала зміна її статусу – їхали на декілька місяців у концертну подорож, а поїздка затягнулася на все життя й більшість опинилась у вигнанні, одні “переймалися роз'єднанням із родинами, невизначеністю майбутнього, тужили за Україною”, для других виїзд був порятунком від “червоного” терору. А ті, що усвідомлювали надзвичайність її місії, слави, і мали найкращі голоси, мріяли про “самореалізацію, кар'єрне зростання та матеріальне забезпечення”, але, як зауважує О.Чехівський, таких людей було небагато [15, с. 5]. Проте всі співаки Капели змушені були стати політичними емігрантами, адже ніхто з них не бажав добровільно повертатися на Батьківщину, яка стала колонією більшовицької Росії [18, с. 84].

“Напрочуд лаконічно” перебіг внутрішнього життя в Капелі розкривають “щоденні записи з фіксацією основних подій та з окремими емоційними коментарями” зроблені С.Колодівною в “Журналі” Капели в період 4 лютого 1919 р. – 13 жовтня 1920 р. [14, с. 39]. Загалом, цей журнал-щоденник починаючи з другої половини травня 1919 р., мав вести кур'єр В.Січинський. Але 29 травня 1919 р. С.Колодівна з власної ініціативи зробила в “Журналі” власні записи. 12 вересня 1919 р. загальні збори Капели знову ухвалили доручити вести щоденник В.Січинському, проте С.Колодівна обурено заявила, що щоденника не віддасть нікому і продовжувала його вести [30, с. 39], записавши, зокрема: Антонович на загальних зборах скаржився на образу від Т.Георгієвської (18 травня); виник конфлікт з О.Приходьком (12 червня) [14, с. 39], про інцидент з В.Винниченком (24 липня) у Відні, коли той звернувся до співаків з “признанням, що несемо високо український прапор”, хорист В.Андрієвський відповів реплікою “який ви згубили” та про його залагодження О.Приходьком наступного дня [30, с. 27]. Проте 23 вересня С.Колодівна все ж віддала журнал О.Кошицю, а той – В.Січинському, але, як зауважує Н.Калуцка, “про долю записів В.Січинського нічого не відомо” [30, с. 40]. Проте достеменно відомо, що В.Січинський опублікував свої спогади про гастролі “Артисти Української республіканської капели на Підкарпатській Україні” (1920) [3] і

“Українська республіканська капеля” (1954) [26; 31; 42], а також виступив із доповіддю “Відношення західноєвропейського громадянства до українського руху в зв’язку з подорожжю Української республіканської капелі” в Українському Клубі Кам’яня-Подільського (13 листопада 1920 р.) [4; 5]. Пізніше О.Кошиць згадував про внутрішні конфлікти в Капелі: “Справа станула, і що буде в будучому, одному Богу відомо. Хор умер від тої хвороби, яку йому було прищеплено ще в Києві: на перше місце було поставлено не спів, а “політику”, що й призвело до “розколу, ненависті, недовір’я” [24, с. 15]. У Берліні Капела фактично перестала існувати та розпалася на три частини.

Капела виїхала з України фінансово незабезпечена і в подальшому неприхильне відношення деяких чиновників дипломатичних установ УНР до Капелі “дуже утруднювали умови її подорожі” [10, с. 21], тому й викликали різні непорозуміння у її внутрішньому житті. Л.Безручко пише, що через ці “всякі непорозуміння Капела не завжди була на висоті своєї високо художньої мистецької вартості”. Адже “психічна нервовість, внутрішня незгода ... туга за батьківщиною, фізична перевтома від одноманітного вагонно-мандрівницького життя” позбавляли співаків “внутрішнього натхнення, артистичності й робили їх механічними, шабляновими, апатичними виконавцями концертної програми” [10, с. 28]. Вже з перших днів подорожі матеріальне становище Капелі було “настільки кепське, що вона мусіла шукати собі дешевшого ніж у Празі життя”. Тут у Празі виникли дві важкі перешкоди – брак грошей і труднощі з візами. Голова дипломатичної місії УНР в Празі М.Славінський та секретар О.Бочковський намагалися допомогти з візами та надали певні кошти (129.000 крон) співакам для придбання одягу [10, с. 23]. Проте співробітник місії Скар передав для Капелі лише 40 тис. чеських крон, і то лише після того як О.Кошиць написав йому розписку про отримання 50 тис. чеських крон [24, с. 17]. Кошти для її поїздки до Відня надав український кооператор-емігрант. Починаючи з Праги “скандали спалахували від безгрошів’я” постійно, адже Капела сама майже не заробляла, тому що давала “здебільш благодійні концерти”, а держава не платила – “воювала з поляками, Махном, Денікіним і червоними” [60]. Від фінансової кризи її рятували позички Дніпро-Союзу у Відні (2.000.000 крон), українських місій в Гаазі (5.000 гол. гульденів) і Берліні (353.000 марок) [10, с. 23].

Репертуар Капелі було сформовано ще в Києві, і його основу склали українські народні пісні в обробках В.Барвінського, М.Вериківського, П.Демущького, П.Козицького, М.Лисенка, М.Леонтовича, К.Стеценка, К.Ступницького, Я.Яциневича і самого О.Кошиця [16, с. 19], тобто творів, що “винятково переконливо засвідчували самотність і давність української культури”. О.Чехівський в свої спогадах стверджує, що “обговорення й затвердження репертуару відбувалося за участі і в присутності М.Леонтовича, К.Стеценка, Я.Степового, В.Кривусіва”, а О.Приходько в цьому “ніякої участі не брав” [10, с. 32; 14, с. 13]. Основу творів склали “Кантата про Матір Божу Почаївську”, “Ой пряду, пряду”, “Щедрик” М.Леонтовича, “Веснянки”, купальські

пісні, “Опеньки”, “По опеньки ходила” “Черевички” [2; 10, с. 32; 77, с. 72] і “Купальська справа” М.Лисенка [53, с. 23], шедрівки і колядки К.Стеценка, “На вулиці скрипка грає”, “Всі зірочки до купочки” О.Кошиця [2], “Марсельєза” [25, с. 83] і “Кде домов муй” [25, с. 51] в його аранжуванні [53, с. 23], коліскова “Ой ходить сон” В.Барвінського, “Ой у полі Баришполі” М.Лисенка і О.Кошиця та інші. Західноєвропейські критики зазначали відмінність характеру української пісні від московської, зауважуючи, що в українських “домінує сила, радість, життя і гумор та вогняний темперамент, а не слов’янська меланхолія” [10, с. 32]. Відомий критик Я.Крішка писав, що “українські аранжменти такі чисті і звучні, а разом з тим, при своїй складності, такі прості, як божа природа” тому, що П.Демуцький, О.Кошиць, М.Леонтович, К.Стеценко та К.Ступницький “виходять з даних (пісні), які з бігом часу випрацював і витворив сам народ і тільки доповнюють природну поліфонію в народному дусі” [24, с. 16].

Крім того, в концертах Капели постійно звучали зразки фольклору тих країн, у яких доводилось їй виступати: англійські, баскські, іспанські, французькі, чеські, шотландські та ін. [16, с. 19]. Проте О.Кошиць не однозначно відносився до музики інших композиторів. Так, 12 квітня 1919 р. він, виступаючи із промовою перед концертом у Станіславові, високо підносив “заслуги галицьких композиторів”, а натомість “ігнорував” музику галичан у практичній репетиційній роботі і відмовився включити до репертуару твори С.Людкевича (“Вечір в хаті”, “Чорна рілля”), Ф.Колесси (“Обжинки”), Д.Січинського (“Не пора”) та ін. Припинив розучування “Ой гуслі” Н.Вахнянина та “Колядки” М.Лисенка [53, с. 23]. Це викликало незадоволення членів Капели, які запитували “чому розучуємо лише Кошиця, поминаючи інших композиторів”. Аналіз концертних програм підтверджує, що серед виконуваних творів було 72 народні пісні в аранжуванні О.Кошиця, 22 – М.Лисенка, 15 – М.Леонтовича, 9 – К.Стеценка (вивчені чотири оригінальні хори не виконувалися), 4 – К.Ступницького та 12 – інших авторів, тобто Капела виконувала 72 композиції О.Кошиця і 52 – інших авторів [30, с. 23].

Щодо творів західноукраїнських композиторів, то в час підбору творів у Києві організаційний комітет не мав їх, “а те, що мали, не підходило до характеру програми”, адже Капела за кордоном мала “показати Європі душу і музичну творчість українського народу” у зв’язку з національно-державним відродженням України [25, с. 45]. “Репертуарний” конфлікт О.Кошиць намагався розв’язати, використовуючи творчі та виконавські аргументи, але при цьому був явно несправедливим, адже, на його думку, за цим стояла “тінь” О.Приходька, який у репертуарних справах часто посилався на “громадянські права” членів Капели [25, с. 68]. В підсумку О.Кошицю довелося долучити до репертуару декілька таких оригінальних творів, як: “Іван Гус” М.Лисенка, “Прометей”, “Над нами ніч” і “Сон” К.Стеценка, але західні критики висловилися, що вони нецікаві для музичного середовища їхніх країн через наявність у них “зразків чистого мистецтва” і репертуарне питання в Капелі більше не поставало [30, с. 25].

Особливе враження на глядачів справляло те, що Капела всю програму співала напам'ять і О.Кошиць, як вірцевий маестро, не вживав нот і диригентської палички, а диригував лише рухами й пальцями, ніби "малював кожну пісню, своїми рухами віддаючи її характер" [10, с. 30-31].

Розглядаючи заслуги окремих членів Капели, зауважимо, що "шалений успіх" мали пісня "Ой, у полі вітер віє" у виконанні бас-соліста Олексі Чехівського [77, с. 72], різдвяна колядка "Щедрик, Щедрик, Щедрівочка, Прилетіла ластівочка" у виконанні молодой солістки Ольги (Тусі) Приходько, яка "заспівувала solo після чого вступав цілий хор" [32, арк. 22]. Пізніше О.Кошиць писав, що "коронною точкою" репертуару Капели "в усіх краях впродовж п'яти з половиною років" був "Щедрик" М.Леонтовича [24, с. 17; 25, с. 67-68]. О.Чехівський в своїй праці стверджує, що найбільша заслуга в успіхах Капели належить диригенту О.Кошицеві, "бо хоч вартість української пісні незмірна, але щоб здобути признання цілого світу, треба було, щоб її заспівав Кошиць" [10, с. 30]. Великі заслуги в успіхах Капели належали помічниці диригента П.Щуровській-Росиневич, яка "винесла на своїх плечах усю чорну працю підготовки Капели до концертів" [10, с. 31]. В.Приходько в своїх спогадах писав, що О.Приходько, "не зважаючи на свою молодість, успішно справився зі своїми завданнями, маючи двох чи трьох помічників та допомогу відповідних наших посольств", завчасно турбувався тим, щоб Капела, "приїжджаючи до якоїсь столиці і маючи усе підготовлене, виступала у Європі перед чужинним світом" [32, арк. 13].

Немалі заслуги в успіху Капели належали і її кур'єру В.Січинському, який хоча й не співав у хорі, але успішно виконав свою місію займаючись "укладанням контрактів на концерти в місцях перебування Капели, організацією її реклами, забезпеченням умов для роботи і проживання" [72; 76, арк. 30; 78, арк. 42 зв.]. Вільний від роботи час він використовував для ознайомлення з пам'ятками архітектури і мистецтва країн перебування Капела [14; 26; 72]. Про цей період "пізнання Європи" [70, арк. 2], вчений згодом писав: "Ознайомлення зі всіма пам'ятниками мистецтва і архітектури Західної Європи дало мені певні підстави і широкий кругозір для моїх дослідів над українською архітектурою. Особливо багато матеріалів здобув я, перебуваючи в Чехах і Прикарпатській Україні" [76, арк. 30; 78, арк. 42 зв.].

Концертна подорож Капели під керівництвом і диригентурою О.Кошиця, що тривала з кінця березня 1919 р. і до кінця липня 1920 р., стала сенсацією для головних країн Європи – Австрії, Англії, Бельгії, Голландії, Франції, Чехословаччини, Швейцарії та Німеччини [2; 21, с. 349; 58, с. 3387], які, по суті, вперше наочно познайомились з українським національним хоровим мистецтвом. У ході турне Капела дала понад 80 концертів, тільки в Ужгороді виступам української революції вдалося заборонити її виступи. В усіх країнах виступи 82 (за іншими даними 81 [61, с. 365]) хористів пройшли тріумфально, королів, президентів, міністрів, робітників і селян, які відвідували концерти, зачарувала "краса і свіжість української пісні" [70].

Впродовж усієї гастрольної поїздки Капели її виступи мали величезний художній успіх і дістали виключно високу оцінку європейських слухачів і критиків. Капела тріумфально заявила про себе на концертних майданчиках і шпальтах численних часописів [21, с. 349], які вважали її своєрідним відкриттям України широкому світові, “про неї можна говорити лише з найбільшим подивом”. І все це в “найживішій зв’язку українських співаків з народною музикою ... українці вміють не тільки творити, але й співати свої пісні з повним розумінням що доступно лише незіпсованому творцю – народу” [8, с. 2]. Так, 10 серпня 1919 р. В.Винниченко в листі до О.Приходька писав, що діяльність Капели за кордоном “є багато раз кориснішою для нашої нації і державності, ніж діяльність різних комісій і місій, що витрачають десятки мільйонів народних грошей, діяльність яких нічим і ніде, хіба крім скандалів у ресторанах не означалась” [79, арк. 13]. С.Петлюра в своїй адресі “До Української республіканської капели” від 16 вересня 1919 р. писав, що “тріумф Капели виправдовує саму ідею висилки її за кордон для ознайомлення чужинців з творчістю нашого народу” і її “праця буде записана на сторінках нашого Державного й Культурного будівництва” [79, арк. 17].

Капела віщала “народам світу про те, що є на земній кулі держава Українська Народна Республіка (а не колонія Росії), є українська нація, і вона не вигадка, як це безнастанно твердили та й нині іноді твердять (!) наші вороги – російські шовіністи і всілякі невігласи, є великий український народ”, який зберіг свою прадавню і славу історію, багатющі традиції та високу, своєрідну музичну культуру, яка не тільки не поступається культурі інших народів, а навпаки, порівняно з ними часто глибша, змістовніша і багатша”. “Коли Україна конала в муках, наша велика чарівниця пісня, пісня благовісниця на повний голос лунала над світом у виконанні Української республіканської капели... і несла людям радість пізнання нового, невідомого для них хорového мистецтва та його геніального творця – українського народу, а відтак і самої новонародженої держави України, існування якої сотні років було покрите мороком невідомості”, – писав Ж.П’єсофіт у газеті “Вереске” від 21 листопада 1919 р. [18, с. 82]. Швейцарські часописи відзначали, що це не співаки співають, а “співає через них сам Бог”, вони довели, що пісня для українців – це їхнє “життя, історія і батьківська могила” [10, с. 32]. І це лише декілька відгуків, а таких рецензій, зібраних і виданих у Парижі (1929) окремою книжкою – понад 350, а ще “стоси рецензій”, відшуканих М.Головащенкою у закордонних архівах, – “свідчення тріумфальних концертів” Капели, які “несли до свідомості країн і континентів звістку про наш народ і його яскраве високолюдяне мистецтво” [20].

Не зважаючи на те, що концертне турне Капели країнами Європи здобуло славу для українського хорového мистецтва, її члени були змушені залишитися поза межами окупованої більшовиками України [45]. Так, після свого розпаду, основна трупа під проводом О.Кошиця, не зважаючи на неодноразові звернення-прохання різних українських і чеських діячів, прихильних до української

справи, влаштувати концерти на Підкарпатській Україні [3, с. 2] чи в “інших слов’янських землях, де про Україну не чують чи не хотять чути (Болгарія, Югославія)”, виїхала 7 серпня 1920 р. до Турнова (Чехія), де “майже бездіяльно сиділа” очікуючи “великої і багатой милості” від уряду УНР. А одержавши декілька мільйонів [3, с. 3] дала вісім концертів у Гожіце, Ірчині, Младі Болеславі, Новій Паці, Семлі, Турнові, Дойче Габелі (Німецьке Яблонне) [24, с. 20]. Через декілька місяців трупа перебралася до Варшави, серед них О. Курчинський, В. Туркало, З. Чехівська, О. Чехівський [34, арк. 1; 80], де, поповнившись новими співаками і співачками, створила Український національний хор. У Польщі О. Кошиць зустрівся з С. Петлюрою, який допоміг йому отримати мільйон польських марок [60]. Проти концертів хору у варшавській філармонії виступила газета “Жечпосполіта”, яка писала, що “ні один порядний поляк не підє” на ці виступи, але “непорядних” поляків, серед яких “весь музичний світ, вся література, весь дипломатичний корпус”, знайшлося дуже багато і всі квитки на “10 концертів були викуплені наперед”. “Почаївський кант (“Ой, зійшла зоря”)” в сольному виконанні баритона Н. Кузьміна, “Ой, у полі вітер віє” – О. Чехівського, а також “Веснянки” (М. Лисенка), в “яких жіночі голоси показали всю красу своїх українських тембрів, мали шалений успіх” [77, с. 72]. Взимку 1921 р. трупа розпалася на дві частини, одна під проводом О. Кошиця, маючи новий репертуар, поїхала здобувати славу українській пісні в Бельгію, Іспанію, Німеччину та Францію [44], але вже без доньки українського діяча, священика, о. Тимофія Туркало, В. Туркало-Журавель [81], яка виїхала в листопаді 1920 р. заміж за українського патріота, активного політичного діяча, члена Воєнно-санітарної місії УНР в Берліні А. Журавля. Шлюб вони брали у Кам’яниці-Подільському, де їх і захопила “більшовицька окупація” [43, с. 191]. До речі, С. Колодїївна, залишаючись у групі під проводом О. Кошиця, конфліктувала й далі з членами хору, тому 6 жовтня за ініціативою П. Стеценка відбувся розгляд “Справи Колодїївни”, яка відмовилася давати пояснення і разом з В. Андрієвським подала заяву про звільнення. 11 жовтня 1920 р. скарбник О. Чехівський виплатив В. Андрієвському і С. Колодїївні по 7500 гривень і по 1095 крон [30, с. 40]. Трупа в 1923 р. виїхала в США [2; 26; 47, с. 27-28; 58, с. 3388], де в 1924 р. припинила свою діяльність [60].

Друга її частина, група із 35 співаків, у т.ч. альт-солістка Зінаїда та бас-соліст Олекса Чехівські, на початку 1921 р., створили хор “Прометей” (директор О. Курчинський, диригент Ю. Кириченко, пізніше Андрій Чехівський, а з кінця 1924 р. Олекса Чехівський) [59], який концертував у Німеччині та Іспанії [59]. 16 жовтня 1924 р. директор хору “Прометей” О. Курчинський підписав “контракт на п’ятимісячне турне по Франції з імпресаріоні Корнеєм” [27]. Крім того, О. Чехівський, разом із видатними діячами українського націоналістичного руху, подоянами – М. Вікулом, П. Герасименком, Л. Мосендзом, а також поетами Є. Маланюком, О. Телігою та іншими [82; 83], став одним із засновників і членом Легії українських націоналістів (ЛУН) – першої української націоналістичної організації, створеної 12 листопада 1925 р. у м. Подє-

бради (Чехословаччина) на об'єднанчому з'їзді трьох українських державницьких організацій [84; 85, с. 109] при Українській господарській академії (її професорами були подоляни – В.Приходько, В.Січинський, М.Левицький – Авт.). В 1929 р. ЛУН стала однією із засновниць Організації Українських Націоналістів [82; 84] у якій “прикилося вітання Чорних Запорозжів “Слава Україні!” [83]. Пізніше О.Чехівський, що концертував у трупі артистів під керівництвом К.Миколайчука, переїхав до Парижу [59; 86], де брав активну участь в житті української громади у Франції. Зокрема, 21 липня 1928 р. був головою її загальних зборів, які “заслухавши доклад голови громади І.Стасіва про діяльність Ради, з повним задоволенням констатували оздоровлення атмосфери, що прийшло головним чином після вибуття з громади п. Шаповала і його ближчих прихильників, що намагалися накинути громаді свій суто партійний напрямок”, замість того, щоб займатися об'єднанням української еміграції “в одну українську сім'ю-рідину” для продовження боротьби за волю і права українського народу, культурно-просвітної діяльності та взаємної допомоги [86]. Водночас О.Чехівський створив у Парижі власний хор і виступав з ним до 1949 р. [59]. Зокрема, хор виконав на концерті з нагоди народження Т.Шевченка інсценізацію “Посвячення ножів” з “Гайдамаків” Т.Шевченка з музикою М.Лисенка (1935), яку уложив і артистично виконав головну роль “благодичного” О.Чехівський, що справило на присутніх “глибоке враження” [87]. В 1936 р. він став артистом чоловічого ансамблю, а його брат А.Чехівський – хормейстером, новозаснованої колишніми членами Капели Української опери (директор і організатор М.Кучерів), яка невдовзі дала свою першу оперу-виставу “Запорожець за Дунаєм” в оркестрації та з доповненнями С.Євсєвського [57]. Крім того, О.Чехівський, як диригент, співпрацював з Театральним ансамблем (створений трупю українського театру з Полтави, який в роки Другої світової війни виїхав через Кам'янець-Подільський до Франції, де давав концерти в таборах і виступав перед американськими солдатами), беручи “участь в академії на честь Тараса Шевченка”, театральних виставах й естрадно-концертних програмах [88; 85, с. 109]. Він був депозитором архіву і бібліотеки С.Петлюри та його родини в Парижі, музичним критиком та музикознавцем [85, с. 109].

А.Чехівський (7.12.1879, с.Гороховатка – 12.12.1941, католицький дім “Нуазі ле сек” під Парижем [41]), після нетривалої праці в хорі “Прометей” та Українській опері, співпрацював з пресовою агенцією “Офінор” (Женева, 1938), що діяла під егідою Державного Центру УНР в екзилі [89]. О.Кошиць у статті “Помер Андрій Чехівський” (Нью-Йорк, 1942) писав: “Відійшов з цього світу один з тих незломних, висококультурних, активних українців давнього типу, які все своє життя віддавали українській ідеї й за неї клали голови”. “Суворий присуд долі, який тяжить над українським народом тяжким тягарем”, упав і на славу родину Чехівських: Віктор, славний український революціонер, поклав голову в Першій світовій війні; Володимир, прем'єр Директорії, та Микола, полковник синьожупанників і комендант м.Києва за Директорії,

загинули на Соловках; Андрій, тенор і диригент, помер у страшних злиднях і повній самотності; Олекса і Зіна тиняються на вигнанні. Доля тяжко відплатила “лицарям України, які ні разу не зганьбили українського прапора і не заперушили українського імені” [41].

Друга частина Капели на чолі з М. Кириченком, вирушила в турне по Іспанії [2; 26; 47, с. 27-28; 58, с. 3388], після цього із її співаків утворились різні хорові організації [125].

Найважче було третій групі співаків, так званим “приходьківцям” (прихильникам Олекси Приходька) [48, с. 98], яким адміністрація Капели не виплатила “ніяких ліквідаційних грошей (хоча в касі Капели було кілька десятків тисяч німецьких марок)” і вони залишилися “абсолютно без копійки грошей [3, с. 2]”. В.Приходько в своїх спогадах згадує: “Коли об’їзд столиць Європи закінчився і Капела рішила перенести свої виступи до Північної і Південної Америки” [32, арк. 13] О.Приходько “не захотів покидати Європи” [32, арк. 14] і разом із 18-ма національно свідомими колишніми членами Капели, серед яких В.Січинський з дружиною Михайлиною, наприкінці липня 1920 р. переїхали на Закарпаття та осіли в Ужгороді. Тут вони заснували Українське музично-драматичне товариство “Кобзар” (керівник Р.Кирчів, диригент М.Рошаківський, народився 26.01.1891 р., ус.Концеля на Поділлі – Авт.) [10, с. 29; 14, с. 10; 70, арк. 10; 90, с. 122]), а згодом і постійний український театр “Руський театр” Товариства “Просвіта” [2; 10, с. 29; 13; 26; 44; 45; 47, с. 28; 49; 58, с. 3388]. П.Стерчо в некролозі “Св. п. Олекси Приходька” (Нью-Йорк, 1979) писав, що О.Приходько ще в 1919 р. перебуваючи з Капелою в Ужгороді “познайомився з провідними українськими діячами Закарпаття”, що “промостило йому шлях до поселення в Ужгороді в 1920 р. з гуртом членів Капели” [45].

Вже 11 серпня 1920 р. музично-драматичний ансамбль “Кобзар” дав в Ужгороді перший концерт [3, с. 2; 14, с. 10], програма якого складалася з хорових та сольних номерів. Основу хору складали солістки колишньої Капели – альт (Ніна Машкевич – Авт.), сопрано (Марина Терпило, Ольга (Туся) Приходько, Михаїла (Михайлина) Січинська-Орисик – Авт.), які репрезентували творчість композиторів Наддніпрянської України і Галичини. Концерт, на якому були “присутні – крім місцевої влади, представники антантської місії”, пройшов з величезним успіхом, зал був переповнений [3, с. 2]. Цим концертом члени товариства “Кобзар” розпочали свою культурно-просвітницьку працю серед місцевого українського населення “руснаків”, “зустрінувши саме прихильне відношення” української, словацької і малярської публіки у містах і селах Закарпаття, де протягом двох місяців дали 35 виступів [3, с. 2; 10, с. 29; 44; 45; 46, с. 47-67; 70, арк. 10].

Високохудожні концерти товариства “Кобзар” викликали десятки похвальних рецензій місцевої преси [44]. Так, газета “Народ” писала, що “той хор артистів української Капели, співає, як небесні ангели; “Руська нива” – “Так красно співала капела, чи ангели. Спів очарував публіку, яка обсіпала хор квітами. То було щось чудесне, небесне”; “Наука” – “публіка фрапирована

була так, що не могла перестати плескати”. Гарні рецензії вмістила місцева “мадярська часопись, що має надзвичайно велике значення, маючи на увазі, що через місцеві відносини, завжди був наявний антагонізм поміж мадярами й українцями-руси́нами”, а також газета “Русин” та інші [3, с. 2], які виявили “признання й похвалу” членам “Кобзаря”, діяльність яких мала “велике національно-культурне пробуджуюче значення” [10, с. 29]. В жовтні 1920 р. “Кобзар” вирушив, але вже без Володимира і Михайлини Січинських, у турне по Словаччині, яке також мало великий художній, моральний і матеріальний успіх [3, с. 3].

Невдовзі драматичний гурток “Просвіти” запросив членів товариства “Кобзар” брати участь у своїх виставах “Ой не ходи Грицю” (14 вересня 1920 р.) [3, с. 3; 46, с. 52], “Ясні зорі” (28 жовтня) [46, с. 52], “Нагалка Полтавка” (2 грудня) [3, с. 3; 46, с. 52; 90, с. 122], “Вечорниці” та інші [3, с. 3], що викликало захоплення в населення [54, с. 147]. Дуже швидко члени товариства “Кобзар”, серед них і подоляни Олекса Приходько, Ганна Кирчів (дів. Ватич), Ольга Приходько, Михайло Рошахівський, В. Січинський з дружиною Михайлиною та інші, стали активними просвітниками [82, с. 7] та зробили вагомий внесок у становлення національної свідомості населення краю. До речі, членом “Просвіти” був і подолянин П. Кукуруза [54, с. 143-144].

Але, не зважаючи на те, що концерти “Кобзаря” мали великий успіх у глядачів, незначні фінансові надходження призвели до розпаду колективу [26; 47, с. 25]. На його базі, у співпраці з “Просвітою”, 15 січня 1921 р. було засновано український професійний театр “Руський театр” товариства “Просвіта” в Ужгороді [26; 47, с. 25; 48, с. 98; 54, с. 145;], який дебютував народною драмою М. Старицького “Ой, не ходи, Грицю, та на вечорниці” [45]. О. Приходько став диригентом хору і оркестру театру [44], а його акторами подоляни Ганна Кирчів (дів. Ватич), Ольга Приходько, Микола Рошахівський та інші колишні члени Капели [82, с. 7]. А. Волошин виступаючи на відкритті театру, говорив, що він “має бути храмом, котрий проповідує правду, чистоту звичаїв, благодні ідеали культурного життя” [91, с. 20]. Режисерами театру були М. Біличенко та М. Дніпрова-Приємська, з 1 квітня 1921 – Б. Кривецький, у серпні театр очолив М. Садовський [92, с. 170], але він був дуже невдоволений умовами праці, хоча “Руський театр” отримував “дуже схвальні відгуки від чеських діячів культури”. Через нехватку коштів для утримування театру [93, с. 175], конфлікт усередині трупи та з диригентом О. Приходьком, який наполягав на своєму варіанті постановки п’єси Ібсена “Примари”, Микола Садовський в 1923 р. залишив театр [46, с. 104]. Невдовзі керівником театру став відомий український театральний діяч О. Загаров [94, с. 53] і разом із ним в Ужгород переїхали талановиті актори – Г. Сочацева, Ф. Базилевич, Л. Гаєвська [96, с. 28], а також Марія Морська (Петкевич-Фессінг), уродженка містечка Остропіль (нині с. Старий Остропіль Старокостянтинівського району). Ці актори суттєво зміцнили творчий склад театру та піднесли його мистецький рівень. О. Загаров докорінно змінив стиль і репертуар, замінив твори української класики най-

кращими творами світових драматургів, що значно розширило глядацьку аудиторію і викликало інтерес в місцевої інтелігенції [46, с. 109; 94, с. 53]. Проте невдовзі ситуація сильно змінилася, адже чеські урядові кола скоротили грошову допомогу театру [46, с. 141; 95, арк. 37-38] і влітку 1925 р. через нестачу коштів О.Загаров залишив театр [46, с. 142], а 1 січня 1930 р. “Руський театр” товариства “Просвіта” в Ужгороді офіційно припинив свою діяльність [95, арк. 37-38].

Крім того, товариство “Просвіта” організувало Руський національний хор, диригентом і керівником якого з травня 1921 р. був Олекса Приходько. Хор постійно виступав на державних, народних і релігійних святах, масових заходах, популяризуючи українську пісню. Його концерти мали надзвичайний успіх, і як згадував О.Приходько, – “після концерту багато присутніх записалися в члени хору... навіть сам віце-губернатор Еренфельд” [96, с. 13]. Хор під керівництвом О.Приходька з успіхом виступав до березня 1939 р. [97].

Крім того, О.Приходько був “запрошений на посаду учителя української мови і співу до учительської семінарії в Ужгороді”, де навчав учнів диригентському мистецтву, і вони, “розійшовшись по Підкарпаттю, створили по селах українські хори”, що стало великим кроком у справі національного відродження краю [32, арк. 14]. Так, у травні 1926 р. в Ужгороді відбувся фестиваль хорів Карпатської України, в якому взяло участь біля шістсот співаків і серед них виховані О.Приходьком керівники сільських хорів – Міньо, Повхан, Світлик, Шимоновський та інші [32, арк. 14; 98, с. 52]. Пізніше О.Приходько, “з ласки Божої блискучий викладач, людина виняткової точності, діловитості, чесноти та скромності”, завжди “акуратний, урівноважений, надзвичайний педагог”, зразок для всіх своїх учнів [98, с. 51], став професором руської мови Торговельної академії в Мукачеві, де одночасно був диригентом та організатором українських національних вистав [32, арк. 14]. Зокрема під його керівництвом учні академії поставили в міському театрі “Ревізора” та “Суєту” [98, с. 51]. Крім того, він “підготував до друку читанку на основі етимологічного правопису, бо фонетичним правописом не було дозволено видавати шкільні підручники” [98, с. 60]. О.Костюк (1967) оцінюючи працю О.Приходька писав, що він протягом своєї діяльності “намагався дати свою помічну руку туди, де відчував найбільшу потребу, а саме – в галузі літературознавства, театрального і музично-хорового мистецтва” [44]. І, коли б він “більше нічого не зробив, то цілком вистачало б його заслуг” для України [32, арк. 13].

Його дружина, донька священика, випускниця Маріїнської гімназії, колишня конференсьє, перекладач і сопрано-солістка Капели Ольга Приходько (дів. Ватич), у 1939 р. разом із родиною оселилася в Празі, де займалася науковою діяльністю, переклала на українську мову підручник з природознавства французького вченого А.Вагнера, виступала в українському музично-драматичному театрі “Май” (Прага), яким керував її чоловік О.Приходько, а син Андрій диригував оркестром театру [99, с.11], опублікувала дуже цінні спогади “Прадід Ілія. Родинна хроніка з життя подільського духівництва минулого століття”

(Ч. 1, 1966; Ч. 2, 1967; Ч. 3 і 4, 1968), “Кам’яне Серце” (1972), “З моря житейського... Розповідь з часів старого Поділля” (1972) та інші, копії яких зберігаються в родинному архіві А. М. Трембіцького.

Один із найвидатніших педагогів, український культурний діяч, диригент і драматург Олекса Приходько помер 8 лютого 1979 р. [32, арк. 15; 45], а його дружина, znana актриса і письменниця Ольга Приходько – 14 січня 1981 р. [100, арк. 1]. Обоє поховані на Ольшанському цвинтарі в Празі.

Ольга (Туся) Приходько в 1923 р. перебралася із Закарпаття [32, арк. 22] в Прагу, де співала в Українському академічному хорі студентів при Товаристві “Академічна громада” в Празі під керівництвом М.Рошахівського і П.Щуровської-Росиневич. Потім вийшла заміж за молодого науковця-історика, учасника бою під Крутами, Ігоря Лоського і переїхала з ним до Львова, де в них у 1928 р. народилась донька Олена. На жаль, І.Лоський захворів на туберкульоз і 27 травня 1936 р. помер [101]. Пізніше Ольга (Туся) вдруге вийшла заміж (за другим шлюбом Башко) [32, арк. 23], померла вона 5 травня 1996 р. у Львові.

Перекладач Капели та всіх її видань впродовж гастрольної подорожі по Європі, Ганна Кирчіва (дів. Вагич) разом із чоловіком у 1920 р. переїхала в Ужгород, де в 30-х рр. померла [9].

Сучасний дослідник Й.Баглай характеризує внесок колишніх членів Капели пише, що “чи не найбільше значіння мала їх праця на Закарпатті”, адже завдяки їй “настало національне відродження Срібної Землі й було підготовлено чудодійне перетворення Підкарпатської Руси в Карпатську Україну”, їхня праця “в значній мірі підготувала там національну революцію” [48, с. 97]. Т.Росул у праці “Музичне життя Закарпаття 20–30-х років ХХ століття” стверджує, що “одним із найважливіших чинників розвитку музичної культури” Закарпаття став приїзд у 1920 р. частини членів Капели, які підготували “ґрунт для створення професійної організації – Крайового хору вчителів, як основного репрезентанта хорового виконавства краю”. Вони, як виконавці, керівники музичних колективів, організатори концертів і викладачі музичних шкіл брали активну участь у культурному житті краю, що призвело до появи “лідерів серед композиторів і виконавців”, які “стимулювали процес професіоналізації регіонального музичного середовища” [49].

Колішній адміністратор Капели М.Чайковський після її розпаду в читав лекції з вищої математики в Львівському таємному українському університеті (1922–1924 рр.), брав активну участь в організації фізико-хіміко-математичного інституту в Одесі, де впродовж 1925–1933 рр. був першим проректором. 19 березня 1933 р. його заарештували в сфабрикованій справі “УВО” (Українська військова організація) та засудили до 10 років ув’язнення, яке відбував у таборі Кемь (Карелія), потім в Архангельській області. Після звільнення в березні 1943 р., викладав у Томському і Семіпалатинському університетах. Помер 7 жовтня 1970 р., похований на Личаківському цвинтарі у Львові [67].

А.Криськов у статті “Володимир Січинський: чеський період діяльності” (2000) пише, що В.Січинський виїхавши на початку 1919 р. з Капелою на гастро-

лі по Західній Європі і “дівзнавшись про встановлення на Поділлі радянської влади, вирішив не повертатися до Кам’янця-Подільського і від 1920 р. проживав у Львові” [102, с. 501]. Проте це не зовсім відповідає дійсності, адже після розпаду Капели в 1920 р. В.Січинський з дружиною Михайлиною деякий час мешкали в Ужгороді, де приймали активну участь в діяльності товариства “Кобзар” і “Просвіти”. Мандруючи під час першого турне з групою співаків і музикантів товариства “Кобзар”, В.Січинський виступав з лекціями і бесідами серед населення про Наддніпрянську Україну, про події української революції, а також зібрав багатий матеріал про матеріальну культуру та будівництво в регіоні, який згодом сповна використав у своїй творчості [47, с. 28]. В жовтні 1920 р. мандрівне театральне життя для вагітної Михайлини стало несприятливим [37] і подружжя Січинських, враховуючи що та родинні обставини (в одному журналі була вістка, що Євфимія Січинського розстріляли більшовики), повернулися з Ужгорода на деякий час до Кам’янця-Подільського [33, с. 174]. На щастя, вістка про батька виявилась неправдивою [33, с. 174; 46, с. 47]. Кам’янець-Подільська газета “Слово” від 9 листопада 1920 р. писала, що в “неділю 7 листопада відбулися організаційні збори Ради Кам’янець-Подільського Товариства “Просвіта”, на якому була “обрана президія (Управа) Ради Товариства”, а її головою став присутній на зібранні В.Січинський [103]. Але незабаром у місто остаточно вступили більшовицькі війська, які розгорнули червоний терор на Поділлі. Побоюючись стати жертвами репресій, в грудні 1920 р. В.Січинський разом із дружиною змушений був виїхати до Львова [104, с. 52]. В.Січинський і гадки не мав, що залишає Україну і рідний Кам’янець назавжди, що стане до кінця днів своїх емігрантом, розділить складну долю чужинця за кордоном і не здійснить своєї мрії – повернутись на Батьківщину, визнаючи за кордоном до кінця своїх днів лише паспорт Української Народної Республіки, не приймаючи іноземного громадянства. В.Січинський став відомим громадським діячем, гідним патріотом своєї Батьківщини, якій віддавав всі свої сили, знання та енергію, незважаючи на те, що радянська влада не тільки його цькувала, ігнорувала і не визнавала, але й заборонила цитувати і згадувати в публікаціях та занесла в список 50 своїх найнебезпечніших ворогів [52, с. 166].

Володимир Січинський помер 25 червня 1962 р. у Нью-Джерсі, а його дружина, сопрано-солістка Капели і актриса театру М.Садовського (Кам’янець-Подільський, Львів, Прага) Михайлина Січинська – 19 червня 1989 р. у Нью-Йорку. Обоє поховані на українському цвинтарі в Савт Бавнд Брук (Нью-Джерсі, США), де спочивають В.Приходько, О.Чехівська та багато інших відомих подолян.

Таким чином, не зважаючи на всі перипетії, виступи Капели в країнах Європи були тріумфальними, вони “яскравим потужним прожектором” освітлювали “незнання, необізнаність, що панували (і, на превеликий жаль, панують ще й досі!) в умах навіть інтелектуалів” щодо України як держави та її “свободолюбного, працьовитого і талановитого, співучого народу” [18,

с. 83]. Сьогодні про значення подорожі Капели не доводиться багато говорити – воно є очевидним і загально визнаним. Л.Безручко, оцінюючи значення концертної подорожі Капели, пише, що вона є “дорогоцінною вкладкою, золотою сторінкою в історії культурно-національного руху українського народу”. А вже з пісню на устах “ширила ідею визвольних змагань українського народу серед широких мас населення різних національностей”, популяризувала ідею самостійності українського народу, “розкривала його невичерпані скарби духовної творчості” [10, с. 30]. Завдяки Капелі С.Петлора інтернаціоналізував “українське питання пісню” і показав світові, що “повстає на півдні Україна, як країна пісень і радощів життя” [104, с. 425]. Душа захоплюється піснями Капели, які “виявляють глибоку віру, гордість, нахил до авантур, презирство до грошей, культ жінки і танця, і над усе прагнення до свободи” [105].

Отже, гастролі Української республіканської капели, членами якої були відомі особистості знаних українських родин Січінського-Чехівського-Січинського-Шандора і Солухи-Приходька-Герасименка-Філя, “не тільки виконали своє завдання, але перевищили всі покладені надії” [10, с. 30] і “запрезентувала перед Заходом високу музичну культуру України, – і була живим свідченням окремішності українського народу, його мови, історії й культури” [2]. Надзвичайний успіх концертного туру Капели, як однієї з найбільш резонансних культурних подій 1919–1920 рр. у Європі, “став atrakцією не тільки музичного співу, але справді звернув увагу цілого світу на оригінальність і високий мистецький рівень української культури [26].

Загалом про Українську республіканську капелю, її подорож та окремі виступи, її успіхи та невдачі, були опубліковані і продовжують появлятися сотні більших чи менших статей та заміток. Проте докладно праця як самої Капели, так і її членів, ще й досі висвітлена не в повній мірі і чекає на свого українського історика, мистецтвознавця та музикознавця.

Список використаних джерел:

1. Українська Республіканська Капела // Робітнича газета. Орган Центрального Комітету УСДРП (Кам’янець-Подільський). – 1919. – Ч. 434. – 16 січня. – С. 1.
2. Українська республіканська капела // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (17.03.2013). – Назва з екрану.
3. “С.” Артисти Української Республіканської капелі на Підкарпатській Україні // [В. Січинський] // Слово (Кам’янець-Подільський). – 1920. – Ч. 38. – 12 листопада. – С. 2-3.
4. Січинський, В. Відношення західноєвропейського громадянства до українського руху в зв’язку з подорожжю Української Республіканської Капелі. Доповідь в Українському Клубі Кам’янець-Подільського 13 листопада 1920 р. / В. Січинський // Слово (Кам’янець-Подільський). – 1920. – Ч. 39. – 13 листопада. – С. 4.
5. В Українськiм Клубі // Слово (Кам’янець-Подільський). – 1920. – 13 листопада. – С. 4.
6. “Моренко”. Українська Республіканська Капеля в Лондоні / Моренко // Наш

Шлях (Кам'янець-Подільський). – 1920. – Ч. 50. – 20 лютого. – С. 2.

7. Щербаківський, В. Життя і діяльність Олександра Антоновича Кошиця / Вадим Щербаківський. – Лондон: Накладом Української Видавничої Спілки, 1955. – 54 с.

8. Українська пісня. Ще про українську капелу // Україна (Кам'янець-Подільський). – 1919. – № 27. – 13 вересня. – С. 1-2.

9. Праця для Енциклопедії Українознавства // Наше життя (Нью-Йорк). – 1957. – Ч. 8. – вересень. – С. 14.

10. Наріжний, С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами / С. Наріжний; Ч. 1. Репринтне видання 1942 року. 2-ге вид. – Львів; Кент; Острог, 2008. – 250 с., I-XX, 834 іл.

11. Nejedly, Z. Ukrajinska republikanska Kapela / Z. Nejedly. – Прага: [б. в.], 1922. – 68 с., іл.

12. Безручко, Л. Українська Республіканська Капеля; спогади з концертної подорожі по Європі / Л. Безручко // Народна Воля (Скрантон). – 1932. – Ч. 23-27.

13. Нові книжки й журнали [Лев Безручко. З пісню по світах і рідних закутках. – Нью-Йорк: [б. в.], 1951. – 128 с.] // Свобода (Нью-Йорк). – 1951. – Ч. 255. – 1 листопада. – С. 5.

14. Пеленський, О. Українська пісня в світі. Світова концертна подорож Української Республіканської капелі. Спомини учасника / О. Пеленський; Обкладинка В. Січинського. – Львів : Друкарня НТШ, 1933. – 62 с.

15. Чехівський, О. Моє слово (з приводу книжки “Українська пісня за кордоном”) / Олекса Чехівський // Українське Слово (Париж). – 1935. – Ч. 99; Окремий відбиток. – [Париж, б. р.]. – 16 с.

16. Гордійчук, М. Чародій української музики / М. Гордійчук // Україна (Київ). – 1989. – № 27. – С. 19-21.

17. Калущка, Н. Б. Мистецька діяльність Олександра Кошиця в контексті музики ХХ сторіччя. Автореф. дис... канд. мистецтвознав. / Наталія Борисівна Калущка; НАН України. Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М.Рильського. – К., 2001. – 21 с.

18. Головащенко, М. Олександр Кошиць і його хор як вісник світової слави української пісні / М. Головащенко // Народна творчість та етнографія (Київ). – 2004. – № 4. – С. 80-84.

19. Головащенко, М. Феномен Олександра Кошиця / М. Головащенко. – К.: Музична Україна, 2007. – 576 с.

20. Чудний, В. Зоряна година маестро / В. Чудний // Урядовий кур'єр (Київ). – 2008. – № 52. – 20 березня. – С. 7.

21. Семенко, Л. І. Подільські сторінки життя диригента Олександра Кошиця / Л. І. Семенко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Вип. 14. Серія: Історія: Зб. наук. пр. / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця: [б. в.], 2008. – С. 347-350.

22. Кошиць, О. Спогади / О. Кошиць. – Вінніпер: [б. в.], 1947–1948. – Ч. I-II.

23. Кошиць, О. З пісню через світ. Спогади / О. Кошиць. – Вінніпер: [б. в.], 1952. – Ч. I; 1970. – Ч. II; 1974. – Ч. III.

24. Кошиць, О. З пісню через світ / О. Кошиць // Україна (Київ). – 1989. – № 27. – С. 21; № 28. – С. 15-17; № 29. – С. 18-20; № 30. – С. 13-15; № 31. – С. 15-17.

25. Кошиць, О. З пісню через світ (Подорож Української республіканської капели) / Олександр Кошиць. – К.: Рада, 1998. – 326 с.: іл.
26. Січинський, В. Українська Республіканська Капеля / В. Січинський // Свобода (Нью-Йорк). – 1954. – Ч. 43. – 5 березня. – С. 2.
27. Колобов, О. О. Значення фондів особового походження для історико-біографічних досліджень / О. О. Колобов // Українська біографістика. Збірник наукових праць. Вип. 2. – К.: “РІО”, 1999. – С. 201-212.
28. Приходько, О. Пробудилася Русь... Закарпаття 50 літ назад (Спомини) / О. Приходько. – Нью-Йорк: Карпатський Союз ЗСА, 1972. – 32 с.
29. Січинський, В. Промова на святкуванні свого ювілею 15 грудня 1954 р. в Нью-Йорку; Зустріч з М.Грушевським / В. Січинський // Дукля (Пряшів). – 1994. – № 3. – С. 35-53.
30. Калуцка, Н. Приховане буття, або криза Української республіканської капели / Наталя Калуцка // Студії мистецтвознавчі. Театр. Музика. Кіно. – К.: Видавництво ІМФЕ, 2007. – Ч. 2 (18). – С. 34-42.
31. Січинський, В. Українська Республіканська Капеля / В. Січинський // Свобода (Нью-Йорк). – 1954. – Ч. 45. – 9 березня. – С. 4.
32. Короткий життєпис родини Приходьків, що народились і жили в бувшій Подільській губернії в роках 1884–1925. Склав Віктор Приходько 6 червня 1981 року. Родинний архів А. М. Трембiцького. Рукопис. Копія – 23 арк.
33. Січинська-Шандор, О. З Україною в серці / Оксана Січинська-Шандор // “Просвіта” в духовно-культурному піднесенні України: 36. наук. праць / За ред. В. П. Мацька. – Хмельницький: Просвіта, 2005. – С. 173-175.
34. Січинський, Я. Список членів Капели. Сімейний архів Ярослава Січинського (Кергонксон, США). Машинопис, липень 1994 р. Оригінал. – 1 арк.; Родинний архів А. М. Трембiцького. Копія. – 1 арк.
35. Капела О. Кошиця // Українська культура (Київ). – 1992. – № 12. – С. 36-37.
36. Склад хору (що виїхав з України) в 1919 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pisni.org.ua/articles/190.html (17.03.2013). – Назва з екрану.
37. Український хор “Прометей” // Свобода (Джерзи Сіті). – 1925. – Ч. 5. – 8 січня. – С. 1.
38. Алфавитний список випускниц Каменец-Подольської Мариинської гімназії: 1864–1919 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zhurnal.lib.ru/k/kitlinskij_a_a/kamenes.shtml (17.03.2013). – Назва з екрану.
39. Баженов, Л. “Просвіта” мовою документів / Л. Баженов, В. Мацько // “Просвіта” в духовно-культурному піднесенні України: 36. наук. праць / За ред. В. П. Мацька. – Хмельницький: Просвіта, 2005. – С. 8-27.
40. Наріжний, С. Українська пісня за кордоном / С. Наріжний. – Прага: [б. в.], 1941. – 42 с.
41. Кошиць, О. Помер Андрій Чехівський / Олександр Кошиць // Свобода (Нью-Йорк). – 1942. – Ч. 41. – 21 лютого. – С. 3.
42. Січинський, В. Українська Республіканська Капеля / В. Січинський // Свобода (Нью-Йорк). – 1954. – Ч. 44. – 6 березня. – С. 2.
43. Розгін, І. Лікарська обслуга Богданівського полку / Іван Розгін // За державність. Матеріали до історії війська українського. Збірник XI. – Торонто: Видає

український воєнно-історичний інститут, 1966. – С. 190-191.

44. Костюк, Ю. Олекса Приходько – диригент і педагог (До 80-річчя від дня народження) / Ю. Костюк // “Нове життя” (Пряшів, Словаччина). – 1967. – Окремий відбиток № 41. – С. 2.

45. Стерчо, П. Св. п. Олекси Приходька / Петро Стерчо // Свобода (Нью-Йорк). – 1979. – Ч. 58. – 15 березня. – С. 4.

46. Шерегій Ю.-А. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року / Ю.-А. Шерегій. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Пряшів; Львів: [б. в.], 1993. – 412 с.

47. Мушинка, М. Володимир Січинський і русини-українці Східної Словаччини / М. Мушинка. – Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 1995. – 122 с.

48. Баглай, Й. Диригент школи Олександра Кошиця. До 110-річчя від народження Платоніди Іванівни Щуровської-Росиневич / Й. Баглай // Календар “Просвіти” на 2003 рік. Історико-краєзнавче видання / Укладач П. Федака. – Ужгород, 2003. – С. 97-99.

49. Росул, Т. І. Музичне життя Закарпаття 20–30-х років ХХ століття: автореф. дис... канд. мистецтвознав. / Росул Тетяна Іванівна; НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського. – К., 2003. – 20 с.

50. Логвіна, В. Л. Кам’янецькі періоди життя Володимира Січинського / В. Л. Логвіна // Кам’янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв’язків: історія і сучасність: Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2004. – С. 144-146.

51. Логвіна, В. Л. Кам’янецький період Володимира Січинського / В. Л. Логвіна // Кам’янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв’язків: історія і сучасність: Зб. наукових праць за підсумками Другої Міжнародної науково-практичної конференції. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. – С. 200-203.

52. Логвіна, В. Л. Володимир Січинський в науковому, громадському і освітньому житті України та української еміграції (перші десятиріччя – початок 60-х рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук / Логвіна Валентина Львівна; Кам’янець-Подільський державний університет. – Кам’янець-Подільський, 2006. – 229 с.

53. Калущка, Н. Приховане буття, або криза Української республіканської капели / Наталія Калущка // Студії мистецтвознавчі. Театр. Музика. Кіно. – К.: Видавництво ІМФЕ, 2007. – Ч. 4 (20). – С. 23-28.

54. Стряпко, І. О. Товариство “Просвіта” в культурному житті Закарпаття 20-30 рр. ХХ ст. / І. О. Стряпко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N133-134/N133p143-148.pdf. – Назва з екрану.

55. Стряпко, І. Крайове товариство “Просвіта” і становлення професійного театру на Закарпатті в 20–30-і рр. ХХ ст. / І. Стряпко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vpnu/Ist/2009_15/.../123-130.pdf. – Назва з екрану.

56. Українська пісня за кордоном: голос закордонної музичної критики. – Париж: [б. в.], 1929. – 381 с.

57. Українська опера в Парижі // Свобода (Нью-Йорк). – 1936. – Ч. 82. – 8 квітня. – С. 1.

58. Українська Республіканська Капеля // ЕУ-П. – Львів: НТШ, 2000. – Т. 9. – С. 3387-3388.

59. Чуприна-Чехівський Олекса // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (17.03.2013). – Назва з екрану.

60. Кошиця іспанці назвали “божественною лисиною” // Газета по-українськи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.ua/index.php?id=276994> (17.03.2013). – Назва з екрану.

61. Співоче поле України / В кн. Митці української пісні / Упоряд. Артишук Б. А. – К.: Вид-во “Молодь”, 2004. – С. 365.

62. Приходько Олекса // Енциклопедія Українознавства-П (далі – ЕУ-П). – Львів: НТШ, 1996. – Т. 6. – С. 2346.

63. Приходько Олекса Кіндратович // Митці України. Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К.: Укр. енциклопедія, 1992. – С. 476.

64. Приходько Олекса Кіндратович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (17.03.2013). – Назва з екрану; Гамкало І. Приходько Олекса Кіндратович / І. Гамкало // Мистецтво України: Біографічний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К.: [б. в.], 1997. – С. 491.

65. Читальня філії товариства “Просвіта” в м.Берегове (Закарпатська Україна). 1920–1935 рр. // Центральний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОУ), ф.3965, оп.2, спр.7, арк.2.

66. Софія Колодїївна. Журнал Української республіканської капели. Рукопис // ЦДАВОУ, ф.3965, оп.1, спр.2, арк.3.

67. Пташник, Б. Й. Життя для народу (1991) / Б. Й. Пташник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ip.edu.ua/Institute/IFN/himath/history/.../Chajkovskuj-Aksiomy_dla_nashchadkiv.html (17.03.2013). – Назва з екрану.

68. Будзей, О. Родом з Підгороддя / О. Будзей // Подолянин (Кам’янець-Подільський). – 2003. – 5 вересня.

69. Будзей, О. Кам’янець театральний / О. Будзей // Подолянин (Кам’янець-Подільський). – 2005. – 25 березня.

70. Січинський, В. За українське мистецтво. Спогади 1900–1960. Сімейний архів Ярослава Січинського (Кергонксон, США). Машинопис. Оригінал. – 18 арк.; 3 архіву Я. Січинського. Січинський В. Із “Спогадів 1900–1960 років” / За ред. М. Мушинки // Дукля (Пряшів). – 1993. – № 3. – С. 49-52; Родинний архів А. М. Трембїцького. Копія. 18 арк.

71. Лист Ярослава Січинського до Анатолія Трембїцького від 16 липня 2011 р. Родинний архів А. М. Трембїцького. Оригінал. – 1 арк.

72. Закордонний паспорт В.Січинського. Сімейний архів Ярослава Січинського (Кергонксон, США). Оригінал.

73. Січинська-Шандор О. Спогад дочки про батька / О. Січинська-Шандор // Володимир Січинський та Україна. Матеріали міжнародної конференції. – К.: Абрис. – 1996. – С. 22-26.

74. Мацько, В. П. Стежками життя вченого (“Володимир Січинський і русини-українці Східної Словаччини”) / В. П. Мацько // Майбуття (Хмельницький). – 1997. – № 8. – С. 4.

75. Біографія В.Січинського. Рукопис. Архів редакції “Українська загальна

енциклопедія” // Центральний державний історичний архів України, м.Львів, ф. 328, оп. 1, спр. 104, арк. 21.

76. Біографія В.Січинського. Рукопис. 30.10.1932 р. // ЦДАВОУ, ф. 3972, оп. 1, спр. 189, арк. 24-31.

77. Зайцев, П. Спогад про Олександра Кошиця. Вересень 1949 / П. Зайцев // Народна творчість та етнографія (Київ). – 1997. – № 1. – С. 66-73.

78. Автобіографія В.Січинського // ЦДАВОУ, ф. 3972, оп. 1, спр. 285, арк. 42 зв.

79. Читальня філії товариства “Просвіта” в м.Берегове (Закарпатська Україна). 1920–1935 рр. // ЦДАВОУ, ф. 3965, оп. 2, спр. 53, арк. 17.

80. Склад хору на Польщу (виїхав з Чехії) в 1920 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pisni.org.ua/articles/190.html (17.03.2013). – Назва з екрану.

81. Склад хору на Францію, Іспанію, Бельгію та Німеччину в 1921 р. (виїхав з Польщі) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pisni.org.ua/articles/190.html (17.03.2013). – Назва з екрану.

82. Баглай, Й. У вирі українського національного пробудження (До 115-ої річниці від дня народження видатного актора, директора і педагога в Карпатському краї Івана Трухлого) / Й. Баглай. – Ужгород : Гражда, 1999. – 23 с.

83. Іванченко, М. І словом, і ділом / Михайло Іванченко // Персонал Плюс (Київ). – 2010. – № 10-11. – 17-23 березня. – С. 12.

84. Легія Українських Націоналістів // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (17.03.2013). – Назва з екрану.

85. Чехівський Микола Мусійович // Бухарева І. В. Репресовані діячі Української Автокефальної Православної Церкви (1921-1939): біографічний довідник / І. В. Бухарева, В. М. Даниленко, В. М. Окіпнюк, І. М. Преловська. – К.: Смолоскип, 2011. – С. 109-111.

86. Пятнують Шаповала // Свобода (Нью-Йорк). – 1928. – Ч. 200. – 23 серпня. – С. 2.

87. Інсценізація “Гайдамаків” Шевченка // Свобода (Нью-Йорк). – 1935. – Ч. 115. – 18 травня. – С. 1.

88. Гайдабура, В. Париж-Монреаль-Торонто / Валерій Гайдабура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ktm.ukma.kiev.ua/show_content.php?id=211-23k (17.03.2013). – Назва з екрану.

89. “Побратими” // Свобода (Нью-Йорк). – 1938. – Ч. 144. – 23 червня. – С. 2.

90. “Й. Б.” Українська пісня над Карпатами / [Й. Баглай] // Календар “Просвіти” на 2000 рік / Під. ред. П. Федаки. – Ужгород: Закарпатське крайове товариство “Просвіта”, 2000. – С. 121-123.

91. Баглай, Й. На вівтар єдності українського народу (Промова о. Августина Волошина при відкритті “Руського театру” товариства “Просвіта” в Ужгороді 15 січня 1921 року) / Й. Баглай // В кн. Із театром – сорок років (статті, рецензії, нариси). – Ужгород: [б. в.], 1997. – С. 17-20.

92. Василько, В. Микола Садовський і його театр / В. Василько. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1969. – 196 с.

93. Протокол XVIII Засідання Головного виділу товариства “Просвіта” дня 11. V. 1922. // Науковий збірник товариства “Просвіта” в Ужгороді. Річник V – VII (XIX – XXI) / Під. ред. П. Федаки. – Ужгород: “Два кольори”, 2003. – С. 175-177.

94. Нікеєв, В. Олександр Загаров і український театр / В. Нікеєв. – К.: “Мистецтво”, 1960. – 88 с.

95. Правління культурно-освітнього товариства “Просвіта”, м.Ужгород, 1920–1939 рр. // Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф. 72, оп. 2, спр. 147, арк. 37-38.

96. Баглай, Й. Олександр Загаров – визначний діяч “Руського театру” товариства “Просвіта” в Ужгороді (До 125-річчя від дня народження актора й режисера) / Й. Баглай // Календар “Просвіти” на 2002 рік / Під. ред. П. Федаки. – Ужгород: Закарпатське крайове товариство “Просвіта”, 2002. – С. 28-30.

97. Правління культурно-освітнього товариства “Просвіта”, м.Ужгород, 1920–1939 рр. // ДАЗО, ф. 72, оп. 2, спр. 17, арк. 12; спр. 21, арк. 7; спр. 24, арк. 24.

98. Шандор, В. Спомини. Том I. Карпатська Україна 1938–1939 / Вікентій Шандор. – Ужгород : МПП “Гражда”, 1995. – 388 с.: іл.

99. Печенюк, Л. Почесна членка Союзу українок України Тамара Сис-Бистрицька / Людмила Печенюк // Наше життя (Нью-Йорк). – 1999. – Ч. 3 – березень. – С. 10-12.

100. Лист Ярослава Січинського до Анатолія Трембіцького від 1 березня 2003 р. Родинний архів А. М. Трембіцького. Оригінал. – 2 арк.

101. “В. Й. П.” Д-р Ігор Лоський [Некролог] // Новий час (Львів). – 1936. – Ч. 119. – 30 травня. – С. 1.

102. Криськов, А. А. Володимир Січинський: чеський період діяльності / А. А. Криськов // Матеріали X-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол. Винокур І. С. (відп. ред.), Баженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – С. 501-504.

103. Кам’янець-Подільське Т-во “Просвіта” // Слово (Кам’янець-Подільський). – 1920. – 9 листопада. – С. 3.

104. “Б. А.” Фляндрія і Українська Республіканська Капеля (на підставі фламандської преси) / Б. А. // Воля (Відень). – 1920. – № 9.

105. “Г. В.” Українська Республіканська Капеля в Бельгії і Голяндії (лист з Бельгії) / Г. В. // Воля (Відень). – 1920. – № 7.

Summary

The destiny of the members of the famous Ukrainian surname Sytcynski-Chekhivski-Sychynski-Shandory-Volodymyr Sychynskiy, a brother and a sister of the ex-head of the authority of the UNR Volodymyr Chehivskiy – Oleksiy, Zinaida, and also the members of the well-known Podil extended family Soluha-Pryhodko-Herasymenko-Phil – Oleksiy and Olga (Tusya) Pryhodko, Olha Vatysh in the activity of the Ukrainian Republican Chapel during its performances abroad through the countries of Europe (the March of 1919 – the July of 1920) and their activity after the collapse of Chapel are observed in the article.

Key words: Volodymyr Sychynskiy, Oleksiy Chehivskiy, Zinaida Chehivska-Kurchynska, Oleksiy Pryhodko, Olga (Tusya) Pryhodko-Loska-Bashko, Ольга Pryhodko (Vatysh), Ukrainian Republican Chapel, Podil.

Одержано 17 квітня 2013 року

УДК 7.071.1+37(477.43)

І.А.Гуцул

В.Гагенмейстер як яскрава особистість та його внесок у розвиток мистецько-освітнянської справи Кам'янецьчини

У статті висвітлюється особистий внесок видатного художника-педагога Володимира Гагенмейстера в справу розвитку художньої освіти на Поділлі. На основі архівних джерел розкривається творча особистість митця та його місце в культурно-мистецькому житті регіону.

Ключові слова: мистецтво, художник, педагог, творча особистість, життєвий шлях, професійна діяльність.

У відродженні української культурної спадщини особлива увага надається творчості митців, які присвятили своє життя документальному відтворенню пам'яток старовини, ретельно зберігаючи для сучасного та майбутнього найкращі зразки минулих століть, а також створенню освітніх художніх осередків для ознайомлення з ними молодого покоління.

Різні аспекти піднятої проблеми знайшли відображення у дослідженнях В.Ю.Січинського¹, О.І.Полика², Р.Т.Шмагала³, В.В.Перепаді⁴, О.М.Завальнюка⁵, Л.В.Баженова⁶, В.О.Савчука⁷, В.С.Прокопчука⁸, О.Б.Комарницького⁹, Н.О.Урсу¹⁰ та ін. Але жоден з науковців не торкався питання розгляду професійного мейнстріму і життєвого шляху В.Гагенмейстера.

Мета статті – розглянути та обґрунтувати, що мистецька та художньо-педагогічна діяльність Володимира Гагенмейстера, яка присвячена збору, фіксації, популяризації та творчому зображенню культурно-мистецької спадщини Поділля, є унікальним явищем і важливим компонентом української художньої культури.

Володимир (Карл-Ріхард) Миколайович (Янович) Гагенмейстер народився 30 травня (12 червня) 1887 року в місті Виборзі – центрі губернії Великого Князівства Фінляндського (тепер районний центр Ленінградської області РФ) в родині військового урядовця. У 1893 році В.Гагенмейстер вступив до Псковської губернської (реальної) чоловічої гімназії. Перейшовши до Сергіївського реального училища, закінчив його 1904 року. Подальшу освіту він здобув у Художньо-промисловому училищі барона А.Штігліца (нині Вище художньо-промислове училище ім. В.Мухоміної) в Петербурзі з фаху “Історія ужиткового мистецтва, композиція”.

У 1913 році з наказу міністерства В.Гагенмейстера призначено штатним викладачем ліплення, малярства, геометричного й проєкційного креслення Художньо-промислової школи Н.Ф.Фандер-Фліта у Пскові. Він також викладав там історію всесвітнього декоративно-прикладного мистецтва і працював як хоронитель (кустош) художньо-промислового музею¹¹.

Художник захоплюється стилем модерн, кохається у його пластичних ритмах і формах, стилізованих в орнаментальних мотивах та декорі, поєднуючи

це захоплення з гострою зацікавленістю національною мистецькою спадщиною людства. У 1915 році Міністерство торгівлі й промисловості відрядило його на Поволжя, Кавказ та Україну для студіювання й збирання матеріалів і пам'яток народного мистецтва. Здійснюється мрія художника – доторкнутися до справжніх творів народного мистецтва у місцях їх створення, порозмовляти з сільськими майстрами, скопіювати зразки, що вразили.

Перебуваючи на Україні, він цікавиться художніми промислами Кам'янець-Подільської губернії, а у наступному році отримує призначення до Кам'янца-Подільського¹². 1 листопада 1916 року, ще до революції, його було призначено завідувати майстернею у Кам'янці-Подільському. Митець керував закладом аж до кінця його існування (1933), і з його іменем пов'язано піднесення цього культурного осередку¹³.

Тодішня Росія переживала апогей захоплення народним мистецтвом. Гагенмейстер розпочав свої студії з музеїв Москви, Петрограда, Києва й Полтави, а продовжив їх у селах Поділля й Полтавщини. Добираючи нового завідувача на місце В.Розвадовського, на кандидатурі Гагенмейстера зупинились, певно, з тієї причини, що він не був українцем. На щастя, начальство прорахувалося. А.Паравійчук слушно зауважив, що, вихований на мистецьких зразках прибалтійського краю й петербурзьких музеїв, Гагенмейстер, природно, не міг знати ні звичаїв, ні побуту, ані народного мистецтва Поділля. Але вишуканий смак митця привернув до України його душу; потужний потенціал народного мистецтва Поділля так його вразив, що Гагенмейстер присвятив йому решту свого життя. Не знаючи української мови, опанував її і з 1922 року вже нею викладав.

Теплі спогади про художника представників його професійного і дружнього оточення містять цікаві подробиці, що стосуються вигляду та манери поведінки. У нотатках Ю.Гаврилюка читаємо: “Володимир Миколайович Гагенмейстер – блондин, вищесередній, на зріст худорлявий астенік, високе чоло, майже стояча на голові злегка кучерява чуприна, ще більше підкреслювала його рухливість, ясно-сірі, ледь блакитнуваті очі глибоко пронизували душу, на масивнішій верхній губі підстрижені невеличкі вусики надавали ретельності, невеличка комічна борідка надавала вигляду оригінальності, рвчкості, бліде обличчя виказувало про великого трударя, гострий, з ледве помітним горбиком невеликий ніс і тонкі губи характеризували вимогливість і лагідну справедливість. В.Гагенмейстер – художник-соціолог. Він не шукав тихих заводей, а кидався у вир життя, чого навчав і своїх вихованців. Він збирав молодь від плуга, верстата, пастуха (яким був і я), щедро віддавав їй свої знання, навчав людяності і мистецтву. Талант художника-педагога дав змогу бачити під свитиною хлопця-сироту, під засмальцьованим озягом – робітника, а під засмаглими обличчями і натрудженими руками з мозолями бачити бідняка-селянина. Ці витончені душі – майбутні художники нашого народу”¹⁴.

Наприкінці 1920 року на підставі загального розпорядження влади утворився Кам'янець-Подільський комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва

й природи “Камподкост”. Очоловав його історик Пилип Клименко, а співробітниками стали викладачі Інституту народної освіти (ІНО) Є.Сіцінський, Є.Сташевський та В.Гагенмейстер. У 1921–1922 роках “Камподкост” перетворився на головний осередок археологічних студій на Кам’яниччині, оскільки колишні науково-археологічні товариства як незареєстровані, згідно з тодішнім законодавством, саморозпустилися. У червні 1921 року “Камподкост” влаштував у Кам’янецькій ІНО археологічну виставку. Одну з лекцій – “Народне мистецтво на Поділлі” – прочитав тут і В.Гагенмейстер.

В.Гагенмейстер активно займався науковою діяльністю, до якої можна долучити, насамперед, його дослідницькі поїздки. Він пише в автобіографії: “Студіював українське народне мистецтво по збірках в російських музеях Москви і Петрограда й українських музеях Києва та Полтавщини, як в містах, так і по селах”. Також в його Curriculum Vitae з архіву знаходимо згадку про готову наукову роботу “Изразцовые декорации Ярославских храмов”, яка мала бути надрукована на той час Ярославським художнім товариством¹⁵.

12 грудня 1937 року В.Гагенмейстер був заарештований. Постановою трійки Київського обласного управління НКВС УРСР був звинувачений за статтями 54-6, 54-7, 54-8, 54-11 КК УРСР і засуджений до вищої міри покарання – розстрілу – за участь в українській націоналістичній організації і шпигунстві на користь буржуазної Польщі. Вирок виконано 20 січня 1938 року. Реабілітований 31 березня 1971 року військовим трибуналом Київського ВО¹⁶.

На конференції, що відбулась 25.VI–1.VII.1926 р. в Харкові, працювали секції образотворчого мистецтва, художньої кераміки, музична, театру та кіно, а також секція архітектури. Деякі доповіді містили цікаві дані щодо розвитку педагогічної думки, методики викладання та навчального процесу того часу. Так, з доповіді Я.Ряппо довідуємося, що система художньої освіти вперше була розроблена Управлінням профосвіти у 1921 р. й сформувалось у 1922 р., коли основними типами шкіл було визначено профшколу, технікум та інститут. Авторам нової художньої освіти, що відкинули систему царського шкільництва, доводилось боротися проти двох крайностей у її побудові: перша – це традиційна “шкільна драбина (профшкола-технікум-інститут), з поверненням технікуму до середньої художньої школи, яка готує до вузів. Друга крайність виявилась у намаганні ліквідувати технікуми шляхом об’єднання їх з профшколою або інститутом.

У центрі уваги секції образотворчих мистецтв стала доповідь Ю.Щербаківського “Народне мистецтво в художній школі”. У вхваленій резолюції говорилося, що народне мистецтво, яке “виросло в процесі виробництва і зберегло в собі здорові мистецькі принципи, на яких будується нове індустріальне мистецтво”, слід вважати “засобом початкового виховання в мистецьких школах”. Його слід використовувати “для практичних вправ з індустріального мистецтва в художніх вузах і школах України”¹⁷.

Після доповіді І.Врони, було прийнято його пропозицію поділити всі предмети на три групи: основні (спеціальні), допоміжні, які обслуговують спе-

ціальність, та загального значення. Основними предметами інститутів було визначено: 1. Практичні й лабораторні роботи в майстернях та на виробництві. 2. Малюнок, креслення, живопис, ліплення, композиція з вивченням формальних елементів художньої майстерності (лінія, площа, об'єм, колір). 3. Технологія малюнків. 4. Технологія і техніка виробництва. Обслуговуючі предмети: вища математика, нарисна геометрія, фізика, хімія, механіка, оптика, теорія мистецтва та ін. Загальні предмети: українознавство, іноземна мова, охорона праці, гігієна. Підкреслювалась необхідність “заміни старого академічного способу навчання професійно-практичним, який повинен навчити студентів розуміти закономірності форми, матеріалу, простору”¹⁸.

Тому, в основу діяльності Кам'янець-Подільської художньо-ремісничої навчальної майстерні покладено було прагнення розвивати гончарне виробництво в Подільській губернії шляхом підготовки спеціалістів-інструкторів і підмайстрів з художнього й утилітарного керамічного виробництва. Але поряд з цим у завдання навчання в майстерні входило розвиток в учнів графічної грамотності й художнього смаку, які необхідні й для інших видів кустарної промисловості.

Відповідно до поставленої мети, у програму 3-4-річного курсу Майстерні входили в основному художні предмети: малюнок, акварельний живопис, ліплення і креслення. Загальноосвітні предмети: закон Божий, російська мова, арифметика, фізика та хімія – у тому обсязі, який є необхідний для практичного вивчення керамічної технології. Учні в майстерні засвоювали художні й технічні прийоми, необхідні для кожного працівника художньо-керамічного виробництва, на практиці навчались виготовляти гончарні, майолікові та фаянсові вироби, а також усе, що стосується кахельного й черепичного виробництва.

Очевидно, що справа навчальної майстерні за 3 роки існування зміцніла. З осені 1913/14 навчального року проектується організація зразкової артілі-майстерні з учнів першого випуску, щоб створити на Поділлі вогнище зразкової керамічної промисловості¹⁹.

З появою В.М.Гагенмейстера, окрім відділу тонкої кераміки, в 1921 р. було відкрито ще два відділи: ткацький (килимарство і художня вишивка) і поліграфічний (майстерні: літографія, фото і ксилографія), а також невеликий друкарський верстат²⁰. Але, звичайно, найбільше праці віддав він профшколі. Тут сформувався міцний колектив однодумців, склад якого за 1921/22 навчальний рік розшукали В.Перепада та Ю.Лашук. Зокрема, Л.Розов викладав тут нарисну геометрію, перспективу, теорію тіней, всесвітню історію мистецтва, композицію, О.Адамович – технологію виробництва, рисунок, В.Гагенмейстер – історію ужиткового мистецтва, композицію, історію орнаменту, А.Вронський – малювання (у зв'язку з малярством і стилізацією) та малярство, Г.Журман – скульптуру, керамічне малярство. Завадський і Ялковський очолювали точильну й формувальну майстерні. М.Корецький викладав літографію, М.Романів – цинкографію. Загальноосвітніми предметами були мате-

матика, фізика, хімія, політмінімум, письменство, німецька мова, гігієна праці, охорона праці. На той час у школі навчалось: на керамічному відділі 30 учнів, на графічному – 23, усього – 53 учні.

Щоліта, під час вакацій, тут створювали красзнавчі дослідницькі групи. Під керівництвом своїх викладачів учні профшколи розшукували народних майстрів, збирали в подільських селах зразки народних виробів. Вони студіювали гончарство, вишивку, настінні та інші мальовання, паперові прикраси, народний одяг, сільське будівництво, стародавні архітектурні пам'ятки, робили замальовки й зарисовки. Викладачі й учні Кам'янець-Подільської профшколи наполегливо й послідовно долучались до традицій. Із тексту альбому “Тулчинщина, село Орлівка. Вишивки низю” (Кам'янець-Подільський, 1929) довідуємося, що альбом малюнків було виконано в натуральному розмірі. Самі вишивки зробила Юстина Іванівна Ременюк, єдина в селі майстриня, що зберегла давню техніку вишивки низю й орнаментальні мотиви, як спадщину від своєї матері та прабабусі. Уже у двадцятих роках у тому самому селі ніхто більше цією технікою не вишивав, удаючись до легшого способу – “хрестиком”, запозичуючи мотиви з різних видань сумнівної мистецької вартості – дореволюційних “Малоросійських узоровь”, що не мали нічого спільного з українськими народними вишивками. Робота над справжніми високими творами подільського ужиткового мистецтва лягла в основу шкільної програми. Зібрані матеріали вихованці школи згодом опрацьовували, використовуючи їх у навчальному процесі. При школі було засновано художній музей, до збірок якого належали й вишивки Юстини Ременюк. Слідом за завідувачем учні переймалися повагою й любов'ю до народного мистецтва. Ці риси притаманні всім вихованцям профшколи, серед яких були В.Артеменко, Ю.Гаврилук, С.Кукуруза, Т.Сис, Н.Сулковська, Г.Пустовойтенко, О.Бублій.

Ідучи до джерел, кам'яничани були не самі. По Україні в двадцятих роках існувало досить багато осередків ужиткового мистецтва. Влада толерувала їх, оскільки вони виробляли речі на експорт. У передмові до “Вишивок низю” В.Гагенмейстер відзначав, що українські народні килими й вишивки становили на той час основу експортної номенклатури на ринках Німеччини, Англії, Франції, Австрії, Сполучених Штатів Америки. На радянських експортних виставках це були найцікавіші експонати. Як відомо, на Всесвітній декоративній виставці в Парижі 1925 року українським вишивкам присуджено велику медаль.

Під керівництвом В.М.Гагенмейстера Кам'янець-Подільська Художньо-Промислова Профшкола і технікум ім. Г.Сковороди залишили значний культурний слід у красзнавстві Поділля та, зокрема, м.Кам'янець-Подільського. Це найбільше надбання в діяльності названих художніх закладів за Радянської влади. Художньо-Промислова Профшкола першою розпочала велику роботу з популяризації архітектурних пам'яток і видів м.Кам'янець-Подільського. Вона видала декілька альбомів пам'яток міста та декілька серій поштових листівок

за зарисовками художника-графіка, викладача і директора школи Володимира Миколайовича Гагенмейстера. Школа популяризувала свої вироби та досягнення на різних, майже щорічних виставках²¹.

З метою знищення центру українського мистецтва, уряд звузив 1931 року його профіль. Школу було реорганізовано на скло-керамічний технікум. 1933 року ліквідовано й той технікум, викладачі й студенти якого встигли так багато зробити для української культури. Студентів перевели до міста Балахни Горьковської області.

В. Гагенмейстер відігравав значну роль в культурному житті не лише Кам'янецьчини, але й інших регіонів України. Він активно впливав на становлення і розвиток мистецької освіти. Напружена пошукова і мистецтвознавча праця давалася в знаки у процесі викладання мистецьких дисциплін. Роботи художника – це автентичний, документально-топографічний ілюстративний матеріал, придатний для хронологічних описів та історичних довідок про архітектурну пам'ятку, ансамбль забудов, інтер'єри костелів і церков, етнографічні та антропологічні типи населення Поділля.

Отже, слід підкреслити, що мистецька спадщина В. Гагенмейстера – цінний унікальний іконографічний матеріал, детальне вивчення якого заповнить білі плями в історії української культури та мистецтва й відкриє неабиякі можливості використання даного матеріалу в реставраційній та пам'яткоохоронній справі.

Примітки:

1. Січинський, В. Гагенмейстер В. Настінні паперові прикраси Кам'янецьчини / В. Січинський // Мистецтво: орган асоціації незалежних українських мистців. Зошит IV, 1933. – С. 110-111.

2. Попик, О. І. Розвиток художньої освіти на Поділлі в кінці XIX – на початку XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / О. І. Попик. – К., 2003. – 22 с.

3. Шмагало, Р. Т. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції / Р. Т. Шмагало. – Львів: Українські технології, 2005. – 528 с.

4. Перепада, В. В. З історії художньо-промислової школи в Кам'янці-Подільському / В. В. Перепада, Ю. П. Лащук // Високе призначення радянського мистецтва. – Львів: Вища школа, 1975. – С. 87-106.

5. Завальнюк, О. М. Минувле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини: Історичні нариси. – Вип. 1. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – 316 с.

6. Баженов, Л. В. Подільська “Просвіта” у дослідженнях вітчизняних істориків / Л. В. Баженов, Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 6. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 306-319.

7. Савчук, В. О. Народно-мистецька спадщина Поділля у контексті історико-краєзнавчого руху 20-х – поч. 30-х рр. XX ст. / В. О. Савчук // Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору: збірник наукових

праць за результатами Міжнародного науково-практичного семінару. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – С. 6-12.

8. Прокопчук, В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В. С. Прокопчук. – К.: Рідний край, 1995. – 84 с.

9. Комарніцький, О. Б. Володимир Гагенмейстер: Кам'янець-Подільський період біографії / О. Б. Комарніцький, О. М. Завальнюк // Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору... – С. 93-98.

10. Урсу, Н. О. Педагогіка мистецтва у спадщині Володимира Гагенмейстера / Н. О. Урсу // Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – С. 216-223.

11. Шмагало, Р. Т. Названа праця / Р. Т. Шмагало. – С. 1.

12. Попсуй, Е. В. Перші сіячі прекрасного на Поділлі / Е. В. Попсуй. – Рукопис директора дитячої художньої школи Кам'янець-Подільського, 1975. – С. 10-11.

13. Ерн, (Гагенмейстер-Корецька) О. Закоханий у Поділля / О. Ерн (Гагенмейстер-Корецька) // Подільське братство. – Кам'янець-Подільський. – № 3. – 1993. – С. 48-54.

14. Приватний архів Ольги Ерн (далі – ПАОЕ), Гаврилук Ю. Спогади про В.Гагенмейстера. – С. 1.

15. Шмагало, Р. Т. Названа праця / Р. Т. Шмагало. – С. 2.

16. Українська академія друкарства: історико-біографічний довідник (1930–2010) / О. В. Мельников. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2010. – С. 96.

17. Шмагало, Р. Т. Названа праця / Р. Т. Шмагало.

18. Задесенець, М. П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості / М. П. Задесенець. – К.: Вища школа, – 1978. – С. 167-170.

19. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО) – Про Кам'янецьку художню керамічну майстерню. – Документ № 167, арк.1 // Відділ “Культура”, 1919.

20. ПАОЕ, Гаврилук Ю. Спогади про В.Гагенмейстера. – С. 1.

21. ПАОЕ, Гагенмейстер В. М. Мистецтво Єгипту в малюнках. – Кам'янець-Подільський: Художньо-промислова профшкола, 1930. – С. 2-3.

Summary

The article deals with personal contribution of outstanding painter-pedagogue V.Gagenmeister to the cause of development of artistic education at Podillya. On the basis of archives sources the author reveals creative personality of the painter and his place in the cultural-artistic life of the region.

Key words: art, painter, pedagogue, creative personality, course of life, professional activities.

Одержано 24 квітня 2013 року

УДК 94(477.44)“19”:[929:75]КОНОВАЛЮК

О.В.Зінько

Мистецька спадщина українського художника ХХ ст. з Поділля Ф.З.Коновалюка

В статті розглянуто особливості мистецької спадщини українського художника ХХ ст. з Поділля Федора Зотиковича Коновалюка.

Ключові слова: Поділля, мистецтво, художник, картини.

Федір Зотикович Коновалюк належить до тих національних художників України ХХ ст., які при житті не отримали визнання. Його пейзажі, тематичні твори, ілюстрації пройняті великою любов'ю до рідного Поділля, до України були не кон'юнктурними в добу соціалістичного реалізму, який панував у мистецтві в ХХ ст. Більшість публікацій про Ф.Коновалюка має суто інформативний характер, в яких згадується про участь художника у виставках [1].

Частина публікацій стосується лише його картин. В основному це каталоги виставок та картин, в яких автори вступних статей розповідали біографію художника і намагалися зробити аналіз його творчості [2]. Так, кандидат мистецтвознавства І.Блюміна акцентує увагу на те, що Ф.Коновалюк продовжив традиції українського реалістичного живопису кінця ХІХ – початку ХХ ст. [3, с. 1].

Такої ж думки притримується мистецтвознавець В.Підгора. За тонкістю і делікатністю письма, за поетичністю сприйняття світу, за глибоким проникненням в саму “душу” українського пейзажу, за майстерністю живопису, на його думку, Ф.Коновалюка можна ставити в один ряд з видатними українськими художниками доби національно-культурного відродження, особливо з Похитоновим, з яким художник познайомився під час своєї першої виставки в 1911 р. Автор нагадує, що сам Ф.Коновалюк стверджував про вплив на його творчість в галузі композиції і почасти, можливо, й техніки, І.Іжакевича, який був вчителем художника до Київської художньої школи. Проте Ф.Коновалюк виробив власний, неповторний, дивовижно тонкий стиль та відстоював традиції реалістично-демократичного мистецтва. Він розвинув і збагатив живописні здобутки свого вчителя багатством колірної палітри, ретельністю розробки найтонших традицій світло-тіньового тону. Протягом усього життя художник добивався максимальної лаконічності і простоти вислову [4, с. 5].

Після відкриття меморіального музею Ф.З.Коновалюка в Вінницькому державному технічному інституті в грудні 1991 р. феномен української душі художника почали досліджувати викладачі кафедри культури цього вишу.

Завідуюча кафедрою професор Т.Б.Буяльська акцентувала увагу на художні полотна Ф.Коновалюка, через які сяє велика любов до України, до її народу, до природи, до людей, любов до Києва, де він жив багато років, невичерпана та життєдайна любов до самого життя. Його талант, долаючи межу між “буттям” та “небуттям”, вводить великого майстра у простір безсмертя. Він міг

би стати професором, навіть академіком, але ніяких нагород він не мав, тому що його мистецтво було “занадто національним”, занадто відвертим щодо його світоглядних переконань, і ніяк не відповідало ідеологічним вимогам радянських часів. Автор зазначала, що досі Ф.Коновалюк залишається незнаним, незбагненим. Його спадщина не вивчена, творчість не досліджена. Ми ще тільки наближаємось до розуміння його таланту [5].

І.Г.Герасимова розглядаючи світ пейзажного живопису Ф.Коновалюка, висловила думку проте, що небагато з відомих імен стали своєрідними символами України, яким є наш земляк Ф.З.Коновалюк. Його мистецтву скорився весь розмаїтий світ природи, щедрий світ хвилювань і вражень. Пензель майстра вміє відбити не лише кольори, але й вічні ідеї, глибокий роздум, примхливий перебіг настрою, марення й мрій, зцілення в зустрічах із природою. Це своєрідний “вічний двигун” його творчого існування.

Кожного разу потрапляючи в світ живої природи, яку увічнив Ф.Коновалюк, нас зупиняють юні дерева, духмяні пахощі літніх розкішних отав, яскраві й печальні осінні красивиці і, звичайно ж, білі, рипучі сніги зимових доріг і стежинок. Варто лиш озирнутися – й ми вже на березі лісового озера, в тихій воді якого задивилось високе і чисте небо. Зачекайте хвилинку, й вам причується шепіт листя, прохолодний подих води, і душа стрепенеться на мить, щоб замерти в щасливому щемі.

Ті ж, хто не прагне спокою й тиші, можуть вирушити з художником у мандрівку по річці. Це, звичайно ж, Дніпро. З одного пагорба вам помахає крилами невмирущий вітряк, якого вже нема на світі, з іншого берега посміхнуться соняхи й мальви чи покличе перепочити копичка свіжого сіна, а над нею – Чернеча гора. До мистецтва Ф.З.Коновалюка необхідно приходити на хвилинку і назавжди [6].

Народний світогляд, традиційність, високий професіоналізм творчості Ф.З.Коновалюка розглядала Н.З.Грозна, яка звернула увагу на ліризм, поетичність, гуманізм картин художника. Така щирість вислову у мистецтві живопису Ф.Коновалюка, яка поєднується з чистотою, ясністю, прозорістю барв, а все це можливо, на думку автора, коли твір виникає на одному диханні. Бо як відомо, Коновалюк виконував свої роботи за один сеанс, бо вважав, що в інший день вже буде інше освітлення, інший настрій. Вражає факт неповторності манери письма, образна система, яка залишається співзвучною з нашим часом. Вражає глибоке усвідомлення та розуміння того завдання, яке стояло перед майстром. Сам художник любив казати: “Я пишу з дитинства історію, історію природи і культури України, її колиски Києва і навколишнього середовища. Треба відбити точно усю велич, красу, неповторну красу нашої України, ну от і намагаюсь залишити казкові місячні ночі української хатки, вітряки і безмежні лани, Дніпрові кручі в первозданному вигляді. Неважливо який метраж картини. Важливо передати настрої, настрої і епоху.

Вже нема тих хат під стріхою, рідко де знайдеш, але ж треба, щоб нащадки знали, яким було село, як затишно і любо в кожному куточку України, в моєму

серці. Хай же хоч цю маленьку краплину моєї праці, може, донесу до майбутніх людей, аби знати, що моя Батьківщина завжди була і є найкращою в світі. Ну а що до того, що я, так би мовити, не модний, то я, одверто кажучи, про моду не думав, до слави не прагнув. Мета – справжнє мистецтво і гімн природі моєї Батьківщини, гімн народу, тому й портрети з народу, а не з верхівок” [7, с. 16-17].

На необхідність дослідження феномену української душі Ф.З. Коновалою акцентувала увагу і автор цієї статті [8]. Прикро, що в жодному підручнику з історії України та української культури немає згадок про людину, яка своє 94-річне життя (80 років творчої праці) присвятила увічненню краси рідної неньки України (близько 4000 творів). Лише Катерині Т.Г.Шевченка присвятив 200 малюнків, ескізів, картин. В страшні 30-ті роки навіть написав “Автопортрет в образі Катерини”. Правда в енциклопедії з мистецтва прізвище Ф.З.Коновалою згадується, але з приводу сумісної картини з народним художником УРСР І.Іжакевичем, зірка якого сяяла при житті митця. Через некон’юктурність робіт Ф.З.Коновалюк став членом спілки художників України за 2 роки до пенсії, яку заробив 26-річною викладацькою працею, а перша персональна виставка художника відбулася в 65-річному віці.

Енергетику антивідчуження, визнання та пізнання феномену Коновалою, його музу увічнення та музу рятівничу розглядав у своїх роботах М.П.Стрельбицький [9]. Дослідник звертає увагу на те, що професійні мистецтвознавці, аналізуючи мистецьку самобутність Ф.Коновалою, вдаються до висловів: “витончена гармонізація кольорів”, “точна ритмічна градація форм”, “тонка і вибаглива деталізація”, “великий майстер подробиці, яка надає творові особливої теплоти”, “м’якість відтінків”, “тонкі світлотіньові переходи”, “точність кольорових акцентів, що оживляють загальну гаму барв”, “максимальна лаконічність і простота вислову”, “ліричний живопис”, “епічне звучання пейзажів, у яких художник вдається до зображення відкритого простору і неба”.

Покликаний правовірними соцреалістами відповісти за неухвалу до індустриальних звершень та поетизацію всього “віджилого”, “застарілого”, “незначного”, Коновалюк пояснював це тим, що він гордий тим, що доля дала можливість відображати те, чого скоро не буде. Це як муза увічнення.

М.П.Стрельбицький нагадує спогади дружини художника Т.І.Мороз-Коновалою, що в часи невизнання В.Сосюра гостро відчув у Коновалоюві брата по гіркій і невдячній любові до України, батьком увічнення українських старих сіл, справжнього старого Києва. Це відбувалося саме тоді, коли завбачливі-непередбачливі редактори переписали рядок поезій Сосюра “любить Україну – в кривеньких тинах...” на “любить... в електричних вогнях”. А у Коновалою “шевченківські” хатки й садочки, вітряки, пагорки й узлісся немовби вихоплені з-перед нещадного бульдозерного ножа. У Коновалою краса вид як стан природи, діалог неба й землі, спокійна причетність до вічності [10].

М.П.Стрельбицький запитує, чи мав рацію сонячно-кларнетний Тишина, коли стверджував, що “людство промовляє трьома розтрубами фанфар”

(ім'я ж їм Шевченко, Уїтмен, Верхарн), відзначає дивовижну внутрішню спорідненість трьох подільських феноменів українського камерного поліфонізму ХХ ст. – музиканта, поета, маляра (Леонтовича, Свідзинського, Коновалюка). Це три Художники Мовчазного Крику, три енгармонійних гармонії, три відлуння сковородинівської сопілки, три мимовільних, нескінченних парафрази Шевченкового “Великого Льоху”, духовний триумвірат митців, що зустрілися у вічності [11].

Захоплення мистецтвом Ф.З.Коновалюка вилилось у М.П.Стрельбицького в художню трансформацію одного мистецького виду в інший, в перевірюваний Коновалюка. Цикли ліричних поезій до картин Ф.З.Коновалюка зібрані в збірках поезій М.П.Стрельбицького “Під небом Коновалюка” [12]. До 120-річчя з дня народження Федора Зотиковича Коновалюка (1890–1984) вийшов Пугівник картинної галереї смт.Мурованих Куриловець, де відкрита “Меморіально-експозиційна кімната художника-земляка Ф.З.Коновалюка” [13].

При вивченні мистецтва ХХ ст. дисципліни “Історія української культури” молоді пропонується розглянути феномен “Подільського живопису” на прикладі мистецької спадщини вдатного українського художника з Поділля Ф.З.Коновалюка, використовуючи експозиції музею Ф.Коновалюка, який знаходиться в Центрі виховання студентів Вінницького Національного технічного університету [14].

Народився Федір Зотикович Коновалюк 22 березня 1890 року в с.Калівці (тепер село Ягідне Муровано-Куриловецького району Вінницької області) в бідній родині селянина-наймита. В десятирічному віці художник втратив батька. Відмінно закінчивши сільську школу, тринадцятилітній хлопець їде до дядька в Київ. Через здібності до малярства стає учнем лаврської іконописної майстерні. Вчителями були І.Іжакевич та В.Сонін. Як здібний учень бере участь в розписах Всіхсвятської церкви Києво-Печерської лаври, прикрашає стіни Борисоглібського храму на Подолі, а також Покровського на Куренівці в Києві та Спасопреображенського в Катеринославі (тепер – Дніпропетровськ).

До Київського художнього училища поступає одразу у 4-й клас. Перший раз у своєму житті в 1911 році бере участь в художній виставці в Київському університеті з картиною “Вид на Вишгород з Києва” та Першій українській артистичній виставці в Києві з картиною “Княгиня Ольга на могилі Ігоря”, через яку хлопця відразу помітили фахівці та пророчили велике майбутнє. Картина зберігається в Державному історичному музеї в Києві.

У Київському художньому училищі Федір Зотикович отримував стипендію імені академіка Х.Платонова, яка надавалась найбільш здібному учневі з бідних селян. Вчителями були В.Менк та О.Мурашко. В 1915 році поступає до петербурзької Академії мистецтв, вчиться в майстерні В. Маковського. Одночасно навчається та викладає на педагогічних курсах при Академії і не полишає викладацької роботи до пенсії.

У 1925 році стає студентом живописно-педагогічного факультету Київського художнього інституту, щоб навчатися в майстерні знаменитого Ф.Кри-

чевського. Після закінчення викладає креслення і малювання у трудових школах, технікумах та інститутах Києва 26 років.

Однією з найважливіших сторінок у творчості художника стала Шевченкіана. Поклоніння генію України властиве кожному патріоту нашої землі. Лише за 1918–1929 роки в олійному живописі Ф. Коновалюка проілюстровано 35 творів поета та написано 97 картин. В образотворчій Шевченкіані Коновалюка близько 300 замальовок та ілюстрацій. Серед творів: “Шевченко несе воду школярам”, “Т.Г.Шевченко в казематі”, “Зустріч Т.Г.Шевченка з М.Г.Чернишевським у 1858 р.”, “Садиба батьків Т.Шевченка”. Для Шевченківського заповідника в Каневі Ф.З.Коновалюк написав 12 картин.

Одним з найулюбленіших образів стала для Ф.Коновалюка Катерина з одноіменної поеми Т.Шевченка. Їй художник присвятив понад 200 робіт. Не було жодного року в його творчому житті, коли б він не звертався до образу Катерини. Шевченкова Катерина асоціювалася в нього з Україною – погарбаною, сплюндрованою і непокірною. Він нагадував своїми картинами, що Україна – невілниця, згорблена, нещасна, але несе іскру надії, а Катерина, як Україна, йде і буде йти наперекір стихії.

Різні образи української мадонни були доказом тихої, але сильної боротьби митця за українську душу, за її визволення і свободу. Серед картин: “Катерина”, “Катерина взимку”, “Ой, одна я одна”, “Постать Катерини”, “Катерина влітку”. У 1921 р. в картині “Перший ескіз до поеми Т.Шевченка “Катерина” Коновалюк намалював себе в образі малюка Катерини, а в 1930 р. – “Автопортрет в образі Катерини”. Унікальна спорідненість душ.

Багато робіт, присвячених Катерині Т.Шевченка написані разом із своїм вчителем І.Бжакевичем, який писав в листі до Коновалюка: “Стоїть мені перед очима ця грішна великомучениця, Українська мадонна з немовлям, і душа тремтить за неї, сльозами вмитої, наляканої, невтішної. Дорогий мій Федоре Зотиковичу, давайте удвох... Воздамо Катерині достойно, вона ж бо велика...” [15]. Ілюструючи “Катерину” Т.Шевченка, художники обирають найдраматичніші моменти: прощання Катерини з батьками, зустріч її з Іваном по дорозі до Московщини. Образ героїні, перейнятої горем і розпачем, у центрі композицій – вона чітко виділена на тлі то білої скатертини столу, то темної постаті москаля. Рвучкими жестами й позами переконливо передано глибокий психологізм моменту. Фарби посилюють звучання композиції, ще більше драматизують її.

Серед пейзажних картин особливо Федору Зотиковичу вдавалися зимові пейзажі, пройняті первісною чистотою снігу, кришталевою прозорістю повітря, зманливими синіми далями. Інші на деревах, замети і завірюхи, засніжені далі й сонні хатки в снігових обіймах пройняті глибоким ліричним почуттям. Зимові пейзажі цікаві сріблястим колоритом, багатством тонових переходів, красою і пластичністю мотивів. Спокій у природі, спокій у серці... Цей знайомий, такий швидкоплинний стан природи побачити і відчутти дуже важко, зобразити і повідати іншим майже неможливо. Ф.З.Коновалюку це вдавалося, тому його вважали одним з найкращих “зимових пейзажистів” України ХХ ст.

Дружина художника згадувала, що були такі моменти, коли Федір Зотикович з повним настроєм роботи йшов на етюд, а повертався замріяний, якийсь одухотворений, з чистим незайманим полотном. Або знайшовши точку з пейзажем, сидів мовчки, нерухомо, потім казав: “Тихо, ні чірик. У мене душа злилася з природою. Я відчуваю як вона співає. Он те дерево співає до тендітної берізки “Ходив козак до дівчиноньки”. Під час роботи або на етюдах він завжди перегукувався з птахами – умів висвистувати синицю, кричати сойкою. В лісовій тиші птахи злітали до нього юрмою. А то співав улюблених подільських пісень. Від нього пахло тьмяними пахощами осіннього дуба і живицею сосни. Ця насолода спостережень давала натхнення і етюд лягав на полотно невимушено, співучо легко [16].

Помер Ф.З. Коновалюк в 1984 році. Згідно його заповіту, 50 полотен було передано Українському фондові миру, з приводу чого Олесь Гончар зазначав: “Ми сповнені великої пошани до імені Федора Зотиковича, до його мистецького хисту. А його заповіт – передати фонду миру п’ятдесят своїх картин – відкрив нам ще одну яскраву грань цієї людини – благородство і душевну щедрість, безмежну турботу про мир” [17]. В 1987 році ці роботи були розпродані фондом на аукціоні.

Картини Федора Зотиковича Коновалюка зберігаються в музеях та приватних колекціях України, у Вінницькому краєзнавчому музеї, Державному історичному музеї, в фондах Міністерства культури, музеї історії Києва, Державному музеї українського образотворчого мистецтва, у Вінницькому медичному університеті, в художньому музеї Центру культурології та виховання студентів Вінницького національного технічного університету, Мурованокурловецькій картинній галереї.

Список використаних джерел:

1. Капирь, В. На українській артистичній виставці / В. Капирь // Рада. – 1911. – 18 грудня; Виставка картин киевских художников. – Новгород-Северск, 1914. – С. 4; Кошовий І. В. Шевченківському музеї / І. В. Кошовий // Більшовик. – 1938. – 13 лютого; Біля могили Тараса // Київська правда. – 1945. – 18 серпня; Сташко, А. Картини про І.Котляревського / А. Сташко // Радянське мистецтво. – 1951. – 22 серпня; Кондратенко, В. На виставке Ф.Коновалюка / В. Кондратенко // Советская Украина. – 1956. – №12. – С. 150-152; Бородаченко, О. Поповнення шевченківського музею / О. Бородаченко // Вечірній Київ. – 1967. – 1 листопада; Подчекаєв, О. Закоханість / О. Подчекаєв // Культура і життя. – 1967. – 30 березня; Знатний земляк // Вінницька правда. – 1969. – 12 серпня; Дуб, В. Подарунок землякам / В. Дуб // Культура і життя. – 1970. – 12 квітня; Кияшко, Г. Картини за мотивами творів Лесі Українки / Г. Кияшко // Літературна Україна. – 1971. – 2 березня; Дорошенко, К. Довічна оселя Кобзаря / К. Дорошенко. – К., 1975. – С. 15 та ін.
2. Виставка картин “По селах, містечках та містах України”. – Каталог. – К., 1926. – С. 5; Каталог першої Всеукраїнської виставки художників Червоної України. – Х., 1927. – С. 27; Каталог художньої виставки “ХІ років Жовтня”. – Вінниця, 1928. – С. 9; Виставка украинской советской графики. Каталог. – Астрахань, 1953. – С. 24,

27; Виставка творів художника Коновалюка. Каталог. – К., 1955; Виставка творів Федора Зотиковича Коновалюка. Каталог. – К., 1966; Федір Коновалюк. Каталог. – К., 1987; Федір Коновалюк. Каталог. – К., 1991.

3. Блюміна, І. Федір Коновалюк. До 100-річчя з дня народження (1890–1990) // Федір Коновалюк. Каталог. – К., 1991.

4. Підгора, В. Коновалюк Ф. З. / В. Підгора // Федір Коновалюк (1890–1984). Живопис. – К.: Поліграфкнига, 1987. – 52 с.

5. Буяльська, Т. Б. Федір Коновалюк / Т. Б. Буяльська // Ф. Коновалюк. Альбом. [Із колекції меморіального комплексу Ф.З. Коновалюка Центру культурології та виховання студентів Вінницького державного технічного університету] / укл. Т. Буяльська. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2003. – С. 3-7.

6. Герасимова, І. Г. Під небом Коновалюка / І. Г. Герасимова // Імпульс (Вінниця; ВДТУ). – 1994. – № 10. – С. 26-28.

7. Грозна, Н. З. Методичні рекомендації до проведення ознайомчої екскурсії в художньому музеї ВДТУ / Н. З. Грозна. – 36 с.

8. Зінько О. В. Мистецька спадщина Ф.З. Коновалюка / О. В. Зінько // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність”. – Ч.2. – К., 1995. – С.392-394; Зінько, О. “Як затишно в моєму серці” – казав художник з Поділля Ф.З. Коновалюк / О. Зінько // Вінницький край. – 2008, – № 4. – С. 119-124.

9. Стрельбицький, М. П. Не розкрадений Коновалюк або третій прислів Поділля / М. П. Стрельбицький // Камертон – 1993. – січень; Стрельбицький, М. П. Під небом Коновалюка / М. П. Стрельбицький. – Вінниця, 2000. – 138 с.

10. Стрельбицький М. П. Під небом Коновалюка. – С. 120-121.

11. Там само. – С. 122-123.

12. Стрельбицький, М. Під небом Коновалюка. Книга 2. Поезії / М. П. Стрельбицький. – Вінниця, 2004. – 296 с.; Стрельбицький, М. Під небом Коновалюка. Поезії. Книга 3 / М. Стрельбицький. – Вінниця, 2010 – 332 с.

13. Незрівняний художник високого мистецтва Федір Коновалюк. Путівник. – Вінниця, 2012.

14. Меморіальний музей Федора Зотиковича Коновалюка // Інститут гуманітарно-педагогічних проблем та виховання: Довідниково-методичний посібник. – Вінниця, 2008. – С. 55-57; Зінько, О. В. Федір Коновалюк / О. В. Зінько, Ю. А. Зінько // Нариси історії української культури. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця, 2012. – С. 213-215.

15. Федір Коновалюк. Живопис. – С. 3.

16. Мороз-Коновалюк Т. Незабутній митець і друг / Тамара Мороз-Коновалюк // Образотворче мистецтво. – 1990. – № 5. – С. 21-23.

17. Федір Коновалюк. Живопис. – С. 3.

Summary

In the article the author considered the features of artistic inheritance of the Ukrainian artist of the XX century from Podillya Fedir Zotykovych Konovalyuk.

Key words: Podillya, art, artist, pictures.

УДК 929МАК(82)(=161.2)

А.А.Трембіцький, А.М.Трембіцький

Письменниця-подолянка Ольга Мак – гордість української діаспори Бразилії та Канади

В статті розкрито життєві шляхи і творча спадщина, відомої письменниці української діаспори Бразилії та Канади, автора більше півсотні художньо-документальних творів, лауреата літературної премії Українського літературного фонду, подолянки Ольги Мак.

Ключові слова: Ольга Мак, письменниця, Поділля, українська діаспора.

“Ми в боргу перед Ольгою Мак”

А.Свідзинський [1]

Життєві шляхи, діяльність і творча спадщина талановитої української письменниці, подолянки Ольги Мак (Петрова), яка належить до покоління тих українців, яких “пролетарська, народна” влада прирекла на незміряні страждання [25], яку за радянських часів намагалися викреслити з анналіс історії української культури, в українській історіографії аж до початку ХХІ ст., через те, що її творчість припадає на більш як п’ятдесятилітній період життя в еміграції (Австрія, Бразилія, Канада), були в Україні майже невідомі і незнані [1; 2]. Хоча їх частково висвітлили такі знані дослідники з української діаспори, як: Д.Бучинський [3], С.Наумович [4], Д.Бойчук [5], С.Голяш [6], Л.Кий [7], а також автори під криптонімами “Л.Б.” [8-13], “Л.В.” [14] та інші [15-26]. Коротку статтю-гасло про неї подали “Енциклопедія Українознавства-II” (1962) [27] та “Encyclopedia of UKRAINE” (Торонто, 1985) [28].

Після здобуття незалежності та прийняття Ольги Мак в члени Співки письменників України (1994) [28], знані дослідники – Л.Рудницький (1992) [29], Є.Сохацька (1993, 1998) [30; 31], П.Чередниченко (1994, 2003, 2008) [32-34], В.Мацько (1994, 2001, 2003, 2005; 2012) [35-39], П.Сердюк (1995) [40], О.Забарний (1996, 2006, 2007) [41-43], Т.Сис-Бистрицька (1998) [44], Г.Кирпа (2003, 2004) [45; 46], Л.Храплива-Щур (2003) [47], А.Свідзинський (2003) [1], Н.Дзюбишина-Мельник (2004) [48], А.Трембіцький (2010) [49] та інші [50; 51] оприлюднили про славу подолянку переважно стислі згадки-спогади та біографічні розвідки. З’явилися короткі статті в працях “Письменники України” (1996) [52], “Літературна Хмельниччина ХХ століття” [38], “Вікіпедія” [53] на Інтернет-сайтах [2; 54; 55] тощо. Ситуація значно змінилася після видання В.Мацьком монографії (2009) [56] та захисту дисертації (2010) [57].

Яскравий і оригінальний літературний дорібок української письменниці, члена Співки письменників України (1994) [53] Ольги Мак, яка внесла велику літературну данину в нашу культурно-християнську скарбницю, досить значний і досконалий, а найважливіше – гідний великого творчого духу українки. “Якщо говорити про мою амбіцію, то я пишаюся не тим, що написала, а тим, що писала й пишу в обставинах, в яких ледве чи писала б інша людина, особ-

ливо мати і господиня дому”, – так про себе казала письменниця [3, с. 833]. При цьому В.Мацько стверджує, що проза українського зарубіжжя позначена оригінальністю орнаментального й ліричного письма. Далі він, на підставі аналізу лише трьох (“Каміння під косою”, “Чудасій”, “Як Олег здобув Царгород”), із майже півсотні відомих праць Ольги Мак, стверджує, що її орнаментальна проза “вирізняється асоціативністю думок, образів, вишуканістю висловів, багатством метафор і порівнянь, інших художніх засобів зображення”, а її творам притаманне фундаментальне явище орнаменталізму, що “своїм корінням сягає символізу й авангарду, що його йменуємо міфічним” [56, с. 275]. При цьому, напевне для надання більшої ваги своїм твердженням, це ж саме дослівно він повторює і на 349 сторінці [56, с. 349].

Ольга Нилівна Мак (дівоче прізвище Петрова) народилася 20 (за іншими даними 21 – [2; 50; 53]) липня 1913 р. у небагатій родині державного урядовця в Кам’янці-Подільському [1; 2; 37; 39, с. 98; 46, с. 6; 47; 54], який вона вважає “своїм рідним містом, хоч і не жила в ньому постійно” [37] (за іншими даними народилася в с. Карашина (нині Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. [52, с. 369])).

Рання смерть батька Нила Семеновича, голодне напівсирітське дитинство, юність, затьмарена штучним голодомором 1932–1933 рр., політичні репресії, які зруйнували її сімейне щастя – все це випало на її нелегку долю [54]. В шістнадцять років вона потрапляє у вир самостійного життя, після закінчення в 1928 (за іншими даними – 1929 [39, с. 98; 53]) р. семилітньої школи №3 пішла працювати в радгосп села Цибулівка [37], куди через важкі побутові повоєнні та пореволюційні обставини переїхала родина. Типове “українське село, ще не заторкнене міською та інтернаціональною цивілізацією, з його красою природи, людей та закорінених від поколінь обрядів” дало змогу кмітливій дитині зануритися у повноту джерел народної стихії. Там у селі їй у руки попала українська Біблія – Шевченків “Кобзар”, якого вивчила всього напам’ять [47, с. 57]. Влітку разом із дорослими полола бур’яни на полях, а взимку ліквідувала неписьменність селян. За свою працю отримала від директора радгоспу довідку про належність до пролетарського прошарку – першої категорії (робітників), яка стала їй перепусткою до технікуму іноземних мов [32, с. 125; 47, с. 58] спочатку в Харкові, а потім і в Кривому Розі [37], а не в Кам’янці-Подільському, як стверджує в своїй статті Г.Кирпа [46, с. 6].

1 травня 1932 р. вона вийшла заміж за свого земляка-кам’янчанина, свідомого українського патріота, аспіранта Вадима Олександровича Дрочинського, який згодом змінив прізвище на Дорошенко (1905–1944) [3, с. 833; 37; 46, с. 6; 53]. Від цього шлюбу народилося дві доньки: Мирослава (1933 р.н.) і Вікторія (1938 р.н.). Після захисту дисертації та отримання наукового ступеня кандидата філологічних наук, В.Дорошенку запропонували посаду доцента в Ніжинському педагогічному інституті [53], де він читав лекції з старослов’янської та української мов. Ольга виховує дітей і водночас, працює вчителькою мови й літератури в середній школі, де змушена боротися з крайніми

зливними і “за свою християнську й людську душу, якої чистоту” з “подиву-гідним достоїнством винесла на чужину” [3, с. 833]. Та їхнє щасливе сімейне життя було недовгим. Влітку 1938 р. у жакливих умовах московсько-комуністичного режиму, заочно закінчила мовно-літературний [1; 2; 3, с. 833; 37] (*за іншими даними літературно-лінгвістичний* – [53]) факультет, але напередодні отримання диплома, її чоловіка – професора, вченого-мовознавця, який мав вирішальний вплив на формування її національного світогляду [3, с. 833; 37; 46, с. 6; 53], з яким вона пережила Голодомор 1932–1933 рр., вперше заарештували та ув’язнили у ніжинській тюрмі.

Ольга, проявляючи незламність духу українського інтелігента, мужність, розум і знання, не залишила чоловіка в біді, а оббивала пороги прокуратури й доводила, що В.Дорошенка заарештували безпідставно [39, с. 99; 46, с. 6], що дозволило їй захистити свого чоловіка і свою сім’ю, вийти переможцем у двобої з репресивними органами. В.Дорошенку вдалося довести свою невинність, абсурдність усіх вигаданих “доказів”, розвалити штучно надуману “справу” і після року тюремного ув’язнення, тортур, нічних допитів, погроз фізичної розправи з рідними, суд виправдав науковця [54]. Але комуністична репресивна машина, ніколи не випускала людину з своїх обіймів і не прощала переможцям. З притаманним їм фанатизмом та ненавистю до всіх, хто мав власну думку, гідність, репресивні органи в 1940 р. заарештували В.Дорошенка вдруге в сфабрикованій справі про участь у контрреволюційній підпільній організації і хоча й визнали “ворогом народу” [3, с. 833; 37], проте через декілька місяців звільнили. Але вже в 1941 р., напередодні війни, Вадима Дорошенка та ще чотирьох викладачів ніжинського інституту знову звинуватили в контрреволюції. Дружина професора лишилась з дітьми і свекрухою та перетворилась на дружину “ворога народу”, так за негласним сценарієм історії “розігралась” ще одна нелюдська драма під режисурою тоталітарного режиму [46, с. 6].

Ольга не заспокоїлася, а продовжувала оббивати пороги владних кабінетів, добиваючись звільнення свого чоловіка. Через усе своє життя пронесла світлий образ батька своїх дочок, знищеного сталінським режимом 31 грудня 1944 р. [46, с. 6; 54] в Усольському таборі [3, с. 833; 37; 39, с. 99]. Зважаючи на її активну боротьбу із звільнення В.Дорошенка, влада зробила “оргвисновки” і видала ордер на її арешт. Але, за сприяння добрих людей, їй вдалося втекти із Ніжина і глухими дорогами добиралася до Кам’яця-Подільського, де проживала її мама Марія Михайлівна Зуб-Петрова та брат Олександр (1909–1984). Місто невдовзі окупували німецькі війська і Ольга, щоб не потрапити на примусові роботи до Німеччини, виїхала з дітьми до Львова [39, с. 99]. А в 1943 р. [2; 53; 54] з двома доньками, прибита горем, але не зломлена духом, без сумніву й жалю, при підтримці журналіста Миколи Геця, назавжди залишає Україну, втікаючи “через Галичину і Словаччину аж до Австрії, де мене, – пізніше напише Ольга Мак, – і застав кінець війни...” [3, с. 834]. Про ці свої життєві перипетії та скитання, про долю жінки “ворога народу”, про репресії

1937–1939 рр. у Ніжині, розповіла в праці “З часів єжовщини” (Нью-Йорк, 1949; Буенос-Айрес, 1953; Мюнхен, 1954) [39, с. 99; 46, с. 6].

Літературний талант у молодій Ольги проявився дуже рано, вона ж бо “не пам’ятала себе ніколи неписьменною” і змалку сприймала живо та творчо все зустрінуте та прочитане. Переборовши всі урядові утиски, врешті закінчила вищі українознавчі студії [47]. Писати почала ще під час навчання в інституті, але свої твори не показувала [53]. Перші короткі спогади-оповідання публікує в пресі лише на початку німецької окупації [3, с. 833], адже “атмосфера тридцятих років у підсоветській Україні дозволяла письменникові тільки дві можливості: або писати точно те, чого вимагали партія й уряд, або ... мовчати. Для її ж правдолюбного характеру залишалася власне тільки ця одна можливість. Не писала, тільки читала, читала все, що попало під руки...” [47].

В Австрії вона опинилась у таборі в Зальцбурзі, де “з часом завирувало українське життя”, де українські емігранти створили літературно-мистецьке угруповання, де виходив журнал “Літаври” за редакцією Юрія Клена [39, с. 100; 46, с. 6]. Саме тут, “минувши пору учнівства й становлення (бо ж душа не дрімала ні миті), і народилась письменниця Ольга Мак” [46, с. 6], до якої прийшла можливість повноцінного творчого самовияву [3, с. 834]. Мак – це її псевдонім, який, як згадує її донька Вікторія Мюллер, віддзеркалює близьке і миле, яке єднало Ольгу із землею, з котрої вона походить, з мамами, які “моя мама любила”, які “нагадували їй житню Україну” [39, с. 99]. Тут вона вдруге виходить заміж – за галичанина Миколу Геца [3, с. 834; 46, с. 6], з яким познайомилась ще у Львові [39, с. 99]. Тут вона розпочала писати свою першу працю – нарис-спогади про пережиті роки сталінського терору “З часів єжовщини” [37]

1 вересня 1947 р. (*а не в 1943 р.* [54]) Ольга Мак разом із чоловіком Миколою, двома доньками – Вікторією і Мирославою та однорічним сином Миколою, ступила на землю свого нового поселення – Ріо-де-Жанейро [3, с. 834; 37; 46, с. 6; 53], де її чекали реалії “нової екзотичної біди під тропіками” [53]. Родина, як згадує професор І. Качуровський, оселилася “на приватці” в Філіях у Каринтії [39, с. 100] і “потягнувся безпросвітній побут і заробляння на кусень хліба тяжкою фізичною працею” [46, с. 6]. Тут, 23 роки, “на рисі й чорній квасолі та інших не знаних вам, – писала Ольга Мак, – південноафриканських делікатесах...” [53] тривало вкрай убоге життя родини, чоловік заробляв на прожиток лісорубом. Пізніше, про своє життя в Бразилії, яке називала Робінзонадою, Ольга Мак згадувала: “В тій милій, соняшній країні я відразу відчула себе вільною людиною. Там нема дискримінації, і люди навіть не знають, що щось таке може існувати. Нас прийняли як рівноправних громадян і дали нам повну волю – жити або... згинуги...”. Далі вона згадує, що “було трудно, дуже трудно”, адже родина опинилася “в чужому середовищі, серед незрозумілих для нас обставин, були змушені вивчати цілком нову абетку життя самостійно”, але все ж “поволі вростали в життя країни” [46, с. 6]

Ольга Мак, не зважаючи на те, що клопоти матері й господині великі й важкі, вона все ж “знаходить час на свою письменницьку працю, сплачуючи цим

способом данину Богові і Україні” [3, с. 834]. Вона розгорнула активну творчу працю, швидко налагодила зв’язки з українськомовним щоденником “Свобода”, часописами “Томін України”, “Наше життя”, видавництвами “Томін України”, “Праця”, “Булава” та іншими. Вони радо друкували її дописи, есеї, оповідання, спомини, статті [47; 53], написані на “перших порах здебільшого на обгортковому папері, в якому приносили з крамниці продукти. Та редакції не зважали на той папір, публікували її твори і заохочували писати ще” і, вона писала багато й ніколи не шкодувала, що повністю віддавалась літературній праці [46, с. 6]. Тут вона розпочала поважну літературну працю, продовжуючи кращі традиції української літератури [46, с. 7; 54; 56, с. 62]. Саме цей період був найплодотивітшим у творчому житті Ольги Мак, яка в хатині без освітлення та шибок у вікнах [47], написала свої головні дуже поважні й прекрасні твори, які забезпечили їй чільне місце на сторінках історії української літератури [3, с. 834].

В Бразилії вона завершує писати свої біографічні нариси-спогади про пережиті роки сталінського терору “3 часів Єжовщини” [37; 58], які публікує окремими частинами в україномовному часопису української діаспори США “Свобода” (1949). Зважаючи на значну зацікавленість до цих спогадів, Ольга Мак наприкінці 1949 р. укладає угоду з одним з найбільших видавництв Південної Америки, яке заплативши гонорар за право друку спогадів у “перекладі на чужу мові, досі [1954 р.] однак рукопису в світ не випустило” [58, с. 6]. Так невдало скінчилась її перша “спроба з виданням цих споминів на чужій мові” [58, с. 5]. Невдовзі ці найкращі мистецькі спогади, що “віддзеркалюють люті часи сталінського опричника Єжова на нашій скривавленій землі”, виходять окремими книгами “В кігтях НКВД” (Буенос-Айрес, 1953) і “3 часів Єжовщини” (Мюнхен, 1954), де палка патріотка Ольга Мак, становище якої “в московсько-комуністичній дійсності, по арештуванні її чоловіка, було трагічніше, ніж біблійного прокаженого”, розповідає про свого чоловіка і своїх маленьких осиротілих дітей [3, с. 834; 53].

Поява першої книжки Ольги Мак засвідчила її письменницьке обдарування й вона “без сумніву, є великою й оригінальною індивідуальністю, що має повне право на нашому еміграційному Парнасі зайняти одне з чоловічих місць високомистецькою прозою”. Цю книжку й досі, коли Україна, хоча й незалежна, проте розшарпана й знесилена, скривавлена й закована, живе і бореться проти московського насильства, “треба вважати за сильний голос протесту в ім’я тих, що на їх устах лежить печать мовчанки, і голосом протесту тих, що примирають з туги до рідної землі, розпорошені по цілому світі. Цей голос не дійшов ще до сумління світу. Але, оскільки взагалі таке сумління є, він мусить пекучим болем розранити його, пригадуючи, що Україна та її нарід знаходяться в московській неволі” [3, с. 834]. Л.Бурачинська в рецензії на працю “3 часів Єжовщини” (Нью-Йорк, 1955) пише, що авторка змалювавши “підсовітську дійсність” дає можливість читачу із “окремих переслухань, ревізій та розправ” пізнати і зрозуміти усю бездушність судової системи СРСР. При цьому “майстерно схоплені і подані” нею факти “нагляду, арешту, тюремного слідства

й процесу її чоловіка” висвітлюють нечувані митарства і “переслідування її власної родини в часи Єжовщини” і, в цьому, на думку рецензентки, “лежить найбільша вартість цієї книжки”. О.Мак розкриваючи “душевний стан людини, що так важко бореться з дійсністю”, “горда за свій народ, що в цьому режимі доказав свою силу і витримав найбільшу пробу” і при цьому “більшість не тільки не заламалася, а загартувалася в тяжкому іспиті” [8].

В.Мацько вказує, що в цій книзі Ольга Мак хоча й приховала справжні імена літературних персонажів і змінила місця подій, водночас акцентує увагу читача на прокуророві Руденку, котрий хоча й “мав інтелігентний вираз обличчя і сивину на скронях”, але в його “очах, великих, сірих, проглядала холодна жорстокість вишколеного ката” [56, с. 298]. У своїх спогадах письменниці проливає світло правди на жорстокі репресії 1937–1941 рр. в Україні, зорганізовані злочинним сталінським режимом. Кожна сторінка твору, це по суті, чи не єдине документальне джерело про страшні політичні репресії 1937–1939 рр. у Ніжинському педагогічному інституті, адже архівні документи інституту за ці роки згоріли під час Другої світової війни. Книга, – це свідчення безвиході, у яку потрапляло безліч українців та їхніх сімей в роки жахливої тоталітарної влади, політичного терору, спрямованого проти української інтелігенції. Книга не дає нам втратити історичну пам’ять, забути злочини сталінізму і є літописом трагічної долі українського народу [54].

Л.Бурачинська у своїх рецензіях пише, що Ольга Мак в оповіданнях-нарисах “Земля плаче” (Нью-Йорк, 1953), присвячених голоду 1933–1932 рр. в Україні, “змаловала постаті голодуючих селян, що чують “плач землі” крізь свою власну життєву трагедію” [8], а в нарисах “Коли скрипіли возики... (До десятих роковин призабутих подій)” (1955), “вдатно висвітлила недавно минулі події в Україні” [9].

В 1955–1956 рр. Ольга Мак видає велику повість-трилогію з бразильського життя “Бог вогню” (“В Санто Антоніо”, “Драма на Гваїрі”, Мюнхен, 1955; “В Мато Гроссо”, Мюнхен, 1956) [1; 2; 37]. Вона й досі є найкращою юнацькою повістю [3, с. 835], що зображає важку недолу “початків поселенського життя, тугість характеру молодого українця-емігранта та магію тубільного фольклору екзотичної країни”. Л.Бурачинська в рецензії на перший том цієї пригодницької повісті (Нью-Йорк, 1956) вказує, що письменниця майстерно і реалістично розкриває події від часу “прибуття української родини до Бразилії”, її поселення в маленькому містечку Санто Антоніо, знайомство і приязнь українських емігрантів з індіанцями, і водночас описує історію, побут і звичаї бразильських індіанців [9].

Повість чи, скоріше, роман “Чудасій” (1956) [1; 2; 37], “з підсоветського життя написаний найталановитішою, а вкупі з цим найплодовитішою письменницею Ольгою Мак” [17] з великим, ніжним, тонким і натуральним гумором, “це одна з найкращих і найцікавіших повістей, що появились у нас за останні дванадцять років, яка заслуговує найбільшої уваги не тільки нашого, але також чужинецького читача” [3, с. 835]. Невідомий автор у рецензії на цю працю

(Лондон, 1957) пише, що головний персонаж Олекса Вуха, це “новий тип української підсоветської людини, якої не зіпсувало московське “виховання” та не зденационалізувала московська політика, зате жорстка варварська окупація навчила його бути сторожким, обережним та боротися з окупантом одиноким зброєю, на яку цей варвар заслуговує: скритістю, мовчазністю й нещирістю, а в потребі – силою п’ястука”. “Чудасій” недовірливий до советської влади, але “при цьому він послідовний, холоднокровний і дуже вольовий”. При цьому Ольга Мак показує, що “єдиними борцями, які можуть виграти в боротьбі з москалями, можуть бути тільки ті, що присягали на пістолю “боротися на життя і смерть та радше згинути, як зрадити”. Вартість книжки найкраще оцінить українська молодь, яка “одобрить боротьбу з життєвими труднощами, несправедливістю й насильством, а найперше з окупацією, навіть тоді, як справа виглядала б “безнадійно”, “непродумано”, нагадувала б порівняння “з мотикою на сонце” [17]. Л.Бурачинська в рецензії на повість “Чудасій” (Нью-Йорк, 1957) пише, що вона “розворушила читацький світ”, адже “вперше в повістевому плані авторка розгорнула середовище, змалювала цікаві дієві особи, і як підклад – накреслила філософічно концепцію нашого визвольного змагу”. Дія повісті “пробігає у підсоветському побуті”, де герої “живуть нормальним життям студентів, фахівців, вояків, переживають любовні пригоди, творять родини”, але їхня трагедія, як і “трагедія українського народу вдаряє в них прибоєм, порушуючи цей нормальний хід подій”, що “потрясає їх сумління, пригнічує їх свідомість” [10]. Повість читали, про неї писали, а о. Методій Ничка зробив у Бразилії переклад повісті на німецьку мову [55]. За повість “Чудасій” Ольга Мак отримала третю премію Українського літературного фонду (Чикаго, 1957) [10; 26]. Крім того, як зазначає довідник “Ukrainians in North America”, повість було внесено до списку кандидатів на Нобелівську премію в галузі літератури 1958 р. Але через те, що О.Мак, яка “блискуче знала літературу – і свою, і світову, відстоюючи своє право критикувати в кожній нації (у своїй також!) гнилу, руйнівну сторону”, адже “її вавив ідеал людини, що досягала височин завдяки міцності двох своїх крил – совісті та гідності”, допустила в повісті критику російської нації [55], премію отримав Б.Пастернак [46, с. 6-7]. Члени журі її натякали, “критикуйте собі режим і владу, але, боронь Боже, не націю”, особливо російську чи жидівську [55]. У вересні 1962 р. гурток книголюбів із Монреалю на своєму засіданні визначив найкращі твори року. Із 22 найбільше цікавих праць, вони на перше місце поставили “Останній пророк” подолянина Л.Мосендза, на друге – “Чудасій” подолянки О.Мак, на третє – “Хліб і сіль” подолянина М.Стельмаха [23].

Роман-дилогія Ольги Мак “Жаїра” (“В рабстві”, 1957; “На волі”, 1958), – це “історія героїчної боротьби індіан-тубільців вільної бразилійської землі проти більших сил зайд-європейців”. Письменниця відкривала сучасній молоді, яка “виростала без животворного рідного ґрунту, тайники нашої історії, відкрити, що було в ній велике й мужнє, понадчасово-захоплююче” [47]. Л.Бурачинська характеризує цей історичний роман-дилогію (Нью-Йорк,

1958) пише, що країни осідку українських емігрантів “та їх історія починають поволі втискатись у нашу літературу”. Письменниця розкриває життя молоді індіанки Жануарії, яка “зросла в сім’ї своїх панів” і “затратила почуття приналежності. Гордує своїми батьками, що живуть у “сензали”, бо її тягне до пишного побуту”. Але життя жорстоко обриває її надії і “тоді вона врешті схоплює всю нікчемність рабства”, усвідомлює важкі умови життя і праці на плантаціях, по іншому сприймає впертих і самовпевнених колонізаторів, які “торгують чужим життям і врожайною землею”. Зокрема, авторка описуючи чужі обрії збагачує нас, адже “шукає в них відгуку на наші потреби і проблеми”, адже подібний “важкий змаг” проходить сьогодні й на нашій українській землі” [11].

На вштовханому 11 жовтня 1958 р. українською громадою Нью-Йорку вечорі письменниця, в якому взяли участь поети Н.Лівицька-Холодна, Л.Храплива, І.Шуварська, письменниця Д.Ярославська та інші, виголосила доповідь про місце письменниць в українській літературі О.Животко. Вона “з’ясувала становище жінок у модерному суспільстві”, зауваживши, що шлях української жінки-письменниці зовсім особливий, адже вона з глибоким почуття відповідальності і неабиякою відвагою “двигас майже весь тягар літературного процесу на чужині”. До таких сподвижників української літератури в складних умовах еміграції О.Животко віднесла подолянок Докію Гуменну, Ольгу Мак та інших [21].

В 1959 р., – пише Л.Бурчинська (Нью-Йорк, 1960), – “Ольга Мак подарувала нам знов книжку з підсоветського життя”, роман “Проти переконань” (Торонто, 1959), в якому розкрила боротьбу “матеріалістичної настанови зі світом духа, полум’ям віри”. Авторка “показала життя підсоветської молоді під зовсім новим кутом”, тобто на прикладі “недібраного, а навіть трагічного подружжя” показує, як у “життєвому шляху цих молодих людей проходить суперечність, що нищить їх щастя і доводить до катастрофи” [12]. Наприкінці 1959 р. гурток книголюбів із Монреалю, головною метою якого є поширення літературних творів сучасних українських письменниць, на своєму засіданні обговорили такі кращі твори, як роман О.Мак “Проти переконань” та “Отаман Воля” Л.Храпливої [20]. Д.Бойчук у статті “Улюблена книжка” (Нью-Йорк, 1962) пише, що твори подолянки “Докії Гуменної можна читати багато разів і все найдеш там щось для себе нового”, а праці подолянки Ольги Мак, серед яких “Чудасій” і “Проти переконань”, “читаю з приємністю”, адже вони “дають відпруження. Тут є рух, думка легко розвивається, ситуації одна за одною йдуть, як на кіновій ленті” [5].

Ольга Мак пише історичне оповідання “Лебідка” (1961) про княгиню Ольгу і князя Ігоря, перша презентація якої відбулася в Літературно-мистецькому клубі у Нью-Йорку на літературному вечорі-конкурсі який вштовхувала СФУЖО [15]. Праця, що була опублікована в жіночому часописі “Наше життя” (Нью-Йорк, 1961) [59], брала участь у Першому літературному конкурсі Світової федерації українських жіночих організацій і отримала літературну нагороду відомої громадсько-політичної діячки і президента Міської ради

Детройту Марусі Бек (1960) [25; 59]. Уривок із “Лебідки” “дуже гарно” прочитала Оля Кириленко 3 лютого 1961 р. на літературних вечорах-конкурсах у Нью-Йорку й Філадельфії: “Сцена весілля Ольги з князем Ігорем вималювалась плястично в її піднесеному легким патосом забарвленому слові. Мимоволі постать молодого рецитаторки зв’язувалась в уяві із особою молодого княгині” [15; 59]. Член мистецького журі конкурсу Н.Лівицька-Холодна підводячи підсумки конкурсу, підкреслила високий рівень і різноманітність надісланих на конкурс творів, а також відмітила, що “Лебідка” Ольги Мак має “свою високу мистецьку вартість”. Інший член журі – Г.Журба звернула увагу на те, що “в нашому жіноцтві дімає велика творча сила, що пробивається до вияву крізь пута буденних обов’язків” [22]. К.Бранка-Кривуцька на основі цього оповідання створила сценічну картину, яка була “кульмінаційною точкою святкування і гідним відзначенням” 1000-ліття з дня смерті великої княгині Святої Ольги українськими емігрантами Детройту та його околиць 1 березня 1970 р. у вищій школі у Воррені (штат Мічиган) [16].

Одна із дослідниць творчості Ольги Мак, Л.Бурачинська пише, що 29 червня 1962 р. на Другій виставці жіночої творчості в Нью-Йорку було виставлено 29 книжок [13], що вийшли у 1959–1962 рр. [19, с. 27]. Серед них “17 творів мистецької прози, 9 віршованої лірики, 2 описи подорожі й одна збірка біографічних нарисів” [13], у т.ч. оповідання О.Мак “Куди йшла стежка” (1961) [1; 2; 13; 37]. Тут також були виставлені “картини образотворчих мисткинь, що живуть у США, та вироби прикладного мистецтва – вишивки, кераміку, писанки, тканини і ляльки” [19, с. 27], серед яких дуже цікавими і гарними були “індивідуальні композиції писанок” подолянки О.Вікул [19, с. 28]. Огляд книжок жіночого пера зробила І.Пеленська, а Н.Лужницька “підготувала з молоддю читання уривків із найкращих творів, у т.ч. й уривки з оповідань із “суспільною тематикою патріотичного, виховного, історичного та побутового характеру” письменниць-подолянок “Куди йшла стежка” О.Мак, “Серед хмаросягів”, “Жадоба” і “Вічні вогні Альберти” Д.Гуменної [13], публіцистичні твори Оксани Ашер, доньки М.Драй-Хмари [19, с. 27].

Крім того, в бразильській період своєї творчості Ольга Мак пише повість “Втеча від дійсности” (1955), нариси “Столиця голодного жаху. До двадцятої річниці голоду на Україні” (1953), спогади про педагогів Кам’янець-Подільського “Мої учителі” (1955) і “Спізнене” (1960), оповідання “Коли зламана вишня цвіте” (1955), “Лобо” (1956), “Корчма “Чорної кішки” (1957), “Біла маска” (1959), “Видвигаю людину” (1960), новелу “Весняна громовиця” (1965), п’єсу на одну дію “Воно знову оживає” (1965), статтю “Я і “Свобода” (1956), казки “Мандрівники” (1952), “Хоробра Жабути” (1956), “Аскольд і Дир та київські князівни” (1960), “Як Олег Царгород здобув” (1967) та інші [39, с. 100; 46, с. 6-7; 54]. Серед них найбільш відома історична повість із часів козаччини “Руслом угору” (написана 1961 р., але видана лише в 1973 р.), це спомини про те недавнє минуле, якого кривду слід було розкрити й затвердити для майбутніх поколінь [1; 2; 37].

“Несхитність духу, твердість характеру дозволили Ользі Мак виконати заповіт чоловіка – гідно виховати доньок та забезпечити їм пристойне життя”, що було неможливо у тоталітарній державі, де на них чекала важка доля дітей “ворога народу” [54]. Вона одна виховувала дітей, спільне життя з М.Гецем не склалося і в 1960 р. вони розлучилися [46, с. 7]. Донька Мирослава Гець у грудні 1963 р. закінчила інженерно-хімічний факультет у Курітібі, де була єдиною дівчиною-студенткою, та отримала диплом інженера. Одночасно вивчала англійську мову в Бразильсько-американському товаристві “Інтер-американо”. Після закінчення університету отримала направлення в хімічну лабораторію, але вона бажала працювати на виробництві. Мирослава взяла участь у конкурсі, оголошеному американською фірмою “Minnesota Manufacturing Mercantile”. І, не зважаючи на те, що конкурс був оголошений для інженерів-механіків, а не інженерів-хіміків, вона, як єдина жінка, із 150 претендентів посіла одне з 5 вакантних місць. Після цього Мирослава пройшла 3-місячний “теоретичний вишкіл у хронометрії” і приступила до праці в американській компанії [60]. Друга донька Вікторія Мюллер закінчила мовний факультет у Курітібі і будучи вчителькою англійської мови “дісталась завдяки своїм здібностям на обмінний курс вчителів, що його спонсорує американське міністерство освіти” [61].

Невдовзі діти перебралися в Торонто (Канада), куди в грудні 1970 р. переїхала і Ольга Мак [46, с. 7; 53-55]. Про свій переїзд вона писала: “Врешті мій корабель прибився до затишної пристані. Навіть не знаю, як я витримала в Бразилії 23 роки” [55], а тепер після тривалої екзотичної біди в тропіках, “приїхала на білий канадський хліб з грубо намащеним маслом” [37].

Тут вона поринає в літературно-мистецьке життя найбільшого у світі осередку української діаспори, який прийняв її з усіма почестями як відому, визначну й незвичайно популярну письменницю. Життя у Торонто дало Ользі Мак широкі контакти з читачем: авторські вечори майже по всій Канаді та частині Північної Америки [47]. Так, на початку березня 1971 р. зустріч з письменницею влаштував місцевий відділ АДУК (Торонто), 3 квітня того ж року заходами Світової федерації українських жіночих організацій в залі Свято-Миколаївської школи в Торонто відбувся авторський вечір Ольги Мак [24]. Це були роки розквіту українського культурного життя за океаном, часи живого зацікавлення книжкою в кожного свідомого українця. Саме тому голос Ольги Мак був “чутний всюди і був до великої міри голосом совісті для діаспорян та вказівкою для молоді”. Вона проводить активну громадську діяльність в Літературно-Мистецькому Клубі (*членами якого були знані подоляни Оксана Вікул, Віктор Приходько, Володимир Січинський та ін. – Авт.*), об’єднаннях письменників “Слово” та “Козуб”, Асоціації діячів української культури, Об’єднанні працівників дитячої літератури (*була головою Об’єднання у двох каденціях – Авт.*) [47] та інших.

Письменниця “свідома своєї праці, її літературна творчість уже розвинулася в чудову квітку з прекрасними ароматами життєрадісного оптимізму,

наливається здоровими соками, як китиця винограду в лагідних теплих променях серпневого сонця” [3, с. 833]. Ольга Мак у своїх працях подає “точні вияснення в справі української мови та українського правопису, які цілий час зазнавали різних ударів зі сторони Росії”, яка прямувала до “злиття братніх мов” [6].

В цей період вийшли друком “Призабуті казки” (1977), перевидано “Як Олег здобув Царгород” (1989) [37], оповідання “Дала дівчина хустину”, “Столиця голодного жаху”, “У Великодню ніч”, за які отримала премії на літературних конкурсах, що проводились під егідою Світової федерації українських жіночих організацій (*членом якої була подолянка О. Чехівська – Авт.*) [53]. Ольга Мак вимальовує “жахливі картини “справжньої колективізації”, “потворне обличчя голодомору, що сунув Україною, лишаючи за собою пограбовані хати та понівечені долі” в своїх творах “Проциха”, “Столиця голодного жаху”, “У великодню ніч”, “Українське село під більшовиками” та ін. [46, с. 6; 55]. Загалом же в її творах “постійно бринить тривога за Україну”, адже її твори, це “ціла мозаїка болю, невимовного терпіння, страждань, неймовірних трагедій, що спустошували людські душі до невпізнання” [46, с. 7].

До 40-річчя трагічних подій Голодомору 1932–1933 рр. в Україні письменниця публікує повість “Каміння під косою” (1973, перевидана в Україні, 1994, 2004 і 2006) [1; 2; 37; 55], яка “викликала великий резонанс серед української діаспори в Канаді 70-х р.”. Адже молоде покоління української діаспори не в повній мірі усвідомлювало розміри і зміст великої трагедії українського народу – Голодомору 1932–1933 рр., не уявляло собі безмірної жорстокості тоталітарного злочинного більшовицького режиму проти українських селян [37]. Ця праця вийшла в часи, коли, про голод 1932–1933 рр. в Україні “взагалі заборонено було не те що писати, а навіть згадувати. За цим добре стежила цензура. Такі твори могли побачити світ лише з-під пера діаспорних письменників” [56, с. 13]. Повість О.Мак “Каміння під косою”, яка “розповідає про страшну трагедію українського народу – Великий голод 1932–1933 рр.” і представляє переживання юнака під час того небаченого в історії людства геноциду, здійсненого в Україні сталінською Москвою” [7], відразу після опублікування в 1973 р. було визнано “найкращим твором для молоді з голодоморської тематики”, а сама письменниця була впевнена, що книжка “має всі дані закріпитися в пам’яті читача, як не закріпиться ані лекція, ані доповідь, ані відомості з усіх довідників, розвідок чи шкільних підручників”. Відомий літературознавець Л.Рудницький писав, що в повісті “змальовані дві надзвичайно вдалі постаті – старої жінки і юнака – що серед страшних обставин зберігають свою людську гідність та рівновагу духу завдяки щирій християнській вірі” [55].

В.Мацько стверджує, що тільки “жінка-письменниця, переживши жахне лихоліття в Харкові, змогла настільки майстерно трансформувати події українського життя 1933 р. в простір текстів, вибудувати відповідну структуру словесно-образного мислення, що виразно постає в предметно-функціональній залежності авторської зосередженості на історико-психологічних факторах.

“Каміння під косою”, – це зразок соціально-психологічної прози, де головний герой повісті – підліток Андрій “комфортно почувається в натовпі” колишньої столиці України Харкові [56, с. 185]. Загалом повість присвячена пам’яті мільйонів мучеників голодової трагедії в Україні, проте в ній з глибокою симпатією виписана “доля тисяч українських дітей, що якимось дивом зуміли зберегти в нелюдських умовах страшної дійсності душевне добро й моральні чесноти” [46, с. 7].

15 вересня 2006 р. у будинку Спілки письменників України, під час з’їзду Товариства “Просвіта”, відбулася презентація книжки Ольги Мак “Каміння під косою”, яка вийшла за дозволом дочки письменниці Мирослави Гець, заходами та за кошти Об’єднання Жінок Оборони Чотирьох Свобід України в США (*в Україні завжди не вистачає не тільки совісті, але й коштів, навіть повідомленні про цю подію було оприлюднено в американській пресі – Авт.*) у видавництві “Лелеки” [7]. У передмові до видання Г.Кирпа пише: “У гроні наших славетних письменників української діаспори ім’я Ольги Мак особливе. Чомусь та, про котру писала чи не вся діаспорна преса, та, яка своїми прекрасними творами завойовувала серця читачів у Бразилії, Америці, Канаді й цілій Європі, та, талантом, несхитністю духу і принциповістю котрої захоплювались її сучасники, побратими по перу, досі лишається для України невідкритим островом у безмежному морі нашої духовності” [7; 55].

Події 1990-х р. в Україні застали Ольгу Мак “досить знесиленою життєвими трудами, але все ж привітала вона незалежність із притаманною їй живістю, відвідала Україну та святі місця свого дитинства й молодості, зав’язувала стосунки з літературним світом на материк” [47]. Так, у вересні 1993 р., через п’ятдесят літ розлуки, вісімдесятилітня українська письменниця Ольга Мак у супроводі доньки Вікторії відвідала Кам’янець-Подільський і Ніжин, де зустрічалася із студентами педінститутів, а також Канів, Київ, Львів, Чернівці, Хотин [37; 39, с. 100; 46, с. 7; 54]. Ольга Мак (*Оля Петрушка, як її прозивали в школі* [37]), яка гаряче любила Україну і якій присвятила свій талант [1; 2], у Кам’янці-Подільському зустрілася з подругою дитинства, своєю ровесницею – подільською фольклористкою Тамарою Сис-Бистрицькою [30; 53]. Про свої враження від міста Ольга Мак на радіощах писала: “А все ж моя колишня семилітка стоїть! Обшарпана, постаріла, облуплена, змінена всередині, але стоїть. Ні ДОПРу, ні арештантського дому нема, кладовищ також нема, але будинок колишнього Інституту для благородних девиць – також стоїть. І Пушкінський дім, і ІНО і ще дещо я впізнала. Та найцінніша моя знахідка – Тамара. Для мене Тамарка. Лишень постаріла...” [37]. 1 жовтня Ольга Мак виступила на творчому вечорі влаштованому на її честь Спілкою письменників України [37; 46, с. 7], де прочитала етюд про останні години життя Тараса Шевченка “Суджена”, а в Чернівцях виступила на науковій конференції на увічнення пам’яті жертв голодомору в Україні 1932–1933 рр. з доповіддю “Голод з перспективи шістдесяти років” [46, с. 7], а вже наступного дня відлетіла в Торонто [37].

Повернувшись до Канади з подорожі в Україну, яка виснажила її вкрай і трохи відпочивши, Ольга Мак взялася за ще один життєпис під умовною назвою “Зигзагами життя”, де почала описувати свої враження від зустрічей та знайомств в Україні [46, с. 7]. А також пише розлогі роздуми “Катедра Українських Студій чи Кафедра Малоросіяництва?” (“Сучасність”, 1996) [37] на захист правопису мовознавця Григорія Голоскевича [39, с. 100], які стали доказом її невсипучої чуйності до української справи. Цю свою останню широко друковану працю, в “якій вона застерігає діаспору перед впливами на її мову – насильно русифікованого правопису, який залишився в Україні як п’ятно колоніальної залежності від ворога” гідність і самоповагу. Однак сили поволі покидали її [37], вона важко захворіла [53]. В її листах з’являється все більше нарікань на здоров’я, але вона бадьорилась, трималась духом, й “далі не стояла осторонь там, де її слово мало щось важити, де сумління вимагало боронити правду”. Довелося лягати в лікарню, і там, у “нерівному двобої з недугою вона дивувала медперсонал силою духу і, здавалося б, незнищенним почуттям гумору” [46, с. 7].

Смерть навіки розлучила її з рідною стороною. Померла Ольга Нилівна Мак 18 січня 1998 р. в Торонто [1; 2; 37; 46, с. 7; 54]. Похована в чужій землі, хоча й на українському кладовищі св. Володимира в Овквілі, біля Торонто [47], де лежать вояки УПА, де спочиває поруч з нею її літературний побратим Улас Самчук [46, с. 7], який “високо цінував її творчість, і треба сказати, що визнання одне одного було в них взаємне. Либонь, на знак продовження того приятного спілкування у вічності їхні могили виявилися зовсім поруч...” [46, с. 6].

“Її твори написані настільки гостро і захоплююче, що від них неможливо відірватися, та справа не лише в динамічному розгортанні їх сюжету, а передусім в оголеній правді життя. Дуже привабливо глибина і оригінальність мислення авторки, часом вона парадоксальна, але це далеко не якась інтелектуальна гра, а послідовність і точність пізнання дійсності, нещадність висновків [2]. Стиль її письма “позначено імпресіоністичною наснагою, прийнято ностальгічними елементами, любов’ю до України” [53]. Головні її герої, – це люди сильної волі, люди боротьби, що люблять свій народ, свою країну [2; 53]. Такою ж сильною і рішучою, як і її герої, а разом з тим шляхетною і доброю була О.Мак [2]. Всі її книги давали діаспорним педагогам та молоді незаступний матеріал для найглибшого засвоєння національної свідомості та характеру. Оживляли минуле, правдиве, не замовчуване, не перекручене якою-небудь ворожою пропагандою, письменниця переказувала майбутнім поколінням, “що і в найжахливіших обставинах українська людина вміла оставатися вірною своїм ідеалам та успішно чинити опір хоч би яким ворожим зазіханням. Бо жити “проти переконань” чесній людині – неможливо” [47].

У вітчизняному літературознавстві видатна українська письменниця донині належно не оцінена, хоча задля справедливості ми мали б поставити ім’я Ольги Мак у тім же ряду, де “стоять достойники нашої літератури” – І.Багрянний, Т.Осмачка, В.Барка, У.Самчук, Д.Гуменна, з якими вона “пліч-о-пліч невтомно

вела чесну борозну української прози” [46, с. 5; 55]. На жаль, вона й досі майже незнана в Україні, а з її великого творчого доробку тільки повість “Каміння під косою”, “Різдвяні оповідання” (2008) і “Призабуті казки” (2013) побачили світ на Батьківщині та окремі уривки “3 часів Єжовщини”, “... Мене наснажувала Україна”, “Як Іван-великан чортів перехитрів” друкувалися в українських часописах. Хоча їй і довелося блукати світами, та душею і серцем вона завжди була з Україною [54]. На жаль, життєві шляхи, суспільно-просвітницька діяльність подолянки, талановитої письменниці Ольги Мак, ще й досі чекають свого сучасного українського дослідника, а її чимала прозова спадщина потребує детального вивчення літературознавцями, адже залишається малодослідженою та майже невідомою широкому загалу істориків, літературознавців і красзнавців.

Список використаних джерел:

1. Свідзинський, А. Ольга Мак / Анатолій Свідзинський // Розбудова держави (Київ). – 2003. – № 5-8. – С. 68.
2. Ольга Мак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dsl.sf.ukrtel.net/biblio/index.php?a_id=21 (25.03.2013). – Назва з екрану.
3. Бучинський, Д. Ольга Мак та її літературна данина / Д. Бучинський // Визвольний шлях (Лондон). – 1957. – Річник IV (X). – Кн. 2/38 (112). – лютий. – С. 833-835.
4. Наумович, С. Ольга Мак: “Бог вогню”, повість, т. III, Українське видавництво, Мюнхен, 1956 [рецензія] / С. Наумович // Визвольний шлях (Лондон). – 1957. – Річник IV (X). – Кн. 2/38 (112). – лютий. – С. 240.
5. Бойчук, Д. Улюблена книжка / Дарія Бойчук // Наше життя (Нью-Йорк). – 1962. – Ч. 10. – листопад. – С. 10.
6. Голяш, С. Подяка письменниці / Степан Голяш // Свобода (Нью-Йорк). – 1996. – Ч. 197. – 16 жовтня. – С. 2.
7. Кий, Л. В Києві привітали книжку Ольги Мак “Каміння під косою” / Лариса Кий // Свобода (Нью-Йорк). – 2006. – Ч. 46. – 17 листопада. – С. 24.
8. “Л. Б.” Нові видання [Ольга Мак: 3 часів Єжовщини. Спогади. Мюнхен 1954. Українське видавництво. З передмовою авторки. Ст. 310] / [Л. Бурачинська] // Наше життя (Нью-Йорк). – 1955. – Ч. 4. – квітень. – С. 10.
9. “Л. Б.” Нові видання [Ольга Мак: Бог вогню. Пригодницька повість із бразилійського життя. Мюнхен 1955. Українське видавництво. Ілюстрації роботи проф. Пацака. Ст. 334] / [Л. Бурачинська] // Наше життя (Нью-Йорк). – 1956. – Ч. 5. – травень. – С. 9.
10. “Л. Б.” Нові видання [Ольга Мак: Чудасій. Повість. Накладом В-ва “Гомін України”. Торонто, 1956. Обгортка роботи Б. Стебельського. Ст. 214] / [Л. Бурачинська] // Наше життя (Нью-Йорк). – 1957. – Ч. 4. – квітень. – С. 10.
11. “Л. Б.” Нові видання [Ольга Мак: Жаїра. Історичний роман з бразилійського життя. Перший том “В рабстві”, 1957. Накладом В-ва “Гомін України”. Обгортка роботи Б. Стебельського. Ст. 252] / [Л. Бурачинська] // Наше життя (Нью-Йорк). – 1958. – Ч. 4. – квітень. – С. 12.
12. “Л. Б.” Нові книжки [Ольга Мак: Проти переконань. Роман. Накладом В-ва “Гомін України”, Торонто, 1959. Обгортка роботи Мирона Левицького. Ст. 336]

/ [Л. Бурачинська] // Наше життя (Нью-Йорк). – 1960. – Ч. 7. – липень-серпень. – С. 10.

13. “Л. Б.” Літературний вечір виставки жіночої творчості / [Л. Бурачинська] // Наше життя (Нью-Йорк). – 1962. – Ч. 10. – листопад. – С. 26.

14. “Л. В.” Авторський вечір письменниці Ольги Мак у Торонто / Л. В. // Свобода (Нью-Йорк). – 1971. – Ч. 65. – 6 квітня. – С. 3.

15. Літературні вечори Конкурсу СФУЖО в Нью Йорку і Філадельфії // Свобода (Нью-Йорк). – 1961. – Ч. 38. – 1 березня. – С. 4.

16. “Вдячний присутній”. Тисячоліття з дня смерти княгині Св. Ольги // Наше життя (Нью-Йорк). – 1970. – Ч. 8. – вересень. – С. 20.

17. З нових видань: Ольга Мак: “Чудасій” [рецензія] // Визвольний шлях (Лондон). – 1957. – Кн. 4/40 (114). – квітень. – С. 479.

18. “Ярс.” Ольга Мак в Міннеаполісі / Ярс. // Свобода (Нью-Йорк). – 1973. – Ч. 196. – 24 жовтня. – С. 2.

19. Друга виставка жіночої творчості // Наше життя (Нью-Йорк). – 1962. – Ч. 9. – жовтень. – С. 27-28.

20. Читацький гурток у Монреалі // Наше життя (Нью-Йорк). – 1960. – Ч. 11. – грудень. – С. 15.

21. Вечір письменниць // Наше життя (Нью-Йорк). – 1958. – Ч. 10 – листопад. – С. 11.

22. Літ[ературні] вечори Конкурсу СФУЖО // Наше життя (Нью-Йорк). – 1961. – Ч. 3. – березень. – С. 15.

23. Улюблена книжка // Наше життя (Нью-Йорк). – 1962. – Ч. 9. – жовтень. – С. 6.

24. Авторський Вечір Ольги Мак // Свобода (Нью-Йорк). – 1971. – Ч. 61. – 31 березня. – С. 1.

25. Ольга Мак і Галя Лагодинська одержали літературну нагороду Марусі Бек // Свобода (Нью-Йорк). – 1960. – Ч. 130. – 9 липня. – С. 1.

26. Український літературний фонд в Шикаго признав нагороди // Свобода (Нью-Йорк). – 1957. – Ч. 7. – 11 січня. – С. 1.

27. Мак Ольга // Енциклопедія Українознавства-II. – Львів: НТШ, 1994. – Т. 4. – С. 1435-1436.

28. Ольга Мак // Encyclopedia of UKRAINE. Т. 3. L-Pf / ed. by D. H. Struk. – Toronto: University of Toronto Press, 1985. – P. 273.

29. Рудницький, Л. Література з місією. Спроба огляду української еміграційної прози / Л. Рудницький // Слово і час (Київ). – 1992. – № 2. – С. 41-45.

30. Сохацька, Є. Зустріч з рідною землею [у Кам’янці-Подільському побувала українська письменниця з Канади Ольга Мак] / Євгенія Сохацька // Прапор жовтня (Кам’янець-Подільський). – 1993. – 6 жовтня. – С. 4.

31. Сохацька, Є. Сумна звістка / Євгенія Сохацька // Кам’янець-Подільський вісник. – 1998. – 14 березня. – С. 10.

32. Чередниченко, П. Незрадлива пам’ять / П. Чередниченко // В кн. Мак О. Каміння під косою. – К.: Глобус, 1994. – С. 125-126.

33. Чередниченко, Д. Незрадлива пам’ять / Д. Чередниченко // Суцвіття: антологія прози літературної студії Ніжинського державного педагогічного університету імені

Миколи Гоголя; до 200-річчя заснування Ніжинської вищої школи / упоряд. О. В. Забарний, О. Є. Гадзінський. – Ніжин, 2003. – С. 16-17.

34. Чередниченко, Д. Завжди на рідній землі. Ольга Мак (1913–1998) / Д. Чередниченко // Дзвін (Київ). – 2008. – № 1. – С. 85.

35. Мацько, В. Ольга Мак / В. Мацько // Мацько В. Злотонить. – Кам'янець-Подільський: [б. в.], 1994. – С. 104-105.

36. Мацько, В. П. Білий цвіт на калині [літературне і мистецьке життя української діаспори] / В. П. Мацько. – Хмельницький: Просвіта, 2001. – 174 с.

37. Мацько, В. Простір для розлуки / В. Мацько // Подільський кур'єр (Хмельницький). – 2003. – № 30. – 24 липня. – С. 14.

38. Мацько, В. Ольга Мак / В. Мацько // Літературна Хмельниччина ХХ століття: Хрестоматія. – Хмельницький: [б. в.], 2005. – С. 116-117.

39. Мацько, В. 20 липня. А сонце підбивалося у небі. До 100-річчя з дня народження Ольги Нилівни Мак / В. Мацько // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2013 рік / Упр. культури, туризму і курортів Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький, 2012. – С. 98-101.

40. Сердюк, П. Мужність і гідність супроти геноциду / П. Сердюк // Просвіта (Київ). – 1995. – № 16-17. – С. 7.

41. Забарний, О. В. Шляхом спокути (Дві рецензії на повість Ольги Мак “Каміння під косою”) / О. В. Забарний, А. Мовчун // Дивослово (Київ). – 1996. – № 11. – С. 57-59. – Рец. на кн.: Мак, О. Каміння під косою: повість / О. Н. Мак. – 2-ге вид. – К.: Глобус, 1994. – 128 с.

42. Забарний, О. В. Шляхом спокути (Рецензія на повість Ольги Мак “Каміння під косою”) / О. В. Забарний // Забарний О. В. За лаштунками ліга: літературні розвідки, нариси, есе. – Ніжин, 2006. – С. 134-140.

43. Забарний, О. В. Формування національної самосвідомості у старшокласників під час вивчення повісті Ольги Мак “Каміння під косою” / О. В. Забарний // Український вимір: зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. / Ніжинський держ. ун-т ім. Миколи Гоголя; Центр гуманіт. співпраці з укр. діаспорою. – Ніжин, 2007. – Вип. 6. – С. 182-183.

44. Сис-Бистрицька, Т. Зустріч через шість десятиліть / Тамара Сис-Бистрицька // Кам'янець-Подільський вісник. – 1998. – 11 квітня. – С. 7.

45. Кирпа, Г. “Я є кимсь...” З нагоди 90-ліття від дня народження Ольги Мак / Галина Кирпа // Літературна Україна. – 2003. – № 36. – 9 жовтня. – С. 7.

46. Кирпа, Г. Вона жила Україною / Галина Кирпа // Наше життя (Нью-Йорк). – 2004. – Ч. 3. – березень. – С. 5-7.

47. Храплива-Щур, Л. Письменниця непохитних переконань: незабутні / Леся Храплива-Щур // Українське слово (Київ). – 2003. – № 50. – 11-17 грудня. – С. 12.

48. Дзюбишина-Мельник, Н. Ольга Мак і сучасний читач / Н. Дзюбишина-Мельник // Українська мова та література. – 2004. – Ч. 35. – вересень. – С. 31.

49. Трембцький, А. Ольга Мак / Андрій Трембцький // Матеріали ХІІІ Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 713-720.

50. Ольга Мак // Кутинський, М. Некрополь України: довідник про місця похован-

ня або смерті іст. і культур. діячів від давнини до сучасності / М. Кутинський; За ред. І. Шишова // Дніпро (Київ). – 2001. – № 9-10. – С. 138.

51. Пам'яті Ольги Мак / О. Ковальчук, П. Сердюк, В. Крутиус та ін. // Просвіта (Київ). – 1998. – № 8 (96). – 21 лютого. – С. 1.

52. Ольга Мак // Письменники України. – Дніпропетровськ: [б. в.], 1996. – С. 369.

53. Мак Ольга Нилівна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (25.03.2013). – Назва з екрану.

54. З Україною у серці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://in.ndu.edu.ua/ua/library_expo.php?id=14 (25.03.2013). – Назва з екрану.

55. Нове видання повісті Ольги Мак “Каміння під косою” // Наша Віра (Київ). – 2004. – Ч. 6 (194) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nashavira.ukrlife.org/06_2004.html (25.03.2013). – Назва з екрану.

56. Мацько, В. П. Українська еміграційна проза ХХ століття / В. П. Мацько. – Хмельницький: ПП Дереза І. Ж. – 2009. – 388 с.

57. Мацько, В. П. Концепція людини і світу в українській діаспорній прозі ХХ століття: автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Мацько Віталій Петрович; КНУ ім. Т.Шевченка. – К., 2010. – 36 с.

58. З часів єшовщини. Спогади. 2-ге вид., випр. та доповн. – Мюнхен: Українське видавництво, 1954. – 310 с.

59. Нова повість // Наше життя (Нью-Йорк). – 1961. – Ч. 2. – лютий. – С. 12.

60. Успіхи молоді // Наше життя (Нью-Йорк). – 1965. – Ч. 5. – травень. – С. 10.

61. Гості в Централі // Наше життя (Нью-Йорк). – 1961. – Ч. 3. – березень. – С. 4.

Резюме

В статтє раскрыты жизненные пути и творческое наследие, известной писательницы украинской диаспоры Бразилии та Канады, автора более полусотни художественно-документальных произведений, лауреата литературной премии Украинского литературного фонда, подольянки Ольги Мак.

Ключевые слова: Ольга Мак, писательница, Подолье, украинская диаспора.

Summary

Life ways and creational heritage of a famous writer of the Ukrainian diaspora of Brazil and Canada, the author of more than fifty documentary fiction, the prizewinner of a premium of the Ukrainian Literature fund, Podillya dweller Olha Mak are observed in the article.

Key words: Olha Mak, writer, Podillya, Ukrainian diaspora.

Одержано 17 квітня 2013 року

УДК 001.5:930.91:929ПЕТРУНЬ

С.В.Трубчанінов

Видатний історико-географ з Поділля Федір Петрунь

У статті показана багатогранна наукова діяльність уродженця Поділля, викладача Одеського університету, відомого історико-географа Ф.Є.Петруня (1894–1963). Проаналізовано його праці, присвячені історико-географічній проблематиці.

Ключові слова: історична географія, історія України, історія картографії України, Ф.Є.Петрунь, Одеса, Одеський університет.

Федір Євстафійович Петрунь (1894–1963) – видатний український учений, історик, історико-географ, сходознавець, бібліограф, фізико-географ. Незадовго до смерті він передав своє книжкове зібрання, яке містило понад 3500 книг і картографічних видань одинадцятьма мовами з географії, геології, історії, права в дарунок Науковій бібліотеці Одеського університету. У бібліотеці було створено іменний фонд Ф.Є.Петруня, який має виразний краєзнавчий характер, адже містить 1218 видань з українознавства [7].

Вивчення наукової спадщини Ф.Є.Петруня фактично розпочалося лише на початку 1980-х рр., коли Наукова бібліотека Одеського університету видала бібліографічний покажчик праць з передмовою його учениці Ю.А.Амброз [2]. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. різноманітні аспекти багатогранної діяльності Ф.Є.Петруня висвітлювалися в роботах географа Ю.А.Амброз [1], історика О.В.Білецької [3-5], головного бібліографа Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І.Мечникова Є.В.Савельєвої [36] та його сина Віктора [17; 18]. Довідка про Ф.Є.Петруня вміщена в бібліографічному словнику сходознавців – жертв політичного терору [19].

Мета нашої статті – проаналізувати історико-географічні праці Ф.Є.Петруня в контексті його багатогранної наукової діяльності у 20–60-х рр. ХХ ст.

Ф.Є.Петрунь народився 17 лютого 1894 р. у селі Устя Ольгопольського повіту Подільської губернії (тепер – Бершадський район Вінницької області) у сім'ї волосного писаря. Батьки спромоглися дати синові спочатку середню, а потім – вищу освіту. У 1912 р. Ф.Є.Петрунь вступив на історико-філологічний факультет Новоросійського (тепер – Одеського) університету. У 1917–1918 рр. він працював інструктором сільськогосподарського перепису і завідуючим статистичним відділом земських управ у Кам'янець-Подільському і Ольгополі. У 1919 р. розпочалася праця Ф.Є.Петруня у науководослідних установах м.Одеси. Протягом тривалого часу (червень 1919 р. – 1930 р.) він був завідувачем відділу поповнення Одеської Центральної наукової бібліотеки. На цій посаді він займався придбанням літератури і класифікацією нових видань для бібліотеки, у 1920–1922 рр. брав участь в організації бібліографічного кабінету та кабінетів довідкових видань, українознавства, картографії [36, с. 134-135; 35].

Слід зазначити, що Центральна наукова бібліотека (далі – ЦНБ) і особливо кабінет (відділ) українознавства відігравали важливу роль в здійсненні політики українізації. У повідомленні “Український відділ Одеської Центральної наукової бібліотеки”, опублікованому 1929 року, відзначалося, що метою його роботи є створення “бібліотечної та бібліографічної бази для розвитку української культури на Одещині” [36, с. 139].

У 1921 р. розпочалася педагогічна діяльність Ф.Є.Петруня. Спершу він викладав в Одеському інституті народної освіти (1921–1925) – читав курси історії економічного розвитку України, історії матеріальної культури, а згодом ще й в Інституті Народного господарства (1923–1931) – курс економічної географії України. В ІНО він одночасно виконував функції хранителя фондів Музею мистецтв, вів інвентаризацію музейних матеріалів, готував лекції з історії мистецтв і з археології, керував експертною роботою [40, с. 13-14].

Молодий науковець захопився проблемами історичної картографії та історичної географії України. Ф.Є.Петрунь підкреслював, що свої наукові студії з історії України він зосереджував на розробці географічних джерел: списків подорожей, старовинних мап, картографічних видань тощо – та впорядкуванні цих матеріалів у різних фондах ЦНБ. Створений ним картографічний кабінет у ЦНБ налічував близько 17000 одиниць [40, с. 14].

У своїх спогадах видатний історик С.Я.Боровий, який також у 20-х роках працював у Центральної науковій бібліотеці і добре знав Федора Євстафійовича, зазначає, що останній “накопичив величезний запас даних, що відносяться до різних відділів історичної та історико-філологічної науки, але в першу чергу з історії та культури дореволюційної України” [6, с. 140].

На початку 1920-х років в Одесі діяли різноманітні за формою, структурою, тематикою та методикою досліджень науково-дослідні установи. Згідно постанови колегії Наркомату освіти від 9 лютого 1925 р. НДУ могли видавати власні наукові видання – бюлетені, збірки, записки та окремі відбитки праць своїх співробітників [12, с. 213]. Так, було започатковано випуск “Журнала науково-исследовательских кафедр в Одессе”, який призначався для коротких наукових повідомлень [14, с. 210].

В цьому журналі була надрукована перша наукова праця Ф.Є.Петруня, яка присвячена джерелам “Большого Чертежа” – втраченої генеральної карти Московської держави та деяких суміжних земель, яка була визначною пам’яткою російської картографії кінця XVI – початку XVII ст. Проаналізувавши текст географічного опису 1627 року, який був опублікований у 1773 р. (“Книга Большого Чертежа”, далі – КБЧ), а також весь відомий на той час археографічний матеріал, що відносився до території Східної Європи, Федір Євстафійович спробував з’ясувати генезу “Большого Чертежа”. Порівнюючи топоніми КБЧ із топонімією європейських карт XVI ст. він встановив, що віддалена від Дніпра територія Правобережної України, була відображена в КБЧ не за результатами досліджень, сучасних створенню тексту, а має “книжне” походження, оскільки для даного району московські автори не мали на руках “тубільного джерела”.

Ф.Є.Петрунь дійшов до висновку, що основою опису Правобережжя стала карта В.Гродецького у варіанті 1595 р., яка входила до атласу А.Оргелія “Theatrum Orbis Terrarum”. Свої висновки Ф.Є.Петрунь підкріпив порівняльною таблицею зображень європейськими картографами території України з першої чверті XVI ст. до першої третини XVII ст. [22].

У журналі науково-дослідних кафедр м.Одеси вийшло також дослідження, присвячене історичній географії малої Батьківщини Федора Євстафійовича, – Побужжю [30]. Слід зазначити, що остання друкована робота вченого, яка вийшла вже після його смерті, теж стосується рідного Подільського Побужжя [39, с. 247-260].

Досліджуючи Степове Побужжя в господарським та військовим укладі Українського пограниччя Федір Євстафійович аналізує праці Броневського та Боплана. Він вважає, що “мета у обох авторів була однакова – відшукування нових земель та виявлення шляхів для польського магнатства, яке почувало себе в силах перейти до наступу на степові орди. Броневський фіксує в своїм “Описі” ті ж об’єкти, що і століттям пізніш Боплан – опорні пункти тієї міцної мережі, яка повинна була охопити степову Україну” [30, с. 102-103].

В Одеській комісії краєзнавства при ВУАН (1923–1931) Ф.Є.Петрунь від бібліографічні розвідки з історії України, підготував до друку політико-економічний атлас для політосвітніх установ [47, арк. 3]. Під час відряджень до Москви і Ленінграду Федір Євстафійович здійснював наукові пошуки в Публічній бібліотеці АН СРСР, в Археографічній комісії, Російському географічному товаристві, Центральному географічному музеї, Військовому архіві. Особливу увагу він звертав на мапи окремих районів України, детально їх описував [46, спр. 27898, арк. 1-5].

Всього у 20-ті роки було опубліковано біля двадцяти статей Федора Євстафійовича, більшість з яких присвячені питанням історичної географії. Його праці мають велику цінність і завдяки фактичному матеріалу, який вони містять, і як багаті бібліографічні джерела.

Так, у статті, яку 1928 року було надруковано у “Ювілейному збірнику на пошану акад. М.С.Грушевського”, Ф.Є.Петрунь прагнув на підставі аналізу різноманітних джерел з’ясувати питання про територіальний обсяг експансії Великого Князівства Литовського на сході [31, с. 165].

Одну із значних своїх праць він присвятив передісторії Одеси, не обминувши жодного картографічного джерела, в якому було відображено ту місцевість, де у 1794 р. було засновано м.Одесу [23]. Для написання невеликої за обсягом роботи “Старовинні шляхи Одещини” Ф.Є.Петрунем було використано 146 джерел: архівні матеріали, карти, описи подорожей тощо [29]. Федір Євстафійович провів копітку дослідження по вивченню шляхів України першої половини XIX ст.: визначив напрямки чумацьких маршрутів, наніс на власноруч виготовлену карту дані про поштові тракти [24].

Коли в Одесі було організовано філію Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства, у створенні якої якнайдіяльнішу участь брали Наркомат закор-

донних справ та Українська зовнішньоторговельна палата, у травні 1926 р. Ф.Є.Петрунь став вченим секретарем Одеської філії ВУНАС. Як член ВУНАС він готує публічні лекції з економіки, політики та культури східних країн, досліджує українсько-татарські відносини, історію й етнологію тюркських народів, в складі бібліографічної комісії історично-етнологічного відділу працює над зведеним каталогом східної літератури [40, с. 11-13; 41, с. 32; 21; 26].

На Першому Всеукраїнському з'їзді сходознавців, який проходив 23-27 травня 1927 р. у Харкові, на секційному засіданні історико-етнологічного циклу Ф.Є.Петрунь виголосив доповідь “Ханські ярлики на Українські землі” [40, с. 16-17]. Варто зазначити, що ця праця Федора Євстафійовича двічі друкувалася в часописі “Східний світ”. Вперше – 1928 року в друкованому органі ВУНАС [33], вдруге – у відновленому Інституті сходознавства ім. А.Кримського НАНУ в рубриці “Зі спадку наших попередників” [34]. І це не випадково, адже й сьогодні запропоновані автором гіпотези є предметом гарячих дискусій [43; 44].

У 1929 р. на засіданнях комісії історії та етнології тюркських народів Одеської філії ВУНАС у присутності гостей з німецького та японського консульств було заслухано ряд доповідей, серед яких був і виступ Ф.Є.Петруня “Молдавська та ногайська людність у степовій Україні” [46, спр. 27682, 27683].

На Другому з'їзді ВУНАС (Харків, 1-6 листопада 1929 р.) на історичну секцію серед інших представили виступи одесити Ф.Є.Петрунь (“Ногайці у колоніальній політиці царату”) і О.Б.Варнеке (“До соціальної і економічної історії таврійських ногайців”). Учасники з'їзду зустріли їх з особливим зацікавленням і відзначили спеціальною резолюцією – рекомендувати “поставити на чергу виучування решток ногайської людности у межах СРСР” [46, спр. 22917, арк. 1 зв.; 40, с. 16]. В останні дні роботи з'їзду Ф.Є.Петрунь брав участь в засіданнях комісії з вивчення українсько-турецьких відносин під головуванням М.Яворського, де обговорювалися конкретні питання взаємодії української й турецької сторін [40, с. 20].

Проте вже через два тижні після з'їзду до філії було направлено повідомлення, що правління ВУНАС постановило заснувати при Інституті марксизму-ленінізму товариство марксистів-сходознавців, а ВУНАС ліквідувати. Було оголошено про перехід на вищий щабель – “організацію войовничого марксоло-ленінського сходознавства” [40, с. 22]. Практично одночасно розпочалися репресії. В грудні 1929 р. Ф.Є.Петруня було заарештовано в с.Цебриково, де він перебував у відряженні. Його безпідставно звинуватили у протидержавній змові і засудили до трьох років таборів. На щастя, через тринадцять місяців, на початку 1931 р., він був звільнений [17, с. 17-18].

Саме в цей час було також знищено підготовлений до видання комісією дослідження історії Степової (Полудневої) України великий збірник статей “Полуднева Україна” (1931 р.). Серед анонсованих статей була і праця Ф.Є.Петруня “Українські степи за ранньої татарської та за литовської доби. Замітки і зауваження” [16].

Про цей період діяльності Ф.Є.Петруня “езоповою мовою” сказав видатний український історик і знавець картографії Я.Р.Дашкевич: “однак дослідженням спадщини Боплана Петрунь займався недовго (не без зовнішнього впливу)” [9, с. 226]. На наш погляд, саме з огляду на той “зовнішній вплив” не слід брати до уваги наступне критичне зауваження Я.Р.Дашкевича про дослідження з картографії Ф.Є.Петруня, які “зупинились немов на половині дороги, хоча він мав у своїх руках набагато ширший матеріал, ніж його попередник [мається на увазі Ф.Бруун (1804–1880). – С.Т.]. Та й ці праці, цінні своєю фактографією, відбивають тільки можливості використання картографічних даних, а не є дослідженнями, з історії картографії” [8, с. 97].

До оцінки наукової діяльності Ф.Є.Петруня більш зважено підійшов авторитетний дослідник історії картографії Р.І.Сосса. “Тілдно працював на ниві історичного картознавства Південної України, особливо в 20-х рр. ХХ ст., доцент, завідувач кафедри фізичної географії Одеського державного університету Ф.Є.Петрунь (1894–1963) – автор понад 150 наукових та науково-популярних праць, зокрема з картографії минулого, історичної та фізичної географії, з котрих опубліковано лише 45. Основним об’єктом досліджень ученого була історична географія Півдня України від так званої ранньої татарської доби ХІІІ–ХІV ст. до кінця ХVІІІ ст. з широким використанням давніх карт як історичних джерел...” [38, с. 180].

У 1932–1933 рр. Федір Євстафійович працює науковим співробітником Українського науково-дослідного інституту гідротехніки і меліорації і викладачем Одеського інженерно-меліоративного інституту. З 1933 р. розпочалася його педагогічна і наукова робота в Одеському педагогічному інституті, а з 1941 р. – в Одеському університеті [36, с. 136].

Під час війни Одеський університет був евакуйований спершу в Майкоп, а потім – в Байрам-Алі. У Майкопі Ф.Є.Петрунь став виконувати обов’язки завідуючого кафедрою фізичної географії, а згодом ще й метеорології, гідрології і картографії. За його свідченнями, написав в евакуації 3 томи (до 100 друкованих аркушів) історії географії України [15, с. 67-68]. На жаль, під час війни було втрачено картографічне (близько 200 старих карт й їх копій) зібрання вченого [38, с. 180].

8 липня 1944 р. в Байрам-Алі на Вченій раді університету Ф.Є.Петрунь захистив кандидатську дисертацію на тему “Пути и подступы к Днестру. Очерки по истории русской географии второй половины ХVІІІ в.” [28]. Студентка воєнних років, пізніше доцент кафедри фізичної географії ОНУ, Ю.О.Амброз згадувала, що їй “випало щастя слухати лекції Ф.Є.Петруня з фізичної географії СРСР. Ці лекції були глибинними за своїм змістом ... чудовими за формою викладу. До цих пір пам’ятаю оплески, якими був нагороджений Федір Євстафійович за публічну лекцію “Шляхи та підступи до Одеси”, прочитану навесні 1944 р., напередодні звільнення Одеси від фашистських загарбників” [2, с. 4].

У 1949–1963 рр. Ф.Є.Петрунь очолював кафедру фізичної географії Одеського державного університету. Також він був заступником декана і деканом

географічного факультету (1949–1952) [45, с. 10-11]. Незважаючи на свої унікальні, енциклопедичні знання, так і не став професором. Відомий радянський географ, москвич Ю.Г.Саушкін (1911–1982), який надзвичайно тепло згадував про свої прогулянки Одесою з Ф.Є.Петрунем, з жалем відзначив у своїх спогадах, що його кандидатська дисертація не була опублікована, а підготовлена докторська дисертація “Географія лісового покриву південного лісостепу і байрачного степу правобережної України в історичний час” не могла бути захищеною вже за станом здоров’я її автора [37, с. 115].

Професор С.Я.Боровий (1903–1989) у своїх спогадах зауважує, що всі роботи Федора Євстафійовича були на міцному фундаменті та вводили в науковий обіг нові факти. На його думку, Ф.Є.Петрунь залишив після себе небагато опублікованих робіт, оскільки він працював “у такій вибухонебезпечній ділянці, як історія України”. Володіючи великими знаннями з історичної топографії Північно-Західного Причорномор’я, Ф.Є.Петрунь, за твердженням С.Я.Борового, виклав усі зібрані відомості в кількох рукописних дослідженнях, знищених невігласами після смерті автора [6, с. 140].

Захоплення історико-географічними студіями поділяв син Ф.Є.Петруня Віктор (1922–2005), за освітою інженер-геолог. Він зібрав багатотисячну колекцію петрографічних зразків і археологічних артефактів, яку подарував Одеському археологічному музею НАН України. Результати археолого-петрографічних досліджень Віктора Федоровича дозволили зробити історикам важливі висновки з приводу джерел кам’яної сировини первісної людини, шляхів розповсюдження виробів з каменю, міграції народів тощо [11].

На наш погляд, плідна діяльність Ф.Є.Петруня в царині історико-географічної науки недооцінена сучасними істориками та заслуговує на більш поглиблене вивчення, з урахуванням його неопублікованих праць.

Список використаних джерел:

1. Амброз, Ю. А Именная книжная коллекция Ф.Е.Петруня и история ее формирования / Ю. А. Амброз // Іменні колекції професорів Одеського (Новоросійського) університету в Науковій бібліотеці ОНУ – національне надбання держави. Матеріали наук.-практ. конф. – Одеса. 25-26 квітня 2000 р. – Одеса, 2001. – С. 13-17.
2. Амброз, Ю. А. Краткий очерк жизни и деятельности Ф.Е.Петруня / Ю. А. Амброз // Федор Евстафьевич Петрунь (1894–1963). Библиографический указатель / Сост. В. В. Самодурова, ред. Ю. А. Амброз. – Одесса, 1981.
3. Білецька, О. В. Дослідник середньовічного Поділля Федір Євстафійович Петрунь (1894–1963) / О. В. Білецька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2006. – Вип. XI. – С. 316-320.
4. Білецька, О. В. Поділлєзнавча література фонду Ф.Є.Петруня Наукової бібліотеки Одеського Національного університету ім. І.І.Мечникова / О. В. Білецька // Історичні колекції у книгозбірнях: проблеми збереження, вивчення, реконструкції: матер. міжнар. наук. конф. (Одеса, 16-17 вересня 2003 р.) / Одеський нац. ун-т ім. І.І.Мечникова, Наукова б-ка. – Одеса: Астропринт, 2004. – С. 11-19.

5. Білецька, О. В. Ф.Є.Петрунь (1894–1963) – вчений секретар одеської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства / О. В. Білецька // X Сходознавчі читання А.Кримського. Присвячені 135-річчю від дня народження А.Ю.Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції (м.Київ, 5-6 жовтня 2006 р.). – К., 2006. – С. 8-9.

6. Боровой, С. Я. Воспоминания / Саул Яковлевич Боровой. – М.; Иерусалим: Гешарим, 1993. – 384 с.

7. Губарь, О. Фонд Петруня / Олег Губарь // Вечерняя Одесса. – 1984. – 3 октября.

8. Дашкевич, Я. Р. Україна на картах XIV–XVI ст. Стан і проблематика досліджень / Я. Р. Дашкевич // Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 94-100.

9. Дашкевич, Я. Р. Українська бопланіана / Я. Р. Дашкевич // Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К.: Наук. думка; Кембрідж (Мас.): Укр. наук. ін-т, 1990. – С. 209-232.

10. Дложевський, С. Зауваження до статті проф. Ф.Петруня / С. Дложевський // Східний світ. – 1928. – № 6. – С. 172-175.

11. Євтехов, В. Д. Петрунь Віктор Федорович (1 лютого 1922 р. – 6 січня 2005 р.) / Євтехов В. Д., Євтехов С. В., Філенко В. В., Пирогова Г. А. // Геолого-мінералогічний вісник (Кривий Ріг). – 2005. – № 2. – С. 142-144.

12. Левченко, В. В. Історичні дослідження професорсько-викладацького складу Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): напрями і традиції / В. В. Левченко // Харківський історіографічний збірник. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 10. – С. 211-223.

13. Левченко, В. В. Організаційно-дослідницька діяльність вчених Одеси в наукових установах Всеукраїнської Академії наук / В. В. Левченко // Записки історичного факультету ОНУ ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 2007. – Вип. 18. – С. 244-255.

14. Левченко, В. В. Розвиток мережі науково-дослідних установ Одеси в 1920-х роках / В. В. Левченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2010. – Вип. XXVIII. – С. 208-212.

15. Музичко, О. Є. Взаємодія Одеського та Київського книгознавчих осередків у листування одеситів С.Я.Борового, Ф.Є.Петруня, І.Я.Фааса з киянами Ю.О.Меженко та Б.І.Зданевичем / О. Є. Музичко // Вісник Одеського національного університету. Збірник наукових праць. – Одеса, 2010. – Том 15. – Випуск 21. – С. 55-70.

16. Папакіна, Т. П. 3 історії втрачених видань Всеукраїнської Академії Наук: Збірник “Полуднева Україна” / Т.П.Папакіна // Архіви України. – 2001. – № 6. – С. 24-32.

17. Петрунь, В. Ф. Дещо маловідоме з історії іменної бібліотеки Ф.Є.Петруня / В. Ф. Петрунь // Іменні колекції професорів Одеського (Новоросійського) університету в Науковій бібліотеці ОНУ – національне надбання держави. Матеріали науково-практичної конференції. – Одеса, 25-26 квітня 2000 р. – Одеса, 2001. – С. 17-19.

18. Петрунь, В. Ф. До 75-річчя Одеської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства: (Крізь призму родинних спогадів) / В. Ф. Петрунь // Записки історичного факультету ОНУ ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 2001. – Вип. 11. – С. 402-407.

19. Петрунь Федор Евстахевич (1894–1963) // Люди і судьбы: Биобиблио-

графический словарь востоковедов – жертв политического террора в советский период (1917–1991). – СПб, 2003. – С. 300 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://memory.pvost.org/pages/petrun.html>.

20. Петрунь, Ф. Е. Выдающийся русский путешественник (к 15-летию со дня смерти П.К.Козлова) / Ф. Е. Петрунь // Большевицкое знамя (Одесса). – 1950. – 26 сентября.

21. Петрунь, Ф. З татарського минулого Одеси та Одещини [Доповідь у Всеукр. науков. асоціації сходознавства] / Ф. Петрунь // Східний світ. – 1928. – № 3. – С. 325.

22. Петрунь, Ф. К вопросу об источниках “Большого Чертежа” / Ф. Петрунь // Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. – 1924. – Т. 1 (1923/4). – № 7. – С. 37-43.

23. Петрунь, Ф. Качибей на старинных картах / Ф. Петрунь // Записки Одесского общества естествоиспытателей. – 1928. – Т. 44. – С. 191-198.

24. Петрунь, Ф. Мапа шляхів України першої половини ХІХ ст. / Ф. Петрунь // Записки Одеського інституту народного господарства. – 1928. – Т. І. – С. 91-94.

25. Петрунь, Ф. Московські переробки західноєвропейських мап (Правобережжя в Московській мапографії) / Ф. Петрунь // Збірник статей в честь Д.І.Багалія. – К., 1927. – С. 625-635.

26. Петрунь, Ф. Нове про татарську старовину Бозько-Дністрянського степу / Ф. Петрунь // Східний світ. – 1928. – № 6. – С. 155-171.

27. Петрунь, Ф. Первые русские карты окрестностей нынешней Одессы и их физико-географическое содержание / Ф. Петрунь // Труды Одесского университета. – 1955. – Т. 145. – С. 141-149.

28. Петрунь, Ф. Пути и подступы к Днестру: Очерки по истории русской географии 2-й половины XVIII ст.: В связи с военными операциями русских войск, дипломатическими сношениями и колонизационной деятельностью русского правительства / Ф. Е. Петрунь; дисс. ... канд. географ. наук / Одесский государственный университет. – Байрам-Али, 1944. – 283 с.

29. Петрунь, Ф. Старовинні шляхи Одещини: Історично-топографічна довідка / Ф. Петрунь // Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. Секція соціально-історична. – 1929. – № 4-5. – С. 32-43.

30. Петрунь, Ф. Е. Степове Побужжя в господарськiм та військовiм укладi українського пограниччя: замітки до Броневського та Боплана / Ф. Е. Петрунь // Журнал науково-дослідних кафедр м.Одеси. – Одеса, 1926. – Т. 2 (1925/26). – № 2. – С. 91-103.

31. Петрунь, Ф. Східна межа Великого Князiвства Литовського в 30-х роках ХV сторiччя / Ф. Петрунь // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергiйовича Грушевського: З нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. – К., 1928. – Ч. І. – С. 165-168. – (ВУАН. Збірник Історично-філологічного відділу; № 76).

32. Петрунь, Ф. Е. Физико-географическое районирование Юго-Запада УССР / Петрунь Ф. Е. // Научный ежегодник Одесского университета. – 1960. – Вып. 2: Географический факультет.

33. Петрунь, Ф. Ханські ярлики на українські землі (До питання про татарську Україну) / Ф. Петрунь // Східний світ. – 1928. – № 2. – С. 170-185.

34. Петрунь, Ф. Ханські ярлики на українські землі (До питання про татарську Україну) / Федір Петрунь // Східний світ. – 1993. – № 2. – С. 133-143.

35. Петрунь, Ф. Центральная Научно-Учебная Библиотека г. Одессы / Ф. Петрунь // Библиотечное обозрение. – Л., 1925. – Кн. 1. – С. 107-108.

36. Савельєва, Є. В. Дослідження історії України в науково-бібліографічній діяльності Ф.Є.Петруня / Є. В. Савельєва // Вісник Одеського національного університету. Збірник наукових праць. – Одеса, 2007. – Том 12. – Випуск 4. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство: До 190-річчя Наукової бібліотеки ОНУ ім. І.І.Мечникова. – С. 134-143.

37. Саушкин Ю. Г. Географическое мышление / Саушкин Ю. Г. – Смоленск: Ойкумена, 2011. – 218 с.

38. Сосса, Р. І. Дослідження з історії картографії України / Р. І. Сосса // Український історичний журнал. – 2008. – № 3. – С. 176-202.

39. Физико-географическое районирование Украинской ССР / В. П. Попов, А. М. Маринич, А. И. Ланько. – К.: Издательство Киевского университета, 1968. – 683 с.

40. Циганкова, Е. Г. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (1926–1930) (Закінчення) / Е. Г. Циганкова // Східний світ. – 2006. – № 2. – С. 11-23.

41. Черніков, І. Ф. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (1926–1931 рр.) / І. Ф. Черніков // Український історичний журнал. – 1991. – № 2. – С. 31-38.

42. Черніков, І. Ф. До 80-річчя від заснування Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства – 10 січня 1926 р. / І. Ф. Черніков // Східний світ. – 2006. – № 1. – С. 21-24.

43. Шабульдо, Ф. М. Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації / Фелікс Шабульдо // Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії XIV ст. / НАН України. Інститут історії України; наук. ред. Ф.М.Шабульдо. – К., 2003. – С. 8-26.

44. Шабульдо, Ф. М. Чи був ярлик Мамая на українські землі? (до постановки проблеми) / Фелікс Шабульдо // Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії XIV ст. – С. 102-125.

45. Шуйський, Ю. Д. Кафедра фізичної географії та природокористування Одеського національного університету імені І.І.Мечникова / Ю. Д. Шуйський // Вісник Одеського національного університету. – Одеса, 2010. – Т. 15. – Вип. 5. Серія: Географічні та геологічні науки. – С. 7-21.

46. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, ф. Х.

47. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 12, спр. 5852.

Резюме

В статтє показана многогранная научная деятельность уроженца Подолья, преподавателя Одесского университета, известного историко-географа Ф.Е.Петруня (1894–1963). Проанализированы его работы, посвященные историко-географической проблематике.

Ключевые слова: историческая география, история Украины, история картографии Украины, Ф.Е.Петрунь, Одесса, Одесский университет.

Одержано 17 квітня 2013 року

УДК 94(437)“1918/1939”:929ПРИХОДЬКО(477)

О.М.Кравчук

Чехословаччина міжвоєнного періоду в спогадах подолянина В.Приходька

У статті досліджуються спогади В.Приходька про Чехословаччину міжвоєнного періоду в його щоденнику за 1945–1946 рр. Показано роздуми В.Приходька стосовно важливості незалежності для повноцінного розвитку нації.

Ключові слова: Чехословаччина, Закарпаття, міжвоєнний період, Друга світова війна, В.Приходько.

Сучасна історична наука України одним з своїх завдань має розширення джерельної бази, зокрема, з минулого української еміграції міжвоєнного періоду. Залучення до наукового обігу нових документів, пов'язаних з її діяльністю, дозволяє більш повно і всебічно дослідити минуле. До таких джерел належать щоденник Віктора Кіндратовича Приходька (31.01.1886–7.02.1982). Життя та діяльність В.Приходька висвітлені в низці публікацій (О.Завальнюк і В.Стецюк, С.Калитко і О.Кравчук, О.Малюта, А.Трембіцький та ін.¹). Чимало з його багатой літературної спадщини опубліковано. Але щоденник Віктора Кіндратовича ще чекає на свого видавця. Лише окремі уривки з нього під назвою “Сім літ тому” побачили світ 1952 р. на сторінках газети української громади в США “Свобода”².

Мета статті – проаналізувати спогади В.Приходька про міжвоєнну Чехословаччину з його щоденника за 1945–1946 рр.

В.Приходько народився в селі Княжпіль Кам'янецького повіту Подільської губернії у родині вченого-садівника. Отримав вищу юридичну освіту у Дерптському (нині м.Тарту, Естонія) та Київському університетах. Працював в земських установах на Волині, слідчим Кам'янець-Подільського окружного суду. Після Лютневої революції 1917 р. активно включився в український рух, в часи Центральної Ради очолював відділ освіти земства Поділля і губернський комісаріат з народної освіти³. 25 квітня 1918 р. В.Приходька обрали головою Подільської губернської народної управи, яку очолював до середини 1920 р., коли емігрував. Під час повстання проти гетьмана, займав посаду завідувача Відділу судових справ (на рівні міністерства) Директорії УНР у Вінниці (грудень 1918 р.)⁴. Обіймав низку посад в еміграційних урядах УНР, викладав в Українській господарській академії в Подєбрадах (тогочасна Чехословаччина)⁵. У роки Другої світової війни увійшов до складу Українського Центрального Комітету у Кракові. У 1945 р. переїхав до Регенсбургу в Західній Німеччині, у 1949 р. – емігрував до Нью-Йорку⁶.

В.Приходько є автором значної кількості суспільно-політичних праць і, зокрема, мемуарів “Під сонцем Поділля”. Їх перша частина охоплювала період 1895–1907 рр. і була видана в Празі в 1931 р. У 1960–1967 рр. Віктор Кіндратович

працював над другою частиною мемуарів, в якій йшлося про події 1907–1920 рр. Вона побачила світ 2011 р.⁷

На завершальному етапі і в перші роки Другої світової війни, проживаючи в Празі та Регенсбурзі, В.Приходько вів щоденник, названий ним “Великий ісход”. У ньому висвітлено події 1945–1947 рр.⁸. Машинопис щоденнику зберігається в архіві Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). Копія рукопису була отримана директором Державного архіву Вінницької області д. і. н. Ю.В.Легуном і люб’язно надана автору статті. Цитати з спогадів В.Приходька подано зі збереженням мовних і стилістичних особливостей тексту.

На початку щоденника автор зазначає мету його написання. Писати його “змусила” “величава панорама подій, що переходили перед очима сучасників в роках 1941–45, коли розгоргалась глибоко – драматична картина другої світової війни... Річ була в тому, що у цій війні і в переплеті цих подій відбувалася десь у глибині, в підземеллі наша, українська, історія, наші, українські, змагання й намагання використати хід подій, для нашої національної й державної рації. Під цим оглядом робилось щось по цілій Україні, – в Галичині, та Волині, у Києві, Полтаві, Харкові. Робилось по степах українських, робилось і по столицях Європейських. Але робилось таємно, підпільно... І ось – бажання зафіксувати бодай щось із тих подій і наших змагань було причиною думки про Щоденник”.

У першому уривку щоденника про Чехословаччину подано оцінку В.Приходьком важливості незалежного розвитку нації на прикладі міжвоєнного періоду⁹: “Прага. 17 березня 1945 року. Сиджу в каварні “Вальдек” це одна з кращих Віноградських каварень. Сьогодні субота і тому народу в каварні більше. Зокрема, – молоді, що під неділю сходяться сюди компаніями, займають бокси по 5-10 душ і наповнюють кав’ярню веселим духом. Що заздрю чехам – це їхню молодь: за 25 літ спокійного життя в самостійній державі, серед нормальних умов, вони виховали здорову, квітучу, повну сил і життя молодь – хлопців і дівчат. Ось тут, під боком, сидять вони, ці дівчата, – гарні, веселі, усміхнені, добре одягнені, гарно виховані. Їм по 18-20 літ, вони виростили під пильним і дбайливим оком своїх “maminek”, вони вчасно їли й пили, вони, навіть в не заможних родинях, – дістали всі свої “бухтя” і “кнедліки”, дістали не раз “гусу” (гуску) і всі належні подарунки “на Eziska” (на Різдо). Вони нормально перейшли, під доглядом не злих педагогів, свої “міщанки”, гімназії та фахові школи і увійшли в життя в атмосфері громадянської свободи, чуючи вільну думку, вільне слово, пресу, літературу. Правда, наші українці закидають цій молоді “вигідність”, “міщанство”, “без’ідейність”, але я з цим не погодився б. Правда, ця молодь мала *усе* і під оглядом політичним не мусіла ніби й мати якихось “ідеалів”, за які, по нашому східньому і українському зразку, мала б “боротися” і “страждати”. Під цим оглядом може їй і бракує “ідейности”, але загально не можна говорити про розбещеність, зіпсутість чи деморалізованість чеської молоді. Цих хлопців і дівчат, що оце так безжурно “бавляться” у вас під боком в суботу в каварні, ви зустрінете в понеділок за машин-

ками в канцеляріях, за пультами в крамницях, за буфетами в автоматах – і всюди вони – особливо дівчата – будуть з вами милі, ввічливі і веселі, жваво і з охотою виконуючи свою працю. Чеський народ – добрий, сердечний народ і його молодь завжди має охоту чи, як тут кажуть, “dobru vule” зробити вам все як найкраще...”. Зазначені спостереження показують важливість відсутності впливу ідеологій на розвиток молоді, вихованої, переважно, в атмосфері свободи в умовах демократичної ЧСР.

Автор розмірковує над долею української нації: “І ось робиться надзвичайно боляче, коли згадаєш і порівняєш долю нашої, української, молоді. Молоді, що 25 літ жила в злиднях, не доідаючи і не допиваючи, жила в атмосфері морального насильства, бачучи навкруги себе біду, жебрацтво та неволю. Правда, як говорять ті, що побували тепер при німцях на Україні, не зважаючи на все, “біологія” взяла своє; молодь, як та рослина, шукала всяких шляхів та стежок до сонця і таки й на Україні зустрічали наші люди усміхнених дівчат та дещо й хлопців. Але скільки молоді і яка молодь виховалась би в Україні, коли б Україна мала таких 25 років як мала їх Чехословаччина!”. У наступних замітках В.Приходько підсумовує успіхи економічного розвитку самостійного народу, які, на відміну від Радянського Союзу, були не декларованими, а реальними: “Взагалі, на прикладі малої Чехословаччини можна було переконались, що значить, коли народ живе самостійним, незалежним життям, словом, коли є господарем на своїй землі. Який колосальний крок наперед зробила Чехословаччина в усіх ділянках життя: економіка, цивілізація, культура, побут. Досить сказати, що за цих 25 літ в Чехах поставлено принаймні ще третину житлових будинків, проти того, що було досі. А це значить, що люди дістали “жилплощадь”, яка являється основою усього життя: люди стали жити в гігієнічних умовах, настала можливість женитись, мати дітей; майже всюди проведено електрику, ванни і т. д. і т. д. Про всі ці речі в Світах писали, галасували, обіщали – і майже нічого не зробили, а зруйнували й те, що було, а Чехи всього цього dokonali без жадних фраз демагогії, а просто давши людям можливість вільно жити, дихати, працювати і проявляти ініціативу...”. Далі в щоденнику міститься роздуми автора про бажані заходи в розбудові України та забезпечення одного з головних завдань зовнішньої політики – налагодження нормальних відносин з Росією: “Та шкода про це говорити! Большевизм мусить бути знищений, а з тим прийде усе. Передовсім маємо подбати про “біологію”, мусимо наповнити Україну – українцями, зібрати їх з усіх усюдів, – з концлагерів, з Сибіру, Туркестану, з російських тюрем, з еміграції, – обмити їх, нагодувати, напоїти, щоб народ віджив, ожив, відпочив фізично і духово, а тоді помаленьку прийде усе. Тому, після упадку большевизму я дуже боюся нової війни України з Росією і уважаю, що наша дипломатія, разом з дипломатіями усіх поневолених Росією народів – поляків, фінляндців, естонців, латишів, литовців, грузинів і т. д. мусять ужити героїчних заходів, щоб встановити з великоросами якийсь мирний “modus vivendi”.

Коли я оце писав, підійшов до мене один Чех, прізвища якого я навіть не

зрю, а якого часом зустрічав у “Вальдеку”. Він звернувся до мене: “Jak se daří, Pane Professore?!” Я йому відповів: “Та що ж. Чекаю, коли вже треба буде утікати з Праги”. – “А прос”? (себто: “А чому?”) Як “прос” (чому) – від большевиків! – “Ale, Pane Professore, voni vam nic ne udelaji, a vubec nicdo ne musi utikat!” – Ну, то ми, українці, вже краще знаємо, чи треба чи не треба!” – “Tak ja Vam, Pane Professore, neso reknu, co Vas prekvári” (Так як вам, пане професоре, дещо скажу, що вас здивує). – І, підсунувшись до мене, він почав мені шепотіти останню новину: “Чи знаєте, що Німеччина запропонувала перемирря Англії й Америці? Це – найновіша звістка, що зворушила усю Прагу. Кажуть, що Стокгольм взяв на себе посередництво”. І почав далі говорити: “Ви розумієте, коли це правда, тоді всі ми, чехи, і всі ви, емігранти, до одного, будемо потрібні. Бо перемирря базується на тому, що англо-американці припинять свій наступ на Німеччину, а Німеччина має всі сили кинути на большевиків!... Отже, з огляду на те, що большевики це – “Rusy”, себто словяне, то усі словяне мусять стати на поміч большевикам проти німців.” Я не міг не розсміятись з наївності мого інформатора. Скільки Чехам не поясній що таке большевизм, вони нічого не розуміють, не вірять і не хочуть – я би прямо сказав – не можуть вірити. Вони мають одного ворога – німців і поза тим нічого не хочуть знати...”. У зазначених словах проявилось розчарування автора у небажанні чеської еліти знати правду про тоталітарний режим, а також настрої населення з їх чутками про спроби сепаратних переговорів західних демократичних держав з Німеччиною, які саме тоді мали місце у Швейцарії, про що не міг знати В.Приходько.

Віктор Кіндратович висловив свої думки щодо чуток про перемир'я і його можливих наслідків для українців: “...Одначе, звістка про перемирря чи про можливість перемирря мене зацікавила. Але чи може це бути? Правда, хоч політика останніх часів – це є бандитизм і цинізм, а все ж не віриться, щоб “союзники” англо – американці так просто і так цинічно зрадили большевиків, давши можливість німцям усї свої сили кинути на Совіти при найближчій офензиві, що оце готується. Словом, найближчі дні з'ясують, що є в тім правди. Розуміється, для нас, українців, це дуже потішаюча звістка. Звичайно, при умові, що Німці зовсім відмовляться від політики, яку вони провадили на Сході під час свого першого наступу на большевиків...”.

Другий уривок з щоденника стосовно Чехословаччини відноситься до Закарпаття, яке у 1919–1939 рр. було частиною цієї держави. Він написаний у Західній Німеччині, в Регенсбурзі 23 березня 1946 р.¹⁰: “...На цих днях українське громадянство згадувало одну – як звичайно в українців – сумну дату: це семиріччя з дня проголошення самостійної Української Республіки – Карпатської України. Сталось це проголошення 15 березня 1939 року. Я особисто був тоді в Хусті, столиці Карпатської України, був на засіданню Соїму Карпатської України, який прийняв конституцію нової держави й обрав першим президентом її заслуженого карпатського діяча – священника о. Августина Волошина. Але був також свідком і учасником сумної події, коли, уже на

другий день по проголошенню, на молоду самостійну республіку напала мадярська армія й увесь карпатський уряд, сойм, міністерства і всі діячі – видатніші і звичайні, – мусіли тікати од ворога, який не тільки займав територію, але нищив усе, що носило тавро українства. Отже це був “великий ісход” українців з невеличкого клаптичка рідної землі, де місцеве населення, а може ще більше – українська еміграція мріяли знайти притулок і працю “у себе вдома”. Треба зазначити, що, хоч “Карпатська Україна” існувала дуже не довго, всього півроку – від початку її будування (жовтень 1938 року) до його завершення (15 березня 1939 року), однаке широке українське суспільство, розкидане по Європі, еміграція американська і ціла Галичина з Волиню, що були тоді під Польщею, поставились з якоюсь особливою симпатією і сердечністю до державного відродження цієї невеличкої й найбіднішої вітки українського народу, до цієї маленької української “Срібної Землі”. Всі ми, звичайно, розуміли, що “Карпатська Україна”, де живе 1/80 частина українців, не є вирішенням українського питання. Але тоді ми ще Гітлера не розкусили і з радістю повірили німецькому міністру закордонних справ Ріббентропу, який сказав о. Волошину у Відні: “Засукуйте рукава і працюйте. Ближче майбутнє принесе здійснення Ваших мрій”. Ми всі тоді вирішили й надіялись, що Карпатська Україна, – це початок самостійної великої сорокмільйонової Української Держави. Звідси той ентузіазм і той надзвичайно жвавий рух, який повстав навколо “Карпатської України”. Про це колись сподіваюсь написати спеціально у своїх спогадах...”.

Прикметно, що у фонді “В.Приходька” Центрального державного архіву вищих органів влади і управління у м. Києві міститься рукопис статті Віктора Кіндратовича “Праця й турботи уряду Карпатської України”. З нього випливає, що В.Приходько перебував в Закарпатті з 3 січня до 16 березня 1939 р.¹¹. Завершується цей уривок з щоденника Приходька наведенням тексту статті “Незабутня дата”, яку підготував учасник подій на Карпатській Україні, редактор єдиний єдиної офіційної газети краю “Нова Свобода” С.Довгаль (Дм. Сіях) і опублікував у Регенсбурзькому “Слові”.

Отже, щоденник В.Приходька містить важливу інформацію щодо особистих оцінок автором міжвоєнної Чехословаччини, Закарпаття, в яких містяться роздуми стосовно важливості незалежності для розвитку нації. В.Приходько постійно порівнює долі чеського і українського народів, критикує політику як нацистської Німеччини, так і Радянського Союзу щодо українців, розмірковує над майбутнім своєї Батьківщини.

Примітки:

1. Завальнюк, О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам’янець-Подільський, 2009.; Завальнюк, О. Віктор Приходько і заснування Кам’янець-Подільського державного українського університету (1918 р.) / О. Завальнюк // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Вип. 15. – К., 2003. – С. 31-36.; Приходько Віктор // Енциклопедія Українознавства. II. – Л., 1996. – Т. 6. – С. 2346.; Трембіцький, А. А. Віктор Приходько

у визвольних змаганнях українського народу в 1917–1922 рр. / А. А. Трембіцький // Формування та діяльність українських національних урядів періоду української революції 1917–1921 рр. – Кам’янець-Подільський, 2008. – С. 315-330.; Кравчук, О. М. Спогади В. Приходька як джерело з вивчення історії кооперації на Поділлі / О. М. Кравчук, С. Л. Калитко // Споживча кооперація Поділля: через століття до майбутнього (27-28 травня 2010 р.). – Вінниця, 2010. – С. 84-87.; Малюта, О. “Просвіти” і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.) / О. Малюта. – К., 2008. – С. 620.

2. Приходько, В. Сім літ тому... / В. Приходько // Свобода. Український щоденник. – Джерзі Сіті і Нью Йорк, 1952. – 13 лютого. – С. 2; 14 лютого. – С. 2; 15 лютого. – С. 2; 16 лютого. – С. 2.

3. Малюта, О. “Просвіти” і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.) / О. Малюта. – К., 2008. – С. 620.

4. Там само. – С. 621.

5. Кравчук, О. М. Українсько-чеські освітанські зв’язки в 1920–1939 рр.: освітня Поділля в українських навчальних закладах міжвоєнної ЧСР / О. М. Кравчук, Н. М. Марценюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам’янець-Подільський, 2009. – Вип. 14. – С. 213-227.

6. Трембіцький, А. А. Віктор Приходько у визвольних змаганнях українського народу в 1917–1922 рр. / А. А. Трембіцький // Формування та діяльність українських національних урядів періоду української революції 1917–1921 рр. – Кам’янець-Подільський, 2008. – С. 326.

7. Приходько, В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2. / Віктор Приходько; упорядники і автори передмови Ю.Легун, О.Кравчук. – Вінниця: ТОВ “Консоль”, 2011. – 416 с.

8. Приходько, В. “Великий ісход”. Щоденник. Рік 1945-й / В. Приходько. – Нью-Йорк, 1966. – 170 с. // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька.; Приходько, В. “Великий ісход”. Щоденник. 1946 рік / В. Приходько. – Нью-Йорк, 1966. – 365 с. // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В.Приходька.

9. Приходько, В. “Великий ісход”. Щоденник. Рік 1945-й. / В. Приходько. – Нью-Йорк, 1966. – С. 46-49.

10. Приходько, В. “Великий ісход”. Щоденник. 1946 рік / В. Приходько. – Нью-Йорк, 1966. – С. 114-118.

11. ЦДАВОУ, ф. 3838, оп. 1, спр. 2, арк. 89-93.

Summary

This article investigates the memories V.Prihodko about the Czechoslovakia interwar period in his diary for 1945–1946. The author displaying the V.Prihodko reflections on the importance of independence for the full development of the nation.

Key words: Czechoslovakia, Transcarpathia, the interwar period, World War II, V.Prihodko.

Одержано 24 квітня 2013 року

УДК 821.161.2.–1.09

Є.І.Сохацька

**Співці подільської землі:
Наталія Кашук, Афанасій Коляновський і Петро Фаренюк**

У статті аналізується творчість трьох подільських поетів під кутом зору вияву концептів шістдесятництва.

Ключові слова і словосполучення: хрущовська відлига, національна ідентичність, любов і повага до рідного слова, високий патріотизм.

На презентації книжки І.Дзюби “Є поети для епох” Ліна Костенко так визначила силове поле шістдесятництва: “Багато пишуть і сперечаються про те, ким були шістдесятники і що таке взагалі “шістдесятницьке мислення”. На мій погляд – це “**високовольтна лінія духу**” [Авт.] [2, с. 8]. Вони творили її, цю лінію, лінію високої духовності, складовими якої були національна ідентичність, любов до рідного слова, любов і повага до простої людини та глибокий патріотизм.

Однією з перших шістдесятниць судилося стати **Наталії Кашук** (1937–1991). Її дитячі та юнацькі роки пройшли в Кам’янці-Подільському (народилася у м.Слов’янську на Донеччині 25 жовтня 1937 р.). Тут навчалася в школі №5 (тепер школа-інтернат №2) з 1994 по 1954 р. і закінчила її із золотою медаллю. Школа була особливою: тут раніше знаходилася приватна жіноча гімназія, відкрита ще 1901 року випускницею історико-філологічного відділення Київських вищих жіночих курсів Стефанидою Славутинською. До речі, саме в цій школі на хвилі революційного піднесення 1906 року було введено вивчення української мови [8].

Після невдалої спроби вступити на філфак Московського університету дівчина за порадою її літературної наставниці доцента Кам’янець-Подільського педінституту Євгенії Гінзбург подає документи до Чернівецького держуніверситету і 1 вересня 1954 р. стає першокурсницею філологічного факультету. Але не поривала зв’язки з Євгенією Гінзбург. Напевне, з її подачі у літературній новинці часів хрущовської відлиги літературно-художньому альманасі “Кам’янець-Подільський” (1956. – Вип. 1) було опубліковано три поезії Наталії Кашук “Леся Українці”, “Сестрі” і “Етюд” [3, с. 31-32].

Показовим щодо визначення смислів подальшої творчості молодої поетеси (йшов 19-ий рік!) є вірш “Лесі Українці”. Образ мужньої поетеси в поезіях її зрілого віку буде постійним як взірець мужності й сили волі, стає її кумиром.

Цей феномен, крім усього, продиктований обставинами її особистого життя. Важке повоєнне дитинство далось взнаки: її здоров’я руйнував ревматизм, спричинив і хворобу серця. Початки хвороби змусили дівчину переїхати у Київ до сестри Лесі, її чоловік Дмитро Наливайко був лікарем. Сподівалася на добрий догляд за її здоров’ям. Тому з 1 вересня 1956 року вона уже студентка Київського держуніверситету імені Тараса Шевченка. Якраз тоді у Кам’янці появився згадуваний альманас (1956 р.). У вірші “Лесі Українці” продекларовані ті прин-

ципи, які стали основоположними у її поетичній творчості загалом. Це *відданість народові* (“Твої слова, гарячі, запальні / Мені глибоко в душу западали / І віддано любити мене навчали / **Народ свій рідний...**” [Авт.]) [3, с. 31], *закоханість у народну пісню* (“Пісні дівчат у надвечірню пору / Тоді я полюбила назавжди” [3, с. 31], *віра у магічну силу поетичного слова* (“Чи виростуть в моєй пісні крила, / Чи полетить вона над рідним краєм, / Чи найде відгук в людях – я не знаю” [3, с. 31]). Визначено й таку улюблену тему її поезії, як тема Поділля, рідного Кам’янця, до якого линула всі свої роки: “Мій рідний край, моє Поділля миле... / Красу лісів задумливо сувору, / Фортець і замків мури вікові – / Сторіч минулих пам’ятки живі, / Дністрову хвилю грайливо-прозору / І верби, що схилились до води... / Тоді я полюбила назавжди” [3, с. 31].

У Києві стає членом літстудії при видавництві “Молодь”, якою керував Дмитро Білоус (1955–1965). Про свою дружбу з творчою молоддю він пізніше на схилі літ (2002) згадував з теплотою. Серед них названа і Наталя Кашук: “Команда лишалася юною // В роки **шістдесяті**, [Ред.] коли / Пливли ми вітрильною шкуною, // В незнане прийдешнє пливати <...> // Була наша студія кузнею / І літінститутом була <...> / Вродливиці наші, розумниці, / Дівчата – як бджілки в рою / Вродливиці наші, розумниці – / Як мову любити свою! / За рідне соромитись нічого. / Леліяли ви кожен наш звук, / Тамарочко цвіт Коломійчихо, / Приходько, Гриненко, **Кашук** [Авт.] [6, с. 238].

Працює літконсультантом у видавництві “Молодь”, у журналі “Україна”, стає у 70-ті роки членом Спілки письменників України.

Одна за одною виходять її поетичні збірки, найпомітніші з яких “Обереги” (К., 1979), “Високе відродження” (К., 1986) і “Самоцвіти” (1989). Останньою мала бути збірка “Оболонь”, але смерть на 54 році життя (1991) перекреслила задумане. Помітним, але недооціненим критикою явищем в сучасній українській літературі, назвав поезії Н.Кашук Дмитро Павличко. Це, за його переконанням, “поезія чесна й щира, щемлива й мужня, драматична і життєствердна” [7, с. 4]. Привабливим є образ ліричної героїні її поезії – образ жінки, перейнятої однаковою мірою як своїми особистими, так і громадянськими болями, жінки мужньої й одержимої творчістю. Цим останнім Наталя Кашук нагадує Лесю Українку. Власне, вплив геніальної Лесі на її творчість є безперечним. У збірці “Самоцвіти” є вірш-заповіт, справжній поетичний маніфест “Не смій смутитись”, в якому відчутна асоціація з Лесиним “Без надії таки сподіваюсь”:

Мене вестимуть знову на межу
Заприсягать у вірності, жазі
Єдиного у небі сонцебога.
Пройдуться шалі терезів –
То Слово здобуває перемогу.

.....
А слово – то й політ,
І скорбні лови,
Сивинами осяяна любове! [4, с. 76].

Наталія Кашук ніколи не забувала Кам'янець-Подільський – місто над Смотричем, де вона зростала, захопилася поезією, у чарівний світ якої ввів шкільний учитель та доцент тодішнього пединституту, легенда подільської філології Євгенія Гінзбург. Рідному місту вона присвятила поезії “Подільська квітка”, “Криниця біля Кам'янець-Подільської ратуші”, “Полон”, “Зінька Кармелючка”, “Землякова калина”, “Царенко” та інші [1, с. 4]. Часто приїжджала в Кам'янець, адже тут проживали її друзі, шанувальники її таланту та світлої й печальної поезії. Навідувалася до рідної школи, пединституту, дарувала людям книги, була на відкритті меморіальної дошки на будинку по вул. Лесі України, де народився Микола Бажан (1988 р.). Пам'ятною була участь поетеси в роботі Всеукраїнської наукової конференції “Т.Г.Шевченко і Поділля” (1989), зорганізованій філологічним факультетом тодішнього Кам'янець-Подільського пединституту, де вона виступила з доповіддю “Т.Г.Шевченко і народна пісня”.

Наталія Кашук за походженням була українською, постаттю з досить виразним почуттям національної гідності, з високим рівнем національної свідомості, залюбленою в українську старовину, чому сприяла дружба й опіка над нею відомої кам'янецької фольклористики й краєзнавця Тамари Сис-Бистрицької.

До когорти подільських шістдесятників належить і патріарх української поезії, син подільської землі **Афанасій Коляновський** (нар. 1925 р.). Він є автором понад 15-ти поетичних збірок. Найпопулярніші з них: “Сльозою згірколю не змилось” (1990), “Повернення до себе” (1992), “На грані часу” (1993), “За словом слово” (1994), “Вибір” (1995), “Підкова на щастя” (1996), “З дерева буття” (1997), “Веління совісті”, “Очима пам'яті” (1998), “Цвітвидь райдужна” (1999), “Нерідний дід” (1969, 2002), “Літоспад” (2000), “Живу своїм” (2003).

Творчий спалах поета припав на доленосні для України 90-ті – роки проголошення і утвердження її незалежності. Минулася пора табу і закритого інформаційного простору. Поет, мов той фенікс, воскресає духом і спішить поділитися зі світом багатством своєї душі та блискучими гранями поетичного таланту.

Талант його, зрозуміло, передусім даний Богом, але відчувається добра філологічна підготовка. А вона справді є такою: навчався ж бо на історико-філологічному факультеті Кам'янець-Подільського педагогічного інституту (нині Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка), славного своїми літературними талантами. Тут навчалися В.Свідзінський, В.Поліщук, Л.Дмитерко, А.Сваричевський, І.Лов, В.Горбатюк, В.Нечитайло, О.Климчук та інші. Вела його по літературній стежці, як і Наталію Кашук, Євгенія Гінзбург, доцент інституту, ніжна, турботлива та високоєрудована людина. Залюблений у класику, він творчо збагачувався, опановував її образи та прийоми, органічно вплітаючи їх у свою поетичну канву. Ремінісценції з творчості Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, М.Коцюбинського, М.Рильського, В.Симоненка, Д.Павличка, переклади з С.Єсеніна та М.Ісаковського є цьому доказом.

Пора становлення А.Коляновського припадає на післясталінські часи, коли ламалися ідеологічні догми та наближалася пора хрущовської відлиги. У поезії “Під кам’янецькими каштанами” (збірка “З дерева буття”, 1997) він зізнається: *О спогади студентських днів / Перед світанками рум’яними, / Як мріяли, як дух мужнів* (Авт.) / *Під кам’янецькими каштанами* [5, с. 257].

А те, що дух у поета мужній, козацький, справді український, свідчить уся його творчість. Концепт України, українського кореня є наскрізним, стрижневим. У підсумковій збірці “Живу своїм” поет торжествуюче твердить: *Знаю: / Мимовільно повторюсь, / Бо відродно серцю від повторень. / Як люблю свій український корінь, / Хоч і не до вподоби це комусь. (“Знаю”)* [5, с. 387].

Щире поетове одкровення у своїй вірності українському переплітається з різким осудом тих, хто позбавлений такого відчуття національної ідентичності. Це є теж прикметною рисою його письма. Поет відкрито наступальний, не байдужий до “безбатченків зухвалих”, тих, хто виявляє “лакейську сприть”: *Тих не сприймаю, що не тямлять, / З якого кореня пішли. / Вони, безбатченки зухвали / Зросли на виявах сновидь, / Однаково їм, хто медалі / Почепить за лакейську сприть. / В таких вітчизни бути не може, / Вона безмовна тїнь для них, / Зате влаштують власне ложе, / Немов для ангелів святих (“Пам’ять”)* [5, с. 389].

Поет декларує себе питомим українцем, мислить і творить образне, смислово закладоване письмо виразно “українно”: *Я до вас з потойбіччя прийду, / Крізь редути прорвусь неодмінно, / Зупинюсь у вишневім саду, / Обіймусь з усіма українно* (Авт.) / – *А чи все тут у вас до ладу? / І за мною летить навздогінці: / Ми ж такі, як і ти, українці. / Я до вас неодмінно прийду. (“Я до вас з потойбіччя прийду”)* [5, с. 352].

Якщо уранній збірці “На грані часу” образ України зашифрований в образі “рідної землі”, “духу землі”, “курликанні журавлів”, “земного тяжіння”, “отчої землі”, “землі подільської”, “предківських джерел”, то у збірках, видрукованих після проголошення незалежності України, концепт України є домінуючим. Він усією душею поета-патріота вітає світлий Серпень, його вибір бути на сторожі Української Державності, яку підривають власна українська зневіра та боягузтво: *В очі Серпню дихає зима. / Ще в собі холопства не зборили, / Страх який – а як без ковбаси, / Хто ми – слов’яни, чи моголи – / До Москви наверхні носи. (“Аргумент”)* [5, с. 179]. Шевченкова ремінісценція із “І мертвим, і живим” (“моголи”) тут влучно увиразнює ідею вірша, є підтвердженням спадкоємного відстоювання української національної ідеї.

Поет радісно вітає вільну Україну. Вона для нього “пшенична, калинова, солов’їна / Живуча незалежна Україна” (“Щасливий, хто...”). Він знаходить для неї барвисте і образне слово, слово, що ясне надією і вірою в майбутню “дорогу людську”. У поезії “Провесінь” (збірка “Вибір”) він бадьорим голосом схвалює український вибір: *Розневолена ясна година / Розворушить уяву палку, / Де весела селянська родина / Вибирає дорогу людську... (“Провесінь”)* [5, с. 191].

Поважний вік та багатий життєвий досвід дають право поетові застерігати сучасників від неминучих перешкод чи труднощів на шляху українського поступу. Однією з таких є байдужість, черствість душ, не підготовлених до сприйняття нового: *Черства душа для себе і в собі, / То не питання, чом така жорстока / Байдужість розповзлася у юрбі* (“*Черства душа*” [5, с. 252]).

Майстер пейзажних замальовок, поет засобами народного паралелізму, алегоричної символіки стверджує неминучість природного поступу до оновлення, як це і є в українському прикладі: *Така природа спраглого єства – / Позбутися холодного застою, / Щоб оживитись гранню осяйною, / Коли росю вибризне трава* (“*Зморожено кружляє сніг ліниво*”) [5, с. 271].

Ніжний лірик використовує гнівну лексику, різкий тон, коли йдеться про недругів незалежності, тих, хто позначений рецидивами імперського мислення. Йдеться передусім про північних сусідів та п’яту колону в Україні:

І претензій у сусідів много – / Те віддай і тут їм поступись, / Скільки в них до України злого! / Все для них, як вже було колись. / Світ хотіли затягти в покору, / Жах імперський досі не затих, / Бо нічому не навчились впору, / Ніби час кривавив не для них. / Бач, яка колонія невдячна, / Розпирає збирачів пиха. / Буде наша воля необачна – / Стисне горло їй крутіж лиха (“*Збирачі*” земель”) [5, с. 364].

Українська державність, нова доба стала міцною ідеологічною підпорою для поета. Він проявляє високу громадянську мужність, переосмислюючи та оцінюючи “червоне минуле” і, показово, самого себе. Визнати свої власні “гріхи”, “гріхи молодості”, за його визначенням, – це не кожному під силу. Це під силу людям мужнім і сміливим, яким є поет. У поезії “*Материнський дар*” він скрушно зізнається, оцінюючи своє творче ремесло – ремесло володіння таїнами материнської мови: *І каюсь – грішив я, бувало, – / В плакатному галасі днів. / Тебе шанувати не вмів / І думку вдягав як попало, / А дух туманів* [5, с. 109].

Справжнім поетовим одкровенням є вірш “*Якби відразу вірив істині*”. Тут знову маємо самокритичні вислови (“*Якби вірив істині / І слизьким словом не крутив*”), нарікання на вчителів, які “не тої душі давали хліб, / Співали оди і лукавили, / За велич видаючи дріб” [5, с. 99].

Однак ці мотиви поодинокі, здебільшого в поета знаходимо інше – це декларування вірності правді, ідеалам краси та життєтворення. Свою поетичну ниву він називає “романтичною тополею” (“*Мій сніг*”), бо засівав її зернами добра, справедливості та надії. Не випадково одним з улюблених поетових жанрів є жанр ідилії: *Серце потягнулось до ідилії. / Постривайте, а чому би й ні, / Як живем на Україні милій, / А не на арктичній льодині* (“*Любо ж як...*”) [5, с. 101].

Лише відречення від минулого дало поетові виразно проявити свою справжню суть, серцевину якої є глибокий патріотизм, любов до матері-України. Знаменними є такі слова: *Я, звільнившись від сваволі, / Крикнув, що не блудний син* (“*Хочу сонця, драпну волі...*”) [5, с. 193].

Поет хоче стояти “непокірним / На крутому перехресті” (“Я хотів би...”), прилучатися до світла свободи (“Щасливий, хто...”).

Власне за ці питома українські порухи душі, признається поет, не раз сипалися удари долі на нього, гартуючи його духовну міць. У поезії “Дякую Всевишньому за час” він привідкриває завісу своїх людських страждань: *Дякую Всевишньому за час, / Що відвів мені на світі бути, / Вперто вибиратися із скрути / Із набором духу про запас. / Як мене затуркував сіряк / Усмішкою схованої злості! / Але йде до мене слово в гості – / Мабуть, то оптимістичний знак. / І тому я досі “на плаву”, / Ти ж, сіренький, їж свою халву* [5, с. 376].

Про подібне йдеться у “Сімдесятій осені” (“кривда без спокути”, “сиплять удари”), “Над землею сум’яття хмар...” (“недобре око”), “Дивування” (“зболено час одійшов”) та багато інших.

Особливо безкомпромісний поет у ревізії минулого, у зриванні масок з її червоного “обличчя”, такого ненависного любителем свободи та української ідентичності. Він згадує про хвили викошування свідомих українців, свавілля більшовицької влади: *А скільки в бойовищах вас лягло, / В гулагах за дротами постівало! / Було жахливе невстигле зло – / Кісток йому завжди не вистачало (“Ще жменечка життя у тебе є...”)* [5, с. 354].

Темі сталінських репресій присвячено поезії “У дротах Колима, Соловки”, “Було спочатку слово. Боже слово”, “Дерева вирости з берізок”, “Дзвін” та багато інших. Образ болю передається засобом метафоризованого письма, влучним і смислово глибоким (“І душі гриз повзучий гніт”; “Шкребеться поглинальний час, / Пелюстя щастя гине в ньому”; “І червонів програмний світ”; “Як давній біль, ятрить жаль / За всім, відібраним насильно” та ін.).

Критика сталінізму, “червоного терору” переключачється у духовний план. Володіючи силою художнього узагальнення й образності, поет акцентує увагу на духовних деформаціях людської психології, спричинених нелюдським режимом. Ламалися навіть сильні особистості (яким, безумовно, є сам поет), рецидиви страху раз по раз появляються у свідомості поета. Показовим у цьому плані є вірш “Невідомість” (зі збірки “За словом слово”, 1994). Дозволю собі навести його повністю: *Гнітить повзуча свідомість, / На обезлюдненім шосе / Нема ні лялечки, натомість / З полів соломою несе. / Щораз посіпується око / І ніби зашпори в руках, / І десь всередині глибоко (Авт.) / Надламує надію страх. / Це – як за давнена хвороба, / Їй не завадить екстрасенс. / Хіба що перехрестиш лоба, / Якщо вбачаєш в тому сенс* [5, с. 170].

Так могла написати широкої душі людина, відкрита для світу, готова поділитися з іншими своїм сокровеним, болісним, тим самим застерігаючи інших від хвороби страху – тієї сумної спадщини минулого, наслідки якої відчуються сильно й сьогодні. Саме в цьому велике громадянське значення поезії А.Коляновського, її потрібність для духовного оздоровлення нації, знекровленої страшними експериментами червоних пророків.

Громадянську мужність й ідейну безкомпромісність проявляє поет, характеризує стан життєвого рівня населення сучасної йому рідної, але такої

невдячної до самотніх і зболених життям людей України. Він не замкнувся в романтичному “флері”, ідилічному тумані (хоча й називає свою поетичну ниву “романтичною тополею”). Він, як вправний хірург, розрізає болячки сучасного життєладу. Серед них – передусім бідність, матеріальна скрута людей: “Чалапає бабуся в куфайчині, / – Чи хлібця привезуть з райцентру нині...” (“З натури”); І розпинають бідну волю, / І дитинча в колісці мре...” (“Дерева вирости з берізок”). Риторичною фігурою зависає голос поета: *Не було бойовища – / А калік, а могил! / Вітер в чорному свище / Розчепірням крил. / Хто зупинить Руїну? / Де ви, горді мужі? / Щоб спасти Україну / На обвал-рубєжі* [5, с. 328].

Знаючи сучасний фізичний стан поета (втратив ногу, тому й говорить про себе як “мічений залізом і вогнем”), його певну ізолюваність від ритмів сучасного життя, дивуєшся його обізнаності з суспільними проблемами і болями. Справедливо зазначив його колега по перу сучасний хмельницький поет Микола Мачківський, що вірші А.Коляновського родяться не в результаті художнього домісли, а є плоттю і кров’ю його життя. І цього треба навчитися сучасній владі, політикам, які відгороджуються від життя великим муром байдужості, нерозуміння, перетворюючись у касту. Сучасну українську владу поет називає лукавою та свавільною (“Живем, мов при дорозі”, “І знову осінь, вся твоя”, “За народними мотивами” та ін.), а вік – глитайським та лихоманним (“Двоє вікон”).

Однак українська душа поета не озлоблена. Він – людина оптимістичного настрою, тому сподівається, що Україна подолає труднощі і світлом буде осяяне її майбуття. Тема надії передається наскрізним метафоричним образом світла, розпростороного світлограю, сонцеликого дня, мирного сонця. Він проголошує: *Здуцитьсь духовний гніт. / Вільні без конвою, / Попливемо в тихий світ, / Де нема розбою* (Збірка “За словом слово”, “Фантазія”) [1, с. 175]. Сподівається щиро, що “в добу нову / Прийде онукам мирне сонцеліття” (“Сподіваюсь”). Він твердо переконаний, що Україна вистраждала право на щастя: *Летить магія щастя / Без оглядки на час, / Скільки йому удасться / Супроводити нас?* (“Протуберанці сонця”) [5, с. 174].

“Живчик надії”, що ворухиться “на кінці мерзлоти”, символізує, вірніше пророкує кінець українським злигодням. Поет є майстром метафоризованого письма, світлої образності, тому його поезія хвилює, пронизує, переконує в правоті його слова, вселяє надію. “Живи для всіх, рятуєча надіє, / Аби не знати горя і розлук”, – напучує поет (“Волошка пахне любощами рук”).

“Родзинкою” поетичного доробку поета є тема рідного Поділля, подільської сонячної землі, зокрема Кам’яця-Подільського. У поезіях, присвячених цій темі, висловлені синівські почуття до отчого дому, подільських джерел та подільського хлібного поля. Це поезії “Глибока вода”, “Земля подільська”, “Удріівці”, “Тихо долиною”, “Про тебе думаю щодня”, “І надихне краса”, “Дзвінкого неба голубий намет...”, “Материночка”, “Біла квітка на воді...”, “Щасливий, хто...”, “Чекання” та ін.). Відомим є народне прислів’я “Де родився,

там і згодився...”. Хто не пориває зв’язків з малою батьківщиною, із землею батьків, із землею, з якою він пов’язаний захищеною пупиною, той лише має право назватися щасливою людиною, справжнім її сином. Поет живе болями земляків, любується красою молоді (“Рідне”), віддає належне терплячим людям, хліборобським рукам. Клянеться їм в синівській любові, вдячний за натхнення і творчу силу: *Цвітуть подільські небеса, / В них щебетання ластів’яче, / Зродилось почуття юначе, / І кличе голуба яса. / В хлібах перлиниста роса / На сонці радістю проплаче, / Цвітуть подільські небеса, / В них щебетання ластів’яче. / І надихне тебе краса / Іти за щастям нетерпляч* ... [5, с. 385].

Не випадковим є в поетовому арсеналі концепт українського кореня, символу спорідненості з рідною землею, виявом його високопатріотичних почувань і переживань (“Знаю”, “Пам’ять”, “Щасливий, хто...”, “Удрівці”, “Вода”, “Світ непрямої” та ін.). Поет щиро зізнається:

Мимовільно повторюю,
 Бо відродно серцю від повторень.
 Як люблю свій український корінь,

Хоч і не до вподоби це комусь (“Знаю”, збірка “Живу своїм”) [5, с. 387].

Петро Фаренюк (1932–2006) – молодший сучасник Афанасія Коляновського, навчався, як і він, у Кам’янець-Подільському педінституті, 1963 року закінчив історико-філологічний факультет (український відділ). Дебютував, як і Н.Кашук, в альманасі “Кам’янець-Подільський” (Вип. I, 1956 р.) поезією “Подруга моряка” (с. 64). Вірш має особистісний, ліричний характер. Ліричний герой тужить за коханою (“І так хочеться бути з тобою, / Хоч хвилинку щасливу, хоч мить [3, с. 64]. Є тут традиційні, запозичені з фольклору “очі коханої”, є й поетичний ляпсус суржикового типу (“два огоньки маяка”). Відомо, що поета зі шкільної парти, як переростка (через війну), було взято на флот, де він прослужив чотири роки.

Наступними були публікації у збірці “Тобі, одній” (1963 р.) поезій “Серпневі ночі”, “Білі сосни мріють”. Як і попередній (“Подруга моряка”), ці вірші мало додавали до увиразнення власного стилю чи прозорості ідейності. У них знаходимо ремінісценції з М.Рильського (“зорі / яблука падають”) чи О.Олеса (“білі сосни мріють”) [10, с. 11]. Знову про радість кохання (“Я устами грию / Твої змерзлі пальці <...> / Ще не йди додому, / Ще постій хвилинку” [10, с. 11]. Була й поступка тогочасній політриториці (“Серце повне радістю-відрадою, / Що добробут в рідному краю” [10, с. 10].

Але надалі у творчій долі наступила мовчанка. Він не друкується. За його ж спогадами, відразу після закінчення інституту він потрапляє в “чорні списки”. Йому запропонували співпрацю з КДБ, але він з обуренням відмовився. Тому за його ж словами, “виштовхано зі школи”, де працював після закінчення вишу. Йому винесли вирок: націоналіст, є “слишком украинским украинцем” [11, с. 273]. Працював на заводах у Кам’янці 24 роки, звідки й пішов на пенсію за віком.

Сам зізнався: “Пишу скільки пам’ятаю себе, і від дитячих віршиків, як кажуть, значно підріс”.

Істинна правда. Завісу її привідкриває недавно видана його посмертна збірка “Жива пісня. Вірші та поеми” (2011). Тут ми знову стикаємося з феноменом шістдесятників і дисидентів, який одержав назву “писання в шухляду”. Поет вдавався до такого методу – писав постійно. Саме у віршах був справжнім, почуття його були присвячені одній улюбленій усього його життя – рідній Україні. 1953 роком (ще до вступу у педінститут) датований його вірш “Україно, коханий мій краю!”, в якому поет зізнається у своєму сокровенному: “Україно! Коханий мій краю, / Я тобою одною живу, / Я тебе уві сні зустрічаю, / А здається, що це наяву” [11, с. 8]. У поезії наступних років, як і в шістдесятників, переважає увага до простого, земного (образи мами, працьовитих селян), сповідуння загальнонародських ідеалів (“Цілуймо руки наших матерів”, “Бабці Мотрині вісімдесят і один” та ін.).

Наскрізними темами його поетичної творчості стають теми України, її великих постатей, рідного Поділля, зокрема й Кам’янця-Подільського. У вірші “За Кам’янцем солодка ностальгія” він зізнається: “За Кам’янцем солодка ностальгія / Стиснула серце – кличе рідний край. / Вертаюся додому, наче в мрію, / Встає над полем місяць-коровай” [11, с. 34].

Громадянське обличчя П. Фаренюка визначає одна із кардинальних тем його поезії – тема Рідного Слова, вірність якому проніс від 1953 року до кінця свого земного шляху. Рідне слово для нього це своєрідний оберіг, який рятує і живить його дух. У вірші “Рідна мова” (1953) він проголосив: “Хай тяжко буде, / Та недоля мене не зігне, / І рідну мову / Ніколи в житті не забуду” [11, с. 61]. Справжніми молитвами-заклинаннями про мову є його поезії “Слово про мову”, “Куди б у світі доля не гонила”, “Великі не бувають двоязикі”, “І мої слова сфальсифікують” та ін. У сучасних реаліях розмов про двомовність глибоко актуальними є його рядки.

Ляхи сказали – “польський діалект”,
Попи сказали: “Мова то поганська”,
А наша мова справді є селянська,
І в ній народ зберіг свій інтелект.

Москаль сказав: “Нет мови у хохлов,
А только малорусское наречіє”.
А в нашій мові – ми і наші звичаї
І хто б то язиком що не молов
(1995) [11, с. 77]

Слава Богу, минулися часи переслідування рідного слова, хоча й бажає воно кращої, надійнішої підтримки. У цій темі переплітається громадянське з особистісним, відчувається у деяких поезіях гіркота важкої поетової долі. Адже для поета є найбільшою мукою писати потайки, не бачити виходу у світ своїх “чад” (як казав П. Фаренюк). “І мої слова сфальсифікують, / Обстрижуть,

спаплюжать, обплюють. / Той, хто пише, класти ризикує / Під сокиру голову свою”, – зізнається поет [11, с. 118].

Мудрою сентенцією-висновком про поетове розуміння сили і краси рідного слова можуть бути його слова:

Доки є народ, то буде слово,
Слово те походження земного,
Бо не знищив його ні царат ...
(1985–1986) [11, с. 119].

А поет, як й усі шістдесятники, залюблений в красу природи рідного краю, цей Храм Краси (“Осіньна елегія”, “Зорі на небі рясні”, “Обвисають сливи у саду”, “На броді верби грають на цимбалах”, “Люблю травневі заметілі” та ін.)

Петро Фаренюк широко вірив, що його вірші дійдуть все-таки до читача. У поезії “Мої вірші з трибуни не читати...” він писав:

Колись мої вірші узнають люди,
В моїх віршах немає слів облуди.
Мої вірші йдуть прямо, а не блудять,
Мої вірші байдужих ще розбудять [11, с. 123].

Є ще один момент, визначальний для цієї “подільської трійці” – це любов до своєї alma-mater, до рідного вишу, з яким пов’язана молодість і надія на звершення своїх сподівань.

Вражає тональністю і високістю поетового духу поезія А.Коляновського “Студентка-подоляночка” (збірка “Підкова на щастя”, 1996). Поет, хоча фізично ізольований від далеких центрів, проте виявляє добру обізнаність із сучасними рухами за повернення в Україну несправедливо замовчуваних імен Великих Українців. Відомим є змагання прогресивної інтелігенції, загалом широкої громадськості, за надання рідній поетовій alma-mater – Кам’янець-Подільському університету – імені його фундатора і засновника, першого ректора Івана Огієнка (1882–1972 рр.). Першою ластівкою таких домагань поета стала назва вулиці, на якій розміщений головний корпус Огієнкового дітища, вулиця Івана Огієнка. Написана в ритмі пісні (з приспівом), поезія є справжнім гімном оновленій Україні, її видагним синам, матірній землі: *Осяяна, як лугова росинка, / І буревій над нею не гуде, / По вулиці Івана Огієнка / Четверте літо дівчина іде. / Приспів: / Студентко-подоляночко, / Матері поклонись, / Шляхи твої з Україною, / З дітьми її сплелись* (“Студентка-подоляночка”) [5, с. 223].

Линула душею в рідній Кам’янець до своєї наставниці доцента педуніверситету Євгенії Гінзбург й Наталії Кашук. Наталія називала її “князівною з вежі червленої”. Вона ж керувала літстудією, членами якої були, крім Наталії Кашук, тоді старшокласники СШ №5 м.Кам’янець-Подільського Андрій Коник, Афанасій Коляновський, Петро Фаренюк, Віктор Кушнір. В одному з листів до наставниці писала: “Сердечно дякую, що Ви не забуваєте мене. А я, я пам’ятаю про Вас весь час, закликала на допомогу Ваш образ, Ваші слова, коли мені було важко...” [6, с. 206].

Щиро зраділа Наталія Кашук, коли громадськість Кам'янець-Подільського порушила питання про реорганізацію Кам'янець-Подільського педінституту в університет (1990), присвоєння йому імені Івана Огієнка, його фундатора і організатора, першого ректора КПДУ (1918–1920). У листі від 1 березня 1991 року [до Є.С. – Авт.] писала: “Зразу по революції у Кам'янці був університет. Не моя то, може, справа, але мені і **досі зоріє університет правдивного Поділля**” (Вид. Наталі Кашук. – Авт.). Напевне, радіє душа на небесах з нашого відродженого університету. Останній лист [до Є.С. – Авт.] завершується словами: “Хоч прогноз для України і понурий (писалося в 1991 р. – Є.С.), але доки живемо – доги треба трудити і руки, і розум. Так?”. Воістину святі слова! Вони вчать і вчитимуть нас, особливо молодь, визначати свою роль і місце в житті для блага України. [9, с. 4].

Данину рідній alma-mater віддав й Петро Фаренюк. У вірші “Студентське” згадує бурхливу атмосферу студентських часів, своїх побратимів-літстудійців.

Студентська юнь, її мрії та сподівання охарактеризовані у віршах “Студентська молодість моя”, “Студентське” (1959), “Юнацькі роки, як шалені йдуть”, “Яке то щастя бути молодим”. Усіх їх пронизує шістдесятницький, можна сказати, юнацький максималізм, щирість і сповідальність, бажання прислужитися Україні (“... І так прожити, щоб гордилась ним / Перед людьми в тривогах рідна мати”) [11, с. 57].

Впевнені, що вірші названих подільських поетів увійдуть у золоту скарбничку поетичної спадщини, будуть нагадуванням про нелегкі, але й світлі сторінки нашого Українського Поступу.

Список використаних джерел:

1. Гавришук, А. “І вересневий золотистий дим над Смортичем війнув багряним валом...” (Кам'янець у поезії Наталії Кашук) / Анатолій Гавришук. – Кам'янець-Подільський вісник. – 2002. – 25 жовт. – № 44. – С. 4.
2. День. – 2012. – 11 квіт. – № 64. – С. 8.
3. Кам'янець-Подільський: літ-худ. альманах. – Хмельницький: Хмельницьке обл. вид-во, 1956. – Вип. 1. – 127 с.
4. Кашук, Н. Самоцвіти: поезії / Наталя Кашук [Вступ. ст. Мих. Шевченка]. – К.: Молодь, 1989. – 112 с.
5. Коляновський, А. М. Вибрані твори / А. М. Коляновський / упоряд. В. Білінський; передм. Є. Сохацької. – К.: Вид-во Олени Теліги, 2009. – Вип. 1. – 400 с.
6. Мачківський, М. До вежі черленої: роман-життєпис / Микола Мачківський. – Хмельницький: Поділля, 2005. – 447 с.
7. Павличко, Д. Про книжку Наталі Кашук “Обереги” / Дмитро Павличко // Кашук Наталія. Обереги. – К.: Дніпро, 1979. – С. 3-4.
8. Див.: Рада. – 1906. – № 8. – С. 2; 1907. – № 106. – С. 3; Сохацька, Є. І. “Помилка історичної ваги...” З історії національної освіти на Поділлі поч. ХХ ст. (за матеріалами газети “Рада” 1907–1909 рр.) / Є. І. Сохацька // Педагогічне Поділля: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: Серія соціально-психологічна. Вип. IV. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2005. – Т. 2. – С. 7-11.

9. Сохацька, Є. Сонячний таланти (До 65-річчя Наталії Кашук / Євгенія Сохацька. – Кам'янець-Подільський вісник. – 2002. – 25 жовтня. – № 44 – С. 4.

10. Тобі, одній. зб. поезії – Вінниця: Вінницьке обл. книж. газ. вид-во, 1963. – 48 с.

11. Фаренюк, П. Жива пісня: вірші та поеми / Петро Фаренюк. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 251 с.

Summary

The article views the creative work of three Podillia poets from the standpoint of view of manifestation of the concepts of the "sixties" movement.

Key words: Khrushchov "tran" national identity, love and respect for mother tongue, high patriotism.

Одержано 3 травня 2013 року

УДК 37.011.3–051(477.43)(092)

В.Г.Байдич

Надія Мороз (Кравчук) – педагогічна гордість Хмельниччини

Висвітлюється життєвий та професійний шлях вчителя-методиста, відмінника освіти України, вчителя історії Волице-Полівського НВК Теофіпольського району Хмельницької області Мороз (Кравчук) Надії Петрівни.

Ключові слова: Мороз (Кравчук) Надія Петрівна, сільська школа, вчитель історії, учні.

Реформа сучасної української загальноосвітньої школи має на меті вивести її на рівень світових стандартів, що неминуче позитивно позначиться на просуванні країни до європейського простору. Ця робота, грандіозна за масштабами, велична за змістом, відповідальна за результативністю, може бути успішною за наявності цілої низки доленосних чинників, один із яких слід віднести до першорядних. Йдеться про сучасний учительський персонал України, його фахові і моральні якості, культурний потенціал, нарешті, готовність стрімко, без зупинок, рухатися вперед, наполегливо перебудовувати систему своєї навчально-методичної роботи, самоосвіти, активно переймати передовий педагогічний досвід вітчизняних і зарубіжних лідерів галузі. Мабуть, не всі нинішні освітяни готові вже зараз взятися за інноваційну діяльність, без якого школа може залишитися на старих позиціях. На недопустимості цього наголосив у своєму Указі Президент України Віктор Янукович "Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року". На його пере-

конання, загальна середня освіта має оновити свій зміст, форми і методи організації навчально-виховного процесу на засадах особистісної орієнтації, компетентісного підходу, на основі впровадження досягнень психолого-педагогічної науки, педагогічних інновацій, інформаційно-комунікаційних технологій тощо¹. Для цього потрібна новий учитель, діяльність якого здатна забезпечити прорив української школи до вищої якості, яка відповідає європейським стандартам.

Теперішній учительський загал України має тисячі яскравих прикладів самовідданого служіння справі навчання і виховання підрастаючого покоління, які базуються на найновіших педагогічних технологіях і варті наслідування. До беззаперечних освітянських лідерів належить і сільська учителька історії із Хмельниччини Мороз (Кравчук) Надія Петрівна, життєвий і професійний шлях якої є повчальним для багатьох випускників школи, які вирішили присвятити своє життя загальноосвітній школі.

Надія Петрівна Кравчук народилася 25 листопада 1961 року у селі Волиця Теофіпольського району Хмельницької області, в інтелігентній сім'ї. Батько Петро Андрійович, який походив з багатодітної родини (мав троє братів і сестер), здобув економічну освіту, працював бухгалтером, а згодом очолив місцеве колективне господарство. Мати Лідія Сергіївна також виросла у багатодітній сім'ї. Усі 6 дітей Романюків були прикладом для всіх школярів і, маючи неабиякі здібності до навчання, здобули вищу освіту. Сестра Ліда, якій легко давалися природничо-математичні дисципліни і подобалася робота з дітьми, облюбувала учительський фах. Після закінчення Бердичівського педагогічного інституту здобула спеціальність учителя математики, працювала у різних школах Теофіпольщини, а згодом переїхала у рідне село, де виросла у справжнього майстра-педагога, очолила місцеву восьмирічку. У сім'ї Надійка була старшою, опікувалася молодшим братиком Василем (нині – депутат Верховної Ради України). Діти отримували від батьків велику увагу, зростали на традиційних українських цінностях, передусім їм прищеплювали повагу до старших (дідуся – ветерани Великої Вітчизняної війни, бабуся пройшли через окупаційне лихоліття, згодом відбудували місцевий колгосп, постійно дбали про своїх маленьких діточок, активно допомагали сільській громаді і окремим родинам), до захисників Вітчизни, людей праці, тих, хто не рахувався зі своїми інтересами і присвячував себе спільній справі. Домашнє виховання давало свої результати: разом зі старшими діти поралися в городі, були надійними помічниками в присадибному господарстві, ніколи не відмовляли в допомозі старшим, а в школі були прикладом у навчанні і праці.

У початкових класах Надійка почувалася досить впевнено: на ходу схоплювала пояснення навчального матеріалу, старанно виконувала класні роботи і домашні завдання, допомагала подругам у підготовці до уроків, з повагою ставилася до своїх учителів, у яких бачила незаперечних авторитетів. І досі Надія Петрівна з хвилюванням згадує свого першого вчителя Василя Андрійовича Тогобицького, до якого однокласники тягнулися, як до батька, отри-

мували від нього промінці його великого, гарного і чуйного серця. Саме тоді у школярки сформувався дитячий культ Учителя – носія великих і різноманітних знань, умілого порадника, сердечного опікуна, людини для всіх, яка своїм теплом могла зігріти малі дитячі душі, вселити у них віру в завтрашній день, переконати у потребі щоденно працювати над собою і здобувати позитивні навчальні результати.

У 5-8 класах коло учителів значно збільшилось. Різні предмети забезпечували Надія Петрівна Шевчук, Зінаїда Федорівна Семенюк, династія Осецьких (Марія Ульянівна, Галина Леонідівна, Володимира Володимирівна, Леонід Леонідович), Петро Федорович і Надія Василівна Ланчуки, Надія Онуфріївна Тогобицька, Тимофій Іванович Баб'як. На уроках математики доводилося демонструвати високу увагу і часто піднімати руку для того, щоб відповісти на запитання, які ставила ... її мама-вчителька під час перевірки домашнього завдання і вивчення нового матеріалу. Це були найскладніші уроки, адже Лідія Сергіївна не давала доньці жодних преференцій, скоріш, навпаки, на її прикладі демонструвала рівне ставлення і однакову вимогливість до усіх учнів. Ці уроки були найважчими, але не найбільш улюбленими, до яких учениця зараховувала, у першу чергу, ті, які були пов'язані з історією. Любов до минувшини Надійці привила її вчителька історії Надія Юхимівна Богонюк. Вона вражала усіх своєю широкою ерудицією, ґрунтовністю, вивіреністю, врівноваженістю, а також здатністю зачарувати розповіддю чи то про повстання Спартакса, чи добу Ярослава Мудрого, чи про національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького. Вміння педагога чітко і правильно розставити акценти у багатому історичному матеріалі, який доносила до школярів, робити на його основі узагальнення і висновки, запам'яталося учениці надовго і стало у пригоді в майбутньому.

Закінчуючи на відмінно навчання у восьмирічці, Надія Кравчук присвятила педагогам цієї школи свої, одні з перших, поетичні рядки, у яких віддзеркалилося її ідеалізоване бачення ролі Учителя, свій душевний трепет перед цією унікальною Постаттю: Вчитель... / Скільки в цьому слові / Ніжності і ласки. / Він у клас заходить, / Мов чарівник з казки. // В усмішці ласкавій / Він примружить очі / І розкаже дітям / Про людей робочих. // Про життя країни / Творче і натхненне, / Фабрик і заводів / Дихання щоденне. // Інколи сердито / Він нахмурих брови, / Якщо хтось бездумно / Перерве розмову. // Він, як мужній Данко / Крізь ліси і хащі / Всіх веде до світла / В палац знань найкращий. // Вчителю наш любий, // Велике спасибі. / За працю нележку твою, / За те, що ти дав нам / Знання і уміння / Навчив нас любити / Вітчизну свою. Очевидно, тоді у випускниці загорілося бажання поповнити педагогічну когорту країни, присвятити себе навчання і вихованню дітей, на все життя стати вчителькою.

Завершувати середню освіту довелося у сусідній Поляхівській середній школі. Як старшокласниця, Надія відразу вписалася у новий колектив, поставила собі за мету завоювати авторитет серед учнів і учителів. Добросовісно і якісно виконуючи покладені на неї обов'язки, учениця незабаром заявила

про себе як про незаперечного лідера, відповідальної й обов'язкової, трудолюбивої і цілеспрямованої. Тож не випадково її направляли до райцентру для участі в олімпіадах з різних навчальних дисциплін. А після успіху на цьому етапі вона виборювала право представляти Теофіпольщину на обласних олімпіадах, де займала призові місця.

З нею рахувалися і однокласники, які довірили їй бути комсомольським ватажком, і наставники-педагоги, які могли покластися на розсудливу, вдумливу школярку, довірити їй виконання різних доручень, що закономірно чи несподівано з'являлися у вирі шкільного життя і потребували сумлінних і відповідальних виконавців. Її ім'я лунало на всіляких шкільних заходах, приурочених різним подіям, на загальних батьківських зборах, де Петро Андрійович і Лідія Сергіївна почувалися із-за дочки справжніми іменинниками. З вдячністю згадує Надія Петрівна директора школи і вчителя історії Петра Степановича Павлюка, уроки якого були напрочуд легкими, цікавими, швидкими і результативними, а також усіх тих наставників, хто своєю постійною, самовідданою працею, сів у серцях і душах старшокласників добре і вічне, ростив їх патріотами, вірними традиціям батьків, разом з ними виходив на колгоспне поле восени збирати врожай картоплі, цукрового буряка тощо. Передусім йдеться про класного керівника Ганну Петрівну Мусійчук, учительку української мови і літератури Ганну Миколаївну Мажару, учителів інших спеціальностей – Миколу Родіоновича і Мотрю Афонівну Клепченків, Марію Михайлівну і Павла Дорофійовича Вісарчуків, Ганну Андріївну Лещук, Марію Дмитрівну і Романа Климовича Боднарів, Галину Григорівну Зарічнюк, Василя Лук'яновича Крищука, Анатолія Михайловича Мажару, Марію Антонівну Томчук.

У невтомній учнівській праці два роки збігли швидко. Напружені випускні іспити. Підготовка до кожного з них забирала багато сил, спричиняла хвилювання. Цей рубіж Надія пройшла блискуче, і отримала атестат про середню освіту із золотою медаллю, що відразу вписало її ім'я до когорти шкільної еліти. Але ця, далеко не ординарна, подія не викликала черстве самолюбство. Почувалася такою ж, як і всі інші друзі-однокласники, й до ранку, доки не зійшло незабутнє червене сонце, святкувала свій випускний вечір. Згадували спільно проведені роки, різні цікаві епізоди, пустощі і юнацьку солідарність, раділи нинішньому дню, мріяли про майбутнє і вибудовували сміливі плани. Надія заявила: стану студенткою, буду учителькою історії!

Вступний іспит на історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту склала на відмінно. Це стало перепусткою до здійснення шкільної мрії. Любувалася старовинним Кам'янцем, його фортецею, каньйоном річки Смотрич, мостами, рагушею, культовими спорудами, іншими пам'ятками, які засвідчували про цікаву і неповторну історичну минувшину цього ушанованого міста. Гуляла парками, площами, вулицями і поступово усвідомлювала, що це все незабаром стане складовою її ще незві-

даного студентського життя. Було хвилююче і водночас боязко – якою ж то буде її майбутня доля? Неподалік факультету підшукали квартиру, у якій разом із однокурсницею Світланою поселилися у невеличкій кімнатці, де не було вікон, зате почувалися самостійними, щасливими, такими, що утімали свою жар-птицю. Хотілося вже з перших днів довести свою перемогу у конкурсному зарахуванні абітурієнтів не випадковою, а ще продовжити шкільну лідерську традицію і щодня добиватися успіху у вивченні тих предметів, які передбачав навчальний план спеціальності вчителя історії і суспільствознавства.

Відповідальність за обрану професію педагога, бажання набути усього комплексу знань заставляли Надію трудитися систематично, наполегливо, самовіддано. Не пропускала жодної робочої години. До семінарських занять готувалася вчасно, регулярно, у повному обсязі, використовуючи не лише обов'язкову, а й додаткову літературу (як правило, монографії, наукові статті, енциклопедії). На відпочинок часу майже не залишалось і місця розташування кінотеатрів у першому семестрі так і не засвоїла. Кумиром першокурсників був декан факультету доцент (згодом – доктор історичних наук, професор, академік) Лев Васильович Баженов. Його шанували не лише за постійну увагу до першокурсників, яку він постійно демонстрував на факультеті і в гуртожитку, а й за змістовні лекції з історії стародавнього світу, де він був справжнім докою, за зусилля прищепити любов до всесвітньої історії і рідного міста, у якому не раз проводив екскурсії, переконував студентів-початківців цікавитися історичними пам'ятками, з якими пов'язувалися ті чи ті історичні події, відомі імена.

Лекції з історії СРСР та археології читав доктор історичних наук, професор Іон Ізраїлевич Винокур, майбутній академік, відомий в Україні фахівець-археолог, надзвичайно толерантна, уважна до студентства людина. Він постійно турбувався, щоб молодь працювала над засвоєнням предметів, які йому були доручені, демонстрував артефакти із факультетського археологічного кабінету-музею для кращого розуміння тих чи тих археологічних культур, які були поширені, зокрема, і в Придністров'ї (у цьому регіоні шоліта працювала факультетська археологічна експедиція, яку впродовж кількох десятиліть очолював улюблений професор).

Доцент Олександр Дмитрович Степенко забезпечував викладання історії СРСР XIV–XVIII ст. та історії України, демонстрував глибокі знання і вимагав знати всі основні події цих дисциплін, особливо вітчизняної історії і культури, заставляв оволодіти багатим хронологічним матеріалом, добре знати історичну карту.

Ці та інші викладачі історії сформували у першокурсників основи широкого історичного світогляду, який у наступні роки невпинно розвивався, примножувався і значно перевищував шкільні знання з історії. Уже на першій екзаменаційній сесії виявилось, що Надія Кравчук, яка до того у групі навчалася на відмінно, стала лідером у навчанні на курсі. Склавши останній на цій сесії іспит, відчула, що її праця гідно вшанована найвищими оцінками. А це

стимулювало до подальшого руху вперед, оволодіння новими знаннями з історії, педагогіки, психології, методики викладання тощо. Набутий студентський досвід був запорукою успіху у майбутньому, який демонструвала зовнішньо з легкістю, але вона сама і її подруги добре знали, що цей прогрес забезпечувала щоденна невтомна праця над собою, розширення світогляду, набуття нових знань, умінь та навичок, зокрема щодо аналізу історичних документів, опрацювання спеціальних історичних досліджень. Щоб справлятися з усіма навчальними завданнями, яких побільшало, мати кращі можливості для праці і частково відпочинку, поміняла житло (винаймала з двома подругами, Світланою і Марією, кімнату у сучасному багатоповерховому будинку із усіма зручностями, який, щоправда, був на більший відстані від факультету, ніж попередній). Навесні 1981 р. разом із подругами поселилася у шойно збудований гуртожиток №4 (у його спорудженні брали участь й студенти з будзагонів), де сама доклала рук до очищення майбутньої житлової площі від будівельного сміття, до впорядкування секцій і поверхів. Побут покращився, ніхто не контролював споживання води і електричної енергії, як це було раніше, на приватних квартирах, щоправда, затвердженого адміністрацією режиму дня гамірні студенти не завжди дотримувалися, тож не раз підготовка до занять вимушено затягувалася. Проживання в гуртожитку (тут нараховувалося понад 400 осіб), де правили бал, з одного боку, студентське самоврядування, адміністративний контроль, а з іншого, – молодіжна стихія (своєрідна студентська республіка), стало школою для подальшого життя.

На II–IV курсах (термін навчання був чотирирічний) студентка Кравчук продовжила дивувати друзів і викладачів своєю настирливістю в оволодінні знаннями і навичками. Маючи авторитет серед викладачів, вона не дозволяла собі пропустити підготовку до наступних семінарських занять, відпрошуватися з лекцій, обов'язкових консультацій тощо. Старші викладачі Борис Михайлович Кушнір, Василь Андрійович Радіоненко, Жанна Григорівна Гуменюк, Валерій Степанович Степанков (згодом – доктор історичних наук, професор, академік), доценти Іван Йосипович Козак, Анатолій Антонович Грицюк, Микола Григорович Кукурудзяк (згодом – доктор історичних наук, професор), Микола Федорович Довгань, Петро Федорович Щербина (згодом – доктор юридичних наук, професор), Володимир Прокопович Газін (згодом – доктор історичних наук, професор), Анатолій Олексійович Копилов (тодішній ректор, згодом – професор, академік), професори Петро Флорович Лаптін, Леонід Антонович Коваленко та інші завжди відмічали старанність студентки у навчанні, її незаперечні успіхи, лідерські позиції. А доцент Юрій Михайлович Тарасов (згодом – доктор історичних наук, професор), який викладав один із найскладніших предметів – історіографію історії СРСР, враховуючи ґрунтовну обізнаність Надії з усіх тем, пишався, що у нього є така студентка, і при нагоді публічно називав її найкращою на курсі, пророкував велике майбутнє.

У 1979–1980 навчальному році другокурсники почали слухати лекції з історії СРСР (XIX – початок XX ст.) у 27-річного асистента О.М.Завальнюка

(випускник цього ж факультету, згодом – доктор історичних наук, професор, академік), який після закінчення аспірантури прибув на роботу до Кам'янець-Подільського педінституту і незабаром став душею і улюбленцем II курсу. Студенти III групи, де навчалася Надія, сердечно вітали свого молодого наставника, який восени 1980 р. захистив кандидатську дисертацію, закликав усіх до активної участі у студентській науково-дослідній роботі, зокрема, в різних наукових студентських конкурсах – від внутрішньо-інститутського до республіканського і навіть – всесоюзному, де свого часу він став переможцем і здобув диплом I ступеня (згодом представники цього курсу – Василь Марчук, Сергій Борисевич, Анатолій Гуменюк, Юрій Хоптяр, Володимир Байдич виконали і успішно захистили кандидатські дисертації, а двоє із них – Василь Марчук і Сергій Борисевич здобули наукові ступені докторів історичних наук, стали професорами). Надія Кравчук, яка також мріяла про викладацьку кар'єру і науковий ступінь (у 1982 р. її, дипломантку III ступеня республіканського етапу Всесоюзного конкурсу студентських наукових робіт з історії ВЛКСМ і суспільних наук, нагороджену багатьма почесними грамотами за яскраві і змістовні виступи на різних студентських наукових конференціях, зокрема, на республіканській, яку присвятили 600-річчю Куликовської битви, єдину на весь випускний курс, кафедра всесвітньої історії рекомендувала до вступу в аспірантуру Київського державного університету імені Тараса Шевченка), змушена була відмовитись від цих планів через заміжжя й інтереси молодого сім'ї (чоловік працював учителем математики тієї ж восьмирічки, яку закінчила Надія, і мав гарну перспективу зробити адміністративну кар'єру).

Студентське життя було цікавим, різноманітним, сповненим різних подій. Допомогали підшефним господарствам збирати врожай цукрового буряка у с. Брага і яблук – у с. Дерев'яни Кам'янець-Подільського району. Щороку разом ходили на обов'язкові першотравневі та жовтневі демонстрації, де славили керівників партії і країни, здобутки соціалістичної держави (з півдесятка однокурсників були членами комуністичної партії, решта – комсомольцями). Був час і на дозвілля (вечори відпочинку, новорічні бал-маскаради, огляд художньої самодіяльності, походи в ліс, відзначення днів народження).

Незабутні враження справили табірне життя під час археологічних розкопок у Старосинявському районі Хмельниччини, де разом зі студентами Волинського педінституту працювали на розкопі коло річки, раділи кожній археологічній знахідці, датованій XIII ст., вели майже спартанський спосіб життя, зокрема смакували харчі із похідної кухні, які видавалися дуже смачними, розважались коло чарівного і загадкового вечірнього вогнища, яке здавалося ритуальним, ранньоісторичним, доцивілізаційним, що ніби зв'язувало сучасників з епохою тих далеких людей, матеріальну культуру яких із великим завзяттям виявляли молоді археологи.

Традицію збиратися коло вогнища продовжили через рік, під час проходження педагогічної практики у піонерському таборі, де із зрозумілих причин було менше романтики, свободи, проте більше почували себе майже само-

стійними педагогами, відповідальними за здоров'я дітей, їх змістовний відпочинок, проведення різноманітних заходів. Тоді керівництво табору заставляло наприкінці кожного дня звітуватися за пророблене, відзначало успішних вожатих, закликало наслідувати їх. Досвід, набутий на тій практиці, зміцнив переконання Надії Кравчук, що вона вірно обрала майбутню професію (діти надзвичайно тягнулися до розумної і обдарованої студентки, яка годинами могла розповідати про цікаві історії з життя різних народів світу, особливо стародавніх греків, римлян, германців, східних, південних і західних слов'ян, добре готувала їх до різних художніх, інтелектуальних і спортивних турнірів, давала корисні поради і глибоко вболівала й співпереживала за команду довіреного їй загону, яку вважала своєю).

На випускних іспитах успішно захистила дипломну роботу, блискуче склала державні іспити, отримала диплом з відзнакою і ... направлення на навчання до аспірантури (за два з половиною місяці до народження першої донечки). Прощання з *alma mater* було сумним і водночас оптимістичним. Знала, що випускники 1982 року не зрадять давній, живий традиції факультету приїжджати на побачення що п'ять років і звітувати за прожитий період (і справді, таких зустрічей вже відбулося аж 6), згадувати спільно проведені студентські роки і консультуватися зі своїми колишніми факультетськими наставниками. Але вже тоді відчувала, що близькі і споріднені її серцю однокурсники вже не зможуть творити і підтримувати у такому складі того оригінального, неповторного молодіжного середовища, у якому кожен почувався щасливим, самостійним, часто безтурботним. А ще було усвідомлення переходу на інший, більш відповідальний рівень життя, де треба було утвердитися у новому трудовому колективі, заявити про себе, як перспективну учительку, повністю задіяти той потенціал, якого набула у виші, і у такий спосіб реалізувати свою далеку юнацьку мрію – стати справжнім педагогом, бути такою ж успішною, як її шкільні наставники.

Трудовий шлях Надія Петрівна розпочала у рідній восьмирічці. Патріотично налаштована учителька, яка робила перші самостійні кроки у шкільному світі, отримавши свою першу в житті зарплатню вирішила спрямувати її не на добробут молодой родини, а у Фонд миру. Цей крок педагога-початківця керівництво району оцінило дуже високо, і запропонувало їй перейти на роботу секретаря районної організації товариства “Знання”, яке опікувалося поширенням політичних, історичних, сільськогосподарських і науково-технічних знань в середовищі місцевого населення. Тут їй стали у пригоді набуті на історичному факультеті уміння й навички вільно спілкуватися з аудиторією, аргументовано доносити їй різні суспільно-політичні і наукові сюжети. Серед її слухачів були працівники різних установ Теофіпольщини, учасники обласних семінарів. Здавалося, органічний зв'язок з шкільним середовищем, заради якого здобувала вищу педагогічну освіту, перспективна випускниця Кам'янець-Подільського педінституту втратила. Але її подальша доля склалася по-іншому, давши змогу розкрити свій великий талант учителя, вихователя,

наставника, поставити його на службу великій загальнонаціональній справі – вчити підростаючі покоління історії, суспільствознавства, права, формувати у них активну громадянську позицію, ростити щирих патріотів української землі, продовжувачів і захисників національної традиції. У 1986 р. Надія Петрівна перейшла на посаду вчителя історії новозбудованої Волиць-Польової середньої школи (нині – навчально-виховний комплекс – загальноосвітня школа І-ІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад) Теофіпольського району, яку, після настирливої пропозиції і тривалих вагань, очолив її чоловік.

Нове місце проживання і роботи сподобалося. Велике, мальовниче село мало, крім школи, будинок культури, дільничну лікарню, аптеку, кілька магазинів, санаторій-профілакторій (нині, на жаль, не діє), у якому оздоровлювалися дорослі і діти з різних куточків України. У новому педагогічному колективі відразу захопилося самоствердитися, показати свої педагогічні здібності, завоювати авторитет серед колег, батьківської громадськості, учнів. До цього доклала багато зусиль. Особливо складно давалося викладання історії у старших класах, де в умовах горбачовської перебудови, що супроводжувалася демократизацією і гласністю різних сторін суспільного життя, треба було відійти від традиційного погляду на новітню історію СРСР. Нових підручників не існувало. Довелося займатися самоосвітою. Величезний масив публікацій в різних виданнях (наукових і суспільно-політичних московських і київських часописів) про “білі плями”, зокрема злочини партії і її вождів перед своїм народом, належало ретельно опрацювати, осмислити, а вже тоді викладати учням. Було багато сумнівів, скептицизму, зокрема у питанні про науковість того, що так старанно і наполегливо вивчала у виші. Молода учителька налагодила контакти з своїми колегами в районі, колишніми однокурсниками, обмінювалася з ними доступною інформацією (комп’ютерів тоді, на жаль, не було, тож користувалися телефоном, поштою, особистими зустрічами). Відвідувала семінари, які проводилися Хмельницьким інститутом удосконалення учителів спільно з історичним факультетом Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту. Проведена “корекція знань” дала змогу вийти на зовсім інший рівень усвідомлення історії країни ХХ століття. Була переконана, що суспільно-політичні процеси, які розвивалися тоді в Україні, повинні привести до зовсім іншого типу відносин з союзним центром. Сумнівалася у тому, а чи справді в СРСР вирішене національне питання, хоча з цим не ділилася на уроках і в педколективі.

Незалежність сприйняла як велике свято. Попри труднощі, в яких опинилася молода держава, вірила, що розпочалася нова епоха в її історії. Ідеалом Надії Петрівни стала Україна з європейським майбутнім, у якому повністю зреалізуються права людини, кожний громадянин матиме достойний рівень життя, а влада активно працюватиме над підвищенням соціальних стандартів, забезпечуватиме цивілізаційний поступ країни, зробить її членом європейської сім’ї.

Трудилася ще активніше, завятіше, наполегливіше. Розуміла відповідальність перед незалежною країною, новими державно-політичними реаліями.

Намагалася пробудити більший інтерес учнів до доленосних історичних процесів, викликати у школярів повагу до всього українського, титанічних зусиль предків із збереження української традиції, розвитку багатогранної національної культури. А ще – її зусилля спрямовувалися на виховання громадянських, патріотичних, соціальних якостей підростаючого покоління. З тих пір і донині вчителька цілеспрямовано працює над пробудженням інтересу учнів до самоактуалізації і самореалізації своєї особистості, конкурентоспроможності, створення умов для повноцінного, плідного, гідного людини життя завдяки самопізнанню і самовдосконаленню, самоствердженню, самоосвіті, самоорганізації через глибоке усвідомлення значущості дотримання правових, морально-етичних та інших норм та цінностей (гуманізм, демократія, повага до прав та свобод людини, неприйняття людиноненависництва, відповідальність за долю близьких, країни, всієї людської спільноти тощо). Вчить дітей нестандартно мислити, вести конструктивний діалог, мати цілісне бачення сучасного світу, розуміти його витoki і тенденції розвитку, осмислювати місце і роль України в становленні сучасної цивілізації.

Готуючись до уроку, вчителька попередньо осмислює цілий комплекс питань новаторського характеру, які сприймає як свої найближчі і невідкладні завдання: створення таких ситуацій, за яких учні краще сприйматимуть історичні події, задумуються над наслідками, дадуть їм власну оцінку. У зв'язку з цим вона віддає перевагу методам особистісно-орієнтованого навчання, які дають змогу поєднати пізнавальну і практичну діяльність учнів з творчо-пошуковим і ціннісно-смісловим аспектами. Тож чимало уроків Надії Петрівни нестандартні, де, залежно від віку учнів і теми уроку, застосовує проблемний метод, “захист проєктів”, “філософські столи”, мозкові штурми, ділові ігри, прес-конференції, театралізацію тощо. Традиційно вона використовує наочні посібники, технічні засоби навчання, комп'ютерні технології, різноманітні джерела, вчить кожного учня самостійно працювати, читати і розуміти літературу, складати про прочитане свою власну думку. Цьому сприяють уроки мужності, уроки-семінари, уроки-зустрічі з історичними героями, уроки-змагання та інші.

П'ятикласники залюбки беруть участь в іграх: “Три речення”, “Дерево пізнання”, “В колі історичних героїв”, “Чарівний олівець”. Учніям 6 класу подобаються уроки-аукціони, зокрема “Значення цивілізацій Стародавнього Сходу”, 7-го – творчі уроки, зокрема із складання кіносценарію “Життя в середньовічному місті”, 8-го – уроки-подорожі, під час яких вони разом з Колумбом, Васко да Гамою і Магеланом “подорожували” світом і “відкривали” невідомі європейцям землі. Дев'ятикласникам подобаються уроки-змагання, наприклад, про українські землі у складі Російської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Учні перед випускного класу надовго запам'ятовують почуте на уроці-конференції “Голодомор 1932–1933 років в Україні”, а одинадятикласники, вивчаючи предмет “Людина і суспільство”, охоче беруть участь у “круглому столі” на уроці-бесіді “Цінність і краса люди-

ни”. Такі цікаві знахідки вчительки-новаторки залишають глибокий слід у свідомості школярів, дають змогу краще реалізувати дидактичну і виховну мету її діяльності.

Не випадково більшість її учнів вважають улюбленим предметом у школі історію України і всесвітню історію, чимало з них згадують ті ребуси, кросворди, історичні задачі і рівняння, які упродовж навчання в школі розв’язували під керівництвом Надії Петрівни. Особливо це стосується тих випускників, які щороку здобували призиви місця на районній олімпіаді з історії і брали участь в обласних змаганнях і як члени Малої академії наук України, виконували і успішно захищали в обласному центрі науково-дослідні роботи з історичного краєзнавства, посідаючи високі місця.

А ще у пам’яті вихованців залишили глибокий слід уроки і виховні заходи, пов’язані із вивченням основ правознавства, прав людини і формування правової культури (гра “Юридичний футбол”, брейн-ринг “Основи конституційного ладу України”, різноманітні ділові ігри і рольові ігри).

У цьому складному процесі учительці і учням допомагають багаточисельні дидактичні, розвиваючі, інформаційні матеріали, зосереджені в кабінеті історії. Саме тут відбуваються засідання історичного гуртка “Либідь”, де школярі розширюють свій світогляд, примножують знання, зокрема про видатних українців, національній святині, українську культуру, беруть участь у турнірах ерудитів, зустрічаються із захисниками Вітчизни різних поколінь (про це свідчать багато зібраних і виставлених фотоматеріалів), земляками, які побували на фашистській каторзі, зазнали репресій від сталінського режиму. Гуртківці зібрали спогади очевидців голодомору 1932–1933 років і ветеранів Великої Вітчизняної війни, які використовують на уроках і різних виховних заходів. Найбільшу активність школярі проявляють під час проведення тижня історії. Престижними для них є придумані Надією Петрівною такі нагороди, як медаль “За знання і кмітливість”, орден Мудрості і звання “Юний історик”. Їх вручають щороку відповідно до існуючого положення і вшановують учнів, які найбільше відзначилися у вивченні історії, гуртковій діяльності, пошуковій роботі і участі у Малій академії наук України. Як правило, їх завойовують старшокласники, що у значній мірі сприяє їхньому вибору майбутньої професії.

Працюючи класним керівником, Надія Петрівна виховує в учнів любов до України, своєї малої батьківщини, традицій українського народу. Її виховні години, які проходять у різноманітних формах, цікаві, швидкоплинні, вселяють у серця майбутніх громадян віру у краще майбутнє їх родин, країни загалом. Завдяки ініціативній учительці у школі започаткувалася традиція сімейних вечорів, родинних свят за участю батьків учнів. Особливо популярними зпоміж них стали: “Тепло родинного загишку”, “Новорічні вечорниці”, “Поговоримо про культуру”, “Вітчизна, як мати, у світі одна”, “Традиції нашої сім’ї”. Сімейність і тепло своїх сердець демонстрували родини одинадцятикласників на випускному вечорі у будинку культури, де перед сільською громадою з

художніми номерами виступали багато пар: кілька матерів з доньками, батьків з синами, директор з випускником, учителі з членами батьківського комітету тощо. За невтішної демографічної ситуації такі заходи ще більше зближують односельчан, наповнюють їх життя позитивним змістом, святковістю, засвідчують про неабияку роль школи у культурно-духовному житті села. За це і Надії Петрівні, і її колегам-педагогам, і керівництву закладу освіти вони безмежно вдячні, вбачаючи у їхній діяльності яскраво виражені патріотичні мотиви, високу інтелігентність, мораль, культуру, духовність. А ще кожного із них вони сприймають відповідальними не лише за освіту і виховання сільських дітей, якісне освітнє життя підростаючого покоління, а й майбутнє України. До Надія Петрівни у них особливе ставлення, адже вона працює на громадських засадах заступник сільського голови, членом виконкому сільської ради, депутатом районної ради, допомагає сіяти не лише духовне, а й вирішувати матеріальні питання, зокрема поліпшувати благоустрій населеного пункту.

Вчителька має незаперечний авторитет серед педагогічної громадськості району: підготувала чотири брошури-посібники (“Історична мозаїка: поза-класні заходи з історії”, “Трагічна доля Волиці-Польової у 1932–1933 роках”, “Наші земляки – оstarбайтери”, “Шкільний трикутник: вчителі, учні, батьки”), на черзі – ще кілька подібних праць, переможець районного і учасник обласного етапу конкурсу “Учитель року”, допомагає молодим колегам практичними порадами, очолює методичне об’єднання учителів історії Теофіпольщини. Із своїми роздумами про становиче галузі і практичними рекомендаціями щодо її вдосконалення виступає на сторінках районної газети “Майбуття”, вміщує в інформаційно-практичному бюлетені “Все для вчителя”, різні педагогічні ідеї апробує у живому форматі спілкування зі своїми колишніми наставниками і кількома однокурсниками, що працюють на історичному факультеті Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Тож професійний ріст, вболівання за підвищення престижності освіти в суспільстві, причетність до вирішення ключових завдань загальнонаціональної справи реформування загальноосвітньої школи, зокрема щодо створення нової якості освіти, відповідної нинішній історичній епосі, розвитку мислення дітей, зорієнтованого на майбутнє², стало для Надії Петрівни альфою і омегою її педагогічної діяльності, професійного життя.

Удома вона чуйна жінка і турботлива мама, бабуся, справжня господиня. Разом з чоловіком Сергієм Григоровичем вміло господарюють на присадибній ділянці, збудували гарний, затишний дім (тут часто лунає веселий дитячий сміх онука Іванка і племінників Даринки й Андрійка; а коли сюди навідується Світлана з чоловіком, подруги зі студентських часів зі своїми сім’ями, чимало однокурсників і знайомих, то на всю вулицю чути задушевні українські пісні – веселі і сумні, які увібрали у себе багатовікові переживання); виростили двох гарних, тямущих, сучасних доньок, які здобули вищу освіту і увібрали від своїх батьків, дідусів і бабусь найкращі риси – моральність, задушевність, трудолюбивість, відповідальність за доручену справу, пошану

до людини праці, вболівання за українську державу і суспільство. Старша Наталя закінчила фізико-математичний факультет Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова, молодша Світлана – факультет соціальної педагогіки і практичної психології Хмельницького національного університету. Обидві доньки є справжньою гордістю і надією батьків, продовжувачками родинної традиції.

За невтомну педагогічну і громадську діяльність, важливі здобутки у навчально-виховній роботі у сільській школі Надію Петрівну вшанували на різних рівнях: відділ освіти й науки району неодноразово нагороджував своїми почесними грамотами, присвоїли звання “Старший учитель”, згодом – “Учитель-методист”, Теофіпольські райдержадміністрація і районна рада розпорядилися занести її портрет на районну дошку пошани, а Міністерство освіти й науки України відзначило своєю Почесною грамотою і знаком “Відмінник освіти”. Але найбільшою нагородою для педагога є вдячність батьків і учнів за невтомну діяльність і здобутки у вихованні підростаючого покоління, кожного учня Волиць-Полівського НВК, і випускників, які, закінчуючи школу, йдуть у життя з набором тих людських цінностей, які їм прищеплював весь педагогічний колектив загалом і Надія Петрівна, зокрема.

Завтрашній день української освіти залежить від багатьох чинників, але не востаннє від тих педагогічних зірок, якими вона зігрівається, підживлюється, освітлюється і завдяки яким розвивається, набирає прищвидшення. У цьому сузір’ї яскраво сяє, випромінює життєдайну силу, потужну енергетику гуманізму і професійності, нарешті, чарує і приваблює зоря Надії Петрівни Мороз (Кравчук) – самовідданого педагога, патріота, професіонала завтрашнього дня, якому під силу розв’язувати найскладніші завдання із модернізації української освіти ХХІ століття.

Примітки:

1. Указ Президента України №344/2013 “Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року” від 25 червня 2013 року.
2. Там само.

Резюме

Освещается жизненный и профессиональный путь учителя-методиста, отличника образования Украины, учителя истории из с. Волиця-Полевая Теофипольского района Хмельницкой области Мороз (Кравчук) Надежды Петровны.

Ключевые слова: Мороз (Кравчук) Надежда Петровна, сельская школа, учитель истории, ученики.

Одержано 3 травня 2013 року

Наші ювіляри

УДК 93:001.8:929ЛАПТІН

В.С.Степанков

Образ істинного професора (кілька штрихів до портрета П.Ф.Лаптіна з нагоди 100-річчя від дня його народження)

У повідомленні йдеться про педагогічну діяльність професора кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського педагогічного інституту П.Ф.Лаптіна (1912–1986).

Ключові слова: П.Ф.Лаптін, історія середніх віків, проблемна лекція, семінарські заняття.

Якби хто мене запитав, яким мені уявляється образ вузівського професора, я б відповів: таким, котрим був один із моїх вчителів – Петро Фролович Лаптін. І це не перебільшення! Справа в тому, що під час навчання у другій половині 60-х рр. ХХ ст. на історичному факультеті тоді Кам'янець-Подільського педінституту (нині Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка) саме його особистість у моєму світобаченні асоціювалася зі суб'єктивними уявленнями про те, яким має бути істинний професор. Вони ще більше збагатилися й утвердилися уже під час спільної роботи на кафедрі загальної (нині всесвітньої) історії у 1970–1986 рр.

Чому власне так? Відповідати на це запитання і просто, і, водночас, складно. Просто тому, що я знав його майже 20 років, складно – бо відчуваю моральну відповідальність за правдивість реконструйованого образу цієї непересічної постаті. У моєму розумінні професор завжди уявлявся насамперед інтелектуалом, тобто особою, котра бездоганно володіє знаннями у сфері свого фаху, масштабно мислить, наділена даром вловлювати сутність речей, бачити нове – те, чого не помічають інші. І в цьому відношенні можна було лише позаздрити Петру Фроловичу. Він став одним з кращих медієвістів не лише України, але й всього Радянського Союзу. І не просто чудово знав Середньовіччя, а “бачив” панораму його буття начебто “зсередины”, що нас, студентів, вражало. При цьому і сам, і так навчав нас, акцентував увагу на розумінні історичних процесів та явищ, на теоретичному осмисленні фундаментальних проблем, не зациклюючись на запам'ятанні тих чи інших дат і подій.

Оця яскраво виражена схильність до осягнення сутності історичного процесу виділяла Петра Фроловича серед грона інших викладачів факультету. Уже працюючи з ним на кафедрі, я збагнув, що власне такий спосіб сприйняття минулого був не випадковим, оскільки являв собою прикметну рису його інтелекту. З часом зрозумів також, що саме ця масштабність мислення дозволила йому подолати обмеженість марксистсько-ленінської методології вивчення історії. Адже він ніколи не захоплювався цитуванням творів “класиків марксизму-ленінізму”, не намагався “доводити” студентам, що вони є єдиним (універсальним) джерелом історичного пізнання, не спонукав їх своє незнання сутності питання прикривати пустою цитуванням праць К.Маркса, Ф.Енгельса, В.Леніна тощо. Сам же цитував їх лише в разі потреби і при цьому не “догматизував” і не “оглуляв” змісту сказаного. Він рідко прилучався до розмов викладачів на “політичну тематику” в позааудиторний час (можна навіть сказати, уникав їх), проте його рідкісні репліки чи зауваги, як правило, відзначалися доречністю, точністю формулювання думки, аргументованістю й новизною.

Глибина розуміння історичного процесу, самостійність мислення, вірність принципу об’єктивності історичного знання сповна проявилися у написаній ним фундаментальній праці “Община в російській історіографії останньої третини XIX – початку XX ст.”, яка знайшла визнання й високу оцінку не тільки у вітчизняній, але й зарубіжній історіографії. Як вчений, мав мужність спростувати панівну в радянській історіографії думку про існування “кризи буржуазної історичної науки в період імперіалізму”, довівши, що вона продовжувала успішно розвиватися. Дане монографічне дослідження, яке стало основним інтелектуальним “дітищем” наукової творчості професора, і нині зробило б честь доробку будь-якого вченого національного масштабу.

Другою важливою рисою справжнього професора вважав і вважаю уміння навчати студентів своєму фаху. Петро Фролович не був блискучим лектором, не умів заворожувати студентську аудиторію емоційністю викладу лекційного матеріалу та яскравістю створюваних образів, не володів сильним голосом, вишуканою дикцією та шармом цікавого оповідача. Далеко не завжди у великій аудиторії на задніх партах можна було без особливого напруження виразно почути все ним сказане, а відтак і вловлювати внутрішню логіку його розмірковувань. Він належав до іншого типу викладачів, а саме тих, хто притягує до себе інтелектом, аргументацією висловлених міркувань, глибиною знань. Зрозуміло, що це стосувалося лише того кола студентів, котрі прагнули вчитися, намагалися опанувати обраний фах. Тому, як правило, вони займали в аудиторії місця поближче до кафедри, з-за якої Петро Фролович читав лекції. Всі вони відзначалися чіткістю структури, а сформульовані питання, як правило, спрямовувалися на висвітлення вузлових проблем теми. При цьому володів даром шляхом розмірковувань “відкривати” нам, студентам, раніше невідомі сторінки історії Середньовіччя, розплутувати непрості сюжетні лінії тих чи інших подій, процесів та явищ, осягати складнощі теоретич-

них проблем. Підкреслюю, що саме “відкривав” їх, а не інформував про них, а це – істотна відмінність.

Лише згодом, уже працюючи чимало років викладачем, я збагнув сутність цього методичного прийому читання лекцій, усвідомив значущість надзвичайно стислого, але геніально точного визначення Петром Фроловичем навчального призначення вузівської лекції – це “**лабораторія пізнання**”. Взв'язавши його на озброєння, і нині прагну читати лекції так, як це робив один із моїх учителів. А розглядаючи у навчальній дисципліні “Методика викладання історичних дисциплін у ВНЗ”, яку читаю на VI курсі магістрантам, тему “Методика читання лекцій”, завжди звертаю їхню увагу на виняткову наукову важливість цього визначення ролі лекції у навчальному процесі. Невипадково саме Петро Фролович першим з-поміж істориків СРСР зрозумів значимість проблемних лекцій у вузі й ґрунтовно дослідив дану проблему. Своїми результатами з цього приводу поділився з колегами на сторінках кількох статей у центральних фахових часописах та монографії “Проблемное преподавание в изучении истории в высшей школе”.

Мали своє “обличчя” й семінарські заняття, які він проводив. **По-перше**, їхня тематика присвячувалася висвітленню важливих проблем, подій і процесів епохи Середньовіччя. **По-друге**, приділялася велика увага формуванню у студентів умінь працювати з хрестоматійним матеріалом, тобто джерелами, а також монографічною літературою. **По-третє**, під час відповіді студентів домагався від них не механічного відтворення підруничкового матеріалу у формі його переказу за допомогою конспекту, а мислення, розуміння сутності поставленого питання. Він менше всього зважав на допущені помилки фактологічного чи хронологічного характеру, але гостро реагував на брак у відповіді теоретичного осмислення викладеного матеріалу. **По-четверте**, заохочував студентів до проведення дискусій на занятті, вміло готуючи для них ґрунт. **По-п’яте**, всіляко заохочував прояви самостійного мислення, привчав нас робити “свої” висновки. **По-шосте**, формував бачення історії як взаємодії різних факторів, прояв причинно-наслідкових зв’язків, що зумовлювали перебіг подій, явищ і процесів. А відтак досить часто вживав поняття “генезис”.

Третьою ознакою справдешнього професора, як для мене, є “духовний аристократизм”. І в цьому відношенні особистість Петра Фроловича може слугувати своєрідним зразком. Володіючи високорозвинутим почуттям власної гідності, він ніколи не запобігав ні перед вузівською адміністрацією, ні перед владними і партійними структурами, перебуваючи на “відстані” від них. Не домагався статусу “улюбленця” студентського загалу, залишаючись завжди вимогливим, принциповим, емоційно стриманим і справедливим; не допускав “панібратської” атмосфери у стосунках зі студентами, хоча завжди ставився до них з повагою і засвідчував готовність допомогти у скрутних ситуаціях. У викладацькому колективі підтримував з усіма рівні доброзичливі відносини, не претендуючи на роль його “лідера” чи “душі”. Ніколи не дозволяв собі когось принизити, як і не дозволяв нікому принижувати себе. Не інтригував,

не пліткував, не пнувся до посад, не зривав поганого настрою на інших, не задрив. Знав ціну собі як вченому і цінував талант в інших, не “розмінювався” на “актуальну” проблематику заідеологізованої радянської історіографії, вивчаючи дві проблеми: історичну спадщину російських дослідників общини кінця XIX – початку XX ст. та проблемне викладання історії у вузі. Високий, стрункий, худорлявий, стриманий у руках і поведінці, небагатослівний, строгий, емоційно-холодний, сповнений самоповаги, витончено-розумний він чомусь уподібнювався мені у юності англійському аристократу. Цей образ не розтанув з плином років мого життя. Таким він залишається у моїй свідомості і нині – образом істинного професора, духовного аристократа.

Резюме

В сообщении говорится о педагогической деятельности профессора кафедры всемирной истории Каменец-Подольского педагогического института П.Ф.Лаптина (1912-1986).

Ключевые слова: П.Ф.Лаптин, история средних веков, проблемная лекция, семинарские занятия.

Одержано 24 квітня 2013 року

УДК 929-057.17БАБИШИН

Л.В.Баженов

Професор С.Д.Бабишин – віждомий освітній і краєзнавчий діяч України та Хмельниччини (до 95-річчя вченого-педагога)

У статті розглядаються та аналізуються етапи життя, діяльність на тлі освіти, науки та відродження шкільного краєзнавства на Хмельниччині у 1950-ті – 1960-ті роки професора С.Д.Бабишина.

Ключові слова: С.Д.Бабишин, Хмельниччина, шкільне краєзнавство, топоніміка, історія освіти Древньої Русі, історія педагогіки.

Степан Дмитрович Бабишин (1918–1991), якому в 2013 році освітянська і наукова громадськість відзначає 95-річчя від дня народження, належить до тих діячів, які у повоєнний період кінця 40-х – початку 70-х рр. XX ст. відроджували і розбудовували в Україні й, зокрема на Хмельниччині, освіту та краєзнавчий рух, впроваджували краєзнавство у школи, сформувалися як дослідники рідного краю й на базі цього відбулися як провідні вчені-педагоги. На жаль, до сьогодні постать С.Д.Бабишина, його життя і творчість не знайшли

достатнього висвітлення та аналізу в історіографії. Лише послуговуємося невеликими розвідками енциклопедичного характеру, які опублікували про нього В.Мацько¹, В.П.Воловик та І.В.Мазило², В.О.Савчук і О.В.Сушко³, автор цієї статті⁴ тощо. Основні віхи його біографії також містяться в електронній вільній енциклопедії “Вікіпедія”. Тому ставимо за мету на базі використання архівних та інших джерел подати більшу ґрунтовну інформацію про громадську, педагогічну, дослідницьку діяльність та творчу спадщину цього подвижника освіти, науки та краєзнавства.

Народився С.Д.Бабишин 15 грудня 1918 року, в с.Нове Поріччя, тепер Городоцького району Хмельницької області, в селянській сім’ї. На його босоного дитинство та юність випали роки розкуркулення і колективізації селян (батьки вступили до утвореного колгоспу у 1929 р.), голодомору 1932–1933 років, політичних репресій. У 1933 році закінчив місцеву школу і вступив до Тульчинського педагогічного училища, що на Вінниччині, яке закінчив 1939 року⁵. Як згадував Степан Дмитрович, цей заклад розташовувався на вулиці м. Тульчина поряд з будинком відомого українського композитора Миколи Леонтовича, де мешкала його родина, а він, молодий студент, товаришував з його дочками⁶. Водночас навчаючись у педучилищі, вже з 1936 року він працював учителем, згодом директором Шуро-Кошевської неповної середньої школи Тульчинського району⁷.

У 1939 році С.Бабишин вступив на заочне відділення Київського учительського інституту. Проте осінню цього ж року його мобілізували в армію і він взяв участь у бойових діях радянсько-фінської війни, а по її закінченні залишився служити в Архангельському військовому окрузі замісником політрука, відповідальним секретарем бюро комсомолу 758 стрілецького полку 88 стрілецької дивізії. З перших днів Великої Вітчизняної воював на Карельському фронті. В одному з боїв із загарбниками 23 вересня 1941 року був важко поранений, втратив ліве око і до 29 листопада цього ж року лікувався у шпиталі м.Архангельська, отримав групу інвалідності. Проте за власним бажанням залишився в армії. З кінця 1941 і до середини 1942 рр. служив у Вологді, потім на один рік його полк перевели до Череповця, а в 1943–1945 рр. повернувся зі своєю частиною знову до Вологди. У всі ці роки він був комсоргом полку, а в 1944–1945 рр. – помічником начальника політвідділу 29 запасної стрілецької дивізії, демобілізувався з армії 1 вересня 1945 року в званні старшого лейтенанта, нагороджений Орденом Вітчизняної війни II ступеня та медалями. Варто відзначити, що Степан Дмитрович під час служби у Вологді склав іспити за навчання на III–IV курсах історичного факультету місцевого педагогічного інституту, але завершити навчання отриманням диплому не встиг⁸.

Ставши ветераном війни, Степан Дмитрович на кілька тижнів повернувся до рідного Нового Поріччя на Городоччині, а вже з 1 жовтня 1945 року почав працювати секретарем Кам’янець-Подільського міського комсомолу. Активно організовував молодь на післявоєнну відбудову міста, його підприємств, шкіл. Його організаторські здібності були помічені. Тому з 21 жовтня 1946

по 16 січня 1949 років він уже працював секретарем Кам'янець-Подільського (Хмельницького) обкому комсомолу і перейшов на роботу в апарат Хмельницького обкому партії, де спочатку очолив сектор науки і освіти, а з 1951 р. – став заввідділом пропаганди і агітації. Одночасно С.Бабишин у 1948 р. завершив вищу історичну освіту в Львівському педінституті і продовжив навчання в заочній аспірантурі історичного факультету Київського державного університету імені Т. Шевченка у 1948–1951 рр.⁹.

З 1 серпня 1952 р. С.Д.Бабишина було призначено завідувачем Хмельницьким обласним відділом освіти і на цій посаді працював до кінця 1960-х років. Тут повністю розкрився його талант організатора освіти на Хмельниччині, науковця, громадського діяча. З 1957 та 1959 рр. обирався депутатом обласної ради депутатів трудящих. За ці роки він домігся значного збільшення мережі початкових і середніх шкіл за рахунок побудови нових приміщень і навчальних корпусів, зростання і підвищення якісного складу педагогічних кадрів. Його безпосередньою заслугою було повернення в школи області історичного та географічного краєзнавства, туризму, пошукових експедицій, регіональних досліджень учителів та учнів, відкриття шкільних краєзнавчих музеїв, ініціювання спорудження пам'ятників, встановлення меморіальних плит на історичних місцях, залучення педагогів та учнів до пам'яткоохоронної діяльності, до збирання матеріалів та написання історичних довідок і нарисів до створюваного тому “Історії міст і сіл УРСР. Хмельницька область”¹⁰.

С.Д.Бабишин для потреб освіти краю за своїм авторством видав і впровадив в освіту “Програму для збирання матеріалів з топонімки”, тоді популярні посібники “Путівник по визначних місцях Хмельницької області: на допомогу юним мандрівникам” (1957, 1958), “Топоніміка в школі (на прикладі Хмельницької області)” (К., 1962), “Топоніміка в позакласній географії” (К., 1968) тощо¹¹ і цим самим власним прикладом захопив загал учительства займатися краєзнавством. Послідовниками С.Д.Бабишина у той час на Хмельниччині виступили вчитель історії Жванецької СШ Кам'янець-Подільського району Б.М.Кушнір, який відкрив у школі один з кращих краєзнавчих музеїв в освіті, який функціонує досі, організував учнів на регіональні дослідження (археологічні розвідки, збір експонатів до музею, фольклорно-етнографічне вивчення краю) та впродовж другої половини 1950-х – початку 60-х років очолив пізнавальні мандрівки учнів по історичних місцях України та Росії і залишив їх опис у виданих ним книгах “По рідному краю” (1958), “Світанок стрічаємо в дорозі” (1965), які за своїм змістом не втратили своєї актуальності і сьогодні. Таку ж діяльність проводили вчитель історії шкіл Острополя, згодом Старокостянтинова М.М.Євтушок, учитель історії Коськівської СШ Шепетівського району К.І.Терещук, які залишили значну спадщину опублікованих краєзнавчих праць, учитель історії Яромірської СШ Городоцького району І.Підкуймуха, який прославив свою округу шкільним краєзнавчим музеєм¹², та інші.

Накопичені досвід та матеріали з впровадження на Хмельниччині в шкільну освіту краєзнавства стали базою для С.Д.Бабишина для виконання канди-

датської дисертації з педагогіки на тему “Краєзнавство як засіб зв’язку шкіл з життям і підготовки учнів до праці: за матеріалами позакласної роботи з учнями старших класів”, яку успішно захистив у 1963 р. у московському науково-дослідному Інституті теорії та історії педагогіки¹³. Це того часу в Україні була мало не перша дисертаційна робота з проблем шкільного краєзнавства.

Найбільш важливий заключний період життя і творчості Степана Дмитровича, пов’язаний з державним педагогічним інститутом в м. Івано-Франківську (нині Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника), де він з кінця 1960-х років працював доцентом, завідувачем у 1977–1988 рр. і до 1991 р. професором кафедри педагогіки, викладав “історію педагогіки” та інші педагогічні дисципліни.

Своїм новим напрямом наукових інтересів обрав з спеціальності “історія педагогіки” дослідження розвитку освіти в добу Київської Русі IX–XIII ст. і на цій стежі здобув визнання як відмий вчений. Крім численних статей з цієї проблеми, які він публікував у наукових часописах та збірниках, варто виокремити його монографії “Школа та освіта Древньої Русі. IX – перша половина XII ст.” (К., 1973), “Археологічні джерела про поширення грамотності в Древній Русі” (1977)¹⁴, “Історія школи і педагогічної думки УРСР” (К., 1989), хрестоматію “Антологія педагогічної думки Древньої Русі і Російської держави. XIV–XVII ст.” (1985)¹⁵. Ці дослідження завершилися підготовкою і захистом у 1985 р. дисертації “Основні тенденції розвитку школи і освіти Древньої Русі (X – перша половина XIII ст.)” і здобуттям наукового ступеня доктора педагогічних наук¹⁶.

Останні прижиттєвим виданням С.Д.Бабишина стала монографія “Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: X – початок XX ст.” (1991)¹⁷. Важка хвороба не дала змоги Степану Дмитровичу до кінця реалізувати свої творчі плани. 14 жовтня 1991 року він пішов з життя, і похований на отчій землі – в рідному Новому Поріччі.

За роки державної незалежності України наукові здобутки С.Д.Бабишина не забуті, а його задуми та ідеї продовжують втілюватися в педагогічну та історичну науку, освіту і краєзнавство. У 1992-му та в наступні роки продовжувала видаватися для вишів України укладена ним “Програма з історії педагогіки для всіх спеціальностей”¹⁸, 1999 року у Москві вийшла у світ його книга “Історія школи і педагогічних поглядів в світлі фольклорних, етнографічних і археологічних матеріалів”¹⁹, 2010 року журнал “Педагогіка” вмстив статтю Степана Дмитровича “З історії зародження школи вищого типу в Древній Русі”²⁰, досі у навчальному процесі ВНЗ України активно використовується його хрестоматія “Антологія педагогічної думки Древньої Русі” та інші посібники²¹.

Не забутий внесок С.Д.Бабишина у відродження і розвиток на Хмельничині повоєнного краєзнавства, з яким він ніколи не поривав. Нам близькі й сьогодні судження Степана Дмитровича, висловлені в його кандидатській дисертації, у статті “З досвіду краєзнавчої роботи в школі”²² та краєзнавчих книгах, про необхідність масового залучення старшокласників до краєзнавчих

дослідів, здобуття ними засобами краєзнавства поглиблених знань про свій рідний край, про вагому роль краєзнавства в патріотичному вихованні молоді, про доцільність масового її залучення до туризму.

Отже, вшановуючи 95-річчя від дня народження Степана Дмитровича Бабишина, ми віддаємо належне його подвижництву на ниві відродження в освіті Хмельниччини шкільного краєзнавства повоєнного періоду, визнаємо його особистий внесок в історико-краєзнавчі, в тому числі топонімічні дослідження цього регіону, розробку методики виховання учнівської молоді засобами краєзнавства, а також науковий вклад в історіографію вивчення освіти і педагогічної думки в Україні у Х–ХХ століттях.

Примітки

1. Мацько, В. Літературне Поділля / В. П. Мацько. – Хмельницький, 1991. – С. 7-8.
2. Воловик, В. П. Бабишин Степан Дмитрович / В. П. Воловик, І. В. Мазило / Енциклопедія сучасної України. – Т. 2. – К., 2003. – С. 27.
3. Савчук, В. Бабишин Степан Дмитрович / В. О. Савчук, О. В. Сушко // Краєзнавці України. – К.; Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 12.
4. Баженов, Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст. / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 101, 107.
5. Особова справа Бабишина Степана Дмитровича // Державний архів Хмельницької області, ф.П-487, оп.23, спр.40, арк. 5.
6. “Щедрівка” Леонтовича лунає по всьому світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pravda.if.ua / news – 17084.
7. Особова справа Бабишина Степана Дмитровича, арк. 6.
8. Там само, арк. 8.
9. Там само, арк. 3-6.
10. Баженов, Л. В. Зазначена праця / Л. В. Баженов. – С. 117.
11. Вчені Хмельниччини: бібліогр. покажчик. – Хмельницький, 1988. – С. 21-22; Бабишин Степан Дмитрович // Вікіпедія: Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Бабишин_Степан_Дмитрович.
12. Баженов, Л. В. Зазначена праця / Л. В. Баженов. – С. 117; Його ж. Борис Кушнір – ветеран і подвижник краєзнавчого руху та історичного краєзнавства на Хмельниччині / Л. В. Баженов // Талановитий педагог, відомий методист та провідний краєзнавець 6 матеріали круглого столу до 90-річчя від дня народження Б.М.Кушніра. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 24.
13. Бабишин, С. Д. Краеведение как средство связи школ с жизнью и подготовки учащихся к труду: на материалах внеклассной работы с учащимися старших классов. Автореф. дис. к. пед. н. / науч. рук. к. пед. н. И. С. Морьенко. – М.: НИИ теории и истории педагогики, 1963. – 16 с.
14. Бабишин, С. Д. Археологические источники о распространении грамотности в Древней Руси / С. Д. Бабишин. – М., 1977.
15. Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства. ХІV–ХVІІ вв. / сост.: С. Д. Бабишин, Н. Б. Митюрова. – М.: Педагогика, 1985. – 357 с.
16. Бабишин, С. Д. Основные тенденции развития школы и просвещения Древней

Руси (X – первая половина XIII в.). Автореф. дис. д. пед. н. / история педагогики. – К., 1985. – 47 с.

17. Бабишин, С. Д. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: X – початок XX ст. / С. Д. Бабишин. – К.: Рад. школа, 1991. – 381 с.

18. Програми педагогічних інститутів: історія педагогіки України (для всіх спеціальностей) / уклад. С. Д. Бабишин. – К.: Мін. освіти України, 1992. – 41 с.

19. Бабишин, С. Д. История школы и педагогических воззрений в свете фольклорных, этнографических и археологических материалов / С. Д. Бабишин. – М., 1999. – 102 с.

20. Бабишин, С. Д. Из истории зарождения школы высшего типа в Древней Руси / С. Д. Бабишин // Педагогика. – М., 2010. – № 8. – С. 94-100.

21. Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства. XIV–XVII вв. / сост.: С. Д. Бабишин, Н. Б. Митюрова. – М.: Педагогика, 1985. – 357 с.

22. Бабишин, С. Д. Из опыта краеведческой работы в школе (на материалах Хмельницкой области) / С. Д. Бабишин // История СССР. – М., 1964. – № 2. – С. 237-238.

Резюме

В статье рассматриваются и анализируются этапы жизни, деятельность на фоне образования, науки и возрождение школьного краеведения в Хмельницкой области в 1950-е - 1960-е годы профессора С.Д.Бабишина.

Ключевые слова: С.Д.Бабишин, Хмельницкая область, школьное краеведение, топонимика, история образования Древней Руси, история педагогики.

Одержано 6 травня 2013 року

УДК 929-057.4СУРОВИЙ

О.М.Завальнюк, А.П.Гавришук

Півстоліття на ниві вищої освіти України (до 75-річчя А.Ф.Сурового)

Доцент кафедри історії України, кандидат історичних наук, кавалер ордону “Знак Пошани”, відзначений освітянськими нагородами України та Узбекистану, випускник вузу Сурового добре знають у Кам’янець-Подільському національному університеті. Адже із 75 років, прожитих ним на даний час, 55 – пов’язані з нашим навчальним закладом (5 років навчання і 50 науково-педагогічної діяльності). Природа щедро і сповна подарувала йому чимало

талантів. Справді – світлий розум, чудова пам'ять, працьовитість, здатність глибоко, критично мислити, аналізувати, доступно і логічно викладати. А ще – порядність, відвертість, доброзичливість, доброта, толерантність...

Народився А.Ф.Суровий 20 січня 1938 року в селі Хоптинці Сатанівського (нині Городоцького) району на Хмельниччині. Через два роки батько Феодосій Васильович (працював у школі) і мати Ірина Іванівна (колгоспниця) переїхали до села Радковиця цього ж району. Ще на початку ХХ ст. Ю.Сіцинський відзначав, що цей населений пункт “розташований на височині, при невеликій річці, що впадає в Смотрич і створює тут, біля села, три ставки, на південний захід від м.Кузьмин... Завдяки розташуванню села на узвишші та великій кількості садів кліматичні умови цілком сприятливі для здоров'я...”¹.

“В цьому селі я й виріс, – говорить Анатолій Феодосійович, – вважаю його рідним, навіть тепер, через багато років, приїжджаю до нього (що, на жаль, буває рідко) з трепетом і хвилюванням”.

Тут, серед чудової природи, минали дитячі роки Анатолія Сурового. Життя ж виявилось нелегким, адже він належить до покоління людей, раннє дитинство якого обпалила страхітлива війна. Багато хто з хлопчиків та дівчаток, не відчувши батькової ласки і турботи, рано пізнали важку фізичну працю. На все життя вони запам'ятали і холодні ранки, і пекучі жала стерні, і п'янкий запах чебрецю... Усе це сповна пізнав і Анатолій. Йому і молодшому братові довелося жити без батька, з матір'ю і бабусею. Як і його ровесники, змалку допомагав старшим у домашній роботі, зазнав труднощів голоду 1947 року, випасав худобу, пізнаючи світ простих і роботящих людей села. Змалку любив книги, читав багато і всюди, навіть у полі. Перечитав майже всі книжки з місцевої сільської бібліотеки.

Матінка-природа подарувала хлопчикові гарні здібності до навчання, кмітливість і допитливість. Навчався у Радковецькій семирічній школі лише на “відмінно”. В сім'ї досі зберігаються його похвальні грамоти “за відмінні успіхи у навчанні і за зразкову поведінку”. Досі з теплотою згадує він свою першу вчительку Леоніду Станіславівну Туревич, а також наступних своїх наставників: Віру Павлівну Коцюрбу, Семена Магвійовича Кислівського, Мілю Михайлівну Клепацьку, а особливо директора школи Степана Миколайовича Квітчука. Він був дуже діяльним, турбувався не тільки про навчання. У школі проводились конкурси із шахів, організовувались виставки учнівських малюнків, спортивні змагання, учні брали участь у концертах на сцені сільського клубу. Вчитись було дуже цікаво. До речі, через багато часу, аж у 1987 році колишній директор школи і його учень зустрілися у Хмельницькому облвиконкомі на врученні державних нагород працівникам освіти. Обом тоді вручили орден “Знак Пошани”.

Говорячи про особливості свого повоєнного дитинства, Анатолій Феодосійович згадує: “На все життя запам'яталися ігри тодішніх дітей у “війну”, у “наших і німців”, “у молодогвардійців”. Взимку каталися на саморобних ковзанах на льоду місцевого ставка, влітку багато купалися, ловили у невелич-

кій річці Сороці рибу і раків (часто просто руками). Незабутні також довгі зимові вечори, коли сусідки збиралися в хаті “на вечорниці”, пряли, розповідали різні сільські новини. Інколи мати читала їм принесений кимось “Кобзар” Тараса Шевченка, і жінки гірко плакали над нещасною долею Катерини.

Завжди великою радістю було відвідування сільського клубу, в якому раз або й двічі на тиждень “крутили” кінофільми, влаштовувались зрідка концерти або й вистави місцевих аматорів. Про радіо в селі тоді тільки чули, а про телевізор і не знали. Перша радіопередача, яку я почув із репродуктора, встановленого на стовпі біля сільради, була трансляція похорону Сталіна. Із друзів дитинства в пам’яті залишилися Кость Вірик, Генадій Малішевський, Володимир Дорогий, Євген Клепацький, Модест Кислівський, Василь Дудар, Микола Стець. Декого з них немає на цім світі, з іншими спілкуюся досі...”

Після закінчення семирічки в 1952 р. Анатолій вступив до Кам’янець-Подільського індустріального технікуму, але провчився трохи більше місяця: переважила все-таки тяга до гуманітарних наук. Повернувшись додому, пішов навчатись у середню школу села Калитинці на Городоччині. Впродовж трьох років щодня, за будь-якої погоди, долав семикілометрову відстань до школи. Навчався добре, брав участь у драмгуртку, був редактором стінгазети.

У 1955–1960 рр. Анатолій Суровий навчався на історико-філологічному факультеті (спеціальність українська мова і література, історія) Кам’янець-Подільського педінституту. Студентам цього факультету доводилося опанувати багато дисциплін, що було непросто, та наполеглива праця приносила втішні результати. Постійно допомагали студентам викладачі – справжні майстри своєї справи. Серед них – ректор інституту І.С.Зеленюк, декан факультету І.Ю.Гнатенко, філологи К.С.Баценко, Т.А.Бабіна, Є.М.Гінзбург, О.О.Бойко, А.С.Степанов, В.М.Сапун, С.С.Казар’янець, історики П.Ф.Лаптін, М.Ф.Александра, І.Ф.Слизький, П.А.Цикра, О.Д.Степенко, психолог Є.Ф.Єлінецький та багато інших.

Відзначився гарними здібностями і сумлінням у навчанні (у його заліковій книжці були лише відмінні оцінки). Про його наполегливу і цілеспрямовану роботу, успіхи в навчанні не раз повідомлялося на сторінках інститутської багатотиражної газети “Радянський студент” (теперішня назва – “Студентський меридіан”)². Студент був активним і в громадському житті інституту (член комсомольського бюро факультету, редактор факультетської стінгазети та інші доручення), відзначався подяками, грамотами ректорату³. Допомігав в організації “Клубу дружби” середньої школи №5, через який учні здійснювали листування, обмін сувенірами і подарунками із ровесниками зарубіжних країн⁴. А коли в січні 1957 року почала виходити багатотиражка педінституту, А.Ф.Суровий був одним з перших її редакторів (за дорученням ректорату четверо студентів почергово готували номер газети).

Саме в студентські роки А.Ф.Суровий прилучився до наукової роботи, брав участь у студентських наукових гуртках, у республіканських конкурсах студентських робіт (дві з них зайняли призові місця). Навчався у працюючій,

дружній групі з 25 осіб. Довгі роки підтримував дружні зв'язки з товаришами по інституту Анатолієм Хоптярем, Георгієм Поліщуком, Григорієм Горашем, Петром Сливкою, Георгієм Мітніним, Михайлом Мисівим, Віктором Турівним, які, на жаль, уже відійшли у вічність; тривають стосунки з Віталієм Харченком, Степаном Дмитрієвим та іншими.

Після закінчення з відзнакою інституту Анатолій Суровий майже три місяці працював учителем в селі Велика Чернявка Ружинського району на Житомирщині. В листопаді 1960 року одружився з Тіною Цюзь, на той час студенткою-випускницею того ж факультету, який він закінчив. А далі (з листопада 1960 до грудня 1962 р.) відбував строкову службу в Радянській армії. “Цей період, – говорить він, – завжди згадую з гордістю, бо, хоча я вже мав за плечима інститут, армія дала багато корисного і повчального. Спочатку кілька місяців був у артилерійській частині в столиці Казахстану Алма-Аті, потім пройшов шестимісячну перепідготовку на ракетника в Улан-Уде (Бурятія). Далі служив в окремому зенітно-ракетному дивізіоні біля станції Жетиген, за 60 кілометрів від Алма-Ати. В дивізіоні налічувалось трохи більше 70 чоловік-офіцерів і солдатів. Серед них були представники 14 національностей, проте ніяких конфліктів і непорозумінь не спостерігалось, всі жили дружно і злагоджено. Не пригадую і такого поширеного тепер явища, як “дідівщина”, хоча поділ на “стариків” і “молодих” існував. На другому році служби я став сержантом, секретарем комсомольської організації дивізіону”.

За сумлінне виконання військового обов'язку А.Ф.Суровий був відзначений Почесними грамотами ЦК комсомолу Казахстану і Алма-Атинського міськкому комсомолу, занесений до Книги пошани військової частини.

Далі – знову робота в школі, у селі Сербинівцях Жмеринського району на Вінниччині.

З вересня 1963 року Анатолій Феодосійович – асистент кафедри марксизму-ленінізму Кам'янець-Подільського педінституту. Тут він пройшов етапи зростання: з січня 1969 року – старший викладач, з листопада 1973 року – доцент, з 1992 року, за наказом ректора, переведений, а згодом обраний на посаду доцента, а з 1997 року на посаду професора кафедри історії України.

Оцінюючи багаторічну роботу в Кам'янець-Подільському університеті, А.Ф.Суровий вважає її щасливим і плідним етапом в житті: “Тут я пройшов велику школу життя, тут набув цінного досвіду навчально-методичної і виховної роботи з студентською молоддю, зростав як науковець. Головне ж, що я завжди особливо відзначаю, що потрапив у чудовий колектив, де існують прекрасні традиції, і сама атмосфера роботи і взаємостосунків між людьми сприяють творчому ставленню до своїх обов'язків і сумлінній праці на благо загального добра. Пошастило мені й на керівників. Це чудові люди, прекрасні спеціалісти, науковці – ректори І.С.Зеленюк, І.В.Івах, А.О.Копилов, О.М.Завальнюк, проректори В.І.Тищенко, І.Й.Козак, завідувачі кафедр М.Д.Березовчук, О.Ф.Осетров, К.С.Константинов. До того ж на багатьох кафедрах у мене було і є багато друзів”.

Склалось так, що Анатолію Феодосійовичу довелось викладати різні історичні дисципліни, зокрема в останні шістнадцять років історію України. У момент переходу на кафедру час був дуже важким. Давали про себе фінансово-матеріальні проблеми. У професійному плані фактично не було ні концепції, ні підручників з історії України. На новому місці доцент сміливо взявся за переосмислення вітчизняного минулого, глибоко опрацював величезну кількість нової літератури і пройшов через відмову від принципів “єдино вірної марксистсько-ленінської методології”, гіпертрофованих уявлень про духовно-культурну спадщину українського народу до сучасних підходів у викладанні та об’єктивному дослідженні історії України. До честі, з цими завданнями він справився блискуче й зайняв гідне місце в тоді молодому колективі. Блискуча історико-філологічна підготовка, майстерне володіння дієвими методами навчання студентів, життєва мудрість і виваженість виступали і виступають надійною підвалиною результативної роботи в колективі з підготовки висококваліфікованих фахівців. Та завжди він до обов’язків викладача вищого навчального закладу ставився і ставиться винятково відповідально, намагаючись об’єктивно розібратись у складних і суперечливих історичних процесах (а це так не просто!), самостійно дійти до істини. Він вмів творчо і критично переосмислити наше минуле, по-своєму збагнути розмаїття сьогодення, у якому нове, стверджуюче право на існування так завзято змагається із старим і віджилим. Крім того, він залучався до роботи в обласному педліцеї.

Заслуговує високої оцінки і талант А.Ф.Сурового редагувати наукові тексти. Якщо він береться за цю роботу, то виходить результат високої якості. З високою відповідальністю працює із студентами при підготовці ними дипломних і магістерських робіт.

Відомо, що у кожного викладача, так би мовити, своя “лабораторія”, своя “кухня” підготовки вузівської лекції. Хто причетний до цієї справи, той знає, яка це вельми важка і складна праця, адже викладач вищого навчального закладу покликаний бути добре обізнаним із різноманітною літературою з даної проблеми, має виробити свою точку зору, спонукаючи студентів до роздумів і пошуків. А.Ф.Суровий завжди демонстрував зразкове ставлення і до підготовки лекції. Колеги добре знають, що лекції Анатолія Феодосійовича повною мірою відповідають таким вимогам. У тексті кожної лекції все продумано, виважено, враховано: послідовність викладення матеріалу, чіткість і науковість формулювань, висновки тощо. У цьому також викладач – неперевершений приклад і авторитет. Сам лектор зауважує, що в процесі читання лекцій і проведення семінарських занять звертає увагу на висвітлення історії України в контексті світової і європейської історії, розкриття взаємозв’язків основних історичних процесів і подій в Україні та світі, а також характеристики окремих видатних історичних і культурно-освітніх діячів України, намагаючись уникнути односторонньої трактовки їх діяльності та ролі в історії.

При вивченні найважливіших тем намагається забезпечити зв’язок теми з сучасністю, підкреслити уроки, які впливають з історичного досвіду націо-

нально-визвольної боротьби і українського державотворення для сучасного етапу розбудови незалежної України. На семінарських заняттях викладач прагне до активного обговорення поставлених питань, аналізу дискусійних проблем, використання і коментування тих чи інших документів і матеріалів, уривків з художньої та мемуарної літератури, розгляду рефератів. Анатолій Феодосійович переконаний, що оскільки вузівська лекція носить навчальний характер, то студент має записати її основні положення, необхідні для дальшої самостійної роботи. Цьому й відповідає його манера викладання. Він керує також підготовкою студентами магістерських, дипломних і курсових робіт, педагогічною практикою, активно бере участь у роботі ДЕК на історичному факультеті.

А.Ф.Сурового знають і як плідного науковця. Ще на початку роботи в педінституті визначились його основні наукові інтереси: історія робітничого класу і профруху України в період 1917–1920 рр., а також різні аспекти історії Поділля 1920-х років. Розпочалася активна робота по вивченню літератури і опублікованих документальних збірників, пошук в архівах Києва, Харкова, Москви, Вінниці та інших міст. Перші результати наукових досліджень з історії профспілкового руху були апробовані на II Подільській історико-краєзнавчій конференції (квітень 1967 рр.) і міжвузівській науковій конференції викладачів кафедр суспільних наук в Києві (вересень 1967 р.). Виступи молодого дослідника були схвально зустрінуті науковою громадськістю⁵. Активна дослідницька робота увінчалася захистом кандидатської дисертації 21 квітня 1971 року на спеціалізованій вченій раді Київського університету. В дисертації розглянуто питання партійного керівництва профрухом України в роки громадянської війни (1918–1920).

У наступний період А.Ф.Суровий продовжував дослідження історії профспілок України та історії Подільського краю 1917–1920 років і 20-х років ХХ ст. Загалом ним опубліковано понад 100 наукових праць, серед них 4 монографії (одна індивідуальна). Монографія “Партійне керівництво профспілковим рухом на Україні у період громадянської війни (1918–1920 рр.)” написана у співавторстві з І.А.Зозулею і вийшла друком у видавництві Київського університету в 1979 році. У цій праці через призму партійного керівництва на багатому фактичному матеріалі розкрито становище і умови роботи профруху України в умовах “воєнного комунізму”, боротьбу за організаційне зміцнення профспілок, чисельні мобілізації членів спілок на “фронти громадянської війни. Показано роль профспілок в роботі Рад, органів робітничо-селянської інспекції, у господарській, культурній галузях. Монографія оцінена як певне досягнення у комплексному вивченні діяльності профспілок в окремі періоди історії України у рецензії в “Українському історичному журналі”⁶ та в доповіді ректора Академії праці та соціальних відносин ФПУ М.Л.Головка на науковій конференції до 90-річчя масового профруху в Україні (1996 р.)⁷.

У складі авторського колективу були написані і опубліковані “Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації” (“Львів, 1872, 1982).

Видання було оцінене як таке, що містить значну кількість нових, досі невідомих читачеві матеріалів і документів⁸, хоча з сучасного погляду й зрозуміло, що воно мало свої особливості і характерні для того часу недоліки.

Як на важливу працю, серед упорядників якої був А.Ф.Суровий, слід звернути увагу на збірник документів і матеріалів “Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921–1941”⁹. Дана публікація істотно доповнила попередні чотири видання з історії Поділля з 1917 р. до кінця 1930-х рр. Основу збірника склали документи і матеріали центральних державних і партійних архівів України, а також архівів Хмельницької і Вінницької областей, матеріали преси досліджуваного періоду. В них відображені питання відбудови і дальшого розвитку промисловості, сільського господарства, культури і освіти краю, а також суспільно-політичного життя: діяльність профспілок та інших громадських організацій, відгуки подолян на події міжнародного життя тощо.

У складі авторського колективу А.Ф.Суровий взяв участь в написанні посібника для вчителів “Нариси історії Поділля”¹⁰. Ним у співавторстві з О.М.Завальнюком, А.І.Мамалигою та І.В.Рибаким написані розділи: “Поділля у період непу в 1921–1927 рр.”, “Соціально-економічні і політичні перетворення на Поділлі у 1928–1941 рр.”. В умовах перебудови в авторів цих розділів з’явилася можливість по-новому розглянути окремі питання. Зокрема, у посібнику підкреслювалось, що “форсовані темпи, абсолютне домінування адміністративно-репресивних методів колективізації, низький рівень трудової дисципліни і продуктивності праці та інші фактори спричинили на початку 30-х років кризу сільськогосподарського виробництва. Вперше у краєзнавчій літературі було визнано, що в результаті непосильної хлібозаготівлі на Поділлі прийшло страшне лихо – голод”¹¹. Пізніше, також у співавторстві був виданий посібник для студентів “Історія України”¹².

Крім названих праць, А.Ф.Суровому належать також брошури, методичні рекомендації, статті, тези виступів на наукових конференціях¹³, а також понад 50 статей в обласній і районній пресі. У капітальному академічному виданні “Історія міст і сіл УРСР” (в томі “Хмельницька область”) опубліковані його три нариси: “Антоніни”, “Базалія”, “Тарноруда”. Відомі й інші його краєзнавчі дослідження і активна участь у вивченні та висвітленні багатьох питань історії Поділля¹⁴.

А.Ф.Суровий – учасник наукових конференцій в різних містах України, серед них міжнародних – 4, весоюзних – 3, всеукраїнських – 6, республіканських – 11, міжрегіональних – 2, обласних – 14, а також майже всіх звітних наукових конференцій викладачів кафедр університету.

Від початку 1990-х років наукові інтереси А.Ф.Сурового зосереджені насамперед на історії профрону України в період з 1917 р. до кінця 1920-х років. При цьому в нових, більш сприятливих умовах розвитку історичної науки для нього, як і для багатьох інших дослідників, розпочався нелегкий, інколи болісний процес переосмислення, переоцінки історичних подій і явищ, відмови від старих стереотипів (наприклад, про керівну роль партії як головної і вирі-

шальну умову успішної діяльності проффруху, про постійне прагнення українських профспілок до єдності із “загальноросійським” проффрухом, про основне призначення профспілок як “школи комунізму” і т.д.).

Були опубліковані статті з переоцінкою діяльності профспілок в період воєнного комунізму¹⁵. Вивчено і узагальнено значний матеріал і опубліковані праці з недостатньо досліджених тем, як-от: посилення комуністичного впливу у проффрусі України в період непу, витіснення і розгром опозиції, роль профспілок у державному, господарському і культурно-освітньому будівництві тощо.

Особливу увагу звернуто на дослідження захисної функції профспілок в умовах диктатури пролетаріату (тривалий час ця тема належала до заборонених, замовчуваних в радянській історіографії). На основі нових, раніше закритих і недоступних для дослідників документів і матеріалів, у публікаціях А.Ф.Сурового 90-х році (частково спільно з О.А.Суровим) висвітлюються питання страйкової боротьби на приватних і держаних підприємствах в умовах непу, ролі профспілок, при їх вкрай обмежених можливостях, у соціальному захисті трудящих, в боротьбі з безробіттям, вирішенні питань заробітної плати, житлового забезпечення робітників тощо¹⁶. Частину таких публікацій присвячено діяльності профспілок Поділля і Волині¹⁷, розвитку освіти на Поділлі в 1920-х роках, історії нашого університету¹⁸.

Останніми роками опубліковані також статті про роль комітетів незаможних селян у розвитку освіти, культури і соціально-побутової сфери села в 1920-х – на початку 1930-х років,¹⁹ про перебування та діяльність на Поділлі таких видатних діячів педагогічної науки і практики, як М.І.Пирогов і С.Ф.Ручова.²⁰ Активну участь А.Ф.Суровий взяв у підготовці науково-популярних нарисів про викладачів, співробітників і випускників Кам’янець-Подільського педінституту (університету). Понад 50 таких нарисів опубліковано у першому, другому і третьому томах книги “Кам’янець-Подільський університет в особах” (2003, 2005, 2008). Кілька нарисів присвячено життю і науково-педагогічній діяльності викладачів нашого ВНЗ та Кам’янець-Подільського аграрно-технічного університету. Нариси опубліковані на сторінках видання “Освіта, наука і культура на Поділлі”²¹.

Останніми роками А.Ф.Суровий зосередився на дослідженні та висвітленні важливих історико-краєзнавчих тем: 1) профспілковий рух на Поділлі в 1920-х роках; 2) розвиток освіти на Поділлі в 1920-х роках. До опублікованих праць з цієї тематики раніше тепер додалися публікації нові²². Крім того, А.Ф.Суровий взяв участь у написанні колективної монографії про кам’ячан, які своєю працею, трудовими досягненнями уславили місто над Смотричем, Подільський край – “Кам’ячани – заслужені працівники України” (2011).

Загалом до наукового доробку А.Ф.Сурового входить понад 180 опублікованих праць. Він взяв участь у редагуванні тому “Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область” (К., 1971), майже 30 наукових збірників. Крім того, виступив як керівник видавничого проекту у виданнях: “Кам’янець-Поділь-

ський державний університет: минуле і сьогодення” (Кам’янець-Подільський, 2003), “Кам’янець-Подільський державний університет в особах” (Т. 1 – 2003, Т. 2. – 2005).

Чотири роки Анатолій Феодосійович працював заступником декана філологічного факультету (1970–1974). Крім своїх прямих обов’язків, відповідав за роботу із студентами з Узбекикої РСР, які навчалися тоді на факультеті за спеціальністю “російська мова і література”. Проводив науково-методичну роботу, багато працював зі студентами, допомагав їм у підготовці до занять, написанні рефератів, доповідей на студентські наукові конференції.

У 1975 р. А.Ф. Суровий був призначений, а згодом обраний завідувачем кафедри історії КПРС і політекономії, працював на цій посаді 12 років. Високий авторитет, ерудиція, працьовитість, доброзичливість і вимогливість дозволили йому згуртувати чудовий колектив, забезпечити його злагоджену роботу.

А.Ф.Суровий виявив чудові якості вмело поєднувати досвід працівників старшого покоління і енергію, завзяття молодших. У 70–80 роках минулого століття на кафедрі успішно захистили кандидатські дисертації О.П.Григоренко, В.Г.Кулаєв, І.В.Рибак, А.Г.Філінюк, А.А.Цвяк. Кожний захист був справжньою подією наукового життя і кафедри, і інституту. Цікавою і на той час необхідною була запроваджена практика опублікування викладачами кафедри науково-популярних нарисів і статей з багатьох історичних проблем в обласних, міських та районних газетах. Наукові та інші досягнення кафедри належним чином оцінювалися, а її колектив посідав лідируючі позиції у нашому навчальному закладі.

Сумлінністю і пунктуальністю відзначається Анатолій Феодосійович і у виконанні громадських доручень. Багато років працював наставником академгруп, був організатором і учасником студентських вечорів, зустрічей студентів з відомими майстрами педагогічної праці, з ветеранами війни, проводив культпоходи, бесіди в гуртожитках тощо.

У радянські часи широко практикувалося читання лекцій, проведення вечорів запитань і відповідей, круглих столів тощо у гуртожитках педінституту, в яких брали активну участь викладачі кафедри на чолі із її завідувачем (А.П.Гавришук, О.П.Григоренко, Ю.С.Латер, О.С.Ліпінський, О.В.Лягін, А.І.Мамалига, О.К.Носов, І.С.Юрчишин, І.С.Чайка).

А.Ф.Сурового добре знають у місті, районі та області як активного і ерудованого лектора з міжнародних та внутріполітичних питань – учасника наукових і науково-практичних конференцій у трудових колективах міста і сіл, у районах і обласному центрі.

Частими були виїзди передусім у Кам’янець-Подільський, Дунаєвецький, Новоушицький, Теофіпольський та Чемеровецькі райони, в яких перед трудящими активно виступали члени кафедри А.П.Гавришук, В.Г.Кулаєв, А.Ф.Суровий, В.П.Турівний (кафедра філософії). Згадані заходи проводились регулярно. Працівникам кафедри доводилось виступати щороку перед населенням по кілька десятків разів. Приклад і тут показував її завідувач.

Цікаві конференції та семінари організовувались для студентської молоді. Така практика збереглась. Тільки за останні роки за ініціативи Анатолія Феодосійовича для студентів були організовані науково-теоретичні конкуренції, присвячені 400-літтю від дня народження Богдана Хмельницького, 80-літтю Української національно-демократичної революції 1917–1920 років, новій Конституції України, бесіди з актуальних питань сучасного становища України, з історії Кам'янець-Подільського університету тощо.

Багаторічна професійна і громадська, діяльність А.Ф.Сурового відзначена орденом “Знак Пошани”, знаками “Відмінник освіти Узбекикої РСР” та “Відмінник освіти України”, почесними грамотами Міністерств освіти України та Узбекистану, Центрального Комітету комсомолу Казахстану, Алма-Атинського обкому комсомолу, керівних органів Хмельницької та Хорезмської областей, міської влади, відзнаками Кам'янець-Подільського державного університету “Ветеран праці” та “За вагомий внесок у розвиток освіти і науки”, подяками і преміями. Але найбільша нагорода для нього – це повага і шана колег, друзів, вихованців, студентів.

А ще велика радість – сім'я. З дружиною Тіною Іванівною – разом йдуть по життєвій дорозі понад 47 років. Вона має 44-річний стаж роботи у школі, з 1974 р. працює у нашому ВНЗ. Кандидат педагогічних наук, доцент. Має опублікованих п'ять навчально-методичних посібників, два з них були рекомендовані Міністерством освіти для використання в школах України. Останнім часом досліджує проблеми інноваційних технологій на уроках мови.

Виростили і виховали двох дітей. Син Олександр закінчив Хмельницький інститут побутового обслуговування, інженер. Дочка Юлія – випускниця Кам'янець-Подільського інституту, працює викладачем німецької мови в нашому університеті. Велика радість для Тіни Іванівни та Анатолія Феодосійовича – троє внуків. В'ячеслав – випускник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка за спеціальністю “англійська, японська мови”, в даний час – аспірант Токійського університету. Віталій – закінчив факультет кібернетики КНУ. Оленка – учениця 11-го класу міського ліцею. Всі вони зростають в атмосфері любові і взаємоповаги, працюовиті, порядні.

Отже, Анатолій Феодосійович постає не тільки як фахівець своєї справи, викладач і науковець, але й як цікава, неординарна людина. Його духовним багатством є велика власна бібліотека. Любить художню літературу, стежить за літературним процесом в Україні, цінує влучне слово. У студентські роки Анатолій Феодосійович писав гарні вірші, які охоче публікували у місцевій пресі. Вправно володіє пером. І хто знає, можливо б, і став він відомим поетом чи журналістом, якби обрав такий фах. А ще вдало малює шаржі, дотепно жартує, за лічені хвилини напише гумореску, є чудовим співрозмовником.

Розповідь про Анатолія Сурового була б неповною, якщо не згадати про його дивовижний дар цінувати людську дружбу. До нього тягнуться різні за фахом, віком, уподобанням люди. Підтримує гарні стосунки з товаришами по навчанню, колегами, колишніми студентами, земляками. А скільки людей

він помітив, підбадьорив, підтримав! У товаристві дотепний і доброзичливий. Принциповий і твердий у наукових і життєвих переконаннях, Анатолій Феодосійович водночас невибагливий у побуті, м'який, поблажливий у відносинах із колегами й друзями, людина тонкої душі. Тому його прізвище ніяк не асоціюється із особистими людськими якостями. Як і кожна людина, в чомусь помиляється та все ж знаходить мужність і проявляє вміння визнати таке, вибачитись перед друзями²³.

Анатолій Феодосійович не забував і не забуває свій край. Ще як жива була мати, часто відвідував її. Навідується в село й зараз, любить побувати у полях, які у далекому дитинстві сотні разів сходили босоніж пастухом. Ступаючи знайомими стежками, вслуховується у веселий спів жайворонків, милується барвистими килимами польових квітів, золотавими хлібними нивами, на повні груди вдихає аромат духмяних лугів.

Тому й, мабуть, Анатолій Феодосійович із задоволенням працює на власному городі. Своім друзям він любить захопливо розповідати про те, як тонко відчуває і дихання весни, і колосіння жита-пшениці, і осінню позолоту дерев...

Вставши до сходу сонця, полюбляє дивитись, як чудодійно тремтять досвітні зорі, дихають травневі роси, поступово голубіє подільське небо, усіма барвами виграє водне плесо Дністра. Відчуваючи душевний затишок, задоволено посміхається дню, що народжується.

Таким є подільський самородок, талановита і водночас проста людина, працелюб і життєлюб Анатолій Суrowsий. Як вважається у народі, він виконав своє основне земне призначення. Створив сім'ю. Багато зусиль і праці доклав, збудувавши на березі Дністра будиночок. А навесні там білоцвіттям квітцям радусь посаджений і виплеканий ним сад. А окрім цього, ще десятки і десятки інших добрих і благородних справ. Все більше і більше сивини влітається у його волосся та молодим залишається серце цієї людини. Віримо, що багато ще зможе він зробити для своєї родини, для людей, для нашої України.

Примітки:

1. Сецинский, Е. Приходы и церкви Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1901. – С. 894.
2. Радянський студент. – 1957. – 4 вересня; 1958 – 15 квітня; 1958 – 4 липня.
3. Там само. – 1960. – 10 травня.
4. Там само. – 1958. – 24 грудня; 1959. – 3 березня.
5. Винокур, І. С. Друга Подільська історико-краєзнавча конференція / І. С. Винокур, Л. А. Коваленко // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1967. – № 7. – С. 155-156; Шевчук, В. П. Республіканські міжвузівські наукові конференції, присвячені Великому Жовтню / В. П. Шевчук, В. А. Лукашенко // УІЖ. – 1968. – № 1. – С. 154-155.
6. Корольов, Б. І. Партійне керівництво профспілковим рухом на Україні у період громадянської війни (1918–1920 рр.) / Б. І. Корольов, Ю. Г. Осадчий, І. А. Зозуля, А. Ф. Суrowsий. – К., 1979. – 127 с. (Рецензія // УІЖ. – 1980. – № 10. – С. 145-146).
7. Головко, М. Л. Проблеми профспілкового руху в Україні: історія та уроки

// 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні: Мат. наук. конференції “Профспілковий рух в Україні: актуальні проблеми теорії, історії та сучасності”. – К., 1996. – С. 9.

8. Буцько, М. О. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації / М. О. Буцько, Я. М. Серіщев та ін. – Львів, 1972. – 369 с. (Рецензія // УТЖ. – 1972. – № 10. – С. 138-139); Гуменюк, С. К. Сторінки боротьби і праці / С. К. Гуменюк // Радянське Поділля. – 1972. – 21 листопада.

9. Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921–1941: Док. і мат. / Упоряд. І. В. Гарнага, С. Л. Коваленко, А. Ф. Суrowsий та ін. – Львів: Каменяр, 1989. – 207 с.

10. Нариси історії Поділля: На допомогу вчителю. – Хмельницький: Облпобліграфвидав, 1990. – 328 с.

11. Рибак, І. В. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині / І. В. Рибак, А. Ю. Матвєєв. – Кам’янець-Подільський, 2001. – С. 6.

12. Історія України: В 3-х частинах. – Частина 3 / Мельник Е. М., Суrowsий А. Ф., Трубочанінов С. В. – Кам’янець-Подільський: Центр Поділлєзнавства, 1996. – 112 с.

13. Суrowsий, А. Ф. Діяльність КП(б)У по створенню профспілки сільськогосподарських робітників / А. Ф. Суrowsий // УІЖ. – 1968. – № 12. – С. 121-122; Його ж. Керівництво КП(б)У господарською діяльністю профспілок / А. Ф. Суrowsий // Наук. праці з історії КПРС: Респ. Між від. наук. зб. – Вин. 60. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1973. – С. 15-22; Його ж. Из опыта борьбы Коммунистической партии против влияния меньшевиков и эсеров в профсоюзном движении Украины (1917–1920 гг.) / А. Ф. Суrowsий // Науч. труды по истории КПСС. – Вып. 137. – К., 1985. – С. 80-87; Його ж. Демократизація профспілкового життя на Миколаївщині в умовах непу (1921–1928 рр.) / А. Ф. Суrowsий // IV Республіканська наукова конференція з істор. краєзнавства: Тези доп. і повід. – К., 1989. – С. 231-238; Його ж. З історії профспілкового руху в малих і середніх містах України (1918–1920 рр.) / А. Ф. Суrowsий // Дослідження історії малих і середніх міст України в контексті дальшого розвитку історичного краєзнавства. – Чернігів, 1990. – С. 194-200; Суrowsий, А. Ф. Комсомол Поділля в боротьбі за відбудову народного господарства (1921–1925 рр.): Метод. реком. / А. Ф. Суrowsий, М. П. Вавринчук. – Хмельницький: Обл. орг. тов-ва “Знання”, 1979. – 24 с; Його ж. Общественно-педагогическая практика студентов: Метод. реком. / А. Ф. Суrowsий. – Каменец-Подольський, 1985. – 24 с. та ін.

14. Баженов, Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л. В. Баженов. – Кам’янець-Подільський, 1993. – С. 370; Прокопчук, В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В. С. Прокопчук. – К., 1995. – С. 128, 151.

15. Суrowsий, А. Ф. Більшовики проти опозиційних сил у профспілковому русі України (1917–1920 рр.) / А. Ф. Суrowsий // VII Всеукр. наук. конференція “Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність”. Матеріали пленарних та секційних засідань. – К., 1995. – С. 228-230; Його ж. Боротьба за незалежність українського профспілкового руху (1917–1920 рр.) / А. Ф. Суrowsий // 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні: Матер. наук. конф. “Профспілковий рух в Україні: актуальні проблеми теорії, історії і сучасності”, присвяченої 90-річчю

виникнення масового профспілкового руху в Україні. – К., 1996. – С. 93-94; Його ж. До питання про оцінку I Всеукраїнського з'їзду профспілок / А. Ф. Суrowsий / / Творчі вершини вченого: Зб. наук. праць до 60-річчя від дня народження д-ра іст. наук, проф. М. Г. Кукурудзяка. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 123-131 тощо.

16. Суrowsий, А. Ф. Культурно-освітня діяльність профспілок України (1921–1927 рр.) / А. Ф. Суrowsий // Наук.-прак. конференція “Культура України і слов'янський світ”: Тези доп. і повідомл. – Част. 2 (м. Кам'янець-Подільський). – К., 1902. – С. 94-96; Його ж. Участь профспілок України в ліквідації неписьменності (20-ті роки ХХ ст.) / А. Ф. Суrowsий // 43-я зв. наук. конф. кафедр інституту за 1991–1992 р. (Секція суспільних наук): Тези доп. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 58-59; Його ж. Українізація профспілок республіки в 1920-ті роки: здобутки і втрачені можливості / А. Ф. Суrowsий // Наукові праці істор. ф-гу. – Т. 2. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 104-113; Його ж. Про класову боротьбу на підприємствах України в період непу / А. Ф. Суrowsий, О. А. Суrowsий // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Т. 2 (4). – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 176-185; Його ж. Профспілки і робітничі клуби Донбасу (1920-ті роки) / А. Ф. Суrowsий // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – Вип. 18. – Київ; Донецьк, 2001. – С. 245-251; Його ж. Комуністи і демократична опозиція у профрусі України в 1920-х роках / А. Ф. Суrowsий // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного пед. ун-ту: Зб. за підсумками звіт. наук. конф. викладачів і аспірантів, присвяч. 85-річчю Української національно-демократичної революції. 15-16 квітня 2002 року. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С. 81-83 та ін.; Його ж. Колективні договори і профспілки України (1920-ті рр.) / А. Ф. Суrowsий // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. – Т. 12. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 223-233; Його ж. Економічна робота профспілок в період непу / А. Ф. Суrowsий // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного університету: Зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів і студентів, 6-7 квітня 2005 р. – Вип. 4. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 43-46; Його ж. Питання охорони праці в діяльності профспілок України (1920-ті рр.) / А. Ф. Суrowsий // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного університету: Зб. за підсумками наук. конфер. викладачів і аспірантів. – Вип. 6. В 3 т. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 1. – С. 32-35; Його ж. Профспілки і загальноосвітня школа України (20-ті рр. II ст.) / А. Ф. Суrowsий // II Міжнародний конгрес українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”, Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р.: Доп. та повідомл. – Кам'янець-Подільський-Київ-Нью-Йорк-Острог: На ОУА, 2007. – С. 225-228.

17. Суrowsий, А. Ф. Соціально-побутові умови життя робітників на Поділлі (20-ті роки) / А. Ф. Суrowsий // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Наук. Зб. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 138-159; Його ж. З історії профспілкових організацій Волині / А. Ф. Суrowsий // Велика Волинь: Минувле й сучасне (Матеріали Міжнар. наук. конф., жовтень 1994 р.). Хмельницький-Ізяслав-Шепетівка, 1994. – С. 306-308; Його ж. Стан профспілкового руху на Поділлі в умовах непу (1921–1928 рр.) / А. Ф. Суrowsий // Akademia на пошану Леоніда Антоновича Коваленка (До 90-річчя від дня народження). – Т. 1. Істор. дослідження. – Кам'янець-Подільський. 1997. – С. 169-172; Його ж. Захисна функція профспілок

Поділля в період непу (1921–1928 рр.) / А. Ф. Суворий, О. А. Суворий // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII ст.: Матер. Всеукраїнської істор.-краєзн. наук.-практ. конф. 19 вересня 1998 р. – Стара Синява: Поділля, 1998. – С. 235-239; Його ж. Турбота профспілкових організацій Поділля про добробут робітників і службовців (1920-ті роки) / А. Ф. Суворий, О. А. Суворий // Наук. праці Кам.-Под. держ. пед. ун-ту: Історичні науки. – Т. 1 (3). – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 266-273; Його ж. Боротьба з безробіттям на Поділлі в 1920-х роках / А. Ф. Суворий // Поділля у контексті української історії: Матеріали Всеукр. наук. конф. 29-30 лист. 2001 р. – Вінниця, 2001. – С. 209-214 та ін.; Його ж. Роль профспілок та інших громадських організацій Поділля в розвитку освіти у 1920-х рр. / А. Ф. Суворий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 4. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 320-328 (у співавторстві); Його ж. До питання про динаміку профспілкового руху на Поділлі в період непу (1921–1928 рр.) / А. Ф. Суворий // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 325-335; Його ж. Профспілки і боротьба з безробіттям на Поділлі (1920-ті рр.) / А. Ф. Суворий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Зб. за підсумками наук. конф. викладачів і аспірантів, 17-18 жовтня 2006 р. – Вип. 5. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 36-38.

18. Суворий, А. Ф. Підготовка учительських кадрів на Поділлі в 1920-х рр. / А. Ф. Суворий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 2. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С. 57-71; Його ж. З історії Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання (1930–1933 рр.) / А. Ф. Суворий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 40-50; Його ж. Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання (1930–1933 рр.) / А. Ф. Суворий // Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 59-76 (у співавторстві); Його ж. Інститут соціальної реабілітації і розвитку дитини / А. Ф. Суворий // Так само. – С. 308-331 (у співавторстві); Його ж. Професійно-технічна освіта на Поділлі (1920-ті рр.) / А. Ф. Суворий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 6. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 280-293; Його ж. Проскурівський педагогічний технікум (1920-ті рр.) / А. Ф. Суворий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 9. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 253-264; Його ж. Вінницький інститут народної освіти (1920-ті рр.) / А. Ф. Суворий // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Т. 10. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 300-306.

19. Суворий, А. Ф. Комітети незможних селян і запровадження початкового загального всеобучу (1924–1933 рр.) / А. Ф. Суворий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 8. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 338-345; Його ж. Участь комнезамів України у розвитку культури і соціально-побутової сфери села (1920–1933 рр.) / А. Ф. Суворий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. – Т. 9. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 73-85.

20. Суворий, А. Ф. М.І.Пирогов і Поділля // Хмельниччина: Дивокрай: Всеукр. наук.-краєзн. зб. / А. Ф. Суворий, С. М. Дмитрієв. – 2005. – № 1. – С. 42-45; Його ж. Софія Русова у Кам'янець-Подільському: навчально-педагогічна, громадська

та наукова діяльність / А. Ф. Суrowий, Т. І. Суrowа // Просвітницька діяльність Софії Русової: Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету: Серія соціально-педагогічна. – Вип. І. Т.ІІ. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 42-58.

21. Суrowий, А. Ф. Учений, літератор, педагог (До 65-річчя від дня народження В.В.Нечитайла) / А. Ф. Суrowий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 8. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 402-407; Його ж. Дороги і творчі звершення Михайла Алешенка / А. Ф. Суrowий, В. А. Радіоненко // Там само. – Т. 9. – 2007. – С. 430-436; Його ж. Учителі і наставники молоді (до 70-річчя від дня народження В.А.Радіоненка) / А. Ф. Суrowий, А. П. Гавришук // Там само. – Т. 10. – 2007. – С. 435-440; Його ж. Подвижництво на ниві українського народознавства (До 55-річчя від дня народження Т.І.Колотила) / А. Ф. Суrowий, А. П. Гавришук // Там само. – Т. 10. – 2007. – С. 441-449.

22. Його ж. Профспілки Кам'яниччини у 1920-х роках / А. Ф. Суrowий // Освіта, наука і культура Поділля: Зб. наук. праць. – Т. 14. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 427-436; Його ж. Виховна робота в загальноосвітніх школах Поділля в 1920-х роках / А. Ф. Суrowий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 15. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 87-88; Його ж. Розвиток освіти національних меншин на Поділлі в 1920-х роках / А. Ф. Суrowий // Вісник Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Т. 21. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 120-127; Його ж. Ліквідація неписьменності на Поділлі в 1920-х роках / А. Ф. Суrowий // Наук. праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. – Історичні науки. – Т. 21. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 436-449. Його ж. Людина, слава добрими ділами (про ветерана війни і праці Миколу Васильовича Кушніра) / А. Ф. Суrowий // Навіки в пам'яті народній. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 161-166.

23. Публікації про життя і науково-педагогічну діяльність А.Ф.Суrowого: Баженов, Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л. В. Баженов // Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 370; Собчук, В. Прицілом точним / В. Собчук // Прапор Жовтня. – 1978. – 18 листопада; Прокопчук, В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В. С. Прокопчук. – К., 1995. – С. 128, 151; Гавришук, А. П. Подільський самородок / А. П. Гавришук // Подолянин. – 1998. – 16 січня; Хоптяр, А. С. З шістдесятиліттям, професоре! / А. С. Хоптяр // Кам'янець-Подільський вісник. – 1998. – 17 січня; Завальнюк, О. М. Анатолій Феодочійович Суrowий / О. М. Завальнюк, А. П. Гавришук // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 459-471; Марковська, Наталія. “Не такий вже він і Суrowий” / Наталія Марковська // Подолянин. – 2008. – 18 січня; Гавришук, А. П. Яскраве життя / А. П. Гавришук // Студентський меридіан. – 2008. – 14 лютого; Лаврик, Антоніна. Трудівник на ниві науки і освіти України / Антоніна Лаврик, Віталій Харченко, Борис Урода // Край Кам'янецький. – 2013. – 18 січня; Анатолій Філінюк. Приклад плідної праці, оптимізму та здорового духу / Анатолій Філінюк // Студентський меридіан. – 2013. – 7 березня.

Одержано 10 квітня 2013 року

УДК 7.071.2(477.73)“19/20”:[929СЕМБРАТ]

І.Г.Маринін

**Сценічно-інтерпретаторська діяльність Михайла Сембрата
в контексті культурно-музичного життя Кам'янецьчини
(друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)
(до 75-річчя з дня народження)**

У статті подано характеристику основних напрямів творчої діяльності Михайла Сембрата – випускника 1967 року факультету фізичного виховання Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Визначено його роль у заснуванні перших танцювальних творчих колективів Кам'янецьчини, з'ясовується внесок майстра сцени у розвиток аматорського мистецького життя у складі відомих творчих колективів на теренах Кам'янецьчини (Південно-Західне Поділля).

Ключові слова: танцювальний колектив, ансамбль троїстих музик, козобас, мистецький шлях.

Кожний його концертний виступ на сцені – це частинка серця Михайла Андрійовича, його щедрої душі, любові й поваги до людей, яку він завжди висловлював через свій суто індивідуальний сценічний образ “веселого, кумедного, жартівливого козака” разом зі своїм постійним мандрівником козобасом, залишаючись вірним обраному шляхові, котрий привів його у широкий мистецький світ...

Михайло Сембрат народився 21 грудня 1937 року в Польщі, в селі Боднарка Горлицького повіту Краківського воєводства в сім'ї репресованих лемків. Батько Михайла, Андрій Трохимович, працював у ремконторі, був обдарованим сільським музикантом, грав на корнеті в духовому оркестрі, мати, Ганна Григорівна, колгоспниця.

Михайлик виховувався у селянській родині разом зі старшим братом Степаном і двома молодшими сестрами: Ольгою та Іриною. Попри тяжкі життєві обставини і нелегкі дитячі воєнні і післявоєнні роки, всі діти в сім'ї Сембратів, маючи гарні мистецькі та педагогічні здібності, отримали освіту: Степан гарно грав на гітарі, мав чудовий голос, але став талановитим художником (неодноразово організовував персональні виставки зі своїх художніх робіт), старша сестра Ольга закінчила Чортківське педучилище і працювала вчителем молодших класів, а молодша – Ірина, навчалася у Дрогобицькому державному педінституті на факультеті іноземних мов і теж присвятила своє життя педагогічній праці. Сестри змалечку володіли неабиякими навичками вишивання. Ольга не розлучилася з цим захопленням і донині. Вона знана майстриня, має прекрасну колекцію своїх робіт.

У 1946 році, через сумнозвісну трагічну сталінську операцію “Вісла”, родину Сембратів примусово переселяють на Харківщину. Та невдовзі, рятуючись від голоду, разом з іншими односельчанами-лемками тікає на Терно-

пільщину, в пусті села, залишені поляками, яких влада вислала до Польщі. Щоб у майбутньому переселенці могли асимілюватися з місцевим населенням, їх розселяли не більше трьох сімей в одне село... Так родина опиняється у селі Підзамочок Бучацького району Тернопільської області.

Коли Михайло навчався у 9-му класі, сталося так, що шкільному танцювальному гуртку для художнього номера “Матроський танець” потрібен був харизматичний “типаж”. Керівник танцювального колективу, зосередивши свій погляд на нього, запропонував цю роль і запросив на репетицію. Тоді ніхто навіть не міг передбачити, що з цього часу почнеться відлік тривалого творчого мистецького шляху Михайла Андрійовича.

Перший концертний виступ Михайла перед односельчанами став переломним моментом у його житті. Він феєрично впорався зі всіма танцювальними рухами і вперше на сцені отримав живі квіти. Цей життєвий щасливий момент став для молодого хлопця вирішальним, перевернув весь його внутрішній світ, окреслив власне бачення свої майбутніх життєвих творчих перспектив у поєднанні музики і танцю.

У 1956 році після закінчення Бучацької середньої школи перед Михайлом постало питання вибору майбутньої професії. Маючи великий потяг до мистецтва і щоб у майбутньому бути ближчим до нього, він наступного року вступив на курси до Львівської республіканської школи кіномеханіків.

У жовтні 1957 року Михайло Сембрат опинився на Далекому Сході у місті Сахаліні, де проходив військову службу.

З часом життєві орієнтири Михайлу прийшлося переглянути. Після звільнення в запас він обирає навчання у Борщівському технікумі механізації сільського господарства (1960–1963 рр.). Під час навчання бере активну участь у художній самодіяльності технікуму, стає активним учасником танцювального колективу “Дністровські зорі” (художній керівник – Москва Василь Антонович). На обласному огляді серед колективів художньої самодіяльності Тернопільської області хлопча запримітив керівник танцювального ансамблю “Горлиця” Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту Олександр Ситник і запропонував йому вступати до їхнього навчального закладу. У 1963 році, відразу після закінчення технікуму, Михайло вступає на навчання у Кам’янець-Подільський педагогічний інститут на факультет фізичного виховання.

Вже у ті юнацькі студентські роки Михайло вирізнявся природним театральним обдаруванням і “... мав нагоду бути запрошеним на кінопроби в епізодичній ролі художнього фільму “Співробітник ЧК”, який знімала кіностудія “Мосфільм”. Зйомки відбувалися спершу в Кам’янці-Подільському, але для завершення роботи його забрали до Москви”¹. Вперше довелося працювати з такими відомими акторами, як Олександром Дем’яненком, Євгеном Євстигнесвим, Олегом Єфремовим, Валентиною Малявіною. Саме тоді йому, молодому юнаку, несподівано було запропоновано перевестись на навчання в Москву до театрального інституту імені А.Луначарського. Але

через особисту невизначеність, нерішучість, а також через бідність сім'ї і без належної матеріальної підтримки він не міг собі цього дозволити. То був 1963 рік. Згодом, через багато років Михайло Андрійович про цей випадок дуже пошкодує: “О! Тепер би я ліктя вкусив! Я би по сміярках собі хліба шукав, але вчився б! А тоді мені було 20 років, і не було кому підказати”. Трохи пізніше молодий актор пробує себе у зйомках таких відомих кінострічок, як “Стара фортеця” та “Тримайся, козаче!”.

Ще будучи студентом, Михайло самотужки організував танцювальний ансамбль на факультеті фізичного виховання, де він навчався. У 1964 році в інститутському огляді художньої самодіяльності фізкультурний факультет вперше посів I місце, випередивши своїх одвічних суперників – факультет підготовки вчителів молодших класів. Тоді визріла думка: запропонувати об'єднати всі танцювальні гуртки і створити єдиний колектив. Так і зробили. До керівництва запросили Юрія Климчука, керівника хмельницького ансамблю танцю “Веселка”. На заняття з танцювальним ансамблем він приїжджав із Хмельницького по суботах і неділях, а решту днів студенти проводили репетиційну роботу самостійно.

Так починалося зародження відомого в майбутньому народного танцювального ансамблю Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту “Горлиця”, в організації якого не останню роль зіграв Михайло Андрійович. Юрій Климчук працював з колективом до 1967 року. Того року відзначали 50-річчя Великої Жовтневої революції, до Києва їхали звітувати творчі колективи Хмельниччини, і серед них – “Горлиця”. Це була перше вагоме визнання “Горлиці”. Для Михайла Сембрата робота у такому колективі була кропіткою і трудомісткою, але разом з тим дуже цікавою і по-справжньому творчою. Адже зібралися однодумці, яких цікавила не лише ідея створення колективу як такого, а, насамперед, оригінальної самобутньої танцювальної програми, яка б ґрунтувалася на автентичних подільських народних танцях і музиці. У цьому проєкті брали участь Юрій Климчук, Олександр Ситник, Михайло Сембрат, а пізніше Володимир С'єдін, Олексій Бец за суттєвої підтримки ректорів педінституту різних часів Івана Зеленюка, Івана Іваха, Анатолія Копилова і, звичайно, організатора художньої самодіяльності інституту Тамари Кидалової.

У ті часи велика увага приділялася розвитку художній самодіяльності у навчальних закладах, на заводах, фабриках і, насамперед, підбору керівних кадрів для різних видів мистецької діяльності. Керівники навчальних та господарських установ особисто займалися підбором висококваліфікованих мистецьких кадрів, оскільки оболівали за рівень художньо-виконавської майстерності своїх колективів, а відтак, за престиж свого закладу. Саме з таких міркувань ректор Кам'янець-Подільського державного сільськогосподарського інституту Семен Сербін запросив у 1966 році студента IV курсу педінституту Михайла Сембрата керівником танцювального колективу “Подільський колос”. Тоді колектив якраз готувався до огляду самодіяльних колективів сільгоспвишів

України та Молдавії. У місті Дубляни Львівської області серед 17 українських танцювальних колективів на огляді колектив під керівництвом Михайла Сембрата виборов I місце. Це був значний успіх молодого керівника, перше творче визнання його фаховості. З цього часу все і почалося: поїздки, концерти, гастролі.

У 1967 році після закінчення Кам'янець-Подільського педагогічного інституту був запрошений на роботу викладачем кафедри фізичного виховання сільськогосподарського інституту, де він поєднував свою педагогічну роботу з творчою, керуючи танцювальним колективом “Подільський колос”.

У 1967 році Михайло Андрійович одружився зі студенткою Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту Ніною. Через рік в молодого подружжя народилася донька Ірина, яка нині мешкає із сім'єю у Києві, а в 1974 році ще одна – Наталія, яка мешкає у Львові. Доньки подарували дідуся з бабусею двох онуків: Сашка та Аліну. Творчі художні здібності родини Сембратів перейняла внучка Аліна (вона навчається у львівській художній школі) та онук Сашко (у Києві займається хореографією і опановує гру на гітарі).

Коли у Кам'янець-Подільському державному педагогічному інституті був створений ансамбль трієстої музики під керівництвом Олексія Беца, туди запросили і Михайла Сембрата. Фольклорна тематика ансамблю вплинула на формування його індивідуальної манери виконавства та вдосконалення сценічного образу українського “кумедного козака-жартівника”. Новизна його майстерної акторської гри відображала тонкі душевні нюанси у ліричних творах і яскраві жваві танцювальні рухи у запальних, динамічних народно-інструментальних композиціях. До них він завжди додавав специфічні власні жартівливі прийоми звуковидобування з характерними вигуками (наприклад, удари паличкою по тарілці з пудрою), ритмо-ударні та шумові ефекти (гра на бугаю) з підбадьорюючими вигуками і запальними танцювальними рухами, які доповнювалися ансамблевим співом народних пісень трієстими музиками:

Половина саду цвіте, половина в'яне,
Колись ходив до дівчини, а тепер немає...

Переосмислення автентично-національних фольклорних джерел Михайлом Сембратом і їх відтворення відбувається через призму власного бачення стилю харизматичного образу “жартівливого козака з козобасом”. Той образ “кумедного козака” з веселими, дотепними витівками, сценічними жартами, який він створив протягом перебування тривалого часу на сцені, дуже подобався глядачам і довгий час був своєрідною візитівкою аматорського мистецтва Кам'яниччини.

Характерно, що жодної своєї витівки він наперед не планує. Імпровізація кожного виступу залежить від настрою, творчого запалу, певних непередбачуваних обставин, у яких він завжди знаходить певне логічне продовження. Його характерні танцювальні рухи, зміна міміки на обличчі, дотепні вигуки, тільки підсилювали сприймання музичних композицій трієстих музик. Харак-

терна йому імпровізаційна основа сценічного образу природно поєднується з мелодичними, ритмічними особливостями української пісенно-танцювальної музики, де вони доповнюють один одного. Майстерність вільної сценічної імпровізації – рідкісне обдарування, яке не кожному під силу, адже тут треба мати особливий талант. І Михайло Андрійович саме таким особливим талантом, творчим хистом вирізнявся серед інших учасників колективу. На сцену він виніс легкість і невимушеність, усмішку, жарт і повну свободу виконання, адже розумів що глядач, який сидить у залі, повинен отримати найщиріші враження. Особисто він нікого не копіював, а завжди залишався самим собою.

Інша візитівка Михайла Андрійовича – його незмінний козобас: український народний музичний інструмент, з яким артист навіки поріднився. Згадає слова майстрів Мельнице-Подільської фабрики, які його виготовили: “Беріть, пане Михайле, свою “козу” і обійдіть з нею весь світ!”. Слова майстрів виявилися пророчими: Сембрат зі своїм музичним інструментом демонстрував майстерність у багатьох країнах Європи, Африки, Азії, Південної Америки, де завжди Сембратів козобас витинав веселого гопака чи польку-подолянку. А ще він в ансамблі народної музики опанував гру на лірі (у народі називається “реля”) та бугаю (бербениці).

Михайло Сембрат строго притримується реалізму в сценічних костюмах. Дуже до них прискіпливий, і їх підбором займається особисто. Йогокозацька сорочка, всупереч стереотипу про вишиванки, пошита з грубого лляного полотна й не має жодних зайвих прикрас.

За своє довге творче життя Михайло Андрійович брав участь у понад тисячі концертів різних рівнів. Йому доводилось виступати і бути поряд на сцені з народними артистами СРСР Дмитром Гнатюком, Мирославом Вантухом, Павлом Вірським, Михайлом Водяним, Володимиром Дальським, народними артистами України Анатолієм Паламаренком, Борисом Шарварком тощо.

Михайло Андрійович багато виступав у нашому місті, на Співочому полі у Хмельницькому, у багатьох населених пунктах області, на полях і фермах перед трудівниками села. Часто доводилося виступати і на головній сцені нашої держави знаменитого Національного палацу культури і мистецтв “Україна”. А коли наші троїсті музики гідно крокували вулицями різних міст Європи, з гордістю пропагуючи своє рідне українське народно-інструментальне мистецтво, то перехожі з цікавістю слухали, геть забувши, що кудиш поспішали.

Як на сцені, так і у житті Михайло Сембрат натхненний патріотичними почуттями, думками, ширими помислами про свою найріднішу Україну у найвищому розумінні цих понять. Завжди після тривалих багаторазових закордонних гастрольних поїздок, повертаючись на Україну, ступаючи на свою рідну землю, він ставав на коліна і, тричі перехрестившись, цілував її.

Родичі Михайла Андрійовича з Америки, Канади, Європи, котрі емігрували туди ще у сталінські часи, не раз йому пропонували перебраться до них

на постійне проживання. Багато пропозицій такого змісту надходило і під час гастролей. Але відповідь була завжди одна: “Україну ні на що не проміняю!”.

За свій довгий творчий шлях Михайло Сембрату складі танцювальних колективів “Горлиця”, “Веселка”, ансамблю трієстих музик Кам’янець-Подільського педагогічного і сільськогосподарського інститутів брав участь у:

– міжнародному фестивалі народного танцю у Бельгії та Нідерландах (1976 р.);

– Всесвітньому студентському фестивалі у Москві і в Гавані (1978 р.);

– гастрольній поїздки до Дня культури України в Польській Народній Республіці;

– творчих концертах міст-побратимів Хмельницького, Тамбова та Сілістри (1979р.);

– Всеукраїнському фестивалі “Весняні усмішки” (1980, 1983 рр.);

– концертних програмах на XXII олімпійських іграх у Москві (1980 р.);

– телевізійних програмах “Сонячні кларнети” (Київ, 1981, 1982 рр.) та “Ширше коло” (Москва, 1984 р.);

– звітних концертах Хмельницької області (Київ, 1972, 1977, 1982, 1987, 1999, 2001 рр.);

– Міжнародному фестивалі країн Варшавського договору (Берлін, Прага та Брно);

– гастрольній поїздки по країнах Африки (1984 р.);²– VI фестивалі етнографічних ансамблів Союзу в Батумі (1985 р.); урядовому концерті присвяченому XXII з’їзду Компартії України (1986 р.);

– Міжнародному фестивалі народного танцю в Барселоні й Джеклі (Іспанія, 1992 р.).

За своє творче життя двічі Михайло Андрійович перетинав екватор, з концертами побував у 29 країнах світу, виступав у складі багатьох творчих колективів, та рідним для нього завжди був народний танцювальний колектив “Горлиця”.

“Тей, грай, вигравай веселі співаночки

Бо ми будем танцювати “Подільські гуляночки!”

– такими словами, які виголошував на сцені Михайло Сембрат, завжди починалися виступи народного танцювального колективу “Горлиця” та ансамблю трієстих музик, з такими ж словами він розпочинав свої власні 50-ти, 60-ти, 70-ти річні ювілейні святкування на сцені разом зі своїми найкращими друзями по мистецькому ремеслу. Таким його знає увесь світ.

Рішенням сесії Кам’янець-Подільської міськради у 2005 році Михайло Сембрат за творчі досягнення та особливі заслуги перед громадою міста нагороджений орденом “Честь і шана”.

Примітки:

1. Гавришук, А. Я з “козою” об’їздив весь світ / А. Гавришук // Подолянин (Кам’янець-Подільський). – 1997. – грудень.

2. Кенц, П. Африка нашими очима / П. Кенц // Радянський студент (Кам'янець-Подільський). – 1985. – № 8.

Резюме

В статті дана характеристика основних напрямлений творчої діяльності Михаїла Сембрат – випускника факультета фізического воститання Каменець-Подольського государственного педагогического института. Определены его роль в создании первых танцевальных творческих коллективов Каменеччины, выясняется вклад мастера сцены в развитие творческой жизни в составе известных творческих коллективов на территории Каменеччины (Юго-Западное Подолье).

Ключевые слова : танцевальный коллектив, ансамбль троистых музыкантов, козобас, художественный путь.

Одержано 10 квітня 2013 року

УДК 023(477.23):929-058.237ПРОКОПЧУК

А.П.Гаврищук

Берегиня духовних скарбів (до 65-річчя від дня народження Тамари Костянтинівни Прокопчук)

Понад три десятиліття Т.К.Прокопчук очолює Дунаєвецьку районну централізовану бібліотечну систему (ЦБС), проводячи величезну просвітницьку і краєзнавчу роботу. Книга стала її щасливою долею, зробила життя багатограним, повнокровним. Воістинно багаторічна сумлінна і творча праця Тамари Костянтинівни – це подвижництво в галузі збереження української книги, невтомна діяльність у відродженні та примноженні духовних скарбів Подільського краю. Вона стала Берегинею нашої духовності.

Т.К.Прокопчук народилася 15 жовтня 1948 року в селі Прислuch Шепетівського (тепер Полонський) району Хмельницької області у сім'ї службовців. Село розташоване на річці Случ, яка розділяє Хмельницьку і Житомирську області.

Батько Костянтин Костянтинович – уродженець Вологодської області (Російська Феродація), учасник Великої Вітчизняної війни, повернувся з фронту з бойовими нагородами – орденами Червоної зірки, Вітчизняної війни II ступеня, медаллю “За відвагу” та ін.). Був членом Комуністичної партії. Мати

Анастасія Василівна закінчила Берездівське медичне училище на Житомирщині. Як медик була мобілізована на фронт. Військова частина, в якій перебувала дівчина, потрапила в оточення. Їй вдалося дістатись рідних місць.

Деякий час жили в Прислучі: батько був головою сільської ради, а мати – працювала акушеркою місцевого ФАПУ. Згодом сім'я переїхала до с.Новоселиці, де Тамара 1966 року із золотою медаллю закінчила середню школу. Була активним членом шкільної виробничої бригади. У ті роки такі учнівські бригади – складові навчального процесу сфери освіти колишнього СРСР. Пригадує свою участь у всіх виробничих процесах – догляді за рослинами, збиранні врожаю.

Того року Тамара Пижова вступила на навчання на філологічний факультет (відділ української мови та літератури) Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. До навчання студентка ставилася сумлінно і відповідально. Серед викладачів, які залишили глибокий слід, з вдячністю називає передусім О.І.Брицину (українська мова), В.М.Сапуна (українська народна творчість), В.М.Хмелінського (українська література), М.М.Саковську (психологія).

Студенткою Тамара Пижова брала активну участь у громадському житті факультету та інституту. У ті роки в інституті на громадських засадах успішно працював факультет громадських професій, який посідав важливе місце в системі підготовки фахівців для школи. На його відділеннях студенти впродовж двох років активно готувалися до майбутньої роботи з школярами в гуртках і об'єднаннях за інтересами, до туристсько-краєзнавчої та туристсько-екскурсійної справи, проведення спортивно-масових заходів, впровадження нових звичаїв та обрядів тощо. Виробилася традиція щороку в рамках функціонування факультету громадських професій проводити творчі звіти слухачів відділень, під час яких вони демонстрували набуті знання, навички та вміння.

Уже в ті роки Тамара Пижова виявила інтерес до бібліотечної справи, ніби відчуваючи, що вона стане її покликанням, долею, життям, була слухачкою бібліотечного відділу. Відвідуючи заняття, набувала знань і навичок у згаданій справі. А після закінчення навчання отримала відповідне посвідчення.

Одночасно входила до складу студентської лекторської групи інституту – осередку факультету громадських професій. Її членами були найактивніші студенти усіх чотирьох факультетів – філологічного, історичного, фізико-математичного, музично-педагогічного. За пугівками міськкому комсомолу юні лектори направлялися для виступів у навчальні заклади (на факультети свого інституту, технікуми, училища, школи) та підприємства.

Студентка Тамара Пижова була в числі найактивніших молодих лекторів. Енергійна, бадьора, вродлива, ерудована студентка, її із задоволенням слухали школярі, молодь, дорослі. Про прочитані лекції звітувала заповненими і завіреними пугівками. Так набувався досвід, вироблялися навички лекторської майстерності, виховної роботи з людьми. Перші кроки студентки в нелегкій і важливій лекторській роботі були успішними і прокладали шлях до наступної роботи з учнями, батьками. Тоді досвід роботи студентської лекторської групи

інституту дістав схвалення міськкому комсомолу, вивчався обласним комітетом ЛКСМУ.

1970 року з відзнакою закінчила педагогічний інституті була направлена на роботу в одну з найкращих шкіл на Дунаєвеччині – Маківську середню школу. Село Маків славалося успіхами в сільськогосподарському виробництві. Відомий в районі, області та Україні колгосп очолював талановитий, енергійний і ініціативний керівник Герой Соціалістичної Праці Віталій Володимирович Стеньгач. У селі функціонували птахофабрика, цукровий завод, санаторій, Будинок культури, музична школа та дві загальноосвітніх школи.

Славилась своїми вагомими досягненнями і гарними традиціями середня школа, яку на той час очолював випускник історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту В.С.Прокопчук. Учителька української мови та літератури приглянулася директору школи. Тут була створена сім'я, якій судилося гідно витримати всі випробування, дружно і впевнено йти по життю, спільно й результативно діяти в сфері освіти, культури, краєзнавства, показувати приклад вірного, цікавого і щасливого подружнього життя, народити, виховати, поставити на ноги двох прекрасних дітей!

У Макові народилася первісток – донечка Людмила, яка принесла стільки радощів молодому подружжю. 1972 року талановитого, енергійного та ініціативного директора школи перевели на роботу до Дунаєвцького районного комітету Компартії України. Наступного року молода дружина із донечкою переїхала до чоловіка. Тамара Костянтинівна Прокопчук у міській середній школі №3 викладала українську мову і літературу, працювала заступником директора школи з виховної роботи.

1979 рік став для неї знаковим – вона була призначена директором Дунаєвцької централізованої бібліотечної системи. Посада вельми почесна. Водночас і відповідальна. Справді, який великий обсяг роботи ліг на плечі жінки! У ній не помилилися. Понад 33 роки Тамара Костянтинівна очолює цю велику за обсягом відповідальну сферу духовного життя районної громади. Саме тут повною мірою розкрився талант ерудованого, творчого, енергійного і відповідального працівника.

За ці роки зуміла сформувати творчий колектив, який завжди показував високі результати в праці. З 1982 по 1987 рр. бібліотечна система щорічно посідала перше місце за підсумками роботи, колектив двічі заносився на обласну Дошку пошани (1984, 1989). 2003 року директор Т.К.Прокопчук була занесена на Дошку пошани “Кращі люди Хмельниччини”. І сьогодні Дунаєвцька бібліотечна система у першій п'ятірці серед бібліотек області по всіх показниках, є справжньою творчою лабораторією. У полі зору бібліотекарів – інформаційна та просвітницька робота, краєзнавча та народознавча діяльність, інформатизація, комп'ютеризація. 2010 року в районній бібліотеці за підтримки голови райдержадміністрації та спонсорів – відомих земляків відкритий потужний інформаційний центр з безкоштовним доступом до Інтернет-мережі, формується електронний каталог та повнотекстові бази даних.

Т.К.Прокопчук своє життя присвятила книзі. У виданні “Подільська Шевченкіана” (2001 р.), в якій йдеться про лауреатів обласної премії імені Тараса Шевченка, зокрема, і про Т.К.Прокопчук, автор Микола Кульбовський пише: “Книга – це духовний заповіт одного покоління іншому. Це духовне явище культури, основний чинник формування світогляду народу, його національної самосвідомості, патріотизму. Через книгу з покоління в покоління передається наша українська ментальність. Так оцінює значимість книги Тамара Прокопчук”².

Надто складними виявились 90-і роки. Після стрімкого духовного злету, значних досягнень у національно-культурному відродженні краю наступили нелегкі часи. В умовах економічної та фінансової скрути почалося різке скорочення мережі і штатів бібліотек. До 1997 року їх налічувалося 69, а згодом залишилося 62. Замість закритих бібліотек відкривались бібліотечні пункти. Нерідко бібліотекар, який раніше обслуговував одне село і працював на повну ставку, змушений був одночасно працювати у двох населених пунктах, отримуючи наполовину меншу зарплату (нерідко й ще меншу за 0,25 ставки). 1996 року працівники бібліотек 5 місяців (у 1997 році – 7) перебували у відпустці без збереження зарплати. Роками в селах бібліотечні приміщення не опалювалися, внаслідок чого псувалися книги, мерзли і хворіли працівники.

Різко скоротилося фінансування на придбання літератури для районної централізованої бібліотечної системи. Якщо до 1990 року ЦБС щорічно отримувала 80-85 тис. примірників нових книг, то вже 1990 року їх надійшло 82 тис. книг, 1993-го – 37 тис., 1996 – 5 тис. (були придбані за рахунок спонсорських коштів та платних послуг бібліотек), а 1997 року було зовсім припинено державне фінансування на придбання літератури.

Сум огортав директора й від стану справ з передплатою періодичних видань. Так, якщо до 1990 року кожна сільська бібліотека району отримувала 10-15 назв газет, 10-12 назв журналів, то впродовж 1996–1997 рр. на кожен сільський та міський філіал було передплачено тільки 4 назви газет і жодного журналу. Зовсім мізерні кошти були виділені на передплату періодичних видань на 1998 рік: для центральної районної бібліотеки – 600 гривень, а для всієї ЦБС (52 бібліотеки) – 5 тис.

І все ж бібліотеки діяли, працівники сумлінно виконували професійний обов’язок, виявляючи вірність своїй благородній справі, терпіння, винахідливість. А надихала на таку нерідко майже безкорисливу працю директор районної централізованої бібліотечної системи Тамара Прокопчук. Робота системи незважаючи на фінансову скруту, була цілеспрямованою, багатогранною і результативною.

Керівник ЦБС виявляє наполегливість, постійно докладає зусиль для поповнення бібліотечного фонду, приділяючи особливу увагу на надходження до бібліотек району української книги.

Вже тоді, у середині 90-х, вона започаткувала в районі акцію “Подаруй бібліотеці книгу”. Так, у “Бібліотечному віснику” Дунашівської централізова-

ної районної бібліотеки, де епіграфом взято мудру думку Т.Г.Шевченка “Учітьсь, читайте і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь”, у зверненні до читачів вона закликала: “Дарувати, щоб допомогти, щоб принести радість і користь іншому”.

На той благородний заклик відгукнулись сотні читачів Дунаєвеччини, внаслідок чого бібліотечний фонд поповнився цікавими, у т.ч. унікальними примірниками світової літератури.

Під керівництвом Тамари Прокопчук працівники бібліотек Дунаєвеччини впродовж усіх років проводять значну цілеспрямовану й цікаву роботу з патріотичного виховання молоді. Залишились у пам’яті дунаївчан заходи, присвячені 1000-літтю літописання та книжкової справи в Україні, талановитому італійському художнику і архітектору Рафаелю Санті (на читацькій конференції “Мадонна Рафаеля” на базі міської ЗОШ №2).

Досить різноманітними були заходи, присвячені 2000-літтю Різдва Христового. Упродовж року земляки відвідували книжкові виставки під загальною темою “Світло на дорозі духовності”, обговорювали книгу великого патріота України, ученого-філолога, державного і церковного діяча митрополита Іларіона – фундатора і першого ректора Кам’янець-Подільського українського державного університету у 1918–1920 рр. Івана Огієнка “Жертва вечірня”. Проводились цікаві уроки християнської моралі, історичні уроки “Роль української православної Церкви в розвитку української культури”, бесіди – діалоги, вікторини тощо.

Такі заходи допомагали учасникам і слухачам глибше зрозуміти роль книги, мистецтва, духовної культури в житті людей. Добре продумані, вміло проведені конференції, бесіди, виставки, зустрічі, вікторини розширювали світогляд молоді, сприяли формуванню в неї патріотичних почуттів, естетичних смаків, високих моральних якостей.

В умовах національно-культурного відродження України на сучасному етапі винятково важливого значення набуває краєзнавство, якому історією і життям відведена роль чистого і невичерпного джерела духовності та культури народу.

У вирішенні цього масштабного завдання бібліотечні заклади Дунаєвеччини під керівництвом директора ЦБС Т.К.Прокопчук нагромадили багатий, цінний досвід. Краєзнавство є пріоритетним напрямком в їхній роботі. Спільними зусиллями районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, відділу освіти районної державної адміністрації та центральної районної бібліотеки проводилася багатогранна робота – науково-дослідницька, пошукова, популяризаторська.

1993 року при методично-бібліографічному відділі центральної районної бібліотеки відкрили краєзнавчий сектор, який став центром і координатором краєзнавчої роботи. Важливого значення надається дослідницько-пошуковій роботі. Так, зусиллями краєзнавців та бібліотекарів вдалося розшукати земляка Героя Радянського Союзу Г.К.Атаманчука, навести контакти і відкрити читачам

Героя Соціалістичної Праці земляка О.Ю.Боднара, вивчити життєвий і творчий шлях репресованого поета – земляка Леоніда Лупана. У кожній сільській бібліотеці ведеться літопис села, збираються спогади учасників Великої Вітчизняної війни, свідків голодомору 1932–1933 років, репресій.

Створено бібліотеки-музеї, краєзнавчі клуби за інтересами тощо. Ще 1999 року в Дунаєвській районній бібліотеці була відкрита кімната-бібліотека Ф.П.Шевченка, члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, професора, який народився в м. Дунаївці. У ній понад 1500 примірників книг з особистої бібліотеки вченого. А 2010 року в районній дитячій бібліотеці відкрито музей письменника-земляка Миколи Магери, у селі Нестерівці – бібліотека-музей М.П.Чорнобривого, доктора медичних наук, професора, заслуженого лікаря України, чие ім'я відоме далеко за межами України. Ідея створення та втілення в життя цих проектів належить директору Т.К.Прокопчук. Тут книжково-інформаційний ресурс, доповнений музейними документальними матеріалами, експонатами, посилює історико-культурні цінності регіону, виховує в підростаючого покоління почуття патріотизму, гордості за свій край, утверджує засади добра і справедливості³.

Як авторитетний керівник Тамара Костянтинівна в своїй повсякденній роботі відчуває розуміння і підтримку колег. Разом із своїми однодумцями проводить величезну і послідовну роботу з популяризації творчості сучасних письменників України. Серед них – відомого українського байкара Івана Сварника, дитячого письменника Миколи Магери, поетів Романа Болюха, Афанасія Коляновського. У бібліотечній літературно-музичній вітальні на зустрічах з читачами були письменники Валентина Байталюк, Броніслав Грищук, Тамара Мельник, Микола Мачківський, Віра Спірякіна, Микола Федунець, а також відомі українські письменники Дмитро Білоус, Євген Дудар, Ганна Чубач, Віктор Женченко, Станіслав Зінчук, Валентин Чемерис, Андрій Курков та інші.

Центральна районна бібліотека під керівництвом її очільника брала активну участь у створенні міського осередку літературно-мистецького об'єднання імені В.С.Бабляка, талановитого журналіста, плідного, цікавого письменника, який народився в селі Великий Жванчик на Дунаєвщині. Свого часу його оригінальна і захоплююча книга “Жванчик” про усілякі цікаві події в рідному селі, незвичайні пригоди із земляками сколихнула читачів не тільки краю, а й інших регіонів, принесла літературну славу і визнання автору. ЦРБ сприяла популяризації поетичних збірок членів об'єднання – Анни Браверман, Володимира Захар'єва, Миколи Іщенко, Лариси Ковальчук, Бориса Матвіїва, Віри Спірякіної.

На базі ЦРБ створені і діють творчі об'єднання художників і вишивальниць. Щомісячно художники проводять зустрічі, виставляють свої картини, обговорюють твори молодих митців. Рідною бібліотека стала і для вишивальниць.

Вагомий внесок робить Тамара Прокопчук у розвій фольклорно-етнографічної роботи. Проводились експедиції, в ході яких сільські бібліотекарі,

вчителі та учні зібрали і записали чимало колядок, щедрівок і гаївок, які впорядкували і видали Віктор Прокопчук та Тамара Прокопчук. Завдяки культурармійцям району по-новому зазвучали прадавні народні свята. Видруковано збірки “Стелися, зелений кудрявою”, “Ой радуйся, земле”.

Центральна районна бібліотека спільно з районною організацією Національної спілки краєзнавців України та відділом освіти РДА організувала і провела 6 науково-краєзнавчих конференцій, матеріали яких опубліковані в збірниках наукових праць. ЦРБ спільно з невідомим краєзнавцем, доктором історичних наук, професором Віктором Прокопчуком видала низку краєзнавчих праць, які використовуються учителями, студентами, учнями (співавтором більшості з них є Тамара Прокопчук).

Досвід краєзнавчої роботи Дунаєвецького району вивчався і узагальнювався Хмельницьким обласним управлінням культури (“Культура Хмельниччини: синтез традицій і новацій”. – Хмельницький, 2000. – С. 49-50), державною обласною універсальною бібліотекою імені Миколи Островського (“Скарби батьківської землі”. – Хмельницький, 1994. – 12 с.), обласною бібліотекою для юнацтва (“Бібліотеки і шкільна освіта”. – Хмельницький, 2002. – С. 8-15). Про позитивний досвід краєзнавчої роботи бібліотечної системи Дунаєвеччини йдеться в монографіях П.Т.Тронька “Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття”⁴ та П.Я.Слободянюка “Культура Хмельниччини”⁵.

Багатогранна, цілеспрямована, плідна і результативна робота колективу Дунаєвечкої районної централізованої бібліотечної системи під вмілим керівництвом Тамари Прокопчук зажила заслуженої слави, поваги серед населення краю. Ще 1997 року її колектив за багаторічну організаційну і просвітницьку діяльність з поширення знань про рідний край серед широких верств населення, активне сприяння розвитку краєзнавства в регіоні став лауреатом премії Всеукраїнської спілки краєзнавців імені Дмитра Яворницького. Диплом вручив голова ВСК академік НАН України Петро Тронько⁶.

Багаторічна сумлінна праця Тамари Прокопчук отримувала заслужену оцінку. Нагород на різних рівнях не злічити. Варто назвати окремі з них. Вона – відмінник культурно-освітньої роботи СРСР (1988), нагороджена знаком Міністерства культури СРСР і ЦК профспілки працівників культури “Отличник культурного шефства над селом”. За значну просвітницьку і краєзнавчу роботу удостоєна звання лауреата обласних премій імені Тараса Шевченка (1993), Мелетія Смотрицького (1998). 2004 року нагороджена знаком Міністерства культури України “За досягнення в розвитку культури і мистецтва”. Тільки за результатами роботи 2011 року директор бібліотеки отримала 4 нагороди – почесні грамоти Міністерства культури України, Національної спілки краєзнавців України, Асоціації бібліотечних працівників України та Управління культури, туризму і курортів Хмельницької облдержадміністрації⁷.

Та чи не найбільшою нагородою для Тамари Костянтинівни є висока повага і щира вдячність від колег та населення міста і району. Її, енергійну, ініціативну, ділову, знають у кожній організації, установі, у кожному селі. Людям імпо-

нують привітливості, живий погляд очей, життєрадісність, ерудиція, діловитість. Щасливе поєднання працьовитості, творчості, наполегливості, принциповості і доброзичливості, уваги до людей, чарівності. Чудовий генератор ідей, талановитий організатор і невтомний працелюб, сумлінний виконавець.

Тамара Прокопчук – воістину подвижниця на ниві благородної бібліотечної справи. Волинянка за народженням вона стала щирою подолянкою, багато корисного зробила для чудового і благодатного куточка Поділля – Дунаєвеччини, яскраво і результативно прислужилася її жителям. Недарма дунаївчани вважають її Берегинєю духовних скарбів Подільської землі.

У Тамари Костянтинівни чудова, щаслива сім'я, в якій панують взаєморозуміння, взаємоповага, співпраця. Вона – вірна дружина, однодумець, мудрий порадник чоловіка Віктора Степановича, нині доктора історичних наук, професора, директора наукової бібліотеки, професора кафедри історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Чудова гармонія сімейних стосунків поєднується з роботою на ниві краєзнавства, наукових досліджень. Подружжя Прокопчуків – автори цікавих видань, серед яких збірки колядок, щедрівок, гаївок⁸, книг про видатних людей ("Леонід Лупан. Дорога у вічність. – Хмельницький, – 1995. – 113 с.; "Академік НАН України Тронько П.Т. і Дунаєвеччина (до 90-річчя від дня народження). – Дунаївці, 2005. – 20 с.; Дунаєвеччина в іменах: бібліографічний довідник. – Дунаївці, 2006. – Вип. I. – 91 с.; Вип. II. – 110 с.; "Я спасення шукав для народу (М.Смотрицький в долі України)". – Кам'янець-Подільський: Мошак М.І., 2008. – 92 с.)⁹.

У сім'ї Прокопчуків народились, вирости, міцно стали на ноги донечки Людмила і Ольга, які з відзнакою закінчили Кам'янець-Подільський педагогічний інститут, стали учителями. Радість приносять онуки – студенти Костянтин, Вадим та першокласник Віктор.

Подружжя Прокопчуків мають вірних друзів. Серед них – заслужений артист України, письменник Віктор Женченко (м.Київ), дружба з яким триває багато років. Підтримувались гарні стосунки з академіком НАН України Петром Троньком, членом-кореспондентом НАН України Федором Шевченком (уродженець Дунаєвця), багатьма іншими вченими, письменниками, краєзнавцями, учителями тощо.

Усе життя Тамари Костянтинівни – справжнє, щире подвижництво в галузі збереження, пропаганди, української книги, невтомна діяльність у відродженні та примноженні духовних скарбів Поділля – народних традицій, звичаїв, обрядів. Вона виховала десятки і десятки подвижників цієї благородної справи¹⁰.

І сьогодні, як і десятки років тому, Тамара Костянтинівна – у роботі, вічних клопотах, роздумах... Воістину, Берегиня нашої духовності.

Примітки:

1. Заторжинська, В. М. За покликом серця / Валентина Заторжинська, Анатолій Філінюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. – С. 90.

2. Кульбовський, М.М. Подільська шевченкіана: лауреати обласної премії імені Тараса Шевченка / Микола Кульбовський. – Хмельницький: Поділля, 2001. – С. 17-22.
3. Див. детальн.: Прокопчук, Т. К. Відкриття нових бібліотек-музеїв на Дунаєвщині / Тамара Прокопчук // Краєзнавець Хмельниччини: наук.-краєзн. зб. – Кам'янець-Подільський: Сисин О.В., 2011. – Вип. 2. – С. 44-47.
4. Тронько, П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття / Петро Тронько. – К., 2000. – С. 85.
5. Слободянюк, П. Я. Культура Хмельниччини / П. Я. Слободянюк. – Хмельницький: Поділля, 1995. – С. 16, 21, 232.
6. Тронько, П. Т. Достойні послідовники Дмитра Яворницького / Петро Тронько // Дунаєвський вісник. – 1998. – 13 серп.
7. Лауреати обласних премій Хмельниччини: бібліогр. покажч. / Упр. культури ОДА, ХОУНБ ім. М.Островського. – Хмельницький, 2004. – С. 55-56, 142.
8. Стеліся, зелений кудрявцю: подільські гаївки, колядки, щедрівки / упоряд.: В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук. – Хмельницький: Ред.-видав. відділ, 1992. – 158 с.; Ой радуйся, земле: подільські гаївки, колядки, щедрівки / упоряд.: В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – 112 с.: іл.
9. Прокопчук, В. С. Я спасення шукав для народу / В. С. Прокопчук, Т. К. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Мошак М.І., 2008. – С. 47-48.
10. Кац, Д. М. Маю честь презентувати / Давид Кац. – Хмельницький: Поліграфіст, 2012. – С. 16.

Одержано 17 квітня 2013 року

УДК 929-057.4(477.43)ФІЛІНЮК

О.М.Завальнюк

Професору Анатолію Григоровичу Філінюку – 60

У статті розповідається про етапи життя, діяльність на тлі освіти та науки завідувача кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка А.Г.Філінюка.

Ключові слова: А.Г.Філінюк, Хмельниччина, наука, проректор, завідувач кафедри, історія Правобережної України.

Упродовж кількох десятиліть на ниві освіти і науки наполегливо трудиться, здобуває високих результатів і завойовує високий авторитет в Україні доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Анатолій Григорович Філінюк.

Нещодавно він відзначив дві ювілейні дати – 60 років від дня народження і 35 років науково-педагогічної діяльності.

Народився ювіляр 15 травня 1953 р. у с.Шекеринці Ізяславського району Хмельницької області. Його батьки працювали у місцевому колективному господарстві: Григорій Іванович – економістом, бухгалтером, Ольга Захарівна – ланковою з вирощування цукрових буряків і картоплі. Подружжя Філінюків було в пошані, додаючи до загальної місцевої атмосфери неповторні риси фамільної щедрості, гостинності, душевної краси, готовності завжди прийти людям на допомогу. Все це батьки намагалися прищепити своїм чотирьом дітям.

У школі Анатолій навчався легко і з цікавістю. Завжди старанно виконував домашні завдання, на уроках був уважним, зосередженим, ловив кожне слово улюблених педагогів. Із вдячністю він нині згадує свою першу вчительку Любов Федорівну Бойко, яка віддавала першокласникам усю себе, була для них другою матір'ю, вчила читати, каліграфічно писати, розповідати про навколишній світ, бачити в ньому головне і другорядне. Попри загальні педагогічні вимоги і настанови, вона вибудовувала свою модель спілкування з кожним учнем, залежно від рівня його розвитку і умінь, тих чи інших моральних якостей. Кожне її слово сприймалося як незаперечна істина, кликало до дії, пізнання невідомого і мало пізаного. Такою залишилася у пам'яті багатьох своїх вихованців ця талановита і трудолюбива учителька.

Після закінчення десятирічки, через сімейні обставини, замість вступу до вишу пішов працювати в колгосп – записався до будівельної бригади, де було чимало молоді і старших. Роботи вистачало. Вчився вибудовувати здорові відносини в трудовому колективі, виконувати різні доручення, наряди, вчасно звітуватися про доведені йому норми виробітку. Тож не випадково, у досвідченого бригадира був на гарному рахунку, не раз ставив його у приклад іншим. Щоб не бути бездіяльним, коли сезонні будівельні роботи завершилися, вирішив здобути шановану на селі професію водія. Родинна рада схвалила вибір. Так Анатолій опинився у Білогірській школі ДТСААФ. У своїй групі однолітків, які щоденно вивчали теорію і матеріальну частину вантажівок, правила руху, а згодом приступили до вироблення практичних навичок, він виділявся цілеспрямованістю, наполегливістю, працьовитістю, був серед кращих. Про це не раз заявляли його наставники. Отримавши водійські права, юнак навесні 1971 р. розраховував перейти із будівельної бригади до автопарку, який щороку приростає, але довелося йти на строкову службу до війська (її проходив на Балтійському морі, в бригаді ракетних катерів).

Після демобілізації працював у сільгоспартілі, готувався до вступу на історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Мрія здійснилася 1974-го Першокурсники за віковим складом й життєвим досвідом виявилися пістрявими. Анатолій відразу потрапив до групи “авторитетів”, адже міг надати своїм молодшим товаришам чимало корисних і цінних порад. На його допомогу у становленні колективу першо-

курсників небезпідставно сподівався декан факультету 36-річний доцент Анатолій Копилов. Ці надії студент-стажер виправдав у повній мірі. Крім морального впливу на однокурсників, він був для них щоденним прикладом у навчальній, науково-дослідній і громадській роботі. У журналі академічної групи проти його прізвища стояли одні відмінні оцінки. Починаючи з першої екзаменаційної сесії, отримував найвищі відзнаки, тож стипендії завжди отримував підвищені. Його знали працівники читальних залів і навчальних кабінетів, бо покидав приміщення за кілька хвилин до їх офіційного закриття. Його бібліотечні читацькі формуляри були чи не найбільш “пухкими” – опрацьовував не тільки базову, а й додатково рекомендовану літературу. А ще захопився науковою періодикою, якої у ті часи виш отримував чимало з Москви, Ленінграда (нині – Санкт-Петербург), Києва, Харкова, Львова, Дніпропетровська та інших університетських центрів країни. За короткий час навчився лапідарно фіксувати прочитане, виділяти у ньому головне, належно підсумовувати (на це витрачав багато часу, часто засиджувався допізна). Тому його виступи на семінарських заняттях, засіданнях наукового гуртка виділялися логічністю, змістовністю, науковістю. Його ім’я було на устах студентів різних курсів, викладачів-наставників. Коли постало питання про делегування кращого з кращих на зліт відмінників вишів і середніх спеціальних закладів до Москви (1977 р.), то ні в керівництва закладу, ні в студентських молодіжних структурах не було сумніву, хто матиме таку честь – однозначно обрали Анатолія Філінюка. Вийшов парадокс: відмовившись свого часу від навчання у столиці, він через роки все-таки прибув до неї, але вже не в ролі абітурієнта, а найкращого студента українського вишу, який був готовий на всю країну поділитися своїм набутим досвідом оволодіння професією педагога, розповісти про тернисті стежки наукового пізнання, без якого не мислив свого майбутнього, про участь у багатогранному студентському громадському житті (контроль за трудовою дисципліною і якістю навчальної праці студентів, різноманітні трудові і гуманітарні акції, шефська допомога, студентські будівельні зағони тощо). Відповідно до тодішніх правил, одного із найкращих студентів-випускників, який вміло поєднував навчальну, науково-дослідну і громадську роботу, рекомендували на найвищу в країні Ленінську стипендію. У 1977–1978 навчальному році її лауреатом став студент-історик Анатолій Філінюк.

Серйозною складовою цього успіху були наукові здобутки, які вже тоді розглядалися як вияв потенціалу і схильності до зрілої науково-дослідної роботи. На факультеті було небагато тих, хто з року в рік брав участь у всесоюзних і всеукраїнських конкурсах студентських наукових робіт із суспільних, гуманітарних і природничо-математичних наук. І як справедлива відзнака за цілеспрямованість, наполегливість, уміння розібратися під керівництвом факультетських керівників у складних наукових питаннях і належно оформити отримані результати були отримані високі нагороди – дипломи III, II і I ступенів. Працюючи з першого курсу навчання у науковому гуртку під керів-

ництвом досвідченого доцента Олександра Степенка, прилучився до такої бажаної і значною мірою утаємниченої роботи з архівними документами. Виконана таким чином курсова робота про колективізацію сільського господарства на Поділлі виявилася унікальною (абсолютна більшість студентів обмежувалася науковими працями і опублікованими документами і матеріалами), була визнана зразковою, а її виконавець, який не шукав легких шляхів, отримав найвищу оцінку.

Ще одним суттєвим кроком у науковому сходженні стало запрошення відомого студента до авторської колективу (керівник – доцент Володимир Кулаєв) із написання праці, присвяченій історії молоді в контексті колективізації сільського господарства регіону. У цій відповідальній справі прислужився попередній досвід роботи з архівними документами. І як нагорода та дороговказ на майбутнє – перша в житті молодого автора наукова публікація у вигляді брошури, яка була поширена на території Хмельниччини і принесла йому заслужене визнання. Утім, студенту, який мав скромну вдачу, цей успіх голови не запаморочив. Звісно, було приємно усвідомлювати, що подібними здобутками могли похвалитися лише окремі товариші-студенти (у ті часи друк наукової продукції був під строгим контролем спеціального органу, який мав центральну, республіканські і обласні структури), але робити з цього культ талановитий студент, до честі його, не намагався.

Великою науковою школою для Анатолія стала робота над виконанням дипломного проекту (у ті часи студенти їх виконували не обов'язково, а лише за бажанням, зменшуючи собі у підсумку кількість випускних державних іспитів). У цій справі він заручився підтримкою загального улюбленця усієї факультетської молоді, визнаного метра професора Леоніда Коваленка. Буваючи у нього дома, консульгуючись щодо вибору теми дослідження, зійшлися на експансіоністських планах гітлерівської Німеччини щодо України. Оскільки Леонід Антонович не був фахівцем з цієї проблеми, то, як завідувач кафедри всесвітньої історії, порекомендував на керівника 42-річного доцента Володимира Газіна. Нагородою за високий науковий рівень дипломної праці стала рекомендація вченої ради вишу її виконавцеві для вступу до аспірантури з історичних спеціальностей.

Здавалося, шлях в науку відкритий, залишалось у звичному відповідальному стилі засісти за монографії і конспекти, підготувати на базі захищеної дипломної роботи ґрунтовний науковий реферат, скласти успішно вступні іспити і пройти співбесіду з науковим керівником тієї установи, при якій функціонує омріяна аспірантура. Але і на цей раз його доля взяла тайм-аут. Ініціатором стала, як не дивно, alma mater. На той час звільнилася вакансія секретаря комітету комсомолу вишу і 0,5 ставки асистента загальноуніверситетської кафедри історії партії. Керівництво закладу опинилося перед вибором – відпускати здібного випускника до аспірантури, чи запропонувати йому викладацьку і громадську виборні посади (за Анатолієм міцно закріпився імідж молодіжного лідера, який у студентські роки був комсоргом групи,

членом комсомольського бюро факультету, заступником секретаря комітету комсомолу, а під час літніх канікул працював комсоргом, комісаром і командиром студентських будівельних загонів інституту, комісаром зведеного міського будзагону студентів, у впертому суперництві завойовував разом з товаришами почесні трофеї, зокрема колективну медаль “За освоєння цілини”). Зрештою, вирішили залучити перспективного молодого науковця до вишівського життя, а здобуття наукового ступеня порекомендували перенести на кілька років згодом. Звісно, хотілося зробити швидкий стрибок у науку, але Анатолій добре засвоїв уроки свого попереднього життя і вирішив не йти всупереч позиції адміністрації (ректором тоді працював колишній декан історичного факультету Анатолій Копилов). Тим часом самотужки взявся за опанування трьох кандидатських іспитів, програма яких базувалася за університетськими курсами. Згодом ці випробування успішно пройшов. Зав’язалися контакти з київським професором історії Миколою Березовчуком, який готовий був взяти здібного кам’янецького науковця під своє потужне крило. Але і на цей раз плани довелося відкласти. Через нестачу офіцерів (чимало їх загинуло в Афганістані) Анатолія Філінюка закликали на дворічну офіцерську службу до збройних сил країни.

Після повернення до цивільного життя пішов здобувати науковий ступінь в аспірантуру Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Науково-педагогічна праця поглинула Анатолія всеціло. З науковим керівником Леонідом Гайдуковим обговорював усі найважливіші аспекти дисертації, присвяченої реалізації принципу єдності політичної і господарської роботи в управлінні економікою України в роки десятої п’ятирічки, виробляв оптимальну структуру роботи. Коли тему затвердили на засіданні кафедри, рух до мети пішов ще швидше. Глибоко опрацьовував праці науковців, які мали відношення до проблеми дослідження, зайнявся вивченням документів з центральних і десяти обласних архівів України. Концепція шліфувалася щодня. А згодом почав з’являтися текст, який засвідчив, що аспірант на правильному шляху. Науковий керівник радів – його підопічний виявився надзвичайно організованим, серйозним і відповідальним дослідником. Тож не випадково, що за два роки він “поклав” завершену роботу йому на стіл. З’явилися 6 наукових праць, у яких було викладено основні положення дисертації. За процедурою треба було доповісти на семінарі аспірантів. З цим завданням він блискуче справився. На засіданні кафедри робота отримала високу оцінку і рекомендацію до захисту. Не випадково, у 1984 р., коли Київський університет імені Тараса Шевченка відзначав своє 150-ліття, про аспіранта Анатолія Філінюка і ще чотирьох його колег по кафедрі розповідав друкований університетський орган в рубриці “Краці з кращих. До ювілею КДУ ім. Т.Шевченка”.

А далі була підготовка до доленосного засідання спеціалізованої вченої ради, на якому мали винести офіційний вердикт щодо дисертації та її автора. 21 червня 1985 р. ця подія відбулася. Одноголосно науковий форум присудив рішення про присудження здобувачу із Кам’янца-Подільського наукового

ступеня кандидата історичних наук. Крім того, ухвалили рішення опублікувати текст захищеної роботи у вигляді монографії (на той час це було свідченням великої наукової ваги виконаної дисертації). Завідувач кафедри професор Василь Шевчук, який добре розумівся в людях і бачив перспективи розвитку молодого науковця запропонував йому не змінювати столичної прописки і залишитися на кафедрі спочатку старшим викладачем. Досвідчений вчений переконував, що у Києві можливості для подальшої науково-дослідницької праці набагато більші, ніж у периферійних містах. Та й адміністративних посад вистачає. Спокуса була велика, але все єство тягнулося до старовинного Кам'янець-Подільського, де знайшов себе і почувався вельми впевнено, де були його друзі і старші колеги (ім завдячував за свій професійний ріст), нарешті, сім'я, заради якої жив без вихідних, розпочинав свій робочий день о 6 годині ранку, коли значна частина аспірантської молоді бачила ранкові сни. Вирішальним у розв'язанні цього питання стала позиція керівництва інституту: воно звернувся до Міністерства освіти з проханням розподілити випускника аспірантури для науково-педагогічної діяльності у Кам'янець-Подільському державному педагогічному інституті. Орган управління пішов назустріч ректорату, і Анатолію Філінюку вручили відповідний документ.

Так молодий кандидат наук повернувся до рідного вишу, де його чекали з нетерпінням (кожний викладач з науковим ступенем позитивно впливав на інститутський рейтинг в Україні, примножував науковий потенціал колективу). Навчаючись в аспірантурі, він серйозно збагатив свій науково-теоретичний і викладацький досвід, постійно шліфував педагогічну майстерність (за дорученням кафедри проводив заняття з вітчизняними і зарубіжними студентами, які користувалися успіхом у молоді, був керівником теоретичного семінару, де підвищували свій теоретичний рівень фахівці з вищою освітою), тож був готовий відразу приступити до праці.

В колективі Анатолія Григоровича зустріли як свого. Знаючи про його науково-педагогічні здібності, виявлені в попередній період роботи, кафедра відразу доручила йому повне академічне навантаження. Читав лекційний курс, проводив семінарські заняття, залюбки займався навчально-методичною роботою, знаходив час для виховних заходів зі студентами у позанавчальний час (йому став у пригоді досвід роботи з студентами Київського державного університету імені Тараса Шевченка). Активного викладача високо оцінювали у керівних органах, громадських організаціях інституту. Тож коли у 1986 р. проходила звітно-виборна профспілкова конференція викладачів і працівників, то частина делегатів виступила з ініціативою ввести А.Г. Філінюка до керівництва профспілкової організації. Після цього його обрали одногослоно керівником профкому, відкривши шлях до ще більшого визнання. Перед молодим керівником постали різні проблеми життя спілчан – організаційні, побутові, культурно-оздоровчі тощо. Потужна пружина молодечої вдачі голови профкому, який взявся за вирішення комплексу питань, розправлялася у різних напрямках діяльності, але завжди в інтересах колективу, який ставився

до свого профспілкового лідера з великою повагою. Він приймав десятки відвідувачів, вникав у їхні звернення і в залежності від складності прохань вибудовував конкретний механізм вирішення. Жодної проігнорованої заяви, жодного піднятого питання без уваги, жодної ображеної гідності відвідувачів – таким був девіз спілчанського лідера, який з вдячністю згадують в колективі й нині. Вирішеними справами, які за рік праці разом з ректором А.О.Копиловим він залишив, було приведення в порядок і нарізання розчищеної землі коло Дністра під більш як 80 садово-городніх ділянок спілчанам, просування черги на отримання кооперативних квартир, організація доставки до закладу різних овочів за цінами виробника, вшанування ветеранів війни і праці тощо.

Наступного 1987 року, коли в країні набирала обертів горбачовська “перебудова”, у житті Анатолія Григоровича сталася поворотна подія – його запросили на роботу до Хмельницького обкому Компартії України, де він спочатку працював інструктором, а через деякий час, як єдиний серед усіх працівників кандидат історичних наук, став на чолі сектору науки і освіти. Розуміючи, що реальне життя ставить вимоги перебудувати діяльність усіх партійних органів з людьми, трудовими колективами неформально, молодий управлінець задумувався про доцільність використання старих методів, які, зокрема, заставляли вишукувати дрібні, часто несуттєві упущення в роботі керівників різних навчальних закладів. Все це нагадувало прискіпливість, дріб’язковість, другорядність. А хотілося, у першу чергу, ставити для вирішення серйозні, принципові питання, вибудовувати дійовий механізм їх розв’язання не лише через мобілізацію внутрішніх ресурсів, а й при допомозі центру, який чим більше, то все очевидніше усувався від допомоги, не завжди прислухався до думки з місць. Не раз доводилося захищати від необгрунтованих нападів і несправедливої критики авторитетних вчених, вчителів-новаторів, простих працівників.

Анатолій Григорович, згадуючи ті непрості часи, зовсім не шкодує, що багато часу потратив на відвідини трудових колективів. Саме у цьому він вбачав джерело наповнення реальної політики повноцінним людським змістом. За його активної участі розвивалося, зокрема, освітнє життя: в структурі вишів відкривалися нові факультети (їх потрібно було санкціонувати на рівні керівництва області), появлялися нові профтехучилища, дитячі садочки, а діючі виші отримували нові приміщення, що позитивно впливало як на підготовку кадрів, так і розвиток наукових досліджень. Оновлювалася спортивна база. Значна кількість працівників вищої школи, отримавши квартири, поліпшила свої житлово-побутові умови.

Восени 1990 р. Анатолій Григорович (на той час вже депутат Хмельницької обласної ради народних депутатів) перейшов на роботу до Хмельницького обласного інституту удосконалення вчителів, де очолив новостворену кафедру суспільних наук. Довелося працювати з нуля. Виділену кафедрі кімнату треба було спочатку умеблювати, створити робочі місця для кожного члена. Наступними кроками стали створення бази діловодства, вироблення довго- і короткотермінових планів діяльності. Але проблемою номер один була ка-

дрова. Попри наявність досвідчених педагогів-суспільників, які успішно забезпечували підвищення кваліфікації учителів різних спеціальностей, молодий завідувач взявся підвищувати кількість дипломованих науковців. І вже через два роки тут працювали 4 кандидати наук, що значно підвищило вагу осередку в інститутському житті. Кілька перспективних членів кафедри підтримали програму свого керівника і взялися за виконання дисертаційних тем.

Щодо основної роботи з підвищення кваліфікації учителів історії шкіл області, то роботи було непочатий край. Після проголошення незалежності України треба було довести до кожного шкільного історика нові навчальні програми з вітчизняної історії, дати і роз'яснити йому нові навчальні матеріали (друкувалися вкрай обмежено!), які кардинально міняли бачення усієї української історії, втрачали свою минулу заідеологізованість і в порівнянні з попереднім змістом мали, по суті, революційне значення. Тож крім лекцій для вчителів, які прибули навчатися до інституту, треба було реалізувати широку програму охоплення тих шкільних істориків, які залишалися на місцях. У зв'язку з цим було проведено десятки семінарів у різних районах Хмельниччини, які проводилися на базі відділів освіти, методичних кабінетів і навіть загальноосвітніх навчальних закладів. Інтерес з боку учителів до цих корисних заходів був величезний! Вони високо оцінили нові методологічні підходи до розуміння історичної минувшини, віддавали належне високій професійній майстерності своїх лекторів. Популярністю користувався розроблений кафедрою 40-годинний лекційний курс історії української культури, який вперше давав цілісне бачення культурного процесу українців, який тривав більше 1000 років.

Кафедра виступила ініціатором проведення в області різноматематичних наукових форумів, які додали їй і завідувачому, що був на вістрі цієї роботи, заслуженого визнання. Лише у 1993–1994 рр. на високому рівні провели одну міжнародну та всеукраїнські науково-практичні конференції, які були присвячені 500-річчю ювілею обласного центру, голодомору на Хмельниччині та проблемам історії волинського регіону. На заходи прибуло чимало зарубіжних і вітчизняних дослідників, виступи яких підтвердили їх високий науковий рівень. Чимало молодих науковців і учителів успішно деб'ютували на цих форумах, а згодом стали відомими вченими. Опубліковані матеріали (кошти для цього зумів “вибити” у різних структур завідувачий кафедрою) стали помітною подією наукового життя регіону, розмістили в наукових, вишівських і шкільних бібліотеках, що посприяло дальшому розвитку науково-краєзнавчих студій. У цій роботі Анатолій Григорович знаходив розуміння не лише свого керівництва, а й у колишніх колег, які працювали у Кам'янці-Подільському. З багатьма із них у нього залишилися теплі людські стосунки, ділові і наукові контакти, які допомагали у вирішенні різних питань діяльності кафедри. В педінституті він бував не раз. Заручався підтримкою ректора Анатолія Олексійовича Копилова у проведенні спільних заходів, науково-методичної допомоги з боку колективу, брав участь в роботі державної екзаменаційної комісії на історичному факультеті, де його приймали особливо тепло. У

розмовах із керівником вишу був відвертим, наголошував на складних проблемах роботи, ділився своїми планами щодо активізації наукового життя (це, щоправда, виходило за межі його компетенції). І коли в колективі відбулися кадрові зміни, після яких залишилося вакантним місце проректора з наукової роботи, то А.О.Копилов, який дуже добре знав свого колишнього студента і колегу, цінував за допомогу, надану ним вишу під час “обкомівської діяльності”, бачив його певні наукові здобутки в скромних умовах інституту післядипломної освіти (лише у 1990–1994 рр. він зумів опублікувати два десятки наукових і навчально-методичних праць, стати відповідальним редактором чи членом редколегій 8 наукових збірників), вирішив запропонувати йому вакансію, будучи упевненим, що з цією роботою він успішно справиться.

Для Анатолія Григоровича пропозиція виявилася несподіваною. Укоренившись в обласному центрі (мав цікаву роботу, дружина працювала поруч в інституті, донечки були прив’язані до школи і дитячого садочка, сім’я проживала у затишній квартирі, поза роботою спілкувався з надійними друзями), він і гадки не мав, що доведеться робити реверс у бік Кам’яця-Подільського, де на перших порах обіцяли не квартиру, а лише секцію у гуртожитку. Рішення приймав разом з дружиною Любов’ю Феодосіївною. Зважували всі “за” і “проти”, згадували скільки разів у трудовій діяльності глави сімейства мали місце зміни, пов’язані з переходом то на вишу, на нижчу роботу. На долю не нарікали, бо базові цінності в їх відносинах завжди були на висоті – кохали посправжньому, народили у щасливому шлюбі двох славних донечок, яким віддавали усіх себе, берегли сім’ю, дружили і товаришували, як справжні інтелігенти, наділені не лише зразковим ставленням до тих, хто поруч, а й умінням прийти у потрібний час на допомогу.

Думалося, як починати на новому місці у 40-річному віці, як сприймуть старі і нові колеги повернення до того закладу, де власне залишилося найкраще у їх житті – студентська юність, створення сім’ї й родинного гніздечка, сходження до науки, викладацької кар’єри, стрибок у загадкове майбутнє. Спокійні передчуття, а також віра у краще знівелиювали неспокій, усі сумніви й покликали у дорогу до нової праці, яка вимагала координувати один з найбільш пріоритетних напрямів у роботі вишу – науково-дослідну сферу, у якій новачком не був. За його плечима був великий життєвий, організаційно-управлінський та науково-педагогічний досвід, чималі здобутки у науковій діяльності (майже 60 наукових і навчально-методичних праць).

Глибоко проаналізувавши стан вишівської науки, молодий проректор побачив чимало резервів для поліпшення її показників. Його явно не влаштувало те, що, наприклад, за 1994 р. 10 докторів і 146 кандидатів наук разом із 144 науково-педагогічними працівниками, які не мали наукових ступенів і вчених звань, опублікували всього 313 наукових і навчально-методичних праць. Виходило, що на 1 викладача в середньому припадала лише одна опублікована робота. Та й щодо якісного складу викладацького колективу були свої міркування (думалося про серйозне збільшення кількості спеціальностей у

вишівській аспірантурі, направлення до аспірантури визнаних наукових центрів України здібної молоді тощо). Ці та інші питання він погоджував з керівником вишу. Важливо було ширше залучати до розгортання науково-дослідних робіт різні форми фінансування. І вже незабаром, після того як проректор із виробленими ним чіткими формальними обґрунтуваннями побував у Міністерстві освіти і науки і захистив кожний пункт, кількість вишівських наукових проєктів, які взявся фінансувати керівний освітянський орган України, збільшилася із 2 до 12. Це була перша перемога, яка значно інтенсифікувала науково-дослідний процес у закладі. Паралельно було розширено спектр господарсько-договірної тематики, що забезпечило ріст матеріального стимулювання майже 70 учасників НДР.

З метою виконання наукових проєктів разом з академічними вченими було ініційовано створення відповідних структур. Перша із них постала 1 червня 1995 року. Спільно із Інститутом історії України НАН України (директор – випускник вишу, академік В.А.Смолій) було створено Центр дослідження історії Поділля (керівник – професор Л.В.Баженов). До кінця року запрацював науково-дослідний центр (керівник – професор П.С.Ткачук), створений спільно з Інститутом української мови НАН України.

Для підвищення ефективності виконання науково-дослідних проєктів проректор ініціював розширення мережі науково-дослідних лабораторій, зокрема з етнології, літературного краєзнавства, психологічного тренінгу, соціальної педагогіки, термоелектрики, теорії і методики фізичного виховання та спортивного тренування, гендерних профілактично-оздоровчих технологій, теоретико-методологічних засад дошкільного виховання і початкової освіти. Крім них, запрацювали Центр регіональних економічних досліджень, науково-виробничий центр “Фізична лабораторія” та соціологічний центр. Станом на 2002 р. в закладі працювали 3 науково-дослідні центри і 9 науково-дослідних лабораторій. Згодом ці показники зросли відповідно до 7 і 14 (2006 р.).

Кількість спеціальностей в аспірантурі невпинно зростала, і у 2003 р. досягла 14 (навчалися 80 осіб з різних вишів регіону за денною і заочною формами), 2006 р. – 16 (119 осіб). У 2004 р. відкрили докторантуру з історії України (у 2006 р. навчалися 6 осіб, які представляли провідні виші Хмельниччини). Збільшувалася кількість тих, кого університет направляв на навчання в докторантуру і аспірантуру різних вишів та інститутів НАН України і НАПН України (у 2003–2006 р. їх кількість становила 69 осіб).

Прагнучи вивести наукові дослідження на більш вищий якісний рівень, керівництво звертало увагу на підвищення ролі провідних вчених у внутрішньо університетському житті, зокрема, на формування і якісне функціонування наукових шкіл. Проректор з науки взяв під особистий контроль цей процес, намагався всьляко активізувати його, вивести на середній український рівень. Результати не заставили себе довго чекати. Вже у 2006 р. їх налічувалося 14.

Серйозна увага приділялася опублікуванню кінцевих результатів науково-дослідних проєктів. Молодий проректор ініціював створення власної полігра-

фічної бази (в Україні таких вишів, які мали свої видавничі потужності, нараховувалося не більше 10). Вже наприкінці 1994 р., задіявши різні продуктивні чинники, вдалося відкрити на базі фізико-математичного факультету інформаційно-видавничий відділ, який швидко почав завойовувати авторитет серед науковців. Це сприяло більш активній роботі із друку збірників наукових праць, навчальних посібників, монографічної літератури. У 1995 р. кількість наукових публікацій становила 562, 1996 р. – 594, 1997 р. – 720. За 2002–2006 рр. університетські вчені опублікували загалом 8586 наукових і навчально-методичних праць (в середньому 1717 щороку), зокрема 100 монографій, 19 підручників, 348 навчальних посібників, 383 методичні розробки, брошури, 141 науковий збірник. А в межах 1994–2006 рр. сумарна наукова продукція вчених вишу становила 13628 праць. Не випадково у 2005 р. університет в загальноукраїнському рейтингу з науково-дослідної роботи посів почесне 4 місце серед 26 педагогічних і “молодих” класичних університетів.

Університет у Кам’янці-Подільському ставав все більш популярним в Україні завдяки науковим конференціям, кількість яких стрімко зростала: у 1995 р. відбулося 7, 1996 р. – 9, 1997 р. – 11, 1998 р. – 9, 1999 р. – 12. Загалом за період 1995–2006 рр. заклад провів 185 таких наукових форумів, зробивши серйозний вклад у наукове життя регіону і України загалом. За результатами цих конференцій (сюди зараховані і студентські) видали майже 200 збірників праць. Наукова діяльність стала справді пріоритетною галуззю, до якої прилучилися всі без винятку науково-педагогічні працівники. Із своїх наставників брали приклад кращі студенти. Якщо у 2002 р. науково-дослідною роботою систематично займалися 2771 юнаків і дівчат усіх факультетів (71%), то у 2004 р. – 3112 (84%), у 2006 р. – 4236 (93%).

В університеті все частіше стали бувати іноземні вчені. Це досягнення стало предметом особливих гордощів проректора з наукової роботи. Зустрічі, засідання, жваві і відкриті обговорення різних наукових проблем, зокрема і організаційних, культурна програма – все це лягало на його плечі і очолюваної ним команди. Гості представляли Росію, Білорусь, Литву, Канаду, Фінляндію, Туреччину, Польщу, Молдову, США, Іспанію, Австрію, В’єтнам та інші країни. Ці контакти додавали авторитету закладові, засвідчували, що сюди приїжджали не для відпочинку, а для представлення своїх наукових поглядів, їх апробації, ознайомлення з досягненнями українських вчених. Справжнім святом єднання людей науки із багатьох країн світу стали представницькі наукові форуми, які проводилися в університеті по кілька днів і до яких науковий проректор мав пряме відношення. В університетській книзі відгуків зарубіжні вчені залишили сотні вдячних записів рідною мовою. Після від’їзду гостей доводилося певний час приходити “в себе” (втома була надзвичайною). Разом з тим усе цінне, корисне, помічене і підказане іноземцями він занотовував, вкладав у перспективні плани роботи, “спускав” на відповідні кафедри. Записник із адресами іноземців та їх контактними телефонами поповнювався після кожного такого форуму. А потім йшло електронне листування.

Керівництво університету всіляко підтримувало тих, хто займався виконанням дисертаційних робіт, через інформаційно-видавничий центр організували друк авторефератів їх досліджень, монографій. Це не могло не позначитися на рості якісного рівня науково-педагогічних кадрів. Якщо у 1995–2001 рр., тобто за 7 років, було захищено 57 дисертацій (5 докторських і 52 кандидатських), то у 2002–2006 рр. (5 років) – 56 (6 і 50). Проректор з наукової роботи завжди дбав, щоб у закладі оперативно з'являлися публічні привітання ректорату всім “новонародженим” докторам і кандидатам наук. В результаті потужного приросту працівників з науковими ступеннями і вченими званнями їх загальна кількість зросла у 2006 р. до 266 осіб (наприкінці 1994 р. їх було 156). Тож великі зусилля, які докладалися у цій сфері, приносили чималий “урожай”, що якнайкраще позначалося на якості підготовки фахівців, свідчило про стабільну традицію університетського колективу, яка у наступні роки вивела його на провідне місце в регіоні (у 2012 р. університет за міністерським рейтингом посів почесне 14 місце із 33 в групі класичних університетів, випередивши набагато крупніших “співбратів” із міст-мільйонників). Серед вчених вишу троє стали лауреатами Державної премії України в галузі науки і техніки, що відразу засвідчило про надзвичайно високий рівень цих особистостей, неабиякий потенціал їх наукових шкіл.

Здавалося, що за активної ролі Анатолія Григоровича науково-дослідна робота братиме нові висоти. Утім, несподівано йому довелося зійти з цієї дистанції, виконуючи категоричні вимоги відомих лікарів. І знову, як не раз бувало у його житті, довелося приймати непросте рішення. Радився в сім'ї, ректораті, колі київських вчених (ще у 90-х рр. взявся за виконання докторської дисертації у вільний від роботи час), нарешті, з тими ж таки ескулапами. Врахувавши висновок останніх щодо необхідності різкого зменшення навантаження і за підтримки керівництва Міністерства освіти і науки вступив до докторантури Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де під керівництвом академіка Валерія Андрійовича Смолія продовжив дослідження великої і складної наукової проблеми.

Резюмуючи свою науково-організаційну діяльність в університеті в 1994–2006 рр., экс-проректор наголосив, що “науково-дослідна робота проводилася в органічній єдності з навчально-виховним процесом і одночасно виступала невід'ємною складовою та пріоритетною сферою розвитку колективу загалом. Це стало однією з найважливіших передумов зміни статусу педагогічного інституту спочатку на педагогічний, а згодом і класичний університет”. Утім, на його переконання, для нових наукових здобутків потрібно була на державному рівні вирішити питання про створення сучасної матеріально-технічної бази досліджень, яка б відповідала світовим стандартам, належне матеріальне стимулювання праці вчених (у 2006 р. на наукові дослідження, які здійснював університет, держава виділила всього 150,7 тис. грн.).

Повернувшись зі столиці, у січні 2010 р. (на той час університет вже мав статус національного) керівництво запропонувало йому очолити кафедру

історії України на історичному факультеті – найпотужнішому навчальному підрозділі. Досвідчений викладач взявся за розроблення і викладання таких нормативних курсів, як “Історія України кінця XVIII – першої половини XIX ст.”, “Історія української культури” для студентів спеціальності “Історія” освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр, спецкурс “Методика наукових досліджень з історії” для магістрантів-істориків. З цих дисциплін він розробив навчально-методичні комплекси. Підготував і видав 3 навчальних посібники для студентів історичного та інших факультетів. Високу оцінку отримав його посібник “Правові основи вищої школи” для магістрантів різних спеціальностей, рекомендований Міністерством освіти і науки України для використання у навчальному процесі усіх вищих навчальних закладів нашої країни.

Студенти охоче відвідують лекції улюбленого професора, вчать у нього наукової аналітики, розуміння причинно-наслідкового зв'язку між фактами і подіями, порівняльного аналізу, підведення підсумків вивченого. Кожне їхнє загальне побачення дає майбутнім фахівцям упевненість у правильності вибраного професійного шляху, актуалізує потребу постійної навчальної праці, розуміння складних питань, пов'язаних з лекційними курсами, вміння раціонально організувати своє щоденне історичне пізнання через опрацювання монографічної літератури, хрестоматійного матеріалу, наукової періодики. У цій справі вони з вдячністю запозичують далекий студентський досвід свого наставника, дивуються його колишній наполегливості, готовності пожертвувати відпочинком, розвагами заради завтрашнього трудового дня, який підніме людину інтелектуальної праці на вищий щабель освітнього росту, дасть незабутнє відчуття глибокого задоволення від отриманих результатів. А ще – відкрита, світла, конструктивна вдача наставника, його виключна порядність, щира повага до усіх, з ким спілкується, не залежно від віку, висока загальна людська культура, об'єктивність в оцінюванні знань зробили його улюбленцем молоді, лідером студентських рейтингів.

Попередники (М.Б.Петров, О.М.Федьков, В.С.Лозовий) за 20 неповних років зуміли створити і розвинути працюючий, дружний, відповідальний колектив, який мав чималі здобутки. За недовгих. 3 роки і 5 місяців енергійний, мислячий, діловий завідувач вніс у життя кафедри новий струмінь, згуртував колектив, успішно реалізовував курс на дальше вдосконалення навчально-виховного процесу з дисциплін кафедрального циклу, зокрема, вдосконалення навчальних планів на денній, заочній і екстернатній формах підготовки фахівців, зростання якості науково-педагогічних працівників, поліпшення навчально-методичного і технічного забезпечення, урізноманітнення форм і методів аудиторної і поза аудиторної роботи зі студентами усіх трьох освітньо-кваліфікаційних рівнів (бакалавр, спеціаліст, магістр), підвищення науково-теоретичного рівня курсових і кваліфікаційних творів. Керівник кафедри проголосив, що для кожного члена очолюваного ним колективу головним є “сформувати зі своїх студентів високопрофесійних фахівців, робити все задля того, щоб кожен із них не лише знав і міг викладати історію свого народу в

школі, училищі, технікумі, коледжі, а й умів у подальшому систематично поповнювати свої знання, виробляти на основі їх збагачення нові вектори для самостійних роздумів і осмислення та висновків з нашого минулого, виявляти волю і наполегливість у поцінуванні й повазі до історичного досвіду, матеріальних і духовних надбань багатьох поколінь наших предків”. З цим завданням погодилися усі 23 члени кафедри історії України (з них 5 докторів і 17 кандидатів наук), дружно працюють над його успішним вирішенням.

У фаворі працівників кафедри наукова діяльність, підготовка і захист дисертаційних робіт. У 2010–2013 рр. членами колективу успішно захищено 3 докторських і 2 кандидатських дисертацій. Тож нині якісний склад науково-педагогічних працівників, які трудяться на кафедрі історії України, становить 94,1% – найбільше з-поміж інших кафедр університету. За рейтингом наукової роботи в університеті історики-україністи у 2010 р. посіли друге місце із 44, у 2011 р. – перше місце із 43 (в середньому на одного члена колективу припало 687,05 бала – рекорд, який кафедра повторити поки що не може, у 2012 р. – третє із 40. Зрештою, за ці роки жоден інший кафедральний колектив вищу і близько не підійшов до таких здобутків. В активі кафедри (професори, доценти, старші викладачі, асистенти, докторанти і аспіранти) за 2010 – перше півріччя 2013 рр. 15 монографічних праць, 14 навчальних посібників, 17 брошур, понад 480 дослідницьких статей. На базі кафедри формуються два наукових збірники (“Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки” та “Освіта, наука і культура на Поділлі”). За цей час загалом вийшли у світ 10 томів (випусків). Вчені кафедри активно виступали на 90 міжнародних, всеукраїнських, регіональних і університетських конференціях, до 37 із них входили до складу оргкомітетів, редколегій, при підготовці матеріалів до друку брали активну участь у їх редагуванні.

Кафедра стала справжньою кузнею підготовки вчених. За три останні роки закінчили докторантуру 3 особи, двоє колишніх докторантів успішно захистили дисертаційні роботи. У 2013 р. тут навчається 3 докторанти і 19 аспірантів. Їх керівники – найдосвідченіші викладачі. Лише у 2012–2013 навчальному році кафедра рекомендувала до захисту 4 підготовлених дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. 22 випускники аспірантури успішно захистили свої кандидатські роботи (четверо із них – під керівництвом професора А.Г.Філінюка), звитязно трудяться на історичному факультеті, у різних вищих школах України, державних адміністраціях, архівних установах тощо. Починаючи з 2010 року, вчені кафедри підготували і направили до відповідних спеціалізованих вчених рад Києва, Харкова, Львова, Дніпропетровська, Донецька, Чернівців, Івано-Франківська, Черкас, Луцька, Житомира, Острога, Одеси, Миколаєва, Херсона на інших міст України більше 70 відзвітів на автореферати докторських і кандидатських дисертацій, 18 з яких зробив Анатолій Григорович.

Сам завідувач є прикладом у науково-дослідній роботі. За весь період діяльності він опублікував 350 наукових і навчально-методичних праць, частина

яких є новим словом в українській історичній науці. Підсумовуючою працею тривалим науковим студіям стала його капітальна монографія “Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації”. До неї він йшов більше десятиліття, рясно вкрив своє наукове поле сотнями статей, в яких ґрунтовно виклав багато аспектів цієї надзвичайно складної проблеми дослідження. Ця монографія (а в доробку вченого нараховується 6 монографічних робіт та історичних нарисів) підготувала появу докторської дисертації, яку вчений успішно захистив в Інституті історії України НАН України. Він довів, що наявна джерельна база про історичні події і явища у Правобережжі зазначеного періоду достатньо репрезентативна для вивчення проблеми і забезпечує об’єктивність висвітлення суспільного трансформацій; обґрунтував сучасне розуміння понятійно-категоріального апарату, який епізодично і безсистемно використовувався в літературі й об’єктивно не відтворював змін, які відбулися після 1793 р.; розкрив тенденції суспільного розвитку і соціальних трансформацій, представив узагальнене бачення перших соціальних наслідків перебування регіону в складі Російської імперії і конкретизував картину життя населення регіону у той період; дослідив історичну своєрідність перетворень, детермінованих діяльністю органів влади, спрямованою на запровадження загальноімперських законів, правових та ідеологічних засад адміністративного устрою, помітних змін у господарській системі, що зумовили тривалий, складний і надзвичайно суперечливий процес формування політичних, економічних, соціально-станових, етнонаціональних, релігійних та геополітичних відносин на зазначеній території; з’ясував, що в розвитку Правобережжя особливе значення мали трансформаційні процеси у нормативно-правовій, економічній, соціально-становій, національно-політичній, духовно-релігійній і культурно-освітній сферах; встановив, що царизм використовував потенціал регіону для поповнення фінансів, продовольчого забезпечення держави, рядового складу армії; відтворив динаміку змін у чисельності та етнотемографічних процесах, виокремив роль польського фактора в громадсько-політичному житті Правобережної України, його вплив на політичні та суспільні процеси. Цей науковий доробок став важливим внеском в історіографію проблеми, який дістав високу оцінку таких вчених, як академік В.А.Смолій, члени-кореспонденти О.П.Ресент, і В.Ф.Колесник, С.А.Копилов, В.П.Газін, В.В.Нечитайло, Л.Б.Баженов, В.С.Степанков, В.С.Шандра, Я.В.Верменич, О.Г.Гордуновський, Н.І.Щербак та інші. Цю думку розділили члени спеціалізованої вченої ради Д 26.235.01 в Інституті історії України НАН України.

Крім постійного студіювання зазначеної проблеми, вчений залюбки займався дослідженням інших важливих питань історії України. Зокрема, вивчав різні етапи розвитку своєї alma mater: 1920-х рр., сьогодення, сучасне науково-дослідне життя. З великою цікавістю науково-педагогічні працівники університету сприйняли його праці, присвячені 20-річчю кафедри історії України. Високу оцінку дістала створена ним галерея науково-педагогічних портретів

вишу 1940-х рр. – початку ХХІ ст., зокрема, ректорів Івана Степановича Зеленьока, Анатолія Олексійовича Копилова і Олександра Михайловича Завальнюка, проректора Віктора Олексійовича Савчука, професорів Леоніда Антоновича Коваленка, Валерія Степановича Степанкова, Льва Васильовича Баженова, Віктора Степановича Прокопчука, Петра Сергійовича Атаманчука, Олексія Степановича Кучерука, Елеонору Іванівну Федорчук, доцента Ярослава Михайловича Чопика, славетних випускників університету: Івана Михайловича Вишневецького, Нілу Йосипівну Волошину, Миколу Миколайовича Дарманського, Миколу Пророковича Вавринчука, Ірину Михайлівну Предборську, Бориса Григоровича Чижевського, Юрія Івановича Блажевича, Віктора Євгеновича Береку, Валерія Анатолійовича Нестеренка. Подібні нариси він присвятив зарубіжному члену НАН України Миколі Івановичу Мушинці, ветерану-управлінцю освіти Хмельниччини Віталію Мусійовичу Шайнозі. Наукова і краєзнавча громадськість чекає, що автор зведе усі ці і майбутні нариси в одну книгу, яка, на її переконання, сіятиме добре, розумне, гуманне і патріотичне у свідомості нових поколінь українців.

Попри величезну завантаженість поточними проректорськими та іншими справами, вчений знайшов час для опрацювання широкого масиву архівних документів, системно опрацювати його і виконати змістовну монографію, присвячену Івану Степановичу Зеленьоку, який, перш ніж очолити виш у Кам'янці-Подільському, працював на високих комсомольсько-партійних і державних посадах. Книга правдиво розповідає про складну долю людини, представника тодішньої державно-політичної системи, освітянина, науковця, талановитого і високоавторитетного керівника вищого навчального закладу, дає змогу простежити його невтомну громадську діяльність. Подібних праць, присвячених ректорам вишів, в Україні одиниці.

Чимало зусиль вчений затрачає на роботу з аспірантами, докторантами, молодими викладачами, допомагає їм освоювати складні премудрості ремесла історика, вчить чітко і ясно формулювати свою думку, аргументувати її і в підсумку творити добротні наукові праці. Як член редакційних колегій чотирьох фахових збірників з історичних наук, інших разових і періодичних наукових видань, які виходять у світ на історичному факультеті, університеті загалом, Центрі дослідження історії Поділля, він багато працює над поліпшенням якості поданих молодими науковцями до друку матеріалів, у підсумку сприяє їх друку.

Як відомого вченого-історика, Міністерство освіти і науки України включило Анатолія Григоровича до складу своєї науково-методичної ради, яка опікується виконанням наукових проектів з історичних наук вченими українських університетів. Ця робота накладає на нього велику відповідальність, вимагає великих затрат часу і творчих та фізичних сил, дає змогу ще більше прислужитися науковій справі в загальноукраїнському масштабі.

Віддаючи себе сповна виконанню покладених на нього службових обов'язків, вчений ніколи не забував про свій рід, співвітчизників, тих, хто в україн-

ському просторі ростить хліб, забезпечує роботу фабрик і заводів, надає транспортні послуги, прибирає наші вулиці і сквери, виховує діточок у садочках, надає їм шкільну освіту, забезпечує людям духовність у широкому сенсі. Про них він широко турбувався, коли очолював профспілковий комітет вишу, коли мав депутатський мандат і широкий простір служінню виборцям, коли у 1998 р. максимально сприяв роботі дільничої виборчої комісії по виборах міських, сільських і селищних голів і депутатів місцевих органів самоврядування, коли 2004 року був головою територіальної виборчої комісії на виборах Президента України, коли на чолі вченої ради університету оперативно реагував на політичні події в країні у зв'язку з масовим народним вибухом в ході президентських виборів, коли став на чолі міської організації Всеукраїнського товариства “Знання”, виступав перед вчителями історії області з новими науковими ідеями і різними аспектами методики навчання в школі тощо. На кафедрі історії України завжди уважний до проблем усіх працівників, ініціює кроки на підтримку колег, незалежно в якому підрозділі ті працюють. Всі, з ким він працював на попередніх посадах, завжди тепло відгукуються про його лідерські якості, професійність, щирість, доброзичливість, не забувають вітати з державними і особистими святами, знаходити можливість для телефонного і живого спілкування. Після захисту докторської дисертації він отримав багато сотень сердечних поздоровлень, як в трудовому колективі, місті, області, так і з різних регіонів. Такий рідкісний авторитет свідчить про те, що ідеалом скромного, інтелектуального і надзвичайно людяного завідуючого завжди було і залишається постійне служіння людям, науково-освітням справам, українській державі.

Невтомна керівна, організаційна і викладацька праця Анатолія Григоровича Філінука високо оцінена українською державою. Верховна Рада України нагородила його своєю Почесною грамотою за заслуги перед українським народом. Президент України присвоїв йому почесне звання “Заслужений діяч науки і техніки України”. Рішенням колегії Міністерства освіти і науки йому вручено нагрудний знак “Відмінник освіти України”.

Хмельницька обласна і Кам’янець-Подільська міська ради нагородили вченого своїми почесними грамотами, а міський голова М.Є.Сімашкевич – своєю найвищою відзнакою “За заслуги перед міською громадою”. Рідний університет також високо оцінив одного із своїх найкращих працівників нагрудними знаками – “За вагомий внесок в розвиток освіти і науки в Кам’янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка” і “Ветеран праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка”, низкою своїх інших нагород.

Як історик, педагог, інтелектуал, гуманіст і патріот, сильна, цілеспрямована, високо організована, потужна в організаторському, науковому, освітньому, громадському і людському вимірі особистість, він творить нові наукові ідеї, задуми, проекти, дбає про високий якісний рівень майбутніх кадрів істориків, душею і серцем вболіває за Україну, її теперішній і завтрашній день, черпає

із своєї любові до рідного краю непохитну віру в кращі прийдешні часи, як для науки, вищої школи, так і всього суспільства. Про його життєвий і творчий шлях гарно і детально розповідають з півдесятка праць біографічного характеру, підготовлені і опубліковані його друзями, товаришами, колегами до різних подій. Однак узагальнений у них матеріал не встигає за потужною ходою вченого, його сміливими широкими планами, діяльністю у освітній, науковій і громадській сферах. Тож на часі взятися за ґрунтовне дослідження про ювіляра, який знаходиться у розквіті творчих сил.

15 травня 2013 р. відбулося урочисте велелюдне засідання вченої ради історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, на якому керівництво міста, вищу, факультету, завідувачі кафедр, представники студентського самоврядування, колеги та друзі вшанували славного сина України – Анатолія Григоровича Філінюка з ювілеєм, побажали йому подальшої щасливої і світлої долі, багатой на здобутки, талановитих і вдячних учнів, щедрої на наукові та освітні ужинки, сповненої добра, краси, сили, здоров'я і обов'язково нового заслуженого визнання за нинішні і майбутні трудові звитяги.

Резюме

В статтю розповідається об етапах життя, діяльність на фоні освіти та науки завідувача кафедрою історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка А.Г.Філінюка.

Ключеві слова: А.Г.Філінюк, Хмельницька область, наука, проректор, завідувач кафедрою, історія Правобережної України.

Одержано 20 травня 2013 року

УДК 929:070.4-057.114БУДЗЕЙ

О.Б.Комарніцький

Красзнавець Олег Будзей (до 60-річчя від дня народження)

2005 року література про Кам'янець-Подільський збагатилася виданою у Львові у державному спеціалізованому видавництві “Світ” науково-популярною книгою Олега Будзея “Вулицями Кам'янець-Подільського”. Її презентація відбулася 14 травня 2005 року під час проведення Другої міжнародної науково-практичної конференції “Кам'янець-Подільський у контексті європейських культурних зв'язків: історія і сучасність”. Вихід цієї книги засвідчив, що

велика родина подільських краєзнавців поповнилася ще однією творчою особистістю.

Олег Васильович Будзей народився 14 січня 1953 року в Кам'янці-Подільському. Замешкав він у приміському селі Підзамче, яке невдовзі ухвалою Хмельницького облвиконкому від 30 березня 1957 року було включено в смугу міста Кам'янця-Подільського.

Батько Олега – Василь Павлович Будзей – був родом із села Пукляки нинішнього Чемеровецького району. Прізвище рідкісне і, як засвідчують дані електронної бази “Вся Україна – жители”, в якій із 47 носіїв прізвища “Будзей” 11 мешкають у Пукляках, саме Пукляки, що лежать на лівому березі Збруча, є, очевидно, історичною батьківщиною Будзейів. Прізвище, можливо, походить від українського діалектного слова “будз” зі значенням “свіжий овечий сир; висушений сир; прокисле молоко, з якого роблять бринзу” (схожі прізвища — Бринзей, Бриндзей).

Мати Олега – Аліса Михайлівна Олійник – народилася у Цвіклівцях Кам'янець-Подільського району, де вчителювала в молодших класах її мати – Агафія Євдокимівна Баланюк, уродженка знаменитого села Ісаківці, в якому півень колись співав на три держави, а нині співає на три області. До речі, в праці Юхима Сіцинського “Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. Каменецкий уезд”, що побачила світ 1895 року у сьомому випуску “Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета”, в невеликій замітці про Ісаківці згадано прадіда Олега Будзея – селянина Євдокима Баланюка як власника 1 десятини 1551 сажня землі на правах приватного володіння. Батько Аліси Олійник – Михайло Пилипович Олійник (дід Олега Будзея) – був родом із села Фурманівка нинішнього Кам'янець-Подільського району. Він викладав у школі математику та німецьку мову, яку засвоїв, перебуваючи під час Першої світової війни в австрійському полоні. 1930 року Михайло Пилипович був заарештований, звинувачений в антирадянській агітації і висланий на три роки в Північний край.

Після Другої світової війни три рідні сестри Юлія, Катерина та Агафія Баланюк придбали земельну ділянку на Підзамчі на нинішній вулиці Кіргізова. Так сформувалося три сусідні садиби, де нині 5-річна внучка Олега Будзея – Олена Чернописька – є представницею вже п'ятого покоління в цьому куточку Підзамча. До речі, на вулиці Кіргізова, що раніше називалася Татарською, пройшли останні роки видатного подільського дослідника Юхима Сіцинського, насильно виселеного сюди з власного будинку на Новому плані.

Сталося так, що батько Олега Будзея невдовзі після народження сина захворів на туберкульоз. І хоч потім він вилікувався, але сім'я розпалася. Мати Олега Будзея, яка вчителювала в Панівцях, там уже 1954 року вийшла заміж удруге. Олег же весь час мешкав на Підзамчі у бабусі Агафії Євдокимівни Баланюк (1896–1976) та дідуся Михайла Пилиповича Олійника (1890–1960).

За сімейною легендою, Олег до трьох років не говорив, оскільки одного разу з вимовлених ним неправильно слів посміялися, тож він мовчав доти,

доки не навчився говорити більш-менш правильно. За іншою сімейною легендою, змалечку любив книгу, міг тривалий час із задоволенням гортати товстезний словник без жодної картинки. Навчився читати в п'ять років. За рік до школи під керівництвом бабусі, яка була вчителькою-пенсіонеркою, пройшов удома повний курс першого класу, тож 1 вересня 1960 року пішов до школи (а це була початкова школа № 11 на Підзамчі) цілком підготовленим. Перші чотири роки навчався на відмінно, по закінченню кожного навчального року нагороджувався похвальною грамотою та книгою (серед них “У країні сонячних зайчиків” Всеволода Нестайка, “Лахтак” Миколи Трублаїні).

З п'ятого класу продовжив навчання в середній школі №1, що в Старому місті. Спочатку, під впливом учителя Олександра Тимофійовича Ткачова, захоплювався географією, особливо його цікавили атласи. У восьмому класі всерйоз захопився хімією, став одним із переможців міської олімпіади з хімії, брав участь в обласній олімпіаді. Особливо цікавився періодичною системою хімічних елементів, читав додаткову літературу на цю тему. Разом із Євгеном Березовським і Олександром Новаківським був одним із трьох у класі, хто успішно розв'язував математичні задачі, в дев'ятому класі був учасником обласної олімпіади з математики.

Багато читав книг. Зокрема, повністю прочитав п'ятитомне зібрання творів Льва Кассіля, восьмитомник фантаста Олександра Беляєва. Пирав вірші, навіть інколи шкільні твори здавав у віршованій формі. Так, твір на тему “Есть у революції начало, нет у революции конца” оформив у вигляді невеличкої поеми на 20 строф. На уроці німецької мови вірш про спалене в'єтнамське село Сонгмі переклав українською мовою теж у вигляді вірша. У школі був великим знавцем спорту, регулярно читав “Советский спорт”, “Спортивную газету”, тижневик “Футбол – Хоккей”, журнали “Старт”, “Физкультура и спорт”, “Лёгкая атлетика”, “Спортивные игры” та ін. Щодо безпосереднього заняття спортом, то віддавав перевагу бігові та стрибкам у висоту та довжину. У дев'ятому класі став чемпіоном класу з російських шашок, цікавився також стоклітковими шашками.

Захоплювався криптографією, зокрема придумав декілька власних оригінальних шифрів. Коли в дев'ятому класі однокласниця попросила розшифрувати записку одного її знайомого, зумів це зробити, чим дуже здивував автора записки, який вважав, що придумав надзвичайно надійний шифр.

Найбільше в школі Олег Будзей не любив історію. Вона йому видавалася хаотичним нагромадженням випадкових фактів, в якому сам чорт ногу зламає. Хоча в підсумку в атестаті за середню школу мав з історії “п'ятірку”. Узагалі, в атестаті Будзея було три “четвірки”: з української мови та літератури, а також із російської мови. Тож закінчив школу без золотої медалі, але з Похвальною грамотою за особливі успіхи у вивченні точних наук – математики та фізики.

Після школи подав документи для вступу на фізико-математичний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту на спеціальність “математика” (коштів, щоб їхати навчатися в інше місто, не було). І на місяць

засів за підготовку до вступних іспитів із математики. Для цього придбав посібник, який готував до вступу на мехмат Московського університету й ретельно його проштудював. Тож перший вступний письмовий іспит з математики виявився геть нецікавим, Будзей швиденько впорався зі своїм варіантом, допоміг сусідці та першим здав письмову роботу, за яку невдовзі отримав “п’ятірку”. На наступному іспиті – усному з математики – екзаменатор Андрій Томусяк не особливо став вслухатися у відповідь Олега Будзея, а запропонував йому додаткове завдання справді на рівні завдань для вступу до Московського університету. Коли той успішно з ним впорався, то тільки поцікався, як абітурієнт почуває себе щодо написання майбутнього твору. Але перед твором був ще усний іспит з фізики, який Будзей теж склав на п’ятірку. А до написання твору підійшов прагматично: відкинув вільну тему та тему з дореволюційної літератури, а прицільно вів підготовку на тему з літератури радянського періоду. Під час останнього іспиту контроль екзаменаторів було послаблено, тож більшість списували твори з наперед заготовлених шпаргалок. Будзей же писав твір самостійно, спочатку на чернетці, а коли побачив, що не встигає, переписав уже написане начисто та завершив твір про образи комуністів у трилогії Олеса Гончара “Прапорonoсці” одразу в чистовику. Тож з 1 вересня 1970 року Олег Будзей став студентом педінституту.

Навчався Будзей в основному на “добре” й “відмінно”, хоча бувало всяке. Так, на сесії за другий семестр першого курсу він отримав двічі “відмінно”, але ще двічі – тільки “задовільно” (з історії КПРС і аналітичної геометрії). Улітку після першого курсу з великим запізненням приїхав у спортивний табір у Голоскові. Щоб поставити залік, викладач фізкультури Анатолій Іотко жартома попросив Будзея довести, що $2 \times 2 = 5$. Представлене доведення задовольнило Анатолія Павловича, тож “зараховано” з фізвиховання було Будзеєві забезпечено. На третьому курсі на обох сесіях мав “відмінно” з усіх предметів. На четвертому курсі мав, з одного боку, “хвоста” з креслення, але, з другого боку, успішно виступив у Вінниці на зональній студентській олімпіаді з математики, тож брав участь у республіканському етапі цієї олімпіади в Києві (офіційна її назва – “Студент і науковий прогрес”).

Під керівництвом кандидата фізико-математичних наук Василя Годича Олег Будзей займався науковою роботою, здобув нетривіальні результати в спектральному аналізі антилінійних операторів (на думку кандидата фізико-математичних наук Андрія Томусяка, дві доведені Будзеєм теореми про зв’язки лінійних і антилінійних операторів могли стати частиною майбутньої кандидатської дисертації). Проте після закінчення інституту місяця в аспірантурі не знайшлося, тож 1974 року Олег Будзей став учителем математики восьмирічної школи в селі Подоляни Старосинявського району. Але вже 1975 року його запрошують на роботу в педінститут – вести практичні заняття з низки математичних предметів. Проте через позицію парторга інституту, який вбачав Будзея політично неблагонадійним, Міністерство освіти не дало погодження

на роботу Олега Васильовича асистентом у педінституті. Тож він восени 1975 року став погодинником: зранку вів практичні заняття з аналітичної геометрії на першому курсі педінституту (серед його студентів були майбутні кандидати фізико-математичних наук Віктор Паньков, Віктор Сорич, Ніна Сорич (тоді ще Корніюк), майбутній видавець Дмитро Зволейко), удень читав лекції з геометрії та наукових основ шкільного курсу математики для вчителів, а ввечері вів практичні заняття з вищої математики на Кам'янець-Подільському загальнотехнічному факультеті Хмельницького технологічного інституту побутового обслуговування (тут серед його студентів були колишні учні з паралельного класу середньої школи №1).

Оскільки закріпитися в інституті не вдалося, Олег Будзей перейшов на роботу у восьмирічну школу в селі Боришківці під Кам'янцем-Подільським. Тут пропрацював до 1980 року. Крім математики, доводилося викладати ще креслення, а через брак учителів – також географію, а одного року навіть російську мову та літературу в четвертому класі. На цей період припадає захоплення Будзея шахами, активне вивчення теорії цієї стародавньої гри. Олег Васильович двічі брав участь у чемпіонаті міста з шахів, грав на другій дошці за збірну учителів Кам'янець-Подільського району на обласних змаганнях у Хмельницькому. В Боришковецькій школі в Олега Будзея з'явився талановитий учень Володимир Пурдяк, який після закінчення школи, коли навчався в будівельному технікумі, зумів стати одним із найсильніших шахістів Кам'яця-Подільського, а на всеукраїнських юнацьких змаганнях зі шахів, граючи на першій дошці за збірну Хмельницької області, зіграв уніцію з Василем Іванчуком (нині одним із найсильніших шахістів світу). На жаль, під час служби в армії Пурдяк загинув.

У 1980–1982 роках Олег Будзей працював у восьмирічній школі села Думенки Хмельницького району Вінницької області. Викладав математику, креслення, постійно організовував шкільні вечори. Брав участь у роботі літературної студії при газеті “Червоний прапор”, що видавалася в Хмільнику, регулярно друкував вірші в цій газеті. Одного разу, коли “Червоному прапору” потрібен був кореспондент, йшла розмова про перехід Олега Васильовича на роботу в редакцію газети.

1982 року Олег Будзей повернувся в Кам'янець-Подільський і з 13 вересня став працювати програмістом у проектно-конструкторському бюро автоматизованих систем управління (ПКБ АСУ). Невдовзі став старшим програмістом, а згодом завідувачем бюро системного математичного забезпечення. Спочатку освоїв мову високого рівня ПЛ/1, а потім і мову, на якій пишуться складні системні програми, – асемблер. Брав участь у розробці програмного забезпечення АСУ кабельного заводу, соціального паспорту підприємства, системного журналу для ведення обліку роботи обчислювальних центрів, робочого місця для відділу кадрів. Найголовнішим досягненням Будзея стала розробка під його керівництвом системи запитів для бази даних каталогового методу доступу. Для впровадження розробок їздив у відрядження у Запоріжжя,

Харків, Ужгород, Москву, підмосковне Хотьково, Могилів, Тирасполь. Був редактором стінної газети, активним учасником, сценаристом гуморин, які проводилися в ПКБ АСУ, ювілейного вечора до 5-річчя організації. Паралельно брав участь у роботі літературної студії “Розмай” при газеті “Прапор Жовтня”, друкував у цьому часописі вірші, гуморески, статті з життя ПКБ АСУ.

З перебудовою Олег Будзей активно включився в громадську роботу. В ПКБ АСУ очолив первинні організації Товариства української мови, Народного руху України. 1990 року був делегатом Всеукраїнської конференції Товариства української мови, II зборів Народного руху України, що проходили в Києві. Деякий час очолював Кам’янець-Подільську міськрайонну організацію Руху. Очолював також міськрайонне літературне об’єднання. На початку 1990 року колектив ПКБ АСУ висунув директора підприємства Василя Ширка та Олега Будзея кандидатами в депутати міської ради. У березні обох було обрано депутатами. Така активна діяльність урешті призвела до того, що коли було створено газету міської ради “Кам’янець-Подільський вісник”, то Олег Будзей з 1 грудня 1990 року перейшов на роботу кореспондентом у редакцію новоствореного видання. Він став першим у місті, хто подавав живі, незаформалізовані матеріали про роботу сесій міської та районної рад, пленумів міськкому Компартії України. Велику роль у становленні Будзея як журналіста зіграв перший редактор “Кам’янець-Подільського вісника” Іван Покотило.

У квітні 1992 року з ініціативи нового редактора “Вісника” Віталія Баблика Олег Будзей став відповідальним секретарем газети. Внаслідок гострого конфлікту колективу редакції з керівництвом міської ради виникла ідея про запускання приватної газети “Подільнин”. Олег Будзей став одним із семи її співзасновників і з 4 грудня 1992 року перейшов на роботу в редакцію нової газети, де став заступником головного редактора та водночас літературним редактором. Наприкінці 1994 року Будзей виграв конкурс на вакантну посаду редактора “Кам’янець-Подільського вісника”. Спочатку виконував обов’язки редактора, а 25 січня 1995 року сесія міськради затвердила його на цій посаді. За рік зумів значно підвищити тираж газети, тож 20 січня 1996 року він сягнув рекордних 11860 примірників (ні до того, ні після того такого тиражу “Вісник” не мав). Проте міська рада, міськвиконком, заклопотані низкою міських проблем, не зуміли вчасно підставити плече газеті – і її тираж поступово став знижуватися. Зате вдалося, завдяки енергії та ініціативності запрошених на роботу заступника редактора Миколи Гординчука та завідувача відділу міського життя Валер’яна Баньковського, двічі виграти гранти від Міжнародного фонду “Євразія”, за кошти якого 1998 року було обладнано в редакції сучасний комп’ютерний центр. Водночас двоє співробітників редакції пройшли закордонне журналістське стажування: Микола Гординчук у США, а Валер’ян Баньковський у Голландії.

Зміна міського голови невдовзі призвела до зміни керівництва газети міськради. Зроблено це було в хитрий спосіб: не знімаючи з посади редактора газети, міськрада запровадила в редакції нову посаду – головного редактора,

конкурс на заміщення якої чинному редактору виграти не вдалося. Новий головний редактор ввів посаду заступника головного редактора, тож деякий час редакція “Кам’янець-Подільського вісника” мала незвичну структуру: головний редактор Петро Поліщук, заступник головного редактора Віктор Єрменчук, редактор (з невідомо якими функціями) Олег Будзей і заступник редактора Микола Гординчук. Звісно, така структура довго не могла втриматися – і в січні 1999 року Олег Будзей був звільнений з роботи (оскільки він не погодився піти “за власним бажанням”, було підшукано відповідну статтю). Так Будзей на деякий час став безробітним, перебивався підробітком на посадах літературного редактора в “Художньо-виробничих майстернях імені Володимира Гагенмейстера”, очолюваних Мирославом Мошаком, та в редакції газети “Фортеця”, очолюваної Ольгою Жмудовською (свого часу Олег Будзей узяв її на роботу в “Подільянин” – первісно для набору текстів на комп’ютері).

Ще працюючи редактором “Кам’янець-Подільського вісника”, Олег Будзей став збирати та заносити в комп’ютер дані про людей, пов’язаних із містом Кам’янець-Подільським і Кам’янець-Подільським районом, а також для кожного дня – від 1 січня до 31 грудня – події, що цього дня відбувалися в місті та районі. При одній із розмов із видавцем Мирославом Мошаком виникла ідея про випуск на основі цих даних серії книжечок. Тож 2001 року з’явилися послідовно, укладені Олегом Будзеєм, “Кам’янець у червні”, “Кам’янець у липні”, “Кам’янець у серпні” та “Кам’янець у вересні” – кожна накладом у 500 примірників. Мали вони відповідно 24, 32, 36 і 20 сторінок. Далі через фінансові проблеми на брак належного менеджменту проект припинився.

24 жовтня 2001 року на запрошення Віталія Баблика Олег Будзей повернувся на роботу в “Подільянин” – на посаду редактора відділу пропаганди історії та культури Кам’яниччини. З цього часу починаються постійні публікації Будзея краєзнавчого характеру на шпальтах “Подільянина”. В січні 2003 року в газеті була запроваджена рубрика “Ім’я на мапі міста”, яку упродовж кількох років вів Олег Будзей. На основі цих публікацій, творчо опрацьованих, десь доповнених, а десь (особливо, що стосувалося Нового плану) значно скорочених, Будзей і вибудував 272-сторінкову книгу “Вулицями Кам’янця-Подільського”, видану 2005 року накладом 3000 примірників. А ініціатором видання такої книги став львівський художник Сергій Іванов, який народився і виріс у Кам’янці-Подільському.

У Олега Будзея поступово склалися гарні контакти з історичним факультетом національного університету, його провідними ученими. На шпальтах “Подільянина” було опубліковано інтерв’ю Будзея з докторами історичних наук Валерієм Степанковим, Львом Баженовим, Стефанією Баженовою, Анатолієм Філіпником, кандидатами історичних наук Миколою Петровим, Віктором Савчуком. А 22 квітня 2009 року Олег Васильович став членом Національної спілки краєзнавців України, бере активну участь у роботі міської організації НСКУ, був обраний членом її правління.

На початку 2012 року Олег Будзей недовго співпрацював з новою газетою “Кам’янецький часопис Ключ” – був її співзасновником, заступником головного редактора, придумав ключову частину назви нового часопису. Проте творчі розбіжності в колективі призвели до того, що з 12 березня 2012 року Олег Будзей повернувся на роботу в редакцію “Подільщина”. Наприкінці 2012 року він узяв активну участь як упорядник, автор статей при підготовці збірника “Ми пишемо історію”, присвяченого 20-річчю “Подільщина”.

14 січня 2013 року Олегові Будзею виповнилося 60 років. З нагоди ювілею “Подільщина” подав велике інтерв’ю “А Будзей на дембель не збирається!”. Нові публікації Будзея на історичну тематику, огляди новинок кам’янецького книжкового ринку під рубрикою “Видано в Кам’янці” і надалі щомісяця з’являються на шпальтах “Подільщина”.

Олега Будзея нагороджено відзнакою міського голови “За заслуги перед міською громадою” (2008). Статтю про нього вміщено у матеріалах до енциклопедичного словника “Українська журналістика в іменах” (Львів, 2007). Вірші Будзея видано окремою збіркою “З архіву душі” (1999), включено до міських антологій “Грані тисячоліть на струнах слова” (2006), “Поєма, різьблена з граніту і сердець” (2009) та всеукраїнської антології паліндромії “У сузір’ї Рака” (2011).

Олег Будзей – автор багатьох статей про Кам’янець і людей, пов’язаних із ним, в українській Вікіпедії, є одним з адміністраторів цієї мережевої енциклопедії, ділився досвідом роботи у Вікіпедії на сторінках “Комсомольської правди” в Україні”. Його статті представлено на низці інших інтернет-ресурсів (сайт НПП “Подільські Товтри”, український портал громадянської журналістики “ХайВей”, сайт “Вічний Кам’янець” та ін.). Олег Будзей знявся у ролі ліцетатора в короткометражному фільмі Олесі Борзняк “Останній аукціон”, присвяченому Сергієві Параджанову, залучався як експерт при зйомках одного з випусків “Битви екстрасенсів” на каналі СТБ і зйомках документального фільму про собор Олександра Невського в Кам’янці-Подільському. Залучався до роботи в низці дорадчих органів при Кам’янець-Подільській міській раді (топонімічна комісія, комісія з визначення семи чудес міста).

Література:

Чубай, У. Будзей Олег Васильович / У. Чубай // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника. – Випуск 14. – Львів, 2007. – С. 55-56.

Будзей Олег Васильович // Сикора Едуард. Лица Каменца-Подольського. – Харьков: “Міськдрук”, 2010. – С. 659-660.

Баженов, Лев. Alma mater подільського краєзнавства / Лев Баженов. – Кам’янець-Подільський: Оюм, 2005. – С. 4, 166, 247, 260, 289.

“Вісника” редагуватиме Олег Будзей? // Наша справа. – 1994. – № 17. – 16 грудня. – С. 1.

Нікуляк, Павло. Як жити і бути щасливим у новому світі. Урок 5: “Людина шляху”: Зустрічі з соціологом / Павло Нікуляк // Кам’янець-Подільський вісник. – 1996. – № 51. – 14 грудня. – С. 7.

Бабляк, Віталій. Брокгауз із Підзамча: Новинки видавництва [“Кам’янець у липні, Минуле, сучасне, майбутнє”] / Віталій Бабляк // Подолянин. – 2001. – № 28. – 13 липня. – С. 11.

Бабляк, Віталій. Координати Олега Будзей: Ювілеї / Віталій Бабляк // Подолянин. – 2003. – № 2. – 10 січня. – С. 3.

Бабляк, Віталій. Герої книги – вулиці: Анонс [Про підготовку книги “Вулицями Кам’янца-Подільського”] / Віталій Бабляк // Подолянин. – 2004. – № 48. – 26 листопада. – С. 5.

Кушнір, Борис. Зарум’янена мамина хлібина [Про книгу “Вулицями Кам’янца-Подільського”] / Борис Кушнір // Подолянин. – 2005. – № 27. – 1 липня. – С. 6.

Міркотан, Ольга. А Будзей на дембель не збирається! Або чого ми не знали про людину, яка знає (майже) все про Кам’янець? / Ольга Міркотан, Наталія Ярова // Подолянин. – 2013. – 11 січня. – С. 1, 4.

Одержано 17 квітня 2013 року

УДК 929-058.237ЯРОХНО

Т.І.Сурова, А.Ф.Суровий

Лідія Іванівна Ярохно (Проказюк)

Випускниця Кам’янець-Подільського педінституту 1976 р., вчитель вищої категорії, вчитель-методист, відмінник освіти України, лауреат і дипломант Всеукраїнського і обласних конкурсів Ярохно Лідія Іванівна (в одруженні Проказюк) народилася 26 квітня 1953 року в смт.Солотвин на Івано-Франківщині. Саме тут зустрілися в 1950 році, а згодом побралися її батьки – Ярохно Іван Тимофійович, 1923 р. н., демобілізований зенітник, уродженець Чернігівщини, посланий на роботу в Солотвинський райвійськкомат, і Савич Людмила Іванівна, 1929 р. н., призначена на посаду вчителя початкових класів Солотвинської середньої школи після закінчення Славутського педучилища.

Хоча місцем її народження став чарівний Карпатський край, однак своїм Віфлеємом Лідія Іванівна вважає мальовниче село Киселі Старокостянтинівського району Хмельницької області на межі Волині й Поділля, де з діда-прадіда жив мамин хліборобсько-священицький рід і куди молода сім’я Ярохнів переїхала в 1955 році на постійне місце проживання.

Тут пройшло Лідіне дитинство. Мама і бабуся Алла змалечку прилучили дівчинку до книжки. Взагалі в сім’ї панував культ книги. Мама виділяла щомісяця з мізерної вчительської платні у 40-60 карбованців кошти на придбання нових книг. Це була чудова дитяча література, зокрема твори Б.Чалого “Про хрещатого Барвінка і коника-Дзвоника”, “Про Барвінка і Ромашку”, Н.Забіли “Катруся вже велика”, вірші Олександра Олеся, Лесі Українки, а згодом “Робінзон Крузо” Д.Дефо, “Діти капітана Гранта” Ж.Верна, “Спартак” Р.Джован-

йоллі, українська класична проза, твори російських письменників (І.Тургенєв, М.Лермонтов) та гумористів “Четверо под одной обложкой”. А найкращим подарунком до Нового року була книга “Дванадцять місяців”, яку мама завжди умудрялася придбати в книжковому магазині райцентру, добираючись туди і в сніг, і в мороз пішки, бо не було тоді ще автобусного сполучення. Батько визнавав гідною уваги лише творчість Т.Шевченка та І.Франка, тому знав напам’ять майже весь “Кобзар” і Франкового “Лиса Микиту”. Справжньою радістю для дівчинки були зимові вечори під теплою грубкою, коли вголос в колі сім’ї читалися улюблені твори. Читати любили і Лідині друзі. Отож разом, усією вулицею, ходили до сільської бібліотеки, завідувачка якої Ганна Іванівна великий книголюб, постійно дбала про поповнення книжкового фонду і знала читацькі уподобання кожного.

Іншим великим захопленням дівчинки було малювання. Досі пам’ятає, коли їй, п’ятирічній, на день народження було подаровано фарби і м’який пензлик, запах тих фарб, здається, вирізняла б нині з-поміж тисячі інших. І розцвітали на альбомних аркушах скромні польові квіти, рідні з малечку пейзажі, сяяли зорі, злітали в загадковий космос ракети, бо з 1961 року той космос наблизився до людини і вірилося щиро, що й “на Марсі будуть яблуні цвісти”. 1961 рік незабутній ще й тим, що навесні народився маленький братик, якого вона назвала Віктором на честь свого улюбленого дядечка з далекого Єнакієвого. А ще тієї весни закінчила перший клас, отримавши свій перший Похвальний лист. Так з похвальними листами переходила з класу в клас. Навчання не було їй тяжким. Коли тривали канікули, з нетерпіння чекала шкільних буднів. Активна в громадському житті класу, школи, вона була обрана головою ради дружини, відвідувала спортивний гурток, співала в хорі й вокальній групі, охоче декламувала, вела концерти. Особливо любила Шевченковські вечори, які проводилися в сільському клубі, куди сходилися всі односельці – і старі, й малі. Однак поступово такі вечори перестали проводитися з незрозумілих тоді і зрозумілих сьогодні причин: утверджувалась епоха стагнації і нового наступу на рідне, українське.

У шкільні роки, а саме в 1964 році (четвертий клас), були написані дівчинкою перші віршовані рядки. Було це так. Учителька української мови Клавдія Петрівна Чорна, яка вела літературний гурток старшокласників, запросила на його засідання і молодших школярів. Тут читалися й обговорювалися твори відомих письменників, а також поетів-початківців – учнів-старшокласників. Неймовірно здалося дівчинці те, що вірші може написати не якась загадкова особа, що іменується поетом, а така ж учениця, як вона, лише кількома роками старша. Важко окреслити одним словом, що тоді відчувала її душа. Це і захоплення, і здивування, і навіть щира заздрість: от мені б так! А тут, немов угадуючі думки дівчинки, вчителька зауважила: “Спробуйте і ви. Як бачите, не святі горшки ліплять”.

І от, йдучи додому зі школи однієї березневої днини, коли ще вся вулиця була вкрита білим, але вже не пухким, а ніби втрамбованим снігом, а берези

весело маяли гіллям з набубнявленими бруньками, що вже пахли весною, дівчинка несподівано промовила:

Голубе і чисте
Небо у цей час,
Йде весна зелена
У гості до нас.
Он берізки білі
Здійнялися ввись,
А бруньки в берізок
Соком налились...

Складалося легко. Прибігши додому, взяла аркушик, щоб записати, доки не забула. Невже вийшло? Прочитала мамі. Мама похвалила. З тих пір і стало писатися. У сьомому класі свої спроби, перемагаючи сумнів та острах, надіслала до редакції газети “Зірка”. Відповідь не забарилась. Попри деякі зауваження все ж було повідомлено, що вірші передали в журі конкурсу “Жовтнем зігрітий наш сонячний край”. Невдовзі прийшла й нагода як лауреату конкурсу: чотири збірки відомих українських поетів. А вже наступного року в газеті “Зірка” було опубліковано перший вірш “Солдат”, присвячений полеглим уроки війни з фашистами. Звичайно, це була велика радість. І не меншим було радісне здивування, коли стали надходити листи-відгуки від однолітків з усіх куточків України. Таких листів отримала понад триста.

У 1968 році закінчила останній клас Киселівської восьмирічки. Треба вчитися далі: або ходити по бездоріжжю за 7 кілометрів у сусіднє село, щоб здобути середню освіту, або обрати якийсь технікум. Оскільки старші подруги Ліди вже навчалися в Хмельницькому педучилищі, сумнівів щодо вибору не було. Звичайно, педучилище! Не стільки думалося про майбутню професію, скільки про те, що там, крім математики, мови, історії, літератури, фізики, викладається малювання, фізкультура, праця, співи, музика – словом все те, що нагадувало дитинство і було близьке її душі.

З вдячністю згадує викладачів училища – фахівців високого рівня, вимогливих і людяних водночас. Українську мову та літературу, до прикладу, читав Микола Никанорович Магера – відомий у краї прозаїк, досвідчений педагог. Він вів також літературну студію, яку, звичайно, стала відвідувати Ліда. Тут особливо повірила в рідне слово, в необхідність шанобливого ставлення до української мови. З власними віршами виступала по обласному радіо, друкувалася в газеті “Корчагінець”, стала членом літературного об’єднання, куди вже входили відомі поети й прозаїки, як-от: П.Карась, М.Федунець, В.Кравчук, А.Мацевич, А.Ненцінський, М.Мачківський, І.Рибицький, В.Семеновський, М.Сумишин та ін.

Звичайно, навчатися в педучилищі було нелегко. Однак наполегливість і жадоба до знань вивели дівчину невдовзі в когорту кращих учнів закладу. На другому курсі їй було премійовано екскурсійною поїздкою до м.Москви. на третьому під час зимових канікул взяла участь у Республіканському семінарі

початкових авторів у м. Києві, де було відзначено її твори і разом із групою початківців, серед яких відомі нині письменниці Наталка Білоцерківець та Людмила Таран, запрошено на телестудію й відзнято телепередачу з їхньою участю. Нині цим важко когось здивувати, а от тоді, коли на село було всього 2-3 телевізори, все це видавалося мало не фантастикою.

Літературне середовище, в якому формувалися її погляди, уподобання та естетичні смаки, сприяло кристалізації національної гідності й самосвідомості, основи якої були закладені ще в шкільні роки. Тому недвозначно сприймалися спроби однокласників перейти у спілкування на “общепонятный”, щоб, бува, часом не подумали, що вони “селюки”. А під час перебування в Москві кілька разів потрапляли в ситуації, що змусили засумніватися, ніби всі народи – як брати. Там “страж порядку” зверхньо обізвав дівчат-українок “хохляндією”, там студенти-заочники МДУ, які жили в одному готелі з екскурсантами, цілком серйозно взялися доводити, що “не было, нету и не может быть” української мови – цілком у душі горезвісного циркуляра Валуєва. Спочатку не повірила, подумала, що це якийсь недоречний жарт, але, впевнившись, що це далеко не жарт, сперечалась до сліз, аж поки один із опонентів сказав: “Никогда не видел, чтобы хохлушка так защищала свой язык”. Було боляче й гірко, і особливо від того, що ніхто з її земляків навіть слова не сказав на захист рідного, не підтримав її, ще й розраджував: “Тобі це треба? Хай собі говорять”. Горячково думалось: “Хохлушка. Хохляндія. Ні разу ніхто навіть не вимовив “українка”. А якби я сказала “Кацапія”? Що б тоді було? Чому німець пишається тим, що він німець, француз тим, що він – француз? Чому тільки українці соромляться бути самими собою? І чому в Хмельницькому, на рідній українській землі, з 48 шкіл усього чотири – українські?” Ці думки не давали спокою. Поділилася ними з подругою Галею Ксьондз, з якою разом винаймали квартиру. Було вирішено заявити про це всім, нехай кожен подумає, хто ми є, і не відрікається від рідного. З цієї метою було виготовлено плакати й листівки відповідного змісту, що починалися закликом: “Українці, схаменіться!” і віршем С.Воробкевича “Слово рідне, мово рідна, хто вас забуває, той у грудях не серденько, тільки камінь має”.

Відомий письменник і педагог Анатолій Сваричевський пізніше про ці події писав: “У такий (хай, можливо, наївний) спосіб вісімнадцятирічна юнка протестувала проти повальної русифікації українського населення у сімдесяті роки. Пам’ятаю, як тодішній начальник КДБ істерично кричав з трибуни: “Эти соплячки заставили не спать несколько недель все управление!” (Українець. – 2009. – № 1-2. – С. 19).

Справді, вчинок студенток дорого для них обійшовся. Почалися допити в КДБ, потім виключення з комсомолу, спопеляючі і гнівні обвинувачення на педрадах і зборах. “На мене дивилися, як на прокажену, шарахалися, як від хворої на чуму чи холеру, – пригадує Лідія Іванівна. – Було таке, що й плювали вслід. Особливо боляче було бачити приниження мого батька, фронтовика, який намагався улагодити органи, щоб не карали мене надто суворо. Батьки дуже

переживали, але ні мама, ні тато ніколи не дорікнули мене за мій вчинок”. А до державних іспитів залишився один місяць... Іспити скласти дозволено, однак омріяний диплом з відзнакою, який відкривав можливості до навчання на стаціонарі, довелося забути: на іспитах поставлено четвірки. Дісталось добряче і її улюбленим наставникам: М.Магері, А.Мацкевичу, яких ще довго тягали до КДБ.

Після закінчення педучилища в 1971 р. була направлена на роботу в Дерезнянський район. Намагалася вступити до Кам'янець-Подільського педінституту, однак, коли приїжджала на іспити, документи вже були з приймальної комісії кимось вилучені і відправлені поштою назад. І тоді з відчаю пішла до ректора І.Ваха, мало не на колінах благала не вилучати документи, а дозволити скласти вступні іспити. Дозволив. Сам сховався з дівчиною до приймальної комісії і дав відповідне розпорядження.

Як вона готувалася до тих іспитів! Було наново перечитано всі книги, рекомендовані програмою, написано сотню тренувальних творів, перечитано вздовж і впоперек підручник історії, вивчено всі рекомендовані теми з німецької мови...

Іспити було складено успішно. При прохідному балові – 22 вона набрала 24. Коли прийшов виклик, що зарахована, радості не було меж. Так, у 1973 році вона стала студенткою філологічного факультету (українське відділення) Кам'янець-Подільського педінституту – закладу, який став для неї рідним на все життя. З радістю поринула в навчання, про яке так пристрасно мріяла. У тодішній інститутській багатотиражці “Радянський студент” було опубліковано кілька матеріалів Лідії Ярошно, які свідчать про її активну участь у студентському житті. Вона пише про підготовку до екзаменаційних сесій, зокрема про зимову сесію 1975 року в групі II курсу українського відділу, де студенти завдяки систематичній, наполегливій роботі, взаємодопомозі склали екзамен з сучасної української мови лише на “відмінно” і “добре” (Радянський студент. – 1975. – 30 січня).

У замітці про літню сесію 1976 року підкреслюється необхідність покращення трудової дисципліни в групах, особливо посилення боротьби з пропусками занять (Радянський студент. – 1976. – 19 травня). Велике враження на студентку справили також перші кроки на педагогічній практиці: “Час збігав непомітно. І ось не в думках, а насправді я за вчительським столом. Тридцять шість пар очей пильно дивляться на мене, чекають чогось цікавого, незвичайного. І я розповідаю їм про подвиг капітана Гастелло, про героїзм нашого народу в дні випробувань. У класі тихо. І зовсім не страшно. І хвилювання зникло десь, мов туман, розтануло. А коли було закріплення матеріалу, трохи розгубилась – кого запитати? На кожне запитання – ліс рук. Такі вони хороші, ці четверокласники. Так допомогли мені на мою першому уроці!” (Радянський студент. – 1976. – 11 березня). Писала вона до інститутської газети і про практику інших студентів, про виховну роботу в групах, багато іншого.

Сама Ліда навчалася старанно. Отримувала підвищену стипендію, на останньому курсі навіть Ленінську, однак через кілька місяців без зрозумілих

на те причин була позбавлена такої честі. Після успішного складання Державних іспитів сподівалася на рекомендацію на навчання в аспірантурі. Однак марно, хоча його давали тоді всім охочим, хто закінчив інститут з відзнакою...

Студенти-випускники з радістю випурхнули із затишного гнізда своєї *alma mater*, а й так не хотілося прощатися. Віщувало серце, що вже закритий шлях до науки назавжди. Почалися вчительські будні: Севастопольська СШ №47, Лажівська ЗОШ І-ІІІ ст., Старокостянтинівська ЗОШ І-ІІІ ст. №7, Старокостянтинівський ліцей (ЗОШ №2), а з 2000 р. – Старокостянтинівська гімназія.

Нині, вийшовши на фінішну пряму свого педагогічного марафону, Лідія Іванівна Ярохно-Проказюк, учитель української мови та літератури Старокостянтинівської гімназії, вчитель вищої категорії, вчитель-методист, відмінник освіти України, лауреат Всеукраїнського конкурсу “Вчитель року – 2003”, дипломант обласного конкурсу “Жінка року – 2009”, підбиває підсумки: “З вдячністю згадую роки навчання в педучилищі та в інституті, високий професіоналізм викладачів – науковців К.С.Баценко, Н.Я.Грипас, Ф.Я.Середі, П.І.Свідера, М.Ф.Станівського, Є.І.Сохацької, П.Є.Ткачука, О.О.Чехівського, М.Скорського, О.М.Рокаш, А.А.Грицюка, А.Ф.Сурового”. Саме ці люди зі своєю залюбленістю у справу, з високим академічним рівнем фахових знань залишили глибокий слід у її душі, спонукали до творчого пошуку, до самовдосконалення. Своїми певними здобутками Л.І.Ярохно завдячує насамперед вищезгаданим викладачам, а також матусі – першій вчительці своїй і наставниці. Нині Лідія Іванівна Ярохно продовжує працювати, як і раніше, з великою самовіддачею. Її учні щорічно є призерами й переможцями міських та обласних конкурсів та олімпіад, захисту наукових робіт в МАН. Так, у 2008 році її учні вибороли І місце в обласному етапі конкурсу імені Петра Яцика та конкурсі-захисті наукових робіт МАН, у 2009 – ІІ місце, у 2010 – два призових місця в обласному етапі захисту наукових робіт МАН та І місце в обласному журналістському конкурсі, ІІІ місце на Всеукраїнському конкурсі юних журналістів. Лише за останній рік колекцію її щорічних нагород було поповнено обласною грамотою “За високий професіоналізм та педагогічне наставництво в підготовці учасників Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Хмельницького територіального відділення МАН України”, Диплом І ступеня переможця обласної педагогічної виставки “Освіта Хмельниччини на шляхах реформування”, Подякою “За підготовку учасників фінального етапу VI Всеукраїнського турніру юних журналістів”.

Досвід Л.І.Ярохно-Проказюк “Використання українознавства як необхідної умови національно-культурного відродження” узагальнено Хмельницьким ОІППО і видруковано у збірнику “Передовий педагогічний досвід освітан Хмельниччини” / Укладачі А.С.Попович, Л.І.Тимофійшина, Т.А.Андрухович. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2008. – 372 с. Особливо підкреслюється: вчитель-методист Л.І.Ярохно постійно стверджує, що слово плекає інтелект, генерує високу духовність. Нехтування його святим призначенням веде до денационалізації, деморалізації, втрати нацією духовного здоров’я. Тому

служіння рідному слову є для неї святим обов'язком. Останнім часом вчитель працює над проблемою комплексного використання знань різних сфер науки на уроках української мови. Такий підхід до вивчення рідної мови ґрунтується на самій природі мови як явища глобального й універсального і передбачає активізацію всіх каналів сприймання та переробки інформації. Узагальнюючи свій досвід роботи з використання позамовного матеріалу, Лідія Іванівна розробила своєрідний посібник, в якому подано тексти лінгвокраїнознавчого і лінгвокраєзнавчого змісту, зразки тлумачних диктантів та диктантів інформаційної дії, методичні рекомендації до них. На уроках літератури і мови вона працює постійно над проблемою виховання національно свідомого громадянина, орієнтується на формування інтелектуальної високодуховної творчої особистості, яка не лише має ґрунтовні знання, але й здатна орієнтуватися у складних життєвих обставинах, розрізняти поняття добра і зла, підступності, лицемірства і чесності, щирості. Цьому сприяють і методичні прийоми (створення проблемних ситуацій, зв'язка матеріалу, що вивчається, із сучасністю та ін.).

Свої принципи, ідеї, переконання Лідія Іванівна упроваджує і в позашкільній роботі. У гімназії під її керівництвом діє клуб духовності “Світлиця”. Уже традиційними завдяки клубу стали у гімназії свята святого Миколая, Андріївських вечорниць, зустрічі весни, Шевченківські дні, відзначення пам'ятних дат у житті нашого народу і ювілеїв видатних діячів у галузях мистецтва, науки, політики. Так, наприклад, лише за останній час було проведено урочисті засідання кафедр історії та літератури, членів товариства “Просвіта”, присвячені славетним українцям Остапові Вересаю, Іванові Пулюю, Агатангелу Кримському, літературний ранок “Вінок Кобзареві”, мовний усний журнал “Диво калинове”. Знання, набуті у процесі клубної роботи, вчитель-новатор охоче пропагує і серед дорослого населення. Лідія Іванівна та її вихованці виступають зі статтями у місцевій пресі, з лекціями і повідомленнями – перед батьками.

Важливо відзначити ще одну важливу сторону діяльності Л.І.Ярохно. У позакласній роботі вона використовує багаті скарби етнопедагогіки – цього коштовного арсеналу відшліфованих віками, з урахуванням української ментальності, методів і засобів впливу на дитину, спрямованих на формування національного ідеалу юнака і дівчини. Основу дидактики складає моральне та розумове виховання, оскільки народна мораль тісно пов'язана з християнською, вивчає засади християнської моралі, залучає дітей до духовної культури. Особливе місце серед форм роботи з дітьми посідає моральна проповідь (наприклад, моральна проповідь “Вклонитися батькам своїм”).

Л.І.Ярохно – член міського й обласного журі олімпіади з української мови та літератури й конкурсу “Вчитель року”, керівник гімназійного семінару “Вербальна культура педагога”, позаштатний лектор Хмельницького ОШПЮ.

Своїми надбаннями постійно ділиться з колегами на міських та обласних семінарах (наприклад, у грудні 2010 року виступила з презентацією власного

досвіду роботи зі здібними та обдарованими дітьми на обласному семінарі методистів районних методкабінетів), а також на сторінках фахових журналів: “Педагогічний вісник”, “Українська мова та література в середніх школах, ліцеях, гімназіях, колегіумах”, газеті “Майбуття”.

Мовні проблеми сьогодні постійно в полі зору Л.І.Ярохно. Мабуть, тому її було запрошено на Міжнародний конгрес “Українська мова вчора, сьогодні і завтра в Україні і світі” 21-23 жовтня 205 року та II Міжнародний конгрес “Українська освіта в світовому часопросторі” 26-28 жовтня 2007 року, де вона виступила з доповідями “Кризові явища мовної самоідентифікації учнівської молоді очима філолога-практика” та “Метафорична парадигма поезії Ліни Костенко як виразник національної самобутності української мови”. Доповіді-дослідження Л.І.Ярохно були надруковані в науковому збірнику Інституту українознавства НАН України, т.IX (2006 р.), т.XX (2008 р.). Ділячись враженнями від участі у цьому форумі, Лідія Іванівна ще раз наголосила на необхідності берегти, поширювати, захищати рідну українську мову. “Форум був представницький: у роботі конгресу брали участь репрезентанти із 22 країн світу, – говорила вона. – І це не дивно. Адже нашого цвіту по всьому світу. Уявіть собі: над нашою мовою ніколи не заходить сонце. Вона звучить на всіх континентах. Але парадокс весь у тому, що тільки ми, в Україні суцї, несемо відповідальність перед світом за долю української мови, за виховання (даруйте за тавтологію) українського українця. Це найголовніша думка, яку я винесла з роботи конгресу. Приємно було бачити і відчувати поряд людей однодумців, освітян, хоч і різних за фахом, але єдиних у своєму прагненні прислужитися Україні, наповнити українську освіту національним змістом. Мені приємно було чути, що українці четвертої хвилі еміграції домагаються права на вивчення рідної мови для своїх дітей в Іспанії, Італії. Українська школа відкрилась навіть у Парижі. Однак не вистачає підручників, учителів, навчальні програми – довільні. Тому й звертаються освітяни з діаспори до нашої держави за допомогою і підтримкою”. Тут же вона підкреслила, що боляче і прикро з боку української влади до потреб української освіти в різних регіонах України. Актуальними і злободенними залишаються ці слова і в наш час!

Л.І.Ярохно веде активну громадську роботу. Член Народного руху України з 1991 року, голова Старокостянтинівського міського й член правління обласного осередку Всеукраїнського товариства “Просвіта” ім. Т.Г.Шевченка. Постійно виступає зі статтями в місцевій пресі, організовує конференції, вечори-зустрічі з письменниками рідного краю, з відомими політичними і громадськими діячами (В.Шовкошитним – поетом-депутатом ВР, Д.Сапігою – директором видавництва “Каменярь” в рамках святкування 150-річчя від дня народження І.Франка; М.Воньо – поетом-піснярем; О.Радушинською, Л.Сердунчик, О.Ткачук, А.Ненцінським, В.Горбатюком та іншими членами Національної спілки письменників України).

У 2009 році як делегат брала участь у роботі X з’їзду ВТ “Просвіта”. Роботу Л.І.Ярохно як активної просвітянки було відзначено Хмельницькою обласною

державною адміністрацією і нагороджено Почесною грамотою Хмельницької ОДА від 8 грудня 2010 року та цінним подарунком.

Учасник Помаранчевої революції. Учасник численних акцій протесту проти потоптаних прав і свобод громадян, в тому числі й акції протесту проти ратифікації Харківських угод в Києві 27 квітня 2010 року.

Л.І.Ярохно пише вірші. Друкується в місцевій та обласній пресі і в колективних збірках: “Осик осінній сон” (2000), “Творче Поділля. Ювілей” (2003), “Старокосянтинів поетичний. Ювілей” (2009) та ін.

Тематика її творчості – багата і різноманітна. З високою вимогливістю й відповідальністю ставиться поетеса до художньої творчості, до рідного поетичного слова, розглядаючи їх як могутню зброю служіння інтересам країни, її людей:

Поетіє, пусти мене в свій храм.
Прости, що смію. Недостойна, знаю.
Але хоч мить дозволь побути там,
Де наш Кобзар, де всіх святих святая.
Поетіє, дозволь прийти мені
До першого й останнього причастя,
Дай таїнства твого відчути щастя,
Очисти від скверни й укріпи в борні.

Багато віршів Л.І.Ярохно пройняті глибокою любов'ю до рідної української мови, стурбованістю за її долю і розвиток. У вірші “Я молюся рідною мовою” вона дає відсіч тим, хто нехтує мовою батьків, своєї країни, вважає її “другорядною” і навіть “не гідною для молитви Божої”:

Я молюся рідною мовою –
В мене з осудом тичуть перст:
Не для церкви вона Христової,
Бо не гідна вона небес.
Але Богові з неба видно те,
І не тичте в мене персти –
Хто гордує рідною мовою,
Сам не гідний небес святих!

У вірші “Роздуми після архіпастирського візиту із Москви” поетеса дає оцінку поглядам служителів російської церкви, які проголошують “єресь” любов до України, її мови:

Що в своїй хаті – своя правда й сила,
Про це відомо всім ще од Тараса.
Гординею ви ж гідність охрестили,
Щоб мій народ був як вторинна раса.
Я – єретик... А Бог сміється з того,
Бо це думки не Божі, а мирські.
І тільки той належно любить Бога,
Хто Богом даний край любити вміє.

Вірші Л.І.Ярохно пройняті глибокою стурбованістю за долю України й палкою любов'ю до свого народу вірної і вдячної його дочки. Але, викриваючи темні сторінки історії народу України, його нестерпне становище під владою різних гнобителів, вона далека від ідеалізації його сучасного розвитку:

Я за минулим не жалію –
 Огидли черги й дефіцит,
 Партз'їздівоплески бурхливі,
 Облуда, піднята на щит.
 Зливали нації і гнули
 Інакодумців, що як Стус,
 Ні, не жалію за минулим,
 Але й сучасним не горджусь.

На підтвердження цієї тези можна називати різні вірші поетеси, в яких вона, говорячи навіть про наше недалеке минуле, про радянський період, з гнівом засуджує такі явища, як насильницька, колективізація, розкуркулення, масові репресії проти чесних людей. Одночасно вона викриває численні негативні явища матеріального, політичного, морального, психологічного плану, характерні для сучасного етапу розвитку України, уже в умовах незалежності: економічна криза, “діти врозтіч, ніби миші ті, шукають крихти на чужому полі”, “вернулись знов мінйяйли і манкурти”; численні новоявлені “патріоти”, що, прикриваючись жовто-синім прапором, жирують на троні, “ми ж наче в труні”, “ллють розбрату огидну каламуть, що ми не смієм зватися народом” та ін. (прикладів можна навести ще чимало). Проте, всупереч усьому цьому, поетеса висловлює незламну віру в світле майбутнє України:

Та правду вбити вже не вдасться їм,
 Бо всіх нас не поставиш на коліна.
 Ще нас – багато, що живуть одним:
 Воскрес Господь – Воскресне Україна!

Палко підтримує вона і європейський вибір України у вірші “Вернімось в європейський дім”, наголошуючи, що вертатись туди потрібно “гідно”, “не з торбами та харчами, а в душах храми возродім”, “як рівний з рівним, станьмо в нім”.

Л.І.Ярохно також майстер інтимної лірики. Чудові в неї вірші про природу. Ось, наприклад, як бачить вона наближення, скорий прихід весни:

Ще не чути жайвора вгорі,
 Ще мороз скрегоче уночі,
 Та навшпиньки пнуться явори,
 Виглядають журавлів ключі.

А в одному з віршів зображено образ іншої пори роки – осені:
 Не співчутлива осінь золота,
 Мов та княгиня, пишна й гордовита,
 Але така, що й розбишака-вітер
 Принишк, поклавши палець на уста.

Майстерно, з великою силою почуттів написані вірші поетеси про матір (“Сонет про матір”, “Черешня всохла, мати відцвіла”, “Пам’яті мами” та ін.). Мати для неї – свята і незрівняна, що відіграє винятково важливу роль у житті людей:

Пробудьте нам, матусю, многоліт,
Хай усміх Ваш нам зігріває душу.
Без Вас, рідненька, я признатись мушу,
На ласку і добро збідніє світ.

Нікого не залишать байдужим і вірші, в яких поетеса виливає велике, безмірне горе з приводу смерті матері:

Не докличуся, не дозвуся,
Не доїду і не добіжу..
Чом же рано ти так, матусю,
Перейшла споришеву межу?
Здаленіли і хата, і мальви,
Почужіли мої Киселі,
Бо немає у мене там мами,
І ні там, і ніде на землі.

Навіть наведені уривки з поетичних творів Л.І.Ярохно переконливо засвідчують її непересічний художній талант. А якщо до цього додати її педагогічну діяльність, невтомні зусилля по навчанню і вихованню підростаючого покоління в душі безмежної відданості справі рідної України, її мови та культури, то визнаємо: перед нами цікава, неординарна особистість, яка всі свої знання, сили й уміння віддає улюбленій праці на благо добра і щастя народу. За це їй пошана і вдячність від людей. Хай і надалі щастить їй на цьому путі!

Нині Л.І.Ярохно мешкає в місті Старого Костянтина – Старокостянтиніві. Тут понад тридцять років тому створила сім’ю, тут народилися і виросли її сини – військовослужбовець Олександр і Тарас, студент-історик, майбутній педагог. Гордістю її і втіхою є внучата – Ганнуся та Артусь, які виростають справжніми українцями, як і вона, – “з гордощами в серці”.

Резюме

Рассказывается о жизненном пути и творческой деятельности выпускницы Каменец-Подольского пединститута 1976 года, учителя высшей категории, учителя-методиста, отличника образования Украины, лауреата и дипломанта Всеукраинского и областных конкурсов Ярохно Лидии Ивановны (в замужестве Проказюк).

Одержано 24 квітня 2013 року

УДК 929-057.86ПАНЬКОВ

А.П.Гавришук

**В.Г.Паньков: вчений, педагог, видавець
(до 55-річчя від дня народження)**

У статті розкрито життєвий шлях та процеси становлення викладача вищої школи, науковця і видавця В.Г.Панькова. Зокрема, йдеться про функціонування відомого у місті та за його межами видавництва “Аксіома”.

Ключові слова: “Абетка”, “Абетка-НОВА”, “Аксіома”, “лінійка”, монографія, підручник, посібник, видавець, університет, школа.

Ім'я В.Г.Панькова добре відоме у нашому місті і області. Уже багато років він видає наукові праці, посібники, навчально-методичну літературу викладачів вищих навчальних закладів, а також праці вчителів міста. Знають В.Г.Панькова і в Україні (видається різноманітна література для усіх областей країни).

Такі люди належать до покоління, яке активно вбирає в себе все те, що викликане процесами, народженими новими реаліями життя. Для них притаманні такі якості, як тверезість в оцінці подій і процесів, орієнтація у сучасному світі, підприємливість, прагматизм, невтомні пошуки оптимальних варіантів у праці і житті.

Народився 2 січня 1958 року у сім'ї викладачів Кам'янець-Подільського педагогічного інституту – Георгія Васильовича Панькова і Людмили Василівни Харабовської. Вони були першими викладачами, які закінчили (1952 р.) наш навчальний заклад. А вже раніше (1939–1948 рр.) він функціонував як учительський інститут з дворічним терміном навчання (готував педагогів із незакінченою вищою освітою)¹.

Подружжя Панькових – інтелігентна, дружня сім'я, яка в усьому була взірцем і для колег, і друзів, і дітей. Георгій Васильович вважався прекрасним знавцем складної науки – геометрії, яку глибоко і цікаво викладав на фізико-математичному факультеті впродовж усієї своєї науково-педагогічної діяльності, людина різнобічних знань та інтересів (співак, спортсмен, шахіст, знавець художньої літератури, гуморист, оповідач, кулінар, садівник). Згодом працював у міському приватному ліцеї “Антей”.

Людмила Василівна викладала на рідному факультеті також математичні дисципліни. Відзначалась ерудицією, глибокими знаннями, принциповістю, сумлінням. Любила пісню (мала чудовий голос), усе прекрасне, людське, вміла створити у сім'ї доброзичливий, довірливий психологічний клімат. Багато уваги приділяла вихованню дітей. У сім'ї панували довір'я, злагода, мир, взаєморозуміння, любов².

Подружжя виховало двох прекрасних синів. Їхнє дитинство проходило весело, цікаво. Старший син Олександр став військовим. Тривалий час служив на відомому космодромі “Байконур”. Після виходу на пенсію повернувся на постійне місце проживання до рідного міста³.

У дитинстві разом з батьками і братом Віктор відвідував дідуся і бабусю у с.Летава на Чемеровеччині. Хлопчиків подобалась сільська природа, господарювання, тварини. Допомогавав рідним пасти корову, набув навичок фізичної праці.

Учень Віктор Паньков навчався у міській середній школі №13. Його навчали прекрасні педагоги – О.М.Гельбурд, А.Ю.Главацька (викладали математику), В.Д.Фадєєва (російську літературу), Л.І.Поліщук, М.І.Дудніков (історію), А.Н.Мельник (хімію, класний керівник). У школі була добре поставлена навчально-виховна робота. Ще школярем молодших класів прилучився до танців – відвідував танцювальний гурток, яким керувала Ада Іванівна Казаріна. Двічі був учасником республіканського конкурсу бального танцю (у четвертому класі у м.Київ, у десятому – у м.Черкаси). З дев'ятого класу відвідував прославлений танцювальний ансамбль Кам'янець-Подільського педагогічного інституту “Горлиця”⁴.

Віктор Паньков обрав шлях своїх батьків – вступив на навчання на фізико-математичний факультет (спеціальність – математика) Кам'янець-Подільського педінституту (1975 р.). Розповідає, що спочатку навчатись було дуже важко. Вчорашнім учням непросто було звикнути до нової системи навчання. Згадує складання першого колоковіуму, що виявив труднощі, невдачі, викликав тривогу. Та з часом першокурсники адаптувались, увійшли у ритм навчально-виховного процесу вищої школи. Навчався із задоволенням. Із вдячністю згадує викладачів математики, кандидатів фізико-математичних наук, доцентів В.Гнатюка, В.Гордієнко, І.Конета, Ю.Теплінського, А.Томусяка, кандидатів педагогічних наук, доцентів Д.Марченка, Л.Сморжевського, старших викладачів М.Дударя, М.Любу, В.Россо, фізики – кандидата фізико-математичних наук, доцента Ф.Кравченка, старших викладачів А.Криськова, С.Хохеля, А.Царенка. Суспільні дисципліни викладав кандидат філософських наук, доцент К.Константинов, педагогіку – кандидат педагогічних наук, доцент І.Гнатенко, психологію – старший викладач М.Саковська, англійську мову – старший викладач Р.Березіна.

У ті роки восени студенти виїжджали на сільськогосподарські роботи у колгоспи області, де впродовж місяця допомагали збирати урожай. Пригадує роботу у селі Шатава на Дунаєвеччині. У морозну погоду доводилось виймати із землі кожен буряк. Була також поїздка у радгосп “Комунар” Новоушицького району на збирання фруктів тощо⁵.

Світлий слід у пам'яті Віктора Панькова залишила участь у народному ансамблі танцю інституту “Горлиця” (керівник Володимир С'єдін), учасниками якого були студенти всіх факультетів. Таку поетичну назву юнацький колектив дістав від того, що ті роки у місті водилось багато таких птахів. А відомий український поет Василь Юхимович написав цікавий вірш про горлиць, які полюбили наше місто. Коли на концерті оголошували, що виходять танцюристи, зал відразу ж вибухав від дружніх оплесків, а після виступу довго не відпускав зі сцени. Адже неповторний колорит народних танців вдало допов-

нювався підібраними костюмами, характерними для південного подільського села кінця XIX – початку XX ст.: хлопці були одягнені в білі полотняні камізельки і штани, підперезані червоними поясами. На голові – солом’яний бриль. Дівчата – в чорних квітчастих хустках, білих вишитих сорочках, довгих чорних спідницях (катрінцях), червоних чобітках, підперезані червоною крайкою⁶.

У репертуарі “Горлиці” були такі місцеві народні танці: “Ойра”, “Варварка”, “Подільські гуляночки”, “Гопак”, “Подільський ліричний танець” з динамічним ритмом, невичерпною енергією юності, красою, грацією. Ось тому й так гаряче сприймали “Горлицю”. Колектив зажив гучної слави не лише серед студентства, а й у місті та області, здобув визнання в Україні та за її межами. Цікаві враження викликала поїздка ансамблю до м. Мічурінська Тамбовської області (Росія). Між обома педагогічними інститутами було укладено договір про співробітництво.

Віктор Георгійович згадує 1978 рік, коли ансамбль став учасником (єдиний з вищих педагогічних навчальних закладів тодішньої союзної держави) Всесвітнього фестивалю молоді та студентів у Гавані (Куба), де став лауреатом. До поїздки на фестиваль студентський ансамбль “Горлиця” місяць готувався у Москві (під керівництвом відомих хореографів). Навантаження було досить велике. А перед відправленням за море юні танцюристи із Кам’янець-Подільського разом з іншими колективами взяли участь у концерті перед громадською столицею у Кремльському палаці з’їздів. Відбувся великий гала-концерт, в якому виступали відомі митці. Віктору Панькову особливо запам’ятались улюблені в народі співаки Лев Лещенко, Роза Рємбаєва. Подільська “Варварка” полонила глядачів⁷.

На Кубу ансамбль “Горлиця” відбув на теплоході “Грузія”. Танцюристи успішно виступали з концертами перед населенням міст Афіни і Пірея, у столиці Португалії Ліссабоні, на Азорських островах. Вперше кам’янчани побачили життя інших народів. З тривогою перепливали через Бермудський трикутник. Вода за бортом була чорна-чорна. Здіймались високі хвилі. Незабутні враження залишилися від перебування на фестивалі. Від виступів, зустрічей, страв із крокодилячого м’яса... А за 4 долари, на які обміняли видані радянські гроші, купив 3 футболки.

Віктор Паньков згадує своїх друзів-танцюристів, серед них – Віктора Зваричука (місцевий аграрний коледж), Володимира Волоховського (у м. Новодністровськ Чернівецької області, керівник танцювального колективу), В’ячеслава Мельника (працює у відомому танцювальному ансамблі “Подільчанки”, м. Хмельницький), Наталю Гончарову (педагог, м. Москва), Лесю Тузюк (педагог, м. Хмельницький)⁸.

На все життя Віктору Георгійовичу запам’ятався перший день перебування на підпракці у рідній школі №13. Практикантів радо зустрів директор школи, вчитель фізики, випускник фізико-математичного факультету Кам’янець-Подільського педінституту М.М. Дарманський. Того дня кудись поспішав. Запропонував відвідати його урок (до нього він спеціально не готувався).

Враження від нього були вражаючі! Таких уроків у своєму житті Віктор Паньков більше не бачив⁹.

Згодом М.М.Дарманський очолював міський відділ освіти, управління освіти облвиконкому. Понад 4 роки обіймав посаду першого заступника голови Хмельницької обласної державної адміністрації. За його ініціативи Хмельницьке педагогічне училище, яке згодом очолював, було реорганізоване в гуманітарно-педагогічний коледж, а так – гуманітарно-педагогічний інститут (тепер – гуманітарно-педагогічна академія). Став заслуженим працівником народної освіти України, кандидатом педагогічних наук, доцентом¹⁰.

Після закінчення педінституту В.Г.Паньков працював вчителем математики у Гуменецькій середній школі (1980–1982 рр.). Її очолював тоді відомий на Кам'янецьчині педагог Семен Семенович Цішевський. Як недавній молодий вчитель-танцюрист, із задоволенням навчав учнів володінню навичками сучасних бальних танців. Він викликав цікавість у школярів – юні танцюристи входили до двох груп. На шкільних районних оглядах художньої самодіяльності виявлялись переможцями¹¹.

1982 р. вчитель був призваний на дійсну військову службу, яку відбував впродовж півтора року у внутрішніх військах. Конвойний полк дислокувався у м.Донецьку. Віктор Георгійович розповідає, що в армії навчали добре стріляти. А йому ще випало оволодіти професією повара. Такі обов'язки виконував півроку, готуючи їжу для військовослужбовців, які несли караульну службу. З посмішкою говорить про те, що навчився готувати смачні обіди. Довелось побувати у різних містах. Запам'ятався у Волгограді комплекс пам'ятників, присвячених подіям Великої Вітчизняної війни¹².

Після демобілізації з армії Віктор Паньков навчався в аспірантурі на кафедрі інтегральних та диференціальних рівнянь Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка. Це була відома наукова школа талановитих вчених-математиків Ю.Р.Митропольського і А.М.Самойленка. Кандидатську дисертацію Віктор Паньков виконав під керівництвом відомого вченого, доктора фізико-математичних наук, професора, лауреата Державної премії у галузі науки і техніки, випускника фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту Д.І.Мартинюка¹³. Вчений належав до когорти визначних спеціалістів у галузі звичайних диференціальних рівнянь із запізненням, представником відомої школи Боголюбова-Митропольського. Своїми науковими працями Д.І.Мартинюк (автор шести монографій) зробив значний внесок у розвиток і формування в Україні теорії диференціально-різницевих рівнянь і теорії нелінійних коливань. Результати його роботи знайшли широке практичне застосування в теорії автоматизованого керування та в теорії коливань механічних систем. Роботу аспірант В.Г.Паньков успішно захистив¹⁴.

3 грудня 1986 року Віктор Паньков – викладач кафедри геометрії та методи викладання математики Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. До такої роботи він приступив після батькової праці (викладав геометрію). Профіль кафедри зумовив не лише подальшу наукову діяльність в галузі дифе-

ренціальних та різницевих рівнянь, а і дослідження у напрямку методики викладання шкільного курсу математики¹⁵.

Віктор Георгійович уміло поєднував науково-педагогічну роботу з видавничою справою. 90-і роки виявилися досить важкими. Заробітна плата викладачів становила 3-4 долари США на місяць. Перед В.Г.Паньковим стояло завдання отримати вчене звання доцента. У сім'ї зростало двоє дітей. Отже, потрібно було зайнятись якоюсь маленькою справою, яка б забезпечила можливість нормального існування родини.

Ці обставини спонукали В.Г.Панькова до активних дій. Перед ним постало завдання випустити одноосібний методичний посібник. Таку пораду він отримав від директора обласного Інституту підвищення кваліфікації вчителів А.О.Лавренюк. Віктор Паньков придбав комп'ютер і приступив до роботи. Довелось освоювати ази комп'ютерної справи. У невеличкій квартирі на журнальному столику постійно стояв комп'ютер, за який вночі, коли сім'я відпочивала, він сідав і робив набір і верстку.

Так 1996 р. В.Г.Паньков видав посібник "Методи розв'язування задач на побудову" (наклад – 1000 примірників), що став відправною віхою у подальшій діяльності науковця. Згадане видання стало, так би мовити, прив'язкою до діючого підручника О.В.Погорелова з геометрії. Впродовж року видання знайшло реалізацію серед педагогів Хмельниччини. Так прийшла ідея зайнятися видавничим бізнесом.

Разом з однокурсником Д.Г.Зволейком В.Г.Паньков видав підручник "Рідний край – Хмельниччина" (автори А.Коваленко, В.Коваленко). Науковець тісно співпрацював з обласним Інститутом підвищення кваліфікації вчителів. Приватний підприємець Д.Г.Зволейко і В.Г.Паньков створили власне видавництво "Абетка" (2000 р.)¹⁶. Для його становлення потрібні були кошти. Їх заробляли на видавництві невеликих проектів, на поїздках на декілька днів за кордон (Болгарія, Польща, Румунія, Туреччина, Угорщина). Довелось відривати і від сімейного бюджету. У ті роки кредитів не видавали.

З перших днів існування фірма взяла спрямування на методичне забезпечення літературою середньої школи. З цією метою підприємці створили "лінійку" зошитів для початкових класів з усіх предметів. Авторами згаданих зошитів були кращі вчителі і методисти області. Серед них – методист обласного Інституту підвищення кваліфікації вчителів Г.М.Фінько, яка водночас був куратором по зв'язках із початковою школою. Керував підготовкою "лінійки" зошитів з географії методист обласного Інституту підвищення кваліфікації вчителів О.М.Галус. Видавалась "лінійка" зошитів з української літератури та історії.

Чому виникла ідея видавати згадану літературу? У ті роки відбувся перехід на навчання з підручників, виданих в СРСР, на українські (їх видавати не встигали), а видання наших підприємців виявились дуже слухними, тому їх сприймали із задоволенням. "Абетка" співпрацювала з педагогами із двадцятьох областей. Завдання В.Г.Панькова полягало в тому, щоб налагодити

контакти з обласними Інститутами підвищення кваліфікації вчителів і поширити рекламу про літературу, що видається.

Як викладач кафедри геометрії і методики викладання математики (завідувач – доктор фізико-математичних наук, професор Ю.В.Теплінський) В.Г.Паньков викладав геометрію та елементарну математику.

Він брав участь у написанні колективних видань – дослідженні науково-дослідних тем з бюджетним фінансуванням (керівник Ю.В.Теплінський): “Багаточастотні коливання диференціального систем у просторах обмежених числових послідовностей”, “Аналітичні та якісні методи дослідження крайових задач для диференціальних і різницевих рівнянь”. Викладацький колектив (І.М.Конет, В.Г.Паньков, Л.О.Сморжевський, В.А.Сорич) створив і видав посібник для абітурієнтів. В.Г.Паньков видав (у співавторстві) посібник “Теорія і практика побудови зображень просторових фігур та їх комбінацій в шкільному курсі геометрії”. До цього часу подібних видань не з’явилося, а вчителі області добрим словом згадують посібник і чекають на його перевидання.

Видавництво “Абетка” розпочало активну співпрацю з університетами країни. Налагодились виробничі зв’язки з “Партією відродження Кам’янець-Подільського”. Видавництво активно підтримував міський голова О.В.Мазурчак. Він добре розумів завдання дрібного і середнього бізнесу для розвитку міста, важливість створення науково-методичної бази для розвитку освітніх процесів в Україні. Миський голова посприяв отриманню під офіс приміщення.

На певному етапі розвитку фірми погляд її співзасновників Д.Г.Зволейка і В.Г.Панькова на подальший її розвиток розійшлися. Була створена нова фірма “Абетка-НОВА” (згодом – “Аксиома”). Її днем народження вважається 29 листопада 2000 р., а місцями розташування нової фірми були будинок побуту на вулиці Лесі Українки, згодом – триповерховий корпус будівельного технікуму.

Нове видавництво поміняло не тільки ідеологію роботи, але й напрямок. Основним напрямком “Абетка-НОВА” став випуск економічної літератури. У ті роки у школах України економіка вивчалась лише факультативно. Дивним для більшості видавців країни став саме такий вибір, а сьогодні вже ніхто не піддається сумніву у правильності вибору, зробленого в 2000 році¹⁷.

В.Г.Паньков розумів, що на орендованих площах успішний розвиток бізнесу практично неможливий, тому поставив перед собою як одне із основних завдань – створення власної матеріально-технічної бази. З цією метою було придбане приміщення побутового корпусу колишнього цегельного заводу (мікрорайон “Жовтневий”), яке переобладнали під друкарню. Постійно оновлювалась технічна база. Тепер до неї входять такі сучасні друкарські верстати: “Міллер”, “Роланд”, “Домінант”, “Ромайор”, паперорізальна та брошурувальна техніка тощо. Сьогодні друкарня ПП “Аксиома” – єдина сертифікована приватна друкарня у місті.

Офіс видавництва розташований на вулиці Уральській – навпроти фізико-математичного факультету, де свого часу навчався В.Г.Паньков. Над ство-

ренням офісу працювали чотири роки, вкладаючи знання, досвід і душу. 2011 року він став діючим, відкривши гостинно двері для відвідувачів.

“Абетка-НОВА”, а згодом її правонаступниця “Аксіома”, стала базовим видавництвом Міністерства науки і освіти України з економічної літератури. Більшість її найменувань були власними ноу-хау видавництва. До таких посібників належать: “Загальна економіка”, “Економіка для молодших школярів”, “Подорож у світ економіки”, “Основи споживчих знань”, “Власна справа (Основи малого бізнесу)” та низка інших видань.

У 2000 р. вписатись у видавничий ринок навчальної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів України через велику конкуренцію було дуже складно. Звідси – продовження наряду на створення методичного апарату для курсу “Географія”. Як уже зазначалося, потребою часу стало введення предмета “Економіка” в школах України, тому видавництво обрало такий напрям як пріоритетний. Підручник з економіки професора І.Ф.Радіонової витримав п’ять перевидань. Він – переможець Всеукраїнського конкурсу підручників.

Вагомий внесок фірми у видавництво “лінійки” зошитів, збірників задач та методичних посібників. Фірма взяла курс на видавництво літератури з біології. Кращими вчителями області М.Ю.Бітюк та В.О.Віркуном під керівництвом Л.А.Мирної (Інститут післядипломної освіти) створено комплект зошитів та практикумів з біології та природознавства.

Фірмою видається велика кількість літератури викладачів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Багато видруковано праць до 90-річного ювілею навчального закладу. Особливо тісна співпраця існує з професором О.М.Завальнюком. Серед створених ним фундаментальних видань – “Утворення і діяльність державних українських університетів 1917–1921 рр.” (монографія, 2011 р.), “Історія Кам’янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.)”, (книга, 2006 р.). Фірма проклала дорогу у життя таким спільним працям О.М.Завальнюка та О.Б.Комарніцького: “Історико-популярний нарис” (2001 р.), “Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка: історичний нарис” (2011 р.), “Кам’янець-Подільський в Українській революції 1917–1920 рр.: навчальний посібник зі спецкурсу для студентів історичного факультету” (2010 р.), “Кам’янець-Подільський національний університет (1918–2008 рр.): історичний нарис” (2008 р.).

Серед наукових збірників видано такі: С.А.Копилов, А.Б.Задорожнюк “Описи Подільської губернії кінця XVIII – початку XIX ст.” (2011 р.); Подільський природничий вісник. Випуск 2 (2011 р.); “Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство. Випуск 2” (2010 р.); “Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 29. – Частина 1” (2012 р.); “Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам’янець-Подільського національного університету

імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України” за ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої. – Випуск 18 (2012 р.); “Збірник наукових праць “Сучасні проблеми фізичного виховання спорту та здоров’я людини. – Випуск 1” (2010 р.); “Святкування 90-річчя Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Збірка матеріалів” (упорядник – автор вступної статті О.Б.Комарніцький, 2009 р.).

Видавництво друкує праці викладачів університету: Володимир Газін “Тетьман Павло Тетеря: соціально-політичний портрет” (монографія, 2007 р.); А.Г.Філінюк “Життя, віддане справі: трудова, громадська та науково-педагогічна діяльність Івана Степановича Зеленюка: історичний нарис” (2008 р.); А.Г.Філінюк “У пошуках нової якості історичної освіти та історичної правди: до 20-річчя створення кафедри історії України Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка” (книга, 2011 р.); А.В.Опря “Єпархіальні з’їзди православного духовенства та мирян України в 1917 р.” (монографія, 2011 р.); Микола Петров “Місто Кам’янець-Подільський в 30-х роках XV–XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління” (монографія, 2012 р.).

Цікавими були й інші видання: О.Б.Комарніцький “Містечка Волині та Київщини у добу Української революції 1917–1920 рр.” (монографія, 2009 р.); Ю.О.Маркігантов “Фразеологія в західнослов’янському поетичному мовленні” (монографія, 2011 р.); Л.М.Марчук “Функціонально-семантичний аспект градації в українській мові” (монографія, 2007 р.); А.Г.Філінюк “Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації” (монографія, 2010 р.); Н.О.Урсу, І.С.Підгурний “Культурно-мистецька спадщина Поділля у художніх фотографіях Михайла Грейма (друга половина XIX – початок XX ст.)” (монографія, 2012 р.); О.В.Кеба, П.Л.Шулик “Модернізм у зарубіжній поезії другої половини XIX–XX ст.: навчальний посібник” (2011 р.).

Серед інших видань: І.В.Березіна “Архітектурна спадщина України у творчості Наполеона Орди: іконографія та принципи використання” (монографія, 2009 р.); Н.О.Урсу, В.Г.Паньков, І.В.Березіна “Теорія і практика наукових досліджень” (навчально-методичний посібник для студентів художніх та художньо-педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів); М.Б.Гуска, М.В.Зубаль, М.В.Гуска, В.Й.Мазур “Теорія і методика викладання рухливих ігор і забав: навчально-методичний посібник” (2011 р.); Наталія Урсу “Нариси з історії образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва Хмельниччини: навчальний посібник для студентів художніх спеціальностей” (2012 р.).

Фірма видає нариси про людей, серед яких такі: “Досліджуючи духовні скарби України: до 60-річчя від дня народження і 35-річчя науково-педагогічної діяльності професора О.М.Завальнюка” (укладач О.Б.Комарніцький, 2011 р.); “Іон Винокур: подвижництво в освіті та науці: науково-документальне та бібліографічне видання” (укладачі О.М.Завальнюк, В.С.Прокопчук, О.Б.Ко-

марніцький, 2010 р.); О.М.Завальнюк, І.М.Конет “Петро Атаманчук. Портрет науковця-професіонала” (серія “Видатні випускники Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка”, 2009 р.); “Зачарований українською історією: до 65-річчя від дня народження і 45-річчя науково-педагогічної діяльності доктора історичних наук, професора-академіка УАІН Валерія Степановича Степанкова” (укладач, автор вступної статті О.М.Завальнюк, 2012 р.); “Василь Малий – людина, педагог, вчений” (укладач О.Б.Комарніцький, 2010 р.); “Талановитий педагог – відомий методист та провідний краєзнавець: Матеріали круглого столу до 90-річчя від дня народження Б.М.Кушніра” (2011 р.); “Віталій Нечитайло: особистість, вчений, гуморист” (укладачі Т.В.Білецька, Г.Б.Вонсович, В.В.Кобильник, О.В.Рибшун” (2011 р.); О.М.Завальнюк, О.Б.Комарніцький. “Микола Іванович Бахмат: людина, вчений, керівник” (2009 р.) та інші.

“Аксіома” стала потужним і авторитетним виданням у місті та за його межами. Тут постійно бувають замовники, приходять на консультації, за порадами – вчителі, вчені, підприємці. Щохвилини лунають дзвінки, у тому числі з інших міст та областей.

У видавництві працюють кваліфіковані співробітники, серед них і випускники Кам’янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка різних років. Справжніми спеціалістами є: головний редактор Наталія Пянківська (закінчила філологічний факультет), менеджер Андрій Буга (випускник економічного факультету ПДАТУ), оператор комп’ютерної верстки Віталій Фаріон (фізико-математичний факультет). Злагоджено і кваліфіковано працює друкарський цех, який очолює випускник фізико-математичного факультету Михайло Тишинський. Справжніми спеціалістами поліграфічної справи, які працюють з першого дня заснування фірми, є друкар Олександр Лебідь (отримав спеціальну освіту) та оператор паперорізального обладнання Василь Петренко.

“З великою відповідальністю і професійним підходом, – говорить головний редактор університетської газети “Студентський меридіан” Анатолій Гавришук, – ставляться працівники до видання нашого часопису. Завжди знаходимо розуміння і підтримку з боку Віктора Панькова, директора і власника видавничо-поліграфічної фірми “Аксіома” Алли Степанівни Панькової. Найтісніші наші виробничі контакти з оператором комп’ютерної верстки Віталієм Фаріоном – висококваліфікованим фахівцем, працівником-віртуозом. Ми вдячні головному редактору Наталії Пянківській за практичні поради, друкарю Олександру Лебідю за якісне друкування газети”.

Впродовж багатьох років Віктор Георгійович успішно працював доцентом на кафедрі образотворчого та декоративно прикладного мистецтва, викладаючи майбутнім вчителям живопису “Нарисну геометрію і основи перспективи” (I курс) та “Основи наукових досліджень” (III курс). Продовжив сімейну традицію. Як уже згадувалося, складній і цікавій науці “Геометрія” батько Георгій Васильович присвятив все своє життя. Наслідком спільної праці батька

і сина був навчальний посібник “Теорія і практика побудови зображень просторових фігур і їх комбінацій у шкільному курсі “Геометрія”¹⁸.

А ще В.Г.Паньков обіймав посаду заступника директора Інституту доуніверситетської підготовки, який очолював доцент Станіслав Борейко. З метою залучення до навчання в університеті молоді, залучення їх до вступу проводилася велика профорієнтаційна робота у школах області та сусідніх районах Вінницької, Тернопільської та Чернівецької областей. У липні 2012 р. В.Г.Паньков прийняв пропозицію перейти на роботу до Інституту педагогіки АПН України.

У Віктора Панькова гарна сім’я. Надійною опорою в роботі і житті є дружина Алла Степанівна (у дівочтві Григорчук), яка закінчила історичний факультет Кам’янець-Подільського педагогічного інституту. Впродовж багатьох років вона працювала викладачем місцевого харчового технікуму, а тепер очолює видавництво. Відзначається вмінням контактувати і працювати з людьми, інтелігентністю, оптимізмом, людською принадністю і жіночою привабливістю¹⁹.

Гордістю Віктора Георгійовича є діти, які навчалися у міському приватному ліцеї “Антей”. Син Андрій закінчив механіко-математичний факультет (спеціальність “Математична статистика”), згодом – аспірантуру Київського національного університету імені Тараса Шевченка (спеціальність – “Диференціальні рівняння”). Працює науковим співробітником Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України. Дочка Катерина закінчила економічний факультет згаданого університету. Займається дослідженнями у галузі економічного маркетингу і навчається в аспірантурі.

У вільний від роботи час (а його, на жаль, випадає так мало) Віктор Георгійович любить слухати музику, якою захоплюється зі студентських років. Таке задоволення отримує переважно за кермом автомобіля. Зізнається, що не пропустив жодного концерту старих рок-гуртів із країн Заходу, які у роки незалежності України відвідували її. Полюбляє й іншу музику. А любов до пісні – від батьків, яким природа подарувала гарні голоси. Дідусь Василь Петрович Паньков навчив онука працювати в саду. Багато років він керував садо-городньою бригадою у селі Летава на Чемеровеччині. Захоплюється подорожуванням, особливо поїздками за кордон (побував у Боснії і Герцоговині, Єгипті, Ізраїлі).

Таким є Віктор Паньков – людина нового часу, невсипущої енергії, пошуків, невтомний працівник, сучасний викладач і керівник. У нього чимало цікавих планів і захоплюючих задумів.

Примітки:

1. Гавришук, А. П. Віктор Георгійович Паньков / Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка в особах / А. П. Гавришук. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2008. – Т. 3. – С. 428.

2. Михацький, М. А. Поєднувала у собі зовнішню та внутрішню людську красу / Микола Михацький // Студентський меридіан. – 2009. – 13 лют. – С. 11.

3. Гавришук, А. П. Зазначена праця / А. П. Гавришук. – С. 429.
4. Там само.
5. Там само. – С. 430.
6. Там само. – С. 431.
7. Там само.
8. Там само. – С. 432.
9. Там само.
10. Філінюк, А. Г. Микола Миколайович Дарманський / Кам'янець-Подільський державний університет в особах / А. Г. Філінюк. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 2. – С. 740, 745, 750, 751.
11. Гавришук, А. П. Зазначена праця / А. П. Гавришук. – С. 432.
12. Там само. – С. 432-433.
13. Там само. – С. 433.
14. Щирба, В. С. Дмитро Іванович Мартинюк / Кам'янець-Подільський державний університет в особах / В. С. Щирба. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 1. – С. 681.
15. Гавришук, А. П. Зазначена праця / А. П. Гавришук. – С. 433.
16. Там само. – С. 434.
17. Там само. – С. 434.
18. Там само.
19. Там само. – С. 436.
20. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – С. 597-598.

Резюме

В статтє раскрыт жизненный путь и процессы становления преподавателя высшей школы, научного работника и издателя В.Г.Панькова. В частности, говорится о функционировании известного в городе и за его пределами издательства “Аксиома”.

Ключевые слова: “Абетка”, “Абетка-НОВА”, “Аксиома”, издатель, “линейка”, монографія, пособие, университет, учебник, школа.

Одержано 17 квітня 2013 року

УДК 929-057.17(477.43)КОПИЛОВ

В.С.Степанков

Ректору Копилову Сергію Анатолійовичу – 50

У статті розповідається про етапи життя, діяльність на тлі освіти та науки ректора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка С.А.Копилова.

Ключові слова: С.А.Копилов, Кам'янець-Подільський, наука, ректор, завідувач кафедри, історіографія.

В останнє десятиріччя Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка переживає інтенсивний процес трансформації з периферійного вузу в один з провідних університетів Правобережної України. Він став результатом успішної взаємодії кількох визначальних чинників. По-перше, вірно обраній ректоратом, очолюваним (у 2002–2012 рр.) док. істор. наук, проф. Олександром Михайловичем Завальнюком, стратегії розвитку, що успішно реалізовувалася зусиллями керівників підрозділів – деканами й завкафедрами та науково-педагогічними працівниками. По-друге, її збереженням (при внесенні істотних коректив) новим ректором (з серпня 2012 р.) док. істор. наук, проф. Сергієм Анатолійовичем Копиловим, котрий до цього 10 років очолював (як декан) історичний факультет – один з кращих в університеті. Так судилося Божим провидінням, що він через 11 років обійняв цю посаду у вузі, яким упродовж 24 років успішно керував його батько – відомий український історик-славіст й знаний менеджер вищої школи України Анатолій Олексійович Копилов.

Сергій Анатолійович народився 23 червня 1963 р. у вчительській сім'ї у м.Слов'янську Донецької області, де його тато й мама, випускники Чернівецького університету (Анатолій Олексійович – історик, Олександра Прокопівна – російський філолог), планували облаштувати сімейне гніздо (у місті проживали батьки Олександри Прокопівної). Проте не завжди так складається, як хочеться. Анатолій Олексійович отримав призначення на роботу (на посаду асистента кафедри історії) до Кам'янець-Подільського державного педінституту. І після певних сумнівів молоде подружжя через кілька місяців після народження сина змінило місце проживання на Кам'янець-Подільський, де оселилося на другому поверсі педінститутського студентського гуртожитку №2. Саме тут малий Сергійко й зробив свої перші кроки у житті. Матір передала йому спокійну вдачу, тому зростав тихим, розважливим й водночас сором'язливим хлопчиком. Ці риси поєднувалися з акуратністю, допитливістю й цілеспрямованістю. Неконфліктність характеру мирно вживалася із самостійністю вчинків і наполегливістю у відстоюванні власної позиції. Важко переоцінити значимість сімейного виховання у формуванні осердя особистості Сергія. Попри постійну зайнятість на роботі (з 1968 р. Анатолій Олексійович обіймав посаду декана історичного факультету), батько приділяв спілкуванню з сином

велику увагу. Його твердість й сувора вимогливість (в чомусь, можливо, надмірна) гармонійно урівноважувалися щирою теплою материнською серцем, її постійним розумінням внутрішнього світу дитини. Разом вони спромоглися сформувати у Сергія почуття скромності, чесності, особистої відповідальності за вчинки.

1970 р. у його житті відбулися дві важливих подій: поруч з'явився братик Андрійко й пішов у 1-й клас 7-ої школи. З 1974 р. продовжив навчання у СШ №8. Ставився до цього дуже відповідально, старанно готуючи уроки з усіх дисциплін, однак улюбленими завжди залишалися історія, іноземна й російська література. На все життя запам'ятав прекрасні уроки з російської й зарубіжної літератури блискучого педагога Іскри Сергіївни Брик (двічі орденосця), котра вклдала у їх проведення не лише знання але й душу, а відтак кожне її слово знаходило стежину до дитячих сердець. Її глибока ерудиція, залюбленість у свій предмет, щирість і чесність у стосунках з учнями, постійна готовність надати допомогу, нестандартність проведення уроків (націлювала їх не на відтворення навчального матеріалу, а на творчий пошук істини, що кожному із них дозволяло здійснювати власні відкриття) вчинили незгладний слід на становлення світоглядних засад юнака.

Під час навчання у школі у нього сформувалася внутрішня потреба багато читати. Тим паче, що вдома існувала чудова бібліотека, яке постійно поповнювалася, оскільки у сім'ї існував культ книги. Захоплення історією відкрило браму пізнання минувщини, при чому не стільки вітчизняної (радянської), скільки закордонної. Чому саме переважив інтерес до зарубіжжя відповісти вкрай важко. Можливо тому, що переважна більшість літератури домашньої бібліотеки торкалася історії й літератури інших країн, можливо вплинули розмови з батьком – фахівцем з новітньої історії, котрий не без скептицизму відносився до офіційної пропаганди радянського режиму, можливо зіграла свою роль захоплення іноземною літературою. Почерпнуті знання породжували десятки запитань, пошук відповідей на яких виробляв уміння й навички роботи з літературою й джерелами. Це по-перше, а по-друге, що особливо важливо, закладався міцний підмурок самостійності мислення, без якого ніколи не народиться творчої особистості. В старших класах з'являється хоббі – нумізмати́ка. Щире захоплення зібранням старовинних монет поглиблювало існуючі знання історії різних епох, зокрема середньовічної. Закінчивши школу із золотою медаллю, Сергій не мучився із вибором майбутньої професії. Вирішив поступати на історичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

Успішно подолавши вступні випробування, у вересні 1980 р. став студентом улавленого українського вузу. Скромний, спокійний, розсудливий юнак виділявся інтелігентністю, старанністю й цілеспрямованістю. Природні здібності, помножені на щоденну копітку працю, стали запорукою успішного опанування нелегкою професією – науковця й викладача-історика. Важливу роль у цьому процесі відігравала творча атмосфера, що панувала на історич-

ному факультеті. Й нині Сергій Анатолійович часто згадує з повагою й вдячністю своїх викладачів, котрі допомагали освоювати таємниці фаху, професорів В.Горшкова, К.Джеджулу, А.Кізченка (декана факультету), А.Мартиненка, В.Маркіну, Я.Серіщева, В.Спицького, В.Стрельського, В.Тарасенка, Д.Телігіна, С.Яковлева; доцентів С.Антонюка, Т.Брянцеву, А.Буравченкова, М.Гладкіх, Б.Гончара, Г.Джеджулу, О.Долинського, М.Козицького, О.Крижанівського, В.Прокоф'єва, Б.Шарафутдінова, В.Шиловцеву, В.Ярового; викладачів Г.Казмірчук, В.Мордвінцева, М.Чмихова й ін. Саме вони своїм особистим прикладом відношення до навчальних дисциплін, які викладали, а також принциповою вимогливістю до студентів під час проведення занять, прищеплювали майбутньому вченому почуття професійної поваги до обраного фаху, поважне ставлення до історичного джерела, усвідомлення необхідності аргументованості кожної висловленої думки.

Обравши спеціалізацію по кафедрі історії зарубіжних соціалістичних країн (завідувач – проф. К.Джеджула), Сергій Анатолійович коло наукових інтересів обмежив слов'янськими народами. Не без впливу порад батька, уже відомого тоді в СРСР та за його межами вченого-славіста, вибір дипломної роботи зупинився на повоєнній історії Болгарії. Після консультацій з науковим керівником доц. В.Прокоф'євим (до речі колишнім політв'язнем) її тема була сформульована наступним чином: “Діяльність Болгарської комуністичної партії по зміцненню народно-демократичного ладу в Болгарії (9 вересня 1944–1947 рр.)”. Захопившись нею, з головою поринув у вивчення усіх головніших аспектів, акцентувавши увагу на роботі з джерелами, насамперед болгарськими. Опрацювання даної проблеми засвідчило наявність яскраво вираженої схильності до наукового пошуку. Робота не лише була захищена у червні 1985 р. на “відмінно”, але, як найкраща на курсі, подана від історичного факультету на Республіканський конкурс студентських наукових робіт, що проходив у Донецькому державному університеті. Тут вона виборола перше місце й одержала рекомендацію до участі у конкурсі студентських робіт з гуманітарних дисциплін. Її високий фаховий рівень, який насамперед проявлявся у сформульованні молодим науковцем кількох теоретичних положень, що відзначалися новизною, не залишився поза увагою відомих учених-рецензентів робіт. Несподівано для багатьох, і впершу чергу для самого автора, робота визнається найкращою з-поміж усіх. Постановою Президії АН УРСР від 19 лютого 1986 р. її автор нагороджується Медаллю з Премією для студентів вищих навчальних закладів. Високу нагороду Сергій Анатолійович отримав на щорічному засіданні Академії наук із рук її президента академіка Бориса Патона, а кадри цієї події знайшли відображення у новинах українського телебачення.

Після закінчення університету з відзнакою, молодий історик за призначенням поїхав на роботу до Луцького державного педінституту ім. Лесі Українки. Пропрацювавши кілька місяців асистентом кафедри всесвітньої історії, з метою написання кандидатської дисертації переводиться на посаду стажиста-

дослідника й відряджається до Інституту історії АН УРСР. Науковим консультантом стає відомий славіст, дослідник історії Болгарії й українсько-болгарських відносин, член-кореспондент АН УРСР Павло Степанович Сохань. За його порадою, обирається тема дисертації: “Участь Робітничої молодіжної спілки Болгарії у зміцненні народно-демократичного ладу в Болгарії (1944–1947 рр.)”. За визнанням Сергія Анатолійовича, він безмежно вдячний науковому керівнику за його орієнтацію на необхідність всебічного вивчення джерел, що зберігалися у центральних радянських архівах, матеріалів болгарської періодики у Державній бібліотеці ім. В.І.Леніна (Москва), Державній історичній бібліотеці (Москва) й Державній бібліотеці іноземної літератури. Він же порадив обов’язково опрацювати матеріали центральних і окружних архівів Народної республіки Болгарії. На початку 1986 р. тема затверджується вченою радою Інституту історії АН УРСР й включається до координаційного плану наукових досліджень.

У стінах академічної установи молодий науковець потоваришував із його співробітниками – С.Віднянським, О.Головком, О.Гуржієм, О.Павлюченком, В.Ричкою, В.Смолієм, Ф.Шабульдом. Продовжував підтримувати дружні стосунки з університетським одноурсником О.Толочком. Старано опрацьовував архівні матеріали й болгарську пресу у Москві (кілька разів виїжджав туди у наукові відрядження й за власні кошти), наявну наукову літературу. Проте відчувалася гостра нестача джерел з багатьох архівів, без яких робота не могла стати повноцінним науковим дослідженням. Виявилось далеко не простою справою отримати дозвіл на наукове відрядження до Болгарії. Міністерство вищої освіти СРСР надало його в грудні 1986 р., а вже у лютому наступного року розпочалося 6-місячне наукове стажування у Софійському університеті ім. Климента Охридського (науковим консультантом призначається доц. В.Стоянов).

Воно було використане з метою максимального опрацювання фондів Центрального державного архіву НРБ, Центрального архіву БКП, окружних архівів у містах Софія, Пловдиво, Стара Загора, Хасково, Плевен. Водночас всебічно вивчав тогочасну періодику й роботи болгарських авторів з теми дисертаційного дослідження. Наполеглива праця дозволила зібрати багатющий фактичний матеріал, який ліг в основу не тільки змісту дисертації, але й перших публікацій. Упродовж 1987–1988 рр. світ побачили 5 робіт, у т.ч. й у Болгарії (Развитие на интернационалните връзки между ВЛКСМ и РМС (9 септември 1944–1947 гг.) // *Годишник на кадетрите на марксизм-ленинизм при висшите учебни заведения История на БКП. – София, 1988. – Кн. 2. – С. 184–214.*) Попри властивий тогочасним історичним працям ідеологічний антураж, дисертація й зроблені по ній публікації характеризувалися глибоким аналізом різноманітних джерел, добротною аргументацією висловлюваних суджень і положень, новизною обґрунтованих висновків. У травні 1988 р. відділ історії соціалістичних країн на засіданні рекомендував дисертацію до захисту, яка була у кінці грудня успішно захищена.

Упродовж 1986–1988 рр. відбувалися важливі події і в особистому житті. Зокрема 1986 р. одружився з коханою дівчиною Іриною (також істориком), з котрою зустрічався з 1984 р. 1988 р. у щасливого подружжя народилася донечка Марина. У жовтні цього ж року воно переїхало на постійне місце проживання до Кам'яця-Подільського, де Сергій Анатолійович влаштувався на роботу (на посаді асистента) на кафедрі всесвітньої історії місцевого пединституту. Саме тут розпочався процес формування його як висококваліфікованого викладача. Приділяв чималу увагу розробці доручених для читання нормативних курсів: “Нова історія країн Європи і Америки (1870–1918 рр.)”, “Джерелознавство нової і новітньої історії країн Європи і Америки” й спецкурсу “Історія країн Латинської Америки”. Показово – писав їх на основі опрацювання найновішої на той час вітчизняної й зарубіжної наукової літератури. Оскільки розпочалася “перебудова”, прагнув використовувати публікації, автори яких намагалися критично переосмислити доробок радянських істориків. А відтак зміст лекцій відзначався новизною, що приваблювало до себе увагу студентів. Формується й притаманний йому стиль лектора, прикметними рисами якого були: спокійний, типово академічний темп, глибокий аналіз історичних подій, процесів і явищ, виокремлення головнішого, схильність до порівнянь і роздумів, вираженість формульованих узагальнень і висновків. Тому не випадково уже у квітні 1992 р. обирається доцентом кафедри.

Рубіж 80–90-х рр. став переломним у науковій кар'єрі. Поскільки відбувся розпад СРСР і європейської соціалістичної системи, розірвалися наукові зв'язки з Болгарією, що також переживала далеко нелегкі часи. Припинилося надходження наукової літератури, виникли незборимі перешкоди для проходження у ній наукового стажування, а відтак і зникла можливість опрацювання матеріалів болгарських архівів. Тому довелося відмовитися від намірів продовжити дослідження повоєнної політичної історії цієї країни. Водночас не хотілося поривати із славистикою. На щастя, болісний пошук нової проблематики завершився успіхом. За порадою уже директора Інституту української археології НАН України П.Соханя нею стає історія української історичної славистики XVIII – початку XX ст. І вже у першій половині 90-х рр. виходить з друку понад 20 робіт, присвячених з'ясуванню історіографічного доробку на царині української славистики таких відомих і не зовсім знаних вчених як В.Григоровича, М.Бречкевича, М.Костомарова, М.Любовича, Ф.Уманця, А.Хойнацького, І.Євсєєва, А.Скальковського, О.Яцимирського й інших. Вперше в історичній науці України започатковується комплексне вивчення витоків вітчизняної славистики та особливостей її становлення як науки у XIX ст.

Друга половина 90-х рр. відіграла помітну роль у формуванні Сергія Анатолійовича як талановитого науковця й педагога. Копітка дослідницька робота в архівах, рукописних відділах наукових бібліотек України приносила позитивні результати. Виходить серія робіт (14 статей, включаючи закордонні видання), що проливали світло на стан з'ясування проблем слов'янознавства в Історичному товаристві Нестора-Літописця (1872–1914 рр.), у Київській духовній

академії (1819–1920 рр.), в українських історичних творах XVIII ст.; роль Києво-Могилянської академії у становленні слов'язнознавства в Україні тощо. Вперше зроблено успішну спробу вияснити значимість українських книгозбірень першої третини XVIII ст. як джерела знань соціальної еліти про слов'янські народи. Відбувається також інтенсивний процес збору джерельного матеріалу для майбутньої монографії, розробляється її структура. Окреслюється тема докторської дисертації, науковим консультантом якої погодився стати директор Інституту історії України НАН України, академік НАН України Валерій Смолій.

Водночас приділяє велику увагу навчально-методичному забезпеченню курсів, які читалися ним на факультеті. У 1999 р. до них приєднався курс “Історіографія всевітньої історії”. Враховуючи гостру нестачу посібників і підручників з “Новітньої історії країн Європи і Америки (1918–1945 рр.)”, спільно з професором кафедри Володимиром Газіним у 1995 р. приступив до написання посібника, який побачив світ 1997 р. До речі, він став першим в Україні україномовним посібником для студентів історичних факультетів. Науково-педагогічна громадськість дала йому високу оцінку. Автори продовжили роботу і в 2000 р. вийшов з друку посібник “Новітня історія країн Європи і Америки (1945–2000 рр.)”, який також став першим в Україні. Вагомі успіхи, отримані в сфері науки й навчально-методичного забезпечення навчального процесу, стали підставою для нагородження відзнакою Міністерства освіти і науки України “Відмінник освіти України” (1997 р.) та обрання його у березні 2000 р. професором кафедри всевітньої історії.

Початок XXI ст. став визначальною віхою у житті й діяльності Сергія Анатолійовича. Для завершення написання монографії й докторської дисертації у вересні 2002 р. переводиться на посаду провідного наукового співробітника кафедри. Проте перебіг подій вніс у плани істотні зміни. На посаду ректора університету обирається декан історичного факультету професор Олександр Завальнюк (січень 2002 р.), а відтак дана посада стала вакантною. Усвідомлюючи її важливу роль у функціонуванні факультету, його колектив вельми прискіпливо ставився до особистих якостей потенційних претендентів на неї. Вибір переважної більшості викладачів і співробітників зупинився на його особі. Чому? По-перше, влившись до колективу, він свято беріг і самовіддано примножував кращі традиції, яких було чимало, починаючи від поваги до особи й демократичності взаємин у середині колективу між викладачами й співробітниками з одного боку й студентським загалом з другого, й, завершуючи культом наукової роботи. По-друге, спокійність, рівність у стосунках з колегами, доброзичливість, постійна готовність допомогти. По-третє, діловитість, організаторські здібності, акуратність, вимогливість до себе (насамперед), колег і студентів, вірність даному слову, принциповість. По-четверте, людська порядність, скромність. І, як засвідчило подальше життя факультету, колектив не помилився. Уже невдовзі випала нагода зайвий раз переконатися в ефективності його менеджерських здібностей. Йдеться про дії декана в подоланні

трагічних для науково-культурного життя українського суспільства наслідків пожежі 10 квітня 2003 р. у Кам'янецькому архіві. За узгодженням з ректором університету студенти факультету взяли саму активну участь у врятуванні вцілілих матеріалів. Саме завдяки зусиллям Сергія Анатолійовича вдалося домогтися передачі факультету цінної бібліотеки архіву, рідкісними книгами й підшивками періодичних видань якої мають щасливу можливість нині користуватися студенти, викладачі, вчені і краєзнавці України та інших країн.

Прикметно: нелегка ноша нової роботи і постійна зайнятість не стали перешкодою його зростання як вченого. Опрацювавши фонди архівів і рукописних відділів наукових бібліотек Києва, Кракова, Санкт-Петербургу й Москви, завершив збирання джерельної бази для написання монографії й докторської дисертації. У 2005 р. вийшло з друку монографічне дослідження “Проблеми історії слов’янських народів в історичній думці України (остання третина XVII – початок XX ст.)” (464 с.; 19,8 др. арк.), що стало помітною подією в історії славістики не тільки України, але всього пострадянського простору Східної Європи. У наступному році завершується написання дисертації “Українська історична славістика нового часу: витоки, становлення і етапи розвитку”, яка була блискуче захищена в Інституті історії НАН України (26 травня 2006 р.). А після захисту дисертації до кінця 2007 р. з’явилося в друці 12 праць автора. Всього ж науковий доробок складає понад 100 робіт (монографій, статей, посібників, підручників, методичних порад).

Поряд з розробкою наукової проблематики Сергій Анатолійович продовжував приділяти значну увагу підготовці навчально-методичної літератури. Так, у співробітництві з професором В.Газіним у 2003 р. було опубліковано підручник (рекомендований МОН України) для студентів історичних факультетів “Новітня історія країн Європи і Америки 1918–1945 рр.” Наступного року у видавництві “Либідь” побачив світ навчальний посібник для студентів “Новітня історія країн Європи і Америки 1945–2002 рр.” У 2006 р. видруковано навчально-методичний посібник для студентів до вивчення курсу “Джерелознавство нової і новітньої історії країн Європи і Америки” та методичні рекомендації до семінарських занять до курсу “Новітня історія країн Європи і Америки (1918–1945 рр.)”. Захист докторської дисертації, публікація підручників, посібників і методичних порад, майстерне оволодіння методикою читання лекцій й проведення семінарських і практичних занять стали підґрунтям для присвоєння йому Міністерством освіти і науки України у кінці 2006 р. вченого звання професора кафедри всесвітньої історії, яку, до речі, очолив з 1 вересня цього ж року.

Під керівництвом Сергія Анатолійовича історичний факультет добився помітних успіхів. 2007 р. він успішно пройшов акредитацію за IV рівнем. За основними показниками (визначеними Міністерством освіти і науки) з-поміж факультетів університету зайняв загальне перше місце у навчальному закладі та переміг у номінаціях: “Інтеграція вищої освіти і науки”, “Науково-педагогічний потенціал”, “Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів”. І в цьому

не мала заслуга власне самого декана й очолюваного з ним деканату. Дякуючи їм, без особливих труднощів почала упроваджуватися кредитно-модульна система організації навчального процесу. Колектив належним чином оцінив особисті зусилля Сергія Анатолійовича, обравши його в березні 2007 р. вдруге деканом факультету.

Цей час напруженої науково-педагогічної й адміністративної роботи супроводжувався знаковими подіями (звершеннями і втратами) в особистому житті. У 2006 р. захистила кандидатську дисертацію дружина, донька, закінчивши із золотою медаллю приватний ліцей “Антей”, поступила на юридичний факультет університету, в якому навчався колись батько. А в грудні 2007 р. сім’я Сергія Анатолійовича зазнала важкої втрати – помер після тривалої хвороби засновник освітянської й наукової династії Копилових Анатолій Олексійович, котрий назавжди вписав своє ім’я в історію першого українського університету.

Наступні роки охарактеризувалися подальшим розквітом науково-педагогічного й адміністративного таланту Сергія Анатолійовича. Помітно розширюються обрії напрямів наукових студій. Одним із визначальних стає вивчення життя, педагогічної й наукової діяльності не тільки українських славистів, але й істориків, котрі працювали в стінах рідного йому університету. Зокрема, 2008 р. побачило світ монографічне дослідження наукової творчості й педагогічної діяльності одного з фундаторів історичного факультету Кам’янець-Подільського педінституту, видатного українського історіографа 60-70 рр. ХХ ст. Леоніда Антоновича Коваленка. Публікується також серія статей про науковий доробок, життя й діяльність А.Стороженка, О.Крижанівського, І.Рибачка, В.Малого й М.Петрова. Чи не вперше звертає погляд на вивчення “творчої лабораторії” вчених у підготовці ними наукових праць та ролі у цьому процесі інтелектуальних контактів. Йдеться про роботи, що торкалися висвітлення підготовки Л.Коваленком навчального посібника з історіографії України та значимості сфери інтелектуальних зв’язків А.Копилова у формуванні й розвитку його історичних поглядів. Займався й розробкою окремих сюжетів, пов’язаних з регіональною тематикою. Так, у співавторстві з проф. М.Петровим і доц. А.Задорожноком видав брошуру “Казанський собор у Кам’янець-Подільському” (2008), а в співавторстві з доц. В.В.Газінім – брошуру “Історичний факультет Кам’янець-Подільського національного університету. Історичний нарис” (2008). Став автором розділу “Розвиток історичної науки на Хмельниччині у 1920-х – на початку 2000-х рр.” монографії “Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька область” (2010).

Зрозуміло, що автор не припиняв студій у звичній для себе сфері славістики. Так, у 2008р. у збірнику “Слов’янські обрії” (Вип. 2) друкується важлива стаття теоретичного характеру “Головні етапи та особливості розвитку української історичної славістики нового часу”. Наступного року у “Науковому віснику Ужгородського університету” побачила світ робота

“Історико-славістичні дослідження вчених Київського університету в перші десятиріччя ХХ ст.” 2011 р. публікуються статті “Долматський гуманіст про польсько-турецьку війну 1620–1621 рр.” й “Історіографічна ситуація в історичній науці України на зламі ХІХ–ХХ ст. в науковій літературі”.

Як новий напрям наукових досліджень постає джерелознавство. Зокрема, у 2008 р. виходить з друку стаття “Епістолярії вчених істориків як історіографічне джерело”. Через рік з’являється публікація “Листи Михайла Грушевського до Володимира Ламанського”. 2011 р. у співавторстві з доц. А. Задорожноком здійснив археографічне видання “Опис Подільської губернії кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст.”. А наступного року вони ж видали “Опис Подільської губернії 1830 р.”.

Велику увагу Сергій Анатолійович продовжував приділяти розробці підручників й методичних рекомендацій. 2008 р. у співавторстві з проф. В. Газіним було опубліковано доповнене і виправлене видання підручника для студентів історичних факультетів вузів “Новітня історія Країн Європи і Америки 1918–1945 рр.”. Його високо оцінила педагогічна й наукова громадськість України і не випадково у 2009 р. посів 2-ге місце у конкурсі підручників для вищої школи з суспільно-гуманітарних дисциплін. У цьому ж році опублікував навчально-методичний посібник “Історіографія всесвітньої історії: Методичні рекомендації до семінарських занять для студентів денної та заочної форми навчання”. 2012 р. вийшов з друку посібник “Світова історіографія новітньої доби” (співавтор ст. викл. В. Верстюк). Всього ж на весну 2013 р. у творчому доробку автора вже налічувалося понад 130 публікацій.

Другий термін перебування на посаді декана став часом удосконалення форм і методів адміністративної роботи, накопичення досвіду у сферах ефективного управління навчально-виховним процесом та організації й життєдіяльності студентського самоврядування. Вдала координація діяльності 5 кафедр сприяла формуванню єдиного механізму функціонування колективу факультету, а відтак успішному розв’язанню різноманітних завдань і проблем, які повсякденно виникали у роботі. А відтак він продовжував утримувати провідне становище серед 10 факультетів університету, стаючи кожного року переможцем у кількох номінаціях.

Особливо помітними виявилися успіхи у сферах науково-дослідної роботи, навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін й діяльності студентського самоврядування. Так, зусиллями викладачів кафедр кожного року виходило 6 збірників наукових праць, з яких 3 були ваківськими. За останні 5–6 років сталися істотні якісні зрушення у забезпеченні навчального процесу підручниками, посібниками й методичними рекомендаціями. Упродовж цього часу побачили світ близько 80 підручників і посібників (з них 19 з грифом МОН), опублікованих викладачами кафедр. Як наслідок, вдалося нейтралізувати негативні наслідки недостатнього поповнення за останніх 15 років бібліотечного фонду навчально-методичною літературою, а також домінування у ній російськомовної літератури, написаної на основі російських концепцій власної

історії й історії країн Центрально-Східної та Східної Європи. Успіхом деканату стало досягнення реального функціонування студентського самоврядування, що почало відігравати помітну роль у житті студентської спільноти, зокрема у навчальному процесі, побутовому проживанні у гуртожитку, організації дозвілля тощо.

Зайнятість деканатськими справами не зменшила уваги до розв'язання питань розвитку кафедри всесвітньої історії, яку, нагадаємо, очолив у вересні 2006 р. Вона продовжувала залишатися однією з провідних (особливо у сфері науково-дослідної роботи) в університеті. Успішно реалізувався курс на її еволюційне омолодження, шляхом залучення до колективу обдарованих випускників аспірантур. У зв'язку з чим вона може слугувати зразком якісного сплаву досвіду й молодості.

Високий рівень організації навчально-виховного процесу й науково-дослідної роботи (цих двох визначальних підвалів функціонування будь-яких факультетів любого класичного університету) стали визначальними чинниками успішного здійснення у 2011 р. ліцензування спеціальності “Архівознавство” (окр “Магістр”), а також у 2012 р. акредитації спеціальностей “Історія”, “Політологія”.

Очоловання протягом 10 років факультету й 6 років кафедри сформували в Сергія Анатолійовича власний стиль керівництва. Його прикметними рисами стали:

- вміле м'яке адміністрування, що опирається не стільки на жорсткість розпоряджень й контроль за їх виконанням, скільки на хист організатора й діловитість; іншими словами, він виступає не так адміністратором у звичному (типовому) розумінні цього слова, а радше менеджером освітянської справи;
- наявність стратегічного мислення (бачення тих вузлових проблем, які слід розв'язувати насамперед, аби досягти поставленої загальної мети);
- цілеспрямованість, енергійність і дієвість у розв'язанні існуючих завдань (проблем); відсутність демагогічних заяв й загравань з колективом; прагматизм;
- самостійність мислення і дій; вольовитість у перебранні на себе відповідальності за реалізацію прийнятих ухвал; спроможність у разі необхідності втілювати у життя “непопулярні” заходи, які, зрозуміло, ніколи ні в кого не викликають захоплення;
- відсутність психологічної боязні втратити посаду; брак комплексу “корони на голові” робить його вільним у прийнятті і виконанні тих чи інших ухвал;
- відкритість до діалогу, внутрішня готовність до уважного вислуховування міркувань опонента та їх сприйняття у разі переконливої аргументації, а відтак схильність до пошуку компромісів у розв'язанні суперечливих проблем;
- прихильність колективістського характеру прийняття тих чи інших ухвал, несприйняття поширеної серед адміністраторів гри “театру одного актора”;
- акуратність, скромність, відсутність позерства, виваженість й доброзичливість у відносинах з колегами й студентами.

Дякуючи їм, здобув заслужений авторитет не лише у факультетському

колективі, але й університетському. А відтак вчена рада університету підтримала його кандидатуру (поряд з двома іншими колегами) на включення до резерву Міністерства на заміщення посади ректора вузу. Невипадково, коли закінчився (червень 2012 р.) другий термін перебування на посаді ректора проф. О.Завальнюка, міністр освіти призначив Сергія Анатолійовича 13 серпня виконуючим обов'язки ректора. Перед ним було поставлено ряд непростих завдань, які торкалися насамперед удосконалення організаційної й управлінської структури університету (зокрема, скорочення чисельності проректорів), істотного зменшення заборгованості вузу (понад 6 млн. гривень), якісного поліпшення стану впровадження сучасних інформаційних технологій та ін. Їх виконання вимагало переведення функціонування вузу на режим суворої економії витрачення коштів й вжиття “непопулярних” заходів. У ситуації зміни керівництва університету й психологічної невпевненості у таких випадках частини очільників структурних підрозділів Сергій Анатолійович обрав оптимальний варіант дій. По-перше, уважно вивчивши досвід роботи попереднього ректора проф. О.Завальнюка, взяв курс на збереження й примноження усіх без виключення надбань, яких існувало чимало, адже за попередній час університет домогся багатьох вражаючих результатів (лише у 2006–2011 рр. було захищено 12 докторських і 127 кандидатських дисертацій, опубліковано бл. 11 тис. наукових праць, включаючи 120 монографій, у колективі працювало 62 докторів і професорів й понад 300 кандидатів наук і доцентів), було закладено міцний фундамент демократичних засад його діяльності.

По-друге, отримавши цілісну картину існуючих проблем, спромігся визначити послідовність їх розв'язання й розробити програму першорядних перетворень.

По-третє, не приховуючи від колективу існуючих труднощів переходу у режим суворої економії, відмовився від спокуси зробити ставку на використання переважно адміністративних заходів. Кожен важливий для вузу чи його структурних підрозділів крок робився лише після обговорення на ректораті чи вченій раді й прийняття колективної ухвали. Такий підхід дозволив уникнути “зламів” і “потрясінь”, які, як правило, відбуваються за рахунок рядових працівників установ.

Послідовність і прозорість ухвал дій ректорату, їх виваженість й колективістський характер відіграли роль своєрідної “подушки безпеки” переходу колективу до нових принципів функціонування. Порівняно швидко розвіялися страхи, породжені чутками, про масові скорочення викладачів, затримки виплат заробітної платні тощо. Підвищилася ефективність діяльності управлінських структур університету. Наприкінці 2012 р. успішно завершився процес акредитації за IV рівнем спеціальностей вузу. Абсолютно більшість членів колективу підтримала ці перші кроки в.о. ректора С.Копилова, щиро сподіваючись на успішне розв'язання існуючих проблем. Що це власне так, засвідчила робота конференції робочого колективу, зібраної 16 січня 2013 р. для обрання претендента на посаду ректора. Заслухавши проголошену ним програму

діяльності на 2013–2020 рр. та обговоривши її, члени конференції майже одногослосно (з 172 присутніх “за” проголосувало 166 осіб (96,9%), проголосували за обрання Сергія Анатолійовича претендентом на посаду ректора. Враховуючи цю позицію колективу, міністр освіти, науки, молоді й спорту 30 січня затвердив його на посаді ректора Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Це велике довір’я вузівського колективу й не менш велика відповідальність перед ним. Ноша далеко не з легких. Продовжує існувати чимало завдань, які вимагають свого розв’язання. Адже далеко не просто сформуванню команди однодумців та поставити міцний заслін проникненню до її лав кар’єристів, владолюбців, підлесників й інтриганів; запобігати появі фаворитизму; залишатися відкритим до критики, сприймаючи її як необхідне “щеплення” проти можливої появи самозакоханості, всезнайства, гордині й свавілля; залишатися скромною, чуйною, совітливою, добропорядною й чесною Людиною. Цей шлях однозначно важкий, а протистояти названим й багатьом іншим спокусам вкрай складно, проте вважаю, що в Сергія Анатолійовича є всі людські й фахові якості успішно торувати його для процвітання рідного університету, блага його колективу й збереження у чистоті власного сумління.

Резюме

В статтє рассказывается об этапах жизни, деятельность на фоне образования и науки ректора Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенко С.А.Копылова.

Ключевые слова: С.А.Копылов, Каменец-Подольский, наука, ректор, заведующий кафедрой, историография.

Одержано 20 травня 2013 року

УДК 070.4-057.114/-057.86:908(477.43):[9293АХАР’ЄВ]

О.П.Григоренко, С.В.Трубчанінов

Володимир Захар’єв: краєзнавець, журналіст, учений (до 50-річчя від дня народження)

Розповідається про життєвий шлях та творчі здобутки відомого на Хмельниччині краєзнавця, журналіста, письменника, археолога Володимира Анатолійовича Захар’єва.

Ключові слова: В.А.Захар’єв, археолог, краєзнавець, журналіст, редактор, письменник, музей, газета, Хмельниччина, Дунаєвеччина.

Український археолог, краєзнавець, журналіст, редактор, письменник Володимир Анатолійович Захар'єв народився 17 вересня 1963 р. у с.Залісці Дунаєвського району Хмельницької області в сім'ї колгоспників – Анатолія Петровича Захар'єва та Ніли Антонівни Жовтоноги. Виростав на східній околиці села – у частині з дивовижною, досі ніким не розтлумаченою, назвою Дижма. Ще в школі йому полюбилася археологія – у 7 класі розпочав обстеження території довкола рідного села. Коли ж перебрався до сусіднього Балина, де навчаючись у школі, мешкав у гуртожитку, то організовував однокласників на пошуки старожитностей в околицях села. Після завершення 9 класу юні пошуковці завезли свої найцінніші знахідки до Кам'янець-Подільського державного музею-заповідника. Археолог музею Л.І.Кучугура запропонувала їм взяти участь у археологічній експедиції, яку вона проводила в урочищі Монастирисько між селами Врублівці та Мар'янівка Кам'янець-Подільського району¹.

Знаходив він час і щоб проводити археологічні розвідки на довколишніх полях та берегах р.Студениці в околицях сіл Міцівці та Ставище Дунаєвського району, де працював після армії спортінструктором та секретарем комсомольської організації. Однак життя склалося так, що юнак обрав фах журналіста і, закінчивши факультет журналістики Київського державного університету імені Тараса Шевченка, став кореспондентом найуспішнішого на той час часопису Хмельниччини – дунаєвської районної газети “Ленінським шляхом”. Втім, робота у відділі сільського господарства посприяла ще ширшим пошукам. Повертаючись з сіл до райцентру журналіст обстежував поля та видолинки, виявляв нові поселення².

Перша у науковій кар'єрі В.А.Захар'єва публікація “До археологічної карти Дунаєвщини” з'явилася 1987 року в матеріалах VII-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції³.

На той час Володимира Анатолійовича дуже цікавила трипільська культура. Порівняння початкуючого краєзнавця підтримав відомий археолог, професор Кам'янець-Подільського педагогічного інституту (тепер – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка) І.І.Винокур, а також тодішній декан історичного факультету Л.В.Баженов та один з кращих трипільознавців, співробітник Інституту археології Академії наук УРСР Т.Г.Мовша, в складі експедиції якої Володимир працював декілька польових сезонів. Викладач Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, фахівець з археології бронзи та раннього заліза Ю.М.Малеєв довірив наполегливому подолянину 1990 року очолити окремий загін його експедиції і самостійно розкопати курган раннього залізного віку в урочищі Лісництво поблизу с.Миньківці та дві гончарні печі XVII – початку XVIII ст. в урочищі Містисько у с.Велика Кужелева цього ж району⁴.

У той же час В.А.Захар'єв віддавав чимало зусиль краєзнавчо-популярно-торській роботі, проводив лекції в трудових і навчальних колективах району від товариств “Знання” і охорони пам'яток історії та культури. Працюючи в

редакції районної газети, він відродив сторінку “Люби і знай свій рідний край”. Вагомим його здобутком була публікація 1990 року в українському перекладі краєзнавчих нарисів про населені пункти Дунаєвеччини, які були вміщені на початку ХХ ст. у “Трудах Подільського епархіального історико-статистичного товариства”.

1992 року В.А.Захар’єв вирішив сповна віддатися захопленню дитинства і юності – став молодшим науковим співробітником сектору археології Хмельницького обласного краєзнавчого музею. Тоді ж на основі своїх розвідок уклав каталог виявлених археологічних об’єктів рідного району, що став основою книги “Археологія Дунаєвеччини” – першого в області наукового збірника про давню минувшину окремого регіону⁵.

Вже як працівник музею, В.А.Захар’єв вирішив перевірити інформацію письменника С.Пантюка і весною 1992 р. розкопав курган кінця ХІ – першої половини ХІІ ст. біля с.Сокілець Дунаєвечького району. Під насипом у ямі лежав кістяк чоловіка, неподалік нього на тогочасній денній поверхні виявлено залишки вогнища та фрагменти розтрошеної посудини, у схованці під каменем – язичницький тотем – шелепу свині. Та самим сенсаційним елементом насипу був викладений довкола поховання кромлех зовнішнім діаметром 4,4–4,8 м з майже трьох сотень каменів. Досі у поховальних пам’ятках Давньої Русі вони траплялися дослідникам лише двічі. За підказкою місцевих жителів було локалізовано ще й комбінований підплитово-грунтовий могильник другої половини ХІІ – першої половини ХІІІ ст. в урочищі Батарєя, що було великою удачею для початкуючого археолога.

Сокілецька давньоруська археологічна експедиція, куратором якої був керівник слов’яно-руського відділу Інституту археології О.П.Моця, проіснувала десять років. Під керівництвом В.А.Захар’єва шанувальники минувшини розкопали 6 курганів, виявивши під насипами 8 поховань, а також 100 поховань на комбінованому підплитово-грунтовому могильнику. Водночас їм вдалося знайти на цьому могильнику розтрошеного християнами кам’яного ідола та залишки спаленої церкви кінця ХІІ – початку ХІІІ ст., графічну реконструкцію якої люб’язно погодився виконати тодішній директор львівського інституту “Укрзахідпроектреставрація”, народний архітектор України І.Р.Могитич. Він же і ввів цю пам’ятку в розроблену ним класифікацію дерев’яних храмів України. В цілому, на території Сокілецького мікрорегіону локалізовано 3 давньоруських городища, 12 поселень і 3 могильники⁶.

Поруч з давньоруськими пам’ятками експедицією В.А.Захар’єва в околицях Сокілецького виявлено унікальні об’єкти і речі ранньозалізного віку, популяризованню яких у науковому середовищі посприяв видатний львівський археолог М.С.Бандрівський. В урочищі Паньська Криничка, наприклад, знайдено фрагмент бронзових вудил кінської зброї, які за технологією виготовлення стали “сполучною ланкою” між традиціями ливарників Кавказу та Карпат. Про важливе сакральне значення цього поселення свідчить і знахідка тригорового керноса – ритуальної посудини. Унікальні результати дав курган, який

розкопано В.А.Захар'євим 1999 року південно-західніше Сокільця в урочищі Грабова. Призначення об'єкту через відсутність аналогії і за більш як десятиліття після виявлення залишається нез'ясованим. В.А.Захар'єв в ході дослідження висунув гіпотезу про ритуальне місце, приурочене місячному циклу⁷.

Перебуваючи щоліта у Сокілецькому мікрореєоні, В.А.Захар'єв водночас займався і вивченням інших різночасових об'єктів. Зокрема, підземних ходів. У 1996–1997 роках на його запрошення в С.Соکیلці працювала спелеологічна експедиція під керівництвом відомого чернівецького науковця, віднедавня доктора історичних наук, Б.Т.Рідуша. Вони спільно обстежили та ввели у науковий обіг відомості про природні та штучні підземні об'єкти в околицях Сокільця та скельний монастир і штучну печеру-лабіринт часів Миньковецької держави (1791–1827) поблизу с.Отроків Новоушицького району⁸. Спільно з київським археологом Л.І.Виногородською Володимир Анатолійович встановив, що городище за південною околицею Сокільця було одним з тих, що у на рубежі 50-х рр. XIII ст. збудував, а потім на вимогу монголо-татарських завойовників знищив Данило Галицький.

З припиненням фінансування польових археологічних робіт з обласного бюджету та остаточним крахом колгоспів, які допомагали археологам продуктами, Сокілецька давньоруська археологічна експедиція припинила свою діяльність. Але Володимир Анатолійович не припинив свою практику – натовість допомагав колегам досліджувати митницю середини XVI ст. в урочищі Ракочі поблизу Меджибожа.

В.А.Захар'єв був одним з тих, хто створював Дунаєвецьку районну організацію Всеукраїнської Спілки краєзнавців, а на першому засіданні обраний заступником голови цього осередку. На пропозицію тодішнього заввідділом освіти, а тепер доктора історичних наук, професора Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.І.Огієнка, В.С.Прокопчука очолив відділ краєзнавства Дунаєвецької станції юних туристів-краєзнавців, сприяв проведенню, запропонував оригінальний символ і був членом редколегії перших районних науково-практичних краєзнавчих конференцій 1997, 2000, 2003 рр.⁹

Ще 1987 року в рідному селі Заліссі В.А.Захар'єв відкрив сільський музей. Відтоді він зробив вагомий внесок у розвиток музейної справи на Дунаєвеччині. Вже 1988 року громадський музей за його участю відкрився у с.Міцівці, 1996 року – в с.Сокілець. Володимир Анатолійович виступив автором нової концепції археологічного відділу Дунаєвецького районного музею. Її високо оцінили на республіканській конференції у Харкові. Однак через економічну скруту та від'єднання установи від Хмельницького обласного краєзнавчого музею розпочате не було доведено до логічного завершення. Мав він певне відношення і до створення Великопобіанського сільського музею у місцевій школі, і до меморіального музею поету-байкаря І.Сварнику в с.Лисогірка¹⁰.

Потрапивши на роботу редактором Хмельницького об'єднання телебачення і радіомовлення у 1994 р., В.А.Захар'єв розпочав випуск телевізійної історико-краєзнавчої програми “Скарби нашої пам'яті”. Як позаштатний

кореспондент надсилав краєзнавчі статті до обласних газет “Подільські вісті”, “Майбуття”, “Ва-банк”, “Колесо”, “Фортеця”. Тоді ж з’явилися газетні варіанти нарисів “В нетрях Подільської Швейцарії” та “На Галицькому порубіжжі”.

В обласній газеті “Є!” , де в 2004–2008 рр. В.А.Захар’єв працював штатним і позаштатним власним кореспондентом по південній частині Хмельницької області, йому доручили вести рубрику “Околиця” про історію і сучасність населених пунктів Хмельниччини. 2007 року декілька його замальовок про цікаві місця рідного краю увійшли до оригінального фотоальбому “Хмельниччина справжня”¹¹.

1995 року В.А.Захар’єва обрали дійсним членом Центру дослідження історії Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України при Кам’янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. З 2005 р. Володимир Анатолійович – активний представник наукової школи професора Л.В.Баженова “Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України”¹².

До речі, В.А.Захар’єв ідентифікував та ввів у науковий обіг інформацію про першу на території поширення Трипільської культури знахідку ліпного змія, фрагмент фігурки якого знайшли поблизу с.Бедриківці Городецького району; так званий “подільський полугрошок” – монету литовських князів Коріатовичів, що володіли Поділлям в другій половині XIV ст.; знайшов стилізованого язичницького ідола XII століття поблизу с.Березівка Новоушицького району¹³.

2003 року президія Дунаєвської районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців відзначила всесторонню діяльність В.А.Захар’єва регіональною премією ім. Ф.П.Шевченка.

Чимало часу та зусиль віддав В.А.Захар’єв встановленню справедливості стосовно земляка-залісчанина Миколи Макаровича Марчака. Досягнувши посади виконувача обов’язків голови Раднаркому України, той був знищений під час політичних репресій 1937–1938 рр. До речі, активний член Хмельницького обласного осередку товариства Меморіал ім. В.Стуса Володимир Захар’єв зніціював, побудував і відкрив наприкінці листопада 2009 р. в центрі Миньковець пам’ятний знак жертвам Голодоморів та політичних репресій на Миньковеччині. На гранітних плитах там викарбовано близько півсотні прізвищ людей, про яких влада замовчувала понад 70 років.

З появою на Хмельниччині весною 2008 р. обласного відділу ДП “Подільська археологія” Охоронної археологічної служби України, як підрозділу Інституту археології НАН України, В.А.Захар’єва запросили до його складу: спочатку науковим співробітником, згодом керівником цього підрозділу за сумісництвом, а з вересня 2011 р. – на постійній основі. Тоді ж він став членом новоствореної Всеукраїнської спілки археологів.

Головними здобутками Володимира Анатолійовича на цій посаді були дослідження традиційного поховання культури кулястих амфор поблизу с.Зайчики Волочиського району в кам’яній скрині і рідкісного для цієї археологічної

культури поховального комплексу з братською могилою та індивідуальними похованнями поблизу с.Лятка Старосинявського району восени 2011 р. Влітку 2012 р. за сприяння ініціатора розкопок на Старосинявщині приватного підприємця О.І.Лучицького Володимир Захар'єв видав книгу "Мегалітичне поховання культури кулястих амфор з околиць с.Лятка на Хмельниччині"¹⁴.

Цікаво, що Володимир Анатолійович заодно показав себе в іпостасі історичного реконструктора і став першим серед сучасних науковців, які звернули увагу на ярмолинецький земляний замок XVI ст. Протягом 2011–2012 рр. він дослідив джерельні матеріали та залишки укріплення і запропонував свій варіант бачення цієї оборонної споруди. Макет замку, який реконструктор виготовив спільно з молодим перспективним художником Віктором Юрчаком, археолог подарував для Ярмолинецького районного історичного музею¹⁵.

У березні 2013 р. В.А.Захар'єв знову повернувся на роботу в Хмельницький обласний краєзнавчий музей. На цей раз на посаду молодшого наукового співробітника науково-методичного відділу. Він відповідає за мережу громадських музеїв області, надає методичну та організаційну допомогу колегам з райцентрів та сіл області, а ще організовує виставки, збирає експонати для фондів закладу, пропагує музей у місцевих засобах масової інформації, досить успішно бере участь у різних обласних заходах, наприклад на першому обласному форумі "Музейний простір Хмельниччини", де визнаний найкреативнішим учасником.

В.А.Захар'єв запропонував урочисто відзначити 20 жовтня 2007 р. 600-річчя першої писемної згадки про с.Миньківці і як депутат районної ради взяв на себе обов'язки заступника голови оргкомітету. Під час підготовки свята Володимир Анатолійович більш детально дізнався про Миньковецьку державу та її засновника Ігнація Сцібор Мархоцького. На той час про цього славного земляка нічого не нагадувало у столиці його колишнього дітища.

Маючи досвід музейника, як людина запальна і дієва, В.А.Захар'єв вирішив на громадських засадах створити музей видатного реформатора. Задля цього, порадившись з рідними, взяв кредит у банку і придбав старий будинок у центрі села. Понад чотири роки Володимир Анатолійович займався пошуками коштів на ремонт приміщення та підготовку експозиції. А 15 травня 2012 р. меморіальний музей графа-реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького урочисто відкрив свої двері перед відвідувачами¹⁶.

Водночас визріла ідея створення науково-дослідного центру. Благословив Центр Мархоцькознавства на першому його засіданні в середині серпня 2009 р. керівник Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка академік УАН, доктор історичних наук, професор Лев Васильович Баженов. В.А.Захар'єва призначили керівником структури. Тоді ж побачив світ перший том "Наукових записок Центру Мархоцькознавства". З 2009 до 2013 р. вийшли друком п'ять випусків "НЗЦМ". У Центр Мархоцькознавства влилося понад 30 ентузіастів з України, Польщі та Ізраїлю¹⁷.

У 2011 р. Центр Мархоцькознавства розпочав міжнародне співробітництво. Зав'язалися ділові контакти з польськими реставраторами-каменярами товариства “Магурич”. Було укладено відповідний договір і його результатом стало відновлення двох третин давнього цвинтаря в отроківському ярку неподалік с.Притулівка. Згодом побачила світ книга “Ich? Nasze? Wspolne? – zapomniane dziedzictwo / Їх? Наше? Спільне? – забута спадщина”, де йшлося про враження гостей, хід роботи та результати співпраці¹⁸. Протягом двотижневої спільної експедиції наступного 2012 р. польські та українські волонтери завершили реконструкцію притулівського цвинтаря, навели належний порядок на єврейському цвинтарі поблизу с.Тимків, відремонтували половину отроківського цвинтаря та частину унікального цвинтаря першої половини XVII ст. у Тимкові. До речі, на початку 2013 р. в Польщі вийшла книга про сакральне каменярство Поділля. Автором одного з її розділів став Володимир Анатолійович¹⁹.

У тому ж таки 2012 р. В.А.Захар'єв навів дружні партнерські контакти з Львівською національною науковою бібліотекою імені Василя Стефаника (директор – академік, доктор історичних наук, професор Мирослав Миколайович Романюк), а у грудні Центр Мархоцькознавства уклав угоду про співпрацю, обмін інформацією, організацію наукових конференцій та книгодрукування з громадською організацією “Творча спілка “Берег Овідія” з Овідіопольського району Одеської області (керівник Володимир Володимирович Левчук). Саме у цьому куточку Північного Причорномор'я до 20-х років минулого століття мешкали діти Ігнація Мархоцького – Кароль, Емілія, Юлія, Пульхерія та їхні нащадки.

Важливою подією 2012 р. стало включення Володимира Анатолійовича Захар'єва до складу науково-методичної ради Хмельницького обласного державного архіву (директор – кандидат історичних наук Володимир Григорович Байдич).

Заприятелювали з Центром Мархоцькознавства і хмельницький молодіжний театр “Територія-А”, артисти якого були учасниками українсько-польської експедиції і представили жителям Притулівки та Отрокова дві композиції з життя Миньковецької держави, та хмельницька громадська організація “Аристократичний клуб” (керівник Алла Павлівна Собчук), члени якої займаються реконструкцію костюмів і провели влітку 2013 р. бал у стінах отроківського палацу.

Діяльність Центру Мархоцькознавства і безкорисливість її керівника вже належно оцінили не лише в області, а й у Польщі. Дізнавшись про відкриття меморіального музею Ігнація Мархоцького у Миньківцях, староста міста Турек, побратима Дунаєвець, Збігнев Бартосік надіслав В.А.Захар'єву подяку і цінний подарунок.

Сам Володимир Анатолійович вирішив закріпити розпочате роботою над дисертацією на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук на тему “Рід Сцібор-Мархоцьких в Україні: господарчі, суспільно-політичні та культу-

рологічні аспекти (XVIII – початок XX ст.)”. Відтак, кафедра історії України Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка наприкінці лютого 2012 р. затвердила обрану тему та призначила науковим керівником кандидата історичних наук, доцента С.В.Трубчанінова.

Від початку своєї науково-красознавчої діяльності В.А.Захар’єв взяв участь у майже 80 наукових конференціях та семінарах, опублікував понад 60 наукових повідомлень.

У журналістській кар’єрі Володимир Анатолійович досяг, крім вище згаданих, посади директора дунаєвської телестудії “Сині озера” (1993–1994), головного редактора газети, в якій розпочинав свою творчу діяльність, “Дунаєвський вісник” (колишня назва – “Ленінським шляхом”) (1998–2004). Зауважимо, що провівши детальне дослідження діяльності дунаєвської районної газети, 2000 року він видав окремою брошурую науковий нарис про неї²⁰. У 2008–2011 рр. В.А.Захар’єв працював власним кореспондентом Національної інформаційної агенції УКРІНФОРМ по Хмельницькій області.

На літературних теренах Володимир Анатолійович з 1986 по 2008 рр. був відповідальним секретарем та головою Дунаєвського районного літературно-мистецького об’єднання “Сонях” ім. В.С.Бабяка (2011 року вийшов друком його нарис про 25-літній творчий шлях названого об’єднання²¹), з грудня 2008 р. по нинішній час – голова Хмельницького обласного осередку Всеукраїнської творчої спілки “Конгрес літераторів України”. Він автор збірок поезій “Довічне відлуння любові” (1991), “Допинг для Ангела” (1992), “До...” (2003), збірки художньої прози “Дос’є донжуана” та книги вибраних творів “Достеменно” (2013)²². Крім того Володимир Анатолійович – літературний редактор перших книг ряду початкуючих подільських авторів, альманахів “Сонях”, “Медобори”, першої в області антології патріотки “У серці могому Хмельниччина рідна” та тематичних поетичних збірок творів місцевих письменників. У жовтні 2013 р. плідну творчу та організаційську діяльність Володимира Анатолійовича відмітила поважною премією ім. А.П.Чехова московська міська організація Спілки письменників Російської Федерації.

У 2005–2006 рр. В.А.Захар’єв працював заступником голови Дунаєвської районної державної адміністрації з гуманітарних питань. Двічі, у 2002 та 2006 рр. Володимир Анатолійович обирався депутатом Дунаєвської районної ради. Був її активним членом, а 2004 року створив та очолив першу в діяльності цієї ради депутатську групу під назвою “Справедливість”²³.

Вітаючи нашого колегу з ювілеєм, бажаємо, щоб у подальшому періоді його життя доля дала йому можливість видати нові збірки поезій та ґрунтовне дослідження про Ігнація Мархоцького, порадувала його археологічну сутність новими плідними розкопками і вагомими знахідками.

Примітки:

1. Григоренко, О. П. Хмельниччина в історико-красознавчих дослідженнях Володимира Анатолійовича Захар’єва / Григоренко О. П. // Матеріали Всеукраїнської науково-красознавчої конференції “Хмельниччина в контексті історії України”. –

Хмельницький, 2012. – С. 460-465; Його ж. Володимир Анатолійович Захар'єв: невтормний дослідник та популяризатор давнини / Григоренко О. П. // Археологічні студії “Межибіж”. – Хмельницький, 2013. – С. 26-38; Його ж. Володимир Анатолійович Захар'єв – археолог Поділля, дослідник Миньковецької держави, краєзнавець-популяризатор / Григоренко О. П. // Дунаєвечина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: збірник науково-краєзнавчих праць [редкол.: Прокопчук В.С. (голова) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 5. – С. 75-90; Його ж. Уродженець Надзбруччя реформатор Граф Ігнацій Сцібор Мархоцький у просвітительській діяльності подільського науковця Володимира Захар'єва / Григоренко О. П. // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції “Краєзнавства музеологія: минуле, сьогодні, перспективи”. – Тернопіль, 2013. – С. 3-9; Його ж. Володимир Захар'єв: “Й до скону буду тільки ним іти!” / Григоренко О. П. – Хмельницький, 2013. – 128 с.

2. Дунаєвечина в іменах. Біобібліографічний довідник. – Дунаївці, 2008. – С. 46-47.

3. Баженов, Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. / Баженов Л. В. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 215; Захар'єв, В. А. До археологічної карти Дунаєвечини / В. А. Захар'єв // VII Подільська історико-краєзнавча конференція. Секція археології. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 66.

4. Енциклопедія Трипільської цивілізації. У 2-х томах. Т. 2. – К., 2008. – С. 178; Захар'єв, В. А. Трипільські поселення середньої течії р.Ушиці (за матеріалами вчителя-краєзнавця Л.М.Куземського) / В. А. Захар'єв // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. Секція археології. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 17-19; Захар'єв, В. А. Ранньотрипільське поселення біля с.Маліївці / Захар'єв В. А., Радзівська Т. М. // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. Секція археології. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 9-10; Захар'єв, В. А. Розкопки кургану ранньоскіфського часу на Дунаєвечині / Захар'єв В. А., Малеев Ю. М. // Тези доповіді республіканської наукової конференції “Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля”. – Дунаївці, 1993. – С. 26-28; Захар'єв, В. А. Гончарний комплекс рубежу XVIII століття з В. Кужелеви на Поділлі / В. А. Захар'єв // Українське гончарство: національний культурологічний щорічник. За 1995 рік. Кн. 3. – Опішне, 1996. – С. 109-115.

5. Археологія Дунаєвечини (збірник першоджерел, наукових повідомлень, тез краєзнавчих конференцій, каталог пам'яток). – Хмельницький, 1992. – 60 с.

6. Захар'єв, В. А. До питання східного кордону Галицької землі / В. А. Захар'єв // Поділля і Південно-Східна Волинь у роки Визвольної війни середини XVII ст. Матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції. 19 вересня 1998 року. – Стара Сняява, 1998. – С. 157-160; Захар'єв, В. А. Десять років дослідження археологічних пам'яток Сокілецького мікрорегіону / В. А. Захар'єв // Дунаєвечина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. Збірник наукових праць. Вип. III. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 72-75; Захар'єв, В. А. На Галицькому порубіжжі / В. А. Захар'єв // Літопис Хмельниччини. Краєзнавчий збірник. – Хмельницький, 2001. – С. 13-17. Захар'єв, В. Давньоруські могильники Сокільця на Ушиці / В. Захар'єв // Населення Пруто-Дністровського межиріччя та суміжних територій в другій половині I – на початку II тис. до н.е. Тези доповідей та повідомлень. – Чернівці,

1994. – С. 46-47; Захар'єв, В. Давньоруські могильники Центрального Поділля / В. Захар'єв // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 125-127; Захар'єв, В. До питання про подільський варіант давньоруського поховального обряду / В. Захар'єв // Поділля і Волинь в контексті історії українського національного відродження: Науковий збірник. – Хмельницький, 1995. – С. 243-249; Захар'єв, В. Елементи язичництва в християнських похованнях давньоруського Сокильця / В. Захар'єв // Матеріали ІV Міжнародної археологічної конференції студентів та молодих вчених. – К., 1996. – С. 189-192; Захар'єв, В. Стародавня Русь на Дунаєвщині / В. Захар'єв // Дивокрай. Науково-популярний альманах Хмельниччина Подільська. – Хмельницький, 1997. – Вип. 2. – С. 16-21; Захар'єв, В. Давньоруський Сокилець / В. Захар'єв // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. Матеріали науково-краєзнавчої конференції. – К., 1997. – С. 23-25; Захар'єв, В. Давньоруські пам'ятки на Дунаєвщині: нові відкриття / В. Захар'єв // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937–1990): Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Хмельницький, 1997. – С. 221-229; – С. 72-75; Захар'єв, В. Давньоруські язичницькі та християнські святині Сокильця / В. Захар'єв // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Збірник наукових праць. Вип. ІІІ. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 75-77; Захар'єв, В. А. Сокилецька давньоруська церква / Захар'єв В., Могитич І. // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. Ч. 5. – Львів, 1996. – С. 103-104; Могитич, І. Археологічно відкриті дерев'яні церкви Галичини і Волині Х–XIV ст. / І. Могитич // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. – Львів, 1999. – Число 10. – С. 3-14; Могитич, І. Архітектура дерев'яних храмів / І. Могитич // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. – Львів, 2002. – Число 12. – С. 8-29.

7. Бандрівський, М. С. Нова знахідка бронзових однокільчастих вудил в Україні / Бандрівський М. С., Захар'єв В. А. // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Праці Археологічної комісії. Т. ССXXXV. – Львів, 1998. – С. 504-510; Бандрівський, М. С. Про один тип поховальних споруд на середньому Придністров'ї (За матеріалами розкопок кургану ІІІ в с.Сокилець у 1999 р.) / Бандрівський М., Захар'єв В. // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Праці Археологічної комісії. Т. ССXLIV. – Львів, 2002. – С. 545-563.

8. Захар'єв, В. А. Археологічні та археоспелеологічні роботи у середній течії р.Ушиці на Поділлі / Захар'єв В. А., Рідуш Б. Т. // Археологічні відкриття в Україні 1997–1998 рр. – К., 1998. – С. 16.

9. Григоренко, О. П. Володимир Захар'єв: “Й до скону буду тільки ним іти!” / Григоренко О. П. – С. 45.

10. Там само. – С. 45-48.

11. Хмельниччина справжня. Фотокнига. – Хмельницький, 2007. – 156 с.

12. Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа). Біобібліографічний покажчик. Серія: Наукові школи університету. Випуск 12. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 183-188.

13. Захар'єв, В. А. Перша знахідка ліпного трипільського змія / В. А. Захар'єв // Українське гончарство: національний культурологічний щорічник. За 1995 рік. Кн. 3. – Опішне, 1996. – С. 279-282; Погорілець, О. Монета подільського князя

Костянтина / Погорілець О., Саввов Р. // Нумізмати́ка і Фалеристика. – 2004. – № 3. – С. 24-28.

14. Захар'єв, В. А. Мегалітичне поховання культури кулястих амфор з околиць с.Лятка на Хмельниччині / В. А. Захар'єв. – Хмельницький, 2012. – 32 с.

15. Гуменюк, А. Ярмолинецький замок: відкриття року / А. Гуменюк // Вперед. – 2012. – 27 липня. – № 31.

16. Григоренко, О. П. В день Гайового свята запровадженого графом-реформатором / О. П. Григоренко // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. Т.4. – Хмельницький, 2013. – С. 101-104.

17. Григоренко, О. П. Центр Мархоцькознавства: віхи діяльності / О. П. Григоренко // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. Т. 4. – Хмельницький, 2011. – С. 79-96.

18. "Ich? Nasze? Wspolne? – zapomniane dziedzictwo / Їх? Наше? Спільне? – забуга спадщина". – Вісник, 2011. – 46 с.

19. Захар'єв, В. Камінь у поховальному обряді давніх жителів Центрального Поділля / В. А. Захар'єв // Цвинтар. Місце (не)присутніх. – Новиця, 2013. – С. 105-122.

20. Захар'єв, В. А. На вістрі часу / В. А. Захар'єв. – Дунаївці, 2000. – 48 с.

21. Захар'єв, В. А. "Сонях" міцний зернятками: до 25-річчя Дунаєвського районного літературно-мистецького об'єднання "Сонях" ім. В.С. Бабляка / Володимир Захар'єв. – Хмельницький, 2011. – 60 с.

22. Захар'єв, В. Довічне відлуння любові: Поезії / Захар'єв В., Мельник Т. – Хмельницький: Редакційно-видавничий відділ, 1991. – 80 с.; Захар'єв, В. Допинг для Ангела: Позиція / В. А. Захар'єв. – Хмельницький: Редакційно-видавничий відділ, 1992. – 48 с.; Захар'єв, В. До...: Поезії / В. А. Захар'єв. – Хмельницький, 2003. – 54 с.; Захар'єв, В. Дос'є донжуана / В. А. Захар'єв. – Канів: Вид. "Склянка часу*Zeitglas" (Збірка оповідань), 2011. – 84 с.; Захар'єв В. Достеменно. Вибране (спроба перша) / В. А. Захар'єв. – Хмельницький, 2013. – 128 с.

23. Григоренко, О. П. Володимир Захар'єв: "Й до скону буду тільки ним іти!" / О. П. Григоренко. – С. 14-18; Новообрані депутати районної ради. – Дунаєвський вісник. – 2002. – 6 квітня. – №26-27.

Резюме

Рассказывается о жизненном пути и творческих достижениях известного в Хмельницкой области краеведа, журналиста, писателя, археолога В.А.Захарьева.

Ключевые слова: В.А.Захарьев, археолог, краевед, журналист, редактор, писатель, музей, газета, Хмельницкая область, Дунаевецкий район.

Одержано 20 травня 2013 року

УДК 908:929-057.4ЄСЮНІН

О.П.Григоренко

**Єсюнін Сергій Миколайович – історик,
краєзнавець, музеєзнавець**

Аналізується науково-дослідна робота історика та краєзнавця, провідного наукового співробітника Хмельницького обласного краєзнавчого музею Єсюніна Сергія Миколайовича.

Ключові слова: С.М.Єсюнін, історик, краєзнавець, музеєзнавець, Хмельницький обласний краєзнавчий музей.

Серед сучасних істориків та краєзнавців Хмельницької області одним із найвідоміших імен є Сергій Миколайович Єсюнін – провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, кандидат історичних наук, Заслужений працівник культури України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки журналістів України¹.

Народився 2 серпня 1968 року у місті Глухів Сумської області. Батьки: Микола Миколайович – офіцер-ракетник, підполковник Збройних сил СРСР, Віра Степанівна – педагог початкових класів, Заслужений вчитель України. У зв'язку з переміщенням по службі батька, з 1972 р. переїхав до Хмельницького. Тут у 1975–85 рр. навчався у середній школі №9. У шкільні роки найулюбленішими предметами були історія та географія, а серед захоплень – туризм та історичне краєзнавство. Після закінчення школи у 1985 р. вступив до Харківського вищого військово-інженерного училища ракетних військ, яке закінчив у 1990 р. за інженерною спеціальністю “Системи управління та зв’язку”. Був направлений в 57-му ракетну дивізію, що дислокувалась у пос. Жангіз-Тобе Семипалатинської області в Казахстані. Проте, з розвалом Радянського Союзу, залишив військову службу та на початку 1991 р. повернувся в Україну до м.Хмельницького. У 1991–95 рр. працював інженером-конструктором Окремого конструкторського бюро “Титан”, яке діяло при хмельницькому заводі “Темп”. На початку 1995 р. Сергій Єсюнін вирішив кардинально змінити професію та нарешті втілити своє давнє захоплення історією та краєзнавством.

Роботу в царині історичного краєзнавства розпочав навесні 1995 р., коли прийшов працювати в Хмельницький обласний краєзнавчий музей на посаду молодшого наукового співробітника. З перших днів роботи показав себе як високоосвічена, з широким кругозором людина. Швидко оволодів основами музеєзнавства, що дало можливість призначити в 1997 р. С.М.Єсюніна на посаду завідувача відділу новітньої історії². У музейному колективі одразу завоював повагу та авторитет, як у адміністрації – Ільїнської Олени Миколаївни (директор музею до 1997 р.), Брицької Олени Миколаївни (директор з 1997 р.),

Боголюбової Ірини Миколаївни (заступник директора до 2010 р.), так й серед співробітників – Будяя Василя Гавриловича, Демидка Сергія Юрійовича, Кокочко Наталії Вікторівни, Мальованої Неллі Євгенівни, Нечипорук Ніни Василівни, Смолій Тетяни Володимирівни, Литвинової Ірини Володимирівни та багатьох ін. Від початку 2007 р. С.М.Єсюнін займає посаду провідного наукового співробітника³.

З першого року роботи в музеї розпочав дослідження різних аспектів регіональної історії Поділля та Південно-Східної Волині, зайнявся глибоким вивченням історії міста Хмельницького (Плоскирова, Проскурова) та міських поселень Поділля. Пізніше до сфери наукових інтересів додалися історія спорту та військова історія. За період від 1995 до середини 2013 рр. став автором понад 120 публікацій у наукових та краєзнавчих збірниках, 9 монографій та 8 видань у співавторстві. До того ж, С.М.Єсюнін – упорядник та член редколегії краєзнавчого збірника “Літопис Хмельниччини”, який від 2001 р. періодично видає Хмельницький обласний краєзнавчий музей.

Окремо слід згадати успіхи Сергія Миколайовича на журналістській ниві – за період з 1999 до початку 2013 р. став автором понад 700 науково-популярних публікацій на історичну і краєзнавчу тематику у періодичних виданнях Хмельницького, області, України, зокрема у газетах “Подільські вісті”, “Проскурів”, “С-Поділля”, “Моя газета”, “Місто”, “Пульс”, “Вести. Версії. События” (Київ), “Голос України” (Київ), “Армія України” (Київ) та ін. Від 2005 р. став засновником, редактором та основним автором краєзнавчої сторінки “Краєвид” у Хмельницькій обласній газеті “С-Поділля”. На середину 2013 р. побачило світ вже понад 150 випусків “Краєвиду”⁴.

Крім науково-дослідної та просвітницької роботи, С.М.Єсюнін брав участь у створенні багатьох музеїв області: меморіального Ю.Січинського в с.Мазники Деражнянського р-ну, банківської справи “Промінвестбанку” у Хмельницькому, Південно-Західної залізниці та Б.С.Олійника у Деражні, музею-діорами Пилявецької битви в Старій Синяві, історії села Копачівка Деражнянського району, історії локомотивного депо Гречани та ін.⁵ У Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї ним були побудовані стаціонарні та пересувні виставки: “Лихоліття ХХ століття”, “Українська Народна Республіка”, “Солдати війни”, “Будуємо Україну”, “Подвигу жити у віках”, “Зброя ХХ століття”, “Проскурів – романтика старовини” та ін. Ряд тимчасових виставок було зроблено у Національному експоцентрі та Українському народному домі в Києві, у районних центрах області та місті Хмельницькому. У 2008 р. працював у складі авторського колективу по створенню музейної експозиції “Голодомор 1932–1933” у Меджибожі.

С.М.Єсюнін приймає активну участь у пошуково-дослідницькій роботі та археологічних експедиціях, докладає багато зусиль для поповнення музейних фондів цінними експонатами.

Така багатогранна робота на ниві історичного краєзнавства та музеєзнавства була гідно оцінена: С.М.Єсюнін – лауреат обласної премії ім. Ю.Сі-

цінського (2000), міської премії ім. Б.Хмельницького (2005), міської премії ім. М.Орловського (2007), регіональної премії “Скарби землі Болохівської” (2008), нагороджений Почесною відзнакою Хмельницького міського голови (2006), орденом Почаївської ікони Пресвятої Богородиці Української Православної Церкви (2012), відзнакою Хмельницької обласної державної адміністрації “75 років Хмельницькій області” (2012)⁶. У 2009 р. Указом Президента України Єсюнін Сергій Миколайович удостоєний звання Заслужений працівник культури України⁷.

Фактично немає такого району Хмельницької області, який би не привернув увагу краєзнавця. Але, найбільше створив для дослідження історії міста Хмельницького. Так, лише у періодичних виданнях Сергій Миколайович є автором близько 200 публікацій, присвячених історії міста над Бугом. Серед окремих видань заслуговують на увагу – науково-популярні книги “Хмельницький: історія, події, факти” (2004) та “Історія міста Хмельницького: документи та матеріали” (2006), в яких на основі архівних джерел доведено, що перша письмова згадка про місто Хмельницький відноситься до 1431 року. Це надало можливість у 2006 р. міській владі затвердити цю дату, як найдавнішу згадку про м.Хмельницький та відзначити 575 років місту⁸. У 2005 р. С.М.Єсюнін видав ще одне новаторське дослідження – “Вулиці міста Хмельницького”, на сторінках якого охопив історію всіх вулиць обласного центру. Серед останніх видань, надзвичайно цікавою є книга “Прогулянка Проскуровим” (2008 р.), яка завоювала популярність серед хмельничан та гостей міста.

Науковці-історики міста Хмельницького одразу сприйняли історичні дослідження С.М.Єсюніна, багато з них сприяли його зростанню як науковця. Серед них – Байдич Володимир Григорович, Блажевич Юрій Іванович, Григоренко Олександр Петрович, Дячок Валерій Васильович, Земський Юрій Сергійович, Кабачинський Микола Ілліч, Олійник Микола Петрович, Олійник Юрій Васильович, Трембівський Анатолій Михайлович, Яременко Василь Іванович та багато ін.

Затвердившись серед наукової еліти обласного центру С.М.Єсюнін став організатором ряду наукових конференцій, що були проведені у Хмельницькому. Зокрема, брав активну участь в організації та проведенні I, II та III історико-краєзнавчих конференцій “Місто Хмельницький в контексті історії України” (2006, 2007, 2011)⁹. У 2012 р. став ініціатором, організатором і учасником Всеукраїнської “Хмельниччина в контексті історії України”, присвяченій 75-річчю створення Хмельницької області. Збірник, який був виданий за результатами цієї конференції містить 128 матеріалів науковців не лише з Хмельниччини, а й з Києва, Харкова, Дніпропетровська, Чернівців, Вінниці, Тернополя та ін.¹⁰

С.М.Єсюнін – учасник понад 60 міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференцій з історії та краєзнавства. Серед конференцій, в яких він приймав участь, були такі форуми: Міжнародні наукові конференції “Історія релігій в Україні” у Львові (1998, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2013), Все-

українські наукові військово-історичні конференції в Кам'янці-Подільському, Харкові, Дніпропетровську та Києві (2009, 2010, 2011, 2012), Подільські історико-краєзнавчі конференції у Кам'янці-Подільському (2000, 2004, 2007, 2010), Всеукраїнські наукові історичні конференції “Сіверщина в історії України” у Глухові (2010, 2011, 2012, 2013), Могилів-Подільські краєзнавчі конференції (2006, 2009, 2012), Всеукраїнські наукові конференції “Історичне краєзнавство і культура” в Харкові та Дніпропетровську (1997, 1999), Міжнародні науково-практичні конференції “Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність” (2006, 2012), Міжнародна наукова конференція “Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року” у Києві (1998), Всеукраїнська науково-теоретична конференція “Українська періодика: історія і сучасність” у Львові (2002), Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція у Чернівцях (2005), Міжнародні наукові читання “Історія Українського традиційного млинарства” у Черкасах (2009) та ін. Приймав участь у наукових конференціях у Білорусії, Росії, Болгарії, де гідно представляв не лише Хмельниччину, а й Україну. На кожному з наукових форумів хмельницьким істориком були представлені змістовні доповіді.

Публікації С.М.Єсюніна друкуються у наукових виданнях Києва, Львова, Вінниці, Хмельницького, Кам'янець-Подільського та ін. міст. Зокрема, чимало публікацій можна побачити у збірниках Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка – “Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки”, “Освіта, наука і культура на Поділлі”, “Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки”.

Відзначимо, що Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка став для С.М.Єсюніна справжньою “alma mater”. Ще у 2004 р. краєзнавець став дійсним членом Центру дослідження історії Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, який діє при університеті. Тісні наукові стосунки виникають з провідними істориками університету – Баженовим Левом Васильовичем, Баженовою Стефанією Едуардівною, Завальнюком Олександром Михайловичем, Задорожнюком Андрієм Борисовичем, Комарницьким Олександром Борисовичем, Копиловим Сергієм Анатолійовичем, Лозовим Віталієм Станіславовичем, Прокопчуком Віктором Степановичем, Петровим Миколою Борисовичем, Рибаким Іваном Васильовичем, Степанковим Валерієм Степановичем, Філінюком Анатолієм Григоровичем, Хоптяром Юрієм Анатолійовичем та ін. Авторитетні поради допомогли С.М.Єсюніну зайнятися ґрунтовними історичними дослідженнями та успішно захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук “Міста Подільської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: соціальна інфраструктура, адміністративний та економічний аспекти”¹¹.

Дисертаційне дослідження виконувалось під керівництвом професора Л.В.Баженова на кафедрі всесвітньої історії з 2005 по 2010 рр. Тема була затверд-

жена на засіданні вченої ради Кам'янець-Подільського державного університету (протокол № 8 від 29 вересня 2005 р.). Дослідник опрацював значну кількість архівних і опублікованих джерел з обраної проблематики та повно висвітвив актуальні і малодосліджені проблеми Поділля, що стосуються адміністративного та економічного аспектів розвитку міст, а також розвитку їх соціальної інфраструктури. Відзначимо передусім те, що автором вперше створено цілісну картину розвитку міст Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст., виявлено регіональні особливості урбанізаційних процесів на Поділлі, зокрема їх залежність від розміщення військ і розвитку транспортної мережі, а також вперше в українській історії здійснено типологію міст Поділля та запропоновано періодизацію їх розвитку. Одночасно проаналізований вплив на урбанізаційні процеси в Подільській губернії військово-стратегічного чиннику, що є принциповою новизною дослідження.

Як результат – 25 березня 2011 р. на підставі прилюдного захисту дисертації “Міста Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.: соціальна інфраструктура, адміністративний та економічний аспекти” спеціалізована вчена рада К 71.053.01 Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка одностайно проголосувала – її автору, Єсюніну Сергію Миколайовичу, присудити науковий ступень кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України¹².

Успішний захист дисертації та інша робота в царині науки та у краєзнавстві стали можливими завдяки розумінню та підтримці у родині. Дружина Галина Вікторівна – бібліотечний працівник, фахівець в галузі інформаційних технологій, завжди сприяла творчому і професійному зростанню Сергія Миколайовича. Більше того, дружина активно допомагала у виданні більшості монографій чоловіка, робила набір текстів, макетування та дизайн книг. Радує Сергія Миколайовича й син Сергій – студент Київського національного університету імені Шевченка.

Таким чином, за багатолітній період праці в галузі історичного краєзнавства Єсюнін Сергій Миколайович зробив чималий внесок у дослідження минулого Поділля та Південно-Східної Волині (див. – Додаток).

Примітки:

1. Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): біобібліографічний покажчик. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 88-94.

2. Мальована, Н. Є. Лауреати обласних премій – працівники Хмельницького обласного краєзнавчого музею / Н. Є. Мальована // Музейний щорічник – 2003: матеріали конф. “Музей та музейна справа на початку III тисячоліття”. – Чернівці, 2003. – С. 22-25.

3. Лауреати обласних премій Хмельниччини: Біобібліографічний покажчик / Упр. культури Хмельницька облдержадмін.; Хмельн. обл. наук. бібліотека ім. М.Островського. – Хмельницький, 2004. – С. 23-24.

4. Єсюнін Сергій Миколайович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kultura.km.ua/yesyunin>
5. Єсюнін Сергій Миколайович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
6. Там само.
7. УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 708/2009 від 4 вересня 2009 р. Про нагородження працівників культури і мистецтв Хмельницької області.
8. Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): біобібліографічний покажчик. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 88-94.
9. Місто Хмельницький в контексті історії України. Матеріали наукової конференції, присвяченої встановлення дати “1431 рік” датою найдавнішої згадки про Хмельницький. – Хмельницький; Кам'янець-Подільський, 2006. – 440 с.; Видатні постаті міста Хмельницького (Матеріали Другої науково-практичної конференції “Місто Хмельницький в контексті історії України”). – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2007. – 312 с.; Матеріали III науково-краєзнавчої конференції “Місто Хмельницький в контексті історії України” / Ред.кол. Баженов Л. В., Блажевич Ю. І., Єсюнін С. М. та ін. – Хмельницький, 2011. – 646 с.
10. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції “Хмельниччина в контексті історії України” / Ред.кол. Баженов Л. В. (голова), Єсюнін С. М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, 2012. – 560 с.
11. Єсюнін, С. М. Міста Подільської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.: соціальна інфраструктура, адміністративний та економічний аспекти: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. / Єсюнін Сергій Миколайович. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – 20 с.
12. Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – № 9-10. – 2011. – С. 13.

Резюме

Анализируется научно-исследовательская работа историка и краеведа, ведущего научного сотрудника Хмельницкого областного краеведческого музея Есюнина Сергея Николаевича.

Ключевые слова: С.Н.Есюнин, историк, краевед, музевед, Хмельницкий областной краеведческий музей.

Одержано 20 травня 2013 року

Ідеологія, політика та культура

УДК 94:329.14(477.4)“1902–1905”

А.Ю.Хоптяр

Пропагандистська та агітаційна діяльність Партії соціалістів-революціонерів у Правобережній Україні (1902–1905 рр.)

У статті робиться спроба висвітлити агітаційну діяльність організації Партії соціалістів-революціонерів (далі ПСР, есери) в Правобережній Україні впродовж 1902–1905 рр. Стаття створена на основі архівних документів, містить дані про особливості форм та методів діяльності есерівських організацій, дає характеристику найактивніших партійних осередків та їхніх лідерів.

Ключові слова: Партія соціалістів-революціонерів, есери, селянство, інтелігенція, пропаганда, агітація.

Зіставлення сучасного і минулого, вивчення історичних витоків й факторів виникнення та розвитку тих чи інших політичних явищ, виокремлення етапів історичної еволюції подій – це те, без чого важко зрозуміти історичну реальність. Дане дослідження є спробою аналітичного осмислення подій і явищ, які мали місце в Російській імперії напередодні та в період першої російської революції. Автор намагався найбільш об'єктивно та всебічно розглянути досліджувану ним проблематику.

Протягом останнього часу зріс інтерес дослідників до історії політичних партій, зокрема і Партії соціалістів-революціонерів. Вийшли друком узагальнюючі монографічні дослідження, які присвячені з'ясуванню комплексу проблем, що пов'язані з історичними умовами виникнення, формуванням ідейних та організаційних засад, практичній діяльності ПСР у Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. Однак у зазначених працях не враховано значний фактичний матеріал про функціонування місцевих партійних організацій та їх агітаційної діяльності. Особливо актуальними видаються дослідження діяльності ПСР на Правобережжі, оскільки існуючі праці практично не містять інформації з даної тематики. Таким чином, проблематика агітації та пропаганди місцевих, зокрема, правобережних комітетів ПСР, на сьогодні,

досліджена дуже поверхнево. Певні судження та факти з даної проблеми ми можемо знайти у першій ґрунтовній праці з історії есерів “Партія Соціалістів-Революціонерів та її попередники”, видану колишнім начальником охорони імператора, генерал-майором жандармерії О.І.Спиридовічем в 1916 р [20].

Після Жовтневої революції 1917 року, а особливо починаючи з другої половини 20-х рр., історія ПСР стала одним із “табу”, та, фактично, до початку 70-х рр. вищезгадана проблематика майже не поповнювалась новими науковими доробками. В цей період великий внесок у дослідження історії ПСР зробили російські вчені, діячі та публіцисти в еміграції. Фактично перший імпульс розвитку західної історіографії есерів був даний суб’єктивно мемуаристикою російських емігрантів першої хвилі, серед яких були В.М.Чернов, В.Л.Бурцев, Б.В.Савінков, А.А.Аргунов [19, 21].

З початку 1970-х рр. вивчення “непролетарських” партій, зокрема і партії есерів суттєво активізувались. Такі дослідники, як К.В.Гусев, В.М.Гінев, В.Г.Хорос та ін., зберігаючи приналежність до ортодоксально марксистської схеми, ввели в науковий обіг деякі нові джерела з історії ПСР [14, 15].

У 1972 р. М.І.Леоновим була опублікована перша з часів революції 1905–1907 рр. робота про зародження, утворення та діяльність партії есерів, написана, головню, на раритетних та архівних джерелах. Побіжно дослідник торкнувся й історії місцевих організацій, зокрема Київського та Волинського комітетів, оцінив їх діяльність та роль на різних етапах революції, а також навіть статистичні дані про утворення місцевих осередків [17].

У 1997 р. вийшло друге, перероблене і доповнене, видання праці М.І.Леонova “Партія соціалістів-революціонерів у 1905–1907 гг.”. Автор даного дослідження відкинув марксистські підходи і схеми та поставив за мету комплексно висвітлити історію партії есерів в період революції 1905–1907 рр. 1998 р. ознаменувався фундаментальною працею К.М.Морозова “Партія соціалістів-революціонерів в 1907–1914 р.”. Застосовуючи проблемно-хронологічний метод викладу матеріалу, науковці виокремили проблеми, які, на їх думку, були найбільш актуальними для вивчення, зокрема: генезис партії, ідеологічну концепцію, програму, організацію, чисельність, соціальний склад і ряд інших проблем. Проте проблема пропаганди та агітації на місцях залишилася фактично не висвітленою навіть у таких фундаментальних працях [17, 18].

Отже, дана проблематика, особливо в географічних межах Правобережжя, залишається великою “білою плямою” історії ПСР, та, через це є надзвичайно актуальною для дослідження новим поколінням істориків. В статті ставиться мета на основі доступних архівних матеріалів описати сукупність історичних явищ та процесів, пов’язаних з агітацією та пропагандою Партії соціалістів-революціонерів в 1902–1905 рр. серед усіх верств населення.

Після розгрому організації “Народна Воля” та занепаду революційного народництва у 80-х, на початку 90-х рр. XIX ст. ніша радикального руху проти самодержавства залишилась не заповненою. Проте досить швидко, уже з другої половини 1890-х рр. її зайняли представники нової генерації народниц-

тва – соціалісти-революціонери. Своїм іменем есерівські організації, з одного боку, підкреслювали відмінність від прогресуючих соціал-демократів, з іншого, певною мірою, відділяли себе і від народництва, доктриною якого був терор та тероризм.

Початок ХХ ст. став для Партії соціалістів-революціонерів періодом бурхливого розвитку та становлення. Поряд з іншими напрямками діяльності активувалась пропагандистська та агітаційна робота серед усіх прошарків населення. Так, агітація серед інтелігенції мала, зазвичай, хаотичний характер. Есери агітували перш за все своїх колег по роботі, друзів, знайомих в душі своїх соціалістичних переконань, намагалися включити їх в місцеву партійну організацію. Тих, хто мав організаційний чи ораторський хист, залучали до агітаційної роботи. Есерівським контингентом серед інтелігенції, ставали, як правило, представники незаможної, різночинної інтелігенції, нижчого чиновництва, земські вчителі, студенти. Превалювання інтелігенції серед рядових членів партії, пояснювало її, часто, “аморфну” структуру та певну неорганізованість в питаннях агітації та пропаганди. Одним з прикладів організованої агітації серед інтелігенції може слугувати робота, проведена в м.Києві. У 1903 р. Київський комітет поставив мету вести пропаганду серед вчителів народних шкіл та студентства, в результаті якої в літню пору за містом було організовано два таємних зібрання вчителів, які переросли в антиурядові демонстрації. Така активна пропаганда не могла не привернути увагу поліції, яка вже до кінця літа заарештувала більшу частину найактивніших учасників зібрань, що відчутно завадило подальшій агітаційній роботі серед інтелігенції [20, с. 98].

У травні 1903 р. з середовища народних вчителів утворився “Союз народних вчителів ПСР”, який вже до кінця року мав представництва в 10 губерніях, у тому числі в Київській та Подільській. Члени союзу використовували для своєї пропаганди “курси” народних вчителів, постачали охочих літературою, а також вели досить активну агітацію серед селян [17, с. 44].

Велась агітаційна робота і серед студентства, якому в майбутній революції відводилась одна з ключових ролей. У 1903–1904 рр. майже в кожному університеті імперії були таємні гуртки есерів. Так, наприклад в 1903 р. в м.Одесі утворилась “Студентська соціал-революційна організація Новоросійського університету”, а в м.Києві діяла тісно пов’язана з нею “Група студентів-революціонерів”, яка присвячувала всі свої виступи С.В.Балмашову, убивці міністра внутрішніх справ Д.С.Сіпягіна (1853–1902). У містах Київ, Житомир, Луцьк, Кам’янець-Подільський, есери розповсюджували прокламації також серед учнів старших класів, і така форма пропаганди набула широкого розмаху. Звичайно, значна частина загітованого учнівства в найближчому майбутньому вступала в есерівські організації, що суттєво підживлювало їх ряди [17, с. 45].

Розуміючи, що для успішної масової пропаганди і агітації, потрібно підготувати відповідну кількість літератури, Центральний Комітет ПСР та місцеві осередки з перших днів свого існування докладали великих зусиль для ґрунтовної підготовки та організації видавничої справи. Загалом, за 1902–1903 рр. було

видано 76 різноманітних друкованих видань, загальним обсягом 697 000 примірників [20, с. 111-112]. За нашими підрахунками на Правобережжі розповсюджувалась близько 1/20 частина видань від загального обсягу. Окрім центральних періодичних видань (“Революційна Росія”, “Вісник Російської Революції”, “Летючий Листок”, “Минуле”), великі місцеві комітети також видавали свої газети і журнали, часто виготовляючи їх на гектографах. Так, у м.Києві місцевим осередком видавалися газети “Селянин” та “Добра новина”. У травні-червні 1905 р. Білоцерківська організація спеціально для селян видавала “Селянську газету”, розмножену на гектографі [2, арк. 34].

Більша частина літератури, через брак необхідного друкарського устаткування і постійні обшуки, завозилась з закордону. Особливо це стосувалось найбільш об’ємної за кількістю аркушів літератури – книг і журналів. Література нелегально переправлялась в Росію. Шляхів “доставки” було кілька: контрабанда в подвійних стінках валіз та скринь, переправлення морем на невеликих суднах, і навіть транспортування через Північний Льодовитий океан, північніше прокладених торгівельних маршрутів. Цей спосіб був пов’язаний з великим ризиком для кораблів та екіпажу потрапити в льодову пастку, проте давав можливість перевезти одразу максимальну кількість літератури [20, с. 112-113].

У Росії друкувались в основному газети, брошури та прокламації, які можна було виготовляти з мінімальними витратами та на примітивному обладнанні. У 1902 р. у ПСР функціонували три загальнопартійних друкарні, які розташовувались у містах Пензі, Чернігові та Житомирі. Житомирська друкарня, окрім загальнопартійних видань, обслуговувала потреби у літературі комітетів Правобережжя: Київського, Волинського та Подільського. Однак, до кінця 1902 р. усі три загальнопартійні друкарні були викриті, а їх працівники заарештовані. Тому уже наступного року кількість місцевих друкарень помітно зросла. Есери перестали концентрувати усі потужності в загальнопартійних друкарнях, які було значно легше викрити і розпорошили друкарське устаткування в регіонах по комітетах. Так, у 1903 р. партія мала дві загальнопартійні друкарні та 9 локальних, дві з яких розташовувались в м.Одесі. Діяла, хоча й недовго, друкарня і в м.Києві. Тактика розпорошення принесла свої плоди, оскільки поліції стало складніше виявляти невеликі видавництва. Деякі з них (Одеське, Катеринославське) існували по кілька років, однак навіть найбільш законспіровані видавництва все ж викривалися поліцією [20, с. 109].

Розповсюдження літератури також мало свою тактику і проводилось, в основному, трьома способами: роздачею, розкиданням та розклеюванням (розкидання та розклеювання відбувалось переважно в нічний та ранковий час). Першим способом розповсюджувались журнали, газети та брошури, другим – в основному прокламації для робітників і селян. Зрідка практикувалась розсилка прокламацій поштою. Такі шляхи розповсюдження були не надто ефективними, і левова частка літератури потрапляла до рук поліції, проте більш ефективного механізму есери, як і інші революційні партії, запропонувати не могли.

Перша половина 1904 р. у житті місцевих організацій ПСР на Правобережжі протікала доволі мляво. Гуртки та організації потерпали під ударами поліції, хоча стала проглядатися тенденція повільного зростання їх чисельності. Так, навесні 1904 р. відновила роботу Житомирська група, відроджувались локальні осередки на Волині та Поділлі, зокрема в містах Луцьку та Кам'янці-Подільському. У м.Києві ж, навпаки, постійні арешти та облави не давали змоги налагодити роботу та змушували есерів переховуватись у глибокому підпіллі. У червні того ж року в м.Києві поліція викрила великий склад революційної літератури, а в липні – друкарню. Через вищезазначені причини, активність Київського комітету в цей час була незначною. Загалом, різко скоротилась агітаційна робота, особливо серед селян. Якщо в 1902–1903 рр. в кожному номері “Революційної Росії” друкувалися статті про успіхи агітації в селянському середовищі, то за 1904 р. в газеті немає жодної статті, присвяченій даній тематиці [14, с. 48].

Звичайно уся сукупність вищезазначених чинників не могли не відобразитись на поживленні роботи партійних осередків, які досить швидко набирали сили. Зокрема на той час на Правобережжі відновила свою діяльність “Житомирська робітнича організація”, повністю відродилися Волинський та Подільський комітети ПСР. У м.Києві запрацювали нові підпільні друкарні. Всі партійні організації, в тому числі й Правобережжя, нарощували видавничтво прокламацій та брошур. Кожен комітет, кожна група намагалися використати в своїх інтересах навіть незначні помилки та невдачі уряду, які подавались як докази неминучої загибелі існуючого ладу. Так, Київський комітет випустив прокламацію “Робітниче слово, №1”, Волинський – “Що треба пам'ятати трудовому селянству”. Центральний комітет ПСР за другу половину 1904 р. видав майже в 2 рази більше літератури ніж за зиму-весну того ж року. Велика кількість агітаційних брошур була поширена серед військовослужбовців та селян [20, с. 153].

Отже, новий підйом революційного руху призвів до посилення репресій в середовищі есерів з боку поліції. Знову були проведені чисельні арешти в містах, зокрема у м.Києві. Проте, незважаючи на протидію царського режиму, ПСР змогла до кінця 1904 р. подолати структурну кризу та зайняла вичікувальну позицію. Діяльність ПСР на Правобережжі в кінці 1904 р. характеризувалась певним затишшям, проте простежувалось зростання кількості есерівських осередків та чисельності задіяних у них людських ресурсів. В умовах наростаючої революційної ситуації будь-яка акція властей могла викликати суспільний вибух, який есери планували спрямувати в потрібне для них русло.

Російська імперія зустріла 1905 р. в тривожному очікуванні соціального вибуху. Частішали робітничі страйки, зростали революційні партії, дух революції ставав захопленням молодого покоління. Революційна напруженість у російському суспільстві досягала своєї критичної межі. Початок січня 1905 р. відзначався страйком робітників на Путилівському заводі у м.Санкт-Петербурзі, які висували не тільки економічні, але й політичні вимоги. На

заклик петербурзьких комітетів більшовиків та есерів пролетаріат міста підтримав страйкуючих загальним політичним страйком, у якому незабаром взяли участь до 150 тис. осіб [22].

У цей час організатор та керівник “Зібрання російських фабрично-заводських робітників Санкт-Петербурга” священник Г. Гапон (1870–1906), який виступав рішучим супротивником радикальних методів боротьби, запропонував робітникам план організації мирної ходи до царя. Текст вірнопідданської петиції царю склали заздалегідь. На зборах робітників міста до петиції, під впливом революційних партій, включили поряд з економічними вимогами й політичні: передача землі селянам, скликання Установчих зборів, свобода слова, друку, робітничих союзів, припинення війни з Японією, відокремлення церкви від держави [13, с. 573]. Зранку 9 січня на вулиці С.-Петербурга вийшло більше 150 тисяч робітників з сім’ями. У місцях найбільшого скупчення робітників у центрі міста, а також біля Зимового палацу мирна демонстрація була розстріляна рушничним вогнем урядових військ, внаслідок чого за увесь день загинуло більше 1 тис. і було поранено до 2 тис. осіб.

Події “кривавої неділі” 9 січня 1905 р. сколихнули всю країну, різко зроста активність страйкового руху: у січні 1905 р., за далеко не повними офіційними даними, страйкувало понад 440 тис. робітників (з них від 30% до 60% – з політичних мотивів), а в лютому – близько 300 тис. чоловік. Загальна кількість страйкуючих у січні-лютому 1905 р. приблизно на 200 тис. чоловік перевищувала кількість учасників страйкового руху за попередні чотири роки (1901–1904 рр.). Зростала кількість селянських виступів [22].

Таке масове й бурхливе розгортання революційного руху сприяло зростанню революційних есерівських організацій та активізувало видавничу і пропагандистську діяльність. Так, Київській комітет мав свою законспіровану друкарню (у лютому 1905 р. вона зазнала розгрому, проте дуже швидко відновилася), гектограф та мімеограф, за допомогою яких видавались як загальнопартійні так і місцеві прокламації та відозви. Масово видавались: програмний документ “Проект програми ПСР”; відозви до робітників (“В боротьбі здобудеш ти право своє”, “Доля працюючого люду”), солдат (“До усіх чинів армії та флоту”) і селян (“Селянський рух”, “Земля і Воля”, “Становище російського селянства”, “Щодо селянського повстання”, “Браття селяни”). Основний акцент в роботі комітету робився на розширення пропаганди серед усіх верств населення, передусім, селян. З цією метою всередині Київського комітету була сформована селянська група, яка займалась виключно діяльністю серед селян [1, арк. 5-8].

Агітація проводилась як шляхом зібрань та демонстрацій, так і шляхом розповсюдження пропагандистської літератури, а також формуванням так званих “Робітничих бібліотек”. До того ж запроваджувалися нові методи агітації, наприклад, “летючі гуртки”. Принцип роботи “летючих гуртків” полягав у тому, що гурткові заняття серед робітників та селян проводилися за допомогою пересувного агітпункту, який рухався від села до села, охоп-

люючи тим самим значну територію. Створювались також і “летючі бібліотеки”, які діяли за тим самим принципом. У травні 1905 р. для кращої координації дій в структурі партії була проведена реорганізація, в ході якої усі українські комітети ПСР були об’єднані під загальним крилом обласної організації, що підпорядковувалася безпосередньо ЦК ПСР. Самі організації перейшли від гурткових занять до масової агітації, почали частіше організувати мітинги та демонстрації [12, с. 150].

У червні 1905 р. на І з’їзді “Селянського Союзу ПСР”, його структуру було дещо реорганізовано, переглянуто та оптимізовано принципи агітаційної роботи серед селян. За прикладом соціалістів-революціонерів Київської губернії чітко окреслювалася тактика дій в селянському питанні. “Селянський Союз ПСР” було перейменовано на “Центральний Селянський Союз ПСР”, до якого від ЦК ПСР був призначений спеціальний представник. Основним пунктом в агітаційній програмі були заклики боротьби з самодержавством, скликання Установчих Зборів, утворення демократичної республіки. Селян підбурювали до непокори, утворення бойових дружин, самовільного переділу землі, аграрного терору, закликали вступати до селянської групи Київського комітету та Селянського Союзу ПСР, який, на Київщині користувався відчутним впливом [9, с. 38]. Загалом, у Київській губернії, пропаганда серед селянства була налагоджена ще до революційних подій початку 1905 р., що дало змогу ефективно та перманентно нарощувати сили в даному напрямі. Найбільш масово пропаганда проводилась у Сквирському, Звенигородському, Канівському, Радомишльському, Чигиринському та Таращанському повітах. Поряд з зростанням Київського губернського комітету, спостерігається також тенденція розростання структури ПСР, масове утворення невеликих місцевих осередків. На Київщині місцеві організації есерів діяли майже у кожному місті та містечку. Так, влітку 1905 р. широку діяльність розгорнула Черкаська група ПСР, яка мала свій гектограф та печатку. У вересні 1905 р. лідера групи Х.Дранова заарештували, а в його квартирі поліція знайшла друкарське приладдя та есерівські прокламації. У зв’язку з арештами невдовзі група розпалась [8, арк. 111].

Особливо активно розвивались організації у містах Біла Церква, Володарка, Канів, Васильків, Сміла та інших. Так, організація в Білій Церкві нараховувала 11 членів, більшість з яких були євреями за національністю. Її лідер Ф.Бас проводив гурткові заняття, агітував місцеву інтелігенцію та селян. Організація отримувала літературу від Київського комітету, яка розповсюджувалась по навколишнім селам, охоплюючи Васильківський та Канівський повіти. У травні-червні 1905 р. організація спеціально для селянського населення видавала “Сільську газету”, розмножену на гектографі [1, арк. 10]. За схожою схемою діяли й інші місцеві осередки. Основною сферою їх діяльності була пропаганда на місцях. Проте успішність пропаганди цілком залежала від наявності в організації працівника з ораторськими та організаторськими здібностями, що траплялось не так часто.

Загалом, через посилену агітацію та підбурювання селян, на Київщині в першій половині 1905 р. відбулося близько 200 масових селянських виступів, які проходили у формі, як мирних демонстрацій, так і масових заворушень. Селяни виступали за скорочення робочого дня до 8 год., збільшення зарплатні у 4 рази до 1 руб. в день замість 20-25 коп. та покращення умов праці. З початку 1905 р., особливо з середини весни, Волинський комітет постійно нарощував пропагандистську діяльність, особливо серед селян. У м.Житомирі 1 квітня 1905 р. був знайдений склад літератури, загальною чисельністю 2,5 тис. примірників різноманітних брошур та прокламацій, виданих Волинським комітетом. Це був перший тривожний сигнал для поліції щодо пожвавлення пропагандистської діяльності есерів в губернії [3, арк. 58].

Незважаючи на відчутний підйом у 1905 р., агітація на Волині була поставлена на менш ґрунтовну та системну основу, порівняно з Київською губернією. Це частково пояснюється тим, що у Волинській губернії Селянський Союз мав відчутно менший вплив. Фактично він на Волині активно не діяв, лише відомі поодинокі випадки пропаганди від його імені за допомогою студентів місцевих закладів, а також заїжджих агітаторів. Попри пасивність Селянського Союзу, пропаганда серед селянства навесні-влітку 1905 р. набула значного розмаху, особливо в Житомирському, Новоград-Волинському, Овруцькому, Рівненському, Луцькому та Кременецькому повітах. Найбільш жваво також робота йшла в районах навколо великих осередків ПСР, зокрема в містах Любар, Заморовці, селах Велика Клитна Старокостянтинівського повіту, Кожушки та Киянка – Новоград-Волинського, Дедеркали – Кременецького, Немовичі та Сарни – Луцького. Активними пропагандистами у Житомирі були студенти Віктор Масюкевіч, Юда Коварський та київський міщанин Микола Ємельянов, які мали доступ до літератури та явок. [5, арк. 17].

Поряд з вищезазначеними прокламаціями, виданими Волинським комітетом ПСР, розповсюджувались також прокламації Центрального Комітету (“17 лютого 1905г.”, “Становище російського селянства”, “Студентам”), Київського (“Селянський рух”, “Земля і Воля”, “Щодо селянського повстання”), Гомельського (“Царський маніфест”) та Петроградського комітетів (“До всіх селян”), а також видання Селянського Союзу (“Не платіть податей, не давайте рекрутів”) [2, арк. 18].

Незважаючи на масову агітацію в селянському середовищі, в 1905 р. селянських виступів, спровокованих есерами на Волині майже не зафіксовано. Це можна пояснити, передусім, консерватизмом волинського заможного селянства, яке значною мірою зберігало “віру в доброго царя”, а в усіх своїх злиднях звинувачувало польських магнатів й уніатську церкву.

Потужним фактором, який значною мірою нівелював ефективність пропаганди та революційної діяльності есерів на Волині, була видавнича та агітаційна діяльність Почаївської лаври, що стала оплотом консерватизму в регіоні.

Окрім пропаганди серед селян у Волинській губернії, зважаючи на те, що вона була прикордонною, велась також активна пропаганда в армії. З цієї

метою друкувались, розмножувались та розповсюджувались прокламації “Чому у нас війна і як її позбутись”, “Звідки пішла російсько-японська війна”, “Російським солдатам”. У липні 1905 р в Добровицькій волості Рівненського повіту поширювались брошури “Піднімайтесь солдати”, що видрукувані у Рівному тиражем 350 примірників [4, арк. 76-78, 718, 750]. Пропаганду есери проводили і серед студентів та учнів гімназій. Так, в с.Дедеркалі Кременецького повіту поширювались прокламації “Студентам”, приурочені до 14 червня 1905 р., звернені до учнів вчительських семінарій. За літо Волинський комітет видав велику кількість прокламацій та брошур. Серед них: “Земля і Воля”, “Повідомлення про Одеські події”, “Річний звіт Волинського комітету”, “До залізничних робітників”, “З приводу робітничого страйку”, “З приводу процесу Петра Сидорчука” [11, с. 30].

Великий внесок у виготовленні та поширенні прокламацій на Правобережжі зробив Одеський комітет ПСР. За кількістю виданих в 1905 р. прокламацій він займав одне з перших місць серед усіх комітетів Російської імперії, дещо поступаючись лише Московському та ЦК ПСР. Загалом, у 1905 р., комітетом видавалось близько 40 різноманітних прокламацій, загальним тиражем 300 тис. примірників, значна частина яких поширювалась у Київській, Волинській та Подільській губерніях. Найпоширенішими серед них стали “Хитра механіка”, “Падіння самодержавства”, “Відозва Гапона до селян”, “Подвиги царизму”, “Відозва повсталих матросів броненосцю Потьомкін”, а також газета “Вечірні та театральні новини”. Для агітації в армії Одеською групою солдат окремо видавались “Листки для солдат”. Спеціально для пропаганди серед робітників передруковувались “Робітничі листки”, що видавались Катеринославським комітетом ПСР [16, с.177-178]. Через усі ці прокламації червоною ниткою проходили заклики до бунту, повстання, знищення самодержавства, об’єднання сил міста й села: “Товарищи, революционное восстание наш лозунг. И да пребудет оно до тех Пор, пока не совершится дело революции! За работу!” [10, с. 22].

Відчутно активізувалась діяльність есерів Подільського комітету. На початок 1905 р. у м.Кам’янець-Подільському есери вже мали бюро, члени якого “займались перевезенням нелегальної літератури” з-за кордону. Про діяльність бюро свідчили факти вилучення поліцією у липні-жовтні 1905 р. великої кількості нелегальної літератури ПСР у прикордонних селах Гринчук та Гуків – це газети “Революційна Росія” та прокламації “Нічого з нами не поробиш”, “Хватило б на всіх землі, якщо б її розміряти правильно”, “Ех пора б вам, браття, порозумнішати” [6, арк. 70].

Завдяки агентурній інформації було затримано нелегальну літературу у жителя м.Кам’янець-Подільського І.Рубінштейна в кількості 5 539 примірників – це номери газети “Революційна Росія”, брошури “По питанням програми та тактики”, прокламації “Завдання майбутнього” та інші. Також у І.Рубінштейна вилучили засоби для таємного перенесення літератури. Нелегальний вантаж був перехоплений поліцією також у будинку Ш.Рофмана. У нього, крім

вищезгаданої літератури, знайдено прокламації ПСР “Як дивляться соціал-революціонери на селянство” та “До робітників, товаришів” [7, арк. 12-13].

А тим часом, революція наближалась до своєї кульмінаційної точки. 10 грудня 1905 р. в Москві спалахнуло повстання пролетаріату. Це повстання підготували спільними зусиллями більшовики та есери, сподіваючись що воно підштовхне російське суспільство до відкритої форми боротьби з режимом. Услід за Москвою, заворушення відбулися в багатьох великих містах Російської імперії. Одночасно з акціями в інших містах, есери планували виступити і в м.Києві. Київський комітет ПСР, спільно з київськими анархістами готували великий збройний виступ на 14 грудня, проте їм на заваді стало Київське охоронне відділення Міністерства внутрішніх справ. Напередодні виступу, 10 грудня поліція заарештувала під час зібрання всю верхівку Київського комітету ПСР. Загалом, протягом 10-12 грудня до в'язниці потрапили 33 впливових київських есери, що, по суті знекровило Київський комітет. Завершальним штрихом розгрому есерів у м.Києві став арешт арсеналу з бомбами та друкарні Київського комітету, до якої невдовзі завезли нове устаткування. Після таких драматичних подій, Київський комітет був, практично, знищений, тому у наступному, 1906 р., його довелось піднімати “з нуля” [2, арк. 16].

Провал повстання в Москві та в інших містах Російської імперії призвів до спаду революційної діяльності. Арешти та репресії проти діячів революційного руху серйозно підірвали всі без виключення революційні партії. На Правобережжі есерівські організації дуже сильно постраждали. Окрім розгромленої Київської організації, масові арешти пройшли в містах Житомирі, Білій Церкві. Революція в країні пішла на спад.

Загалом, у період з 1902 по 1905 рр. в структурі ПСР пройшли відчутні структурні та якісні зміни. Вона пройшла метаморфозу від підпільної змовницько-терористичної організації до партії, орієнтованої на маси і здатної очолити суспільство в разі широкомасштабної революційної боротьби. Основними напрямками діяльності есерівських організацій залишалися пропаганда й терор, за допомогою яких вони намагались впливати на суспільство. Зокрема, пропаганда і агітація впродовж даного періоду розвивались стрімкими темпами, охоплювали не лише селянство, як основну політичну опору есерів, а й інтелігенцію, пролетаріат та армію. Були також налагоджені механізми агітаційної роботи, якісно та кількісно вирости об'єми пропагандистської літератури. Цьому, безперечно, сприяла поява нових друкарень як, зокрема, в українських губерніях, так і в Російській імперії в цілому. Проте, слід зауважити, що як і в попередні роки, партія не мала повноцінної самостійної тактики та не контролювала стихійний розвиток суспільного революційного руху, немовби, “пливучи за течією” подій та перебуваючи в фарватері більш впливових революційних сил, лідерів революційного руху – соціал-демократів.

Примітки:

1. Центральний державний історичний архів України у м.Києві, ф.274, оп.1, спр.1049.

2. Там само, ф.275, оп.1, спр.1117
3. Там само, ф.442, оп.855, спр.6.
4. Там само, ф.1335, оп.1, спр.295.
5. Там само, спр.388.
6. Державний архів Хмельницької області, ф.228, оп.1, спр.7244.
7. Там само, ф.281, оп.1, спр.7877.
8. Державний архів Російської Федерації, ф.102, оп.1906, спр.9.
9. Революционная Россия. – 1905. – № 65.
10. Революционная Россия. – 1905. – № 69.
11. Революционная Россия. – 1905. – № 72.
12. Второй период революции 1906–1907 годы / [под ред. Г. М. Деренковского (отв. ред.), Г. В. Богданова, А. В. Пяковского и др.]. – М.: Издательство АН СССР, 1957–1963. – Ч. 1: Январь – апрель 1906 года, кн. первая. – 1957. – 1149 с.
13. Замковий, П. В. Нові документи з історії революційної боротьби селян у 1905 р. / П. В. Замковий, Л. Я. Демченко // Архіви України. – 1986. – № 1. – С. 40-46.
14. Гусев, К. В. Партия эсеров: от мелкобуржуазного революционаризма к контрреволюции. (Исторический очерк) / К. В. Гусев. – М.: Мысль, 1975. – 382 с.
15. Гинев, В. Н. Борьба за крестьянство и кризис русского неонародничества. 1902–1914 гг. / В. Н. Гинев. – Л.: Наука, 1983. – 335 с.
16. Зекцер, А. 1905 рік на Поділлі. / Аркадій Зекцер. – Вінниця, 1925. – 143 с.
17. Леонов, М. И. Партия социалистов-революционеров в 1905–1907 гг. / М. И. Леонов. – М.: РОССПЭН, 1997. – 512 с.
18. Морозов, К. Н. Партия социалистов-революционеров в 1907–1914 гг. / К. Н. Морозов. – М.: РОССПЭН, 1997. – 623 с.
19. Савинков, Б. В. Воспоминания террориста./ Борис Савинков. – М., 1991. – 198 с.
20. Спиридович, А. И. Партия Социалистов-Революционеров и ее предшественники. (1886–1916)/ А. И. Спиридович. – Петроград: Военная Типография, 1918. – 627 с.
21. Чернов, В. М. В партии социалистов-революционеров: воспоминания о восьми лидерах. / В. М. Чернов. – СПб., 2007.
22. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Революція_1905—1907

Резюме

В статті проводиться спроба розкрити агітаційну та пропагандистську діяльність організацій Партії соціалістів-революціонерів на Правобережній Україні в 1902–1905 рр. Стаття створена на основі архівних документів, містить дані про особливості форм і методів діяльності есеровських організацій, характеризує найбільш активні партійні ячейки та їх лідерів.

Ключові слова: Партія соціалістів-революціонерів, есери, крестьянство, інтелігенція, пропаганда, агітація.

Одержано 17 квітня 2013 року

УДК 94(477)“1917”

В.С.Лозовий

Політика історичної пам'яті Центральної Ради (1917 р.)

У статті зроблено спробу з'ясувати процес формування Центральною Радою політики історичної пам'яті, показати як українська історія, історична пам'ять була інструменталізована українським національно-визвольним рухом і використана у політичній боротьбі після Лютневої революції 1917 р.

Ключові слова: політика історичної пам'яті, українська історія, Центральна Рада, національно-визвольний рух, Б.Хмельницький, Переяславська Рада, легітимність.

Після проголошення суверенітету і становлення державності перед Україною постала проблема подолання радянської спадщини, відновлення національної системи ідеалів та цінностей і консолідації навколо завдань національно-державного будівництва. Як відомо, одним з основних факторів становлення національної свідомості, і відповідно, державотворення є історична пам'ять. У наш час широко розгорнулися дискусії, фактично ідеологічні бої, навколо формування національної свідомості та історичної пам'яті українського народу, трактування знакових подій та постатей вітчизняної історії, що впливає на життя суспільства і навіть визначає характер політичних процесів.

Подібні процеси мали місце й після Лютневої революції 1917 р., коли Україна стала на шлях побудови власної держави, що гостро поставило на порядок денний проблеми національної самоідентифікації та історичної пам'яті. Дослідження історичної пам'яті за допомогою нових наукових підходів та методів (зокрема цивілізаційного та соціокультурного) дасть можливість більш адекватно висвітлити фундаментальні проблеми формування української нації та державного будівництва в добу революції 1917–1921 рр.

Автор ставить за мету з'ясувати процес формування політики історичної пам'яті Центральною Радою, показати як українська історія, історична пам'ять була інструменталізована українським національно-визвольним рухом і використана у політичній боротьбі після Лютневої революції 1917 р.

Проблеми історичної пам'яті досліджували В.Масненко, В.Солдатенко, Ю.Зерній, О.Трегуб, В.Піскун, А.Киридон, Л.Зашкільняк. І.Колісник та ін. Глибоко та всебічно різні аспекти історичної пам'яті з'ясували автори наукового збірника “Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять”, колективної монографії “Історія – Ментальність – Ідентичність. Вип. IV. Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття” та опублікованих матеріалів круглого столу “Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність” [1]. Однак у запропонованому автором формулюванні зазначена проблема не вирішувалася.

На початок Лютневої революції 1917 р. українське суспільство, більшість якого складало селянство, одночасно перебувало в кількох цивілізаціях. Значна його частина (село) сповідувала цінності традиційної (аграрної) цивілізації, де домінували усна історична традиція, консерватизм, сталість, повторення. Традиційне суспільство прагне до відповідності сьогодення минулому, яке оцінюється як позитивне та зразкове і націлене на консервацію цінностей минулого. Друга, дуже незначна частина суспільства, сповідувала цінності модерної (індустрально-ліберальної) цивілізації, що характеризується домінуванням письмової історичної традиції і яка націлена на інновації та майбутнє.

Важливим засобом легітимації українського національно-визвольного руху і його політичної боротьби було відродження колективних ідентичностей, передусім історичної, а через неї і національної, здатних з'єднати національний рух, що ширився після Лютневої революції 1917 р., з подіями минулого, що залишилися в колективній пам'яті широкого загалу українців. Тому М.Грушевському та діячам Центральної Ради, з огляду на рівень національної та політичної свідомості українського народу для розширення соціальної бази у боротьбі за державність слід було переконати широкі народні маси, що минуле, образи якого явно чи латентно, залишилися в історичній пам'яті українців, продовжує жити в сьогоденні, оскільки пов'язане із історичними прецедентами та традиціями. Відтак, поширення історичних знань, відродження історичної пам'яті мало запустити механізм відтворення знакових, сакральних для народу подій та постатей і формувати національну свідомість.

Найбільше значення для формування національної свідомості мала історична пам'ять про Тараса Шевченка, козацький період, діяльність Б.Хмельницького та І.Мазепи. Але в ситуації, коли Центральна Рада проголосила курс на створення української державності у формі автономії, пріоритетною стала проблема обґрунтування традиції української державності. Такий підхід давав можливість перетворити неісторичну націю в історичну, створити державу і стати повноправним суб'єктом історії. Діячі та прибічники Центральної Ради обрали тактику використання окремих періодів національної історії для легітимації боротьби за автономію, національно-культурний розвиток.

Історичні сюжети широко використовувалися для аргументації громадсько-політичної позиції політичних та національних сил, для обґрунтування тогочасної ситуації в Україні та її місця в історичному просторі. За основу подачі матеріалу бралася концепція українського національного відродження, яка обґрунтовувала законність історичного права українців на власну державність, мову та культуру.

Одразу після Лютневої революції розпочалася спочатку спонтанна, а надалі організована кампанія за реанімацію історичної пам'яті українців. Передусім постала проблема історичних витоків, національної ідентифікації українців. У Російській імперії існувала канонізована державною версія історії України як складової історії Росії. Стосовно українського суспільства вона функціонувала як ідеологічна норма, що мала забезпечити формування мало-

російської свідомості українця, відчуття його як частини триєдиного російського народу, і відповідно, переконання про невіддільність України від Росії.

На численних з'їздах, зборах, маніфестаціях піднімалася проблема національної ідентичності. Так, на Харківському селянському з'їзді український есер А.Заливчий задається питанням “Чиї сини яких батьків? – називали нас всяко, але ніколи не називали українцями...” [2]. Бувало, що після роз'яснювальної роботи селяни чи не вперше задумувалися над своєю національною приналежністю і визнавали себе українцями.

Українські діячі, переслідуючи політичну мету, поширюючи історичні факти серед широкого загалу населення, намагалися, щоб розуміння сучасності сприймалося крізь призму минулих подій. Минуле в статтях, відозвах, промовах, подавалося в рамках розробленого українськими істориками та письменниками національного наративу. Йому властивий дискурс повернення до витоків національної ідентичності, повернення національних традицій. Українців переконували, що політика царизму призвела до національної амнезії, але історичну пам'ять треба відродити через засвоєння справжньої, правдивої історії. Пропонувалася така модель історичного минулого, яка сприяла консолідації українського народу у боротьбі за свої історичні права.

Ставилося завдання знівелювати в свідомості українців російську версію минулого, легітимізувати українське національне минуле саме як українську історію, а не як частину російської історії і тим самим показати, що Україна мала свій, відмінний від Росії, спосіб існування в історії і його тільки треба поновити і продовжити. Це мало велике світоглядне, ідеологічне значення, оскільки розбивало твердження, що українці та росіяни один народ і ніяких особливих національно-політичних прав Україні не треба.

Події української історії, історична пам'ять політично та ідеологічно актуалізувалися. Найбільш придатними фактами національної історії для використання з політичною метою були події героїчного козацького періоду. Лише у деяких відозвах простежується поєднання історії давньої Русі та України [3].

Серед значущих історичних подій провідне місце зайняла ідея українського державотворення XVII ст. Основні засади цієї ідеї подавалися так: у середині XVII в Україні в результаті антипольського повстання Б.Хмельницький створив державу у формі демократичної республіки. Ця держава не змогла вистояти, проте частина українських земель зберегла залишки автономії та самоврядування, а з ними і традиції державності та демократії. Внаслідок діяльності гетьмана та козаків державницька ідея стала для наступних поколінь українців своєрідним заповітом у боротьбі за національне визволення та відродження державності.

Українські діячі боротьбу за автономію України прагнули скерувати в державно-правове поле і надати законності своїм домаганням. У пропагандистській кампанії Центральної Ради Переяславська Рада та підписана угода оцінювалася як міжнародний договір, що гарантував державну автономію України. Домінувала така історико-правова інтерпретація акту 1654 р., обґрун-

тована М.Грушевським: Україна добровільно приєдналася до Московської держави з умовою збереження своїх державних прав, але Романови незаконно позбавили Україну прав і порушили ухвалений договір. З усуненням Романових український народ “заявив про найскоріше втілення широкої національно-територіальної автономії” [4, с. 86].

Колективна пам’ять породжує проблему справедливої пам’яті, оскільки вона, на думку П.Рікера, представляє собою пам’ять про моральний обов’язок здійснювати справедливість або припускати можливість її втілення [5, с. 9]. Відповідно українські діячі, інтерпретуючи українсько-російські взаємини стверджували, що у XVII ст. український народ “єднався з Московською державою як рівний з рівним, як брат з братом, маючи за собою закони і права” [6]. Але надалі Російська держава не дотрималася угод, скасувала вольності українців і їх закріпачила. Тому треба відновити справедливість, а саме, попередній статус. Наголошувалося, що “ми не просимо нічого більше ніж раніш договорено на Переяславській Раді”, лише надати Україні автономію.

У підсумкових резолюціях національного конгресу (квітень 1917 р.) констатовано, що сучасні вимоги українців є результатом “нашого історичного життя і реальних потреб”. Гасла автономії та федерації були висунуті українським народом ще в XVII ст. і “в сей момент ми будем тільки продовжувати історичний процес котрий перервався на 250 років” [7]. Основною політичною метою українського руху було відновлення автономії України, і ця мета була легітимізована прецедентом існування держави у минулому.

Надалі аргумент порушення Росією Переяславських угод широко використовувалися на місцях. Причому, часто акцент робився на державно-правових відносинах, констатації незаконності дій московської влади. Так, Крелевецька управа у зверненні до Тимчасового Уряду закликала відновити автономію України на засадах якої вона приєдналася до Росії, “тим більш, що формально вона не знищена основним законом Російської держави” [8, с. 72]. А у постанові віча населення Чигиринщини вимагалось надання автономії Україні і висувалася вимога негайно повернути незаконно відібрані московськими царями права і вольності українського народу [9].

Отже, діячі українського національно-визвольного руху сформували проукраїнський погляд на минуле і активно поширювали його в маси. Інструментом реалізації такого погляду слугувала теза про порушення Переяславського договору і подальшого гноблення Росією України. Ця констатація мала на увазі дезавувати Переяславську угоду, оскільки монархія Романових впала і відповідно присяга, дана в 1654 р., не діє.

В агітаційно-пропагандистській кампанії боротьби за автономію особливо наголошувалося на негативному впливові Росії на українську історію, на розвиток українського народу. Стверджувалося, що українці відчули найбільший гніт, ніж будь-яка інша нація, але ніколи вони не мирилися з ярмом самодержавства і боролися за автономно-федеративний устрій: “Коли Україна була вільною, була республікою, вона була дужою, багатою, освіченою дер-

жавою” [10]. Наводився показовий приклад, що у XVII ст. весь український народ був письменними. Але надалі, 300 років російський уряд гнітив і вбивав національність, культуру позбавляв українців волі.

Для створення яскравого та позитивного образу України та українців, що мало сприяти самоідентифікації, використовувалося антиномічне протиставлення українського свободолобства та демократії російському самодержавству, деспотії, кріпацтву. У квітні 1917 р. М.Ткаченко, обгрунтовуючи потребу запровадження самоврядування та автономії в Україні, виводячи їх витoki з давніх часів, констатував, що український народ завжди любив свободу. Автор проводить думку, що самоврядування та свобода, як основа автономії, були притаманні Україні здавна. Демократизм та егалітаризм українців відзначали у своїх відозвах соціал-демократи стверджуючи, що за батька козацького Богдана український народ вигнав зі своєї землі усіх панів, “сам народ став на ній паном і завів у себе демократичну республіку” [12].

У більшості пропагандистських акцій українського руху царизм подається як своєрідна концентрація суспільного зла та винуватець негативних процесів української історії. П.Феденко у газетній статті писав, що “замість самоврядування забезпеченого договорами, московський уряд міг дати Україні сильне центральне правительство, замість вільного народного розвитку – рівність рабів перед всевласним паном – московським самодержавним царем”. Автор констатує: в XVII ст. чужинці писали, що під православним московським царем українці терпіли “тірше турецької муки і єгипетської неволі” [13].

Отже Росія, репрезентована царською владою, змальовується агресивно-репресивною силою, яка постійно обмежує і врешті нівелює українські права. Культивування самосвідомості колективної жертви царського обману та утисків мало стати важливим джерелом національної мобілізації.

Для легітимації в свідомості мас українських національних домагань використовувався Перший Універсал Центральної Ради. Навіть сама назва даного державного акту – універсал – повинна була викликати певні історичні алузії, оскільки її запозичено з часів Хмельниччини, що підкреслювало правонаступництво автономної держави, яка мала постати, з Гетьманщиною XVII ст. Цей акт сприймався населенням як перший значний крок до автономії України, а саме як розрив з минулим підневільним становищем в Російській державі і перехід в нову суспільно-політичну якість, коли Україна знову набуває державно-політичних прав. Щоб поєднати минуле з сучасністю, зазначити спадкоємність і взаємозв’язок історії України у місті Кролевеці Чернігівської губернії після молебня та мітинга, що відбулися у зв’язку з виходом зазначеного акту, присутнім роздали Перший Універсал і переяславський трактат, як доленосні для України політичні документи [14].

У виступах українських діячів постійно піднімалися питання розвитку освіти і культури. Порівняння історичних фактів – як було колись і як стало зараз – мало на меті показати значний регрес України після приєднання до Росії. На селянському з’їзді український есер А.Заливчий стверджував: “300

літ тому ми піднялися на панів, взяли все в свої руки, жили багато і вільно. Школи розвивалися. Україна була просвіченою країною і від нас в Московщину йшли учені люди. А що ми бачимо нині? 13 грамотних на 100. Ми йшли не вперед, а назад...” [15]. Актуальні для України проблеми культури, освіти, національної еліти піднімалися проф. Сумцовим, який констатував, що в старі часи український народ був культурним, а нині Україна є “бездною, а її народ відсталим та невігласом. Це наслідок нещадної руйнівної політики уряду” [16, с. 195-196]. Професор відзначив пекучу для українців проблему провідних класів, які треба “повернути народу”.

Важливу роль в контексті використання історичної пам’яті для досягнення політичних цілей, формування національної свідомості відіграв пам’ятник Б.Хмельницькому у Києві. В українській свідомості цей пам’ятник, як “місце пам’яті”, мав контраверсійні трактування. З одного боку – він символізував визволення України з під гніту Польщі та побудову гетьманської держави, з іншого – приєднання України до Росії і подальший занепад національного громадсько-політичного життя. З огляду на символічне значення пам’ятника, тут лунали заклики відновити українську версію подій 1654 року, за якою Україна не поглиналася Росією, а була окремою складовою Росії зі збереженням багатьох державних інституцій.

При загостренні стосунків між Центральною Радою та Тимчасовим урядом чулися й радикальні промови й заклики. Так, 4 червня 1917 р. на акції протесту солдатів-українців, біля постаті Б.Хмельницького промовці зазначили, що Україну “душили царі” і якщо ліберальний уряд не дасть їй волю, то треба “зовсім розірвати з Московщиною та утворити самостійну Українську державу, яка увійде в федерацію загальноєвропейську. А не тільки російську” [17].

Особливо символічним біля пам’ятника гетьману був виступ українського діяча Стасюка, в якому він закликав “стерти з пам’яті і з п’єдесталу монумента Хмельницькому слова “волимо під царя московського” [18, с. 49].

Таким чином, після Лютневої революції 1917 р. важливе місце у поширенні ідеології українського національно-визвольного руху займали історія та історична пам’ять, які стали інструментом політичної боротьби.

На початку ХХ ст. значна частина українського суспільства сповідувала цінності традиційно-аграрної цивілізації, у яких пам’ять пов’язується з необхідністю регенерації позитивного досвіду, успадкованого від минулих часів, що актуалізується в сучасності. Крім того, низький рівень національної свідомості, фольклорність історичної пам’яті – все це й зумовило політику пам’яті Центральної Ради.

Перші заходи діячів українського руху були своєрідною реакцією на політику пам’яті старого режиму, згідно якої українці не мали власної історії, а отже і особливої історичної пам’яті. У багатьох відношеннях політика пам’яті Центральної Ради визначалась завданнями відродження національної ідентичності. Українські політичні сили прагнули втілити свої політичні проекти, звертаючись до знакових подій, авторитету знаних постатей вітчизняної історії.

За допомогою нової політики пам'яті конструювалося славне минуле, традиції українського визвольного руху, що легітимізувало політичні домагання українців.

Діячі Центральної Ради шукали витоки автономної державності в подіях славної козацької доби. Особливу роль мала відіграти пам'ять про діяльність Б.Хмельницького, який став головним уособленням української державницької традиції.

Спростування діячами українського руху імперської версії приєднання України до Росії в період Хмельниччини, констатація факту створення гетьманом автономної державності, стали основою заперечення існування в подальшому централізованої Російської держави і переходу її до федеративного устрою. Українська інтерпретація Переяславської Ради стала підґрунтям для перегляду історії та національно-політичного становища України в складі Росії.

Реанімація пам'яті про гетьманську автономну державу була важливою для зміцнення зв'язку між Центральною Радою та широкими масами, їх мобілізації на політичну боротьбу. Прийом акцентування уваги на значенні уроків 1654 р. для оцінки тогочасної політичної ситуації активно використовувався українською пропагандою. Занепад в Україні громадсько-політичного життя, освіти пояснювався занепадом державності, і відповідно обґрунтовувалася необхідність та справедливість відновлення власної держави для подальшого розвитку.

Деконструкція російського погляду на Переяславську Раду була надзвичайно важливою для формування української національної ідентичності.

Діячі Центральної Ради встановлювали та трансливали в маси зв'язок між революційними політичними домаганнями та українською свободолюбною державницькою традицією. Посилання на державницьке минуле України доказувало справедливість тогочасного політичного курсу Центральної Ради.

В умовах революційних перетворень саме активна політика пам'яті Центральної Ради була важливим ресурсом обґрунтування законності національно-державного проекту. Отже, демонстрація історичних прецедентів української державності свідчила не про сепаратистську політику Центральної Ради, а виправдовувала її легітимність історичними фактами.

Таким чином, Центральна Рада зміцнювала свій політичний авторитет і статус репрезентанта українського народу в його боротьбі за свободу та державність.

Список використаних джерел:

1. Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. Випуск 1. – К.: СтилоС, 2011. – 332 с.; Історія – Ментальність – Ідентичність. Вип. IV. Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XXI століття: колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінського, П. Серженги. – Львів, 2011. – 536 с.; Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність: матеріали круглого столу. 22 квітня 2008 р. / за заг. ред. Ю. О. Зерній. – К.: СД, 2008. – 60 с.

2. Народня воля. – 1917. – 27 травня.
3. Черниговская земская газета. – 1917. – 14 апреля.
4. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. / [Упоряд. В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький та ін.] – К.: Наукова думка, 1996-1997. – Т. 1.
5. Рикер, П. Пам'ять, история, забвение / П. Рикер. – М., 2004.
6. Українське слово. – 1917. – травень.
7. Рідне слово. – 1917. – 15 квітня.
8. Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року. Документи і матеріали / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003.
9. Нова Рада. – 1917. – 28 травня.
10. Українське слово. – 1917. – травень.
11. Робітничая газета. – 1917. – 11 квітня.
12. Наше життя. – 1917. – 20 квітня.
13. Наше життя. – 1917. – 29 березня.
14. Черниговская земская газета. – 1917. – 20 июня.
15. Народня воля. – 1917. – 27 травня.
16. Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року. Документи і матеріали / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003.
17. Нова Рада. – 1917. – 6 червня.
18. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. / [Упоряд. В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький та ін.] – К.: Наукова думка, 1996-1997. – Т. 1.

Резюме

В статтє сдєлана попытка выяснить как украинская история, историческая память была инструментализирована украинского национально-освободительным движением (прежде всего Центральной Радой) и использована в политической борьбе после Февральской революции 1917 г.

Ключевые слова: историческая память, украинская история, Центральная Рада, Хмельницкий, Переяславская Рада, легитимность.

Одержано 17 квітня 2013 року

УДК 37(477)“1917/1918”:322.325

В.А.Філінюк

Зміни у сфері освіти в період Центральної Ради та їх вплив на селянство Наддніпрянської України

У статті робиться спроба висвітлити стан освітньої самореалізації селянства за Української Центральної Ради.

Ключові слова: повсякденне життя, селяни, освіта, Центральна Рада.

Оптимізація наукових пошуків, спрямованих на цілісне охоплення й есебічне осмислення соціально-психологічної “портретики” українського селянства, потребує докладнішого з’ясування притаманних йому культурно-світоглядних цінностей. Ідеться про інтелектуальний потенціал та механізми його реалізації в умовах зростання індивідуальної та колективної соціалізації. Розміщені як у “прихованих” площинах, так і видимих, ці перспективи позначалися низкою історично сформованих соціокультурних особливостей другої половини ХІХ – початку ХХ ст. і, водночас, реалій революційної дійсності.

Проблеми освіти в Україні в період визвольних змагань 1917–1921 рр. присвячена велика кількість наукових праць. Серед їх авторів – О.Бистрицька, А.Боровик, М.Кукурудзяк, С.Сірополко, М.Собчинська, І.Передерій та ін.

Утім дослідники ще не з’ясували комплексу питань, пов’язаних з рівнем освіти селянства, ставленням до навчання, можливостями реалізації набутих знань, дослідниками ще не приділено достатньо уваги. Наявні історичні студії стосуються шкільництва в цілому й народної освіти, зокрема, а також взаємодії держави та громадськості в освітній сфері.

Метою цієї розвідки є висвітлення впливу освітніх реформ Центральної Ради на селянство Наддніпрянської України.

Інтенсифікація модернізаційних процесів, лібералізація й поживлення громадського життя наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. “не надто перешкоджали” “мужикам” зберегти традиційне ставлення до освіти, хоча адекватно вони розуміли місце й значення освіченості в житті людини¹.

Початок 80-х рр. ХІХ ст. у Російській імперії був періодом сильної політичної реакції. В уряді відбулася переоцінка попередніх реформ, намітилися тенденції до посилення релігійності початкової освіти. Однак, у цей час школа не зазнала кардинальних змін, за винятком домінуючого розвитку шкіл духовного відомства. У Маніфесті Олександра ІІІ від 29 квітня 1881 р. визначені завдання, що стояли перед урядом у галузі освіти і зводилися до сумнозвісної уварівської тріади: “самодержавство, православ’я, народність”². Шкільні заклади на теренах України мали “пробудити” в населення російську самосвідомість³ і всіляко сприяти русифікації краю. Саме у той період була створена мережа шкільних закладів, які в основному протрималися до 1917 р.

Доречно наголосити, що внутрішня структура народної освіти Російської імперії, зокрема й України, була надзвичайно строкатою. До народних

училищ, які іменувалися ще “народними школами”, належали початкові міністерські, земські, міські, залізничні, фабричні, парафіяльні (церковнопарафіяльні), школи грамоти та деякі інші навчальні заклади. Їх створювали як державні установи, відомства, так і громадські організації та приватні особи. Саме через це жодна країна світу не знала такої строкатості в системі загальної освіти, як Росія. В Україні налічувалося 45 різновидів шкіл. Вони, як і в усій Російській імперії, були одно- (2–3 роки навчання) та двокласні (5–6 років), давали елементарні знання дітям із суспільних низів. Тут вивчалися Закон Божий, церковнослов’янська грамота, російська мова, чистописання, арифметика, у двокласних додавалися географія, природознавство. Навчання провадилося російською мовою, що стало одним із засобів русифікації українців. На середину XIX ст. в українських губерніях із корінним населенням 23,5 млн. осіб налічувалося всього 1320 народних шкіл різного типу, де навчалось трохи більше 61 тис. учнів, поза освітою залишалося майже 98% дітей⁴.

У своїй більшості, школи були змішаними (для хлопчиків і дівчат) та розміщувалися у невеликих приміщеннях, побудованих на кошти сільської громади⁵. Бібліотеки чи хати-читальні були великою “розкішною” для села, а якщо і були, то при школах або хатах священників⁶.

Народні вимоги, що привели до революційного вибуху 1905 р., зумовили й певне розширення мережі шкіл⁷. Однак, вона і надалі не задовольняла освітніх потреб селянства. Так описував свої враження від поїздки по Волині один з освітан: “Можна сміливо сказати, що на 6–7 сіл, у яких пересічно буде дворів 450–500, припадає тільки одна школа грамоти, в якій може вміститися 15 душ учнів, а коли ж 20 або 25, то це вже занадто. Причому, найчастіше приміщення цієї школи – це така ж хатка, як і селянські, обідрана та похила. Зайдеш до неї та дивуєшся...Немає нічого, щоб показувало, що це дійсно школа”⁸. 1912 році в підросійській Україні, як і по всій імперії, стали запроваджувати новий тип народної школи – вищі початкові училища з 4-річним терміном навчання. За різними підрахунками, їх у Наддніпрянській Україні у 1916 р. функціонувало близько 300⁹.

Міністерські і земські однокласні школи за предметом викладу майже нічим не відрізнялися між собою. Основними предметами викладання у них були Закон Божий, російська мова, арифметика. У двокласних міністерських школах, які становили собою вищий і завершений ступінь елементарної освіти, вивчалися ще й історія, географія, природознавство, основи планіметрії, креслення, церковний спів. Крім загальноосвітніх предметів, у деяких сільських школах учні навчалися також ремесел.

Міністерські й земські школи надавали дітям початкові знання, навчали їх грамоти, але і вони не могли задовольнити потреби народу в знаннях¹⁰. Типовими були картини, описані у звітах інспекторів народних шкіл: “На величезному просторі повіту, що має 110 000 осіб населення, стоять, як билинки у полі, 7 убогих хатин, із гучною назвою – народні школи. Дають вони освіту 402 хлопчикам. Закінчило школу в цьому році і отримали свідоцтва

9 дітей. Таким чином, на все населення повіту відсоток учнів дорівнює 0,35, а тих, хто закінчив школу – 0,01%¹¹. Спроби передових учителів розширити обсяг шкільних програм, застосувати кращі, більш передові методи навчання, наражалися на офіційні перешкоди. Внаслідок цього якість загальноосвітньої підготовки учнів залишалася низькою¹². Незважаючи на численні ухвали повітових і губерньських земств, міських дум тощо, до революції 1917 р. добитися введення в школу рідної мови практично не вдалося¹³. Як вказують джерела, переважній більшості селянських дітей нелегко давалися знання. Учні погано розуміли російську мову, якою велося навчання, через що була й низька успішність. Невисоким був рівень засвоєння Закону Божого¹⁴.

Повалення самодержавства у ході Лютневої революції 1917 р. і пов'язані з цим демократичні перетворення дали надію на можливі зміни в галузі освіти. У зв'язку із цим були відмінені всі обмеження в правах, що стосувалися школи. Відтепер освіту могли здобувати всі особи без якихось національних, релігійних чи станових обмежень в будь-яких навчальних закладах¹⁵. В умовах революційної ейфорії українськими губерніями прокотився всенародний рух на підтримку Центральної Ради¹⁶ та створення “рідної” школи¹⁷.

Назустріч і у відповідь цьому стихійному рухові українського народу до освіти виступили організоване українське громадянство і українська влада. Так, впродовж кінця березня – квітня 1917 р. за ініціативою Всеукраїнського товариства шкільної освіти¹⁸, “Просвіт”, земських і міських самоврядувань¹⁹, інших організацій відбулось чимало різних зборів, зібрань, з’їздів на яких приймалися резолюції з вимогою запровадження українізації школи, розширення шкільної мережі, загального безплатного навчання²⁰.

Перший Універсал УЦР заклав початок творення автономного устрою України²¹. Одним із першочергових завдань стала реформа шкільної освіти, проект якої передбачав безперервний перехід від нижчої до середньої школи, що давало б можливість всім дітям навчатися в залежності від свого таланту та бажання батьків. Освіта мала бути безкоштовною²².

На території українських губерній переважали державні нижчі початкові школи (1–4 класи), але були й громадські та приватні заклади. Однак, приватним особам було набагато важче відкрити останні через ряд перевірок і бюрократичну тяганину²³. Як відзначало Секретарство справ освітніх, навчальні заклади, відкриті приватними особами, могли бути включені до шкільної мережі і користуватися повноцінними правами лише після того, як буде встановлено, що вони відкриті не з комерційною метою²⁴. Право на відкриття таких шкіл давали органи місцевого самоврядування, а “утворення шкільної сітки і складання фінансового плану для її здійснення” було в компетенції міського та повітового земського самоврядування²⁵.

У 1917–1918 навчальному році почалася широка українізація початкових шкіл²⁶. За наказом Секретарства викладання у цих закладах освіти мали проводити українською мовою²⁷. В умовах реалізації плану з українізації школи стали виділятися дві тенденції в освітянському житті країни. Перша – це бажання

селянства отримати освіту рідною мовою у національній школі²⁸. Частина прогресивних хліборобів стала усвідомлювати, що саме освітня “темнота” не дає їм до кінця реалізувати свій економічний та політичний потенціал²⁹. Сучасники дивувалися, як скоро “селянська маса”, яку завжди і скрізь вважали опорою консерватизму, пройнялася гаслами моменту, лозунгами, які інтелігенція утворювала протягом віків³⁰. Однак, це були не лише моменти революційної ейфорії, а багаторічні когнітивні прагнення та вболівання. Селянство на своїх сходах та зібраннях все рішучіше вимагало запровадити навчання в школах українською мовою³¹ і відкрити нові, доступні для нього навчальні заклади³².

Другий вектор, який став простежуватися, полягав у неможливості центральних і місцевих органів влади надати змогу здобувати освіту всім охочим селянам. По-перше, вся шкільна програма до осені 1917 р. викладалася російською мовою і забезпечувалася відповідними підручниками. У січні 1918 р. більшість шкіл України не була забезпечена українськими підручниками³³. Тому навчання українською мовою розпочали проводити лише в наймолодших групах³⁴. По-друге, не вистачало учителів. Один із дописувачів до Секретарства зазначив, що “навчання українською мовою проводиться з великою мукою для дітей, бо немає підготовлених учителів, а ті, котрих маємо сим часом, мало знають українську мову”³⁵. По-третє, в регіонах, особливо на сході та півдні, чинився різкий спротив українізації школи. У Секретарстві справ освітніх підкресливали, що “переважна більшість колишніх вчителів, які продовжили працювати у школах, всякими засобами ведуть боротьбу проти “насильственої” українізації школи”³⁶. По-четверте, проти будівництва національної школи вели боротьбу “чорносотенні праві кола російського й зросійщеного українського громадянства”³⁷. По-п’яте, виходячи з усталених норм селянського консерватизму, сільські жителі не завжди хотіли відкривати у селі школу, утримання якої лягало частково на їх плечі. Вони вважали, що є багато важливіших справ, на які потрібно виділяти кошти, а школа може почекати.

У шкалі цінностей селян праця не на землі займала дуже низьке місце³⁸. “Освітнє поведження” селян можна представити пріоритетністю фізичної праці над розумовим потенціалом, зокрема й бажанням його розвивати³⁹. Селянське господарство значною мірою залежало від кількості робочих рук. Тому нерідко траплялося, що перехід дитини до науки позбавляло її батьків вкрай необхідної робочої сили, через що їм нерідко було важко змиритися з думкою, що їх діти, замість допомоги у нелегкій селянській праці, будуть проводити день у стінах школи. Часто було так, що батьки віддавали синів навчатися лише тоді, коли вроджена чи отримана хвороба робила їх непридатними до сільськогосподарської праці. Адже селяни не вважали інтелектуальну працю такою, яку потребувала значних і постійних зусиль⁴⁰. Водночас, якщо селяни і хотіли мати школу, то таку, яка б відповідала їхнім ментальним установкам та потребам.

Ще однією перешкодою на шляху розвитку національної освіти була плата за навчання. Як декларувала УЦР, початкова освіта мала бути в державі безкош-

товною⁴¹. Другим ступенем початкової освіти була вища початкова школа (ВПШ), куди вступали випускники шкіл нижчої ланки без вступних іспитів. Однак, в окремих випадках педради шкіл могли запроваджувати і вступні іспити, незважаючи на те, що 91% ВПШ утримувалися за рахунок державного кошторису. При цьому навчання було платним від 17 до 50 крб. на рік⁴². Така платня для більшості селянських і робітничих сімей “була важкою або й зовсім непідйомною, головним чином через те, що один харч та утримання дітей – учнів по містах [більшість вищих початкових шкіл зосереджувалася у містах – В.Ф.], вимагало непомірних витрат”, – констатував сучасник⁴³.

Третім, найвищим ступенем єдиної школи були гімназії та реальні школи⁴⁴. Навчання у них було також платним і на рік складало від 100 до 200 крб.⁴⁵. Тому воно було великою “розкішною” для абсолютної більшості селянських родин.

Вища освіта, як і в попередні роки, була майже недоступною для селянських дітей. Згідно постанови Шкільної ради від 17 серпня 1917 р. “Про вступ до університету з середніх шкіл різних типів” передбачалося приймати до них лише після закінчення “нормальної середньої школи” – восьмикласної гімназії. Допускався прийом також випускників семикласних комерційних шкіл з додатковим іспитом з латинської мови⁴⁶. Студенти університетів мали навчатися за власні кошти. Так, у Київському народному українському університеті плата за право навчатися становила 40 крб. на семестр для студентів і 60 крб. – для слухачів підготовчих курсів⁴⁷.

Отже, із початком революції та приходом до влади Центральної Ради, в галузі освіти були зроблені певні зрушення. Основним з них було те, що діти різних соціальних верств населення, національностей, віросповідань і статей отримали рівні права для навчання. Новим стало те, що освітній рух в Україні мав національний і загальнонародний характер, а його серцевиною стали перші кроки в сфері національного виховання. Однак, існуюча система освіти давала можливість переважній більшості селянських дітей реально відвідувати лише нижчу початкову школу, де навчання до зими 1917–1918 р. велося російською мовою за російськомовними підручниками. Зберігалися майже всі дисципліни імперської школи. Натомість виклад української мови та історії України учителями, яких самих потрібно було вчити, призводили до хаосу. Не сприяв навчанню й вплив чорносотенних вчителів і посадових осіб, особливо у середній школі. Неприпустимо важкою для селян була плата за навчання на вищих сходах освітньої системи. Водночас, консерватизм частини селян стояв на заваді усвідомлення ними в нових історичних умовах глибини і значення освіти у їх житті та перспективі.

Примітки:

1. Присяжнюк, Ю. П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. / Юрій Присяжнюк. – Черкаси: Вертикаль, 2007. – С. 371-372.

2. Петренко, І. М. Церковнопарафіяльні школи Лівобережної України в системі освітньої політики уряду Російської імперії (1884–1917 рр.) / І. М. Петренко. –

Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – С. 17.

3. Центральний державний історичний архів України в м.Києві (далі – ЦДІАК України), ф.442, оп.862, спр.90, арк. 9зв.

4. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2010. – Т. 7: Мл-О. – 2010. – С. 195-196.

5. ЦДІАК України, ф.127, оп.1005, спр.21, арк. 4, 8.

6. Там само, арк. 16, 58.

7. Історія української культури у п'яти томах / Б. М. Ажнюк, М. П. Бондар, Д. О. Горбачов та ін. – К.: Наук. думка, 2011. – Т. V. Кн. 1. – С. 40.

8. Нариси історії українського шкільництва. 1995–1933: навч. посібн. / Під ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – С. 11-12.

9. Енциклопедія історії України... – С. 196.

10. Петренко І. М. Церковнопарафіальні школи... / І. М. Петренко. – С. 18.

11. Там само. – С. 19-20.

12. Там само. – С. 18.

13. Історія української культури... – С. 40.

14. ЦДІАК України, ф.707, оп.229, спр.139, арк. 4, 10.

15. ЦДІАК України, ф.707, оп.299, спр.2, арк. 26.

16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.267, оп.1, спр.2, арк. 14.; Там само, ф.1115, оп.1, спр.12, арк. 23.

17. ЦДАВО України, ф.1115, оп.1, спр.50, арк. 23.; ЦДІАК України, ф.707, оп.299, спр.269 (к), арк. 133.

18. Даниленко, С. Українське товариство шкільної освіти в культуротворчому процесі (1917–1920 рр.) / Святослав Даниленко // Український історичний збірник. – 2012. – Вип. 15. – С. 120.

19. Кучеров, Г. Г. З'їзди “Просвіт” – вагомий чинник організації культурно-освітньої роботи на території Правобережної України в умовах сільської місцевості (1917–1922 рр.) / Г. Г. Кучеров // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2005. – Вип. X. – С. 228-238.

20. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.1, арк. 1-2.

21. Кудлай, О. Б. Організація, внутрішня структура та завдання Народного міністерства освіти УНР / О. Б. Кудлай // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – 2009. – Вип. 4. – С. 59.

22. Кукурудзяк, М. Г. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській Народній Республіці / М. Г. Кукурудзяк, М. М. Собчинська. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 1997. – С. 38-39.

23. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.107, 1 арк.; Там само, ф.2581, оп.1, спр.108, 40 арк.

24. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.109, арк. 3-3 зв.

25. Кукурудзяк, М. Г. З історії національної школи... / М. Г. Кукурудзяк, М. М. Собчинська. – С. 57.

26. Боровик, А. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.) / Анаголій Боровик. – Чернігів: КП “Видавництво “Чернігівські береги”, 2008. – С. 32-33.

27. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.23, арк. 10.
28. Нова рада. – 1917. – № 5 (31 березня). – С. 1.; Там само. – 1917. – № 6 (2 квітня). – С. 2.; Там само. – 1917. – № 11 (11 квітня). – С. 1.
29. Селянська думка. – 1917. – № 7. – С. 2.
30. Нова рада. – 1917. – № 21 (23 квітня). – С. 3.
31. ЦДАВО України, ф.4037, оп.1, спр.1, арк. 16.
32. В-н. Золотоніжський патріотизм / В-н // Вільне слово. – 1917. – № 3 (21 червня). – С. 3.
33. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.51, арк. 3, 29.
34. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.52, арк. 119, 123.
35. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.53, арк. 107.
36. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.49, арк. 10.
37. Кукурудзяк, М. Г. З історії національної школи... / М. Г. Кукурудзяк, М. М. Собчинська. – С. 56.
38. Лозовий, В. С. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): монографія / Віталій Лозовий. – Кам'янець-Подільський: П. П. "Мошак М. І.", 2008. – С. 70.
39. Присяжнюк, Ю. П. Українське селянство... / Юрій Присяжнюк. – С. 372.
40. Крижановська, О. О. Освіта й культура українських селян наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. / О. О. Крижановська // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2011. – Вип. XIX. – С. 244.
41. Кукурудзяк, М. Г. З історії національної школи... / М. Г. Кукурудзяк, М. М. Собчинська. – С. 57.
42. Там само. – С. 61, 64.
43. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.23, арк. 66.
44. Кукурудзяк М. Г. З історії національної школи... / М. Г. Кукурудзяк, М. М. Собчинська. – С. 66.
45. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.110, арк. 1, 5 зв.; Там само, ф.2581, оп.1, спр.120, арк. 17зв.
46. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.1, арк. 105-107.
47. Завальнюк, О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С. 75.

Резюме

В статті делается попытка осветить состояние образовательной самореализации крестьянства в условиях реформы образования Центральной Рады.

Ключевые слова: повседневная жизнь, крестьяне, образование, Центральная Рада.

Одержано 17 квітня 2013 року

УДК 94:352(477.4)"1918"

Н.В.Крик

Роль місцевих органів самоврядування та громадських організацій у забезпеченні української школи підручниками та посібниками в добу гетьманату (квітень-грудень 1918 р.)

У статті досліджується діяльність місцевих органів самоврядування та громадських організацій із забезпечення української школи підручниками та посібниками в добу гетьманату.

Ключові слова: українська школа, підручники, гетьманат, товариство "Прогрес", Всеукраїнська учительська спілка, кооперація.

Після перемоги Лютневої революції 1917 року в Україні спостерігається піднесення національно-освітнього руху, головним гаслом якого стала боротьба за рідну мову і національну школу. Велика увага в часи першої УНР зверталася як на формування мережі українських шкіл, так і забезпечення їх навчально-методичною літературою. Цю роботу продовжили в період правління гетьмана Павла Скоропадського.

Окремими аспектами поставленої проблеми займалися дослідники М.Баюк¹, Г.Рудий², Е.Мельник³, Т.Ківшар⁴, Г.Кучеров⁵, В.Коцюк⁶ та ін. Однак вона ще не була предметом окремого вивчення, що і спонукало до вибору цієї теми. Автор поставив за мету висвітлити діяльність місцевих органів самоврядування та громадських організацій, спрямовану на забезпечення українських шкіл підручниками та посібниками в добу гетьманату.

Важливу роль у цій справі відігравали органи місцевого самоврядування та громадські організації. Так, Київська губернська народна управа, звертаючись до Міністерства освіти Української держави повідомляла, що школам необхідна велика кількість підручників, мап, картин, таблиць тощо. Все це вимагає щоб народні самоврядування негайно взяли за видавничу справу та створили свої видавництва, які б видавали для потреб шкіл: красне письменство (українських та світових класиків), книжки з історії, географії, правознавства, збірники пісень, музичних нот, театральних п'єс, підручники для читання й писання, мапи, таблиці тощо. На створення власної друкарні управа просила Міністерство освіти виділити із державної скарбниці 406 тис. 900 крб.⁷

1918 року Педагогічне бюро Полтавської губернської народної управи для забезпечення шкіл необхідними підручниками та посібниками розпочало видання літератури: "Омелькова сім'я" (казочка для маленьких дітей в малюнках Е.Балути), "Проліски" (вірші та п'єса для дитячого театру, збірник другий), "Славетні предки" Г.Коваленко, "Тарас Шевченко" М.Савицької, "Наші приятелі" Томсон-Сетон, "Англіїці та їх край" Є.Піменова⁸.

Для видання 75 тис. примірників підручників-молитовників, 40 тис. підручників з історії та природознавства Міністерством освіти було укладено угоду з Полтавською губернською земською управою від 2 липня 1918 року та на

видання граматики М.Балченка накладом 50 тис. примірників від 5 вересня 1918 року. Аналогічну угоду підписали також з Волинським губернським земством на друкування “Задачника” Верещагіна (Ч. III), перекладеного українською мовою⁹.

Широка видавнича діяльність проводилась видавничим відділом, заснованим при Подільській губернській народній управі для забезпечення підручниками шкіл Поділля. На його роботу з державної скарбниці було виділено 800 тис. крб., а згодом надано кредит у розмірі 200 тис. крб. Основною метою видавничого відділу було видання різних шкільних підручників та книжок для шкільних бібліотек. Так, йому вдалося виготовити низку підручників: “Збірку казок і оповідань для читання в школі”, “Читанку для школи”, Ф.Шумлянського “Кохаймося в рідній мові”, В.Бойка “Через що Україна стала самостійною державою”, “Низку оповідань з географії”, “Великий російсько-український словник”, “Читанку для другого класу вищих початкових та середніх шкіл”. До друку підготували: “Історію Старого Завіту”, “Географія”, “Читанку для вищих початкових шкіл”, “Поділля – історико-географічний нарис”, “Український катехизис” тощо¹⁰. Також Подільською губернською народною управою виділено 33 тис. 660 крб. на забезпечення шкіл м.Літина необхідними шкільними підручниками¹¹.

Зі встановленням гетьманської влади змінюється становище та роль Всеукраїнської учительської спілки в освітньому русі. Новий міністр народної освіти М.П.Василенко, за свідченням С.Постернака, не визнавав вимог українського вчителства, він більше прислухався до російської учительської громадськості, спирався в своїй діяльності на Київський обласний професійний учительський союз. Генеральна шкільна рада була скасована, всі плани і проекти, вироблені за участі українських педагогів, були покладені під суцню.

10–11 травня 1918 року в Києві відбувся з’їзд Ради Всеукраїнської учительської спілки. Проте 11 травня відбулось лише ранкове засідання, а вечірне скасували за наказом німецького коменданта, так як на проведення цього форуму не було дозволу німецького командування, а згоди М.П.Василенка виявилось недостатньо. Під час роботи з’їзду вдалося розглянути і прийняти статут Спілки, за яким робота ВУС спрямовувалась, зокрема, на влаштування бібліотек (загальноосвітніх, педагогічних, дитячих, а для віддалених районів – мандрівних), відкриття педагогічного музею, проведення лекцій, бесід, екскурсій, з’їздів на кошти Спілки, організацію комісій і секцій з різних дисциплін для розгляду питань педагогічного, загальношкільного та наукового характеру, складання підручників і розробку програм, видання журналів і газет. Ці заходи повинні були “...підняти учительство на можливу височину інтелектуально і в очах громадянства, як ідейний колектив працівників на педагогічно-освітнім полі, тоді учитель займе належне йому по праву і званню місце учителя народу, матиме право на увагу до інших своїх потреб”¹².

У червні 1918 р. управа Всеподільської учительської спілки зверненням до подільського вчителства і закликала його “організувати при Управі педаго-

гічно-видавничу комісію, яка б з'єднала всі учительські сили Поділля, охочі і здатні до педагогічно-літературної роботи, коло складання й видання для школи книжок на українській мові"¹³.

Для навчання учнів Закону Божого, Міністерство освіти підписало з Всеукраїнською учительською спілкою угоду на видання Євангелія українською мовою, з малюнками накладом 100 тис. примірників, яке повинно було вийти із друку та поступити в продаж не пізніше 1 листопада¹⁴. Крім того, міністерство ісповідань отримало 200 тис. крб. на придбання Євангелій і книг Святого письма та 57 тис. крб. на видання українською мовою катехизиса¹⁵. Аналогічну угоду Міністерство освіти підписало з К.О. Андреевим і В.П. Рум'янцевим на видання двох мап півкуль і Європи по 50 тис. примірників¹⁶.

У квітні 1918 р. розпочало свою діяльність Всеукраїнське учительське видавниче товариство "Всеувито", метою якого було видавати книжки, брошури, журнали, газети та іншу друковану продукцію, виготовляти шкільне приладдя, організувати власні друкарні, майстерні, крамниці, комори тощо. До складу товариства входили учителі різних шкіл і члени українських учительських спілок. Керування справами товариства здійснювали збори, рада та правління¹⁷. Для потреби українських шкіл "Всеувито" друкувало такі підручники: Б.Грінченко "Українська граматики до науки читання і писання" (вид. 3-тє); С.Русова "Буквар" (вид. 3-тє, перероблене, з новими художніми малюнками), "Перша читанка для дорослих" (для недільних і вечірніх шкіл) (вид. 1-е), М.Грінченко "Наша рідна мова" (перша читанка після граматики), Шапошников і Вальців "Збірник алгебрійних задач" (Ч. I-II), Троянський "Природа та її явища", П.Баранов "Початкова фізика", Шапсель і Глезер "Практичний курс французької мови" (Ч. I), Шалаянд "Граматики французької мови" (Ч. I) та ін.¹⁸.

До кінця 1918 р. товариство видрукувало і розіслало школам України 175 тис. букварів, 25 тис. читанок для вищих початкових і середніх шкіл, 35 тис. задачників з алгебри та повідомляло про закінчення друку 50 тис. Євангелій українською мовою, по 25 тис. читанок для дорослих, підручників з природознавства та фізики. У видавничому плані "Всеувито" на 1919 р. було намічено до друку 200 тис. примірників букварів, 600 тис. – читанок, 550 тис. – задачників з алгебри, 100 тис. читанок для середніх шкіл, 100 тис. підручників з природознавства, 50 тис. – з фізики та 25 тис. – з педагогіки.

Крім того, воно планувало до видання ще й 100 тис. книжок для поповнення шкільних бібліотек. Проте, брак добре налагодженої видавничої бази і відсутність перспективи мати її найближчим часом унеможлилювали видання підручників високої поліграфічної якості в Україні. Саме тому одне із найбільших видавничих товариств "Вернигора" з червня 1918 р. утворило осередки для друкування шкільних підручників у Львові, оскільки там існував "потрібний цілий штат коректорів-українців, а також деякі підручники мали передрукувати з галицьких видань"; у Відні, де була можливість "для друкування матеріалів річних атласів"; у Лепську – "для друкування музичних творів Миколи Лисенка, оскільки техніка друків там стоїть високо на цілій Європі"¹⁹.

Серед видавничих осередків важливу роль відігравали товариства “Просвіта”. Проте гетьманський уряд не тільки не сприяв розвитку цих громадських організацій, а й запроваджував різного роду утиски проти них: закривав установи, заарештовував активістів тощо. Все це призвело до того, що у 1918 р. товариство “Просвіта” мало лише 6 видавництв порівняно з 14 у 1917 р.²⁰

У зазначений період часу важливу роль у розв’язанні проблеми забезпечення української школи підручниками та посібниками відіграла кооперація. Зокрема, в місті Олександрівському на Херсонщині Союзбанком разом із Учительською українською спілкою було організовано постачання шкільних підручників з різних дисциплін для всіх середніх шкіл міста²¹.

Часопис “Вечірній телеграф” опублікував кореспонденцію, в якій повідомлялося, що Союзбанк у Харкові перейняв на себе видання шкільних підручників і земство виявило бажання видавати їх, бо досвід показав, що видані в столиці вони розходяться у Київській та сусідніх губерніях. Земство в свою чергу також передбачало закупити видані Союзбанком підручники. Всього було видрукувано 1 млн. 620 тис. примірників підручників для народних шкіл та 345 тис. екземплярів – для середніх шкіл²².

Відчуваючи потребу об’єднання кооперативних сил і засобів, Третій всеукраїнський з’їзд кооперативів, який відбувся в Києві 26–29 травня 1918 року виніс постанову про необхідність заснувати Всеукраїнський кооперативний видавничий центр. Утворивши міцні центральні кооперативні інституції (Українбанк, Союзбанк, Дніпросоюз, Центральне сільськогосподарське товариство, Харківський Союзбанк, Полтавська спілка споживчих товариств), кооперативи заснували нову центральну структуру “Всесоюзний кооперативний видавничий союз”, метою якого було видавати придатні для шкіл портрети, плакати, листівки, підручники, написані українською літературною мовою та внести планомірність у видавничий рух в Україні й задовольнити цікавою книжкою прагнучих освіти українських дітей²³.

29 травня 1918 р. відбулися установчі збори “Всеукраїнського кооперативного видавничого союзу”, на яких було ухвалено статут Союзу, обрано правління й раду та ухвалено рішення пришвидшити придбання власної друкарні. Членами союзу могли бути як поодинокі кооперативи, так і союзи. Контроль над планом видавничої діяльності здійснювала окрема літературно-наукова колегія, до складу якої входили українські учені та письменники. Складалася вона з голови, секретаря і запрошених для керування окремими секціями членів колегії. Крім постійних членів колегії, також могли бути і тимчасові, запрошені головою комісії для редагування окремої книги. Завданням видавничої справи Союзу було видання популярних та науково-популярних книжок, а також підручників для шкіл та позашкільної освіти²⁴.

На 1 листопада 1918 р. до складу “Всеукраїнського кооперативного видавничого союзу” входило 27 членів (споживчі союзи – 12, кредитні – 1, сільськогосподарські – 1, споживчі товариства – 4, кредитні – 6, інші – 2). Ще 40 товариств подали заяви про вступ до видавничого союзу²⁵.

Важливу роль у розвитку кооперативної освіти в Україні в добу гетьманату виконувало Всеукраїнське кооперативне видавництво “Книгоспілка”. Під час запровадження політики “воєнного комунізму” її ліквідували, але наприкінці 1922 р. вона знову відновила свою діяльність. Основним її завданням було видавництво та продаж книг з кооперації, сільського господарства та інших галузей знань, а також постачання кооперативним та іншим організаціям канцелярського та наочного приладдя з природознавства, медицини, географії тощо²⁶.

29 вересня 1918 р. відбулися установчі збори “Книгоспілки” Всеукраїнського кооперативного видавничого союзу, в яких взяли участь представники 13 кооперативних спілок України. Зібрання відкрив голова ради “Книгоспілки” Ф.І.Крижанівський. У своєму вступному слові він коротко розповів про історію заснування “Книгоспілки” та її діяльність. Під час роботи установчих зборів було заслухано доповідь М.Левицького про діяльність і стан союзу з початку існування роботи, М.Любинського про план діяльності та загальний хід роботи “Книгоспілки”. П.Н.Пржарський, критикуючи роботу правління та розглядаючи план діяльності, стверджував, що “Книгоспілка” повинна випускати не тільки шкільні підручники, але й книги необхідні для кооператорів. Для втілення цієї справи пропонував встановити план видавничої діяльності Союзу. Для ефективної роботи в склад видавництва Союзу запросити не тільки науковців, але й інших діячів. Після дебатів, в яких взяли участь Г.Павловський, Б.Мартос, Рубинський та Мороз, збори прийняли ухвалу: “Ствердити резолюції ради Союзу про організацію літературно-наукової колегії й про план видавничої діяльності, прийняті нею на зборах 13 липня 1918 р., доручити правлінню Союзу продовжувати роботу в цьому напрямі, звернути особливу увагу на детальне розроблення видавничих планів на видання книжок науково-популярних, в першу чергу по кооперації, сільському господарству, а також для шкіл та позашкільної освіти”²⁷.

У справі народної освіти та забезпечення шкіл підручниками значну роль відіграло утворене в червні-липні 1918 р. у Харкові Культурно-просвітне бюро об’єднаних кооперативних і громадських установ, до складу якого входили Харківський кредитний союз кооперативів, Союз споживчих товариств, Харківське товариство грамотності, Харківські товариство сільського господарства та середня кооперативна школа імені А.М.Головчанського²⁸.

Вкладаючи гроші в шкільництво, кооператори отримували кваліфікованих працівників. Сплачуючи гроші українським школам, вони вимагали від них, щоб учням викладалися основи кооперативної справи. Так, правління “Дні-просоюзу” надало фінансову допомогу Ржищівській гімназії з умовою, що вона введе у навчальну програму викладання кооперативної справи. Крім того, товариством було засновано школу ім. В.Доманицького, в якій викладали українську мову, історію і теорію кооперації, українознавство, основи політекономії та статистики. Товариством було видруковано велику кількість нових шкільних підручників українською мовою, до жовтня 1918 р. чисельність яких становила 4 млн. аркушів друкованої продукції. При видавничому відділі

“Дніпровського союзу споживчих товариств” існували склад книжок та книгарня для продажу його видань. Так, у 1918 р. склад “Дніпросоюзу” продав друкованої продукції на суму понад 1 млн. крб.²⁹.

Відділ книжної торгівлі “Дніпровського союзу споживчих товариств” повідомляв всім кооперативам, земствам, школам, “Просвітам”, громадським книгарням та книгозбірням про наявність різних книг, підручників, портретів, плакатів, листівок необхідних для українських шкіл. Крім того, на книжному складі зосереджувалися книги всіх видавництв та створено шевченківську бібліотеку, яка складається із 34-х ілюстрованих найкращих творів Шевченка³⁰.

Отже, незважаючи на великі труднощі й перешкоди, за доби гетьманату було багато зроблено для розв’язання проблеми забезпечення української школи необхідними підручниками та посібниками. Активно долучилися до книговидавничої справи органи місцевого самоврядування і громадські організації (товариство “Просвіта”, Всеукраїнська учительська спілка та ін.). Видавничу діяльність розпочали потужні кооперативні видавництва “Український видавничий кооперативний союз” (Книгоспілка), “Всеукраїнське видавниче товариство вчителів” (Всеувиго), “Дніпросоюз” та ін., завдяки яким українське друковане слово поширювалося по всіх українських школах та давало можливість маленьким українцям здобувати освіту рідною мовою.

Примітки:

1. Баюк, М. І. Участь громадських організацій, об’єднань, інтелігенції Поділля в культурно-освітніх перетвореннях 1917–1920 рр. / М. І. Баюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2009. – Т. 13. – С. 3-19.

2. Рудий, Г. Я. У дзеркалі преси / Г. Я. Рудий. – К.: Інститут історії України НАН України, 1994. – 35 с.

3. Мельник, Е. М. Гетьманщина і проблеми забезпечення української школи підручниками (квітень-грудень 1918 р.) / Е. М. Мельник // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. – К.: УНІСЕРВ, 2008. – Вип. 24. – С. 19-25.

4. Ківшар, Т. І. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) / Т. І. Ківшар. – К.: Логос, 1996. – 344 с.

5. Кучеров, Г. Г. Робота сільських “Просвіт” Подільської губернії щодо забезпечення населення літературою (1917–1923 рр.) / Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2005. – Т. 5. – С. 33-43.

6. Коцюк, В. Д. Українська влада і розвиток початкової та середньої освіти на Поділлі у 1917–1919 рр. / В. Д. Коцюк, І. В. Рибак // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2004. – Т. 4. – С. 41-47.

7. Доклади Київської губерніяльної народної управи по відділу народної освіти. – К., 1918. – С. 21-22.

8. Нові книжки // Відродження. – 1918. – 14 вересня.

9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.2201, оп.1, спр.696, арк.40.

10. Про видавничий відділ Подільської губерніяльної земської управи // Нова Рада. – 1918. – № 180. – 5 жовтня (22 вересня). – С. 3.

11. ЦДАВО України, ф.2201, оп.3, спр.48, арк.85-85 зв.
12. Кравченко, А. А. Українська загальноосвітня середня школа в період визвольних змагань 1917–1920 рр.: дис. ... канд. іст. наук / А. А. Кравченко. – К., 2002. – С. 84-86.
13. Коцюк, В. Д. Зазначена праця. – С. 42; До Подільського учительства // Село. – 1918. – № 18. – 21 червня. – С. 15; Становище українських учителів // Село. – 1918. – № 19. – 24 червня. – С. 13-14.
14. Євангеліє на українській мові // Село. – 1918. – № 19. – 24 червня. – С. 13; Євангеліє на українській мові // Село. – 1918. – № 30-31. – 1 вересня. – С. 21.
15. Асигнування на Євангеліє // Село. – 1918. – № 44-45. – С. 24.
16. Від видавничого відділу Міністерства освіти // Відродження. – 1918. – 13 серпня (31 липня). – С. 3.
17. Держархів Хмельницької області, ф.р-260, оп.1, спр.47, арк.4-7.
18. “Всеуито” // Відродження. – 1918. – 10 липня (27 червня). – С. 4; Видавництво “Всеуито” у Києві // Книгар: Літопис українського письменства. – 1918. – липень. – С. 674; “Всеуито” // Нова Рада. – 1918. – № 114. – 14 (1) липня. – С. 1.
19. ЦДАВО України, ф.2582, оп.1, спр.7, арк.10; Ківшар, Т. І. Зазначена праця / Т. І. Ківшар. – С. 75-76.
20. Ківшар, Т. І. Зазначена праця / Т. І. Ківшар. – С. 78.
21. Постачання українських підручників // Нова Рада. – 1918. – № 183. – 9 жовтня (26 вересня). – С. 3.
22. Рудий, Г. Я. Зазначена праця / Г. Я. Рудий. – С. 9.
23. Всеукраїнський кооперативний видавничий союз “Книгоспілка” // Нова Рада. – 1918. – № 121. – 23 (10) липня. – С. 4; Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова Рада. – 1918. – № 202. – 1 листопада (19 жовтня). – С. 4; Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова Рада. – 1918. – № 204. – 3 листопада (21 жовтня). – С. 4; Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова Рада. – 1918. – № 210. – 10 листопада (28 жовтня). – С. 4; Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова Рада. – 1918. – № 212. – 13 листопада (30 жовтня). – С. 4; Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова Рада. – 1918. – № 216. – 17 (4) листопада. – С. 4; Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова Рада. – 1918. – № 219. – 22 (9) листопада. – С. 2.
24. Кооперативні заходи в справі видання книжок // Земське діло. – 1918. – № 344. – 27 жовтня. – С. 2; Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Книгар: Літопис українського письменства. – 1918. – № 12-13. – серпень-вересень. – С. 790-791.
25. Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова Рада. – 1918. – № 205. – 5 листопада (23 жовтня). – С. 2.
26. Кубицька, Ю. В. Роль і місце навчальних закладів у розвиток споживчої кооперації / Ю. В. Кубицька // Споживча кооперація Поділля через століття до майбутнього: виступи та доповіді Міжнародної науково-практичної конференції, 27-28 травня 2010 р. – Вінниця: ВКІ, 2010. – С. 307.
27. Мельник, Е. М. Зазначена праця / Е. М. Мельник. – С. 22; Установчі збори “Книгоспілки” // Відродження. – 1918. – № 152. – 5 жовтня (22 вересня). – С. 4.
28. Держархів Хмельницької області, ф.р-260, оп.1, спр.47, арк.34.

29. Лисенко, О. В. Боротьба українських “Просвіт” і кооперативів проти експансії російського капіталу в Україну / О. В. Лисенко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України, 2004. – Випуск 8. – С. 121; Дніпровський союз споживчих товариств // Відродження. – 1918. – 5 (2) червня. – С. 4.

30. Дніпровський союз споживчих товариств // Нова Рада. – 1918. – № 74. – 12 травня (29 квітня). – С. 4.

Резюме

В статтє исследується деятельность местных органов самоуправления и общественных организаций по обеспечению украинской школы учебниками и пособиями в период гетманата.

Ключевые слова: украинская школа, учебники, гетманат, общество “Просвита”, Всеукраинское учительское общество, кооперация.

Одержано 24 квітня 2013 року

УДК 94(477)“1917/1920”

А.І.Машталір

Постать Т.Шевченка в історичній пам’яті українського народу в добу революції 1917–1920 рр. (методологічний аспект)

В статті зроблено спробу з’ясувати значення постаті Т.Шевченка в історичній пам’яті українського народу в добу національно-демократичної революції, висвітлити спроби влади та громадськості підняти національну свідомість за допомогою імені та творчості Кобзаря.

Ключові слова: Т.Шевченко, українська національно-демократична революція, історична пам’ять, національна пам’ять, постать, Кобзар, “українське національне відродження”, традиція.

В історичній пам’яті кожного народу є імена, що увібрали в себе живу душу народу, стали часткою його життя. Таким ім’ям для нас, українців, став Тарас Григорович Шевченко, борець за відродження національної самосвідомості, символ національної і соціальної боротьби українського народу в добу революції 1917–1920 рр. Як зазначає Г.Грабович, “... історичний феномен Шевченка, крім усього іншого, ґрунтується на культурній готовності відповідної аудиторії та здатності письменника резонувати в лад з її колективним досвідом, емоціями та сподіваннями¹. О.Забужко дуже влучно цитує Б.Грінченка: “Ми певні, що в українській літературі з’явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного, рівного йому своїм

значенням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків”².

Історичну пам’ять досліджують українські науковці В. Масненко³, Л. Зашкільняк⁴, А. Киридон⁵, В. Лозовий⁶, Л. Федик⁷, О. Грегуб⁸ та ін., проте недослідженим залишається значення постаті Т. Шевченка для формування історичної пам’яті в добу революції 1917–1920 рр.

Автор ставить за мету визначення і обґрунтування методологічних аспектів дослідження проблеми впливу постаті Т. Шевченка на формування історичної пам’яті та національної свідомості українського народу в добу революції 1917–1920 рр.

При висвітленні теми ми дотримуємося концепції Української революції 1917–1921 рр., найбільш характерними ознаками якої були національне пробудження українського етносу, формування модерної нації, творення самостійної держави⁹.

Насамперед з’ясуємо значення понять, якими ми послуговуємося у дослідженні, а саме “історична пам’ять”, “національна пам’ять”, “постать”, “Кобзар”, “українське національне відродження”, “традиція” тощо.

Однією з основних категорій є історична пам’ять, оскільки вона дає можливість сформувати ланцюг взаємопов’язаних та взаємозумовлених процесів суспільної свідомості¹⁰. На думку Л. Репіної, історична пам’ять – це сукупність донаукових, наукових, квазінаукових і ненаукових знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле¹¹. Ключовою функцією історичної пам’яті, як вважає дослідниця, є передача досвіду та знань про минуле як основи самоідентифікації. Можна погодитися з В. Полянським, який вважає, що “за допомогою пізнання люди опановують знаннями, що через механізми пам’яті закріплюються в їхній свідомості”¹². Такої самої думки і Л. Дробіжева: “Історична пам’ять – своєрідний духовний потенціал народу”¹³.

Значущість дослідження “образу минулого” в контексті сучасних трансформаційних процесів в українському суспільстві, зумовлена також необхідністю висвітлення шляхів конструювання нових ідентифікаційних практик і пошуку солідарних між собою символів та змістів, осмислення механізмів втілення компенсаторної функції історичної пам’яті в умовах розпаду колишньої панівної системи цінностей.

У другій половині ХХ ст. поняття пам’ять, як психічний процес, що полягає в закріпленні, збереженні та наступному відтворенні минулого досвіду, перестав бути предметом уваги лише однієї науки. Соціологи, політологи, історики, філософи звернули увагу на його науковий зміст та можливість використовувати для пояснення низку процесів та явищ суспільного життя. В результаті на межі різних соціогуманітарних дисциплін поступово сформувався новий напрям досліджень, присвячений проблематиці історичної пам’яті¹⁴.

З’ясуємо значення терміна національна пам’ять. На думку Е. Сміта, вона найперше є сумішшю вибіркової історичної правди й ідеалізації з різною мірою задокументованих фактів і політичних міфів, з елементами романтики,

героїзму, для показу зворушливої, емоційно близької картини історії спільноти, сконструйованої для наступних поколінь, членів цієї спільноти.

Узагальнюючи національну пам'ять, можна визначити ступінь уявлень національної спільноти про своє минуле, зафіксованих у формі знань, культурних стереотипів, символів, міфів. Встановлення зв'язку між минулим і сьогоденням дає відчуття спільних коренів і спільного майбутнього¹⁵.

Під терміном "постать" ми розуміємо видатну особу, визначного представника українського народу як носія певних соціальних та особистих рис.

Термін Кобзар ми розглядаємо двоєдино. Під Кобзарем розуміємо Т.Шевченка, який створив міф України (за О.Забужко), носія національних традицій, пророка, що напроорокував зміни, а також основоположника власного міфу (за Г.Грабовичем), борця, мученика, символа національного і соціального пробудження українського народу, батька української нації тощо.

Сучасна українська дослідниця І.Колесник розглядала національне відродження як "рух і тип свідомості, орієнтований на відновлення державності в Україні та має свої ідейні формули", якими вона назвала ідею народності та ідею єдності всіх українських земель. Обираючи за критерій оцінки національного руху зміну політичної ідеології, І.Колесник виділила такі етапи: реставраційний (80-ті роки XVIII ст. – перша чверть XIX ст.); романтичний (20–60-ті роки XIX ст.); народницько-громадський (60–80-ті роки XIX ст.); національний, або національно-політичний (90-ті роки XIX ст. – початок XX ст.)¹⁶. Нас цікавить передусім національна, або національно-політична доба. Дослідниця стверджувала, що вона становить вершину процесу відродження в українських землях, бо відбувається усвідомлення українством себе як етнічної, мовної й територіальної спільноти. До національного руху втягуються широкі народні маси, виникають політичні партії, течії, численні об'єднання, викристалізовується "ідея державності в структурах масової і наукової свідомості"¹⁷.

Одним із основоположників дослідження "політики пам'яті" є французький історик, керівник унікального семитомного проекту "Місця пам'яті" (1984–1993) П'єр Нора. Основним завданням учасників цього проекту став критичний аналіз картини минулого, що існувала в історичній пам'яті французів. У результаті роботи з практичним матеріалом викристалізовувалось багато теоретичних посилок нового історіографічного напрямку. Пам'ять – завжди актуальний феномен, пов'язаний з сьогоденням. Носіями пам'яті виступають живі соціальні групи. Пам'ять уживається лише з тими деталями, які їй зручні, її спогади туманні і суперечливі. Історія ж – це репрезентація минулого, завжди проблематична і неповна реконструкція того, чого більше немає. Історія завжди звертається до аналізу і критичного дискурсу. Пам'ять поміщає спогад в священне, історія його звідти виганяє, роблячи прозаїчним¹⁸.

Політика пам'яті, яку проводить держава або інші політичні сили, безпосередньо впливає на формування історичної свідомості її громадян і виявляється у багатьох моментах: По-перше, в акцентуванні уваги на найбільш

важливих з її точки зору історичних місцях, так званих “місцях пам’яті”: меморіальних комплексах, конкретних місцях, пов’язаних з пам’яттю людей про ті або ті події. Проте сам автор терміна “місця пам’яті” П’єр Нора розрізняє “меморіали” і “місця пам’яті”. “Меморіали” – це те, що створюють офіційні структури, щоб зберегти пам’ять. Назви вулиць, асоціації ветеранів, пам’ятники жертвам війни – все це “меморіали”. “Місце пам’яті” – це простір пам’яті, який набагато ширше, ніж відбите в меморіалах, уявлення про минуле, це може бути слово або інституція¹⁹.

П’єр Нора запропонував перетворити вивчення колективної пам’яті на своєрідний аналог історії ментальностей, призначений для дослідження новітнього часу²⁰. Нора запропонував вивчати топографічні, монументальні, символічні, функціональні “місця”, з якими суспільство пов’язує свої спогади, – люди, події, споруди, традиції, книги, пісні або ландшафтні одиниці, оточені символічною аурую, – і створювати історію цих своєрідних “меморіалів”. Поділяючи точку зору французького науковця, вважаємо постать Т.Шевченка в добу Української революції 1917–1920 рр. тим “місцем пам’яті”, яке формувало національну свідомість та консолідувало українців в процесі націо- та державотворення.

На думку П.Хаттона, йдеться не стільки про матеріальне або історичне ядро місця пам’яті, скільки про його відображення у свідомості і форми його сприйняття – про історію символічних “загальних місць”, в яких відзеркалено минуле, так чи так загребуване сьогодення. Іншими словами, мнемонічні місця мають те значення, яке приписують їм ті, хто до них звертається. Намагаючись упорядкувати своє минуле, вони створюють ці місця, щоб надати минулому сенс, який узгоджується з їхніми нинішніми турботами²¹. У нашому випадку постать українського Кобзаря стала таким місцем пам’яті, у якому відчувається славне минуле українського народу, змальоване у його творах. Важка доля поета, така близька більшості українців, досить часто порівнювалася з долею України, була засобом патріотичного виховання в добу революції 1917–1920 рр.

Створення й усвідомлення індивідами “місця пам’яті”, як стверджує П’єр Нора, є одним з головних чинників формування групової ідентичності. Вивчаючи зміну значень “місць пам’яті” упродовж часу, можна отримати уявлення про зміни історичної самосвідомості й колективної ідентичності певної соціальної групи. Переносячи це твердження на українські реалії 1917–1920 рр., можна стверджувати, що саме постать Т.Шевченка стала стрижнем формування національної свідомості, основою української самоідентифікації.

Історична пам’ять спільноти ґрунтується на “місцях пам’яті” і “героях”, з якими ця спільнота себе ідентифікує. До того ж відбувається ідеологізація та міфологізація перших і других, якої не unikнути. Доведено, що причиною і підставою міфологізації є прагнення соціальної спільноти (групи) легітимізувати свою присутність, свою ідентичність, виокремити і протиставити себе іншим спільнотам – етнічним, соціальним, культурним, релігійним тощо.

Історична пам'ять у таких випадках служить ідейним засобом легітимізації²². Це добре простежується в добу національно-демократичної революції, коли звільнений від самодержавства український народ намагався за допомогою постаті Кобзаря стати в один ряд з європейськими народами як рівноцінний партнер зі своєю історією, власними міфами та героями.

Французький історик, представник третього покоління школи "Аналів" Марк Ферро зазначає: "Не потрібно себе обманювати: образ інших народів або власний образ, який живе в нашій душі, залежить від того, як в дитинстві нас учили історії, це віддзеркалюється на все життя"²³. Важливе місце у формуванні національної свідомості займає виховання. Власне воно сприяє формуванню сукупності уявлень про історичний шлях нації та її самобутність.

Вихованню у дітей українського патріотизму та національної свідомості мали сприяти національні символи, якими намагалися оточити дитину в школі: портрети українського Кобзаря, виконання "Заповіту" Т.Шевченка (фактично другого національного гімну) на спільних святах, маніфестаціях тощо.

Національна пам'ять завжди несе на собі відбиток ідеологізації та моральних оцінок. Цьому сприяє освіта, святкування визначних дат, вшанування національних міфів та символів, участь у різноманітних акціях патріотичного змісту. Увесь цей комплекс національно свідомі українські діячі використовували для збереження національної пам'яті, виховання патріотизму.

За Е.Смітом, пишнота національних символів править тільки за відбиток, втілення й зміцнення гранично окресленості нації, а ще прагне об'єднати своїх представників за допомогою загальних образів спільної пам'яті...²⁴.

Минуле не жило окремим буттям, співіснувало в свідомості людей з сучасністю, перепліталось з нею. Колишні кривди ставали каталізатором творення сучасних образів. Звернення до історичного минулого, як засобу збереження етнічної пам'яті сприяли збереженню власної ритміки урочистостей. Національна звитяга українців уособлювалася відродженням української державності 1917–1920 рр., символом якої без сумніву була постать Т.Шевченка.

Слушною є теза французького соціолога М.Хальбвакса про потребу нової влади чи нового типу суспільства деякий час зберігати усталені форми соціальної пам'яті для формування відповідників і поступового витіснення усталених образів минулого, впровадження нового трактування або підтвердження (з новими акцентами) образів соціальної пам'яті²⁵. Щоб краще зрозуміти М.Хальбвакса, А.Киридон вводить категорію "маски пам'яті", зміни яких відбуваються під впливом перетворень суспільства. Умови будь-якої трансформації передбачають період визрівання, становлення реальної практичної дії. Певний час трансформоване суспільство живе усталеними образами. Нова парадигма згодом вимагає зміни "масок пам'яті"²⁶. А.Гуревич наголошував, що поведінка людей і їх ментальність завжди вибудовується залежно від панівної у певний момент картини світу²⁷. Якщо інтерпретувати ці думки, то в період революції діячі українського національно-визвольного руху намагалися деконструювати образи загальноімперської пам'яті, які були набуток

свідомості частини населення, і конструювати та транслювати в суспільство власні образи національної пам'яті, які поступово витісняли імперські.

За М.Хальбаксом, “пам'ять людей залежить від тих груп, до яких вони входять, і від тих ідей та образів, якими найбільше цікавляться ці групи”²⁸. У добу національно-демократичної революції більшість населення – селяни, які фактично одноставно, за Г.Грабовичем, в усіх контекстах національно спрямованої думки характеризували постать Т.Шевченка як українського поета, пророка, натхненний голос свого народу і духовного батька відродженої української нації²⁹.

За спонтанними змінами політичної реальності можна простежити контури модифікацій пам'яті, які постійно трансформуються. Йдеться про переключення з матричної (базової) пам'яті на альтернативну, у певному соціальному контексті. У пошуках рівноцінної заміни суспільство тримається за традиції, символи, обряди, які намагається зберегти і повторювати. Кожна епоха породжує певну, властиву лише їй свідомість³⁰. Відтак слушно міркує М.Хальбакс: “Звісно, у кожного несхожа ні з чим пам'ять, яка залежить від особистого темпераменту та життєвих обставин. І все ж вона становить частину, немов окремий аспект групової пам'яті, оскільки про будь-яке враження чи факт, навіть якщо вони стосуються нас самих, ми зберігаємо тривалий спогад лише тому, що про них розмірковуємо, тобто співвідносимо їх з думками, що знаходяться із соціального середовища”³¹. Для прикладу учасники та діячі української національно-демократичної революції 1917–1920 рр., які в різний спосіб розповіли про своє ставлення до Т.Шевченка, створили своєрідний культ поклоніння. Зовсім різні за соціальним статусом, політичними вподобаннями українські діячі практично одноставно сприймають Кобзаря як уособлення української культурної свідомості, навіть героя, який розбуджує, як у І.Франка, “собакою, що гавкає раз в раз, щоби Батьківщина не спала”³².

Коли виникає поклоніння або надається суттєва перевага певній події, тоді пам'ять стає коменорацією, тобто певним способом сприйняття об'єднанню спільноти. “Якщо пам'ять – побічний продукт минулого досвіду, то коменорація виникає у спільноти, що існує тепер, щоб підтвердити почуття своєї єдності і спільності, і зміцнити зв'язки всередині через спільне бачення минулого або, точніше, через подібне ставлення до репрезентації минулих подій”³³. Все, пов'язане з постаттю Т.Шевченка в добу революції 1917–1920 рр., набуває особливого національно-патріотичного значення й одночасно стає засобом об'єднання українського суспільства, що було важливою ознакою для формування нової ідеології української держави.

Головне завдання пам'яті, пов'язаної з історією, полягає у переосмисленні минулих подій та досвіду для конструювання індивідуальної чи колективної ідентичності. Колективна історична пам'ять слугує не лише тим міцним мостом, що з'єднує минулі покоління з сучасними, вона не дозволяє представникам сучасного покоління втратити зв'язок, об'єднуючи їх низкою спільних міфів, традицій, вірувань та уявлень про минуле. Історична колективна пам'ять

мобілізує національну свідомість, живить її почуттям співпричетності, солідарності³⁴. Це гостро відчувалося в добу революції 1917–1920 рр. на спільних маніфестаціях, святах, заходів зі збору коштів для встановлення пам'ятників Великому Кобзарю.

В.Полянський, беручи за основу дослідження психологів А.Вейн та Б.Каме-нецької, зазначає, що “емоційна пам'ять має потужний вплив на розуміння людиною свого минулого і сучасного”³⁵. У пам'яті актуалізується далеко не все з того, що знає людина про історію свого народу та про своє власне минуле, а лише те, що викликає у неї емоційний відгук, який додає емоції сьогоднішнім подіям. У добу революції 1917–1920 рр. емоційне, а точніше національно-патріотичне піднесення українського народу викликали життя і творчість Кобзаря.

Образи минулого запам'ятовуються у свідомості нації лише у сконцентрованому та спрощеному вигляді, оформляються у пам'ятниках, меморіальних дошках, назвах вулиць і міст, в усній народній творчості. Досить часто потужна історична постать викликає в суспільстві значніший резонанс, ніж нагальні економічні та соціальні проблеми³⁶. Показовою є пам'ять про Т.Шевченка.

Термін “традиція” означає передачу досвіду, звичаїв, культурних надбав із покоління в покоління. Традицію деякі дослідники зараховують до ірраціональних компонентів свідомості. Приймаючи таку позицію, маємо погодитися з І.Кресіною, що традицією може стати й перейти в історичну свідомість лише те, що виражає глибинні шари національного несвідомого³⁷. Для прикладу, використання зображень Т.Шевченка, виконання “Заповіту” на зібраннях, маніфестаціях, відвідування могили українського Кобзаря тощо, стало традицією, тому що Т.Шевченко уособлював для українців архетип батька-народу. Одночасно в історичній свідомості не всі уявлення є традицією. Звідси логічний висновок – традиція не тотожна історичній свідомості, хоча і є її різновидом³⁸.

Е.Сміт у праці “Національна ідентичність” наводить приклади “націоналістичного використання історії й націоналістичного бажання повернутися до “золотої доби”³⁹. Не уникли ідеологізації та певної абсолютизації й українські провідники нації⁴⁰. Першим є Т.Шевченко, який прославляв славне козацьке минуле українського народу, реанімувати яке намагалися в добу національно-демократичної революції.

Отже, постать Т.Шевченка виступала засобом формування історичної пам'яті українського народу, об'єднувчим елементом ідеологізації і політизації історичного процесу. Мета будь-якого політичного руху або влади – структурування “картини світу” громадян, що передбачає впорядкування образів минулого відповідно до легітимної схеми уявлень про минуле для програмування особистої та групової історичної свідомості. Не уникли цього й українські уряди, які, використовуючи постать Т.Шевченка, його вплив на національну свідомість, намагалися легітимізувати свою владу, а громадськість у свою чергу намагалася в такий спосіб поширити національне відродження.

Примітки:

1. Грабович, Г. Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Г. Грабович. – К.: Радянський письменник, 1991. – С. 8.

2. Забужко, О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – 4-те вид. / Оксана Забужко. – К.: Факт, 2009. – С. 11-12.

3. Масненко, В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / В. В. Масненко // Укр. істор. журнал. – 2002. – № 5. – С. 49-62.

4. Зашкільняк, Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле інтелектуальної історії / Леонід Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна самосвідомість, державність. – К., 2006–2007. – № 15. – С. 855-862.

5. Киридон, А. Маски пам'яті в умовах суспільних зламів / Алла Киридон // Київська старовина. – 2011. – № 2. – С. 161-170.

6. Лозовий, В. С. Політика історичної пам'яті Центральної Ради (1917 р.) / В. С. Лозовий // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2012. – Т. 19.: 130-річчю від дня народження Івана Огієнка присвячується. – С. 255-262.

7. Федик, Л. Б. Національна пам'ять як засіб конструювання національної свідомості: на прикладі Галичини міжвоєнного періоду / Л. Б. Федик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2011. – Вип. 30. – С. 232-236.

8. Трегуб, О. Історична пам'ять як засіб мобілізації національної свідомості / Оксана Трегуб // Магістеріум. Політичні студії – К., 2008. – Вип. 31. – С. 25-29.

9. Нариси історії Української революції 1917–1921 років: У 2 кн. / [Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк, С. В. Кульчицький, В. М. Литвин та ін.; гол. В. А. Смолій]; Ін-т іст. Укр. НАН Укр. – К.: “Наукова думка”, 2011. – Кн. 1. [В. І. Головченко, Г. Г. Єфіменко, С. В. Кульчицький, О. І. Лупандін та ін.; кер. О. Д. Бойко, В. Ф. Верстюк]. – С. 9.

10. Масненко, В. В. Зазначена праця / В. В. Масненко. – С. 50.

11. История и память: историческая культура Европы до начала нового времени / [Под редакцией Л. П. Репиной]. – М.: Кругъ, 2006. – С. 24.

12. Полянский, В. С. Историческая память в этническом самосознании народов / В. С. Полянский // СоцИС. – 1999. – № 3. – С. 14.

13. Дробижера, Л. М. Историческое самосознание как часть национального самосознания народов / Л. М. Дробижера // Традиции в современном обществе. Исследования этнокультурных процессов. – М., 1990. – С. 227.

14. Маклюк, О. М. Історична пам'ять та політика пам'яті в умовах трансформації центрально-східної Європи / О. М. Маклюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2011. – Вип. 30. – С. 223-232.

15. Федик, Л. Б. Зазначена праця / Л. Б. Федик. – С. 233.

16. Колесник, І. І. Українська історіографія / І. І. Колесник. – К.: Генеза, 2000. – С. 209.

17. Там само. – С. 218.

18. Нора, П. Проблематика мест памяти / Пэр Нора // Франция-память / [П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок]. – СПб.: Изд-во С-Пб. ун-та, 1999. – С. 19-20.

19. Нора, П. Историки поняли, что законы – очень опасная вещь [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://urokiistorii.ru/current/view/2010/31/nora-u>.

20. Нора, П. Проблематика мест памяти / П. Нора // Франция-пам'ять. – С. 17-50.
21. Хаттон, П. История как искусство памяти / Патрик Хаттон. [Перев. с англ. В. Ю. Быстрова]. – СПб.: “Владимир Даль”, 2003. – С. 48.
22. Зашкільняк Л. Зазначена праця / Л. Зашкільняк. – С. 857.
23. Ферро, М. Как рассказывают историю детям в разных странах мира: Пер.с фр. / Марк Ферро. – М.: Высшая школа, 1992. – 315 с.
24. Сміт, Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія; пер. З англ. Р. Фещенка / Е. Сміт. – К.:КІС., 2004. – С. 15.
25. Хальбвакс, М. Социальные рамки памяти / [Пер. с фр. и вступ ст. С. Н. Зенкин] / С. Хальбвакс. – М.: Новое изд-во, 2007. – С. 265-267.
26. Киридон, А. Зазначенна паця / А. Киридон. – С. 161-170.
27. Гуревич, А. Я. Еще несколько замечаний к дискуссии о личности и индивидуальности в истории культуры / А. Я. Гуревич – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2008. – С. 388.
28. Хальбвакс, М. Социальные рамки памяти / [Пер. с фр. и вступ ст. С. Н. Зенкин] / С. Хальбвакс – М.: Новое изд-во, 2007. – С. 180.
29. Грабович, Г. Зазначена праця / Г. Грабович. – С. 8.
30. Киридон, А. Зазначена праця / А. Киридон. – С. 164.
31. Хальбвакс, М. Зазначена праця / М. Хальбвакс. – С. 184.
32. Франко, І. Я. Зібрання творів: У 50 т. / І. Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 2. – С. 184.
33. Мегилл, А. Историческая эпистемология: Научная монография (перевод Кукарцевой М., Кашаева В., Тимонина В.). / А. Мегилл. – М.: Канон+РООИ “Реабилитация”. – 2007. – С. 116.
34. Трегуб, О. Зазначена праця / О. Трегуб. – С. 25-29.
35. Полянский, В. С. Зазначена праця / В. Полянский. – С. 12-18.
36. Трегуб, О. Зазначена праця / О. Трегуб. – С.28.
37. Кресіна, І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. (Етнополітологічний аналіз) / І. Кресіна. – К., 1998. – С. 231.
38. Масненко, В. В. Зазначена праця / В. В. Масненко. – С. 51.
39. Сміт, Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К., 1994. – С. 74-75.
40. Масненко, В. В. Зазначена праця / В. В. Масненко. – С. 49-62.

Резюме

В статтє сделана попытка выяснить значение фигуры Т.Шевченко в исторической памяти украинского народа в период национально-демократической революции, осветить попытки властей и общественности поднять национальное сознание с помощью имени и творчества Кобзаря.

Ключевые слова: Т.Шевченко, украинская национально-демократическая революция, историческая пам'ять, национальная пам'ять, фигура, Кобзарь, “украинское национальное возрождение”, традиция.

Одержано 20 травня 2013 року

УДК 32.019.5:323.269.6:93(477)“1919”

О.О.Приказюк

Ідеологічні засади повстанського руху під проводом Н.О.Григор'єва

В повідомленні ставиться питання про необхідність наукового вивчення ідеологічних засад повстанського руху під проводом Н.Григор'єва, вказується на їхніх зв'язок із селянським світоглядом та реакцією селян на здійснювану більшовиками політику “воєнного комунізму”.

Ключові слова: повстанський рух, Н.Григор'єв, політична платформа, селянство, гасла, ідеологія, “воєнний комунізм”.

Повстання під проводом отамана Н.Григор'єва мало переломне значення для військово-політичної ситуації в Україні у 1919 р. Воно призвело до важкої військово-політичної кризи більшовицького режиму, позбавило його можливості вести активні наступальні дії на зовнішніх фронтах, а також завершити збройне придушення селянського опору політиці “воєнного комунізму”. У зв'язку з цим зрозумілий інтерес дослідників до постаті отамана Н.Григор'єва.

Історіографія проблеми доволі повно висвітлена в статті В.Горака, яка вийшла 2013 року [5]. До речі, вказаний науковець є одним з перших українських дослідників, які намагалися об'єктивно оцінити постать отамана. В.Горак відзначає природний талант полководця, однак не залишає поза своєю увагою фактів, що могли кинути тінь на Н.Григор'єва, звертає увагу на виняткову жорстокість отамана та його бійців, за якими міцно закріпилася слава кривавих погромщиків [6; 7]. Позиція В.Горака в чомусь співзвучна з твердженнями американського історика і політолога Річарда Е. Пайпса, з робіт якого можна дізнатися про боротьбу з десантом Антанти на Півдні України “зграї українських мародерів на чолі з бандитом Никифором Григор'євим, що виступав у той час на боці Червоної Армії”; що “погроми учинялися ... різноманітною потолоччю під командуванням різних “батьок”, найбільш сумно звісним з яких став Григор'єв”, що “банда Григор'єва” поки не була знищена Червоною Армією, здійснила 148 погромів” [15, с. 98, 140, 141, 196].

В сучасній українській історіографії та художній літературі можна зустріти діаметрально різні погляди на діяльність Н.Григор'єва. Так, у роботах письменника і краєзнавця Р.Ковалюка відчутна романтизація та ідеалізація отамана: “в очах селян Південної України отаман Григор'єв почав набувати божественного образу. Слава про його героїзм виплескувалась на сусідні губернії.

Він почав уособлювати верховну владу – став диктатором Південної України, диктатором доброзичливим і щедрим – передусім до українського селянства, яке вірило, що Григор'єв силою свого військового захистить від грабунку продзагонів та вакханалії чревичайки” [10, с. 34].

У той же час молодий історик з Кіровограда Ю.Митрофаненко, поставивши риторичне запитання “М.Григор'єв – уособлення слави чи трагедії отаман-

щини?», зробив наступний висновок: “... в кінці січня 1919 він перейшов на бік червоних, чим сприяв встановленню радянської влади на території України, зрадивши при цьому інших отаманів УНР, які і надалі чинили опір. Розчарувавшись в аграрній політиці більшовиків, отаман піднімає повстання проти представників “московської обжорки”. Повстання розпочалося вдало. Але шлях перемог отамана був вкритий трупами євреїв та українців, незадоволених його владою. Норми власного універсалу грубо порушувалися. Насаджуючи власну терористичну диктатуру від імені українців, отаман лише компрометував ідею української влади Рад, посилюючи пробільшовицькі настрої серед населення. Виступ М.Григор’єва дав змогу комуністам оголосити червоний терор протиборцьбистів та незалежників – партій, з якими отаман підтримував зв’язки. Заколот отамана послабив сили більшовиків на території України, чим скористався А.Денікін. Білим вдалося захопити Україну, де вони відновили велике поміщицьке землеволодіння й проводили відверту шовіністичну антиукраїнську політику” [13, с. 59-60]. Як не дивно звучить, проте цей висновок цілком в дусі традиційної схеми радянської історіографії – з обов’язковою плутаниною з іменем отамана та без посилань на архіви.

Оригінально підходив до висвітлення григор’євщини американський дослідник Артур Е. Адамс, який запровадив термін “Велика українська Жакерія”. Він наголошував, що події 1918–1920 років в Україні повинні розглядатися як частини величезної і стихійної соціальної революції, в якій аграрні повстання зіграли домінуючу роль. Адамс вважав Григор’єва типовим представником Жакерії в тому сенсі, що ним рухали глибокі і суперечливі пристрасті та ненависть до влади, зарозумілість, показна незалежність, а також постійна й ненаситна жаждоба горілки, подвигів і слави [21, р. 263].

Метою нашого повідомлення є показ зв’язку між ідеологічними засадами повстанського руху під проводом Н.Григор’єва та селянським світоглядом і реакцією селян на здійснювану більшовиками взимку-навесні 1919 р. політику “воєнного комунізму”.

Як відомо, наприкінці січня 1919 р. найбільші повстанські отамани Півдня України Н.Григор’єв та Н.Махно уклали угоду з більшовиками та увійшли зі своїми загонами до складу Червоної армії. Це був період, коли проголошені більшовиками популярні гасла забезпечувала їм необхідну підтримку українського селянства, яке прагнуло справедливої аграрної реформи, боротьби з високими цінами, наведення ладу в країні. Більшовикам вдавалося досягати успіху навіть там, де вони не мали більшості. Так, на 1-му з’їзді рад Єлизаветградського повіту 21 лютого 1919 р., де більшість мали ліві соціалісти-революціонери, було схвалено більшовицьку резолюцію про поточний момент і обрано до складу продрому 4-х (з 5-ти) більшовиків [16, с. 559].

Проте незабаром стала проявлятися розбіжність ідеологічних засад політики КП(б)У та прагнень селянства. Загострювало становище ігнорування, а часто й відверте знущання над національними почуттями селян. На думку Х.Раковського, висловлену на засіданні Київської ради робітничих депутатів

13 лютого 1919 р., “декретування української мови в якості державної – це реакційний, нікому не потрібний захід”, бо “селянство вважає себе руським” [18, с. 190]. Мало місце прилюдне знищення портретів Т.Г.Шевченка, ігнорувалося мовне питання – “казали, що це національне питання видумане Петлюрою і різними буржуазними інтелігентами на кшталт Шелухіна”, – згадував член УПСР Петренко [8, с. 116].

Вже наприкінці січня – в лютому 1919 р. на територіях, де було сформовано державний апарат, зростає політична напруга, більшовики поступово втрачають свої позиції на селі, зростає вплив есерів та “сільських вчителів-самостійників” [17, с. 6].

Неоднозначним було розуміння продовольчої проблеми. Виконуючи вимогу щодо обліку хліба, селяни вбачали мету продовольчих заходів в безпосередній боротьбі з голодом та допомозі соціально незахищеним верствам. Адже саме про це на III Всеукраїнському з’їзді рад (6-10 березня 1919 р.) говорив нарком з продовольства О.Шліхтера, відповідаючи на запитання з залу “навіщо прибули сюди продовольчі загони, чи озброєні вони і що вони будуть робити?” [1, с. 138]. Як правило, радянські органи на селі констатують незначну кількість “надлишків” продовольства і ухвалюють рішення про їхній розподіл чи пільговий продаж тим, хто потребує допомоги (ці заходи найчастіше стосувалися збіжжя, що зберігалось в колишніх панських садибах і хлібних бюро). “Надлишків хліба в селян не виявилось, тому як населення волості в 1918 р. постраждало від неврожаю, а також австро-німецьких реквізицій” – доповідали зі Ставрівського волвиконкому Ананівського повіту [16, с. 646].

Починаючи з березня (саме тоді починається активне запровадження заходів політики “воєнного комунізму”) радянськими установами відзначається поширення серед селянства антиурядових та опозиційних настроїв. Обговорення селянської проблеми відбулося на скликаному 6-9 квітня пленумі ЦК КП(б)У, що спеціально розглянув питання про “куркульську контрреволюцію” і роботу на селі. Резолюція пленуму кваліфікувала селянський рух як “куркульську контрреволюцію” і визнавала причинами її успіху “злісно-демагогічну політику механічного поєднання контрреволюційних лозунгів з радянськими”, “темноту селянської маси і неправильне уявлення про програму комунізму на селі”, “промахи окремих представників радянської влади на місцях в галузі земельної, національної і продовольчої політики”. Пропонувалося залучити середнє селянство до комбідів та звернути увагу на агітацію і комуністичну роботу на селі [12, с. 52].

“Коротку програму для селянської голоти” було викладено в газеті “Більшовик”: “1. Куркуля в потилицю. 2. Більшовицький кружок. 3. Продовольчий комітет. 4. Делегатів до робітничо-селянського уряду за порадами і допомогою. 5. Середнього селянина не чіпай. А тоді й побачимо, чи дуже буде радіти куркуль” [3, 17 квітня].

Зростаюче невдоволення населення України запровадженням політики “воєнного комунізму” впливало і на становище в армії. Н.Григор’єв, який

користувався величезною популярністю серед населення, доповідав командуючому Українським фронтом В. Антонову-Овсієнку про зміну настроїв у війську, що були викликані радянською політикою на селі, “скаржитися і обгрунтовує рапортами своїх командирів, стверджених часто комісарами, на зловживання органів ЧК, продармійців тощо. Що особливо дратує населення говорив він, так це зловживання приїжджих, “кацапів” та “жидів”. Радянської влади на місцях немає. Виконком, що обрав повітовий з’їзд Херсонщини, справді замінено приїжджими з центру. Замість агітації на підтримку голодної півночі, продармійці намагаються відібрати хліб, але мають відсіч від вдесятеро більшої кількості селян. Зате представники земельних органів провадять безпорадну агітацію за незрозумілу комуну” [2, с. 99].

Переконатися в справедливості цих слів В. Антонов-Овсієнко та О. Шумський змогли 24 березня на огляді Верблюзького полку. “Промовляючи українською мовою О. Шумський спершу мав безперечний успіх. Далі почав говорити про земельну політику радянської влади. І лише промовив слово “комуна”, як почувся галас із задніх лав, який охопив натовп і перетворився у рев. Злі обличчя, піднесені кулаки тяглися до промовця...”. За наслідками поїздки В. Антонов-Овсієнко та О. Шумський відправили телеграму голові РНК УСРР Х. Раковському: “...Населення провоковане діями продзагонів. Треба відкликати московські продзагони... Категорично заявляю вам як голові уряду: політика, що її провадять на місцях, ображає, підбурює проти центральної влади зовсім не тільки саме куркульство, а всі прошарки населення” [2, с. 104].

Наприкінці квітня – на початку травня, коли після зайняття Одеси частини Н. Григор’єва було відведено для переформування в рідні для них місцевості, вояки повели озброєну боротьбу з представниками влади на місцях. “З того часу, як отаман Григор’єв відпустив свої війська на відпочинок, в Херсонській губернії розпочалися грабунки та вбивства, насилля над пасажирами і комуністами... [Війська] відкрито з командним складом на чолі, розганяють збройною силою всі сільські, повітові, міські виконкоми, парткоми, арештовують їх і розстрілюють... Це триває пролягом трьох тижнів. Випадки були в Долинській, Знаменці, Куцовці, головне – Єлизаветграді, де стоять Верблюзький та Другий Херсонський полки; Єлизаветградський виконком, партком розігнано, розстріляно комуністів... Миколаєву загрожує доля Єлизаветграда... прошу негайно вжити заходів. Воєнкомом та мною (заходи) вжиті – в місті оголошено стан облоги”, телеграму такого змісту було направлено головою Миколаївської ЧК напередодні григор’ївського виступу [14, с. 76].

Сформовані з селян-добровольців з’єднання Червоної армії не могли бути ефективно використаними проти селянського повстанства. Тому набирала силу тенденція використання “інтернаціональних” загонів для придушення виступів місцевого населення. “У Криворізькому повіті повно григор’ївських загонів... перебито цілі волосні виконкоми ... потрібна негайно допомога інтернаціонального батальйону латишів, китайців”, – повідомлялося в телеграмі до Криворізького воєнкому 24 квітня [2, с. 109].

В квітні 1919 р. радянське командування приділяє зростаючу увагу питанням переформування вже існуючих частин, висувається гасло боротьби з “партизанщиною”. На початку травня була запланована і практично підготовлена операція зі зміщення командування 6-ї дивізії на чолі з Н.Григор’євим [9, с. 28-30].

Повідомлення свідчили про глибину та гостроту антирадянських настроїв в війську. “Серед червоноармійців ходять вперті чулки, що ініціатором виступу є не Григор’єв, а самі селянські маси, незадоволені надзвичайними комісіями та комісарами-“жидами”” – констатувалося в одному з численних повідомлень до Раднаркому [19, ф. 2, оп. 1, спр. 241, арк. 36].

Дослідники зазначають, що діяльність Н.Григор’єва є чи не єдиним прикладом ефективного розвитку отаманського руху. Його Універсал містив чітку і послідовну програму створення незалежної демократичної української держави. Отаман прагнув домогтися об’єднаної угоди з Н.Махном, Зеленим, розробляв плани загальноукраїнського визвольного повстання [4, с. 124-125].

В “Універсали”, підписаному отаманом Н.Григор’євим та його соратниками, виразно звучать принципи ототожнення національного та соціального поневолення: “Селяни й робітники! Вас дев’яносто два відсотки на Україні. А хто править вами: оті, що ссуть кров народну. Народу українській! Бери владу до своїх рук!”. Основою “Універсалу” є різка критика нав’язаної Україні політики “воєнного комунізму”: “політичні спекулянти обдурили тебе... замість землі та волі тобі насильно нав’язують комуну, чрезвичайку та комісарів з московської обжорки й тієї землі, де розп’ято Христа. Ти працюєш день і ніч, ти світиш каганцем, ти ходиш у постолах, у штанях із лантуха, замість чаю п’єш гарячу воду без цукру, та ті, що обіцяють тобі ясну будучину, визискують тебе, тобою воюють, із зброєю в руках забирають твій хліб, реквізують твою худобу й нахабно запевняють тебе, що роблять усе це на користь народові... Неправда, брехня й неправда.” Універсал закликає до негайного здійснення політичних реформ, що мали б перешкодити відновленню антинародної диктатури. “Нехай не буде диктатури ні особи, ні партії... Геть політичних спекулянтів! Геть насильство з правого боку! Геть насильство з лівого боку.. Уряд авантюриста Раковського та від нього поставлених просимо піти від нас і не насилувати народної волі. Всеукраїнський з’їзд дасть нам уряд, якому ми будемо коритися, і побожно виконаємо його волю”. Громадянам пропонувалося негайно обирати сільські, волосні, повітові та губернські ради за вільної участі представників всіх партій, “що стоять на радянському ґрунті”. При виборах мала бути задіяною система квот для національного представництва. Безумовно визнавався принцип демократичних свобод: “Хай живе воля слова, друку, сумління, зборів, спілок, страйків, праці й професій, незайманість особи, думки, помешкання, переконання й віри!” [цит. по: 11, с. 22-23].

Селянство сприймало формально декларовані більшовиками гасла радянського народовладдя, справедливою, спрямованою на задоволення інтересів селянства аграрної реформи, але рішуче протидіяло заходам політики “воєн-

ного комунізму”, що в дійсності складала зміст більшовицької політики в Україні. Сприйняття радянської влади та “соціалістичного будівництва” розглядалося селянством як насадження диктатури національних меншин, як засіб їх збагачення за рахунок “православного”, “українського” населення. Узагальнена політична програма повстанства характеризується ключовими гаслами “За вільні ради” і роз’єднанням понять “більшовики” та “комуністи”.

У наказі Н.Григор’єва від 20-го травня населенню і партизанам, повсталим проти окупації комуністів, проголошувалася мета створюваної ним повстанської армії – “боротьба з надзвичайками, комісаро-держав’ям і комунізмом”. Селяни і робітники закликалися до боротьби з комунами. “Комуна – це нове кріпосне право”. Підкреслювалося значення положень Універсалу: “усі сільські волосні, повітові і губернські ради повинні переобрані на засадах універсалу і негайно приступити до виконання своїх обов’язків”. Всіх, хто агітував проти Універсалу, наказувалось розстрілювати на місці” [20, ф. 5, оп. 1, спр. 265, арк. 31].

Часто визвольні настрої селянства вироджувалися в погромний рух. Широка участь євреїв в КП(б)У та органах влади УСРР провокувала розвиток антисемітизму. На це звертають увагу й ізраїльські дослідники: “серед єврейства України панувала прищеплена багатьма десятиріччями ідеологія державного централізму і русифікації... Українське і російське єврейство невільно грало тут роль провідника русифікуючого централізму і стало об’єктом незадоволення з боку українського народу” [18, с. 180].

Отже, глибина причин, що викликали повстання під проводом Н.Григор’єва знаходить відображення як в масовості і розмаху повстання, так і в глибині і змістовності головного програмного документа повстання – “Універсала до українського народу”, який є видатним програмним документом українського повстанства. В Універсалі поєднуються ідеологія українських соціалістів-революціонерів з вимогами українського селянства та програмою політичних реформ, спрямованих на ліквідацію диктатури КП(б)У і ствердження народодовладдя.

Список використаних джерел:

1. III Всеукраїнський з’їзд Рад (6-10 березня 1919 р.): Стенографічний звіт. – Х.: Видання Центрального архівного управління УРСР, 1932. – 336 с.
2. Антонов-Овсієнко, В. О. В боротьбі за Радянську Україну / В. О. Антонов-Овсієнко // Літопис революції. – 1931. – № 3 (48). – С. 32-146.
3. “Більшовик” (орган ЦК КП(б)У). – 1919.
4. Ганжа, О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.) / О. І. Ганжа. – К.: б.в., 2000. – 208 с.
5. Горак, В. С. Григор’євський повстанський рух (серпень 1918 – серпень 1919 рр.): питання історіографії / В. С. Горак // Український історичний журнал. – 2013. – № 2. – С. 154-177.
6. Горак, В. Повстанець чи бандит / В. Горак // Вітчизна. – 1992. – № 11. – С. 128-131.

7. Горак, В. Повстанці отамана Григор'єва (серпень 1918 – серпень 1919 рр.): Історичне дослідження / В. Горак. – Фастів: Поліфаст, 1998. – 224 с.

8. Дело членов Центрального Комитета Украинской Партии Социал.-Революционеров Голубовича, Петренко, Лызанивского, Часныка, Ярослава и др.: (Стенографический отчет). Под ред. Д. З. Мануильского и С. С. Дукельского. – Х.: Тип. ВУЧК, 1921. – 429 с.

9. Дубровский, С. Ликвидация григорьевщины (1919) / С. Дубровский // Военно-исторический журнал. – 1941. – №2. – С. 28-41.

10. Коваль, Р. Повернення отаманів Гайдамацького краю / Роман Коваль. – К.: Видавництво “Діюкор”, 2001. – 320 с.

11. Козельский, Б. Шлях зрадництва і авантюр: (Петлюрівське повстанство) / Б. Козельський. – Х.: Державне вид-во України, 1927. – 148 с.

12. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'з'дів, конференцій і пленумів ЦК: В 2-х т. – Т. 1. 1918–1941. – К.: Політвидав України, 1976. – 1007 с.

13. Митрофаненко Ю. М. Григор'єв – уособлення слави чи трагедії отаманщини? / Юрій Митрофаненко // Наукові записки: збірник. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2004. – С. 51-60. – (Сер. “Політологія і етнологія”. Вип. 26).

14. На защите революции. Из истории Всеукраинской Чрезвычайной комиссии. 1917–1922 гг.: Сб. документов и материалов. – К.: Политиздат Украины, 1971. – 392 с.

15. Пайпс, Р. Русская революция: В 3 кн. / Ричард Пайпс. – М.: Захаров, 2005. – Кн. 3: Россия под большевиками. 1918–1924. – 704 с.

16. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 – серпень 1919): Зб. документів і матеріалів. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 764 с.

17. Раковский Х. Борьба за освобождение деревни. – Х.: Изд. политотдела Украинской армии, 1920. – 60 с.

18. Френкин М. Трагедия крестьянских восстаний в России, 1918 – 1921 гг. – Иерусалим: “Лексикон”, 1987. – 251 с.

19. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

20. Центральний державний архів громадських об'єднань України.

21. Adams A. E. Bolsheviks in the Ukraine: the second campaign, 1918-1919 / Arthur E. Adams. – New Haven : Yale University Press, 1963. – IX, 440 p.

Резюме

В сообщении ставится вопрос о необходимости научного изучения идеологических основ повстанческого движения под руководством Н.А.Григорьева, указывается на их связь с крестьянским мировоззрением и реакцией крестьян на проводимую большевиками политику “военного коммунизма”.

Ключевые слова: повстанческое движение, Н.А.Григорьев, политическая платформа, крестьянство, лозунги, идеология, “военный коммунизм”.

Одержано 6 травня 2013 року

УДК 94(477.43)“1920/1930”:323.15(=161.2)

Н.В.Тимова

Особливості здійснення політики “українізації” та “коренізації” на Поділлі 1920-х – початку 1930-х років

Стаття присвячена українізації держустанов Поділля у 1923–1930 рр. Розкрито перебіг подій, особливості її розвитку, наслідки і значення.

Ключові слова: Поділля, Кам’янець-Подільський, держустанови, українізація, курси, урядницькі комісії.

Радянська контрверсійна політика “українізації” та “коренізації”, відносини між національними меншинами в поліетнічному регіоні Поділля залишаються актуальними і сьогодні. Цілком закономірно, що питання реалізації заходів даної політики розглядалися низкою науковців. Значний науковий внесок у дослідження цієї проблематики було зроблено подільськими вченими В.Нестеренком, О.Завальнюком, Л.Місінкевичем, І.Боголюбовою, А.Суровим. Заслужують на увагу дослідження Я.Верменич, Л.Якубової, які висвітлюють особливості етнокультурного життя національних меншин, політичні аспекти політики “українізації” у 20–30-х роках¹.

Мета цієї статті – звернути увагу на особливості проведення українізації на Поділлі, формування в прикордонні відданого радянській владі покоління службовців й робітників розумової праці, задля чого руйнувалися традиції й інституції вищої та середньої освіти попередньої доби, проаналізувати причини згорання політики українізації, її наслідки та значення.

У листопаді 1920 р. на теренах Поділля остаточно утвердилася радянська влада. Не відчуваючи широкої підтримки з боку місцевого українського селянства, інтелігенції, більшовики змушені були обережно підходити до вирішення національного питання. 21 вересня 1920 р. РНК УСРР ухвалила рішення про запровадження української мови в школах і радянських установах. Вводилося обов’язкове вивчення української мови в школах України, доручалося органам освіти розробити план розвитку українських освітніх установ, відкриття в губернських і повітових містах вечірніх шкіл для вивчення службовцями української мови. Державні установи повинні були обслуговувати людей українською мовою².

Для Поділля введення цієї постанови в дію в силу різних історичних обставин мало велике політичне значення. Відомо, що 1919 року Кам’янець-Подільський фактично був столицею Української Народної Республіки, тут функціонували її державні установи. Більшість науковців, працівників освіти активно підтримували національну політику Директорії УНР брали участь у проведених політичних та культурно-освітніх заходів. На Поділлі, де переважали селяни, а робітничий прошарок був незначним, незнання української мови радянськими функціонерами та червоноармійцями ще більше поглиблювало прірву між місцевим населенням та владою. У багатьох повітах довго

не стихав повстанський рух, значна частина селян підтримувала загони Якова Гальчевського, не втрачаючи надії на повернення уряду УНР³. Всі ці чинники змушували керівників Подільського губкому КП(б)У вживати рішучих заходів для українізації державного апарату. При цьому переслідувалося політичне завдання – намагання перехопити ініціативу у вирішенні національного питання з рук українських об'єднань, що виникли під час революції.

Факти свідчать, що українізація державного і партійного апарату розпочалася на Поділлі раніше, ніж у східних та південних регіонах України. 10 лютого 1921 р. президія Новоушицького повітвиконкому, розглянувши серед інших питання, якою мовою мають видаватися накази місцевої влади, ухвалила: “Усі накази, що виходять із виконкому та його відділів, повинні обов’язково писатися українською мовою”⁴.

У повітових центрах Поділля здійснювалася підготовча робота до відкриття курсів українознавства для співробітників радянських установ. Проте курси майже не функціонували, оскільки службовці часто залучалися до участі в численних політичних акціях й часу (а часто й бажання) для навчання їм бракувало⁵. Тому українізували власне діловодство лише відділи народ освіти, натомість апарат рад й виконкомів залишався, як і раніше, русифікованим.

Більшість секретарів, членів ревкомів, виконкомів у регіоні були росіянами або євреями. Вони не мали авторитету у жителів Поділля. Тому 1921 року ЦК КП(б)У надіслав до регіону кількох відомих українських політичних діячів. Подільський губвиконком очолив В.Порайко (1888–1937) – колишній член Галицького організаційного комітету КП(б)У та командувач Червоної Української Галицької Армії (ЧУГА), Кам’янець-Подільський повітовий комітет КП(б)У – П.Буценко (1889–1965). 1917 р. Панас Іванович належав до лівого крила УСДРП, але незабаром віддав перевагу більшовикам й на першому з’їзді КП(б)У був обраний членом ЦК⁶.

Владі доводилося рахуватися з настроями населення й поглиблювати українізацію шкіл. 1921 року українські школи реорганізовані в трудові. Переглядалися навчальні плани, програми. За кілька років їх мережа значно розширилася і наприкінці 1923 р. на Поділлі працювало 1830 українських шкіл та 28 дитячих будинків⁷. У цей складний час більшість учителів Поділля обрала очікувальну позицію, а дехто надсилав листи до “Вістей” ВУЦВК і критикував редакцію за антиукраїнську спрямованість, намагання знищити стару українську культуру, повністю замінити її пролетарською. Окремі подільські вчителі підтримували і навіть очолювали український повстанський рух. Зокрема Я.Гальчевський, який свого часу закінчив двокласну Курилівську учительську школу, працював педагогом у сільських школах Поділля. В окремих селах Кам’янецького та інших повітів діяли очолювані вчителями підпільні групи.

Єдиної позиції щодо концепції українізації не було навіть серед українського керівництва. Обіжник НКО УСРР за підписом наркома освіти В.Затонського, надісланий Подільському губкому КП(б)У 24 лютого 1923 р., закликав комуністів підходити до вирішення національного питання з точки зору створення

найбільш вигідних умов для пролетаріату в його класовій боротьбі з капіталом⁸.

Активізували хід українізації рішення XII з'їзду РКП(б) (17–25 квітня 1923 р.), який проголосив курс на коренізацію⁹. Московське партійне і радянське керівництво усвідомлювало, що без серйозної уваги до розв'язання національного питання створюваній ним квазіімперії – СРСР – загрожують відцентрові тенденції. Політика коренізації передбачала підготовку, виховання й висування кадрів корінних національностей, врахування національних факторів при формуванні партійного і радянського апаратів, організацію мережі шкіл усіх ступенів, закладів культури. У діяльності КП(б)У щодо здійснення цієї політики чітко визначались два напрями: українізація і створення необхідних політичних та економічних умов для національних меншин.

Знаковим документом, який розпочав політику “українізації”, став декрет ВУЦВК і РНК УСРР “Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови”, ухвалений 1 серпня 1923 р. Декрет проголошував мови всіх національностей рівноправними, дозволяв губернській владі у зносинах з центральними та периферійними органами використовувати й українську мову. Діловодство в губернських та окружних установах повинно було проводитись переважно українською мовою, за винятком тих районів, де більшість населення належала до іншої національності.

Працівники губернських та окружних виконкомів зобов'язані були в шестимісячний термін вивчити українську мову або підлягали звільненню з державної служби. Для навчання співробітників радянських установ створювались курси двох типів: короткотермінові (тривалістю навчання не більш трьох місяців) й довготермінові (півроку).

На Поділлі влітку-восени 1923 р. було проведено обстеження радянських, державних, профспілкових установ і організацій. У Вінниці почала діяти губернська комісія з українізації державного апарату, в округах “окружні. До комісій, як правило, входили представники відділів народівити, керівники установ, а очолювали авторитетні керівники. Зокрема, Кам'янецьку комісію з українізації деякий час очолював Євген Кондрацький “колишній голова місцевої “Просвіти”. Вона організувала спеціальні групи для перевірки стану українізації установ, створила педагогічно-екзаменаційні комісії й розпочала курси для службовців¹⁰.

У липні 1923 р. розпочалася українізація у Вінницькій окрузі. Окружний виконавчий комітет організував курси для службовців. А через 2–3 місяці 17 райвиконкомів перевели діловодство на українську мову, було українізовано більшість сільрад.

Завдяки ініціативності учителів у Проскуріві та майже в усіх районах округи до середини жовтня 1923 р. також відкрилися курси. Гальмували справу співробітники виконкомів та установ, які вважали українізацію непотрібною. Спочатку їх відвідувало 30–45 осіб. Однак деякі установи (фінвідділ, Держбанк) взагалі не надіслали своїх службовців на курси. Таке ставлення підірвало віру

в необхідність вивчення української мови. Тому через 3 тижні занять курси відвідувати лише самі вчителі¹¹.

Повільний темп українізації держапарату на Поділлі пояснювався кількома причинами. Більшість керівників радянських, державних, профспілкових установ вважали її непотрібною і сподівались на швидку відміну. Крім того, у прикордонних районах працівники митниці, прикордонники, військові змушені були надсилати документацію до Москви виключно російською мовою, тому не бачили необхідності у відвідуванні курсів. Гальмувала українознавчу роботу відсутність викладачів української мови і літератури, підручників та посібників.

Загалом, 1924 року в Подільській губернії українізація тільки розпочалася. Губком і далі працював російською мовою, лише окремі документи видавав українською. Міські, районні, сільські партійні осередки вели роботу російською. Дещо краще були справи з українізацією держапарату в окружних установах: 75% документів видавались українською мовою. Розмовною мовою в губернських, окружних, частково районних установах і далі залишалася російська. Навіть чиновники, які добре знали українську, нею не розмовляли¹².

Особливу увагу ЦК КП(б)У, РНК УСРР приділяли питанню висування українців на керівну державну, партійну, радянську роботу. На початку 1924 р. в Подільському губкомі КП(б)У не було жодного українця, в окружках КП(б)У – 2–3 особи. Серед керівників партійних органів нараховувалося 29 українців, 32 росіян, 24 євреї, 8 представників інших національностей, українці складали лише третину партапарату. У цей час на Поділлі були на обліку 1 945 комуністів, з них 35,5% – росіяни, 35,0% – українці, 14,8% – євреї, 4,8% – поляки. Але вже серед кандидатів до лав КП(б)У переважали українці (60,0%), частка росіян складала 16,0%, євреїв – 13,0%. На початок березня 1924 р. у лавах КСМУ Поділля нараховувався 1 041 українець, 177 росіян, 439 євреїв¹³. Що стосується апаратів виконкомів та сільських рад, то його національний склад, за винятком губвиконкому, складався в переважній більшості з українців. У губвиконкомі, окрвиконкомах, райвиконкомах було багато росіян. Євреї становили значну кількість лише в окрвиконкомах. Серед членів та голів сільських рад також чисельно переважали українці – їх частка складала понад 90%.

У подальшому кількість українців, поляків, євреїв у державних, радянських, виконавчих структурах зростала, одночасно зменшувалася кількість росіян. Збільшувалося число українців – членів КП(б)У. Згідно партійного перепису 1927 р., на Поділлі українці, за винятком Могилівської округи, складали абсолютну більшість у партійних організаціях. За ними йшли росіяни та євреї. Серед кандидатів у члени партії та комсомольців також переважали українці¹⁴.

1924 року в більшості установ та організацій Поділля були створені курси та гуртки для вивчення української мови, культури. Щоправда, їхня діяльність саботувалася службовцями. Плідно працювали курси лише на Кам'янецьчині, де лекції для слухачів читали викладачі місцевого ІНО. Загалом 1924 року на Поділлі діяло 153 курси з української мови (11 одномісячних, 38 двомісячних,

87 тримісячних, 1 піврічні; 16 курсів функціонувало при цукрових заводах), їх відвідувало 3 686 осіб. За даними іспитових комісій, із загальної кількості слухачів, які відвідували курси, засвоїли українську мову для виконання службових обов'язків 90%. Наприкінці 1924 року на українську мову перевели діловодство всі сільські ради, райвиконкоми, окрвиконкоми, губвиконком, органи освіти, сільські банки, Червоний Хрест, фінвідділи та ін.¹⁵

У жовтні 1924 р. голова губернської комісії з українізації радапарату Воробйов зробив висновок, що українізація на Поділлі відбулася в більшості державних установ, за винятком ДПУ, військкоматів, держбанків, цукрових трестів. Голова губкомісії запропонував цим закладам негайно перевести діловодство на українську, розпочати звільнення службовців, які не володіли українською мовою, звернув увагу на необхідність посилити українізацію профорганів, політосвітніх установ, військових частин¹⁶.

Вже в обіжнику РНК УСРР “Про заходи проведення термінової і повної українізації апарату”, розісланому керівникам губвиконкомів у квітні 1925 р., вимагалось до 1 серпня 1925 р. в усіх установах, громадських організаціях всі акти публічно-правового характеру перекласти українською мовою. Прийом осіб, які не володіли українською мовою, міг відбуватися лише у виняткових випадках. Чиновників, у котрих помічалось негативне ставлення до українізації, передбачалось звільнити з роботи¹⁷.

1925 року в УСРР був ліквідований поділ на губернії. Внаслідок цього відбулися зміни і в структурі установ, які проводили роботу з українізації держапарату. Права губернської комісії передавались окружним – вони отримали більше самостійності у вирішенні культурно-освітніх проблем. Цього року відбулася чергова перевірка державних установ, яка виявила як позитивні зрушення, так і недоліки. Зокрема, у Кам'янецькій окрузі багато службовців, які не володіли раніше українською мовою, тепер почали нею розмовляти. Але назагал, українізація держапарату в УСРР у 1923–1925 рр. носила поверховий характер. Це визнав пленум ЦКК КП(б)У, скликаний 11 червня 1925 р.²⁵

У січні 1926 р. Центральна комісія встановила черговий “остаточний” термін іспитів для службовців із знання української мови. Іспити відбувалися під контролем так званих “урядницьких” комісій, рішення про утворення яких прийняла РНК УСРР 16 липня 1925 р.¹⁸

Взимку 1926 р. Центральна комісія з українізації встановила 3 категорії для визначення рівня володіння українською мовою: 1) службовці та робітники, що добре знали українську мову, говорили і писали без помилок; 2) особи, котрі за допомогою словника добре перекладали з російської на українську мову і могли розмовляти нею; 3-а) службовці, які вороже ставилися до українізації; 3-б) особи, що не знали мови, але бажали її вивчити. Перших з 3-ої групи передбачалось звільнити зі служби, а інші повинні були за 3 місяці оволодіти українською мовою (до того часу вони вважались умовно звільненими). Рішення про звільнення службовців з роботи приймалися і раніше, але конкретних заходів у цьому напрямку не вживалося.

1926 року шляхом іспитів пройшла чергова перевірка службовців на знання української мови. Іспити складались із письмової роботи та усної перевірки. Письмова праця включала в себе переклад ділового листа, самостійне складання юридичного документа, вільний твір на теми з радянського життя, переказ українського твору. Від службовців також вимагалось, щоб вони грамотно, у межах програми, відповідали на різні питання з українознавства. Від технічного персоналу вимагалось лише знання української мови.

Ретельне обстеження 16 райвиконкомів і парткомів Кам'янецької округи показало, що в більшості районів процес українізації розвивався успішно. Але в Дунаєвецькому, Новоушицькому районах чимало осіб було віднесено до 3-ої категорії. Загалом же, районними комісіями Кам'яниччини було зафіксовано такі показники: до першої групи віднесено 47% службовців, до 2-ої – 44,3%, 3-ої – 8,7%. У Шепетівській округі ці показники були такими: 1 група – 137 осіб, 2-га – 332, 3-тя – 107¹⁹.

Виходячи з висновків, зроблених членами “урядницьких” комісій, НКО УСРР надіслав загальні зауваження у прикордонні округи. У них констатовалося, що повної українізації в округах ще не проведено, у багатьох установах діловодство почасти велося російською мовою, а частина службовців української мови не знала зовсім. Зовнішній вигляд прикордонних міст не був сходий на населені пункти УСРР. Основними перешкодами визнавались відсутність потрібних коштів, українських культурницьких організацій. НКО пропонував зі складу інтелігенції окружних міст організувати науково-методичну комісію з українізації та провести перепідготовку викладачів.

Керівники міст і містечок Поділля наприкінці 1926 р. провели низку заходів, спрямованих на покращення зовнішнього вигляду вулиць, надписів на установах. Зокрема, 29 грудня 1926 р. своєю постановою Кам'янецький окружком КП(б)У ухвалив, щоб усі державні, торговельні організації мали над вхідними дверима вивіски українською мовою. Поруч дозволялося дублювати назву російською або іншими мовами. Винні у невиконанні цієї постанови підлягали штрафу до 25 руб. або арешту на один місяць. У березні 1927 р. перевірка стану наочності зафіксувала багато порушень: надписи на вивісках часто писались російською мовою.

Як правило, адміністративні методи не відзначались ефективністю. Замість покращення якості українознавчої роботи основна увага місцевими керівниками освіти приділялась кількісним показникам, члени “урядницьких” комісій часто завищували цифри і звітували про успішне проведення українізації. Інколи до окружних комісій надходили зовсім необ'єктивні дані. Проконтролювати їх точність було не можливо. Лише в окремих випадках комісії отримували догани за неправильну інформацію.

1928 року представники центру ретельно обстежили стан українізації в прикордонних районах України й визнали, що округи Поділля (зокрема Кам'янецька) належать до найбільш українізованих в республіці. Цьому сприяло те, що переважна більшість місцевого населення були українці. Кількість осіб,

віднесених до 3-ої категорії, була набагато меншою, ніж в інших регіонах УСРР. Проте значна кількість надісланих з центру службовців-росіян ігнорували українізацію. Голови РВК, комсомольські і партійні активісти писали і розмовляли суржиком – їх мова була перенасичена русизмами, полонізмами, діалектизмами, службовці незадовільно знали історію, літературу України²⁰.

У 20-ті роки на Поділлі, крім опору українізації зрусифікованих службовців, опозиційні погляди щодо радянської національної політики виявляли деякі викладачі вищих навчальних закладів Кам'янця. Про це мова йшла в таємному документі ДПУ “Про економічний і політичний стан Кам'янецької округи” (березень 1928 р.). У ньому професура ІНО, СГП оцінювалася як колишній ворог, який мав тісний зв'язок з еміграційним урядом С.Петлюри. “Українська права інтелігенція намагалась і часом намагається використовувати своє становище та легальні можливості з метою протидії радянській владі та має намір використовувати вузи для зв'язку з емігрантськими діячами УНР, – відзначалося у характеристиці. – До цієї течії входять особи, які проводять лінію тихого саботажу, ігнорують суспільно-політичну діяльність, відкрито вороже ставляться до різних заходів радянської влади, зокрема у сфері національної політики, вважаючи її нещирою, маневреною”.

У 1929 р. окружком КП(б)У, окрвиконкоми Поділля різко послабили увагу до процесів українізації. Відчуваючи це, службовці все одвертіше нехтували курсами з українознавства, на іспити не з'являлися. Заступник голови Кам'янецького окружного Комітету незаможних селян Аверін твердив, що українізація – “це петлюрівщина, насильство”. Деякі апаратники погрожували виїхати до Росії, щоб уникнути іспитів, зокрема інструктор Кам'янецького ОВК Всеволозьський заявив: “Йдіть ви подальше з перевіркою, дайте мені квиток, я сьогодні ще ладен їхати до Москви”²¹.

Наприкінці 1929 р. більшовицьке керівництво на чолі з Й.Сталіним розпочало політику насильницької колективізації. У цих умовах фактично відпала об'єктивна необхідність у функціонуванні “урядницьких” комісій й вони діяли лише за інерцією. І хоч ЦК КП(б)У і РНК УСРР і далі видавали постанови, розпорядження, накази, для багатьох стало зрозуміло, що українізація починає згортатись. Радянській владі вже не потрібний був тісний союз з селянством, проти якого розпочалася справжня війна. Повернулись назад часи, коли майже виключно використовувались репресивні заходи щодо селян.

Тенденцію до занепаду політики українізації виявили останні перевірки, проведені на Поділлі в березні й квітні 1930 р. Вони показали, що в переважній більшості установ і закладів українізацією ніхто не цікавився. Останні засідання окружних комісій з українізації відбулись влітку 1930 р. Далі вони перестали діяти у зв'язку з ліквідацією округ. Спроби окремих відділів освіти утворити районні комісії виявилися марними.

Попри всю суперечливість радянської політики “українізації” нескладно помітити позитивні моменти її проведення на Поділлі: переведення діловодства в більшості установ і закладів на українську мову, підготовку українських

фахівців для адміністративних органів. Українська мова стала розмовною для значної частини службовців, зросла кількість українців, які працювали на відповідальних посадах.

Важко погодитися з позицією тих дослідників, котрі бачать у ній лише негативний зміст, вважаючи її тільки політичною провокацією. Подібні думки ще у 1920-х рр. знайшли широке поширення в статтях українських політичних діячів, які опинилися за кордоном (зокрема, А.Лівицького, М.Шаповала). Серед окремих сучасних українських істориків теж побутує думка, що українізація – це широкомасштабна провокація, спрямована на виявлення, а потім винищення національно-свідомих елементів²².

Головними перешкодами в проведенні українізації слід вважати відсутність досвідчених лекторів з українознавства, постійні зміни кадрів у державних установах, відсутність підручників, посібників, негативне ставлення з боку багатьох службовців, які намагалися уникнути навчання та іспитів з української мови, формальне ставлення до цієї справи партійних організацій, комсомолу, профспілок. Чимало чиновників вважали українізацію короткочасним маневром для залучення на свій бік селянства.

Незважаючи на всі недоліки, проведення політики українізації мало велике значення для розвитку української мови, культури, утвердження самої назви “Україна”.

Примітки:

1. Нестеренко, В. А. Загальна характеристика українсько-польських міжетнічних відносин на Поділлі в першій третині ХХ ст. / В. А. Нестеренко // *Pamiętnik Kijowski*. – Kijow, 2004. – Т. VII: *Polacy na Podolu / pod red. H. Stronskiego*. – S. 165-172; Завальнюк, О. М. “Винним себе визнав...” (В.О.Гериневич) / О. М. Завальнюк, М. Б. Петров // *Репресоване краєзнавство (20–30-і роки) / редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін.* – К.: Рідний край, 1991. – С. 178-183; Місінкевич, Л. Л. Коренізація і національні меншини Поділля у 20–30-х рр. ХХ ст. / Леонід Леонідович Місінкевич; Ін-т іст. України НАН України; Головна редкол. наук.-док. серії книг “Реабілітовані історією”. – К.: Рідний край, 1999. – 72 с.; Суrowий, А. Освітні заклади національних меншин на Поділлі в 1920-х роках / А. Суrowий // *Культура Поділля: історія і сучасність*. – Хмельницький, 1993. – С. 285-287; Боголюбова, І. Освітні заклади Проскурова у 20-30-ті рр. ХХ ст. / І. Боголюбова // *Поділля і Волинь в контексті історії українського національного відродження*. – Хмельницький, 1995. – С. 82-86; Якубова, Л. Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20–30-ті роки): коренізація і денационалізація / Л. Д. Якубова // *Укр. іст. журн.* – 1998. – № 6. – С. 22-36; Верменич, Я. В. Територіальна організація в Україні як наукова проблема: регіонально-історичний та політико-адміністративний виміри / Я. В. Верменич / *Ін-т іст. України НАН України; Центр теорет.-метод. проблем іст. регіоналістики; [наук. ред. акад. НАН України В. А. Смолій]*. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2008. – 160 с.

2. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України), ф.413. Центральна комісія національних меншин при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, м.Харків, 1924–1932 рр., оп.1, спр.1. Декрети, постанови, протоколи

засідань ВУЦВК, РНК УСРР та листування з ВУРПС, Наркомздоров'я УСРР, Наркомземом УСРР, Наркомпраці УСРР про українізацію шкіл і громадських установ, забезпечення самостійності національних меншостей на Україні. 1 серп. 1923 р. – 10 квіт. 1928 р., 158 арк.

3. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф.П-1. Подільський губернський комітет КП(б)У. Губком КП(б)У, м.Вінниця, Вінницької округи, Подільської губернії, оп.1. 1920–1925 рр., спр.57. Доповіді, звіти й огляди Подільського губернського відділу Державного політичного управління щодо політичного й економічного стану Подільської губ. Липень – грудень 1923 р., 246 арк.

4. Поділля та Південно-Східна Волинь у перші роки радянської влади (у документах та матеріалах) / [упоряд. М. П. Олійник]. – Хмельницький: ХНУ, 2008. – 250 с.

5. Нестеренко, В. А. Національні відносини на Поділлі у 20–30-ті роки ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук / Нестеренко Валерій Анатолійович. – Кам'янець-Подільський, 1998. – 188 с.

6. Скларенко, Є. Порайко Василь Іванович (12 жовт. 1888 – 25 жовт. 1937) / Є. М. Скларенко // Реабілітовані історією. Полтавська обл.: наук.-док. серія книг. – К.: Полтава: Оріяна, 2007. – Кн. 5. – С. 472-474.

7. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф.р.6. Відділ народної освіти Кам'янецького повітового виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, оп.1. (1920 – лютий 1923 рр.), спр.23. Доповіді про роботу відділів народної освіти, анкети вчителів та ін. документи. 20 груд. 1920 р. – 5 трав. 1922 р., 198 арк.

8. ДАВО, ф.П-1. Подільський губернський комітет КП(б)У. Губком КП(б)У, м.Вінниця, Вінницької округи, Подільської губернії, оп.1. 1920–1925 рр., спр.5. Протокол і матеріали X-ї Подільської губернської конференції КП(б)У. 5-8 трав. 1924 р., 354 арк.

9. РКП(б). Съезд. 12-й. Москва, 1923: стенограф. отчет. – М.: Политиздат, 1968. – XXII, 903 с.

10. ЦДАВО України, ф.166. Народний комісаріат освіти УСРР, оп.5, спр.824. Матеріали про роботу Ради нацменшостей Наркомосу УСРР (постанови, протоколи, пояснюючі записки, рапорти, відомості, звіти, доповідні записки) (в 2-х т., т. 1-й). 23 січ. – 21 лип. 1925 р., 447 арк.

11. Баженов, Л. В. Alma mater подільського краєзнавства: Місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики ХІХ – початку ХХІ ст. / Л. В. Баженов / Ін-т історії України НАН України; Кам'янець-Подільський держ. ун-т; Хмельницький обл. ін-т післядипл. освіти; Центр дослідж. іст. Поділля. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – 416 с.

12. Держархів Хмельницької обл., ф.р.5. Інспектура народної освіти виконавчого комітету Кам'янець-Подільської округової ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, оп.1. 1923–1930 рр., спр.40. Матеріали по українізації радянського апарату установ системи народної освіти округи (протоколи, звіти, акти). 4 січ. 1924 р. – 4 квіт. 1925 р., 308 арк.

13. Там само, ф.р.926. Проскурівський окружний виконком Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, оп.1. 1923–1937 рр., спр.5. Матеріали щодо українізації апарату радянських закладів (циркуляри, протоколи, відомості,

списки). 20 лют. – 1 черв. 1924 р., 332 арк.

14. ДАВО, ф.П-1. Подільський губернський комітет КП(б)У. Губком КП(б)У, м.Вінниця, Вінницької округи, Подільської губернії, оп.1. 1920–1925 рр., спр.234. Річний звіт щодо роботи Подільського губернського комітету КП(б)У (за період з IX Подільської губернської конференції КП(б)У до 1 січня 1924 р.). 20 берез. 1924 р., 59 арк.

15. ДАХО, ф.П-3. Кам'янець-Подільський окружний комітет КП(б)У, оп.1. 1923–1930, 1935–1937 рр., спр.88. Інформаційні звіти про роботу окружному КП(б)У, матеріали про стан округу. Березень – 1 груд. 1924 р., 217 арк.

16. Там само, ф.р.5. Інспектура народної освіти виконавчого комітету Кам'янець-Подільської округової ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, оп.1. 1923–1930 рр., спр.51. Матеріали по українізації радянського апарату в окрузі (протоколи, звіти, акти, листування). 10 верес. 1925 р. – 21 лют. 1930 р., 167 арк.

17. ДАХО, ф.р.1086. Відділ народної освіти Шепетівського округового виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, оп.1. 1923–1930 рр., спр.246. Протоколи засідань окружної комісії по перевірці знань української мови, акти перевірки знань, відомості про стан українізації та списки робітників установ та організацій округу. 24 берез. – 26 жовт. 1926 р., 37 арк.

18. Червоний кордон: Орган Кам'янець-Подільського та Проскурівського округкомів КП(б)У, ОВК, профспілок (Кам'янець-Подільський). – 1924–1937.

19. ДАХО, ф.р.5. Інспектура народної освіти виконавчого комітету Кам'янець-Подільської округової ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, оп.1. 1923–1930 рр., спр.76. Матеріали щодо українізації радянського апарату в окрузі (протоколи, доповіді, звіти, відомості, плани, списки). 19 листоп. 1926 р. – 11 квіт. 1930 р., 193 арк.

20. Там само, ф.П-3. Кам'янець-Подільський окружний комітет КП(б)У, оп.1. 1923–1930, 1935–1937 рр., спр.251. Звіт секретаря окружному КП(б)У на засіданні оргбюро ЦК КП(б)У “Про стан Кам'янець-Подільського округу”. Огляд економічного і політичного стану Кам'янець-Подільського округу. Висновки про політичний стан села за матеріалами Кам'янець-Подільського окрвідділу ГПУ. 24 жовт. – 11 листоп. 1928 р., 55 арк.

21. Дашкевич, Я. Політичне ошуканство чи провокація?.. Крах українізації 20–30-х рр. / Я. Р. Дашкевич // Літературна Україна. – 1990. – 4 жовт. – С. 4.

22. Дашкевич, Я. Політичне ошуканство чи провокація? Крах українізації 20–30-х років // Дашкевич Я. Україна вчора і нині: нариси, виступи, есе. – К.: Ін-т укр. археогр. та джерелозн. АН України, 1993. – С. 78-88.

Summary

The article is devoted to the ukrainization of state institutions of Podilia in 1920 – the beginning of 1930. The course of events, consequences and sense are revealed have been revealed.

Key words: *Podilia, Kamianets-Podilskyi, state institutions, ukrainization, courses, governmental commissions.*

Одержано 24 квітня 2013 року

УДК 94(477.43)“1920/1930”:323.15(=161.2)(470.62)

І.А.Ісакова

Допомога державних та громадських структур Поділля, щодо покращення культурно-освітньої роботи серед українців Кубані (20-ті – поч. 30-х рр. ХХ ст.)

У статті проаналізовано допомогу державних та громадських структур УСРР, зокрема Поділля, щодо забезпечення українських шкіл Кубані вчителями.

Ключові слова: українці, “українізація”, вчитель, мобілізація, УСРР, Поділля, РСФРР, Північний Кавказ, Кубань.

Відтворення цілісної картини генези українського етносу, неможливе без дослідження української діаспори – його невід’ємної частини. Зокрема, йдеться про важливість та необхідність вивчення питань, пов’язаних з особливостями розселення, чисельності українців, процесів адаптації в іноетнічному середовищі, змінами в етносвідомості, характеру взаємодії з іншими етнонаціональними спільнотами, соціальної мобільності, умінні протистояти асиміляційним процесам і на цій основі збереження і розвиток власної самобутньої культури тощо. Без врахування цих аспектів не можна обійтися при виробленні концепції формування, функціонування та взаємозв’язків української діаспори з етнічною батьківщиною, що також складає одне з найважливіших завдань сучасної української історичної, соціологічної науки, та політики держави в цілому.

За даними останніх підрахунків нині поза межами етнічної батьківщини перебуває близько третини українців. Їх громади існують практично в усіх незалежних державах, які постали на теренах колишнього СРСР, у багатьох країнах Європи, Америки та в Австралії. Розпад СРСР й утворення на його теренах із колишніх республік незалежних держав загострив проблему української діаспори, виокремив внутрішні чинники якісних змін в її середовищі і наявних протиріччя. У сучасній історіографії актуалізувалося таке соціальне явище – як “східна українська діаспора” [18, с. 3].

Після здобуття Україною незалежності виникла необхідність більш глибокого аналізу процесів у середовищі українців, котрі мешкають поза межами материнської України, особливо у Російській Федерації, де українська діаспора є найбільш чисельною. У 20–30-х рр. ХХ ст. із 50 млн. осіб національних меншин у РСФРР 8 млн. були українцями. При цьому зазначимо, що попри тривале проживання в іншомовному оточенні українське населення на той час не втратило здатності до самоідентифікації [20, с. 162]. Загалом від 55 до 70% українців в найбільших ареалах проживання визнавали за рідну мову українську. Найвище число їх було в Кубанській окрузі, де за даними перепису 1926 року українці становили більше 60%, для порівняння росіяни – 33,4% [11, с. 148].

Звернення до обраної нами теми дослідження зумовлено і процесом переосмислення усталених поглядів, що має місце у новітній українській історіографії та пов'язане з відходом від ідеологем минулого, пошуком альтернатив радянській методології, новою інтерпретацією начебто вже відомих фактів, подій. Крім того, сучасні можливості дослідників у доступі до джерел якісно відрізняються від тих, що були раніше. Тому введення до наукового обігу раніше невідомих матеріалів, їх аналіз, співставлення є дотичними до нашої теми дослідження, дозволить значно розширити і поглибити знання з історії українців Російської Федерації 20–30-х рр. ХХ ст., зокрема Кубані. Тим самим інтерес до пропонованої проблеми носить об'єктивно-науковий характер.

Зазначимо, що ця тема належить до числа дискусійних в українській історіографії. Термін “східна українська діаспора” не був поширений у радянські часи і матеріали про українську діаспору майже не друкувались. Лише після I Конгресу українців, який відбувся у січні 1992 року цей термін на постійно закріпився в дослідженнях українських учених [5, с. 57].

У той же час, сучасний стан розв'язання етнопіслявоєнних питань та здійснення відповідної політики потребує ґрунтовних наукових досліджень в цій галузі, виваженого погляду на такі болючі проблеми, що демонструє сучасна українська історіографія. Українцям на Кубані присвячене дисертаційне дослідження Євгена Петренка де висвітлено етапи переселення українських селян на Кубань [16]; Дмитро Білий розкрив національно-культурний розвиток українського населення Кубані, починаючи з 1921 року і закінчуючи 1932 роком [2]; Надія Яремко дослідила народнописенну культуру українців цього регіону [32].

Досить цінними з даної проблеми стали праці українських дослідників: Дмитра Білого [1], Рената Польового [17], Романа Коваля [14]. Національно-культурний розвиток українського населення Кубані добре висвітлено у статті Сергія Заремби [10].

Трагедію українців на Кубані зокрема у часи голодомору 1932–1933 років, репресій висвітлено у дослідженнях Ігоря Винниченка [4], Богдана Гориня [7], Богдана Лановика [26]. Оригінальними і змістовними є і праці Ф.Заставного [11], В.Сергійчука [17], В.Смоля [25], М.Вівчарика [5], О.Синиці [21], В.Євтуха [8], О.Панченка [15]. Серед російських дослідників варто відмітити праці І.Васильєва [3], І.Іванцова [12], О.Терещенка [24], В.Чумаченка [31]. Попри свіжість висновків, оригінальність постановки проблем, введенні у науковий обіг наявного кола джерел все ж, у цих та інших дослідженнях розглядаються лише загальні тенденції національно-культурного розвитку українців Росії, здебільшого етнічно-демографічного характеру, містять лише окремі фрагменти національно-культурного життя українців у різних регіонах Російської Федерації і зокрема Кубані. І лише праця О.Сушко частково окреслює мобілізацію українських учителів у місця компактного проживання українців на території РСФРР [22].

На динамічності звертання до цієї проблематики насамперед вплинуло те, що за роки незалежності України з'явилася реальна можливість активного дискутування окреслених проблем української діаспори та її зв'язків з Україною на численних зібраннях науковців, громадських і політичних діячів України та діаспори. Все ж, сучасна історіографія нараховує ще досить мало праць з даної проблеми. Автор намагається доповнити наявну українську історіографію своїм баченням проблеми культурного життя українців Кубані.

Станом на 1926 рік в Російській Федерації нараховувалося близько 7 млн. українців. Найбільшим регіоном компактного проживання українців був Північний Кавказ – близько 3.4 млн. чол. Зокрема, в Кубанському окрузі мешкало 915402 українців, або 61,5% від кількості населення, у Донському – 498287 (44%), в Армавірському – 305126 (32,1%), у Ставропольському – 245753 (38,8%), в Сальському – 207195 (43,9%), у Північно-Донецькому – 206520 (55,1%), у Терському – 194093 (30,2%), у Таганрозькому – 191771 (71%), у Чорноморському – 103991 (35,7%), у Майкопському – 94301 (28,6%), у Шахтинському – 70786 (13,1%) [13, с. 110].

Компактність проживання українського населення у Північнокавказькому регіоні створювала умови і одночасно висувала вимогу національно-культурних перетворень, про які наголошувалось на Х з'їзді РКП(б). Висунуті положення політики коренізації конкретизувалися у рішеннях XII з'їзду РКП(б), де зверталась увага на необхідність прийняття спеціальних законів, котрі забезпечували б вживання рідної мови у всіх державних органах, законів, які б переслідували і карали б порушників прав національних меншин.

У межах компактного проживання українців ця політика отримала назву "українізація". Вона знайшла відгук за межами України на території СРСР, де українці прагнули задовольнити свої національно-культурні потреби, основою яких виступала рідна мова [13, с. 111].

З періодичних видань 1920 років дізнаємось: "... головною культурною силою та виконавцем українізації на Кубані було вчительство. В школі були закладені основні підвалини і через школу, за допомогою вчительства – українізація хоч і помалу, але поширювалася в маси. На 1927 рік на Кубані в справі українізації є деякі досягнення. Збільшилась кількість українських шкіл, просувається в маси українська газета, створюють українські лікнепи і хати-читальні. Проте, тут не обходиться і без перешкод. Часто школи не мають української бібліотеки і дітям поза межами школи доводиться читати лише російські книжки. До цього, ще й кадр робітників в українських школах не дуже кваліфікований і часто в українських школах навчання проводять російською мовою. Тому, для вирішення цих проблем потрібна і допомога органів освіти УСРР" [27, с. 4].

У зв'язку з неодноразовими заявами, що надходили до НКО та до редакцій центральних українських часописів з різних кутків РСФРР про ігнорування та неухважне ставлення місцевих органів Наросвіти до культурних проблем українського населення, Колегія НКО УСРР вжила низку заходів в рамках

постанови “Про задоволення культосвітніх потреб українського населення, що живе на території РСФРР та інших союзних республік”. Для виявлення дійсного стану культосвітньої роботи серед українського населення РСФРР, на Колегії НКО УСРР заслухано інформаційну доповідь “Про стан та подальші плани культосвітньої роботи серед українців РСФРР”. Для кращого задоволення культурних потреб українського населення в РСФРР, НКО УСРР передбачав конкретні заходи для допомоги НКО РСФРР в обслуговуванні українського населення. Ця робота мала проявитись в наступному:

1. При розподілі випускників Вищих навчальних закладів (ВНЗ) УСРР, переважно педагогічних, виділяти щорічно, на прохання НКО відповідних республік, певну кількість робітників для українських культосвітніх установ, що зменшить потребу у забезпеченні кадрами;

2. Забронювати певну кількість місць у ВНЗ УСРР усіх типів для українців з РСФРР, забезпечивши їх стипендіями, як за рахунок республік, що командують, так і за рахунок стипендіального фонду УСРР;

3. Запропонувати Державному Видавництву України (ДВУ) та іншим видавництвам організувати, за погодженням з НКО відповідних республік, продаж української літератури в місцевостях скупчення компактних мас українського населення;

4. Редакціям усіх науково-літературних та педагогічних журналів залучити до участі українських кореспондентів із РСФРР;

5. Укрнауці, зокрема Всеукраїнській Академії Наук, передбачати у своїх планах науково-дослідницьку роботу в справі вивчення історії, діалектів, побуту та економіки українців, що живуть за межами УСРР;

6. Забронювати на Всеукраїнських з'їздах, що їх скликає НКО УСРР, певну кількість місць для працівників освіти – українців інших союзних республік;

7. НКО УСРР брати участь в усіх з'їздах та нарадах по справах культосвітньої роботи серед українців, що їх буде скликано НКО відповідних союзних республік;

8. Щоб ознайомити населення УСРР зі станом роботи серед українського населення інших республік, на сторінках усіх періодичних та щоденних українських видань систематично висвітлювати питання освітньої роботи серед українців, для чого відвести в пресі окремі сторінки;

9. Вжити заходів для розповсюдження української преси серед українського населення, що покращить ознайомлення його зі станом культурного процесу в Україні та завдання й перспективи в цій справі [29, арк. 292].

На підставі аналізу матеріалів з місць, НКО РСФРР запропонував всім місцевим органам освіти переглянути свої плани у цьому напрямку і внести корективи для задоволення культурно-освітніх потреб населення нацменшостей та скласти нові операційні плани. Останні мали погоджуватись в НКО РСФРР не пізніше, як 1-го січня 1928 р. В цьому ж таки об'їзникові НКО РСФРР намітив конкретні заходи у справі проведення культосвітньої роботи серед українського населення, а саме:

1. Переведення на рідну мову політустанов регіонів з українським населенням, що розмовляють рідною мовою, згідно з особливим планом;
2. Постачання всім хатам-читальням та бібліотекам регіону української літератури;
3. Видання українською мовою місцевої газети та передплата і поширення серед населення достатньої кількості журналів українською мовою;
4. Забезпечення у шкіл, що обслуговують українське населення, учителями-українцями, що добре володіють українською мовою;
5. Організація літніх педагогічних курсів для підготовки таких учителів, щоб покращити викладання рідною мовою;
6. Відкриття українських відділів при педтехнікумах, або національних технікумів та одно- і дворічних педкурсів;
7. Видання через Центральне видавництво та інші видавництва підручників та навчальних посібників для місцевих українських шкіл [29, арк. 293].

Наприкінці 1920-х років урядом УСРР приймаються постанови про шефство над регіонами з компактним проживанням українського населення Північного Кавказу, Далекого Сходу, Казахстану тощо. Активність у цьому напрямі проявила і Спілка робітників освіти України, що організувала цю роботу на місцях. Ставилися окремі завдання у галузі мистецтва, кіно, науково-дослідної роботи, книгодрукування. Однією з форм конкретної допомоги своїм братам була підготовка кадрів культурно-гуманітарного профілю – педагогів, журналістів, медичних працівників та працівників мистецтв, які надсилались в регіони компактного проживання українців [22, с. 162].

Державні та громадські структури Поділля також не залишились осторонь. Так, в середині 20-х років забезпечували українські школи РСФРР підручниками, брали участь у підготовці кадрів. До кандидатів, що бажали отримати посаду в українських школах крім загальних вимог (освіта, кваліфікація), ставилися ще й такі: а) вони повинні добре володіти як українською, так і російською мовами; б) мати педагогічний стаж не менше двох років. Крім того бажано, щоб кандидат був знайомий з місцевими умовами того району, де хоче отримати вчительське місце [28, с. 3].

Вже на початку 1930 року профспілками та органами освіти Поділля була розгорнута кампанія по забезпеченню українських шкіл вчителями Російської Федерації і зокрема Північного Кавказу. Перша партія мобілізованих на Північний Кавказ з різних регіонів України склала 20 чоловік, в тому числі 5 вчителів з Поділля, а саме: Швач Я.М., Рожковський Е.Г., Кошмак Д.М. Сидячук І.В., Лапчинський О.С. [30, арк. 27].

Друга партія мобілізованих склала 36 осіб – 11 з Поділля. Так, вчитель Балинської семирічної школи Стельмах Петро Павлович у заяві від 7 грудня 1930 року писав: “З 2-го курсу педагогічного технікуму я одержав право на вчителювання в школах молодшого концентру – я вчителюю вже третій рік. Зараз працюю в молодшому концентрі Балинської 7-ми річної трудшколи на Поділлі. Прочитавши в газеті “Народний Учитель” про допомогу братнім

республікам освітянами України, прошу ВУК спілки “Робос” мобілізувати мене до Північного-Кавказу в одну з українських шкіл молодшого концерну” [30, арк. 15].

В Павловський район Кубанського округу був мобілізований Гаврилюк Іван Федорович, який у заяві від 2 грудня 1930 р. писав: “Працюючи на посаді вчителя Грицьківської Української школи з 1917 року аж до цього часу, я маю бажання переміняти місце роботи, вчителювання в інші райони, а саме за інформацією, що ВУК набирає вчителів українців для Північного Кавказу, а тому я добровільно бажаю перевестись на вчительську роботу до Північного Кавказу в одну з українських шкіл, про що прошу дати мені дозвіл на переїзд, можливо за рахунок ВУКу. Відомості про себе подаю такі: одна душа, рік народження 1895, член спілки з 1921. Про висновки сповістіть на адресу: пошта Смотрич на Кам'яничині, с. Грицьків, Смотрицького району” [30, арк. 88].

На Північний Кавказ до 10 грудня 1930 року потрібно було мобілізувати 80 вчителів – мобілізовано лише 56 чоловік. Але умови, які мала забезпечити приймаюча сторона не виконувались. З листа одного з мобілізованих вчителів від 3 грудня 1930 р., який був командирований на Північний Кавказ, дізнаємось: “приїхавши на місце призначення, інспектор відповів, що у них українізації не проводилось і проводитись не буде, а тому пропонував місце у російській школі за прикладом двох попередніх українців. Я спочатку відмовився, але потім погодився працювати у російській школі, щоб дізнатись ставлення місцевого керівництва щодо українізації. Учителів направляли в окремі населені пункти в російські школи. Вимоги мої про те, щоб мені дали письмовий документ, що в них українізація не проходить і немає літератури були задоволені. Написавши про все це в РНК я змушений був повернутись (не забажавши працювати на російській мові)” [30, арк. 88]. Таких листів надходило чимало і з різних куточків Північно-Кавказького краю.

Як результат, спілка “Робос” вимагала пояснення від районного осередку освіти в м. Ростов-на-Дону по цій справі. На що була отримана відповідь: “Вчителі, які прибули з України направляються в російські школи для роботи на українській мові. Але, школи не мають підручників і не проводиться до цих пір робота на українській мові, тому по прямій роботі їх використовувати невзможливо” [30, арк. 89].

Однак у зв'язку з кардинальною зміною національної політики СРСР 14 грудня 1932 року з'явилася постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР “Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західних областях”, що започаткувала й початок офіційного наступу на українізацію. У цій постанові наголошувалося, що українізація майже половини районів Північного Кавказу не впливала із культурних потреб та інтересів населення, вона характеризувалася як легковажна і найбільшовищка. Українізація школи й преси, зазначалося в постанові, проводилася за повної відсутності контролю з боку крайових органів, що дало можливість ворогам радянської влади, куркулям, офіцерам, реемігрантам, учасникам Кубанської ради легально організувати спротив заходам

і завданням радянської влади. Були в цій постанові намічені і конкретні шляхи боротьби з цим: “Негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів районів, що українізуються, а також газети, що ще видаються, і журнали з української мови на російську мову як більш зрозумілу для кубанців. До осені підготувати і перевести викладання в школах на російську мову” [25, с. 293].

Це була перша постанова, яка поклала початок згортанню політики коренизації, скасуванню рішень XII з’їзду ВКП(б) та інших постанов партії і уряду. Фактично під прикриттям хлібозаготівлі почався наступ на українізацію, і не просто наступ, а її знищення.

Таким чином, допомога владних структур УСРР та РСФРР у здійсненні політики українізації на Кубані протягом 1920 – початку 1930 рр. мала плідні результати. Станом на 1931 рік на Кубані діяло більше тисячі українських шкіл (тільки шкіл I ступеня було 950), 53 гуртки української мови (у самому Краснодарі 30 – гуртків), 16 педагогічних технікумів. Число учнів, які навчалися в школах рідною українською мовою, зросло з 12% у 1928–1929 навчальному році до 80% у 1931–1932 навчальному році. На українському відділі робітфаку навчалася близько сотні осіб, на українському відділенні педтехнікуму – 70, у педтехнікумі станиці Полтавської – 300 і на українському відділенні Кубанської радпартшколи – 60. Кубанський радіоцентр 40% своїх програм транслював українською мовою. Майже в кожній станиці діяв драматичний гурток, у м. Краснодарі їх налічувалося близько 10 [20, с. 152]. Діяв Північнокавказький педагогічний інститут ім. М.Скрипника, курси підвищення кваліфікації вчителів у галузі української мови, виходило 20 україномовних газет, журнали, велика кількість українських книжок, українська мова функціонувала в офіційних державних і партійних документах. Активну участь в культурно-освітній роботі серед українського населення Кубані взяло і вчителство Поділля.

Загалом, наполеглива праця освітніх та державних установ УСРР у 20-х роках ХХ ст. стала тим головним фактором, який підштовхнув відповідні адміністративні та освітні органи РСФРР до проведення досить масштабних українізаційних процесів серед українського населення, яке проживало на терені РСФРР. Вони були спрямовані на задоволення культурно-освітніх потреб українського населення Кубані в різних галузях: національне виховання, науково-дослідна робота, навчально-методична робота. Це сприяло зміцненню етнокультурної самобутності та всебічному розвитку українців в регіонах їх компактного проживання, пробуджувало національну самосвідомість українців Кубані, сприяло формуванню україномовної інтелігенції, зокрема письменницького загалу, журналістів та працівників наукових установ.

Список використаних джерел:

1. Білий, Д. Д. Малиновий Клиן: Нариси з історії українців Кубані / Д. Д. Білий. – К., 1994.
2. Білий, Д. Д. Національно-культурний розвиток українського населення Кубані 1921–1932 рр. : дис. ... канд. іст. наук / Дмитро Дмитрович Білий. – Донецьк,

1994. – 178 с.

3. Васильев, И. Ю. Украинское национальное движение и украинизация на Кубани в 1917–1932 гг. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.slavakubani.ru/read.php?id=1587&page=3>.

4. Винниченко, І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання / І. Винниченко. – К., 1994.

5. Вівчарик, М. М. Українці в світі: східна і західна діаспора / М. М. Вівчарик // Український історичний журнал. – 1993. – № 11-12. – С. 57-67.

6. Вишневецький, Б. Українці в РСФРР / Б. Вишневецький // Вісті ВУЦВКа (Харків). – 1927. – 16 квітня. – С. 3.

7. Горинь, Б. Трагедія українців Кубані / Б. Горинь. Українська діаспора в Росії: стан, проблеми, перспективи: матеріали науково-практичної конференції. Київ, 22 грудня 2003 р.: До зборів Української всесвітньої координаційної Ради. – К.: Українська Всесвітня координаційна Рада, 2004. – С. 68-74.

8. Євтух, В. Б. Закордонне українство / В. Б. Євтух. – К.: ВІК, 2005.

9. Закіров, М. Б. Урало-Сибірський регіон Російської Федерації в умовах трансформації суспільства: дис. ... канд. іст. наук / Марат Борисович Закіров. – Луганськ, 2006. – 210 с.

10. Заремба, С. З національно-культурного життя українців на Кубані 20–30 рр. ХХ ст. / С. Заремба // Київська старовина. – 1993. – № 1. – С. 94-104.

11. Заставний, Ф. Д. Українська діаспора (розселення українців у зарубіжних країнах) / Ф. Д. Заставний. – Львів: Світ, 1991. – 120 с.

12. Иванцов, И. Г. Украинизация Кубани в документах комиссий внутривластной контрольной ВКП(б) 1920-е – начало 1930-х гг. / И. Г. Иванцов. – Краснодар: [б. в.], 2009.

13. Ісакова, І. А. До питання про початки національно-культурного життя українців Кубані 20-х початку 30-х років ХХ ст. / І. А. Ісакова // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв: Вид-во ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 5. – С. 109-113.

14. Коваль, Р. Нариси з історії Кубані / Роман Коваль. – К., 2004.

15. Панченко, О. Розгром українського відродження на Кубані / О. Панченко. – Лос-Анджелес, 1973. – 92 с.

16. Петренко, Є. Д. Переселення козаків і селян України на Кубані (1792–1917 рр.): дис. ... канд. іст. наук / Є. Д. Петренко. – К., 1997. – 206 с.

17. Польовий, Р. Кубанська Україна / Р. Польовий. – К.: Діюкор, 2004. – 304 с.

18. Попок, А. А. Українські поселення на Далекому Сході як історичний та етнокультурний феномен (кінець ХІХ – ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук / Андрій Андрійович Попок. – К., 2002. – 216 с.

19. Робота НКО в справі культурного обслуговування українського населення поза межами УСРР // Бюлетень НКО. – 1930. – № 2. – С. 4.

20. Сергійчук, В. І. “Українізація Росії”. Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923–1932 роках / В. І. Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – 336 с.

21. Синиця, О. І. Українці за межами України / О. І. Синиця. – Івано-Франківськ, 2001. – 82 с.

22. Сушко, О. В. Внесок державних структур Поділля в забезпечення учителями українських регіонів Російської Федерації у 20-х рр. XX ст. / О. В. Сушко // Краєзнавство. Науковий журнал. – 2006. – № 1-4. – С. 162-163.

23. Сушко, О. В. Політика коренізації і українська діаспора Російської Федерації у 20–30-х рр. XX ст.: спроба постановки проблем / О. В. Сушко // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т. 8(10). – С. 373-386.

24. Терещенко, О. Українське відродження на півдні Росії / О. Терещенко // Схід. – 1998. – №6. – С. 68-73.

25. “Українізація” 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки. Колективна монографія / За ред. В. А. Смоля. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 392 с.

26. Українська еміграція від минушини до сьогодення / Б. Д. Лановик, М. В. Траф'як та ін. – Тернопіль: Чарівниця, 1999.

27. Українські школи в РСФРР // Народний учитель. – 1927. – 27 червня.

28. Українці поза Україною – на Кубані // Народний учитель. – 1927. – 30 березня.

29. Центральний державний архів вищих органів влади (далі – ЦДАВО) України, ф. 166, оп. 5, спр. 16, 380 арк.

30. ЦДАВО України, ф. 2717, оп. 3, спр. 268, 100 арк.

31. Чумаченко, В. Про деякі підсумки 12-річної роботи редакції єдиної на Півдні Росії української газети / В. Чумаченко [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kobza.com.ua/content/view/2205/42/>.

32. Яремко, Н. О. Народнописенна культура українців Кубані (на матеріалі польових досліджень історичної Чорноморії): дис. ... д-ра мистецтвознавства / Надія Онисимівна Яремко. – Х., 2006. – 470 с.

Summary

This article analyzes the support of state and public institutions of USSR, including Padilla, as for provision Ukrainian villages in Kuban with teachers.

Key words: Ukrainians, Soviet 'localization policy', teacher, mobilization, USSR, Podolia, RSFRR, northern Caucasia, Kuban.

Одержано 24 квітня 2013 року

Етнокультура, конфесійне життя і побут подолян

УДК 398.8(447.43)

В.В.Шевчук

Особливості поетики історико-героїчних переказів Поділля

У статті висвітлюється питання про поетику історико-героїчних переказів із Поділля, зокрема, аналізується група історичних переказів та подається їх структурний аналіз.

Ключові слова: Поділля, фольклористика, народний переказ, поетика, неказкова проза.

Українська фольклористика упродовж уже досить тривалого часу ставить питання про перекази як окремий жанр фольклору. Дослідники подільської неказкової прози майже не звертали уваги на це питання. Перекази, зазвичай, розглядалися, як історичне й етнографічне джерело, їх аналізували, окрім фольклористів, також історики та етнографи.

Перш ніж говорити про жанрові і художні особливості подільських переказів, необхідно зазначити, що їхні ознаки виражені недостатньо чітко. Межі між переказами та іншими епічними жанрами доволі умовні й хиткі. Щоб зрозуміти специфіку переказів, треба передусім з'ясувати співвідношення змісту таких творів з історичними фактами. Розглядаючи жанрові особливості переказу, треба пам'ятати, що йдеться про твори, які яскраво висвітлюють конкретні обставини життя, думки та наміри народу, його біль та страждання.

Важливим є питання композиції подільських історико-героїчних переказів. Звичайний переказ переважно буває невеликим за об'ємом, але манерою викладу, актуальністю змісту і простоті композиції привертає до себе слухача, робить на нього глибоке враження, яке посилюється й унаслідок цілковитої довіри у реальність того, про що оповідається. Порівняно з іншими жанрами народної прози у переказі пізнавальна функція більш виразна. Це своєрідні зведення часткових, але дуже важливих моментів історії народу, його минулого життя, що дає слухачеві додаткову інформацію до розуміння певної події. Це закономірно, адже основне призначення переказу зберегти пам'ять про важливі події і діячів історії, дати їм оцінку.

Повідомлення або подія, наведені в подільських історико-героїчних переказах, не викликають у слухача жодних сумнівів щодо їхньої справжності, адже

вони спираються на реальність. Правдивість переказу підкреслюється тим, що у ньому, зазвичай, називаються ім'я героя, місцевість і час дії.

В основі подільського переказу завжди певний факт або обставина, які складають ядро сюжету. Безумовно, за усної передачі від особи до особи окремі деталі факту можуть бути або втрачені, або замінені іншими, близькими по сюжету деталями, а саме повідомлення про цей факт з плином часу може обрости додатковими фактами чи може бути переосмислене, дещо втратити реальну основу. Але повідомлення, подане в переказі, все ж сприймається як істинне, як ситуація з реального життя, бо сам респондент вірить у зміст оповідної ним історії, прагне уникати елементів фантастики. Тому в переказах практично нема фантастичних мотивів, нереальних чи надприродних персонажів. Це не суперечить наявності в їх структурі елементів художнього домислу, який є переважно гіперболою, перебільшенням, щоб підкреслити значущість події, силу героя, це виразно бачимо в переказах про Устима Кармалюка, який “мав стільки сили, що сам міг побороти 10–12 дорослих чоловіків [...]”¹.

Ось якою є характеристика розбійника Сокола: “Сокол був середнього зросту, значно нижчий від приказчика, але міг кулаком забити вола”².

Специфікою подільського переказу є й те, що подія, яка представлена в ньому, має національний і локальний характер, пов'язана з певною місцевістю. Це врешті природно, адже переказ повідомляє тільки про подію місцевої історії. Локальний характер подільських переказів чітко простежується при зіставленні його з іншими жанрами фольклору. Так, у героїчному та історичному епосі зображуються події всенародного значення – боротьба народу з іноземними загарбниками, а тому такі твори мали загальнонаціональне поширення. Це стосується й історико-героїчних переказів.

В історії подільського краю нема жодної знакової постаті чи події, про які б не розповідалося у переказах. Усі масштабні події, починаючи з часів боротьби подолян з турками й татарами, національно-визвольна боротьба та народні заворушення в різних місцях Поділля під орудою Б.Хмельницького, І.Сірка, У.Кармалюка, О.Довбуша та ін. стали змістовою основою багатьох переказів. Ці події подано по-народному правдиво, переконливо.

Зміст переказу завжди конкретний, оскільки він представляє подію, що стосується історії означуваного регіону. Однак для повного розуміння суті переказу недостатньо знати про цю подію з інших джерел, важливо бути добре обізнаним з цим краєм у географічному та історико-культурному планах. Отже, зміст переказу треба розглядати в цьому “контексті”.

Зрозуміло, переказ подекуди не позбавлений анахронізму і домислу, які виникають внаслідок тривалого усного побутування – первісний текст не лише “фільтрується” й переосмислюється, а й доповнюється, “обростає” додатковими деталями. Події і люди подекуди переміщуються в часі, внаслідок чого змінюється первинний зміст переказу, з'являються його варіанти.

Порівняємо різні варіанти переказу “Про походження назви села Завадинці, записаного в с.Завадинці Городоцького р-ну, Хмельницької обл.

Варіант 1

Із оборонними заходами феодалів зв'язане виникнення села Завадинці. В основі цієї назви лежить слово “завада” – перешкода. Литовці спорудили дерев'яні завади на шляху нападу поляків, біля яких і виникло село Завадинці [...]³.

Варіант 2

Коли турки йшли на місто Кам'янець-Подільський, то мешканці села чинили великий опір. Ще донедавна біля нашого лісу знаходили шаблі і списи з боїв тих часів. На схилах річки Яромирка. Тож після цих подій це село почали називати Завадинці, що походить від словосполучення “стати на заваді”⁴.

Зауважимо, що події, явища та факти, наведені в переказі можуть бути й недостовірними, якщо на оповідача чинився ідеологічний тиск. Слушно є думка М.Чорнопиского, який зазначав з приводу особливостей змісту прозових жанрів: не тільки у підбільшовицькій Україні поневолювачі продукували пасквільний псевдофольклор проти Мазепи, Петлюри та інших борців за волю України, а й за панування царського режиму влада культивувала і вживляла у свідомість поневолених цареславство Петра, Катерини, її фаворитів, зрадників українського народу [...]⁵. Це дає змогу пояснити наявність на Поділлі й переказів, які засуджують Кармалюка, вказують на нього як на розбійника та злочинця, а його побратимів, як зауважував В.Тищенко, під впливом дворянсько-буржуазної історіографії прозивали “п'яницями, злодіями і душогами”⁶. Це бачимо стосовно окремих топонімичних переказів. (“Село Вовковинці”⁷, “Про походження назви села Москалівка”⁸). Так, у переказі про с.Вовковинці, записаному в цьому ж селі Деражнянського р-ну йдеться про те, що Катерина II подарувала це село своєму фаворитові Волкову, якого прогнала “в ізгнание”⁹.

Переважна більшість подільських історико-героїчних переказів, відображає народний погляд на певну подію в історії регіону. Особливо показовими є перекази про людей, які для місцевих жителів вважалися “повадирами” та “корманічами” у боротьбі проти чужоземних загарбників.

У подільських переказах нема спеціальних зачинів та кінцівок, як це бачимо у народних казках. Важливу роль відіграє кульмінація, через яку оповідач підсумовує розповідь, показує важливість події, оцінює дію героя, адже зображує його в певний критичний момент. Так, у переказі “Про скасування кріпосного права” (записано у с.Великі Каленичі, Полонського р-ну) йдеться про те, як одного разу в село прийшов якийсь незнайомець – це був Олександр II, якого відлупцював пан. Цар після цього написав на криниці: “Тут був Олександр II. Получив 25 різок”. Після чого у село прийшла звістка, що скасували кріпосне право¹⁰. У цьому творі добре розвинутий мотив скасування кріпаччини. Подільські перекази з такої тематики переважно лаконічні, короткі за своїм ідейним змістом, уникають зайвих деталей і подробиць. Цими ознаками відзначається соціальний чи історичний переказ “Про скасування кріпосного права”¹¹. Таких переказів на Поділлі зафіксовано небагато.

Проте цей мотив у історичному переказі може розглядатися з позиції його художності: починаючи з композиції твору і завершуючи його окремими

художньо-виражальними засобами, як епітети, порівняння і т.п. Крім того, не завжди подільський переказ розпочинається з традиційного зачину. Низка респондентів говорять про розповідь як про безпосередній опис подій, закладеного у сюжеті: “А се, доню, був 1861 рік. Бач, доки цар не попробував сам, що таке кріпак, доти й не скасував кріпосне право!”¹². Як бачимо, у циклі соціально-побутових переказів про панщину та її наслідки увага респондентів зосереджена на розповідях про соціальне розшарування, про важке життя подолян. Основна сюжетна лінія цих народотекстів пов’язана з незгодами переважної більшості подолян з новими порядками та законами, іншими соціальними умовами життя.

Аналізуючи художні особливості історико-героїчних переказів, С.Азбелев вказав на аспект віри респондента у правдивість своєї розповіді, нехай подекуди й вигаданої: нерідко оповідач, додержуючись в основному фактів, дещо мимоволі додає від себе, злегка насичуючи повіствування плодами власного домислу¹³. Отже, у переказах інтерпретація фактів – форма несвідомого художнього відзеркалення дійсності.

“Поетика фольклору – це поетика текстів, що творяться в момент їх відтворення”, – зазначав Б.Путілов¹⁴. Оповідач завжди прагне розповісти переказ слухачеві так, щоб у те, про що там йдеться повірили. Тому у багатьох переказах присутня початкова характерна фраза, якою оповідач певним чином страхується від ймовірного спотворення фактів: “казав дід...”, “таке я чувала, таке й вам розказала”, “Було се, доцю, дуже давно”, “Старі люди казали” і таке інше, і вказівки на джерело інформації мали переконувати й у важливості та істинності змісту переказу.

Чим поважніший вік людей, які вживають такі застереження, тим більш правдоподібною й достовірною є зміст народного тексту. Так, у низці подільських історико-героїчних переказів зустрічаються такі вказівки: “коли ще наші прадіди важкою працею спину гнули...”, “коли на тому місці жили наші діди-прадіди...”, “ше прабабуся моя розповідала...”, “з розповідей старожилів...” тощо. Достовірність почутого могла підтверджуватися й такими фразами: “моя бабуся розповідає...”¹⁵, “...я навіть помню, що мені батько розповідав...”¹⁶, “запомнила як мені розказували про Катеринчука Степана Олексійовича”¹⁷, “мій дід Іван вмер у віці ста десяти років... Багацько оповідав всім людям, але мені втямилось одно...”¹⁸.

Сюжет історико-героїчних переказів, зафіксованих на Поділлі, як правило, однолінійний, має значну для творів жанру схему розвитку основних подій. Він рідко буває розгалуженим, таким, що складається з кількох закінчених епізодів або мотивів. Найчастіше – це один епізод, але епізод важливий, визначальний, такий, що дає змогу розкрити суть події, характер дійової особи, основні драматичні колізії. Зустрічаються й безсюжетні перекази, що мають форму короткого повідомлення: про якості героя, час його життя, людей, які чули про його вчинки. Яскравим прикладом таких творів є подільські перекази “Зустріч діда з Кармалюком” (записано в с.Лідихівка Теофіпольського

р-ну Хмельн. обл.)¹⁹ і “Казав мій дід” (записав С.Мишанич)²⁰ тощо.

Історико-героїчний переказ “Най буде Максимівка”²¹ натомість містить розгорнутий сюжет. Експедиція навчально-наукової лабораторії Кам’янець-Подільського державного університету в Борщівський район 2007 р. підтвердила побутування там цього переказу. Очевидною є орієнтація на історичну достовірність оповіді, хоча бажане використання художніх засобів: “Стояли туг козаки довго, бо мусів Богдан лишити облогу Збаража і поспішав до Зборова. Навстріч посполитому рушенню на чолі з польським королем”²².

У переказі “Най буде Максимівка” бачимо запозичення окремих тем і мотивів, зокрема незгода народу з новими умовами життя, назва місця зупинки М.Кривоноса та Б.Хмельницького. В окремих циклах порівняльних переказів спостерігаємо зв’язок з легендами та усними оповіданнями. Так, традиційний мотив появи горбів, які насипали чорт чи міфологічні богатирі у с.Кудинки (нині Летичівський р-н, Хмельницька обл.) згодом було пристосовано до циклу переказів про Б.Хмельницького: “Тому, мабуть, у Кудинцях звелів гетьман насипати земляні вали на південний захід, у напрямку до тодішніх польських володінь і щоб успішно відбивати можливі ворожі напади і мати доступ до води”²³. Це вже були особливості жанру переказу, а не легенди.

Переказові загалом притаманна стійкість мотивів і сюжетних ситуацій. Ось приклад сюжету про заховані скарби. Переказ оповідає, що після перемоги гайдамаків над панами вони пішли далі визволяти Україну, але місцеві жителі весь час пам’ятали про гайдамацьку криницю, в яку ті кинули захований у волячу шкуру скарб, який й досі намагаються відшукати.

Уже йшлося, що героями переказів є реальні особи. Їхні портретні характеристики часто відповідають історичним прототипам, але розвиваються відповідно до традиції. Скажімо, образ Кармалюка і в переказах, і в легендах, і навіть у піснях змальований однаково: добрий до бідних, безжальний каратель для панів, добро, узятє від багатих, роздає біднякам. Зустрічаючи у лісі або при дорозі панів, Кармалюк зі своїми сподвижниками насміхається з них.

Подібним є й зміст низки переказів, в яких розповідається про те, що Кармалюк разом з побратимами грабує панів: “Свиснув Кармелюк. Появились його хлопці. Набрали вони золота багато, а пана ні з чим відпустили”²⁴. Добуте добро месник дає бідному подорожньому: “Кармалюк і багач” (записано в смт. Чорний Острів Хмельницького р-ну)²⁵, “Як Кармалюк побував на весіллі” (записано в с.Абрикосівка Кам’янець-Подільського р-ну)²⁶, “Зустріч із Кармелюком” (записано в с.Вербка Кам’янець-Подільського р-ну)²⁷.

Розвитку характерів персонажів у переказах нема, адже образ змальовано лише в певний момент його життя (“Смерть Кармелюка”²⁸, “Козацька долина”²⁹, “Про тяжкі часи голодомору 1932–1933 років у Чечельниках”³⁰ та ін.).

В історико-героїчних переказах рідко показано психологічний портрет героя, змальовано його внутрішній світ, а стан душі передано через вислови й учинки. Так, дівчина Більча не могла спокійно дивитися на те, як її батько знущається з простих людей – вона викрала у князя-батька золото і роздала

бідним³¹. Інший переказ пояснює причини Кармелюкового плачу: “навколо цієї краси линув стогін і плач знедолених, скрізь пани знущались із своїх селян. Не зміг заховати і свого смутку відважний Кармель. Оглянув навколо усі простори та не стерпів бідолаха, хоч який сміливий та гордий був, а все ж заплакав”³².

Для подільських переказів характерна ідеалізація позитивних образів. Респонденти вказують лише на позитивні риси цих героїв, уникаючи будь-яких негативних деталей в їхній характеристиці.

Спогади, розповіді про події недавнього минулого самі по собі ще не є фольклорними творами. Проте вони є тим матеріалом, який поширюючись серед людей, поступово стає популярним, а відтак переходить у традицію, стає переказом. Ось характерні приклади: “За часів голодомору”³³, “Про голод у Нагорянах”³⁴, “Коли була війна...”³⁵. Вкажемо й на те, що окремі подільські перекази трансформувались в сюжетні, художні твори з виразною естетичною функцією. Це – перекази про Б.Хмельницького, О.Довбуша, У.Кармалюка та інших героїв. Переважна більшість переказів, особливо топонімічних, існують у формі безсюжетних, хронікальних повідомлень, історичних довідок та інформації, що стосуються окремих місцевостей, сіл, урочищ, пам’ятних місць.

Художній виразності переказів сприяє вживання таких поетичних засобів, як постійні епітети й порівняння. Епітети переважно виконують функцію художнього означення, що акцентує на певній істотній якості образу чи події. Епітети вживаються й тому, що завдяки їм можна красномовніше передати зміст оповіді простими й доступними засобами. Наприклад, щоб відзначити силу подолян, у переказах використовуються епітети: “добрий, красивий, плечистий, відважний”.

Важливим мовним засобом, що зустрічається в подільських переказах, є порівняння. Ось приклади: “Сокіл був середнього зросту, значно нижчий від прикажчика”³⁶; “...колись жив пан Дашкевич. Був він такий, як і всі пани...”³⁷.

Чільне місце в історичних переказах подільського регіону займають картини природи. Як правило, дається опис конкретної місцевості: “Тут раніше був маленький лісок, який займав круглу площу і називався “круголець”. Лісок вирубали, а місце так і зберегло дану назву”³⁸; “Колись стояли в нас козаки. Їх ополчення було на високій Чичорі. А попід Чичору – широчезний став, аж до Мартинівки і до нашої греблі розливався. Козаки у ставу коней купали. Йшли роки, всихав став”³⁹.

Художні засоби переважно використовуються у фабульних творах. Оскільки значна частина подільських переказів існує у формі хронікальних повідомлень, а тому майже не виділяється з побутової мови. Ось що писав з цього приводу К.Чистов: “Ми не можемо вважати кожний текст, що не має виробленої форми чи закінченого сюжету, дефектним [...]. Того, що ми називаємо фольклором у широкому розумінні цього слова [...]. Результатом недбалості збирача, забудькуватості або недоліку майстерності виконавця в крашому разі – “сировиною” для майбутніх сформованих творів”⁴⁰.

При вивченні творів українського фольклору дослідник часто зустрічається з текстами, зафіксованими на папері. Такий твір, “закріплений на папері, мимоволі входить у нашу свідомість своєю начебто нерухомістю (незмінюваністю). А між тим за межами свого запису він продовжує жити. Ми не можемо не брати до уваги моментність цього тексту, який перед нами, його зрозумілу плінність”⁴¹. Отже, критерій художності неможливо пізнати у відриві від “живого” переказу, від тієї емоційної дії, яку чинить респондент на слухача у час виконання. В оповіді все має значення: інтонація, живе слово, жест, коментарі, реакція слухачів і настрої самого оповідача. Все це додає текстові емоційної виразності. Однак записаний на папері цей текст уже не має такої емоційної дії. Отже, у вивченні поетики переказів важливо враховувати особливості виконання твору, особи оповідача і впливу твору на слухача.

Важлива роль в художньому оздобленні історико-героїчних переказів з Поділля належить композиції. Оповідання найчастіше мають вільні початки й закінчення. Оповідь будується за логікою події, розкриваючи її послідовно. Однак часто така послідовність порушується і оповідь стає “неправильною”. Наприклад, переказ оповідає: “А було це дуже давно. Ше дід розказував нам. Жило на березі річки нашої Бушанки плем’я, а люди ті молилися Сонцю, якимось другим богам. Там навіть видобано на скалі людину, дерево і кугуга. Але там колись був Ігор, князь, кажуть був. Він шось там тоже видобав. Але скоро то весь засипалося землею”⁴².

Історичний переказ переважно фрагментарний. Однак саме в цьому полягає його особливість: розповісти про те, що було колись, а як саме це зробити – це не важливо. Головне – текст, певна історія.

Важливою у структурі переказу є роль респондента. Передати переказ може всякий, але по-різному. Хороший оповідач переважно сам поетично ілюструє свою історію в процесі викладу. Якщо його мова барвиста, багата епітетами, порівняннями, яскрава і емоційна, насичена експресією, то переказ виглядатиме цікавим, сприйматиметься як проста хронікативна довідка. Це можна простежити на переказах про одну і ту ж подію, які з уст різних осіб звучать по-різному. Так, історико-героїчні перекази про княжну Більчу в одному варіанті мають форму хронікату⁴³, а в іншому – збагачені художньо-переконливим цікавим сюжетом⁴⁴. Зрозуміло, що треба враховувати й те, яка форма вибрана для передачі певного змісту, яку мету переслідував оповідач: чи повідомити певний факт з історії народу, чи ж захопити слухача чимось незвичайним. Відтак різними будуть і поетичні засоби, застосовані респондентом. Іншими словами, естетична цінність переказів залежить і від оповідача, якого можна вважати й творцем того чи іншого народного твору.

Результати польових експедицій показали, що, на жаль, хороших оповідачів жанру переказів і легенд стає все менше. Перекази існують там, де є яке-небудь пам’ятне місце. Воно може бути селом, водоймищем, наприклад, у с.Базалія (Теофіпольський р-н, Хмельн. обл.) є водоймище Козачка тощо. Місцеві жителі пов’язують назву водойми з подіями національно-визвольної війни⁴⁵.

Треба вказати і на те, що історико-героїчні перекази передають патріотичні ідеали народу наступним поколінням, пробуджують народну самобутність, надихають на боротьбу із загарбниками, містять пізнавальну інформацію, виражають національні уявлення, вдачу, звичаї, зрозуміло, при цьому спираючись на місцеві уявлення та звичаї.

Народний переказ тяжіє до прив'язаності до певної місцевості. Тому респондент десь навіть підсвідомо прагне змусити слухачів перенестися на те місце, або в той час, про що оповідає. Якщо ж розповідь все-таки ведеться на віддалі від того місця, де відбувалися події, то показує на нього жестом або пояснює словом – наприклад, “там, за селом, є величезний яр”; “ось там є гора” і так далі. Якщо ж розповідь ведеться безпосередньо на місці події, то необхідність в цьому відпадає, а натомість оповідач деталізує свою історію, прагне до найменших подробиць, з документальною точністю представити хід подій.

Кожен оповідач виконує твір по-різному. Це залежить від індивідуальних здібностей, настрою оповідача, характеру матеріалу, місця виконання, аудиторії. Якщо мова йде про події загальнонаціонального значення, то оповідач прагне надати розповіді високого стилю, висловлюючи тим самим ставлення до героя або події.

Отже, можемо говорити про історико-героїчні перекази із Поділля як про особливий фольклорний жанр із своїми художньо-стильовими особливостями: установка на достовірність, ретроспективність, прикріпленість до місця або об'єкту переважно зумовлені інформативною функцією. Подільські перекази не є застиглою формою народної прози. Їхній зміст змінювався з плином часу. Сюжети й герої історико-героїчних переказів різні. Для історичних переказів характерні свої герої. Це, як правило, люди, пов'язані з поворотними моментами історії України. В основу сюжету покладений найбільш яскравий, помітний епізод з життя такого персонажа, що мав місце на окресленій території: події національно-визвольної боротьби під проводом Б.Хмельницького, повстання селян проти польської шляхти на чолі з У.Кармалюком, гайдамацький рух на Поділлі тощо.

Примітки:

1. Про образ Кармалюка та його побратимів // Зап. 11.07.1982 р. Л. А. Боднар від Ганни Семенівни Мисліцької, українка, у с.Гуменці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. // Архів Навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (далі – Архів ННЛЕ). – Зшиток № 68, 1997 р. – С. 179.

2. Про народного месника Сокола у селі Княжпіль та про походження Сокілка-каменя // Зап. 27.12.2002 р. М. В. Огородник від Лілії Максимівни Ковтуняк, 1941 р.н., осв. вища, вчитель, українка, у с.Княжпіль Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 105, 2002 р. – С. 375.

3. Про походження назви села Завадинці. А. // Зап. 19.08.1997 р. С. Громницька від Адама Броніславовича Шароварського, 1926 р.н., осв. 7 кл., колгоспник, українець, у с.Завадинці Городецького р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток

№ 68, 1997 р. – С. 192.

4. Про походження назви села Завадинці. Б. // Зап. 02.06.2007 р. В. В. Купльовська від Станіслава Станіславівни Бігун, 1935 р.н., осв. 7 кл., ланкова, українка, у с.Завадинці Городецького р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 130, 2007 р. – С. 297.

5. Чернопиский, М. Г. Українська усна народна словесність. Прозові жанри, паремії і драма. Дидактичні матеріали і методичні поради до практичних занять: навчальний посібник / Михайло Гнатович Чернопиский. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – С. 35.

6. Тищенко, В. І. Устим Кармалюк в усній народній творчості / Віктор Іванович Тищенко // Народ про Кармалюка: збірник фольклорних творів / упоряд., вступ. ст. та приміт. В. І. Тищенка. – К.: Наукова думка, 1961. – С. 7.

7. Село Вовковинці // Зап. 27.06.1980 р. В. Кук від А. Г. Стрельцової, 1893 р.н., осв. початкова, українка, у смт.Вовковинці Деражнянського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 70, 1977–1980 рр. – С. 377.

8. Про походження назви села Москалівка // Зап. 12.07.1996 р. Л. М. Василюхна від Марії Яківни Хитрої, 1930 р.н., осв. середня, вихователька дитячого садка, українка, у с.Москалівка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 51, 1996 р. – С. 340.

9. Село Вовковинці // Зап. 27.06.1980 р. В. Кук від А. Г. Стрельцової, 1893 р.н., осв. початкова, українка, у смт.Вовковинці Деражнянського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 70, 1977–1980 рр. – С. 377.

10. Про скасування кріпосного права // Зап. 12.08.1995 р. Т. В. Шевчук від Марії Василівни Труги, 1915 р.н., осв. 2 кл., колгоспниця, українка, у с.Великі Каленичі Полонського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 68, 1997 р. – С. 280.

11. Там само. – С. 280.

12. Там само. – С. 280.

13. Азбелев, С. Н. Отношения предания, легенды и сказки к действительности: С точки зрения разграничения жанров / Сергей Николаевич Азбелев // Славянский фольклор и историческая действительность: сб. статей. – М., 1965. – С. 11.

14. Путилов, Б. Н. Современные проблемы исторической поэтики фольклора в свете историко-типологической теории / Борис Николаевич Путилов // Фольклор. Поэтическая система. – М., 1977. – С. 20-21.

15. Про село Кочубіїв // Зап. 24.11.1984 р. Л. М. Паламар від Феодосії Григорівни Палагнюк, 1917 р.н., українка, у с.Кочубіїв Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 5, 1984 р. – С. 136.

16. Про походження назви села Новоселиця // Зап. 28.12.1984 р. В. В. Ліщук від А. С. Шестопап, 1899 р.н., українець, у с.Новоселиця Полонського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 5, 1984 р. – С. 150.

17. Викрадення Корчинської // Зап. 1981 р. С. В. Горпинчук від Ганни Петрівни Нетреби, 1922 р.н., українка, у с.Островчани Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 1, 1981 р. – С. 16.

18. Дідові пригоди з Кармалюком // Зап. 20.08.2006 р. О. Л. Микуляк від Ніни Семенівни Шевчук, 1987 р.н., осв. 3 кл., доярка, українка, у с.Лідихівка Теофіпольського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 121, 2006 р. – С. 55.

19. Зустріч діда з Кармалюком // Зап. 19.08.2006 р. О. Л. Микуляк від Ніни Семенівни Шевчук, 1987 р.н., осв. 3 кл., доярка, українка, у с.Лідихівка Теофіпольського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 121, 2006 р. – С. 53.

20. Казав мій дід // Змієві вали: Українські легенди та перекази / передм., упоряд. і прим. С. Мишанича. – К.: Веселка, 1992. – С. 130-132.

21. Най буде Максимівка // Зап. 08.05.2007 р. У. Б. Шавель від Марти Андріївни Зулян, 1927 р.н., осв. 4 кл., ланкова, українка, у с.Михайлівка Борщівського р-ну Тернопільської обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 130, 2007 р. – С. 296.

22. Там само. – С. 296.

23. У морозі віків загубилася історія кудинських земляних валів // Зап. 12.12.2001 р. О. М. Попіль від Катерини Іванівни Редевич, 1947 р.н., осв. вища, вчитель, українка, у с.Новокосянтинів Летичівського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 103, 2001 р. – С. 89.

24. Про образ Устима Кармалюка та його побратимів // Зап. 11.07.1982 р. Л.А.Боднар від Ганни Семенівни Мисліцької, українка, у с.Гуменці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 68, 1992 р. – С. 179.

25. Кармалюк і багач // Зап. 08.12.2003 р. В. М. Томчишина від Йосипа Миколайовича Навроцького, 1949 р.н., осв. середня, столяр, українець, у смт.Чорний Острів Хмельницького р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 109, 2003–2004 рр. – С. 346.

26. Як Кармалюк побував на весіллі // Зап. 10.08.1992 р. П. П. Гейвах від Олександра Даниловича Гавщука, 1916 р.н., українець, у с.Абрикосівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 29, 1992 р. – С. 139.

27. Зустріч із Кармелюком // Зап. 23.07.1999 р. О. В. Кулик від Ольги Олександрівни Галавінської, 1949 р.н., осв. вища, вчитель, українка, у с.Вербка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 72, 1999 р. – С. 177.

28. Смерть Кармелюка // Народ про Кармалюка: збірник фольклорних творів / упоряд., вступ. ст. та приміт. В. І. Тищенко. – К.: Наукова думка, 1961. – С. 220-223.

29. Козацька долина // Зап. 10.07.1993 р. Л. В. Греблюк від Віталія Павловича Підгурського, українець, у с.Горична Дунаєвського р-ну Хмельницької обл. / Архів ННЛЕ. – Зшиток № 33, 1993 р. – С. 214.

30. Про тяжкі часи голодомору 1932–1933 років у Чечельниках // Зап. 23.06.1992 р. С. А. Говорушко від Івана Юхимовича Говорушко, 1918 р.н., осв. середня, українець, у с.Чечельник Дунаєвського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 27, 1992 р. – С. 3.

31. Більче-Золоте // Зап. 06.08.1996 р. І. Г. Бей від Ольги Іллівни Сабали, 1948 р.н., осв. вища, вчитель, українка, у с.Більче-Золоте Борщівського р-ну Тернопільської обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 51, 1996 р. – С. 196.

32. Кармелюкові сльози // Зап. 14.08.1981 р. І. А. Побожна від Г. І. Міліщука, 1908 р.н., осв. 7 кл., українець, у с.Маліївці Дунаєвського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 70, 1977–1980 рр. – С. 367.

33. За часів голодомору // Зап. 20.08.2006 р. О. М. Куницька від Зої Захарівни Сороки, 1938 р.н., осв. 10 кл., фельдшер-акушер, українка, у с.Паплинці Старосинявського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 125, 2006 р. – С. 159.

34. Про голод у Нагорянах // Зап. 19.06.1992 р. І. З. Максимчук від Марії Павлівни

Доляняк, 1917 р.н., без осв., колгоспниця, українка, у с.Нагоряни Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 27, 1992 р. – С. 44.

35. Коли була війна... // Зап. 02.10.1982 р. А. І. Петровська від Івана Наумовича Львовського, 1927 р.н., осв. 7 кл., вагар, українець, у с.Михнівці Теофіпольського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 2, 1982 р. – С. 310.

36. Про народного месника Сокола у селі Княжпіль та про походження Сокилкаменя // Зап. 27.12.2002 р. М. В. Огородник від Лілії Максимівни Ковтуняк, 1941 р.н., осв. вища, вчитель, українка, у с.Княжпіль Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 105, 2002 р. – С. 375.

37. Про походження назви села Дашківці // Зап. 05.06.1979 р. Г. О. Коломієць від А. І. Шаповалової, 1901 р.н., осв. церковно-приходська, голова колгоспу, українка, у с.Дашківці Віньковецького р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 70, 1977–1980 рр. – С. 383.

38. Урочище Круголець // Зап. 22.07.1997 р. Валентина Петрівна Канарська від Анатолія Борисовича Гарбара, 1952 р.н., осв. вища, вчитель Кадиївської ЗОШ, українець, у с.Кадиївці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 83, 1979–1999 рр. – С. 333.

39. Козацька долина // Зап. 03.01.2005 р. Л. В. Синіцька від Марії Миколаївни Гончарук, 1924 р.н., осв. 2 кл., фермер, українка, у с.Бережанка Хмельницького р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 113, 2004 р. – С. 198.

40. Чистов, К. В. К вопросу о принципах классификации жанров устной народной прозы / Кирилл Васильевич Чистов. – М.: Наука, 1964. – С. 12-13.

41. Путилов, Б. Н. Современные проблемы исторической поэтики фольклора в свете историко-типологической теории / Борис Николаевич Путилов // Фольклор. Поэтическая система. – М., 1977. – С. 19.

42. Скала з вибитим оленем // Зап. 10.07.1985 р. Н. П. Ошовська від Розалії Людвигівни Ошовської, 1903 р.н., без осв., українка, у с.Буша Ямпільського р-ну Вінницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 10, 1986 р. – С. 385.

43. Більче-Золоте // Зап. 06.08.1996 р. І. Г. Бей від Ольги Іллівни Сабали, 1948 р.н., осв. вища, вчитель, українка, у с.Більче-Золоте Борщівського р-ну Тернопільської обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 51, 1996 р. – С. 196.

44. Чому Більче, та ще й Золоте? // Зап. 04.06.2007 р. Т. М. Кащшин від Параски Григорівни Вітишин, 1922 р.н., осв. 4 кл., українка, у с.Більче-Золоте Борщівського р-ну Тернопільської обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 130, 2007 р. – С. 247.

45. Водоймище Козачка // Зап. 10.08.2006 р. Н. М. Миколайчук від Тетяни Василівни Іванюшко, 1942 р.н., осв. 7 кл., доярка, українка, у с.Базалія Теофіпольського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток № 125, 2006 р. – С. 156.

Резюме

В статті досліджується питання про поезію подолянських історико-героїчних передань, в частині аналізується група історических передань і дається їх структурний аналіз.

Ключеві слова: Подоля, фольклористика, народне предання, поезика, неказочна проза.

Одержано 20 березня 2013 р.

УДК 398.86(477.43)–055.2

В.В.Щегельський

Трагізм долі української жінки в жартівливих піснях з Поділля

Досліджуються пісенні жарти Поділля, виокремлено тексти пісень про вживання хмільних напоїв жінками, а також звернено увагу на традицію пияцтва, яка склалася.

Ключові слова: жартівливі пісні, жінка, хмільні напої, менталітет.

Родинне життя українців у його різноманітних виявах лежить в основі фольклористичних досліджень не одного покоління науковців.

Мета нашого дослідження полягає в розкритті образу дівчини/жінки, яка з певних причин уживає хмільні напої. Матеріалом для аналізу слугували народні жартівливі пісні, записані на Поділлі в різні часи.

Фольклорист Поділля А.Димінський у своїх працях звертав увагу громадськості на соціальні проблеми, зокрема пияцтво. “Пісні п’яницькі”, яких сучасна фольклористична наука не виокремлює, класифікуючи їх як родинно-побутові або жартівливі (залежно від характеру відтворення), охоплюють у системі А.Димінського всі ті пісні, що пов’язані з проблемою пияцтва¹.

Такої ж думки дотримувалися науковці XIX ст., виділяючи їх у велику тематичну групу. “С вони у “Трудах етнографіческо-статистической экспедиции...” (СПб., 1874, т. V), “Народных песнях Галицкой и Угорской Руси” (М., 1878), в “Рокucie” Оскара Кольберга (Краків, 1883, т. II)”², музикознавчих студіях І.Колесси³ та ін.

У збірнику матеріалів навчально-наукової лабораторії етнології Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка “Народні пісенні жарти з Поділля”⁴ автори-упорядники виокремлюють розділ “Ой, горівко, білабіла”, до якого входять варіанти жартівливих пісень, у яких виопоетизовано народне ставлення до вживання хмільних напоїв. З-поміж пісень родинного характеру звернемо увагу на пісенні жарти, в яких жінки не цураються чарки. Тут ми бачимо здебільш не дівчину, а вже одружену жінку в її сімейному, родинному оточенні. Саме тому “більшість серед пісень родинних – це драматичні картини сімейних конфліктів, психологічного стану героїв, котрі потерпають через відсутність гармонійних стосунків”⁵. Аналізуючи пісні з вищезазначеного збірника, ми помічаємо, що у відсотковому відношенні переважають пісенетвори, в яких жіноча постать є домінуючою. Народна мораль строго стежила за вихованням дівчат, як майбутніх жінок та матерів, своєчасно засуджуючи неправильні їх дії: “Не стій, дівко, під корчмою, Сь парубків не смійся, – Бери хвартухь на голову Та й до дому війсь”⁶. А.Димінський вказує на причини, які спонукають жінку до пияцтва: “1) вийшла заміж за нелюба; 2) живе бідно, важко працює; 3) має лихого мужа; 4) п’є, бо сирота; 5) п’є знедолена жінка-вдова; 6) чоловік не є авторитетом для жінки”⁷. Сьогоднішня до вищезазначених обставин додає ще й втрату морально-етичних засад

(“критичне ставлення до застарілих сімейно-побутових традицій”⁸, перш за все дівчиною, а згодом і жінкою з причини демократизації родинної сфери та вимушеного перебирання жінкою ініціативи бути не охоронцем сімейного вогнища, а навпаки, захисницею економічного її буття.

Найбільш “популярним” (засуджується) серед образної системи жартівливих пісень про вживання хмільних напоїв є образ жінки-господини навиворіт, яка все встигає: “П’ю, п’ю, п’ю, В понеділок сплю, сплю, А в вівторок снопив сорок / 2 р. Пшениченьку жну. В середу возила, В четвер молотила, В п’ятницю віяла, / 2 р. А в суботу міряла. А в неділю продала, З хлопцями пропила. – Слава тобі, Господи, / 2 р. Що до діла довела”⁹. В іншій ж “...лівень несеться, Ще й підперся крильце’м – І наавтра з яйцем”¹⁰, або “А у мене кугуть на шопі, Зніс яєць зо три копи”¹¹. Така господиня вміло поєднує працю і відпочинок, який бувало тривав цілий тиждень: “Ой пила я в неділю, Пропила всю надію. ...Ой пила я в понеділок, Пропила я весь засівок. ... Ой пила я в вівторок, Та й пропила рублів сорок. ...Ой пила я в середу, Пропила я всю череду. ...Ой пила я в четвер, А що ж їсти я буду тепер? ...Ой пила я в п’ятницю, Пропила ще й телицю. ...Ой пила я в суботу, Та й пропила всю роботу”¹². Виправданням такої ситуації може бути прислів’я: “Якщо випивка заважає роботі, то потрібно її кинути (роботу)”.

Одружившись із чоловіком-п’яницею жінка постійно дорікає на долю та змарновані нею літа: “Не добрий той чоловік, що п’є горілку, А як прийде додому, то б’є свою жінку”¹³. В іншій ситуації чоловік навпаки, не дорікає своїй жінці за випивку та гуляння, а лише натякає їй на те, що тоді вона схаменеться, як його не стане: “– Гуляй, гуляй, моя чорноброва, Поки моя голівка здорова, А як моя голівка схитнеться, Тоді твоє гуляння минеться”¹⁴. Не залишається поза увагою і чоловік, який рятує свою жінку від смерті: “– Ой, умру я, умру, бо горілки хочу. – Чекай, мила, не вмирай – я підунаточу. / 2 р.”¹⁵. В іншій ситуації жінка-галичанка, добре погулявши в шинку з хлопцями, лежить хвора, а чоловік пропонує їй ліки: “Гей устань мила приніс – йем пива; Дайже ми покі, лиш трохім жива. Гей устань мила приніс – йем меду; Дайже ми покі, голову не звезду. Гей устань мила приніс – йем горіўкы; Дайже ми покі, шукай си жінки. Гей устань мила приніс – йем кілье, На твої плечі, на здоровій”¹⁶.

Сором перед громадою та рідними дітьми, коли дружина “прикладається до чарки”: “Моя жінка не п’яниця, чуєте? Вона з ніг не звалиться, бачите? Загуділо в голові, чуєте? Лягла зразу коло рову, бачите? Проснулася, як та курка, чуєте? Ні спідниці, ні каптурки, бачите? А як пішла без ліщину, чуєте? Загубила фартушину, бачите? Ішла з корчми, напилася, чуєте? Найшла рептко, завалилася, бачите? Натягнула на голову, чуєте? Аби файно їй було, бачите? А дітки ся дивувалися, чуєте? Як ся мама гарно вбралися, бачите”¹⁷, або: “Тихо, діти, не кричіте, нехай мати спит, Ой як прийде шинкарочка, ой та заплатит”¹⁸.

Однією з форм родичання українців є кумівство та теми словесного відображення дійсності, які пов’язані з цим звичаєм. Окрім обрядово-побутових стосунків, які вимагають довічних дотримань обов’язків у ролі хрещених

батьків, не залишаються поза увагою громади стосунки між кумами. Народна традиція подолян вимагає запрошувати не одну пару кумів, а панус так звана колективна форма (три, п'ять і більше пар). Із часом, майже всі жителі одного населеного пункту пов'язані між собою кумівством. Дружні стосунки між кумами проявлялися не тільки в допомозі по господарству (супруга, толока тощо), а й у культурі спілкування через випивку: “В неділю ранесенько три кумасі зійшлося: – Ой ходімо, кумонько, поправимось. Одна взяла полотна, друга взяла вовни, А третя, найбідніша, – курочку чорну. А за теє полотно – мед, горілка і вино, А за тую курку – на закуску булку”¹⁹.

У подільській гаївці “Чи диво” із курйозним підтекстом, ми бачимо світ навиворіт, коли чітко розмежовуються права-обов'язки, як чоловічі, так і жіночі: “Чи диво, чи не диво, Пішли дівки на війну, Чи диво, чи не диво, Молодиці за ними; ... Чи диво, чи не диво, Пішли дівки на вино, Молодиці за ними, А парубки собі. Чи диво, чи не диво, Сидять дівки за столом, Молодиці перед столом, А парубки під столом. Чи диво, чи не диво, П'ють дівки мед-вино, А жіночки горівку, А парубки помийки”²⁰. Порушення такої усталеності неминуче призведе до суспільної трагедії, хоча історія пам'ятає й часи амазонок.

Зазначимо, що значна кількість варіантів, досліджуваних нами пісень, має полігамний характер сприйняття, який може акцентуватися як на жіноче, так і чоловіче начало.

Одна з любителюк хмільного зілля виголошує монологічне зізнання: “Ой, горілко, біла-біла, / 3 р. Я би тебе ложком їла”²¹, чи: “Кілішечок гарний, горівочка добра, Якби мене попросили – я випити годна. Якби мене попросили, попросили щиро, Я би таких кілішечок випила зо штири”²². Натомість виникає антипатія: “– Горівочка оковита, Я за тебе сім раз бита, ... Я за тебе срібло-злото, А ти мене у болото. Я за тебе мідяки, А ти мене в будяки”, але не розкаєння: “Сім раз бита і ще буду, А за тебе не забуду”²³.

Свого часу А.Свидницький, ніби передбачаючи ситуацію, зазначав: “Удивительно ли, что лет тридцать назад и для парубков, рассказывают, считалось позорным являться в шинок; а тепер и дивчата ходять туда, словно до нанашки, так до шинкарки”²⁴.

Отже, суспільно так склалося, що на сьогодні народний інститут сім'ї, разом із його ментальними етнопедагогічними засадами слабшає, жінки трансформуються, приміряючи на себе образ чоловіка з його сильними та слабкими сторонами. Таким чином, набуваючи чоловічих якостей, жінки одночасно знищують свою соціальну роль.

Примітки:

1. Шалак, О. І. Фольклористична діяльність Андрія Димінського: монографія / О. І. Шалак. – К.: Освіта України, 2009. – С. 42.
2. Там само. – С. 97.
3. Колесса, І. Галицько-руські народні пісні з мелодіями / І. Колесса // Етнографічний збірник наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1901. – Т. 11. – 303 с.
4. Матеріали навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського

національного університету імені Івана Огієнка / упоряд.: Т. І. Колотило, Н. Д. Коваленко, В. В. Щегельський. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький, 2011. – Вип. 2: Народні пісенні жарти з Поділля. – 300 с.

5. Шалак, О. І. Зазначена. праця / О. І. Шалак. – С. 93.

6. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край: материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. – СПб., 1874. – Т. V. – С. 1121.

7. Шалак, О. І. Зазначена. праця / О. І. Шалак. – С. 99.

8. Пономарьов, А. П. Сім'я і внутрішньо сімейні взаємини / А. П. Пономарьов // Поділля. Іст.-етногр. нарис. – К.: “Доля”. – 1994. – С. 209.

9. Зап. 19.07.2001 р. Яцемирська Наталія Петрівна від Маковецької Сені Семєнівни, 1925 р.н., освіта 4 кл., доярка; Сарахман Пелагеї Митрофанівни, 1918 р.н., освіта 7 кл., робітниця, в с.Кривчани Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. // Рукописний фонд навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (далі – Р.Ф.). Зшиток (далі – Зш.) № 103. – С. 185.

10. Зап. 18.07.1998 р. Поліщук Ірина Петрівна від Ханенко Павлини Василівни, 1932 р.н., освіта 4 кл., колгоспниця, українка, в с.Шимківці Білогірського р-ну Хмельницької обл. // Р.Ф. Зш. № 87. – С. 377.

11. Труды этнографическо-статистической экспедиции... – С. 1095.

12. Перепис. 03.07.2008 р. Гречук Віктор Васильович з рукописного пісенника Гільцова Федора Григоровича, 1930 р.н., освіта 7 кл., поштар, українець, у с.Конищів Мурованокуриловцького р-ну Вінницької обл. / Експ. 2008 р.

13. Зап. 01.07.1991 р. Садовий В. Ю. від Ільницької Аделі Октав'янівни, 1931 р.н., освіта 7 кл., українка, в с.Шебутинці Новоушицького р-ну Хмельницької обл. // Р.Ф. Зш. № 20. – С. 292.

14. Зап. Колотило Т. І. від Ільїнського Михайла Дем'яновича, 1926 р.н., освіта 4 кл., художній керівник Будинку культури, в с.Сокиренці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. // Матеріали етнологічної експедиції навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, 1998 рік, аудіокасета № 1, сторона А. (Далі скорочено: Експ. 1998 р., к. № 1, ст. А).

15. Зап. 17.07.2001 р. Косюда С. А. від Фурман Галини Олексіївни, 1932 р.н., освіта 6 кл., колгоспниця, у смт Вінківці Хмельницької обл. // Р.Ф. Зш. № 103. – С. 191.

16. Колесса, І. Зазначена праця / І. Колесса. – С. 235.

17. Зап. 09.07.1997 р. Омельчук Людмила Ярославівна від Калифорович Галини Федорівни, 1931 р.н., освіта 8 кл., доярка, українка, в с.Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. // Р.Ф. Зш. № 62-а. – С. 142.

18. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, ф.1, од.зб.1488, арк.1 зв.

19. Зап. 26.07.1978 р. Шлапак М. С. від Черняк Н. П., у с.Авратин Волочиського р-ну Хмельницької обл. // Р.Ф. Зш. № 91. – С. 235.

20. Шейковский, К. Быт подолян / К. Шейковский. – К., 1859. – Вып. I, Т. I. – С. 28-29.

21. Зап. 01.08.1995 р. Ярема О. П. від Яреми П. І., 1939 р.н., освіта 8 кл., коваль, у с.Кузьмінчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. // Матеріали навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / упоряд.: Т. І. Колотило, Н. Д. Коваленко, В. В. Щегельський. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький, 2011. – Вип. 2: Народні пісенні жарти з Поділля. – С. 17.

22. Зап. 16.07.1996 р. Пасло Наталія Іванівна від Зюбрицької Філії, 1947 р.н., у с.Слобідка-Рахнівська Дунаєвського р-ну Хмельницької обл. // Р.Ф. Зш. № 87. – С. 189.

23. Там само. – С. 189.

24. Свидницький, А. П. Роман. Оповідання. Нариси / А. П. Свидницький. – К., 1985. – С. 466.

Summary

Author of the article, while researching the jokes of Podillian region, specifies the texts of songs about taking of tipsy drinks by women, and also pays attention on the existing tradition of intemperance.

Key words: comic songs, woman, tipsy drinks, mentality.

Одержано 20 березня 2013 р.

УДК 271.2(477):2–773(477.43)“1888”

В.С.Прокопчук, І.О.Старенький

Відзначення 900-річчя хрещення Русі на Поділлі

У статті відтворено події, пов'язані із відзначенням у Подільській єпархії 900-річчя хрещення Русі, заходи, що відбулися в селах та містах регіону, спрямовані на увічнення історичної події, морально-етичне виховання парафіян, роль глави Подільської єпархії єпископа Доната та підпорядкованій йому духовної консисторії в організації та проведенні святкових заходів.

Ключові слова: Поділля, Подільська єпархія, Київська Русь, хрещення, святкування.

Хрещення князем Володимиром Святославовичем 988 року Київської Русі, без сумніву, стало епохальною подією. З того часу і надалі відзначення річниць хрещення Русі, особливо ювілейних дат, стало не тільки даниною вдячності князю Володимиру за прилучення східних слов'ян до християнства, культурно-містечьких і християнських моральних цінностей, а й школою виховання поколінь у душі вірності Христу, його моральним заповіддям, настановам, за якими живе християнський світ майже два тисячоліття.

Дослідники Поділля обійшли увагою досвід морально-етичного християнського виховання, закладений в заходах з підготовки і відзначення 900-ліття хрещення Русі. Тому автори ставлять мету заповнити цю прогалину, привернути увагу до подій 125-річної давності, наголосивши на особливостях святкування 900-річчя хрещення Русі в Подільській єпархії.

Перед святкуванням ювілею було проведено значну підготовчу роботу. За місяць до урочистостей опубліковано постанову єпархіального керівництва з вказівками як організувати святкування на території Подільської єпархії¹. Священикам було рекомендовано, якщо це можливо, влаштовувати після хресного ходу братні трапези для жебраків. Пропонувалося також надавати церковно-парафіяльним школам назву Володимирської, новонароджених називати іменами Володимир та Ольга². За декілька днів до відзначення ювілейної дати було оприлюднено порядок проведення урочистостей в Кам'янці-Подільському. Згідно з ним визначився маршрут хресного ходу, порядок хресної ходи, черговість молитов та співу хору і т. д.³.

Урочистості розпочалися 14 липня (тут і далі датування за старим стилем) о 18 годині проведенням у губернському центрі та його передмістях всеношного богослужіння⁴. Наступного дня для освячення води в річці Смотрич до кафедрального собору, функції якого на той час виконував Казанський собор, мали прибути хресні ходи: 1) від Георгіївської церкви через Польську та Вігрянську брами прямувало духовенство з Георгіївської, цвинтарної, жіночого училища, в'язничної, лікарняної та полкових церков; 2) від Покровської та Хрестовоздвиженської церков священики і парафіяни йшли через Новий план, Новопланівський міст, Поштову вулицю та Журавльовку; 3) з села Довжок (передмістя Кам'янця-Подільського) – повз Архієрейський будинок та чоловічу гімназію; 4) з Миколаївської та Іоанно-Предтеченської церков – через Вірменський ринок, вулиці Домініканську та Центральну⁵.

Єпископ Подільський та Брацлавський Донат у приміщенні Казанського кафедрального собору виголосив проповідь, в якій наголосував на значенні прийняття християнства для Русі та роль у цьому князя Володимира Святославовича. Проповідь мала вірнопідданий Російській імперії характер (не варто забувати, що єпископ Донат, у миру – Михайло Ілліч Бабинський-Соколов, був етнічним росіянином – уродженцем Смоленської губернії)⁶.

У соборі та біля нього присутнім роздали більше 5000 брошур, зокрема: “Житие св. равноапостольного князя Владимира” професора Малишевського, “Житие св. равноапостольного князя Владимира” (видання Олександр-Невського братства, м. Володимир), троїцькі листки “Начало христианства на Руси” та “Св. равноапостольный князь Владимир”, “Жизнь св. Владимира” (видання Комітету писемності), а також окремі видбиток з “Подольских епархиальных ведомостей” – “Житие святого равноапостольного князя Владимира в святом крещении Василия, просветителя всея Руси”⁷.

Після цього хресний хід вулицею Троїцька, через Торгову площу (сучасна Троїцька), вулицею Поштовою (сучасна Зарванська) вирушив до річки Смот-

рич, коло Польської брами, де мало відбутися освячення води. До багатотисячної ходи приєдналися також учні парафіяльних шкіл, повітового училища, духовної семінарії⁸. По закінченні обряду освячення, який проходив під сильним грозовим дощем, хресний хід повернувся назад. Святкування завершилися ілюмінацією в місті та феєрверком у міському парку⁹.

Духовенство та паства Подільської єпархії направили на ювілейні торжества до Києва кафедрального протоієрея Мойсея Дороновича та наглядача Кам'янець-Подільського духовного училища Миколу Яворовського. Свої настрої і почуття подоляни виклали у вітальному адресі на ім'я митрополита Київського та Галицького Платона, у якому, зокрема, зазначалося: "Православна церква подільська нерозривно пов'язана з св. градом Києвом як історичною долею, так і долею православ'я. У цей день висловлюємо свою духовну радість щиросердечним привітанням святому граду Києву та всій Київській церкві в особі Вашого Високопреосвященства"¹⁰.

Відзначення 900-річчя хрещення Київської Русі в єпархії тривало і в наступні місяці. 26 вересня урочистості пройшли в Подільській духовній семінарії. Розпочалися вони напередодні всеношним богослужінням єпископа Балтського Дмитрія. О 10 годині до семінарії завітав глава єпархії єпископ Донат, який провів божественну літургію. Окрім єпископів, на святкуванні були присутні ректор семінарії архімандрит Антоній, інспектор Михайло Лотоцький, кафедральний протоієрей Мойсей Доронович, член консисторії Фадей Мартиновський, викладач семінарії Костянтин Тимковський і семінарський духівник Петро Масловський¹¹.

30 вересня провели святкування і в Кам'янець-Подільському чоловічому духовному училищі. На ньому були присутні єпископи Донат та Дмитрій, ректор семінарії архімандрит Антоній, семінарський інспектор Михайло Лотоцький та кафедральний протоієрей Мойсей Доронович¹².

У Кам'янець-Подільському жіночому духовному училищі урочистості пройшли 14 листопада, перед вихованцями з проповіддю виступив єпископ Подільський та Брацлавський Донат¹³. Ця подія викликала піднесення у вихованців училища, вони активно долучилися до проведення свята. Так, учениця V класу К.Радзівська прочитала вірш, в якому були такі рядки:

“И девять столетий прошли чередою,
Но твёрдо хранится обет,
И ярко сияет над Русью родною
Христова учения свет.

Разлившись рекою – могучей и шире
В земле заповедной славян,
Горит он повсюду – от дебрей Сибири
До грозной вершины Балкан”¹⁴.

Масштабно відзначено ювілей у містечку Сатанів Проскурівського повіту (сучасне смт Сатанів Городецького району Хмельницької області). Участь у ньому взяв єпископ Балтський Дмитрій. 14 липня урочистості розпочалися

всеношним богослужінням за участі єпископа в Покровській церкві передмістя Сатанова. Служіння супроводжувалось співом місцевого хору та хору із с.Радківці¹⁵.

Наступного дня, о 10 годині у Воскресенській церкві під керівництвом єпископа Дмитрія відбулося урочисте богослужіння, участь у якому взяли кам'янецький кафедральний ключар С.Киржацький, місцевий благочинний Г.Яворовський, священник с.Сатанівка І.Розумовський, настоятель Восресенської церкви О.Монастирський, священники с.Соломна О.Монастирський, с.Гречана – І.Миронович. Об 11 годині до Воскресенської церкви почали прибувати хресні ходи від Покровської, Георгіївської та Благовіщенської церков Сатанова, Надзбруцького Свято-Троїцького монастиря, сс. Іванківці, Мартинківці, Сатанівка та Турчинці. У церкві була присутня і місцева інтелігенція: повітовий справник, становий пристав, судовий слідчий, офіцери прикордонної сторожі, а також губернатор Харківської губернії О.І.Петров, який прибув зі свого маєтку в с. Зайчики, розташованого північніше Сатанова¹⁶.

Об'єднаний хресний хід від Вознесенської церкви вирушив до річки Збруч. Тогочасні джерела свідчать, що розтягнувся він на 4 версти, а участь у ньому взяло близько 15000 осіб, зокрема, 30 священнослужителів. Примітно, що в хресному ході була використана історична святиня Сатанова – ікона Спасителя, яку 1676 року порубали турки, що володіли на той час Поділлям. Цікаво, що хода мала виразні українські ознаки, сучасники згадували: “Незліченні хоругви в ряд, процесуальні ікони, прикрашені квітами – чорнобривцями, купчаками – улюбленими народними квітами...”¹⁷.

Після освячення води, на якому була присутня велика кількість людей і з-за Збруча, – громадами Австро-Угорщини, хресна хода повернула до Воскресенської церкви. Святкування закінчилося о 15.00¹⁸.

Урочистості проводили не лише в губернському чи іншим значних містах Подільської єпархії, а практично в кожному селі. Оскільки заходи припали на середину липня, а це як відомо найгарячіша пора, коли селяни дорожать кожною годиною, то єпископ Подільський та Брацлавський Донат розіслав по єпархії розпорядження, аби з другої половини дня 14 липня будь-які польові роботи були призупинені¹⁹. Окрім того, 14 та 15 липня, “з метою попередження будь-якої спокуси нестійких у моральному відношенні членів парафій”, у селах та містечках губернії були закриті шинки та розважальні заклади²⁰.

Особливістю проведення урочистостей в Подільській єпархії було те, що після закінчення богослужінь на території церковних подвір'їв або, де це можливо, у громадських спорудах влаштувалися “братні трапези”, особливо для дітей і жебраків. Проводилися вони зусиллями селянських і церковних товариств, шляхом збору коштів, продуктів та їжі, що готувалася сестрицями парафії²¹.

За свідченням М.Тимковського найбільш урочисто святкування проходило у сс. Перейми, Чернече, Саражинка, Тимків, Шершенці, Обжила, Цибулівка, Гармацьке, Жури, Мадзурівка, Кримка, Ольховата, Юзефівка, Краснопол, Вербова, Троянки, Пушкова, Липовеньке, Людвинка, м.Богопіль Балтського

повіту²², мм. Тульчин, Немирів, Шпиків, Вороновиця, сс. Кінашів, Копіївка, Орлівка, Остапківці, Ковалівка, Звониха, Сильниція, Левківці Брацлавського повіту, мм. Калинівка, Мізяків, Юзвин, сс. Селище, Могилівка, Писарівка, Мізяківські Хутори, Майдан Супрунівський, Лаврівка, Стрижавка, Сосонки, П'ятничани, Якушинці, Гулівці, Черепашинці, Хомутиці, Павлівка, Кордилівка Вінницького повіту, сс. Петрашівка і Губник Гайсинського повіту, м.Балин, сс. Зеленче, Демшин, Яруга, Сокіл, Бабшин, Кудринці, Мілівці, Устя, Гринчук, Острівчани, Княгинин Кам'янецького повіту, сс. Залетичівка, Вовковинці, Згарок, Кальна Деражня Летичівського повіту²³, сс. Почапінці, Дубова, Сахни, Лозни, Дяківці, Чернілівці, Гришки, Мальчівці, Комарівці, Чернятин, Слобідка Межирівська, мм. Межирів і Стара Синява Літинського повіту, мм. Могилів, Шаргород, Копайгород, Бар, Ялтушків, сс. Попівці, Лядава, Липчани, Погоріла, Хоменки, Матвійків, Волоські Чемериси, Польові Бирлинці Могилівського повіту, сс. Старо-Луг, Жабокрич Ольгопільського повіту, сс. Олешин, Іванківці Олешинські, Водички, Печиська, Лісові Гринівці, Катеринівка, Брунівка Проскурівського повіту, м.Сокілець та с.Бучая Ушицького повіту, м.Ямпіль²⁴.

Загалом у сільських населених пунктах святкування відбувалося досить однотипно та мало загальноєпархіальні тенденції: хресні ходи до річок та ставків, урочисті богослужіння, придбання хоругв та ікон, придбання та поширення брошур про хрещення Русі та князя Володимира Святославовича, медальйонів, влаштування кіотів з іконою св. Володимира, заснування Свято-Володимирівських братств тощо. Проте були й винятки. Так, у с.Перейми Балтського повіту на зібрані селянами кошти було встановлено чавунний пам'ятник, який з одного боку мав напис «Слава Тобі, що показав нам світло. 988–1888», а з іншого – «Зведений в пам'ять дев'ятисотліття хрещення Русі старанням священника В.Сулими, старшини К.Каленикова і боголюбивих переймиських парафіян. 15 липня 1888»²⁵. У с.Шершенці того ж повіту був зведений кам'яний п'єдестал з хрестом та написом «У пам'ять 900-ліття хрещення Русі. 15 липня 1888 року»²⁶. У селах Перейми та Тимків Балтського повіту церковно-парафіяльним школам надали назву Володимирівські²⁷.

Того ж року на шпальтах газет постійно друкувалися статті, присвячені хрещенню Київської Русі, постатям княгині Ольги та князя Володимира, зокрема «Житие святого равноапостольного князя Владимира в святом крещении Василия, просветителя всея России»²⁸, «На память великого 15 июля 1888 г. девятистолетия крещения Руси»²⁹, «В память девятистолетия крещения России»³⁰, «Святая равноапостольная княгиня Ольга»³¹, «Какое влияние оказала православная вера на духовную науку в России?»³², «Крещение России и значение этого события для истории нашего Отечества»³³, «О значении православия в исторической жизни русского народа. Речь, произнесенная на годичном акте в Каменецкой гимназии 2 октября 1888 года»³⁴, «Святой равноапостольный великий князь Владимир в произведениях русской словесности»³⁵, «Заслуги русской женщины в деле первоначального распространения и утверждения веры Христовой на Руси»³⁶ та ін.

Отже, святкування 900-ліття хрещення Русі в Подільській єпархії охопило всі благочинії, усі верстви православного населення. Рекомендовані єпархіальним керівництвом правила, за якими мали відбуватися урочистості, призвело до їх деякої однотипності. Головними центрами проведення ювілейних богослужінь стали губернський Кам'янець-Подільський, де керівництво на себе взяв єпископ Подільський та Брацлавський Донат, та містечко Саганів, урочистості в якому проводилися за участі єпископа Балтського Димитрія. Проведені заходи залишили слід в душах цілого покоління подолян, низку пам'ятників, ікон й засвідчили тяглість християнських традицій, їх підтримку тодішнім поколінням вірян.

Примітки:

1. А. Г. Празднование 900-летия крещения Руси в г.Каменце-Подольске 15 июля 1888 года / А. Г. // Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – 1888. – 23 июля (№ 30). – С. 746.

2. Там само. – С. 747.

3. Там само. – С. 747-750.

4. Там само. – С. 747.

5. Там само. – С. 748.

6. Слово в день 900-летия крещения русского народа св. благоверным равноапостольным князем Владимиром, сказанное в кафедральном соборе Преосвященнейшим Донатом, епископом Подольским и Брацлавским, о великом значении принятия христианской веры при князе Владимире // ПЕВ. – 1888. – 23 июля (№ 30). – С. 727-743.

7. А. Г. Празднование 900-летия крещения Руси в г.Каменце-Подольске 15 июля 1888 г. ... – С. 743.

8. Там само. – С. 754.

9. Там само. – С. 756.

10. Его Преосвященству, Высокопреосвященнейшему Платону, митрополиту Киевскому и Галицкому, члену Святейшего Синода в день празднования девятистолетия крещения русского народа приветствие от Подольской епархии // ПЕВ. – 1888. – 16 июля (№ 29). – С. 711-713.

11. Празднование Подольской духовной семинарией храмового праздника и 900-летия крещения Руси // Там само. – 1 окт. (№ 40). – С. 962-968.

12. Креминский, П. Празднование Каменецким духовным училищем 900-летия крещения Руси / П. Креминский // Там само. – 22 окт. (№ 43). – С. 1042-1044.

13. Лебедев, И. Празднование 900-летия крещения России в Подольском женском училище духовного ведомства / И. Лебедев // Там само. – 3 дек. (№ 49). – С. 2138-2151; Речь, сказанная Преосвященнейшим Донатом, епископом Подольским и Брацлавским, воспитанницам женского Каменецкого духовного училища 14 ноября, по случаю 900-летия крещения русского народа, в день рождения государыни императрицы и воспоминания чудесного избавления её величества с государем императором и всеми августейшими детьми от угрожавшей опасности // Там само. – С. 2135-2137.

14. Лебедев, И. Значена праця / И. Лебедев. – С. 2149.

15. Сецинский, Е. И. Празднование девятистолетия крещения Руси в м.Сатанове

- Проскуровского уезда 15 июля 1888 года / Е. С. // Там само. – 20 авг. (№ 34). – С. 800.
16. Там само. – С. 801-802.
17. Там само. – С. 802-804.
18. Там само. – С. 805-806.
19. Тиминский, В. Празднование 900-летия крещения русского народа в приходах Подольской епархии / Владимир Тиминский // Там само. – 10 дек. (№ 50). – С. 2169.
20. Там само. – С. 2173.
21. Там само. – С. 2172.
22. Там само. – С. 2174-2183.
23. Тиминский, В. Зазначена праця // Там само. – 17 дек. (№ 51). – С. 2192-2210.
24. Там само. – 31 дек. (№ 52). – С. 2229-2248.
25. Там само. – 10 дек. (№ 50). – С. 2175.
26. Там само. – С. 2180.
27. Там само. – С. 2178-2179.
28. Житие святого равноапостольного князя Владимира в святом крещении Василия, просветителя всея России // Там само. – 18 июня (№ 25). – С. 609-622.
29. На память великого 15 июня 1888 г. – девятисотлетия крещения Руси // Там само. – 9 июля (№ 28). – С. 691-693.
30. В память девятисотлетия крещения России // Там само. – 10 сент. (№ 37). – С. 837-840.
31. Святая равноапостольная княгиня Ольга // Там само. – 17 сент. (№ 38). – С. 861-865.
32. Какое влияние оказала православная вера на духовную науку в России? // Там само. – 1 окт. (№ 40). – С. 940-962; 8 окт. (№ 41). – С. 972-981.
33. Доброловский, К. Крещение России и значение этого события для истории нашего отечества / Константин Доброловский // Там само. – 22 окт. (№ 43). – С. 1028-1042.
34. Любарский, П. О значении православия в исторической жизни русского народа. Речь, произнесённая на годичном акте в Каменецкой гимназии 2 октября 1888 года / Пётр Любарский // Там само. – 29 окт. (№ 44). – С. 1061-1093.
35. Тиминский, В. Святой равноапостольный великий князь Владимир в произведениях русской словесности / Владимир Тиминский // Там само. – 5 нояб. (№ 45). – С. 1197-2018; 12 нояб. (№ 46). – С. 2021-2038.
36. Киржацкий, С. Заслуги русской женщины в деле первоначального распространения и утверждения веры Христовой на Руси / Сергей Киржацкий // Там само. – 26 нояб. (№ 48). – С. 2109-2132.

Summary

The article deals with the history of the celebration of 900th anniversary of the baptism of Rus in Podolsk diocese clergy events with the solemn commemoration of the events, the role of the bishop and Podolsk spiritual consistory in holding events.

Key words: Podillya, Podolsk diocese, Kievan Rus, christening, celebration.

Одержано 14 квітня 2013 р.

УДК 94(477.43)“18/19”

В.Б.Стецюк

З історії військової музики на Поділлі: наказ про солдатські пісні 1894 р.

Стаття присвячена наказу командира дислокованого на Поділлі 12-го армійського корпусу російської армії, присвяченому репертуару пісень, виконуваних солдатами в строю.

Ключові слова: 12-й армійський корпус, військова музика.

Військова присутність Російської імперії на українських землях, особливо наприкінці імперської доби, залишається недостатньо вивченою сторінкою вітчизняної історії. Зокрема, практично відсутні дослідження, присвячені побуту частин імперської армії, організації у них дозвілля та роботи з особовим складом. Один з аспектів, що потребують додаткового вивчення, – це військова музика у різноманітних її проявах.

Військова музика здавна була важливим елементом забезпечення високого бойового духу. Музичні композиції виступали своєрідними “ненаписаними історіями”, фіксуючи яскраві сторінки історії певної армії чи окремих військових частин. Полки і дивізії, офіцерських склад яких був більш заможним, замовляли написання власних маршів у фахових композиторів. Іноді в якості полкового маршу використовували відомі композиції, призначені підкреслити елітний статус формування. Скажімо, парадним маршем лейб-гвардії Козачого полку російської армії слугував весільний марш Мендельсона; це мало нагадувати вислів Олександра III про козаків полку “В бій ідуть, як на весілля!”¹. Показово, що практично завжди воякам полкових оркестрів присвоювалась особлива форма, призначена підкреслити їх статус та роль своєрідного “обличчя частини”². В багатьох країнах існували спеціальні школи для підготовки військових музикантів, а вояки строкової служби, що мали музичні навички, обов’язково направлялись для проходження служби в оркестри³.

Окрім професійних музикантів, у повсякденні армійських частин помітну роль завжди відігравали аматори – співаки полкових і церковних хорів, ротні “пісенники”, котрі на марші першими заводили пісню.

Що стосується частин російської армії, то мали місце помітні відмінності у репертуарі в залежності від регіону, історичного шляху і національного складу окремої військової одиниці тощо. Очевидно, існували і певні проблеми з наповнення репертуару – так, один із офіцерів в дописі до військового журналу скаржився, що нерідко в строю можна почути шедеври на кшталт наступного:

У моей соседки алые глаза,
С золотым отливом – словно бирюза.
Обнимаю талию, узенький корсет,
А моей красавице лишь шестнадцать лет!⁴.

Зрозуміло, що червоні очі з золотим відливом не могли не викликати усмішки з боку більш освічених офіцерів. Водночас навряд чи справедливий закид, що подібні пісні “псують цілісну, незіпсовану натуру сільського хлопця”. Значно швидше це могли зробити так звані “журавушки”, в яких у жартівливій формі характеризувались різні частини і навчальні заклади царської армії. В багатьох випадках ці пісні містили нецензурну лексику, сексуальні алюзії тощо. Безумовно, командування військових частин і з’єднань докладало зусиль для витіснення з вжитку подібних творів, однак зробити це так і не вдалось, більше того, “журавушки” перекочували до білогвардійських формувань, Червоної Армії й навіть до збройних сил Польщі⁵.

Робота щодо унормування пісенного репертуару військовослужбовців, надання йому патріотичного і виховного характеру, мала місце й на Поділлі. Слід зазначити, що наприкінці XIX – на початку XX ст. у регіоні дислокувався значний контингент імперських військ: 12-а і 19-а піхотні, 12-а кавалерійська та 2-а Зведена козака дивізії, а також численні артилерійські, інженерні частини, тилові структури тощо⁶. Ці формування помітно відрізнялись одне від одного. Так, 12-а піхотна дивізія дислокувалась в Подільській губернії ще з середини 1870-х рр., а з 1886 р. комплектувалась місцевими уродженцями (наприклад, 48-й піхотний Одеський полк поповнювався з Летичівського і Вінницького повітів)⁷, серед її офіцерів було чимало українців, зокрема, майбутніх діячів Визвольних змагань⁸. 19-у дивізію лише у в останні роки XIX ст. перевели на Поділля з Кавказу, в ній і надалі зберігався значний відсоток військовослужбовців-росіян⁹. Цікаво, що навіть у період першої українсько-більшовицької війни, після значних втрат світової війни, 12-а дивізія активно долучилась до українізації, а 19-а стала головною опорою більшовиків на Західному Поділлі¹⁰.

Вказані частини входили до складу 12-го армійського корпусу (козака дивізія підпорядковувалась штабу корпусу в оперативному плані), командування якого, серед іншого, було відповідальне за виховну роботу з особовим складом. На жаль, нам не відомо, за яких саме обставин і з яких саме причин, однак у 1894 р. командир 12-го армійського корпусу генерал Батянов видав наказ №3, встановивши перелік пісень, які мали вивчати вояки з’єднання¹¹. Гадаємо, цей документ становить неабияку цінність для вивчення життя російської армії кінця XIX – початку XX ст., системи виховання військовослужбовців тощо.

У наказі перераховано 54 пісенних твори, які можна умовно поділити на чотири групи*.

Насамперед слід виділити пісні, в яких не піднімались теми військової

* Нам не вдалось знайти тексти двох пісень (“Слава русскому солдату” і “Песня Бутырского полка”), тож ми не враховуватимемо їх у подальших підрахунках. Тексти інших пісень проаналізовано на основі видань: Антология военной песни. От Полтавской битвы до Чеченской войны / Сост. В. Калугин. – М.: Эксмо, 2006. – 800 с.; Вессель, Н. Х. Сборник солдатских, казацких и матросских песен / Н. Х. Вессель, Е. К. Альбрехт. – СПб.: Издание И. Юргенсона, 1894. – XVIII, 85 с.

служби чи участі у війні: “Как вечер моя милая”, “Как жила-была курочка”, “Здравствуй, матушка, красавица зима”, “Уж ты, зимушка-зима”, “На улице дождь, дождь”, “Деревня, деревня, четыре двора”, “Ах, зачем было огород городить”, “Дубинушка ухнем”, “По ярмарке купчик идет”, “Куманечек, побывай у меня”, “Эй, кумушка, ты голубушка”, “Ах вы, сени, мои сени” (як зазначено у наказі – “Веселая народная: Ах вы, сени, мои сени”), “Что за песни, что за песни”, “Как у наших у ворот”, “Вниз по матушке, по Волге”, “Ой, на горе калина”, “Я вечер молода во пиру была”, “Трубочка”, “Ой, хмель мой, хмелек”. На цій частині репертуару варто зупинитись окремо. Справа в тому, що у науковій і мемуарній літературі можна зустріти твердження про цілком лояльне сприйняття в російській армії елементів української культури, в тому числі музики. Зокрема, А.Денікін писав у спогадах, що все “малоросійське” у імперській армії сприймалось як “своє, рідне”¹². Схожої думки дотримується сучасний український дослідник Я.Тинченко, котрий вказує, що “серед найбільш вживаних маршових пісень солдати співали “Гетьмана Сагайдачного”, “Засвистали козаченьки” та “Ой, у лузі червона калина похилилася” (старий козацький варіант цієї пісні)”¹³. Як бачимо, наказ генерала Батянова суперечить цій думці. Більше того, наприкінці наказу зазначалось, що “кожний, хто вступає в ряди нашої армії, є російським солдатом”¹⁴ (докладніше про це буде сказано нижче). Можна однозначно стверджувати, що в даному випадку малися на увазі саме російські (за тогочасною термінологією – великоруські) пісні.

Лише дві композиції з цього переліку, які можуть трактуватись як українські – “Ой, на горе калина” і “Черная галка”. Однак слід мати на увазі, що перша пісня існує у подібних українському і російському варіантах. Щож до другого твору, то відомо щонайменше видів пісні з такою назвою – український, російський, білоруський, терський, кубанський і оренбурзький козачі. Тож, напевно, мова йде про російський або один із козацьких різновидів твору.

Близьку за тематикою групу становлять пісенні твори, присвячені солдатському побуту. Для кінця XIX ст., коли солдати вже не становили невелику відносно замкнену соціальну групу (як це було за часів рекрутської системи), ці пісні поступово ставали атавізмом. Можемо припустити, що зі значної кількості солдатських пісень автори наказу свідомо чи інтуїтивно обрали декілька таких, що були достатньо близькими і зрозумілими для солдата строкової служби. Це, зокрема, “Взвейтесь, соколы, орлами” (була складена в період Кавказької війни, однак не містить конкретних часових і топографічних прив’язок, а опіває принади перебування у польовому військовому таборі), “Песня после ученья”, “Военная песня” (1884 р.), “Гренадеры-молодцы”, “Вдоль да по речке” (у наказі спеціально відзначалось, що мова йде про солдатський варіант цієї композиції, відмінний від традиційного, поширеного серед цивільного населення), “Ну, ребята, марш домой”. Усі ці пісні відзначаються мажорним ладом, вихвалянням солдатського побуту, численними закличками до старанної і добросовісної служби. Очевидно, включення їх до солдатського

репертуару мало на меті підняти настроїв вояків, змушених звикати у новій, незвичній для себе обстановці.

Наступну групу становлять пісні, пов'язані з шануванням монаршої влади – “Гимн”, “Песню русскому царю”, “Многая лета”, “Слава, слава Царю белому”, “За Царя, за Русь святую”. Зауважимо, що моменти вшанування царя, звеличення монаршої влади наявні у більшості військових пісень того часу, в даному випадку маються на увазі музичні твори, що не торкаються піднімають військової тематики.

Останню групу пісень становили твори, присвячені яскравим епізодам російської військової історії.

Зокрема, шість творів присвячено подіям Наполеонівських воєн: “Ну-тко, русские солдаты” (1805 р.), “Вспомним, братцы, россю славу” (1812 р.), “Для российского солдата” (1813 р.), “Мы помним дядю Коренного”, “Пойдем, братцы, за границу”, “Не труба трубит (на призыв всенародного ополчения 1812 г.)”.

Досить солідно представлені твори, присвячені Кавказькій війні. У наказі згадуються присвячені цьому конфлікту пісні “Было дело на Кавказе”, “Целый месяц с штаб-квартиры”, “Станем, братцы, в круговую!” і “Ну-ка вспомните, ребята”. Додавши вже згадану пісню Кавказького корпусу “Взвейтесь, соколы, орлами”, можемо констатувати, що завоювання Північного Кавказу займало помітне місце у колективній пам'яті російського вояцтва пізнього імперського періоду. Показово, однак, що для вивчення солдатами рекомендувались пісні доволі нейтрального змісту, хоча півстоліття боротьби за Кавказ призвели до формування специфічної субкультури воюючих у регіоні частин, для якої характерні критичне ставлення до решти російської армії, власні уявлення норми ведення війни тощо¹⁵.

Як не дивно, найбільш повно у наказі виявилась відображена музична тематика, присвячена подіям російсько-турецької війни 1877–1878 рр. – “Песнь русских солдат за Балканами”, “Боевая песня” (1877 р.), “Славянский марш”, “Слышно – бьют тревогу”, “Солдатская боевая” (1877 р.), “Веселая боевая” (1878 р.), “Вспомним, братцы, как стояли мы на Шипке в облаках”, “На Балканы мы забрались”. Тобто наголос у вихованні вояцтва було зроблено на пам'яті про війну, з моменту закінчення якої пройшло відносно небагато часу, вона була добре знайома кадровим військовослужбовцям (офіцерам і нижнім чинам понадстрокової служби), а багато солдатів-строковиків чули про неї від старших родичів чи знайомих.

Цікаво, що пісням на теми з військової історії XVIII ст. практично не дісталося місця у зазначеному переліку. Лише дві композиції – “Было дело под Полтавой”, “Как мы в Ревеле стояли” – присвячені подіям Північної війни. Натомість цілий ряд воєн із Османською імперією, Персією, Річчю Посполитою, хоч і залишили потужний пласт солдатських пісень, у даному наказі не відображені. Очевидно, подібні музичні твори виявились незатребуваними у нових історичних реаліях. Адже, по-перше, мова у них йшла про відверте

загарбання земель сусідніх держав (на відміну від пісень про захист батьківщини від наполеонівського вторгнення чи про звільнення балканських народів від османського ярма). По-друге, у тексті помітною була релігійна складова, значно менш актуальна в нових історичних реаліях кінця XIX ст.

Загалом, характеризуючи пісні на військово-історичну тематику, можна зауважити кілька достатньо показових тенденцій у їх підборі. Так, більшість пісень або оспівують конкретні бої (“Вспомним, братцы, как стояли мы на Шипке в облаках”, “На Балканы мы забрались”, “Целый месяц с штаб-квартиры” тощо), або ж звеличують осіб, котрі проявили виняткову хоробрість чи талант полководця. Серед останніх особливе місце займає пісня про гренадера лейб-гвардії Фінляндського полку Коренного, який у битві під Лейпцигом, прикриваючи відступ однополчан, вступив у бій з переважаючими силами ворога, отримавши при цьому вісімнадцять ударів багнетом. Цікаво, що при цьому наказ повністю ігнорує полкові пісні частин, що входили до складу 12-го корпусу, хоча усі три кавалерійських і п’ять із восьми піхотних полків мали власний, досить багатий, музичний фольклор. Швидше за все, корпусне командування виходило з того, що полкові пісні у будь-якому випадку будуть розучувати із солдатами їх командири, тому вказували на пісні, доречні у роботі з особовим складом усіх полків. Що стосується патріотичної складової, то пісні або прославляють захист Вітчизни, або оминають питання про цілі тії чи іншої війни. Подібний підбір пісень цілком логічно поєднувався із тезою авторів наказу про те, що “кожний, хто вступає в ряди нашої армії, є російським солдатом, а тому з першого ж дня вступу він має бути навчений хорошему співу російських пісень, на що й слід звернути особливу увагу”¹⁶.

Також наприкінці наказу зазначалось, що пісні, які підходять під швидкий крок, слід вивчити таким чином, щоб їх могла співати вся рота, а не лише пісенники. Водночас вказувалось, у яких збірниках (Троцького-Сенютювича, А.Д.Лебедева, М.Весселя та Є.Альбрехта)¹⁷ можна знайти ці пісні.

Як бачимо, наказ по 12-му армійському корпусу №3 за 1894 р. чітко демонструє, що російські війська, дислоковані на Поділлі (як, загалом, і в інших частинах імперії), були інструментом русифікації й формування загальноімперської лояльності. Водночас він демонструє різноманітність методів ідеологічної обробки солдатського контингенту за допомогою музичних творів, що стимулювали до старанного несення служби, закликали мужньо захищати батьківщину, заохочували наслідувати славних попередників.

Примітки:

1. Казачий, Лейб-гвардии Его Величества полк // Военная энциклопедия / Под ред. В. Ф. Новицкого и др. – СПб.: Т-во И. В. Сытина, 1913. – Т. 11. – С. 292.

2. Канник, П. Военная униформа. Все страны мира / П. Канник. – СПб.: Полигон, 2002. – С. 43, 70-71, 160, 162-163.

3. Веремеев, Ю. Военная служба в Германской империи / Ю. Веремеев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://army.armor.kiev.ua/hist/nem-armia-1901-a.shtml>.

4. С. Деривация. Песня или балалайка // Разведчик. – 1902. – № 600. – С. 358-359.

5. Ладыгин, И. В. Песни русской армии / И. В. Ладыгин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://army.armor.kiev.ua/hist/muzika.php>.
6. Подольский адрес-календарь / Составил В. К. Гульдман. – Каменец-Подольск: Типография Подольского губернского правления, 1895. – С. 35-63.
7. Попов, Ф. Г. История 48-го пехотного Одесского полка / Составил штабс-капитан Ф. Г. Попов. – Т. 2. – М.: Типография Русского товарищества, 1911. – С.311.
8. Тинченко, Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. II / Ярослав Тинченко. – К.: Темпора, 2011. – С. 46.
9. Там само. – С. 46.
10. Тинченко, Я. Перша українсько-більшовицька війна [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://vijsko.milua.org/Tinchenko-1UBV_5.htm
11. Приказы по округам. Приказание по войскам 12-го армейского корпуса // Разведчик. Журнал военный и литературный. – 1894. – № 191. – С. 491.
12. Деникин, А. И. Очерки русской смуты / А. И. Деникин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://militera.lib.ru/h/denikin_ai2/1_28.html
13. Тинченко, Я. Зазначена праця / Я. Тинченко. – С. 48
14. Приказы по округам. Приказание по войскам 12-го армейского корпуса // Разведчик. Журнал военный и литературный. – 1894. – № 191. – С. 491.
15. Лапин, В. В. Русская армия в Кавказской войне XVIII–XIX вв.: дисс. ... докт. истор. наук / Лапин Владимир Викентьевич. – СПб, 2008. – С. 278.
16. Приказы по округам. Приказание по войскам 12-го армейского корпуса // Разведчик. Журнал военный и литературный. – 1894. – № 191. – С. 491.
17. Там само. – С. 491.

Резюме

Статья посвящена приказу командира 12-го армейского корпуса русской армии, дислоцировавшегося на Подолье, посвященного репертуару песен, исполняемых солдатами в строю.

Ключевые слова: 12-й армейский корпус, военная музыка.

Одержано 14 квітня 2013 р.

УДК 391:800.879

Л.А.Іваневич

Особливості класифікації складових народного костюма українців Поділля XIX – початку XX століття

Внаслідок аналізу відомих і маловідомих праць та музейних фондкових колекцій у статті висвітлюється проблема формування загальної класифікації комплексу традиційного вбрання українців та подолян зокрема XIX – початку XX ст. Вперше подається спроба створення розширеної класифікації народного костюма українців Поділля.

Ключові слова: український народний стрій, натільний, поясний, плечовий і верхній одяг, головні убори, взуття, прикраси, пояси, доповнення до одягу, Поділля

Український традиційний стрій як цінна матеріальна та духовна культурна спадщина привернув увагу вчених, етнографів, істориків, краєзнавців та мистецтвознавців ще на початку XIX ст. Відтоді інтерес науковців не згасав попри всі сприятливі й не дуже обставини життя і побуту нашого народу. Процес дослідження особливостей комплексів вбрання етнографічних регіонів України насамперед тісно пов'язаний з формуванням загальної класифікації українського народного костюма.

Найперші класифікації традиційної ноші українців були створені такими видатними науковцями та етнографами кінця XIX – початку XX ст. та радянського періоду, як: Я.Головацьким (1877)¹, П.Чубинским (1877)², Х.Вовком (1928)³, О.Зарембським (1928)⁴, В.Білецькою (1929)⁵, К.Гуслистим і С.Колосом (1961)⁶, О.Воропаєм (1966)⁷, І.Спаським (1970)⁸, К.Матейко (1977, 1996)⁹, К.Стамеровим (1978)¹⁰, Г.Горинем (1986)¹¹, Д.Кривач і Г.Стельмашук (1988)¹². Вдосконаленню та розширенню запропонованих класифікацій з огляду на характерні особливості помірно-континентального клімату України сприяли ґрунтовні дослідження зарубіжних і вітчизняних учених, а саме: Н.Даниленко (1992)¹³, Г.Стельмашук (1993)¹⁴, Т.Кара-Васильєвої (1994)¹⁵, Я.Кожолянко (1994)¹⁶, М.Костишеної (1996)¹⁷, Т.Ніколаєвої (1994, 1996, 2005)¹⁸, Г.Кожолянко (1999)¹⁹, М.Білан і Г.Стельмашук (2000)²⁰, Л.Лиганової (2003)²¹, Л.Булгакової-Ситник (2005)²², З.Васіної (2006)²³, Є.Причепія і Т.Причепій (2007)²⁴, О.Федорчук (2007)²⁵, О.Косміної (2008)²⁶ та Г.Врочинської (2008)²⁷. Певне значення для формування безпосередньо класифікації народного строю подолян мають праці місцевих дослідників, зокрема: В.Косаківського (2002)²⁸, Т.Гончарук (2005)²⁹, Л.Дяк (2005)³⁰, Т.Марченко (2005)³¹, Л.Гальчевської (2008)³² та Г.Медведчук (2010)³³. Отже, як бачимо, актуальність цієї проблематики не згасла, а навпаки привертає все більше уваги науковців і не лише. Тому на основі аналізу створених класифікацій та опрацьованих власноруч фондкових колекцій традиційного вбрання Вінницького, Тернопільського, Хмельницького та Чернівецького обласних краєзнавчих музеїв, Бершадського, Оратівського,

Тиврівського та Тульчинського краєзнавчих музеїв Вінницької області, державного історико-культурного заповідника “Межибіж”, Кам’янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, навчально-наукової лабораторії етнології Кам’янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка, навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського і приватної колекції одягу В.Косаківського, а також, враховуючи локальні відмінності Буковинського, Західного, Східного та Центрального Поділля, ми здійснимо спробу вперше сформувати класифікацію народної ноші українців Поділля. Варто зазначити, що при складанні класифікації ми зазначали про статеву й локальну приналежність певних складових подільського комплексу вбрання за необхідністю. В усіх інших не зазначених випадках мається на увазі поширення назв одягу в усіх локальних зонах Поділля та їх статеву ідентифікацію.

Отож згідно загальноприйнятої класифікації в першу чергу будь-який вид складових українського традиційного костюма в цілому та подільського зокрема поділяють залежно від статі та віку людини на чоловічий, жіночий і дитячий. У свою чергу, крім цього залежно від віку людини у жіночому комплексі виокремлюють дівоче вбрання, вбрання для молодниць та літніх жінок; відповідно у чоловічому комплексі – парубоцьке вбрання, вбрання для молодиків та літніх чоловіків.

За ознакою функціонального використання загалом у традиційному костюмі українців Поділля виділяють:

I. Основний комплекс вбрання, до якого відносять:

1) Групу натільного одягу – до кінця XIX ст. цей вид як чоловічого, так і жіночого строю складала виключно сорочка, що різнилася способами крою, декорування та носіння;

2) Групу поясного або стегнового одягу становить:

а) Жіночий поясний одяг, зокрема:

- незшитий (одно- та двоплатові *запаски*);

- частково зшитий розпашний: *горботки (горботки), обгортки (катра-ниці), опинки, плахти, фати (фоти)* (не носили подолянки лише *дерги*);

- зшитий глухий – це спідниці різної конструкції: *гунька, димка, мальованка, рікля, спідниця-літник, шаленівка, шарафан* (не носили подолянки: *андарак, спідницю-шорц, білу спідницю-фартух, гофровану спідницю-кабат або сукню, фарбан*);

- додатковий поясний одяг: *фартух-запаска, фартух (хвартух, поперед-ниця), нагрудний фартух (фартух-нагрудник), вовняні хустки (турпани, фустки)*;

б) Чоловічий поясний одяг – різноманітні сезонні штани: *гайдавери, гачі (гате, гаши)*, штани з баранячої шкіри – *мишини, порти (портки, поркениці, портяниці)*, “*рисовані*” штани (“*гармонійки*”), *холошини, шаровари, штани вибиванки* (не вживали на Поділлі такі назви штанів, як: *сршанки, ногавиці, сподні*).

II. Допоміжний нагрудний або плечовий одяг, що включає:

1) Нагрудний одяг з рукавами: *кафтаники, кохти (кофти, кофти-польки), кабатки* (жіночі), *катанки, кацабайки* (чоловічі), *кацавейки (кацабаї, кацафайки* – жіночі), *куртаки, куртки, літники* (жіночі), *піджаки-бунди* (чоловічі);

2) Нагрудний одяг без рукавів: *безрукавки-нагрудники, бунди, горсетти (горсетки, горсики* – жіночі), *жилетки* (чоловічі), *керсетки (кірсетки, корсетки* – жіночі), *камізьелки, кептарі (кожушини, мунтяни), куртаки* (жіночі), *лейбики (бруслики), цурканки (зуцуляки).*

III. Верхній або станований одяг, у якому виокремлюють:

1) Осінньо-весняний:

а) плащоподібний верхній одяг (не носили подоляни: *затулу, керею, кобеньяк*):

- *бунда* – верхній плащоподібного крою одяг, який носили в негоду (Східне

Поділля);

- *бурка* – верхній одяг з коричневого доморобного сукна;

- *катанка з капюшоном* – верхній плащоподібного крою одяг обов'язково з відлогою для негоди (Східне Поділля);

- *манта* – тунікоподібний верхній одяг вище колін із чорного доморобного сукна з невисоким стоячим коміром і відлогою, що звисає з плечей на спину;

- *опанча* – довгий верхній одяг із стоячим коміром та відлогою (башликом, бородицею, богородицею, каптуром, капюшоном) із сірого або темно-коричневого домотканого сукна просторішого крою;

б) довгий верхній одяг з сукна (не носили подоляни: *свиту-куртак, чузу, чуню*):

- *кунтуш* – верхній одяг з відрізною приталеною спинкою, малими зборками і вилогами на рукавах та відкладним коміром;

- *полька* – довгий верхній жіночий суконний одяг з відрізною спинкою та зборами, облямований чорним атласом або вельветом (Західне та Східне Поділля);

- *свита (свитка)* – суконний одяг сивого кольору, іноді з каптуром нижче колін;

- *чекмінь* – верхній чоловічий одяг з домотканого сукна довжиною нижче колін, з викладеним коміром;

- *чемерка (чемирка)* – верхній одяг з відрізним станом навкруги, довжиною нижче колін, з викладеним або стоячим коміром;

- *чугайнка (чугайна)* – верхній чоловічий одяг з домотканого або фабричного сукна, з викладеним коміром;

- *чугай* – теплий суконний одяг зі зборами на спині;

в) короткий верхній одяг з сукна:

- *куртина* – верхній суконний одяг до пояса;

- *петека* – верхній суконний одяг типу півкафтана зі стоячим коміром;

- *сермяга (гунька, сіряк, сукман)* – верхній чоловічий одяг із темно-корич-

невого, рідше білого або сірого сукна приталеного крою із стоячим коміром (Західне Поділля);

- *сіряк* – короткий верхній одяг довжиною до колін або до середини колін з доморобного білого, коричневого або чорного сукна;

г) довгий верхній одяг з полотна (не вживали подоляни назви: *жупан*, *капота*):

- *каптан* – прямоспинний верхній одяг з домотканого тонкого або чинова-того полотна чи лляної тканини з вибитими узорами (вибійки);

- *плахта* – полотняний прямоспинний без перехватів по боках верхній чоловічий одяг;

- *полотнянка* – довгий (нижче колін) під стан, з перехватами по боках верхній чоловічий одяг з полотна.

2) Зимовий суконний плащоподібний:

- *гуня*, *гунька* – суконний плащ-накидка з фальшивими рукавами нижче колін;

- *сердак* – верхній зимовий чоловічий і жіночий одяг із домотканого сукна, оздоблений різнокольоровими шнурками;

3) Зимовий хутрянний:

а) кожухи довгі (до п'ят);

б) кожухи середньої довжини (до середини стегна або трохи нижче коліна);

в) кожухи прямоспинні короткі (не вживали подоляни назви *кожушанки*):

- *кентарі рукаві* – короткий овчинний одяг з рукавами (Буковинське Поділля);

- *кожушки* – короткий чоловічий кожух;

- *кушини (спендзарі)* – більш довгий відрізний кожух (Буковинське Поділля);

г) кожухи до колін, криті тонким фабричним сукном або напівсукном (не вживали назви подоляни: *кожушанки*, *хутрянки*, “*хутро*”, *шушун*):

- *бекеші (бекешки)* – це хутрянний довгополий приталений верхній одяг зі зборами, критий синім сукном (Західне Поділля);

IV. Головні убори, серед яких розрізняють в залежності від статті і віку:

1) Дівочі головні убори, а саме:

а) *Бинди (ленти, лянти, стрічки, стьонжки)* – начільні пов'язки-стрічки (шовкові, парчеві, сріблясті, золотисті) без оздоблення або вишиті квітковими орнаментами нитками чи бісером;

б) *Вельон (велян, вильон) – фата*;

в) *Віночки (вінки)*:

- “білі” *весільні вінки* з лою та парафіну;

- *барвінковий вінок* – старовинний весільний вінок молоді;

- *весільні вінки із штучних квітів* з різнокольорового паперу і стружки;

- *виті (звиті) вінки із зілля* (барвінку, василька, м'яти, рути, шавлії й інших лікарських рослин);

- *вінки-шнури*;

- вінки площинні;
- *вінець* – весільний вінок молодої;
- *карабулі* – вінки, виготовлені з картону, який оздоблювався герданами, малими скляними перлами, павиними пір'ями та стяжками; вінки зі штучних квітів, прикрашені скляними намистинами й стрічками;
- *плетені (сплетені) вінки* із зілля, польових квітів, рожі (ружі) й ягід (вишні, горобини, калини): купальські та весільні;
- *шиті (зшиті) вінки*;
- г) *Вінкоподібні головні убори*:
 - *вінкоподібні убори із живих квітів*;
 - *вінок-обруч* – дівочий головний убір у вигляді обруча, обтягнутого стрічками, які декоровані рядком блискучих скляних намистин;
 - *вінок-обруч "наушник"* – дівочий головний убір у вигляді стрічки з рядком голубих намистин над чолом, а від скронь до потилиці нашитих на чорну стрічку рядком розеток (найчастіше сім), зроблених із картону, обтягнутого різнобарвними нитками;
 - *весільний вінок-зав'язка*, виготовлений з білої хустки;
 - *весільний вінкоподібний убір із налобної червоної гарусівки*, на який нашитий віночок із кульок-кутасиків розміром як волосський горіх із блакитної, жовтої й червоної вовни;
 - *волочкові вінки (катаси)* – дівочий головний убір у вигляді чорної тасьми (основа) й різнокольорової тасьми і чорного плісу (деталі), на які нашивали різнобарвні гудзики, вовняні кульки (кутасики), нитки, намистини, пацьорки;
 - *галянок* – дівочий головний убір з бісеру;
 - *кодина* – дівочий весільний або святковий головний убір у вигляді високого луб'яного циліндра, обтягнутого яскравою тканиною з нашивками (Буковинське Поділля);
 - *"квітки"* – дівочий головний убір у вигляді стрічки з нашитими на потилиці однією великою квіткою посередині між двома меншими квітками з призбираних стрічок, прикріплених до кружечків із вовняної тканини, що оздоблені в свою чергу бісером, кутасиками з лучки (вовняними кульками), намистинками;
 - *кутаси* – дівочий головний убір у вигляді рядів вузьких та широких кольорових стрічок, що закінчувалися мотузками для зав'язування тасьми. Такі стрічки виготовляли із зеленої чи червоної лучки, на яку нашивали гудзички або скляні намистини (пацьорки);
 - *наушники (заушними, підвушники, позаушники)* – дівочий головний убір у вигляді стрічки з нашитими по обидва боки квітками з призбираних стрічок, прикріплених до кружечків із вовняної тканини, що оздоблені в свою чергу бісером, кутасиками з лучки (вовняними кульками), намистинками;
 - *обручі з стрічками, квітами, пір'ям, стеклярусом, герданами*;
 - *чільце* – дівочий головний убір у вигляді стрічки з металевими прикрасами, який прикріплювали над чолом (Буковинське Поділля);

г) *Волічкові упліти (уплітки)* – вузенькі стрічки або шнурки з різнокольоровими вовняними кульками (кугасиками) (Буковинське та Західне Поділля);

д) *Гимбер (имбер, імбер)* – головний убір білого кольору, яким покривали молоду;

е) *Китички скроневі* – різнокольорові вовняні кульки, скріплені металевими ланцюжками (Буковинське Поділля);

є) *Кісники (випліточки, влітки, косники)* – вузенькі биндочки, стрічки (стенжки, стьожки) або шнурки, які дівчата вплітали у коси;

ж) *Машки* – банти зі стрічки (Буковинське Поділля);

з) *Нафрамиця (нафрама)* – хусткоподібний убір, яким молодій у день весілля жінки пов'язували голову;

и) *Рантух (рантушок)* – платовий весільний головний убір білого кольору з домотканого полотна (як фата);

і) *Серпанок* – фата або головний убір, яким покривали молоду поверх каптура, очіпка, чепця, виготовлений із тонкого прозорого домотканого полотна білого кольору;

ї) *Хустки* – пов'язували на голову вінкоподібно, щоб маківка була відкрита.

2) Жіночі головні убори, зокрема:

а) *Каптур (каптура, каптурчик)* – різновид очіпка з круглим дном, з кольорової тканини і з стінками по боках (Західне та Східне Поділля);

б) *Керпа* – конусоподібна шапочка, під яку жінки ховали волосся (Буковинське Поділля);

в) *Кибалка (кибалочка)* – головний убір заміжньої жінки, підкладка під очіпок, скручена та зшита з полотна у формі валика; дерев'яний обруч, що добре підтримував хустку (Західне Поділля);

г) *Кічка (кичка)* – обручик, виготовлений з конопляного прядива, який одягають під каптур;

г) *Намітка (перемітка)* – рушничкоподібний убір з лляної, зрідка конопляної або взагалі прозорої (іноді підкромаленої) тканини;

д) *Намітка-убрус* – рушничкоподібний убір, який починали носити після весільного обряду розплітання коси;

е) *Очіпок (чепчик, чепець)* – м'який (чепчик, чепець) чи твердий головний убір складної форми з тканини або в'язаний (плетінка) технікою “брання”;

є) *Рантух (рантушина, рантушок)* – головний убір заміжньої жінки білого кольору з тонкого домотканого або фабричного полотна;

ж) *Рушник* – полотняний білий завій, який наклали поверх стягнутого у клубок волосся, а довкола нього об'язували різноколірні хустки (Буковинське Поділля);

з) *Сіточка* – в'язаний головний убір початку ХХ ст. (Східне та Центральне Поділля);

и) *Фес* – маленька шапочка на жорсткій основі, обтягнута червоною вовняною тканиною, під яку жінки ховали волосся (Буковинське Поділля);

і) *Хустка (платок, турпан, хустина, фустка)* – пошита з квадратного чи

прямокутного шматка тканини або в'язана.

3) Чоловічі головні убори, насамперед це:

а) *Башлик* – каптур сукняний з довгими кінцями-китицями, що вдягали поверх шапки;

б) *Капелюхи*:

- *бриль* – солом'яний капелюх;

- *кресаня* – чорний фетровий капелюх;

- *крисаня* – парубоцький капелюх з солом'яних плетінок (Західне Поділля);

в) *Картуз* – головний убір із фабричної або домашньої тканини з чорним козирком із блискучого твердого матеріалу “сапи” (набув поширення на початку ХХ ст.);

з) *Кашкет* – головний убір із синього та зеленого сукна, рідше чорного із більшим розміром козирка – “сапою” ніж у картуза (набув поширення на початку ХХ ст.);

г) *Шапки*:

- *барашкова шапка* – шапка із чорних або сивих смушків (з овчини) (Східне та Центральне Поділля);

- *ковпачок* – чоловічий головний убір у вигляді шапки (Східне та Центральне Поділля);

- *конічні шапки* із сірого і чорного овечого смушка, підбиті всередині дешевим хутром;

- *кубанка* – шапка з широким смушковим околишем і плоским верхом (Східне та Центральне Поділля);

- *кучма* – висока конусоподібна або циліндрична шапка з овчини чи іншого хутра;

- *мазниця* – шапка чорна хутрова із суконним дном (Східне та Центральне Поділля);

- *папах* – 1) шапка висока з хутра або повсті; 2) шапка з овечого хутра (барашкова шапка) із заломленим верхом;

- *шапки на завісах* – зимові високі, смушкові, чорні або сірі із суконним верхом шапки, на задній частині з розрізом, який стягувався пришитими стрічками;

- *шапка-кримка* – кругла смушкова шапка (Східне та Центральне Поділля);

- *циліндричні шапки* із суконним синім або зеленим наголовком та розрізом ззаду або збоку, який зверху зав'язувався стрічками (на Поділлі – червоними стрічками);

- *шапка з бобрами* – опушена хутром бобра (Східне та Центральне Поділля);

- *шапки з червоного або синього сукна*, викладені всередині шкірою та обшиті довкола хутром (лисячими хвостами);

- *шапка козацька* – шапка-кабардинка з видри, кошлата вовняна буркавільчура (Східне Поділля);

- *шапка сива* – виготовлена із хутра сірих молодих баранців (Східне та Центральне Поділля);

- *шапка стовбата* – висока бараняча зимова шапка із заокругленим дном, сферична кучма (Східне та Центральне Поділля);

- *шличок* – чоловічий головний убір у вигляді шапки (Східне та Центральне Поділля);

- *чорні баранячі шапки конусовидної форми* зі стоячим чи загнутим всередину верхом.

V. Взуття, яке в залежності від виду і техніки виготовлення складається із:

1) Взуття, що прикриває стопу ноги:

а) Плетене взуття – *дерев'яні довбанці* (Буковинське Поділля), *личаки* (Західне Поділля), *личаки-верзуни* (*дерев'яники, солом'яники* – Східне та Центральне Поділля), *солом'яні* на дерев'яній підошві (Буковинське Поділля);

б) Стягнуте взуття – *шкіряні постолы* (*морщенці* – Східне та Центральне Поділля, *капці* – Буковинське Поділля), *ходаки*;

в) Зшите взуття – *черевики*;

2) Взуття, що прикриває стопу та гомілку:

а) Зшите взуття – *зшиті валянки, сап'яні, чобітки, чоботи* (*боксові, гвоздкові, жовтинці, зеленинці, писані, підшивані, хромові, червонинці, шакапові та юхтові*), *чорнобривці*;

б) Валяне взуття – *валянки* (биті);

3) Різноманітні допоміжні види утеплення та захисту ноги – *суконні онучі*.

VI. Пояси, які здавна насамперед виконували захисну й оберегову функції, а пізніше естетичну, розділяли на:

1) *Крайки*:

а) бісерні *крайки* (Буковинське та Західне Поділля);

б) вузькі плетені *крайки*;

в) вузькі ткані *крайки*:

- *баюр* (*баюрок, баярок*) – вовняна узорчаста крайка (Буковинське Поділля та Східне Поділля);

2) *Пояси*:

а) плетені:

- вузькі, довгі *пояси* з вовни;

- *китайки* – кручені або плетені пояси (Східне та Центральне Поділля);

б) ткані:

- вовняні вузькі, довгі *пояси*;

- *окравки* – чоловічі широкі ткані пояси (Буковинське Поділля);

- *окрайки* – жіночі вовняні пояси, якими підпоясували фоту (Буковинське

Поділля);

- *рушничоподібні вишиті пояси*;

- *червчатий пояс* – тканий пояс червоного кольору (Східне Поділля);

- *широкі ткані пояси* (в клітинку, одноколірні або смугасті);

в) шкіряні:

- вузькі *шкіряні пояси*, оздоблені мідними бляшками та пряжкою, яка застібалась ззаду (Буковинське Поділля);

- череси – шкіряні широкі пояси (Буковинське та Західне Поділля);

3) Шкіряні ремені (Західне та Східне Поділля).

VII. Прикраси, передовсім жіночі ділять на (за класифікаціями К.Матейко, Т.Ніколаєвої, Г.Врочинської та О.Федорчук):

1) Нагрудні прикраси:

а) *Баламути (баламута)* – нагрудна прикраса у вигляді довгого разка намиста з жовтих великих перлів;

б) *Бісерна криза* – нагрудна прикраса з бісеру у вигляді широкого заокругленого коміра;

в) *Бісерна стрічка* – нагрудна прикраса з бісеру, обнизана бісерними китичками, які викладались півколом на середині грудей, прикриваючи разки намиста;

г) *Венеціанське намисто* – це нагрудна прикраса з венеціанського скла;

г) *Гердамі (темрда, гердаміник, гердамінка)* – нагрудна бісерна оздоба у вигляді стрічки з різнокольорового бісеру, нанизаного на нитяну чи волосяну основу, що утворюють строкатий геометричний або рослинний орнамент;

д) *Дукати, дукачі* – нагрудна прикраса із золотих монет;

е) *Дукачі-образки* – нагрудна прикраса із двома круглими, оправленими в мідний обідок скельцями, між якими вкладали фольгу із зображенням святого;

є) *Згарди* – нагрудна прикраса у вигляді хрестиків (мідних кружляків), нанизаних в кілька рядів;

ж) *Згардочки* – нагрудна прикраса з бісеру та хрестиків (Буковинське Поділля);

з) *Корали (коралове намисто, пацьорки)* – нагрудна прикраса у вигляді довгого разка намиста з натуральних або штучних коралів;

и) *Ланцюжки (клокички)* – нагрудна прикраса у вигляді довгого разка намиста з насіння овочів, плодів (сім'я рослини клокички);

і) *Монисто з бісеру* – нагрудна оздоба у вигляді довгого разка з бісеру;

ї) *Намисто (монисто, пацьорки)* – нагрудна прикраса у вигляді довгого разка з дорогих природних матеріалів (бурштину, перлів – намисто називалося *перли*, гранатів – намисто називалося *гранати*, скла, смальти);

й) *Пацьорки писані* – це узорні коралі з венеціанського скла;

к) *Плетінка об'ємна* – нагрудна бісерна прикраса у вигляді довгого порожнистого шнура;

л) *Салби* – нагрудна прикраса з срібних монет, нашитих на тасьму, фетрову основу;

м) *Скляні буси* – нагрудна прикраса з привізних різнобарвних скляних намистин, інкрустованих смальтою, емаллю, позолотою;

н) *Скляне намисто (бранзульєти, кулі, лускавки, надуванці, пацьорки)* – нагрудна прикраса з кольорового дутого скла;

о) *Силянка-комір* – широка нагрудна бісерна прикраса у вигляді однодільного коміра або кризи.

п) *Хрестики* переважно дерев'яні на шовкових стрічках, рідше металеві на шнурочках або ланцюжках;

2) Нашийні прикраси:

а) *Бісерна стрічка* – нашийна прикраса з вишитої бісером смужки оксамиту;
 б) *Гердамн* – нашийна бісерна прикраса у вигляді вузької стрічки або стрічки з підвісками, виготовленої з різнокольорових намистин (бісеру);

в) *Монисто* – нашийна бісерна прикраса у вигляді короткого разка з бісеру;

г) *Монисто обплетене* – нашийна бісерна прикраса у вигляді разка з кульок, що мають бісерні обплетення;

г) *Плетінка об'ємна* – нашийна бісерна прикраса у вигляді короткого порожнистого шнура;

д) *Сиянка-комір* – вузька нашийна бісерна прикраса у вигляді однодільного, дводільного або зубчастого коміра;

3) *Браслети, обручі* – жіночі наручні прикраси;

4) *Каблучки, обруч* (перстень дерев'яний або залізний), *обручки* (вінчальні персні), *персні*;

5) *Заушники* (*ковтки з бовтицями* – сережки з підвісками), *сережки* – вушні жіночі прикраси.

Чоловічі прикраси:

1) *Котильон* (*кутальйон, вівсюрик, висьорок, герданик*) – нагрудна бісерна прикраса у формі переважно невеликого п'ятикутника;

2) *Краватка* – нагрудна бісерна оздоба;

3) *Купочки* – нагрудна прикраса у вигляді весільного букетика з бісеру (Західне Поділля);

4) *Мідна шпонка* – для застібання коміра сорочки (Західне Поділля).

VIII. Доповнення до одягу, серед яких:

1) *Бесага* – кишеня з фабричної тканини, яку носили жінки та дівчата при поясі нижньої юбки спереду і зверху (Східне Поділля, Одещина, Балтський р-н, с. Козацьке);

2) *Калита* – шкіряна чоловіча торбина для губки, кресала і крем'я, курильного приладдя, ножа (Буковинське Поділля);

3) *Калитка* – шкіряна чоловіча торбинка для грошей (Буковинське Поділля);

4) *Карманець* – *гаманець* (Буковинське Поділля);

5) *Кошель* – чоловіча сумка через плече, плетена із лика (Західне Поділля);

6) *Кошки та кошки-сумки плетені* з соломи різноманітних розмірів (Західне, Східне та Центральне Поділля);

7) *Табівка* (*тобівка*) – святкова плоска шкіряна торбина, оздоблена мідними бляшками (блендами) (Буковинське Поділля);

8) *Тайстра* (*дзьобанка, дзьобенка*) – буденна вовняна сумка через плече зіткана узорною стрічкою (Буковинське Поділля);

9) *Торба* (*торбина*) – мішечок-сумка із пришитим з обох боків ручкою-поясом для носіння через плече.

Окремими значимими показниками для виокремлення класифікаційних підтипів кожного з відповідних складових комплексу вбрання є етнографічні ознаки. Зокрема, матеріал розрізняють за:

1) способом виготовлення – домотканий чи фабричний;
2) сировиною – лляний, конопляний, бавовняний, вовняний, шовковий, шкіряний, штучний, синтетичний;

3) технікою виготовлення – валяний, в'язаний, плетений, тканий і т.д.

Крім цього під час класифікації елементів народного костюма обов'язково потрібно враховувати їх:

- 1) крій – форму окремих шматків матеріалу;
- 2) конструкцію – способи з'єднання деталей крою;
- 3) техніку шиття – ручна або машинна;
- 4) технологію шиття – різновиди швів для поєднання деталей крою;
- 5) способи носіння складників костюма;
- 6) характер поєднання елементів традиційного строю у певний комплекс;
- 7) способи декорування, особливості орнаментальних мотивів, колористики й опорядження.

І нарешті класифікаційною ознакою може слугувати безпосередньо призначення складових народної ноші українців Поділля:

1) святкове вбрання – найновіше, із кращого матеріалу, модного покрою, більше та яскравіше оздоблене, яке одягалось під час різноманітних релігійних свят;

2) буденне вбрання – із грубішої тканини чи менш якісного матеріалу, менше прикрашене; іноді це зношене святкове вбрання;

3) робоче вбрання – спеціальний костюм для певних видів праці;

4) обрядове вбрання – відповідний комплекс традиційної ноші, який одягали під час окремих обрядів або на свято (насамперед весільний, а також на заручини, на хрещення, на похорони тощо).

Отже, в цілому комплекс традиційного вбрання українців Поділля містив загальнопоширені в Україні елементи народного одягу, головних уборів, взуття, прикрас та доповнень до одягу. Однак існували окремі різновиди складових костюма, які подоляни не носили і навпаки складові, які були характерні лише для подолян. А декотрі з них побутували тільки в певних локальних зонах подільського історико-етнографічного регіону. Це пояснюється специфікою перебування усіх частинок Поділля з різними етнорегіонами України. Запропонована нами класифікація не претендує на завершений, остаточний варіант. Оскільки в процесі подальших польових етнографічних досліджень у рамках дисертаційної роботи ми плануємо продовжити її вдосконалення.

Примітки:

1. Головацкий, Я. Ф. О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии / Я. Ф. Головацкий. – СПб., 1877. – 85 с.

2. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной Русским географическим обществом: Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. – С.-Петербург, 1877. – Т. 7. – Ч. 2. – Малоруссы Юго-Западного края. – С. 374-452.

3. Вовк, Х. Одея // Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології

/ Х. Вовк. – Прага, 1928. – С. 124-170.

4. Зарембский, А. Народное искусство подольских украинцев / А. Зарембский. – Л.: Гос. рус. музей, 1928. – 48 с.

5. Білецька, В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация / В. Білецька // Матеріали до етнології й антропології. – Львів, 1929. – Т. XXI-XXII. – Ч. I. – С. 43-109.

6. Альбом. Українське народне мистецтво: Вбрання / [за заг. ред. К. Гуслистого, С. Колос]. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. – 328 с.

7. Воропай, О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис / О. Воропай [Перевидання 1966 р. (Мюнхен)]. – К.: Акціонерне видавничо-поліграфічне тов-во “Оберіг”, 1993. – 592 с.

8. Спаський, І. Г. Дукачи і дукачі України / І. Г. Спаський. – К., 1970. – 167 с.

9. Матейко, К. Український народний одяг / К. Матейко. – К.: Наук. думка, 1977. – 224 с.; Матейко, К. Український народний одяг: Етнографічний словник / К. Матейко. – К.: Наук. думка, 1996. – 112 с.

10. Стамеров, К. Нариси з історії костюмів. Ч. 1 / К. Стамеров. – К.: Вид-во “Мистецтво”, 1978. – 256 с.

11. Горинь, Г. Й. Шкіряні промисли західних областей України (Друга половина XIX – початок XX ст.) / Г. Й. Горинь. – К.: Наукова думка, 1986. – 94 с.

12. Український народний одяг XVII – поч. XIX ст. в акварелях Ю. Глогівського / [авт. та упоряд. Д. П. Крвавич, Г. Г. Стельмашук; Ред. Ю. Г. Гошко]. – К.: Наукова думка, 1988. – 272 с.

13. Український народний одяг (укр. і англ. мовами) / [Під ред. Н. Даниленко]. – Торонто – Філадельфія, 1992. – 311 с.

14. Стельмашук, Г. Традиційні головні убори українців / Г. Стельмашук НАН України. Інститут народознавства. – К.: Наукова думка, 1993. – 240 с.

15. Кара-Васильєва, Т. В. Українська сорочка. Альбом / Т. В. Кара-Васильєва. – К.: “Томіріс”, 1994 – 30 с.

16. Кожоляно, Я. Буковинський традиційний одяг / Я. Кожоляно. – Чернівці. – Саскатун, 1994. – 262 с.

17. Костишена, М. Український народний костюм Північної Буковини. Традиції і сучасність / М. Костишена. – Чернівці: Рута, 1996. – 190 с.

18. Ніколаєва, Т. О. Історичні передумови формування традиційного одягу Поділля // Поділля / [під ред. Артюх Л. Ф., Балущок В. Г., Болтарович З. С. та ін.]. – К.: Видавництво НКЦ “Доля”, 1994. – С. 258-275; Ніколаєва, Т. Історія українського костюма / Т. Ніколаєва [Л. З. Васиної, Л. Міненко, Т. Ніколаєвої, О. Слінчак, М. Старовойт]. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.: іл.; Ніколаєва, Т. Український костюм. Надія на ренесанс / Т. Ніколаєва. – К.: Дніпро, 2005. – 320 с.

19. Кожоляно, Г. Етнографія Буковини. Монографія / Г. Кожоляно. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 384 с.

20. Білан, М. Українській стрій / М. Білан, Г. Стельмашук. – Львів: Фенікс, 2000. – 328 с.

21. Лыганова, Л. А. Сорочка-вышиванка конец XX – начало XX вв. / Л. А. Лыганова. – Донецк: ДОКМ, 2003. – 76 с.

22. Булгакова-Ситник, Л. Подільська народна вишивка: Етногр. аспект / Л. Бул-

гакова-Ситник [Ред. О. М. Козакевич]. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2005. – 328 с.

23. Васіна, З. О. Український літопис вбрання: [Книга-альбом]. Т. 2. XIII – початок XX ст.: Наук.-худож. реконструкції. Текстівки, рез. англ., рос. / З. О. Васіна. – К.: “Мистецтво”, 2006. – 448 с.

24. Вишивка Східного Поділля: Альбом / [П 77 Автори: Є. М. Причепій, Т. І. Причепій, керівник проекту: Л. П. Лихач]. – К.: Родовід, 2007. – 344 с.

25. Федорчук, О. Українські народні прикраси з бісеру / Федорчук О. – Львів: Свічадо, 2007. – 119 с.

26. Косміна, О. Традиційне вбрання українців / О. Косміна. – К.: Балтія-Друк, 2008. – Т. І. Лісостеп. – 160 с.

27. Врочинська, Г. Українські народні жіночі прикраси XIX – поч. XX ст. / Г. Врочинська [Вид. 2-е, допов.]. – К.: Родовід, 2008. – 230 с.

28. Косаківський, В. Народний одяг жителів містечка Чечельник на Східному Поділлі // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність: Науковий збірник / В. Косаківський. – Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 133-141.

29. Гончарук, Т. Український народний одяг із с. Зеленьки (Крижопільський район Вінницької області) // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. Випуск 1. [За наук. ред. В. А. Косаківського] / Т. Гончарук. – Вінниця, 2005. – С. 46-49.

30. Дяк, Л. Народний одяг с. Війтівки (Бершадський район Вінницької області) // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. Випуск 1. – С. 49-51.

31. Марченко, Т. Народний одяг с. Кожанка (Оратівський район Вінницької області) // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. Випуск 1. – С. 51-52.

32. Гальчевська, Л. Традиційні головні убори українців Східного Поділля кінця XIX–XX ст. // Народний костюм як виразник національної ідентичності: Збірник наук. праць [за ред. М. Селівачова] / Л. Гальчевська. – К.: ТОВ “ХІК”, 2008. – С. 177-195.

33. Медведчук, Г. Український народний одяг подільських селян XVII – I пол. XX ст. // Берегиня скарбів народних... [Упоряд. А. М. Трембцький, О. Г. Погорілець] / Г. Медведчук. – Хмельницький–Меджибіж: ПП Мельник А. А., 2010. – С. 142-158.

Summary

In the article as a result of analysis of famous and unknown works and museum collections is shown the problem of formation the general classification of traditional clothes of Ukrainians and Podillyans of the XIXth – the beginning of XXth century. For the first time move in the attempt creation widening classification of national costume Ukrainians of Podillya.

Key words: Ukrainian national clothes, body, belt, upper and shoulder clothes, hats, shoes, adornment, belts, to the clothes, Podillya.

Одержано 14 квітня 2013 р.

УДК: 94(477)+314(477)+316.37(477)

С.В.Маркова

Соціально-демографічна характеристика українського соціуму наприкінці XIX – на початку XX ст.

З'ясовується напрям динаміки соціально-демографічної структури українського села станом на 1920 р., зокрема щодо змін у відтворенні населення (на основі синтезу історичних, демографічних та соціологічних знань про народонаселення).

Ключові слова: народжуваність, смертність, тривалість життя, шлюбність, шлюбний стан.

Суспільно-політичні, соціально-демографічні та економічні трансформації в УСРР, зокрема на селі, що відбулися протягом 1920-х – початку 1930-х рр., мали серйозні пролонговані наслідки та потребували дослідження з позицій включеності в раніше існуюче суспільство. Локальні та соціетальні впливи на українське суспільство з боку Російської імперії та СРСР на початку XX ст. змінили просторову, темпоральну, структурну диференціацію регіонів власного територіального масиву України.

Визначати напрям динаміки народжуваності, смертності, міграційних процесів, змін загальної чисельності населення, відмінностей у смертності та тривалості життя за статтю та типами поселень, особливостей повікової смертності можемо через аналіз статистичних та демографічних матеріалів пореформеного періоду 1861–1916 рр., першого Всеросійського перепису населення 1897 р. [17, с. 10] та Всеросійського професійно-демографічного перепису 1920 р. (заняття населення досліджували на спільній з демографічним переписом “особистій картці” [5, с. 68-69]). Всеросійський перепис населення 1920 р. було проведено на територіях, що знаходилися під контролем радянського уряду, цим переписом не була охоплена Волинська губернія. Перепис Подільської та Запорізької губерній було проведено по стислій програмі (не було враховано грамотність та національний склад). Даний перепис охопив приблизно три чверті населення України.

Завдання статті – дослідити соціально-демографічну структуру населення України наприкінці XIX – на початку XX ст. на основі синтезу історичних, демографічних та соціологічних знань про народонаселення; виявити основні зміни у відтворенні населення в процесі демографічного переходу, що мали у подальшому пролонговані наслідки для українського соціуму.

Напередодні революційних подій 1917 р. до складу Російської імперії входило близько 80% українських земель [12, с. 232]. Основний масив етнічних земель українського народу разом із колонізованими територіями, які прилягали до нього поділявся на три регіони: Правобережжя, Лівобережжя, Степ (Прим. авт. У статті ми будемо вживати назву Україна до земель, котрі знаходилися під владою Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.).

Українці (“малороси”), що перебували у складі Російської імперії не мали своїх структур політичної і національної соціалізації, особа змалку соціалізувалася в умовах засилля російської культури і мови, засилля імперських політичних інституцій [19, с. 28]. У 1897 р. “малоросів” в 50 губерніях європейської Росії було 20,4 млн. осіб (до європейської Росії на межі XIX–XX ст. відносили такі українські губернії: Волинську, Київську, Катеринославську, Подільську, Полтавську, Таврійську (без Криму), Харківську, Херсонську, Чернігівську); у 10 губерніях Царства Польського – 335 тис. осіб; на Кавказі – 1,3 млн. осіб; в Сибіру – 223 тис. осіб; в Середній Азії – 102 тис. осіб; всього по імперії – 22,3 млн. осіб [22, с. XII]. (серед найбільш густозаселених були Київська та Подільська губернії, населення яких відповідно становило 3,6 млн. осіб і 3 млн. осіб [22, с. I-II]. Особливо швидко зросло населення південних губерній: із 8,8 млн. у 1897 р. до 13 млн. у 1914 р. [13, с. 6].

Відповідно до територіальних меж УСРР станом на 01.01.1925 р. (УСРР була на 12,5% менша за розміром, ніж дев’ять губерній [7, с. 70]), населення Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Харківської, Херсонської губерній, 11 повітів Чернігівщини, 3 повітів Таврії, частини Волині, частини Облaсті Війська Донського (всього 447393 кв. км за 10-верстовою мапою Головного Военного Штабу) становило у 1897 р. 21,0 млн. осіб [15, с. IX-X] (Прим. авт. Розбіжності у розрахунках українських радянських демографів та урядовій польській розвідці, складеній на основі польського перепису 30.09.1921 р., відрізнялися лише на 169 осіб [15, с. XI]).

Аналізуючи природний рух населення України перед Першою світовою війною (1889–1914 рр.), Ю.Корчак-Чепурківський виокремлював такі періоди: 1889–1895 рр. (повільне зростання населення, через неврожаї та епідемії); 1896–1904 рр. (швидке зростання людності); 1905–1910 рр. (зменшення приросту населення через російсько-японську війну, революцію 1905–1907 рр., епідемії 1909–1910 рр., переселенську політику царського уряду); 1911–1914 рр. (поновлення темпів зростання напередодні Першій світової війни, переважно через зменшення смертності після пошестей) [15, с. XXXIV].

Зростання чисельності населення протягом XIX – початку XX ст. було характерною тенденцією для більшості європейських країн. Не стала виключенням й Україна, збільшення народонаселення якої було зафіксовано у документах статистичних відомств та установ. На жаль, подальші людські втрати позбавили Україну демографічного виграшу.

У 1914 р. було частково перервано позитивну динаміку відтворення населення (дану тенденцію краще видно, якщо дивитися на приріст населення, а не на чисельність). Втрати українців у роки революцій, воєн, визвольних змагань початку XX ст. обрховають понад мільйоном осіб. Б.Кравченко пише про півтора мільйони українців, які загинули протягом Першої світової та громадянської воєн [7, с. 70]. Після воєн та революцій з’явилася статевa диспропорція. Протягом 1920 р. чисельність населення України коливалася в межах 25,5 млн. осіб.

У 1920 р. найчисельнішою віковою групою населення в Україні була група 16–49 років. Збільшення в складі населення вікової групи 16–49 років могло призвести до радикалізації настроїв, спрямованих на перерозподіл або захоплення земель, адже більшість молодих людей власного господарства не мали. Проте не варто надто переоцінювати цей чинник, бо якщо подрібнити цю вікову групу, то відповідно до переписів 1897 р. та 1920 р. доля осіб у віці 15–24 р. у дорослому населенні зменшилася серед сільських мешканців.

Протягом 1909–1913 рр. загальний коефіцієнт народжуваності (відношення кількості народжених до загальної чисельності населення) в Україні становив 42,8‰ [15, с. LIV]. Для України 1898–1913 рр. був характерним помірний спад коефіцієнту народжуваності (середній річний спад на 1000 осіб) в Україні (відповідно до розрахунків радянських демографів) становив – 0,354 [15, с. XX].

Коливання народжуваності на початку ХХ ст. були зворотним боком політичних, соціальних, ментальних та інших змін. Варто відзначити, що загальний коефіцієнт народжуваності різнився у міській та сільській місцевості, нижчим коефіцієнт народжуваності був у містах. У порівнянні з іншими країнами Європи Україна напередодні Першої світової війни мала чи не найбільший загальний коефіцієнт народжуваності (окрім європейської частини Російської імперії, де згаданий коефіцієнт коливався в межах 44).

На зменшення загального коефіцієнту народжуваності у сільській місцевості найчастіше впливали неврожаї, голод, міграції та ін. Неврожаї у Росії повторювалися через кожні 6–7 років, триваючи два роки підряд [8, с. 294]. 1891-й, 1906-й, 1911-й рр. стали роками найбільших втрат від голоду в імперії [2, с. 9]. Таку тенденцію підтверджують і коефіцієнти кореляції між урожаями та коефіцієнтами народжуваності.

У роки Першої світової війни коефіцієнт народжуваності впав до 30,7‰ [15, с. LIV]. Вплив війни на народжуваність вже відчувався у 1915 р. На подальше зниження коефіцієнту народжуваності вплинули революції другого десятиліття ХХ ст. Так, смертність у м. Києві у 1920 р. демографи порівнювали з смертністю в провінції Пенджаб в Індії внаслідок епідемії чуми у 1907 р. [11, с. 9].

Сумарний коефіцієнт народжуваності в Україні (синтетичний показник, що спирається на знання вікових коефіцієнтів народжуваності) у 1900–1914 рр. роках коливався в межах 6,5–7,5 дитини (середня кількість народжень у однієї жінки за все її життя). Даний показник був серед найбільших в Західній Європі. Наприкінці ХІХ ст. у Росії заміжня жінка, що перебувала у шлюбі протягом усього репродуктивного періоду, в середньому народжувала 9,4 дитини [1, с. 133] (Прим. авт. Для простого відтворення необхідного мінімуму народжуваність має становити 2,1 дитини при низькій дитячій смертності). Для України кінця ХІХ – початку ХХ ст. був характерним високий рівень смертності немовлят.

Природний приріст населення – наступний важливий чинник, що характеризує зростання або зменшення чисельності населення країни. Для більшості європейських країн характерним був високий рівень передвоєнного

природного приросту. Для України його збільшення пояснювалося високою шлюбністю та високою народжуваністю. Україна за двадцять років від 1891 р. до 1910 р. мала одні з найбільших показників природного приросту серед країн Європи [15, с. XXXII].

Перед Першою світовою війною саме малоземелля чи не найбільше вплинуло на зниження показників природного приросту в подальшому, тому що змусило селян переїздити до Сибіру, Середньої Азії, за Урал, за океан. Протягом 1896–1914 рр. із дев'яти українських губерній до Сибіру та Далекого Сходу виїхали 1,6 млн. осіб [4, с. 491], за іншими підрахунками лише до Сибіру було переселено у 1897–1914 рр. 1,3 млн. осіб [15, с. XIII].

За рівнем шлюбності (процес утворення шлюбних (подружніх) пар у населення, який включає в себе укладання як перших, так і повторних шлюбів) Україна посідала 5 місце в Європі, поступившись першим 4 землеробським країнам Південної Європи – Сербії, Румунії, Болгарії, Угорщині [16, с. 140–141]. Шлюбність українців була майже загальною, особливо серед мешканців села. Приблизно до 5% залишалися поза шлюбом до віку 45–49 років (при цьому частка жінок була більшою, ніж чоловіків). Інтенсивність шлюбності залежала від віку людини – чим старшою вона ставала, тим складніше було їй знайти пару (людей старшого віку на селі часто називали “сивими”, або “підтоптаними” [15, с. XVI], автоматично відносячи їх у групу небажаних наречених). Віковий розрив між чоловіком і жінкою переважно був незначним – 3–4 роки. Кількість розлучень серед православною населення була мізерною. За царськими законами, в принципі, розлучитися можна було, але це потребувало коштів, часу, тому розлучалися переважно представники вищих прошарків населення. Серед селян панувала впевненість у тому, що шлюб – це назавжди. Розлучення розглядалося селянами та православною церквою як гріх, і дозволялось у виключних випадках. Громадська думка за будь-яких обставин засуджувала того, хто покидав сім'ю, тому жінка, зазвичай, змушена була миритися з наругою чоловіка [6, с. 160].

Із метою виявлення закономірностей, котрі негативно вплинули на природний процес демографічної еволюції населення в подальшому, проаналізуємо динаміку смертності населення України на початку ХХ ст. Коефіцієнт смертності в Україні поступово знижувався, досягнувши у 1909–1913 рр. показника 24,98 [15, с. XXX]. Смертність населення залежала від багатьох причин, зокрема економічних, соціальних, культурних, соціально-гігієнічних та ін.; екзогенних та ендегенних. Найбільші піки смертності спостерігалися в періоди голоду та пошестей (за неповними даними, у 1911–1913 рр. померло від обкладу й крупу більше 22 тис. осіб, від кору – більше 20 тис. осіб, від тифу незначеної форми – більше 11 тис. осіб, від червоного тифу – більше 6 тис. осіб, від віспи – більше 3 тис. осіб, висипного тифу – більше 2 тис. осіб [15, с. XXX]). Зміни рівня смертності до 1914 р. в Україні були тісно пов'язані з перебігом саме інфекційних захворювань, оскільки смертність від епідемічних захворювань з кінця ХІХ ст. до 1914 р. скоротилася майже вдвічі” [9, с. 307].

У 1901 р. в Україні було зареєстровано 26,12 померлих на 1000 населення, у 1905 р. – 28,01; у 1911 р. – 23,49 (Прим. авт. І.Прибиткова наводить іншу кількість померлих у 1911 р. – 22,7 [14, с. 181]), у 1912 р. – 21,65, у 1913 р. – 23,69, у 1914 р. – 23,07 [15, с. XIV]. Для України кінця XIX – початку XX ст. був характерним високий рівень смертності немовлят (немовлята більше вмирали у містах порівняно із селами), що припадав на другу половину першого року життя, тобто тоді, коли дитину вже починали годувати не материнським молоком. У 1896–1900 рр. з тисячі новонароджених не доживали до року 199 немовлят [14, с. 158]).

Аналізуючи відмінності у смертності відповідно до типу поселення, варто відзначити, що у містах більше помирали чоловіки працездатного віку (в 1,5–2 рази більше, ніж у селах). Міське життя приблизно на два роки вкорочувало працездатне життя чоловіків [15, с. XXX]. Це засвідчувало несприятливі умови життя робітників. Жінки (незважаючи на сприятливі сторони сільського життя) більше помирали через важкий сільський побут, роботу в господарстві, виконання “суто жіночих чинностей без належної медичної допомоги”. Смертність українського жіноцтва була високою і у період дитинства, і у працездатному віці, і у старості. Навіть після 60 років (переживши вік повної робочої сили 20–55 р.) чоловіків лишалося жити більше, ніж жінок. У селах смертність жінок збільшувалася від 10–14 років і до кінця життя переважала чоловічу [15, с. XXV]. Виснажений важкою працею та частими вагітностями жіночий організм швидко вичерпував свої ресурси. Українські жінки жили менше за російських та західних [15, с. XXIX]. О. Кісь систематизувала господарсько-виробничі обов’язки жінки по всій етнічній українській території, їх виявилось досить багато, понад 20 [6, с. 167–168]. Особливо великим було господарське навантаження на жінку у заможних селянських господарствах [6, с. 169].

Показником демографічної статистики, який являє собою узагальнену характеристику смертності, є тривалість життя (інтервал між народженням та смертю, який дорівнює віку смерті). Пересічна тривалість життя на Україні у новонародженого хлопця була на 15 років меншою, ніж в інших західних країнах (Данія, Швеція, Франція, США, Німеччина, Італія та ін.), для дівчат на 17 років [15, с. XXIX]. До повних п’яти років у 1895–1898 рр. доживало менше 2/3 народжених дітей. Половина покоління новонароджених хлопців помирала, не доживши до 32 років, а дівчат до 36 [15, с. XXVIII]. Із 100 15-річних юнаків в Україні до 60-річного віку доживало тоді 57, в Росії – 56, Англії – 58, Швеції – 66 [9, с. 307]. Тенденції зниження смертності в інших вікових групах істотною мірою були диференційовані за статтю. Пересічна тривалість життя збільшувалася для тих, хто пережив найнебезпечнішу пору життя (перший рік життя та дитинство) і становила для хлопців 44,5 роки, для дівчат 43,7 роки. Проте ближче до старості смертність чоловіків майже зрівнювалася із відповідним показником у вищеперахованих країнах (причина вирівнювання показників була у здоровіших умовах життя хліборобів порівняно із промисловими робітниками заходу) [15, с. XXVIII].

До революції і в десятиліття після неї означення “український” було синонімічне з “селянином” [7, с. 40]. Український етнос викристалізувався у власному географічному ареалі, а природне середовище й щедрий ґрунт, відбилися в ментальних рисах [18, с. 218]. Хліборобство для українського народу, нащадка і спадкоємця давніх полян, було вищим від усякого ремесла й промислу, улюбленою справою його життя [10, с. 48]. На українську ментальність, манеру відчувати і думати, сприймати оточуючий світ вплинули як геополітичні чинники, так і цивілізаційні. Е.Ляхович писав, що “вороги українців могли володарювати над ними не через посередництво більш високої цивілізації, а через насилля” [18, арк. 171]. Українців на початку ХХ ст. характеризували як народ із високим почуттям індивідуалізму, але без почуття народної одноцільності [20, с. 135], а українських селян, як політично пасивних, та таких, які не вміли робити калькуляції своєї праці [21, с. 265-266]. “Українець, – писав В.Пачовський, – прийме чужу мову, приноровиться до свого оточення, увійде в чужу організацію – та все заховає свою душу, душу свого народу, яка дуже ярко вибивається серед чужинців, як щось незрозуміле, чуже, неясне для них” [20, с. 134].

Отже, використовуючи матеріали демографічної статистики, ми проаналізували динаміку відтворення населення України з 1897 р. й до 1920 р. До 1914 р. населення в Україні традиційно збільшилося за рахунок його приросту в сільській місцевості, а досить високі рівні народжуваності та смертності приводили до швидкої зміни поколінь. Помітним соціально-економічним явищем були великі міграційні потоки, котрі знижували приріст населення. Після завершення війн та революцій станом на 1920 р. сільське населення у порівнянні з 1915 р. зменшилося на 16,2%. Коефіцієнт народжуваності у 1924 р. в УСРР становив – 41,8‰ за десять років він не досяг довоєнного – 42,8‰.

Історико-демографічний аналіз народжуваності, смертності, природного приросту населення дозволив побачити латентні складові суспільної напруги в українському соціумі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема пов’язані з надсмертністю жінок, великою смертністю немовлят. Смертність українських жінок була високою і в період дитинства, і в працездатному віці, і в старості. Можна припустити, що господарювання та побут в індивідуальних селянських господарствах вимагав більших фізичних затрат, ніж інститут колективної власності на землю (община).

Список використаних джерел та літератури:

1. Брачность, рождаемость, смертность в России и в СССР / Сб. статей. под. ред. А.Г. Вишневого. – М.: Статистика, 1977. – 247 с.
2. Голодомор / Сост. Д. Ванюков. – М.: Книжный клуб Книгоvek, 2011. – 416 с.
3. Держархів СБ України, ф. 68, спр. 228, арк. 171.
4. Демографический энциклопедический словарь / Редкол. Валентей Д.И. (гл. ред.) и др. – М.: Советская энциклопедия. – 608 с.
5. Демографічний збірник за ред. академіка М.В. Птухи. – Т. 7. – К.: Друкарня ВУАН, 1930. – 326 с.

6. Кісь, О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія / Оксана Кісь; НАН України, Інститут народознавства. – 2-ге вид. – Львів, 2012. – 287 с.

7. Кравченко, Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. / Кравченко, Богдан; пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – 423 с.

8. Кузнецов, В. Влияние голодомора на численность населения России / В. Кузнецов // Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: причини, демографічні наслідки, правова оцінка. Матеріали міжнародної наук. конф. Київ, 25–26 вересня 2008 р. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – С. 292-305.

9. Левчук, Н. Надсмертність та зниження тривалості життя в Україні внаслідок Голодомору 1931–1933 років / Н. Левчук // Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: причини, демографічні наслідки, правова оцінка. – С. 306-324.

10. Максимович, М. Дні та місяці українського селянина / Максимович Михайло; пер. з рос. – К.: Обереги, 2002. – 189 с.

11. Матеріали щодо смертності на Україні. Померлі в місті Києві за причинами смерті, статтю та віком 1918–1927 рр. Праці демографічного інституту / За ред. академіка М. Птухи. – Т. 8. – К., 1930. – 122 с.

12. Морозова, О. С. Мовна проблема в освітній сфері Наддніпрянської України в кінці XIX – на початку XX ст. / О. С. Морозова // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: [зб. наук. пр.] / Ред. кол.: С.І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д.: Вид-во Дніпропетровського національного ун-ту, 2008. – Вип. 6. – С. 232-239.

13. Попович, М. В. Нарис історії культури України. – 2-е вид., випр. / Попович М. В. – К.: АртЕк, 2001. – 728 с.

14. Прибиткова, І. М. Основи демографії: Посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів / І. М. Прибиткова. – К.: АртЕк, 1995. – 256 с. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).

15. Природний рух населення України в 1924 році з оглядом природного руху населення перед світовою війною // Статистика України. – Вип. 3. – Харків, 1927. – LXXIII+33 с.

16. Пустоход, П. Шлюбність на Україні / Пустоход П., Трацевський М. // Праці Демографічного інституту. – Київ, 1930. – Т.7. – 320 с.

17. Романцов, В. О. Історична демографія України XVIII – початку XXI ст.: Спецкурс для студентів вищих навчальних закладів / В. О. Романцов. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2010. – 160 с.

18. Стражний О. С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність / О. С. Стражний. – К.: Книга, 2008. – 368 с.

19. Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В.Ф. Солдатенко (керівник). – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 576 с.

20. Українська державницька ідея: Антол. політ. традиціоналізму / Уклад. й передм.: О. Шокала, Я. Орос; Біогр. довідки: О. Шокало. – К.: МАУП, 2007. – 520 с.

21. Шаповал, М. Загальна соціологія / Шаповал Микита. – К.: Укр. Центр духов. культури, 1996. – 368 с.

22. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза, И.А. Ефрона. Дополнительный том II. – С. Петербург: Типография Акц. Общ. Брокгауза-Ефрона, 1907. – С. I-III.

Summary

This article attempts to explore the socio-demographic structure of the population subordinates Russian Empire Ukraine (late XIX - early XX century.) Based on the synthesis of historical, demographic and sociological knowledge of the population, to identify major changes in the reproduction of the population in the process of demographic transition that were subsequently prolonged consequences for the Ukrainian society, to analyze marital status according to Ukrainian customs and law.

Key words: birth rate, death rate, life expectancy, shlyubnist, marriage status.
Одержано 14 квітня 2013 р.

УДК 94(477.43).084“1923/1924”

М.П.Олійник

Прояви чудес та оновлення ікон на Поділлі в 1923 році та боротьба влади з цими явищами

В статті розглядаються прояви чудес та оновлення ікон на Поділлі в 1923 році, сприйняття їх населенням і дії влади з дискредитації таких проявів.

Ключові слова: чудо, оновлення, ікона, влада, комісія.

В 2013 р. виповнюється 90 років з часу виникнення відомих на пострадянському просторі Калинівського чуда, феномену Йосафатової (Йосафатової, Сафатової) долини та багатьох менш відомих чудес і оновлення образів. Метою даної статті є висвітлення обставин з'яви чудес та оновлення ікон в 1923 році на Поділлі, ставлення населення та влади до цього. Окремі аспекти даної проблеми досліджували В. Демченко¹, О. Драган², І. Мельничук³, І. Ніколіна⁴, Л. Місінкевич⁵ Н. Кузьмінець і О. Зінченко⁶.

1923 рік на Поділлі був надзвичайно складним, що зумовлювалося переплетінням низки факторів. Зокрема, поглиблювалася післявоєнна економічна криза, доповнена непосильним податковим пресом і “ножицями т. Троцького”⁷ (тут і талі збережено особливості правопису та орфографії документів – авт.), тобто низькими цінами на продукцію сільського господарства та високими – на промислові вироби. Така ситуація особливо обурювала подолян, які мали змогу порівнювати її зі становищем українців, що жили “під Польщею”. Там “ціни на худобу і хліб вдвоє і троє дорожчі, ціни ж на фабрикати значно дешевші”⁸. Негативно на настрої віруючих, тобто більшості мешканців

краю, впливало суттєве погіршення становища церкви внаслідок примусового вилучення цінностей в 1922 р., закриття церков⁹ і монастирів, наприклад, жіночого Головчинецького в Проскурівській окрузі¹⁰, а також “факти розбрату в середовищі духовенства, які доходять до бійок між священиками в присутності прихожан”¹¹. Однак висловити свій протест шляхом мирної політичної боротьби чи збройного повстання було неможливо. До літа 1923 р. радянська влада вже повністю контролювала владу в краї. Всі повстанські загони були або розбиті, або витіснені закордон, або перейшли в глибоке підпілля. Будь-які спроби опозиційної мирної боротьби трактувалися як антирадянські виступи й жорстоко придушувалися. Тому, як у середні віки, соціальний протест набрав релігійної форми у вигляді “небувалого до цього часу проявлення чудес” та масово “оновлення” образів”¹².

Першим дивом, яке отримало суспільний розголос, стало Калинівське чудо. Як свідчать джерела, 7 липня 1923 р. дорогою від залізничної станції Калинівка до села Сальник один з групи п’ятих демобілізованих червоноармійців вчинив стрільбу по іконі Божої Матері, розміщеній на хресті біля дороги, і прострелив плече Ісуса. З рани потекла кров. Про це в селі розповів їздовий. Селяни під проводом священика пішли до кровоточивої ікони й розпочали цілодобові служби¹³.

Невдовзі, як зазначалося в звіті Вінницького окружного виконавчого комітету (окрвиконкому) шостому з’їзду Рад Вінницької округи, “широкою хвилею по всім куткам Поділля і далі навіть до Сибіру покотилась чутка, що в Калинівці з простреленої ікони на придорожньому хресті тече кров, яка майже заливає м.Калинівку”¹⁴. Сюди по неділях і на свята почало “стікатися 20–30 тисяч” паломників¹⁵. Були зареєстровані випадки приїзду паломників не лише з України, а й з центральних губерній Росії та навіть з Уралу¹⁶.

Подільський губернський виконавчий комітет (губвиконком) створив авторитетну комісію з представників влади, вчених, лікарів і духовенства для дослідження дива, яка “крім ржі нічого не знайшла”¹⁷. Вінницький окружний виконком (окрвиконком) стверджував, що “пояснення комісії зробили своє враження на натовп, але досить було одному сліпцю вилізти на драбину і крикнути, що “я дійсно бачив істину кров Христову”, як темна маса зовсім забула про пояснення комісії”¹⁸. Зазначимо, що фельдшер з Калинівки П.Мурований, який разом з головою Калинівського районного виконкому (райвиконкому) К.Горловським ще 24 липня обстежив ікону та відібрав аналізи, вважав, що це не іржа, а кров¹⁹. З огляду на поведінку віруючих, влада виставила навколо хреста озброєну охорону та “стала вживати проти релігійного фанатизму озброєну силу”²⁰.

Коли в серпні 1923 р. оновлення образів набрали характеру “епідемії”²¹, радянські та партійні працівники на Поділлі розгубилися. Частина вдалася до насильства. Так, коли в с.Калюсик Воньковецького району Кам’янецької округи (тепер Віньковецького р-ну Хмельницької області) в будинках двох жінок оновилися образи, голови сільської ради та комітету незаможників змусили

їх зняти ікони, склали акт і розбили образи. Затим уламки, акти та жінок доправили до райвиконкому²². Голова сільради одного з сіл Каменського району Тульчинської округи “нагайками бив віруючих, які зібралися біля цілющого джерела, садив людей у кутузку”²³. Такі дії викликали ще більше невдоволення радянською владою. Інша частина, вбачаючи в чудесах і оновленнях “чергову провокаційну роботу елементів ворожих радвладі, розраховану на інстинкти віруючих мас”, наполегливо вимагала від керівних органів рекомендацій і вказівок²⁴. Відповіддю на такі звернення став циркулярний лист № 30 ЦК РКП(б) “Про ставлення до релігійних організацій” від 16 серпня 1923 р. за підписом Сталіна. В ньому увага місцевих партійних організацій зверталася на те, що “грубі прийоми, знущання над предметами віри та культу, замість серйозного аналізу та роз’яснення – не прискорюють, а утруднюють звільнення трудящих мас від релігійних забобонів”. Спеціально підкреслювалося, що “грубі, безтактні дії проти віруючих, які складають величезну більшість населення, наносять незлічиму шкоду радянській владі, загрожують зірвати досягнення партії в сфері розкладу церкви та ризикують зіграти на руку контр-революції”. Лист забороняв “арешти “релігійного характеру”, оскільки вони не пов’язані з явно контрреволюційними діяннями “служителів церкви” та віруючих”. Перед партійними органами ставилося завдання “роз’яснити членам партії, що наш успіх в справі розкладення церкви та виколення релігійних забобонів залежить не від гонінь на віруючих – гоніння лише зміцнюють релігійні забобони – а від тактового ставлення до віруючих при терпимій вдумливій критиці релігійних забобонів, при серйозному історичному висвітленні ідеї бога, культу, релігії тощо”²⁵.

Завдання, поставлені ЦК РКП(б), конкретизували з урахуванням ситуації, яка склалася на Поділлі, в циркулярному листі Подільського губернського комітету (губкому) КП(б)У окружним партійним комітетам (окрпаркомам) від 31 серпня 1923 р. Насамперед губком звинуватив місцеві кадри в тому, що вони не читають “керівні статті в центральних органах нашої преси та не читають циркулярів центру”. Заборонялися репресії щодо “фанатичних налаштованих натовпів, які збираються навколо хрестів і ікон, які оновилися”, а також їхнє вилучення. Натомість рекомендувалося проводити експертизи із залученням “лікарів та благонадійних попів”, відмовитися від “ударних кампаній”, публічних виступів перед натовпами, які збираються біля ікон і хрестів, а зосередитися на індивідуальній роботі з пропаганди загальнонаукових і сільськогосподарських знань. Рекомендувалося до цієї роботи широко залучати сільську інтелігенцію (вчителів, агрономів та інш.) і в жодному випадку не перестаратися з антирелігійною пропагандою та з боротьбою проти оновлення ікон²⁶.

Однак рекомендації навіть таких керівних органів не могли зупинити процес поширення чудес та оновлення ікон. Упродовж вересня 1923 р. у Вінницькій окрузі було зареєстровано 634 випадки оновлення образів. Причому, якщо в Немирівському районі оновилися лише одна ікона, то в Терешпільському – 100²⁷. Проте, виконуючи настанови циркуляра № 30 ЦК РКП(б), Вінницький

окрпартком та окрвиконком “активних заходів антирелігійних і античудесних властивостей не застосовували, за винятком деяких циркулярів, де вказували, яких заходів насамперед необхідно вживати при появі нового дива. Вони конкретно зводилися до постанови комісії проводити аналізи хімічні тощо”²⁸. Доцільно звернути увагу на те, що зазначені інституції дуже раділи з того, що “в одному з сіл чоловік побив дружину за спробу розповсюдити чутку про оновлення ікони в її квартирі”²⁹, але турбувало те, що “в полюсу “чудес” оновилася ікона в квартирі одного комуніста”³⁰.

Проте негативну оцінку Подільського губкому викликала не дана позиція, а рішення Могилівського окрпаркому від 22 жовтня 1923 р. В ньому констатовувався масовий релігійний рух у східній частині округи, “керований монархістами та іншими контр-революційними елементами”, та доручалося фракції КП(б)У окрвиконкому “підтягнути низовий радапарат найближчих сіл цих місць аж до передачі до суду як за прояви халатності, шляхом допущення скупчень народу, які реалізуються в епідемію багатотисячних збіговиськ”. Обурений губком надіслав закритого листа секретареві даного окрпаркому та всім окрпаркомам Подільської губернії. Їхня увага приверталася до того факту, що вищезазначена позиція суперечить вимогам циркуляру ЦК РКП(б) “Про ставлення до релігійних організацій”. Зазначалося, що вимога “підтягнути низовий апарат” на практиці означає, що “низовий апарат (нам відомо з товаришів якого політичного та загального рівня розвитку він складається) повинен докладаючи неймовірних зусиль або переконали осліплені збіговиська народу розійтися, що явно неможливо, або розігнати силою, що не завжди можливо. При безперечному виключенні першої можливості (переконали) – друга відносна можливість (розігнати) інакше не може бути витлумачена цими збіговиськами народу, як грубі гоніння на віруючих і релігію, не кажучи вже про те, що ці гоніння дадуть колосальну поживу натовпу та його хворій уяві та приводом до нових “чудес”. Відтак губком зобов’язав окрпарком скасувати своє рішення та звернути увагу на “контр-революційні елементи”, які підбурюють віруючих. Одночасно було зроблено доручення прокуратурі розробити чітку інструкцію адміністративним і каральним органам щодо заходів боротьби з контрреволюційними проявами, пов’язаними з чудесами”³¹.

Спостерігалися випадки прикрашування реального стану справ. Так, Гайсинський окрпарком за засіданні 25 вересня 1923 р. констатував, що в окрузі “зарєєстровано лише вісім місць оновлень. Чудеса в більшості випадків не притягують широкої уваги населення”³². Однак у звіті відділу управління губвиконкому за період з 1 вересня по 1 жовтня 1923 р. дається протилежна інформація: “За вересень по Гайсину “обновилося” 100 образів та почалося “оновлення” хрестів”. Крім того, агітація духовенства “викликала масовий психоз серед населення, яке почало чекати “страшного суду” в określений день. Жінки ходили з розпущеними косами і тим чи іншим чином юродствували. Коли ж термін пройшов і нічого не сталося, тоді лише маса вернулася до свідомості і була надзвичайно обурена на духівництво”³³.

Траплялися також випадки захоплення власними успіхами. Наприклад, Проскурівський окрпарком з неприхованою гордістю у звіті про підсумки своєї роботи в 1923 році доповідав, що, внаслідок обережної роботи з пропаганди природничих загальнонаукових знань і надання своєчасних директив партійним осередкам щодо тактовного підходу та заходам з безболісного подолання проявів чудес та оновлення ікон, у Проскурівській окрузі “великої хвилі “чудес” не спостерігалось”³⁴.

Значного розмаху оновлення набули в Тульчинській окрузі. Але найбільшого розголосу тут набула легенда про те, що селянин працював у неділю в полі біля містечка Шпикова Тульчинського району. Коли якась жінка присоромила його за роботу в неділю, він вилаявся і як наслідок – “застиг і занурився в землю”³⁵.

Одним із осередків оновлення була Кам’янецька округа. Зокрема, в ніч на 24-те серпня в с. Антонівка Миньковецького району (тепер Дунаєвцького р-ну – авт.) селянка Февронія Онищук набирала воду в криниці. Коли вона опустила відро, то побачила на дні ікону Божої Матері. Жінка побігла по селу з криком, що в криниці з’явилося чудо, але селяни до цього поставилися скептично. На 2-й день Онищук знову побігла по селу і розповідала всім, що бачила в криниці ікону Божої Матері і три свічки, які горіли. Затим, за порадою селян, вона пішла до священика м. Миньківці, якого впростила освятити криницю. Після освячення розпочалося масове паломництво селян до Антонівського дива не тільки з Подільської, але й з Волинської губернії. Число цих паломників досягало до 6–7 тисяч чол.³⁶ Священики роздавали паломникам святу воду з криниці. Тому віруючих обурило поведінка завідувача відділу народної освіти Кам’янецької округи Гоци, який наказав “взяли воду зі святої криниці для мотора”. Коли ж автомобіль, проїхавши кілька метрів, зупинився, вони зраділи. Як доповідав 19 вересня начальник карного розшуку Новицький: “Стали циркулювати чутки, що Божа Матір покарала комуністів за те, що вони грішні”³⁷. Відповідальність за організацію паломництва влада поклала на “тихонівське духовенство, яке замаскувавшись в цивільний одяг, водило за собою цілі натовпи людей до цього дива. Особливо увага акцентувалася на випадках виманювання грошей та інші цінностей у віруючих, під виглядом збирання коштів для улаштування Церкви та інших богоугодних цілей”³⁸. Відмічено випадків трьох смертей біля криниці, через тисняву”³⁹.

З метою спростування дива, як і в Калинівці, було створено комісію, до якої включили двох професорів – хіміка та фізика. Комісія, провівши обстеження, прийшла до висновку, що ніякого чуда не було. Спочатку комісія вважала, що до криниці “було кинуте фосфорит”, але його слідів не знайшли⁴⁰. Тому в офіційному висновку комісія записала, що “хтось, можливо з ініціаторів “чуда”, накривав темним селянським рядном криницю, в якій нібито відбувалося “чудо” і коли стомлений і напружений натовп, особливо жінки, підходили до цієї криниці і піднімали легенько це рядно, то утворювався яскравий відблиск неба в воді”⁴¹.

Коли ж комісія організувала демонстрацію такого ж явища на іншій криниці, то зійшлося мало людей, оскільки найбільш фанатичні чоловіки, залишалися біля першої криниці. Тому проведений дослід не справив достатнього враження на віруючих. Вину за це поклали на комісію, яка, не досягнувши бажаного результату, поїхала⁴². Зазначимо, що на підставі аналізу подій, у вищезгадуваній доповіді Новицького робився висновок, що “в справі появи чудес потрібно вбачати метод боротьби духовенства з Радвладою шляхом штучного посилення віри та збільшення кількості віруючих з метою підриву авторитету Радвлади”⁴³.

Ще одне чудо мало місце в с.Ломачинці Воньковецького району у вересні. “Серед населення поширилися чутки, що воскресла з мертвих дівчина, яка померла 2 роки тому, яка заявляє, що вона, за велінням Бога, прийшла проповідувати грішним людям про покаяння та звернення до Бога, якого вони забули”⁴⁴. В цьому випадку також створили комісію. Було проведено розслідування. Воно виявило, що дівчина була “мешканкою того ж села Нейжпапа Євдокією, яка, за свідченням громадян, перебувала весь цей час в КривоХижинському Монастирі, звідти вернулась на батьківщину весною цього року в с.Ломачинці і розповсюджувала чутки, що Бог їй велів побудувати Монастир, причому вибране для побудови цього Монастиря місце виявилось землею, яка належала брату цієї “святої”. Він спочатку не дозволяв будівництво Монастиря на його землі, але затим розповсюдились чутки, що він бачив сон, у якому Бог наказав йому не перешкоджати цій будові. Через кілька днів приступили до будівництва Монастиря під керівництвом “святої” і за активної участі та матеріального сприяння куркульства навколишніх сіл”⁴⁵. Комісія встановила, що Євдокія Нейжпапа не помирала, а дійсно знаходилася в КривоХижинському монастирі. Крім того, її було викликано в м.Кам’янець і обстежено медичною комісією в присутності архієпископа Вінницького і Брацлавського (обновленської церкви) Пимена. Обстеження виявило “психічну ненормальність гр. Нейжпапи і крім того загальну ненормальність в її тілобудові, а саме: передпліччя і кисті обох рук зігнуті, кисті рук витончені, на кожній кисті по 4 тонких пальця. Рухи передпліч і кисті рук обмежені. Рефлекси, особливо колінні, зовсім слабкі, анестезія кистей рук – істерія та хронічний енцефаліт (так у документі – авт.)”⁴⁶.

Зовсім інший рівень доказів був при спростуванні фактів одночасного оновлення двох ікон в с.Курники Воньковецького району (тепер с. Зоряне Воньковецького р-ну) у вересні 1923 року в будинку селянина та в центрі села на придорожньому хресті. На місце події виїхала комісія в складі голови райвиконкому, секретаря осередку КП(б)У та агента карного розшуку. Саме ці “фахівці” прийшли до висновку, що ікона в будинку селянина не оновлювалась, а просто вичищена спиртом. Цвяхи ж, якими вона кріпиться, вимашені чорнилом, оскільки спирт на іржу не діє. Щодо ікони на хресті, то комісія взагалі зробила висновок, що та була вимазана вапном. За фальшиве оновлення арештували господиню та “невідому громадянку, яка назвалася Суворовою

та проводила широку агітацію серед селянства, скликаючи тисячні натовпи народу". Таким "аргументом" селяни не повірили, чим і скористалися "контр-революційні елементи, які повели анти-радянську агітацію"⁴⁷.

Відзначимо, що влада швидко вчилася на власних помилках. Тому, коли першого листопада 1923 року в с. Жердя Орининського району Кам'янецької округи (тепер Черновецького р-ну Хмельницької області) в будинку Приймак Марії оновилась ікона, то до складу комісії ввійшли, крім голови райвиконкому, співробітник ДПУ та місцевий священик. Вони прийшли до висновку, що ікона не оновилася, а в ній було або замінено, або очищено хімічними речовинами оклад. Проте, на прохання господаря, який "не хотів, щоб до будинку стікався народ", ікону в нього вилучили⁴⁸.

Відразу п'ять ікон оновилася в с. Чанькові (Дунаєвецького району), причому відразу дві в будинку Олексія Йожика. Як показало розслідування, оновленню передували дивні події: з нагоди повернення, після 17 днів відсутності, сільського священика Турчака була влаштована братська трапеза в будинку Гаврила Поліщука. На неї запросили всіх заможних односельців. Трапеза супроводжувалась моліннями в церкві вдень і вночі впродовж 2-х чи 3-х діб. Після цього по селу рознеслися чутки, що через кілька днів "ЩОСЬ-ТА БУДЕ", а тому всі повинні молитися та пекти проскурки за числом душ у сім'ї та одну зайву. Підписані іменами членів сім'ї проскурки здавалися до церкви, а одна з церковною печаткою залишалася в сім'ї. По селу поширювалася чутка про те, що до Нового Року обов'язково прийде "Дракон" і накладе печать на тих людей, у кого в сім'ї немає проскурки з печаткою церкви⁴⁹. Влада відразу потрактувала ці чутки як політичні. Під "Драконом" побачили буржуазію, яка буде знищувати всіх невірних. Причому її приходу чекали до Нового Року. Поповзли чутки про підготовку з-за кордону антибільшовицького повстання. На пошуки організаторів були спрямовані значні сили ДПУ. Проте й ДПУ збивало з пантелику те, що релігійна громада с. Чанькова "відправила в 12 сіл на захід 12 тарілок з хлібом, а ті села повинні були передавати кожне в наступні села і так далі"⁵⁰.

Поступово влада почала втрачати терпіння щодо чудес і оновлень. Так, в с. Женишківці Воньковецького району на початку листопада зібралася з цього приводу понад 2000 осіб і "без відому місцевої влади організували релігійну ходу з хрестами та іконами". Члени релігійної громади, які побували в Калинівці, заявляли, що бачили "живу Божу Матір", і вели "агітацію на користь "чудес". Влада спробувала заарештувати агітаторів-ініціаторів ходи, але "натовп накинувся на них і не допустив арешту"⁵¹.

Зміну позиції радянської влади чітко демонструє засідання бюро Подільського губкому 15 листопада. В ухваленій постанові висловлювалася тривога масштабом релігійного руху, який охопив майже всю губернію та нараховує десятки тисяч паломників, притягує населення інших губерній і "перетворюється і набуває яскраво вираженого політичного характеру з оформленими монархічними погромними гаслами "співи Боже царя храни", за віру проти

комуністів, проти євреїв-комуністів, які прагнуть зламати християнську віру”. Підкреслювалося, що політичні гасла виводяться з економічних вимог, “як от: про низькі ціни на продукти сільського господарства і високі на продукти міста”. З цього робився висновок, що “релігійний рух ідейно охоплюється і в значній мірі вже охопився контр-революційними монархічними та іншими організаціями, які намагаються використати його для пропаганди своїх ідей та агітації проти комуністів, Радянської влади та задач, які вона проводить”. Результатами цієї пропаганди, на думку губкому, були “деморалізація низового радянського апарату (сільради), вповільнення темпів виконання задач (податкових), занепад культурно-просвітницької роботи на селі (закриття клубів і сільбудинків), політичне позавлення в церковних радах (вимога вивчення в школах закону божого)”. Вирішальним аргументом для ухвалення остаточного рішення називалося невдоволення селян фактами витоптування посівів паломниками. Після цього робився остаточний висновок: “вважати даний рух як політичний контр-революційний монархічний”, тобто ворожий. Відтак ставилося завдання щодо ліквідації релігійного руху. Для цього бюро запропонувало губвідділу ДПУ посилити секретними співробітниками райони, в яких нагромаджуються паломники з метою виявити їхніх організаторів, упродовжити своїх агентів до релігійних рад. Губвиконком і окрвиконками повинні були запровадити видачу дозволів на переміщення паломників і жорстко слідкувати за їхнім дотриманням. Партійні організації губернії повинні були активізувати роботу в комнезамах і сільрадах з метою мобілізації спільних зусиль в боротьбі проти церковних рад і куркулів як їхньої опори⁵².

Отримавши зазначене рішення губкому, на місцях узялися активно його втілювати. Так, начальник Кам’янецького окружного прикордонного відділення ДПУ Долинський у доповідній записці першому з’їзду рад Кам’янецької округи (23–26 листопада 1923 р.) зазначав: “Реакційне духовенство України, відчуваючи наближення краху церкви, який може сильно відбитися на їх особистому благополуччі, вирішило шляхом використання релігійний забобних мас, підтримати свій авторитет і цим самим втримати за собою віруючих, серед яких почалось помітне коливання в бік церковного оновленського руху. Єдиним засобом для цього їм могли стати тільки надприродні явища, у вигляді всілякого оновлення образів і тому подібних “чудес”⁵³.

Усіляко підкреслювалося, що найактивнішу участь у релігійному русі брало “куркульство, чорне духовенство (чернецтво), будучи в цих випадках найближчими помічниками Реакційного Духовенства, наполегливо затьмарювали умі мас, використовуючи найбільш фанатичну частину їх, оббирали віруючих, які давали цим “лжевинахідникам чудес” золото, продукти та ін. цінності”⁵⁴.

Після ідеологічної підготовки влада перейшла до рішучих дій. У листопаді хрест в Калинівці вночі зрізали, криницю біля нього засипали, місце зрівняли з полем, а багатьох активістів заарештували⁵⁵.

Останнім великим осередком релігійного руху залишалася Йосафатова (Йосафатова, Сафатова) долина біля с.Голинки Шаргородського району Моги-

лівської округи (тепер Вінницької області). В ній ще в період жнив 1923 р. пастухам явилася Матір Божа з немовлям й наказала славити Христа і ставити хрести. В той же день під керівництвом священника мешканці села поставили перший дубовий хрест. Невдовзі хрести поставили жителі сусідніх сіл⁵⁶. Поступово число паломників у долину почало збільшуватися, а з ліквідацією хреста в Калинівці стало масовим. Селяни йшли “від самої прикордонної смуги та навіть з-за кордону. Хрести в часи непогоди селянами носилися пішки приблизно верст за 200 від Сафатової долини, причому більша кількість селян навіть без чобіт з голими головами на плечах несе хрести, причім характерно відмітити, що ідуть не тому, що не мають чобіт, а з другою метою”⁵⁷. До грудня в долині було встановлено біля 15 тисяч хрестів. Проти паломників застосовувалися “недоступні прийоми боротьби, обстріли комсомольцями, відбирання хрестів, арешти”. Затим у грудні долина була заблокована кінною міліцією, а хрести зрізані на дрова⁵⁸.

Оскільки весною 1924 р. були нові спроби паломництва, то з метою остаточно залякати віруючих і показати свою силу влада організувала в 1924–1925 роках показові судові процеси. На думку Н.Кузьмінець і О.Зінченка, “найбільшої популярності набули справи про Калинівське та Антонівське диво”. У справі про Калинівське диво до відповідальності було притягнуто 31 обвинуваченого, з яких 28 було звинувачено і засуджено. В справі про Антонівське диво – 15 осіб виправдано, 24 засуджено⁵⁹. Проте засудити до різних термінів ув’язнення владі було мало. Особливо витончено були покарані “фабриканти” чудес священники Бучко та Витвіцький. Спочатку їх засудили до року ув’язнення в ДОПР, а затим змусили просити помилування і вислали за межі Правобережної України⁶⁰.

Проаналізувавши вищевикладене, можна зробити висновок, що Калинівське диво, як і інші дива та оновлення ікон, що охопили Поділля в 1923 році, були проявами віри в Бога та невдоволення людей політикою радянської влади. Влада ж вбачала в будь-якому опозиційному русі контрреволюцію та намагалася ліквідувати його – спочатку демократичними методами, а з листопада 1923 р. – насильницькими.

Примітки:

1. Демченко, В. Калинівське чудо – кровоточиве розп’яття / В. Демченко [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://arhiv.orthodoxy.org.ua/ru/nevydumannye_istorii/2008/07/18/17443.html.

2. Драган, О. Калинівське диво / О. Драган [Електронний ресурс] – Режим доступу: / <http://h.ua/story/313845/>.

3. Мельничук І. П. Становище релігійних громад на Поділлі в 20-х рр. ХХ ст. (на матеріалах ДАВО) / І. П. Мельничук // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-теоретичної конференції “Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне”. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця, 2008. – С. 310-314.

4. Ніколіна, І. І. Антирелігійна політика радянської влади в загальноосвітній школі

УСРР у 20-х на початку 30-х рр. XX ст. / І. І. Ніколіна // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-теоретичної конференції “Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне”. – С. 115-118.

5. Місінкевич, Л. Л. Політика державного войовничого атеїзму 1920-1930-х рр. та її наслідки / Л. Л. Місінкевич // Регіональний вимір міжконфесійних і державно-церковних відносин. Збірник наукових праць Всеукраїнської наукової конференції (м. Хмельницький, 25 листопада 2010 року); за наук. ред. проф. Л. Виговського, А. Колодного та Л. Філіпович. – Хмельницький, 2011. – С. 39-50.

6. Кузьмінець, Н. П. Становлення радянської судової системи на Поділлі на початку 1920-х рр. / Н. П. Кузьмінець, О. В. Зінченко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 13. Серія: історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. С. Григорчука. – Вінниця, 2009. – С. 142-145.

7. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф. Р-337, оп. 1, спр. 4, арк. 248.

8. ДАХМО, ф.П.3, оп. 1, спр. 44, арк. 35 зв.

9. ДАХМО. – ф.Р-337, оп. 1, спр. 70, арк. 41 зв.

10. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф.Р-925, оп. 1, спр. 130, арк. 230.

11. ДАХМО, ф.Р-337, оп. 1, спр. 71, арк. 167.

12. Там само, спр. 4, арк. 2 зв.

13. Демченко В. Калинівське чудо...; Драган О. Калинівське диво...; ДАХМО, ф.Р-3, оп. 1, спр. 45, арк. 2.

14. ДАВО, ф.Р-925, оп. 1, спр. 204, арк. 52.

15. ДАХМО, ф.Р-3, оп. 1, спр. 7, арк. 89.

16. ДАХМО, ф.Р-337, оп. 1, спр. 4, арк. 249 зв.

17. ДАВО, ф.Р-925, оп. 1, спр. 204, арк. 52.

18. Там само.

19. Демченко В. Калинівське чудо...; Драган О. Калинівське диво...

20. ДАВО, ф.Р-925, оп. 1, спр. 204, арк. 52; Демченко В. Калинівське чудо...; Драган О. Калинівське диво...

21. ДАХМО, ф.Р-3, оп. 1, спр. 7, арк. 90.

22. Там само, спр. 26, арк. 130.

23. Там само, спр. 5, арк. 70.

24. Там само, спр. 23, арк. 29; спр. 5, арк. 49.

25. Там само, спр. 5, арк. 4-5.

26. Там само, арк. 49-50.

27. ДАХМО, ф.Р-337, оп. 1, спр. 4, арк. 2 зв.

28. ДАХМО, ф.Р-3, оп. 1, спр. 23, арк. 78.

29. Там само.

30. ДАХМО, ф.Р-3, оп. 1, спр. 8, арк. 23.

31. Там само, спр. 5, арк. 78-79.

32. Там само, спр. 23, арк. 204.

33. ДАХМО, ф.Р-337, оп. 1, спр. 4, арк. 249 зв..

34. ДАХМО, ф.Р-3, оп. 1, спр. 7, арк. 30.

35. Там само, спр. 6, арк. 69.
36. ДАХМО, ф.Р-337, оп. 1, спр. 10, арк. 467-468; спр. 115, арк. 216 зв.
37. ДАХМО, ф.Р-3, оп. 1, спр. 45, арк. 2.
38. ДАХМО, ф.Р-337, оп. 1, спр. 10, арк. 468.
39. ДАХМО, ф.Р-3, оп. 1, спр. 45, арк. 2.
40. Там само, спр. 10, арк. 66.
41. ДАХМО, ф.Р-337, оп. 1, спр. 10, арк. 468.
42. Там само.
43. ДАХМО, ф.Р-3, оп. 1, спр. 45, арк. 2.
44. ДАХМО, ф.Р-337, оп. 1, спр. 10, арк. 467.
45. Там само, арк. 468-469.
46. Там само, арк. 469.
47. Там само; спр. 115, арк. 216 зв.; ф.Р-3, оп. 1, спр. 45, арк. 2.
48. ДАХМО, ф.Р-337, оп. 1, спр. 10, арк. 469-470.
49. Там само, арк. 470.
50. Там само.
51. ДАХМО, ф.Р-3, оп. 1, спр. 6, арк. 56.
52. Там само, спр. 7, арк. 50-51.
53. ДАХМО, ф.Р-337, оп. 1, спр. 10, арк. 467.
54. Там само.
55. Демченко В. Калинівське чудо...
56. История Иосафатовой долины. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/jurnal/569.htm>.
57. ДАХМО, ф.Р-3, оп. 1, спр. 43, арк. 19; спр. 10, арк. 94.
58. ДАХМО, ф.Р-301, оп. 1, спр. 4, арк. 6; История Иосафатовой долины...
59. Кузьмінець, Н. П. Становлення радянської судової системи на Поділлі на початку 1920-х рр. / Н. П. Кузьмінець, О. В. Зінченко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 13. Серія: історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2009. – С. 144.
60. Там само; ДАВО, ф.Р-925, оп. 1, спр. 159, арк. 22-23.

Summary

The article describes miracles and icon self-restoration on Podillia in 1923, perception thereof and actions of the authorities aimed at their discreditation.

Key words: miracle, self-restoration, icon, authorities, commissions

Одержано 14 квітня 2013 р.

УДК 787(477.49)

І.Г.Маринін

Народно-інструментальне мистецтво і характеристика музичних народних інструментів Південно-Західного Поділля (на прикладі ансамблю троїстих музик Олексія Беца)

У статті досліджується специфіка побутування традиції троїстих музик у Південно-Західному Поділлі, інструментальний склад ансамблю, класифікацію, будову, форму, техніко-виконавські та функціональні можливості народних інструментів на прикладі подільського ансамблю народної музики Олексія Беца.

Ключові слова: Олексій Бец, ансамбль троїстих музик, народні музичні інструменти, класифікація народних інструментів.

Народно-інструментальна культура Південно-Західного Поділля як сукупність духовних (народно-інструментальна музика) та матеріальних (музичний інструментарій) цінностей передбачає цілісний та системний підхід до її осмислення. Тому інтерес до вивчення народного інструментарію ансамблю троїстих музик “Подільські акварелі”, як одного із головних компонентів музичної народно-інструментальної культури, має об’єктивний характер, оскільки аналіз музикознавчих, джерелознавчих і фактичних матеріалів показав, що нечисельні наукові праці з етномузикознавства, відсутність цілісних записів про музичний інструментарій і нотацій регіональної традиційної народно-інструментальної музики, з одного боку, та брак дослідників-інструментознавців, з іншого, звужують уяву про культурно-мистецькі процеси та їх взаємовпливи, які відбувалися в певних географічно-територіальних ареалах поширення, зокрема у Південно-Західному Поділлі. Мистецько-творчі процеси подібних регіональних творчих колективів, які характеризуються наближенням до місцевих традицій і тісно зв’язані з їх народним мелосом, традиціями, дещо залишаються відстороненими від системного вивчення і, як правило, мало привертають увагу дослідників. Однак наш практичний досвід свідчить, що інтерес до традиційного народно-інструментального мистецтва нині помітно виріс і це не випадково, адже народно-інструментальна творчість в Україні має давні традиції і за рівнем виконавства суттєво наблизилась до професійного мистецтва.

Саме тому народно-інструментальне виконавство загалом, а також музичні інструменти ансамблю троїстих музик “Подільські акварелі” Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту, зокрема, як “...основне (нерідко й єдине) джерело інформації про народну музику минулих часів...”¹, можуть слугувати об’єктом серйозного наукового дослідження, мета якого: виявити характер побутування ансамблю; з’ясувати тип інструментального ансамблю; встановити класифікацію народних інструментів; визначити виконавсько-технічні характеристики та функціональні можливості народних інструментів, що використовуються в ансамблі троїстих музик.

Відомий музикознавець, органолог І.Мацієвський зазначає, що "...дослідження музичного інструментарію є один із шляхів пізнання особливостей народної музичної культури та її історії"². Його ретельне вивчення в контексті культурно-мистецької спадщини стане "...основою для кореляції та перевірки даних усіх інших матеріалів і, тим більше, найповноціннішим джерелом для ґрунтовної інформації про народну інструментальну музику в усьому комплексі її складових..."³.

Українські народні музичні інструменти мають безпосереднє відношення до духовної культури, "...до того ж є одночасно феноменом матеріальної культури. Матеріал, з якого він виготовляється, конструкція, форма, спосіб зберігання тісно пов'язані з традиціями матеріального виробництва. Вивчення їх – складова частина органологічного дослідження"⁴. Їхні конструктивні особливості, виконавські можливості повною мірою відображають основні закономірності розвитку музичної культури, а також естетичні досягнення у зазначеному регіоні, виявлені в процесі еволюційного розвитку. Музичні інструменти, а також їхні художні зображення в історичних пам'ятках національної музичної культури є цілком надійним, а часто і єдиним вірогідним та правдивим джерелом свідчень про музичну культуру нашого народу.

Вивчення музичного інструментарію ансамблю трійстих музик Олексія Беца з Південно-Західного Поділля ґрунтується на сучасних методах дослідження музичних інструментів, які детально опрацьовані та систематизовані відомим інструментознавцем І.Мацієвським у праці "Ігри й співголосся. Контонія" (2002 р.)⁵:

- **історико-морфологічний метод** (Г.Беккер, К.Вертков, І.Мачак, П.Чистальов) ґрунтується на вивченні музичного інструменту, його конструкції, матеріалу, способу виготовлення, акустико-технічних параметрів, характеру функціонування та історичного розвитку його форми, конструкції і практики застосування);

- **музично-стилістичний метод** (Г.Благодатов, К.Квітка, А.Хибінський) передбачає вивчення строю інструментів, їхнього звукоряду та діапазону, ритмо-динамічних та технічних можливостей інструменту, особливостей виконавства не в лабораторних умовах, а в системі його реального функціонування);

- **структурно-типологічний метод** (О.Ельшек, Г.Моек, Е.Штокман) реалізується у вивченні музичного інструменту як феномена матеріальної і духовної культури.

- **системно-етнофонічний метод** (поєднання історико-морфологічного, музично-стилістичного та структурно-типологічного методів в органічній зв'язку з науковою концепцією та дослідженнями відомого вченого-фольклориста К.Квітки. За його концепцією "...музичний інструмент є елементом єдиної системи народного художнього побуту і культури, а також носієм звукового мислення народу"⁶. К.Квітка вводить поняття "етнофонія", як "...науку про народну звукотворчість, народне звукове мистецтво"⁷).

Розробка методики етнофонічного (народновиконавського аналізу) розпочата в українському етноінструментознавстві у працях М.Лисенка, Ф.Колесси, К.Квітки й продовжена В.Гошовським, С.Грицою, І.Мацієвським, Б.Яремком.

Системно-етнофонічні (Ф.Колесса, М.Лисенко, І.Мацієвський, Г.Хоткевич), етнофонічні (В.Гошовський, С.Грица, Є.Єфремов), етноорганіфонічні (І.Мацієвський, М.Хай, Б.Яремко та ін.) дослідження народно-виконавських процесів в українському фольклорі створили необхідну базу для нового розуміння їх сутності і природи та прямого, структурологічно незаформалізованого їх тлумачення.

Отже, ми можемо констатувати, що класифікація народних інструментів ансамблю народної музики Олексія Беца опирається на концепції засновників вітчизняного етноінструментознавства (А.Гуменюк, М.Грінченко, Ф.Колесса, В.Комаренко, К.Квітка, М.Лисенко, Г.Хоткевич, В.Шухевич) зарубіжних вчених (Ф.Геварт, Е.Горнбостель, К.Закс, О.Фамінцин), а також на теоретичні положення дослідників сучасного інструментознавства (Б.Водяний, Л.Кушлик, І.Мацієвський, Л.Сабан, М.Хай, Л.Черкаський, І.Шрамко, Б.Яремко) та вчених-етномузикологів, що етноінструментознавчою проблематикою займалися опосередковано (С.Грица, А.Іваницький).

Найголовніше наше завдання полягає у виявленні в інструментах, в їх конструкції, строї, способі виконавства певних характерних ознак, що відбивають специфіку народно-інструментальної культури, побуту, історії Південно-Західного Поділля.

Перед нами постало широке коло джерел: народні інструменти ансамблю, що збереглися; письмові джерела: друковані і рукописні – газети, журнали, історична література подільського краю, нотні видання; фото- та кіноматеріали, фонд музею Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, архіви, записи радіо та телебачення.

За критеріями А.Гуменюка, М.Грінченка, К.Квітки, М.Лисенка, М.Хая, Г.Хоткевича, В.Шухевича, Ф.Геварта, Е.Горнбостеля і К.Закса музичні інструменти подільського ансамблю троїстих музик Олексія Беца за систематикою варто розрізняти за такими групами:

- **народні ідіофони** (самозвучні): тарілки барабана, тарілка козобаса, трикутник, американська дрімба, трещітка;
- **народні мембранофони** (мембранні): бубон (тамбурин, решітка), барабан (бухало), бугай (бербениця);
- **народні хордофони** (струнні): скрипка, цимбали, кобза-ритм, кобза-тенор (ладкова), козобас ("бий-коза"), скрипковий контрабас;
- **народні аерофони** (духові): сопілка, баян.

Як видно із зазначеної класифікації, першоосновою колективу є типовий подільський ансамбль троїстих музик (скрипка, цимбали, бубон), до якого додаються, сопілка, баян, кобза акомпануюча, скрипковий контрабас, козобас, американська дрімба, бугай, трещітка. Дослідження інструментального

складу ансамблю народної музики дає підставу стверджувати про взаємопроникнення різних виконавських традицій, а саме: автентичного інструментального ансамблевого виконавства Південно-Західного Поділля, традицій класичного струнно-смичкового камерного ансамблю (скрипка, скриpkовий контрабас), інструментів іншоетнічного походження (цимбали, баян), а також типових для традиційного побутування музичних інструментів досліджуваної території (сопілка, козобас, бугай, бубон, барабан, кобза-ритм).

За інструментальним складом народно-інструментальний ансамбль “Подільські акварелі” – неоднорідний, оскільки об’єднує різні не лише за тембром, але й за специфікою звуковидобування інструменти: баян і цимбали; сопілка і скрипка; скриpkовий контрабас і кобза-ритм; бугай і дрімба тощо. За тембровою ознакою названі інструменти поділяються:

- **темброво-споріднені** (баян і сопілка; скрипка і скриpkовий контрабас; кобза-ритм і кобза-тенор, козобас і скриpkовий контрабас);

- **темброво-відмінні** (баян і цимбали; скрипка і сопілка; бубон і бугай; дрімба і кобза-ритм (акомпануюча).

Для відтворення й популяризації інструментально-фольклорних композицій керівник трієстих музик Олексій Бец ввів до їх складу такі традиційні народні музичні інструменти: цимбали, сопілку, дрімбу з американського міста Рочестер штату Нью-Йорк (США), козобас (“бий-коза”), бугая (бербелицю), бухало і трещітку. Однак у складі творчого інструментального колективу є також професійні інструменти – баян, скрипка, що свідчить про взаємозв’язок традицій академічного (професійного) й автентичного (традиційного) мистецтва.

Використання традиційного та академічного інструментарію ансамблем трієстих музик “Подільські акварелі” дає підставу стверджувати про взаємозв’язок, взаємовплив й взаємопроникнення автентичного та професійного народно-інструментального мистецтва, що є одним із головних чинників народно-професійного синтезу.

Зупинимося на різних групах інструментів.

НАРОДНІ ХОРДОФОНИ (СТРУННІ)

Фрикційні – це народні музичні інструменти, у яких звук видобувається тертям якогось тіла або смичка об струну. До них ми відносимо скрипку, контрабас, козобас (“бий-коза”), бугай.

Скрипка – це “...струнний смичковий (фрикційний), найвищий за теситурою інструмент зі скриpkової родини смичкових. Походження скрипки точно не з’ясовано, хоча відомо, що в XIV ст. на теренах Білорусі, Польщі, України існували смичкові інструменти (“скрипица”, “скрипіль”), які мали ознаки скрипки. Класичний тип скрипки склався в XV–XVI ст. одночасно в Італії та Франції”⁸.

Тисячі майстрів світу відвойовували у природи секрети конструкції скриpkових дек, тасмниці деревини, лакового покриття. Наприкінці XV – на початку XVI ст. італієць Г.Бертолотті сконструював перші скрипки, а невдовзі мистецтво

їхнього виготовлення поширилося по всій Європі: скрипки почали робити в Тіролі, у Відні, Саксонії та Англії. Але найкращими скрипками славилася Італія, зокрема, два міста на північному сході країни: Бреція та Кремона. Ці дві школи протягом двохсот років дали світові декілька видатних скрипкових майстрів. Зокрема, видатні майстри кремонської школи А.Амаді, Дж.Гварнері та А.Страдіварі за своє життя створили неперевершені скрипкові інструменти. Головна їхня цінність – неповторний, чарівний звук, який ці інструменти пронесли крізь століття. За своїм звучанням вони і сьогодні вважаються неперевершеними. На інструментах цих майстрів і досі грають видатні музиканти світу. Існує припущення, що на одній із скрипок Джузеппе Гварнері грав видатний скрипач-віртуоз Ніколо Паганіні, який максимально розширив виконавські можливості цього інструмента. Він увів ряд прийомів гри на скрипці, які до нього взагалі не існували: гра подвійними акордами, *pizzicato*, флажолетами. Його улюбленим прийомом була гра на одній струні “Соль”, а коли в нього під час концерту рвалися струни, він дограв на тих, які залишалися.

В Україні скрипка відома з кінця XVI ст. Під час гри інструмент тоді тримали на рівні грудей або біля лівого плеча. Спочатку скрипка використовувалась як акомпанемент до співу, і лише згодом, завдяки своїм неперевершеним художньо-виражальним можливостям, все частіше почала з’являтися в інструментальній музиці. Зокрема, розвиток і подальший розквіт трістих музик у XIX–XX ст., як зазначає дослідник традиційної інструментальної музики І.Мацієвський, “...спричинила поява в ансамблі струнних інструментів, насамперед скрипки, як головного інструменту, що визначає трісту музику як тип за інструментарієм”⁹. Без скрипки не обходилося жодне свято, жодна урочиста подія. Її звучання було близьким наспівному, мелодійному характеру української народної музики. З цього моменту активізувалося професійне начало у традиційній музиці.

Сучасна скрипка нотується в скрипковому ключі, має чотири струни, які вистроєні по квінтах:

1-ша струна
2-га струна
3-тя струна
4-та струна

- 1 – *мі* другої октави;
- 2 – *ля* першої октави;
- 3 – *ре* першої октави;
- 4 – *соль* малої октави.

Діапазон скрипки: *соль* малої октави – *соль* четвертої.

Тембр у нижньому регістрі соковитий, густий, в середньому – м’який, ніжний, у верхньому – яскравий, блискучий, сріблястий.

Величезні технічні та художньо-виконавські можливості, які властиві скрипці (достатньо широка діапазонна шкала, здатність імітувати звучання різних тембрів, використання мелізматики для окраси музичного оформлення тощо), роблять її, насамперед “гармонійним”, провідним інструментом, що дає цьому інструменту своєрідне привілейоване становище в інструментальній ієрархії. Вона найрухливіший і найгнучкіший інструмент серед смичкових.

В ансамблевому виконавстві трістих музик використовувалися дві манери гри на скрипці. Якщо твір написаний в народному плані, то він виконувався у “народній манері”, а якщо в академічному, то відповідно скрипка звучить у загальноприйнятій класичній манері.

В ансамблі трістих музик скрипка виконує різноманітні гамоподібні й арпеджовані пасажі, гармонічні фігурації, мелізми. Завдячуючи багатим технічним можливостям, скрипка в ансамблі використовується для виконання сольних партій і технічного “навантаження”, гармонічних та ритмічних фігурацій, орнаментальних і контрапунктних ліній, підголоскових партій та акомпанементу.

Скрипковий контрабас в ансамблі забезпечує басовий фундамент. Звуки нотуються в басовому ключі і звучать на октаву нижче від написаного (транспонуючий інструмент):

1-ша струна
2-га струна
3-тя струна
4-та струна

Стрій скрипкового контрабаса:

- 1 – *соль* великої октави;
- 2 – *ре* великої октави;
- 3 – *ля* контроктави;
- 4 – *мі* великої октави.

Діапазон: *мі* контроктави – *соль* малої октави.

Довжина сучасного контрабаса разом із корпусом і грифом – 190 см.

На цьому інструменті звуки добувають смичком або щипком пальця по струні (*pizzicato*). Під час руху смичка струна вібрує і видає м’який наспівний звук. “Тембр контрабаса – густий і суворий у низькому регістрі, різкий і трохи хрипкий у верхньому – позбавлений різноманітності, властивої іншим смичковим”¹⁰.

Маючи широку мензуру, технічні можливості контрабаса обмежені. Основна функція контрабаса в ансамблі трістих музик передбачає виконання баса, партій самостійного значення, педальних звуків, органного та остинатного баса і сольної мелодичної лінії у нижньому регістрі.

Козобас (бийкоза) можна віднести як до групи струнно-смичкових (фрикційний), так і до смичково-ударних народних музичних інструментів. Най-

частіше він зустрічається в народних ансамблях західних областей України. В ансамблі козобас використовується як епізодичний інструмент.

Стрій козобаса:

- 1 – *ре* малої октави;
- 2 – *ля* великої октави;
- 3 – *мі* великої октави.

Діапазон: *мі* великої октави – *ре* першої октави.

В ансамблі козобас виконує функції баса, а також (епізодично) ударного інструмента. У нижній частині його дерев'яного грифу закріплений малий барабан, а у верхній – мідна тарілка. Через барабан натягуються три струни, які закріплюються на верхні кілки. Для видобування звуку струну щипають вказівним пальцем або водять по ній смичком. По тарілці і по барабану б'ють кінчиком смичка. На верхній частині інструмента закріплюється муляж голови кози (від чого й походить назва інструмента).

В ансамблі козобас використовується для виконання басового голосу в октаву з контрабасом, педальних звуків, мелодії у низькому регістрі, остинатного баса, органного пункту та ударно-ритмічних угруповань.

Бугай (бербениця) – фрикційний музичний інструмент, звук якого видобувається тертям (ковзанням) зволжених пальців обох рук по жмутові кінського волосся. Інструмент побутує в західних областях України, в Молдові, Угорщині та ін. країнах.

Його корпус нагадує конусоподібне барило. На вузьку частину натягнена шкіра, через центр якої проходить жмут кінського волосся, який закріплено у шкірі. Ковзаючи мокрими пальцями по жмутові волосся, можна видобути декілька різних за висотою звуків низької частоти основних функцій (T-S-D-T), схожих на ревіння бугая, різними ритмічними угрупованнями.

В ансамблі інструмент використовується як епізодичний інструмент.

СТРУННО-ЩИПКОВІ НАРОДНІ ІНСТРУМЕНТИ

Кобза-ритм (акомпануюча кобза) Своїм зовнішнім виглядом вона нагадує лютню, яка у XIV ст. була широко розповсюджена в Західній Європі.

В оркестрах народних інструментів можна зустріти сімейство кобз (прима, альт, тенор та бас), але в ансамблях троїстих музик використовується кобза-ритм (кобза-акомпануюча) з гітарним строем, в якій звуки нотуються октавою вище дійсного звучання (транспонуючий інструмент) та записуються у скрипковому ключі. Звук на ній видобувають за допомогою медіатора (плектра), брязканням та способом защипування однієї або декількох струн.

Стрій шестиструнної кобзи-ритм (акомпануючої):

- 1 – *мі* першої октави;
- 2 – *сі* малої октави;
- 3 – *соль* малої октави;
- 4 – *ре* малої октави;
- 5 – *ля* великої октави;
- 6 – *мі* великої октави.

Діапазон: *мі* великої октави – *ля* другої октави.

Найбільш характерним прийомом гри на такій кобзі є гра акордами. Для виконання в ансамблі партій акомпанементу цей інструмент має значні переваги перед традиційними кобзами. На акомпануючій кобзі виконуються усі види акордів в одночасному звучанні, а також у формі арпеджіато та інших видів гармонічної фігурації. Дуже часто вживається гітарний прийом: велике й мале барре, що означає натискання вказівним пальцем лівої руки на одному із ладів певної кількості струн. Епізодично, під час заповнення педальних гармонічних фонових звуків, проведення підголоскової кантилени, на інструменті використовується прийом гри тремоловання. У виконавській практиці використовуються, як правило, перших десять ладів інструмента. Для спрощення акордового запису виконавці використовують знакову систему у вигляді цифровок, що позбавляє від необхідності виписувати готові акорди, але при цьому роблять вказівки щодо ритмічного малюнку.

Своєрідним прийомом гри на акомпануючій кобзі є брязкання, яке використовується чергуванням рівномірних ударів вказівним пальцем правої руки виконавця по струнах. В ансамблі троїстих музик інструмент використовується для акордово-гармонічного фону, виконання функції акомпанементу, дублювання оркестрових партій, які проходять в інших інструментах, підтримки основної мелодичної лінії у нижньому та середньому регістрах.

Отже, завдяки своїм технічним та художнім можливостям ритмова кобза є провідним інструментом кобзової групи, в якій виконує акомпануючу функцію.

Кобза-тенор. Стрій інструмента – квінтовий. Кобза-тенор – інструмент транспонуєний (звучить на октаву нижче від написаного).

Стрій кобзи-тенор:

- 1 – *мі* першої октави;
- 2 – *ля* малої октави;
- 3 – *ре* малої октави;
- 4 – *соль* великої октави.

Діапазон інструмента: *соль* великої октави – *до* третьої октави.

Динамічна шкала сягає від *p* до *ff*.

За своєю мензурною величиною кобза-тенор удвічі більша від прими та майже наполовину за альтрово кобзу. Звучить тенор дуже м'яко, наспівно, внаслідок чого йому часто доручають гру основної мелодичної лінії та гармонічної фігурації. Крім виконання кантилени, на ньому чудово виконуються подвійні ноти, акордові сполучення, гармонічна педаль, піщікато. У ниж-

ньому регістрі тембр густий, глибокий, в середньому – матовий, компактний, у верхньому – м'який.

За своїм характером звучання 2-а, 3-я та 4-а струни – однотемброві. Для кобзи-тенора притаманна гра в позиціях, подвійними нотами й акордами та різного виду арпеджіо. В ансамблі троїстих музик кобза-тенор використовується для виконання сольних партій та контрапункту, виконання акомпанементу, дублювання мелодії у нижньому регістрі та проведення підголосків у середньому регістрі.

СТРУННО-УДАРНІ НАРОДНІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

Цимбали – струнно-ударний музичний інструмент, у якого основний принцип звуковидобування – удар по струнці паличками. Інструмент набув поширення в Білорусі, Молдові, Румунії, Угорщині, Україні та ін. країнах. “Греки, наприклад, у своєму побуті використовували музичний інструмент, який мав назву “кимвал”, римляни – “цимбаліум”, але це були інструменти не струнні, а ударні. З часом назву “цимбаліум” перенесли на інший струнно-ударний інструмент – псалтеріум, який також уже давно був відомим в Європі. Звук на цьому інструменті видобували за допомогою тоненьких бамбукових паличок”¹¹.

У справі вдосконалення та реконструкції цимбал в Україні багато зробили відомі майстри В.Зуляк, О.Незовибатько, І.Скляр, С.Снігирьов. Ними була розроблена сім’я цимбалів (прима, альт, бас) та концертні цимбали. У наш час цимбали стали сольним та оркестровим інструментом, якому підвладна блискуча технічна досконалість та художня виразність.

Цимбали мають дерев’яний корпус трапецеєвидної форми з двома резонаторними отворами, над яким натягнуті струни. До того ж, для підсилення звучання струни групуються по три-п’ять, настроєних на одну ноту. Як правило, звук видобувається ударом паличок по струнах. Поодинокими ударами по струнах цимбаліст надає музиці яскравого ритмічного малюнку, а частими перемінними ударами обох паличок (тремоло) відтворюється безперервна м’яка, лірична, а часом і драматична мелодія. Чудово звучить тремоло на двох струнах одночасно, що забезпечує успішну гру подвійних нот. Цимбалісти-віртуози нерідко поєднують у своїй грі не лише удари паличок по струнах, а й щипки пальцями. У професійній народно-інструментальній музиці використовують концертні цимбали, що стоять на ніжках. У них великий діапазон звуків і різноманітні засоби виразності.

В ансамблі троїстих музик Олексія Беца використовувалися середні цимбали з угорським строем.

Діапазон цимбалів охоплює більше чотирьох октав – від *соль* великої октави до *до* третьої октави. Стрій інструмента – хроматичний. Основні виконавські штрихи: легато, нон легато (деташе), стакато. Основні прийоми гри: удар, тремоло, піцікато, флажолет, гра подвійними нотами. На них зручно грати арпеджовані акорди, мелізми, хроматизми, віртуозні пасажі. Динамічна шкала цимбалів велика: від *p* до *ff*.

За силою звучання, за своєю багатого музичною палітрою, технічними та художньо-виражальними можливостями цимбали можуть змагатися з усіма інструментами ансамблю. Тому вони досить часто використовуються як сольний інструмент. Але головне призначення цимбалів – акомпанемент, котрий являє собою гру гармонічних послідовностей певними ритмічними угрупованнями, які залежать від метра, темпу, характеру та жанрової належності виконуваної музики. Інколи партію акомпанементу прописують у вигляді цифровок, вказуючи при цьому ритмічний малюнок та характерні ходи баса. Оркестрові партії для цимбалів, у зв'язку з їх широким ігровим діапазоном, записуються на двох нотних станах: одна в скрипковому, а інша – в басовому ключах:

тощо), але має різну назву. У чехів вона побутує під назвою “сопеліна”, у поляків – “фуярка”, у росіян – “сопель”, “свиріль”, у білорусів – “дудка” тощо.

За принципом звуковидобування сопілка відноситься до **лабіальних** (*labium* (лат.) – *зуби*) духових народних інструментів. У процесі еволюційного розвитку українська сопілка пройшла значний шлях конструктивних видозмін: від простого діатонічного інструмента до сучасних вдосконалених хроматичних екземплярів. Над удосконаленням форми, конструкцій оркестрових різновидів сопілок працювали майстри-конструктори Є.Бобровников, Б.Г.Улашевський, Д.Демінчук, В.Зуляк, Н.Матвеев, І.Скляр, П.Цинкалов, О.Шльончик та інші. Вони першими зробили спробу обґрунтування на основі законів акустики різні розміри сопілок (довжину, діаметр та місце свердління отворів). На той час більшість майстрів виготовляли сопілки емпіричним шляхом, вибираючи з великої кількості інструментів ті, які найбільше відповідали вимогам строю. Багато з них вирішували одну проблему, а саме: усталення звукоряду сопілки й створення нових її типів.

В ансамблі троїстих музик Олексія Беца використовувалася хроматична сопілка з десятьма отворами конструкції майстра Д.Демінчука, де хроматичний звукоряд легко добувається за рахунок комбінації закривання і відкривання отворів. Більші отвори змінюють висоту звуку на тон, а менші – на півтон.

Сопілка – транспонуючий інструмент (звучить на октаву вище від написаного).

Написано

Звучить

Діапазон сопілки становить дві з половиною октави: **до** першої октави – **ре** третьої октави. Динамічна шкала інструмента залежить від регістру звучання. В нижньому регістрі вона звучить тихо (*p*), не виразно. В середньому її звучання світле, насичене (*mf*), у верхньому – голосне, пронизливе (*f*).

Сопілка – віртуозний, рухливий інструмент, який виконує складні сольні та підголоскові партії. В ансамблі троїстих музик він відтворює орнаментику (мелізматичні прикраси) – форшлаги, трелі, морденти, групетто, а також подвійне стакато.

Баян – клавішно-пневматичний інструмент з повним розташуванням хроматичної гами за характерною віссю нахилу по косих лініях кнопок на трьох

і більше вертикальних рядах клавішах правого або лівого мануалу. Корпус складається із двох частин, між якими розташовано повітряний резервуар – міх.

1822 року у Берліні Фрідріх Бушман сконструював першу ручну гармоніку. Через сім десятиліть баварський майстер К.Мірвальд сконструював ручну хроматичну гармоніку, яку дослідники вважають прототипом сучасного баяна. Музичний інструмент мав три ряди клавішів на правій клавіатурі з повною хроматичною послідовністю по косих рядах. Але головна цінність конструкції полягає в тому, що автор передбачив послідовність найзручнішого розташування хроматичної гами правої клавіатури. Басова клавіатура автором була вдосконалена й розміщена на трьох рядах. На першому ряду були розташовані 12 басових клавіш, на другому – клавіші мажорних акордів і на третьому – мінорні трізвуки.

Майже одночасно в багатьох країнах Європи гармоніка удосконалюється в плані її хроматизації, оптимізації структури клавіатур, пошуку нових тембродинамічних характеристик.

Швидке поширення баяна в усьому світі не відповідає існуючим стереотипам сприймання цього інструмента як суто російського. “Діяльність відомого українського майстра К.Міщенко, котрий з кінця 80-х років XIX ст. почав виготовляти гармоніки за німецькими зразками, сприяла популярності діатонічних, а згодом і хроматичних видів гармоніки в Україні. У 1903–1905 роках, раніше, ніж це відбулося в Росії (1907 р.), він зробив хроматичну гармоніку за системою К.Мірвальда (сучасна конструкція “готового” баяна). К.Міщенко першим розпочав експериментаторську діяльність, спрямовану на покращення тембро-акустичних характеристик хроматичної гармоніки і сконструював так звану “ламану” деку”¹³. Цей винахід з величезним успіхом використовується в сучасних конструкціях вітчизняних майстрів, а також в баянах і акордеонах іноземного виробництва найвідоміших фірм: “Weltmeister”, “Scandalli”, “Menghini”, “Юпітер”, “Левша”, “Апасіоната” тощо.

Сьогодні мистецтво баяністів-акордеоністів є невід’ємною частиною української національної культури.

В ансамблі троїстих музик використовувався тультський “Концертний” баян (Росія).

Діапазон баяна: *мі великої – сі-бемоль* четвертої октави.

Основна функція баяна в ансамблі троїстих музик передбачає виконання сольних партій, гомофонно-гармонічного заповнення, гармонічно-ритмічних угруповань, арпеджованно-гармонічних варіаційних та ритмічних утворень, підголоскових партій, педальних звуків, технічного навантаження та імітація оркестрових голосів та контрапункту.

Широкі та необмежені технічні можливості інструмента якісно впливають на художньо-виконавський рівень ансамблю троїстих музик. На відміну від інших музичних інструментів, що їх використовують в ансамблі троїстих музик, баян за віком – наймолодший.

НАРОДНІ МЕМБРАНОФОНИ (МЕМБРАННІ) УДАРНІ НАРОДНІ ІНСТРУМЕНТИ

В оркестровій партитурі ноти для ударних інструментів з невизначеною висотою звука записуються на одній лінії (нитці), без ключів і без знаків альтерації. Інколи два таких інструменти можуть нотуватися на одній нитці одночасно, але штилі обов'язково мають бути направлені в різні боки.

Бубон (решето, тамбурін) – ударний музичний інструмент ансамблю троїстих музик. У західних областях України він отримав назву “решето”, а в професійних колективах – тамбурін. Бубон складається з дерев'яного обруча, який з одного боку, обтягують шкірою, а з іншого, – підвішують дзвіночки. В обручі є спеціальні вирізи, куди вмонтовано маленькі парні металеві тарілочки. Для зручності гри на обручі роблять отвір для великого пальця.

Грають на бубні стоячи, струшуючи його або вдаряючи рукою чи пальцями по перетинці. Інколи на бубні грають спеціальною паличкою (калатальцем). Це значно розширює його технічні й темброві можливості. Тембр і сила звука залежить від місця і сили удару. В момент удару пальці і долоня виконавця мають бути пружними, а зап'ястя – вільним.

Для отримання тремоло необхідно стрімке струшування бубна. Ефектна трель виникає внаслідок проведення вогким пальцем правої руки по шкіряній мембрані.

В оркестрі бубон та інші ударні інструменти з невизначеною висотою звука виконують, як правило, ритмічну функцію, а в п'єсах танцювального та жартівливого характеру надають музиці колоритних барв, підкреслюючи динамічні наростання. В партитурі партія бубна записується на окремій лінійці: ноти зі штилями вниз означають удари калатальцем по мембрані, штилями вверх – удари по обручу інструмента.

Барабан (бухало) – це дерев'яний або металевий циліндр (90 см) з тарілкою, обтягнутий з двох боків шкірою. Під час гри на ньому виконавець б'є калатальцем по шкірі, а по верхній тарілці – металевим прутиком, або такою ж тарілкою, лише менших розмірів. Це дозволяє йому вибивати основний ритм калатальцем, а на тарілці грати різноманітні ритмічні малюнки, прикрашаючи їх несподіваними акцентами. Для зручності гри до бухала прикріплюють ремінь, який закидають за ліве плече. У такому положенні виконавець під час гри може рухатись і навіть у деяких характерних музичних епізодах пританцьовувати. Основний прийом гри – удар.

Оркестрова партія барабана записується на одній лінійці.

В ансамблі бухало використовується для підкреслення ритму, підтримки басової партії і динамічного наростання у кульмінаціях музичного твору.

Динамічний діапазон: від *p* до *ff*.

ІДІОФОНИ (САМОЗВУЧНІ)

Трикутник – ударний музичний інструмент у вигляді сталевого прута, що зігнутий у формі трикутника, довжина кожної сторони якого близько 20 см. Перші відомості про нього сягають у XV ст. Цей музичний інструмент, як

зазначає І.Барсова, використовували у своїх творах В.Моцарт (“Турецький марш”) та Л.Бетховен (“Африканські руїни”) та ін.¹⁴

Під час гри трикутник підвішують на стрічці, а стрічку тримають лівою рукою або закріплюють на спеціальну підставку із стійкою опорою. Для отримання звука виконавець металевою паличкою вдаряє по одній із сторін трикутника (найчастіше по горизонтальній). Тоненька паличка відтворює більш високий звук, а товстіша – більш низький. Щоб звук був коротким – його відразу ж гасять пальцями іншої руки. Звучить трикутник високим ніжним, дзвінким, сріблястим звуком.

Трикутник не має певної визначеної висоти, однак сприймається як інструмент високого звучання. На ньому виконують як прості, так і складні ритмічні послідовності. Тремоло досягається частими, але не сильними ударами по двох сторонах трикутника.

Трещітка (тріскачка) – шумовий народний інструмент, який складається із 14–20 тоненьких дубових, горіхових або кленових сухих дощечок, нанизаних на 2 ремінці. Кінці ремінців беруть в обидві руки (як гармошку) і різкими або плавними рухами притискають дощечки, які, вдаряючись одна до одної, видають сухий тріскучий звук.

У партитурі партія записується на одній лінійці у вигляді тремоло або трелі.

САМОЗВУЧНІ ЩИПКОВІ

Дримба (варган) – один з найдавніших музичних інструментів, відомий у багатьох країнах світу, відноситься до ударних музичних інструментів з певним тоном визначеної висоти (бурдон). Географічне поширення цього музичного інструмента є досить широким. Відоме побутування гуцульської, білоруської, румунської, молдовської, нанайської з Хабаровського краю, бурятської, киргизької (темір-комуз), британської, німецької, американської дримби тощо.

Дримба побутує під різними назвами, серед яких найбільш поширена “варган” (рот, уста). У Молдові та Білорусі варган відомий, як “дримба”. Натомість в Україні існує декілька варіантів його назви: “дримба”, “доромба”, “друмля”, “орган”, “варган”. В ансамблі троїстих музик “Подільські акварелі” використовувалася дримба з американського міста Рочестер штату Нью-Йорк (США).

Найбільш відомі два різновиди варгана: пластинчатий і підковоподібний. Пластинчатий варган – це вузька дерев’яна чи металева пластина грушо-подібної форми (довжина 12–15 см) з вирізаним у середині пластины язичком. Підковоподібні варгани виконують із металевого прута, в центрі якого закріплено тонкий металевий язичок із загнутим кінцем.

Граючи на металевій дримбі, виконавець утримує кінці інструмента між зубами, ледь їх торкаючись. Вказівним пальцем правої руки захищує загнутий кінець металевої пластины, від вібрації якої виникає слабкий, насичений обертонами, “...звук сталої висоти (бурдон). Ротова порожнина служить резонатором для регулювання висоти тонів виконуваної мелодії”¹⁵. Звук дримби досить тихий, вібруючий. Висота її звучання залежить від величини інструмента.

Основні виконавські штрихи: нон легато, легато. Діапазон простягається в межах однієї октави. Записується у скрипковому та басовому ключах за дійсним звучанням. Динамічна шкала дрімби обмежена.

Отже, експонати музичних інструментів етнографічного ансамблю народної музики “Подільські акварелі” свідчать про їх стрій, виконавсько-технічні характеристики та функціональні можливості, що сприяють комплексному вивченню народно-інструментальної традиції Південно-Західного Поділля і його музичного інструментарію, зокрема. Побутування народно-інструментального традиційного ансамблевого виконавства у поєднанні автентичного з сучасним професійно-академічним народним музичним інструментарієм забезпечують його органічне збереження у традиційному музичному побуті Південно-Західного Поділля.

Примітки:

1. Мацієвський, І. Ігри й співголосся. Контоніяція / І. Мацієвський. – Тернопіль: Астон, 2002. – С. 41.
2. Там само. – С. 43.
3. Там само. – С. 46.
4. Там само. – С. 38.
5. Марцинковський, С. Концертна практика: проблеми і розвиток / С. Марцинковський // Музика. – 1983. – № 6. – С. 19.
6. Мацієвський, І. Зазначена праця / І. Мацієвський. – С. 33-36.
7. Там само. – С. 35.
8. Чулаки, М. Інструменти симфонического оркестра / М. Чулаки. – М., 1956. – С. 188.
9. Мацієвський, І. Зазначена праця / І. Мацієвський. – С. 101.
10. Азархин, Р. М. Контрабас / Р. М. Азархин. – М.: Музыка, 1978. – С. 46.
11. Незовибатько, О. Українські цимбали / О. Незовибатько. – К., 1976. – С. 4.
12. Хоткевич, Г. Музичні інструменти українського народу / Г. Хоткевич. – Харків, 2002. – С. 175-268.
13. Іванов, Є. Академічне баянно-акордеонне мистецтво на Україні (історичний аспект). – Автореф. дис. ... канд. мист-ва / Є. Іванов. – К., 1995. – С. 5.
14. Барсова, І. Книга про оркестр / І. Барсова. – К.: Муз. Україна. – 1981. – С. 102.
15. Іванов, П. Оркестр українських народних інструментів / П. Іванов. – К., 1981. – С. 137.

Резюме

В статтє исследується специфика бытования традиции “троистых музыкантов” в Юго-Западном Подолье, инструментальный состав ансамбля, классификация, строение, форма, технико-исполнительские и функциональные возможности народных инструментов на примере подольского ансамбля народной музыки Алексея Беца.

Ключевые слова: А.Бец, ансамбль “троистых музыкантов”, народные музыкальные инструменты, классификация народных инструментов.

УДК 364.48(1-22):303:425

І.В.Рибак, І.А.Скворцова

Соціально-культурна та побутова інфраструктура подільського села на завершальному етапі радянського будівництва: проблеми та труднощі розвитку (60–80-ті роки ХХ ст.)

В статті проаналізовано розвиток соціальної інфраструктури подільського села у 60–80-ті роки ХХ ст. (житло, транспорт, зв'язок, який обслуговував особисті потреби сільських людей, заклади освіти, охорони здоров'я, торгівлі, побутового обслуговування, культури).

Ключові слова: соціальна інфраструктура, подільське село, школа, дошкільні заклади, лікарні, магазин, клуб, побутове обслуговування.

На сучасному етапі державного будівництва України одним із першочергових завдань є відродження села, творення його життєздатного економічного і соціального потенціалу. Це вимагає критичного осмислення практики і досвіду минулих років, зокрема соціальної історії села.

Об'єктом дослідження є соціально-побутова інфраструктура подільського села, під якою слід розуміти комплекс галузей народного господарства, що забезпечують життєдіяльність сільських людей, відтворення робочої сили і формування її якісного рівня. Сюди входить громадський транспорт, зв'язок, які обслуговують особисті побутові потреби людей, благоустрій сіл, як культурно-побутових осередків сільської місцевості, заклади освіти, охорони здоров'я, торгівлі, побутового обслуговування, культури [1, с. 6].

Завданням даної статті є комплексне вивчення соціально-побутової сфери подільського села. З цією метою добиралися та аналізувалися документи і матеріали центральних та регіональних архівів, опубліковані джерела, зокрема різноманітні статистичні збірники. Значний та різноманітний матеріал про соціально-побутову інфраструктуру села міститься у періодичній пресі. Її опрацювання дає досліднику можливість “вжитися” в епоху, зрозуміти в яких конкретно історичних умовах функціонувала соціальна сфера села. На шпальтах місцевих газет друкувалися листи, скарги селян на негаразди свого життя та побуту.

Історіографія даної проблеми пройшла декілька етапів. Деяких аспектів соціально побутового розвитку села 60–80-х років ХХ ст. торкалися В.С.Петренко [2], Л.Д.Віпрук, [3] П.П.Панченко [4]. Затиснуті в ідеологічні лещата концепцій “розгорнутого будівництва комунізму”, а згодом “розвинутого соціалізму”, історики змушені були доводити про нібито прискорений розвиток соціальної сфери села і ліквідацію істотних відмінностей у соціально-побутовому розвитку міста і села. У період гласності з'явилися праці М.І.Бушина [5], О.Ю.Гаврилюка [6], Є.Г.Соломка [7], О.І.Семківа [8], в яких деяка увага зверталася на нерозв'язані проблеми та труднощі розвитку соціально-побутової сфери. При цьому наголос ставився на нереалізованих можливостях радянської моде-

лі суспільства, які нібито спричинили уповільнений соціально побутовий розвиток села.

У сучасній історіографії дана проблема знайшла втілення у працях І.В.Рибачка [9], Л.М.Середі [10], О.П.Григоренка [11], С.С.Коломійця [12]. Головною методологічною засадою дослідження є теза, що сільське господарство протягом багатьох десятиліть розглядалось кременівським зверхниками як інвестиційний донор промисловості, міста, а це спричинило різке уповільнення, відставання інфраструктури села. Необхідність вивчення цієї складної проблеми диктується ще й тим, що дана тема є малодослідженою у регіональному розрізі, зокрема подільського краю [13].

До середини 50-х років подільське селянство попри неймовірно важкі труднощі і проблеми, відновило вщент зруйновану в роки війни соціально-побутову інфраструктуру села і прагнуло зробити сільське повсякденне життя більш комфортним і привабливим. У 1957 р. колгосп “Радянська Україна” з Черкаської області виступив з ініціативою розгортання будівництва добре розвинутої соціально-побутової інфраструктури громадським способом. На Хмельниччині цю ініціативу підтримав колгосп “Україна” села Лісоводи Городоцького району [14, с. 450-451]. Різноманітні почини щодо модернізації соціальної сфери села послужили основою, згідно якої комуністичні вожді закріплювали постулатні настанови, концепції, які малювали майбутнє села в рожевих тонах, абсолютно позбавлених прагматичного підґрунтя. У Програмі розгорнутого будівництва комунізму, прийнятій на XXII з’їзді КПРС у 1961 р., у дзвінкій ейфорійності стверджувалося, що колгоспні села незабаром перетворяться у селища міського типу з комфортабельними котеджами, зі всіма побутовими зручностями, комунально-побутовим обслуговуванням, розвинутою системою закладів освіти, охорони здоров’я, культури. При цьому наголошувалося, що до початку 80-х років культурно-побутові умови мешканців сіл зрівняються з міськими. Вирішальні зміни у соціальній інфраструктурі села мали відбутися протягом 1961–1971 рр. [15, с. 291]. Ці нереальні плани життя дуже швидко і крутим чином безкомпромісно спростувало.

Розглядаючи головні напрями розвитку соціальної сфери подільського села, наголосимо, що першочергове значення мали житлово-побутові умови. Наприкінці 60-х років у подільському селі почав спостерігатися різкий спад житлового будівництва, який у 70–80-х роках набув обвального характеру.

Уявлення про житлово-побутові умови сільських трудівників дають матеріали вибіркового обстеження робітників радгоспів та колгоспників Вінницької області у 1969 р. 11% обстежених сімей проживали у цегляних будинках, 54% – у збірно-щитових і 35% – саманних. В Україні ці показники розподілялися таким чином: 11% обстежених сімей проживали у цегляних будинках, 36% – у дерев’яних, 17% – збірно-щитових, 33% – саманних і 3% – у хагах, збудованих із змішаних будматеріалів [16, арк. 87]. Отже, сільський житловий фонд залишався малоякісним і наприкінці 70-х рр. не зазнав істотної модернізації. За даними вибіркового бюджетного обстеження 1979 р., 27% сільських хат Віннич-

чини мали солом'яну покрівлю [15, арк. 118]. Рівень забезпечення сільського житла зручностями залишався надто низьким. На середину 80-х рр. із 1417 сіл Хмельницької області централізоване водопостачання мали 36, каналізацію – 43, газифіковано 105 населених пунктів. З цього можемо зробити висновок, що вирішального перелому у поліпшенні якості сільського житла не відбулося. Існуючі відмінності у рівні житлово-побутових умов жителів міста і села, труднощі у спорудженні якісних, комфортних осель були важливими факторами, які зумовили небажані міграційні процеси у сільських районах.

Важливу роль у повсякденному житті мешканців сіл Поділля відіграв зв'язок, транспортне сполучення тощо. У 1970 р. вдалося завершити телефонізацію колгоспів, сільських рад, сільськогосподарських підприємств [17, с. 335]. Проте телефон у сільській оселі був великою рідкістю. За рівнем телефонізації подільське село наприкінці 80-х років майже у 3,2 раза відставало від міста [18, с. 335]. До того ж, у 33% селян Вінницької та Хмельницької областей не було відділень зв'язку. Їх жителі змушені були користуватися послугами підприємств зв'язку, які знаходилися в інших населених пунктах. До середини 60-х років на Поділлі в основному вдалося вирішити проблему автобусного сполучення між обласними і райцентрами. Це дозволило поліпшити транспортне обслуговування сільських жителів. Проте налагодження автобусного сполучення всередині сільських районів наштовхнулося на проблему бездорожжя. Через це майже третина сіл Хмельницької області наприкінці 70-х років не мали автобусного сполучення [19, с. 387]. У переважній більшості подільських сіл були відсутні впорядковані вулиці з твердим покриттям, нічним освітленням, декоративним озелененням. В особливо занедбаному стані знаходилися так звані “неперспективні”, бригадні села.

Важливу роль у сільській соціально-побутовій інфраструктурі відігравали заклади освіти: дошкільні установи і загальноосвітні школи. У 60–80-ті роки зросла мережа дошкільних закладів. Якщо в 1950 р. у селах Хмельниччини було всього 32 дитсадки, у яких налічувалося 700 дітей, то у 1989 р. – 633 дитсадки, у яких виховувалося 18,8 тис. дітей [20, с. 366]. Складною проблемою, пов'язаною із створенням на селі постійно діючих дошкільних закладів, була відсутність типових приміщень, які б дозволили створити для дітей необхідні умови. У більшості випадків дитсадки перебували у старих, пристосованих приміщеннях, які склалися з двох чи трьох невеликих кімнат. Обстеження сільських дошкільних закладів у Барському районі Вінниччини у 1977 р. виявило, що з 111 дитячих ясел лише 34 знаходилися у типових приміщеннях, які відповідали санітарно-побутовим стандартам, а решта – у пристосованих приміщеннях [16, спр. 1636, арк. 1]. Подібні недоліки було виявлено і в інших районах. У с.Кусинівці Літинського району для дитячих ясел виділено старе, вогке приміщення, яке знаходилося в аварійному стані. У такому занедбаному приміщенні знаходилися колгоспні ясла в с.Барків того ж району. “Дах протікав, – вказувалося в акті обстеження, – стеля відвалилася і була заклеєна газетою” [16, спр. 1636, арк. 8].

Невирішеною проблемою залишалася забезпеченість сільських дошкільних закладів меблями, іграшками. Під час обстеження сільських дошкільних закладів Вінницької області у 1970 р. з'ясувалося, що у с.Хоньківці Могилів-Подільського району, для 25 дітей, які відвідують ясла є 14 розкладачок і зовсім немає постільної білизни. У зв'язку цим батьки змушені її приносити з дому. Дитясла колгоспу “Червоний хлібороб” с.Слобода-Гулевська Барського району відвідувало 40 дітей, для яких є 7 ліжок, 6 розкладачок, 13 матраців, 25 простирадл, 15 солом'яних подушок. Ясла колгоспу ім. Чкалова Калинівського району розраховані були на 70 дітей, але в наявності є 17 матраців, 15 подушок, 23 простирадла [16, стр. 1346, арк. 12].

Наведені дані свідчать, що у досліджуваний період не вдалося забезпечити сільських дітей ясельного віку добре обладштованими дошкільними закладами. Чимало сільських дитячих садків та ясел значно поступалися своїми якісними характеристиками перед аналогічними міськими дошкільними закладами.

Темпи будівництва загальноосвітніх шкіл на Поділлі мали стійку тенденцію до зниження. Якщо у 1966–1970 рр. у селах Хмельницької області було збудовано шкіл на 43,8 тисяч учнівських місць, з них колгоспами і радгоспами – 42,7 тис. місць, то у 1971–1977 рр. відповідно 33,7 тис. і 26,7 тис. місць; у 1976–1980 рр. – 12,7 тис. і 2,8 тис.; у 1981–1985 рр. – 6,8 тис. і 5,6 тис. місць [21, с. 57]. У зв'язку із різким зменшенням контингенту учнівської молоді на селі різко скоротилася мережа шкіл. Якщо на Хмельниччині у 1960/61 навч. році діяло 1904 сільські школи, то у 1985/86 – 1024 [22, с. 58]. Майже кожне третє село втратило загальноосвітню школу. В існуючих сільських загальноосвітніх школах регіону накопичилося чимало проблем і труднощів, які незадовільно впливали на якість навчання молоді. З 1005 сільських шкіл Хмельницької області у 1990 р. спортивні зали мали лише 474, кабінети фізики – 775, хімії – 581, біології – 522, інформатики – 169, їдальні або буфети – 673 [23, с. 205].

У досліджуваний період характерною рисою сільського шкільництва була мізерна наповнюваність учнями. Через це на селі виникли так звані малокомплектні школи, які у більшості випадків припиняли свою діяльність через жалюгідне фінансування. Гострою у сільських школах була проблема забезпечення кваліфікованими вчителями з іноземної мови, музики, образотворчого мистецтва тощо. Головною причиною такого становища було небажання молодих спеціалістів працювати у сільських школах через надмірну перевантаженість, незадовільні побутові умови. Скорочення мережі сільських шкіл, їх незадовільна матеріальна база, низька кваліфікація вчителів призводили до міграції населення у міста з метою надати можливість своїм дітям навчатися у міських загальноосвітніх школах.

Важливу роль у соціальній сфері села відігравали заклади охорони здоров'я. На початку 60-х років на один сільський район припадала 1 районна, 4,7 дільничних лікарень та амбулаторій, 70 фельдшерсько-акушерських пунктів. Дільнична лікарня обслуговувала пересічно 3,9 колгоспів 3,4 сільради, 13,5 населених пункти; фельдшерсько-акушерський пункт – 1,9 сіл [24, с. 112].

У 60–70-ті роки було взято курс на збільшення мережі сільських закладів охорони здоров'я. При цьому держава продовжувала вирішувати соціальні проблеми села, у тому числі охорони здоров'я, не за рахунок централізованих бюджетних асигнувань, а за кошти колгоспів. У селах Хмельницької області у 1961–1970 рр. було збудовано 836 закладів охорони здоров'я, з них колгоспами – 763, 1971–1975 рр. відповідно 778 і 228; 1976–1980 рр. – 427 і 342; 1981–1985 рр. – 580 і 410; 1986–1989 рр. – 1020 і 820 [21, с. 72]. Незважаючи на зростання темпів будівництва закладів охорони здоров'я, значна кількість сільських лікарень продовжувала функціонувати у малопристосованих, тісних приміщеннях, у яких хворі постійно відчували дискомфорт. Наприклад, на Хмельниччині у середині 80-х років, при плановій потребі палатної площі лікувальних корпусів районних лікарень 50050 м², фактична наявність їх становила 33533 м² або 67% до потреби, районних поліклінік відповідно 23216 м², 14348 м² і 68%; дільничних лікарень 39690 м², 24583 м² і 61,9% [25]. Крім того, 49% сільських фельдшерсько-акушерських пунктів працювали в аварійних та непристосованих приміщеннях [25]. У 80-х роках 60% сільських дільничних лікарень Хмельницької області не відповідали санітарно-гігієнічним нормам. Загальний рівень забезпеченості сільських жителів медичними закладами був на 22% нижчим, ніж у місті [25]. У багатьох сільських лікарнях регіону низькою залишалася забезпеченість лікарями, не завжди достатньою була їх фахова підготовка. Через незадовільні житлово-побутові умови, перевантаженість тощо значних масштабів набула плінність лікарів високої кваліфікації із багатим досвідом лікувальної роботи. Низькою залишалася забезпеченість сільських закладів охорони здоров'я сучасним медичним обладнанням, діагностичною апаратурою, що було однією з причин неякісного лікування. Сільським лікарям доводилося витратити для виконання лікування хворих у 3–4 рази більше часу, ніж їх колегам у міських закладах охорони здоров'я, обладнаних більш сучасною апаратурою.

Через різке постаріння сільського населення й зниження народжуваності на селі у 70–80-ті роки було згорнуто мережу сільських пологодопоміжних закладів. Надання медичної допомоги сільським породіллям зосереджувалося у районних лікарнях. Такий захід мав не лише позитивні, але й негативні наслідки. Рівень дитячої смертності при пологах серед сільських породіль у 1975 р. склав 15,5 померлих на 1000 новонароджених [26, арк. 21]. За висновком облздороввідділу Хмельниччини причиною високої дитячої смертності при пологах була несвоєчасна, а інколи запізнена госпіталізація породіль із віддалених сіл у пологові відділення районних лікарень. До того ж, у обласну і районні лікарні несвоєчасно поступали вагітні жінки із сільських регіонів з важкою патологією [26, арк. 22]. Так, у структурі дитячої смертності протягом 1973–1978 рр. померлі діти вдома, без госпіталізації у лікарнях, становили 17–24%, у першу добу госпіталізації в лікарні – 19–22%. Через запізнилу госпіталізацію від пневмонії дитяча смертність складала 44,6–53,2% [26, арк. 32]. Це були переважно сільські діти. Отже, незважаючи на певні кількісні та якісні

зрушення у охороні здоров'я сільського населення, у 60–80-х роках якісний рівень охорони здоров'я селян був значно нижчий ніж жителів міст.

У структурі сільської соціально-побутової сфери чільне місце посідали заклади торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування. Мережа закладів торгівлі мала незначну тенденцію до збільшення.

У 1967 р. колгоспники с.Лісоводи Городоцького району Хмельницької області започаткували почин будівництва громадським способом у кожному селі, де знаходилася центральна садиба колгоспу сільмагу, який мав два відділення [27]. Ще у 1966 р. вони отримали назву, “сільський магазин товарів повсякденного попиту”. Якщо у 1960 р. на Хмельниччині нараховувалося 2241 торгівельний заклад, то у 1970 р. – 3675, 1980 р. – 3416 і 1990 р. – 3358. Майже 82% з них складали сільмаги [20, с. 72]. Універсальні і спеціалізовані магазини створювалися лише у селищах міського типу, звичай у райцентрах. Переважна більшість сільських магазинів мала невелику торгівельну площу, низьку культуру обслуговування покупців. “Не можна говорити про культуру торгівлі на селі, – писала газета “Радянська Україна”, – коли в багатьох сільмагах панує антисанітарія, коли там не ведуть боротьби з гризунами. Не можна надіятися на культурну торгівлю в тих магазинах, в які неприємно заходити. Багато приміщень сільських магазинів в поганому стані і потребують капітального ремонту, а деякі взагалі йому не підлягають” [28].

Найбільшим недоліком сільської торгівлі був надзвичайно бідний асортимент товарів. Обстеження сільських магазинів Вінницької області у 1968 р. показало, що “у багатьох селах відсутні спеціалізовані магазини. У зв’язку з цим завіз предметів культурно-побутового призначення (меблів, швейних, пральних машин, телевізорів, холодильників та інших товарів) не відбувається. У сільпо таких сіл в основному завозилися тільки промислові товари першої необхідності” [16 спр. 1275, арк. 106]. Через це жителі сіл змушені були часто їздити до міста у пошуках необхідних товарів. У довідці Вінницького статуправління “Про підсумки вибіркового обстеження, що до наявності предметів культурно-побутового призначення сім’ями колгоспників” у 1969 р. зазначалося: “Купівля товарів культурно-побутового та господарського призначення сільським населенням у містах пояснюється, по-перше, відсутністю в селах спеціалізованих магазинів, а по-друге, значно більшим вибором цих товарів у місті. У сільські магазини, наприклад, завозяться товари місцевого виробництва, здебільшого поганої якості” [16, спр. 1275, арк. 27]. Соціологічні обстеження, проведені наприкінці 70-х років, показали, що зусилля колгоспників на пошуки і придбання товарів складало 23% загального балансу часу на ведення домашнього господарства [29, с. 47].

Особливо нерозвинутою сферою соціально-побутової інфраструктури подільського села було громадське харчування. У 70–80-ті роки склалася така структура сільських підприємств громадського харчування: мережа їдалень закритого типу, яка функціонувала у деяких великих колгоспах, радгоспах, школах і сільгосппідприємствах. Крім того, на території сільського району,

як правило, у райцентрах і великих селах, діяли заклади громадського харчування відкритого типу: ресторани, кафе, їдальні, буфети, закусочні тощо. Проте їх мережа, а також асортимент товарів і послуг був надзвичайно обмежений. Вибіркові бюджетні обстеження 5200 сімей колгоспників органами статистики у 1976 р. виявили, що питома вага громадського харчування складала всього 1,12% у загальному балансі часу для приготування їжі [16, спр. 1309, арк. 108]. Як правило, приготування їжі на селі відбувалося у домашніх умовах і лягло важкою ношею на плечі сільських трудівників. За соціологічними обстеженнями, у 1987 р. на приготування їжі у домашніх умовах сільська жінка витратила 43% того часу, що витрачався на ведення домашнього господарства [30, с. 96]. Це створювало надзвичайно високу перенапругу, особливо під час весняних, літніх та осінніх сільгоспробіт у колективному та підсобному господарствах.

Чільне місце у харчуванні посідало приготування хліба у домашніх умовах, яке вимагало від сільської родини, зокрема жінки, надзвичайно великих затрат праці. В умовах різкого скорочення сільського працездатного населення та з метою максимального використання жіночої праці у сільськогосподарському виробництві було взято курс на громадське приготування хліба і хлібобулочних продуктів. Про позитивні зрушення у цьому напрямку на шпальтах газети “Сільські вісті” поділився колгоспник села Яблуневе Хмельницької області О.Зваричук. “Громадське випікання хліба справа нова, для селянина навіть дивна. Не брати зерна до дому. Я вагався. Але наш бухгалтер швидко заспокоїв. Підрахував, що моїй сім’ї належить 24 центнери пшениці. Печеного хліба з нього вийде 3 тонни. Хліб можете одержувати в необмеженій кількості у колгоспному магазині по 3 коп. за кілограм (вартість випічки). Тепер не треба про дрова думати, по млинах їздити, тісто місити у діжі, біля печі стояти. Та й хліб кожного дня не черствий, а свіжий. Тепер всі колгоспники користуються послугами артільної пекарні” [31]. У 70-ті роки було взято курс на спорудження у кожному сільському районі Поділля хлібзаводів, потужності яких задовольнили потреби сільського населення у хлібі та хлібобулочних виробах обмеженого асортименту. Завдяки цьому вдалося в основному вирішити проблему приготування хліба на промисловій основі, витіснивши випічку хліба в домашніх умовах. Проте, через відсутність торгівельної мережі у невеликих так званих бригадних селах, які отримали назву “неперспективних”, торгівля цими продуктами була не налагоджена. Мешканці таких поселень змушені були витрачати чимало часу і зусиль для випікання хліба в домашніх умовах, або запасатися ним у магазинах великих сіл, райцентрів.

Побутове обслуговування було найбільш відсталою ланкою у соціальній структурі подільського села. На середину 60-х років склався надзвичайно великий розрив у кількісному та якісному рівні побутового обслуговування міського та сільського населення. Вибіркові бюджетні обстеження у 1965 р. 5200 сімей колгоспників у 10 областях України, і зокрема Вінницької, виявили, що 82% обстежених здійснювали ремонт одягу і взуття методом самообслуговуванням, 12% скористалися послугами місцевих кустарів і лише 6% задо-

вольнили потреби у побутових майстернях [16, спр. 1078, арк. 11]. З цього приводу газета “Радянська Україна” змушена була констатувати: “Хоч як це не прикро, а доводиться визнати, що для жителів багатьох сіл і досі залишаються проблемою такі елементарні речі, як лагодження взуття, перукарські послуги, не кажучи про ремонт господарських предметів, побутової техніки” [32]. Головною причиною такого становища була відсутність мережі закладів побутового обслуговування на селі. “Навіть у економічно міцних колгоспах, – писала газета “Колгоспне село”, – немає майстерень з пошиття і ремонту одягу, взуття, от і доводиться людям відлучатися в робочий час у місто чи районний центр для задоволення своїх побутових потреб” [33].

У дусі тодішньої традиції, за ініціативи колгоспу імені Фрунзе села Галузинці Деражнянського району Хмельницької області, було започатковано у 1967 р. почин спорудження у кожному колективному господарстві будинку побуту [34, арк. 172]. І хоча реалізувати його у повній мірі не вдалося, все ж дещо збільшилась мережа закладів побутового обслуговування на селі. Якщо у 1965 р. у сільській місцевості Хмельниччини нараховувалося 356 закладів побутового обслуговування і в їх структурі 100 – із ремонту і пошиття взуття, 154 – одягу, 4 – ремонту радіоапаратури і побутової техніки, 3 – фотографії, 14 – лазень, 80 – перукарень, то у 1990 році – 1238 підприємств, з них 58 – для ремонту і пошиття взуття, 45 – одягу, 4 – в’язання трикотажних виробів, 55 – ремонту радіоапаратури і побутової техніки, 7 – ремонту і технічного обслуговування транспортних засобів, 11 – виготовлення меблів, 9 – пралень, 16 – фотографій, 327 – лазень, 222 – перукарні, 11 – ремонту і будівництва житла, 18 – із надання ритуальних і 19 – інших послуг [20, с. 374].

Незважаючи на таку позитивну динаміку у зростанні закладів побутового обслуговування, кількісний і якісний розрив у надані послуг міському і сільському населенню продовжував не лише зберігатися, але й набув особливо великих розмірів. Наприклад, у 1980 р. обсяг реалізації побутових послуг пралень міському населенню Хмельниччини склав 599 тис. руб., а у 1985 р. – 874 тис. руб., то сільському населенню відповідно – 27 тис. руб. і 49 тис. руб., перукарень відповідно 1423 тис. руб. і 2162 тис. руб. у місті і 321 тис. руб. і 1315 тис. руб. у селі, хімчисток – 400 тис. руб. і 563 тис. руб. – у місті і 152 тис. руб. та 102 тис. руб. – у селі, лазень – 571 тис. руб. і 693 тис. руб. – у місті і 39 тис. руб. і 19 тис. руб. у селі [22, с. 100].

На особливо низькому рівні знаходилася сфера побутових послуг у бригадних, віддалених селах, де підприємства побутового обслуговування були відсутні, а обслуговування закладів побуту центральних садиб колгоспів і радгоспів мало епізодичний нерегулярний характер. Соціологічні опитування колгоспників Вінницької області у 1988 р. виявили, що головним місцем задоволення їх потреб, але на дуже низькому якісному рівні, стали заклади побутового обслуговування, які знаходилися у районних центрах. Їх відвідували 57% опитуваних. Позитивно оцінили роботу підприємств із пошиття і ремонту взуття 23%, ремонту побутових приладів – 10,4%, фотоательє – 25,2% перу-

карень – 27%, а лазень – всього 3,5% опитаних [35, с. 52]. Отже, сільські жителі Поділля змушені були витратити чимало часу, коштів на поїздки до міських та районних закладів побутового обслуговування. Якісний рівень побутових послуг сільського населення був значно нижчий, ніж для міського населення. Все це вело до скорочення вільного часу трудівників села призначеного для відпочинку, виховання дітей, підвищення культурного рівня.

Важливою складовою соціально-побутової інфраструктури подільського села були заклади культури: клуби, будинки культури, бібліотеки. Динаміка сільських закладів культури мала нестійку тенденцію. У 1965 р. у селах Хмельницької області діяло 898 бібліотек і 1324 клуби. У 1975 р. їх кількість зросла відповідно до 1136 і 1384. Проте вже у 1980 р. було зафіксовано зменшення кількості бібліотек до 1127 і клубів – до 1361. Така тенденція зберігалася і в наступні роки. У 1982 р. їх нараховувалося відповідно 1114 і 1339; у 1985 р. – 1083 і 1289; 1987 р. – 1082 і 1287 [22, с. 122]. Пояснювалося це масовим закриттям сільських закладів культури у бригадних селах. До того ж, структура культурного дозвілля, яку організували клубні заклади на селі, не відповідавала зростим потребам сільської молоді. Майже 60% культурних програм сільських клубів припадало на демонстрацію кінофільмів і проведення танців. Причиною такого становища була недостатня фахова підготовка сільських культпрацівників, слабка матеріально-технічна база закладів культури. Чимало сільських клубів знаходилося у пристосованих приміщеннях. У кореспонденції газети “Радянське Поділля” про незадовільну роботу закладів культури у Дунаєвському районі Хмельниччини розкрито типові недоліки роботи клубів і бібліотек у сільській місцевості: “Гортаємо протоколи сесій, засідань сільвиконкому. Хороші рішення приймають депутати, слухні критичні зауваження висловлюють. Про роботу клубу в Дем’янківцях говорено-переговорено. Що приміщення тісне, територія неогороджена, що завідувача Л.Д.Михайлова працює, як мокре горить. А що після таких дебатів міняється? А нічогосінько. Зібрали у селі сход, а клуб на замку. Так і не було де розміститись людям.

Не кращі справи і в Заголосній. Тут теж від випадку до випадку працює клуб. Сільвиконком, правління колгоспів не дбали і не дбають про соціальний розвиток бригадних сіл. 17 літ очолює колгосп “Вперед до комунізму” депутат районної Ради народних депутатів С.Г.Тиж. Він далеко не з останніх в районі, свої кошти на рахунок має. Та жодного об’єкта соцкультпобуту не спорудили. Можливо, немає потреби? Якраз навпаки. У Притулівці сільський клуб розміщений у почорнілій від часу селянській хатині.

Куди не поїдь – на дверях клубів висять таблички, що тут діють культурно-спортивні комплекси. Висить таке повідомлення і на Малокужелівському Будинку культури. По суботах згідно плану тут лекція та демонстрація кінофільму, а замість цього висить на дверях замок, а зав клуба А.О.Герича ледве розшукали.

Не працює клуб у Руді-Гірничнянській. Його завідувача М.Б.Жубжицька скаржилася на погані умови. Культурний заклад розташований у старенькій

селянській хатині. Та і її забули капітально відремонтувати. Грубки треба переставити. А за баян, якого б хотіли мати у клубі, вже стільки переговорено... і все марне” [36].

У селах не вдалося створити мережу стадіонів, спортивних майданчиків, спортзалів. Понад 62% сіл Вінницької області у 1980 р. не мали навіть найпростіших спортивних споруд. Надзвичайно низькою і примітивною була забезпеченість сільських колективів спортивним обладнанням. Отже, у селах Поділля не було створено належних умов для дозвілля та відпочинку, повноцінного духовного і фізичного розвитку людини. Проведені у 1985 р. соціологічні опитування серед сільської молоді виявили, що лише 16% опитуваних задоволені наявними формами культурного дозвілля. Понад 80% сільської молоді виявили бажання відвідувати заклади культури у місті, які, на їх думку, пропонують якіснішу культурну програму. “На селі дуже нудно, немає де розважитися, відпочити” – наголошували опитані [38, с. 83].

В процесі вивчення даної проблеми нами виявлено, що у розвитку соціальної інфраструктури подільського села не було подолано кількісного розриву у порівнянні із містом. На 1 січня 1988 р., за даними одночасного обліку, 50% сіл Хмельницької області не мали дошкільних закладів, 40% – загальноосвітніх шкіл, 39% – спортивних споруд, 19% – закладів охорони здоров’я, 12% – бібліотек, 7% – клубів, 50% – відділень зв’язку, 56% – майстерень побуту, 61% – лазень [23, с. 45]. Утворився і значний якісний розрив у соціально-побутовому обслуговуванню сільського і міського населення. Зокрема, про це йшлося у листі, надісланому колгоспниками Ярмолинецького району Хмельниччини у редакцію газети “Правда”. “Сьогодні сільський житель уже не той, який був на початку шістдесятих... Він справедливо каже: хіба я менше працюю, ніж робітник на заводі в місті? Чому він живе у квартирі з багатьма зручностями, має газ, воду. У нього під боком магазин, лікарня, будинок культури, бібліотека, стадіон, лазня. Він може викликати швидко медичну допомогу. А в наших селах не вулиці, а непрохідне бездоріжжя. Немає водопроводу, відсутні елементарні умови праці та відпочинку” [39].

Незадовільні побутові умови значної частини сільського населення, особливо молоді, породжували стійкі міграційні настрої. Проведені кафедрою філософії Кам’янець-Подільського держпедінституту у наприкінці 80-х років комплексні соціологічні обстеження сільських мігрантів у містах Хмельницької області виявили прямий взаємозв’язок між рівнем міграції та розвитком соціальної сфери на селі. Так, 67% опитаних головну причину свого переїзду до міста вбачали у недостатньо розвинутій соціальній інфраструктурі і тільки 33% – у зміні сільськогосподарської праці. Якщо загальну невдоволеність соціально-побутовими умовами мігрантів-респондентів виразити у 100-відсотковому показнику, то невдоволеність відсутністю впорядкованого житла складала 28%, дитячих дошкільних закладів – 19%, спортивних та інших розважальних закладів – 14,5%, пунктів побутового обслуговування – 8%, середніх шкіл – 5%, інших об’єктів соціальної інфраструктури, у тому числі доріг з

твердим покриттям, – 13,5%, решта – станом медичного та торгівельного обслуговування [40, с. 149].

Під впливом незадовільних соціально-побутових умов значна частина сільського населення регіону, особливо молодь, переселялася у міста, де була більш розвинута соціальна інфраструктура. Якщо в 1979 р. у селах Хмельниччини проживало 998,5 тис. осіб, то у 1989 р. – 784 тис. У той же час міське населення зросло з 559 тис. до 737 тис. осіб [23, с. 12]. У 1990 р. вперше на Поділлі було зафіксовано переважання кількості померлих над кількістю народжуваних. Через низький коефіцієнт народжуваності, який у селах Хмельниччини на середину 90-х років склав 10,3%, високу смертність – 22,5%, скорочення природного приросту склало 12,2% [20, с. 31].

Отже, на завершальному етапі свого існування радянська держава не змогла піднятися до розуміння необхідності піклування про свого годувальника. Село протягом багатьох десятиліть було інвестиційним донором міста, хоча у той же час в сільських населених пунктах соціальна сфера залишалася відсталою, примітивною і занедбаною. Сільський лікар Віталій Карпенко у листі в редакцію журналу “Коммунист” у 1988 р. з гіркою писав: “Десятиріччями брали у селянства все, що воно могло дати силою і погрозами, форсованими перетвореннями і обіцянками кращого життя у майбутньому. Село віддавало молоко, м’ясо, хліб в обмін на дорогі, але неякісні промислові товари, ящики горілки, віддавали кращу частину населення, а отримували кар’єристів і некомпетентних спеціалістів, віддавали родючу рілню, а отримували загублений ґрунт, забруднену атмосферу, пересохлі річки, ліси на межі загибелі” [41, с. 13].

Список використаних джерел та літератури:

1. Латер, Е. С. Проблемы совершенствования производственной и социально-бытовой инфраструктуры агропромышленных формирований: автореферат дисс. ... канд. экон. наук / Е. С. Латер. – М., 1981. – 24 с.
2. Петренко, В. С. Село на шляху піднесення. Зміни в складі, умовах праці і колгоспного селянства Української РСР (1951–1969 рр.) / В. С. Петренко. – К.: Наукова думка, 1980. – 183 с.
3. Витрук, Л. Д. Улучшение социально-бытовых условий жизни трудящихся УССР (60–80-е годы) / Л. Д. Витрук. – К.: Наукова думка, 1965. – 185 с.
4. Панченко, П. П. Развитие сельского хозяйства Украинской ССР в 1959–1980 гг. / П. П. Панченко. – К.: Наукова думка, 1980. – 287 с.
5. Бушин, М. И. Социально-культурное развитие села на современном этапе (на материалах Украинской ССР) / М. И. Бушин. – К.: Вища школа, 1987. – 248 с.
6. Гаврилюк, О. Ю. Соціальний розвиток села в умовах перебудови / О. Ю. Гаврилюк // Укр. істор. журн. – 1990. – № 3. – С. 3–14.
7. Соломко, Е. Т. Підвищення ролі Рад народних депутатів Української РСР у здійсненні соціальної політики партії на сучасному етапі / Е. Т. Соломко // Укр. істор. журн. – 1989. – № 3. – С. 5–17.
8. Семкив, О. И. Преодоления различий между городом и деревней: опыт и

проблеми партійного керівництва (на матеріалах партійних організацій України 1965–1988 гг.) / О. І. Семків. – Львов: Вища школа, 1988. – 254 с.

9. Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20 – початок 90-х рр. ХХ ст.) / І. В. Рибак. – К.: Рідний край, 1997. – 164 с.; Його ж. Соціально-побутова інфраструктура українського села / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. – 304 с.

10. Серeda, Л. М. Проблеми соціально-культурного розвитку села (60–70-ті рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Л. М. Серeda. – Запоріжжя, 1994. – 24 с.

11. Григоренко, О. П. Дискримінаційна політика держави стосовно села і міграція сільської молоді в міста 60–80-ті рр. / О. П. Григоренко // Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20–80-ті рр.: зб. наук. праць. – К.: Либідь, 1998. – С. 86-95.

12. Коломієць, С. С. Соціальна інфраструктура сільської місцевості України: проблеми ринкової трансформації (1990-ті – поч. ХХІ ст.) / С. С. Коломієць // Вісник аграрної історії. Зб. наук. праць / [Гол. ред. М. А. Журба]. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 1. – С. 140-150.

13. Соціальний розвиток сіл Вінниччини в роки одинадцяті п'ятирічки // Тези доповіді Четвертої Вінницької обласної іст.-краєзн. конф., 4 верес. 1986 р. / [Ред. П. П. Панченко]. – Вінниця: БВ, 1986. – С. 29-30; Шиманська, І. А. Соціально-побутовий розвиток подільського села (За матеріалами Хмельницької області) / І. А. Шиманська // Матеріали ХІІІ подільської історико-краєзнавчої конференції. 18-19 листопада 2010 року. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 586-592.

14. Історія селянства Української РСР: в 2 т. / [редкол.: Компанієць І. І., Ганжа І. Х., Слинко І. І.]. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 2. – 1967. – 435 с.

15. ХХІІ съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет. – М.: Политиздат, 1961. – Т. 3. – 485 с.

16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.582, оп.24.

17. Народне господарство української РСР у 1970 році. Статистичний щорічник. – К.: Техніка, 1971. – 434 с.

18. Народне господарство української РСР у 1986 році. Статистичний щорічник. – К.: Техніка, 1987. – 465 с.

19. Народне господарство української РСР у 1990 році. Статистичний щорічник. – К.: Техніка, 1991. – 486 с.

20. Хмельниччині 60 років. Статистичний збірник. – Хмельницький: Облполіграф-видав, 1990. – 480 с.

21. Социально-экономическое положение Хмельницкой области за послевоенный период. Для служебного пользования. – Хмельницкой: [б. в.], 1990. – 282 с.

22. Развитие агропромышленного производства в Хмельницкой области Статистический сборник. Для служебного пользования. – Хмельницкой: [б. в.], 1989. – 286 с.

23. Социальное-экономическое развитие области от выборов к выборам. – Хмельницкой: Хмельницкое областное управление статистики, 1989. – 211 с.

24. Хорош, Н. Д. Основные этапы и перспективы развития сельского здравоохранения УРСР / Н. Д. Хорош. – К.: Здоров'я, 1969. – 170 с.

25. Прискорити соціальний розвиток села // Радянське Поділля. – 1986. – 26 листопада.

26. Державний архів Хмельницької області, ф.р-1263, оп.9, спр.759.
27. Селу зразковий магазин // Радянське Поділля. – 1967. – 20 жовтня.
28. Навести зразковий порядок у сільмагах // Радянська Україна. – 1977. – 12 травня.
29. Бедрій, Д. Розвиток сільської торгівлі / Д. Бедрій // Економіка Радянської України. – 1975. – № 4. – С. 45-51.
30. Социальная сфера агропромышленного комплекса: нерешённые проблемы // АПК: экономика, управление. – 1989. – № 11. – С. 90-99.
31. Зваричук, О. Громадське випікання хліба – сирова кава, але потрібна / О. Зваричук // Сільські вісті. – 1967. – 17 березня.
32. Сільському побуту повсякденну увагу // Радянська Україна. – 1963. – 7 грудня.
33. Пора покінчити з негараздами сільського побуту // Колгоспне село. – 1964. – 1 грудня.
34. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.31, спр.2625.
35. Вдовиченко, П. Напрями реформування соціально-побутового обслуговування сільського населення / П. Вдовиченко // Економіка України. – 1990. – № 3. – С. 50-57.
36. Шоколо, М. Віддалені не значить забуті / М. Шоколо // Радянське Поділля. – 1986. – 19 листопада.
37. Сільському спорту партійну турботу // Вінницька Правда. – 1980. – 12 березня.
38. Шовкун, І. Соціальна інфраструктура села в умовах переходу до ринкових відносин / І. Шовкун // Економіка України. – 1992. – № 1. – С. 79-87.
39. Тревога крест'янина: будит ли жить деревня // Правда. – 1990. – 9 мая.
40. Рыбак, И. В. Бытовые процессы в современном колхозном селе (на материалах социологических обследований сёл Винницкой и Хмельницкой областей) / И. В. Рыбак // Человеческий фактор в аграрной политике КПСС на современном этапе. – Тезисы докладов межвузовской научно-практической конференции. – Умань: Б В, 1987. – С. 145-152.
41. Карпенко, В. Невспаханное поле сельской медицины / В. Карпенко // Коммунист. – 1988. – С. 13-22.

Резюме

В статье проанализировано развитие социальной инфраструктуры подольского села в 60–80-е годы XX в. (жилье, транспорт, связь, обслуживавшая личные потребности сельских тружеников, учреждения образования, здравоохранения, торговли, бытового обслуживания, культуры).

Ключевые слова: социальная инфраструктура, подольское село, школа, дошкольные учреждения, больницы, магазины, клуб, бытовое обслуживание.

Одержано 14 квітня 2013 р.

УДК 75.04:27–526.62

М.П.Козловська

Образи-символи в українському сучасному сакральному мистецтві (аналіз творчих композицій Д.Болякова та Б.Негоди)

У статті зроблено спробу виявити семантику образів-символів в українському сучасному сакральному живописі в контексті аналізують творчих композицій Д.Болякова та Б.Негоди.

Ключові слова: сакральне мистецтво, символічність, ангели, алегоричне поєднання, задум художника, композиція, колорит, динаміка.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. високий рівень творчого потенціалу незалежної України забезпечують сучасні митці. Вони беруть участь у формуванні нової моделі українського світобачення, нових естетичних вимірів духовності і сприяють усвідомленню органічного поєднання національних і загальносвітових мистецьких процесів. Творення “образу” митці розуміють як особливу, специфічну галузь пізнання світу, наповнену емоційною змістовністю, філософськими розмірковуваннями.

Вивчення взаємовідносин між релігією та мистецтвом в сучасній культурі представляє особливий інтерес. Релігійно-філософський підхід до аналізу мистецтва, як виразника духовної домінанти, а також виявлення значення його перетворювальної ролі в житті людини було глибоко осмислено й використано представниками філософської думки початку ХХ століття П.А.Флоренським¹ та С.М.Булгаковим². Сучасні дослідники М.В.Архіпов³, А.Н.Білій⁴, І.К.Бетко⁵, В.Д.Бондаренко⁶ опрацьовують серед інших і ті проблеми, що стосуються позацерковного мистецтва. Серед них: співвідношення православного й католицького живопису; ефективність небогослужебного живопису на священні теми; новаторство й традиції в релігійному мистецтві.

У контексті цих міркувань здається очевидним, що в сучасному живописі на релігійну тематику з численних напрямів можна виділити ті, які є найбільш перспективними і глибокими, здатними перетворити картину, написану на релігійний сюжет, у твір релігійного мистецтва. Надзвичайно цікавим і алегоричним виступає саме образ Ангела в сучасному українському мистецтві та живописі зокрема.

Художник та іконописець Дмитро Боляков, який написав цілу серію картин, присвячених ангелам, зауважив, що ангели – це одвічна тема. До цієї теми періодично повертаються більшість живописців. Можливо від того, що не висловили в ній себе до кінця, і тема надзвичайно важка.

Тема справді нескінченно важка, і навряд чи вона вичерпується творчим самовираженням одного автора. Творчих композицій з ангелами написано в останні роки різними художниками стільки, що важко собі уявити! І, тим не менше, ніхто не ризикне сказати, що висловив себе в ній до кінця. Щось невимовне, загадкове, що так і не зуміло прорватися крізь шар інтелектуаль-

ності та скепсису, залишається завжди. Всі зображення ангела – це всього лише тінь справжньої духовної істоти.

Пришестя ангелів в сучасний живопис можна порівняти зі стихією благодатного дощу, який раптом нахлинув на духовне життя наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття й затопив його повністю, приносячи чи-то щастя, чи-то горе, і постійно вимагаючи від творчих людей прислухатися до слів: “Час настав, наближається царство ангелів!”. Ця подія несе з собою небачений потік натхнення і нових творчих ідей⁷.

Мета даної статті – розгляд асоціативних зв’язків, загальних іконографічних мотивів, композиційних побудов, питань ритму, світла, кольору, фактури живопису, представлених у творах Дмитра Болякова та Бориса Негоди; виявлення глибинних аспектів творчості обох майстрів, їх духовної спорідненості в руслі пошуків символізму.

Так, композиції Б.Негоди мають духовно-асоціативний і пластичний зв’язок з творчими роботами Д.Болякова. Картини обох художників – це ніби філософський роздум про християнську історію, проте, представлена крізь романтичне бачення питання з елементами власної фантазії та з’єднанням символічності міфології, запозиченої з різних культурно-історичних контекстів. Дмитро Боляков прагне створити роботи найбільш бажані фантазії, в синтезі чуттєвості та любові, в яких би відкривалося релігійне, всесильне переживання; на якому дух піднімається до зіроч, де все є доброта, до Бога, до неба; де уява може парити з радістю до невідомих і далеких світів, де все таємниця і святість⁸. У картинах з ангелами духовні проблеми художника знаходять органічне й пластичне вираження.

У обох художників, на перший погляд, композиції полотен освоюють простір спокійними мізансценами з однієї або двох фігур, які можна послідовно “прочитати”, починаючи з фронтиспису. Однак стадія завершеності та колористичне рішення, які залишили нам майстри, представляються не випадковими, що дозволяє сприймати цикли робіт багатощарово, захоплюючись їх оригінальністю й тонкістю почуттів. Наприклад, у роботі Б.Негоди “Плескіт любові в коханні”, крила ангелів золотаво-світлого кольору, які утворюють стійкий трикутник, вибудовують смисловий вузол з фігурою немолодого чолові в образі ангела. У цій роботі прослідковується алегоричне поєднання молодості та зрілості, кохання та любові, стихії води та неба. При цьому сприйняття картини починає розвиватися по колу, набуваючи містичного змісту.

На полотні Д.Болякова “Ангел з голубом” конфлікт фігуративного і абстрактного вирішений з особливою рівновагою і витонченістю. Ритм площин з витонченими коричневими розписами (захоплення індійською мініатюрою) і “акварельними” заливками з частинами мальовничих, щільних, іноді корпусних, вільних мазків створюють захоплююче поле, як по всій поверхні картини, так і в кожній композиції окремо. Фігуративні елементи, що виступають в різноманітно інтерпретованих варіаціях світла і кольору, відповідно органічно вбудовані в цей ритм. Небеса в кожній своїй частині виражені з неповторними

колористичними нюансами, настроєм, задумкою, представляючи багату палітру людських почуттів. Їх прозорий, золотисто-мідний колорит занурює в поетичну мрію, де чистий лик сонця, величезні райські квіти й листя, постаті Ангела й дівчини об'єднуються в ритмічний плавний танець “сонячних” вод таємничого світу.

Внутрішню подібність у підходах до вирішення колористичних проблем, питань кольору і світла можна спостерігати при порівнянні значної кількості робіт Бориса Негоди і Дмитра Болякова. Так, в багатьох роботах Б.Негоди декоративне рішення фігури зустрічається з несподіваним дисонансом колір-ного характеру: полум'я блакитного світла на задньому плані, загалом м'якому, виконане щільними живописними мазками-штрихами, пливе в звично вохристовому колориті. У стильовому плані цей контраст створює особливий пластичний удар, що підсилює звучання золотистих тіл та інших елементів жовтувато-вохристих відтінків. У сюжетному – відображає багатозначність теми, зустріч двох світів: світу міфологічної казки і світу сакрального, ірреального видіння – неба.

Прийом включення несподіваного “кольорового” світла, його спалахів зустрічаємо в багатьох роботах художників, де світло сприймається, як окремо діюча особа, майже випадає із загального стильового контексту. У полотнах “Ангел України”, “Ангел музики”, “Ангел села”, “Коливання одвічної надії” у Бориса Негоди і в творчих композиціях “Сяйво”, “Восьмикрилий ангел”, “Ангел. Ранок”, “Ангел в саду” у Дмитра Болякова, а також в численних етюдах і акварелях митці залишають глядачеві такі варіанти взаємодії світла і кольору, які своїм новаторством підтверджують експресивно-абстрактні пошуки ХХ ст.

Твори Дмитра Болякова представляють дивовижний діапазон застосування світла. Так в картині “Ангел. Ранок” світло, по-перше, бере участь в організації композиції полотна, розставляючи акценти у складній хвилеподібній діагоналі. По-друге, світло спільно з колоритом, композицією і ракурсами, будує просторові плани, глибину зображення. І по-третє, воно виявляє об'єм, відіграючи роль локального світла, там, де цього вимагає задум: наприклад, у фігурі ангела, обличчя якого звернене додолу. Світло, що “пробуджується”, розпушене волосся ангела, складені руки на передньому плані, все несе яскраво виражене символічне навантаження. У такій же ролі виступає на задньому плані простір “жовто-зеленого ранку”, збудований акордами кольорів і на інтервалах, відносинах між ними.

Світло – фактурне багатство, яке відрізняє багато творів Болякова. В окремих полотнах входження блакитного світла безпосередньо в ліплення фігури перетворюють ангела в якусь натхненну структуру – містичну хмару. Світло, колір, фактура в творах Болякова і Негоди сприймаються одними з головних інструментів, як у пластичній, так і образній сферах. Ці інструменти, таємничі та казкові, відкривають своє звучання не кожному, а тільки тому, хто спробує поглянути в глибину задуму художників, зануритися у споглядання, а потім у роздуми.

Світло-колірні пошуки обох майстрів надзвичайно живі, чуттєві, підглянуті в природі оком уважного та закоханого в неї споглядача. Хоча у Болякова почасті більш домінують реалістичні враження, піднесені до поезії та мрії, тоді як у Негоди в світло-колірних пошуках переважає інтуїтивний, раціонально-фантастичний початок.

Символічні композиції, присвячені ангелам, виразно характеризують стилістичні й образні пошуки обох художників. Світ ангелів Бориса Негоди – чудовий міраж, міфологічний, казково-алегоричний, замислений і прозорий, представляє прекрасних дів і крилатих звірів, що народились в українських, самобутніх традиціях. Найтонші, рухливі, кольорові штрихи утворюють певну предметність, де головну роль грає не плоть, а відчуття миттєвості, крихкості бачення. При цьому, в роботах можна спостерігати й сміливі акценти пастелі майстра кобальтом і кадмієм – тонкі, але рішучі. Можна відмітити, що більшість робіт художника могли бути використані в якості ескізів до gobеленів або панно – співвідношення великих декоративних груп і ритмічне рішення деталей дозволяє побачити цю можливість.

У Дмитра Болякова світлотіньовий ритм перегукується з багатими орнаментами німбів, декору одягу й фону. Тут наочно прочитується, що саме пристрасне, віртуозне конструювання в області світла, кольору та фактури і створює образ Ангела: відчуття прозорості повітря, мальовничості сонячного світла, святковості і в той же час незабгненої загадковості. Гра золота і блакиті, плинність форми, з одного боку, і її розсипчастість на “коштовності”, з іншого боку, задумливість і очікування чогось нездійсненого, нереального, таємничого зближують і поєднують роботи Дмитра Болякова і Бориса Негоди.

Варто відмітити техніки, в якій працюють майстри – Борис Негода в техніці олійної пастелі, а Дмитро Боляков поєднав живопис та іконографію. Ці техніки, що стоять між живописом і графікою, – це особливий камертон у володінні художником формою⁹. Тут талант, майстерність, інтелект, темперамент особливо оголені. Полотна художників демонструють рідкісне поєднання монументальності і ювелірності, змістовності та музичності, безпосередності та віртуозності.

У творах Дмитра Болякова і Бориса Негоди, як і в багатьох панно майстрів-символістів, можна спостерігати прагнення вийти за рамки звичного, в тому числі і в галузі освоєння живописної та графічної технік, коли особисті філософські концепції підштовхували до вдосконалення, оновлення її стану, перш за все з позиції сприйняття. У цьому питанні майстри іноді усвідомлено, іноді спонтанно, йшли шляхом стилізації різних матеріалів, тобто свого роду в імітаційно-стилістичному напрямі. Слід зазначити, що деякі елементи в роботах Негоди і Болякова стоять на межі абстрактного і фігуративного, що також зближує напрям творчих пошуків майстрів.

Композиційне рішення полотен обох художників різноманітне і оригінальне. Однак слід зауважити, що у Болякова майже не зустрічається композицій з центрально-симетричною побудовою, він віддає перевагу діагоналі,

S-подібній лінії, або вільним ритмам елементів. Тоді як у Негоди, в його символіко-алегоричних пошуках, побудова нерідко саме центрально-симетрична, пірамідална, складена з тіл міфологічних героїв, яку також можна порівняти з химерними сталактитами, що виростають з лінійного орнаменту.

Багато картин Д.Болякова можна віднести до композицій з вільно організованим ритмом: “Ангел з голубом”, “Ангел. Ранок”, “Срібний ангел” та інші. У Б.Негоди це “Молочна купіль розбудженого ангела”, “Коливання одвічної надії”, “Ангел тепла” та інші. Тут головними діючими особами в побудові вільного ритму виступають згадувані вище світло, колір і фактура. Так, у картині Бориса Негоди “Ангел з голубом”, ритми світла утворили поетичну метафору, де таємничі верхники асоціюються з конфігурацією хмар вечірнього неба, які несподівано виникли, здивували своїм неймовірним поєднанням, і також раптово зникнуть, залишивши тільки аромат нічних трав.

Тема руху по різному вирішена у Д.Болякова і Б.Негоди, як у загальних композиційних побудовах, так і в пошуках всередині форми. Полотно Д.Болякова “Ангел на троні” – приклад гармонійної рівноваги іконографічного і символічного. У картині “Сяйво” фантазія і роздуми художника створюють круговий рух світлих, оксамитових плям-площин. У них вишукані тонкі ліній-павутинки, нанесені на майже чисту основу, малюють химерні жіночі фігури, фантастичних тварин, орнаменти, рослини, які утворюють магічний, захищений візерунок. Думка про незавершеність даного полотна приходиться в останній момент; дана “зупинка” майстра видається не випадковою, а в достатній мірі визначає задум і перегукується з пошуками майбутнього і сьогодення. Схоже відчуття залишає і робота “Золотий ангел”, вирішена майже монохромно, графічно вишукано, зачаровує орнаментикою форм і метафорами. Вона, тим не менш, пронизана якоюсь подвійністю, аскетизмом і чуттєвим томлінням.

Образ жінки займає важливе місце в творчості обох художників. Саме жінка або молода дівчина найчастіше втілена в подобі ангела як у Дмитра Болякова, так і в Бориса Негоди. Жінок художники зображають з любов'ю. Це прекрасне, ніжне створіння, мрійливе, тендітне, граціозне. Ставлення до жінки в художніх рішеннях у Дмитра Болякова та Бориса Негоди багато в чому перегукуються. Численні образи ангела-жінки у Бориса Негоди нерідко зближаються у внутрішньому посланні з естетикою Бодлера, вони позбавлені будь-якої індивідуалізації, це узагальнено-типові лики, в яких, як правило, втілено стан загадковості і невимовності. Ідеї, виражені в творах Бориса Негоди, часто носять характер символічний і універсальний, піднесений і благородний. Символізм для митця був набагато більш значущим явищем, ніж новий стиль у мистецтві. Не випадково, більшість робіт художника носять узагальнені назви, схожі скоріше на філософські категорії, ніж на звичайні “коментарі” автора.

У Дмитра Болякова жінка так само позбавлена індивідуальності, це ніби іконографічний образ-символ. Фігура прекрасної, граціозної жінки, вільно, але невід'ємно вписана в орнаментальну систему з квітів та листя, символів

і арабесок. Центром композиції, як правило, є молода жінка слов'янської зовнішності у вільному одязі, що потопає в морі квітів. Картини обрамляють хитромудрі рослинні орнаменти, що не приховують свого візантійського або східного походження. І що дуже важливо відзначити – композиція завжди вписана в трикутник, це надає роботам цілісність, завершеність. На відміну від тривожних картин багатьох сучасних майстрів твори Дмитра Болякова дихають спокоєм і млістю. Відкрита чуттєвість робіт художника заворожує глядачів, незважаючи на те, що кожна епоха створює власні форми ідеалу.

Цікавим є співставлення ликів ангелів у творчих композиціях обох авторів. Перш за все, дивує візуальна близькість рис: витягнутий овал обличчя, підняті брови, маленькі уста. І, головне, погляд, спрямований в нескінченну невідомість, що бачить щось непізнане, ірреальне. Крім того, чуттєвість і, в той же час, натхненність даних образів асоціюються з дивовижними візантійськими мозаїками.

Таким чином, творчі композиції із зображеннями ангелів у Д.Болякова та Б.Негоди неймовірно цікаві й цінні для сучасного українського мистецтвознавства. Вони несуть ідею й філософію сучасності, поєднують різні стилі, течії та техніки живопису, відкривають образ ангела сучасному глядачеві.

Примітки:

1. Флоренський, П. А. Собр. соч. В 2 т. Т. 1: Столп и утверждение истины / П. А. Флоренский. – М., 1990 – 496 с.
2. Булгаков, С. Н. Малая трилогия / С. Н. Булгаков. – М., 2008. – 578 с.
3. Булгаков С. Н. Свет невечерний / С. Н. Булгаков. – М., 1917. – 417 с.
4. Бельй, А. Н. Символизм как миропонимание / А. Н. Бельй. – М., 1994. – 528 с.
5. Бетко, І. К. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії ХІХ – початку ХХ століття / І. К. Бетко. – К., 1999. – 211 с.
6. Бондаренко, В. Релігійна ситуація в Україні і її перспективи розвитку // Матеріали Міжнар. конф. 15–16 травня 1998 року “Релігія і суспільство в Україні: фактори змін”. – К., 1998. – С. 14-30.
7. Бодак, В. А. Релігія як феном універсаму культури: християнський контекст: автореф. дис. ... д-ра філософ. наук / В. А. Бодак. – К., 2006. – С. 14.
8. Бондаренко, В. Д. Зазначена праця / В. Д. Бондаренко. – С. 16.
9. Гречанский, Л. М. Творческий процесс и художественное восприятие / Л. М. Гречанский, К. А. Серов, В. Н. Остапов. – М., 1978. – 278 с.

Summary

The author of the article makes an attempt to reveal the semantics of images-symbols in Ukrainian modern religious painting in the context of analysis of artistic compositions of D.Bolyakov and B.Nehoda.

Keywords: religious art, symbolicalness, angels, allegoric combination, painter's idea, composition, colouring, dynamics.

Хроніка наукового і освітнього життя

УДК 53:331.101.5

П.С.Атаманчук, І.М.Конет

Міжнародна наукова інтернет-конференція “Інновації в навчанні фізики: національний та міжнародний досвід”

З 25.03.2012 р. по 31.10.2012 р. на базі кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі фізико-математичного факультету Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка проведено міжнародну наукову інтернет-конференцію “Інновації в навчанні фізики: національний та міжнародний досвід”.

Конференція проходила у режимі форуму за такими змістовими напрямками:

- дидактика фізики в контексті компетентнісно-світоглядного підходу до організації навчально-пізнавальної діяльності,
- освітній прогноз як механізм структурно-змістової побудови та вироблення методологій предметних дидактик,
- інноваційні підходи до реалізації змістової та організаційно-управлінської функції в сучасних підручниках,
- формування самостійності учнів та студентів у процесі навчально-пізнавальної діяльності з фізики,
- менеджмент формування педагогічного кредо майбутнього фахівця фізико-технологічного профілю.

За окремими тематичними напрямками був можливим варіант використання Інтернет-відеозв’язку.

У роботі конференції брали участь представники вищих навчальних закладів і наукових установ з різних регіонів України, науковці з Російської Федерації, Республіки Молдова.

Серед учасників конференції 16 докторів наук, 42 кандидати наук, докторанти, аспіранти, вчителі, студенти.

Від нашого університету активну участь в роботі конференції брали П.С.Атаманчук, доктор педагогічних наук, професор; Р.М.Білик, кандидат педагогічних наук; С.В.Грабовський, навчальний майстер; А.О.Губанова, кан-

дидат фізико-математичних наук, доцент; Є.М.Дінділевич, асистент; С.І.Дмитрук, асистент; І.М.Конет, доктор фізико-математичних наук, професор; А.М.Кух, кандидат педагогічних наук, професор; О.М.Кух, асистент; В.В.Мендерецький, доктор педагогічних наук, професор; А.М.Мірошніченко, студентка; С.А.Муравський, асистент; М.О.Мястковська, асистент; О.М.Ніколаєв, кандидат педагогічних наук, доцент, докторант; І.В.Оленюк, кандидат педагогічних наук, доцент; Л.А.Онуфрієва, кандидат психологічних наук, доцент; О.П.Панчук, кандидат педагогічних наук, доцент; О.О.Пильнюк, асистент; Т.П.Поведа, асистент; Л.І.Пташнік, кандидат педагогічних наук, доцент; М.О.Роздобудько, асистент; О.М.Семерня, кандидат педагогічних наук, доцент; Л.О.Сморжевський, кандидат педагогічних наук, професор; Ю.Л.Сморжевський, кандидат педагогічних наук, доцент; Н.В.Форкун, асистент; І.А.Чайковська, аспірант; О.Г.Чорна, старший викладач; Ю.О.Шафінська, студентка; В.С.Шуліка, аспірант; В.С.Щирба, кандидат фізико-математичних наук, професор.

За матеріалами роботи конференції у видавничому відділі університету опубліковано “Збірник наукових праць Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна”. – 2012. – Вип. 18. – 254 с.

У передмові до збірника редакційна колегія відзначає, що “Публікації Збірника переважно є відображенням національного та міжнародного досвіду щодо забезпечення менеджменту якості у підготовці майбутніх учителів фізико-технологічного профілю. Інноватики більшості з них вибудовуються через призму ідеології сучасної освітньої парадигми (зорієнтованість на результат) та орієнтирів Національної рамки кваліфікацій (компетентнісний підхід у навчанні) і стосуються проблеми управління навчанням студента (учня). Матеріали Збірника загалом підводять до усвідомлення того, що система управління для всіх видів діяльності людини єдина і має таку структуру: мета → об’єктивно-предметні умови досягнення мети (у навчанні – адекватне меті освітнє середовище) → цільова програма дій (план) → оцінка проміжних і кінцевих результатів → корекція.

Внаслідок вдалих управлінських впливів, через власну дію індивіда, формуються базові людські якості – компетентності та світогляд, вищими особистісними показниками яких виступають: уміння, навички, переконання та вчинкові звички.

Загалом культивується впевненість у тому, що цілеспрямовано коригувати, регулювати, управляти особистісними набутками того, хто навчається, можливо лише за умови узгодження і одночасної стандартизації як змісту, так і освітнього середовища стосовно конкретної освітньої галузі”.

Одержано 7 квітня 2013 р.

УДК 796.015.8:378.4(477.43)–057.875

М.С.Солопчук, В.Б.Воронецький, А.В.Зайкін, Д.М.Солопчук

Спортивні досягнення студентів-спортсменів за 2012 рік: здобутки, проблеми, перспективи

Спеціальною постановою уряду 2012 рік оголошений Роком спорту та здорового способу життя, що стало чудовою можливістю залучити до спорту нових прихильників в університеті, зробити крок на зустріч власному здоров'ю, здобути власну перемогу.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка за спортивними показниками у 2012 р. є лідером серед вищих навчальних закладів Хмельницької області та України серед університетів, які мають факультети або інститути фізичного виховання та спорту. На іграх XXX Олімпіади (Лондон, 2012) брали участь 5 студентів-спортсменів: ЗМС Зантарая Георгій (дзюдо), МСУМК Кіндзерська Ірина (дзюдо), Філонюк-Єрохова Тетяна, Ель-Шеріф Шеріф (легка атлетика), Куліш Сергій (кульова стрільба) та одна випускниця факультету 2011 року – ЗМС Ірина Мерлені (вільна боротьба). На XIV Паралімпійських іграх цього ж року двоє спортсменів університету вибороли срібні нагороди у складі збірної команди України з футболу.

За підсумками виступів спортсменів у Всеукраїнських змаганнях університет нагороджений чотирма кубками МОН України: перше місце по II категорії вищого навчального закладу у Першому Всеукраїнському студентському фестивалі з ігрових видів спорту, перше місце по II категорії у чемпіонатах III Спортивних ігор України серед вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, перше місце по II категорії у загальнокомандному заліку III Спортивних ігор України серед вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, третє місце в номінації Всеукраїнського огляду-конкурсу на кращий стан фізичного виховання та спорту у вищих навчальних закладах України за 2011–2012 навчальний рік.

Спортивні успіхи в університеті у 2012 році в першу чергу пов'язані з ректорами О.М.Завальнюком і С.А.Копиловим та колективом факультету фізичної культури.

На факультеті фізичної культури функціонує чотири спеціалізовані кафедри: кафедри теорії і методики фізичного виховання та здоров'я людини, спорту та спортивних ігор, легкої атлетики з методикою викладання, фізичного виховання. У 2012 році на факультеті працювало 86 науково-педагогічних працівників, серед них 6 професорів та 46 кандидатів наук, доцентів, 9 Заслужених тренерів України, 2 Заслужені працівники фізичної культури і спорту України, 3 судді Міжнародної категорії.

На факультеті навчається близько 800 студентів денної та заочної форм навчання, серед них 6 Заслужених майстрів спорту, 26 майстрів спорту України міжнародного класу, 54 майстри спорту України, 120 кандидатів у майстри спорту і спортсменів I-го розряду. Діють 22 групи спортивно-педагогічного

удосконалення з різних видів: волейбол, баскетбол, футбол, фут зал, легка атлетика, боротьба вільна, бокс, дзюдо, самбо, гімнастика спортивна, теніс настільний, важка атлетика, велоспорт, тхеквондо, спортивна акробатика, пауерліфтинг, кульова стрільба та низка інших.

У 2012 році на спортивні заходи в університеті було виділено 63365 грн. Так, на легку атлетику виділено 7835 грн., теніс настільний – 4931 грн., футбол (жін.) – 7356 грн., футбол (чол.) – 4984 грн., волейбол (чол.) – 20277 грн., волейбол (жін.) – 17980 грн.

Безперечно, та підтримка ректорату, яку ми маємо, дозволяє факультету покращити усі напрями роботи та вивести її на новий, якісно вищий рівень. Найкращі спортсмени університету, члени збірних команд Хмельницької області отримують фінансову допомогу для додаткового харчування (по лінії Управління у справах молоді та спорту, Центру олімпійської підготовки, Школи вищої спортивної майстерності, Хмельницького обласного відділення НОК України, обласного центру “Інваспорт”), стипендії обласної державної адміністрації. Члени збірних команд беруть участь у централізованій підготовці до міжнародних змагань. Постійно проводяться навчально-тренувальні збори з підготовки до Всеукраїнських змагань.

Щорічно координаційна рада з питань фізичної культури і спорту визначає найкращих спортсменів області, які на офіційних змаганнях світу та Європи увійшли у попередньому році в чільну шістку кращих і відповідно до Положення заохочуються спеціальними стипендіями обласної державної адміністрації. У 2012 році такі стипендії отримали сім студентів-спортсменів університету: МСУМК Каяфа Олег (бронзовий призер командного чемпіонату Європи з легкої атлетики), МСУМК Кіндзерська Ірина (бронзовий призер чемпіонату Європи з дзюдо), МСУМК Комащук Аліна (срібна призерка XXVI Всесвітньої універсиади з фехтування), МСУ Кутей Гліб (бронзовий призер чемпіонату Європи з вільної боротьби), МСУМК Макуха Іванна (бронзовий призер чемпіонату Європи з дзюдо), МСУМК Ньябалі Кеджау (срібний призер чемпіонату Європи з дзюдо), МСУМК Олійник Павло (бронзовий призер чемпіонату Європи з боротьби вільної).

Дуже насиченими на спортивні події і перемоги на Всеукраїнських та міжнародних змаганнях був 2012 рік, оскільки тривала боротьба наших спортсменів за олімпійські ліцензії на ігри XXX Олімпіади (Лондон, Англія) та IX Всесвітні ігри (Калі, Колумбія) в 2013 році.

У 2012 році студенти Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка завоювали 163 медалі різного гатунку на Паралімпійських іграх, чемпіонатах та Кубках світу, чемпіонатах та Кубках Європи, чемпіонатах та Кубках України, III Спортивних іграх України.

Необхідно відзначити, що у 2012 році студент факультету фізичної культури ЗМСУ В. Трушев виборов срібну нагороду у складі національної збірної України з футболу на XIV Паралімпійських іграх у Лондоні. Ця нагорода дала йому можливість стати повним кавалером ордену “За заслуги”.

На чемпіонатах та Кубках світу наші студенти вибороли 13 золотих, 4 срібних та 7 бронзових медалей. Виступи на чемпіонатах Європи покладали в нашу скарбничку 2 золоті, 5 срібних та 8 бронзових нагород. Також успішними були виступи студентів на чемпіонатах та Кубках України, які принесли 52 золоті, 28 срібних та 20 бронзових медалей.

Досить вдалим можна вважати виступ наших студентів на III Спортивних іграх України, де вони додали в загальний залік медалей 8 золотих, 3 срібних та 10 бронзових нагород.

III Спортивні ігри України серед ВНЗ III-IV рівнів акредитації 2012 року проводилися на виконання “Державної програми розвитку фізичної культури і спорту”, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2006 р. за №1594, та відповідно до “Положення про III Спортивні ігри України серед вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації” впродовж лютого-червня 2012 року.

У змаганнях Спортивних ігор брали участь збірні команди з видів спорту вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації (незалежно від форми власності) — переможці Спортивних ігор АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя. До складу команд вищих навчальних закладів допускалися студенти денної форми навчання та аспіранти. Вік учасників – 1984 року народження і молодше. Університети могли заявити на особисту першість спортсменів, які мали кваліфікацію майстра спорту України.

Змагання III Спортивних ігор проводилося поетапно:

I етап – масові змагання – внутрівузівські змагання, які тривали протягом 2011–2012 років;

II етап – змагання в містах, областях – січень-березень 2012 року;

III етап – фінальні змагання – березень-червень 2012 року.

III Спортивні ігри проводилися з комплексним заліком для ВНЗ III-IV рівнів акредитації за категоріями I в загальнокомандній першості серед усіх ВНЗ, які брали участь у змаганнях:

1 категорія – серед університетів, академій та інститутів фізичної культури і спорту;

2 категорія – серед ВНЗ, які мають факультети або інститути фізичного виховання і спорту;

3 категорія – серед вищих навчальних закладів, які мають контингент студентів більше ніж 10 тисяч;

4 категорія – серед вищих навчальних закладів, які мають контингент студентів від 5 до 10 тисяч;

5 категорія – серед вищих навчальних закладів, які мають контингент студентів 5 тисяч і менше.

III Спортивні ігри склалися з двох етапів: I. Перший Всеукраїнський студентський фестиваль з ігрових видів спорту; II. Чемпіонати України серед студентів, які входили до комплексного заліку Спортивних ігор.

Перший Всеукраїнський студентський фестиваль проводився з 20 по

25 червня 2012 року в м.Харкові з таких видів спорту: баскетбол (чоловіки і жінки), бадмінтон, волейбол (чоловіки і жінки), волейбол пляжний, гандбол (чоловіки і жінки), регбі – 7, теніс, теніс настільний, футбол (чоловіки і жінки), фугзал.

Змагання Першого Всеукраїнського студентського фестивалю з ігрових видів спорту були відбірковими – переможець отримував право на участь у Перших Європейських студентських іграх серед університетів (м.Кордоба, Іспанія), а переможці Чемпіонатів України, визначених Положенням, – отримали право на участь складах збірних команд України в Чемпіонатах Світу серед студентів.

Студенти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка втретє поспіль взяли участь у змаганнях III Спортивних ігор України серед вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації 2012 року. Дані участі спортсменів у Спортивних іграх 2008–2012 рр. подані у таблиці 3.

Студенти-спортсмени нашого університету взяли участь у 13 видах спорту, а саме: баскетбол (жін.), волейбол (жін., чол.), волейбол пляжний (жін., чол.), теніс настільний, фугбол (жін., чол.), фугзал, боротьба вільна, важка атлетика, легка атлетика, легкоатлетичний крос.

III Спортивні ігри проводилися з комплексним заліком для ВНЗ III-IV рівнів акредитації за категоріями і в загальнокомандній першості серед ВНЗ, які брали участь у змаганнях.

Паралельно із Всеукраїнськими змаганнями проводились III Спортивні ігри серед вищих навчальних закладів області з 9 видів спорту. Спортсмени Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка взяли участь у 8 видах спорту (легкоатлетичний крос не проводився) і впевнено перемогли з усіх видів спорту та посіли I загальнокомандне місце.

XI Чемпіонат України з футболу серед ВНЗ проводився в залік III Спортивним іграм України. У змаганнях взяли участь 12 команд, які були поділені на дві конференції (Захід, Центр-Південь).

Футболісти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка виступали у західній конференції. Змагання проводилися у два етапи: перший – проходив за коловою системою у два кола (осінь, весна); другий – фінальна частина, до якої за результатами першого етапу кваліфікуються по 2 кращі команди з кожної конференції.

Наша команда, на жаль, цього року показала найгірший результат за часи виступів у студентській лізі України, посівши 11–12 місце.

Фугзал. Команда вишу вкотре брала участь у студентській лізі України з фугзалу, яка в цьому році мала назву XII Чемпіонат України з міні-футболу серед ВНЗ у програмі III Спортивних ігор України серед ВНЗ III-IV рівнів акредитації.

У чемпіонаті взяли участь 16 університетів, які за територіальним принципом були поділені на чотири конференції – А, В, С, D. Наш університет потрапив до конференції А, разом із вишами з Дрогобича, Івано-Франківська

і Тернополя. Згідно з регламентом чемпіонату змагання проводилися у два етапи: кваліфікаційний і фінальний.

За підбором гравців наша команда була найсильнішим колективом за останні роки виступу. Але з 6 ігор команда Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка отримала 2 перемоги і 4 поразки та посіла 4 місце в конференції А. У загальнокомандній першості – 15–16 місце.

Отже, виступ команди у 2012 році можна оцінити як провальний.

Баскетбол. З 22.05 по 25.05.2012 року у м. Львові відбулися зональні змагання з баскетболу (жінки). У змаганнях взяли участь 12 команд, які були поділені на дві зони. У першу зону розподілено такі команди: Тернопільський національний економічний університет, Національний університет “Львівська політехніка”, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Вінницький національний медичний університет, Галицька академія (м. Івано-Франківськ), Київський національний університет фізичного виховання і спорту.

На змагання не з'явилася команда з м. Івано-Франківська, а команда Національного університету фізичного виховання і спорту (м. Київ) автоматично потрапила до фіналу.

Баскетболістки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка програли Тернопільському національному економічному університету з рахунком 68:42, отримали перемогу над командою Вінницького національного медичного університету (55:51), а потім поступилися в додатковий час команді Національного університету “Львівська політехніка” з рахунком 73:70 і посіли III місце.

Волейбол (жінки). З 18 по 20 травня 2012 року у місті Тернополі пройшли зональні змагання з волейболу. У Тернопільській зоні взяли участь 4 команди: Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, Національний університет “Львівська політехніка”, Тернопільський національний економічний університет та Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Студентки нашого університету одержали перемогу з рахунком 3:2 над Прикарпатським національним університетом ім. Василя Стефаника, 3:0 над Національним університетом “Львівська політехніка” та програли 0:3 команді Тернопільського національного економічного університету і посіли II місце в групі.

Волейбол (чоловіки). Зональні змагання з чоловічого волейболу відбулися у м. Хмельницькому на спортивній базі Хмельницького національного університету. У змаганнях взяли участь 3 команди: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Волейболісти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка з однаковим рахунком 3:0 одержали перемогу над командами

м. Тернополя та Івано-Франківська, посіли 1 місце і отримали право виступу у фіналі 20–25 червня 2012 року в Харкові. У фінальних іграх взяли участь 4 команди вищих навчальних закладів. Студенти університету отримали перемогу з рахунком 3:0 над командами Харківської юридичної академії та Харківської академії фізичної культури і з рахунком 3:1 над командою Чернігівського національного університету імені Т.Г.Шевченка, посівши перше місце.

Легкоатлетичний крос. Змагання проходили у м. Біла Церква 9–10 квітня 2012 року. У складі збірної команди університету взяли участь чотири студенти факультету фізичної культури.

На дистанції 5 км впевнену перемогу одержав студент 4 курсу, майстер спорту Олександр Жулінський. На цій же дистанції 5 місце посів студент 3 курсу, кандидат у майстри спорту Михайло Медвідь. У змаганнях брали участь 53 спортсмени.

Серед жінок на дистанції 3 км спортсменка університету Сніжана Дейнега посіла 11 місце, а студентка 1-го курсу Віра Павлова – 15 місце серед 25 спортсменок.

У підсумку команда кросменів нашого університету виборола 84 очки і посіла III місце серед ВНЗ України, пропустивши Тернопільський національний економічний університет (108 очок) та Національний університет фізичного виховання і спорту (94 очки).

У другій категорії серед університетів, які мають факультети та інститути фізичного виховання і спорту, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка посів I місце.

Легка атлетика. III Спортивні ігри України з легкої атлетики проходили 16–18 травня 2012 року у м. Ялта. У змаганнях брали участь 37 ВНЗ (5 категорій) в кількості 312 учасників. З яких 198 чоловіків та 114 жінок, 14 – МСУМК, 36 – МС України, 84 – кандидатів у майстри спорту. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка представляли 12 легкоатлетів, з них: 2 – МСУМК (Д. Островський, Ш. Ель-Шеріф); 2 – МС України (С. Топорков, О. Жулінський); 6 – КМС (М. Стремедлівський, А. Рогулько, Г. Подліпчук, М. Нижній, М. Медвідь, Я. Ляшко); 2 – спортсмени I розряду (Ю. Вергуш, В. Загоруйко).

Відмінно виступив на цих змаганнях студент 4 курсу МС Олександр Жулінський, який переміг на дистанції 10000 м, виборов срібну нагороду на дистанції 5000 м та посів 6 місце в естафеті 4x400 м. У скарбничку університету Олександр приніс 80,5 очок. Також можна вважати відмінними виступи Юлії Вергуш, яка посіла 3 місце у штовханні ядра та 2 місце у метанні диска, набравши 63 бали; Валентини Загоруйко – 3 місце у метанні диску, 4 – зі штовхання ядра (57 балів); Михайла Стремедлівського – 3 місце у штовханні ядра, 9 – з метання диска (49 балів).

Легкоатлети Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка вибороли 10 нагород, з яких: 1 золота, 2 срібні та 7 бронзових медалей.

Студенти університету на змаганнях з легкої атлетики набрали 505 балів і посіли 6 місце серед усіх вищих навчальних закладів (37 вищих навчальних закладів) та 1 місце по другій категорії (14 вищих навчальних закладів).

На жаль, на цих змаганнях, через травми не могли на повну силу виступити наші провідні легкоатлети. МСУМК Шеріф Ель-Шеріф виступив тільки в одному виді (естафета); Сергій Топорков – отримав травму у фінальному забігу і не приніс жодного балу; Дмитро Островський на розминці отримав травму і не вийшов на старт. Студенти МСУМК Олег Каяфа і Тетяна Філонюк на той час перебували на навчально-тренувальних зборах до ігор XXX Олімпіади (Лондон, 2012 р.) і також не виступали.

За прогнозами фахівців, наш університет на цих змаганнях недобрав щонайменше 6–7 медалей.

Боротьба (вільна і греко-римська). 3 3 по 5 травня 2012 року в м.Чернівці відбулись змагання з вільної (чоловіки, жінки) та греко-римської боротьби (чоловіки) в залік III Спортивним іграм України серед вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації.

У змаганнях взяли участь 220 спортсменів (160 чоловіків та 60 жінок) з 17 областей України, які представляли 29 ВНЗ. У складі збірної команди Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка брало участь 15 чоловіків і 5 жінок.

Чемпіонами змагань стали Олег Литвинчук, Григорій Шулепа, Любомир Сагалюк, Олег Іванов; призерами – Любомир Симак, Сергій Кречун. Провальними можна вважати виступ наших дівчат, які не вибороли жодної нагороди.

Не взяли участь у змаганнях ЗМС Андрій Стаднік та МСУМК Дмитро Рочняк (виступи на ліцензійних турнірах), МСУМК Наталія Пульковська (травма), МСУМК Павло Олійник (травма), МС Гліб Кутей та Олег Литвинчук (травма).

За підсумками змагань команда Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка виборола 501 бал і посіла 4 місце серед усіх вищих навчальних закладів України (I – НУФВіС – 654 бали; II – ЛДУФК – 613 балів; III – Чернівецький НУ ім. Ю.Федьковича – 582 бали). Серед ВНЗ другої категорії, що мають факультети або інститути фізичного виховання і спорту, наш університет посів 1 місце.

Важка атлетика. Студентський чемпіонат з важкої атлетики в залік III Спортивним іграм України серед ВНЗ III-IV рівнів акредитації проводився 7–10 травня 2012 року у м.Скадовськ. У змаганнях взяли участь 20 команд ВНЗ України та 97 спортсменів, з них: 16 жінок, які змагалися у 7-ми вагових категоріях, та 81 чоловік – у 8-ми вагових категоріях.

Збірну команду Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка представляли 7 спортсменів: 6 чоловіків і 1 жінка.

Важкоатлети Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка вибороли 3 нагороди, з них: 1 золота, 1 срібна та 1 бронзова

медалі. Чемпіоном змагань став студент, МС Олександр Кулеша; призерами – Ірина Тарасевич та Руслан Войт.

Команда у загальнокомандному заліку набрала 447 балів і посіла 4 місце серед усіх вищих навчальних закладів України та 2 місце по 2 категорії.

На основі попередніх та зональних змагань з ігрових видів спорту були проведені фінальні змагання з 20 по 25 червня 2012 року у м.Харкові.

У фінальних змаганнях взяли участь 59 вищих навчальних закладів з 19 областей України.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка на цих змаганнях представляли такі види: волейбол (чоловіки), волейбол пляжний (чоловіки, жінки), футбол (жінки), настільний теніс (разом 34 спортсмени).

Настільний теніс. У змаганнях брали участь спортсмени-студенти з 7-ми університетів України. За положенням про III Спортивні ігри серед вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації склад команди з настільного тенісу 2+2, два хлопця і дві дівчини. Система проведення змагань у командних та особистих розрядах за олімпійською 2-мінусною системою розіграшу з 1–16 місце.

Змагання проводились в 7-ми розрядах: командні змагання серед жінок; командні змагання серед чоловіків; змагання в парному розряді серед жінок; змагання в парному розряді серед чоловіків; змагання в змішаному парному розряді; змагання в особистому розряді жінок; змагання в особистому розряді чоловіків.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка представляли спортсмени-студенти факультету фізичної культури: Андрій Домбровський, Кавун Олена (III курс); Дмитро Животов, Юлія Дуборез (II курс). Команді нараховувались очки залежно від зайнятого місця в кожному розряді за допомогою спеціальної таблиці. За результатами змагань з настільного тенісу Першого Всеукраїнського студентського Фестивалю з ігрових видів спорту в програмі III Спортивних ігор серед ВНЗ III-IV рівнів акредитації команда університету в сумі всіх ігрових розрядів набрала 336 очок, посівши 6 місце.

За результатами першості серед ВНЗ за категоріями Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка у II категорії посів перше місце, набравши 336 очок.

Пляжний волейбол. У фінальній частині Першого Всеукраїнського студентського фестивалю з ігрових видів спорту взяли участь 11 жіночих команд. Команду нашого університету представили МСУМК Світлана Бабуріна та студентка-магістрантка Світлана Гура.

За результатами попередніх ігор до фінальної четвірки увійшли: Національний університет фізичного виховання і спорту, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Національний технічний університет “КПІ” та Кременчуцький національний університет імені М.Островського. У півфіналі НУФВіС з рахунком 2:0 переміг наш університет, а в дру-

гому – Національний технічний університет “КПІ” – з тим же рахунком Кременчуцький національний університет імені М.Островського.

У змаганнях за III місце спортсмени університету з рахунком 2:0 перемогли команду Національного технічного університету “КПІ” і посіли III місце.

Пляжний волейбол (чоловіки). У змаганнях взяли участь 9 команд. Наш університет представляли студенти Ільницький Володимир та Рутковський Юрій.

У результаті змагань команда університету перемогла з рахунком 2:0 команду Національного університету “Львівська політехніка” і поступилась з рахунком 1:2 командам Харківській державній академії фізичної культури та Хмельницькому національному університету, посівши 5–6-ге місце. У категорії вищих навчальних закладів з факультетами фізичного виховання університет посів 2-ге місце.

Футбол. У змаганнях з футболу (жінки) Першого Всеукраїнського фестивалю з ігрових видів спорту III Спортивних ігор серед вищих III-IV рівнів акредитації взяли участь 3 команди (Харківська державна академія фізичної культури, Харківська зооветеринарна академія, Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка). Змагання проводились за коловою системою. Команда університету з рахунком 10:3 перемогла команду Харківської зооветеринарної академії і поступилася 2:14 команді Харківської державної академії фізичної культури, посівши II місце.

В абсолютному заліку серед усіх категорій вищих навчальних закладів, які брали участь у III Спортивних іграх, наш виш впевнено увійшов до першої десятки, набравши в сумі 3540 очків.

На факультеті фізичної культури розроблено систему підрахунку кількості балів та місце кафедр за здобуті нагороди у 2012 році. Так, за участь в Олімпійських іграх нараховується 15 балів. Золота нагорода на Олімпійських, Паралімпійських та Всесвітніх іграх оцінюється у 30 балів, срібна – 20 балів, бронзова – 10 балів. Золота медаль на чемпіонатах та Кубках світу дає можливість отримати 15 балів, срібна – 10 балів, бронзова – 7 балів. Чемпіонати та Кубки Європи оцінюються так: золота нагорода – 10 балів, срібна – 7 балів, бронзова – 5 балів. На чемпіонатах та Кубках України за золоту медаль нараховується 5 балів, за срібну – 3 бали, за бронзову – 2 бали. III Спортивні ігри України оцінено: за золоту нагороду – 5 балів, за срібну – 4 бали, за бронзову – 3 бали.

Відповідно до цих критеріїв, кафедри факультету фізичної культури набрали таку кількість балів:

кафедра теорії і методики фізичного виховання та здоров’я людини – 296;

кафедра спорту та спортивних ігор – 279;

кафедра легкої атлетики з методикою викладання – 262.

Згідно із зазначеними критеріями було визначено рейтинг тренерів, спортсмени яких здобули нагороди на змаганнях різного рівня: Володимир Марчук (162 бали), Леонід Гурман (151 бал), Михайло Гуска (92 бали), Ірина Райта-

ровська (80 балів), Олександр Коваль (67 балів), Василь Мазур (55 балів), Вадим Воронецький (52 бали), Володимир Приходько (47 балів), Олег Вергуш (32 бали), Олександр Шишкін (23 бали), Василь Лішук (22 бали), Олександр Петров (20 балів), Сергій Потапчук (20 балів), Євген Козак (5 балів), Іван Стасюк (4 бали), Валерій Дорош (3 бали).

Здобутки наших спортсменів та тренерів були відзначені на рівні міста та області. Студентка Марина Муринець здобула перемогу в номінації “Спортсмен року” міста Кам’янець-Подільського. В 10 кращих спортсменів, тренерів та організаторів фізичної культури Хмельницької області увійшли представники Кам’янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка:

I. 10 кращих спортсменів з олімпійських видів спорту

1. О.В.Жулінський – МС з легкої атлетики.
2. І.М.Кіндзерська – МСУМК з дзюдо.
3. Т.А.Філонюк – МСУМК з легкої атлетики.
4. О.М.Кулеша – МС з важкої атлетики.

II. 10 кращих спортсменів з неолімпійських видів спорту

1. Т.Г.Ахаметєва – ЗМС з пауерліфтингу.
2. В.В.Довганюк – МСУМК з пауерліфтингу.
3. О.В.Козлова – ЗМС з пауерліфтингу.
4. М.Р.Муринець – МС з гирьового спорту.

III. 10 кращих спортсменів-юніорів

1. М.О.Бех – МС з легкої атлетики.
2. А.І.Комащук – МСУМК з фехтування.
3. Ю.В.Лавренюк – МС з вільної боротьби.
4. Г.Е.Урода – МС з вільної боротьби.
5. С.С.Чайка – МСУМК з тхеквондо.

IV. 10 кращих тренерів

1. В.Б.Воронецький – ЗТУ з пауерліфтингу.
2. О.П.Петров – ЗТУ з футболу.

V. 5 кращих спортсменів-інвалідів

1. В.Є.Трушев – ЗМС з футболу.

VI. 5 кращих фахівців спорту

1. О.М.Вергуш – викладач кафедри легкої атлетики з методикою викладання.
2. М.С.Солопчук – професор, декан факультету фізичної культури.

Аналогічні номінації були представлені на рівні міста Кам’янець-Подільського:

I. Номінація “Кращий спортсмен з олімпійських видів спорту”

1. Макуха Іванна – МСУМК, чемпіонка України, срібна призерка чемпіонату Європи з дзюдо.

2. Ньябалі Кеджау – МСУМК, переможець Кубка України, срібний призер чемпіонату Європи з дзюдо.

3. Куліш Сергій – МСУМК, учасник XXX Олімпійських ігор, переможець та призер Кубків Світу, чемпіон України з кульової стрільби.

4. Кіндзерська Ірина – МСУМК, учасниця XXX Олімпійських ігор, чемпіонка України, бронзовий призер чемпіонату Європи з дзюдо.

5. Ель-Шеріф Шеріф – МСУМК, учасник XXX Олімпійських ігор, бронзовий призер Чемпіонату Європи, чемпіон України з легкої атлетики.

6. Щерба Олеся – МСУМК, призерка Кубка Європи, чемпіонка України з кульової стрільби.

7. Зантарая Георгій – ЗМС, учасник XXX Олімпійських ігор, чемпіон України з дзюдо.

8. Кулеша Олександр – МСУ, чемпіон України з важкої атлетики.

9. Жулінський Олександр – МСУ з легкої атлетики, чемпіон України з кросу.

II. Номінація “Кращий спортсмен-юніор з олімпійських видів спорту”

1. Комашук Аліна – МСУМК, срібна та бронзова призерка Чемпіонату Європи з фехтування.

2. Бех Марина – МСУ, бронзова призерка Чемпіонату Європи з легкої атлетики.

3. Лавренюк Юлія – МСУ, бронзова призерка Чемпіонату Європи, чемпіонка України, учасниця Чемпіонату Світу з вільної боротьби.

4. Урода Ганна – МСУ, бронзова призерка Чемпіонату Європи, чемпіонка України з вільної боротьби.

5. Чайка Сергій – МСУ, бронзовий призер Чемпіонату Європи, переможець Кубка Європи з тхеквондо.

6. Крутий Євгенія – МСУ, переможниця турніру серії А, чемпіонка України серед юніорів з тхеквондо.

7. Діброва Владислав – МСУ, чемпіон України, срібний призер Чемпіонату України з дзюдо.

8. Якимчук Максим – чемпіон України серед юніорів з легкої атлетики.

9. Петров Дмитро – МСУ, срібний призер Чемпіонату України з важкої атлетики.

10. Михальчук Оксана – МСУ, срібна призерка Чемпіонату України серед юніорів з боксу.

III. Номінація “Кращий спортсмен з неолімпійських видів спорту”

1. Козлова Олена – ЗМСУ, чемпіонка Світу з пауерліфтингу.

2. Савельєва Анастасія – МСУМК, чемпіонка Світу з кульової стрільби.

3. Муринець Марина – МСУ, чемпіон Світу з гирьового спорту.

4. Ярємка Світлана – МСУМК, срібна призерка Чемпіонату Світу з сумо, бронзова призерка Чемпіонату Світу з самбо.

5. Кифоренко Віктор – ЗМСУ, срібний призер Кубка Світу зі спортивної акробатики.

6. Басва Катерина – МСУМК, бронзова призерка Чемпіонату Світу зі спортивної акробатики.

7. Довганюк Вадим – МСУМК, Бронзовий призер Чемпіонату Світу з пауерліфтингу.

8. Ахмамстева Тетяна – заслужений МСУ, чемпіонка України, учасниця

чемпіонату Світу з пауерліфтингу.

9. Нелеп Олександр – МСУ, чемпіон України зі спортивної акробатики.

IV. Номінація “Кращий спортсмен-юніор з неолімпійських видів спорту”

1. Чаусов Дмитро – МСУ, срібний призер Чемпіонату Європи, чемпіон України з кульової стрільби.

2. Вержбицька Анна – МСУ, чемпіонка України зі спортивної акробатики.

3. Крамар Наталія – МСУ, чемпіонка України з боротьби кураш.

4. Жижанов Олексій – МСУ, чемпіон України з боротьби кураш.

5. Піка Мирослав Денис – МСУ, чемпіон України зі спортивної акробатики.

6. Діордієнко Владислав – МСУ, чемпіон України зі спортивної акробатики.

V. Номінація “Кращий спортсмен інваспорту”

1. Трушев Віталій – ЗМС, срібний призер XIV Паралімпійських ігор з футболу.
2. Русінка Іван – кандидат в майстри спорту України, срібний призер Чемпіонату України з футболу.

3. Требик Сергій – кандидат в майстри спорту України, срібний призер Чемпіонату України з футболу.

4. Царук Юрій – кандидат в майстри спорту України, учасник Чемпіонату України з легкої атлетики.

VI. Номінація “Кращий тренер”

1. Петров Олександр – Заслужений тренер України з футболу.

2. Воронєцький Вадим – Заслужений тренер України з пауерліфтингу.

3. Марчук Володимир – Заслужений тренер України зі спортивної акробатики.

4. Гуска Михайло – Заслужений тренер України з боротьби.

5. Шишкін Олександр – Заслужений тренер України з вільної боротьби.

6. Ліщук Василь – Заслужений тренер України з легкої атлетики.

7. Дорош Валерій – тренер-викладач Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка з волейболу (жінки).

8. Приходько Володимир – тренер вищої категорії, тренер-викладач Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка з боксу.

9. Коваль Олександр – тренер-викладач Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка з кульової стрільби.

VII. Номінація “Кращий організатор спортивно-масової роботи”

1. Вергуш Олег – викладач кафедри легкої атлетики з методикою викладання Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

2. Гурман Леонід – завідувач кафедри легкої атлетики з методикою викладання Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

VIII. Номінація “Кращий суддя з виду спорту”

1. Потапчук Сергій – суддя національної категорії з тхеквондо.

2. Ладияк Богдан – суддя національної категорії з легкої атлетики.

3. Закін Андрій – суддя національної категорії з пауерліфтингу.

4. Петров Андрій – арбітр з футболу.

5. Телебей Станіслав – арбітр з баскетболу.

IX. Номінація “Краща команда”

1. Чоловіча команда університету з волейболу – чемпіон Хмельницької області, чемпіон Вищої Студентської ліги, чемпіон III Спортивних ігор України.

У 2012 році до складу збірної команди України з різних видів спорту були включені 60 студентів університету, а саме: Селіванов Михайло, Сидор Яна, Холшевник Світлана, Рогович Анна, Кисилейчук Віта, Михальчук Оксана, Лазарев Денис (бокс); Олійник Павло, Кутей Гліб, Кречун Сергій, Лавренюк Юлія, Урода Ганна, Пульковська Наталія, Симак Любомир, Шулепа Григорій, Сагалюк Любомир (боротьба вільна); Зантараєв Георгій, Ньябалі Кеджау, Макуха Іванна, Кіндзерська Ірина, Діброва Владислав (дзюдо); Ярёмка Світлана, Крамар Наталія, Жижанов Олексій (самбо); Комащук Аліна (фехтування); Кифоренко Віктор, Залізник Дмитро, Марчук Данііл, Діордієнко Володимир, Басва Катерина, Піка Мирослав Денис, Вержбицька Анна (спортивна акробатика); Арсенєв Віталій, Єрмак Микита (спортивна гімнастика); Чайка Сергій, Крутий Євгенія (тхеквондо); Григоренко Владислав, Савельєва Анастасія, Щерба Олеся, Куліш Сергій, Тарасенко Тетяна (стрільба кульова); Довганюк Вадим, Козлова Олена, Ахмаметєва Тетяна (пауерліфтинг); Кулеша Олександр (важка атлетика); Муринєць Марина (гірбовий спорт); Островський Дмитро, Ель-Шеріф Шеріф, Каяфа Олег, Бєх Марина (легка атлетика); Бацуца Михайло, Орлов Артем, Приймак Анжела, Орлов Андрій, Федорук Іван, Касьянов Олексій (велоспорт); Тупчий Андрій, Жуматій Олександр, Ковальчук Володимир (волейбол); Трушев Віталій (футбол).

Також у 2012 році збірні команд університету з ігрових видів спорту брали участь у студентських лігах. Так, збірна команда з чоловічого волейболу посіла 1 місце у чемпіонаті Вищої студентської ліги серед вищих навчальних закладів та стала чемпіоном IX студентського Міжнародного фестивалю. Збірна команда з футболу здобула 5 місце у Вищій студентській лізі з футболу серед вищих навчальних закладів. Університетська команда з футзалу взяла участь у студентській лізі, де посіла 9 місце.

У сучасних умовах фізичне виховання трансформується в пріоритетну нормативну навчальну дисципліну вищих навчальних закладів, реалізація якої покладається на факультет фізичного виховання, кафедру фізичного виховання та спортивний клуб університету.

Спортивне життя університету поділяється на дві *складові*:

- найвищі досягнення у спорті і розвиток олімпійських та неолімпійських видів спорту (факультет фізичної культури);
- масовий спорт (кафедра фізичного виховання).

Вся спортивно-масова робота університету здійснюється у тісному контакті з ректором, профкомом науково-педагогічних працівників і співробітників та студентським профкомом університету.

Свою роботу в спорті університет починає з профорієнтаційної роботи, підтримуються ділові зв'язки зі школами, інтернатами, ліцеями спортивного профілю, ДЮСШ, провідними тренерами міста, області України. Викладачі-тренери виїжджають на змагання різного рангу з метою виявлення того

випускника, який має непогані спортивні результати і здібності до педагогічної професії та фізичної культури.

На кафедрах розроблені й затверджені навчальні та робочі програми, які передбачають лекції, практичні та методичні заняття, виконання тестів і нормативів оцінки фізичної підготовленості студентів, питання самостійної роботи з теоретичної та фізичної підготовки, поставлені конкретні спортивні нормативи на кожний рік. У кожного студента є залікова книжка на 4 роки, у якій зазначені вимоги щодо дисципліни “Спортивно-педагогічне вдосконалення”.

Підвищення спортивної майстерності проводиться на всіх курсах в обсязі годин, передбачених навчальним планом для студентів-спортсменів різної кваліфікації.

В університеті навчається 4243 студенти. Відвідують заняття з фізичної культури – 2020 осіб. Зі студентів відвідують тренувальні заняття в спортивних секціях та вдосконалюють спортивну майстерність 810 осіб, яких тренують 49 викладачів-тренерів. В університеті культивуються 22 види спорту.

Спортивно-масові заходи в університеті (календарний план та положення) розробляються спортивним клубом спільно зі спеціальними кафедрами факультету.

Спортивно-масова робота в університеті складається з 4-х етапів:

I. Першість факультетів між групами 1/04 курсів з видів спорту.

II. Змагання з видів спорту на факультеті фізичної культури.

III. Загальні змагання з видів спорту в університеті.

IV. Участь збірних команд університету в змаганнях міста, області, у всеукраїнських та міжнародних змаганнях.

У спортивному житті університету з масового спорту серед студентів проводиться кожний рік традиційна Спартакіада з 10 видів спорту: баскетбол (чол.), баскетбол (жін.), волейбол (чол.), волейбол (жін.), кульова стрільба, легка атлетика, міні-футбол, теніс настільний, шахи, футбол. У фінальній частині взяли участь понад 200 студентів. Загальні місця у 2012 році розподілено так:

I місце – історичний факультет;

II місце – фізико-математичний факультет;

III місце – економічний факультет;

IV місце – факультет іноземної філології;

V місце – природничий факультет;

VI місце – педагогічний факультет;

VII місце – психологічний факультет;

VIII місце – факультет корекційної психології і соціальної педагогіки;

IX місце – факультет української філології і журналістики.

Підсумки Спартакіади університету підведені на VI Всеукраїнській науково-практичній конференції “Формування здорового способу життя студентської та учнівської молоді засобами освіти”, де переможці Спартакіади нагороджені кубками, грамотами, медалями профкомом студентів університету.

Четвертий рік поспіль проводиться Універсіада “Здоров’я”, де кожна збірна команда факультету складаються з 5 студентів і 5 викладачів. Програма змагань включає: дартс, теніс настільний, волейбол, кульову стрільбу, шахи, веселі старти, перетягування каната, конкурсну програму.

В універсіаді взяли участь 180 осіб з 11 факультетів університету. У комплексному заліку переможцями стали:

I місце – факультет фізичної культури,

II місце – працівники та аспіранти,

III місце – історичний факультет.

Уся спортивно-масова робота систематично висвітлюється у газеті “Студентський меридіан”, міських газетах “Подільнин”, “Фортеця”, “Ключ” та інформаційному порталі Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, а також на сайті Міністерства освіти і науки.

У 2012 році студентам університету присвоєно звання Заслуженого майстра спорту України з сумо (Ярьомка Світлана), 7 студентів університету виконали норматив майстрів спорту України (Кречун Сергій – вільна боротьба, Піка Мирослав Денис – спортивна акробатика, Жижанов Олексій – боротьба кураш, Повх Олександр – боротьба на поясах Алиш, Петров Дмитро – важка атлетика, Стремедлівський Михайло – легка атлетика, Жижанов Олексій – дзюдо), 10 – норматив кандидатів у майстри спорту, 12 – норматив спортсменів I спортивного розряду, 254 – норматив спортсменів масових розрядів та 96 суддів зі спорту.

За ініціативи обласного відділення НОК, міського управління з фізичної культури і спорту, спортивного клубу університету було організовано і проведено низку змагань: відкритий чемпіонат області з метань на призи олімпійських чемпіонів Фаїни Мельник і Анатолія Бондарчука; регіональний турнір з жіночого волейболу пам’яті Вільяма Білоуса; турнір з баскетболу серед чоловічих команд пам’яті Станіслава Сингаєвського; турнір з футболу серед студентських чоловічих команд пам’яті Ігоря Чуприна.

Продовжуючи соціальну інновацію НОК України, кафедри факультету фізичної культури беруть участь в організації та проведенні олімпійських уроків, конкурсів, змагань.

Одним із діючих напрямів вирішення питання Олімпійської освіти в університеті є співпраця з регіональним відділенням НОК України, Олімпійською академією України, вищими навчальними закладами різних держав світу, управліннями фізичною культурою і спортом, федераціями з видів спорту, громадськими організаціями. За їх допомогою оформлені куточок Олімпійської слави в університетському музеї, фотогалерея “Спортивна гордість університету” та “Наші Олімпійці”, фотостенди “Олімпійський рух” та “Олімпійські ігри сучасності”. Більшість спортивно-масових заходів в університеті проводяться під Олімпійськими гаслами. Щорічно студенти молодших курсів зустрічаються з визначними студентами-олімпійцями (ЗМС І.Гешко, І.Мерлені, Г.Білодід, З.Турчина, З.Зазіров, Т.Беляєва та ін.), ветеранами Олімпій-

ського руху (С.Нагорний, А.Бондарчук, В.Вешко та ін.).

Суттєву роль у роботі факультету фізичної культури відіграє співпраця з загальноосвітніми навчальними закладами, яка реалізується у таких формах: включення олімпійської освіти в програму курсів підвищення кваліфікації вчителів фізичної культури та тренерів ДЮСШ; виступи науково-педагогічних працівників на методичних семінарах вчителів фізичної культури; проведення семінарів на олімпійську тематику для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів; проведення студентами-практикантами бесід, лекцій із питань олімпійського спорту та олімпійської освіти з учнями; організація у загальноосвітніх навчальних закладах спортивних вечорів, спортивних свят, зустрічей із видатними спортсменами-олімпійцями; проведення спортивно-масової роботи у школах під Олімпійськими гаслами; організація і проведення Олімпійських уроків у загальноосвітніх навчальних закладах, коледжах, училищах.

Отже, підсумки участі спортсменів університету в 2012 році на чемпіонатах світу, Європи, України та III Спортивних іграх України свідчать про високий рівень розвитку фізичної культури та спорту в університеті. Цей успіх обумовлений належним рівнем профорієнтаційної роботи, високим рівнем навчально-тренувального процесу, сумлінним ставленням колективу факультету фізичної культури до спортивно-масової роботи в університеті.

Одержано 14 квітня 2013 р.

УДК 378:93

А.Б.Задорожнюк, Л.В.Баженов

Дипломуємо науковців-істориків

Аналізується період становлення і діяльності спеціалізованої вченої ради К 71.053.01 у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка упродовж 2009–2013 рр. Подається коротка характеристика дисертаційних досліджень, захищених за вказаний період у цій раді.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, спеціалізована вчена рада К 71.053.01, дисертація.

22 січня 2008 року Кам'янець-Подільський державний університет IV-го рівня акредитації Указом Президента України отримав статус національного.

В цьому ж році університету і в його складі історичному факультету виповнилося 90 років. Упродовж даного часу факультет завжди займав провідні позиції в Україні в галузі підготовки висококваліфікованих педагогічних і наукових кадрів з історії.

Провідним підрозділом університету і факультету є кафедра історії України, яка має багаторічний досвід роботи з аспірантами та докторантами. Ця кафедра тісно пов'язана у своїй діяльності з Інститутом історії України НАН України (тут за сумісництвом викладають директор цього інституту, академік НАН України В.А.Смолій, заступник директора, член-кореспондент НАН України В.П.Реєнт, завідувач відділом, член-кореспондент НАН України В.М.Даниленко), Інститутом української археографії і джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, Інститутом археології НАН України, Інститутом українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України у Львові та ін. Усе це давало підстави вийти із клопотанням до Західного наукового Центру НАН України у м.Львові про створення спеціалізованої вченої ради для розгляду і захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Постановою президії Вищої атестаційної комісії України №63-06/1 від 28 квітня 2009 р. та Наказом ВАК України №237 від 5 травня 2009 р. у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка було створено спеціалізовану вчену раду К 71.053.01. Наказом ректора університету №21-ос від 12 травня 2009 р. спеціалізованій вченій раді встановлено термін повноважень 2 (два) роки.

Відкриття спецради стало значним досягненням усіх науковців університету і, насамперед історичного факультету, оскільки вперше на теренах Поділля (Хмельницької і Вінницької областей) була відкрита спецрада з історії¹. Ідея відкриття ради визрівала давно, проте з різних об'єктивних і суб'єктивних причин вона була створена лише у 2009 р. Зусиллями ректора університету професора О.М.Завальнюка і колективу науковців історичного факультету вдалося пройти реєстрацію і почати працювати. Склад ради був визначений в кількості 12 осіб, з яких 8 були штатними працівниками навчального закладу, четверо – провідні науковці, запрошені для роботи у раді з інших установ.

Головою вченої ради став професор кафедри всесвітньої історії, д.і.н. Л.В.Баженов, його заступником – декан історичного факультету, д.і.н., професор С.А.Копилов, вченим секретарем – к.і.н., ст.викладач кафедри історії України А.Б.Задорожнюк. Члени ради визначені у такому складі: штатні працівники: д.і.н., професор В.П.Газін, д.і.н., професор В.С.Степанков, д.і.н., професор В.В.Нечитайло, к.і.н., професор І.В.Рибак, к.і.н., ст. науковий співробітник В.О.Савчук; запрошені: головний консультант депутатської фракції апарату Верховної Ради України, д.і.н., О.Б.Головко, декан історичного факультету Чернівецького національного університету д.і.н., професор О.В.Добрянський, доцент кафедри історії України Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова, д.і.н. С.М.Свистович, директор інституту українського козацтва Інституту історії України НАН України, д.і.н. Т.В.Чухліб.

Термін дії ради був визначений двома роками. За цей час ступінь кандидата історичних наук здобули 10 чоловік із різних міст України (Вінниця, Києва, Житомира і Хмельницького). Відкрив роботу спецради блискучий захист дисертації на тему: “Аграрне питання Наддніпрянської України в українській громадсько-політичній думці у 1890-ті – 1917 роки” старшим викладачем кафедри всесвітньої історії нашого університету В.А.Дубінським, який відбувся о 10 год. 18 грудня 2009 р. Науковий керівник роботи професор кафедри історії України, к.і.н. О.М.Федьков. Офіційними опонентами виступили: декан історичного факультету Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича, д.і.н., професор О.В.Добржанський і доцент кафедри новітньої історії України Черкаського національного університету імені Б.Хмельницького, к.і.н. С.В.Корновенко.

У захищеній В.А.Дубінським дисертації вперше у вітчизняній історичній науці на широкій джерельній базі здійснено комплексне дослідження розвитку громадсько-політичної думки з аграрного питання у Наддніпрянській Україні в останній період українського національного відродження (1890-ті рр. – 1917 роки). У роботі простежено еволюцію і розвиток програм українських соціалістичних партій щодо врегулювання аграрних відносин на початку ХХ ст., охарактеризовано ідеологічні засади ліберально-демократичної течії в українському громадсько-політичному русі напередодні та в роки першої російської революції й розкрито зміст аграрних програм її представників. Також вивчено позиції українських націонал-демократичних партій на аграрне питання і з’ясовано основні чинники, які призвели до незначної підтримки самостійників у середовищі селян, розкрито ставлення інших політичних партій, об’єднань і рухів до аграрних проблем у Наддніпрянській Україні. Водночас проаналізовано роль і значення у вирішенні аграрного питання окремих громадсько-політичних діячів, що перебували поза партіями².

Того ж дня дисертацію на тему: “Йоахим Волошиновський і його роль у запровадженні та становленні кооперації на Поділлі: кінець ХІХ – початок ХХ століття” захистив голова правління Вінницької обласної спілки споживчих товариств В.В.Подолян. Науковий керівник роботи, доцент Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського к.і.н. С.Д.Гальчак. Офіційними опонентами виступили: завідувач кафедри міжнародної інформації Хмельницького національного університету, д.і.н., професор О.П.Григоренко і провідний спеціаліст Державного архіву Вінницької області, к.і.н. К.В.Завальнюк.

У роботі В.В.Подоляна на основі аналізу архівних документів, мемуарів, матеріалів періодичних видань, творчої спадщини, вітчизняної історіографії в контексті українського національного відродження досліджено життєвий шлях, місце й роль провідного українського кооперативного та громадського діяча Й.А.Волошиновського у запровадженні та становленні споживчої кооперації на Поділлі в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. У виконаному дослідженні було розкрито цілеспрямовану роботу Й.А.Волошиновського по створенню

і функціонуванню першого кооперативного україномовного часопису “Світова Зірниця”, проаналізовано діяльність на чолі інших періодичних видань, особистий внесок в утвердження в українському кооперативному середовищі принципів “рочдельської кооперативної доктрини”. Цілісно відтворено освітньо-культурне подвигництво в Україні цього діяча, висвітлено його особисту участь у національно-визвольних змаганнях українського народу (1917–1921 рр.)³.

Наступне засідання спецради відбулося 20 січня 2010 р., коли були розглянуті дві роботи: старшого викладача кафедри гуманітарних наук Житомирського економіко-гуманітарного інституту ВНЗ Університет “Україна” В.О.Магася і старшого наукового співробітника Державного архіву Вінницької області В.І.Петренка.

Першою захищалася робота В.О.Магася на тему: “Всеросійський селянський союз в Україні у 1905–1907 рр.”. Науковий керівник дослідження професор кафедри історії України нашого університету, к.і.н. О.М.Федьков. Офіційними опонентами виступили: завідувач кафедри історії, соціології і політології Подільського державного аграрно-технічного університету, д.і.н., професор О.С.Каденюк і завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності Національної металургійної академії України (м.Дніпропетровськ), к.і.н., доцент О.В.Михайлок.

У дисертації комплексно розглянуто діяльність Всеросійського селянського союзу в Україні у 1905–1907 рр. На основі ґрунтовного аналізу широкої джерельної бази та наукової літератури з’ясовано соціально-економічні та політичні передумови появи організації, досліджено її ідеологію та програму, встановлено кількісний, чисельний, етносоціальний та партійний склад осередків Союзу, простежено їх практичну діяльність. Доведено, що в Україні Всеросійський селянський союз став важливим чинником суспільно-політичного життя, засвідчивши політичну зрілість селянства та його прагнення впливати на розвиток країни, особливо на розв’язання аграрного питання⁴.

Другою розглядалася дисертація В.І.Петренка на тему “Більшовицька влада та подільське селянство у 1920-х – першій половині 1930-х рр.: причини, технології, демографічні наслідки Голодомору-геноциду”. Науковим керівником роботи був професор кафедри всесвітньої історії, д.і.н. Л.В.Баженов. Офіційними опонентами виступили: професор кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича, д.і.н., професор П.П.Брицький і доцент кафедри історії слов’янських народів Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського, к.і.н., доцент С.Л.Калитко.

Дисертація В.І.Петренка присвячена дослідженню проблеми Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. За матеріалами подільського регіону доведено, що події Голодомору дійсно були геноцидом українського селянства. Його причиною став постійний опір політиці більшовицького режиму. У протистоянні з селянами влада застосувала впродовж 1927–1933 рр. систему репресивних

технологій: фінансові побори (реквізиції коштів і майна), колективізацію (відбирання землі та засобів виробництва), розкуркулення (конфіскації всієї власності й депортації селянських родин), тотальне вилучення продовольства. Руйнація села відбулася у поєднанні фінансових та продовольчих реквізицій в одноосібників і колгоспників, що створило умови для Голодомору. Вивезення посівних фондів та запровадження паспортного режиму призвело до масового вимирання від голоду селянських родин у своїх оселях⁵.

21 квітня 2010 р. відбулося наступне засідання ради, коли на порядок денний був винесений розгляд дисертаційного дослідження викладача кафедри історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету А.П.Антонишина на тему: “Поділля в добу гетьманату П.Скоропадського”. Науковий керівник роботи завідувач кафедри історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету, д.і.н., професор Ю.І.Терещенко. Офіційними опонентами були: професор кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, д.і.н. П.П.Брицький і завідувач кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін нашого університету, к.і.н., професор І.В.Рибак.

У дисертації комплексно досліджено історію Поділля доби Гетьманату П.Скоропадського. На основі широкого кола архівних матеріалів, історіографії, опублікованих джерел та наукових публікацій здійснено аналіз суспільно-політичних, соціально-економічних та культурно-освітніх процесів у Подільській губернії в період Української Держави. Проаналізовано причини та перебіг встановлення Гетьманату у регіоні. Розглянуто діяльність уряду Української Держави, спрямовану на вирішення кадрових, адміністративних та соціальних проблем. Розкрито роль і внесок гетьманської влади у відновлення сільськогосподарського та торгово-промислового потенціалу Поділля. У роботі охарактеризовано науково-освітню та культурно-мистецьку діяльність влади, культурних, громадсько-просвітніх товариств в регіоні⁶.

На наступне засідання спецради, яке відбулося 28 травня 2010 р., було винесено на розгляд дві дисертації здобувачів із м.Хмельницького В.Д.Коцюка і Ю.В.Олійника. Першим захищався викладач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП Коцюк В.Д. Його робота на тему: “Професор О.О.Котляревський у громадському і науково-освітньому житті України” була виконана на кафедрі всесвітньої історії Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка під керівництвом завідувача цієї ж кафедри, декана історичного факультету, д. і. н., професора С.А.Копилова. Офіційними опонентами по дисертації виступили: д. і. н., професор кафедри історії Національного університету “Києво-Могилянська академія” Ю.А.Мицик і доцент кафедри історії, соціології і політології Подільського державного аграрно-технічного університету, к. і. н. А.Ю.Скрипник.

У дисертації вперше всебічно та комплексно досліджено громадську і науково-освітнянську діяльність доктора слов’янської філології, професора

Університету Св. Володимира О.Котляревського (1837–1881). На основі вивчення архівних джерел, творчої спадщини вченого, матеріалів його особистого архіву було проаналізовано всі аспекти його наукової діяльності, реконструйовано його життєвий і творчий шлях на тлі суспільно-політичних явищ, що відбувалися в Росії та Україні. Розглянуто його участь наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. в організації і діяльності московських гуртків, співпраця на теренах українського відродження з членами і дописувачами журналу “Основи”. З’ясовано, що підготовка і публікація в ньому низки студій висунули О.Котляревського в число провідних діячів національно-культурного піднесення. Науковий доробок дослідника включає більше двохсот робіт, які найкраще відображають становлення його як вченого-історика, славіста й бібліографа, а також процеси змін в його наукових поглядах. О.Котляревський був першим українським і російським вченим, який у своїх монографіях і студіях з історії слов’янських народів обґрунтував, розвинув і пропагував історико-порівняльний метод дослідження. Він виявився видатним новатором і зробив неоцінений внесок у вітчизняну славістику. У своїх працях український вчений виклав власну концепцію історії давніх слов’ян, а також окреслив шляхи її подальшого вивчення. Окрема група його праць присвячена питанням історії славістики, в яких досягнення перших вітчизняних славістів оцінювалися більш об’єктивно, ніж в його сучасників. Важливе місце в доробку О.Котляревського також належить студіям з історичної бібліографії. Досить плідною була діяльність О.Котляревського на посаді голови Історичного товариства Нестора Літописця та голови Київського слов’янського благодійного товариства⁷.

Другим того дня захистив дисертацію науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області Ю.В.Олійник. Його робота на тему: “Нацистський окупаційний режим в Україні у 1941–1944 рр. (на матеріалах генеральної округи “Волинь–Поділля)”” була виконана на кафедрі історії України Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка під керівництвом ректора університету, к.і.н., професора О.М.Завальнюка. Офіційними опонентами по дисертації виступили: професор кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, д. і. н. П.П.Брицький і доцент кафедри журналістики Інституту філології і журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, к. і. н. С.Д.Гальчак.

У дисертації комплексно досліджено реалізацію політики органів окупаційної влади в генеральній округі “Волинь–Поділля”. Нині – це територія Волинської, Рівненської, Хмельницької, частини Тернопільської, Вінницької та південних районів Брестської та Пінської областей Республіки Білорусь. На основі всебічного аналізу широкого кола архівних джерел і наукової літератури простежено встановлення й функціонування окупаційного режиму в генеральній округі. Розкрито засади, на яких формувався територіально-адміністративний устрій округи, уточнено її територію та зміни, яких вона зазнавала

впродовж окупації. Висвітлено механізм діяльності нацистських адміністративних органів цивільної влади та місцевих структур української допоміжної адміністрації. Досліджено соціальне становище мешканців регіону та проаналізовано суть і наслідки нацистської окупаційної політики в промисловості, сільському господарстві, освіті, культурі, церковному середовищі⁸.

12 листопада 2010 р. на розгляд спецради було винесено дві роботи викладачів кафедри історії України нашого університету С.А.Сидорука і П.В.Кліщинського. Це став перший захист, який відбувся в корпусі історичного факультету, в обладнаній залі засідань спеціалізованої вченої ради, (ауд.23). Робота асистента кафедри історії України С.А.Сидорука на тему: “Рекуртська повинність у Правобережній Україні в 1794–1874 рр.” була виконана під керівництвом завідувача кафедри історії України, к.і.н., професора А.Г.Філінюка. Офіційними опонентами по дисертації виступили: завідувач кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, д. і. н., професор М.В.Бармак і проректор з наукової роботи Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, д. і. н., професор М.І.Кабачинський.

У дисертації на основі залучення в обіг значного масиву архівних документів, вивчення й осмислення з урахуванням сучасної методології опублікованих джерел і наукової літератури вперше в українській історіографії комплексно досліджено виконання рекрутської повинності у Правобережній Україні після приєднання до Російської імперії. Проаналізовано етапи відображення її у працях вітчизняних й зарубіжних авторів і відзначено їх внесок у нагромадження фактичного матеріалу. З’ясовано, що царизм систематично вдосконалював нормативно-правову базу рекрутської повинності, посилюючи мобілізаційні можливості за рахунок розширення податних станів регіону, не враховуючи їх інтереси і не зменшуючи її тягар. Обґрунтовано, що рекрутчина була стержневою в системі феодално-кріпосницьких повинностей, яка виключно негативно впливала на всі сфери суспільного життя Правобережжя. Відтворено систему та специфіку організації і проведення рекрутських наборів у краї, виявлено функції та повноваження місцевого управлінського апарату під час рекрутських наборів. Простежено матеріально-економічний та морально-психологічний вплив рекрутчини на мешканців Правобережжя⁹.

Дисертаційне дослідження асистента кафедри історії України П.В.Кліщинського на тему: “Правобережна Україна в роки Першої світової війни: соціально-економічний та громадсько-політичний аспекти (1914 – лютий 1917 рр.)” виконане під науковим керівництвом завідувача відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України д. і. н., члена-кореспондента НАН України О.П.Рєнта. Опонентами дисертації були: завідувач кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича, д. і. н., професор О.В.Добрянський і старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, к. і. н. О.М.Машкін.

В дисертації вперше всебічно та комплексно, на основі широкого масиву

джерел, у тому числі раніше відсутніх у науковому обігу, з позицій сучасної методології зроблено узагальнюючий аналіз соціально-економічного і громадсько-політичного життя в Правобережній Україні у роки Першої світової війни. Відзначено, що прифронтове розташування губерній Правобережжя негативно позначилось на економічному розвитку краю, підкреслено, що, не зважаючи на близькість театру військових дій, в регіоні не припинялося політичне життя. Умови війни спричинили появу нових та розширення діяльності раніше існуючих громадських організацій на території Київської, Подільської та Волинської губерній¹⁰.

14 січня 2011 р. була захищена дисертація викладача кафедри філософії і політології Хмельницького національного університету О.А.Посвістак на тему “Культурно-освітня і наукова інтелігенція Поділля у 20–30-х рр. ХХ ст.: взаємини з владою”. Робота була виконана під керівництвом проректора з міжнародних відносин і зв’язків з органами самоврядування, державної влади та засобами масової інформації нашого університету к.і.н., ст. наукового співробітника В.О.Савчука, а офіційними опонентами були: завідувач відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАН України, д.і.н., професор, член-кореспондент НАН України В.М.Даниленко і професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, к.і.н. С.М.Куделко.

Дисертація присвячена дослідженню взаємин культурно-освітньої і наукової інтелігенції Поділля із владою у 20–30-х роках ХХ ст. На основі аналізу архівних матеріалів, історіографії, статистичних джерел, спогадів сучасників та наукових публікацій у роботі комплексно вивчено різні аспекти взаємин інтелігенції з органами влади у регіоні. Проаналізовано ініціативи інтелектуальної еліти в умовах наростання політичного тиску. Зроблено висновок про еволюцію методів впливу влади на культурно-освітню і наукову інтелігенцію від перевиховання до встановлення жорсткого контролю і показано наслідки репресивної політики влади щодо інтелігенції Поділля¹¹.

Дисертація О.А.Посвістак була захищена останньою в межах першого періоду функціонування спеціалізованої вченої ради у нашому університеті. Захисти проходили в центральному корпусі університету, в ауд.208, а з листопада 2010 року, після обладнання зали засідань спеціалізованої вченої ради, на історичному факультеті, в ауд.23. За два роки було захищено 10 дисертацій, присвячених різним періодам і проблемам історії України. Основними питаннями, які досліджували дисертанти, залишалися історичні аспекти минулого українського народу. Хронологічно праці охопили тривалий період від кінця XVIII – до другої половини ХХ ст. Тематика досліджень досить різнобічна: рекрутська повинність у Правобережній Україні в 1794–1874 рр., професор О.О.Когляревський у громадському і науково-освітньому житті України; Йоахим Волошиновський і його роль у запровадженні та становленні кооперації на Поділлі: кінець XIX – початок ХХ ст.; Всеросійський селянський союз в Україні у 1905–1907 рр.; аграрне питання Наддніпрянської України в україн-

ській громадсько-політичній думці у 1890-ті – 1917 рр.; Правобережна Україна в роки Першої світової війни: соціально-економічний та громадсько-політичний аспекти (1914 – лютий 1917 рр.); Поділля в добу Гетьманату П.Скоропадського; культурно-освітня і наукова інтелігенція Поділля у 20–30-х рр. ХХ ст.: взаємини з владою; більшовицька влада та подільське селянство у 1920-х – першій половині 1930-х рр.: причини, технології, демографічні наслідки Голодомору-геноциду; нацистський окупаційний режим в Україні у 1941–1944 рр. (на матеріалах генеральної округи “Волинь – Поділля”) тощо (дисертації С.А.Сидорука, В.Д.Коцюка, В.В.Подольна, В.О.Магася, В.А.Дубінського, П.В.Кліщинського, А.П.Антонишина, О.А.Посвістак, В.І.Петренка, Ю.В.Олійника).

Отже, можна констатувати певну різноманітність у доборі напрямів досліджень. Слід зазначити появу робіт, у яких акцентується увага на проблемах 1920–30-х рр. в історії України (дисертації В.І.Петренка та О.А.Посвістак). Збільшилася кількість дисертацій, у яких авторами неупереджено розглядаються історичні процеси в Україні кінця ХVІІІ – середини ХХ ст. (С.А.Сидорук, А.П.Антонишин, О.В.Олійник).

Науково-теоретичний рівень усіх захищених дисертацій відповідав сучасним вимогам, вони стали вагомим досягненням вітчизняної історіографії. Більшість завдань, поставлених у них, вирішено без політичної заангажованості та з урахуванням новітніх надбань історичної науки, суспільства, замовчуваних раніше фактів і приховуваних за радянської влади архівних джерел. Це дозволило здобувачам наукових ступенів зробити висновки і узагальнення, які нерідко спростовують застарілі оцінки та концепції.

Практичне значення захищених дисертацій полягає в запропонованих у них рекомендаціях, які конкретно можна використати при розробці організаційних принципів здійснення адміністративної та аграрної реформи в Україні, для модернізації всієї системи освіти, особливо її управлінського апарату (дисертаційні дослідження А.П.Антонишина, В.А.Дубінського); у процесі розробки програм діяльності національно-культурних товариств, громадсько-культурних та соціальних проектів (робота В.О.Магася); для повернення нинішньому суспільству репресованих і забутих історичних постатей України (дисертаційні праці В.В.Подольна, В.Д.Коцюка). Матеріали і висновки більшості робіт частково вже залучені до узагальнюючих наукових видань, навчальних посібників і спецкурсів з історії України, а також враховані при написанні курсових і дипломних робіт студентами вищих навчальних закладів, де працює більшість здобувачів.

Процес перереєстрації ради розпочався ще до завершення повноважень першого терміну. Постановою президії Вищої атестаційної комісії України №74-06/2 від 23 лютого 2011 р. та Наказу ВАК України №164 від 24 лютого 2011 р. у Кам’янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка були поновлені повноваження спеціалізованої вченої ради К 71.053.01 ще на два роки. Склад ради був визначений у кількості 11 осіб, з яких 8 були штатними

працівниками навчального закладу, троє – провідні науковці, запрошені для роботи у раді з інших установ.

Головою вченої ради став професор кафедри всесвітньої історії, д.і.н. Л.В.Баженов, його заступником – декан історичного факультету, д.і.н., професор С.А.Копилов, вченим секретарем, к.і.н., доцент кафедри історії України А.Б.Задорожнюк. Члени ради визначені у такому складі: штатні працівники: д.і.н., професор В.П.Газін, д.і.н., професор В.С.Степанков, д.і.н., професор В.В.Нечитайло, к.і.н., професор І.В.Рибак, к.і.н., ст. науковий співробітник В.О.Савчук; запрошені: головний консультант депутатської фракції апарату Верховної Ради України д.і.н. О.Б.Головко, завідувач кафедри міжнародної інформації Хмельницького національного університету д.і.н., професор О.П.Григоренко, доцент кафедри правознавства Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського д.і.н. О.А.Мельничук. Доцент кафедри історії України Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова д.і.н. С.М.Свистович висловив прохання про вихід із складу ради за власним бажанням, директор інституту українського козацтва Інституту історії України НАН України д.і.н. Т.В.Чухліб був виведений із складу ради за неможливістю відвідувати її засідання. З невідомих причин ВАК не затвердив членство у спецраді декана історичного факультету Чернівецького національного університету д.і.н., професора О.В.Добржанського. У такому складі був проведений один захист. 25 березня 2011 р. кандидатську дисертацію на тему “Міста Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.: соціальна інфраструктура, адміністративний та економічний аспекти” захистив провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею С.М.Єсюнін. Науковий керівник роботи д.і.н., професор Л.В.Баженов; офіційні опоненти: завідувач кафедри міжнародної інформації Хмельницького національного університету, д.і.н., професор О.П.Григоренко і головний спеціаліст Держархіву Вінницької області, к.і.н. К.В.Завальнюк.

У дисертації вперше було комплексно досліджено основні аспекти розвитку міст Подільської губернії в умовах становлення ринкової економіки другої половини XIX – початку XX ст. Вивчено головні містоутворюючі фактори – адміністративний та економічний, а також з’ясовано розвиток соціальної інфраструктури. На основі аналізу широкого кола архівних джерел та наукової літератури простежено зміни кількості міст, їх адміністративного та правового статусу, динаміки міського населення та його соціальної і економічної структури. Акцентується увага на розвитку військово-стратегічної функції міст, промислово-ремісничого виробництва, торгівлі, транспортної мережі, формуванні банківсько-кредитної системи, культурно-освітнього середовища. У роботі запропонована періодизація соціально-економічного розвитку міст, подана їх класифікація і типологія у другій половині XIX – на початку XX ст.¹².

11 квітня 2011 р. було порушено клопотання перед Головою ВАК України про повернення до складу ради професора О.В.Добржанського. Клопотання

ректора університету було задоволено і Наказом ВАКУ України від 20 травня 2011 р. “Про часткові зміни у складі спеціалізованої вченої ради К 71.053.01” до складу ради були введені: декан історичного факультету Чернівецького національного університету д.і.н., професор О.В.Добржанський і професор кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін нашого університету, д.і.н. В.С.Прокопчук, а також виведено із складу ради доцента кафедри правознавства Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського д.і.н. О.А.Мельничука. Такі зміни значно підсилили склад ради. У такому складі спецрада працювала до завершення терміну її повноважень. За цей період було захищено ще дев’ять робіт.

20 січня 2012 р. у залі засідань ученої ради відбулися два захисти двох дисертацій – викладача кафедри культурології Рівненського державного гуманітарного університету О.В.Крупки і асистента кафедри управління персоналом та туризму нашого університету Б.О.Опрі.

Першим роботу на тему: “Земський суд на Волині (середина XVI – перша чверть XVII ст.” захистив О.В.Крупка. Науковий керівник дисертаційного дослідження старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України к.і.н. А.О.Гурбик. Офіційні опонентами виступили декан факультету гуманітарних наук Національного університету “Києво-Могилянська академія” д.і.н., професор В.О.Щербак і вчитель-методист Кам’янець-Подільського НВК №16 к.і.н. Д.П.Ващук.

У дисертації предметом усебічного дослідження стала діяльність земських судів Волині як суспільних і правових інституцій у період із середини XVI ст. до кінця першої чверті XVII ст. У роботі проаналізовано судову діяльність старостинських адміністрацій Волині у першій половині XVI ст., які були історичними попередниками шляхетських судово-адміністративних органів. Досліджено процес судово-адміністративних і правових реформ у ВКЛРЖ, що призвели до появи земського суду – інституції шляхетського самоврядування. Визначено обсяг службових повноважень членів суду та встановлено нормативну і реальну юрисдикцію установи. Також з’ясовано еволюцію, сферу обов’язків, суспільне значення інституту судових виконавців та розкрито питання, пов’язані із соціальним характером діяльності земського суду. Функціонування земських судів розглядається у контексті трансформацій між-станових відносин, у зв’язку з регіональними та загальнодержавними політичними і соціокультурними процесами. За рахунок аналізу і введення до наукового обігу значної кількості документів земського суду розширено джерелознавче поле проблематики¹³.

О 13-й годині розпочався прилюдний захист дисертації Б.О.Опрі на тему: “Повсякденне життя православного парафіяльного сільського духовенства Правобережної України (1860-ті – 1917 р.)”. Науковий керівник роботи завідувач відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України д.і.н., професор О.П.Реєнт. Офіційними опонентами були: завідувач кафедри історії для гуманітарних факультетів Київського національного

університету імені Тараса Шевченка д.і.н., професор Г.Д.Казьмирчук і доцент кафедри історії і філософії Подільського державного аграрно-технічного університету, к.і.н. В.А.Нестеренко.

У дисертації вперше в українській історіографії було всебічно досліджено повсякденне життя православного парафіяльного сільського духовенства Правобережної України другої половини XIX – початку XX ст. Визначено основні функції членів церковного причту, охарактеризовано їх права та обов'язки, проаналізовано стосунки духовенства та парафіяльної громади та з'ясовано рівень матеріального забезпечення церковнослужителів у сільських парафіях Правобережної України. Також висвітлено повсякденні потреби кліриків та членів їх сімей, охарактеризовано джерела їх доходів, значна увага приділена аналізу сімейного життя членів причту, досліджено традиції укладання шлюбів у середовищі парафіяльного сільського духовенства. Окрім того, в роботі відтворено роль і значення дружини клірика у власній сім'ї та парафії, простежено етапи виховання та навчання їх дітей у духовних навчальних закладах, відображено варіанти дозвілля та усталені стереотипи поведінки у проведени вільного часу духовенством Правобережної України¹⁴.

16 травня 2012 р. дисертацію на тему: “Римо-католицька церква в умовах радянської релігійної політики: український досвід (середина 1940-х – перша половина 1960-х років)” захистив у нашій раді директор Державного архіву Хмельницької області В.Г.Байдич. Робота була виконана на кафедрі історії України під керівництвом ректора університету, д.і.н., професора О.М.Завальнюка. Офіційними опонентами по розгляду роботи виступили: завідувач кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника, д.і.н., професор В.В.Марчук і старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України, к.і.н. В.О.Перевезій.

У дисертації комплексно досліджено становище Римо-католицької церкви в Україні від середини 1940-х до середини 1960-х рр., її взаємовідносини з тоталітарним режимом. Охарактеризовано процес функціонування католицької церкви в Україні в умовах активної антирелігійної політики радянської влади. На основі всебічного аналізу широкого кола архівних і опублікованих джерел та наукової літератури з'ясовано чинники, що впливали на радянську політику в ставленні до римо-католицької церкви в цілому і, зокрема, в УРСР. Уточнено періодизацію релігійної державної політики щодо РКЦ в Україні. Також з'ясовано основні форми, методи, масштаби і наслідки репресивних акцій та адміністративного тиску з боку радянського режиму на РКЦ; визначено основний зміст внутрішнього життя римо-католиків у контексті антицерковних заходів в Україні, етнонаціональну складову і соціодемографічний стан католицьких громад і духовенства, форми їх спротиву антицерковній політиці¹⁵.

27 червня 2012 р. дисертацію на тему: “Подільська православна єпархія в період становлення та зміцнення своїх позицій у регіоні (кінець XVIII – 50-ті роки XIX ст.” захистив у раді старший викладач кафедри суспільних

дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Ю.І.Блажевич. Робота виконана під керівництвом завідувача кафедри історії України нашого університету, к.і.н., професора А.Г.Філіюка. Офіційними опонентами дисертації були: завідувач кафедри міжнародної інформації Хмельницького національного університету, д.і.н., професор О.П.Григоренко і доцент кафедри економічної теорії Національного університету харчових технологій, к.і.н. Е.О.Зваричук.

У дисертації на основі залучення до наукового обігу значного масиву архівних документів, вивчення, аналізу і осмислення з урахуванням сучасної методології опублікованих джерел та наукової літератури вперше в українській історіографії комплексно досліджено імперську конфесійну політику великодержавницького та синодального взірців у церковно-релігійній сфері Поділля. При цьому відтворено систему та специфіку становлення православ'я в краї, з'ясовано особливості його протистояння із римо-католиками та уніатами, із панівним становищем польських поміщиків в економічному житті. В роботі обґрунтовано доведено і висвітлено чотири етапи становлення і зміцнення позицій православ'я в регіоні.

Одержавлення православної церкви та інших конфесій відбувалося у декілька етапів, які вперше виділено автором дисертації. З'ясовано, що на першому етапі, упродовж 1793–1795 рр. розпочався перехід уніатів у православ'я; на другому етапі (1795–1819 рр.) відбувалося формування інфраструктури Подільської православної єпархії, третій етап (1819–1830 рр.) характеризувався подвійною політикою влади щодо православних та католиків, що дещо призупинило утвердження православної віри у регіоні. Після Першого польського повстання на Поділлі почався четвертий етап (1831–1855 рр.), під час якого відбулося утвердження та закріплення домінуючих позицій православної церкви, поступова ліквідація привілейованого становища римо-католиків та повне знищення уніатської церкви¹⁶.

24 січня 2013 р. у залі засідань вченої ради, о 10-й годині, розпочався захист дисертації директора Хмельницького економіко-правового коледжу МАУП В.О.Парандій на тему: “Діяльність Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі: соціально-політичний аспект (1920–1944 роки)”. Науковий керівник роботи – заступник директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника “Межибіж”, к.і.н. А.М.Трембіцький, офіційні опоненти: професор кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича д.і.н., професор П.П.Брицький і провідний спеціаліст Державного архіву Вінницької області к.і.н. К.В.Завальнюк.

У дисертаційному дослідженні В.О.Парандій на основі аналізу конкретно-історичного матеріалу висвітлено соціально-політичні аспекти діяльності Державного Центру УНР в екзилі у 1920–1944 рр. Основна увага при цьому приділяється осмисленню становлення організаційної структури, культурно-освітніх інституцій, формуванню керівних органів організації та особистісно-індивідуальному потенціалу їх членів.

Комплексно досліджено та проаналізовано передумови формування та основні етапи становлення ДЦ УНР. Розкрито його зовнішньополітичну діяльність, з'ясовано, що її функції виконували громадсько-політичні інституції. Вперше відтворено цілісну картину подій пов'язаних з військовою роботою Державного Центру, в тому числі у роки Другої світової війни. Визначено його роль у створенні низки науково-освітніх, архівних, музейних, бібліотечних та інших осередків української еміграції¹⁷.

Другим у той день був захист дисертації викладача циклової комісії суспільно-гуманітарних дисциплін коледжу економіки і права Вінницького кооперативного інституту І.А.Ладаняк на тему: “Споживча кооперація Поділля в умовах нової економічної політики (1921 – 1928 рр.)”. Науковий керівник роботи – завідувач кафедри журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського, д.і.н., доцент С.Д.Гальчак, офіційними опонентами виступили: завідувач кафедри міжнародної інформації Хмельницького національного університету, д.і.н., професор О.П.Григоренко і заступник директора Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, к.і.н. В.П.Рекрут.

У дисертації І.А.Ладаняк комплексно досліджено становище та розвиток споживчої кооперації Поділля в контексті соціально-економічної політики Радянської держави в 1920-х рр., проаналізовано широкий спектр організаційно-кооперативної та культурно-освітньої діяльності подільських спільчанських установ і організацій в умовах нової економічної політики, їх внесок у реалізацію насущних потреб місцевого населення. Висвітлено процес одержавлення споживчої кооперації, підпорядкування її виконанню більшовицьких проєктів планової економіки, перетворення у дієвий механізм усунення з ринку приватної торгівлі та промислового підприємництва, суперечності цінової політики більшовиків у торговельному обслуговуванні сільських та міських мешканців краю. Доведено, що реорганізація системи кооперації Поділля на радянський лад фактично перетворила її на придаток державного сектора народного господарства, а згоргання непу негативно вплинуло на торговельне обслуговування населення регіону¹⁸.

Чергове засідання вченої ради відбулося сесійно, впродовж двох днів – 22 і 23 лютого 2013 р. Першого дня захищалося дві роботи. Зокрема, дисертацію на тему “Сільське господарство Поділля і Південно-Східної Волині у добу непу (1921–1929 рр.)” захистила старший викладач кафедри гуманітарної підготовки ПВНЗ “Хмельницький Економічний Університет” О.М.Свідерська. Науковий керівник роботи – завідувач кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін нашого університету к.і.н., професор І.В.Рибак. Офіційними опонентами по дисертації виступили професор кафедри історії України Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича, д.і.н., професор В.М.Ботушанський і доцент кафедри історії і філософії Подільського державного аграрно-технічний університету, к.і.н., доцент А.О.Михайлик.

Дисертація О.М.Свідерської присвячена вивченню та аналізу сільського

господарства Поділля і Південно-Східної Волині у добу непу. У роботі проаналізований розвиток сільськогосподарського виробництва регіону, визначені природні, кліматичні та економічні умови краю. Доведено, що сільське господарство регіону розвивалося в умовах найбільшого в Україні малоземелля і аграрного перенаселення й вимагало докорінної модернізації та глибокої інтенсифікації сільського господарства. Встановлено, що економічні умови розвитку сільського господарства в регіоні були малосприятливі, через низьку питому частку міського населення та несприятливу кон'юнктуру цін на продукцію землеробства і тваринництва. Ґрунтові можливості Поділля і Південно-Східної Волині відзначалися посередніми якістьми, оскільки тут переважали землі, збіднені на гумус та інші природні поживні речовини. У структурі сільгоспугідь абсолютно переважала рілля¹⁹.

О 13 годині, розпочався захист дисертації на тему “Розвиток пам'яткоохоронної та музейної справи на Поділлі (середина XIX – початок 40-х рр. XX ст.)” методиста Кам'янець-Подільської філії Національного університету державної податкової служби України Ж.Б.Касап. Науковий керівник роботи професор кафедри всесвітньої історії нашого університету д.і.н., професор Л.В.Баженов. Офіційними опонентами виступили завідувач кафедри журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського д.і.н., доцент С.Д.Гальчак, а також доцент кафедри історії і філософії Подільського державного аграрно-технічного університету к.і.н. В.А.Нестеренко.

Дисертація Ж.Б.Касап присвячена комплексному дослідженню становлення, розвитку і функціонування пам'яткоохоронної та музейної справи на Поділлі (у межах південної частини Хмельницької та Вінницької областей) означених хронологічних меж. На основі об'єктивного аналізу різноманітних джерел і досягнень історіографії ґрунтовно вивчаються питання щодо організаційно-правових засад, структури, форм, методів і практичних результатів роботи органів охорони історико-культурної спадщини та музейних закладів на Поділлі. Аналізуються спільні риси і відмінності діяльності пам'яткоохоронців і музеїв регіону в часи Російської імперії, в добу Української революції 1917–1921 рр. та в роки радянської влади. Розглядається подвижництво фундаторів і діячів цієї сфери М.Біляшівського, Є.Сіцинського, М.Сімашкевича, Ю.Александровича, П.Клименка, Г.Брілінга та інших. Акцентується увага на негативному впливі політичних репресій у 1920-30-х рр. на розвиток пам'яткоохоронної та музейної галузі на Поділлі²⁰.

Наступного дня, 23 лютого, дисертаційне дослідження на тему “Професор В.О.Геринович у науково-педагогічному та громадському житті України (перша половина XX ст.)” захистив викладач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії В.М.Островий. Науковий керівник – проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, к.і.н., доцент Ю.В.Телячий. Офіційними опонентами були: завідувач відділу історії України другої половини XX ст. Інституту історії України НАН України д.і.н., професор В.М.Даниленко і доцент кафедри

історії України Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Кобилянського, к.і.н. А.К.Лисий.

У дисертації В.М.Острового вперше всебічно та комплексно досліджено науково-педагогічну та громадську діяльність географа, історика, краєзнавця, освітянина В.Геріновича. На основі аналізу та залучення до наукового обігу значної кількості архівних матеріалів, документів, публікацій у періодичних виданнях, наукових і науково-популярних праць В.Геріновича системно реконструйовано його життєвий шлях та наукову біографію.

У дослідженні висвітлено становлення та еволюцію теоретико-методологічних та концептуальних поглядів ученого на географічне та історичне краєзнавство. Підкреслено, що він був одним із засновників антропогеографічного напрямку вітчизняної географічної науки, висвітлено вклад науковця в розвиток фізичної, економічної географії, археології.

Проаналізовано зв'язки вченого з науковими колами України та Європи. Розкрито внесок професора (згодом ректора) Кам'янець-Подільського інституту народної освіти В.Геріновича у становлення і розвиток вищої освіти на Поділлі. Досліджено вплив репресивної системи на громадську та науково-педагогічну діяльність, особисте життя вченого²¹.

Таким чином, впродовж 2009–2013 рр. спеціалізована вчена рада у Кам'янець-Подільському національному університеті К 71.053.01 працювала два терміни по два роки. На протязі 2009–2011 рр. у нашій раді ступінь кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України здобули десять чоловік, за другий термін, впродовж 2011–2013 рр. – ще десять осіб із різних регіонів України, які гідно поповнили лави українських вчених-істориків.

Загалом, робота спеціалізованої вченої ради К 71.053.01 у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка проходила у відповідності до вимог Акредитативної комісії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Під час розгляду дисертацій на засіданнях ради, які завжди проходили прилюдно, панувала творча атмосфера. Члени ради брали дієву участь у наукових дискусіях, на демократичних засадах, але професійно, принципово і критично аналізували джерельну базу, наукову новизну, отримані головні результати дослідження, їх практичне і теоретичне значення, загальну якість виконаної роботи, подавали рекомендації їх авторам щодо продовження наукової праці над обраними темами вивчення на перспективу. Найактивніше обговорювали дисертації професори В.С.Степанков, В.П.Газін, О.В.Добржанський, В.В.Нечитайло, І.В.Рибак.

У цілому спецрада довела на практиці свою життєздатність, уміння організовувати і проводити експертизу дисертаційних робіт на високому фаховому та науково-методичному рівні й своєю подвижницькою роботою здобула належний імідж і визнання у наукових колах не лише подільського регіону, а й усієї України.

На сьогодні створилися об'єктивні умови (є необхідна кількість власних докторів історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України), щоб

при наступній перереєстрації спецради, яка розпочалася наприкінці лютого 2013 року, успішно її пройти та розширити повноваження ради і забезпечити захисти не лише кандидатських, але й докторських дисертацій і, таким чином, вийти на рубіж підготовки для потреб України докторів наук.

Примітки:

1. Задорожнюк, А. Б. Розпочала роботу спеціалізована вчена рада по захисту дисертацій у Кам'янець-Подільському національному університеті / А. Б. Задорожнюк // Краєзнавець Хмельниччини. Щоквартальний бюлетень Хмельницької організації Національної спілки краєзнавців України. – № 1. – Кам'янець-Подільський–Хмельницький, 2010. – С. 25.

2. Дубінський, В. А. Аграрне питання Наддніпрянської України в українській громадсько-політичній думці у 1890-ті – 1917 роки: автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. А. Дубінський. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 17-18.

3. Подолян, В. В. Йоахим Волошиновський і його роль у запровадженні та становленні кооперації на Поділлі: кінець XIX – початок XX століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. В. Подолян. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 20 с. – С. 18.

4. Магась, В. О. Всеросійський селянський союз в Україні у 1905–1907 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. О. Магась. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 17-18.

5. Петренко, В. І. Більшовицька влада та подільське селянство у 1920-х – першій половині 1930-х рр.: причини, технології, демографічні наслідки Голодомору-геноциду: автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. І. Петренко. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 17.

6. Антонишин, А. П. Поділля в добу гетьманату П. Скоропадського: автореф. дис. ... канд. іст. наук / А. П. Антонишин. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 17.

7. Коцюк, В. Д. Професор О. О. Котляревський у громадському і науково-освітньому житті України: автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. Д. Коцюк. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 18.

8. Олійник, Ю. В. Нацистський окупаційний режим в Україні у 1941–1944 рр. (на матеріалах генеральної округи “Волинь–Поділля”): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ю. В. Олійник. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 17.

9. Сидорук, С. А. Рекрутська повинність у Правобережній Україні в 1794–1874 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук / С. А. Сидорук. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 17.

10. Кліщинський, П. В. Правобережна Україна в роки Першої світової війни: соціально-економічний та громадсько-політичний аспекти (1914 – лютий 1917 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / П. В. Кліщинський. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 17-18.

11. Посвістак, О. А. Культурно-освітня і наукова інтелігенція Поділля у 20–30-х рр. XX ст.: взаємини з владою: автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. А. Посвістак. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 17.

12. Єсюнін, С. М. Міста Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.: соціальна інфраструктура, адміністративний та економічний аспекти: автореф. дис. ... канд. іст. наук / С. М. Єсюнін. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 18.

13. Крупка, О. В. Земський суд на Волині (середина XVI – перша чверть XVII ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. В. Крупка. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 18.

14. Опря, Б. О. Повсякденне життя православного парафіяльного сільського духовенства Правобережної України (1860-ті – 1917 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Б. О. Опря. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 17.

15. Байдич, В. Г. Римо-католицька церква в умовах радянської релігійної політики: український досвід (середина 1940-х – перша половина 1960-х років): автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. Г. Байдич. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 17-18.

16. Блажевич, Ю. І. Подільська православна єпархія в період становлення та зміцнення своїх позицій у регіоні (кінець XVIII – 50-ті роки XIX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ю. І. Блажевич. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 16.

17. Парандій, В. О. Діяльність Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі: соціально-політичний аспект (1920–1944 роки): автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. О. Парандій. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 17.

18. Ладаняк, І. А. Споживча кооперація Поділля в умовах нової економічної політики (1921–1928 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / І. А. Ладаняк. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 16-17.

19. Свідерська, О. М. Сільське господарство Поділля і Південно-Східної Волині у добу непу (1921–1929 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. М. Свідерська. – Кам'янець-Подільський, 2013. – С. 14.

20. Касап, Ж. Б. Розвиток пам'яткоохоронної та музейної справи на Поділлі (середина XIX – початок 40-х рр. XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ж. Б. Касап. – Кам'янець-Подільський, 2013. – С. 17.

21. Островий, В. М. Професор В.О.Геринович у науково-педагогічному та громадському житті України (перша половина XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. М. Островий. – Кам'янець-Подільський, 2013. – С. 16.

Резюме

Аналізується період становлення і діяльності на протязі 2009–2013 гг. спеціалізованого ученого совета К 71.053.01 в Каменець-Подольском національному университеті імени Івана Огієнка. При цьому коротко характеризується тематика і содержание диссертационних работ, захищених за указанный період в цьому советі.

Ключевые слова: Каменець-Подольский національний университет імени Івана Огієнка, спеціалізований учений совет К 71.053.01, диссертация.

Одержано 14 квітня 2013 р.

УДК 001.9(477)

Ю.В.Телячий

**Всеукраїнська науково-практична конференція
“Духовні витоки Поділля: педагоги в історії краю”
(м.Хмельницький, 21 березня 2013 р.)**

21 березня 2013 р. на базі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція “Духовні витоки Поділля: педагоги в історії краю”. Ініціаторами її проведення виступили Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Хмельницька обласна державна адміністрація, Хмельницька обласна рада, Департамент освіти і науки ХОДА, провідні вузи Поділля: Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, а також Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України, Хмельницька міська організація НСК України.

Тематика виступів та кількість учасників засвідчила логічність і правильність вибору теми наукового форуму. Можна констатувати, що внесок педагогів Поділля в духовний, культурно-освітній розвиток краю вперше став предметом оприлюднення результатів досліджень науковців, учителів, краєзнавців на науковому форумі представників гуманітарної інтелігенції Хмельниччини, Вінниччини, Тернопільщини.

До складу організаційного комітету конференції ввійшли І.М.Шоробура – ректор ХГПА, д.пед.н., проф.; В.І.Очеретянко – директор департаменту освіти і науки ХОДА, к.і.н. (співголови); О.М.Галус – проректор з наукової роботи ХГПА, д.пед.н., проф.; Ю.В.Телячий – проректор з науково-педагогічної роботи ХГПА, к.і.н., доц. (заступники співголів), а також представники ректорів ХГПА, К-ПНУ імені Івана Огієнка, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, ТПНУ імені Володимира Гнатюка та ін.

На відкритті конференції з вітальним словом до її учасників звернулися В.С.Ядуха – голова ХОДА, М.В.Дерикот – голова Хмельницької обласної ради, директор департаменту освіти і науки ХОДА. І.М.Шоробура – ректор ХГПА, З.О.Діденко – голова Хмельницького міського Товариства української мови імені Тараса Шевченка “Просвіта”, митрополит Антоній – керуючий Хмельницькою єпархією УПЦ, митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський.

У пленарному засіданні з доповідями виступили Ю.І.Блажевич – доцент кафедри суспільних дисциплін ХГПА, к.і.н., голова Хмельницької міської організації НСК України (“Видатні педагоги освітньої сфери Подільської губернії другої половини XIX – початку XX ст.”); Сергій Причишин – клірик Хмельницької єпархії УПЦ, кандидат богослов’я (“Досвід викладання теологічних предметів в Олексіївському реальному училищі м.Проскурова”); М.В.Со-

ловей – проректор з навчально-методичної роботи ХОІППО, к.пед.н., доц. (“Соціально-педагогічний портрет професора В.П.Струманського: спроба суб’єктивної рефлексії”); Філінюк В.А. – доцент кафедри української мови та літератури ХГПА, к.філолог.н, доц.; Т.Й.Франчук – доцент кафедри загальної педагогіки, педагогіки вищої школи та управління навчальним закладом КПНУ імені Івана Огієнка, к.пед.н., доц. (“Історія педагогіки Хмельниччини як суб’єкт оптимізації сучасної освіти регіону”); В.І.Слюзко – проректор з гуманітарної освіти, виховання та міжнародних зв’язків ХГПА, к.пед.н., доц. (“3 історії управління вищими навчальними закладами на Поділлі”).

П.Я.Слободянюк – професор кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва ХГПА, к.і.н., доц. здійснив презентацію монографії “Педагоги Хмельниччини – жертви сталінських репресій” (автори: П.Я.Слободянюк, Ю.В.Телячий, Ю.С.Чемерис).

Учасники працювали в трьох секційних засіданнях. У роботі першої секції “Навчальні заклади краю: сьогодення та перспективи” (керівник: О.П.Григоренко – завідувач кафедри міжнародної інформації ХНУ, д.і.н., проф.; секретар: Л.С.Пісоцька – декан факультету дошкільної освіти ХГПА, к.пед.н., доц.) представлено 34 доповіді (з них 3 – співдоповіді) 37 учасників (у т.ч.: 5 – доктори наук, професори; 8 – кандидати наук, доценти; 1 представник органів управління освітою; 1 – педагог-практик; 3 – керівники навчальних закладів; 3 – аспіранти, здобувачі; 12 – викладачі ВНЗ; 1 – студент; 3 – представники наукових установ). Вони представляли: Хмельницьку обл. – 23; Вінницьку обл. – 6; Тернопільську обл. – 3; Івано-Франківську обл. – 1; м.Київ – 3; Черкаську обл. – 1 (37 осіб).

У роботі другої секції (найбільш чисельною за рівнем представництва) “Відомі педагоги Поділля” (керівник: О.М.Галус – проректор з наукової роботи ХГПА, д.пед.н., проф.; секретар: І.М.Дарманська – завідувач кафедри менеджменту освіти, к.пед.н., доц.) представлено 62 доповіді (з них 16 - співдоповіді) 74 учасників (в т.ч.: 15 – доктори наук, професори; 24 – кандидати наук, доценти; 4 – педагоги-практики; 3 – аспіранти, здобувачі; 2 – учні; 1 – священнослужитель; 18 – викладачі ВНЗ; 2 – студенти; 2 – краєзнавці; 3 – інші категорії). У розрізі регіонів: Хмельницька обл. – 61, Вінницька обл. – 2; Тернопільська обл. – 1; Закарпатська обл. – 1; м.Львів – 2; м.Київ – 2; м.Харків – 1; Чернівецька обл. – 1 (71 особа).

У роботі третьої секції “Педагоги Поділля у контексті суспільно-політичних трансформацій ХХ ст. Повсякденне життя освітян краю” (керівник: Л.В.Баженов – директор Центру дослідження історії Поділля, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, д.і.н., проф.; секретар: В.Р.Адамський – викладач кафедри суспільних дисциплін ХГПА) представлено 12 доповідей (з них 2 – співдоповіді) 14 учасників (у т.ч.: 2 – доктори наук, професори; 3 – кандидати наук, доценти; 1 – представник органу управління освітою; 4 – педагоги-практики; 7 – викладачі ВНЗ; 2 – краєзнавці). В територіальному зрізі представляли: Хмельницьку обл. – 11; Тернопільську

обл. – 1; Вінницьку обл. – 2 (14 осіб).

Всього в конференції взяли участь понад 100 учасників із 10 регіонів України, з них – 20 – доктори наук, професори; 25 – кандидати наук, доценти. Аналіз вищезазначених показників, а також тематика виступів засвідчили про вдалість вибору теми конференції, її актуальність, історичну вагу. Однак, на участь у конференції не відгукнулися науково-педагогічні працівники багатьох подільських, у першу чергу – хмельницьких вузів. Бажає більшої активності залучення учителів, краєзнавців, студентів та інших категорій дослідників.

Учасники форуму прийняли рішення конференції, яке буде розіслане у відповідні органи та установи. Результати роботи конференції заплановано видрукувати в збірнику матеріалів.

Одержано 21 квітня 2013 р.

УДК 378:001(477.43-25)

О.М.Галус, Ю.В.Телячий

Наукова робота як пріоритетний напрям функціонування Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Фундаментальне оновлення національної системи освіти передбачає новий рівень інтеграції науки і педагогічної освіти. Культура третього тисячоліття – інформаційна, тому для педагогів повинні бути невід’ємними рисами аналітичний склад розуму, співіснуючий з розвитком “синтетичної здатності судження” (І.Кант), здатність до абстрагування, конкретність мислительних методів, які дозволяють побачити процес у всіх взаємозв’язках і розвитку. Необхідно, щоб кожний педагог став науковцем, дослідником, вмів постійно навчатися, керувався в своїй діяльності здатністю продукувати нові ідеї, гіпотези, знаходити диференційовані способи вирішення проблем, проявляв винахідливість, самостійно створював нові образи, що реалізуються в педагогічних технологіях.

Метою наукової роботи в академії є формування методологічної культури педагога; створення умов для становлення його як інноваційної людини.

Завданнями наукової роботи є такі:

– формування дивергентності та ризоматичності мислення, тобто здатності мати декілька підходів до вирішення завдання, бачити проблеми педагогічного процесу з різних точок зору;

– підготовка до інтелектуальної активності, тобто вміння продовжувати

мислити за межами заданих ситуацій, думати, розмірковувати навіть тоді, коли це нічим не стимулюється, вміння археологізувати знання;

– вироблення здатності до інноваційного мислення, тобто продукувати думки, що відрізняються від загальноприйнятих;

– ствердження підходів до педагогічних проблем через подолання стереотипів, що пов'язано із загальнокультурним контекстом існування як конкретного знання, так і власної життєвої позиції;

– забезпечення світоглядної мобільності як спроможності до зміни світосприйняття за умов соціокультурних трансформацій;

– розвиток творчості як архетипу життєдіяльності педагога, включаючи професійну.

Основними *принципами* наукової роботи визначено такі:

– системність, що забезпечується чіткою ієрархією етапів наукової роботи в академії, узгодженням завдань на кожному з них, наступністю, що впливає із ступеневості навчального закладу;

– людиновимірність, що передбачає пріоритетність особистості як самоцілі;

– світоглядний плюралізм, що досягається через узгодження різних наукових позицій у визначенні проблем педагогічного процесу;

– соціальна спрямованість, що виявляється в орієнтації на певні соціальні зміни в освіті та суспільстві;

– єдність теорії і практики як обов'язкова умова наукової діяльності і канон класичної епістемології;

– міждисциплінарність, що означає конкретну цілісність в дослідженні педагогічного процесу на перетинах різних дисциплін з метою подолання вузькоспрямованої дисциплінарності.

Загальними *напрямами* реалізації наукової роботи є:

– організація підготовки кадрів вищої кваліфікації через аспірантуру і докторантуру;

– функціонування наукових структурних підрозділів, регіональних лабораторій;

– розвиток наукових зв'язків, співпраця з провідними навчальними закладами і науково-дослідними установами України та інших країн світу відповідно до укладених угод про співробітництво для розв'язання актуальних освітніх проблем, впровадження результатів наукових досліджень у практику;

– проведення та участь у наукових конференціях, семінарах, педагогічних читаннях тощо;

– проведення широкого обговорення наукових проблем на кафедральних методологічних семінарах;

– діяльність студентського наукового товариства, спілки молодих вчених та аспірантів відповідно до статуту;

– участь студентів в олімпіадах, конкурсах різного рівня;

– узгодження змісту освіти, навчальних планів та програм існуючих дисциплін гуманітарного циклу з науковими розробками викладачів;

- вивчення студентами предмету “Основи наукових досліджень”;
- координація роботи з виконання дипломних та магістерських досліджень студентів та слухачів магістратури;
- створення підручників, посібників, монографій, довідників (в т.ч. з грифом МОН України) написання статей (в т.ч. у фахових виданнях України та зарубіжжя), наукових проєктів, їх редагування та рецензування;
- участь у роботі спеціалізованих вчених рада, здійснення експертизи та опонування дисертацій тощо.

Мета вузівської науки полягає не тільки у формуванні нових знань про природу, суспільство, людину, а й у використанні їх в педагогічному процесі для забезпечення якісної підготовки фахівців. Важливою є реалізація ідеї ступеневої підготовки фахівців початкової ланки освіти, що відображає один з напрямів реформування системи освіти в Україні. Основні положення цього наукового проєкту сформульовані в монографії М.М.Дарманського “Соціально-педагогічні основи управління освітою в регіоні” (Хмельницький, 1997). Втілення цього дозволяє, по-перше, вдосконалити якість підготовки спеціалістів початкової ланки освіти, по-друге, створити оптимальні можливості для їх професійного зростання, по-третє, в масштабах держави зекономити щорічно кошти на підготовку фахівців.

Наукова робота у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії здійснюється відповідно до законів України “Про вищу освіту”, “Про наукову і науково-технічну діяльність”, “Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності”, постанов КМ України “Про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів”, “Про атестацію наукових працівників”, “Положення про державний вищий заклад освіти”, Концепції та Положення про організацію наукової діяльності у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії та інших нормативно-правових документів.

Координація наукової роботи в академії здійснюється проректором з наукової роботи, працівниками наукового відділу та аспірантурі.

Пріоритетним напрямом наукової роботи академії є *підготовка науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації*. За останніх два роки в академії захищено одну докторську і 23 кандидатських дисертацій з різних наукових напрямів і спеціальностей, отримано 3 атестати професора і 20 атестатів доцента. На сьогодні 9 науково-педагогічних працівників є здобувачами наукового ступеня доктора наук, 29 аспірантів, 39 здобувачів наукового ступеня кандидата наук у ВНЗ III-IV р.а. та науково-дослідних установах НАПН і НАН України, 17 науково-педагогічних працівників академії здійснюють наукове керівництво і консультування дисертаційних робіт 30 аспірантів і здобувачів академії на здобуття наукового ступеня кандидата, доктора наук. Кафедрами академії підготовлено 95 відгуків на автореферати докторських і кандидатських дисертацій, 48 довідок (актів) про впровадження результатів дисертаційних досліджень, прорецензовано 135 наукових матеріалів. Здійснено 30 *опонувань дисертацій*, них 6 докторських та 24 кандидатських дисертацій. Професори

І.М.Шоробура, О.М.Галус, І.С.Руснак, В.П.Мацько є членами спеціалізованих вчених рад.

Важливим напрямом наукової роботи академії є функціонування *аспірантури*. У 2011 році здійснено випуск 26 аспірантів, які навчалися за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. У червні 2011 року на атестаційній колегії МОНмолодьспорту України було надано дозвіл на відкриття разової аспірантури без відриву від виробництва за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Сьогодні в академії в аспірантурі навчається 10 аспірантів, призначено наукових керівників та за координовано теми дисертацій.

Провідною науковою діяльністю академії є проведення *науково-практичних конференцій, семінарів, педагогічних читань, виставок, видання друкованої продукції*. Упродовж згаданого періоду в академії проведено 9 міжнародних, 7 всеукраїнських, 14 регіональних і міжвузівських науково-практичних конференцій, 6 всеукраїнських наукових семінарів (в т.ч. 4 – відео-конференції в режимі *On-line*) та педагогічних читань. Знаковими були міжнародні науково-практичні конференції “Подільська еміграція в контексті європейської та світової культури”, “Культурно-історична спадщина Польщі та України як чинник розвитку полікультурної освіти”, “Ференц Ліст і Україна. Ференц Ліст і Поділля. Музично-педагогічний аспект”, “Етнопеддагогіка: діалог культур”, “Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: дошкілля – початкова школа” та ін. У квітні 2012 р. сім науково-педагогічних працівників академії взяли участь в міжнародній науково-практичній конференції “Освіта в полікультурних суспільствах” у Польщі на запрошення Вищої школи педагогічної (м.Варшава) та Бялостокського університету.

Традиційно на базі академії проводяться всеукраїнські педагогічні читання пам’яті М.М.Дарманського – першого ректора навчального закладу. У цьому році це були восьмі педчитання на тему “Розвиток системи освіти України у контексті викликів сучасності”. Під час проведення педагогічних читань вручається обласна премія імені Миколи Дарманського в галузі освіти та науки. Дипломами лауреата цієї премії в різних номінаціях нагороджено В.Є.Береку, Ю.В.Телячого, І.Б.Слоневську, О.М.Галуса, Г.В.Бучківську, Л.В.Зданевич, Л.В.Павлішену.

В академії за ініціативи проректора з науково-педагогічної роботи Ю.В.Телячого щорічно проводяться краєзнавчі науково-практичні конференції, зокрема “Подільська еміграція в контексті європейської та світової культури”, “Духовні витоки Поділля: жінки в історії краю”, “Духовні витоки Поділля: педагоги в історії краю”, “Освіта, наука і культура на Хмельниччині” (до 75-річчя утворення Хмельницької області) та ін. Десять викладачів академії є членами Національної спілки краєзнавців України, а Ю.І.Блажевич, кандидат історичних наук, очолює Хмельницьке міське відділення цієї спілки.

Академія є співorganizатором проведення наукових заходів різного рівня на базі інших ВНЗ, з якими укладено угоди про наукову співпрацю.

Традиційно на базі академії проводиться II етап Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України, в якому щорічно беруть участь більше 800 учасників. Протягом останніх років забезпечується робота наукових секцій МАН України викладачами академії (проведення занять, наукове керівництво робіт, керівництво відділеннями, участь у журі).

В академії спільно з Інститутом педагогіки НАПН України видається фахові збірники наукових праць “Педагогічний дискурс”, “Актуальні питання мистецької педагогіки” з педагогічних спеціальностей, збірник праць молодих вчених та аспірантів “Наукові записки”, студентська газета “Науковий вісник” та матеріали науково-практичних конференцій, семінарів, педагогічних читань тощо.

Викладачами академії упродовж останніх двох років видано 13 монографій, 7 підручників (в т.ч. 4 з грифом МОН України), 185 навчально-методичних посібників (в т.ч. 17 з грифом МОН України), опубліковано 606 наукових статей (в т.ч. 290 у фахових виданнях, 33 – у зарубіжних виданнях).

На базі академії функціонують *регіональні лабораторії та відділення*:

– Регіональна лабораторія професійної ступеневої підготовки педагогів початкової ланки освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;

– Регіональна лабораторія соціально-педагогічних проблем адаптації студентів до навчання в умовах ступеневого ВНЗ Університету менеджменту освіти НАПН України;

– Регіональна лабораторія проблем філософії освіти Інституту вищої освіти НАПН України;

– Лабораторія педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського Національної академії педагогічних наук України;

– Регіональна лабораторія Гуманної Педагогіки спільно з Всеукраїнською культурно-освітньою асоціацією Гуманної Педагогіки;

– Лабораторія геральдики;

– Подільське відділення Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України.

На сьогодні офіційно зареєстровано і отримали державні номери 10 науково-дослідних робіт: “Професійна ступенева підготовка педагогів початкової ланки освіти” (кер. В.Є.Берека), “Управління процесом професійної адаптації особистості у системі неперервної педагогічної освіти” (кер. О.М.Галус), “Інновації у виховному процесі ВНЗ” (кер. В.І.Плахтій), “Розвиток творчої особистості студента в системі ступеневої педагогічної освіти” (кер. Г.В.Бучківська), “Культурно-освітня діяльність просвітницьких товариств на Поділлі в кінці XIX – на початку XX століття” (кер. І.М.Шоробура), “Розвиток шкільної природничої освіти на Правобережній Україні (XIX–XX ст.)” (кер. І.М.Шоробура), “Педагогічні основи превентивного виховання дітей-сиріт в Україні (20-ті роки – початок 90-тих років XX ст.)” (кер. Г.В.Бучківська), “Педагогічні

умови діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань в Україні" (XX – початок XXI ст.) (кер. Г.В.Бучківська), "Громадська, педагогічна та мистецька діяльність В.М.Гагенмейстера (1887–1938) на Поділлі" (кер. В.В.Греськова), "Організація педагогічного процесу у вечірніх загальноосвітніх школах України (друга половина XX – початок XXI ст.)" (кер. І.М.Шоробура).

Важливими організаційними формами залучення викладачів та студентів до наукової роботи є діяльність *наукових гуртків і проблемних груп*. На сьогодні в академії працює 37 наукових гуртків, в яких беруть участь 614 студентів, 23 проблемних груп, в яких задіяно 195 студентів та викладачів.

Щорічно в академії виконується більше 600 *дипломних студентських робіт* на II і IV ОКР. У нас є певні напрацювання і здобутки щодо наукового керівництва дипломними роботами. Ця діяльність є досить важливою, оскільки студенти роблять перші серйозні кроки у наукових пошуках, і від того наскільки якісно і змістовно будуть підготовлені роботи, залежатимуть подальші наукові здобутки й успіхи студентів. Тому це потребує від викладачів і студентів відповідальності і ретельності.

Студенти академії беруть активну участь і стають переможцями і призерами Всеукраїнських *студентських олімпіад*, Всеукраїнських *конкурсів студентських наукових робіт*. Відповідно до Положення про премію ім. М.М.Дарманського за досягнення успіхів у навчанні, науковій роботі та веденні здорового способу життя студенти та слухачі магістратури отримують *іменну стипендію*. За результатами роботи державних екзаменаційних комісій слухачі магістратури відзначаються *премією* ім. М.М.Дарманського за кращу дипломну роботу. В академії створено *Спілку студентського наукового товариства* та *Спілку молодих учених та аспірантів*, яка нараховує 60 молодих науковців віком до 35 років.

В рамках проведення в академії *Тижня науки* студенти та викладачі звітують про наукові досягнення, беруть участь в обласному конкурсі науково-дослідних робіт, зніщійованого Хмельницьким ЦНП. У 2012 році лауреатами даного конкурсу стали науково-педагогічні працівники академії: І.М.Шоробура, Л.А.Машкіна, Н.В.Казакова, А.О.Кашук за наукову роботу "Практична підготовка майбутніх учителів початкових класів у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії" (II премія), С.В.Маховська, Л.Ю.Барташук, К.М.Біницька, О.В.Поліщук за "Наукові доробки Подільського відділення Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України" (III премія), у 2013 р. – В.Р.Адамський за науково-дослідну роботу "Матеріали до життєпису Олімпіади Михайлівни Пащенко (Шульмінської) 1879–1972 рр. Відомої на Поділлі громадської діячки" (II премія).

Академія підтримує *міжнародні наукові, культурно-освітні зв'язки* з багатьма закладами освіти і науки зарубіжних країн, зокрема Польщі, Росії, Білорусі, Молдови, Литви, Угорщини, Чехії, Словаччини, ФРН, США, Канади, Великої Британії. Діє 9 міжнародних угод про співпрацю. Академія налагодила співробітництво з зарубіжними вузами-партнерами, що сприяє наближенню

освітніх процесів до рівня європейських та світових стандартів, взаємообміну науковим та педагогічним досвідом, що передбачено Болонською декларацією. Навчальні програми теоретичних курсів складено з урахуванням аспекту міжнародних контактів України як в історичному плані, так і в плані сучасного стану міжнародних відносин.

Має місце практика проходження стажування викладачів, проходження педагогічної практики студентів у закордонних навчальних та академічних установах. Академія підтримує зв'язки із Інститутом Гете у м.Києві з метою складання студентами-випускниками міжнародного екзамену з німецької мови. Викладачі німецької мови постійно беруть участь в Міжнародних семінарах, які проводяться Інститутом Гете у м.Києві. Академія підтримує постійні зв'язки із міжнародною організацією "Корпус Миру", представниками наукової міжнародної організації Фулбрайт. Відповідно до Угоди з Корпусом Миру США така співпраця позитивно впливає на якість підготовки фахівців з англійської філології.

Актуальний стан вітчизняної системи вищої освіти спонукає до пошуку нових шляхів та орієнтирів організації психолого-педагогічного супроводу у процесі професійної підготовки та становлення педагогів. Тому у цьому контексті вбачаємо подальшу активізацію наукової роботи академії.

Одержано 21 квітня 2013 р.

Наші автори

Адамський Віктор Романович (м.Хмельницький), викладач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Атаманчук Петро Сергійович (м.Кам'янець-Подільський), доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, заслужений працівник освіти України.

Баженів Лев Васильович (м.Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, заслужений працівник освіти України, голова правління Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Байдич Володимир Григорович (м.Хмельницький), кандидат історичних наук, директор Хмельницького обласного державного архіву.

Бачинська Олеся Михайлівна (м.Кам'янець-Подільський), аспірантка кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Будзей Олег Васильович (м.Кам'янець-Подільський), журналіст, краєзнавець.

Воронецький Вадим Борисович (м.Кам'янець-Подільський), викладач кафедри медико-біологічних основ фізичного виховання та фізичної реабілітації Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, заслужений тренер України.

Гавришук Анатолій Петрович (м.Кам'янець-Подільський), головний редактор газети "Студентський меридіан" Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Галус Олександр Мар'янович (м.Хмельницький), доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Григоренко Олександр Петрович (м.Хмельницький), доктор історичних наук, професор кафедри міжнародної інформації Хмельницького національного університету.

Гуцул Іван Андрійович (м. Кам'янець-Подільський), асистент кафедри мистецьких дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Жалюк Оксана Петрівна (м. Вінниця), старший викладач Вінницького соціально-економічного інституту Відкритого університету розвитку людини "Україна".

Завальнюк Олександр Михайлович (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор кафедри історії України, заслужений працівник освіти України.

Задорожнюк Андрій Борисович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Заїкін Андрій Володимирович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медико-біологічних основ фізичного виховання та фізичної реабілітації Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, заслужений тренер України.

Захар'єв Володимир Анатолійович (м. Хмельницький), краєзнавець, журналіст, науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею.

Зінько Олена Василівна (м. Вінниця), кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького Національного технічного університету.

Іваневич Лілія Анатоліївна (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського.

Ісакова Інна Аналоїївна (м. Кам'янець-Подільський), аспірантка кафедри історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Козловська Марина Петрівна (м. Кам'янець-Подільський), асистент кафедри мистецьких дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Комарницький Олександр Борисович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, голова Кам'янець-Подільської міської організації Національної спілки краєзнавців України.

Конет Іван Михайлович (м. Кам'янець-Подільський), доктор фізико-математичних наук, професор кафедри диференціальних рівнянь і прикладної математики, проректор з наукової роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кравчук Олександр Миколайович (м.Вінниця), кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського.

Крик Назар Васильович (м.Кам'янець-Подільський), працівник наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кучеров Геннадій Геннадійович (м.Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та філософії Подільського державного аграрно-технічного університету.

Лозовий Віталій Станіславович (м.Київ), доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України.

Маринін Іван Григорович (м.Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, професор кафедри теорії, історії музики і гри на музичних інструментах Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Маркова Світлана Василівна (м.Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент, докторант Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Маїталір Андрій Іванович (м.Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мельник Едуард Михайлович (м.Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Олійник Микола Петрович (м.Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Олійник Сергій Васильович (м.Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Пагор Валентин Віталійович (м.Кам'янець-Подільський), магістрант історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Покалюк Вадим Вікторович (м.Кам'янець-Подільський), викладач коледжу Подільського аграрно-технічного університету.

Приказюк Олександр Олексійович (м.Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Прокопчук Віктор Степанович (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, директор наукової бібліотеки, професор кафедри історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, заслужений працівник освіти України.

Рекрут Валерій Пилипович (м. Вінниця), кандидат історичних наук, голова обласного комітету профспілки працівників споживчої кооперації Вінницької області.

Рибак Іван Васильович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Скворцова Інна Анатоліївна (м. Кам'янець-Подільський), магістрантка історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Смірнов Микола Анатолійович (сmt. Браїлів), аспірант інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського.

Солопчук Дмитро Миколайович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри фізичного виховання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Солопчук Микола Сергійович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, професор, декан факультету фізичної культури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, заслужений працівник фізичної культури і спорту України.

Сохацька Євгенія Іванівна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка.

Старенький Ігор Олександрович (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Степанков Валерій Степанович (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, заслужений працівник освіти України.

Стецюк Вадим Борисович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Сурова Тіна Іванівна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методик дошкільної і початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Суровий Анатолій Феодосійович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Телячий Юрій Васильович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Тітова Наталія Володимирівна (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент Хмельницького університету управління та права.

Трембіцький Андрій Анатолійович (м. Хмельницький), магістр історії, краєзнавець.

Трембіцький Анатолій Михайлович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, доцент Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, заступник директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника "Межибіж".

Трубчанінов Сергій Васильович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Філіпюк Вадим Анатолійович (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Хоптяр Алла Олександрівна (м. Кам'янець-Подільський), викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Хоптяр Андрій Юрійович (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Хоптяр Юрій Анатолійович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, професор кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Шевчук В'ячеслав Володимирович (м. Кам'янець-Подільський), викладач кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Щегельський Валерій Васильович (м. Кам'янець-Подільський), викладач кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, завідувач навчально-наукової лабораторії етнології.

Зміст

ДО 95-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Завальнюк О.М. Взаємодія громадського і державного чинників – основна умова заснування Кам'янець-Подільського університету.....	3
Адамський В.Р. Університетське будівництво доби Української революції 1917–1920 рр.: погляд В.К.Приходька	22

РОЗВИТОК КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ПОДІЛЛЯ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Смірнов М.А. Освітні заклади містечка Браїлова другої половини ХІХ – початку ХХ ст.	36
Олійник С.В. Становище вчителства Тернопілля в умовах освітньої політики російської окупаційної влади в період Першої світової війни	44
Бачинська О.М. Театральне життя на Поділлі у добу гетьманату П.Скоропадського	50
Мельник Е.М. Дунаєвецька приватна (державна) змішана гімназія у 1918–1920 рр.	62
Кучеров Г.Г. Русько-Фільварецька “Просвіта” та досвід її роботи	68
Завальнюк О.М., Трембіцький А.М. Доля кам'янецьких вишів у 1920–1930-х рр. (за спогадами Павла Покутського)	74
Покалюк В.В. Архівні документи про Кам'янець-Подільський технікум цукроваріння (сільськогосподарський технікум імені Карла Лібкнехта)	85
Пагор В.В. Вінницький фармацевтичний технікум – перший вищий медичний навчальний заклад Поділля (20-ті рр. ХХ ст.)	91
Комарницький О.Б. Документи Державного архіву Вінницької області про студентство педагогічних навчальних закладів Хмельниччини у 1920-ті – першій половині 1930-х рр.	100

Будзей О.В. “Подільчанин” в інформаційному просторі Хмельниччини (1992–2012 рр.)	113
Конет І.М. Наукова діяльність фізико-математичного факультету Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2010–2011 роках	128
Лозовий В.С. Напрями реформування сучасної вищої освіти в Україні	140
Жалюк О.П. Реалізація державних та обласних молодіжних програм клубними закладами Вінниччини в сучасних умовах	145

ДІЯЧІ ОСВІТИ, КУЛЬТУРИ І НАУКИ НА ПОДІЛЛІ

Захар’єв В.А. Кароль Сцібор-Мархоцький: гідний син батька-реформатора	153
Рекрут В.П. Маловідомі сторінки життя та діяльності музеєзнавця І.Ч.Зборовського в 1902–1917 роках	164
Хоптяр А.О., Хоптяр Ю.А. Творчі зв’язки родини Грінченків з Кам’янець-Подільським державним українським університетом	171
Трембіцький А.М. Члени відомих українських родин Сіцинських-Чехівських-Січинських-Шандорів і Солухи-Приходьків-Герасименка-Філя в Українській республіканській капелі (березень 1919 – липень 1920)	175
Гуцул І.А. В.Гаґенмейстер як яскрава особистість та його внесок у розвиток мистецько-освітньої справи Кам’яниччини	211
Зінько О.В. Мистецька спадщина українського художника ХХ ст. з Поділля Ф.З.Коновалюка	218
Трембіцький А.А., Трембіцький А.М. Письменниця-подільчанка Ольга Мак – гордість української діаспори Бразилії та Канади	225
Трубчанінов С.В. Видатний історико-географ з Поділля Федір Петрунь	242
Кравчук О.М. Чехословакчина міжвоєнного періоду в спогадах подільчанина В.Приходька	251
Сохацька Є.І. Співці подільської землі: Наталя Кашук, Афанасій Коляновський і Петро Фаренюк	257
Байдич В.Г. Надія Мороз (Кравчук) – педагогічна гордість Хмельниччини	268

НАШІ ЮВІЛЯРИ

Степанков В.С. Образ істинного професора (кілька штрихів до портрета П.Ф.Лаптіна з нагоди 100-річчя від дня його народження)	281
Баженов Л.В. Професор С.Д.Бабишин – віждомий освітній і краєзнавчий діяч України та Хмельниччини (до 95-річчя вченого-педагога)	284
Завальнюк О.М., Гаврищук А.П. Півстоліття на ниві вищої освіти України (до 75-річчя А.Ф.Сурового)	289
Маринін І.Г. Сценічно-інтерпретаторська діяльність Михайла Сембрата в контексті культурно-музичного життя Кам'янецьчини (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) (до 75-річчя з дня народження)	304
Гаврищук А.П. Берегиня духовних скарбів (до 65-річчя від дня народження Тамари Костянтинівни Прокопчук)	310
Завальнюк О.М. Професору Анатолію Григоровичу Філінюку – 60	318
Комарніцький О.Б. Краєзнавець Олег Будзей (до 60-річчя від дня народження)	335
Сурова Т.І., Суровий А.Ф. Лідія Іванівна Ярошно (Проказюк)	343
Гаврищук А.П. В.Г.Паньков: вчений, педагог, видавець (до 55-річчя від дня народження)	354
Степанков В.С. Ректору Копилову Сергію Анатолійовичу – 50	365
Григоренко О.П., Трубчанінов С.В. Володимир Захар'єв: краєзнавець, журналіст, учений (до 50-річчя від дня народження)	376
Григоренко О.П. Єсюнін Сергій Миколайович – історик, краєзнавець, музеєзнавець	387

ІДЕОЛОГІЯ, ПОЛІТИКА ТА КУЛЬТУРА

Хоптяр А.Ю. Пропагандистська та агітаційна діяльність Партії соціалістів-революціонерів у Правобережній Україні (1902–1905 рр.)	393
Лозовий В.С. Політика історичної пам'яті Центральної Ради (1917 р.)	404
Філінюк В.А. Зміни у сфері освіти в період Центральної Ради та їх вплив на селянство Наддніпрянської України	412

Крик Н.В. Роль місцевих органів самоврядування та громадських організацій у забезпеченні української школи підручниками та посібниками в добу гетьманату (квітень-грудень 1918 р.)	419
Машталір А.І. Постать Т.Шевченка в історичній пам'яті українського народу в добу революції 1917–1920 рр. (методологічний аспект) ..	426
Приказюк О.О. Ідеологічні засади повстанського руху під проводом Н.О.Григор'єва	435
Тимова Н.В. Особливості здійснення політики “українізації” та “коренізації” на Поділлі 1920-х – початку 1930-х років	442
Ісакова І.А. Допомога державних та громадських структур Поділля, щодо покращення культурно-освітньої роботи серед українців Кубані (20-ті – поч. 30-х рр. ХХ ст.)	452

ЕТНОКУЛЬТУРА, КОНФЕСІЙНЕ ЖИТТЯ І ПОБУТ ПОДОЛЯН

Шевчук В.В. Особливості поетики історико-героїчних переказів Поділля	461
Щегельський В.В. Трагізм долі української жінки в жартівливих піснях з Поділля	472
Прокопчук В.С., Старенький І.О. Відзначення 900-річчя хрещення Русі на Поділлі	476
Стецюк В.Б. З історії військової музики на Поділлі: наказ про солдатські пісні 1894 р.	483
Іваневич Л.А. Особливості класифікації складових народного костюма українців Поділля ХІХ – початку ХХ століття	489
Маркова С.В. Соціально-демографічна характеристика українського соціуму наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.	502
Олійник М.П. Прояви чудес та оновлення ікон на Поділлі в 1923 році та боротьба влади з цими явищами	509
Маринін І.Г. Народно-інструментальне мистецтво і характеристика музичних народних інструментів Південно-Західного Поділля (на прикладі ансамблю троїстих музик Олексія Беца)	520
Рибак І.В., Скворцова І.А. Соціально-культурна та побутова інфраструктура подільського села на завершальному етапі радянського будівництва: проблеми та труднощі розвитку (60–80-ті роки ХХ ст.)	535
Козловська М.П. Образи-символи в українському сучасному сакральному мистецтві (аналіз творчих композицій Д.Болякова та Б.Негоди)	548

ХРОНІКА НАУКОВОГО І ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ

Атаманчук П.С., Конет І.М. Міжнародна наукова інтернет-конференція “Інновації в навчанні фізики: національний та міжнародний досвід”	554
Солопчук М.С., Воронецький В.Б., Заїкін А.В., Солопчук Д.М. Спортивні досягнення студентів-спортсменів за 2012 рік: здобутки, проблеми, перспективи	556
Задорожнюк А.Б., Баженов Л.В. Дипломуємо науковців-істориків	571
Телячий Ю.В. Всеукраїнська науково-практична конференція “Духовні витоки Поділля: педагоги в історії краю” (м.Хмельницький, 21 березня 2013 р.)	589
Галус О.М., Телячий Ю.В. Наукова робота як пріоритетний напрям функціонування Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії	591
Наші автори	598
Зміст	603

ISBN 978-966-2187-50-2

Наукове видання

Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2013. – Т.20: 95-річчю заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету присвячується. – 608 с.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ №20176-9976 ПР від 5.07.2013 р.,
видане Державною реєстраційною службою України

Світлина на обкладинці: перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету Іван Огієнко виступає на урочистостях перед корпусом університету.

Підписано до друку 2.09.2013 р. Формат 64x80 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 35,34. Обл.-вид. арк. 38,5. Наклад 300 прим.

Редактор С. Трубчанінов
Коректор О. Бачинська

Приватне видавництво “Оіум”

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ХЦ №009 від 12.10.2000 р.
м. Кам'янець-Подільський, пров. Михайлівський, 8/4,
тел. (03849) 9-08-14 oium@meta.ua